

TÜRK DÜNYASI BAŞKENTLERİ

ANKARA, ALMATI - ASTANA, AŞKABAT,
BAKÜ, BİŞKEK, DUŞANBE,
LEFKOŞA, TAŞKENT

ANKARA, 2014

AHMET YESEVİ
ÜNİVERSİTESİ

TÜRK DÜNYASI BAŞKENTLERİ

ANKARA, ALMATI - ASTANA, AŞKABAT, BAKÜ, BİŞKEK, DUŞANBE, LEFKOŞA, TAŞKENT

EDİTÖRLER

Dr. MURAT YILMAZ

Yrd. Doç. Dr. A. ÇOLPAN KAVUNCU

REDAKSİYON

M. KÜRŞAT BİRİNCİ

YAYINA HAZIRLAYAN

HALİL ULUSOY

YAZARLAR

PINAR AKÇALI

GÖKHAN ALPER ATAŞER

DEFNE DURSUN

GÜLJANAT KURMANGALİYEVA ERCİLASUN

KONURALP ERCİLASUN

DENİZ İŞÇİOĞLU

A. ÇOLPAN KAVUNCU

FARHAD MAKSUDOV

UFUK POYRAZ

LEYLA SAYFUTDİNOVA

ANAR SOMUNCUOĞLU

B. TÜMEN SOMUNCUOĞLU

Ankara : Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, 2014

636 s: 16x24 cm. – (Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi

inceleme-araştırma dizisi ; Yayın No: 19 ISBN: 978-9944-237-25-3

1. Türki Cumhuriyetler - Başkentler I. Kavuncu, A. Çolpan Kavuncu

II. Yılmaz, Murat 711.45

İLETİŞİM

Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı

Taşkent Caddesi, Şehit H. Temel Kuşuoğlu Sokak, No: 30 Bahçelievler / ANKARA / TÜRKİYE

Tel: +90 312 216 06 00 • Faks: +90 312 216 06 09

www.ayu.edu.tr • yayinlar@yesevi.edu.tr

TASARIM & BASKI

SFN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık Ltd. Şti.

Cevizlidere Cad. 1237. Sok. No: 1/17 Balgat / ANKARA

Tel: +90 312 472 37 73-74

www.sfn.com.tr

İÇİNDEKİLER

Sunuş.....	VI
Ön Söz.....	X
I. BÖLÜM GİRİŞ.....	1
1.1 Çalışmanın Amacı.....	2
1.2 Çalışmanın Özgünlüğü ve Önemi.....	4
1.2.1 Doğrudan Teorik/Tematik Katkı.....	4
1.2.2 Dolaylı Katkı: Coğrafyadaki Çalışmalara Katkısı/Coğrafyanın Önemi.....	7
1.3 Çalışmanın Kapsamı.....	16
1.3.1 Başkentler Tarihi.....	16
1.3.2 Yeni Ulus-Devlet ve Başkenti.....	17
II. BÖLÜM ANKARA.....	25
Giriş.....	26
2.1 Cumhuriyet Öncesi Dönem.....	27
2.1.1 Roma Öncesi Dönem.....	27
2.1.2 Roma ve Bizans Dönemi.....	29
2.1.3 Selçuklu ve Anadolu Beylikleri Dönemi.....	30
2.1.4 Osmanlı Dönemi.....	33
2.2 Cumhuriyet Dönemi.....	41
2.2.1 Ankara'nın Başkent Seçilmesi.....	42
2.2.2 Cumhuriyet Modernitesinin Kenti Olarak Ankara.....	46
2.2.3 Göç Dalgaları ve Gecekondulaşma.....	62
2.2.4 '80 Sonrası "Dönüşüm"ün Başkenti Ankara.....	70
Sonuç.....	81
III. BÖLÜM ALMATI-ASTANA.....	101
Giriş.....	102
3.1 Almatı.....	102
3.1.1 Tarihi.....	103
3.1.2 Bağımsızlık Dönemi Almatı.....	122
3.2 Astana.....	131
3.2.1 Başkent'in Taşınması ve Devlet İnşası.....	132
3.2.2 Astana Tarihinin Yeniden Yorumlanması.....	138
3.2.3 Şehrin Mekânsal Çehresi ve Millî Fikir.....	148
3.2.4 Ekonomik Dönüşümün Etkileri.....	152
3.2.5 Kültürel Dönüşüm ve Gündelik Hayat.....	155
Sonuç.....	160

IV. BÖLÜM AŞKABAT	189
Giriş.....	190
4.1 Tarihsel Kısım.....	192
4.1.1 Rus Çarlığı Öncesi Aşkabat.....	193
4.1.2 Çarlık Rusyası ve Aşkabat.....	199
4.1.3 Sovyetler Birliği ve Aşkabat.....	204
4.2 Sovyetlerden Bağımsızlığa Aşkabat'ta Dönüşüm.....	212
4.2.1 Günümüzde Aşkabat'ta Yerel Siyaset.....	212
4.2.2. Türkmenistan'da Sosyo-Ekonomik Dönüşüm: Aşkabat Örneği.....	226
4.2.3 Aşkabat'ta Yeni Siyasal Yapının Mekânsal Yansıması.....	234
4.2.4 Aşkabat'ta Bağımsızlık Sonrası Gündelik Hayatta Değişimler.....	240
Sonuç.....	246
V. BÖLÜM BAKÜ	261
Giriş.....	262
Fiziki Özellikler.....	263
5.1 Sovyetler Birliği Öncesi Bakü.....	264
5.1.1 Rus İmparatorluğu Dönemi Öncesi Bakü.....	264
5.1.2 Rus İmparatorluğu'nda Bakü.....	269
5.1.3 “Petrol Patlaması”, Azerbaycan Modernleşmesi ve Bakü.....	274
5.1.4 Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Başkenti Olarak Bakü.....	282
5.2 Sovyetler Birliği Döneminde Bakü.....	284
5.2.1 1920-1945: Sosyalist Geçiş ve İkinci Dünya Savaşı Döneminde Bakü.....	285
5.2.2 1945-1991: De-Stalinizasyon, İleri Sosyalizm ve Bağımsızlık Mücadelesi Dönemlerinde Bakü.....	289
5.3 Bağımsızlık Döneminde Bakü.....	299
5.3.1 Bağımsızlık Sonrasında Yerel Siyaset, Yerel Yönetim ve Planlama.....	301
5.3.2 Ulusun İnşasında Kentsel Mekânın Rolü.....	303
5.3.3 Ulus İnşasında Uluslararası Etkinliklerin Rolü.....	309
Sonuç.....	313
VI. BÖLÜM BİŞKEK	333
Giriş.....	334
6.1 Bişkek'in Tarihi.....	336
6.1.1 19. Yüzyıla Kadar Bişkek ve Çevresi.....	337
6.1.2 Bişkek'te Kalenin Kurulması ve Rus Çarlığı Devri (1825-1917).....	343
6.1.3 Sovyet Dönemi Bişkek (1917-1991).....	350
6.2 Bağımsızlık Devresi.....	357
6.2.1 Bişkek'te Yerel Siyaset.....	359
6.2.2 Bişkek Örneğinde Kırgızistan'da Sosyo-Ekonomik Dönüşüm.....	366
6.2.3 Fiziki ve Toponomik Değişim.....	373

6.2.4 Kültürel Değişim ve Gündelik Hayat.....	382
Sonuç.....	391
VII. BÖLÜM DUŞANBE.....	405
Giriş.....	406
7.1 Tarihçe.....	407
7.1.1 Sovyet Dönemi Öncesi Duşanbe.....	407
7.1.2 Sovyet Döneminde Duşanbe.....	409
7.2 Sovyet Sonrası Dönemde Duşanbe.....	419
7.2.1 Siyasal Yapıdaki Dönüşümler.....	419
7.2.2 Sosyo-Ekonomik Yapıdaki Dönüşümler.....	425
7.2.3 Sosyo-Mekânsal ve Sosyo-Kültürel Yapıdaki Dönüşümler.....	430
Sonuç.....	436
VIII. BÖLÜM LEFKOŞA.....	449
Giriş.....	450
8.1 Tarihsel Süreç.....	452
8.1.1 Lefkoşa'nın Doğuşu ve 19.yy'a Kadar Lefkoşa.....	453
8.1.2 Osmanlı'dan Kopuş ve Lefkoşa.....	457
8.1.3 1974 yılından 1983'te KKTC'nin Kuruluşuna Kadar "Lefkoşa".....	466
8.2 1983 sonrası Lefkoşa'nın Siyasi Duvarları: Bir "Lefkoşa", İki "Başkent".....	467
8.2.1 Çözüm Süreçleri Döneminde Lefkoşa'da Dönüşen Yerel Siyaset.....	470
8.2.2 1983'den Sonra KKTC'de Sosyo-Ekonomik Dönüşüm: Lefkoşa Örneği.....	477
8.2.3 1983'ten Sonra Lefkoşa İmar Planı ve Uygulamaları.....	485
8.2.4 1983'ten Sonra Lefkoşa'da Tarihî-Kültürel Dokuyu Koruma.....	488
Sonuç.....	490
IX. BÖLÜM TAŞKENT.....	505
Giriş.....	506
9.1 Tarihsel Kısım.....	506
9.1.1 Çarlık Öncesi Dönem Taşkent Tarihi.....	507
9.1.2 Çarlık Rusyası Döneminde Taşkent.....	516
9.1.3 SSCB Dönemi.....	528
9.2 Bağımsızlık Dönemi Taşkent.....	538
9.2.1 Taşkent'te Yerel Siyasette Dönüşüm.....	540
9.2.2 Taşkent'te Sosyo-Ekonomik Dönüşüm.....	550
9.2.2 Taşkent'in Sosyo-Mekânsal Dönüşümü.....	563
9.2.4 Taşkent'te Bağımsızlık Sonrası Gündelik Hayat.....	569
Sonuç.....	575
X. BÖLÜM SONUÇ.....	593

SUNUŞ

Türk Dünyası başkentleri üzerine hazırlanan bu eser hem şehircilik çalışmalarına hem de bu yolla Türk Dünyası çalışmalarına bir katkı niteliğindedir. Çünkü şehirler bir anlamda uygarlıkların yansıma merkezidir. Dolayısıyla başkentler de bir anlamda o ülkenin tarihsel, siyasal, toplumsal yapısının hem bir ortalaması hem de en önemli temsil alanlarıdır. Bir başkenti iyi okumak o ülkeyi de iyi okumak anlamını beraberinde taşıdığı için elinizdeki eser, Türk Dünyasının bugünkü bağımsız devlet yapılarına sahip olan ülkeleri hakkında farklı bir perspektiften önemli tespitleri ve bilgileri siz değerli okuyuculara sunmaktadır.

Bu çalışma, basit bir şehircilik çalışmasından öte, interdisipliner olarak, ulus-devlet inşa sürecinde kritik öneme sahip olan başkentler üzerinden, söz konusu toplumsal yapıların yaşadığı siyasal, sosyal, ekonomik, kültürel ve mekânsal dönüşümleri yerelden bir bakış açısı ile incelemektedir. Bu tür bir çalışma alanı, Türk Dünyasına yönelik akademik araştırmalarda bizim eksiğimizdir. Türk Cumhuriyetleri'nin başkentleri, nispeten yeni şehirler niteliğindedir. Şüphesiz Türk Dünyasının nabzının attığı Semerkant, Buhara gibi derin tarihi arka planı olan şehirler mevcuttur. Ama ulus devlet inşa sürecinde yaşanan dönüşüm meseleleri, şüphesiz ki iktidarın merkezi olan başkentler üzerinden çok daha sağlıklı analiz edilir; bu bakımdan da çalışma, başkentler üzerine yoğunlaşması açısından ayrı bir öneme sahiptir.

Türk Dünyası Başkentleri kitabının, Türkiye'deki Türk Dünyasına yönelik çalışmalara bir diğer katkısı ise günümüz toplumsal yapılarına odaklanmasıdır ve bunu tarihsel gelişim ile bir arada sunmasıdır. Bir şehrin ve dolayısıyla bir ülkenin yaşadığı

dönüşüm ve bugünkü toplumsal, siyasal yapıları ve sorunları üzerine gerçekleştirilen bir analizde geçmiş, kritik bir öneme sahiptir. Bir şehrin tarihi gelişiminde izlediği seyri anlamadan bugünkü toplumsal yapısını ve siyasal kültürünü çözümlemek imkânsızdır. Bu anlamda tarihsel analiz, dönüşüm çalışmalarında oldukça büyük bir öneme sahiptir. Türkiye’de sosyal bilimler alanındaki çalışmalar, özellikle Türk Dünyasına yönelik araştırmalar, işin arkeolojik yönünü araştırma noktasında oldukça başarılıdır. Ancak normal olarak, bu zengin tarihi ve arkeolojik çalışmalar, günümüze ışık tutma noktasında eksik kalmaktadır. Örneğin 7.yy’da ya da başka bir tarihi dönemde İpek Yolu üzerindeki ülkelerin veyahut Orta Asya’daki ülkelerin siyasi problemleri mevcut akademik araştırmalarda yoğunluklu olarak ele alınırken 2010’lu yıllarda İpek Yolu etrafındaki siyasi problemleri masaya yatırmak ve bunlara çözüm üretmek niye bizim biraz uzak durduğumuz bir mesele? Oysaki toplumsal gerçekliğin bir parçası olan siyasal konuların tıpkı hayat gibi, bir geçmiş boyutu, bir hal boyutu ve bir de gelecek boyutu vardır.

Bundan dolayı, geçmiş, özellikle bu coğrafyadaki kentler söz konusu olduğunda bugünü anlama ve geleceği belirlemede önemli bir faktör olsa da orada kalmamak ve bugüne yoğunlaşmak gerekmektedir. *Türk Dünyası başkentleri* kitabı, bu anlamda, tarihi arka plana, bugünü anlama noktasında gerektiği kadar önem vererek, başkentlerin ulus devlet inşa sürecinde yaşadığı siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel dönüşümlerini ve bunun geleceğe yönelik söz konusu başkent ve ülkenin toplumsal ve siyasal yapısı açısından olası sonuçlarını değerlendirmiştir.

Bu eser ile ilgili dikkat çekilmesi gereken bir diğer önemli husus da Türkiye’de çok ilgi gösterilmeyen şehir monografileridir. Bu gelenek özellikle sosyalist sistemlerde oldukça güçlüdür. Böylece başkentlere yönelik böylesi bir çalışmanın, hem bugüne kadar oluşturulmuş şehir monografilerinden yararlanmaya imkân sağlayacağı hem de Türk Dünyası coğrafyasına ait sağlıklı şehir monografileri oluşturmaya da katkı sağlayabileceği kanaatindeyim.

Türk Dünyası Başkentleri kitabının, kentlerin dönüşümünde birincil olarak ele aldığı nokta olan siyasal dönüşüm meselesinin böylesi bir yerel perspektiften ele alınması, söz konusu ülkelerin politik rejimleriyle ilgili olarak serbest piyasa ekonomisine geçişle beraber liberal demokrasinin benimsenmesinde ne derece başarılı olduklarını anlama açısından kritik bir öneme sahiptir. Çoğu zaman Türk Dünyasındaki ülkelerle, özellikle Sovyetler Birliği’nin yıkılmasının ardından kurulan yeni devletlerle ilgili olarak, politik rejimlerinin liberal demokrasinin ilkelerine ne derece uyduğu tartışılmakta, ancak bu tartışmada genellikle bu ülkelerin toplumsal yapılarında var olan ve demokratikleşme noktasından hayati öneme sahip olan yerel ve ulusal siyasal aktörler arası güç ilişkilerinin nasıl olduğu derinlemesine ve yerelden bir bakış açısıyla analiz edilmemekte; dolayısıyla Batılı toplumlarında var olan demokratik toplum yapısı ilkelerinin yoksunluğundan hareket edilerek bu ülkelerin ne derece demokratikleştiklerine dair belli bir takım kanaatler oluşturulmaktadır. Bu tür bir yaklaşım bu ülkelerin gerçekten toplumsal yapılarında siyasal ilişkilerin nasıl olduğuna dair detaylı bir görüntü vermemektedir. Oysaki yerel gerçeklikten ulusal ve yerel arasındaki siyasal güç ilişkisinin dinamiklerini analiz etmek bizlere bugün bu ülkelerin demokratikleşmenin neresinde durduklarına dair anlamsız bir tartışmanın ötesinde, gerçekten bu ülkelerdeki siyasal rejimlerin nasıl şekillendiğine dair önemli ve somut bir analiz imkânı verir.

Diğer taraftan Sovyetler Birliği yıkıldıktan sonra Türk Dünyası ülkeleri arasında gerek ekonomik gerekse kültürel işbirliği anlamında önemli fırsatlar doğmuştur. Ama bunların çoğu bazan temenni boyutunun öteye geçememiştir. Çünkü bu tür işbirliklerinin önündeki engellerin ne olduğu ve bu engellerin nasıl ortadan kaldırılabileceğine yönelik araştırmalar oldukça eksiktir. Örneğin ekonomik işbirliği noktasında ülkeler arası ulaşım ağının sağlıklı ve sorunsuz olması gerekmektedir. Bu anlamda Türk Dünyası’nda ulaşım problemleri çok somut bir problemdir. Örneğin bir tırın Türkiye’nin herhangi bir şehirden kalkıp Orta Asya’ya ulaşırken saatteki ortalama hızı 17,5 km’dir. Yol boyunca can güvenliği ayrı bir problemdir. Bu tür somut sorunları çözmeye yönelik adımlar yerine “ekonomik işbirliği artırılmalı” demek yeterli olmamaktadır ne yazık ki. Yine başka bir örnek vermek gerekirse, tarihi ve kültürel anlamda ülkemiz açısından

Türk Dünyası coğrafyasında önemli şehirler ve bu şehirlerde çok önemli eserler söz konusudur. Mesela Herat, böyle bir yerdir. Ali Şir Nevai'nin, Hüseyin Baykara'nın Molla Cami'nin türbeleri gibi eserler bizlerin koruması ve saklaması gereken milli hafızamızın önemli sembolleridir. Afgan şahlık döneminden beri harabe haline gelen Herat'taki bu eserleri korumak, restore etmek için sadece maddi imkânlar yeterli değildir. Hatta bunu yapabilmek için gerekli imkânları kullanabilecek resmi bir pozisyonda olmak da yetmemektedir. Örneğin, bölgede sıkıntılı bir güvenlik problemi var. Bunlar söz konusu iken, siz ne yapabilirsiniz? Şahsen ben 5-6 yıldan beri bütün uğraşılarıma rağmen bir sonuç alamadım. Bundan dolayı bu tür konularda mesele çok boyutlu ele alınmalı ve romantik bir bakış açısı çerçevesinde değil farklı alternatifler, ihtimaller göz önünde tutularak analizler yapılmalıdır. Bunun için Türkiyeli akademisyenlerin, aydınların temenniden öte, somut ve detaylı incelemeler yapması gerekmektedir. Ancak çoğu zaman bu yönde yapılması gerekenin ne olduğunun belirtilmesi, akademisyen için görevinin tamamlandığı hissini oluşturmaktadır. Örneğin "Türk Dünyası'nda alfabe birliği sağlanmalıdır" fikrini öne sürmek yeterli değildir. Bunu kim sağlayacak, nasıl sağlayacak, neyle sağlayacak, yöntemi ne olmalıdır, süresi ne kadar olmalıdır? Tüm bu sorulara doğru ve uygulanabilir cevaplar üretebilmenin tek yolu, bugünkü tarihsel gerçeklikleriyle beraber o ülkelerin gündelik hayatlarını anlayabilmekten geçmektedir. İnaniyorum ki bu çalışma ile Türk dünyasındaki toplulukların yaşamlarını şekillendiren önemli kararların alındığı başkentlerde bugünkü sosyo-ekonomik, siyasal ve kültürel hayatın incelenmesi, sadece akademik dünyaya bir katkının ötesinde sağlıklı politikalar üretilebilme noktasında da önemli bilgiler sunacaktır..

Türk Dünyası Başkentleri kitabı ile ilgili son bir önemli nokta, bu anlamda Türk Dünyasının ülkelerinin güçlenebilmeleri için birbirlerinden destek alabilme, işbirliği yapabilme noktasında yani bölgesel entegrasyon noktasında var olan potansiyellerinin sosyo-mekânsal açıdan bir arada sunulmasına yönelik bir eser niteliğine sahip olmasıdır. Bundan dolayı bu eserdeki yazıları yazan tüm yazarlarımız sadece bir alanı değerlendirmek açısından ortaya yararlı ürünler çıkarmakla kalmamış, aynı zamanda bugün Türk Dünyasında yaşanan çağdaş sorunlara eski cevaplar vermek ya da bunları yinlemek yerine, başkentler üzerinden bu sorunlara yeni ve anlamlı cevaplar üretmek için yaşanan gerçekliğe vurgular yapmışlardır. Bundan dolayı, eserin ortaya çıkmasında çaba gösteren tüm değerli yazar ve akademisyen arkadaşlarıma sonsuz teşekkürlerimi sunarım....

Prof. Dr. Mustafa İSEN

Ö N S Ö Z

Türk Dünyasının başkentleri üzerine bugüne kadar kapsamlı bir akademik çalışma henüz gerçekleştirilmemiştir. Oysa ki söz konusu coğrafya, tarihî İpek Yolu coğrafyası olup, Avrasya'nın böyle bir stratejik alanında konumlanan başkentler, tarihten beri söz konusu coğrafyaya hâkim olmak isteyen güçlerin kontrol etmek istedikleri kentlerdir; dahası her hâkim olan gücün de izini bıraktığı kentlerdir. Bu gerçeklik hem **Ankara, Lefkoşa hem de Bakü, Taşkent, Duşanbe, Bişkek, Aşkabat, Astana ve Almatı** için geçerlidir.

Söz konusu başkentlerin modern dönemde yaşadığı büyük dönüşümleri belirleyen iki tarihi olay önemlidir: Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması ve Sovyetler Birliği'nin dağılması. Her iki olayın ardından bugünkü Türk Dünyası coğrafyasının sekiz bağımsız devletinin ulus-devlet inşa süreçleri başlamıştır. Tacikistan'ın başkenti Duşanbe, Sovyet sonrası dönemde Orta Asya'nın coğrafi, kültürel ve tarihî bütünlüğünün vurgulanabilmesi için bu projeye dahil edilmiştir. Dolayısıyla bu inşa süreci de en somut hâliyle başkentlerine yansımıştır. Başkentler bugün sosyo-demografik yapıları, siyasal duruşları, mekânsal özellikleri, gündelik hayatları ile başkentleri oldukları ulus-devleti en somut hâliyle yansıtan birimlerdir.

Türk Dünyası Başkentleri kitabı, tarihsel olarak bu iki büyük kırılma noktasından hareketle bugünkü bağımsız Türk Devletlerinin ulus-devlet inşa süreçlerini başkentleri üzerinden incelemektedir. Başkentlerin tarihsel gelişimi ile beraber ulus devlet kurma sürecine paralel olarak yaşadıkları siyasal, ekonomik, sosyo-mekânsal ve kültürel dönüşümleri ele alınmaktadır.

Elinizdeki kitap, bugüne kadar Türk Dünyasına yönelik olarak gerçekleştirilmiş ulusal siyaset ve ulusal tarih çalışmalarına karşın yerel siyaset ve yerel tarih alanında bir çalışma zemini yaratmayı amaçlamaktadır. Şüphesiz bir ülke ve başkenti, gerek siyasal ve ekonomik yapı, gerekse tarihsel süreçleri bakımından birbirinden çok farklı değildir. Bununla birlikte herhangi bir topluluğa dair ulusal düzeyde bir bakış açısı ile yerel düzeydeki bir bakış açısı arasında, en hafif hâliyle somutluk farkı vardır. Bu somutluktan kasıt ise, iktidarların tek taraflı projelerinin, hedefledikleri ulus-devlet formlarından öte, toplumla etkileşime girmesiyle ortaya çıkan gerçeklik durumudur. Nitekim hiç bir siyasal proje, iktidarın kurucularının hedeflediği şekilde gerçekleşmez, toplumsal gerçeklik bunu her zaman kendi gerçekliğine göre eğer, büker, kıvırır, uzatır, keser...

Editörler

Dr. Murat Yılmaz - Yrd. Doç. Dr. A. Çolpan Kavuncu

Bu durum, yani iktidarın topluma girdiği etkileşim sonucu ortaya çıkan toplumsal gerçeklik, ulusal ölçekteki araştırmalardan ziyade mekânsal birimler üzerinden yerele inilerek yapılan çalışmalarla daha açık olarak gözlemlenebilir.

Türk Dünyası coğrafyasındaki halkları anlamak noktasında, yerel çalışmalar, bugün oryantalist bakış açısının modern versiyonları olan jeo-stratejik yaklaşımların hakim olduğu çalışmaların hegemonyasını kırabilme noktasında önemli bir fırsattır. Nitekim Türk Dünyası coğrafyası, hakim olunması gereken bir toprak parçasından ziyade bu coğrafyada yaşayan halkların bir bütünüdür. Bu gerçeklik, hem dünya güçleri tarafından hem de Türkiye ve Türk Dünyası'ndaki diğer ülkelerinin siyasal elitleri tarafından bilinmesi gereken bir gerçekliktir.

Dolayısıyla, 2013'ün Mayıs ayında somutlaşmaya başlayan proje, Türkiye'deki akademik dünyada eksikliği hissedilen bir konuya, Türk Dünyası'nda yaşanan ekonomik, siyasi ve sosyal dönüşümün başkentler üzerinden mekânsal olarak analiz edilmesine yönelik olarak planlanmıştır. Böyle bir çalışma, uzun süreli bir planlamayı ve disiplinler arası bir derlemeyi gerektirmiştir. Bu amaçla, projeye yönelik planlama ve yöntem, üç konu üzerinden gerçekleştirilmiştir: (a) Proje Ekibinin Tespit Edilmesi; (b) Proje Ekibi ile Çalıştayların Gerçekleştirilmesi; (c) Bölümlerin Düzenlenmesi ve ilgili Kitabın Yayına Hazırlanması.

Proje sürecinin planlamasına dair kısaca, projenin kabul edilmesinin ardından, hızlı bir şekilde proje ekibi tespit edilmiştir. Proje ekibinin oluşturulmasının ardından Ekim 2013'te ilk toplantı yapılmıştır. Bu çalıştayda yazarlar, ortak ele alınması gereken konular ve bölümlerin planlanması üzerine tartışmalar gerçekleştirmişlerdir. Bu toplantı sonucunda her başkent ile sorumlu olması beklenen uzmanın ilgili başkent hakkında konu başlıklarına dair bir taslak hazırlaması kararı alınmıştır ve bu taslakları yazarlar birbirleriyle paylaşmıştır. Böylece ortak konularda somutlaşma imkânı sağlanmıştır. Aralık 2013 tarihinde ikinci çalıştayda yazarlar, sorumlu oldukları başkentlere yönelik genel taslağı hazırlayarak toplantıda bilgi alışverişinde bulunmuşlardır. Daha sonraki 4 ay içerisinde yazılar tamamlanarak teslim edilmiştir. Tüm bu sürecin sonucunda, Mayıs 2013 itibari ile bölümlerin bir ay içerisinde edisyonu yapılarak, Haziran 2014 tarihinde *Türk Dünyası Başkentleri* kitabı yayımlanmaya hazır hâle gelmiştir.

Projenin içeriği ve kapsamı göz önüne alındığında, proje ekibinin farklı disiplinlerden Türk Dünyası'na dair uzmanlardan oluşturulması hedeflenmiştir. Bundan dolayı proje ekibinde siyaset bilimci, sosyolog, kent plancısı, tarihçi, uluslararası ilişkiler uzmanı gibi farklı disiplinlerden bölge uzmanları bir araya gelmiş ve çalışma süreci boyunca birbirleri ile sürekli iletişimde bulunmuşlardır. Böylece başkentler her anlamda ele alınmaya çalışılmıştır. Projenin bölge uzmanlarından oluşacak en az sekiz en fazla onaltı kişilik bir ekip ile yürütülmesi öngörülmüş, sonunda proje toplamda 12 yazar ile tamamlanmıştır. Bu kişilerin, her birinin –veya ikisinin– proje süresince Türk Dünyası devletlerinin başkentlerinin her birinden sorumlu olması öngörülmüştür. Bu noktada Proje Ekibini oluşturacak uzmanların, hiç olmazsa, kendi bölgeleri ile ilgili doktora tezi hazırlama aşamasında olmalarına dikkat edilmiştir.

Nihai olarak, 2014'ün Haziran ayında kitap hazır bir şekilde yayıma gönderilmiştir. Zamansal olarak projenin yürütülmesi ile ilgili planlama ve uygulama aşağıdaki tabloda özetlenmiştir:

İŞ	TARİH	SORUMLULUK
Ana Proje Ekibinin Belirlenmesi	Haziran – Eylül 2013	<i>En az 8 kişilik – en fazla 16 – bir ekipten oluşturulması öngörülmüş ve belirlenen 12 uzman akademisyen, bir başkent ile ilgili yazıların hazırlanmasından sorumlu olmuştur.</i>
İlk Çalıştay	Ekim 2013	<i>1 buçuk ay boyunca yazarlar, gerçekleştirdikleri alan çalışmasının taslağını hazırlamış ve rapor olarak çalıştayda sunmuştur.</i>
İkinci Çalıştay	Aralık 2013	<i>Detaylı olarak hazırlanmış taslakların üzerine tartışılmış ve standartlaştırma için gerekli olan revizyonlar öne sürülmüştür.</i>
Yazıların Tamamlanması	Nisan 2014	<i>Öngörülen revizyonlar doğrultusunda bu süre içerisinde yazıların yazarlarca tamamlanması</i>
Editör Derlemesi	Mayıs 2014	<i>Yayıma gönderilmek üzere, editörler toplanan yazıları derleyerek kitabın son halini oluşturmuşlardır.</i>

Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi Avrasya Çalışmaları Grubu'nun bir projesi olarak yayımlanan bu eserin ortaya çıkışında başta manevi desteklerini bizlerden eksik etmeyen **Prof. Dr. Mustafa İsen**'e içten teşekkürlerimizi sunarız. Ayrıca yayıma hazırlık çalışması için Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığına başta Mütevelli Heyet Başkanı Sayın **Prof. Dr. Osman Horata** olmak üzere çok teşekkür ederiz. Umarız, *Türk Dünyası Başkentleri* kitabı, Türk Dünyası çalışmalarına özgün katkılar sağlar ve ilerideki çalışmalar için bir tür başvuru eser niteliğine kavuşur.

I.BÖLÜM

GİRİŞ

Yrd. Doç. Dr. A. Çolpan Kavuncu

İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Malatya

eposta: akavuncu@gmail.com

1.1 Çalışmanın Amacı

Türk Dünyası olarak bilinen coğrafya, jeo-politik açıdan önem taşıyan bir alana konumlanması dolayısıyla her zaman dünya güçlerinin egemenliğini kurmaya çalıştığı, stratejik öneme sahip bir coğrafya olagelmıştır. Bu durum Türk Dünyasındaki devletlerin ve toplulukların kaderlerini etkilediği gibi, sahip oldukları sosyo-mekânsal birimler olarak kentlerinde de tarihsel olarak derin izler bırakmıştır. Dahası, tarihi çok eski dönemlere kadar uzanan ve dünya ticaretinin her zaman merkezlerinden olan bu coğrafyada siyasal ve ekonomik yapıları ile beraber birçok devlet kurulmuştur. Bu noktada, kentler ya da daha geniş anlamıyla mekânlar, her iktidarın hegemonik projesinde önemli bir yer tutmuştur. Nitekim toplumu dönüştürmenin bir basamağı da gündelik hayatın yaşandığı, toplumsal ilişkilerin kurulduğu kent mekânlarını dönüştürebilmekten geçer.

Ancak, kentler, diğer taraftan her kurulan iktidarın kendi damgasını vurmaya çalıştığı toplumsal yapılar olmakla beraber geçmişin izlerini de her şeye rağmen taşımaya devam eder. Diğer bir deyişle, kentler, geçmiş, şimdiki ve geleceği, birbirine bağlı olan sokakları, caddeleri, mahalleleri, binaları ile bir arada ve tüm çıplaklığıyla sergilerler; içlerindeki insanlar, toplumsal gruplar, sosyal ilişki formları, ekonomik ilişkiler, kültürel değerler ile beraber... Kent mekânları bu anlamda, tüm yapay müdahalelere rağmen geçmişi bağrında biriktirmeye devam eder. Bundan dolayı kentler üzerine gerçekleştirilen her çalışma, toplumsal yapının bir tarihsel resmini sunar aslında. Bu noktada başkentler, siyasal merkez olmalarından dolayı, iktidarın siyasal, ekonomik, sosyal politikalarını, hegemonyasını ve ideolojisini en yoğun şekilde gerçekleştirdiği mekânlar olarak, söz konusu tarihsel resmi çok daha net verir.

Fransız Devrimi ile başlayan modern ulus-devlet yapıları, düşünsel temelde “aydınlanma”, ekonomik temelde sanayi devriminin etkisi ile kendinden önceki devlet yapılarında hiç olmadığı kadar hiyerarşik ve komplike örgütlenme yapıları yoluyla toplumsal hayata müdahale etmiş, toplumsal yaşamın her alanını düzenleme misyonunu üstlenmiştir. Bundan dolayı başkentlerde bu dönem ortaya çıkan dönüşüm, eski dönemlere göre çok daha derin ve sancılı olmuştur. Buradan hareketle bu çalışmanın temel amacı, Türk Dünyası coğrafyasındaki bağımsız Türk devletlerinin başkentlerinin ulus-devlet inşa süreci ile beraber yaşadığı dönüşümün siyasal, ekonomik, kültürel, demografik ve sosyo-mekânsal boyutlarını ele alarak, Türk Dünyası başkentlerinin genel bir manzarasını sunmaktır.

Türk Dünyası, tarihsel olarak ortak kültür ve dile sahip olan Türk halklarının yaşadığı coğrafya olarak tanımlanabilir ve bu coğrafya Doğu, Batı, Kuzey ve Güney Türklüğü olarak tasnif edilebilir. Batı Türklüğü, Oğuz soyundan ve Osmanlı teba-

asından gelen Türklerden oluşurken; Orta Asya'da kalan Çağatay ve Uygur soyundan gelen Türkler, Doğu Türklüğü olarak tanımlanabilir. Yani, Doğu Türklüğünün coğrafyası, Hazar denizinin doğusundaki topraklarda yaşayan Türk toplulukları iken Batı Türklüğü, Hazar Denizinin batısında yaşayan Türk topluluklarından oluşmaktadır. Buna göre Batı Türklüğünü oluşturan Türk halkları, Anadolu Türkleri, Rumeli Türkleri ya da Balkan Türkleri (Yunanistan, Bulgaristan, eski Yugoslavya ve Moldova Türkleri), Azeriler, Irak Türkmenleri, Suriye Türkleri, Kıbrıs Türkleridir. Doğu Türklüğünü ise Batı ve Doğu Türkistan'daki Türk toplulukları oluşturmaktadır. Buna göre, Türkistan, *“Asya'nın ortasında Türk topluluklarının yaşadığı altı milyon kilometrekarelik bir coğrafyanın adıdır. Aral Gölü havzası ve etrafını kapsayan ve BDT içinde yer alan bölümü Batı Türkistan'dır. Çin'in batısında Uygur (Sincan) Özerk Bölgesi ve civarını içine alan bölümü Doğu Türkistan'dır”* (Kavuncu, 2010). Bir anlamda “Batı ve Doğu Türkistan” olarak tanımlanan coğrafya, “Doğu Türklüğü”nün yaşam alanının büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Bu arada birçok bilim adamının Kuzey Türklüğü diye ifade ettiği grupta ise Sibiry Türkleri, Tuva ve Hakaslar, Altay ve Şor Toplulukları, Idil-Ural Türklüğü (Kazan ve Batı Sibiry Tatarları, Başkurtlar, Çuvaşlar), Kafkas Türkleri (Karaçay, Malkar ya da Balkar, Nogay ve Kumuk Türkleri, Gazikumuk, Dağıstan Avarları, Kalmuklar), Kabartay, Kırım Türkleri ve Karay Türkleri yer almaktadır. Kuzey Türklüğü büyük oranda bugünkü Rusya federasyonu içerisinde yaşayan Türk topluluklarıdır. Güney Türklüğü ise, bugün Afganistan'da ve kısmen Pakistan'da yaşayan Türk topluluklarından oluşmaktadır. Batı Türklüğü'nde bugün bağımsız devletler olarak Türkiye Cumhuriyeti ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetleri ile Sovyetler Birliği'nin yıkılmasının ardından kurulan Azerbaycan karşımıza çıkmaktadır. Diğer taraftan Doğu Türklüğü'nde ise, yine Sovyetler Birliği'nin yıkılması ile bağımsızlığına kavuşan Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Tacikistan söz konusudur. Güney ve Kuzey Türklüğü olarak bilinen Türk coğrafyalarında ise bağımsız devletler söz konusu olmayıp, birçoğu özerk federasyon olan cumhuriyetler vardır. Kısaca, bu proje, Batı Türkistan'daki beş Türk Cumhuriyeti ile Batı Türklüğünün bağımsız devletleri olan Azerbaycan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti'nin başkentlerini incelemeyi hedeflemektedir.

Esasında her devlet, yeni devlet felsefesini öncelikle başkente yansıtmak ister. Bundan dolayı başkentleri incelemek söz konusu devletin yurttaşlık felsefesini, politik kültürünü, benimsediği politik-ekonomik stratejileri, sosyal politikalarını, yani özetle ulus-devlet projesinin niteliğini anlayabilmek için kritik bir öneme sahiptir. Diğer taraftan, devletin yönetim merkezi olan başkentler politik kararları aldığı, merkezi siyasetin ilişkilerinin en yoğun yaşandığı mekânlar olarak, bizzat yönetici kesimin ve devletin kurucu aktörlerinin –dahası ileriki dönemlerdeki iktidarların da– ve tüm siyasal süreçlerin üzerinde sahip olduğu sosyal ilişki formları, ekonomik yapısı ve

sosyo-siyasal kültürü ile dolaylı etkiye sahiptir. Bu anlamda bir devletin başkenti hem ulus-devlet inşa sürecinin öznesi hem de nesnesidir. Bu sebepten dolayı kentler –özelde başkentler– tarihsel birikimlerinde varolan bu ikirlikli yapıları sayesinde geçmiş dönemlerin yapı-aktör diyalektiğinde şekillenmiş siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel yapılarını, yeni dönemin iktidarının hegemonik projeleri ve birikim stratejileri ile eklemleyerek o ülkeye özgü yeni yapısal koşulları yaratmış olur. Nitekim bu çalışmada da hedeflenen tam da bu nokta olup; Türk Dünyası başkentlerinin tarihsel gelişmelerini ele alarak günümüzdeki ulus-devlet inşa sürecinde hem özne hem de nesne olarak nasıl önemli rollere sahip olduklarını göstermektir.

1.2 Çalışmanın Özgünlüğü ve Önemi

Bu proje iki açıdan akademik yazına katkı sağlamayı hedeflemektedir. Birincisi, kent çalışmalarına başkentler konusu açısından bir katkı gerçekleştirmek. İkincisi de bölge çalışmaları olarak Türk Dünyası bölgesine yönelik akademik yazına katkı yapmak.

1.2.1 Doğrudan Teorik/Tematik Katkı

Sanayii Devrimi ile beraber tarihin ilk dönemlerinden beri kültür ve yönetim merkezi olan kentler, ilk kez keskin bir şekilde ekonomik olarak kırdan bağımsız hâle gelmiştir. Kentlerin bu durum ile beraber daha uzmanlaşmış işbölümüne sahip olması ortaya çıkmış, hızlı göçün yarattığı barınma, sağlık gibi problemler de giderek artmıştır. Tüm bunlar beraberinde yönetsel olarak modern anlamda kent yönetimlerinin oluşturulmasını zorunlu hâle getirirken, ulus-devletlerin yerel/kentsel yönetimleri ile ilişki düzeylerini de kapsayacak şekilde kentsel sorunlar ve kentsel politika yapım süreci kentsel siyaset alanını ortaya çıkarmıştır. 1900'lerin başında kent siyaseti bir disiplin olarak da akademik dünyaya taşınmıştır. Bu tarihten sonra hızla artan kent ve mekân ile ilgili çalışmalar, ayrıca böylelikle eskiden farklı olarak sadece coğrafyacıların, sosyologların ilgi alanı olmamış, siyaset bilimciler, mimarlar, kent plancıları da akademik olarak kent ve mekân konusunu doğrudan kendi disiplinlerinin merkezi haline getirmişlerdir.

Ancak tüm bu gelişmelere rağmen kent yazını içerisinde “başkentler” konusu oldukça zayıf kalmıştır. Başkentler, devletlerin yönetim merkezi olma gibi üstün bir mekânsal öneme sahip olmasına rağmen türlü disiplinlerde yer yer incelenmiş ancak henüz tüm boyutlarıyla ele alınarak başkentlere dair bir kuramsal tartışma zemini yaratılamamıştır. Özellikle son dönem başkentlerle ilgili sayısal nitelikteki akademik çalışmaların sayısı artsa da henüz bütüncül bir kuramsal çerçeve yoktur. Bir kent hangi sebeplerden, ne tür dinamiklerden dolayı diğer kentlerden farklı olarak öne çıkarak siyasal aktörler tarafından başkent olarak seçilmektedir? Bu dinamiklerin kendisi tarihsellik içerisinde ne tür kırılmalar yaşamıştır? Başkentler, neden bazı ülkelerde

tarihsel olarak ekonomik ve kültürel olarak öne çıkan kentler arasından belirlenmekteyken bazılarında tarihsel olarak daha gelişmiş kentlere rağmen daha güçsüz kentler seçilmektedir? Bu noktada başkentlerin kaydırılması meselesi nasıl ele alınmalıdır? Dahası iktidarlar ile mekân arasındaki ilişki noktasında başkentlerin özel konumu nedir? Diğer bir deyişle başkentlerin iktidarların görünürlülüğünü ve gücünü, ihtişamını sergilediği en önemli mekânlar olmasından dolayı başkentlerin bu durumdan etkilenme düzeyi nedir? Bir başkent, ülke içerisindeki diğer kentlerden hangi dinamiklere bağlı olarak ne kadar değişiklik gösterebiliyor? Tarihsel olarak başkentlerin temel işlevleri değişmiş midir? Bunlar gibi yüzlerce soru aslında henüz akademik bir çerçevede bütüncül olarak ele alınamamıştır.

Bir kentin başkent olması görünürde basit bir şekilde siyasal gücün kararına bağlıdır. Ancak bu kararın arkasında türlü sebepler yatmaktadır. Kimi iktidar güçleri köksüz bir kenti sıfırdan yaratmaya çalışırken kimileri de tam tersi doğrultuda hareket etmektedir. Bu doğrultuda akademik yazında başkentlere yönelik çalışmalarda genellikle başkentleri sınıflandırma çabaları öne çıkmaktadır. Bu sınıflandırmaların sonucunda da “başkent kaydırma” üzerine yoğunlaşarak merkezî otoritelerin aldığı kararların arkasındaki sebepler incelenmektedir. Ancak bu sebep ya da dinamik inceleme genellikle tek yönlü gerçekleşmekte ve söz konusu kentin ülke siyaseti içerisinde sahip olduğu önemli avantajlar ya da dezavantajlara vurgu yapılırken, söz konusu başkent in sahip olduğu tarihsel yapıların ve sosyal ilişki formlarının söz konusu değişikliklerle beraber merkezî siyasette ne tür beklenmedik sonuçlara yaratabileceği ihmal edilmektedir. Nitekim başkentler de bir kent olarak yerel siyasete sahip olup, merkez-yerel ilişkisi, başkentler için de yerel-merkez arasındaki diyalektik ilişki ile şekillenmektedir. Ve bu ilişki şüphesiz merkezî düzeyde ulusal siyasetin kaderini etkilemektedir. Bundan dolayı başkentler, ulus-devletlerin hem öznesi hem de nesnesi olarak, ulus-devlet inşâ sürecinin temel felsefesini sağlıklı şekilde analiz edebilmek için mutlaka incelenmesi gereken alanlardan biridir.

Başkentler “bir ülke geneline ya da eyalet bütününe yönelik genel siyasetin belirlendiği ve yönetimin fiziksel düzeyde cisimleştiği yerler olarak” (Çınar 2007: 130) tanımlanabilir. Çınar’ın aktardığına göre (2007: 133), Vale, yönetsel boyutu açısından başkentleri tarihsel incelemesi dâhilinde üç gruba ayırmıştır: Kesintisiz başkentler, kesintili başkentler ve sonradan siyasal kararlar başkentleşenler. İlk iki gruptakiler kendi içsel dinamikleri ile evrimlerini tamamlayan tarihî köklü kentler (gerçek başkentler) iken, sonuncusu bu özelliğe sahip olmayan siyasal karara bağlı olarak başkent seçildikten sonra müdahaleler yoluyla planlı bir şekilde büyüyen kentlerdir (yapay başkentler). İster yapay ister gerçek başkent grubuna girsin asıl tartışma, herhangi bir siyasal iradenin, neden ülkedeki kentler içinden söz konusu kenti başkent seçtiği ile ilgilidir

ya da neden başkentlik statüsünü başka bir kente kaydıracağı ile ilgilidir. Başkentlerin yer seçimi ile ilgili genel geçer dinamikler bütününden bahsetmek, tıpkı diğer sosyal olgularda olduğu gibi imkânsızdır. Çünkü ontolojik olarak durağan, statik olarak tanımlanacak bir sosyal olgu söz konusu değildir. Başkentlerin yer seçimi konusunda da o ülkenin kendi siyasal, toplumsal ve ekonomik özellikleri etkilidir ve bu etkililik farklılık arz etse de içinde bulunulan tarihsel kesitin yapısal koşullarının başkentlerin yer seçiminde bazı belirleyici özelliklere sahip olduğunu öne sürmek mümkündür. Sanayi devrimi ve arkasından gelişen modern ulus-devlet yapılarında eskiden farklı olarak savunma açısından stratejik alanlarda olmak, ticari yollar üzerinde konumlanmak yerine artık başkentte aranan temel özelliklerin başında ülkeyi kontrol edebilme gücü, siyasetin bir aracı olarak ulusal birliği yaratmadaki etkisi, dengeli kalkınma, ulusal birliğe tehdit olan unsurların bertaraf edilmesi gelmektedir. Daha da önemlisi artık başkentler, modern öncesi dönemdeki gibi ancak daha farklı formlarda modern devletin modern yurttaşlarına kendi hegemonyasını ve gücünü sergilediği; iktidarını sembolize ettiği mekânlar hâline gelmiştir. Bu yüzden başkent kaydırma meselesi de modern dönemde daha farklı sebeplerle oluşmaya başlamıştır. İşte tüm bu başkent tartışmalarına bu çalışmada Türk Dünyası'nın farklı bölgelerindeki başkentler inceleyerek bir veri sağlanması amaçlanmaktadır.

Ülkelerin başkent seçimlerinde tek bir etken etkili olmamakta; Çınar'a (2007: 137) göre bunun hem dış hem de iç etmenleri söz konusudur. İç etmenlerin başında, söz konusu çağdaş dönemin yapısal koşullarından olan ulus-devlet inşa süreci çerçevesinde her toplumun kendi tarihsel deneyimlerinden getirdiği kendine özgü sosyal ilişki formları ve siyasal kültürü ile ekonomik yapısı gelmektedir. Bu yüzden söz konusu ülkelerin bağımsızlık sonrası ulus-devlet inşa süreçlerinde başkentlerinin yaşadığı dönüşümü incelemek, bu sürecin hem öznesi hem de nesnesi olan sosyo-mekânsal yapıları anlamamızı sağlayacaktır. Diğer taraftan dış etmen olarak devletlerin diğer devletlerle kurduğu ilişki; diğer bir deyişle uluslar arası ilişkilerde söz konusu ülkelerin pozisyonu ve gücü de başkentlerin seçimi ya da başkent kaydırması meselesinde önemli hâle gelmektedir. Bundan dolayı Türk Dünyası başkentlerini ulus-devlet inşasıyla beraber yaşadıkları siyasal, ekonomik, sosyal, mekânsal ve kültürel dönüşümlerini incelemek, sadece başkentler yazınına katkı sağlamakla kalmayacak, dolaylı olarak Türk Dünyası coğrafyasındaki ülkelerin toplumsal ve siyasal yapılarını da anlamamıza imkân verecektir. Yani dolaylı olarak bu çalışmanın ikinci bir katkısı Türk Dünyası çalışmalarına olacaktır.

Ancak bu konuya geçmeden önce belirtilmesi gereken bir başka teorik nokta, çalışmada başkentlerin incelenmesinde detaylı bir şekilde tarihsel analizlere yer verilmiş olmasıdır. Günümüzde başkentler, devletlerin siyasal ve yönetsel merkezi

olmanın ötesinde ülkenin ekonomik kalkınmışlığında, sosyal ve kültürel yoğunluğunda en fazla öne çıkan mekânlardır. Şüphesiz bu durumun en temel sebeplerinden birisi, tarihsel olarak her iktidarın toplumsal yapıyı dönüştürme ve kontrol etmede başkentleri bir araç olarak kullanmasıdır. Bundan dolayı özellikle tarihte de başkent olmuş kentlerin tarihsel analizi bizlere zengin bir tarihî bilgi sunmaktadır. Üstelik özellikle Türkiye’de tarih yazımında hâkim olan siyasi tarih yaklaşımının ötesinde, somut mekânsal analizler bizlere tarihe daha farklı bir perspektiften bakmaya imkân verecektir. Çünkü kentsel mekânlar, özellikle de başkentler, katmanlar hâlinde bizlere tarihin ipuçlarını verir ve bu ipuçları çoğu zaman siyasi tarihteki gibi iktidarların soyut ve merkezi düzeydeki toprak ele geçirme mücadelesinden öte, söz konusu iktidarların toplumla ve mekânla iç içe geçen diyalektik ilişkilerini verir. Böylece günümüze kadar kentsel mekânlarda sosyal ilişki formlarının kendisi kalmasa bile siyasal ve kültürel hayata sızmış özellikleri ile karşılaşırız ve bu, söz konusu ülkelerin özgün yapılarını yaratan en temel olgulardan biridir.

1.2.2 Dolaylı Katkı: Coğrafyadaki Çalışmalara Katkısı/Coğrafyanın Önemi

Türk Dünyası coğrafyasının başkentlerini ele almanın esasında hem kent yazımına hem de Türk Dünyası’na yönelik çalışmalara katkı yapacağı açıktır. Bunun temel sebeplerinden birisi ise Türk Dünyası coğrafyasının jeopolitik önemidir. Asya ile Avrupa’yı bağlayan tarihin en eski ticaret yolu olan İpek Yolu’nun önemli bir kısmı Türk halklarının vatanlarından oluşmaktadır. Bu anlamda Türk Dünyası’nın büyük parçası ile İpek Yolu’nun tarihte kaderleri çoğu zaman paralel gelişmiştir. Bu cümleden hareketle İpek Yolu üzerinde gerçekleşen her olay, Türk Dünyasını ve Türk Dünyası ile ilgili ortaya çıkan her durum da İpek Yolu’nun kaderini etkilemiştir. Tarihi İpek Yolu’nun Çin’den sonraki Asya parçasını İlk ve Orta Çağlar boyunca farklı devlet isimleri altında yöneten farklı Türk hanedanlıklarının dönemleri boyunca, söz konusu coğrafya, dünya uygarlığının beşiği hâline gelmiş, bilim, sanat ve edebiyat dünyasına çok büyük katkılar sağlamış ve de günümüze kadar etkisi sürecektir önemli kentsel merkezler yaratmıştır.

Zaman içerisinde, jeopolitik bakış açısı güçlenmiş ve yayılmacı devletler için Mackinder’in deyişi ile dünya adasının merkezi Avrasya olmaya başlamıştır. O dönem için, yani 20.yy başlarında, Avrasya’nın merkezi doğu Avrupa olarak görülürken, zaman içerisinde Sovyetler Birliği’nin büyük oranda Avrasya’yı ve İpek Yolu’nun Avrasya içerisinde kalan kısımlarını kontrol etmesi ile beraber jeo-politik strateji mücadelesinde ABD, bu bölgeyi kuşatacak alanlar üzerine eğilmiştir. Bu ise İpek Yolu’nun Afganistan, Pakistan, İran, Irak ve Türkiye hattını önemli hâle getirmiştir. Soğuk Savaş boyunca, Sovyetleri çevreleyen İpek Yolu hattının önemi, Sovyetlerin dağılmasının ardından yeniden güç dengelerinin gereklerine göre şekillenecek ve İpek Yolu üzerinde

bağımsız kalan Türk Cumhuriyetlerinin jeo-politik açıdan önemi artacaktır. Yani bu kez İpek Yolu'nun önemli parçası olan Orta Asya ve Kafkaslar, Avrasya'nın etnik çatışmalarının yüksek olduğu yerler olarak Rusya'nın bölgede tekrar hâkimiyet kurmasını önlemede Amerika için yeni bir fırsat oluşturacaktır. Jeopolitik açıdan dünyanın güçlü devletlerinden değil fakat ekonomik kaynaklar açısından güçlü rezervlerin olduğu kara parçası üzerinde olmak; yani merkez değil fakat çevre ülkesi olmak, söz konusu devletlerin dış politikalarını etkilediği kadar iç siyasal dengelerini ve de konumuz açısından daha da önemlisi ulus-devlet inşa süreçlerindeki stratejilerini ve bu noktada başkentlerinin seçimi ile başkentlerinin kaderlerini de değişik yönde etkilemiştir.

Bölgedeki mevcut doğalgaz rezervlerine, enerji potansiyellerine, hammadde kaynaklarına ulaşabilmenin tek gaye olduğu dünya güçleri için bu jeo-politik coğrafyada yaşayan toplumlar ve onların ürettiği veya üretebilecekleri medeniyetler çok da önemli değildir. Küresel dönemin yeni söylemleri olan neo-liberal politikalar yoluyla bölgeye hâkim olmaya çalışan dünya güçleri, bölgeye dair ekonomik ve siyasal baskıların yanında, akademik çalışmalar yoluyla da dayattıkları tek yol olan piyasa mekânizması anlayışı ile bir taraftan bölge aktörlerinin inisiyatifleri, seçimleri ve stratejilerini hiçe saymakta ve küresel dönemin hegemonik söylemleri olan demokratikleşme ve kimlik politikaları üzerinden bölgede sürekli etnik ve dini kaygıları vurgularken; bir taraftan da ekonomik sömürü yoluyla gelir eşitsizliğinin bölgede hızla yayılmasına sebep olmaktadır.

Bu noktada Türk Dünyasının bağımsız devletlerinin başkentlerinin ele alınacağı bu projede, incelenecek her başkent, içinde buldukları siyasal ve ekonomik sistemler ile beraber, farklı tarihsel deneyimler ve bu deneyimlerin beraberinde getirdiği özgünlüklere sahiptir. Tarihî İpek Yolu üzerinde ve Avrasya'nın tam kalbinde yer alan Batı Türkistan toplumları ile Azerbaycan, stratejik konumları itibari ile uzun ve yoğun bir tarihsel geçmişe sahip olmakla beraber, geçirdikleri her tarihsel safhada her zaman stratejik önemlerini korumaya devam etmişlerdir. 19.yy'dan itibaren Rus Çarlığının sömürgesi hâline gelen coğrafya, Çarlık rejiminin yıkılması ve Sovyet Sosyalist Rejiminin kurulması ile beraber 1900'lerin başında, günümüz modern toplum ve devlet yapılarına kavuşmuşlar ve nihayet 1990'larla beraber Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucu bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır. Türkiye ise döneminde emperyalizme karşı ilk mücadele veren ülkelerden biri olmuştur. Uluslaşma hareketinin öncüsü olan Türkiye, bu durumu ile 2. Dünya Savaşı'ndan sonra sömürgeci güçlere karşı bağımsızlık mücadelesi veren birçok ulusa ilham olurken, döneminin de özgün bir devlet felsefesini yaratmıştır böylelikle. Diğer taraftan Kıbrıs ise zaten örneğine az rastlanır bir siyasal durumun içindedir senelerdir. Tanınmayan ülke olarak varlığını sürdürmeye çalışmaktadır.

Her üç coğrafya alanı için de akademik çalışmalarla ilgili belirli ortak tespitleri yapmak mümkündür. Bu ortaklıklar, gerek tüm dünyada gerekse Türkiye'nin mevcut coğrafyalara yaklaşımında hâkim olan akademik yazın ile ilgilidir. Birincisi, yukarıdaki jeo-politik önem dâhilinde ele alınan konularla ilgili olarak ilk vurgulanması gereken, belki de Orta Asya ve Azerbaycan ile ilgili bölge çalışmalarının kendisi ile ilgilidir. 1990'dan sonra tüm dünyada hızla artan Batı Türkistan ülkelerine ve Azerbaycan'a olan akademik ilgi, bu doğrultuda iki olgu ya da kontekst üzerinde yoğunlaşmıştır: Neo-liberalizm ve uluslaşma ya da Ulus-devlet inşası. Bundan dolayı post-Sovyet dönüşümü (transition) çalışan akademisyenlerin büyük çoğunluğu, ele aldıkları kurumsal, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel dönüşümleri, bu iki bağlamın birinin perspektifinden değerlendirmeye çalışmışlardır¹. Bu çalışmalar, Batı Türkistan ülkelerinde ve Azerbaycan'da ulusal ölçekte siyasi, ekonomik ve sosyal dönüşümlere odaklanırken, bölgenin yerel ölçekteki sosyal, ekonomik ve siyasi aktörlerinin bu dönüşümü nasıl algıladıklarına dair tüm dünyada oldukça yetersiz bir akademik çalışma söz konusudur. Baykal'a göre özellikle siyaset bilimciler, ekonomistler ve uluslararası ilişkiler uzmanları, Batı Türkistan'da Sovyet ve Sovyet sonrası dönemde kurumsal çerçeveyi analiz etmektedirler. Ancak bu tür çalışmaların Ulus-devlet inşasında ve Pazar ekonomisine geçişte gerçekleştirilen reformların yerel ölçekte nasıl deneyimlendiğini ortaya koyacak olan etnografik çalışmalarca desteklenmesi gerekmektedir (Baykal 2007). Kaldı ki, Pickel'e göre post-Sovyet dönüşüme dair akademik yazın, dünya ekonomisi ve siyasetinde öne çıkan güçlü neo-liberal aktörler tarafından şekillendirilmektedir; bu noktada bölgedeki gerçek aktörlerin gücü ve etkisi, akademik çalışmalarda çoğu zaman ihmal edilmektedir (Pickel, 2002: 112).

Diğer taraftan Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne dair ise akademik dünyanın ilgisi oldukça sınırlıdır ve dahası bu ilgi ise meselelerin politik yönüne vurgu ile daha çok Rum-Türk meselesi dâhilinde çözümlenmesi gereken bir olgu olarak durmaktadır. Ancak bu olgunun Ada'nın kuzeyinde yaşayan Türklerin sosyal ve ekonomik hayatında yarattığı sorunlar oldukça dar bir şekilde ele alınmakta ve mesele daha çok Türkiye, Yunanistan, Kıbrıs Rum kesimi ile Türk kesimi arasında çözümlenmesi gereken bir uluslar arası politika sorunu olarak incelenmektedir. Bu doğrultuda bu-

1 Daha detaylı olarak, bu akademik çalışmalar daha çok kimlik politikaları, bölgedeki klan yapıları ve etnik çatışmalar perspektifinden ulus devlet inşası ve kurumsal yeniden yapılanma (Allworth, 1994; Roy, 2000, Carlisle, 2001; Saroyan, 1996; Collins, 1999; Markowitz, 1998; Luong, 2003), söz konusu ülkelerdeki demokratikleşme (Fiermann, 1991, Fish, 1998; Clark, 1999; Synder, 2000; Rahul, 1979; Rumer, 2002; Radntz, 2003), insan hakları ve sivil toplum konularına (Masaru 2006; Ilkhamov, 2004), İslam ve Bölge toplumlarına (Khalid, 2006; 1998; Roy, 2000; Shahrani; Megoran, 2007; Fugere, 2005; Hanks, 2007), kadın meselesine (Kandiyoti, 1996; Peshenkova, 1996; Fathi, 2003), uluslararası ilişkiler açısından bölge devletlerinin stratejik önemlerine (Robertson, 2003) ve ulusal ölçekte ekonomik dönüşüm (Spechler, 2007; Dadabayeve, 2004; Hissao, Saxena&Dadabaev, 2005; Ilkhamov, 2007; Ruziev, Ghosh&Dow, 2007) meselelerine yoğunlaşmışlardır.

güne kadar tarihsel katmanlaşma gözüyle Kuzey Kıbrıs bölgesinin herhangi bir kenti detaylı bir şekilde yeterince analiz edilmemiş ve bu eksiklik, Kuzey Kıbrıs'ta yaşayan Türklerin, özellikle 1980 sonrası yaşanan dönüşümün etkisiyle ulus kimliği dâhilinde Türklük-Kıbrıslılık bilinci üzerine bir bilgi kaynağına ulaşmayı da imkânsız hâle getirmiştir. Dahası, Kuzey Kıbrıs'ın başkenti, bugün dünyada örneği az görülen bir bölünme ile “tek kent iki başkent” olgusunu deneyimlemekte ve bunun sonuçları toplumsal yaşamda önemli etkiler bırakmaktadır.

Diğer taraftan Türkiye, kent çalışmaları ve yerel toplumsal çalışmalar açısından diğerlerine göre daha zengindir. Bunda en büyük etken, kesinlikle yaklaşık 100 yıllık bir geçmişe sahip olmasıdır. Nitekim kent çalışmaları ya da kent sosyolojisi alanlarına dair çalışmalar da Türkiye'de özellikle 1950'lerden sonra ortaya çıkmaya başlamış, bundan önce daha çok Osmanlı'dan yeni bir ulusal kimlik ve ulus-devlet yaratma süreci, merkezî siyaset çerçevesinde ele alınmıştır. Ayrıca Türkiye, başkenti Ankara ve başkentini kaydırılması meselesi ile ilgili Ankara-İstanbul ikililiğine dair de diğer Türk devletlerine göre daha fazla çalışma gerçekleştirmiştir. Ancak her üçünde de hiç tartışmasız Batı dünyasının bu coğrafyaya dair akademik çalışmaları kent yazınından uzak kalmıştır. Jeopolitik yaklaşım çerçevesinde bölgeler, daha çok uluslar arası siyasetin sorunsal çerçevesinde ele alınmış, etnik sorunlar, İslam, toplumsal cinsiyet gibi kimlik öğelerine dayalı sosyolojik çalışmalar bunun arkasından gelmiş ve söz konusu ülkelerin liberal demokrasi karşısındaki yetersizlikleri ise tüm incelenen konular dâhilinde sık sık vurgulanmıştır.

Ayrıca yine bu üç coğrafyaya dair Batı dünyasının araştırmaları değerlendirildiğinde şu noktanın tespit edilmesi de mümkündür. Türk Dünyası ülkeleri, dönemleri farklı da olsa, yeni ulus devletlerini inşa ederken, çoğunlukla eski dönemin (Sovyet, Osmanlı, İngiliz Krallığı ya da Kıbrıs Cumhuriyeti) siyasal kurumlarını kullanmaya devam etmişlerdir. Şüphesiz yeni dönemin paradigmasının gereklerine uygun olarak yeni kurumları bunlara eklemiş ve eski kurumlarını da yeni dönemin koşullarına göre revize etmişlerdir. Ancak yine de yeni kurumsalcılığın tarihsel perspektifinin iddia ettiği gibi mevcut kurumlar geçmişten gelen yatkınlıklarını yeni dönemin siyasal kültürünü etkileyecek şekilde günümüze taşımışlardır. Bunda belli bir noktaya kadar haklılık payları olsa da –ki bu çalışmada da bu tespit söz konusudur– bu taşıyış, bugün mevcut ülkelerde yaşanan sorunların tek sorumlusu olarak geçmiş dönem (Osmanlı, Sovyet) siyasal kültürünün görülmesi sonucunu yaratmıştır akademik dünyada. Oysaki söz konusu ülkelerin içinde buldukları uluslar arası sistemin (1920'ler, 1980'ler) yapısal hegemonyasına uyum sürecinde, bu eski yapılarıyla beraber yeni stratejiler benimsemek ve uygulamak zorunda kalmaları göz ardı edilmiştir. Yani kısaca bu ülkelerde mevcut olan birçok sorun, sadece geçmişlerindeki yapısal özelliklere

dayandırılarak yeni dönemin çevre ülkeleri olmalarının yarattığı olumsuzluk görmezden gelinmek istenmiştir.

Diğer taraftan Türkiye'deki Türk Dünyasına dair çalışmalarda hem bu eksiklerin kendisi görülmekte hem de Türkiye'ye özgü belirli akademik sorunlar söz konusudur. Birinci nokta Türkiye'de bölgeyle ilgilenen birçok araştırmacı da aynı şekilde Batı'da varolan yaklaşımla yani oryantalizmin modern görüntüsü olan ve bugün söz konusu bölgelerdeki sosyal bilim araştırmalarının birçok alanını etkileyen hâkim hegemonik bilimsel yaklaşım olan jeo-stratejik bakış açısı dâhilinde bölgeye bakmıştır. Yani, Türkiye'li akademisyenler de ağırlıklı bir şekilde Türk Dünyasının diğer coğrafyalarındaki bağımsız devletleri aynı konular etrafında ve aynı perspektifle incelemişlerdir. Bununla beraber diğer bir taraftan Türkiye'nin Orta Asya ve Kıbrıs ile kurduğu ilişki düzeyinin bir sonucu olarak Türkiye'deki akademik çalışmaların ayrıca belirli noktalarda yoğunlaştığı görülmektedir. Bunlardan en önemlileri, tarih ve edebiyat konusudur. Türkiye'nin ulus-devlet formasyonunun kimliğinin kökleri Orta Asya'ya uzanan bir "Türklük" etrafında şekillendiği için Orta Asya çalışmaları çoğunlukla tarihsel köklerimiz araştırmaya kaygısıyla ortak tarih ve ortak dil çerçevesinde ele alınmıştır. Bu çalışmalar oldukça önemlidir, ancak tarih, belirli noktalarda bugünü anlamamıza yardımcı olacak boyutlarda da ele alınması gereken bir olgudur. Oysa ki Türkiye'deki Orta Asya çalışmaları ya tarihsel boyutta siyasi tarih etrafında şekillenerek bir nevi Orta Asya'nın tarihte Türklerin anayurdu olduğu tezi kanıtlanmaya çalışılmakta ya da güncel dönemde Batı'nın etkisi ile jeo-politik yaklaşım dâhilinde mesele, bölgenin doğal kaynaklarına ulaşma ve ekonomik getirisi noktasında ele alınmaktadır. Her iki yaklaşımda da eksik olan ise "günümüz orta Asya topluluklarının kendisidir". En iyi ihtimalle gerçekleştirilen sosyolojik ve siyasi çalışmalar ise, toplumsal yapıları ya bütüncül olarak ele almakta ya da merkezi siyaset noktasından bakmaktadırlar dönüşüm meselesine. Oysa Orta Asya ülkeleri de kendi içinde toplumsal sınıflara, etnik gruplara, kentli-kırsal nüfusa ayrılmış durumdadırlar ve yaşayan bir yerellikleri vardır. Bu yerel topluluklar da bizler gibi yemek yemekte, su içmekte, benzine gelen zamdan etkilenmekte, işsiz kalabilmekte, ülkelerindeki ulaşım sorunlarından ya da elektrik kesintilerinden dolayı üretimlerini yeterli düzeye çıkaramamaktadırlar. Yani kısaca Orta Asya'da yaşayan ve düşünen, uzmanlaşmış gündelik pratikleri olan toplumlar vardır.

Günümüz Orta Asya'ya toplumlarına içerden bir bakış Türkiye için zorunlu olduğu kadar eksiktir. Örneğin, bugün Orta Asya'ya yönelik gerçekleştirilmiş ortalama 1000'e yakın yüksek lisans ve doktora tezi kayıtlıdır². Bunların disiplin alanları incelendiğinde karşımıza çıkan tabloda 250'den fazlasının uluslar arası ilişkiler ve ekonomik uyum süreci, 300'den fazlasının tarih, 300'den fazlasının edebiyat, halk bilimi, 100'den

2 <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

azının siyaset bilimi ve kamu yönetimi alanında olduğu görülmektedir. Çoğunluğunun ise ODTÜ'de gerçekleştirildiği sadece 40'a yakın sosyolojik çalışma söz konusudur. Yani Orta Asya'da bugün yaşayan topluluklara dair incelemeler sadece 40, ulusal düzeyde kamu yönetimi ve ulus-devlet inşa sürecine dair çalışmalar ise 100'ü geçmemektedir. Dahası söz konusu 40 tezin sadece 3 veya 4 tanesi antropolojik çalışma, 6 tanesi kadın konusu, 3 veya 4 tanesi sosyo-demografik araştırmalar olup; geri kalanları çoğunlukla eğitim politikaları, Türkiye'deki Orta Asya öğrencilerinin uyum süreçleri, dil ve tarih politikaları ve son olarak din sosyolojisi etrafında şekillenmektedir. Ayrıca üniversitelerde ise toplamda 15 civarı Türk Dünyasına yönelik araştırma merkezleri vardır³. Ayrıca bunların 4 tanesi halk bilim ve 2 tanesi Türk dili ile ilgilidir.

Bu noktada bu çalışma tüm bu eksiklikleri barındıran akademik yazına, Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Doğu Blokunun çökmesi ile ortaya çıkan küresel dönemde yeni neo-liberal politikaların tüm dünyada yaygınlaştığı bir dönem olan 1980 sonrası, Türk Dünyası olarak bilinen coğrafyadaki 6 tane Türk Devleti'nin başkentlerinde yaşanan siyasal, sosyo-ekonomik, kültürel ve mekânsal dönüşümü detaylı bir şekilde analiz etme yoluyla olumlu katkı yapmak amacıyla. Sovyetlerin çöküşü ile ortaya çıkan sosyo-ekonomik değişim, tüm dünya kentleri ile eski Sovyet coğrafyasındaki kentleri etkilerken, Türk Dünyası olarak bilinen coğrafyadaki kentlerin çoğunda çok daha köklü toplumsal, ekonomik ve siyasal dönüşümler yaratmıştır. Bu dönüşüm, aynı zamanda söz konusu kentlerin mekânsal yapılarında da dönüşümü beraberinde getirmiştir. Ayrıca Türk Dünyası Devletlerinin ulusal ölçekte yaşadığı siyasal, toplumsal, ekonomik ve yönetsel dönüşüme dair bugüne kadar birçok çalışma gerçekleştirilmesine rağmen, mekânsal olarak, kent ya da yerel ölçekte özellikle Türk Akademisi'nde belirgin bir eksiklik söz konusudur.

Dahası, Sovyet sonrası dönemde, yeni ortaya çıkan her ulus devletin en azından ulusal ölçekte tek bir dönüşüm deneyimi yaşadığı gibi bir sonuca varılmaktadır. Üstelik bu bakış açısı Türkiye açısından daha vahim hâle gelmekte, yavaş yavaş değişmekle beraber, tüm Orta Asya ülkelerinde yaşanan deneyimin de aynı olduğu kanısı söz konusudur. Oysaki her toplumsal yapının, kendi tarihselliği içerisinde şekillenen güç ilişkileri doğrultusunda, farklı kesimleri farklı dönüşüm hikâyelerine sahiptir. Bu farklı kesimler toplumsal sınıflar, etnik ve dini gruplar, toplumsal statüler, toplumsal cinsiyet olarak adlandırılabilir. Batı Türkistan ve Azerbaycan çalışmaları gerek Türki-

3 Uşak - Türk Dünyası Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi; Uludağ - U.Ü.Türk Devletleri ve Akraba Toplulukları Uygulama ve Araştırma Merkezi (TÜDAM); Kırklareli - Türkiyat Uygulama ve Araştırma Merkezi; Kars-Kafkas - Kafkasya ve Orta Asya Araştırma Merkezi; Gazi - Türkiyat Uygulama ve Araştırma Merkezi; Dokuz Eylül - Kafkasya Orta Asya Araştırma ve Uygulama Merkezi (KAM); Karatekin - Avrasya Stratejik Uygulama ve Araştırma Merkezi(CAVSAM); Afyon Kocatepe - Türk Dünyası Stratejik Uygulama ve Araştırma Merkezi Yönetmeliği; ODTÜ - KORA

ye gerekse yurt dışındaki akademik dünya tarafından çoğu zaman ya bu tür toplumsal kesimleri derinlemesine incelemekten uzak ya da tam tersi söz konusu toplumsal kesimleri çoğu zaman kültürel bir fetişizm ile ele alarak, söz konusu toplumları kendi tarihselliklerinden kopartarak incelemiştir. İşte bu proje tam da akademik dünyadaki bu tür eksiklikleri görerek, Türk Dünyası başkentleri üzerinden, Sovyet sonrası ortaya çıkan yeni siyasi ve ekonomik yapıda, Türk Dünyası coğrafyasındaki Azeri, Kazak, Kırgız, Özbek, Türkmen ve Tacik halklarının siyasi, ekonomik, toplumsal, mekânsal ve kültürel olarak yaşadıkları dönüşümü, farklı toplumsal kesimler açısından derinlemesine ele alarak, her Ulus-Devlet içerisinde birden fazla dönüşüm hikâyesinin yaşandığını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

Tüm bu çalışmalar her ne kadar Türkistan'daki yeni bağımsız devletlerdeki siyasal, sosyal ve ekonomik dönüşüm üzerine özellikle ulusal ölçekte derinlemesine bilgiler sunsa da, bunların birçoğunda, bölgenin yerel siyasal, ekonomik ve toplumsal aktörleri tarafından dönüşümün kendisinin nasıl algılandığı oldukça eksik kalmıştır ki bu nokta bölgeye dair sosyolojik çalışmaların azlığı ile doğrudan ilgili olduğu kadar bölgeyi kendi toplumsal aktörlerinin rasyonel seçimlerinden de kopararak batı kapitalist devletlerinin uluslar arası sermaye dolaşımına uygun şekilde bölgeyi şekillendirmelerine de imkân vermektedir. Daha doğru bir ifade ile siyasal, ekonomik dönüşüme dair mevcut kurumsal, toplumsal değişim meselelerinin tabanında sosyolojik çalışmaların azlığı ile ilgili olan bu durumun kendisi bölgeye içerden bakmak yerine dışarıdan kurulu bir oyunun piyonları şeklinde bakmaya yol açmaktadır. Ayrıca bölgeye girişin sıkıntılı olmasından dolayı Orta Asya çalışmalarında mikro-düzyer çalışmalar, oldukça sınırlıdır. Siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler uzmanları ile ekonomistler, Orta Asya'da dönüşüm sürecinde siyasal, sosyal ve ekonomik kurumsal değişimleri sağlıklı bir şekilde analiz etmelerine rağmen, tüm bu çalışmaların, Ulus-Devlet inşa süreci ve ekonomik dönüşümün yerelde nasıl algılandığını tespit etmeye yönelik etnografik çalışmalarca desteklenmesi gerekmektedir.

Başkentler incelemesinin bize sağlayacağı bir diğer katkı, ülkelerin anlaşılmasında, merkezî düzeydeki politikanın yerselde nasıl pratiğe dönüştüğünü izleme imkânı vermesidir. Nitekim her tür devlet politikası, gerek Ulus-Devlet inşa süreci çerçevesinde düşünülün gerekse ekonomik reformlar çerçevesinde düşünülün, toplumsal yapıda farklılaşır ve farklı algılanır. Üstelik bu algının kendisi her toplumda sınıfsal ve sosyal statülere göre, etnik kimlik ve dini inanışlara ve hatta kişisel deneyimlere göre de değişmektedir. Bundan dolayı yekpare bir toplumsal algının kendisinden ve devlet politikasından bahsetmek imkânsızdır. Ancak farklı şekillerde ortaya çıkan algıların altında yatan dinamiklerin kendisi genelleştirilerek stratejiler belirleyebilmek için önemli göstergeler hâline gelebilirler. Ancak sadece etnografik çalışmaları yapmak ise

bu noktada yetersizdir. Etnografik çalışmalara dayanarak elde edilen bireysel ya da aktör temelli sonuçları genelleştirebilmek için ise daha makro ölçekteki ilişkileri, ekonomik ve siyasal dinamikleri ve tarihsel analizleri de irdeleyerek her ikisinin entegrasyonu ile bir senteze ulaşmak gerekmektedir. Bu çalışmada da mümkün olduğunca bunu gerçekleştirmek amaçlanmıştır.

Diğer taraftan Orta Asya ve Azerbaycan üzerine bu kitabın yapacağı katkıların yanı sıra, Türkiye başkenti de çalışmaya doğrudan katılarak Türk Dünyası çalışmalarında Türkiye meseleye dışarıdan bakan olmamış tam tersi, bu büyük coğrafyanın bir parçası olarak düşünülmüştür. Türkiye'nin diğer Türk Dünyası ülkelerinden çok daha önce yaşadığı Ulus-Devlet deneyimi noktasında başkent Ankara çalışmaya katılarak bir örnek olarak sunulmuştur. Bu noktada içerik olarak bir ölçüde tarihsel deneyimlerinden dolayı farklı şekilde ele alınsa da Türkiye'de bu konudaki zengin yazın, diğer Türk cumhuriyetlerine bir örnek sunması açısından çalışmanın parçası olmuştur. Daha da önemlisi bu çalışma Ankara üzerinden Ulus-Devlet deneyiminin 1900'lerin başında yaşanması ile küresel dönemde yaşanması arasındaki farkı da ortaya koyması açısından önemlidir. Nitekim Türk Dünyası'nın bir parçası olan Türkiye'nin yaşadığı Ulus-Devlet inşa sürecinin stratejileri ve araçları birçok noktada diğer cumhuriyetlerle ortaklıklara sahip olsa da farklı dönemlerin yapısal koşullarının bu ülkeler üzerinde nasıl farklı etkiler ortaya çıkardığını göstermek bu çalışmanın bir diğer amacıdır. Ayrıca Türkiye, 1990 sonrası bir nevi heyecan ile Türk Dünyasında "abi"lik misyonunu benimsemiş ya da bu şekilde algılanmıştır. Bu çalışma ile bu bir nebze yıkılarak yaklaşık 20 yıldan fazla bir süre sonra başkentler ve Ulus-Devlet inşa sürecinde Türkiye ile diğer ülkelerin yer yer farklılaşarak birçok benzer deneyime sahip olduğu ortaya çıkmaktadır.

Ayrıca Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin başkenti de Türk Dünyası'nın bir parçası olarak çalışmaya dâhil edilirken, özenle üzerinde durulmak istenen kaygı ise Kıbrıs meselesinin etnik kimlik ve Türk dış politikasına uygun çalışılmasının etkisi ile göz ardı edilen bu coğrafyadaki toplumsal gerçekliğin temel sorunlarının irdelenmesidir. Özellikle 1980 sonrası Lefkoşa'da yaşanan sosyal, yönetsel ve ekonomik sorunları detaylı incelemek Kıbrıs Türkleri'nin somut, gündelik hayattaki sorunlarını göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca böylelikle Kıbrıs meselesine dair literatüre kent konusu açısından bir katkı yapmak amaçlanmıştır.

Bu çalışma, aynı zamanda Türk Dünyası çalışmalarına kent ve mekân konusunu da katmayı amaçlamaktadır. Yukarıdaki akademik yazın üzerine gerçekleştirilen tartışmaları özetlemek gerekirse, Türk Dünyası başkentleri projesi;

- Kent literatürüne “başkentler” tartışması noktasında kentlerin kültürel ve tarihsel tabakalaşması üzerinden bir katkı yapmayı hedeflemektedir.
- Bölgesel çalışmalar anlamında Dünya siyasetinin çevre ülkeleri arasında sayılan bu coğrafyadaki ülkelerin ele alındığı akademik yazın içerisine kent ve mekân konusunu katma noktasında bir adım atmayı hedeflemektedir. Örneğin Doğu Avrupa’ya yönelik Sovyetler Birliği yıkıldıktan sonra önemli bir oranda birikmiş kent çalışması söz konusu iken bunun Orta Asya’da ihmal edilmiş olması, kayda değer bir ayrıntıdır.
- Yine başkentler çalışmasından hareketle aynı şekilde Kıbrıs Türklerine dair akademik yazına kent ve mekân ile yerel siyaset konusunda katkı yapmayı hedeflemektedir.
- Türkiye Cumhuriyeti’nin başkenti Ankara, kitaba dâhil edilerek, Türkiye’nin Türk dünyasının bir parçası olduğu ve sosyal, kültürel ve siyasal olarak Türk Dünyası’nın diğer coğrafyaları ile ortak birçok noktası olduğunu göstermeyi amaçlamaktadır.
- Türkiye’de Türk Dünyasına yönelik akademik çalışmalarda eksik kalan günümüz Türk Dünyası topluluklarının toplumsal gerçekliklerini anlamayı, bu gerçekliği tek taraflı değil de daha kapsayıcı ve birçok boyutu ile değerlendirebilmeyi hedeflemektedir.
- Türkiye’de Türk Dünyasına yönelik akademik çalışmalarda eksik kalındığı düşünülen siyaset sosyolojisi, hukuk sosyolojisi, kurum sosyolojisi, din sosyolojisi gibi alanlardaki çalışmalara kent sosyolojisi açısından katkı yapmayı hedeflemektedir.
- Türkiye’de Türk Dünyasına yönelik etnografik çalışmaların sadece halk bilim noktasında kalmaması ve günümüz toplumsal yapılarına ışık tutacak yönde ele alınmasını sağlamayı hedeflemektedir.
- Türkiye’de Türk Dünyasına yönelik din, etnik yapı gibi konularla kimlik siyasetinden yürüyen sosyolojik çalışmaların yanında, gündelik hayat, geçim stratejileri, iş güvenliği, aile meselesi gibi konuların da incelenmesi noktasında literatüre katkı yapmayı hedeflemektedir.

Son olarak bölümlere geçmeden bir noktanın daha vurgulanması gerekmektedir. Türk Dünyasına yönelik kent çalışmalarının gerek tarihsel gerek güncel anlamda oldukça yetersiz olmasından dolayı zaman zaman yazarlar kaynak sıkıntısı çekmiştir. Bundan dolayı yer yer yazarların kendilerinin bölge ülkesine dair kişisel deneyimleri ile daha önceki uzmanlık alanlarına yönelik çalışmalarının birikimleri de yazarlar tarafından sık sık başvurulan bir kaynak olmuştur. Yazıları yazan her yazar ilgili olduğu

başkent ve ülke ile ilgili uzman kişilerdir. Bundan dolayı kişisel deneyimlerinin kendisi de özellikle gündelik hayat pratiklerinin incelendiği kısımlarda önemli veriler sağlamıştır. Bundan dolayı tüm yazarlara emeklerinden dolayı teşekkür ederiz. Bununla beraber kent çalışması yapıp da söz konusu kente gitmemek ise ayrı bir sorundur bu çalışma açısından⁴, ancak böyle bile olsa, şu ana kadar Türkiye’de, günümüz Orta Asya kentlerine dair ortaya konmuş çalışmaların neredeyse hiç olmamasından dolayı bu çalışmanın sonraki çalışmalara belirli noktalarda alt yapı oluşturmasını temenni ederiz ve bu kitaptaki eksikliklerden dolayı okuyuculardan özür dileriz. Mümkün olduğunca toplumsal gerçeklik çıplak hâliyle ele alınarak nesnellik ölçüsü elden bırakılmadan hazırlanmaya çalışılan bu kitap dileriz ki, bu gerçekliğe ışık tutabildiği oranda Türk Dünyasının politikalarının sağlıklı bir şekilde ilerlemesine de katkı yapabilir.

1.3 Çalışmanın Kapsamı

Hem doğal sürecin etkisiyle siyasal merkez olmanın verdiği ayrıcalıklar hem de devletlerin geleceği inşa ederken en önem verdiği mekânlar olmaları yüzünden rejimlerin bakış açısını anlamak ve dönüşümü izlemek için en uygun mekânlar olarak karşımıza başkentler çıkmaktadır. Bağımsız bir Ulus-Devlet inşası sürecinde yapılan değişiklikler, siyasal otoritenin geçmişe, bugüne ve geleceğe dair perspektifini yansıtmaktadır. Bu yüzden belirtmek gerekir ki, her iktidarın ulus inşası pratikleri farklılık göstermektedir.

Türk Dünyası başkentlerinde Ulus-Devlet inşa süreci ile ortaya çıkan sosyal, ekonomik, siyasal ve mekânsal dönüşümün inceleneceği bu projenin kapsamı, doğal olarak disiplinler arası bir işbirliği ile sağlanmıştır. Bu anlamda, farklı disiplinlerden birçok uzman akademisyen ile yürütülen projede, kapsam olarak Türk Dünyası başkentleri olan Ankara (Türkiye), Almatı-Astana (Kazakistan), Aşkabat (Türkmenistan), Bakü (Azerbaycan), Bişkek (Kırgızistan), Duşanbe (Tacikistan), Lefkoşa (Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti) ve Taşkent (Özbekistan) incelenirken, şu tür bir içerik mümkün olduğunca takip edilmeye çalışılmıştır.

1.3.1 Başkentler Tarihi

Bu bölümde kent ya da mekânın tarihsel geçmişini incelerken karşımıza hayati bir soru çıkmaktadır. Bugünkü Ulus-Devletlerin tarihsel incelemeleri yapılırken çalışmalar çoğunlukla, söz konusu ulusun tarihi geçmişi etrafında incelenmektedir. Oysa ki şimdi mekân ve başkent konusu incelenirken mesele coğrafyanın kendisinin tarihsel geçmişinin mi yoksa ulusun tarihsel geçmişinin mi ele alınacağıdır. Şüphesiz ki, söz konusu dönemler itibari ile mekânın siyasal, ekonomik ve toplumsal yapısının

4 Sürenin kısıtlı olması ve şu ana kadar bu tür bir çalışmanın yapılmamış olmasından dolayı öncelikli olarak kaynaklar üzerinden bir başkentler manzarası çıkarmanın daha doğru olacağı fikrinden hareketle alana gitmek bir sonraki çalışmaya ertelenmiştir.

araştırılması, kent tarihi açısından doğru olanıdır. Bu ise dolayısıyla günümüz siyasi tarih çalışmalarına da katkı yapması düşünülecek bir alan ya da disiplin oluşturabilir.

Nitekim Türkiye’de Türk Dünyası’na yönelik kent tarihi konusu, Orta Çağ ve öncesine dair tarihî çalışmaların genellikle siyasi tarih ağırlıklı olmasından dolayı oldukça zayıf kalmıştır. Özellikle Türkiye’de Orta Asya tarihi çalışmaları, daha önce belirttiğimiz gibi genellikle resmî tarih söylemine dayanarak “Orta Asya”ya köklerin dayandırılması sebebi ile daha çok Orta Asya’daki Türk devletleri incelemeleri, ağırlıklı bir disiplin alanı olarak ortaya çıkmış; bu da siyasi tarih yazımının ülkemizde oldukça hâkim olmasına sebep olmuştur. Bu durumun tarih çalışmalarında birçok sıkıntı yaratması bir tarafa, başkentlerin inceleneceği bu kitap açısından daha da önemli sorunlar doğurmaktadır. Ulus-Devlet çerçevesinde toprak ile ulus arasında bir aidiyet kurma ve bunun üzerinden resmî söylemin hegemonyasını güçlendirme anlayışı, ortaya konulan siyasi tarih çerçevesinde incelenerek, esasında söz konusu bölgedeki toplumsal yaşamın ekonomik ve sosyal boyutu ile ele alınması, oldukça geri planda kalmıştır. Bu durum ise dolaylı olarak siyasi tarih çalışmalarının da sadece kendi içerisinde bir devlet tanımlaması çerçevesinde incelenmesine sebep olarak söz konusu coğrafyalarda siyasal düzenin, toplumsal ve ekonomik yapı ile ilişkisi ihmal edilmiştir. Bu durum tarih çalışmalarını genel olarak olumsuz etkilemekle birlikte esas olarak günümüzde modern devlet olgusunun coğrafi merkezi olarak görülen başkentlerin tarihsel önemleri - ya da önemsizliklerinin - boyutları irdelenememiştir.

1.3.2 Yeni Ulus-Devlet ve Başkenti

20. yy. başı ve sonu, Türk Dünyasındaki değişim açısından önemlidir. Bu dönemlerde Ulus-Devlet yapılarını kurmaya çalışan Türk Dünyasının bağımsız devletleri, politikalarını ilk olarak başkentlerinde uygulamaya başladılar. Yani hegemonyalarını ilk kurdukları ve ekonomik olarak birikim stratejilerini ilk uygulamaya başladıkları mekânlar olarak başkentleri, dönüşümün gerçek anlamı ile net bir şekilde görülebileceği yerler olmuştur. 1900’lerin başı ve 1990 sonrası dünya sistemi ile entegre olmaya başlayan bu Türk Dünyası Devletleri’nin açık piyasa ekonomisini benimsemelerinin, Ulus-Devletlerini siyasi, kültürel ve kurumsal anlamda kurma süreçlerinin başkentlerde farklı alanlarda yarattığı sonuçların ortaya konduğu bu bölümde, yaşanan dönüşümün, 4 alt başlık üzerinden ele alınması öngörülmüştür: (a) yerel siyasetin dönüşümü, (b) sosyo-ekonomik dönüşüm, (c) sosyo-mekânsal dönüşüm ve (d) gündelik hayata dair dönüşüm⁵. Söz konusu bu alt başlıklarda her başkentten yaşadığı önemli olguların farklılığına göre incelemeler de farklılaşmıştır.

5 Ankara, geçirdiği 100 yıllık deneyimden dolayı, her dönemin kendi içinde farklı ele alındığı özel bir bölümdür.

1.3.2.1 Yerel Siyasetin Dönüşümü ve Türk Dünyası Başkentleri

İnter disiplinler bir alan olarak, bir kentin yerel siyasetini anlayabilmek için içinde bulunduğu ulusal siyasetin hem dar hem geniş anlamda analiz edilmesi gerekmektedir. Yani bir kentin yerel siyasetinin temeli olan yerel yönetimi iyi çözümlenebilmek için, parçası olduğu devletin idari teşkilatı içinde nerede durduğu, yetkileri ve görevlerinin neler olduğunun tespit edilmesi gerekmektedir. Ancak klasik bakış açısı ile meseleyi sadece basit bir şekilde yerel yönetimin idari teşkilattaki konumunun yasal düzenlemeler dâhilinde anlaşılması her toplumun kendisine özgü, tarihsel deneyimleri ile kazandığı sosyal ilişkilerin bir ürünü olarak devletin nasıl ortaya çıktığı ve felsefesinin ne olduğuna dair eksiklikleri barındırır. Bu durum ise yine yerel sosyal ilişkilerin bir sonucu olan yerel yönetimleri tam anlamıyla analiz etmemize de engel olur. Bundan dolayı bu çalışmada yerel yönetim incelenirken yerel siyaset, toplumsal ilişkilerin içerisinde değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Dahası, herhangi bir devletin tıpkı ulusal ölçekteki siyasi yapısı gibi, yerel ölçekteki siyasi yapısı da tarihsel bağlamından ayrı ele alınamaz. Yerel siyaset bu anlamda tarihsel olarak hem yerel ölçekteki toplumsal yapının kendisinden hem de ulusal ölçekteki hatta ulus üstü siyasi yapının bağlamından etkilenerek şekillenmektedir. Bu noktada, Türk Dünyası başkentlerindeki yerel siyasetin dönüşümü, yine –mümkün olduğu kadar - tarihsel geçmişi ile beraber ele alınmıştır.

1.3.2.2 Sosyo-Ekonomik Dönüşüm ve Başkentler

Türk Dünyası ülkelerinin siyasal aktörlerinin, sahip oldukları farklı ekonomik potansiyeller ile beraber dünya ekonomisinin farklı dönemlerinde Ulus-Devlet inşa etmeleri, bu inşa sürecinin kendisini ve söz konusu ülkelerin uluslararası ekonomideki konumlarını etkilediği kadar başkentlerinde yaşanan ekonomik dönüşümü de etkilemiştir. Dahası, Türk Dünyasının kimi ülkeleri feodal üretim tarzından kapitalist üretim tarzına geçerken, kimileri feodal üretim tarzından doğrudan sosyalist üretim tarzına ve ardından kapitalist sisteme geçerken, kimileri de feodalizmin ardından kısa süreli kapitalist üretim deneyimi yaşayıp ardından uzun süre sosyalist rejim altında yaşamıştır. Tüm bu farklılıklar, doğal olarak bugünkü başkentlerde ulus-devletlerin seçtiği stratejiler yoluyla ekonomik dönüşümün farklılaşmasına sebep olmuştur. Bundan dolayı bu kısımda, başkentlerde ortaya çıkan sosyo-ekonomik dönüşüm meselesi; toplumsal sınıfların değişimi, yerel ekonomik kalkınmadaki değişim (yerelde devlet-özel sektör dengesi), yeni işadamları-ekonomik sektörler ve kentler, ortaya çıkan alt-sınıflar, başkentlere gerçekleşen hızlı ve dengesiz göçlerin yarattığı sorunlar, kent sel kamu hizmetlerinin özelleştirilmesinin doğurduğu sonuçlar gibi birçok farklı konu çerçevesinde ele alınmaya çalışılmıştır. Bundan önce ise, yine değişenin (dönüşenin) ne olduğunu ortaya koyma açısından, ulus-devlet deneyimine geçmeden önceki ken-

tin ekonomik yapısı da incelenmiştir. Diğer taraftan yaşanan dönüşüm sürecinin diğer bir boyutu olan sosyo-demografik yapı da bu bölümde ele alınmaya çalışılmıştır.

1.3.2.3 Şehircilikte Yaşanan Dönüşüm

Ulus-Devlet inşa sürecinde mekânın iki türlü işlevi vardır: Hem geçmişe aidiyet hem de bugünü anlama; bugüne biçim verme. Birincisi açısından mekân ile Ulus arasında bir bağ kurma çabası, tüm Ulus-devletlerde söz konusudur. Yaşanılan ülke topraklarının geçmişten beri söz konusu ulusa ait olduğunu ispatlama, esasında o ulusun tarihinin de çok eski zamanlarından beri var olduğunu kanıtlamaktadır. Yani tarihî olarak bu anavatanın ne kadar önemli bir merkez olduğundan hareketle bir nevi ulusun kendine güvenini inşa ederek kimlik sahibi olmasını sağlamaktır.

Ulus-Devlet inşasında mekânın ikinci önemi olan bugüne biçim vermede ise kentler özellikle başkentler iki açıdan ön plana çıkmaktadır. Birincisi başkent olarak iktidarın hegemonyasını gösterme çabasıdır. Örneğin, Ulus-devletin sembolleri açısından başkent, en stratejik mekânlardandır. Ayrıca başkentteki toponimlerdeki değişim de bu noktada önemli ipuçları vermektedir. İkincisi ise serbest piyasa ekonomisine geçişin hem yaşam hem de kamusal alanlardaki etkileri. Bu doğrultuda başkentlerin, Ulus-Devlet inşa süreci ile yaşadıkları dönüşümün fiziksel mekânları açısından incelendiği bu kısımda başkentler, bu konular etrafında ele alınmaya çalışılmıştır.

1.3.2.4 Başkentlerde Gündelik Hayat ve Kültürel Değişim

Bu noktada öne çıkan meseleler; tüketim alışkanlıklarında değişim, kültür-sanatta değişim, geçim stratejilerinde değişim, kadın-erkek ilişkilerinde dönüşüm, devletin Ulus-Devlet inşası sürecinde kültürel politikalarda gerçekleştirdiği reformların (örneğin dil politikası, dini değerlerin vurgulanması, bayramlar vs.) kentlerdeki etkisi gibi konulardır. Gündelik hayat belki de politik ekonomik yapıdan en bağımsız olan her toplumun kendine özgülüğünü en iyi gösteren olgudur.

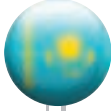
KAYNAKLAR

- Baykal, A. (2007). *Surviving The Post-Soviet Transition: Changing Family and Community Relations in Urban Uzbekistan*. Boston University, Dissertation, Boston
- Çınar, Tayfun (2007). “Başkentler Üzerine Bir İnceleme”. *Kent ve Politika: Antik Kentten Dünya Kentine*, Ruşen Keleş'e armağan, (Ed.) Ayşegül Mengi, İmge, Ankara, s 129-146
- Kavuncu, O. (2010). *Güzel Türkistan*. İstanbul
- Pickel, A. (2002). “Transformation theory: scientific or political?”. *Communist and Post-Communist Studies*, (35), pp. 105-114
- <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/>

TÜRK DÜNYASI BAŞKENTLERİ

ANKARA/TÜRKİYE

ALMATI-ASTANA/KAZAKİSTAN

AŞKABAT/TÜRKMENİSTAN

BAKÜ/AZERBAYCAN

BIŞKEK/KIRGIZİSTAN

DUŞANBE/TACİKİSTAN

LEFKOŞA/KKTC

TAŞKENT/ÖZBEKİSTAN

ANKARA/TÜRKİYE

ASTANA/KAZAKİSTAN

AŞKABAT/TÜRKMENİSTAN

BAKÜ/AZERBAYCAN

BIŞKEK/KIRGIZİSTAN

DUŞANBE/TACİKİSTAN

LEFKOŞA/KKTC

TAŞKENT/ÖZBEKİSTAN

II.BÖLÜM

ANKARA

Arş. Gör. Defne Dursun

Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Kentsel Politika Planlaması ve
Yerel Yönetimler Anabilim Dalı, Ankara

eposta: defnedursun@gmail.com.tr

Arş. Gör. Ufuk Poyraz

Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Kentsel Politika Planlaması ve
Yerel Yönetimler Anabilim Dalı, Ankara

eposta: ufukpoyraz@gmail.com.tr

Giriş

Bir kenti okumak her zaman o kentte cereyan eden farklı dinamikleri ilişkisel bir biçimde değerlendirebilmeyi ve bu ilişkisel varoluşun tarihin farklı evrelerinde, farklı koşullardaki değişimlerini bu değerlendirmenin içine katabilmeyi gerektirir. Bir kentin bugünü kavrayabilmek, farklı disiplinlerin bir arada kentin birbirini değiştiren, yeniden var eden, kimi silinip gitmiş, kimi de içinde bulunulan dönemin özgünlükleri ile ilk defa ortaya çıkmış farklı tarihsel katmanlarını ilişkisel bir biçimde anlama çabasını gerektirir. Ancak kentlerin geçmişle olan bağlarının görünür kılınmasına yönelik çabalar ne yazık ki her kent için aynı şekilde gerçekleşmemektedir. Dönemsel olarak, özellikle siyasi ya da ekonomik gücüne bağlı olarak, yerel, ulusal, uluslararası ya da küresel ölçekte önemli pozisyonlarda bulunmuş kentler, bu önemlerini korudukları ölçüde bilinir ve görünür hâlde kalabilmektedir. Bu durum, küresel iktisadi mekanizmaların benzeştirici etkisinin giderek arttığı bu dönemlerde daha da keskin bir hâl almaktadır. Ancak özellikle başkentler, bu anlamda şanslı yerleşmeler olmayı sürdürmektedirler.

Ankara, tarihinde birçok farklı medeniyet tarafından sahiplenilmiş ve başkentlik fonksiyonu verilmiş ancak inişli çıkışlı tarihsel serüveninde elde ettiği en önemli pozisyona belki de Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti olarak artık sadece bir yerleşimin ve yakın çevresinin değil, bir ulusun tarihini belirlemeye başladığında sahip olmuştur. Bu inişli çıkışlı serüvende kimi zaman bölge ticaretine yön veren lider bir kent olan Ankara; kimi zaman silik bir Anadolu kenti olmuş, kimi zaman da yağma ve yangınlara maruz kalmış, salgın hastalıklarda ve savaşlarda büyük nüfus kayıpları yaşamıştır. Ankara, tüm bunlardan sonra yeni bir rejimin kurulmasına liderlik edebilmiş bir kent olarak her zaman merak uyandırmıştır.

Böylesine yoğun ve değişken bir tarihe sahip bir kenti anlayabilmek için birbiri üzerinde yükselen kültürlerin kalıntılarının teker teker ortaya çıkarılması, o kentin dünü ve bugünü, birbirinin peşi sıra gelen katmanlarının izinin sürülmesi gerekmektedir. Bu katmanları doğru şekilde analiz edebilmek ancak ciddi kopuşlar ve dönüşümlerden yola çıkan homojenlikler ve özgünlükler arayışından zaman zaman uzaklaşıp, tarihin her sahnesinde bir şekilde kendini var eden süreğenlikleri de aramak ile mümkün olabilir. Özellikle Ankara gibi bir kentin dönüşümünü ortaya koymaya çalışırken tarihin bu ikircikli yapısının dikkatli bir şekilde ele alınması gerekir.

Tarih boyunca önemli yol ağlarının kavşaklarında yer alan Ankara, farklı güçlerin ve kültürlerin egemenliği altında kalmıştır. Her yeni iktidar sahibi, değiştirdiği ilişki ağları bağlamında kentsel mekânı da yeniden tanımlamaktadır. Bu nedenle ilerleyen bölümlerde Ankara tarihsel bir perspektif içinde anlatılırken, kentsel mekânın

tüm sosyal, ekonomik ve politik etkiler altında nasıl evrildiği de anlatılmaya çalışılacaktır.

Daha önce de belirtildiği gibi bugününü de belirleyen kendi tarihindeki en önemli konumuna Cumhuriyet sonrası dönemde ulaşmıştır Ankara. Bu nedenle Cumhuriyetin başkenti ilan edilmesi önemli bir kırılma noktası olarak ele alınmış ve kentin tarihi, Cumhuriyet öncesi ve sonrası şeklinde iki ana dönemde incelenmiştir. Her ne kadar kendinden önceki son katman olan Osmanlı'nın karşısında ondan tamamen farklı bir rejim olarak var olmaya çalışsa da Cumhuriyet sonrası Ankara'sında hâlen Cumhuriyet öncesi katmanların izini sürebilmek mümkündür. Üstelik Ankara, üç farklı imparatorluğa başkentlik yapmış İstanbul gibi bir kentin karşısına çıkarılmış ve onun gölgesinde kalmadan yükselebilmesi, mevcut eşitsizliklerin ortadan kaldırılabilmesi, hem Türk ulusu hem de uluslararası camiada kurulan yeni devletin başkenti olarak kabul edilebilmesi için oldukça yoğun bir şekilde çalışılmıştır. Bunun gerçekleştirilebilmesi için de kentin tarihine başvurulmuştur. Tam da bu durum Cumhuriyet'e üzerine inşa edilebilecek doygun bir tarihî geçmişi sunarken, rahatlıkla şekillendireceği temiz bir sayfa açmasını da sağlamıştır.

2.1 Cumhuriyet Öncesi Dönem

Ankara'nın tarihi incelendiğinde, her ne kadar dönem dönem farklı uygarlıkların başkentliklerini yapmış da olsa, 19.yy'a kadarki dönemin, şehrin bugünkü konumunu ve başkent olma sürecini doğrudan etkilediğini söylemek pek mümkün değildir (İmga 2006: 51). Ancak, daha önce de belirttiğimiz üzere bugünü anlamak ancak tarihin alt katmanlarını da öğrenmek ile mümkündür. Bu nedenle öncelikle kentin erken dönem tarihine kısaca da olsa değinilecek, kent mekânının oluşumu, ekonomik ilişkiler vb bağlamında sonraki dönemlere girdi oluşturacak özelliklere değinilmeye çalışılırken, değişimler kadar devamlılıkların da izi sürülecektir.

2.1.1 Roma Öncesi Dönem

Çoğu zaman, resmî tarih öğretimimiz sayesinde, Ankara'nın, Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti olması ile beraber asıl önemini kazandığı ve Anadolu'da giderek güçlendiği düşüncesi zihinlerimizde yer etmiştir. Oysa gerçekte, eskiden beri Asya ile Avrupa'yı birbirine bağlayan önemli ticaret yolları üzerinde bulunan Ankara, Çubuk Ovası gibi oldukça verimli tarım alanları ile çevrili, su kaynaklarına oldukça yakın ve güvenliğin sağlanmasında oldukça önemli bir avantaj sağlayan sarp yamaçlı bir tepenin üzerinde konumlanmıştır. Dolayısıyla Ankara, tarih içinde doğu-batı arasında ticaret yapanların her zaman önem atfettiği bir konuma sahip olagelmiştir. Bu özellikleri ile bir ilk çağ kentinin yaşaması için gerekli en önemli koşulları sağlayarak

(Naumann'dan aktaran Aktüre 2000: 5), bugünkü önemine başat olan Roma dönemi öncesinde de çeşitli büyüklük ve önemdeki medeniyetlere beşiklik etmiştir (Faroqhi 2009: 29). 17. yy.'da Osmanlı Devleti tarafından resmî olarak Ankara adının kabul edilmesinden (Aktüre, 2000) önce, tarih içinde değişen ve birbirinden farklı kaynaklarda karşımıza çıkan isimleri¹ de kentin sürekliliğini göstermektedir.

Geçmiş paleolitik çağa (Eski Taş Çağı/M.Ö. 60000-10000) kadar uzanan Ankara kenti ve çevresinde Hititlere (M.Ö. 1680-M.Ö. 1220)², Friglere (M.Ö. 1200-M.Ö.7000)³, Lidyalılara (M.Ö. 685-M.Ö. 547) ve Perslere (M.Ö. 559- M.Ö. 331) ait birçok yerleşim yeri ve bu uygarlıkların kalıntıları bulunmaktadır (Erdoğan vd. 2008). Ancak şehrin M.Ö. 8. yy'da başkenti Ankara'dan sadece 92 km uzaklıktaki Gordion olan Friglerin kralı Midas tarafından kurulduğu kanaati hâkimdir (Erdoğan vd. 2008: 33; Şimşir 1988: 21). Nitekim, Hacı Bayramı Veli Camii yanındaki Augustus (Ogüst) Mabedinin temellerinde bulunan Frig dönemine ait olduğu düşünülen kalıntılar da bu kanaati güçlendirmektedir (Erdoğan 2012: 63).

Sadece söz konusu Mabed değil, aynı zamanda İlkçağda ticari ilişkilere bağlı olarak kendiliğinden oluşan, M.Ö. 5. yy'da Persler tarafından onarılan ve daha sonra Selçuklular ve Osmanlılar tarafından da kullanılan Kral Yolu da (İmga 2006), kentin tarihsel olarak ne kadar eski olduğunu kanıtlamaktadır. Aynı şekilde günümüze kadar varlığını koruyan kale de, antik dönemde kentin stratejik önemini göstermekte olup, tam tarihi bilinmese de M.Ö. 278-189 yılları arasında Trakya'dan üç kabile hâlinde Anadolu'ya gelen Keltler (Galatlar) tarafından yapıldığı (Erdoğan vd. 2008) bilinmektedir. Ankara kalesi, oldukça etkin savunma imkânları sağlamış ve zamanında Küçük Asya'nın en güçlü istihkâmı hâline gelmiştir (Cerasi 2001).

Bundan dolayı Ankara, daha M.Ö. 3.yy'da Galatların başkenti hâline gelmiştir ve bu durum M.Ö. 25'de Roma İmparatorluğu'nun bir eyaleti hâline dönüşene kadar devam etmiştir. Ancak oldukça parçalı bir yapıya sahip Anadolu'daki ufak devletlerden yalnızca biri olan Galatya'nın başkenti olmak, Ankara'ya merkezî bir başkentlik statüsü kazandırmaktan ziyade (Akçura 1971), o dönemdeki birçok kent gibi Roma Barışı kuruluncaya kadar daha çok askerî bir merkez olma özelliği kazandırmıştır (İmga 2006).

1 Anküra, Ankira, Ancyr, Ancyra, Ankura, Ankuriya, Angur, Enguru, Engürü, Engüriye, Angara, Angorah, Angora

2 Bulunan kalıntılardan bazıları: Balıkhisar Höyük, Ballıkuyumcu Höyük, Bitik Höyük, Karaoğlan Höyüğü, Gavur Kale, Kültepe Külhöyük

3 Bulunan kalıntılardan bazıları: Yassıhöyük

2.1.2 Roma ve Bizans Dönemi

M.Ö. 25'de Galatya'nın Roma'nın egemenliğine girmesiyle bir eyalet başkentine dönüşen Ankara, Roma Sistemi içinde Anadolu'yu temsil eden bir şehir olarak artık bütünleşmiş yarımadanın önemli bir merkezi hâline gelmiş ve bundan sonra sürekli büyüyüp gelişen kentin parlak dönemi başlamıştır (Aktüre 2000; Erdoğan vd. 2008; İmga 2006). İdari, askerî ve ticari fonksiyonları oldukça gelişen, nüfusu 100 bine varan kentin (İmga 2006: 52), bu dönemde ortalama bir şehirden daha büyük olduğu anlaşılmaktadır (Faroqhi 2009:30). İmparatorluğun gerilemeye başlaması ile ancak yüzyıl kadar sürebilen bu dönemden günümüze oldukça önemli eserler kalmıştır (Aktüre 2000). Augustus Tapınağı, Bouleuterion (Kent Meclisi Binası), Gymnasion (Palaestra), tiyatro, amfi tiyatro, hipodrom ve şenlik yeri, Agora (Pazar yeri), sütunlu yol, Büyük Roma Hamamı, Zeus Tapınağı, Zeus Taenos Tapınağı bunların arasında en önde gelenleridir.

Hem Roma İmparatorluğu'nun hem de Ankara'nın en parlak dönemi olan M.S. 2. yy'da kent, kalenin bulunduğu tepenin eteklerine doğru yayılmaya başlamıştır. Nüfusu 100 bini aşmış, askerî, dinî ve sivil mimarlık yapılarıyla görkemli bir imparatorluk kenti hâline gelmiştir (Aktüre 2000; Erdoğan vd. 2008; İmga 2006). Aktüre (2000: 8–9), dönemin kamu yapılarının büyüklüklerine ve sayılarına dikkat çekerek, bu durumun, Ankara'da kalabalık bir üst tabakanın varlığını gösterdiğini belirtmektedir. Ayrıca kente yoğun bir biçimde tarımsal ürün akışı da köle emeğinin varlığını göstermektedir. Ancak 3. yy'ın ortalarından itibaren Roma İmparatorluğundaki sosyal ve ekonomik çöküntü, Ankara'nın kaderini de etkilemiştir. Korunma ihtiyacı gittikçe artan kentin çevresi ilk defa bu yüzyılda surlarla çevrilmiştir (Akpolat vd. 2004; Aktüre 2000: 9).

Öte yandan Roma İmparatorluğu'nun parçalanması ve Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkentinin İstanbul'a taşınmasıyla (M.S. 330) birlikte Ankara'dan geçen ve başkenti doğuya bağlayan yolların önemi artmıştır (Akpolat vd. 2004) (bkz. Şekil 2.1). Bu dönemde Ankara, para ekonomisinin geliştiği, örgütlü ekonomik yapıya sahip bir merkez özelliği kazanmıştır (Akpolat vd. 2004). Bu dönemde kentin ana öğeleri, kenti düşmandan koruyan kalın surlar, pazar yeri işlevini gören agora ve kilise olmuştur. 4. yy'da Hristiyanlığın yayılmasıyla birlikte Ankara, Galatia Başpiskoposluğu'nun merkezi olarak önemli bir dinî merkez hâline gelmiştir. Fakat kentteki evlerin bir kısmı bu dönemde yaşanan mezhep kavgaları yüzünden yıkılmıştır (Erdoğan vd. 2008: 83). Güçlü bir egemenlik altında bölgesinde ön plana çıkma potansiyeline sahip olan Ankara, iktidarın zayıfladığı dönemlerde karışıklıklar yaşamıştır. İmga'nın (2006: 52) da işaret ettiği gibi imparatorluğun barış dönemlerinde hızla büyüyüp zenginleşen kent, güçsüz dönemlerinde özellikle doğudan gelen akınlara maruz kalmış ve birçok kez işgal edilip

Şekil 2.1. M.S. 2 & 3. yy. - Roma Yolları (Tekeli 1980)

yağmalanmıştır. M.S. 622'de Sasaniler'in işgal ettiği Ankara, daha sonra M.S. 833 ve 842 yıllarında Abbasiler'in, 1073 yılında ise Türkler'in kontrolüne geçmiştir (Erdoğan vd. 2008: 83–84). Fakat akınlar ve savaşlarla sürekli değişen Bizans ile Türkler arasındaki sınır dolaylarında olan Ankara, çatışmalara devamlı konu olmaktaydı. Örneğin kent 1101 tarihinde Haçlı ordusu tarafından ele geçirilmiş ve dönemin Bizans İmparatoruna hediye edilmiş, fakat bu durum çok uzun sürmemiştir.

2.1.3 Selçuklu ve Anadolu Beylikleri Dönemi

Osmanlı'nın Anadolu'da siyasi birliğini kurmasına kadar geçen süre içinde Ankara, Türk Beylikleri ile Bizans arasında sürekli el değiştirmiştir. I. Haçlı seferinde işgal edilerek Anadolu Selçuklularından alınıp Bizans İmparatorluğuna hediye edilen Ankara, daha sonra Oğuz Türkmen Beyleri tarafından geri alınmıştır. 1164'de ise II. Kılıçarslan tarafından Selçuklu topraklarına katılmıştır (Erdoğan vd. 2008: 112–121). Selçuklu döneminde Anadolu, yönetim açısından kendine yeterli olan ve kendini yöneten dört farklı bölgeye ayrılmıştır. Ankara, bölge için önemli bir üretim merkezi olmuştur. Bu durumunun arkasında Ahilik örgütünün başkenti olması yatmaktadır (Tankut 2007: 15–17). Bu noktada Ahilik hakkında daha detaylı bilgi vermek, Ankara tarihi açısından oldukça anlamlı olacaktır.

14. yy'dan itibaren Ankara ve çevresinde etkisi görülen Ahilik teşkilatı, esasen bir esnaf dayanışma teşkilatı olarak ortaya çıkmıştır. Ahilik, siyasi otorite eksikliğinin yoğun biçimde yaşandığı bu dönemde yerel siyasi otoritenin sağlanması amacıyla,

“fütüvvet⁴” olarak nitelenen ve temelde demokratik esaslar ve paylaşım felsefesine dayalı bir birliklilik biçimi olarak ortaya çıkmıştır (Özaslan 2002). Esasen Anadolu’da Ahilik’in ortaya çıkışı ve yayılması, 10. yy. başlarında Türklerin Anadolu’ya göç etmeye ve yerleşmeye başlamasına koşut politik ve sosyo-ekonomik gerekliliklerin bir sonucudur (Esnaf ve Sanatkârlar Odası, 1973). Anadolu’daki Türk hâkimiyetini İslami gelenek ve görenekle harmanlayabilmek için kentlerde kurulacak örgütlenmeler oldukça önemli görülmüştür. Bu doğrultuda yerleşik Rum ve Ermeni tacirlerle de rekabeti sağlayabilmek için Hacı Bektaş-ı Veli’nin tavsiyesiyle Ahilik, bir esnaf dayanışma teşkilatı olarak kurulmuştur (Esnaf ve Sanatkârlar Odası, 1973; Özkan 2008). Örgüt, aynı zamanda Anadolu’da yaşayan Müslüman Türkmen halkın, sanatta ve ticaretle yetiştirmelerini sağlayan, onları hem ekonomik hem de ahlaki yönden yetiştiren, çalışma hayatını belirli kurallar çerçevesinde düzenleyen sosyo-ekonomik bir örgüt olmuştur. Ankara’nın hayvancılık açısından elverişli ortamı, Ahilik sistemiyle örgütlü bir şekilde değerlendirilmiş ve dericilik alanında oldukça ileri gidilmiştir. İlerleyen süreçte dünya ticaretine yön verecek ‘sof üretiminin’ de bu yapıdan beslendiği aşikârdır. Birçok açıdan Avrupa’daki lonca sistemine benzeyen Ahilik geleneğinin kentsel hayatta ne kadar kurumsallaştığı tespit edilemese de, teşkilatın en güçlü olduğu Ankara’da inşa ettikleri camiler⁵, kentin önemli imgeleri olmuştur (İmga 2006; Ortaylı 2000). Faroqhi (2009: 31). Her ne kadar Ahilik’in daha sonra gerileme dönemine girerek 15. yy.’ın sonunda ortadan kalktığını ve sadece geleneğinin biçimsel özelliklerinin Osmanlı loncalarının ayinlerinde yaşamaya devam ettiğini belirtse de, Ankara’daki Ahilik kültürünün, üretim tarzının devamlılığına paralel olarak kendisini oldukça uzun yıllar koruduğu bilinmektedir. 17.yy. Ankara’sını betimleyen resimde (bkz. Resim 2.1) de Ahilik kültürünün ve yaşam şeklinin hâlen güçlü bir şekilde devam ettiği görülmektedir.

Ahilik, toplumun ekonomik hayatında gerekli düzenlemeleri yaparken; özellikle kamu hizmetlerinin birçoğu, eski kavimlerden bu yana Türk toplumlarında var olagelmiş vakıf kültürü sayesinde karşılanmaktadır. Özünde bir hayır kurumu olan vakıf, toplumların zengin, üst sınıflarının servetlerini hizmete dönüştürmeleri için bir araç olmuş; böylece devletçe karşılan(a)mayan birçok kamu hizmeti karşılanabilmiştir. Vakıflar sayesinde gelişen dayanışma ve yardımlaşma ağları sayesinde özellikle devletin gücünün azaldığı dönemlerde sosyal adalet sağlanabilmiş, toplumu bir arada tutan bir bağ oluşmasını da sağlamıştır (Köprülü 1951, Öztürk 1988).

4 Altruizm ya da özgecilik: Bireyin başkalarının yararını ve toplum çıkarını kendi nefesine tercih etmesine dayalı bir yaşam şekli (İmga 2006)

5 Ankara’da örnek olarak ‘Cuma Camii’ olarak bilinen ‘Ahi Şerafettin Camii’ gösterilebilir.

Anadolu'da Türkleşme ve İslamlaşmanın eşzamanlı olarak gerçekleştiği Selçuklular dönemi, sosyal ve kültürel hayatta yarattığı etkiler dolayısıyla Ankara tarihinde önemli bir yere sahiptir. Bu değişim sürecinde Ahilerin, vakıfların ve dervişlerin etkisi oldukça önemlidir. Bununla birlikte dönemin yöneticilerinin takındığı tavır ve uygulamalar da oldukça önemlidir. Merkezi Ankara olan eyaletin meliki Muhiddin Mesud, sadece Bizans'a karşı fetih ve gazalarla ilgilenmeyip, aynı zamanda sanat ve edebiyat ehillerini de Ankara'ya davet edip, Türkler ile yerli halkın çeşitli toplantılarda bir araya gelmesini sağlamış ve böylece topluluklar arasında kültürel bir yakınlaşma da oluşmasına neden olmuştur. Aynı zamanda yapılan gazalarda esir alınanlar şehre getirilerek İslam ile tanıştırılmış ve hem nüfusun artması hem de farklı kültürlerin kaynaşması sağlanmıştır. Daha önceki Hristiyan devletlerin baskıcı otoritesinin tersine oldukça ılımlı olan Selçukluların düzenli idareleri ve adil yaklaşımları gayrimüslimleri derinden etkilemiş ve birçoğunun İslam'ı seçmesi ile sonuçlanmıştır (Kemaloğlu 2012: 170–172). Bu değişim, Türk-İslam sentezini benimseyen Selçuklu karşısında, 'yabancıların' hayatta kalmak ve yaşamını idame ettirebilmek için tercih ettikleri bir strateji olarak okunabileceği gibi, asırların biriktirdiği dinî problemler sonucu kilisenin çökmesi ve yukarıda bahsedilen ılımlı yaklaşımın doğal sonuçları olarak da görülebilir. Bu süreçte daha önce Hristiyan Bizans'ın dinî merkezlerinden biri olan Ankara'da o kadar az Hristiyan kalmıştır ki, Başpiskopos geçim sıkıntısı nedeniyle Amasra Piskoposluğu'na tayinini istemek zorunda kalmıştır (Erdoğan vd. 2008: 121–125–131). İlerleyen zamanlarda varlığını sürdürdüğünü gördüğümüz gayrimüslim nüfusun en azından bir kısmının eskiden beri kentte yaşamakta olduğu rahatlıkla iddia edilebilir.

Anadolu Selçuklu Devleti ile ilgili Ankara açısından bahsedilmesi gereken bir diğer nokta ise, söz konusu devletin başkentinin, kentin hemen yanı başındaki Konya olmasıdır. Gerçekten de tarihte sadece İstanbul'un değil, Konya'nın, Bursa'nın başkentliği gölgesinden kalan Ankara'nın bu noktada sahip olduğu ticari avantajın, onu diğer Anadolu kentlerinden daha önemli bir konuma yükseltmediğini iddia etmek mümkündür. Bundan sonra, Galatya'daki merkezî konumunu tekrar kazanabilmek için Ankara, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasını beklemek zorunda kalmıştır.

Moğol istilası ile zayıflayan Anadolu Selçuklu Devleti, Anadolu'da siyasi birliğini yitirmiştir. Birçok Türkmen Boyu, Beylikler Dönemi olarak anılan bu dönemde kendi bölgesinde bağımsızlığını ilan etmiştir. Ankara ve çevresi, yukarıda kısaca özetlenmeye çalışılan Ahilik örgütlenmesi sayesinde karmaşaya sürüklenmemiştir. Ancak yine de bir yönetim boşluğu yaşayan kentin uzun süreli güçlü bir iktidar altında yönetilmesi için Osmanlı'nın beklenmesi gerekecektir. Osmanlı'nın hâkimiyetine kadar An-

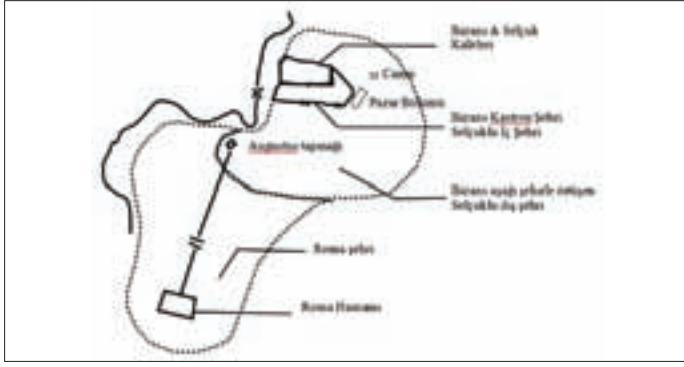
kara ve yöresi, Candaroğlu, Germiyanogulları ve Karamanoğlu gibi küçük beyliklerin hâkimiyetinde kalmıştır (Erdoğan vd. 2008: 197).

2.1.4 Osmanlı Dönemi

Bizans'ın zayıflamasını ve Anadolu'da güçlü bir birlik oluşmamasını iyi değerlendiren Osmanoğlu Beyliği giderek güçlenmiş ve topraklarını, öncelikle Anadolu'da hızla genişletmeye başlamıştır. Daha sonraları bir cihan İmparatorluğu'na dönüşecek olan Osmanoğlu Beyliği, İstanbul'u fethederek Bizans İmparatorluğu'nun yıkılmasına ve dünya tarihinde yeni bir çağın açılmasına sebebiyet vermeden 100 yıl kadar önce, 1354 yılında Ankara'yı egemenliği altına almıştır (Şimşir 1988: 21). Gelişen ve güçlenen Osmanlı sınırları içerisinde Ankara, Ahilik'ten kalan düzenini devam ettirmiştir. Kentin o dönemden günümüze adını duyurmasına neden olan en önemli olay 15. yy. başında gerçekleşmiştir. 1402 tarihinde dönemin en kanlı çarpışmalarından biri Ankara'da, Çubuk Ovası'nda, Osmanlı Padişahı I. Beyazid ile Türk-Moğol Hükümdarı Timur arasında gerçekleşmiş ve Osmanlıların yenilgisiyle sonlanmıştır. Beyazid'in Timur tarafından esir alınmasıyla boşalan taht için I. Beyazid'in oğulları arasında 11 yıl süren kargaşa, Fetret Devri (1402-1413) olarak tarihe geçmiştir. Çelebi Mehmed'in 1413 yılında tahta oturmasıyla Fetret Devri sona ermiş, Osmanlı Devleti'nin toparlanmasına başat olarak Ankara, yine Anadolu'nun en önemli şehirlerinden biri hâline gelmiştir. Fakat stratejik açıdan sahip olduğu öneme ve 15. yy.'da gösterdiği gelişmeye rağmen Ankara, henüz Konya, Sivas, Bursa veya Kayseri gibi şehirler ile ne idari ne de kültürel yönden rekabet edebilecek düzeye erişememiştir. Ahilik, her ne kadar önemli bir yapılanma olsa da, kentin örgütlü bir birim olarak hareket etmesini sağlayan kurumlar 16. yy.'da ticaretin iyiden iyiye gelişmesiyle ortaya çıkmıştır. Bundan önce mahalleler ve dinsel kesimler arasındaki bölünmeler de varsayıldığı kadar katı değildir (İmga 2006).

Merkezi Ankara'da bulunan Ahilik geleneğinin gücü, kentin ticari potansiyelinin de güçlenmesine neden olmuştur. Tarih boyunca sosyal, ekonomik, eğitim, sağlık, mimari ve bayındırlık alanlarında önemli roller oynayan vakıflar, Ankara'nın gelişiminde de oldukça etkin olmuşlardır. Ankara'nın ticari anlamda gelişimi, kentin mekânsal olarak yeniden inşasına da yol açmıştır. 17. yy.'da kent merkezinde dokuz medrese, beş hamam ve çok sayıda han, bedesten ve konak bulunmaktadır (Erdoğan 2012). Şehirdeki han ve bedestenlerin çoğunun 15. , 16. ve 17. yüzyıllarda yapılmış olması da bunun bir göstergesidir (İmga 2006). Kent merkezi ve çevresinde Ahi reisleri ile Türkmen Bey ve Dervişleri tarafından çok sayıda zaviye kurulmuştur. Vakıflar, bunun kurulması kadar giderlerini de karşılamışlardır. Hem dinî hem de sosyal nitelikleri olan bu zaviyeler, Anadolu'nun İslamlaşması ve Türkleşmesinde önemli bir

rol oynamıştır (Erdoğan 2012: 87). Ancak sınırlar ötesi ticaretin bir yansıması olarak Ankara kenti, farklı dinlere sahip toplulukların bir arada yaşadığı bir kent olmaya da devam etmektedir. 1619'da Ankara'ya uğrayan Polonyalı seyyah Simeon'un aktardığına göre 17. yy. başında şehirde sekiz kilise ve iki yüz Ermeni hanesi bulunmaktadır. Simeon'un Ankara'sı o dönemde oldukça korunaklı, sağlam ve bakımlı kalesi ile hisar ve dış mahallelerden oluşmaktadır. İç kale ve dış hisardan meydana gelen Hisar'da toplam altı mahalle bulunmaktadır (Şekil 2.2). Kent bütününde dört Hristiyan, bir de Yahudi mahallesi bulunurken, 13 mahallede de Müslüman ve Hristiyanlar bir arada yaşamaktadır (Erdoğan 2012: 67–70). Ticarete yaşanan canlılık, farklı toplulukların aynı kenti paylaşmalarında önemli rol oynamıştır.

Şekil 2.2. Farklı dönemlerde Ankara şehri (Tankut 2007)

Osmanlı döneminde devlet; asayişini sağlamak, sınırları muhafaza etmek, devletin düzenini sağlamakla mükellefi. Askerlerin geçtiği yollar ve köprülerin dışındaki yolların yapımı, yine onların barındığı kale ve kışlaların dışındaki binaların, cami, mektep vb. kamu hizmetlerinin karşılanması hep vakıflar aracılığı ile sağlanmıştır. Tarihî varoluş esasına göre toplumun zenginlerince kurulan ve idare ettirilen vakıfların bir kısmı da padişah ve aile bireyleri tarafından kurulmuşlardır. Dolayısı ile kamu hizmetlerinin bir kısmı yine saray ahali tarafından gerçekleştiriliyordu. Ancak bu bir devlet düzeni işleyişini çerçevesinde değil, şahısların bir araya geldikleri bir sistem çerçevesinde gerçekleşmektedir. Ahilik ve benzeri vakıflarda da olduğu gibi, Anadolu'nun Türkleşmesinden ticaret faaliyetlerinin gelişmesine; şehir, kent ve kasabaların yapılaşmasına (dolayısı ile kentsel mekânın gelişimine), eğitim ve sağlık gibi hizmetlerin finanse edilmesine, gerektiğinde çeşitli sosyal yardımların ihtiyaç sahiplerine ulaştırılmasına kadar oldukça önemli işlevlere sahip olmuştur vakıflar.⁶

6 <http://osmanli-doneminde-vakif-ve-onemi.bunedir.org/>

Diğer Osmanlı kentlerinde olduğu gibi Ankara'da da Mahalleler bir dinî yapının (genellikle caminin) veya bir külliye ya da zaviyenin etrafında oluşmuşlardır. Külliye esasen vakıf hukuk sistemi sayesinde ortaya çıkabilmiştir. Zamanla camilerin gelişerek etraflarında çeşitli sosyal görevi olan binaların eklenmesi ile meydana gelmiştir. Büyüklüğüne göre, bir külliye cami esas olmak üzere, “medrese, türbe, hastane, aşhane, misafirhane, okul, kütüphane, arasta-çarşı, han-kervansaray-hamam, tuvaletler ve çeşme-sebil” gibi yapılar bulunmaktadır (Akozan 1969: 304). Kentsel mekânın ve dolayısı ile kentsel sosyal yaşamın inşasında vakıflar ve faaliyetleri oldukça önemli olmuştur. Hatta bu durum Ankara için öyle bir noktaya gelmiştir ki, yerli ve yabancı seyyahlar, Ankara'nın vakıflarca imar edilmesine ithafen onu bir “vakıf şehir” olarak anlatmışlardır (Öztürk 1988).

16. yy.'da Ankara ve çevresi, Ankara geçişinin yününden üretilen sofun değer kazanmasıyla birlikte, Batı ve Orta Anadolu'nun Bursa'dan sonra en önemli tekstil üretim bölgesi hâline gelmiştir. Bu bölgeye özgü olan sof ticareti, kentin kalkınmasında önemli bir rol oynamıştır (Şimşir, 1988). Kızılırmak'ın batısında üretilip Ankara'da işlenen tiftiğe dayalı sof üretiminin⁷ Avrupa'daki birçok bölge tarafından talep edilmesi sonucunda tekstil imalatı yerel pazarları aşmıştır. Ayrıca önemli bir konaklama merkezi hâline gelen Ankara, üretilen deri ve demirden yapılmış malzemelerle kervanların ve orduların da ihtiyaçlarının karşılanmasında önem arz etmiştir (Şekil 2.3). Kentteki tarımsal ve hayvansal üretim ile yakın alt merkezlerin birçok temel ihtiyacının karşılanması sağlanmıştır. Ancak 16. yy. sonunda ana ticaret yollarının okyanuslara kaymış olması, birçok Akdeniz ülkesi gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun da ticari ilişkilerini sarsmış, Anadolu'nun transit ticaret fonksiyonunu da derinden etkilemiştir.

Ticaret yollarının yön değiştirmesinin yanı sıra güçlenen Avrupa karşısında fetihlerin durması dolayısıyla ganimetlerin azalması ve buna bağlı olarak Devletin vergileri artırması sonucu Osmanlı'da ekonomik ve toplumsal bir bunalım yaşanmaya başlanmıştır. Vergilerini ödeyemeyen köylüler ya topraklarını terk edip kasaba ve şehirlere göç etmişler ya da eşkıyalığa başlamışlardır. Bu dönemde yaşanan ve halk arasında “Büyük Kaçgun (1595-1610)” olarak adlandırılan olaylar, Anadolu'da büyük bir nüfus hareketliliği ile sonuçlanmıştır. Yozgat, Amasya, Adıyaman, Sivas ve Malatya'da işsiz kalan Medrese mezunlarının başlattığı Celali isyanları, zamanla tüm Anadolu topraklarına yayılmıştır. Bazı yerel yöneticilerin vergileri toplayabilmek için güç kullanmaya başlaması da isyanların daha hızlı bir şekilde yayılmasına neden olmuştur. Kendine bağlı altı tımar nahiyesiyle birlikte önemli bir tımar sancağı olan Ankara da bu süreçten etkilenmiş, kentin ekonomik ve sosyal hayatı büyük zarar görmüştür. Celali baskınlarından kaçan-

7 Ankara Keçisi'nin tiftiğinden elde edilen sofun başlıca müşterileri Fransız, Hollandalı, Venedikli, Leh ve İngiliz tüccarlardı (Erdoğan 2012: 98). Sof, günümüzde “moher” denilen yün ve yünlü kumaştır (Faroqhi 2009: 28).

Şekil 2.3. 16.yy'da Ankara Mahalleleri (M. Tuncer Arşivi, 1985)

lar şehir nüfusunun artmasına neden olurken, İstanbul'a yürüyen isyancılar da önce Ankara kalesine saldırmışlardır (Erdoğan 2012). Bu dönemde şehir nüfusunun 23.000 ile 25.000 arasında olduğu tahmin edilmektedir (Ergenç'ten aktaran Erdoğan 2012: 84). Ancak bu rakamın bir 17. yy. kenti için oldukça yüksek bir rakam olan 30.000'lere⁸ kadar yükseldiği de söylenmektedir (Şimşir 1988: 22). Kalenin dış surları da nüfusu hızla artan ve Anadolu'da önemli bir merkez hâline gelen kenti, Celali isyanlarına karşı korumak amacıyla bu dönemde yapılmıştır. Faroqhi (2009) ise Ankara'dan bahsederken 17. yy. sonunda, önceki yüzyıldaki hâline pek de farklı olmadığını vurgulamıştır. Bu tespit, aslında Celali Isyanlarına rağmen kentin sosyo-kültürel ve ekonomik anlamda belli bir çizgiyi takip ettiğini göstermektedir.

17. yy. Ankara'sını tasvir eden yağlıboya tablo, dönemin mekânsal, sosyal ve ticari yapısı konusunda çeşitli bilgiler sunmaktadır (Resim 2.1). Sof üretimi ve ticaretinin ön plana çıkarıldığı resimde, giderek genişleyen kenti dış saldırılara karşı korumayı amaçlayan surların sayısının da ikiden üçe çıktığı gözlenmektedir. Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde de belirttiği gibi iç içe üç surla çevrili, askerî açıdan korunaklı kentin zaptı oldukça güçtür (Şimşir 1988). Ankara'da üretilen sof, 17. yüzyılda Hollanda da dâhil olmak üzere birçok Avrupa ülkesine tacirler aracılığıyla ulaştırılmıştır. Tablonun şu anda bir Hollanda müzesinde yer alması, bu anlamda

8 Evliya Çelebi'nin seyahatnamesine göre 1640'larda Ankara'da 360 mahalle ve 6066 ev bulunmaktadır (Şimşir 1988: 22).

Resim 2.1. Ankara'nın 17. yüzyılda yapılmış yağlıboya tablosu (Hollanda Rijksmuseum'dadır)

önemlidir. Tabloda, Anadolu'nun farklı yönlerinden gelen kervanlar görünmektedir. Sol alt köşesinde ise o dönem "Uzunçarşı"⁹ olarak adlandırılan bölgeden sunulan bir kesit, dönemin sosyal ve ticari hayatı hakkında önemli detaylar sunmaktadır (Günel 2013). Ahi örgütlenmesini göstermesi açısından Ahi Babanın da, pazardaki faaliyetleri gözler bir şekilde resimde bulunması oldukça önemlidir. Aynı zamanda çarşıdaki kalabalık, imalat atölyeleri, resmedilen Ankara Keçileri, kalenin çevresindeki dereler ve köprüler, oldukça önemli detaylar olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dünya pazarında önemli bir yere sahip olan tiftik ve tiftik ürünlerinin (özellikle sof) üretimi ve ticareti, 17. yy. sonrasında devletin gümrük koruması¹⁰ altına alınmış ve böylece hem İmparatorluğun hem de dünyadaki talebin devamlılığı sağlanmıştır (İmga 2006). Ancak 1838 yılında Osmanlı ile İngiltere arasında yapılan ticaret anlaşması (1838-Baltalimanı Antlaşması), tüm Osmanlı ekonomisi gibi tiftik ticaretini de oldukça olumsuz etkilemiştir. Tiftik ürünlerine konulan gümrük koruması da bu anlaşma sonrası kaldırılmıştır. Önceleri hammadde (özellikle pamuk) arayışında olan İngiliz sanayisi, elde edilen yeni kaynakları makinelerle işleyerek tekrar Osmanlı pazarına sunmaya baş-

9 1917 yılındaki yangında tamamen yanmış, sadece Dışhisar ile Bedesten arasında bulunan Osmanlı Bankası ve birkaç küçük han sağ kalmıştır. Eski sof dokuma tezgâhlarının bulunduğu bu semt, daha sonra Çıkrıkçılar Yokuşu olarak adlandırılmıştır (Erdoğan vd. 2008: 48).

10 İşlenmemiş tiftik ve ipliğin Ankara dışına çıkarılması yasaklanmış ve sadece kumaş ticaretine izin verilmiştir. 19.yy'a gelindiğinde hâlâ birinci kalite tiftik ihracı yasaktır ve Avrupa'ya yasal olarak ancak ikinci kalite tiftik satılabilmektedir. (Faroqhi 1994)

lamıştır. Ankara gibi geleneksel üretim biçimlerine sapanıp kalan birçok yerde tekstilde çöküş yaşanırken, aynı dönemde Avrupa'da (özellikle İngiltere'de) pamuklu ve yünlü kumaş sanayiinin gelişimi gerçekleşmiş ve pazar arayışlarının da etkisi ile ucuz dokumalar serbestçe ithal edilebilmeye başlamıştır. İngiliz dokuma ürünlerinin ithalinin artması ve yapılan bu anlaşma sonucunda Osmanlı hammaddelerinin Avrupa'ya ucuz yoldan ihracatı kolaylaşmıştır. Dolayısıyla tiftiği dışarıya satmak, son ürün hâline getirerek yerel pazarlara satmaktan daha cazip hâle gelmiştir (İmga 2006). Ayrıca bu dönemde Ankara'dan götürülen keçiler yurtdışında çoğaltılmaya ve sof elde edilmeye çalışılmıştır. Tiftik tekelinin kaybedilmesi sonucu ticaretin zayıflaması, 19.yy'da yaşanan çekirge istilası gibi doğal afetler (Gökçe Günel, 19 Aralık 2013) sonucu yaşanan kıtlık¹¹, açlık ve 1881'de yaşanan büyük yangın sonrası nüfusun azalmasıyla Ankara giderek önemini kaybetmiş; tarım ve hayvancılıkla geçinen halk giderek yoksullaşmıştır (İmga 2006; Şimşir 1988). Osmanlı'nın da zayıflamaya başladığı 18. yüzyılda Ankara (Resim 2.2), eski cazibesini kademeli olarak yitirmeye başlamıştır. Fakat yaşanan bu olumsuzluklara rağmen Ankara, 19. yy.'a kadar önemli bir şehir olmaya devam etmiştir. Hatta Şimşir (1988: 24), 18. ve 19. yy.'ın ilk yarısında başkentin İstanbul'dan Anadolu'ya taşınması söz konusu olsaydı yine Ankara'nın seçileceğini; çünkü bu dönemde Anadolu'da Ankara'ya rakip olabilecek başka bir kentin bulunmadığını belirtmektedir.

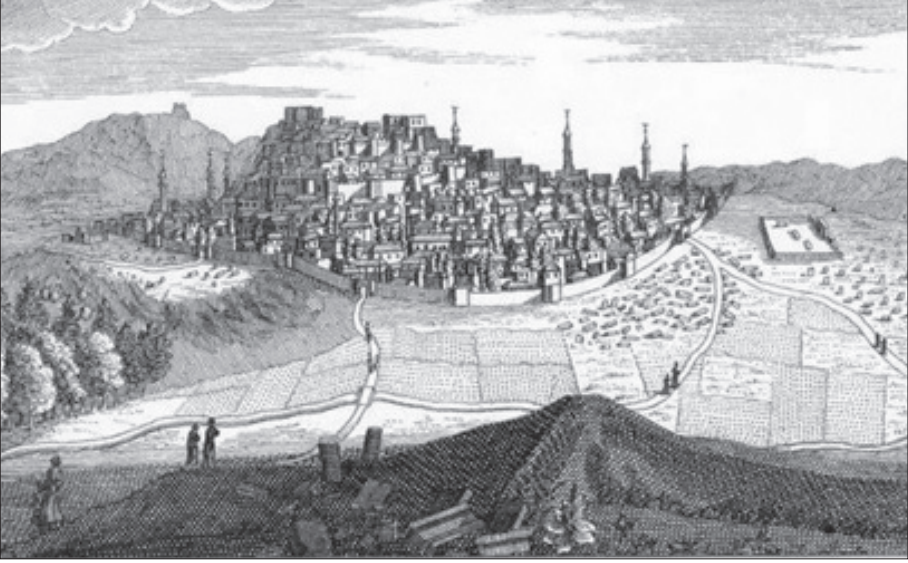
Demografik olarak da 19. yy.'ın ilk yarısında imalatın gerilemesine rağmen ticaretin canlılığını korumasına bağlı olarak şehrin nüfusunu koruduğu görülmektedir. İmga (2006: 57), dönemin nüfus hesabı için 1830 tarihli resmî nüfus sayımı rakamlarını kullanarak¹², nüfusun 23.000 civarında olduğunu belirtmektedir. 20. yy.'ın başlarında ise nüfus 30.000'lere ulaşmıştır.

Kent nüfusunun dörtte birini oluşturan ve özellikle dönemin başkenti İstanbul ile ticari ilişkiler içinde bulunan Ermeni ve Rum halk, çoğunlukla şehrin gelişme yönü olan batıda ikamet etmekteydiler. Gayrimüslim topluluk, genel olarak kendilerine ait işletmelerde çalışmakta ve Türklere kıyasla refah içinde yaşamaktaydı. Esasında ekonomik açıdan güçlü olan bu dar kent seçkinleri arasında Türk yüksek memurlar da bulunmaktaydı. Ancak, ticaretle zenginleşen gayrimüslimler, evde gösterişli ve yurt dışı bağlantılarının da etkisiyle çevrelerinden oldukça farklı hayatlar sürmekteydiler. 19. yy.'ın başında kentte bulunan tiyatronun yanı sıra, rağbet gören piyano dersleri ve kentteki yabancı okullar sayesinde Ankara'da, o dönemin diğer Anadolu kentlerinden çok daha gelişkin bir elit tabaka bulunduğu iddia edilebilir. Çoğunlukla Ermeni ve

11 1873-1875 yılları arasında yaşanan kıtlıkta sadece Ankara ve çevresinde 18000 kişi hayatını kaybetmiştir (Tuncer 2001).

12 Bu nüfus sayımında kadın nüfus sayılmadığı için erkek nüfusunu 2 ile çarpıp, 500 kadar da fazla kadın olduğu varsayımı ile 23.000 rakamına ulaşmıştır.

Resim 2.2. 18. yy.'da Ankara; Joseph Pitton de Tournefort 1711 tarihli Ankara gravürü, (Kaynak: Tunçer 1985 Yüksek Lisans Tezi)

Rum tüccarların yaşadığı Dışkale olarak adlandırılan bu bölgede (2. ile 3. Sur arasındaki bölge) 1917 yılında çok büyük bir yangın yaşanmış, dış kale tamamen yanarken önemli bir nüfus kaybı da yaşanmıştır. Bu yangında kentin fiziksel yapısı kadar ticari ve sosyo-kültürel hayatı da etkilenmiştir (Günel 2013).

İdari anlamda bakıldığında ise 19. yy.'ın ilk yarısında Osmanlı'nın kötü gidişat karşısında yeniden örgütlenme girişimlerinin Ankara'yı doğrudan etkilediği görülmektedir. Batı'da yaşanan değişimi ve dönüşümü doğuran maddi temelleri deneyimlemeyen Osmanlı'nın, gücünü koruyarak çağa ayak uydurma girişimleri 1839 yılındaki Tanzimat Fermanı'nda somutluk kazanmıştır. Devlet kademelerindeki yeniden yapılanmayla otoritenin kuvvetlendirilmesi amaçlanmıştır. Modern anlamdaki kent yönetimi anlayışını şeklen de olsa tanımlayan Tanzimat Fermanı, Osmanlı mirası üzerine oturan Türkiye Cumhuriyeti açısından da belediye örgütleri ve kentsel hizmet sunumu düşünüldüğünde ilk adımları teşkil etmektedir (İmga 2006). Tanzimat Fermanı ile birlikte modernleşme çabaları yerel farklılıklar gözetenmeden, kültürel ve dini miras, eğitim, hayat tarzı gibi unsurlar önemsenmeden merkezî hükümet tarafından planlanıp uygulanmış; dolayısı ile merkezden yönetilen, yerel tarafından içselleştirilmeyen idari düzenlemeler ortaya çıkmıştır (Karpaz 2002). Uygun bir idari düzenlemenin olumlu sonuç vereceği düşüncesiyle arka arkaya Ankara'nın da konu edildiği müdahaleler gerçekleştirilmiştir. Daha önce Bozok (Yozgat) eyaletine bağlı bir sancak

iken 1836'da bu eyaletin merkezi olan Ankara, merkezin tekrar Bozok olması ile 1864 tarihli Vilayet Nizamnamesi ile Yozgat, Kayseri, Kırşehir ve Çorum sancaklarından oluşan yeni bir eyaletin merkezi ilan edilmiştir (İmga 2006). Kentin idari yapısı ise sosyal yapıdaki katmanlaşmaya paralel gerçekleşmiştir. Vilayet ve belediye idarelerinin yüksek mevkilerinde Müslüman seçkinler görev yapmakta iken, birçok kilit noktada da gayrimüslimler bulunmakta, idari kurumlarda Müslümanlarla eşit ölçüde boy göstermekteydiler. 1872 ve 1882 yıllarında oluşturulan belediye meclislerinin üye sayılarının neredeyse yarısı gayrimüslimlerden oluşmaktaydı. Dolayısıyla yerel siyasetin belirlenmesi ve uygulanmasında gayrimüslimler oldukça etkin bir şekilde söz sahibi olmaktaydılar (İmga 2006).

Osmanlı'da Tanzimat ile birlikte gündeme gelen modernleşme çabaları,¹³ özellikle liman kentlerinde etkili olmuştur. Bu kıyı kentlerinde kentsel yapı büyük ölçüde dönüşmüş, güçsüz de olsa bir belediye kurumu kurulmuş, önemli kentlerde gerçekleştirilen planlama çalışmaları ve uygulamaları ile bir kent planlama pratiği gelişmeye başlamış, kentsel yapı ve kentsel yaşam büyük ölçüde dönüşmüştür (Tekeli 1998: 3). Ancak Osmanlı'nın bütünü ele alındığında tüm bu uygulamalar, reformcuların planladıkları ile örtüşmeyen eklektik bir biçim almıştır. Tarihsel ve sosyal yatkınlıkları nedeniyle toplumda karşılığını bulamayan reformlar, iktidarın da giderek zayıfladığı bu dönemde birçok kesimde tepkisel sonuçlar doğurmuştur. Giderek yoksullaşan ülkede atılmaya çalışılan adımların karşılığının olmaması, toplumda huzursuzluklar yaratmıştır.

Böyle bir dönemde ünlü Bağdat Demiryolu projesinin uygulanan ilk kesimi olan İstanbul-Ankara Hattı'nın 1892'de Ankara'ya ulaşması, kent için önemli bir dönüm noktası olmuştur. Hem sermaye ve bilgi eksikliği nedeniyle, hem de yapılan uluslararası anlaşmalara bağlı olarak bu dönemde başlatılan tüm büyük ölçekli yatırımlar gibi tren hatları da yabancı girişimcilerce gerçekleştirilmiştir. Temelde hammadde ve pazar arayışları çerçevesinde yapılan hatlar, sadece önemli merkezleri limanlarla birleştiriyor ve Osmanlı toprakları içinde bir pazar bütünlüğünün sağlanmasını engelliyor ve böylece emperyal güçlerin egemenliğini sağlamalarına hizmet ediyordu. Ancak, Almanlar tarafından inşa edilen ve Rusların itirazları nedeniyle de Ankara'nın doğusuna uzanamayan bu hat, önce İstanbul daha sonra da Avrupa ile doğrudan bağlantıyı sağlamış oluyordu. Böylece bu demiryolu hattı her ne kadar emperyal güçlere hizmet etse de, hem mevcut üretim ve ticaret ilişkilerini canlandırmış hem de Kurtuluş Savaşında Anadolu direnişi için Ankara'nın karargâh olarak seçilmesinde rol alarak kentin geleceğini önemli bir biçimde etkilemiştir (İmga 2006; Şimşir 1988; Tekeli 2011).

13 Tekeli (1998) bu süreci sıkılgan modernite olarak tanımlamaktadır.

Fakat bu parlak günlere gelmeden önce Ankara şaşalı havasını yitirmiş ve küçük bir Anadolu kentine dönüşmüştür. İmga (2006), Ankara'nın yaşadığı bu süreci kronolojik olarak 3 nedene bağlı olarak anlatmaktadır: 1) Balkan Savaşları (1912-1913) sonrasında kentte iskân edilecek muhacirlerin Makedonya'dan gelişi ve bunların şehir nüfusunun oranını Türkler lehine değiştirmesi; 2) 1915'de savaş şartları nedeniyle pek çok Rum ve Ermeni'nin hayatını kaybetmesi ya da kenti terk etmesi ve 3) 1917 yangınında gayrimüslimlerin oturduğu bölgenin tamamen yanması ile Ermeni mahallesi'nin önemli ölçüde yok olması. Tüm bunlarla beraber, Kurtuluş Savaşı öncesinde hâlââ devam etmekte olan sıtma salgınının da etkisi ile nüfusun önemli bir bölümünün de kaybedilmesi, Ankara'nın kentsel fonksiyonlarının iyice gerilmesine neden olmuştur.

Birçok etnik sınıfın yüzyıllarca birlikte yaşadığı, hatta idaresinde gayrimüslimlerin de oldukça etkili olduğu Ankara'da 20.yy'ın başlarından itibaren Türk nüfusunun önemli ölçüde çoğalmış olması, hem mücadelenin merkezi olarak seçilmesinde hem de daha sonra Cumhuriyet'in başkenti seçilmesinde önemli etkenlerden biri olmuştur. Ancak nüfus bakımından Türkleşme süreci, daha önceleri Müslüman, Türk, Yahudi, Ermeni ve Rum milletlerinin birlikte yaşadıkları kozmopolit bir kent yapısına sahip Ankara'da, gayrimüslim nüfusun azalmasıyla kentsel yaşamın özünü oluşturan kültürel yapının da kaybı ile sonuçlanmıştır (Cengizkan 2011).

Böylece, 20. yy.'la birlikte Osmanlı'nın içine sürüklendiği yönetsel ve ekonomik bunalım iyiden iyiye Ankara'da da hissedilir hâle gelmiştir. Artık tarihsel olarak bir kırılmanın yaşanması ve sancuları hissedilen yeni oluşumun vuku bulmasının zamanı gelmiştir.

2.2 Cumhuriyet Dönemi

Ankara'nın kaderini kökten etkileyen Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması, ülkenin olduğu kadar kentin de sosyal, siyasal ekonomik, kültürel ve sosyo-mekânsal yapısında önemli bir kopuşa ve değişime neden olmuştur. Bu dönemde imparatorluğun çözülmesi sonucu ulus-devletleşmeye çalışan Türkiye'nin yaşadığı süreç, Avrupa'daki uluslaşma sürecinden oldukça farklı bir seyir izlemiştir. Her şeyden önce Türkiye, kale kentlerin ve feodal kimliklerin aşılmasıyla oluşan ulusal kimliğin daha büyük mekânsal alanlarda gerçekleştirdiği bütünleşme sonucu yaşanan bir ulus-devletleşme süreci yaşamamıştır. Tam tersine, ulus-devletleşme süreci, Türkiye'de hem Balkanlaşma hem de savaş sonrası bir imparatorluğun çözülmesiyle sonuçlanan parçalanma sürecinin ardından ortaya çıkmıştır. Yani yeni kurulan Türkiye, bir ulus kimliğinden yoksundur ve bundan dolayı kimliğin ve ulus bilincinin devleti kuranlarca geliştirilmesi gerekmiştir.

Bu anlamda mekânsal düzenleme stratejileri ve özellikle başkent seçimi, Cumhuriyeti kuranların bu amacı gerçekleştirmek için kullandığı en önemli stratejilerden biri olmuştur. Ancak bu strateji, Tekeli'nin (1998: 4) de belirttiği gibi iki farklı düzeyde gerçekleştirilmiştir. Öncelikle ülke mekânı bir Ulus-Devlet mekânına dönüştürülmüş, daha sonra ise kentler modernleşmenin mekânları olarak yeniden düzenlenmiştir. Ankara, başkent olarak, her iki düzeyde de önemli rollere sahip olmuştur.

Belki de uluslaşma çabalarının en öne çıkan yönü, Osmanlı'nın mekânsal düzenleme stratejilerinde önem verdiği liman kentlerindense, sırtını çevirdiği Anadolu kentlerini öne çıkarması olmuştur. Öncelikle, bu temel stratejiye de uygun bir şekilde, üç imparatorluğa başkentlik yapmış İstanbul bırakılarak Ankara başkent ilan edilmiş, Anadolu'daki kentleri birbirine bağlayan Ankara merkezli bir demiryolu şebekesi oluşturularak iç pazar bütünlüğü sağlanmış, dengeli bir ekonomik kalkınma amacıyla bu demiryolu güzergâhlarında fabrikalar kurulmuştur (Tekeli 1998: 6). Tüm bunlarla paralel bir şekilde Ankara'nın çağdaş bir kent olarak yeniden imarı ve modern kentsel yaşam pratiklerinin geliştirilmesi diğer kentlere örnek olmuş ve kurulmaya çalışılan ulus-devletin simgesi hâline gelmiştir. Şüphesiz ki, çok önceden ve daha farklı bir şekilde modernleşmeye başlayan eski başkent İstanbul, yeni Cumhuriyetin başkenti olarak devam etseydi, Türkiye'nin Ulus-Devlet kurma ve ulusal kimlik oluşturma serüveni çok farklı tarzda ve formda gerçekleşirdi.

2.2.1 Ankara'nın Başkent Seçilmesi

Aslında İmparatorluğun başkentlik fonksiyonlarının bir Anadolu kentine taşınması fikri 1910'lardan beri düşünülen, ancak hiçbir zaman resmî olarak tartışılmamış bir konu olmuştur. Batı eyaletlerinin yitirilmiş (Balkanlaşma sürecinin etkisi), deniz hâkimiyetinin kaybedilmiş olması gibi nedenlerle İstanbul'un mekânsal konumu, onu askerî yönden savunmasız ve tehdiye açık bir konuma getirmişti. Ancak İstanbul'a alternatif olarak önerilen kentler arasında Ankara'nın adı geçmemekte; Konya, Kütahya, Kayseri hatta Halep ve Şam yerleşimleri önerilmekteydi. Zamanla Kurtuluş Savaşı mücadelesi etrafında şekillenen süreç, Ankara'yı diğerlerinin karşısında avantajlı konuma getirmişti.

Başkentlik kararının verilmesinden önceki süreç iki aşamalı olarak gerçekleşmiştir. Ankara, ilk önce Kurtuluş Savaşı'nın merkezi olarak seçilmiş, savaşın kazanılmasından sonraki ikinci aşamada ise yeni devletin Millet Meclisi burada toplanmış ve başkentlik fonksiyonları Ankara'ya devredilmiştir (Akçura 1971).

Henüz Ankara'nın adı geçmiyor da olsa, Başkent'in, yani bir ulus adına karar vermenin gerçek ulusal kuvvete sahip olan Anadolu'ya geçmesi fikri, daha Kurtuluş

Savaşın en başında Amasya'da ortaya konulmuştur. Atatürk burada İstanbul hükümetinin tutsaklığına da vurgu yaparak "İstanbul'un Anadolu'ya egemen değil, bağlı olması" gerektiğini belirtmiştir. Üstelik Atatürk, Anadolu'ya çıkışından itibaren askerî örgüt yolu ile idareye verdiği tavsiye ve talimatlarla, başkentlik fonksiyonunun en önemli bölümü olan "idareyi yönetmek" yetkisini bir ölçüde şahsında toplamaya başlamıştır bile. Amasya'da belirlenen "bazı başkentlik fonksiyonlarının İstanbul'dan kopararak Anadolu'ya taşınması ve burada her türlü etki ve denetimden kurtulmuş bir kurul tarafından yürütülmesi" fikri, daha sonra Sivas'ta toplanan Ulusal Kongrenin yönetime fiilen el koyması ve yönetim merkezinin Sivas ilan edilmesiyle birlikte başkentlik fonksiyonlarının Anadolu'ya geçiş süreci de fiilen gerçekleştirilmeye başlanmıştır.

Nihayet, 27 Aralık 1919'da Atatürk'ün başkanlığındaki Temsilciler kurulunun Ankara'ya gelişinden itibaren şehir gayriresmî de olsa giderek güçlü bir şekilde başkentlik fonksiyonlarını üstlenmeye başlamıştır. Askerî ve mülki idare Ankara'dan yönetiliyor, bakanlar ve sadrazamlara buyruklar veriliyor, İstanbul'a giden mebuslar Ankara'dan yönerge alıyorlardı. Politik yönden Ankara şimdiden Meclis'teki çoğunluk partisinin merkezi gibi davranıyordu. 16 Mart 1920'de İstanbul'un fiilen işgali sonrası Meclis'in çalışamaz duruma gelmesiyle birlikte başkentlik fonksiyonları tümüyle Ankara'ya geçti. Temsilciler kurulu hem askerî ve mülki örgüte, hem de yabancı ülkelere gönderdiği protestolarla artık politik ve yönetsel merkezin Ankara olduğunu duyurdu. Sadece 3 gün sonra da olağanüstü yetkilerle donatılmış bir Meclis'in Ankara'da toplanacağını duyuruyordu. Nihayet 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi Ankara'da toplanmış, 20 Ocak 1921'de de Türkiye Devletinin ilk Anayasasını kabul etmiştir (Akçura 1971; Şimşir 1988).

31 Ocak 1921 gününde başkentin bir Anadolu kentine taşınması fikri, ilk defa resmî olarak Meclis tarafından tartışılır. Bu tartışmalar Millî Mücadelenin merkezini seçerken yapılan tartışmalardan oldukça farklıdır. Başkentin Anadolu'ya taşınmasının askerî, siyasi ve iktisadi bir ihtiyaç olup olmadığı üzerine odaklanılmaktadır. Bu durumun gerekliliğini savunanlar, özellikle savunma gücünün artırılması nedeniyle buna ihtiyaç duyulduğunu belirtmektedir. Savunma amaçlı her türlü gereksinimin sadece İstanbul tarafından karşılanması ve İstanbul'un savunma açısından da tehlikeye açık durumu vurgulanmıştır. Mevcut durumda İstanbul'un herhangi bir tehlikeye maruz kalması, memleketin tümünün varlığının tehlike altına girmesi demektir. Üstelik hâkimiyet alanının büyük bir kısmı Anadolu'da iken başkentin de bu toprakların merkezine yakın bir noktada bulunması gerektiği savunulmaktadır. Bu tartışmalar sırasında eğer yeni bir başkent seçilecekse, bu yeni başkentin taşınması gereken nitelikler de konuşulmuştur. Su, kömür gibi çeşitli kaynaklara yakınlığın yanında özellikle

savunma araç ve gereçlerinin sağlanması için gerekli üretim altyapısının oluşturulabilmesi için halkının girişimci olması ve gerekli sermayeye sahip olması gibi konular öne çıkmıştır. Özellikle savaş yıllarında gerekli silah, kumaş, ayakkabı gibi ihtiyaçların karşılanması için gerekli fabrikaların, matbaa vs.'nin kurulması gereklidir ve bu önemli bir finansal yüküdür. İstanbul'un başkentliğinin devamını isteyenlerin bir kısmı da bu yatırımların yükünden kurtulmak istemektedirler (Erdoğan vd. 2008: 14–37).

Başkentini Anadolu'ya taşınmasını reddedenler, savaş bittikten sonra, birçok başka devlette de uygulandığı gibi başkentlik fonksiyonların tekrar eski başkente, İstanbul'a devredileceğini öngörüyorlardı. İstanbul, Roma İmparatorluğu'nun başkenti olduğu 395 yılından itibaren üç farklı imparatorluğun başkenti olarak var olmuş bir kentti. Hilafetin Osmanlı'ya geçtiği 1517 yılından beri de Sünni İslam'ın merkezi olmuştu (Şimşir 1988). Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlü dönemlerinde devletin genişleme yönü olan Avrupa'ya yönelişin simgesi; zayıflama döneminde ise hem gelişmenin hem de tehlikenin geldiği yön olarak önemini korumuştur. 19.yy'ın yarı sömürge durumundaki İmparatorluk için de batı ile hem politik hem de iktisadi ilişkilerin yürütüldüğü merkez olmuştu (Akçura 1971).

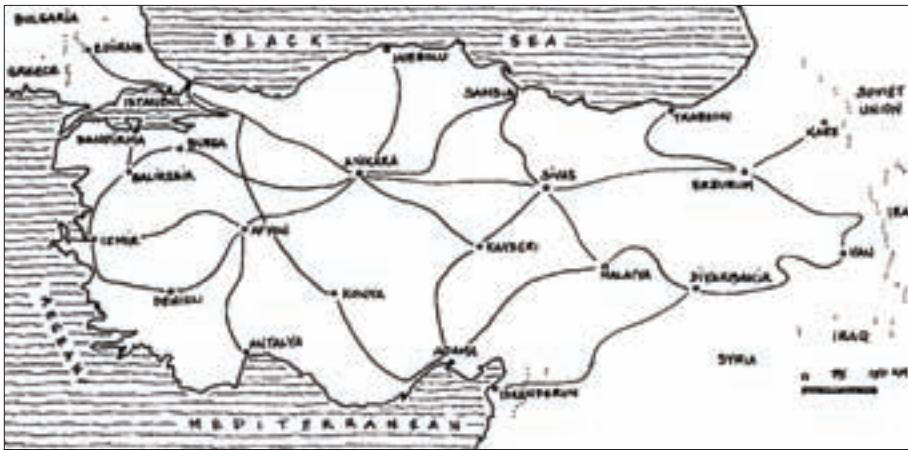
Meclisteki bu tartışmalar sonrasında yapılan oylamada başkentini taşınması fikri 26'ya karşı 71 oyla reddedilmiştir. Bu konuda verilecek son karar bir başka zamana ertelenmiş olsa da, daha sonra yaşanan gelişmelerle birlikte İstanbul ve Ankara arasında bir gerilim başlamıştır. Ancak bu noktada İstanbul ile Ankara arasındaki kavganın arkasında, aslında eski rejim ile yeni rejim arasında bir seçim yapmanın gerilimi bulunuyordu. Bu anlamda yüzyıllar öncesinden birikerek gelişmiş bir geleneğin yok edilmesi ve yeni devletin başkenti olarak İstanbul dışında bir kentin seçilmiş olması, sadece eski ve yeni kentler arasında gerçekleşen bir kavga değildi. Önce Meclis'in daha sonra da başkentliğin ve dolayısıyla ilgili kurum, yapı ve çalışanların, yüzyıllar sonra Anadolu'nun merkezine taşınması; modernleşme ve uluslaşma sürecinde art arda gelen toplumsal devrimlerle kimlik değiştirmesi, sadece Osmanlı kurumları ve İstanbul kentsel yaşamına değil, aslında tüm bir ulusun yüzyıllardır sürdürdüğü alışkanlıklarına yapılmış büyük bir darbeydi (Cengizkan 2011). Üstelik Ankara'nın ne iklim ne altyapı ne de kurumsal yapıları yeterli ve uygun görülüyordu.

Başkent ilan edilene kadar geçen süre içinde de yabancı ülkelerle yapılan ateşkes ve barış anlaşmalarına Ankara davet edilmişti. 1922'de padişahlık kaldırıldıktan sonra yapılan Lozan Barış Anlaşması (1923) da Ankara tarafından imzalanmıştı. Barış Anlaşması'nın protokolünün gereği olarak İstanbul'un tüm yabancı askerlerden boşaltılması ile Türkiye, baştanbaca yabancı işgalinden kurtulmuş oldu. Bu süreçte Türkiye Devleti'nin de yeni rejime uygun biçimde şekillenmesi için hem gerekli altyapının

sağlanması hem de gerekli kurumsal yapının kurulması yönünde de yoğun çalışmalar yürütülüyordu (Akçura 1971; Şimşir 1988).

Meclis'in toplanmasından sonra geçen üç yıl boyunca Ankara'nın başkent oluşunun hem ulus tarafından hem de İstanbul ve yabancı ülkeler tarafından tanınması ve kabul edilmesi için çeşitli alanlarda mücadeleler verilmiştir. Ancak hâlâ geçici bir merkez olduğu düşünülen Ankara'nın yeni başkent olması için İsmet İnönü ve arkadaşlarının sundukları yasa tasarısının beklenmesi gerekmiştir. Yapılan oylama sonucu tasarının kabul edilmesi ile 13 Ekim 1923 tarihinden itibaren resmî olarak Türkiye Devleti'nin başkenti olmuştur (Erdoğan vd. 2008).

Ankara'nın başkent ilan edilmesinden sadece birkaç gün sonra, 29 Ekim 1923'de Cumhuriyetin ilanıyla resmîleşen siyasi rejim değişikliği ve bu değişikliğin gerektirdiği yenilikler, başkente atfedilen anlamları değiştiriyor ve Ankara'ya bu doğrultuda simgesel bir anlam yüklenmiş oluyordu. Ankara böylece sadece Cumhuriyet'in yeni kurumlarını değil, aynı zamanda dünya görüşünü ve yaşam biçimini bütün Türkiye'ye aktarma işlevini de üstlenmiş oluyordu. Dolayısı ile Cumhuriyet'in diğer kentleri için "model bir kent, model bir toplum ve model bir yaşam" yaratma ülküsü Ankara kentinde cisimleşiyor ve başarısı, Cumhuriyetin ve cumhuriyet modernliğinin başarı ölçütü olarak düşünülüyordu. Ancak burada özellikle vurgulamak gerekir ki, bu modernleşme çabasının en büyük amaçlarından biri, uluslararası örnekleri model alan ama sonuçta Türklere özgü bir kimlik yaratmayı hedefleyen, "Batıya rağmen Batılılaşma" ibaresi ile tanımlanabilecek köktenci bir modernleşmeyi sağlamaktı (Cengizkan 2011; İmga 2006: 62; Keleş vd. 2008: 28; Tankut 1988; Tekeli 1998).

Şekil 2.4. 1915, motorlu taşıtların kullanabildiği yollar (Tekeli 1980)

2.2.2 Cumhuriyet Modernitesinin Kenti Olarak Ankara

Osmanlı hâkimiyetine bir meydan okuma olan yeni rejim için Cumhuriyetin başkentinin imar ve inşası da geçmişe bir meydan okumadır (Şengül 2012). Birbirini izleyen farklı dönemlerdeki değişikliklerle giderek yüzünü daha da batıya dönmüş bir modernleşme hikâyesidir bu ve kendini hem mimari hem politik hem de sosyal alanlarda göstermektedir.

Yüzyıllara yayılmış tarihine rağmen Ankara, 20.yy'ın başlarında yaşadıklarının sonucunda kentsel fonksiyonlarını yitirmiş, 20-30 bin nüfuslu bir kasaba ölçeğine gerilemiş, yaşadığı nüfus kaybına da bağlı olarak sahip olduğu kültürel yapısını ve çeşitliğini de önemli ölçüde yitirmiştir. Başkent seçilmesinden sonra yeni modernitenin modeli olacak kent, böylece hem eskinin üzerinde onu yeniden var ederek hem de mevcudun dışında yepyeni alanlarda gelişecektir. Üstelik başkentlik fonksiyonları ile büyüyen bir kent olarak kısa zamanla hızlı bir nüfus artışına sahne olacaktır.

Başkent, yüzyıllar boyunca başkentlik yapmış bir imparatorluk şehriden yoksunluklarıyla öne çıkan bir Anadolu kentine taşınması ve tüm devlet altyapısının yeni bir rejim çerçevesinde yeniden kurulması, birçok alanda oldukça büyük fırsatlar sunuyordu. Devletin altyapısının yeni baştan kurulmasının yanında, modernleşme ve uluslaşma gibi iki önemli kanalda gerçekleştirilmeye çalışılan toplumsal dönüşüm için yapılması gerekenler, mevcut kaynaklarla tezat içindeydi. Sadece maddi değil bilgi, beceri ve teknoloji anlamında da büyük eksiklikler vardı.

Şengül (2012)'ün de belirttiği gibi bu yeniden inşa sürecinde kimi yerde Osmanlı'nın ve geçmişin üzeri kapatılırken (kale ve çevresi), kimi yerlerde ondan ayrı mekânlar kurulmuş (Yenişehir, Kızılay ve bakanlıklar), kimi yerlerde de her iki dönemin birlikte, yan yana (Ulus ve çevresi, istasyon bölgesi) yaşamasına izin verilmiştir. Her ne kadar, yeni bir devletin inşasına sahne olması nedeniyle çoğunlukla bürokrasinin yaşam alanı olan kamu binaları ile gelişse de, kentte uygulanan konut projeleri de birçok açıdan örnek teşkil etmektedirler. Böylece Ankara'da gelişen bu yeni kültür, zamanla hem kurumları, hem politik/siyasi hayatı ile hem de gündelik hayatı ile tüm ülkede etkisini göstererek Osmanlı katmanının üstünü örtmüş ve baskın katman olarak tüm yurttaki Cumhuriyetin mekânının yaratılmasında öncü olmuştur.

Daha genel bir çerçevede “erken cumhuriyet dönemi” olarak adlandırabileceğimiz bu dönemde uygulanan tüm stratejiler, yeni rejimin kurulduğu ilk günlerden itibaren iki temel üzerinde gerçekleşmiştir (Tekeli 2011): 1. Kentin planlı inşası için pratikte yapılan uygulamalar; 2. Gelecekte de kentleri planlama ve yönetebilme kapasitesini artırmak için yapılanlar. Ancak bu dev atılım, Ankara'nın bir başkent ola-

rak gelişiminde mecburen birbirini takip eden ve önemli farklılıklar içeren evreler hâlinde gerçekleştirildi (Franck 2011). İlk Millet Meclisinin açılmasından 1926 yılına dek süren ilk evre, yeni ulusdevletin temel yapısının ve organlarının başkent ve diğer bölgelerde kurulmaya başlandığı evredir. 1927 yılından 1930'lu yılların sonuna kadar süren ikinci evrede ise, özellikle yurtdışından yabancı uzmanlar getirilerek Başkent, yeni kent planı, binaları ve heykelleriyle Cumhuriyet projesinin simgesel görünümünü güçlendirme yönünde tasarlandı. Aynı zamanda bu dönem batılı modern yaşamın örneklerini sunarak toplumsal ve kültürel dönüşümü de oldukça derinden etkiledi. Nihayet '30ların sonu, '40ların başında yeterli bilgi ve beceriye sahip olan Türk uzmanlar dümenin başına geçerek ulusun inşasını büyük ölçüde tamamlayacak adımlar atıldılar. Görüldüğü gibi, söz konusu dönem, başkent Ankara'nın özellikle kamusal mekânları üzerinden yeni ulus-devletin ve ulusal kimliğin inşa edildiği yıllar olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.2.2.1 Yeni Rejimin İlk Yılları: 1920-1926

Savaştan yeni çıkmış Türkiye, hem ekonomik açıdan zayıf düşmüş hem de iktidar mücadelelerinden yıpranmıştı. Ancak Cumhuriyet'in Osmanlı Devleti'nden farklı olduğunu kanıtlama iddiası ve bunun modeli olarak yeni Başkent Ankara'nın inşasında sağlanacak başarı çok önemliydi.

Modernleşme çabalarının ana ekseninde bulunan planlama; dolayısıyla planlı gelişme ve büyüme, planlı yapılaşma çabası, Osmanlı kentini ve yönetim anlayışını üreten kadcercilik anlayışından oldukça uzaktı. Bu yeni planlama kültüründe, planlı bir gelişme mantığı çerçevesinde ulaşım ağının, sanayi bölgelerinin, idari merkezin, konut, sağlık ve kültürel alanlarının ilişkisel bir biçimde önceden belirlendiği ve ölçekler arası ilişkiye uygun olarak imar programları çerçevesinde kentin imarı esastı. Dolayısı ile planlama, uygulama ve yönetim aşamalarında sadece fiziksel bir mekânın imarı değil, tüm alanları kapsayan siyasi bir mühendislik söz konusuydu (Cengizkan 2011; Doğramacı 2011).

Başkent'in ilanından sadece dört gün sonra 17 Ekim 1923'de Ankara belediyesinin başkent belediyesi olarak yeniden düzenlenmesi, yeni kurulan devletin, öngördüğü yeniden yapılanmayı gerçekleştirme konusunda ne kadar kararlı olduğunun bir göstergesidir. Belediye ile Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti, yapılan çalışmalar sonunda, dönemin acil gereksinimlerini 10 maddede listelemiş ve izleyen yıllardaki uygulamalar bu önceliklere göre şekillenmiştir (Cengizkan, 2011): 1. Belediyenin yeniden örgütlenmesi; 2. Şehir planının elde edilmesi; 3. Kanalizasyon ve; 4. Su sorununun giderilmesi; 5. Şehrin aydınlatılması; 6. Konut yapımıyla açığın giderilmesi; 7. Cadde ve sokak (yol) yapımının düzenlenmesi; 8. Şehir içi ulaşım; 9. Telefon iletişiminin kurulması; 10. Belediye harcamaları için bütçe yapılması.

Şekil 2.5. 1924 tarihli Ankara Şehremaneti Haritası

1924 tarihinde 417 sayılı yasa ile yeniden örgütlenen Ankara Şehremaneti, İstanbul'dakinden farklı olarak İçişleri Bakanlığı'na bağlanmış ve başına İstanbul Şehremaneti Haydar Bey atanmıştır. Anlaşılır bir imar yönetmeliğinin de oluşturulmasıyla bu dönem, imar konusunun da kurumsallaşması sağlanmıştır. Böylece yeniden örgütlenme sürecini kısmen de olsa tamamlayan belediyenin ilk işi, Ankara için bir kent planının yapılması olmuştur. .

Başkent Ankara'nın ilk planı, Eski İstanbul İmar Komisyonu üyesi ve Alman sermayesi tarafından kurulmuş olan "Keşfiyat ve İnşaat Türk Anonim Şirketi"nin¹⁴ bir çalışanı olan Dr. Carl Christoph Lörcher tarafından eski ve yeni kent için ayrı ayrı hazırlanmıştır. Dikkati çeken bir nokta, aynı dönemlerde Sovyet rejiminin de Orta Asya'nın merkezi olan ve Birliğin 4. büyük kenti olan Taşkent için aynı şekilde "eski" ve "yeni" kentleri gözeterek bir plan yapmış olmasıdır. Bu plan ile Ankara'nın, tarihî merkezin güneyinde yapılacak kamulaştırmanın düzenlenmesi ve kentin gelişiminin yönlendirilmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca kale ve çevresindeki, özellikle 1917 yangını ile yok olan Eski Şehir'in onarımı ve

14 Bu şirket, sadece kentin planı ile değil, aynı zamanda rejimin prestij yapılarından Ankara Palas gibi birçok önemli binanın da müteahhitliğini yapmıştır.

gelişme olanakları değerlendirilmektedir. Ancak yoğun ve kompakt bir kent öngören bu plan, ne yazık ki kentin ne şekilde büyüyeceğine ilişkin güçlü bir vurgu geliştirememiştir (Günay 2005; Cengizkan 2011; Erdoğan vd. 2008; Tekeli 2011).

Şekil 2.6. Lörcher Planı (1924)_
Eski Kent için yapılan plan

Şekil 2.7. Lörcher Planı (1925)_
Yenişehir'in de dâhil edildiği ikinci plan

Tutucu bir plançı olan Lörcher ilk etapta 200.000'lik plan nüfusunu eski kent çevresine yerleştirmişti. Ancak daha plan bitmeden yaşanan hızlı nüfus artışının baskısı ve planın uygulanmasındaki zorluklar nedeniyle eski kente ait bu plan (Şekil 2.6) yeterli görülmemiş ve eski kentin hemen yanında Yenişehir için ayrı bir plan daha yapılmıştı. Bu plan, kroki niteliğinde 1925 tarihli 583 sayılı kamulaştırma yasa-sının eki olarak dağıtılmıştı. Eski kentin hemen yanındaki 400 ha'lık bataklık alanın istimlâkını sağlayan bu yasa çıkarıldıktan sonra (Büyük Kamulaştırma), bataklığın kurutulması ile kentin Yenişehir diye adlandırılan bu alana sıçraması sağlandı. Böylece sadece devlet bürokrasinin ihtiyaç duyduğu kamu binalarının değil, aynı zamanda hızlı nüfus artışının neden olduğu konut sıkıntısının çözülebilmesi için de gerekli alan elde edilebilmiştir.

1925 tarihli bu ikinci planı (Şekil 2.7) ile Lörcher, eski şehrin dışında, onu bozmadan ve değiştirmeden yeni bir şehir tasarlamıştır. İlk planında kurduğu İstasyon-Meclis-Kale ekseninde, anlamsal bütünlüğe sahip kurguyu Yeni Şehir'de de devam ettirir ve geçmişin yönetim merkezi olan kale ile yeni rejimin yönetim merkezi olan Parlamento binasını birbirine bağlar. Cengizkan'ın (2011) da belirttiği gibi bu ekse-nin bir parçası olan bugünkü Atatürk Bulvarı'nın temelini atarken, "bugünün ve tarihin iktidarını kentsel mekâna yansıtmaktadır". Ancak, Lörcher'in 1925 yılında Ulus

(eski şehir) ile Kızılay'ı (yeni şehir) birbirine bağladığı bu bulvar, hâlâ bu iki nokta arasındaki tek omurgadır ve alternatifi bulunmamaktadır (Günay 2006). 1900'lerin başındaki bu modernist-bütüncül kent anlayışı, yanı başımızda Sovyetler Birliği'nde de uygulanmakta ve Taşkent'in yeni şehir kısmı da tıpkı Ankara gibi bataklık kurutulmuş ve eski-yeni kent, Atatürk Bulvarı gibi Navoi Caddesi ile birbirine bağlanmıştır. İlk olarak Eski Şehir'in planlanmasına rağmen, dönemin acil ihtiyaçları nedeniyle Yeni Şehir'in imarına ağırlık verilmiş ve zaten bir demiryolu hattı ile birbirinden ayrılan Eski Şehir ile Yenişehir'in ilişkisi birbirinden iyice kopmuştur. Yenişehir'in gelişmesinin öncelikli durumunun yanında, mülkiyet sorunları, parsel düzeni, yapılaşma alanının eğimli topografyası gibi nedenlerle Eski Şehir'in imar gelişimi oldukça yavaş olmuştur (Cengizkan 2011).

Bu imar hareketi salt bir başkentin ihtiyacı olan yapıların inşa edilmesini değil, aynı zamanda yeni bir toplumsal kimlik edinme sürecini de içinde barındırmaktadır. Bir yönetim mahallesi olarak tasarlanan bu alan içinde yeni bir parlamento, bakanlıklar ve diğer devlet kuruluşlarının bulunduğu "devlet mahallesi" ve burada çalışanların yaşayacağı bir konut alanı oluşturulmuştur. Böyle bir imar hareketi sürecinde hem kentsel mekân hem de doğa yeniden biçimlenirken, yenilikler de en çok kamusal alanlarda görünmektedir (Doğramacı 2011). Öyle ki, "Bahçe Şehir" yaklaşımını esas alan bu planda kent; cadde, meydan ve parklarla donatılarak yeni kamusal mekânlar oluşturulmuş ve daha önce sadece ibadet yapılarının çevresinde bulunan kamusal alanların kent mekânına yayılması sağlanmıştır. Sadece bu müdahale bile Osmanlı'nın içe kapalı toplumsal yaşamının değişimi için bir başlangıç olmuştur. Bugün hâlâ varlığını sürdüren Kızılay, Zafer, Sıhhiye, Ulus ve Lozan Meydanları, söz konusu eksen boyunca Lörcher Planı ile gerçekleştirilmiştir. Böylece kentsel mekân, hem yaya ile araç trafiğinin ilişkisini hem de farklı fonksiyonlar arasındaki ilişkiyi sağlarken, yeni rejimin Osmanlı geleneklerinden farkını da ortaya koymuştur.

Yukarıda bahsedilen toplumsal kimlik oluşturma sürecinin en önemli araçlarından biri de kentsel mekâna damgasını vuran mimarlık akımları olmuştur. Cumhuriyetin bu ilk yıllarında Ankara'da inşa edilen binalar genellikle II. Meşrutiyet sonrasında gelişmiş, sentezci bir kültür yaklaşımını içeren I. Ulusal Mimarlık Akımı'na uygun tasarlanmıştı. Bir önceki dönemin üslubuna göre oldukça sade olmasına rağmen, Osmanlı'ya özgü motif ve yapı unsurlarını kullanan bu akım, Batı kültürünün tam olarak alındığı yeni bir rejim kurma çabasındaki yönetimi zaman içerisinde rahatsız etmeye başlamıştı. Bu dönem yapılan mimari üslup tartışmalarında toplumsal kimlik ve kültürel özgünlük konuları çok önemli bir yere sahip olmuştur. Bu dönem yapılan kamu yapıları ile konutlarda aranan iki temel nitelik de mimari özelliklerin bir rejim

inşasında nasıl kullanıldığını göstermesi açısından önemlidir (Tankut, 1988: 100): 1. Yöneltilmek olan kamu binalarının mimarisi bu anlamda bir temsilîyet içermeli, 2. Konutlar, yaratılmak istenen ulusal burjuvazinin yeni yaşan kalıplarına uygun olmalıdır. Bu yeni mimari, yerel özgünlükleri içerdîği kadar ilerlemeci bir etki de yaratmalı, üstelik işlevsel de olmalıydı. Ancak I. Ulusal Mimarlık Akımı her ne kadar önceki dönemlere göre daha sadeleştirilmiş öğeler içerse de batı tarzı modernizmden oldukça uzaktır. Bu nedenle, 1927 yılında yabancı uzmanların getirilebilmesini sağlayan Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun¹⁵ çıkarılmasından sonra, modern mimarlık stiline uygulanması için Ernst Egli çağrılmış ve böylece mimarlık alanında yeni bir dönemin başlamıştır (Franck 2011, Tekeli 2011).

Devlet kurumları, çoğunluğu yabancı mimar ve mühendislerin projelerine göre kamu eliyle yapılmıştır. Konut yerleşimlerinde ise sivil yurttışa öncelik verilerek, doğrudan ya da kredili konut yapımı ile belediye, konut sorununa da çözüm üretmeye ve örnek bir konut modeli elde edilmeye çalışmıştır. Devlet kurumlarının, çalışanlarının konut sorununun çözümüne yönelik politikalar geliştirme çabaları da bu dönemde başlamıştır. 1925 yılında çıkarılan 586 sayılı kanunla ilk kez memurlara konut kooperatifleri kurabilmeleri için kaynak aktarılmaya başlanması bu çabaların bir sonucudur ve sonraki dönemlerde de farklı biçimlerde devam etmiştir (Keleş 2004: 503). Ancak özellikle bu konut alanlarında Lörcher'in esas aldığı düşük yoğunluklu bahçe kent modeline uygun biçimde gerçekleştirilen villa tipi yapılaşma, dönemin hızlı nüfus artışına cevap üretmemiş ve Jansen planıyla birlikte başlayan yıkıp yeniden yapılaşma sürecinin esas nedeni olmuştur.

Başkent oluşundan sonra Ankara çok hızlı bir nüfus artışına sahne olmuştur ve bunun yarattığı baskı, devletin politika ve önceliklerini derinden etkilemiştir. Oysa Kurtuluş Savaşı sırasında 1914 yılında bir milyonun üstünde nüfusa sahip eski başkent İstanbul küçülmüş ve 1924 yılında yaklaşık 500 bin nüfuslu bir kent olmuştur. 1927 yılına kadar da yıllık ortalama %12'lik bir büyüme ile ancak 680 bin'e ulaşabilmiştir.

Henüz Savaş sırasında mücadelenin merkezi olan Ankara, yoğun bir asker ve memur akınına maruz kalmıştır. 1917'de yaşadığı büyük yangınlardaki kayıplara rağmen 1920 yılında 30 bin nüfuslu bir yerleşim iken, Ankara'nın nüfusu, yıllık ortalama %15'lik bir büyüme ile 1926 yılında 47 bini geçmiştir. Sonraki yıl içinde %56'lık bir büyüme ile 75 bine dayanmış ve yine sadece bir yıl içinde %44'lük bir artış ile 100 bini geçmiştir¹⁶ (Cengizkan 2011). Devletin ihtiyaç duyduğu yeni kurum ve yapıların

15 Bu kanun sayesinde yurtdışından yabancı uzmanlar getirilebildiği gibi üniversitede okuyan başarılı öğrenciler de uzmanlık eğitimi için yurtdışına gönderilebiliyordu.

16 1950 yılında 175 bine dayanan kent nüfusu sadece 6 yıl içinde, 1956'da 455 bin ölçülmüştür.

dışında bu hızlı nüfus artışı, hem barınma (konut, otel vb) hem de sağlık ve kültürel mekânlara duyulan gereksinimi de artırmaktadır.

Bu süreçte Ankara'da üç farklı konut tipi oluşmuştur (Tankut 1988: 100). Kale ve yakın çevresindeki Osmanlı konut dokusunda, Cumhuriyet döneminde parçacıl yenilenmeler yapılmıştır. Bir kısmına yapılan eklemelerle kiralık oda sayısı artırılarak nüfusun konut ihtiyacı karşılanmaya çalışılırken, bir kısmı da dönemin acil ihtiyaçları doğrultusunda çeşitli kamu binalarına dönüştürülmüştür (Günel 2013). Geleneksel dokunun içine sızan dört-beş katlı ikinci tür konutlar ise, Ankara'nın rant amaçlı yapılan ilk apartman örneklerini oluşturmaktadır. Yeni Şehir'de, ilk örneği Sağlık Bakanlığı'nın arkasındaki bölgede yapılan tek katlı, bahçeli ayrıntı nizam villa tipi memur konutları da üçüncü konut türü olarak karşımıza çıkmaktadır. "Bahçeli ev" modeli, yaratılmak istenen yurttaş tipolojisinin oluşması için öngörülen yaşam çevresine oldukça uygundur. Ancak mevcut sosyo-ekonomik durum göz önüne alındığında, konut ve yaşam alanlarındaki bu denli farklılaşmanın toplumsal ayrışmayı da hızlandırmasına şaşmamak gerekir.

Konut tipolojilerindeki bu farklılaşma, aslında dönemin sosyal kademelenmesindeki çeşitliliği de yansıtmaktadır. Başta İstanbul olmak üzere ülkenin farklı yerlerinden gelen nüfus akımıyla zaten aniden ve hızla büyüyen kentte çok farklı kültürler bir arada yaşamaya başlamıştır. Ancak özellikle İstanbul'dan ve yurtdışından gelen ve zamanla kentin seçkin grubunu oluşturanlarla Ankara'da çift kültürlü, ikili bir sosyal yapı oluşmuştur. Anadolu'nun geleneksel yaşam kalıpları ile kente yeni gelen ve ulusal burjuvazi, yeni yurttaş yaratma sürecinde de desteklenen alafanga yaşam biçimi arasında sürekli bir çatışma yaşanmaya başlanmıştır (İmge 2006: 135). Geleneksel yaşam tarzına sahip olan yerli Ankaralı çoğu zaman göz ardı edilmiş, modern ve batılı bir yaşam tarzı yaratma idealleri çerçevesinde yerel kültür çoğu zaman yok sayılmıştır. Daha sonraki dönemlerde giderek güçlenen toplumsal huzursuzluğun nedenlerinden birinin de bu ikili yapı arasındaki çatışmanın giderek derinleşmesi olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

Gerçekten de yaşanan bu sosyal kutuplaşma, toplumun farklı sosyal kesimlerinin ikamet için yer seçimlerinde de kendini göstermektedir (Aktüre 2001: 60–61). Sosyo-ekonomik tabakalaşmada en üst kademeyi oluşturan ve çoğu Ankara dışından gelen yönetici kadro, yabancı elçiliklerin temsilcileri ile çoğu Atatürk'e yakın olan bir grup, Çankaya Köşkünün çevresinde yer seçmişti. Ulusal burjuvazinin temsilcisi olan orta-üst sınıf (işyerleri genellikle Anafartalar Caddesi çevresinde olan tüccar ve küçük müteahhitler) ise genellikle Keçiören'deki bağ evlerinde, yeni şehir ve çevresinde yapılan yeni konutlarda ya da eski dokudaki apartmanlarda oturuyorlardı. Bu iki gru-

bun oturduğu konutların mimarisinin ve bahçe düzenlemelerinin geleneksel Ankara konutlarından farkı, daha önce bahsedilen ikili sosyal ve kültürel yapıyı oldukça net yansıtıyordu. Ulusal burjuvazinin sunduğu bu yeni yaşam tarzı o kadar çekiciydi ki, eski Ankaralılar sık sık Yenişehir'e gelerek bu modern konutları ve içlerindeki yaşamı izliyorlardı. Yine orta sınıfta bulunan asker ve sivil bürokratlar; yani memurlar ise konut sahibi olacak kadar gelire sahip olmadıkları için eski kent dokusu içerisindeki kiralık konutlarda ikamet ediyorlardı. Ancak konut darlığının ulaştığı boyut, bir kısmının okullarda hatta kışlalarda barınmalarına neden oluyordu. Devletin daha sonra geliştirdiği konut politikaları da öncelikle bu grubun konut sorununu çözmeye yönelik olmuştur. Kentin en durağan kesimini oluşturan Ankara kökenli esnaf ve zanaatkarlar, konut ve işyeri açısından eski kentteki yerlerini korurken; aralarında belirli bir sermaye birikimine ulaşmış olan küçük bir kesim ise en azından işyerlerini Yeni Şehir'e taşımıştır. Sosyal tabakalaşmanın en alt kesimini oluşturan ve yoğun inşaat işleri nedeniyle sayıları hızla artan vasıfsız işçiler ise çok büyük bir barınma sorunu yaşıyorlardı. Çoğu inşaat şantiyelerinde yatarken, bir kısmı da Samanpazarı çevresindeki ucuz han odalarında barınmaktaydı. Lörcher planı doğrultusunda inşa edilen amale evleri, bu grubun barınma sorununa çözüm üretmeye çalışmışsa da yeterli olamamış ve erken cumhuriyet döneminin sonuna doğru kentin çeperlerinde, o günler barınak diye anılan ilk gecekondu oluşmaya başlamıştır.

1926 yılı sonuna dek Ankara'da, ulus-devletin bütün öğelerini içeren kendine özgü bir fiziksel mekân kurulmuştur. Bu dönemde yapıım için gerekli malzemelerin temini, bunların İstanbul ve İnebolu'dan taşınmasını da belediye üstlenmiştir. Bir süre sonra inşaat malzemelerinin bir kısmının sağlanması için kentte belediye eliyle küçük işlik ve fabrikalar da kurulmuştur. Sadece kentteki binaların yapıım işi ile değil aynı zamanda inşası ve beslenmesi için gerekli temel üretimlerin sağlanmasına yönelik çalışmalar da yapılmıştır. Bataklıklar kurutulmuş, kamulaştırmalar yapılmış, yapı malzemelerinin üretimi için fabrikalar açılmış, işçilerin konut ihtiyacı giderilmiş (amele evleri), gaz deposu, un fabrikası ve fırın yaptırılmıştır. Kentin inşası öyle büyük bir hızla sürdürülmektedir ki, daha bu ilk dönemin sonunda Ankara'da hastane ve araştırma enstitüleri, spor alanları, her düzeyde okul inşaatı, konut alanları, müzeler, meydanlarla ve yeşil alanlarla donatılan kamusal mekânlar bulunmaktaydı. Ayrıca iklim koşulları el vermemesine rağmen, çok büyük bir alanda sulama ile tarım ve hayvancılık yapılabileceğini göstermek ve üretimin gelişmesine yönelik araştırmalar yapabilmek için Orman Çiftliği ve Hayvanat Bahçesi dâhi kurulmuştur. Böylece belediye, sadece kentteki imar etkinliğini yönlendirmekle kalmamış, tüm Türkiye kentlerine örnek olacak kararlar üretmiştir.

2.2.2.2 Ankara'nın Başkentleşmesinde İkinci Evre: 1927-1930'ların başı

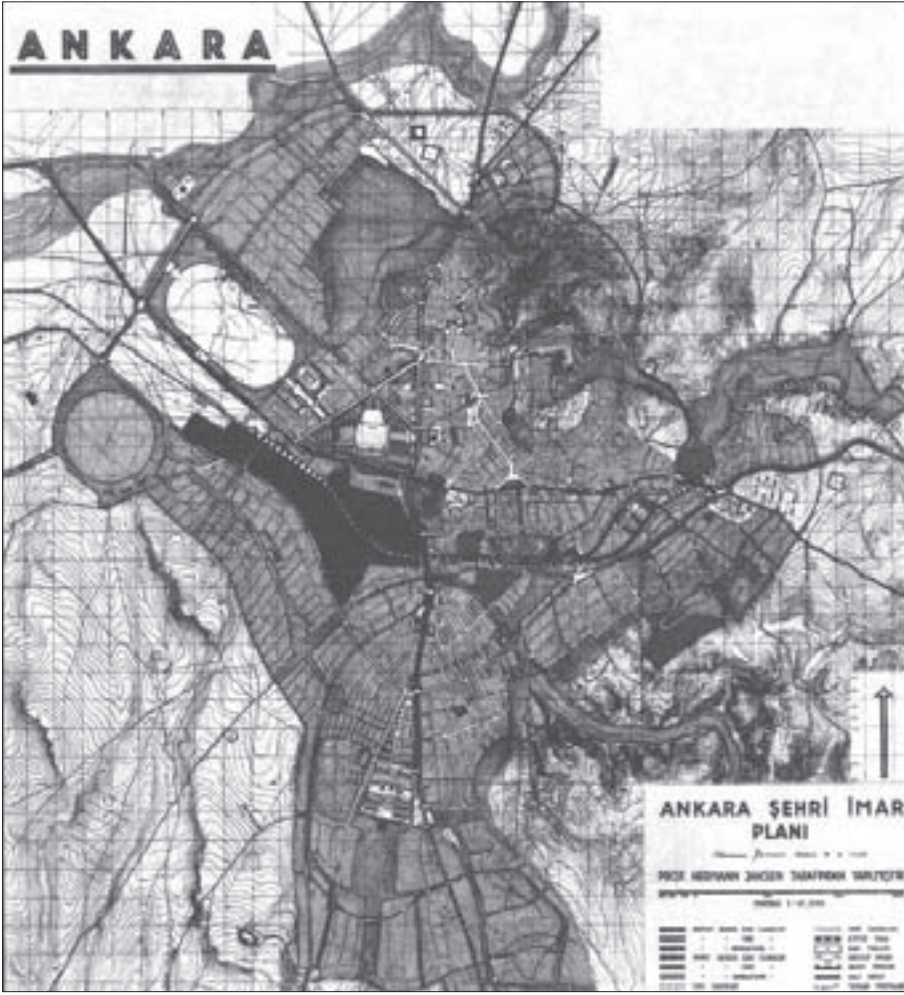
1927 yılından itibaren Ankara projesinin gerçekleştirilme biçimi ve ulaşılan sonuçlar açısından yeni bir değerlendirme yapıldığı görülmektedir (Tekeli 2011). Kent yönetimi ve kent planlama alanları bu doğrultuda yeniden kurgulanırken gerek yasal ve kurumsal düzeyde gerekse mekânsal uygulamalarda önemli değişikliklere gidilmiştir. Modernleşme çabalarının kentsel mekânda görünür kılınmasına ilişkin simgesel detaylar da yurttaş yaratma politikasının bir parçası olarak bu dönemin önemli bir tartışma konusu olmuştur.

150ha'lık Lörcher planında yaşanan sıkıntılardan dolayı daha büyük ve kapsayıcı olması gereken yeni bir plana ihtiyaç duyulmaktaydı. Ancak söz konusu planın hızla uygulanabilmesi için daha güçlü bir kurumsal altyapıya ihtiyaç vardı. Bu nedenle 28 Mayıs 1928 tarihinde 1351 sayılı yasa ile mevcut hâliyle Ankara'nın imarını yönetemeyeceği anlaşılan Şehremanetinin hem teknik kadrosu hem de örgütlenme biçimi değiştirilmiştir (Tankut 1988). Böylece her açıdan daha güçlü bir örgütlenme ile yeni bir uygulama mekanizmasına sahip olan Ankara Şehri İmar Müdürlüğü kurulmuştur. Buna göre merkeziyetçiliği güçlendiren bu müdürlük, gelirlerini direkt olarak devletten alabilecek, gerektiğinde yeterince yerli ya da yabancı uzman kullanabilecek olan İmar Müdürlüğü, hâlihazır haritaların yapılması, plancı ile işbirliği içinde imar planlarının hazırlanması ve uygulanması görevlerini üstlenerek Şehremaneti'nin imar yükünü hafifletecektir.

Cumhuriyetin bu ilk yıllarıyla birlikte Ankara'da Vakıflar da kentin imarında yine önemli bir rol üstlenmişlerdir. İlk Büyük Millet Meclisi binasının yapılması için gereken arazi, Kızılbey Vakfı tarafından verilmiş; Ulus Heykeli, Ankara Palas, Stad Oteli, Osmanlı Bankası ve Merkez Bankası kompleksinden meydana gelen ada yine Vakıflar idaresince imar edilmiştir. Ankara'nın imarı sırasında konuttan çeşitli eğitim kurumlarına, resmî kurumlara kadar birçok yapının imarında oldukça önemli katkılarda bulunmuşlardır Vakıflar. 1926 tarih ve 748 sayılı kanunla vakıflara ait arsaların belediyelere bedelleri karşılığında satılması kararı alınmıştır. Ancak 1928 tarih ve 1351 sayılı kanunla birlikte tüm vakıf arazi ve arsalarının karşılıksız olarak¹⁷ Ankara İmar Müdürlüğü'ne devrine karar verilmiştir. "Böylece İmar Planı içerisinde kalan bütün vakıf arsa, arazi ve binaları Ankara İmar Müdürlüğü'nün emrine tevdi edilerek" yeni Ankara Şehri İmar Planı'nın çizilebilmesi ve uygulanabilmesi için gerekli zemin hazırlanmıştır (Öztürk 1988).

17 İmar planlarında yol, yeşil alan vb. kamusal hizmetlere ayrılan vakıf arazileri üzerinde bina varsa, Belediyeler, bu binaların enkaz bedellerini ödemek durumundaydılar.

Şekil 2.8. Jansen Planı

Gerekli durumlarda yabancı uzmanlar kullanabilme yetkisine sahip olan İmar Müdürlüğü, Hermann Jansen, Leon Jausseley ve Josef Brix gibi üç şehir plancısını Ankara'ya davet ederek onlara kentin gelişimine yönelik bir ön rapor hazırlatır. Daha sonra 1928 yılında 300.000 nüfuslu kent planının hazırlanması için bir yarışma düzenlenir ve Jansen'in planı beğenilerek birinci seçilir ve uygulanması, 1938 yılına dek kendisi tarafından yönetilir. Kemalist reform sürecinin uygulama projesi olarak görülen bir kent planının başına getirilmiş olan Jansen, kent planlamasının siyasi bir araç olarak yüceltilmesini de sağlamıştır (Cengizkan 2011; Tekeli 2011).

Lörcher ve Jansen Planları, eski şehir ve çevresinde ortak yapılaşma kararları üretirken, Jansen, eski şehir dışında ana ilkelere farklılaşan kararlar üretmiştir. Jansen, daha genel kararlarla Ankara'yı (710 ha; öngörü 2000 ha) "iktisat, trafik, sağlık ve estetik" olarak tanımladığı dört ana eksen etrafında yeniden tasarlamıştır. Atatürk Bulvarı'nı hızlı ve yavaş akan ikili oto trafiğine göre yeniden düzenlemiş, araç ve yaya dolaşımı ile oluşturduğu kent omurgası çevresinde genel bir bölgeleme yapmıştır. Önerdiği bu sade bölgelemede Yenışehir ve çevresi için mevcut devlet mahallesi ve bu alandaki konut alanlarına ek olarak yabancı elçilikler ve diplomatik temsilciliklerin bulunduğu bir semt, üniversiteler için ayrı bir semt ve kentin çevresini saracak bir yeşil kuşak ile belirlemiştir. Bugün kentin merkezinde kalan Tandoğan bölgesinde de bir havaalanı tanımlanmıştır. Dönemin ihtiyaçlarını karşılayabilmek amacıyla daha çok konut birimi üretme çabası çerçevesinde Yenışehir ve Kavaklıdere bölgesindeki villa tipi müstakil konutlar yıkılarak daha yüksek yoğunluklu yapılaşmaya geçilmesi ile yık-yap sürecinin ilk örneği yaşanmıştır. Jansen'in orta Avrupa kentlerinin yapılaşmasına uygun biçimde geliştirdiği sokak ve bulvar hacimleri, kat yükseklikleri ve yoğunluklar arasındaki oranlar, zamanla bütün Türkiye kentleri için bir referans olmaya ve aynen uygulanmaya başlanmıştır (Cengizkan 2011).

İmar Heyetinin kararı ile eski kent dokusunun tamamıyla dokunulmaz alan olarak bırakılmasından vazgeçilmesinden sonra, "Protokol Alanları" adı altında korunacak alanlar belirlenmiş ve bu alanların dışında kalan eski şehir ve çevresinin üç farklı yönde yeniden yapılaşması için öneriler geliştirilmiştir. Eski kent dokusunda özellikle kale ve yakın çevresine neredeyse hiç dokunulmazken, güney yönündeki eski evlerin çoğu yıkılarak yeni yerleşmelere açılmıştır. Ancak koruma alanları olarak belirlenen "Protokol Alanları" için hiçbir müdahale biçiminin geliştirilmemesi nedeniyle bu bölgelerde önemli bir çöküntü yaşanmaya başlamıştır. (Cengizkan 2011; Doğramacı 2011; Şenyapılı 2006)

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren yapılan uygulamalarla oldukça önemli bir birikim elde edilmiş, Ankara, bu anlamda bir laboratuvar işlevi görmüştür. *Kentsel yönetim* alanı da bu birikim paralelinde özellikle 1930'lu yıllardan itibaren ardı ardına çıkarılan yasalarla sürekli biçimde yenilenmiştir. Bu süreçte gerçekleştirilen kurumsal ve yasal çerçeveye ilişkin tartışmalar, sonucunda dönemin en büyük sorunlarından imar düzeninin sağlanması için gereken kurumsal çerçevenin oluşmasını sağlamıştır. 1930'da çıkarılan 1580 sayılı Belediyeler Kanunu ile Şehremaneti yasası yürürlükten kaldırılmıştır. Bu yeni yasa, günümüze dek geçirdiği değişikliklere rağmen belediyelere verilen temel görev, yetki ve sorumlulukları belirleyen ana kaynak olmuştur. Yerel

yönetim alanında yapılan en önemli düzenlemeler olan ‘Belediyeler Bankası Kanunu¹⁸’ (1933), ‘Yapı ve Yollar Kanunu’(1933), ‘Tapu Kanunu’ (1934) ve ‘Belediye İstimlak Kanunu’ (1939) çıkarılırken, hep Ankara deneyimi ve karşılaşılan sorunlar göz önünde bulundurulmuştur (Keleş vd. 2008; Tekeli 2011).

1929 yılında tüm dünyada yaşanan ekonomik bunalım Türkiye’nin ekonomik ve sosyal yapısını da etkilemiş; buna bağlı olarak devletin de kendini yenilemesi gerekmişti. Böylece Belediye Kanunu’nun yayınlandığı 1930 sonrasında hem kent yönetimi hem de devletin yapısında önemli değişimler yaşanmaya başlamıştı. Kamu binaları, yeni konut alanları, kamusal alanlara dikilen heykeller vs. derken 1930’ların başında Ankara, Türkiye modernleşmesinin taşa dönüşmüş bir simgesi hâline gelmişti. Ancak bir kentin bu denli hızlı ve yoğun inşası önemli bir bütçe gerektiriyordu. Öyle ki, 1931 yılında Ankara’da kişi başına düşen kamu harcaması, Türkiye’nin geri kalanındaki toplam kamu harcamalarının 23 katına ulaşmıştı (Doğramacı 2011). Büyük kamu harcamaları toplumun bazı kesimlerince hükümetin ekonomik ve sosyal alandaki politikalarının tam bir başarı sağlayamamasının nedeni olarak görülüyordu. Ülkenin tüm ekonomik kaynaklarını ve tüm artı birikimini Ankara’ya aktardığı düşüncesiyle mevcut yönetime karşı tüm ülkede bir hoşnutsuzluk gelişmeye başlamıştı. Bu gerilime 1929 buhranının etkileri de eklenince, ülkedeki hoşnutsuzluk ciddi bir boyuta ulaşmıştı (İmga 2006: 103). Yeni belediye kanunu çerçevesinde yapılan belediye seçimleri¹⁹ de modern devletin araçları olan demokratik kurumların güçlenmesi yönünde atılan önemli bir adımdı. Ancak bu seçimler de halktaki hoşnutsuzluğun giderilmesi yönünde bir gelişme sağlayamamıştı. 1930’lu dönemin politikalarını belirleyen ve kentsel mekânda görünür olan birçok politika da, bu hoşnutsuzluğu gidermek ve halkın Atatürk’ün kişiliğinde simgeleşmiş Cumhuriyet rejimine inancını güçlendirmek amaçlanmıştır.

1922 yılında Millet Meclisinin Ulus’daki geçici binasının karşısına dikilen “Zafer Abidesi” heykeli ile uygulanmaya başlanan²⁰ anıt politikasının 1930’lu yıllarda çok

18 Bu kanunla kurulan Belediyeler Bankası, 1944 yılında İller Bankası, 2011 yılında ise İLBANK A.Ş. olarak yeniden düzenlenmiştir.

19 Seçimlere, kurulmasına Atatürk’ün önyak olduğu SCF (Serbest Cumhuriyet Fırkası)’de katılmıştı. Ancak bu yeni parti, rejim karşıtları tarafından mevcut yönetimin devrilmesi için desteklenmiş ve yeni bir iktidar alternatifi olarak görülmüştü. Bu durumun Cumhuriyet rejiminin geleceğini tehlikeye sokacağı düşüncesi ile SCF kapatılmış ve belediye seçimleri de iptal edilmiştir. (İmga 2006: 106)

20 Türkiye’de Osmanlı döneminden gelen bir heykel geleneği yoktu. Osmanlı döneminde heykel gibi sanatların gelişmemesinin altında muhtemelen dini inanışların da etkileri bulunmaktadır. Avrupa seyahatine çıkan ilk Osmanlı padişahı Sultan Abdülaziz’in dönüştü hem kendi büstünü yaptırdığından hem de Avrupa’dan hayvan heykelleri getirdiğinden bahsedilir. Ancak yapılan heykeller saraylarda kalmış ve kent içinde görünür olmamıştır. Daha sonraki dönemlerde İstanbul’un çeşitli yerlerinde sergilenen heykellerinse hep hayvan figürleri olduğu dikkat çekmektedir. Cumhuriyet dönemi modernleşme çabalarıyla birlikte bu alanda da kısıtlı da olsa değişimler gerçekleşmiş ve kent meydanlarına Atatürk heykellerinin dikilmesiyle birlikte Türkiye’de bir heykel kültürü oluşmaya başlamıştır.

daha yoğun bir şekilde uygulanması, rastlantı değildir. Bu süreçte kente o kadar çok heykel dikilmiştir ki, Ankara, Atatürk Heykelleri şehri olarak da anılmaya başlanmıştır. Ülkenin her yerine dikilen Atatürk heykelleri, siyasi lider henüz hayattayken bile “devlet ve ulusun kişileştirmesi olarak stilize edilen bir Atatürk mitosunun oluştuğunu (Doğramacı 2011)” gösteren heykeller, ulusal kimliğin gelişimi için uygulanan ve kentsel mekânda görünür olan günlük yaşamın içindeki en önemli ve etkili politikalarından biri olmuştur. Atatürk tarafından özellikle teşvik edilen anıt peyzajı, Atatürk’ün ve kurduğu yeni sistemin meşruiyetini ve devamlılığını sağlamak gibi ortak işlevleri (Kreiser 2011) ile Cumhuriyet’in propaganda aracına dönüşmüş bulunmaktadır (Doğramacı 2011).

Hâlen Ankara’nın önemli simgelerinden biri olan Güven Anıtı da hem estetik açıdan hem verdiği siyasal mesaj açısından hem de zaman içerisinde kentsel yaşam pratikleri açısından oldukça önemli bir yere sahip olmuştur. Bu alanda bir anıt heykel yapma fikri aslında Jansen Planı’nda ortaya çıkmıştı. Jansen, bu alanda, İstanbul Fatih Belediye’si önündeki Tayyare Abidesi’nin benzeri olacak dikilitaş benzeri bir uçak anıtının dikilmesini öngörüyordu. Böylece biri eski imparatorluğun başkentinde, diğeri yeni rejimin başkentinde iki heykel ile belki de kültürel devamlılığın simgeleştirilmesi isteniyordu. Ancak yukarıda da belirtilen hassasiyetler nedeniyle bu fikir pek uygun görülmemiş olacak ki, bu alana dikilecek heykelin yeni rejimi simgelemesi ve bu rejimin devamlılığının simgesi olan jandarma ve polis teşkilatlarına adanması düşünülmüştü. Yabancı heykeltıraş ve mimarlara²¹ yaptırılan anıt için belediye bütçesinin (Nevzat Tandoğan dönemi) yaklaşık %12’si harcanmıştır. Anıtın ön cephesi 1934 yılında, arka cephesinin açılışı ise 1935 yılında gerçekleştirilmiştir. Heykel, devletin bağımsızlığının güven altında olduğunun ve emniyet görevlilerince bunun devamlılığının sağlandığının bir simgesi olarak yıllarca önemini korumuştur. Ancak verdiği mesajların gücü, heykelin dikildiği günler kadar ön planda olmasa da, Güven Anıtı, kentin ve kentsel yaşamın önemli bir simgesi olmayı hâlen sürdürmektedir (Kreiser 2011).

Bu sırada Ankara’da, modern devletin kurulması için yürütülen çalışmalar ve merkezî bürokrasinin hızla büyümesine paralel olarak kent nüfusu da hızla artmaya devam ediyordu. Ankara’nın nüfusu 1926’dan 1927’ye dek sadece bir sene içinde %56, sonraki sene ise %44 büyüme göstermişti. Daha sonraki yıllarda 1955’e dek nüfus artışı yıllık ortalama %3’lük bir seviyede kalmış olsa da cumhuriyetin ilk evresindeki ani artışın neden olduğu konut sorunu bir türlü çözülüyor, inşa edilen konutlar konut talebini karşılamıyordu. Hızla artan arsa fiyatları, inşaat malzemelerinin pahalılığı, yetmişmiş iş gücünün hâlâ çok kısıtlı olması, mevcut yapı stokunun azlığı,

21 Tasarım: Clemens Holzmeister; Heykeltıraşlar: Anton Hanak& Josef Thorak

konut finansman kurumlarının²² yaşadığı sıkıntılar vb. nedenlerle konut arzı, ihtiyaç duyulan şekilde artırılamıyordu (Tekeli 2011).

Devlet bu dönem, özellikle memurlarını korumak için çeşitli stratejiler geliştirmeye devam ediyordu. 1928 yılında çıkarılan 1352 numaralı kanunla memurlara konut inşası için yer gösterilmiş, 1929 yılındaki 1452 sayılı kanunla da memura konut ve kira yardımları yapılmıştı (Keleş 2004: 503). Bu dönemde Ankara’da da hâlihazırda yoğun bir kooperatifçilik tartışmaları yaşanıyordu. 1931 yılında kurulmuş olan “Türk Kooperatifçilik Cemiyeti” sayesinde gerekli kurumsal altyapı da hazırды. Üstelik hem Lörcher hem de Jansen planları bahçe kent anlayışı ile planlanmış ve bu anlayış oldukça kabul görmüştü. 1930’lu yılların başında Ankara ve Türkiye, bu tarz bir modeli uygulamaya oldukça hazırды. Böylece ilk kooperatif konut sunumunun gerçekleştirilebilmesi için 1935 yılında 134 ortak ile ‘Ankara Bahçelievler Yapı Kooperatifi’ kuruldu.

Cumhuriyetin eğitim, sağlık, güvenlik gibi farklı alanlardaki projeleri doğrultusunda acilen inşa edilmesi gereken okul, üniversite, fabrika, hastane, bakanlık binaları gibi yapılara ait geçmişten gelen bir kültürün bulunmaması, yeni bir mimari geleneğin oluşturulması konusunda önemli fırsatlar sunuyordu. Ancak henüz yeterli deneyim ve uzmanlığa sahip bir mühendis ve mimar altyapısına sahip olunmaması, planlama alanında olduğu gibi bu alanlarda da yabancı uzmanlara başvurulmasını da zorunlu kılıyordu.

1942 yılına gelindiğinde Türkiye’de Almanya, Avusturya, Fransa ve İsviçre’den gelen toplam 40 mimar ve şehir plancısı çalışıyordu. Bu yabancı uzmanların bir kısmı (Ernst Egli ve Clemens Holzmeister vb), bu durumu profesyonel açıdan bir fırsat olarak görüyorlardı. Diğer bir grup ise (Martin Wagner, Bruno Taut vb) siyasi nedenlerden ötürü yurtlarını terk etmek zorunda kalanlardı (Doğramacı 2011; Franck 2011). Dönemin mimarlarından hem inşa ettikleri binalar aracılığıyla devleti “modern, ileri ve medeni olarak sunmaları” hem de devlete “Batı’nın damgasını vurduğu yeni bir kimlik” vererek Kemalizmin gücünü hem içeriye hem de dışarıya göstermeleri isteniyordu. Tüm bu yabancı mimar ve plancılar arasında öne çıkan Egli, bu anlamda uluslararası bir kültür olan modernizm kültürünü temsil ederken, bir yandan da yaptığı işlere ulusal kimlik unsurunu kattı. Orta Avrupa kent ve konut tipolojilerinin doğrudan devralınmasını doğru bulmayan Egli, ülkenin doğasına, kültür ve yaşam tarzına uygun bir mimari geliştirmek için vernaküler (yerel) Türk mimarisini araştırarak, tasarımlarını bu çerçevede geliştirdi. Ankara ve çevresinde başlattığı bu geleneksel

22 Emlak ve Eytam Bankası, halkın inşaat girişimlerini desteklemek ve gerektiğinde kredi vermek amacıyla 1926 yılında kurulmuştur.

Türk evi tipolojisi çalışmalarını daha sonraki dönemlerde yaptığı araştırmalar ile sürdürmüş ve verdiği mimarlık eğitimleri ile ülkenin ilk mimar kuşağına da damgasını vurmuştur (Franck, 2011).

2.2.2.3 Büyük Buhran ve İkinci Dünya Savaşı'nın Ankara'ya Etkileri

1930'lu yılların ortalarına gelindiğinde Cumhuriyet rejimi kurumsal açıdan belli bir olgunluğa gelmiş, modernliğin temsilcisi Ankara büyük ölçüde imar edilmiş ve bu paralelde bir sosyal yaşam kurulabilmiştir. Bu süreçte gerekli bilgi, beceri ve deneyime sahip yeni bir kuşak da gelişmiş ve ulusun bundan sonraki inşasını üstlenmeye talip olmuşlardır. Büyük Buhran'ın ekonomik etkileri ve İkinci Dünya Savaşı'nın daha savaş başlamadan hissedilen ideolojik ve politik etkileri de yeni bir döneme geçilmesinde oldukça etkili olmuşlardır.

Erken Cumhuriyet'in ilk iki döneminde yapılaşma, çoğunlukla yabancı mimar ve mühendisler eliyle yapılmış, Kemalizm'in kentsel ve sosyal yaşamda inşası, modern kültürün yabancı temsilcileri ile gerçekleştirilmiştir. Yabancı uzmanlar, modern Türk mimarlığının, kent planlamasının ve tüm bunların gerçekleşmesi için gerekli mühendislik bilgisi ve teknolojisinin modern Türk mimarisi, planlaması ve mühendisliğinin gelişimi için vazgeçilmez olmuşlardır. Söz konusu uygulamalar, yalnızca bir toplumsal projeyi yansıtmakla kalmamış, projenin ilk uygulayıcıları tarafından aktarılan bilgi ve deneyimler sayesinde; kâh bu projelerde çalışan kâh ortak olan Türk mimar ve mühendislerin elde ettikleri deneyimleri tüm yurttaki yaygın bir şekilde uygulamalarıyla Cumhuriyet'in toplumsal projesinin de yayılması sağlanmıştır. Dolayısıyla geçmişten gelen bilgi birikimi olmamasına rağmen²³ öncelikle modernizm inşası için gerekli bu bilgi ve deneyim birikimi, yabancı mimar ve mühendisler sayesinde oldukça hızlı bir şekilde elde edilmiştir. Yine de, hem bilgi hem de deneyim bakımından birikimini artıran yeni kuşak Türk mimar ve mühendisler, tüm bu sürecin yabancı uzmanlar tarafından biçimlendirilmesine zamanla tepki göstermeye başlamışlardır. Dönemin temel eğilimleri çerçevesinde yabancı mühendis ve mimarlara karşı gelişen tepki, önemli kırılmalara yol açmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile tüm dünyada güçlenen milliyetçiliğin de etkisiyle Türk müteahhit ve mühendislerin yabancı mühendislerin üstünlüğüne kar-

23 Bilindiği gibi Osmanlı Dönemi ve öncesinde yapım işlerini ilgilendiren tüm işler, Ermeni ve Yahudiler gibi gayrimüslimler tarafından yürütülüyor ve Müslüman halk tarafından aşağı görülüyordu. Bu nedenle de gerekli bilgi Türk halkı tarafından öğrenilememiş, gayrimüslim nüfusun azalmasıyla da neredeyse tamamen yok olmuştur. Dönemin ilk Mimarlarından, Ankara'daki Türk Ocağı'nın da mimarı olan Hikmet Koyunoğlu, anılarında, mimar olmaya karar verdiğinde ailesinin "oğlumuz dülger mi olacak?" diye nasıl üzülüp ağladığını anlatmaktadır (Batmaz vd. 2006).

şı tepkileri giderek büyüdü. Zamanla büyük ve önemli işleri onlardan önce alan ve Türklerin önemli pozisyonlara gelmelerini engelleyen yabancılar, aşılması gereken rakipler olarak görülmeye başlandı. Üstelik uygulanan yeni mimari akım, yerel özgünlere içerme önceliğine sahip olsa da uygulayıcılarının kişilikleri çerçevesinde batının kültürel altyapısının tekelindeydi. Aynı dönemde hem ekonomik problemlerin hem yurtdışından gerekli yapı ve malzemelerin getirilmesinde yaşanan sorunların artışı hem de milliyetçi ortamın gittikçe keskinleşmesine bağlı olarak mimarlık alanında millî değerlere dönüşmesi talebi de giderek güç kazandı. Yeni kuşak Türk mimarların yabancı mühendis ve mimarlara tepkisiyle birlikte “yeni yöreselcilik” olarak da tanımlanan II. Ulusal Mimarlık Akımı’nın başlaması da bu tepkilerin bir sonucu olarak şekillendi.

‘Yeni Yöreselcilik’de Osmanlı ve Selçuklu yapılarının mimari özellikleri ile birlikte geleneksel Türk konut mimarlığının da özellikleri kullanılmıştır. Bu akımın etkisi, sadece yeni yapılarla sınırlı kalmamış, bir önceki dönem inşa edilen bazı binalar da elden geçirilerek bu yeni üsluba uygun hâle getirilmiştir. Bunun en çarpıcı örneklerden birisi, 1933 yılında Sergi Evi olarak inşa edilen Ankara Opera Sahnesi’dir (Büyük Tiyatro). Orijinal hâliyle Sovyet Yapısalcılığı stilini yansıtan yapı, 1948 yılında opera binasına dönüştürülürken revaklar, takılar ve süsler ile ikinci ulusal mimarlık akımının üslubuna da uygun hâle getirilmiştir.

1954’de yeni bir planlama gereksinimi ortaya çıkınca hazırlanan şartname kitapçığında, Lörcher ve Jansen Planlarının kentsel mekândaki etkileri oldukça net bir biçimde görülebilmektedir. Bahçe kent yaklaşımını benimseyen ve kamusal açık alanların tasarlanmasına oldukça önem veren her iki kent planı da, 1950’lere dek süren yapılaşma ve her biri bir kent imgesine dönüşen planlama kararlarıyla hem dönemin yöneticileri hem de halkı için bir övünç kaynağı olmuştur. 1950’lere gelindiğinde 1920’lerin tozlu ve kurak Ankara’sı, sadece yapıları ve anıtları ile değil, aynı zamanda kenti baştanbaşa saran parkları ve yeşil kuşakları ile de öne çıkmaktadır. 1954 yılı yarışma şartnamesine göre yaklaşık 286 ha’lık bir alan yeşillendirilmiş, buna ek olarak 120 ha’lık AOÇ kente kazandırılmış, 80 ha’lık bir park içerisinde Gölbaşı plajı yapılmıştır. Ankara, artık aynı zamanda bir park ve bahçeler cenneti olmuştur (Cengizkan 2011).

Cumhuriyet sonrası yeniden inşa sürecinde, İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar tüm ekonomik kaynakların, ülkenin bütün artı birikiminin Ankara’ya aktarıldığı söylenmekte²⁴ ve bu durum ülke genelinde bir hoşnutsuzluğa neden olmaktadır. Her alanda model oluşturacak; modernizmi, çağdaşlaşmayı ve uluslaşmayı kendi bedeninin

24 1931 yılında Ankara’da kişi başına düşen kamu harcamasının, Türkiye’nin geri kalanındaki kamu harcamalarının 23 katı olduğu belirtilmektedir (Doğramacı 2011)

de cisimleştirerek örnek olacak bir kentin sıfırdan inşası için oldukça kıt kaynaklara sahip bir ülkede bu durum, oldukça normal karşılanabilir. Üstelik, tüm bu yatırımların sonucu olarak, neredeyse 1970'li yıllara kadar Ankara, tam da cumhuriyet yönetiminin amaçladığı gibi, ülkedeki diğer kentlerin hem inşa süreçlerine hem de yönetim, planlama ve kentleşme süreçlerine model, hem de sunduğu yaşam tarzı ve standartları ile modernizmin öncüsü olabilmıştır (Keleş vd 2008; Tekeli 2011). Ancak, her ne kadar kaynakların büyük çoğunluğu Ankara'ya yatırılmış da olsa, yeni hükümet önceliği teknik altyapının oluşturulmasına ve savaşta harap olmuş şehirlerin yeniden inşa edilmesine vermiştir. Bu nedenle, bir yandan ülkenin yeni başkenti kurulmaya çalışılırken bir yandan da hem ekonomik hem de siyasi bir iç bütünlük sağlamak amacıyla yurdun her yanında kara ve demiryolları inşa ediliyordu. Ankara dışında birçok kent yeniden inşa edilirken²⁵, tüm bunların gerçekleşebilmesi için gerekli üretim kanalları da hızla kurulmaya çalışıyor, ülkenin geri kalan bütünü asla göz ardı edilmiyordu (Cengizkan 2011; Franck 2011; Tekeli 1998).

2.2.3 Göç Dalgaları ve Gecekondulaşma²⁶

Diğer Türk Dünyası'nın bugünkü bağımsız devletlerinin aksine Türkiye, İkinci Dünya Savaşı'na doğrudan katılmamıştır. Ancak savaşın gerek ülkedeki gerek de başkentteki sosyal ve siyasal etkileri, en az diğerlerindeki kadar güçlü olmuştur. Gerek savaşın tedirginliği gerekse de savaş sonrası kentleşmenin hızla artması ve siyasal hayatta çok sesliliğin güçlenmesi, diğer eski Sovyet ülkelerindeki paralel gerçekleşmiştir. İkinci Dünya Savaşı'na kadar ülkenin ulus-devlet sürecinde Kurtuluş Savaşı sonrası yaşanan sancılara ek olarak ekonomik tedbirlerin de yoğunlaşması, halkın belli kesimlerindeki rahatsızlıkları giderek artırmıştır. Tıpkı Sovyet coğrafyasındaki Türk Topluluklarının Kruşçev dönemi deneyimlediği gibi iktidarın görece zayıflaması ile birlikte bir önceki katman olan Osmanlı'daki yapıların bir kısmının kalıtsal olmasına rağmen yer yer de olsa hâlâ oldukça baskın olduğu ortaya çıkmıştır. Türkiye, bu dönem çok partili düzene geçmiştir. 'Halk için halka rağmen' yerine 'halk için halkla birlikte' şiarını benimseyen Demokrat Parti ile yıllardır üstü örtülü bir şekilde devam eden İstanbul ile Ankara arasındaki gerilim ve çatışma yeniden canlanmıştır. Bu dönemde, geçmişle olan bağların etkisi ile yeni bir hegemonya kurma çabası olarak Ankara'nın karşısına İstanbul tüm haşmetiyle yeniden çıkarılmıştır.

25 Bu dönemde İzmir, Tatvan, Akşehir gibi başka kentlerde de imar planları yapılmış ve uygulanmıştır.

26 Bu alt başlığın hazırlanmasında yazarlardan Ufuk Poyraz'ın 2011 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde Yüksek Lisans Derecesini almak için yazdığı "Gecekonduların Perspektifinden Kentsel Dönüşüm Projelerine Bakmak: Mamak Örneği" (Looking at the Urban Transformation Project from the Gecekondu Dwellers' Perspective: The Case of Mamak) adlı eserden kısmen yararlanılmıştır.

Dönemin Başbakanı Menderes'in izlediği politikalar daha çok İstanbul'u geliştirmeye yönelikti. Bunun en büyük göstergesi de İstanbul için yürütülen ve çok büyük kaynak ayrılan özel imar hareketiydi. Ankara, bu dönemde, daha çok arsa vurguncululuğu, imar planına aykırılıklar, yükseklik artırımları gibi gelişmelerle adını duyuracaktır (Keleş vd. 2008: 36).

İstanbul karşısında pozisyon kaybeden Ankara, diğer kentler için olumlu anlamda bir model olma kimliğini de yavaş yavaş kaybetmektedir. Yine Sovyet coğrafyasındaki deneyime paralel olarak 2. Dünya Savaşı sonrası Türkiye'de de merkezî planlı kalkınma modeli giderek gözden düşmüş, liberal ve popülist politikaların benimsenmesi sonucu sadece Ankara değil diğer kentler de yavaş yavaş kendi kaderlerine terk edilmeye başlanmıştır. Özellikle göçlerle artan nüfus sonucu saçaklanan İstanbul ve Ankara gibi büyük kentler, sağlıklı bir kent gelişimi açısından artık örnek teşkil edememektedirler.

Bu dönemde özellikle kırsal kesimde hayatını idame ettirme şansını bulamayan kitleler büyük kentlere yönelmişlerdir. 1950'li yıllarda Marshall Yardımları çerçevesinde Türkiye'ye yapılan traktör yardımları, %80'i kırsal alanda yaşayıp çoğunlukla tarımla geçinen nüfus içerisindeki rezerv emek gücünün giderek artmasına neden olmuştur (Drakakis vd. 1976: 225). Teknoloji ile birlikte feodal üretim tarzının dönüşümü, kitle göçlerini tetiklemiştir (Şenyapılı 1978: 18–19). 40.000 traktörün gelişiyle birlikte bir milyona yakın çiftçi ve aile, köken bağlarını gözetmeksizin ülkenin doğu bölgelerinden daha gelişmiş, verimli ve görece sanayileşmiş batı bölgelerine doğru göç etmiştir (Karpat 1976: 56–57). Öte yandan teknoloji, göçün altında yatan tek neden olarak ortaya konulamaz. Bunun yanı sıra toprak mülkiyetinde yaşanan problemler, verimsizlik, ataerkil geniş aile yapısının zayıflaması, kan davası, yetersiz kamu hizmetleri gibi nedenlerle kırdan hayat zorlaşırken, sanayi ve ticaret dolayısıyla kentlerin cazibesi giderek artmıştır. Özellikle İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük kentler, planlanamayan ve kontrol edilemeyen göçün baskısını her geçen gün daha fazla hissederek hâle gelmişlerdir.

Öngörülemeyen bu nüfus artışı ve devlet kaynaklarının kentleşmeden ziyade sanayi sektörünün geliştirilmesine ayrılması da göz önünde bulundurulduğunda kontrolsüz ve yasadışı kentleşme, Ankara için de kaçınılmaz hâle gelmiştir. Bu durum, kentin sahipsiz olarak addedilen topraklarına, Türkiye'nin dört bir yanından ama çoğunlukla çevre illerden göçmüş, ihtiyaç sahibi yeni misafirlerin el koyarak kendi barınma sorunlarını kendilerince çözmeye başlamasına sebep olmuştur. Sovyet coğrafyasındaki diğer Türk devletlerinin başkentlerinden farklı olarak Ankara'nın bu dönemine kısaca işte bu gecekondulaşma damgasını vurmuştur. Esasında az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin büyük kentlerinde sıklıkla görülen bu durum, Sovyetlerin

az gelişmiş coğrafyası olan Orta Asya ve Kafkasya'nın kentlerinde ortaya çıkmamıştır. Göç eden bireyler ya da aileler, arsaların uygunluğu ve/veya akrabalık-hemşerilik bağları aracılığıyla kentte tutunmaya çalışmıştır. Bu sürecin birçok uyum sorununu içerisinde barındırdığı aşikârdır. Öncelikle kentin orta sınıf değer yargılarıyla yüklü kitleleri, yeni gelenleri kentin havasını bozan 'köylü istilacılar' olarak görme eğilimindediler (Karpat 1976: 62). Yoksul göçmen grupların "alışılmadık" davranışları kadar, planlanmamış ve yetersiz görülen konut alanları da orta sınıf için bir tehdit olarak algılanmıştır (Şengül 2001: 78). Bu durum, kentli orta üst sınıflar içerisinde kırdan gelmiş yeni sakinlere karşı açık edil(e)meyen bir düşmanlığı beslemiş; kent içerisinde karşılaşılan her olumsuzluk, 'öteki' ile ilişkilendirilir olmuştur. 'Çirkin' olarak adedilen gecekonduların ortadan kaldırılmasına yönelik birçok tahayyül, giderek artan ve nüfus yapısını baştan tanımlayan göçmen kitleler karşısında mesnetsiz kalmıştır (Şenyapılı 1981: 8). Konut, iş, altyapı ve her türlü hizmetin eksikliği, hayatını idame ettirmeye çalışan insanların enformel yönelimlerini devletin sessizliğinde toplum nezdinde haklı çıkarır duruma gelmiştir. Merkezde uygun barınma şartlarının tükenmesi sonucu, her yeni göç dalgasıyla çeperdeki mekânsal yapı yeniden tanımlanmaktadır. Özellikle çoğu tarım alanı olan sahipsiz gibi görünen özel şahıs arazileri ve sıkı kontrollerden uzak devlet arazileri, gecekondu için oldukça elverişli alanlar olmuştur (Uzun 2005: 184). Araziler çoğunlukla işgal edilmekte ya da enformel piyasada alınıp satılmaktadır (Duyar vd. 2005: 131). Fakat bu plansız ve enformel durumuna rağmen Ankara'da oluşan birçok gecekondu alanının sosyo-kültürel yapıları ve geçmiş kır yaşantısına uygun, birbiriyle ve mevcut konut dokusuyla uyumlu bir şekilde inşa edildiği söylenebilir (Drakakis vd. 1976: 225).

Hızla nüfusu artan başkentin gecekondu mahallelerinin çoğunda sınıfsal konumlar, etnik köken, mezhep ya da her hangi bir kültürel farklılığı ikincil kılmıştır. Alevi, Sünni, Kürt, Türk birçok dar gelirlili aile, kentte uygun bir yer arayışı içerisinde birbirlerine komşu olmuşlardır (Erman 2005: 320). Fakat bu durum mahalle içerisinde tam bir homojenliğe de işaret etmemektedir. Benzer aidiyetleri olan insanlar, mahalleler içerisinde cepler oluşturmuş, kent hayatına tutunabilmek adına birbirleriyle dayanışma içerisinde stratejiler geliştirmişlerdir.

II. Dünya Savaşı sonrasında düzensiz yapılaşmayı engellemeye yönelik yasal anlamda birçok adım atılmıştır. 1948 yılında yürürlüğe giren 5218 numaralı Kanun, Ankara Belediyesi sınırları içerisindeki mevcut gecekondu sahiplerine arsa teminini öngörürken, yine 1948 tarihli 5228 numaralı Kanun, konut inşası sürecinde ihtiyaç duyanlara kredi sağlanmasını, 1949 tarihli 5431 numaralı Kanun, gecekondu inşasını durdurmayı ve mevcut olanların yıkılmasını, 1953 yılındaki 6188 numaralı kanun ihtiyaç sahibi ailelere arsa teminini, 1959 yılında çıkarılan 7367 sayılı Kanun ise

Şekil 2.9. Jansen Planı ve 1960'da plan dışı gelişme

belediyelere gecekonduların inşasının engellenmesine yönelik arazi transferini sağlamayı amaçlamaktadır (Keleş 2004: 573–574). Fakat bu yasal kolaylaştırıcılar, plansız büyümenin önünde set oluşturamamışlardır (Şekil 2.9).

1957 yılında etkisiz kalan mevcut planların yerine Ankara'nın büyümesini kontrol altına alabilmek adına Yücel-Uybadin Planı kabul edilmiştir (Şekil 2.10). Bu plan, önceki planlara paralel kuzey-güney aksına yönelik bir gelişme öngörerek yeni alanları imara açmış ve sanayileşme için kararlar içerse de, gecekondular için bir öneri geliştirememiştir (Şahin 2007: 72). Yasa'nın (1966: 52) resmi kaynaklardan aktardığına göre, 1962 yılında Ankara'daki gecekondular sayısı 80.000'e, gecekondular nüfusu ise yaklaşık 450.000 kişiye ulaşmıştır.

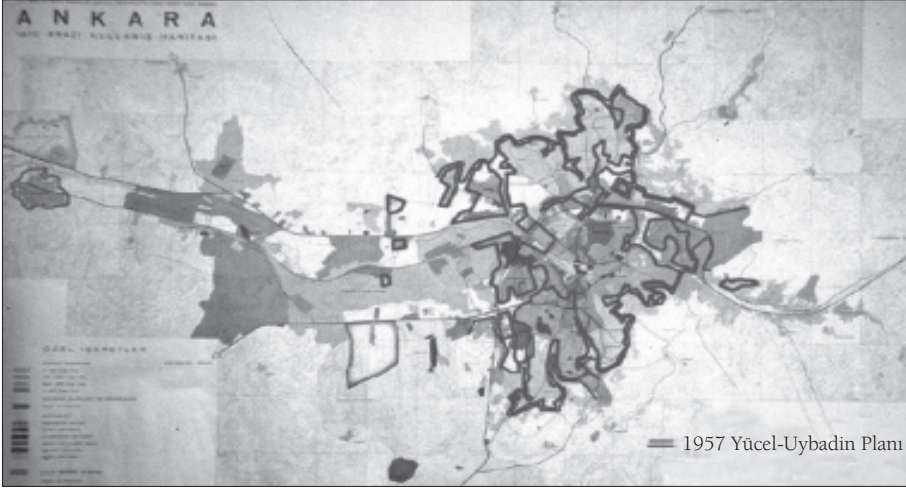
Ne yerel ne de merkezî yönetim, büyük kentlerde sanayileşmeye paralel olarak hızlanan göç dalgasının yarattığı konut stoku, kentsel altyapı ve hizmet sektörüne yönelik ihtiyaçları karşılayamamışlardır (Uzun 2005: 184). Devletin sadece yol gösterici, etkin müdahaleden uzak tavrı, göçle gelen nüfusun her alanda kendi stratejisini izlemesine yol açmıştır. Yeni yeni palazlanan sanayi sektörü, belli oranda emek gücünün eritilmesini sağlasa da, enformel sektörlerde kayıtsız ve güvencesiz çalışan

insanların sayısı da oldukça fazladır (Şengül 2001: 77). Karpat'a (1976: 100) göre vasıfsız, yoksul ve örgütsüz emek gücü olarak nitelendirilen gecekondu halkı, uzun çalışma saatleri olan ve kalifiye elemanlarca kabul edilmeyen işlere talim etmişlerdir. Kentin yeni misafirleri sömürüye daha açıktır. Böylece göçler sonrası sistemin kendisini düzenlemesi daha rahat gerçekleşmiştir (Şenyapılı 1978: 23). Öte yandan 1960-1970 yılları arasında düzenli bir iş imkânı bulabilen gecekondu nüfusunun bir kısmı, kentte tüketim açısından daha fazla eklenmeye başlamıştır (Şenyapılı 1981: 47).

1970'lerin başında kentleşme oranı %33,3 civarındadır (TÜİK). Türkiye nüfusunun sadece üçte biri kentlerde yaşıyor gibi görünse de büyük kentlere göç süreci hızla devam etmekte ve düzenli bir kentleşmeye yönelik adımlar devlet tarafından hâlâ atılmamakta, vatandaş kendi çözümlerini üretmekten başka çare bulamamaktadır. Devlet elini taşın altına koymamak için 1966 yılında 775 sayılı kanunu çıkarmıştır. Bu Kanun, 1965 yılında yürürlüğe giren Kat Mülkiyeti Kanunu ile birlikte düşünüldüğünde, gecekondu gerçeğinin devletçe tanınmasının ve meşruiyet kazanmasının yanı sıra gecekondu alanlarının piyasa mekanizmasıyla yüksek katlı binalara dönüşmesinin de önünü açmıştır. Bu yasal müdahalenin sadece gecekonduları öngörmediği açıktır. İmara uygun olarak planda yer alan her alanın dönüşümü mümkün hâle gelmiştir. "1965 yılında çıkarılan kat mülkiyeti kanunu, başta Ankara olmak üzere bütün kentleri etkilemiş, böylece aynı parselde birden fazla sahipliğe izin verilmiş, bir anlamda bugün bütün kentlerimizi saran apartmanlaşmanın önu açılmıştır" (Keleş vd. 2008: 37). Böylece gecekondu sahipleri, kentsel ranttan

Şekil 2.10. Yücel-Uybadin Planı

Şekil 2.11. 1970 Arazi Kullanım Haritası (Kaynak: 1990 Plan Raporu, Yaşar (2010) tarafından Yücel-Uybadin Planı ile karşılaştırılmış ve görselleştirilmiştir.)

pay almaya başlamışlardır (Uzun 2005: 184). Bu durum, gelir düzeyi düşük gecekondü sahipleri açısından kentsel rantlar üzerinden önemli bir yeniden dağıtım mekanizması olarak görülmelidir (Akpınar 2008: 45). Yasal durumun elverişli hâle gelmesiyle birlikte 1970-1980 arasında ekonomik durumu görece iyi olan gecekondü sahipleri, kendi çabalarıyla, diğerleri de müteahhitler aracılığıyla gecekondularının çok katlı apartmanlara dönüşmesi için girişimlerde bulunmuştur (Şenyapılı 1981: 48). Sonuç olarak inşaat sektöründe birçok küçük çapta girişimci türemiş ve yap-sat adı verilen bir süreç başlamıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası çok partili hayata geçilmesinin bir sonucu olarak ilk defa 1970'lerle beraber merkezî iktidar ile kent yönetimleri farklı partilerde olabilmiş, dolayısıyla siyasal partiler arası ortaya çıkan anlaşmazlık, yerel siyaseti ve kent siyasetini ülkenin gündemine sokabilmiştir. Bu yüzden bu dönem, özellikle büyük kentlerdeki belediyeçilik anlayışında önemli dönüşümler yaşanmıştır. Hem kaynak sıkıntısı hem de siyasi kutuplaşma, farklı bir belediyeçilik anlayışının Ankara'da da gerekli olduğunu göstermiştir. 'Toplumcu belediyeçilik' denilecek yeni bir belediyeçilik anlayışı böylece ortaya çıkmıştır. Bu yönetim yaklaşımında temsiliyeti yüksek bir belediye meclisi ve merkezî devlet karşısında birlik bütünlük içerisinde hareket edebilecek bir yapının gerekliliği önkoşul olarak gösterilmektedir. Toplumcu belediyeçilik beş temel ilke ile tanımlanabilecektir (Tekeli 1992: 89): a) Demokratik ve özgürlükçü belediye, b) Üretici belediye, c) Tüketimi düzenleyici belediye, d) Birlikçi ve bütünlükçü belediye, e) Kaynak yaratıcı belediye.

Gecekondu olgusu, başkentte sadece, sosyo-mekânsal ve ekonomik değişimler yaratmamış, kentin gündelik hayatını da sahip olduğu kültürel değerlerle beraber etkileme başlamıştır. Bu durumun en belirgin hâli, ilk olarak gecekondu yaşam alanlarında ortaya çıkarken, ikinci olarak ise, kentin kültürel hayatında “arabesk kültür” gibi yeni akımların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Köy hayatına ait geleneksel ve gündelik pratikler olabildiğince kent hayatına uyarlanmış, kırdaki üretim tarzı ve ilişkileri kentte devam ettirilmiştir. Birçok gecekondu, kırdaki konutlara benzer şekilde inşa edilmiştir. Eşyaların ve diğer objelerin gecekondu içerisindeki konumlandırılışları da bir köy evini andırmaktadır (Yasa 1966: 55). Çoğunluğu tek katlı olan gecekonduların teras olarak kullanılan çatılarında sebze kurutulmuş; temelde yer alan odalar soğuk hava deposu görevi görmüş; hemen hemen bütün gecekonduların sahip olduğu bahçelerin gölge köşelerinde dinlenme imkânı bulunmuştur (Duyar vd. 2005: 115). Ayrıca sebze ve meyve bahçeleri sayesinde gündelik tüketim ihtiyaçlarının belli bir bölümünün üretilmesi ve karşılanması sonucu giderlerin kısıtlanması sağlanmış; mümkün olduğunca kendi kendisine yetebilen bir yapı oluşturulmaya çabalanmıştır. Tüketimle yoğrulan kentin her anlamda üretici cepleridir gecekondu mahalleleri. Gündelik işler ve geleneksel kutlamalar sokağa taşmakta, topluca kullanılan bir mekân olarak gecekondu mahallelerinin sokakları, kentin çoğunlukta “ötekileri” için birlikte yeniden ürettikleri mekânlar hâline gelmektedir. İnsanlar, kendilerini tehlikelere daha açık hissettikleri bu yeni mekânda kırın kente taşınmış, bir yandan da hayatta kalabilmek adına yeni uyum stratejileri benimsemişlerdir. Kentin yeni sakinleri kırdakine benzer topluluklar oluşturarak geçmişten ani bir kopuş yerine kademeli olarak kente entegre olmuşlardır (Karpat 1976: 87). Kent hayatı, kıra nazaran dayanışma ağlarının daha zayıf olduğu yerlerdir (Gökçe 1971: 14) fakat gecekondu mahallelerinde kırın kısmen kente taşınması ve zor yaşam koşulları, dayanışma ağlarını belirgin şekilde gözlenebilir kılmıştır. Komşuluk ilişkileri, özellikle kamusal mekânı mahalle sınırlarıyla çizili olan kadınlar açısından oldukça önemlidir. Hem yoksulluk hem de zamanının çoğunu mahalle içerisinde harcama zorunluluğu, kadınların mahallelerine ve komşularına daha sıkı sarılmalarına neden olmuştur (Erman 2005: 324).

Diğer taraftan 1960’lar ve 1970’ler boyunca Ankara’nın gündelik hayatının önemli bir parçası ve şekillendiricisi olarak gecekondu kültürünün en önemli simgesi “arabesk kültür” olmuştur. İlk olarak arabesk müzik olarak ortaya çıkan bu kavram, zamanla tüm kentlerde bir tür göçmen kültürünü ifade etmeye başlamıştır. Geleneksel ile modern yaşam arasında bir ikilik gören ve zamanla geleneksel olanın kentleşmeye bağlı olarak yok olacağını öngören “modernleşme kuramının” aksine, kentlerde

ortaya çıkan arabesk kültür, aslında “Türkiye’nin modernleşmesindeki mekânsal ve simgesel göç ile inşa edilen ve yaşayan popüler kültürün tarihi bir biçimlenmesidir” (Özbek 2005: 168). Ankara’nın da gündelik hayatına gecekondular ile hızla artan nüfusun en önemli etkisi de, bu popüler kültürün kendisi olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan gecekondular olgusu, başkentin sadece gündelik, ekonomik ve sosyo-mekânsal yapısını değil, aynı zamanda dönemin uluslar arası politikasında ortaya çıkan gelişmelere de bağlı olarak siyasal hayatında da önemli izler bırakacak olaylara gebe olmuştur. Büyük toplumsal hareketlerin ortaya çıktığı bu dönem, Ankara’nın Kızılay ve Ulus’u, İstanbul’un Taksim’i kadar etkili bir siyasal meydan hâline dönüşecek önemli kamusal mekânlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle akrabalık ve hemşerilik bağları, mezhep ve ideolojik yakınlıklar, ilişki olarak gecekondular mahallelerinin içyapılarını şekillendirmekte ve bu durum 1970’lere kadar görünür bir tansiyona neden olmasa da, ulusal ölçekte politik dalgalanmalar giderek artan gecekondular nüfusu içerisinde de karşılığını bulmaktadır.

Bu dönem, uluslararası ve ulusal ölçekteki toplumsal çalkantılara neden olan siyasi ve ekonomik olgular, yerelde yaşanan problemlerle birleşince, köklerini çok daha derinden alan ayrışmaların su yüzüne çıkmasına neden olmuş; kentler, özellikle de büyük kentler, heterojen oldukları ölçüde kutuplaşmaya başlamıştır. Kentlerde sosyal eşitsizliği en çıplak hâliyle deneyimleyen gecekondulular ve özellikle gecekondular gençliği, sosyal adaletin sağlanmasının ötesinde daha radikal bir dönüşümü desteklemişlerdir (Şengül 2001: 85). Bu radikal dönüşüm, hem kent içerisinde hem de gecekondular mahallelerinde, devrimci bir dönüşüm hareketini savunan gruplar ortaya çıkardığı gibi muhafazakar ve/veya milliyetçi saiklerle hareket eden grupları da ortaya çıkarmıştır. Sınıfsal konumları aynı olmasına rağmen dinin ve millî kimliğin zarar göreceği endişesini taşıyan bu kimseler, devrimci olarak gördükleri insanlarla kıyasıya bir mücadeleye girmişlerdir. Giderek tansiyonun yükselmesine sebep olan “solcu-sağcı çatışması” olarak adlandırılan bu görüş ayrılıklarının mekânsal tezahürü olarak birçok büyük kentte olduğu gibi Ankara’da da kurtarılmış mahalleler/bölgeler yaratılmıştır. İdeolojik olarak daha homojen olan mahalleler karşıt görüşlülere kapatılmış; silahlı eylemlere varan çatışmalar yaşanmıştır. “1970’lerin sonlarında gecekondular mahallelerinde yaşanan bu “kurtarılmış bölge” deneyimi ve sağ-sol (ülkücü-devrimci) çatışması, gecekondular halkının köy kültürünün birleştirdiği homojen bir bütün olmadığını, içinde birbiriyle çatışan farklı kültürler ve siyasi görüşler barındırdığını göstermiştir” (Erman 2004: 16).

Bu süreçte gecekondularda yaşayan insanlar, hiç olmadığı kadar kentlerin ve ülkenin gündemine oturmuştur. Siyasi eylemliliğin bir parçası olmak gecekondular sakinlerinin ulusal ağlar vasıtasıyla daha görünür olmalarına neden olmuştur (Karpat

1976: 200). Şenyapılı'ya (1978: 35) göre ise göçmen kitleler, iktidardaki partileri destekleyerek sisteme uyum sağlama çabası içerisindeyler. Fakat bu durum, göçle gelen insanların iktidara yanaşma çabası olmaktan ziyade, siyasal alanda söz hakkı elde etme isteklerini ortaya koymaktadır. Tam da bu nedenden dolayı yekpare bir görüntünün yerine gecekondular mahallerinde geçmiş yatkınlara istinaden çok farklı ideolojik kutuplaşmalar yaşanmıştır.

Ankara, hem başkent olması açısından sembolik anlamlara sahip hem de kozmopolit ve kalabalık nüfus yapısı nedeniyle gerilimlerin çok yakından yaşandığı bir kenttir. Demokratik yolların açılmaması sonucu şiddet ve ayrışmalar toplum içerisinde giderek tırmanmış ve ordunun yönetime el koymasına meşruiyet kazandıracak bir ortam yaratılmıştır. Sosyal ve siyasal alana yönelik talepler 1980 darbesi ile sindirilmiş, Türkiye'nin birçok kentinde olduğu gibi Ankara'da da bir depolitizasyon süreci yaşanmıştır. Yine de aidiyetlerin daha tutkuyla sahiplenildiği gecekondular mahallelerinde her şeyin süt liman olduğunu söylemek naiflik olacaktır. Kente ilk geldikleri andan itibaren kimliklerine tutunan birçok insan, sıkıyönetimin baskılarına rağmen ideolojik konumlarını korumayı başarmıştır. Fakat 80 Darbesi, sadece toplumsal ve siyasal alandaki arayışlara ket vurmamış, ayrıca ülkenin ekonomik sistemini de yeniden tasarlamıştır. Darbe öncesi adımları duyulan serbestleşme süreci, muhalif kesimlerin susturulmasıyla birlikte hız kazanmıştır. Türkiye kentleri bu dönüşümün izlenmesi açısından en öğretici tanıklardır.

2.2.4 '80 Sonrası "Dönüşüm"ün Başkenti Ankara

İkinci Dünya Savaşı sonrası tüm dünyada yaşanan demografik değişim, kentleşme ve ekonomik gelişmenin yaklaşık otuz yıl içerisinde belirli bir doygunluk düzeyine ulaşması sonucu yaşanan bunalım, yine tüm dünyayı etkisi altına alan bir yeniden yapılanma sürecinin başlangıcı olmuştur. Bu süreç, kentlerin tarihini hem kendi içsel gelişimleri/çelişkileri açısından hem de birbirleri ile ilişkileri açısından bambaşka noktalara getirmiştir. Kentler, yeni liberal politikaların yerel düzeyde uygulayıcıları olarak hem birçok değişimle baş etmek zorunda kalmış hem de kaçınılmaz olarak küresellekleşme çabası içerisinde birbirleriyle kıyasıya bir yarış içerisinde girmişlerdir. Tüm dünya kentleri için geçerli olan bu yarışta ülkemizin kentleri de artık sadece birbirlerine göre konumları ile değil, küreseldeki pozisyonları ile anlam kazanmaya başlamışlardır. Üstelik bu yeniden yapılanma süreci, 1980 yılı 24 Ocak kararları ve 12 Eylül müdahalesi nedeniyle yaşadığı ekonomik, sosyal ve politik kırılmalar açısından Türkiye için ayrıca önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Farklı gruplar arasındaki fiziksel şiddete dönen ideolojik çatışma, 1980 darbesine meşru bir zemin hazırlamıştır. Darbe öncesinde atılamayan birçok adım ordunun

zoru ile kolaylıkla atılmıştır. Liberal düşünceyi imleyen bireyselleşme ve serbestleşme, esnekleşme ve kuralsızlaşmayla yeniden düzenlenmiş ve yeniden ölçeklenerek güncellenmeye çalışılmıştır. Bu durum, Türkiye'deki kentleşme dinamiklerini de yeniden tanımlamış, kent mekânının kullanım değerinden çok değişim değerinin ön plana çıkmasına neden olmuştur. Hâlihazırda metalaşmış olan kent toprağı, küçük-büyük her ölçekte yatırımın konusu hâline gelmiş ve bu sürecin yarattığı kent mekânı, bir önceki katmana nazaran çok daha yaşanılmaz ve kaotik bir hâl almıştır.

Ankara, bu tarihsel dönemde, 70 yıllık bir başkent deneyimine sahip bir kenttir artık. Tüm bu uluslar arası ekonomik dönüşümün kentlerde yarattığı bu etkiler ,Ankara için de geçerli olmakla beraber, diğer taraftan 50'lilerden başlayarak kentin çeperini saran gecekondu, diğer yanda altyapı ve üstyapı sıkıntıları çeken eski binalar, sahip oldukları rantın büyüklüğü ölçüsünde yeni ekonomik dönüşümde yatırımcıların ilgisini çekebilmektedir. Çeşitli yollarla sermaye birikiminin sağlanmasına paralel atılması gereken yasal kolaylaştırıcılar da darbe sonrası ilk sivil iktidar tarafından ivedilikle atılmaya başlanmıştır. Özel sermayenin, kentlerdeki yapı çevre üretimine yoğun katılımını sağlamak amacıyla kısa erimli parçacıl plan kararları, kapsamlı uzun erimli planların bütünlüğünü bozmuştur. Modernist yaklaşımın bütüncül ve merkezî kent planlama anlayışı, böylelikle Ankara'da, tüm diğer kentlerde olduğu gibi ortadan kalkmaya başlamıştır. Dolayısı ile '80 sonrasında daha önceki dönemlerden oldukça farklı ekonomik ve mekânsal politikaların etkisinde olan bir gelişme sürecine girilmiştir. Bu anlamda Ankara, bu süreci İstanbul ile birlikte en dramatik şekilde yaşayan büyük kentlerimizden biridir ve kendi pozisyonunu yeniden üretmek, yeniden tanımlamak zorunda kalmıştır.

'80 sonrası yaşananların en önemli etkisi, tıpkı Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda ve çok partili döneme geçiş sonrasında da yaşandığı gibi ülkenin mekân organizasyonunun yeniden şekillenmesi olmuştur. Nüfusun ve toplumsal sınıfların/grupların mekânda yeniden dağılımı, bu yeniden şekillenme sürecinin temel belirleyicileri olmuştur. Bu dönemle birlikte ülkenin en büyük kenti İstanbul'un önemi, görece olarak daha çok artarak "farklı yörelerden gelen göçlerin yöneldiği ana merkez olmuş (Eraydın vd. 2006: 272) ve sadece 5 yıl içinde %95'lik bir büyüme ile nüfusu '85 yılında 5,5 milyonu geçmiştir. Aynı dönemde Ankara nüfusunda da önemli bir artış olmuş (%20) ancak İstanbul'un oldukça gerisinde kalmıştır. Dolayısı ile bu iki etmen '80 sonrasında her iki kenti de derinden etkileyerek birbirlerine göre konumlarını da yeniden şekillendirmiştir. İstanbul, Birinci Dünya Savaşı sonrası kaybettiği dünya kenti olma özelliğini geri kazanma fırsatı yakalamış (Tekeli 1998: 21), Ankara ise

başkentlik fonksiyonlarının etkisiyle sahip olduğu gücü yeni bir fırsata dönüştürme çabası içerisine girmiştir.

Yirmi yılı aşkın bir süredir uygulanan ithal ikameci ekonomi modelinden, dışsattımın öne çıktığı, dışa açık ihracata yönelik ekonomik politikaların uygulandığı yeni bir düzene geçilmiştir. Bu değişim, sadece ekonomik birim ve kurumları değil, farklı mekânsal birimleri de etkilemiş, kentlerin konumlarının ve önemlerinin yeniden belirlenmesi ile sonuçlanmıştır (Eraydın vd. 2006: 271). Bu süreçte dış dünya ile olan ticaretin artırılmasına yönelik düzenlemeler, Ankara'nın öneminin ve Türkiye içindeki rolünün değişmesine neden olmuştur. Bu süreci belirleyen ve yönlendiren temel birkaç eğilim bulunmaktadır.

Bunlardan ilki, dış dünya ile ilişki kuran yöre ve kentlerin ön plana çıkmasıdır. Dolayısı ile Türkiye'nin dışsattım kapısı olan İstanbul'un görece önemi hızla artmıştır. Aynı zamanda bazı uzmanlaşmış sanayi kollarının yer aldığı Orta Anadolu kentlerinin İstanbul üzerinden değil, doğrudan dünya için üretim yapar hâle gelerek küresel yerleşmeler ağı ile bütünleşmesi sonucu dışsattım konusunda öne çıkmaları, onlar için hızlı bir gelişim sürecini başlatmıştır. '80 sonrası yerleşme sistemini etkileyen ikinci eğilim ise, kıyılama eğilimi olmuştur. Turizm yatırımlarının teşvik edilmesi, dinlenme faaliyetlerinin ve seracılığın gelişmesi sonucu Batı ve Güney kıyılarındaki yatırım ve iş olanaklarının artması, hem sermayenin hem de nüfusun kıyılara yönelmesi ile sonuçlanmıştır. Bu iki eğilimin tamamlayıcısı olarak altyapı politikalarında haberleşme kapasitesinin artırılması amacıyla telekomünikasyon yatırımlarına öncelik verilmesi ve kurumsal yapının da küresel ekonominin gereklerine göre yenilenmesi, dış pazarlarla iletişim kuran kentlerin çok daha hızlı büyümesi ile sonuçlanmıştır (Eraydın vd. 2006: 272–274; Tekeli 1998: 20–21).

Üstelik '80 sonrası dönem ulus-devletin gücünü yitirdiği, en azından tüm dünyada bu yönde yapılan tartışmalar ve gelişmeler sonrası birçok işlevini özel sektöre devrederek, düzenleme mekanizmalarındaki egemen rolünün azaldığı yıllardır. Her ne kadar sanayi alanında da belirli bir düzeyde gelişme göstermiş olsa da, başkentlik fonksiyonlarının ağırlığı nedeniyle kentsel düzeyde yıllarca kamu sektörünün ağırlığı ve etkileriyle var olmuş Ankara için bu önemli bir değişimdir. Pek çok kamu kurumunun işlevini özel sektöre devretmeye başlaması, kamu kesiminde çalışanların giderek azalması, kamu kesimindeki istihdamın geçmiş dönemlerdeki ağırlığının da azalması ile sonuçlanmıştır. Bundan dolayı, belki de, Türkiye'de bu yapısal değişim, en çok başkent Ankara'nın siyasal, ekonomik ve sosyal yapısını etkilemiştir.

Tekeli (1998: 22), '80 sonrası yaşanan değişim sürecini, kente etkisi açısından üç farklı faktörün birleşik etkisi ile açıklamaktadır: 1. Kentlerin işlevleri ve çevre-

sinde kurduğu denetim biçimlerindeki değişimler ve paralelinde oluşan toplumsal katmanlaşma; 2. Kentteki yapı sunum biçimlerinde ve kent içi ulaşımın örgütlenmesindeki gelişmeler; 3. Yerleşmenin büyüklüğünde ya da ölçeğindeki artış. Bunlardan ilki, özellikle Ankara özelinde, sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçme sürecinde yaşananlara referans vermektedir. '80 sonrası dönemde kentlerde sanayi üretimi de-santralize olurken, denetim ve koordinasyon fonksiyonlarını merkezileşmekte; kent merkezleri denetim işlevleri, bankacılık ve finans gibi bilgi toplumuna yönelik hizmetlerin mekânı hâline dönüşmektedir. Oysa yıllarca kamusal fonksiyonlarının ağırlığı ile kendini tanımlamış Ankara'da bu yönde güçlü bir değişim gözlenememektedir. '60 sonrasındaki sanayi gelişiminde dâhi artan kentli nüfusuna sanayi kesiminde yeterince iş imkânı sağlayamadığı için oluşan ikili emek yapısı, her alanda etkili olmaya devam etmektedir (Eraydın vd. 2006: 274). Başkentlik fonksiyonlarının da azalmasıyla buradaki istihdam da daralmış, üstelik marjinal iş kollarında iş bulabilmek de oldukça zorlaşmıştır. Ankara, hızla ekonomik yapısını dönüştürmek gerekliliği ile karşı karşıya olmasına rağmen bu yönde ciddi bir çalışma yapılmamıştır. Oysa aynı süreçte İstanbul, dış pazarlarla ilişkisinin yoğunluğuna da bağlı olarak hızla bankacılık ve finans kuruluşlarının merkezi hâline gelmektedir.²⁷ İstanbul'un hızına yetişemese de kent merkezinde ve sanayinin kent mekânındaki dağılımda yaşanan değişimler, kentin ölçeğindeki büyüme, kent içi ulaşımın örgütlenmesindeki değişim, tüketim kalıplarındaki köklü değişim ve bunlara bağlı olarak farklılaşan yaşam biçimleri, zamanla konut alanlarında da önemli değişikliklere neden olmuştur.

Özel araba sahipliğinin artması ve ulaşımdaki yeniden örgütlenmeye paralel biçimde ilk etapta orta ve yüksek gelirli gruplar için kentin çeperinde; Mesa, Çayyolu, Ümitköy gibi konut altkentleri oluşmaya başlamıştır. Hatta orta ve düşük gelir grupları için planlanan Batıkent bölgesi bile hedefinden saparak zamanla orta ve yüksek gelir grubunun yer seçtiği bir yatak kente dönüşmüştür.²⁸ Kent içinde kalan gecekondu bölgelerinin bir kısmı da küçük müteahhitler eliyle dönüştürülerek apartmanlaşmaya başlamıştır. İlk yıllarda kente sonradan yerleşenlerin bir şekilde kendilerini yeniden üretmelerine de hizmet edebilen bu süreç, daha sonra daha detaylı anlatılacağı üzere aynı kesimin kentten tasviyesi ile sonuçlanan bir kentsel dönüşüm rüzgârının başlangıcı olmuştur. Her iki süreç de zamanla kentin çeperlerindeki yerleşmelerin artması ile bir ölçek büyümesine ve kentsel saçılmaya (1970 ile 1980 arasında en yoğun hâliyle yaşanmıştır) neden olmuştur.

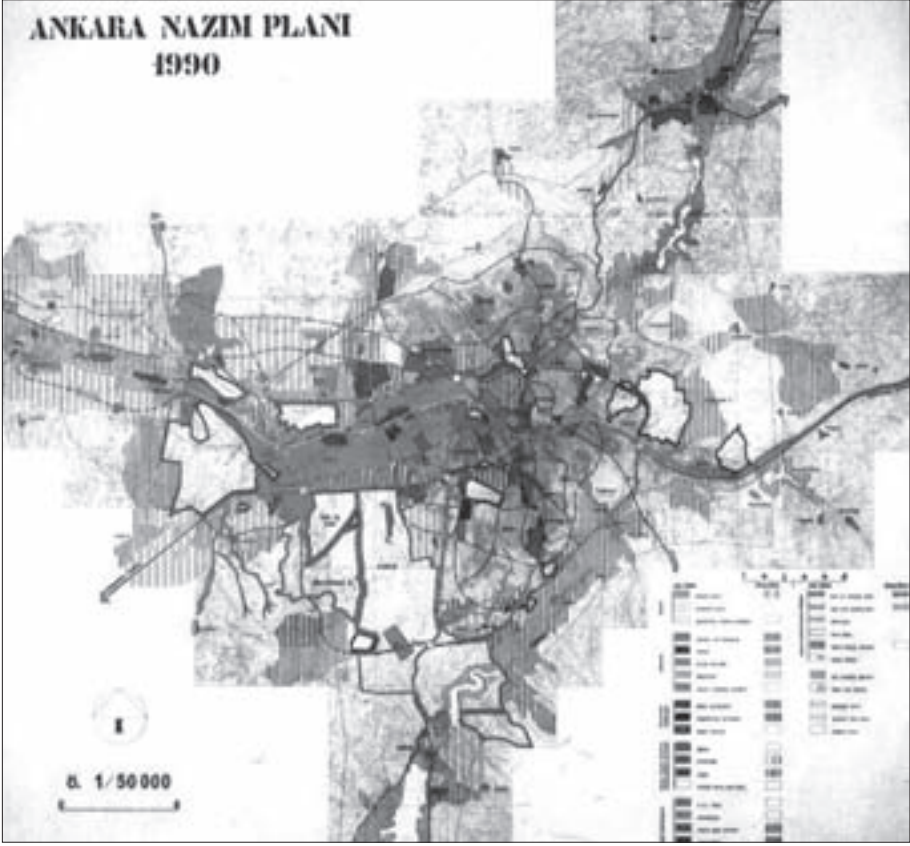
27 Son yıllarda finans kuruluşlarının Ankara'da bulunan merkezlerinin de İstanbul'a taşınması söz konusu olmuştur. Aynı şekilde Merkez Bankası'nın da İstanbul'a taşınması tartışmaları hâlâ sürmektedir.

28 Son yıllarda Batıkent'te yaşanan gelişmeler nedeniyle, her ne kadar hâlâ kendine yeterli bir altkent olmasa da çeşitlenen hizmet ve sanayi fonksiyonları ile bir yatak kent olmaktan çıktığı söylenebilir.

12 Eylül darbesinden sonra belediye başkanları hükümet tarafından atanmış ve Ankara da bu süreçte daha çok askerî yönetim kararlarının uygulandığı bir yönetim yeri olmuştur (Keleş vd. 2008: 13). Altaban'a (1986: 137; Şahin 2007: 83) göre 1982 yılında yürürlüğe giren 1990 Ankara Nazım Planı'nın üç ana politikası vardır: Kentsel büyümeyi kontrol altına almak, kenti batı koridorunda büyütmek ve rantlar üzerinde kamunun kontrolünü artırmak ve bu amaç doğrultusunda kamu arazi stokunu ayarlamaktır. Ayrıca plan, 775 numaralı Gecekondu Kanununu da göz önünde bulundurarak, yeni gecekonduların yapılmaması ve mevcut gecekonduların da temizlenmesi amacıyla kamulaştırma ve satın alma olanaklarının kamu tarafınca kullanılmasını salık vermiştir. Ayrıca yine aynı kanuna referansla, gecekondu önleme bölgeleri²⁹ planda yer almış olmasına rağmen, uygulamanın tüm gecekondu alanlarında işler kılınması sağlanamamıştır (Günay 2005: 99). Fakat yasal yükümlülükleri bulunmasına rağmen yeni çıkarılan kanunlarla meşruiyet kazandırılan gecekonduların yenilerinin inşa edilmesinin önüne geçilememiştir (Uzun 2005: 185).

1980 sonrası yaşanan dönüşüm, başkentte kentsel hizmet sunumunu da etkilemiştir. Ankara'nın çeperlere doğru hızla saçılması, kentsel altyapı ve kamusal hizmet ihtiyaçlarını da hızla artırmaktadır. Üstelik giderek daha çok piyasa kurallarına göre şekillenen bir toplumsal hayata sahip bu ölçekteki bir kentin söz konusu ihtiyaçlarının, mevcut kurumsal yapı ile çözmenin mümkün olmadığı görülmüştür. Finansal araçların da gelişerek çeşitlendiği bu dönemde, kent mekânının giderek metalaşması ve ciddi getiri potansiyeli büyük yatırımların kent mekânına yönelmesine neden olmuştur. "Vakit nakittir" şiarıyla çalışan sermaye mantığının kentlerde atacağı adımları, yasal engellere olabildiğince takılmayarak ivedilikle gerçekleştirilmesi için güçlü bir yönetim erki gerekmektedir. Giderek kalabalıklaşan kentlere yönelik hizmet sunumunun ölçek ekonomilerine uygun olarak yerelde tek bir merkezden koordine edilmesi de düşünülerek özel bir yönetim biçiminin gerekliliği ortaya konulmuştur. 1983 yılına dek anakentlerde köktenci bir takım değişimler yapılsa da, 1983 tarihli Yerel Seçimlerle ilgili yasa, anakent ve ilçe belediyeleri için ayrı ayrı belediye başkanları seçilmesi ilkesini getirmiş ve böylece ilk kez yerleşimler arası bir statü farkı ortaya konulmuştur (Keleş 1985: 75, 77). Nihayet 1984 yılında, 1982 Anayasası'nın 127. Maddesi'nde altyapısı oluşturulan bu yaklaşım paralelinde 3030 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu'nun çıkarılması ile İstanbul'da, Ankara'da ve İzmir'de birden çok belediyenin bir hizmet alanına dâhil edilerek yeni bir yönetim modeli uygulanmaya başlanmıştır. Böylece, bu yerlerde hizmetlerin, kanunların öngördüğü şekilde hem

29 Günümüzde Ankara'da Eserkent, Tuzluca'yır ve Güneşevler Gecekondu Önleme Bölgeleri' bulunmaktadır. Bu alanlarda yer alan belediye konutlarında kentsel dönüşüm projelerine katılan gecekondu sahipleri, konutları hazır hâle getirilene kadar geçici süreyle konaklamaktadırlar.

Şekil 2.12. 1990 Ankara Nazım Planı

büyükşehir belediyeleri hem de belediyeler tarafından koordineli bir şekilde yürütülmesi beklenmiştir. Bu durum, yerelde gücün toplulaştırılmasına yöneliktir. Seçimlerde kapsadığı ilçelerden gelen oylarla seçilen Büyükşehir Belediye Başkanı, parçası olduğu koalisyonlar çerçevesinde kentin kaderini belirleyebilecek bir pozisyona sahip olmuştur. Böylece kent rantının dağıtımı, tek elden, daha az sürtüşme ama daha büyük pazarlıklar sonucu gerçekleştirilebilecektir. Bu düzenlemelerle birlikte, dönemin Ankara'daki yerel siyaset açısından bir başka sonucu, belediyelerin kaynaklarının da önemli biçimde artırılması ve imar planı yapım ve onanmasına ilişkin yetkilerin de belediyeye devredilmesi olmuştur (Günay 2012: 9; Tekeli 1998: 23).

Yasaların değişmesi sonrasında 1980'lerle beraber Ankara da dâhil büyükşehirlere doğalgaz getirilmesi, atıksu arıtma tesisinin yapılması gibi büyük çaplı birçok yeni yatırım gerçekleştirilmiştir. Ayrıca ilk kez 1980 öncesinde söz konusu olan metro projesi, tekrar dö-

nemin en önemli sorunlarından biri hâline gelmiş ve diğer ulaşım sistemleri ile bütüncül bir yaklaşım gerçekleştirilmesi amacıyla 1985-1986 yılları arasında Türkiye’de bir ilk olan “Ankara Ulaşım Ana Planı” çalışmaları tamamlanmıştır (Erdoğan vd. 2008: 111; Günay 2012: 9). Sonraki dönemlerde yapılan çalışmalarla Dikimevi-Beşevler güzergâhındaki Ankaray hattı 1996 yılında, Kızılay-Batıkent arasındaki metro hattı ise 1997’de işletmeye açılabilmiştir (Öncü 2009: 10). Tüm bu büyük ölçekli yatırımlar ise, eski dönemden farklı olarak daha çok yap-işlet-devret modeli yoluyla gerçekleştirilmiştir.

Daha önce de belirtildiği gibi bu dönem kentlerimiz, liberal politikaların uygulandığı yerellikler olarak öne çıkmaktadırlar ve çok sayıda yerel hizmet bu dönemden itibaren özel kesime devredilmeye başlanmıştır. 1984 yılında Ankara’da kurulan “Yeminli Özel Teknik Bürolar” bir kamu hizmetinin özel kuruluşlara gördürülmesinin ilk örneklerini oluşturmaktadırlar ve temel görevleri gecekonduların uygulamalarını gerçekleştirmek, gerektiğinde islah imar planlarının yapılmasında ve bürokratik işlemlerin gerçekleştirilmesinde hem belediye-ye hem de vatandaşa yardım etmektir (Keleş vd. 2008: 39). Bu gibi örneklerden de görüldüğü gibi Ankara, her ne kadar bir rol model olma özelliğini yitirmiş de olsa, hâlâ ülkenin geleceğini ilgilendiren ve zamanla tüm yurda yayılan uygulamaların başlatıldığı yer olmaya devam etmektedir. Zira kentsel dönüşümün daha çok rant getirisi üzerine kurulması (Portakal Çiçeği Vadisi vb.) ya da belediyelerin tahvil ihraç ederek büyük ölçekli borçlanmalara başlamaları da bu döneme denk gelmektedir (Keleş vd. 2008: 40).

1980 sonrasında Ankara’nın gelişimini önemli ölçüde etkileyen gelişmelerden biri de toplu konut sunumunun, çıkarılan yasalarla kurumsallaşması ve Toplu Konut İdaresi’nin kurulmasıdır. 1984 yılında TOKİ’nin kurulması ve özellikle ilk yıllarda toplu konut yapımına yüksek fonlar aktarılması, Türkiye’de kent formlarının oluşma sürecini etkilemiştir. Ancak bu etki zamanla önemini yitirmiştir; ta ki 2003 ve sonrasında çeşitli yasal ve kurumsal değişikliklerle TOKİ’nin uygulama gücü her açıdan artırılınca kadar. Bu dönemdeki diğer önemli değişiklik ise kentleşmeyi yönlendirmek için uzman kuruluş olarak kurulan İmar ve İskan Bakanlığı’nın kaldırılması olmuştur (Tekeli 199: 23).

1990’ların ikinci yarısından itibaren kent siyasetinde önemli bir değişim yaşanmıştır. İlk kez bir siyasal parti, yerelde güçlenerek ulusal siyasette güç kazanmaya başlamıştır. Refah Partisi’nin bu deneyimi, esasında tüm bu süreçte, kentsel siyasetin ulusal siyasete yön vermede ne kadar güçlendiğini açıkça göstermektedir.

1980 sonrası dönemde devleti küçültmek adına herkesi eşit şekilde kapsamaya çalışan sosyal refah devleti uygulamalarının terk edilmesiyle sosyal politikalar alanında da dönüşümler yaşanmıştır. Gelir dağılımındaki dengenin daha da bozulması, hâlihazırda maliyetli kent hayatına zar zor dayanan kent yoksullarını iyiden iyiye desteğe muhtaç hâle getirmiştir. Yerel yöneticilerin bölgelerindeki ihtiyaç sahiplerini

koruyup kollamaları neredeyse her devlette görünmekle birlikte Tanzimat sonrası belediye kanunlarında bu görev, yasal bir statü kazanmıştır. Devletin herkesi kapsayıcı refah devleti anlayışı yerine sadece yoksulu ve muhtacı hedefleyen seçici yaklaşımı, belediyelerin bu alandaki görevlerinin tekrar hatırlanmasına sebep olmuştur.

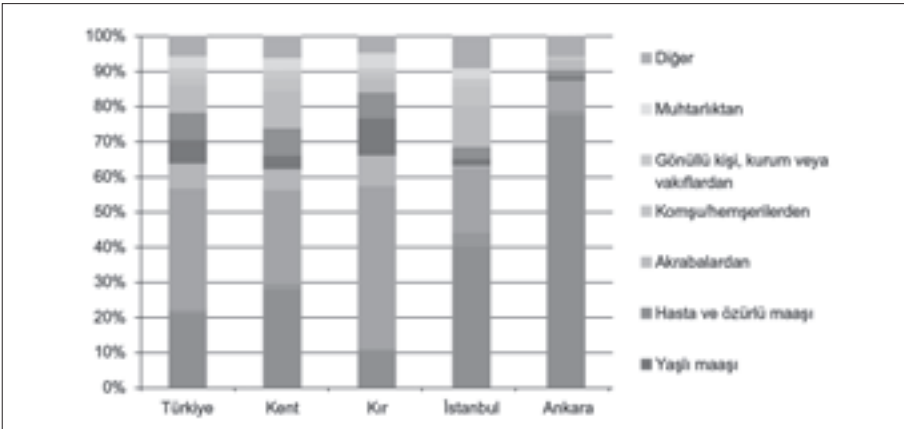
Tablo 2.1. GSYİH ve İstihdam

Yıl	GSYİH Payları (%)			İstihdam Oranları		
	1980	1990	2000	1980	1990	2000
Türkiye	100	100	100	0.54	0.46	0.39
				100	85	72
İstanbul	19,35	20.02	22.12	0.37	0.49	0.49
	100	103	114	100	133	132
Ankara	7.02	7.90	8.30	0.51	0.48	0.48
	100	112	118	100	94	94

Kaynak. www.tuik.gov.tr

Genel olarak bakılacak olursa, 1990'larla beraber kentsel hizmetlerin yoğunlaşma noktaları 'sosyal yardımlar' başlığı altında, gıda ve temizlik malzemesi yardımı, yakacak yardımı, ekmek yardımı, patates-soğan yardımı, yemek dağıtımı, çorba dağıtımı ve Ramazan ayında iftar çadırlarında dağıtılan yemek yardımı olarak karşımıza çıkmaktadır. Ankara Büyükşehir Belediyesi, tecrübesi ve diğer kurumlar arasındaki etkin konumu dolayısıyla sosyal yardımlar açısından örnek alınan bir belediyedir.

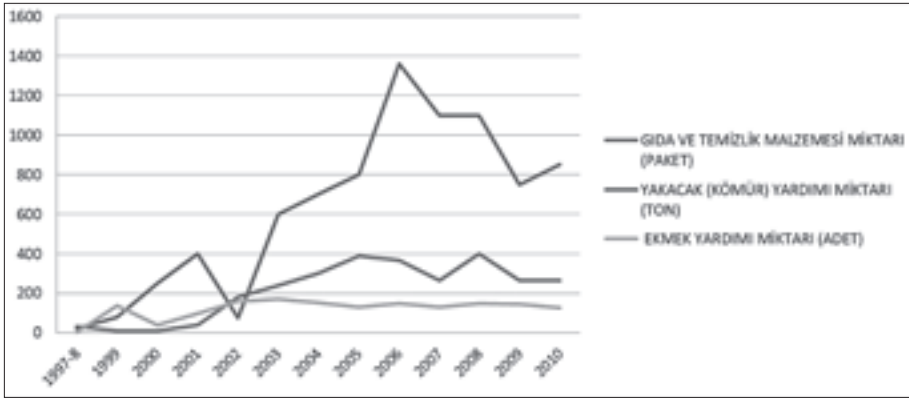
Grafik 2.1. T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın 2011 Yılında Yaptırdığı Aile Yapısı Araştırmasına Göre Türkiye Geneli, Yerleşim Yeri ve Üç Büyük İle Göre Yardım Alınan Kurum veya Kişiler

Kaynak. Türkiye'de aile yapısı araştırması 2011, T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı

Görüldüğü üzere belediyelerin yardım pratikleri birbirinden farklılaşmakla birlikte yardım oranları da yıldan yıla değişiklik arz etmektedir. Her ne kadar yerel farklılıkların gözetilmesi anlamlı olsa da hayatını idame ettirmek için bu yardımlara gereksinim duyan insanların, bu dalgalanma ve farklılaşmalardan olumsuz etkilenmeleri kuvvetle muhtemeldir. Bir diğer sorun alanı da, yapılan kaynak aktarım süreçlerinin nesnel ve tarafsız olmadığı iddiasıdır. Sosyal yardımların yukarıda bahsedilen özü ve Türkiye'deki yapı itibarıyla bu iddia, belli bir gerçekliğe atıfta bulunmaktadır. Son dönemde ortak bir sistem üzerinden dağıtım yapılmasına yönelik çalışmalar olsa da kayıt dışının fazlalığı ve halihazırda sivil toplum kuruluşlarının yoğun olarak denkleme katılmadığı düşünüldüğünde ortaya çıkan tartışmalı durumların, giderek daha da artması olasıdır.

Grafik 2.2. Ankara Büyükşehir Belediyesi'nin Yıllara Göre Yaptığı Yardımların Değişim Grafiği

Kaynak. Ankara Büyükşehir Belediyesi internet sitesi, 1999-2013 Yardım Listesi

Ancak kapitalist kentleşme pratiklerinde görülen düzensiz ve plansız kentleşme, sadece Ankara için geçerli değildir. Ülkenin başka birçok kenti de aşırı derece de büyümüş ve “dev kent” niteliği kazanmıştır (Keleş 2014: 29–30). 1950’lerle birlikte başlayan İstanbul odaklı kalkınma stratejisi, 1980’lerde İstanbul’u bir dünya kenti yapma yarışına dönmüş ve bu uğurda kentin korunması zorunlu kent kimlikleri hızla yıpratılmış, bu uğurda kentin silüeti bozulmuş, tarihî değerleri ve doğası iyiden iyiye tahrip edilmiştir. Bunun yanı sıra, mekânsal eşitsizlik ulusal ölçekte giderek büyümektedir.

Özellikle 2003 sonrasında uygulanan hükümet politikalarına paralel bir şekilde artan inşaat yatırımlarının bir aracı ve yönlendiricisi olarak yoğun bir şekilde uygulanan kentsel dönüşüm projeleri, bu dönemin esas belirleyicilerinden biri olmuştur. Aslında gecekondu bölgelerindeki barınma ve kentsel altyapı sorunlarının çözümü için ‘60’ların ortasında başlayan gecekondu dönüşümleri, bu süreçte sermayenin mekânda yeniden dağılımını belirleyen ve etkileyen bir araç olarak önem kazanmış; kentsel mekânlar daha

önce hiç olmadığı kadar değişim değerleri üzerinden anlam kazanmaya başlamışlardır. Bu nedenle bu konunun biraz daha ayrıntılı tartışılması gerekmektedir.

1980'lerin başında Ankara nüfusunun yarısından çoğu başka kentlerde doğup Ankara'ya göç edenlerden oluşuyordu (Ersoy 1985: 3). Tüm Ankara nüfusunun yaklaşık %75'i gecekondualarda yaşarken 1990'da bu oran %60'lara kadar gerilemiştir (Uzun 2005: 186). Bu azalmanın arkasında birkaç önemli dinamik ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki, 60'ların ortasında başlayan gecekondu dönüşümlerinin, sermayenin yönelebileceği kentsel boş alanların azalması ile birlikte hız kazanmasıdır ve böylece gecekonduaların yerlerine apartmanların inşa edilmesidir. İkinci bir neden, gecekonduada doğmuş olsa da kent hayatıyla temas içerisinde olan gecekonduaların apartman hayatına daha sıcak bakmalarıdır. Sürekli bakıma ihtiyaç duymalarının yanı sıra yasal olarak problemlerin devam etmesi tedirginlik vericidir. Ayrıca apartmanda oturmanın bir statü göstergesi olarak olumlanması, gecekonduaların artık devrinin geçtiğine yönelik kanaatler doğurmaktadır. Üçüncü olarak da 1989'da ilk örneğine Portakal Çiçeği ve Dikmen Vadisi Projesi adı altında rastladığımız doğrudan gecekondu alanlarını hedef alan kentsel dönüşüm projelerinin işler kılınmaya başlamasıdır. Türkiye'deki ilk örnek olma özelliğine sahip birbiriyle ilintili bu projeler, kent merkezine en yakın gecekondu alanlarından birisini hak sahipleriyle anlaşarak etaplar halinde dönüştürme iddiasındadır. Kentsel dönüşüm projeleri ile sermayenin yapı izinleri, hissedar problemleri, rant düşüklüğü gibi bazı sebeplerden dolayı girmek istemediği ya da giremediği gecekondu alanlarına devlet eliyle büyük projelerin yapılması ve ciddi sermaye döngülerinin işler kılınması sağlanmıştır. Bu dönemdeki ilk büyük çaplı müdahalenin yine Ankara'da olması şaşırtıcı değildir. En tipik örnek olan Kuzey Ankara Kentsel Dönüşüm Projesi 12.03.2004 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) kanun aracılığıyla işler kılınmıştır. Her ne kadar ölçeği oldukça büyük olsa da bir gecekondu alanının dönüştürülebilmesinin önünün açılması için meclis gündemine taşınması, bir yandan iktidarın bu konudaki iradesinin ne kadar kuvvetli olduğunu gözler önüne sererken, bir yandan da bir büyükşehir belediye başkanının ulusal ölçekte ne derece etkin olabileceğine delalettir³⁰. Bu adım, kentsel alanlardaki dönüşüm anlamında yapılan müdahalelerin idare tarafından hızlıca uygulanabilmesi için alana özgü yasalar yerine her belediye tarafından referans alınabilecek

30 Günümüz itibarıyla 10 yılı aşkın süredir başbakanlık yapan Recep Tayyip Erdoğan'ın da geçmişindeki İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı deneyiminin günümüzdeki pozisyonu ve devamlılığı açısından önemli olduğu aşikardır. Ayrıca post-Sovyet coğrafyasındaki yeni devletlerin başkanlarının geçmişte kent "Sovyeti" başkanı olduğu gerçeği ile Jacques Chirac'ın Paris Belediye Başkanlığı'ndan Fransa'nın Cumhurbaşkanlığı'na, Mahmud Ahmedinejad'ın da Tahran Belediye Başkanlığı'ndan Cumhurbaşkanlığı'na uzanan serüveni bu anlamda tesadüfi görülemez. Aksine bu durum, 20. yüzyılın sonlarında kent yönetimlerinin ülke yönetimlerinin de odağına geldiğinin göstergesidir.

tek bir yasaya ihtiyaç olduğunu da gözler önüne sermiştir. Toplu konut, kültür ve tabiat varlıkları, belediye ve büyükşehir yönetimleri ile ilgili birçok yasal kolaylaştırıcı kentsel dönüşüm projelerinin önünün açılması için son 10 yıl içerisinde yeniden düzenlenmiştir³¹. Bu minvalde Ankara'nın piyasa eliyle dönüş(e)meyen hemen hemen bütün gecekondu mahallelerinin yanı sıra afet riski taşıdığı iddia edilen eski yapı stoğu ve üzerinde hiçbir yapı bulunmayan araziler bile kentsel dönüşüm uygulamalarına konu edilir hâle gelmiştir. Güncel veriler göz önünde bulundurulduğunda Ankara'da alan büyüklükleri 5 hektarla yaklaşık 6000 hektar arasında değişen 45 adet kentsel dönüşüm projesi (bir kısmı oldukça büyük alan büyüklüklerine sahiptir ve önemli bir kısmı henüz yapılaşmamış boş arazilerdir³²) uygulanmaktadır. 1980'lerin sonunda Ankara'daki gecekondu alanlarının devlet eliyle dönüşmesi niyetiyle başlatılan kentsel dönüşüm projeleri artık tüm Türkiye'nin büyük-küçük her ilinde ve her toprak parçasında uygulanabilir hâle gelmektedir.

Diğer büyük kentlerde olduğu gibi Ankara'da da kentsel yapılı çevrenin kriz içindeki sermayenin önemli hedeflerinden biri hâline gelmesi ve özel ile devlet yatırımlarının gittikçe artan bir şekilde bu alana yönelmesi şaşırtıcı değildir. Liberal politikanın devletin içinin boşaltıldığı ve artık birçok alanda işlevsizleştiğine dair söylemine rağmen, bu süreç, devlet müdahalesi aracılığıyla piyasa güçlerinin öne çıkartılması ile şekillendirilmiştir. Böylece Ankara da diğer büyük ölçekli kentler gibi büyük yatırımların, büyük projelerin mekânı hâline gelmiş, kentsel girişimciliğin temelleri bu dönemde atılmıştır (Şengül 2012: 433). Gayrimenkul sektöründe yaratılan rantın hacminin giderek büyümesi sonucu daha önce farklı sektörlerde örgütlenmiş olan büyük sermaye grupları da bu sektöre kaymıştır. Zaten spekülatif yatırımların odağı hâline gelmiş kentsel yapılı çevre, bu süreçte kökten değişikliklere uğramıştır. Ankara için 2010 için ruhsatlı konut ihtiyacı (Çanga vd. 2002: 19) 55.000 civarında hesaplanmışken³³ sadece 2003-2007 yılları arasında yapı ruhsatı izni verilen konut biriminin 330 bini geçmesi (TUIK, yapı izin istatistikleri) ve hâlen GYODER'in yaptığı analizlerde, Ankara'da 2015 yılı sonuna kadar 430 bin yeni konut ihtiyacı olduğunun vurgulanma-

31 5162 sayılı Toplu Konut Kanunu, 4966 sayılı Torba Kanun ile 2985 sayılı Toplu Konut İdaresi Kanunu'nda değişiklik yapılması, 5226 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun, 5273 sayılı Arsa Ofisi Kanunu ve Toplu Konut Kanununda Değişiklik Yapılması ile Arsa Ofisi Genel Müdürlüğünün Kaldırılması Hakkında Kanun, 5366 sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun, 5393 sayılı Belediye Kanunu ve bu kanunun özel olarak 73. Maddesi, 5998 sayılı Kanun ile 5393 Sayılı Belediye Kanununun kentsel dönüşümü düzenleyen 73. Maddesi tekrar düzenlenmesi ve son olarak 2012 yılında çıkarılan 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun, Türkiye'de kentsel dönüşüm uygulamalarının ivedilikle uygulanması için yasal adımlarlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

32 Ankara kentinde uygulanan kentsel dönüşüm projelerinin listesine ve gerekli bilgilere, büyükşehir belediyesinin internet sayfasından ulaşılabilir.

33 T.C. Başbakanlık Konut Müsteşarlığı'nın 2002 yılında yaptığı konut ihtiyaç analizlerine göre 2000 yılı konut stoku 2010 yılına dek artmazsa, Ankara'da duyulacak ruhsatlı konut miktarı 54.564'tür.

sı oldukça önemlidir. Aynı zamanda Türkiye'nin en yoğun perakende piyasasına sahip olma ünvanına erişen Ankara'da 33 adet alışveriş merkezi bulunmaktadır³⁴. 2009 yılında Türkiye'nin İstanbul'dan sonra en büyük ikinci ofis pazarına sahip olan Ankara'da ofis yatırımları da hızla artmakta, hatta kişi başına yatırım değerlerine göre İstanbul'u geçmektedir (TUIK). Oldukça özet bir şekilde sunulan bu gelişmeler ancak el koyma ve yerinden etme süreçleri ile mümkün olabilmektedir ve bu süreçler ne yazık ki kamu gücünün artan bir şekilde başka her şeyi yok sayarak kullanımı ile mümkün olabilmektedir (Şengül 2012: 440). Yazımızın en başına geri dönersek, bu tarz bir gelişme ve el koyma süreci, kendinden önce üretilmiş tüm kentsel katmanları hedeflemekte ve metalaşma süreci içerisinde sadece kendi yarattığını değil, kendinden önce yaratılmış her şeyi de yok etmektedir.

Sonuç

Bir kentin hikâyesi, sadece o kentin hikâyesi değildir. Sakinler kadar misafirler, yerel karar vericiler kadar ulusal ve uluslararası aktörler hatta diğer kentler de bir kentin kaderinde rol oynayabilir. İlişkisel mekân anlayışı çerçevesinde, her etkileşim ve müdahaleyle yoğrulan kent mekânı, kısa erimde dönüşmekte, uzun erimde katmanlaşmaktadır. Tarihsel bağlama koşut, kimi kentler bu süreçte yok olurken, kimileri zengin bir birikime kavuşmuş kimileri de Ankara gibi geçmişini unutan, hafızasız bir kent hâline dönüşmüştür. Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti olmadan önceki dönem, Ankara'nın tarihi açısından her ne kadar kayıtsız kalınamayacak özellikler arz etse de, ulus-devlet dinamikleri ve mekanizmaları vasıtasıyla modern anlamdaki kent oluşumu, Ankara'nın başkent ilan edilmesiyle gerçekleşmiştir. Bir ulus-devletin kent mekânına yönelik tahayyül Ankara üzerinden çizilmeye çalışılmıştır. Planlı gelişim çabaları, bir öncekini kenara bırakarak yeni ideolojinin mekânını, kültürünü, ekonomisini, sosyal ilişkilerini yaratmak için kolları sıvamıştır. Fakat bu yeni katmanın dinamikleri ve mekanizmaları, 20 yıllık bir süre içerisinde giderek etkisini kaybetmiştir. Yeni hegemonik projenin başkenti olarak İstanbul'un karşısına çıkarılan Ankara, arsa spekülasyonları ve göçlerle şekillenmeye başlamıştır.³⁵ Değişen gereksinimler, öngörülemeyen gelişmeler, geleneksel nazım planların şekillendirdiği kentsel büyümenin denetim altında tutulmasını çok zor, hatta olanaksız hâle gelmiştir. Böylece, başkent Ankara'nın planları, gelişmeyi öngörmek yerine izleme eğiliminde olmuştur. Geleneksel planlamanın etkisizliği ve sonraki on yıllar boyunca süren geniş ölçekteki göçleri emmedeki yetersizliği, kentsel büyümeyi kontrol altında tutamamış, yönlendirememiştir.

Ankara'nın nüfusunun, coğrafi olarak çok da elverişli olmayan bir ortamda, 1927'de 74.000 iken günümüzde 4,5 milyona erişmesi (Tablo 2.2), Büyükşehir Bele-

34 www.ayd.org.tr/ Kentsel ölçeklerindeki ve nüfus büyüklüklerindeki tüm farklara rağmen İstanbul'da 99 adet alışveriş merkezi vardır.

35 Bu bağlamda Ankara'nın İstanbul'u da düşünerek ele alınması gerekliliği, kendisini açıkça ortaya koymaktadır.

diyesi sınırlarının 2012 yılının sonunda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edilen 6360 sayılı Kanun³⁶ ile ilin idari sınırları olarak belirlenmesi, belediyelerin kısıtlı kaynakları ve devletin planlı kentleşmeye ver(me)diği önem göz önünde bulundurulursa yerel, ulusal hatta uluslararası girişimcilerin, göçmen kitlelerin ve yerel seçkinlerin devlet ile kurdukları ilişkilere bakılarak anlaşılabilir.

Tablo 2.2. Türkiye, İstanbul ve Ankara Kentsel Nüfuslarının Yıllara Göre Değişimi

Yıl	Toplam Nüfus	10.000 Üzeri Toplam Kentsel Nüfus	%	İstanbul			Ankara		
				Kentsel Nüfus	Pay (%)	Artış Hızı (%)	Kentsel Nüfus	Pay (%)	Artış Hızı (%)
1927	13.648.270	2.236.085	16,4	704.825	31,5		74.784	3,34	
1945	18.790.174	3.441.895	18,3	809.050	23,5	14,79	226.712	6,58	203,16
1950	20.947.188	4.883.865	18,5	1.002.085	20,5	23,86	288.536	5,90	27,27
1955	24.064.763	5.328.846	22,1	1.297.372	24,3	29,47	451.241	8,47	56,39
1960	27.754.020	6.967.024	25,1	1.465.535	21,0	35,40	520.133	7,46	15,27
1965	31.391.421	9.343.006	29,8	1.792.071	19,2	22,28	905.660	9,69	74,12
1970	35.605.176	11.845.423	33,3	2.203.337	18,6	22,95	1.236.152	10,43	36,49
1975	40.703.525	16.713.696	41,1	2.648.006	15,8	20,18	1.701.004	10,17	37,60
1980	44.736.957	20.330.265	45,4	2.848.987	14,0	21,73	1.877.755	9,24	14,52
1985	50.664.458	25.789.000	50,9	5.560.908	21,6	95,19	2.253.297	8,74	20,00
1990	56.473.035	31.468.877	55,4	6.620.241	21,0	41,78	2.584.594	8,21	14,70
2000	67.803.927	41.713.716	61,7	8.803.468	21,1	32,98	3.203.362	7,68	23,94
2010	73.722.988	56.222.356	76,3	13.120.596	23,3	49,04	4.115.187	7,32	28,46

Kaynak. www.tuik.gov.tr

Bu süreçte kentler, büyük ölçüde planlar yerine sermayenin dinamikleri ve kente tutunma kaygıları çerçevesinde dayanışma yollarının ya da enformel ilişki ağlarının sunduğu olanaklarla şekillenmiştir. Kırdaki yapılar çözünürken Ankara, İstanbul ve İzmir ile birlikte en çok göç alan kent hâline gelmiştir. Hem başkent olması hem de

36 Bu kanun ile Türkiye'de 1984'te Ankara, İstanbul ve İzmir ile başlayarak sayıları 16'ya ulaşan büyükşehirlerin sayısı 31'e çıkmış; ve bu kentlerde idari sınırlar ile Büyükşehir belediyelerinin sorumluluk alanları çakıştırılmıştır.

kısmen sanayisinde yaşanan canlanma, Ankara'yı, Anadolu'nun çekim merkezi hâline getirmiştir. Düzenli bir kentleşme için ortaya konulan plan kararları, gecekondulaşma (Tablo 2.3) ve apartmanlaşmaya paralel rantıye baskısı ve popülist siyasetlerle gölgele-nerek, kağıt üzerinde bırakılmıştır. Milli burjuvazinin erken kapitalistleşmiş ülkelerde-ki kadar palazlanmasının bu süreçte sağlanamamasına koşut, sosyo-kültürel anlamda modernleşme çabaları, kısmen sonuçsuz kalmıştır. Özellikle Ankara gibi göz önündeki kentler, bu sancıları halihazırda çekerken, kırdan gelen göç dalgaları çok yüzlü, kimi zaman eklektik bir yapının doğmasına yol açmıştır. Sınıfsal yarılmalara, farklı kültürle-rin mekânsal ve sosyal temasları eklenince, ulus-devletin “kent” tahayyülünden zaman içerisinde uzaklaşmıştır. Ulusal ölçekteki siyasi gelişmelere koşut, giderek ayrışan ve kutuplaşan kentlerde, halkın ve yerel yöneticilerin bağlamsal münferit girişimleri di-şında müşterekler giderek azalmış; topluluklar kent içerisinde kendi alt bölgelerinde yaşar hâle gelmiştir. Kent merkezi tartışması 1980'lere kadar Ulus-Kızılay ikileminde yaşanırken, imara açılan geniş alanlar sonucu yeni alt merkezler ortaya çıkmıştır. Kent merkezine yeterli/gerekli ilginin gösterilmemesi de bu alanların tüm toplum için bir merkez olma durumunu neredeyse ortadan kaldırmıştır.

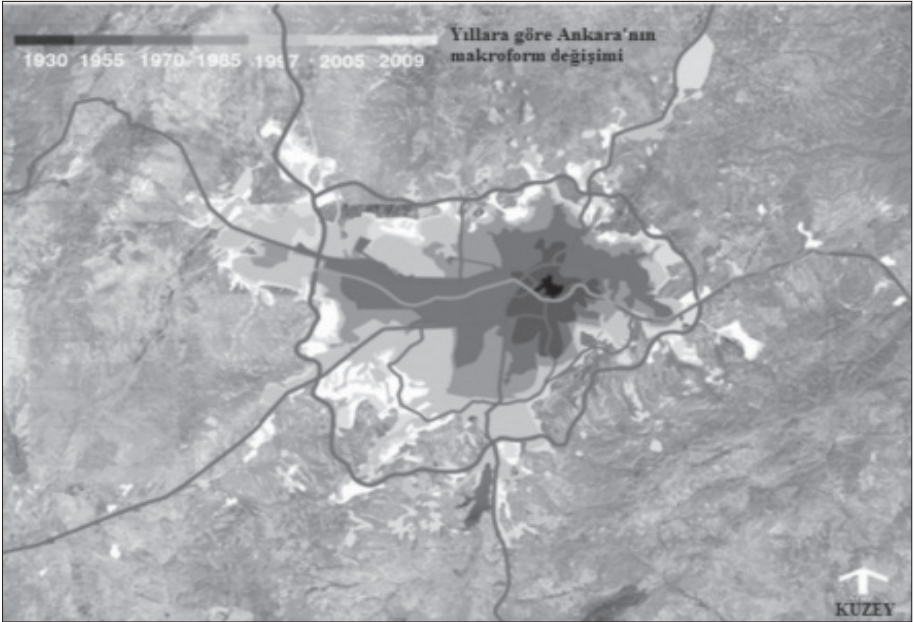
Bu durumun arkasında ulaşım politikalarının da büyük rolü vardır. Toplu taşıma-ya gerekli önemin verilmediği bir ortamda araç trafiğini rahatlatma iddiasını taşıyan her yeni yol, katlı kavşak ve battı-çıkıtı, ilerleyen süreçte bir yandan kendi trafiğini yaratmış bir yandan da kentin otoban benzeri yollarla örülmesine neden olmuştur. Bu yollara rantın cazibesıyla giderek yükseltelen imar haklarının eşlik etmesi, nüfus yoğunluğunun bir anda arttığı mahalleler, semtler, bölgeler ortaya çıkarmıştır. Kat mülkiyeti kanunu ve gecekondu afları sonrası apartmanlaşma sürecinde Ankara için belirginleşen şantiye-kent hüviyeti, 1980 sonrasındaki ülke çapındaki serbestleşme adımları ve sonrasındaki tamamlayıcı mahiyette olan özellikle 2000'li yıllardaki kentsel dönüşüm ve büyük ser-mayenin yapılı çevre üretimine yönelik yapmış olduğu yatırım projeleri ile iyiden iyiye pekişmiştir. Kent, son 30 yılda, ilk 60 yıllık genişlemesini yaklaşık beşe katlamıştır (Şe-kil 2.13). İdeolojik kutuplaşma yerini öncesine nazaran söylemde daha az ama gerçekte daha sınıf temelli bir ayrışmaya bırakmıştır. Varsıl ve yoksul mahalleleri daha görünür hâle gelmiştir. Yerel yöneticilerin ve girişimcilerin çanak tuttuğu bu süreçte farklı top-lumsal grupların farklı siyasalar vasıtasıyla destekleri elde edilerek bu yapı, kendisini yeniden üretebilme imkânı bulmuştur. Seçici bir politika yaklaşımıyla, taleplerin ayrış-tırılması ve bunlara istinaden gerçekleştirilen hizmet sunumları ve kaynak aktarımları, yerel ölçek bağlamında güç yapısının korunmasıyla sonuçlanmıştır. Kolektif tüketim yerine sınıfsal konumlara göre kimine sosyal yardımın kimine de toprak rantının dağı-tıldığı bir ortamda kamusalılık giderek aşınmaktadır.

• TÜRK DÜNYASI BAŞKENTLERİ •

Tablo 2.3. Ankara'nın Gecekondu İstatistikleri

Yıllar	Ankara'daki Gecekondu Sayısı	Ankara'daki Gecekondu Nüfus	Gecekondu Nüfusunun Ankara'daki Kentsel Nüfus içerisindeki Payı (%)
1955	12.000	62.400	21.8
1960	70.000	364.000	56.0
1966	100.000	520.000	57.4
1970	140.000	748.000	60.6
1975	202.000	1.156.000	64.9
1978	240.000	1.300.000	68.4
1980	275.000	1.450.000	72.4
1990	350.000	1.750.000	58.3
1995	450.000	2.250.000	65.0
2002	500.000	2.500.000	62.5

Kaynak. Keleş 2012: 511

Şekil 2.13. Ankara makroformunun 1930-2009 yılları arasındaki değişimi (Yaşar 2010)

Bu bağlamda günümüzde Osmanlı ve öncesinin kalıntıları, kaynak yaratma potansiyelleri oranında ilgi görmekte, ulus-devletin anıtları ve alanları giderek aşındırılmakta, bir dönemin emekçilerinin kendisini yeniden ürettiği gecekondu, kentsel dönüşüm projeleri çerçevesinde yıkılmaktadır. Böylece geçmişinden kopuk tarihi yapılar, giderek küçülen kamusal mekânlar ve kimliksiz yapılar ortaya çıkmaktadır. Alışveriş merkezleri, kapalı siteler, şehir içi otobanlar, çığır projeler, Ankara'nın hafızasını yeniden tanımlamaktadır. Bu anlamda ulus-devlet döneminden bu zamana bakıldığında, düzenli kentleşmenin örneği olarak tahayyül edilen Ankara'nın mevcut hâliyle amaçlanan hedeflerden çok uzak kaldığı aşikardır. Türkiye'deki diğer kentlerin boyutları değişmekle birlikte benzer süreçleri deneyimlediği söylenebilir. Dolayısıyla etkileşim ve ilişkisellik göz önünde bulundurulduğunda Türkiye'deki kentsel gelişmenin bütün dönüm noktalarını Ankara'da bulabilmek olanaklıdır. Türkiye'deki kentsel politikaları çözümlerken ya da kentlerimizin içinde bulunduğu sorunların nedenlerini araştırırken, Ankara'nın geçirdiği dönüşüm, genel çerçeve açısından yol gösterici olacaktır. İleriye dönük düşünüldüğünde ise, Ankara'nın tüketim ve yapı çevre üretimi üzerine yoğunlaşan kırılğan stratejisinin, Türkiye'nin makroekonomik verileri el verdiği müddetçe sürdürülebileceği rahatlıkla söylenebilir.

KAYNAKLAR

- Akçura, T. (1971). Ankara. Ankara: ODTÜ Yayını.
- Akozan, F. (1969). Türk Külliyeleri. Vakıflar Dergisi 1, (8), 303–308.
- Akpınar, F. (2008). Class Dimension of Housing Inequalities in The New Era of Liberalization. ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi, 25(2), 39–69.
- Akpolat, M. S., & Eser, E. (Der.). (2004). ANKARA: Başkentin Tarihi, Arkeolojisi ve Mimarisi. Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları.
- Aktüre, S. (2000). Tarih İçinde Ankara. (A. T. Yavuz, Der.). Ankara: ODTÜ Ankaralılar Vakfı.
- Aktüre, S. (2001). 1830'dan 1930'a Ankara'da Günlük Yaşam. Y. Yavuz (Der.), Tarih İçinde Ankara II (35–74). Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını.
- Bilir, M. (2004). Kentleşme Sürecinde Yetişkinlerin Eğitim Gereksinimi: Ankara Mamak İlçesi, Tuzluca Yır Semti, Ege Mahallesi Örneği. Ankara University, Journal of Faculty of Educational Sciences, 37(1), 98–121.
- Cengizkan, A. (2011). Türkiye için Modern ve Planlı Bir Başkent Kurmak: Ankara 1920-1950. In Goethe Institute (Ed.), Bir Başkentin Oluşumu: Avusturyalı, Alman ve İsviçreli Mimarların Ankaradaki İzleri (24–41). Ankara: Herausberger.
- Cerasi, M. (2001). Osmanlı Kenti. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çanga, A., Çor, E., Karademir, G. K., Özkan, A., Türker-Devecigil, P., & Yılmaz, T. (2002). 2000-2010 Türkiye Konut İhtiyacı Araştırması (p. 60). Ankara.

- Doğramacı, B. (2011). Almanca Konuşan Mimar ve Heykeltıraşların Ankara'daki Mirası. Bir Başkent'in Oluşumu: Avusturyalı, Alman ve İsviçreli Mimarların Ankaradaki İzleri (14–20). Ankara: Goethe-Institute, Herausberger.
- Drakakis-Smith, D. W. (1976). Slums and Squatters in Ankara: Case Studies in Four Areas of the City. *The Town Planning Review*, 7(3), 225–240.
- Duyar-Kienast, U. (2005). The Formation of Gecekondu Settlements in Turkey. The Case of Ankara (No. 7). Münster: LIT.
- Eraydın, A., & Armatlı-Köroğlu, B. (2006). Ankara'nın Yeni Gündemi: Ulus Devletin Başkentliğinden Küresel Ekonominin Düğüm Noktası Olmaya Uzanan Yapısal Dönüşüm Çabaları. In T. Şenyapılı (Der.), Cumhuriyet'in "Ankara"sı (266–284). Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Erdoğan, A. (2012). Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Ankara. Ankara: Ankara Büyükşehir Belediyesi.
- Erdoğan, A., Günel, G., & Kılıcı, A. (2008a). Ankara Tarihi ve Kültürü Dizisi 1: Tarih İçinde Ankara. Ankara: Ankara Büyükşehir Belediyesi.
- Erdoğan, A., Günel, G., & Narince, M. (2008b). Ankara Tarihi ve Kültürü Dizisi 4: Cumhuriyet ve Başkent Ankara. Ankara Büyükşehir Belediyesi.
- Erman, T. (2004). Gecekondu Çalışmalarında "Öteki" Olarak Gecekondu Kurguları. *European Journal of Turkish Studies*, Thematic Issue No:1- Gecekondu.
- Erman, T. (2005). Mahalledeki Öteki: Gecekondu Ortamında Sünni-Alevi İlişkileri. G. Pultar & T. Erman (Der.), *Türk(İye) Kültürleri* (319–337). İstanbul: Tetragon İletişim Hizmetleri A.Ş.
- Ersoy, M. (1985). Göç ve Kentsel Bütünleşme (No. 2). Ankara.
- Esnaf ve Sanatkarlar Odası. (1973). Cumhuriyet'in 50. Yılında Esnaf ve Sanatkarlar. Ankara: Güneş Matbaacılık.
- Faroqhi, S. (1994). Osmanlı'da Kentler ve Kentliler. İstanbul: Türk Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Faroqhi, S. (2009). Orta Halli Osmanlılar: 17. Yüzyılda Ankara ve Kayseri'de Ev Sahipleri ve Evler. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Franck, O. A. (2011). ERken Cumhuriyet Döneminde Almanca Konuşan Mimarlar. In Bir Başkent'in Oluşumu: Avusturyalı, Alman ve İsviçreli Mimarların Ankaradaki İzleri (42–51). Ankara: Goethe-Institute, Herausberger.
- Goethe Institute. (2011). Bir Başkent'in Oluşumu: Avusturyalı, Alman ve İsviçreli Mimarların Ankaradaki İzleri. Ankara: Goethe-Institute, Herausberger.
- Gökçe, B. (1971). Gecekondu gençliği. Ankara: H.Ü Yayınları.
- Günay, B. (2005). Ankara Çekirdek Alanının Oluşumu ve 1990 Nazım Planı Hakkında Bir Değerlendirme. T. Şenyapılı (Der.), Cumhuriyet'in Ankara'sı: Doç. Dr. Özcan Altaban'a Armağan (60–118). Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı.
- Günay, B. (2006). Ankara Çekirdek Alanının Oluşumu ve 1990 Nazım Planı Hakkında Bir Değerlendirme. Cumhuriyet'in "Ankara"sı (60–118). Ankara: ODTÜ Yayını.
- Günay, B. (2012). Ankara Spatial History. In AESOP 2012_Ankara. Ankara: ODTÜ.
- Günel, G. (2013). Ankara'nın Yok Olan Yapıları. Ankara.

- İmga, O. (2006). Tek Partili Dönemde Ankara: Siyaset ve Yerel Demokrasi. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Karpat, K. H. (1976). *The Gecekondu: Rural Migration and Urbanization*. New York: Cambridge University Press.
- Karpat, K. H. (2002). *Osmanlı Modernleşmesi*. Ankara: İmge Yayınları.
- Keleş, R. (1985). Türkiye’de Anakent Yönetimi. *Amme İdaresi Dergisi*, 18(2), 69–82.
- Keleş, R. (2004). *Kentleşme Politikası*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Keleş, R. (2012). *Kentleşme Politikası*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Keleş, R. (2014). 100 Soruda Türkiye’de Kentleşme, Konut ve Gecekondu. Ankara: Cem Yayınevi.
- Keleş, R., & Duru, B. (2008). Ankara’nın Ülke Kentleşmesindeki Etkilerine Tarihsel Bir Bakış. *Mülkiye*, 32(261), 27–44.
- Kemaloğlu, M. (2012). Türkiye Selçuklularında Gayr-ı Müslim Tebaa ile Kurulan Sosyal İlişkiler. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(7), 168–185.
- Köprülü, B. (1951). Tarihte Vakıflar. *AÜ Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(1). Retrieved from <http://scholar.google.com/scholar?hl=en&btnG=Search&q=intitle:Tarihte+Vakıflar#0>
- Kreiser, K. (2011). Ulus’tan Bakanlıklar’a: Atatürk Döneminden Kalma İki Anıt. In *Bir Başkent’in Oluşumu: Avusturyalı, Alman ve İsviçreli Mimarların Ankaradaki İzleri*. Ankara: Goethe-Institute, Herausberger.
- Ortaylı, İ. (2000). *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Öncü, M. A. (2009). Yetmişli Yıllardan Günümüze Ankara Kent Yönetimlerinin Ulaşım Politikaları ve Uygulamaları. *TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi Bülteni _ Dosya 11*, 67, 4–19.
- Özaslan, M. (2002). Atatürk’ün Ankara’ya Gelişi ve Ankara’nın Başkent Olma Nedenleri. *Bilge Dergisi*, 26.
- Özbek, Meral (2005). *Arabesk Kültür: Bir Modernleşme ve Popüler Kimlik Örneği*. Sibel Bozdoğan ve Reşat Kasaba (der.). Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik içinde. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Özkan, S. (2008). *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Öztürk, N. (1988). Ankara’nın Kuruluşunda Vakıfların Rolü. *Vakıflar Dergisi*, (20), 329–346.
- Poyraz, U. (2011). Looking at the Urban Transformation Project from the Gecekondu Dwellers’ Perspective: The case of Mamak. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Şahin, S. Z. (2007). *The Politics of Urban Planning in Ankara between 1985 and 2005*. Middle East Technical University.
- Şengül, H. T. (2001). *Kentsel Çelişki ve Siyaset: Kapitalist Kentleşme Süreçleri Üzerine Yazılar*. İstanbul: Demokrasi Kitaplığı.
- Şengül, T. (2012). Türkiye’nin Kentleşme Deneyiminin Dönemlenmesi. In F. Alpkaya & B. Duru (Der.), *1920’den Günümüze Türkiye’de Toplumsal Yapı ve Değişim* (405–451). Ankara: Phoneix Yayınevi.

- Şenyapılı, Ö. (1981). Kentleşmeyen ülke, kentleşen köylüler. Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını.
- Şenyapılı, T. (1978). Bütünleşmemiş Kentli Nüfus Sorunu (No. 27). Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi.
- Şenyapılı, T. (1981). Gecekondu: “Çevre” İşçilerin Mekânı. Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını.
- Şimşir, B. N. (1988). Ankara... Ankara: Bir Başkent'in Doğuşu. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Tankut, G. (1988). Ankara'nın Başkent Olma Süreci. ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi, 8(2), 93–104.
- Tankut, G. (2007). Selçuklu Kenti. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Basım İşliği.
- Tekeli, İ. (1980). Urban Patterns in Anatolia: Organization and Evolution. In R. Holod (Der.), Conservation as Cultural Survival (15–27). Philadelphia: The Aga Khan Award for Architecture.
- Tekeli, İ. (1992). Belediyecilik yazıları (1976-1991). IULA-EMME.
- Tekeli, İ. (1998). Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Kentsel Gelişme ve Kent Planlaması. In Kolektif (Der.), 75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık (1–24). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tekeli, İ. (2011). Almanca Kunuşan Plancı ve Mimarların Erken Cumhuriyet Dönemi Ankara'sının Planlaması ve Konut Sorununun Çözümüne Katkıları Üzerine. In Bir Başkent'in Oluşumu: Avusturyalı, Alman ve İsviçreli Mimarların Ankaradaki İzleri (54–63). Ankara: Goethe-Institute, Herausberger.
- Tuncer, M. (2001). Ankara (Angora) Şehri Merkez Gelişimi (14.yy-20.yy. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Uzun, C. N. (2005). Residential Transformation of Squatter Settlements: Urban Redevelopment Projects in Ankara. Journal of Housing and the Built Environment, 20(2), 183–199.
- Yasa, İ. (1966). Ankara'da Gecekondu Aileleri. Ankara: Akın Matbaası.

Fotoğraf Kaynakları

- Ankara Büyükşehir Belediye arşivi, www.ankara.bel.tr
- Ankara Büyükşehir Belediyesi Örnek Başkent Ankara kitabı,
SFN Ltd. Şti. arsivi

ANKARA FOTOĞRAFLARI

• TÜRK DÜNYASI BAŞKENTLERİ •

Fotoğraf 2.1 Ulu Meydanı (1930)

Fotoğraf 2.2 Kızılay'dan Bakanlıklar

Fotoğraf 2.3 2. Türkiye Büyük Millet Meclisi Binası

Fotoğraf 2.4 Anıtkabir

• TÜRK DÜNYASI BAŞKENTLERİ •

Fotoğraf 2.5 Ankara Kalesi

Fotoğraf 2.6 Gençlik Parkı

Fotoğraf 2.7 Türkiye Büyük Millet Meclisi

Fotoğraf 2.8 Kızılay Meydanı ve Arka Planda Kocatepe Camii

Fotoğraf 2.9 Ulus Atatürk Anıtı

• TÜRK DÜNYASI BAŞKENTLERİ •

Fotoğraf 2.10 Hacı Bayram Camii

Fotoğraf 2.11 Ulus Atatürk Anıtı

Fotoğraf 2.12 Hacı Bayram Camii

Fotoğraf 2.13 Etnografya Müzesi

Fotoğraf 2.14 Ziraat Bankası Binası

• TÜRK DÜNYASI BAŞKENTLERİ •

Fotoğraf 2.15 Kocatepe Camii

Fotoğraf 2.16 Anadolu Medeniyetleri Müzesi

Fotoğraf 2.17 Roma Hamamı Kalıntıları

Fotoğraf 2.18 Harikalar Diyarı

Fotoğraf 2.19 Mavi Göl

Fotoğraf 2.20 Gökusu Parkı

Fotoğraf 2.21 Dikmen Vadisi

Fotoğraf 2.22 Alunpark

Fotoğraf 2.23 Atakule

Fotoğraf 2.24 Mogan Gölü

III. BÖLÜM

ALMATI-ASTANA

Doç. Dr. Güljanat Kurmangaliyeva Ercilasun¹

Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk
Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara

eposta: guljanatke@gazi.edu.tr

Dr. Anar Somuncuoğlu²

Hacettepe Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Ankara

eposta: anarsomuncuoglu@yahoo.com

1 Bu bölümün Almatı kısmı, Kurmangaliyeva tarafından hazırlanmıştır.

2 Bu bölümün Astana kısmı, Somuncuoğlu tarafından hazırlanmıştır.

Giriş

16 Aralık 1991'de bağımsızlığını ilan eden Kazakistan Cumhuriyeti, yirmi yıl içerisinde iki farklı başkente sahip olmuştur. Bağımsızlığın ilk yıllarında Sovyet döneminde de başkentlik yapan Almatı şehri başkent olarak devam etmiştir. Esasında bağımsızlığın bu ilk yıllarında ülke yönetimi, başkent in Akmola'ya taşınmasına karar vermişti. Ancak bunun için bir geçiş süreci gerekiyordu. Bu geçiş süreci 1997'de tamamlandı ve bu tarihten itibaren Akmola, başkent oldu. 1998 yılında ise Akmola şehrinin adı Astana¹ olarak değiştirildi. Kazakistan'ın bağımsızlığından itibaren iki farklı şehrin başkent olması, bu bölümde her iki şehrin de üzerinde durulmasını gerektirmektedir. Bu sebeple bu bölümde önce Kazakistan'ın eski başkenti Almatı, sonra da günümüzdeki başkenti Astana incelenecektir.

Geçmişten beri ülkelerde dönemin çeşitli şartlarından dolayı başkentlerin değiştirilmesi olağandır. Benzer şekilde Kazak tarihinde de birçok başkent bulunmuştur. Kazak Hanlığı'nda Sıgnak, Türkistan ve Taşkent gibi şehirlerin başkent oldukları bilinmektedir. 20. yüzyılda ise 1917'de Alaşorda hükümeti kurulduğunda kurucu aydınlar, merkez olarak Semey şehrini uygun görmüşlerdir. 1920-24 yıllarında Orınbor (Orenburg) ve 1924-29 yıllarında Kızılorda şehirlerinden sonra Almatı (1929-1997) şehri başkentlik etmiştir. 1997 yılından bugüne dek ise Astana şehri ülkenin başkentidir.

Bağımsızlık döneminde başkentlik yapan Almatı ve Astana şehirlerinin ayrı ayrı inceleneceği bu bölümde öncelikle Almatı, tarihsel dönüm noktaları ve özellikle bağımsızlıktan sonra 1997'ye kadar geçirdiği siyasal, yönetsel, ekonomik, sosyo-demografik, sosyo-mekânsal dönüşüm çerçevesinde ele alınacaktır. Ardından günümüzde Kazakistan'a başkentlik yapan Astana şehrinin özellikle ulus-devlet inşaa sürecindeki temel dinamiklerin etkisi ile nasıl başkent ilan edildiği, bu dönemde Astana'nın tarihinin yeniden nasıl ele alındığı ve başkent olma sürecinde yaşadığı ekonomik, sosyo-demografik, sosyo-mekânsal dönüşüm ile gündelik hayatındaki değişimler incelenecektir.

3.1 Almatı

Kazakistan'a bağımsızlıktan sonra ilk başkentlik yapan Almatı'nın inceleneceği bu bölümde, söz konusu şehir hakkında genel bilgilerden sonra tarihsel bir dönemleme gerçekleştirilerek, öncelikle Almatı'nın Çarlık Rusyası bölgeyi işgal edene kadar ki dönemi; ardından Çarlık Rusyası dönemindeki tarihi, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) bünyesinde Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (SSC) başkenti olduğu dönemi ve son olarak da bağımsız Kazakistan'ın başkenti olduğu dönemi (1991-1997) ve günümüzdeki rolü ile önemine kısaca değinilecektir. Kronolojik olarak iler-

1 Astana, kelime olarak başkent anlamına gelmektedir.

leyen ve dönüm noktaları vurgulanan muhtevada, şehrin sosyo-ekonomik, siyasal ve kültürel yapısıyla sosyo-mekânsal yapısı anlatılmıştır. Sonuç kısmında ise Almatı'nın bugününden yarınına bakmaya çalışılmıştır.

Almatı, Kazakistan Cumhuriyeti'nin siyasal, bilimsel, kültürel, ticari, finansal ve sanayi anlamında önemli bir merkezidir. Almatı şehri, Tanrı dağlarının kuzeyinde, İli Alatau (Aladağ) dağlarının eteklerinde ve Kazakistan Cumhuriyetinin güneydoğusunda bulunmaktadır. Şehir, Büyük ve Küçük Almatı nehirlerinin etrafında bulunmaktadır. Almatı, sert kara iklimine sahiptir. Yazları uzun ve sıcak olup, Temmuz ayının ortalama sıcaklığı 22 derecedir; son yılların kaydedilen en yüksek sıcaklığı 43,4 derece olmuştur. Kışları soğuk, Ocak ayının ortalama sıcaklığı –8 derecedir. Son yıllarda kaydedilen en soğuk hava –38 derece olmuştur. Sonbahar ılık ve kurudur. İlkbahar erken gelir. Şehir üç taraftan dağlarla çevrili bir vadide yerleştiğinden ve şehirde çok yeşil alan bulunduğundan pek rüzgar olmaz. Almatı'nın rakımı, deniz seviyesinden 650-1200 m yüksekliktedir (Malyar 1990:8). Hem Ankara hem de Almatı kara iklimine sahip olduğundan dolayı iklim bakımından biraz benzeşmektedirler. Almatı'nın kışı Ankara'ya göre daha sert, yazları da biraz daha sıcaktır. Almatı'nın nüfusu, İstatistik Kurumu'nun verilerine göre, 28 Ekim 2013 tarihi itibarı ile 1.500.000 kişiyi geçmiştir (Kazakhstan Today 2013).

Almatı, 1929-1997 yılları arasında Kazakistan'ın başkenti olmuştur. Bugün artık başkent değilse de, şehir, 1998 yılında çıkarılan bir kanun hükmündeki kararname ile özel statüye sahip, finans, eğitim ve kültür merkezi olarak belirlenmiştir. Almatı'ya ayrıca halk arasında bugün “Güney Başkent” de denilmektedir.

3.1.1. Tarihi

Almatı tarihinin ne kadar eskiye dayandığı hakkında iki temel görüş bulunmaktadır. Bir görüşe göre, Almatı'nın şehir tarihinin, 1854'te Çarlık Rusyası'nın burada kale ve sonrasında şehir inşa etmesiyle başladığı vurgulanır. Bu tez, daha çok Çarlık Rusyası zamanında yazılan eserlerde görülür, Sovyet zamanında da bu görüş devam eder. Diğer teze göre, gerek ortaçağdaki çeşitli yazılı kaynaklara gerek arkeolojik buluntulara, gerekse de Almatı adının darp edildiği sikkenin mevcut olması sonucu nüvizmatige dayanarak, şehrin tarihinin 1000 yıl civarında olduğu kabul edilmektedir.

3.1.1.1 19. Yüzyıla Kadar Almatı

Almatı tarihinin milattan önceki binyıllara kadar uzandığı, arkeolojik buluntularla tespit edilmiştir. Şehrin topraklarında M.Ö. 3-2. binyıllarda tarım yapıldığı, bugünkü Almatı'da 1,5 m derinlikten bir çapanın bulunmasıyla bilinmektedir. Almatı'da M.Ö. 2-1. binyıllara ait özel tipteki savaş baltası, aynı zamanda ahşap işlemek için de kullanılan ve ustaca yapılmış olan bir orak, bıçak ve buna benzer ürünler ile bronz ve demirden yapılan ok bulunmuştur (Malyar 1990:13).

Bölgenin en eski ahali olarak görülen Saka ve Wu-sunların, tıpkı kendilerinden öncekiler gibi hayvancılık, avcılık ve biraz da tarımla meşgul oldukları anlaşılmaktadır. Almatı şehri ve civarının, Wu-sunların kışlağı ve meraları olduğu bilinmektedir. Wu-sunların, yarı göçebe bir hayat tarzı sürdürdükleri, yazın hayvan sürülerini yüksek dağlardaki yaylalarda otlatırları, güzün dağ eteklerine ve dağ ırmaklarının kenarlarına döndükleri bilinmektedir. Bu tür kışlakların çoğu, aralarında Almatı'nın da bulunduğu birçok yer gibi Alatau dağlarının eteklerinde bulunmaktaydı (Margulan 1959: 52, 54).

Sakalara ait kurganlardan en meşhur olanı, 1967 yılında arkeolog Kemel Akışev tarafından Almatı'nın 50 km doğusundaki Esik'te bulunmuştur. Esik kurganında Saka sanatına ait diğer ürünlerle birlikte meşhur "Altın Elbiseli Adam" da bulunmuştur (Margulan 1959: 56). Daha sonra da Kazakistan topraklarında buna benzer birçok kurgan açılmıştır.

Eski çağ yerleşim yeri ve yapılarının kalıntıları, Almatı şehrinin batısında bulunmaktadır. Burası, Büyük Almatı nehrinin geçtiği vadinin karşısındadır. Erken Ortaçağ'da bugünkü Almatı şehrinin bulunduğu yer ile etrafındaki Talgar, Türgen, Şilik, Kegen gibi yerlerde tarımla meşgul olan yerleşik halkların olduğu ve buralardan Doğu Türkistan'daki Almalık² kentine doğru büyük bir kervan yolu geçtiği bilinmektedir (Margulan 2010: 110).

M.Ö. 10-9. yüzyılları kapsayan bronz devrinde, şehrin şimdiki topraklarında tarım ve hayvancılık yapılmaktaydı. Bunun kanıtı, Terenkara ve Butaktı kurganlarının bulunmasıdır. Buralarda seramik ve taştan, demir ve kemikten yapılmış olan tarım ve hayvancılıkla ilgili aletler bulunmuştur. M.Ö. 7. yüzyıldan itibaren ise Almatı, Saka boylarının, sonradan da Wu-sun boylarının yerleşip mesken tuttuğu bir mekândı. Bu devirden çok sayıda kurgan ve yerleşim yeri kalıntıları bulunmuştur. Bunların arasında Saka hükümdar kurganları dikkate değerdir. Altın Elbiseli Adam, Jalaulı hazinesi, Karğalı tacı³, Jetisu sanat bronzları olarak adlandırılan şamdanlar, kurban kesme yeri ve kazan gibi eşyalar, arkeolojik kazı sonucunda Almatı civarından bulunan objelerden sadece bazılarıdır. Saka ve Wu-sunlar döneminde, Almatı bölgesi, Kazakistan topraklarında kurulmuş olan eski devletlerin merkezi idi (Almatı 2014).

2 Almalık, bugünkü Doğu Türkistan'da Kazakistan sınırlarına yakın olan tarihî bir kenttir. Almalık ismi Elmalı anlamına gelmekte ve bu durum bize Almatı ile Almalık arasındaki bölgede yaban elmalarnın çok yetiştiğini göstermektedir. 19. yüzyılın sonunda Doğu Türkistan'a ve Doğu Kazakistan bölgesine seyahat eden seyyahlar, notlarında, bu elmalardan sıklıkla bahsetmişlerdir. Ayrıca, bugün Kazakistan'ın Almatı vilâyetinde Almalık isimli bir yerleşim yeri, aynı şekilde Özbekistan'da ve Azerbaycan'da da Almalık isimli yerleşim yerleri bulunmaktadır. Doğu Türkistan'daki tarihî Almalık yerleşim yeri için bkz: http://en.wikipedia.org/wiki/Almalik_Xinjiang; Özbekistan'da bulunan Almalık kenti için bkz: <http://en.wikipedia.org/wiki/Olmalik>; Azerbaycan'daki Almalık için bkz: <http://en.wikipedia.org/wiki/Almalik>

3 Karğalı tacı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Bernştam 1940: 23-31; Karğalı 2008.

Almatı tarihinde, Göktürklerin hâkimiyet döneminin de etkisi büyüktür. Bu dönemde Batı Yabguluğu'nun merkezinin Almatı'ya yakın bir bölgede olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu devirde bölge, bozkırın ikinci bir merkezi olarak öne çıkmıştır. Bu durum Türgişler devrinde de devam eder. Karahanlılarla birlikte ise bölge, bozkırın ana merkezi hâline gelir (Ercilasun, baskıda).

8-10. yüzyıllara gelindiğinde Almatı bölgesi, şehir medeniyetinin gelişmesine ve konargöçer boyların yerleşik hayata geçmesi ile beraber tarım ve zanaatın gelişmesine şahitlik eder. Bu dönemde Yedisu bölgesinde birçok şehir ve yerleşim yerinin ortaya çıktığı görülür. Arkeolojik kazılar neticesinde bu döneme ait çeşitli seramik, demir ve kemik objeler bulunmuştur.

10-14. yüzyıllarda Almatı, İpek Yolu'nda bulunan ticaret, zanaat, tarım ve hayvancılık merkezlerinden biri hâline gelmiştir. 13. yüzyıla ait gümüş para olan dirhemlerin bulunması, bunun kanıtı olarak görülür. Bulunan bu dirhemlerde, şehrin adı Almatu olarak zikredilmektedir (*Almatı Tarihi* 2014). Ayrıca Almatı adı, yine Almatu olarak, Zahireddin Babur Şah'ın *Baburnâme*'sinde ve Mirza Muhammed Haydar Duglatı'nın *Tarih-i Reşidî*'sinde de geçmektedir (*Jazba Derekhözderi* 2008: 12, 78, 79-84).

Eski para ve yazılı kaynaklarda da geçen Almatı kelimesi, “elmalı yer” anlamına gelir. Almatı'nın *aport* adı verilen büyük, hoş kokulu ve çok tatlı elması bugün de çok meşhurdur. Hatta, Almatı'nın “aportunday elma yok” olarak çocuk şarkılarına bile konu olduğu görülmektedir. *aport* adı verilen elmanın meşhur olmasından dolayı şehrin adının bu elma türüne izafeten konduğu düşünülür. Ancak bölgede yaygın olarak bulunan elma yabancı elmadır. Şehre adını veren de bu geniş yabancı elma arazileridir. Yedisu bölgesini araştıran alim İ.L. Brızgalov, 1928 yılında akademi üyesi N.İ. Vavilov'un Almatı'ya seyahati sırasında, Küçük ve Büyük Almatı nehirlerinin boyunda yetişen elmaları incelediğinde, başka hiçbir yerde kültür elmalarına bu kadar benzer ve bu kadar çeşitli yabancı elmaya rastlamadığı sözlerine şahit olur. Ayrıca Vavilov, bu bölgenin kültür elmalarının gerçek vatanı olabileceğini de düşünür. Yedisu dağlarının eteklerinde, yabancı elmanın yanı sıra armut, vişne ve eriğin yayılması, kültür meyvelerinin ve özellikle uzun süre korunabilen kışlık elma türlerinin yetişmesine katkıda bulunmuştur.

Aport türü elmanın tarihî gelişimine bakılarak şehrin adıyla ilgili bir fikir edinmek mümkündür. Aport türü, dünya tarihinde çok eskiden beri bilinir. 1865 yılında Voronej vilayetinden göç edip Almatı'ya yerleşen E.V. Redko, aport ağacının birkaç fidanını beraberinde getirmiştir⁴. Bu fidan, Redko'nun memleketinde yetiştiği sırada diğer türlerden hiçbir farkı bulunmuyordu. Almatı'ya geldikten sonra buradaki verimli topraklarla beraber kendine has tadına, rengine, kokusuna ve ebadına sahip olur.

4 Bir başka kaynağa göre, Nikita Moiseev isimli bir göçmen getirmiştir (Malyar 1990: 18).

İlk önce bu elma türüne “Redko elması” dendi ise de bu isim tutmamıştır. 1865’ten itibaren yetiştirilmeye başlanan aport elma türü, daha 20. yüzyılın başlarında bütün Rusya’da meşhur olmuştur. Aport elması ve fidanları, Sibiryaya ve Doğu Türkistan gibi yerlere götürülürdü. Ayrıca Rus Çarlığı da buradaki meyve yetiştiriciliğini desteklemek için özel tedbirler almıştı (*Almatı Tarihi* 2014)⁵. Görüldüğü gibi aport elmasının gelişimi 1865’ten itibaren başlamıştır. Ancak 13. yüzyıldaki paralarda ve 16. yüzyıldaki yazmalarda buraya Almatı denmesi, şehrin adının esasen burada yaygın olarak yetişen yabancı elma türünden geldiğini göstermektedir.

15-18. yy.’larda İpek Yolu’nun önemini kaybetmesine bağlı olarak, şehir hayatı da gerilemeye başlar. Bu dönemde Almatı şehrinin ve genel olarak Kazakistan’ın tarihi, önemli siyasî gelişmelere şahitlik eder. Almatı bölgesinin de bir kısmını kapsayan coğrafyada Kazak Hanlığı kurulur. Kuruluştan sonraki yüzyıllarda bölge, Cungarların saldırısına karşı devleti korumak için yapılan savaşlara ve bağımsızlığın muhafaza edilmesi için gösterilen mücadelelere tanıklık eder. Bu dönemdeki önemli savaşlardan biri Almatı yakınlarında gerçekleşmiştir. 1730 yılında Almatı şehrinin 70 km. uzaklıktaki Anırakay dağlarında yapılan savaşta Kazaklar, Cungarlara karşı kesin bir zafer elde ederler (*Almatı* 2014).

Almatı’nın yakınçağda neden şehir olarak önemini kaybettiği konusunda çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bunlar arasında Moğol istilasının sonucunda gerileme, İpek Yolu’nun önemini kaybetmesi veya boylar arası çatışmaların halkı fakirliğe sürüklemesi ve halkın şehirleri terk etmesine yol açması gibi görüşler bulunmakta olup, bu konu henüz tam netlik kazanmamıştır. Bir diğer görüşe göre, Moğol istilası sonrasındaki kaynaklarda Almatı şehrinin bahsedilir. Adı geçen şehrin bugünkü Almatı olduğunu ve bu durumda şehrin muhtemelen 14. yüzyılda gerilemeye başladığı düşünülmektedir (Muminov-Nurmakova 2010: 20).

Almatı adının birçok önemli yazılı kaynaktan geçmesi, şehir sınırları içinde arkeolojik çalışmalar esnasında çıkan çok sayıda buluntular, kaya üstü resimleri, taş babalar ve nümizmatik kanıtlar, şehir tarihinin 160 yıla sınırlı olmadığını düşündürmektedir. Nitekim 19. yüzyıldaki Rus tarihçi ve alimler de bölgede daha önce yerleşim yeri olduğunu kaydetmişlerdir. Bunlardan Barthold, 1893-94 yıllarında bölgeye yaptığı ziyaret esnasında, önceden Dr. Seeland’dan duyduğu Almatı civarındaki eski bir şehir kalıntısını görmek ister. Verniy (Almatı) şehir mimarı, Fransız asıllı P.V. Gurde’den kendisine eşlik etmesini rica eder. Beraber ziyaret ettiklerini betimleyen Barthold, eski şehrin kalıntılarının, Almatı’nın güneybatısına doğru, Büyük Almatı nehrinin karşısında olduğunu belirtir. Gurde’nin anlatımına göre, daha yakın zamanlara kadar bu şehir kalıntısındaki bütün sokakların yönünü net olarak tespit etmek mümkündü ve kerpiç binaların kalıntıları görülebiliyordu, ancak kerpiçlerin hepsi

5 <http://vernoye-almaty.kz/aport/ehyabl.shtml>

artık alınmıştı. Artık ancak yüzeyde belli olan çıkıntılar şeklindeki bina izleri, bina ve odaların yerleşimini gösteriyordu. Bir yerde nal biçiminde olan bir çıkıntı vardı; Gurde'nin fikrine göre bu büyük ihtimale bir zamanlar bir kale duvarına veya büyük bir mezara ait olan kulenin olduğuna işaret ediyordu. Birkaç ark ise bir değirmenin olduğunu gösteriyordu. Eskiden burada değirmen taşı varmış, ancak artık bunların da hepsi götürülmüştü. Barthold ve Gurde, şehrin büyüklüğünü tespit etmekte başarılı olamazlar, çünkü artık oralara ekin ekilmiştir. Bunun dışında eski şehrin yakınlarında kurganlar görünüyordu. Gurde, bu kurganların birinde, yarısına kadar yere gömülmüş olan taş baba bulduklarını söyler. Verniy etrafındaki kurganlar hakkında birçok araştırmacı yazı yazmıştır. Bunlardan ayrı olarak, Barthold, Gurde'den Alatau dağlarının neredeyse bütün vadilerinin kuzey kapılarında, fazla büyük olmayan kalelerin izlerine rastlamanın mümkün olduğunu öğrenir (Barthold 1897: 68).

3.1.1.2 Çarlık Döneminde Almatı (1854-1917)

Tarihî ve coğrafi olarak içinde Almatı'nın da bulunduğu bölgeye Yedisu bölgesi denmektedir. Yedisu bölgesi, bugünkü Kazakistan'ın güney doğu kısmı ile Kırgızistan'ın kuzey kısmını kapsamaktadır. Almatı, tıpkı İpek Yolu'nun canlı zamanlarında önemli bir nokta olduğu gibi, 19. yüzyılda da jeopolitik ve stratejik açıdan önemli bir merkez olur.

18. yüzyıldan itibaren Rusların Kazak bozkırlarında etki alanlarını yaymaya başlamaları, 19. yüzyılda Kazak boylarının iç işlerine doğrudan karışmaya dönüşmüş ve 1854'te Almatı'da Verniy kalesinin yapılmasıyla Rus Çarlığı, Yedisu bölgesinde hâkimiyetini pekiştirmiştir. Bu tarihten sonra bölgede yeni yönetimin idarî yapısı şekillenmeye başlamış ve bu yapı, Kazak ve Kırgızların geleneksel konar-göçer idare tarzının adım adım değişmesine yol açmıştır (Kurmangaliyeva Ercilasun 2008:23). Bu sebeple 1854 yılı, Almatı tarihinin dönüm noktalarından biri olur.

Yedisu bölgesinin, Çarlık Rusyası için ticarî ve siyasî öneme haiz bir yer hâline gelmesinin yanında, askerî ve stratejik açılardan da oldukça önemli bölge durumunda olduğu dikkati çekmektedir. Bölgede bulunan Verniy şehri, Rusya'nın Çin ile olan ilişkilerinde oldukça stratejik bir konuma sahipti. Çünkü, bölgedeki askerî kuvvetler için burası önemli bir istihkâm ve lojistik tedarik merkezi idi. Ayrıca bu bölge, Rusya'nın Taşkent ve Batı Sibiryâ ile posta ve telgraf iletişimi açısından da stratejik bir önem arz ediyordu. Bunun yanı sıra, Verniy'in kurulduğu yer, birçok yolun kesiştiği bir kavşak noktasındaydı. Siyasî anlamda ise şehir, Yedisu vilâyetinin idarî merkezi idi. Verniy'in bu siyasî ve askerî önemi, Çarlık Rusyası tarafından da anlaşılmış ve bu bağlamda Rusya'nın Batı Çin'e karşı istilâ hareketlerinde çıkış noktası; aksi istikamette de Çinlilerden gelebilecek saldırıları karşılama noktası olarak değerlendirilmiştir (Tihmenev vd. 1883: 76-77; Kurmangaliyeva Ercilasun 2008: 35-36).

Bölgeye askerî güçlerin göçü, 1847'den başlayarak yaklaşık 20 yıl boyunca devam etmiştir. Tabii olarak, Çarlık Rusyası'nın bölgeye ilk geldiği yıllarda, Kazakların bu yeni hâkimiyeti kabul etmemesinden doğan hareketlerin, buradaki kolonileşmenin ilk adımını belirlediği söylenebilir (*Obzor* 1894/1999: 279). Çarlık idaresi tarafından, bu hareketlere karşı alınan tedbirler sonucunda, 1847-1867 yıllarında Kozakları⁶ iskân ettirmek için Sergiopol, Kapal, Ülken Almatı, Ürjar, Lepsi, Sofiysk, Kişi Almatı, İli, Köksu, Sarkant, Arasan, Karabulak, Nadejdinsk ve Kaskelen olmak üzere 14 yerleşim yeri kurulmuştur. Bu yerleşim yerlerine, genel bir ad ile Yedisu Savunma Hattı⁷ denmiştir (*KaSE* 1974 IV: 436; Kurmangaliyeva Ercilasun, 2008: 37).

Yedisu Vilâyeti, vilayetin alt idarî birimlerini oluşturan Verniy, Kopal, Sergiopol (1875'ten sonra Lepsi), Isıkgöl (Prjevalsk/Karakol), Tokmok (Pişpek) ve Carkent *Uyezd*'lerinden ibaretti. Vilâyet merkezi ise Verniy şehri idi. Çin ile yapılan bir anlaşma sonucunda, İli bölgesindeki Gulca 1871'de Yedisu Vilâyetine dâhil oldu. Böylece, Yedisu Vilâyeti bugün Kazakistan, Kırgızistan ve Çin sınırları içinde kalan en geniş topraklarına ulaşmıştır. Ancak Gulca, on yıl gibi kısa bir süre sonra 1881'de Çin'e iade edilmiştir. 1882'ye kadar Türkistan Genel Valiliği'ne bağlı olan Yedisu Vilâyeti, aynı yıl idarî bakımdan yapılan bir düzenleme neticesinde Akmola ve Semey Vilâyetleriyle birlikte Bozkır Genel Valiliği'ne bağlanmıştır. Daha sonra 1897'de tekrar Türkistan Genel Valiliği'nin idaresi altına girmiştir. Yedisu Vilâyeti, 1917'ye kadar "1891 Tarihli Bozkır Kanunnamesi" ile yönetilmiştir (*KaSE* 1974 IV: 440, Kurmangaliyeva Ercilasun, 2008: 7-9).

1850 yılında Almatı nehri boyunda yapılan bir savaş, Rus hâkimiyetinin önünü iyice açmıştı. Bu savaş neticesinde, 1854 yılında İli ötesi bölge tamamıyla Çarlık Rusyası'nın eline geçmiş ve Almatı nehri boyunda Verniy kalesinin temeli atılmıştır. Hemen ardından ise 1855'te bölgeye Rusların askerî öncüleri olan Kozakların yerleşimi başlamıştır. Bunlara sonradan Yedisu Kozakları denilecektir (Fedorov 1903: 28; Kurmangaliyeva Ercilasun 2008: 35).

1854 yılında Yedisu'nun yerli halkının, yani burada eskiden beri yaşayan Kazakların artık bir fermanla Çarlık Rusyası kanunlarına tabi olduğu belirtilmiş ve aynı yıl, ileride önemli siyasi ve kültürel merkez hâline gelecek olan Verniy kalesi (bugünkü Almatı şehri) kurulmuştur (Kurmangaliyeva Ercilasun 2008:2). Bölgedeki yerli halk, Ulu Cüz Kazakları ile bir kısım Orta Cüz Kazaklarının yanı sıra Kırgızlardan oluşmaktaydı (*Obzor*1893: 2.; arşiv belge no 3337).

6 Rus Kazakları

7 1847-1867 yılları arasında Yedisu Savunma Hattı olarak bilinen, Kozaklara hususî olarak tahsis edilen bu 14 yerleşim yerine 14648 kişi (7832 erkek, 6816 kadın) göç ettirilip yerleştirildi. 1900 yılında ise sakinlerin sayısı 28791 idi. Kazakistan ve Orta Asya'nın güney bölgelerinin kolonizasyonu amacına hizmet eden Yedisu Savunma Hattı, 1917'ye kadar işlevini devam ettirdi (*KaSE* 1976 IV: 436).

Verniy *Uyezdi*'ne gelince, burada esasen Kazaklar vardı. Bunların önemli bir kısmını *Ulu Cüz*'ün Alban boyuna mensup Kızıl Börük ve Segiz Sarı alt birimleri; Dulatboyuna bağlı Botbay, Sıykım, Şımır ve Canıs birimleri; Şapıraştı boyuna mensup Aykım, Şıbil, Asıl, İkey (Ekey) ve Emil birimleri; İstı boyundan Oyıık birimi; Sarı Uysun boyundan Kalca ve Cakıp birimleri ve Calayır boyuna bağlı Mıngıtay ve Bayşegir birimleri oluşturuyordu. Burada çok fazla olmamakla beraber, aynı *cüzün* Kañlı boyundan bazı gruplar ile Töre ve Tölengitlere mensup olanlar da vardı (Vostrov 1961: 122-133; Fedorov 1910: 80; Aristov 2003: 314, Kurmangaliyeva Ercilasun 2008: 50-51).

Verniy kalesi, ismi çok daha önceki dönemlere kadar giden Almatı nehri boyunca kurulmuştu. Resmî kayıtlarda burası Verniy şehri olarak bilinmekle beraber, Kazaklar, daha o dönemlerde Verniy adını değil, nehrin adına kinäye olarak şehir için hep Almatı adını söyleyegelmişlerdir (Kurmangaliyeva Ercilasun 2008: 2). Almatı'da kalenin kurulması, Rus ordularının bölgeye ulaşması ve burada bir üs aramaları ile ilgilidir. 1853 yılında Binbaşı Peremişlskii, bugünkü şehrin yerinde İli Ötesi Kalesinin temelini atmak üzere keşif ve incelemelerde bulunur. Bu incelemeler sırasında yazdığı raporlarda Almatı adını kullanmıştır. Kolordu komutanına yazdığı 24 Temmuz 1853 tarihli raporda, Esik nehrinin aktığı vadilerin ormanlık yapısının, kendisini hemen oraları gözlemlemeye sevk ettiğinden bahseder. Buraları inceledikten sonra Talgar'a doğru hareket edip, Talgar tepelerini ve şu anki Amati'yi incelemekte olduğunu belirtir. Raporunda Almatı'dan sonra dağlarda ormanların seyrekleştiğini ve kolay ulaşılabilir olduğunu yazar. Binbaşı Peremişlskii, karargah üssü seçimi için uygun yerin Esik veya Talgar olacağını düşündüğünü bildirir (Kazakistan Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi Bölüm:3, Liste:1, Dosya:7⁸⁻⁹; Malyar 1990: 15-16).

Peremişlskii, 8 Ağustos 1853 tarihli raporunu Almatı yakınındaki Kargalı'dan yazar ve daha önce de bahsettiği Almatı tepelerini inceleme niyetine değinir. Kolordu komutanına yazdığı raporda, mühendis ve teğmen Aleksandrovskaa ile Birinci ve İkinci Almatı (Büyük ve Küçük Almatı – GKE) yerleşim yerlerini ve bu ikisinin arasındaki vadiyi inceledikten sonra, ağaç elde etmenin kolaylığını, çok sayıda muhteşem arklar döşenmiş olan, tarıma uygun, ot toplanabilir arazileri ve otlakları keşfettiklerini, buraların Esil ve Talgar'dan daha üstün olduğunu ve bu sebeplerden dolayı Almatı'yı ilerleyen zamanlardaki yerleşim yeri olarak teklif etmekte olduklarını belirtir. Bunlara ek olarak, buraları ele geçirince, *Dulatların*¹⁰ en iyi otlaklarının ve verimli topraklarının da kendilerinin olacağını altını çizer (Kazakistan Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi Bölüm:3, Liste:1, Dosya:7).

8 Bu arşiv belgesine birçok kaynaktan ulaşılabilmekte; adı geçen internet sayfasında arşiv ayrıntılı olarak gösterilmiştir.

9 http://samlib.ru/u/urmanbaew_e_b/alma-ata-1.shtml

10 Dulat, Kazakların bir boyudur.

Kale ve tesislerin inşaatı, “Verniy kalesi, Büyük ve Küçük Almatı yerleşim yerleri ve çevresinin ateşli silahlara karşı güçlendirilmesi ana planı” adını taşımaktaydı. Kaleye ilkin İli ötesi kalesi adı verilir, ancak 1854 yılında kalenin adı Verniy kalesi olarak değiştirilir¹¹. Esasında Almatı’nın ve Verniy kalesinin Ruslar için önemi, bölge hakkında her yıl düzenlenen raporların birinde geçen “1853-55 yıllarında İli ötesindeki bölgenin alınması ve orada Verniy kalesinin kurulması ile tüm Yedisu, Rus kolonizasyonuna açık hâle geldi” ifadesiyle daha açık bir şekilde anlaşılmaktadır (*Obzor* 1894 1999: 279, Kurmangaliyeva Ercilasun 2008: 37).

19. yüzyılın ortalarında Yedisu bölgesinin ticari, askerî, jeopolitik ve stratejik öneminin açıkça anlaşılmasının ve Verniy kalesinin de kurulmasının hemen ardından, Çarlık idaresinin, bölgedeki Rus kontrolünü sağlamlaştırmak üzere bölgede Rus yerleşiminin adımlarını atmaya başladığı dikkat çekmektedir (Kurmangaliyeva Ercilasun 2008:37). Kalenin kuruluşundan sonra bölgeye göçler başlamıştır. 1 Temmuz 1855 yılında Verniy şehrine Kozakların ilk göçmen kafilesi gelir. 1856 yılından itibaren Rusların yerleşmesi süreci başlar. Gelenler kalenin yanına inşa edilen Büyük Almatı merkezine yerleştirilir. Göçmenlerin çoğalması ile birlikte Küçük Almatı yerleşimi ve Tatar mahallesi oluşur. Tatar mahallesine Tatar tüccarları ile zanaatçıları yerleşmişti. Esasında Rus Çarlığı’nın ele geçirdiği yeni yerleşim yerlerinde genel olarak izlediği politika şu şekilde idi: Önce kale yeri tespit edilir ve kurulur; ardından Kozaklar ve Rus göçmenler yerleştirilir; ardından ticaret için ağırlıklı olarak Tatarlar bölgeye gelir ve son olarak bu yerleşim yerleri birer merkez hâline getirilirdi (Galiyev 2009: 227).

1856 yılının yazına doğru, ahşaptan yapılan uzun barakalar, kentteki kilisenin temeli, Çarlık temsilciliğinin binası ve sayıları fazla olmayan daha varlıklı Kozakların inşaatı olan evler artık kentte görünür hâle gelmiştir. Sayıları 2500’den fazla olan diğer nüfus ise inşaatlar için kesilen ağaç gövdelerinin yanında karmaşık ve düzensiz bir şekilde yerleşmişti.

Kozak ve Rus göçmenlerin sayısının gün geçtikçe artış gösterdiği şehirde, asıl olarak 1861’de Rusya’da çıkarılan *serfliğin sona erdirilmesi kanunundan* sonra bölgeye gelen göçmen akışı daha da hızlanacaktır. Bu bağlamda nüfusla ilgili çeşitli verilere bakılırsa, 1859 yılında 5 bin kişi olan şehrin nüfusunun, 1880’lerin ortasında 17000 kişiye (Malyar 1990:17), 1893 yılında 24798 kişiye (*Obzor*) ulaştığı kaydedilmiştir. 1909 yılında şehir nüfusu 37000 kişidir; bunların 26000’ini Ruslar, geri kalanını ise Tarançı, Dungan, Sart, Tatar ve Kazak olarak nitelendirilen yerli halk oluşturmaktaydı (*Almatı Tarihi* 2014). Lavrov da benzer şekilde şehirde 1916 yılında 35000’den fazla bir nüfustan bahsetmektedir. Bu nüfusun “25 000’i Rus ve 10 000’den fazlası diğer halklardan oluşmaktadır. Rus nüfusu, memurlardan, küçük burjuvalardan ve az sayıda tüccardan oluşmaktadır. Verniy civarında fabrikalar ve üretim yerleri toplanmıştır. Verniy’la iki köy bitişmektedir; yaklaşık 10 000 nüfuslu Büyük Almatı ve Küçük Almatı yerleşim yerleri”

11 <http://vernioye-almaty.kz/a-z/u1.shtml>

(Lavrov 1916: 78).Özetle, Rus Çarlığı'nın kale kurmasından önce sıfır olan Rus ve Kozak nüfusu, kentte iki yıl içerisinde 2500'e ulaşmış, Çarlık rejiminin son yıllarına geldiği zaman ise en az 25000 Rus ve Kozak göçmenlerin varlığı söz konusu idi.

Almatı'da Rus Çarlığı'nın, kale ve karargâh inşaatı ve göçmenleri yerleştirmesi, şehirleşme açısından da önemli etkiler yaratmıştır. Verniy şehri kurulurken dönemin önde gelen şehirlerinin örnek teşkil etmeleri bakımından incelendiği bilinmektedir. 1879 yılındaki şehir planı da bunu doğrulamaktadır. 1878 yılında Yedisu bölgesine gelen meşhur botanikçi, alim Prof. A.E. Regel, şehir hakkında şunları yazmıştır: “*Verniy şehri doğru inşa edilmiştir, Avrupa tarzı evlerin önünde bolca elma ve şeftali ağaçları dikilmiştir.*” (Malyar 1990:17). Bir diğer araştırmacı Lavrovi, kent ile ilgili şunları belirtmiştir: “Şehir, dağlara yakın, güzel bir yere kurulmuştur. Evler sokakların kenarlarında devam eden bağ, bahçe ve ağaçlı geniş caddelerin içine gömülmüştür” (Lavrov 1916: 78).

Ayrıca, kale etrafındaki Kozak yerleşimlerinin etrafında ilk üretim alanlarında zamanla canlanmaya başlar. Yine 1857 yılında Tatar mahallesine yakın bir yerde su değirmeni çalıştırılmaktaydı. Bir yıl sonra Yedisu bölgesinin büyük müteşebbislerinden biri olacak olan tüccar Kuznetsov'un bira fabrikası açması da bu döneme denk gelir. Şehrin büyümesine ve gelişmesine paralel olarak kentte ilk posta hizmetleri 1860 yılında başlamıştır (Almatı Tarihi 2014); zira haberleşme ve ulaşım hususları, hâkimiyet bakımından Ruslar için hayatî önem taşımaktaydı. Bir diğer gelişme ise, 1859 yılında St. Petersburglu gökbilimci Aleksandr Golubev'in, Verniy kalesini Dünya haritasında göstermesidir¹².

1867 yılı 11 Nisanında, Türkistan Genel Valiliği bünyesine alınan ve sonradan Yedisu Bölgesi'nin siyasi ve idari merkezine dönüşecek olan kale, şehir statüsüne geçirilmiştir. Statü değişikliği sırasında şehrin adına önce *Almatinsk* denmiş, ancak sonra şehir için yeniden Verniy adı kullanılmıştır. Arşiv belgelerine göre, 1879 yılında şehirde 3825 inşaat planlanmış, bunların 1613'ü kerpiçten inşa edilmiştir. Verniy'da evlerin ve binaların sadece taş ve kerpiçten yapılmasına müsaade edilirdi. Çünkü şehir etrafındaki ormanların kontrolsüzce kesilmesinden dolayı, şehir idarecileri, ahşap evlerin inşa edilmesine yasak getirmiştir. Ayrıca dağ eteklerindeki ormanlık alanları kontrol etmek için askerî bekçiler görevlendirilmeye başlanmıştır. 1871 yılı 17 Kasım'ında Verniy'in ileri gelen müteşebbis ve tüccarları arasından seçilen temsilciler tarafından Şehir Duması ve idaresi kurulur. Bu dönem yönetim, ticaret ve pazar yerlerinin yapılmasına daha çok önem vermekteydi; şehri güzelleştirmeye, bilim ve sağlık merkezlerini geliştirmeye ise yeterli kaynak bulamamaktaydı.

1887 yılı 28 Mayıs'ta Verniy tarihinde önemli tarihî olay olan şiddetli bir deprem meydana gelir. Sabah saat dörtte meydana gelen deprem, bütün şehri alt üst eder.

12 <http://vernioye-almaty.kz/a-z/u1.shtml>

Depremde özellikle büyük kerpiçlerden yapılan evler yıkılır. Üç gün sonrasında Yedisu bölgesi valisinin emri ile kerpiçten yapılan evlerin yerine ahşap evler yapılmaya başlanır. Deprem sonrasında evler tek katlı olarak ve ahşap veya samandan inşa edilir. Depremden sonra 1907 yılına kadar 2138 inşaat yapılmış, bunların sadece 8'i taştan, kalan 2130'u ise ahşaptan yapılmıştır. 1887 depreminden sonraki Almatı'nın yapılanmasında şehrin ilk mimarlarından biri olan A.P. Zenkov'un uyguladığı depreme dayalı sistem ve tasarladığı eserler döneme damgasını vurmuştur (*Almatı Tarihi* 2014).

Bununla birlikte Türkistan'da meydana gelen gelişmelerin Avrupa'da takip edildiği anlaşılıyor. Meselâ, 9 Haziran 1887 tarihinde Almatı'da meydana gelen büyük depremle ilgili yazılar bu düşüncüyü doğrulamaktadır. Nitekim, bu depremde bir yıl gibi kısa bir süre sonra Batıda konuyla ilgili tercümelemler çıktığı görülür (Lansdell 1894: 132). Bunun gibi özellikle İngiltere'deki Kraliyet Coğrafya Cemiyeti'nin (Royal Geographic Society) dergilerinde bölgeyle ilgili birçok güncel yazının çıktığı dikkati çekmektedir (Kurmangaliyeva Ercilasun 2008: 11). Bölgeye gelen Rus araştırmacılar da depremle ilgili notlar kaydetmiştir. 1887 depreminde Verniy ve çevresinde 332 kişinin hayatını kaybettiği, benzer depremin 22 Aralık 1910 tarihinde tekrarlandığı belirtilmiştir (Lavrov 1916: 78).

20. yüzyılın başında Verniy'da şehirleşme ve yapılaşma faaliyetlerine devam ediliyor; ancak kaynak sıkıntısı yaşanıyordu. 1909 yılında şehrin yapısına bakıldığında burada 2100 konut, 9 kilise, 4 cami, 18 okul, küçük bir müze, 313 işçinin çalıştığı 66 fabrika ve imalathane bulunmaktaydı (*Almatı Tarihi* 2014). 1913 yılında Verniy'da 55 yataklı sadece bir hastane mevcuttu. Burada on doktor, on sağlık görevlisi ve üç diş hekimi çalışıyordu. Öte yandan, Şehir Duması'nda şehrin sorunları görüşülüyordu. Almatı'da akşamları sokakların karanlık olması ve aydınlatılması gerektiği yıllarca tartışılmış ve 1915 yılında Şehir Duması şöyle bir karar almıştır: “Akşamları sokakların aydınlatılması için kaynak verilmesin, zira şehir sakinleri akşamları evlerinde oturmaları” (*Almatı Tarihi* 2014).

Velhasıl, Rus Çarlığı'nın 1854'te Verniy adıyla kale kurması, bölgedeki yerli halkın yaşantısını etkilemiştir. Bu bağlamda bölge halkını teşkil eden konar-göçer Kazak ve Kırgızların hayvancılığa dayalı ekonomilerinde çeşitli çözümler yaşanmıştır. Bölge halkının konar-göçer hayvancılıkla iç içe olan kültürü, Rus idaresi ve göçünden etkilenen diğer bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır (Kurmangaliyeva Ercilasun 2008: V). Ancak ilk zamanlardan itibaren az da olsa yerli halktan da bazı kişilerin şehir ahalisi arasında yer aldığı görülmektedir. Şehrin güneyinde hayvancılık, tarım ve bağ-bahçecilikle uğraşan, dönemin hayırsever ve büyük zenginlerinden biri olan Medeu Pusurmanulı, bu kişiler arasında zikredilebilir. Sahip olduğu geniş arazi, bugün Medeu adıyla şehrin yedi ilçesinden birinin alanı hâline gelmiştir¹³.

13 <http://articles.gazeta.kz/art.asp?aid=373574>

Verniy kalesinin kurulduktan kısa bir süre sonra 1850'lerin sonunda aynı zamanda bölgenin ticari merkezlerinden biri hâline de geldiği görülür (*Kazakistan Tarihi* 2002, III: 500-502). Verniy gibi yerlerde ticaretin bir unsuru da devlet pazarları ve panayırları idi. Bunlar yılın belli vakitlerinde kurulur ve konar-göçerlerle yerleşik halk arasındaki mal alış verişini sağlardı¹⁴. Konar-göçerler, bu pazar ve panayırlara mallarını getirip, buradan günlük hayatta lazım olan ihtiyaçlarını temin edebilirlerdi. Çerçiler vasıtasıyla yapılan ticarete göre bu panayırlarda yapılan ticaretin hacmi daha büyüktü. Pazar ve panayırlar, geçici olup genellikle yazın ve sonbaharda kurulur, bir aya yakın bir süreyle alış verişe devam edilirdi. Yazın kurulan panayırlar genellikle Haziran ortalarından Temmuz ortalarına kadar faaliyet gösterirdi. Böyle olmakla beraber bu pazar ve panayırların başlangıç ve bitiş tarihleri çok da belli olmazdı. Pazar ve panayırların kuruluş tarihi, kışın sertliğine bağlı olarak hayvanların durumuna, bunların satmaya elverişli olacak hâle gelip gelmediğine, yani yeterince semirip semirmediğine bağlıydı. Çünkü bu panayırlar öncelikle konar-göçerlerle ticaret yapmak için kurulurdu (Kurmangaliyeva Ercilasun 2008: 78).

Özetle 1853 yılında binbaşı Peremişskii tarafından keşfedilen ve uygun bulunan Almatı'da, önce İli ötesi kalesi, sonra Verniy kalesi diye adlandırılan bir kale kurulur. Rus Çarlığı'nın genişleme siyasetine uygun olarak, konar-göçer yerli halk uzaklaştırılarak, bölgeye çok sayıda Rus ve Kozak göçmen yerleştirilir. Bununla beraber, şehirleşme ve yapılaşma başlar. 1867 yılında kısa bir süre Almatinsk diye de adlandırılan şehir, Bolşevik idare hâkim olduğu esnada Verniy şehri olarak adlandırılmaktaydı.

3.1.1.3 Sovyetler Birliği Devrinde Almatı (1917-1991)

1917 devrimi şehrin görünümünde fazla bir değişiklik meydana getirmemiş, devrimin ilk yılları daha çok eski kurumlara yeni isimler verilmesi ile yetinilmiştir. Ayrıca 1917 Mart ayında geçici hükümet askerî vali, şehir yöneticisi ve askerî yöneticiler yerlerinden alıp, kendi temsilcilerini yönetici olarak tayin etmiştir. 1918 yılı 2 Mart'ta bölgeye icra komitesi ve yöneticisi tayin edilerek şehirde Sovyet hakimiyeti tesis edilmiştir.

5 Şubat 1921 yılında Yedisu Vilâyeti Devrim Komitesi resmî toplantısında Verniy şehrinin adını değiştirme konusunda karar alınarak şehrin adı Alma-Ata olmuştur. Bu konudaki Yedisu bölgesi askerî ve devrim komitesinin kararı şöyle idi: “*Şehrin devrim merkezi unvanını almasına bağlı olarak Yedisu bölgesinin idarî merkezinin adı Alma-ata olarak değiştirilmiştir.*” (Almatı Vilâyeti Arşivi, Bölüm: 349, Liste: 1, Dosya: 155, sayfa: 17, *Almatı Tarihi* 2014'ten). Bölge komitesi tarafından alınan bu karardan sonra, Verniy adı, Rusça Alma-Ata, Kazakça Almatı olarak kullanılmaya başlanmış, dolayısıyla şehrin tarihî adı iade edilmiştir.

14 http://gatchina3000.ru/brockhaus-and-efron-encyclopedic-dictionary/18_2.htm

Her ne kadar devrimin ilk yılları isim değişikliği dışında somut çok fazla adım atılmadığı görülse de özellikle 1925'ten sonra Almatı'nın kaderini etkileyecek olan ulaşım ağlarının inşa edilmesi ile şehrin çehresi değişmeye başlamıştır. 3 Aralık 1926'da Emek ve Savunma komitesi tarafından, Kazakistan'ın başkentinin Almatı olmasını da beraberinde getirecek olan Türkistan-Sibirya (kısaca Türksib) demiryolunu inşa etme kararı alınmıştır. Nitekim 2 Mart 1927 tarihinde Kazak Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin başkentinin Kızılorda şehrinden Almatı'ya değiştirilmesi kararı verilmiştir. Hükümet kurumlarının Almatı'ya taşınması, Mayıs 1929'da, inşa edilmekte olan Türksib demiryolunun ilk treni ile gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Bu demiryolu ile 1930 yılında iki büyük ekonomik bölge olan Sibirya ve Kazakistan demiryolu birbirine bağlanmış; aynı yıl 1 Mayıs'ta da Moskova'dan Almatı'ya ilk tren gelmiştir. Yine 1930 yılında Almatı havaalanı açılmış ve Moskova ile Almatı arasında uçak seferleri de gerçekleştirilmeye başlanmıştır. O zamanlar küçük bir şehir olan Almatı'nın başkente dönüşmesi, birçok idarî kurumların ve konutların inşasını gerektirecekti (*Almatı Tarihi* 2014).

Almatı nüfusu, 1929 yılının 1 Ocak tarihi itibarıyla 48379 kişidir (Malyar 1990:21). Aynı yılın sonbaharında şehir nüfusu 100000 kişiye ulaşır. Bu tarihten üç yıl öncesinde şehir nüfusu 45000 idi (*Almatı Tarihi* 2014). Bu nüfus patlamasının Almatı'nın başkent olarak ilân edilmesi ile yakından ilgisi olmalıdır.

Ülke idaresi 1929-30 yılından başlayarak şehir inşası için yeni bir plan kabul eder. Konut, okul ve sağlık kuruluşlarının inşasına öncelik verilir. Almatı'nın Kazakistan'ın başkenti olması ve Kazakistan'a da 1936 yılında cumhuriyet (Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti) statüsünün verilmesi ile birlikte şehrin mimarî gelişimi ile ilgili özel bir plan kabul edilir. Bu planın temel amacı, Almatı şehrini kültürel merkeze dönüştürmektir. (*Almatı Tarihi* 2014).

1930'lu yıllarda Kazakça'nın özel bir statüye sahip olduğu ve Kazakça bilmenin ayrıcalık olduğu belirtilmiştir. Kazakça, 1931 yılından itibaren devlet dili olarak kabul edilir. Kazak Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin hükümeti, titüler olmayan ulusların Kazakça öğrenmeleri için gerekli ortamın oluşturulmasına destekte bulunduğu gibi Kazakçanın iş ortamında ve belgelerde kullanılması için de çaba sarfetmiştir. Örneğin, 1930 yılı 1 Eylül'de alınan bir kararla, Kazakça bilme derecelerine göre maaşlara %10 – %25 arasında zam yapılmıştır (*Almatı Tarihi* 2014).

Ancak şehrin büyük değişikliklere uğradığı yıllar olarak 1941-45 yıllarını yani İkinci Dünya Savaşı dönemini görmekteyiz. Bunda Almatı şehrine savaş bölgelerinden 30 fabrika, 8 hastane, 15 yüksek öğretim kurumu ve meslek yüksekokulu, 20'ye yakın bilimsel araştırma enstitüsü ve 20'den fazla kültür merkezinin taşınması ile Leningrad (St. Petersburg), Kiev ve Moskova film stüdyolarının da Almatı'ya nakledilmesi etkili olmuştur (*Almatı Tarihi* 2014).

1949-50 yıllarında şehri ilgilendiren yeni bir plan kabul edilir. Diğer orta Asya başkentlerinde olduğu gibi İkinci Dünya Savaşı sırasında ortaya çıkan nüfus artışına paralel olarak bu plan, Almatı'daki yaşam alanlarına yönelik ilk ve kapsamlı düzenlemeleri getirmiştir. Bu planda, şehrin topraklarının güneybatı yönüne doğru geliştirilmesi, merkezde 3-4 katlı evlerin inşa edilmesi, yol yapımı ve ulaşım meseleleri ile sele karşı koruma oluşturma konuları ele alınmıştır. Bu plan sonrasında, Almatı şehrinde değişiklikler ve gelişmeler yaşanır. Sel tehlikesi olan bölgelerde çalışmalar yapılır. Planlanmış semtler inşa edilir. 1960'lı yıllarda şehirde her yıl 300000 metrekare konut inşası gerçekleştirilmiştir. Depreme karşı dayanıklı çok katlı evlerin yapılmasına da aynı döneme denk gelir.

1968 inşaat planı, Sovyet dönemi Almatı için önemli bir etabın başlangıcı olur. İnşaat ve mimaride çeşitlilik ve güzelleştirme ile ahenk ilkeleri, şehirde değişik görüntüdeki binaların inşasına katkıda bulunur. Okullar, hastaneler, kültür merkezleri, bunların arasında Lenin adındaki saray, Kazakistan oteli, Medeu spor kompleksi ve bunlara benzer yapılar özel öneme sahiptir. Bu dönem şehirde toplu taşımının geliştirilmesi ve parklarla dinlenme yerlerinin kurulmasına büyük önem atfedilmiştir (*Almatı Tarihi* 2014).

Şehirdeki yerleştirme planına göre çoğu zaman, şehir içindeki konut alanları yatay dikdörtgenler hâlinde ve ortada boş bir alan kalacak şekilde yapılırdı. Ortadaki boş alanda kaydıraqlarla salıncaklar, apartman girişlerinde de banklar bulunurdu. Akşamları, sakinler konutlarının dışındaki site parklarında vakit geçirirlerdi. SSCB döneminde konutlar işyeri tarafınan verilirdi. Ailede genişleme oldukça, daha geniş evler için sırada beklenirdi. Bunun dışında şehir sakinlerinin çoğu, yazları günlerini *daça* denen bir tür yazlık ev veya sayfiye evi gibi bahçesi ve bostanı olan küçük evlerde geçirirlerdi. Bu aylar, apartman hayatından ve şehir stresinden uzaklaşarak doğayla birleşmek demektir. Aynı zamanda bu *daçalarda* meyve ve sebze yetiştirilip, turşular, konserveler yapılır, kış için erzak hazırlanırdı.

Sovyet döneminde şehrin sembollerinden biri hâline gelmiş olan Kazakistan Oteli, 25 katlı, 102 metrelik bir binadır (3.8.). İnşaatına 1975 yılında başlanıp, 1977 yılında tamamlanmıştır. 1000 kişilik otelin en üst katında manzaralı Kosmos restoranı bulunmaktadır. Şimdiki Dostık, o zamanki adı ile Lenin Bulvarı üzerinde yerleşmiştir. Kazakistan oteli, 2008 yılına kadar Almatı'nın en yüksek binası idi ve yapıldığı dönemden itibaren şaheser olarak nitelendirilmekteydi. Binanın mimarları olan Yu. Ratuşniy, L. Uhobotov, mühendisleri A. Tatigulov, A. Deyev, N. Matviets ve M. Abduldinova'nın da aralarında bulunduğu mimarî tasarım ve inşaat ekibi, 1980 yılında "Kazak SSC Çokan Velihanov adındaki Devlet Ödülü"ne layık görülmüşler¹⁵.

Kültürel gelişim ve "Sovyet insanı" yaratma hedefi, Sovyet politikasında önemli bir yer tutuyordu. Sovyetler Birliği'nde şehir merkezleri, kültür ve sanat konularına,

15 [http://kk.wikipedia.org/wiki/Қазақстан_\(қонақ_үй\)](http://kk.wikipedia.org/wiki/Қазақстан_(қонақ_үй))

kültürel gelişmeye ayrılmış ve tiyatrolar bu alanda çok özel bir yere sahipti. Tiyatroya giderken en güzel, temiz ve ütülü kıyafetler giyilir, süslenilir ve özenilirdi. Ayrıca tiyatroya girmek için kıyafet kuralları uygulanırdı, örneğin eşofman ve benzeri uygun olmayan kıyafetlerle olan kişiler içeri alınmazdı. Tiyatro yüksek medeniyetin bir göstergesiydi. Tiyatrodaki oyunlar takip edilir ve en güzel dinlenme örneği olarak tiyatrolar tercih edilirdi. Bu sebeple Sovyet devrinde Almatı'da birçok tiyatro binası inşa edildiği görülür. Örneğin şehirde Sovyet döneminde kurulan devlet tiyatrolarından, Muhtar Awezov adındaki Kazak Devlet Drama Akademisi Tiyatrosu¹⁶, Abay adındaki Kazak Devlet Opera ve Bale Akademisi Tiyatrosu, M. Lermontov adındaki Devlet Rus Drama Akademisi Tiyatrosu, Ğabit Müsrepov adındaki Kazak Devlet Çocuk ve Gençlik Akademisi Tiyatrosu¹⁷, Natalya Sats adındaki Devlet Rus Çocuk ve Gençlik Akademisi Tiyatrosu, Cumhuriyet Alman Drama Tiyatrosu, Devlet Kukla Tiyatrosu¹⁸, Cumhuriyet Devlet Kore Müzikal Komedi Tiyatrosu ve Kuddus Kujamyarov adındaki Cumhuri-

16 Akademik tiyatro, en eski, büyük ve köklü tiyatrolara verilen şeref unvanıdır. SSCB zamanında, Rusya SFSC'nde bulunan en eski altı tiyatroya bu unvan verilmişti. Bu gelenek daha sonra Sovyet ardılı ülkeler tarafından da kabul edilmiştir (http://en.wikipedia.org/wiki/Academic_theater (07.05.2014)). Kazak sanatının beşiği diye de adlandırılan M. Awezov Kazak Drama tiyatrosu, 1925 yılında temeli atılıp, 13 Ocak 1926 yılında, dönemin başkenti Kızılorda şehrinde açılmıştır. 1929 yılında başkent Almatı'ya kaydırıldığı zaman, tiyatro da yeni başkente taşınmıştır. Bu tiyatroya "Akademik tiyatrosu" unvanı 1937 yılında verilmiştir. Büyük yazar Muhtar Awezov'un ismi ise tiyatroya 1961 yılında verilmiştir. Tiyatro, çok sayıda devlet ödülüne layık görülmüştür. 1982 yılında şimdiki binasına taşınmıştır. M. Awezov tiyatrosunda iki salon bulunmaktadır. Büyük salon 756 kişilik, küçük salon 276 kişiliktir. Tiyatroda yılda yaklaşık 198 oyun icra edilir ve tiyatroyu ortalama 91281 seyirci ziyaret ederdi. William Shakespeare'den Muhtar Awezov'a, N. Gogol'den Üzeyir Hacıbeyli'ye, Abay'dan Ğabit Müsrepov'un oyunlarını içeren çok geniş bir repertuara sahiptir (http://dostopriv.almaty.kz/page.php?page_id=132&lang=1&article_id=499). Muhtar Awezov drama tiyatrosunda oyunlar Kazakça sahnelendiğinden Sovyet döneminde Rusça'ya senkron çeviri yapılırdı, Kazakça bilmeyenler veya anlamayanlar kulaklıkları takarak, Rusça tercümesinden dinleyebilirlerdi. Tiyatronun repertuarı belli sürelerle tekrar edilirdi, insanlar repertuarı yakından takip ederlerdi.

17 1945 yılından beri faaliyet göstermektedir. İlk oyunu olarak "Kırmızı Başlıklı Kız"ı sergileyen tiyatro, çocukların ve gençlerin sevdikleri ve hoşça vakit geçirdikleri mekânlardan biridir. 1992 yılında tiyatroya meşhur Kazak yazarı Ğabit Müsrepov adı verilmiştir. 1996 yılında tiyatro, akademik tiyatrosu namına sahip olur (http://teatr-musrepov.kz/?page_id=2&lang=ru).

18 1935 yılında kurulan en eski tiyatrolardan biridir. Bugün repertuarında 20 civarında oyun bulunmakta olup, oyunların çoğu masalları temel almaktadır (http://afisha.kz/mesta/point_1545/). Kukla tiyatrosu, Çarlık Rusya zamanında yapılan tarihi bir binada faaliyet gösterir. Toplantı binası, 1910 yılında inşa edilmiş ve kültürel seyir faaliyetleri için tesis edilmiştir. Burada şehir halkı özel günlerin kutlaması için toplanırlardı. Verny drama sanatı severleri tiyatral gösteriler düzenlerlerdi. Verny toplantı binasında (gösteri binasında) Milano'dan gelen koro yönetmeni Langeli'nin, Verdi, Rossini, Çaykovski operalarını sahnelediği bilinmektedir. 1919 yılında bu binaya Verny Bolşevik Komünist Partisi'nin şehir komitesi yerleşir. 5 Şubat 1921 yılında Türkistan Muhtar SSC'nin Merkez İcra Komitesi'nin oturumunda kabul edilen şehrin adının Verny'dan Almatı'ya değişmesi kararı, bu binada gerçekleşir. İlerleyen yıllarda bu bina, Almatı şehri tarih ve kültür anıtları listesine dâhil olur. 1980 yıllarının sonunda Kukla tiyatrosunun binası yanında burası kukla tiyatrosu olarak hizmet vermeye başlar (<http://wikimapia.org/1954376/ru>; <http://www.inform.kz/eng/article/2496117>).

yet Devlet Uygur Müzikal Komedi Tiyatrosu¹⁹ öne çıkanlar olarak kabul edilebilir²⁰. Ayrıca Sovyet devrinde sinemalar da uğrak yerlerden biriydi ve vizyonda olan filmler takip edilirdi. Gündüzleri çocuklara özel seanslar yapılırdı. Sovyet dönemi Almatı'da, Kazakistan, Alatau, Arman, Şuğla, Tselinny, İskra ve diğer sinemalar vardı.

Parklar, şehir hayatının önemli göstergelerinden biriydi. Almatı, diğer birçok Sovyet şehirinde olduğu gibi, güzel düzenlenmiş birçok geniş park alanına sahiptir. Bu parklar özellikle sıcak yaz aylarında akşamları serinlemek, dinlenmek ve hoşça vakit geçirmek için uygun alanlar idi (3.9.). Bu parklardan bazıları, M. Gorki Merkez Parkı, 28 Panfilovcu Muhafız Parkı'dır. Bu meşhur parklarının yanısıra, şehrin birçok noktasında dinlenme alanı bulunmaktadır. Parklarda bulunan lunapark, dönmedolap gibi makineler, özellikle çocukların ve şehir ziyaretçilerinin sevdiği eğlence araçlarıydı. Şehir ziyaretçilerinin ve çocukların götürüldüğü bir diğer yer hayvanat bahçesiydi. Almatı hayvanat bahçesinin tarihi 1937 yılına kadar gider (*Almatı Tarihi* 2014). Almatı'nın Botanik bahçesi çok sevilen yerlerden birisiydi. Büyük bir botanik bahçesi vardı. Bunların dışında Sayram adında suni bir gölet vardı ve orada zaman geçirilebiliyordu. Şehir genel itibarıyla yeşillikli olduğu için küçük küçük parklar, konut ve binaların önünde dinlenme ve oturma yerleri bolca bulunuyordu. Merkez Stadyum'un yanında havuz bulunmaktaydı ve aylık abonmanlık şeklinde bu havuzdan yararlanılabildi. Medeu'de buz patenine gidilir, oradan da istenirse Şımbulak tepesinde çıkılırdı.

Almatı'daki bugünkü sirk binasının inşaatı 1972 yılında tamamlanmıştır. Sirk sanatının, Kazaklar için geleneksel sahne oyunları olan güreş ve kartal avı gibi uğraşılara denk geldiği düşünülür. 1950-60 yıllarında Kazakistan'da amatör sirkler vardı, bunlar Şımkent ve Akmola halk sirkleri idi. 1965 yılının sonbaharında profesyonel sirk kurma kararı kabul edilmişti. Kazak sanatçısı Kaldık Begenov'un anlattığına göre, Beden Eğitimi Enstitüsü öğrencisi ve akrobasi uzmanı olması dolayısıyla kendisine teklifte bulunmuş, bu teklif sırasında sirk sanatının geliştirilmesi ve Kazak millî kadrosunun kurulmasının önemli olduğu kendisine anlatılmıştı. Böylece sahne ve sirk sanatı stüdyosunda hazırlıklara başlanır. Stüdyo, ilk mezunlarını 1967 yılında verir. Zamanla stüdyonun spor salonu dar gelmeye başlar. Hükümet kararı gereği atlar Cambıl Vilayetinden getirilir, aylar Almatı hayvanat bahçesinden verilir. İlk sirk gösterileri, Kazak millî oyunları temelinde hazırlanmıştır. Bu gösterilerde at üstünde

19 Temeli 1920'lerdeki azınlıkların kültürel faaliyetlerini geliştirme siyasetine bağlı olarak etnik azınlıklar kulübünün açıldığı yıllara kadar gider. 1920'lerde drama topluluğu şeklinde faaliyet gösterirken, 1934 yılında Almatı Vilayeti'nde profesyonel tiyatro olarak kurulur. Almatı Vilayeti'ndeki Şelek köyünde faaliyetlerine devam eden tiyatro, 1961 yılında Almatı şehrine taşınır. Tiyatro repertuarında yıllardır sahneden düşmeyen "Leylihan ve Anarhan" oyunun yanısıra, Arşın Mal Alan, Tahir ile Zühre gibi oyunlar bulunmaktadır. Tiyatro salonu 480 kişiliktir. Ayrıca tiyatro bünyesinde Yaşlık adlı bir müzik grubu da bulunmaktadır (<http://uighur.kz/history/hist/182-uygurskiy-teatr-i-dramaturgiya.html>; <http://ru.wikipedia.org/wiki>).

20 <http://www.almaty-info.net/341>

hüner sergileyen yiğitler, akrobatlar, tenge alu²¹, kökpar²² ve kız kuu²³ oyunlarını sergilemiştir. Bu program başarıyla gösterilir ve ardından bu ekip, SSCB sirk ekipleriyle beraber yurtdışında gösterilere katılmışlardır. Bu Kazak millî sirkinin kurulması demektir ve tarih 24 Temmuz 1970'tir. Bundan sonra 12 Ağustos'ta Almatı Spor Sarayı'nda ilk gösteri gerçekleşir. Bugün de Almatı'nın güzel ve özgün binalarından biri olan sirk binası 1972 yılında inşa edilir. Bu binaya "Sihirli Çadır" da denmektedir (*Almatı Tarihi* 2014). Şehrin Sovyet dönemindeki tarihî gelişimi ile ilgili fotoğrafçı Vladimir Şurgayev'in objektifinden çıkan resimler, *Vox Populi* dergisinde "Bilinmeyen Almatı" başlığıyla yayımlanmıştır. 1966 yılından itibaren Almatı sokaklarını yansıtan resimler bugünün penceresinden bakınca inanılması güç görünse de bir o kadar tarih kokmaktadır (*Vox History* 2014). Bu resimlerden biri sirk binası inşaatı esnasında çekilmiş, şehirleşme sürecini ve zorluklarını gözler önüne sermektedir.

Eğitim, bir toplumun gelişmesinde ve yetiştirilmesinde eşsiz öneme sahip olduğundan SSCB'de yüksek öğretim kurumlarına özel önem verilmiş ve çok sayıda kurum açılmıştır. Kazakistan'daki ilk yüksek öğretim kurumu 1928 yılında Almatı'da açılan Kazak Pedagoji Enstitüsü'dür. İlk açıldığı yıl, 124 öğrencisi ve 9 öğretim elemanı bulunan bu kurumda, dönemin en büyük aydınları ders vermiştir. İlk öğretim elemanları arasında Ahmet Baytursinov, Muhtar Awezov, Kudaybergen Jubanov ve Saken Seyfullin gibi meşhur aydınlar bulunmuştur. Bundan sonra 1929 yılında Almatı Veterinerlik Enstitüsü, 1930 yılında Kazak Köy Ekonomisi Enstitüsü, 1931'de Kazak Tıp Enstitüsü açılır. 1932 yılında Kazakistan'da bulunan 6 yüksek öğretim kurumunda 2000 civarında öğrenci eğitim görmüştür. Bunların % 40,5'i Kazak genciydi. 1934 yılında Kazak Devlet Üniversitesi, ülkenin ilk üniversite adıyla (çok profilli) açılmış yüksek öğretim kurumu olma özelliğini taşır. Aynı yıl Kazak Maden ve Metalürji Enstitüsü açılır. Daha sonra Kızlar Pedagoji Enstitüsü açılır. Bu enstitünün başka yerlerde ve kurumlarda olmayan özelliği, sadece kızların eğitim gördüğü ve ilerleyen yıllarda öğrencilere ücretsiz yemek sağlanan bir kurum olmasıydı. Bunlardan başka Sovyet döneminde Almatı'da Kazak Politeknik Enstitüsü; Almatı Halk Ekonomisi Enstitüsü, Kazak Köy Ekonomisi Enstitüsü, Almatı Veterinerlik Enstitüsü, Almatı Teknoloji Enstitüsü, Almatı Mimarlık ve İnşaat Enstitüsü, Almatı Enerji Bilimi Enstitüsü, Almatı Demiryolu Taşımacılığı Mühendisliği Enstitüsü, Almatı Yabancı Diller Pedagoji Enstitüsü, Kazak Devlet Beden Eğitimi Enstitüsü, Almatı Tiyatro ve Sanat Enstitüsü ve Almatı Konservatuarı gibi yüksek öğretim kurumları bulunmaktaydı. Bu üniversitelerde eğitim dili ağırlıklı olarak Rusça olup, Kazakça sınıflar bazı yüksek eğitim kurumu ve bazı bölümlerde mevcuttu.

21 At üstünde dört nala giderken bir anda eğilip yerdeki parayı alıp, tekrar hızlıca doğrulup at üzerinde gitmeye devam etme maharetini sergileyen bir oyundur.

22 Gökboru veya oğlak oyunu.

23 At üzerinde kız ve erkeğin yarışması.

SSCB döneminde Almatı'da Kazakça eğitim veren okul sayısı azdı. Şehirde iki tane meşhur yatılı okul bulunmaktaydı. Bunlardan birisi, 1972 yılında kurulan Cumhuriyet Fizik ve Matematik Yatılı Okulu idi. Bu okul alanında oldukça iddialı olduğundan ötürü ülkenin değişik noktalarından gelen öğrencileri sınava tabi tutarak, kazananlara bu yatılı okul bünyesinde fizikle matematik üzerine yoğunlaştırılmış bir eğitim verilmekteydi. Fizik ve matematiği derinlemesine okutan okullar, Sovyetler Birliği'nin diğer başkentlerinde de bulunurdu. Bir diğer yatılı okul Kazak dili ve edebiyatını derinlemesine okutan yatılı okuldu. Okulun tam adı, İbray Altın Sarın Bilimsel Araştırma Enstitüsü bünyesinde kurulan 2 no'lu Kazak dilini derinlemesine okutan uygulamalı yatılı okul idi. Bu okul da benzer şekilde ulusal çapta, bu alana ilgisi ve yeteneği olan çocukları bünyesinde okutarak bilim veren devletin önemli okullarından birisiydi. Bu okulun mezunları arasında meşhur bilim insanları, söz ustaları, şarkıcılar, besteciler bulunmaktadır²⁴.

Sovyet döneminde gençlerin vakit geçirdikleri alanlar arasında *Pioner*²⁵ler (Öncüler) Sarayı bulunmaktadır. Burada çeşitli topluluklar faaliyet gösterir, öğrencilerin boş vakitlerini değerlendirebilecekleri, kültür ve sanatla ilgili çok sayıda topluluk bulunmakta ve çeşitli etkinlikler yapılmaktaydı. Ayrıca Külaş Bayseyitova adında meşhur bir müzik okulu bulunmaktaydı. Cumhuriyet Sarayı binasında çok sayıda konserler düzenlenirdi. Bu konserler fiyat açısından oldukça uygundu. Müzeler gelince şehirde Tarih Müzesi ve Müzik Enstrümanları Müzesi gibi birçok müze vardı.

Sovyet döneminde gazete ve dergiler ile çeşitli süreli yayınlar hem Kazakça hem Rusça yayınlanırdı. Ulusal çapta basılan gazete ve dergilerin yanı sıra il çapında çıkan, il ile ilgili haberlerin bulunduğu gazete ve dergiler bulunuyordu. Benzer şekilde ilçelerde de ilçeye yönelik haberlerin yer aldığı gazete ve dergiler çıkardı. Sovyet döneminde çıkan gazete ve dergilerle ilgili olarak altının çizilmesi gereken bir husus, ulusal gazeteler de dâhil her gün çıkmamalarıdır. Örneğin birçok büyük gazete dâhi haftada iki gün çıkartılırdı. Kitap yayımlama, ilgili kurum ve kurullardan onaylandığı takdirde, devlet tarafından basılır, yazara telif hakkı ödenirdi. Ancak kitabın başlık, konu, içerik ve verdiği mesajlar bakımından Sovyet ideolojisine ters düşmemesi gerekirdi. Bu uygulama bazen o kadar abartılırdı ki yemek tarifleri kitabında dâhi Sovyet rejimine methiyeler bulunurdu, aksi takdirde yayımlanmayabilirdi.

İnançla ilgili müesseselere gelince, Almatı'da daha önceden bulunan camilerin bir tanesi hariç hepsi Sovyet döneminde yıkılmıştır. Hristiyanlık ile ilgili müesseseler-

24 Ayrıca karma okullar denen, bir okulun içinde bir kaç tane Rusça eğitim veren ve aynı zamanda buna göre daha az sayıda Kazakça eğitim veren sınıfları olan okullar bulunurdu. Karma okullarda olur, kaç sınıfın Kazakça, kaç sınıfın Rusça, kaç sınıfın diğer dillerde olduğu okuldan okula göre değişirdi. Bu durum Sovyet devrindeki eğitim dili hakkında genel hesaplama yapılırken tam bir veri almayı güçleştirmektedir.

25 Pioner, SSCB'de ilkokuldan itibaren başlayan sosyalist teşkilatının 2. Kademesi (4.-7. Sınıf öğrencileri bu teşkilatta olurlardı).

den ise ortodoks Hıristiyanların ibadet ettikleri birkaç tane katedral bulunmaktaydı. Bunların arasında, Nikolskii Katedrali veya 28 Panfilovcu Muhafız Parkı'nda bulunan Voznesenskii katedrali vardı²⁶.

Sovyet dönemindeki Almatı şehrinde bir elin parmaklarını geçmeyecek kadar restoran bulunmaktaydı ve bu restoranlarda gündelik hayatta sıradan insanlar yemek yemezdi. Bunlar arasında Almatı, İssık ve Kosmos restoranları sayılabilir. Bugün olduğu gibi çok sayıdaki envai çeşit cafe, restoran veya lokanta o devirde yoktu. Uygun fiyatta yemek çıkarılan yemekhaneler veya kantinler vardı. Bu yemekhanelerde çoğu zaman alakart usulünde, önceden hazırlanmış olan yemeklerin içinden seçilerek nispeten ucuz fiyatlarda yemek yenilebilirdi. Yemekler önceden hazırlandığı için, hazır yemek bitince müşterinin isteğine göre yemek hazırlanmazdı. Müşterinin isteğini ön planda tutan ve hizmet veren değil, dönemin ideolojisiyle bağdaşan merkezî planlamalı bir mentalite hâkimdi.

Ayrıca şehirde, toplu taşıma, otobüs, tramvay, trolleybüs ile yapılırdı. Almatı'da metro yapım çalışmaları 1988 yılından itibaren başlar, ancak meydana gelen değişiklikler ve geçiş süreci sonrasında, açılması 2011 yılında gerçekleştirilebilmiştir²⁷.

Sovyet Dönemindeki Almatı'da görülmesi gereken yerlerin başında, Kazak Tüketici Birliği İdarî Binası, şehir merkezinde bulunan uçak biletlerinin satıldığı terminal, Almatı oteli, Kazakistan oteli, Otarar oteli, Turist oteli, Puşkin adındaki Kazak SSC Devlet Kütüphanesi, Nikâh Sarayı, V.I.Lenin Sarayı (şimdiki Astana Sarayı), Kazak SSC Komünist Partisi Merkez Komitesi binası, Kazak SSC Hükümet Evi, Almatı-1 ve Almatı-2 demiryolu garları, Bilimler Akademisi binası, Yazarlar Birliği Başkanlığı binası, Ulusal Pionerler (öncüler) ve ilk-orta öğretim öğrencileri sarayı, Kazak devlet Opera ve Bale Tiyatrosu, Ğ.Müsirepov Kazak Çocuk ve Gençlik Tiyatrosu başta olmak üzere tiyatrolar, Arman ve diğer sinemalar, 28 Panfilovcu Muhafız Parkı, Kazakistan Merkez Müzesi, sirk ve Merkez Stadyumu gelmekteydi²⁸.

Sovyet zamanı gündelik hayatını bu şekilde özetleyebileceğimiz Almatı, Sovyetlerden bağımsızlığa dönüşüm aşamasında Kazakistan ve SSCB tarihinde kilometre taşlarından birisi olan *Jeltoksan* (Aralık) Olaylarının gerçekleştiği şehir olarak da tarihte önemli bir yere sahiptir. SSCB Komünist Partisi Genel Sekreteri Konstantin Çernenko'nun ölümünden sonra onun yerine göreve gelen Mihail Gorbaçov, yürüteceği siyaset ile ilgili yeniden yapılandırma, şeffaflık ve demokrasi terimlerini lanse eder. Bununla birlikte, diğer Orta Asya cumhuriyetlerine paralel şekilde, 1986 yılı 16 Aralık'ta Kazakistan'da 1960-62 ve 1964 yılından 1986'da adı geçen tarihe kadar görev başında olan Kazak SSC Komünist Partisi 1. Sekreteri Dinmuhammed Konayev görevinden alınır, yerine Rusya'dan Gennadii Kolbin getirilir. Dinmuhammed Kona-

26 Almatı'da bulunan kilise ve katedraller için bkz: <http://www.alatoday.info/?p=9156>.

27 <http://almatymetro.kz/ru/9.html>

28 http://dostopriv.almaty.kz/page.php?page_id=50&lang=1&page=2

yev, Kazakistan'da uzun yıllar hizmet vermiş olup, halk tarafından çok sevilmekteydi. Yaşı gereği ve saygınlığından ötürü aksakal olarak nitelendirilen birisinin böyle bir gecede görevinden azledilmesi, yerine Rusya SFSC'nden birisinin getirilmesi, Kazak gençleri arasında büyük bir memnuniyetsizlik doğurur. Çoğunluğunu üniversite öğrencilerinin oluşturduğu, fabrikalardaki işçilerin de katıldığı, Kazak gençlerinden oluşan gruplar, 1986 yılının 17 Aralık tarihlerinde memnuniyetsizliklerini belirtmek üzere meydana giderler. Bir gece öncesinde yurtlarda hazırladıkları pankartlar vardır. Gençler, idareci olarak illa bir Kazak olması için ısrar etmediklerini, ancak hiç değilse Kazakistanlı birinin neden idareye getirilmediğini sorguladıklarını belirtirler. Konuşmak istediklerini, bu sebeple meydana bulduklarını dile getirirler. 17 Aralık 18'ine bağlayan gece partinin hâkimleri ve istihbaratın üst düzey yöneticileri, gençlere “milliyetçi” ve “aşırı” suçlamaları yaparlar. Ayrıca onların düzenbaz alkolikler veya uyuşturucu bağımlısı oldukları gibi asılsız suçlamalarda da bulunurlar (*Jeltoksan-86*, 2006). 18 Aralık'ta soğuk kış gününde gençlerin üzerlerine su sıkılarak, birçoğu kamyonlara doldurulur ve şehrin dışına bırakılır. Gençlerin cezalandırılması bununla bitmez. Meydanda fotoğraflar çekilmiş olup, mitinge katıldığı tespit edilen gençler üniversitelerden ihraç edilerek haklarında cezai işlem başlatılır. Bu olaylara Jeltoksan Olayları denmiştir. Meydana gelen olaylar, 1980'lerde objektif olarak değerlendirilememiştir. 1991'den sonra Jeltoksan Olayları, birçok bilim insanı tarafından SSCB'nin dağılmasını getiren olaylar zincirinin ilk halkası olarak değerlendirilir. Gençlerin miting için toplandıkları Leonid Brejnev Meydanı, bağımsızlıktan sonra Cumhuriyet Meydanı olarak değiştirilmiştir. Cumhuriyet Meydanı, Jeltoksan Başkaldırısı ile özdeşleşmiştir.

Cumhuriyet Meydanı, Almatı'da bugünkü adları ile Dostık ve Jeltoksan Bulvarları arasında bulunmaktadır. Meydan, Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Komünist Partisi Merkez Komitesi'nin Birinci Sekreteri Dinmuhammed Konayev'in kararı ile inşa edilmiştir. Şehrin nüfusunun artması ve eski meydanın özel günlerde, kutlamalarda şehrin sakinleri için yeterli gelmemesi nedeniyle bu meydanın yapılmasına karar verilmiştir. Eski meydan diye sözü edilen meydan Vladimir Lenin Meydanı olup, daha küçük bir alana sahipti. Yeni meydan, 1980 yılında Kazakistan başkentinin ana meydanı olarak açılmış ve toplu mitinglerde, gösterilerde, kutlamalarda, özel günlerde, askerî geçitlerde kullanılmak ve aynı zamanda halkın orada gezebilmesi amacıyla oluşturulmuştur. Mimarî özelliklerine gelince, bu meydanın asıl vurgusu o zamanki Komünist Parti'nin merkez Komitesi'nin bulunduğu binanın önünde olmasıdır. Bu bina şu anda Almatı Büyükşehir Belediye Başkanlığı binası olarak kullanılmaktadır. Bunun dışında eskiden Tarım Bakanlığı olan bina ile Parti Tarihi Enstitüsü'nün bulunduğu bina da buraya yakındır. Buna ek olarak Almatı okulları öğrencilerinin Sarayı, belediye binası ve bazı mağazalar bulunmaktadır. Bu meydanın yapılmasında emeği geçen mimarlar ve inşaatçı sorumlular, bu emekleri için 1982 yılında SSCB devlet ödülüne layık görülmüşlerdir. Bu meydana, bizzat Konayev'in katkılarıyla ve parti çalışanları tara-

ından 1981 yılında 70 tane Tanrıdağı çamı dikilerek yeşillendirme çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bahsi geçen meydan 1980 yılında açıldığı zaman Yeni meydan adını taşımış, 1982 yılında ise Brejnev Meydanı olarak değiştirilmiştir. 1990 yıllarının başından itibaren ise Cumhuriyet Meydanı adını almıştır²⁹. Jeltoksan Olayları esnasında gençler bu meydana toplandıkları için, Jeltoksan olayları ile meydan özdeşleşmiştir. Buraya daha sonra 1996 yılında Bağımsızlık Anıtı dikilmiştir.

Özetle yaklaşık yetmiş yıl süren Sovyet idaresi esnasında Kazakistan'da, özellikle başkent Almatı'da olumlu ve olumsuz birçok gelişme meydana gelmiştir. Eğitim, sağlık hizmetleri ve şehirleşme açısından olumlu gelişmeler kaydedilirken, diğer taraftan tarih, dil, edebiyat, millî kimlik ve inançla ilgili hususlar ideolojik filtre ve sansüre takılmıştır.

3.1.2 Bağımsızlık Dönemi Almatı

Almatı'da, bağımsızlık sonrası rejim değişikliğiyle beraber köklü değişimler yaşandı. Değişen sadece siyasi rejim değildi, sosyo-ekonomik hususlarla beraber maddî manevî değerler de değişime uğradı. Değişim, insanların önceden doğru bildiklerinin doğru olmadığını, yanlış bildiklerinin de farklı olduğunu öğrenmek; uğruna hayatlarını adayacak kadar inandıkları değerlere de değişik gözle bakılabildiğini görmek anlamına geliyordu. Eskiden refah seviyesi en yüksek, en gelişmiş ve en mutlu büyük bir devlette yaşadığı düşüncesi empoze edilen ve buna inandırılan insanlar, bu durumun doğru olmadığını görmüşlerdi. Bu, adeta akvaryum içinde yüzen balıkların akvaryumun kırılıp okyanusa düşmesine benzer bir durumdu. Okyanusta köpek balıkları gibi tehlikeler de mevcuttu, okyanusun ferah, cazip ve geniş imkânları da...

Pazar ekonomisi kavramıyla tanışan Sovyet sonrası ülkelerden biri de Kazakistan idi. Geçiş sürecini başarılı bir şekilde atlatan Kazakistan, ekonomide, siyasi istikrarda ve yenilenmede önemli başarılarına imza attı. Küreselleşen dünya akımında hem özüne ve geleneklerine sahip çıkmayı, hem gelişmelere hızla ayak uydurup, geleceğe yönelik yüksek hedefler koymayı başardı. Bu devrin getirdiği değişim topyekün bir değişimdi. Değişim ve yenilenme sokakta, evde, eğitimde, anlayışta, özetle her alanda vücuda gelmesi gereken bir mecburiyetti.

1991 yılında Almatı, bağımsız Kazakistan'ın başkenti olur. 28 Aralık 1993 tarihinde Kazakistan Cumhuriyeti Meclisi'nde şehrin resmî adının Almatı olduğu kararı alınarak, bütün dillerde bu şekilde kullanımına başlandı (Kurmangaliyeva Ercilasun 2008: 2). 1997 yılında başkent, Astana'ya kaydırıldı. 1 Temmuz 1998 yılında, Almatı'nın statüsü hakkında yeni bir kanun kabul edilerek şehir, tarihî, bilim, kültür, finans ve sanayi merkezi olarak tanımlanmıştır.

Almatı, halk arasında güney başkent olarak da anılmaktadır. Bağımsızlık devri Almatısı'nda görülmesi gereken yerler arasında, Bağımsızlık Anıtı, Şimbulak, Kök-

29 [http://ru.wikipedia.org/wiki/Площадь_Республики_\(Алма-Ата\)](http://ru.wikipedia.org/wiki/Площадь_Республики_(Алма-Ата))

töbe, Medeu buz pateni, merkez camii, arasında Kazakistan'ın ilk Cumhurbaşkanı Parkı'nın da bulunduğu yeni ve gelişmiş parklar, tiyatrolar, müzeler, yenilenen modern sinemalar, eğlence merkezleri, su parkları, sanat galerileri, golf kulüpleri ve şelaleler bulunmaktadır³⁰. Bunlara ek olarak, Almatı metrosu, modern metotlarla geleneksel hayatı sergileyen kendine özgü tarzda bezenen istasyonlarla şehrin görülmesi gereken yerlerinden biri olmuştur. Almatı sakinlerine ve şehri ziyaret eden konuklara, Sovyet dönemindeki anlayıştan farklı bir şekilde hizmet veren, birçok işyerini bir arada bulunduran AVM'ler de cazip görüntülere sahiptir. Birçok şehirden farklı olarak 24 saat açık olan eczaneleri, süpermarketleri, restoranları bulunmaktadır.

Almatı şehrinin merkezinde caddeler ve sokaklar dikey ve yatay olarak tasarlanmış ve yapılmıştır. Sokaklarda binaların numaralandırılması, bir tarafında tek, karşı tarafında da çift numaralardır. Almatı'da adres gösterilirken önce binanın kapısının bulunduğu sokak yazılır, sokak ve caddeler çok uzun devam ettiğinden, adresin kolay bulunabilmesi için binanın kapısının bulunduğu sokağı kesen sokağın adı da belirtilir. Bu planlı yapılanmanın temeli 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar uzanır.

2011 yılı verilerine göre, şehrin yüzölçümü yaklaşık 340 metrekare büyüklüğündedir. Almatı şehrinin geliştirilmesi ile ilgili yapılan ve uygulanmakta olan plan, 1998-2020 yıllarını kapsamaktadır. Bu planın temel amacı, ekolojik açıdan temiz, güvenli ve sosyal çevre oluşturmaktır. Bundan dolayı mimarî ve inşaat sektörlerinde, Almatı'nın "bağ-bahçe" alanlarını korumak ve geliştirmek öncelikli amaç olarak belirlenmiştir. Plan dâhilinde, çok katlı evlerin inşası, üretim yerlerini geliştirme, trafik ve toplu taşıma imkânlarını artırma ve metro hattının uzatılması gibi temel hedefler bulunmaktadır (*Almatı Tarihi* 2014). Şehir, aynı zamanda büyük bir ulaşım merkezidir. Şehirde çeşitli fabrika ve sanayi, üretim merkezleri bulunmaktadır. Almatı şehrinin yıllık vergisi, ülke bütçesinin yaklaşık %27'sini oluşturmaktadır (*Almatı Tarihi* 2014).

Temsil konusunda, Kazakistan Parlamentosu, çift kanatlı olup, *Senat* ve *Majlis*'ten oluşmaktadır. Parlamento, 1995 yılında referandumla kabul edilen Kazakistan Cumhuriyeti Anayasası gereği, devletin en yüksek Yasama organıdır³¹.

Kazakistan Cumhuriyeti Anayasasının 8. Bölümünün 85-89 maddeleri, Yerel Yönetimlerle ilgili maddeleri içermektedir. Yerel yönetim organlarına *maslihat* (şehir meclisi) denmektedir. Maslihatlar, halk tarafından gizli oy yoluyla 5 yıl süreyle seçilir. Maslihat delegesi adayının, 20 yaşını doldurmuş olması gerekir. Maslihatlar, bölgesel kalkınma planları, ekonomik ve sosyal programları, yerel bütçeleri ve onların icrasını onaylama ve denetleme; sorumlu oldukları alanın inşaat sorunlarını çözüme; komisyonlar kurma ve onların çalışmalarını denetleme gibi konulardan sorumludur. Maslihatların süresinden önce faaliyetinin durdurulması, Devlet Başkanı

30 http://dostoprim.almaty.kz/page.php?page_id=7&lang=1

31 <http://www.parlam.kz/kk>

tarafından veya maslihatın kendini feshetme kararıyla gerçekleştirilir³². Temel olarak 1995 Anayasasına dayanan yerel yönetimler yasasına daha sonra birkaç defa ekleme ve genişletme suretiyle değişiklikler yapılmıştır³³.

Almatı şehri, yerel siyaset ve yerel ekonomi açısından büyük potansiyele sahiptir. Şehir, öncelikle büyük demografik ve işgücü potansiyeli taşımaktadır. Şehir sakinleri Ekim 2013 itibarıyla bütün ülke nüfusunun yaklaşık %8,7'sini oluşturmaktaydı. Ekonomik olarak aktif nüfus ağırlığı %65,8, iş bulma oranı %94,3'tür. Almatı, özel teşebbüs alanında da ülkenin en yüksek oranlarından birine sahiptir. Şehrin, Gayri safi Bölgesel Hasıla (GSBH) oranlarına sektörler bazında bakıldığında 2012 yılında, hizmet sektörü (ticaret hariç) %27,9, ticaret %32,4, taşımacılık ve depolama %5,8, enformasyon ve iletişim %8,3, sanayi %5,2 ve inşaat sektörü %3,5 ağırlığı oluşturmuştur. Almatı, aynı zamanda yüksek yatırım çekme gücüne sahip olup, yatırım büyüklüğü açısından ülkenin ikinci şehrini teşkil etmektedir. Almatı turizm sektöründe de öncü rol oynamaktadır. Dış ticaretle de önemli paya sahip olan şehir, ülkedeki ihracatın %6 ve ithalâtın %28,3'üne; ülkedeki toplam dış ticaret hacminin %13,1'ine sahiptir³⁴.

Almatı şehri yerel yönetimi tarafından 2011-15 yılları için belirlenen temel hedef, 2015 yılına kadar olan dönemde yaşam kalitesini ve ülkenin rekabet gücünü artırmaya yönelik, sürdürülebilir sosyo-ekonomik büyümeyi sağlamaktır. Bu bağlamda, ekonomik kalkınma, sosyal gelişme, altyapı çalışmaları, Almatı şehir sınırlarının genişletilmesi ve yerel yönetim sistemlerinin geliştirilmesi gibi ana alanlarda ilerleme sağlanması amaçlanmaktadır³⁵.

Günümüzdeki Almatı Maslihatı'nın yapısı hakkında temel bilgiler vermek gerekirse, şehir meclisi 15 Ocak 2012 tarihinde seçilmiştir. Maslihatta daimi meclis komisyonları olarak: Ekonomi ve Bütçe Komitesi; Bilim, Eğitim, Kültür ve Spor Komisyonu; Çevre, Kamu Sağlığı ve Olağanüstü Haller Komisyonu; Kentsel Planlama, Peyzaj ve Belediye Mülkiyet Komisyonu; Kanun ve Hukuk, Yerel Yönetim ve Özyönetim Komisyonu; Sosyal İşler ve Kamu Komisyonu ile Denetim Komisyonları bulunmaktadır. Almatı Maslihatı'nda 37 delege bulunmaktadır. Delegelerden 35'i *Nur Otan* Halk Demokratik Partisi mensubu; diğer ikisi de bağımsız delegedir. Maslihat, etnik kompozisyon olarak 25 Kazak, 8 Rus, 2 Koreli, 1 Uygur ve 1 Tatar delegeden oluş-

32 <http://www.constitution.kz/kaz/bolim8/>

33 Daha fazla bilgi için bakınız: http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z060000186_/links; <http://www.adilet.gov.kz/node/15719>

34 <http://www.mga.kz/solutions/maslikhat-programms/88-programma-razvitiya-goroda-almaty-na-2011-2015-gody.html>

35 <http://www.mga.kz/solutions/maslikhat-programms/88-programma-razvitiya-goroda-almaty-na-2011-2015-gody.html>

maktadır³⁶. Almatı şehri *akimi* (Belediye Başkanı) Ahmetjan Esimov, bu görevi 2008 yılından beri yürütmektedir³⁷. Almatı şehrinde, Alatau, Almalı, Awezov, Bostandık, Jetisu Medeu ve Türksib adlı 7 ilçe bulunmaktadır.

Bağımsızlıktan sonra şehirde meydana gelen değişikliklerin başında Sovyet döneminde yasaklanan veya uygulanamayan unsurların tekrar su yüzüne çıkmasına olanak sağlanması, bağımsızlık vurgusu ve kaybedilen değerlerin tekrar kazandırılması sayılabilir. Örneğin, sosyalist rejimde rahat yaşanmamış olan etnik ve dinî aidiyet konusunda, Gorbaçov'un *glasnost*, *perestroika* ve demokrasi siyasetlerinden dolayı 1980'lerin sonundan itibaren ve bağımsızlık döneminde rahatlama yaşanmıştır. Bunlara ek olarak Stalin zamanında katledilen veya sürülen aydınların eserleri de toplatılmış ve yasaklanmış durumda idi; bu eserlere de bağımsızlık arefesinde ve sonrasında erişilmeye başlandı. Millî değerleri öğrenme ve tekrar kazandırılması, sokak ve cadde isimlerinde de görülmektedir. SSCB döneminde Çarlık zamanında verilen isimler, sosyalist ideolojiyle ilgili isim ve kavramlarla değiştirilmişti. Bu sefer ise Sovyet döneminde verilen isimlerin yerine Kazak tarihi, dili, edebiyatı, bilimi ile ilgili büyük şahsiyetlerin isimleri kazandırılmıştır. Almatı'da 150 civarında sokak ve caddenin ismi değiştirilmiştir. Şehirde değiştirilen ilçe, uydukent, sokak, cadde ve bulvarların başlıcaları Tablo 3.1', 3.2, 3.3'te verilmiştir³⁸. Bağımsızlıkla beraber gelen kimlik sorgulaması ve tanımlanması, sokak ve cadde adlarındaki değişime de yansımıştır.

Tablo 3.1. Almatı Şehrinin 7 İlçesi ve İsim Değişiklikleri³⁹

Eski Adı (SSCB Döneminde)	Yeni adı (Bağımsızlık Dönemi)
Kalinin	Bostandık (Özgürlük)
Lenin	Jetisu (Yedisu)
Oktyabr	Türksib (Türkistan-Sibirya demiryolu)
Sovyet	Almalı (Elmalı)
Frunze	Medeu (Medeu)
Alatau	Alatau (aynı kalmıştır)
Awezov	Awezov (aynı kalmıştır)

Kaynak. <http://vernoye-almaty.kz/places/newnames.shtml>;
<http://www.kn.kz/ru/helpful/view/id/175/>;
<http://alma-ata2.narod.ru/streets.htm>.

36 http://www.almaty.gov.kz/page.php?page_id=1622&lang=1

37 http://almaty.gba.kz/page.php?page_id=67&lang=1

38 Listenin tamamı için bkz: <http://vernoye-almaty.kz/places/newnames.shtml>; <http://www.kn.kz/ru/helpful/view/id/175/>; <http://alma-ata2.narod.ru/streets.htm>.

Almatı'daki sokak ve caddelerin birçoğunun tarihi ve konumu ile ilgili daha fazla bilgi için bkz: http://kk.wikipedia.org/wiki/Алматы_қаласындағы_көшелердің_тізімі (15.05.2014)

39 Önceden mevcut olan Moskova ilçesi dağıtılmıştır.

Tablo 3.2. İsmi Değiştirilen Bazı Uydukentler

Eski Adı (SSCB Döneminde)	Yeni adı (Bağımsızlık Dönemi)
Kirov	Aygerim
Prigorodnyy (Banliyö)	Şanırak
Emekçi	Zere

Kaynak. <http://vernoye-almaty.kz/places/newnames.shtml>;
<http://www.kn.kz/ru/helpful/view/id/175/>; <http://almaata2.narod.ru/streets.htm>.

Eğitim alanında da bağımsızlık vurgusu, milli kimlik ve öze dönüş unsurları görülmektedir. Almatı Büyükşehir Belediye Başkanı Ahmetjan Esimov'un 2013 yılında Dil bayramı kutlamaları çerçevesinde yaptığı konuşmasında, 1970'li yıllarda Almatı'da salt Kazakça eğitim veren sadece 1 okul, 1989 yılında da 7 okul olduğunu belirtmiştir. Esimov, konuşmasında bağımsızlığın kazanılmasından sonraki dönemde 1999 yılında bu okulların sayısının 32'ye ve 2013'te de 50'ye ulaştığının altını çizer. Ayrıca 20 yıl önce Almatı'da Kazakça okullarda okuyan öğrenci sayısı 8000 iken, 2013 yılına gelindiğinde bu sayının 70000'in üzerinde olduğunu belirtir (Esimov 2013).

Bağımsızlık döneminde okul öncesi eğitimde de bir artış olduğu fark edilebilir. Şehirdeki 216 kreşin 81'i Kazakça, 82'si de karma dildir. Yine 2013 yılı verilerine göre, hâlen okul öncesi eğitime devam eden çocukların 15000'i Kazakça, 7000'i Rusça eğitim görürken, 18000 çocuk da karma kreşlerde eğitim almaktadır. Dikkate şayan bir olgu, farklı etnik kökene ait olan halkların, çocuklarına Kazakça eğitim vermeye başlamalarıdır. Örneğin, Almatı şehrindeki kreşlerde farklı etnik kökenden 3692 çocuk Kazakça eğitim almaktadır. Bunların 2266'si Rus, 1426'sı da resmen kabul edilen diğer azınlık milliyetlerdendir. Hâlen Almatı'daki okul öncesi eğitim veren kurumlarda çocukların %60,2'si Kazakça eğitim veren sınıflarda eğitim almaktadır.

Esimov, yüksek öğretim kurumlarında da bu durumun eskiye nazaran çok değiştiğinin altını çizer. Bugün Almatı'da 53 tane yüksek öğretim kurumu bulunmakta olup, burada öğrenim gören 186000'den fazla öğrencinin yarısı Kazakça eğitim almaktadır. Rakamlarla karşılaştırmak gerekirse, 1990-91 eğitim-öğretim yılında Kazakça eğitim veren sınıf oranı %13,6 iken, 2000-2001 yılında %30,1 olmuştur. 2010-2011 akademik yılında ise bu sayı %51,6'ya ulaşmıştır (Esimov 2013).

Tablo 3.3. Almatı'da Değiştirilen Sokak ve Cadde Adları

Eski Adı (SSCB Döneminde)	Yeni adı (Bağımsızlık Dönemi)
8 Mart	Şamşı Kaldayakov
Kazakistan Komsomolunun 10 yılı	Juban Moldagaliyev
23. Parti Kongresi	Fuzulî
Ekimin (Devrimin) 50. Yılı Bulvarı	Rayımbek
Komsomolun 60. Yılı	Jamakaev
Avrora	Turgut Özal
Bauman Sokağı	Ş. Esenov
Iliiç (Lenin) Sokağı	Sırbay Maulenov
Enternasyonel Sokağı	S. Aşimbayev
Atlı Asker Sokağı	Potanın
Kozak Sokağı	Kabanbay batır
Kalinin Sokağı	Dinmuhammed Konayev
Karl Marks Sokağı	Abılay han
Kommünist Bulvarı	Töle bi
Komsomol Sokağı	M. Beysebayev
Kızıl Ordu Sokağı	Süyinbay Bulvarı
Kızıl Muhafızlar Sokağı	Fuzulî
Kızıl Partisan Sokağı	İştvan Konır
Kremlin Sokağı	Beyimbet Maylin
Lenin Bulvarı	Dostık Bulvarı
Leningrad Sokağı	Goethe
Leninsel Değişim	Akan seri
Mikoyan Sokağı	Mustafa Şokay
Ekim Sokağı	Ayteke bi
Patrice Lumumba	Mustafa Öztürk
Pravda Bulvarı	İbıray Altınсарın
Proleter Sokağı	Zenkov
Roza Lüksemburg Sokağı	Uzakbay Kulımbetov
Sovyet Sokağı	Kazıbek bi
Sovyet Anayasası Sokağı	Ermahan Bekmahanov
Frunze Sokağı	Sultanmahmud Toraygırov

Kaynak. <http://vernoye-almaty.kz/places/newnames.shtml>; <http://www.kn.kz/ru/helpful/view/id/175/>;

Almatı'daki ilk ve orta öğretim ile Kazak dilinin durumuna bakıldığında 2012-23 eğitim-öğretim yılında ilk ve orta öğretim yapan 185 devlet okulu ve 40 özel okul ile vakıf okulu bulunduğu görülmektedir. Devlet okullarında 160000, vakıf veya özel okullarda 8590 öğrenci eğitim almaktadır. Bunların 59'u Kazakça eğitim veriyorken, 62'si Rusça, 3'ü Uygurca eğitim vermektedir. Bunların dışında karma okullarda mevcuttur. 56 okul Rusça ve Kazakça karma, 2 okul Rusça ve Almanca karma, 2 okul Rusça ve Uygurca karma, 1 okul da Kazakça-Rusça-Uygurca karma eğitim veren okuldur. M. Şahanov, bu verilere bakıldığında eğitim dili Kazakça olan okulların sayısında fazla bir mesafe kat edilmemiş olmasını eleştirmektedir⁴⁰. Almatı, başkent olması sebebiyle Sovyet devrinde de Kazakistan'da en çok üniversite bulunan şehirdi; bu durum bugün de böyle devam etmektedir. Kazakistan'da 20. yüzyılda açılmış olan yüksek öğretim kurumları, bağımsızlık sonrasında isim değişikliğine gitmişlerdir⁴¹. Sovyet devrinde kurulmuş olan bu yüksek öğretim kurumları şimdiki adlarından da anlaşılacağı gibi, eskiden enstitü diye adlandırılırlar bağımsızlıktan sonra hemen hepsi akademi veya üniversiteye dönüştürülmüşlerdir. Ayrıca kurumlar, millî kimliğe dönüş sürecinde Kazak tarihi, kültürü veya bilim dünyasından bir şahsın adını almışlardır.

Esasında sadece isim değişikliğine gitmemiş, buna ek olarak yapılarında da serbest piyasa ekonomisine geçişin sebep olduğu değişiklikler ortaya çıkmıştır. Örneğin, Sovyetler Birliği döneminde eğitim her aşamada ücretsiz iken artık paralı eğitim sistemi de başlar. Özellikle serbest piyasa ekonomisine uygun olan yeni meslekler oluşur, yeni bölümler açılır. Eğitim sistemi gözden geçirilerek Batı standartlarına uygun hale getirilmesi yönünde çalışmalar yapılmaktadır. Lisansüstü eğitimde birçok ülkeden farklı olan Sovyet sistemi terkedilerek artık Batı sistemine göre yüksek lisans ve doktora eğitimi uygulanmaktadır. Kazakistan Cumhuriyeti'nde, eğitime ve yayına geniş bütçe ayrılarak, bilim insanlarının ve doktora öğrencilerinin kendilerini yurtdışında

40 <http://www.kazaitys.kz/kz/article/view?id=524>

41 Örneğin, Kazak Pedagoji Üniversitesi'nin bugünkü adı Abay Kazak Millî Pedagoji Üniversitesi'dir. Almatı Veterinerlik Enstitüsü ile Kazak Köy Ekonomisi Enstitüsü, bağımsızlıktan sonra birleştirilerek Kazak Millî Tarım Üniversitesi adıyla üniversiteleştirildi. Kazak Tıp Enstitüsü'nün günümüzdeki adı Sancar Asfendiyarov Kazak Millî Tıp Üniversitesi'dir. Kazak Devlet Üniversitesi'nin günümüzdeki adı Al-Farabi Kazak Millî Üniversitesi olup, ülkenin önde gelen köklü üniversitelerinden biridir. Kızlar Pedagoji Enstitüsü bugün Kazak Devlet Kızlar Pedagoji Üniversitesi'dir. Bunlardan başka Kazak Politeknik Enstitüsü'nün şimdiki adı Kanış Satpayev Kazak Millî Teknik Üniversitesi; Almatı Halk Ekonomisi Enstitüsü'nün günümüzdeki adı Turar Riskulov Kazak Ekonomi Üniversitesi; Almatı Teknoloji Enstitüsü şimdi Almatı Teknoloji Üniversitesi; Almatı Mimarlık ve İnşaat Enstitüsü, şimdi Kazak Baş Mimarlık ve İnşaat Akademisi; Almatı Enerji Bilimi Enstitüsü, günümüzde Almatı Enerji Bilimi ve Telekomünikasyon Üniversitesi; Almatı Demiryolu Taşımacılığı Mühendisliği Enstitüsü, Muhamedjan Tınışbayev Kazak Taşımacılık ve Ulaşım Akademisi; Almatı Yabancı Diller Pedagoji Enstitüsü artık Abılay Han Kazak Uluslararası İlişkiler ve Dünya Dilleri Üniversitesi; Kazak Devlet Beden Eğitimi Enstitüsü, şimdi Kazak Spor ve Turizm Akademisi; Almatı Tiyatro ve Sanat Enstitüsü, günümüzde Temirbek Jürgenov Kazak Millî Sanat Akademisi ve Almatı Konservatuarı ise Kurmangazi Kazak Millî Konservatuarı olarak değiştirilmiştir. Kazak Maden ve Metalürji Enstitüsü günümüzde Ö. Baykonrov Maden – Metalürji Enstitüsü adıyla Kanış Satpayev Kazak Millî Teknik Üniversitesi'nin bünyesine dâhil edilmiştir.

geliştirmeleri, çok sayıda kitap yayınlanması, yurtdışında kendi alanlarında yetkin bilim insanlarının Kazakistan'a davet edilerek ders vermeleri, doktora öğrencilerine endekslı dergilerde yayın ve biri yurtdışından olmak üzere çift danışman uygulaması ve benzeri birçok olumlu gelişmeler yaşanmaktadır.

Bağımsızlık döneminde Almatı'da açılan yeni eğitim kurumları arasında kimi si özel üniversite olan KIMEP Üniversitesi, Uluslararası Enformasyon Teknolojileri (IT) Üniversitesi, Kazak-İngiliz Teknik Üniversitesi, Kazakistan-Alman Üniversitesi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Kazakistan-Rusya Tıp Üniversitesi, "Nur" Kazak-Mısır İslâm Üniversitesi, Kazak Çalışma ve Sosyal İlişkiler Akademisi, Kazak Ulaşım ve İletişim Vasıtaları Üniversitesi, Kazak Mühendislik ve Teknik Üniversitesi, Kaynar Üniversitesi, Turan Üniversitesi ve daha birçok üniversite bulunmaktadır. Bağımsızlıkla beraber hem özel üniversitelerin açılması yeni bir olgu hem de eğitim için ödeme yapılması yeni bir kavram olmuştur. Ayrıca eskiden sadece SSCB içinde şube açılabilirdi ancak artık diğer yabancı ülkelerle ortaklık kurulup üniversiteler açılmaya başlamıştır. Almatı, Kazakistan'da en çok üniversite bulunan şehir olagelmıştır ve bu özelliğini hâlâ korumaktadır. 1929-1997 yılları başkent olmuş olmasının sonuçları ve avantajları devam etmektedir.

Almatı'nın birçok açıdan cazip konumda olması, büyük eğitim, finans, kültür merkezi olması gibi faktörler, şehrin çok göç almasını beraberinde getirmektedir. Şehrin geleceği ile ilgili tahminler ve hesaplamalar, şehir nüfusunun daha 2030 yılında kritik bir noktaya ulaşacağını göstermektedir⁴². Almatı nüfusunun artması ayrıca ekolojik şartlar açısından da önem taşımaktadır. Devlet Başkanı N. Nazarbayev, Mart 2014'te yaptığı açıklamada, Almatı şehrinin gelişmesi ile ilgili sorunların her zaman büyük önem taşıdığını vurgulamış ve Almatı'nın 1,5 milyon nüfusu ile beraberinde taşıdığı potansiyellere ve tehlikelere dikkat çekmiştir⁴³.

Bir diğer çalışmaya göre, şehir nüfusunun 2050 yılında 2 milyon 300 bine ulaşacağı hesaplanmıştır. Bu sürekli göç alan ve nüfusu artan şehrin geleceği ile ilgili birtakım çalışmalar planlanmaktadır. Almatı Büyükşehir Belediye Başkanı, Nisan 2014'teki bir konuşmasında, şehir merkezinde nüfusun artmasına karşı şehrin etrafında cazibe merkezlerinin kurulması, orada yaşama ve çalışmaya uygun sanayi merkezleri ile sosyal altyapı çalışmalarının gerçekleştirilmesi gerektiğinin altını çizmiştir. Bu çalışmanın amacının şehir içindeki birikmeyi azaltıp, sakinlerin şehir dışına doğru göç etmesini sağlamak olduğunu belirtmiştir⁴⁴.

42 <http://www.bnews.kz/ru/news/post/145015/>

43 <http://www.inform.kz/eng/article/2642681>

44 <http://today.kz/kz/kazakhstan-news/2014-04-11/a-esimov-almaty-aglomeraciyasyn-damytu-maselelerin-talkyfa-saldy/>

Almatı nüfusunun sınırlanması ile ilgili çalışmalar yapan Almatı Büyükşehir Belediye Başkanı Ahmetjan Esimov'un yürüttüğü siyaset ile ilgili Kazakistan'ın etkin ve genç gazetecilerinden Naziya Joyamergenkızı, Türkistan gazetesindeki yazısında Almatı şehrinin geleceği ve bu siyasetin Kazakları nasıl etkileyeceği konusundaki sorun ve kaygılarını kaleme almıştır. Joyamergenkızı, şehir sakinlerinin sayısını sınırlamayı gözeten Almatı Büyükşehir Belediye Başkanı Ahmetjan Esimov'un hedefini sorgulamaktadır. Joyamergenkızı yazısında şehirde kalıcı işe girebilmek için gerekli olan kalıcı ikameti yaptırabilmek zaten zor iken, sınırlamanın bu durumda olanları gelecekte daha da zor durumda bırakabileceğinden; köylerde işsizlik nedeniyle çaresizlik çeken vatandaşların Almatı gibi büyük şehirlere gelip yerleşmeye çalıştığından, dolayısıyla bu tür önlemlerin vatandaşların işini daha da zorlaştıracağından söz etmektedir. Naziya Joyamergenkızı, "şehir sakinlerinin sayısının sınırlandırılması"nın sonucunda, Sovyetler Birliği döneminde şehirden uzak tutulan, hatta yerleşmelerine izin verilmeyen Kazak vatandaşlarının bundan sonra da Almatı'ya yerleşmelerinde ve çalışmalarında zorluk yaşanıp yaşanmayacağını sorgulamaktadır. Gazeteci, alternatif olarak nüfusu sınırlamak yerine komşu ülkelerden gelen yasadışı göçün durdurulmasını önermektedir (Joyamergenkızı 2014).

Bunun dışında, Almatı şehrine, şehirle bitişik olan 27 köyün katılması düşünülmektedir. Bununla ilgili yasa 16 Nisan 2014 tarihinde imzalanmıştır. 798 numaralı bu yasa gereği, Almatı şehrine 23200 hektarlık bir alan aktarılmıştır. Bunların 604,6 ha İli İlçesi'nden, 16069,7 ha Karasay İlçesi'nden ve 6525,7 hektarı da Talgar İlçesi'nden şehir sınırlarına dâhil edilmiştir. Bu uygulama sonrasında "Güney Başkent" (Almatı) nüfusunun 100.000 daha arttığını hesap etmek gerekir. Şehir topraklarına katma uygulamasının amacı ise, adı geçen yerlerin şehir topraklarına katılması sonrasında şehrin merkezinden bu bölgelere göç planlanması ve şehir yoğunluğunun azaltılması hedefidir. Bu uygulama daha hayata geçirilmeden bile merkezden bitişikteki banliyö- lere ve Talgar, Kaskelen gibi uydu kentlere göçlerin başladığı bilinmektedir. Şehrin dışındaki uydu kentlere yeni cazibe merkezleri denmektedir. İlerleyen günlerde bu yeni bölgelere sanayi merkezlerinin de taşınması planlanmaktadır. Ayrıca, bu uydu kentlere sanayi ve üretim yerlerini, fabrikalarını taşıyan müteşebbislerin giderlerinin de bir kısmı karşılanmaktadır⁴⁵.

Bunlardan ayrı olarak, son yıllarda hızlı ve bütüncül olmayan bir yapılanma dikkat çekmektedir. Eskiden apartmanda oturan veya dışarıdan Almatı'ya taşınan birçok insan, bahçeli evleri tercih ederek, imkânı olanlar yeni evler yaptırmaktadır. 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında konar-göçerlikten yerleşik düzene geçildiği zaman, otağlarda yaşamaya alışan Kazakların ev inşa etmede sıkıntı yaşadıkları bilinmektedir. O sıralarda Kazakların, evlerini daha önceden yerleşik düzende olan Tatar, Özbek ve Rus marangozlara yaptırdıkları, sonradan Kazaklar arasında da ustalar yetişmeye

45 <http://today.kz/news/kazakhstan/2014-03-20/territoriya-almaty-uvelichitsya-na-23-tysyachi-gektarov/>;
<http://www.inform.kz/kaz/article/2649865>

başladığı kaydedilmiştir (Argınbayev 2007: 104). Şimdi de buna benzer bir durum gözlemlenmektedir. Ev yapmada usta ve tecrübeli olmaları, onların da buna ihtiyaçları olmaları bakımından Özbekistan'dan gelen işgücüne yönelme olgusu mevcuttur. Diğer taraftan, çok sayıda evin kontrolsüzce yapılıyor olması, standart ve kalite açısından bir endişe doğurmalıdır. Zira Almatı, deprem bölgesinde bulunan bir şehirdir.

Bağımsızlık sonrası Kazakistan ve Almatı, sosyo-ekonomik alanda bölgenin lokomotifi olarak addedilmektedir. Gerek ülke, gerekse şehir, yatırımlar açısından oldukça cazip hâle gelmiş, istikrar ise anahtar kelime olarak yatırımı ve ekonominin seyrini desteklemektedir. Halk açısından bakınca Sovyet dönemi ile kıyaslanamayacak ölçüde alım gücü artmıştır. Şehirde AVM, dükkan, restoran ve benzeri özel işyerlerinin çok sayıda açılması, şehir caddelerindeki lüks ve pahalı arabalar, hatta son yıllarda görülen trafik sıkışıklığı alım gücünün yüksek olmasının ve ekonominin iyi olmasının göstergeleridir. Şehrin hem merkezinde hem uçlarında yeni veya çehresi değişmiş şık binalar dikkat çekmektedir. Ancak Kazakistan'ın, Rusya Federasyonu ve Beyaz Rusya ile Gümrük Birliği'ne girmesi, fiyatları yükselttiği için alım gücünün son yıllarda biraz düştüğü söylenebilir.

3.2 Astana

16 Aralık 1991'de bağımsızlığını ilan eden Kazakistan Cumhuriyeti, ilk bağımsızlık yıllarının imkânsızlıkları içerisinde başkentini Almatı şehriden Akmola şehrine taşımaya karar vermiştir. 20 Ekim 1997'de Kazakistan'ın başkenti ilan edilen Akmola şehrine 6 Mayıs 1998'de Astana adı verilmiştir. Kazakistan Cumhuriyeti başkentinin taşınması kararının alındığı 1994'ten hemen sonra kamuoyunda başlayan tartışmalar, Astana başkent olduktan sonra da dinmemiştir. Kazakistan'ın en güzel şehri olarak kabul edilen Aladağlar eteklerindeki yemyeşil yumuşak iklimli Almatı şehriden sert karasal iklime sahip bozkır ortasında bulunan tipik Sovyet tarzı şehre başkentin taşınması kararı uzun süredir toplumda ve yurtdışında kimileri tarafından garipsenmiş, eleştirilmiştir. Bugün, hem fiilen hem de halkın zihninde Astana'yı bir başkent olarak inşa etmeye yönelik ısrarlı çabaların başarıya ulaştığı söylenebilir. Yıllar geçtikçe, başkentin taşınması ile ilgili sunulan birçok gerekçenin haklı çıktığı anlaşılmıştır. Üstelik bugün, başkent taşındığı sırada siyasi taktik nedeniyle fazla seslendirilmeyen ve daha çok Kazakistan'ın devlet ve ulus inşasını ilgilendiren gerekçelerin gündeme geldiği görülmektedir.

Bu çalışmaya göre başkentin taşınması ve inşa edilmesi sürecinde milli devlet inşası belirleyici olmuştur. Bu kimlik, milli ve çağdaş bileşenleri üzerine inşa edildiği gibi Astana da milliliği ve çağdaşlığı, ayrıca onların bileşimini sembolize eden bir şehir olarak inşa edilmektedir. Bu çalışmada yeni başkentin inşası örneği çerçevesinde bağımsızlıktan itibaren Kazakistan'ın geçirdiği siyasi, ekonomik, sosyal, demografik ve kültürel değişim incelenmiştir. Kazakistan'ın geçirdiği kültürel değişimde devletin

rolü dikkat çekici olup, Astana tarihinin yeniden yorumlanması, yeni yorumların yaygınlaştırılması ve halka tanıtılması konusunda yapılan devlet destekli çalışmalar genel olarak Kazak tarihi konusunda yeni tarih tezlerinin oluşturulmasında devletin rolünün ne kadar öne çıktığını açıkça göstermektedir. Diğer taraftan Astana'da yaşanan ekonomik ve bununla bağlantılı sosyo-ekonomik dönüşüm, Kazakistan'ın uyguladığı ekonomi ve gelişme politikalarının sonuçlarını gözler önüne sermektedir.

3.2.1 Başkentın Taşınması ve Devlet İnşası

Kazakistan ile ilgili yazında başkent kaydırma kararı birkaç açıdan ele alınmış, bazı yazarlar bu karara eleştirel bir biçimde yaklaşmıştır. 2000'li yıllara gelindiğinde birçok araştırmacı, bu kaydırmanın millet inşasıyla ilgili olduğu kanısına varmıştır (Wolfel 2002; Schatz 2004; Koch 2013; Köppen 2013). Schatz'ın belirttiği gibi, eski Sovyet coğrafyası için bu karar alışılmadık olsa da, aslında sömürgecilik sonrası dünyada rastlanan bir durumdur (Schatz 2004). Bilim adamlarının tahmini olarak öne sürdükleri görüşler Nazarbayev'in kendisi tarafından süreç içinde doğrulanmıştır.

Başlangıçta karar alınırken Kazakistan yönetimi başkentın taşınması lehine pekçok siyasi, ekonomik, coğrafi etkenler ile çevreciliği ilgilendiren gerekçeler öne sürmüştü. Başkentın taşınma kararının ele alındığı Temmuz 1994 Kazakistan Yüksek Sovyet oturumunda Nazarbayev, güvenlik üzerinde fazla durmamakla birlikte, başkentın sınıra bu kadar yakın bulunmaması ve ülkenin ortasında bulunması gerektiğini savunmuştur (Nazarbayev 2009: 489). Daha sonra Nazarbayev'in 2005'te yayınlanan kitabında güvenliğin önemli bir rol oynadığı belirtilmiştir. Buna göre, Akmola'nın Kazakistan'ın ortasında ve bütün sınırlardan yaklaşık olarak eşit uzaklıkta bulunması, başkent olarak seçiminde önemli bir rol oynamıştır (Nazarbayev 2005: 20). Sovyetler Birliği çöküşe doğru giderken ünlü Rus aydını Aleksandr Soljenitsin'in Rusya'nın Orta Asya ülkelerinin bağımsızlığını tanıması gerektiği, ancak bunu yaparken kuzey Kazakistan topraklarının Rusya'ya bağlanması gerektiği fikrini de içeren, "Rusya'yı Nasıl Düzenli Hâle Getiririz" broşürü yayımlanmıştı (Soljenitsin 1991: 5-6). Başkentın taşınması kararını anlatan Nazarbayev'in özellikle Soljenitsin'den bahsetmesi ve onun fikrinin endişe verici olduğunu belirtmesi dikkat çekicidir (Nazarbayev 2005: 89). Anlaşılan o ki, kuzey Kazakistan toprakları üzerinde Rusya'nın hak iddia etmesi ihtimalinin bulunması, başkentın kuzeye doğru taşınmasında etkili olmuştur. Nazarbayev'in Akmola'nın bütün sınırlara eşit uzaklıkta olduğunu ve Akmola'nın merkezi konumunun başkentın korunaklı olmasını sağladığını vurgulamasıyla birlikte, aslında başkent kuzeye doğru taşınarak Rusya'ya yaklaştırılmıştır. Dolayısıyla güvenlik açısından amaçlanan, Rusya'ya sınır olan, Rusların çoğunluk oluşturduğu ve etkili Rus aydın ve siyasetçilerinin hak iddia ettikleri ülke kuzeyinin, Kazakistan'ın ayrılmaz bir parçası olduğunu ve hiçbir şart altında bundan vazgeçilmeyeceğini göstermekti.

Sovyetler Birliği yıkıldığında en hassas durumda bulunan cumhuriyetlerden birisi Kazakistan'dı. Bu hassasiyet, Rusya ve Çin ile uzun karasal sınırlara sahip olması, nüfusunun %37'sinin Ruslardan ve %55'inin genel olarak Avrupa halklarından (Rus, Alman, Ukraynalı, Belarus) oluşması, etnik Rus ve Rus dilli nüfusun Rusya ile sınır olan bölgelerde yoğunlaşması, Kazakların, toplam nüfusun ancak % 40'ını oluşturması ve genel olarak Kazakistan'da Rus kültürel etkisinin yüksek olması gibi faktörlerden kaynaklanıyordu. Diğer Orta Asya ülkelerinden farklı olarak Kazakistan, Rusya'nın sınır komşusuydu ve üstelik bu sınır, dünyanın en uzun kesintisiz karasal sınırı olup, hiçbir doğal engelle de sahip değildir.

Başkent'in kuzeye doğru taşınması, ağırlıklı olarak Rusların yaşadığı bu bölgeye Kazakların göçünü özendirecek, Akmola ve civarı hem nüfus açısından hem kültürel açıdan olarak Kazaklaşacaktı. Ülkedeki demografik dinamikler başkent'in taşınmasının Akmola'daki demografik ve kültürel yapıyı değiştireceğine işaret ediyordu. Nitekim Astana ile ilgili kitabında Nazarbayev, Soljenitsin'in iddialarının gerçek bir tehlike olduğunu anlattıktan hemen sonra kuzey Kazakistan'daki Rus, Beyaz Rus ve Alman nüfusunun Kazakistan'ı terk ettiğini ve Kazakistan'ın güney bölgelerinde nüfus yoğunluğunun ve işsizliğin yüksek olduğunu anlatmaktadır. Akabindeki açıklamalardan başkent'in taşınmasıyla güneydeki Kazak nüfusunun kuzeye doğru yönlendirilerek demografik değişikliğin planlandığı anlaşılmaktadır (Nazarbayev 2005: 90).

Sovyet döneminde Kazakistan şehirleri Rus kültür dairesinde bulunuyordu. Buna etki eden temel faktör, Rus nüfusunun şehirlerde yoğunlaşmış olmasıydı. Kazakların baskın çoğunluk oluşturduğu bazı illerin merkezlerinde bile Ruslar çoğunlukta idi. Kazakistan'daki şehirleşmeyi araştıran Sultangaliyeva bu durumu "iç sömürgeciğe" benzetmektedir (Sultangaliyeva 2010: 163). Gerçekten de, 1989'a gelindiğinde Kazaklar, Kazakistan'ın toplam şehir nüfusunun sadece %27,4'ünü oluşturuyordu (Sultangaliyeva 2010: 162).

Özellikle 1990'lı yıllarda Kazakistan'dan Rus, Ukraynalı ve Alman göçünün yaşanması ve Kazakistan'daki kırsal nüfusun yeni başkente doğru akması, Astana demografik durumunu hızlı bir şekilde değiştirmeye başlamıştır. 1991-1997 yılları arasında Kazakistan, çoğu Avrupa halklarından oluşan 1,5 milyon net göç vermiştir (Gali vd. 2003: 107). Astana'ya baktığımızda 1989-1999 yılları arasında Astana'da toplam nüfus 281.250'den 326.939'a artarken, Rusların oranı %54,15'den %40,55'e, Ukraynalıların oranı %10,9'dan %5,7'ye, Almanların oranı %5,8'den %3'e, Tatarların oranı %3,6'dan %2,6'ya, Polonyalıların oranı %3,4'den %0,8'e düşmüştür (Altınbekova 2006: 306). Buna mukabil 1989-1999 yılları arasında Astana'daki Kazak nüfusu 2,7 kat artmıştır (Abdığaliyev 2003: 137). 1989'da Astana nüfusunun %18'ini Kazaklar oluştururken, sadece on yıl içinde bu oran %42'ye yükselmiştir (Gali vd. 2003: 105).

1997'de başkentin Astana'ya kaydırılması ile birlikte Astana'ya civar bölgelerden ve ülkenin güneyinden başlayan yoğun göç, demografik değişimin hızlanmasına yol açmıştır. 2009'a gelindiğinde ülkedeki toplam kırdan kente göçün yaklaşık olarak yarısını tek başına Astana çekiyordu (Sultangaliyeva 2010: 169). 2009'da yapılan nüfus sayımına göre şehir nüfusunun %70'i şehre sonradan gelmiş, üstelik %53'ü son on yılda şehre yerleşmiştir (KCIA 2011a: 5).

Şehir halkının hafızası, yönetimlerin dünya anlayışını ve bu yönetimlerin hatırasını taşır. Geçmişe dair izler mimari yapıda, şehrin planında, sokak isimlerinde olabileceği gibi, şehirde yaşayan insanların hafızalarında da devam eder, hatta yeniden üretilir. Mesela bağımsızlıktan sonra isimleri değişmesine rağmen Almatı'daki bazı merkezî caddeler, Sovyet dönemindeki isimleriyle anılmaya devam etmektedir. Ayrıca Almatı'nın eski semtlerinin Sovyet döneminde oluşmuş kendisine has ve yerleşmiş bir çehresi vardır. Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin ardılı olarak kurulan Kazakistan Cumhuriyeti'nin yeni bir başkent edinmesi, geçmişle gelecek arasında bir setin çekilmesi anlamını taşıyordu.

Bugün Astana nüfusunun çoğunluğunun bağımsızlık döneminde şehre gelmiş olması, şehrin Sovyet geçmişiyle ilgili hatıralarının ortadan kalkmasına yol açmaktadır. Doğal olarak şehrin eski sakinleri tarafından eski isimler sürdürülmeye devam etse de (Kotlyarova 2009); ismi değiştirilen caddeler ve sokaklar, nüfusun çoğu tarafından yeni isimleri ile bilinmeye başlanmıştır. Yine şehre kazandırılan yeni çehrenin şehrin doğal görüntüsü olarak hafızalara kazındığı görülmektedir. Genel olarak 1997-1998 döneminde yaklaşık olarak 70 sokak ve cadde ismi değiştirilerek, ilk aşamada bariz bir şekilde Sovyet ideolojik izlerini taşıyan isimler ortadan kaldırılmıştır. 2005'te yine yaklaşık 100 sokak ve caddenin adı değiştirilmiştir (Toekin 2008). Yapılan değişiklikler sonucunda şehrin eski caddelerinden Lenin caddesi, Abay; Karl Marks caddesi, Kenesarı; Ekim caddesi, Muhtar Avezov adlarını almışlardır (Kotlyarova 2009). Böylece eski ideolojiyi temsil eden isimler yerine önemli Kazak şahsiyetlerinin isimleri Astanalıların bugünkü hayatına girmiştir. Son yıllarda ise özellikle 2007'de Astana Valiliği'nin yeni isim verme kararı oldukça kapsamlıydı. Bu karara göre yaklaşık olarak 80 isim değişikliği yapılmış ve daha önce numaralı olan sokak ve caddelere yaklaşık olarak 120 yeni isim verilmiştir (Astana Valiliği 2008). Verilen yeni isimlerin büyük çoğunluğu Kazak tarihine, edebiyatına veya coğrafyasına göndermede bulunmaktadır. Verilen bu yeni isimler arasında eski Rusça isimlerin Kazakçaya çevrildiği durumlar da söz konusudur.

Yapılan değişiklikler sonucunda sadece sokak isimleri değil, Çarlık ve Sovyet dönemlerinden kalma önemli binaların ismi de değiştirilmiştir. Bu isim değişikliğinde sadece Kazakça isim değil istisna olmakla beraber İngilizce isimlerle de karşılaşmaktadır. Örneğin, ismi ilk değiştirilen binalardan birisi, bakir topraklar bölgesinin (*Tselimny Kray*) parti toplantılarının yapılması amacıyla inşa edilen 2.355 koltuğa sa-

hip *Dvoretz Tselinnikov* olmuştur (Bakir Topraklar Sarayı ya da tam çevirisiyle Bakir Toprakçılar Sarayı). 1997-1998 döneminde Bakir Topraklar Sarayı'na İngilizce olarak Congress Hall ismi verilmiştir (Bekus, Medeuova 2011). Öyle ki, bugünkü Astana nüfusunun çoğunluğu bir zamanlar Tselinograd'ın gururu olan bu sembolik binanın geçmişinin farkında bile değildir.

Bununla birlikte şehirde hâlen çok sayıda Sovyet toponimik izleri bulunmaktadır. Bekus ve Medeuova (2011) göre, Sovyet döneminden kalma sokak isimleri yeni nesil şehir halkı açısından hiçbir tarihî anlam taşıyor ve dolayısıyla garip karşılanabiliyor. Mesela Stalin döneminde 1933-1938 döneminde Kazakistan'ı yöneten Levon Mirzoyan'ın adını taşıyan caddenin isminin değiştirilmesi konusu tartışmalara yol açmıştır. Kazakistan'daki Ermeni Kültür Merkezi'nin başkanı bu değişikliğe karşı çıkarırken; Kazak gazeteler, Mirzoyan'ın dönemi sırasında 16 binden fazla insanın kurşuna dizildiğini ve bunlar arasında önde gelen Kazak aydınlarının da bulunduğunu gündeme getirmiştir (Nurtayulı 2013). Buna benzer tartışmalar, Kazakistan medyasında 1990'lı yıllardan itibaren sıklıkla gerçekleşmektedir. Bu sebepten olsa gerek, şehrin eski kısmında birçok sokak ismi olduğu gibi bırakılmıştır.

Şehirde yapılan toponimik değişiklik ve yeni adlandırmalar esasında, hem şehrin Kazaklaştırılmaya hem de uluslararası bir merkez olarak inşa edilmeye çalışıldığını göstermektedir. Uluslararası boyut özellikle 1990'lı yıllarda yapılan birçok ad değişikliğinde kendisini göstermiş, o dönemde yapılan adlandırmalar belirgin bir şekilde Batı kültürel izlerini taşımıştır. Mesela bu süreçte Sovyet şehrinin ayrılmaz parçası olan ve herhangi bir Sovyet şehrinin en büyük AVM'si konumunda olan *TsUm (Tsentral'ny Universal'ny Magazin)*, *SineTempore* adını almıştır (Bekus vd. 2011). Her ne kadar Bekus ve Medeuova, bunu Batı kültürüne olan ilgi ve özenti şeklinde değerlendiriyorlarsa da, burada Sovyet izlerinin yumuşak bir geçişle silinmesi amacı da güdülmüş olabilir. Diğer bir deyişle, Kazakistan yönetimi bütün isimleri Kazaklaştırmak yerine, o dönemde Ruslar arasında da popüler olan Batı kültürel etkisinden yararlanmayı bilinçli olarak tercih etmiş olabilir. Bununla birlikte Kazak isimlerinin giderek daha fazla oranda öne çıkmaya başladığı doğrudur. Özellikle iddialı projelere göre inşa edilen yapılara Kazakça isimlerin verilmesi de Kazakistan yönetiminin Kazak kültürünü Kazakistan kimliğinin temel harcı olarak yaygınlaştırma çalışmalarının ifadesidir. Örneğin şehrin en iddialı binalarından birisine *Han Şatr*, şehrin simgesi hâline gelmiş kuleye ise *Bayterek* adları verilmiştir.

Ancak esas toponimik değişiklik şüphesiz Kazakistan'da ve genel olarak eski Sovyet coğrafyasında *Tselinograd* olarak tanınan şehir adının önce Akmola, daha sonra ise Astana olarak değiştirilmesidir. 1990'ların başında birçok eski Sovyet cumhuriyetinde olduğu gibi Kazakistan'da da yer adlarının iadesi başlamıştır. Sömürgecilik sonrası dünyayla benzerlik gösteren Sovyet ve Rus izlerinin kaldırılmasına yönelik bu yönelim çerçevesinde 1992'de şehre Akmola ismi iade edilmiştir. Şehir adının Sovyet

döneminde Akmolinks'ten Tselinograd'a değiştirilmiş olması, daha bağımsızlığın başında şehrin eski isminin iade edilmesini kolaylaştırmıştır. Buna kıyasla isimleri Çarlık döneminden itibaren değişmeyen Pavlodar ve Petropavlovks şehirlerinin isimleri bugüne kadar aynı şekilde kalmıştır. Zira bu şehirlerin adlarının değişmesi doğrudan Rus etkisini hedef alan bir değişiklik olarak algılanacaktır.

Toponimik değişikliğin yaygınlaşıp benimsenmesi kolay bir süreç değildir. Sovyet döneminde yanlışlıkla Alma Ata olarak tanıma gelen eski başkent adının doğru şekli olan Almatı adının iade edilmesinden çok sonra bile yurtdışında Alma Ata ve Almata olarak kullanılması ve söylenmesi, Kazakistan'da ise Rusça konuşan halk arasında hâlen sıklıkla eski şekliyle telafuz edilmesi, bunun bir örneğidir. Sömürgecilik sonrası yapılan isim değişikliklerini hatırladığımız zaman yine aynı mesele karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Çin'in başkentinin isminin bugün Beijing olmasına rağmen hâlen dünyada Pekin ismi kullanılmaya devam etmektedir. Astana isminin yurtdışında tanınması ve Kazakistan ile özdeşleşmesi yönünde bilinçli çabalar sarfedilmektedir. Bu çabalar arasında profesyonel bisiklet takımının Astana olarak adlandırılması, aslında bir uluslararası ortaklık olan milli havayolu şirketinin Air Astana olarak adlandırılması en önemli örnekler olarak sayılabilir. Astana'daki spor takımlarının adları Astana kelimesini içerirken, Astana profesyonel bisiklet takımının farkı, uluslararası yarışlarda boy göstermek üzere devlet tarafından desteklenmesidir.

Genel olarak millet inşası çerçevesinde Kazakistan'da spora önemli bir rolün ayrıldığını belirtmek gerekmektedir. Uluslararası şampiyonalarda ve olimpiyatlarda başarı elde etmek üzere bazı spor dalları bilinçli olarak desteklenmekte, resmi medyada bu başarılar millî gurur örnekleri olarak tanıtılmaktadır. Bu tutumun popüler kültüre de yansıdığı, resmî destekli veya bireysel çabalarla çekilen müzik kliplerinden anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Kazakistan, çeşitli uluslararası spor organizasyonlarına ev sahipliği yapmak amacıyla girişimlerde bulunmaktadır. Bu çabalar sonucunda 2011 yılında Astana ve Almatı, Asya Kış Oyunları'na ev sahipliği yapmışlardır. Böylece Kazakistan, bir kez daha uluslararası arenada Astana'yı tanıma fırsatını yakalamıştır.

Astana, bütün ülkeyi uluslararası arenada tanıtacak bir marka kent olarak tasarlanmıştır. Öyle ki Astana isminin seçilmesinde bile bu amaç ağır basmıştır. Akmolı'nın "ak mezar" anlamına geldiği ile ilgili eleştirilerden rahatsız olan Nazarbayev, yurtiçinde ve dışında aynı şekilde yazılacak ve telaffuz edilecek, herkes için söylenişi kolay olan Astana ismine karar vermiştir (Nazarbayev 2005: 107). 2001'de ise Nazarbayev açıkça Astana'nın Kazakistan'ın markası olduğunu, Kazakistan'ın onunla tanınacağını belirtmiştir.

Astana tanıtımının bir parçası ve aynı zamanda ülke imajının kalıplaştırılması sürecinde Kazakistan'ın ve Astana'nın Avrasya'nın merkezi konumunda olması vurgusu, resmî söylemde öne çıkarılmaktadır. Nitekim Nazarbayev'in kaleme aldığı

Astana'yı tanıtıcı kitabın adı da "Avrasya'nın Kalbinde"dir. Burada dikkat edilmesi gereken husus, söz konusu Avrasyacılığın Rus Avrasyacılığıyla karıştırılmaması gerektiğidir. Kazakistan Avrasyacılığı'nda her ne kadar Rusya ile işbirliği öne çıkarılıyorsa da, Kazakistan'ın hem Asya hem Avrupa'ya ait olması hususu en az Rusya ile işbirliği kadar önemlidir. Bu yönüyle Kazakistan Avrasyacılığı, Rus Avrasyacılığı'nın temel tezinden oldukça farklıdır. Rus Avrasyacılığı esas itibariyle Rusya'nın Avrupa olmadığı ve kültürel olarak özgün uygarlık oluşturduğunu savuna gelmiş, bugün ise bu düşüncenin temel dış politika önermesi, Batı karşıtlığı üzerinde kuruludur. Halbuki Kazakistan Avrasyacılığı, köken itibariyle Türk ve Müslüman bir milletin Batı uygarlığının deneyimlerinden yararlanması, bu süreçte de hem Asya hem Avrupa özelliklerini içselleştirmesini ve sentezini öne çıkarmaktadır (Mazhitov 2010: 54). Dolayısıyla Kazakistan Avrasyacılığı'nın dış politika tezi Rusya, Batı ve Asya ülkeleri ile dengeli ilişkilerin sürdürülmesidir.

Yeni başkent inşasını birleştirici bir milli fikir olarak benimseyen Kazakistan yönetimi, popüler kültür yoluyla Astana'yı milli proje olarak halka tanıtmaya çalışmaktadır. Bu konuda öne çıkan girişimlerden birisi, Kazakistan Kültür Bakanlığı'nın desteğiyle Astana'nın inşaa sürecinin romantik hikayelerle dizi ve filmlere konu olmasıdır. Kültür Bakanlığı'nın desteğiyle çekilen Astana konulu filmler arasında 2010 Kazakfilm-TRT ortak yapımı "Astana Aşkım Benim" dizisi de vardır. Dizinin yönetmeni Ernek Şınarbayev, dizinin sadece Astana'nın inşasını konu etmediği, aslında eski Türk efsanelerinden esinlenerek yeni şehir melodramını ortaya koyduğunu açıklamıştır (Kazakfilm 2010).

Yeni başkent inşasının bir milli proje olarak tanıtılması kapsamında sadece resmi girişimlerin değil, aynı zamanda sivil girişimlerin de yapıldığını söylemek mümkündür. Böylece sadece resmi medya ve resmi kurumların katkılarıyla değil, özel medya kuruluşlarının da katkılarıyla Astana'nın inşasıyla ilgili haber ve araştırma yapılmakta, programlar hazırlanmaktadır. Astana ile ilgili şiir ve şarkıların yazılması ve böylece popüler kültür yoluyla da yeni başkent'in halk tarafından benimsenme süreci yaşanmaktadır. Devlet destekli popüler kültür ürünleri özellikle her yıl Astana Günü'nün kutlandığı haftada halkın beğenisine sunulmaktadır.

3.2.2 Astana Tarihinin Yeniden Yorumlanması

Başkent'in taşınma kararının alındığı yıllarda Akmola şehri, Rus Çarlığı'nın kurduğu Akmolinsk⁴⁶ kalesinin ardılı ve Sovyet "bakir topraklar" projesinin başkenti Tselinograd olarak tanınıyordu. Her iki tarihi geçmiş aslında şehrin Kazak tarihi açısından önemini öne çıkarmaktan çok, Rus ve Sovyet tarihi açısından oynadığı rolle ilgiliydi. Sovyet döneminde kalıplaşmış tarih anlayışı ışığında değerlendirilen şehir tarihinde şehrin daha çok bu "Rus-Sovyet karakteri" öne çıkıyordu.

Bağımsızlıkla birlikte millî tarihin araştırılması yönünde çabaların gösterilmesi, şehrin ve bölgenin Kazak tarihindeki yerinin yeniden tanımlanması için imkân tanımıştır. Kazakistan yönetiminin bu konuya özel önem atfetmesi, yeni buluşları hızlandırmıştır. Daha 1990'lı yıllarda Nazarbayev, Astana etrafında arkeolojik araştırmanın yapılmasını istemişti (Malibekulı Muminov 2013). Yapılan arkeolojik kazılar neticesinde Astana'ya 5 km uzaklıkta şehir kalıntıları bulunmuştur. Kazak bilim adamlarının öne sürdükleri görüşe göre bu şehir, 10-11. yüzyıllarda Deşt-i Kıpçak göçebelerinin başkenti konumundaydı (Absemetov 2009: 15). Bu şehre Bozok adının verilmesi kararlaştırılmıştır.

Cengiz Han öncesi Avrasya tarihinde Kıpçakların yeri oldukça önemlidir. Söz konusu dönemde Kıpçaklar, bugünkü Orta Asya'nın kuzeyi, Idil-Ural bölgesi, bugünkü güney Rusya ve Ukrayna topraklarında, Orta Asya'dan Danube nehrine kadarki bozkır kuşağında hakimiyet kurmuşlardır (Halperin 2000: 233). Kıpçaklar, yekpare bir devlet oluşturmaktan çok, çeşitli hanların yönetimi altında yaşamışlardır. 13. yüzyılda Cengiz Han ordularının yayılmasına kadar bağımsız olarak varlıklarını sürdüren Kıpçaklar, Cengiz Han'dan sonra ise bütün Avrasya düzlüklerinde oluşturulan Cengiz İmparatorluğu'nun ardılı devletlere Türk karakterini kazandıran başlıca unsur olmuşlardır.

Şüphesiz Bozok şehir kalıntıları, Astana'nın Kazak tarihindeki yerinin sağlamlaştırılması açısından önemli rol oynamıştır. Artık Astana ile ilgili yapılan neşriyatta Astana'nın aslında çok eskiden beri bir yerleşim yeri olduğu hususu öne çıkarılmaktadır. Bu açıdan 2009'da Astana ile ilgili yayınlanan prestij kitabının adı manidardır: "Astana: Bin Yıllık Tarihe Sahip Şehir" (Absemetov 2009). Üstelik Astana'nın yeni kısmında Saka Kağan kurganının bulunması, başkent'in eski bir tarihe sahip olduğuna dair kanıtları daha da güçlendirmektedir. Astana ve etrafının Kazak tarihi açısından önemli bir yere sahip olduğunu belirten Nazarbayev, Bozok'un Akmola'nın öncüsü olduğunu, Astana'nın ise Bozok'un ardılı olduğunu vurgular.

Kazakistan'da bağımsızlık döneminde gelişen anlayışa göre, konar göçerler kendilerine özgün bir konargöçer uygarlığını yaratmışlardır. Bozok şehri de konar

46 "Akmola'da bulunan" olarak çevrilebilecek Akmola adının Rusçalaştırılmış şekli

göçerlerin sürekli yerleşimlere sahip olduklarını ve bu yerleşimlerin ticarete önemli rol oynadığı tezini kanıtıyor. Bu yönde araştırmaların yapıldığı, konferansların düzenlendiği görülmekte ve hatta Astana’da düzenlenen festivallerde göçebelerin aslında kalıcı yerleşimlere de sahip olduğu fikri öne çıkmaktadır. Bunun yanı sıra Astana’da bulunan Kazakistan’ı tanıtıcı *miniTurka* benzeri önemli objelerin küçültülmüş kopyalarının bulunduğu Kazakistan Tarihi Parkı’nda ziyaretçiler için Bozok şehrini tanıtıcı sinevizyon gösterisi de yapılmaktadır.

Sovyet döneminde şehir tarihiyle ilgili yapılan neşriyatta etrafta bir takım yerleşimlerin kalıntularından bahsedilse de, Tselinograd’ın tarihi, 1830 yılında Esil (İşim) nehrinin Karaötkel geçidinde Akmolinsk kalesinin kuruluşuyla başlatılırdı. Başlangıçta Akmola vadisinde kurulması planlanan kalenin, vadinin Nura ve Esil (İşim) nehirlerinin taşmasına maruz kaldığından daha uygun olan Karaötkel geçidinin bulunduğu bölgede kurulmasına karar verilmiş, ancak başlangıçta düşünülen isim aynen kalmıştır. Dönemin tarih yazımı anlayışına uygun olarak bu topraklara Rusların gelmesi Kazakların Rusya ile “gönüllü birleşmesi” çerçevesinde anlatılıyor, Akmolinsk kalesinin ise yöre Kazaklarının ricası üzerine kurulduğu öne sürülüyordu (Dubitskiy 1986). Kalenin kurulmasından önce gerçekten de bir kişinin ricası bulunmakla birlikte, kalenin “rica üzerine” kurulmuş olması bir miktar doğru bilgi katılmış propaganda mitinden ve Çarlık politikalarını meşrulaştıran açıklamadan başka bir şey değildir.

1830’a gelindiğinde Rus Çarlığı’nın Kazak bozkırına yönelik politikası, onun amacı ve yöntemleri çoktan şekillenmişti. Kazak toprakları, Rusya’nın tarım ve ticaret potansiyelinin artırılması, ayrıca bir büyük güç olarak namının artması ve sahip olduğunu düşündüğü “beyaz adam yükünün” gerçekleştirilmesi açısından önem taşıyordu. 19. yüzyılda dünya güçlerinin kendi büyüklüğünü ispat etme ve artırma yolu topraklarını genişletmek ve sömürgeleştirmeden geçiyordu. Orta Asya hanlıkları ve Rusya arasında bulunan Kazak bozkırları, güneye ilerlemeye başlayan Rusya’nın ele geçirmesi gereken topraklardı. Bu toprakların tarım potansiyeli de iştahları kabartıyordu.

Rusya, Kazak bozkırlarını kendi hakimiyeti altına alma amacı ile Kuzey Kafkasya’dakine benzer tarzda kaleler hattını inşa etmek, Kazak göçebelerinden “fazla toprağı” müsadere ederek buraya Rusya’nın içlerinden Rus nüfusu yerleştirmek, bu çerçevede göçebeleri kontrol etmek ve karşı çıkanlara karşı güç kullanarak cezalandırmak, bununla birlikte Kazakların ileri gelenlerine bir takım imtiyazlar sağlayarak bunları kendi yanına çekmek ve onların arcılığıyla yine Kazakları kontrol etmek gibi yöntemleri uyguluyordu. Çarlık hükümetiyle birlikte hareket eden Sultanlar, vergiden ve diğer yükümlülüklerden muaf tutuluyor, diğer taraftan bunların hareketlerini gözetmek için yanlarına Kozak birlikler veriliyordu (Bekmahanov 1994: 127). Akmolinsk’in kuruluşunda yukarıda sayılan bütün unsurların bulunduğunu görüyoruz. Konur Kulca Kudaymendirin adlı bir Kazak soylusu, kendi topraklarının bulunduğu bölgede bir dış

okrugunun kurulması için 1829'da Çarlık idaresine başvurmuştu (Galiyev vd. 2009: 162). 1830'da inşası başlanan Akmolinsk kalesinin etrafında inşaatın bittiği 1832'de Akmolinsk dış okruğu açıldı (Galiyev vd. 2009: 48-49). Akmolinsk kurulduktan kısa bir süre sonra kalenin etrafında asker semti ve Tatar semti oluşmuş, yerleşimin doğu kısmında Kozaklar yerleşmiştir (Galiyev vd. 2009: 49).

Bazı Kazak soylularının çıkarları kısa vadede Rusya'nın stratejik çıkarlarıyla uyumlu olsa da, süreç içinde Rus kolonizasyonunun Kazak halkı üzerindeki yıkıcı etkileri ortaya çıkacaktı. Bu çerçevede Kudaymendin'in önerisi üzerine inşa edilen Akmolinsk kalesi diğer Rus kaleleriyle birlikte Kazak topraklarında Rus varlığının sağlamlaşmasına yol açmıştır. Başlangıçta okruglarla sınırlandırılan Kazak toprakları seçimler yoluyla başa getirilen okrug başkanlarının aracılığıyla yönetildi. Nitekim Akmolinsk kalesinin kurulmasına ön ayak olan Kudaymendin Akmolinsk dış okrugunun ilk başkanı oldu.

Akmolinsk kurulduğu sırada, Rusya Kazaklar üzerinde tam hâkimiyet kurma ve bu toprakları Rus yerleşimcilerine açma gibi politikaları başlatmıştı bile. 1822 Sibirya Kırgızları Tüzüğü (dönemin Rus belgelerinde Kazaklar Kırgızlar olarak geçer) ile kale hatlarının gerisinde ve ilerisinde okrug denilen idari birimlerin kurulmasına ve Kazaklar arasında hanlık kurumunun ortadan kaldırılmasına karar verilmişti. Kale hatlarının ilerisinde dış okrugların kurulma amacı, burada yaşayan göçebe Kazakları kontrol altına almaktı. Bundan böyle Kazaklar, sınırları belirlenen okruglarda yaşayacak, yönetimin izni dışında okrug dışına çıkamayacak ve Rusya'ya dayanan ağa sultan tarafından yönetilecekti (Galiyev vd. 2009: 19). Geç dönem Sovyet tarih yazımına göre Sibirya Kırgızları Tüzüğü, Rusya'nın zaten daha önce hâkimiyetini ele geçirdiği toprakların yönetimini düzenlemesi şeklinde lanse ediliyorsa da, gerçekte 1731'den beri bazı Kazak liderlerle koruma anlaşmaları yapan Rusya, Kazak topraklarında hakim değildi. Koruma anlaşmalarına aykırı olarak kabul edilen Sibirya Kırgızları Tüzüğü'nün anlamı, daha önceki anlaşmaların iptali ve aynı zamanda hiç bağlılık bildirmeyen bölgeler üzerinde hakimiyet ilanıydı.

Bağımsızlıkla birlikte şehrin Kazak tarihindeki yeri konusunda soruların sorulduğu ve şehir tarihinin bu açıdan yeniden yorumlandığı görülmektedir. Sonuçta Akmolinsk kalesinin Çarlık tarafından inşa edilmiş olması değil, Akmolinsk olmadan önce Türk halkları açısından bu yerin öneminin ne olduğu veya Akmolinsk kalesinin son Kazak Hanı Kenesarı tarafından kuşatıldığı konusundaki bilgiler önem kazanmıştır. Astana tarihinin yeniden yorumlanmasında, bağımsızlıktan sonra Kazakistan tarih yazımında meydana gelen değişimleri ve Sovyet döneminde yasaklanan yaklaşımların canlanmasını görmek mümkündür. Akmolinsk tarihinin bu açıdan yeniden yorumlanması, şehir tarih araştırmalarının daha önce ne kadar eksik olduğunu da göstermiştir. Yapılan en son keşif, Çarlık Rusyası'na isyan eden Kenesarı Han'ın asker-

lerinin mezarıdır (Malibekulı vd. 2013). Astana ortasında bulunan ve koruma altına alınan Karaötkel mezarlığında araştırmalar devam etmektedir (*Astana Akşamı* 2012).

Astana'da geçen tarihi olayların yeniden yorumlanması sürecinde Sovyet döneminde Kazak tarihi ile ilgili oluşturulan temel mit, zaman içinde reddedilmiştir. Bu mit, Kazakların Rusya'ya "gönüllü bağlandığını" iddia ediyordu. Henri Frughet'e göre (2003: 140), İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyet millet inşasında bir taraftan Rus milliyetçiliği ne çıkarılmış, diğer taraftan Rus olmayan halkların tarih yazımlarındaki milliyetçilikle mücadele başlamıştır. Komünist Partisi'nin kararıyla "halklar dostluğu" fikrinin tarihi temelleri, 1917 devrim öncesine kadar dayandırılmaya çalışılmış, bu bağlamda Rus arlığı'nın yayılmacı siyasetinin meşrulaştırılması sürecine girilmiştir (Frughet 2003: 142). Böylece "gönüllü birleşme" miti ve hâlâ da varlığını sürdüren arlık yayılmasının "ilerici sonuçları" miti üretilmiştir. Gerçekte Kazakların Rusya'nın hakimiyetine girmesi kısmen gönüllü bağlılık anlaşmalarıyla gerçekleştiği gibi, Rusya'nın g kullanmasıyla da gerçekleşmiştir. Sovyet dönemindeki tek yanlı güllük gülistanlık anlatımın yerine, artık Rusya ve Kazakistan arasındaki ilişkilerin çatışmalı geçmişini konu alan bilimsel araştırmalar da gün yüzüne çıkmaktadır.

Sovyet döneminde tabu olan konulardan birisi, Kenesarı Han liderliğinde Rusya ile yapılan mücadeledir. Bu mücadele genel olarak Kenesarı İsyanı olarak bilinse de, Kenesarı'nın Rusya yönetimini kabul etmediği ve üç jz Kazakları tarafından han olarak kabul edildiği dikkate alınırrsa, bu hareketin bir isyan değil, Kazakların milli özgürlük mücadelesi olduğu söylenebilir. Dolayısıyla Sovyet "gönüllü birleşme" mitine aykırı olarak bu "birleşmeye" yaygın bir mukavemet oldu ve bundan dolayı Kazak topraklarının kontrol altına alınması ancak kalelerin inşa edilmesi ve g kullanımıyla mümkün olmuştur. Kaldı ki 1731 anlaşması da koruma anlaşması olup, hanlık yönetiminin ortadan kaldırılması ve Kazakların doğrudan Rusya'nın yönetimine girmesini ngrmyordu. Sonuçta "gönüllü birleşmenin" yılı olarak Sovyet döneminde kutlanan 1731 yılından ancak yüz yıl sonra Kazak topraklarının tamamı üzerinde fiilen Rus hakimiyeti kuruldu. Doğudan ve kuzeyden kale hatlarını inşa etmeye başlayan Rusya, batı ve güneyden Kazak topraklarını çevrelemeye çalıştı. Sonunda 1854'de Almatı yerleşim yerinde Verniy kalesinin kurulmasıyla çember kapandı ve Kazaklar kısıkaca alındı. Kazakları kontrol altına alan Rusya, bundan sonra dikkatini Türkistan'daki diğer hanlıklara yneltebildi (Donnelly 1988: 205).

Akmolinsk civarı arlığın uyguladığı toprak politikasından özellikle muzdarip olan bölgelerden biriydi. Bundan dolayı birçok bölgede olduğu gibi, Akmolinsk civarında Kenesarı Han'a destek çoktu. Kenesarı Han, arlık idaresine yolladığı mektupla Akmolinsk ve Aktau kalelerinin ortadan kaldırılmasını istedi. Kenesarı Han, kale komutanlarının halka zulüm etmesine ve genel olarak Rusya'nın okrugları kurarak Kazakları yönetme iddiasına karşı çıkıyordu (Bekmahanov 1994: 235). Bu talebi karşılanmayınca Kenesarı Han, kaleler, Kozak yerleşim yerlerine ve Rusya'nın hizmetinde

bulunan Konur Kulca Kudaymendin gibi soyluların yerleşimlerine saldırılar düzenlemeye başladı (Bekmahanov 1994: 236). Özellikle Akmolinsk kalesinden başlatılan askerî hareketler Kenesarı Han'ın yönetimindeki Kazaklara zayıf verdiriyordu (Valihanov 2004: 73). Bunun üzerine Ağustos 1838 yılında Akmolinsk kalesini kuşatan Kenesarı Han, kaleyi yakmayı başardı (Bekmahanov 1994: 239). Bozkır savaş taktiğini uygulayan Kenesarı, belirli bir yere yerleşmeden bozkır gerilla savaşını yürütüyordu. Dolayısıyla Kenesarı Han, Akmolinsk'e yerleşmemiş, bunun yerine neredeyse bütün yöre Kazakları, Kenesarı Han'a katılmıştır. 6 Şubat 1839'da Akmolinsk yetkililerinin verdiği bilgilere göre okrugdaki 16 *volost*(ilçe) Kenesarı Han'a katılmış, dolayısıyla Akmolinsk tercümanları işsiz kalmıştır (Galiyev vd. 2009: 49). Akmolinsk civarındaki bu durumdan dolayı Akmolinsk, Kenesarı Han'ın mücadelesinin en şiddetli olduğu 1843-1844 döneminde Rus askerî gücünün yoğunlaştığı nokta olmuştur (Galiyev vd. 2009: 146).

Bugün şehrin mekânsal düzenlenmesinde Kenesarı'nın kuşatmasına oldukça önem verilmiş olması dikkat çekicidir. Öncelikle başkentin düzenlenmesinin başladığı şehrin en eski caddesine Kenesarı ismi verilmiştir. Bugün Akmolinsk kalesini hatırlatan herhangi bir heykelin değil de, eskiden Akmolinsk kalesinin bulunduğu yere bakan Kenesarı Han'ın heykelinin dikilmiş olması da manidardır. Heykel, şehrin temel gezinti yerlerinden birisi olarak tasarlanan nehir sahilinde hakim bir konuma dikilmiştir. Diğer taraftan ülkede toplumsal barışa büyük önem veren Kazakistan yönetimi, bu hususları dengeli bir şekilde yerleştirmenin taraftarıdır. Bundan dolayı Rus işgali ve Rus işgaline karşı verilen mücadele okul kitaplarına girdiyse de, bu karşıtlık herhangi bir şekilde popüler kültür yoluyla dile getirilmemektedir. Bu sebeple Kazakistan ve Astana tarihinin bu kısmı şimdilik kendisine beyaz ekranda yer bulmamıştır.

Çarlığın kolonizasyon politikası Kenesarı Han'ın ölümünden sonra da Kazakları rahatsız etmeye devam etmiş ve çok sayıda isyana sebep olmuştur. Konar göçer ekonomisi açısından elzem olan topraklar, Kazakların elinden alınarak bölgeye göçen Kozak ve Rus köylülerine dağıtılıyor ve bu çerçevede Kazakların belirli yerlerde yerleşimleri yasaklanıyordu. Dört Kozak ordusu tarafından kısıpaca alınan Kazakların elinden öncelikle nehir kıyısındaki sulak topraklar alındı ve buraya Kozak yerleşimleri kuruldu. Esil (İşim) nehri bu nehirler arasındaydı (Galiyev vd. 2009: 155, 163). 1830 yılında Akmolinsk kalesinin kuruluşuyla bu civarda başlayan toprak politikası, Çarlığın son dönemine kadar devam etmiştir. 1906'da Akmolinsk bölgesinde çalışan göç komisyonuna göre Kazakların elinden "fazla toprağın" alınmasının konargöçer ekonomisi üzerinde yıkıcı etkileri oldu. Toprakların müsadere edilmesi ve Rus köylülerine verilmesi sonucunda Kazaklar sadece sulak yerlerden mahrum kalmış değillerdi. Sorun, subaşlarından veya subaşlarına ulaşmayı mümkün kılacak toprakların ellerinden alınmasıyla kalan toprakların önemsizleşmesi ve Kazakların bu toprakları terk etmek durumunda kalmalarıdır (Maltusinov 2006: 83).

Uygulanan politikalar sonucunda elverişli otlak ve subaşlarından mahrum kalarak hızla fakirleşen konargöçerlerin doğal nüfus artış hızı da keskin bir şekilde düşmüştür. Dolayısıyla bölgedeki demografik durum, hem toprak politikasının Kazaklara etkisi hem de göç etkisi dolayısıyla değişmiştir. “*Akmolinsk bölgesinde 1900’de Kazakların nüfus artış oranı aynı bölgedeki Rus ve Ukraynalıların nüfus artış oranlarına göre 2,6 kat, 1910’da 5,1 kat, 1914’de ise 3,5 kat daha azdı*” (Aldajumanov vd. 2010: 637).

Kenesarı Han’ın özgürlük mücadelesi başarısızlıkla sonuçlandıktan sonra Çarlığın politikalarına karşı çeşitli irili ufaklı isyanlar yaşansa da, en kapsamlı isyan 1916’da patlak verdi. Her ne kadar görünürdeki sebebi, Türkistanlıların askere alınması olsa da esas sebep, Çarlığın kolonizasyon politikalarıydı. I. Dünya Savaşı’nın başlamasından iki yıl sonra, 1916’da Çarlık Rusyası cephe ihtiyaçlarını karşılamak açısından daha önce askere almadığı Türkistanlıları askere almaya karar verdi. Bu karar, bölgede bardağı taşıran son damla oldu. Çok geçmeden hemen hemen bütün Türkistan atış içindeydi. Çarlık yönetimine karşı çıkan isyancılar, Rus askerleri ve Kozaklar ile çatışıyor, Rus yerleşimlerine saldırıyordu. Akmolinsk bölgesi de isyanların gerçekleştiği bölgelerden biriydi. Sonuçta isyanlar hiçbir zaman tam olarak bastırılmamış ve ancak 1917 devrimiyle son bulmuştur.

Kazak topraklarında Sovyet hakimiyeti sağlandıktan sonra oluşmakta olan Sovyet otonomileri arasında sınırların çizilmesi sırasında bazı Kazak bölgelerinin Rus otonomisine eklenmesi tehlikesi ortaya çıktı. Akmolinsk bölgesinin Omsk askerî valiliğine bağlı olması, Bolşevik devriminden sonra Kazak Otonomisinin kurulması sırasında bu bölgenin doğrudan Rusya’ya mı yoksa Kazak otonomisine mi bağlanacağı tartışması çıkmıştır. Sibiryaya Devrim Komitesi, Akmolinsk’in mutlaka onlara bağlı kalması gerektiğinde ısrarlıydı (Maymakov 2005: 97). Uzun tartışmalar sonunda Otonom Kazak Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla ilgili kabul edilen kanunla Akmolinsk bölgesi, Kazak otonomisinin parçası olarak sayıldı (Karajanov vd. 1998: 162).

Kazakistan’ın kuzeyindeki demografik durum, Sovyet yıllarında da değişmeye devam etmiştir. Sovyet yıllarındaki demografik durumun keskin olarak değişmesine sebep olan esas olarak iki faktör bulunuyordu: açlık ve “bakir topraklar” projesi. 1920-1921 ve özellikle 1930-1933 dönemindeki açlık Kazak nüfusunun azalmasına sebep oldu. Sovyet döneminde de Rus ve Ukraynalı çiftçilerin göçü devam ettiyse de, esas olarak “bakir topraklar” projesiyle birlikte cumhuriyete yönelen devlet destekli göç, cumhuriyetin demografik durumunu değiştirmiştir. Sovyet tarih yazımı bakir topraklar projesine çok önem verse de, açlık konusu ve onun Kazak halkı üzerindeki yıkıcı sonuçları konusu tamamen kapalıydı. Bunun gibi binlerce Kazak aydın ve sıradan insanın kamplara gönderilmesine ve kurşuna dizilmesine sebep olan *repres-*

siya⁴⁷ siyasi temizlik konusu da kapalıydı. Ancak bağımsızlıktan sonra bu konularda araştırmalar yapılabilmiş ve halkın bilgisine sunulmuştur. Yine 1930'lu yıllarda Kazakistan'da yürütülen kolektifleştirme sırasında çeşitli rakamlara göre 4 ile 2 milyon arasındaki Kazak'ın da açıklıktan ölmesi bu demografik değişimi etkileyen etmenlerin başında gelmiştir⁴⁸.

Stalin döneminde bütün Kazakistan olduğu gibi, bugünkü Akmola bölgesi de siyasi suçlular ve sürgün edilen halklar için bir cezalandırma yeri olarak kullanılmıştır. 1937'de bugünkü Astana yakınlarında GULAG kamp zincirinin bir parçası olarak Rusça adının kısaltılmasından ALJIR olarak tanınan Akmolinsk Vatan Hainlerinin Eşleri Kampı kurulmuştur. Adından da anlaşıldığı üzere burada, Stalin döneminde siyasi temizliğe ve "büyük teröre" uğrayanların eşleri ve çocukları tutuluyordu. 1937-1946 döneminde her yıl yaklaşık olarak 8 bin kadın ve çocuk olmak üzere toplam olarak beş bin kişiden fazla insan ALJIR'de olmayan suçun cezasını çekti (Berligojina 2012). Stalin döneminde Kazakistan'ın bir sürgün ve zorunlu erleştirme olarak kullanılması, ülkenin bugünkü çok etnikli yapısına sebep olmuştur. Kazakistan'a sadece birçok Kafkas halkı değil, aynı zamanda Rusya'dan Almanlar, Sovyet Uzak Doğusu'ndan ise Koreliler sürgün edilmiştir. Akmolinsk bölgesi, sürgün edilen bu halklardan bazılarının zorunlu yerleştirme bölgesiydi. Bölgeye çoğunlukla Çeçen ve İnguş olmak üzere Kafkasya halkları ve Almanlar yerleştirilmiştir. 1949'a gelindiğinde 508.000 toplam Akmolinsk bölgesi nüfusu içerisinde zorunlu yerleştirilen nüfus 136.600 idi (Pohl 2007: 239).

Stalin sonrası dönemde Akmolinsk ve civarı "bakir topraklar" projesiyle Sovyet gündemine oturmuştur. Stalin'in ölümünden sonra 1953'de SSCB'nin başına gelen

47 Stalin dönemi gerçekten de baskı ve şiddetle uygulanan siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel politikaların sonucunda Sovyetler Birliği'nin kurulduğu yıllardı. Toplumu her yönüyle dönüştürmek amacıyla bir taraftan ekonomik yapı değiştirilmiş, diğer taraftan eski toplumsal kurumların ortadan kaldırılmasına yönelik bilinçli kampanyalar yürütülmüştür.

48 Bu açlık, doğal şartlarla ilgili olmayıp, tamamen uygulanan devlet politikasının sonucuydu. Açlık, kolektifleştirme ve zorunlu yerleştirme politikalarının uygulanması, hasat ve ev hayvanlarına el koyma sonucunda baş göstermiştir. Bugün ulaşılan resmi rakamlara göre 1930-1933 yıllarında Kazakistan'daki kırsal nüfus 3.379.500 kişi azalmıştır (Omarbekov 2011: 9). 1930'lu yıllarda yaşanan açlıkların ardından 1939'da yapılan nüfus sayımındaki sonuçlara göre Kazakistan'daki Rus nüfusu ilk defa Kazak nüfusunu geçti. 1939'da Kazaklar toplam nüfusun sadece % 38'ini oluştururken, Ruslar % 40'ını oluşturdu (KCIA 2014b). Akmolinsk bölgesi, açıklıktan özellikle etkilenen bölgeler arasındaydı. Bazı Kazak araştırmacılarına göre 1930'lara kadar isyanlarla sarsılan ve bir türlü Sovyet hakimiyetinin sağlamlaşmadığı Kazakistan'da kolektifleştirmenin bu şekilde yürütülmesi bilinçli bir politikaydı. Kolektifleştirme sonucunda konargöçer havancılık büyük ölçüde ortadan kaldırılmış, tarımsal alandaki üretim devlet çiftliklerinde yapılabilmektedir. Kolektifleştirme döneminde sadece soylu ve zenginler değil, özellikle aydın kesimi yok edilmiştir. Aydınlarla karşı taşıyıcı hareketi özellikle 1937-1938 yıllarında yapılmış olup, sonucunda Turar Riskulov, Alihan Bökeyhanov, Ahmet Baytursinov, Mirjakup Dulatov, Magjan Jumabayev gibi Kazak ileri gelenleri Büyük Terör'ün kurbanı oldular (Aldajumanov vd. 2010: 430). Büyük Terör sonucunda Cumhuriyet Parti yönetiminin ve üst düzey memur tabakasının neredeyse tamamı yok edildi (Aldajumanov vd. 2010: 428). Aynı zamanda halka yönelik genel sindirme kampanyası yürütülmüştür. Nitekim Kazakistan'da 1930'lu yıllarda idam edilenlerin % 90'ını çiftçiler, işçiler, memurlar oluşturmuştur (Aldajumanov vd. 2010: 438).

Nikita Kruşçev döneminde “ABD’ye yetişmek ve onu geçmek” hedefiyle yapılan Sovyetler Birliği’ni kalkındırma girişimlerinde tarımdaki açılıma büyük önem atfedilmişti. Bu çerçevede Sibirya’da ve kuzey Kazakistan’da tarıma elverişli, ancak daha önce hiç ekimin yapılmadığı toprakların tarıma kazandırılması kararı alınmıştır. Proje özellikle 1954-1956 yılları arasında muazzam nüfus hareketlerine ve toprakları tarıma açma faaliyetlerine sebep olmuştur. Bu proje, Kazakistan’ı önemli buğday üreticisi haline getirdiği ve toplumun modernleşmesini hızlandırdığı gibi, Kazak kültürünün dönüşümüne ve özellikle projenin uygulandığı yerlerde Rus kültürünün baskın hâle gelmesine de yol açtı⁴⁹. Akmola bölgesinde bugün de hissedilen Rus kültürünün etkinliği, bakir topraklar projesiyle tesis edilmiştir. Projenin uygulandığı ilk 3 yıl içinde Akmolinsk bölgesine yaklaşık olarak 134 bin kişi geldi, ancak aslında toplam dolaşım çok daha fazlaydı, çünkü toplam olarak bu dönemde bölgeye gelen yaklaşık olarak 300 bin kişinin yarısından fazlası ilk dönemin imkânsızlıklarından dolayı geri döndü. Esas olarak ise Tselinograd’ın geliştiği 1960’lı yıllarda çok sayıda insan bölgeye yerleşti. (Pohl 2007: 242)

Bakir topraklar projesinin Sovyetler Birliği içindeki otonomilerin ortadan kaldırılması açısından önemli bir deneyim olması planlanmıştı. Kruşçev’in inisiyatifiyle 1962’de Kazakistan’ın beş bölgesinde Bakir Topraklar Bölgesi (*Tselinnyy Kray*) kuruldu (Aldajumanov vd. 2010: 571). Yine projeye doğrudan ilgilenen Kruşçev’in kararı doğrultusunda Akmolinsk’in ismi Tselinograd olarak değiştirildi. Akmola’nın “ak mezar” anlamına geldiğini duyan Kruşçev, bu isimden kurtulmak gerektiğini belirtiyordu (Kunayev 1994: 135). Almatı’daki Kazak otonomisinin yönetiminin yanı sıra Moskova’nın yönetimine de doğrudan bağlı olan Bakir Topraklar Bölgesi’nin kurulmasıyla kuzey ve doğu Kazakistan bölgelerinin Kazak otonomisinin yönetiminden çıkarılması için ön adım atıldı. Zaten Kruşçev’e göre otonomi sınırlarının ortadan kaldırılması ve idari sınırların ekonomik ihtiyaçlara göre çizilme vakti gelmişti (Kunayev 1994: 154). Kruşçev döneminde Bakir Topraklar Projesi aracılığıyla Kazakistan’ın kuzey ve doğu bölgelerini ayırma planı dışında, Mangıstau (Mangışlak) yarımadasını Türkmenistan’a bağlama planları yapılmış, Kazakistan’ın kuzeyinde ve güneyinde bazı ilçeler komşu cumhuriyetlere verilmiştir. Dönemin Kazakistan Komünist Partisi’nin genel sekreteri Dinmuhammed Kunayev anılarında Kruşçev’in bu sınırları yeniden çizme politikasından dolayı ilişkilerinin nasıl bozulduğunu ve sonunda bu gerilimden dolayı görevinden alındığını anlatır (Kunayev 1994: 152-158). Döneme tanık olanların anlatılarına göre ise, 1960’lı yıllarda Tselinograd, Kostanay, Kökşetau, Kuzey Kazakistan ve Pavlodar bölgesinden oluşan Bakir Topraklar Bölgesi’nin sadece

49 Açılıklar sonucunda 1939’da zaten % 38’e düşen Kazak nüfusu, 1959’da % 30’a geriledi. Bu demografik durum 1970’li yılların başına kadar aşağı yukarı korundu, zira 1959’dan sonra da Kazakistan’a göç devam etti. 1970 yılında yapılan nüfus sayımına göre Kazakların oranı % 32,6’ya yükseldiyse de 1959-1970 yılları arasında Rusların oranı yaklaşık olarak % 43 olarak aynı kalmıştır (KCIA 2014b). Değişik hesaplamalara göre bakir topraklar projesi çerçevesinde Kazakistan’a 1 ila 2 milyon arasında Rus, Ukraynalı ve Belarus gelmiştir (Pohl 2007: 238).

doğrudan Moskova'ya bağlanması konusunda girişimler oldu. Pratikte bu beş kuzey bölgesini Kazakistan'dan ayırmak anlamına geliyordu. Bazı kaynaklara göre Kazak SSC'nin Başbakanı Jumabek Taşenev, makamını kaybetmeyi göze alarak keskin bir şekilde muhalefet etmiş, böylece bu değişikliğin Kazak halkında sebep olacağı tepkileri ortaya koymuştur (Saktağanova 2012: 94).

Rus kalesi ve Rus şehri olarak kurulan Akmolinsk, Sovyet zamanında tipik Sovyet şehri Tselinograd'a dönüştüğünde de Rus karakterini korumuştur. Zaten 1950'lere kadar şehirde oldukça sıkı siyasi kontrol vardı. Kazak komünistlerin kökenleri sıkı bir şekilde denetleniyor, akrabalarının rejim karşıtı olup olmaması araştırılıyordu (Pohl 2003: 241). 1950'lerden sonra Sovyetler Birliği'nin geneline yayılan yumuşama burada da etkisini gösterdi, ancak sonrasında da diğer Sovyet şehirlerinde olduğu gibi şehre yerleşme denetlenmeye devam etti. 1970 yılına gelindiğinde şehir halkının %11,6'sını Kazaklar oluşturuyordu. 1979'da bu oran ancak %12,7'ye yükselbilmiştir (Aldajumanov vd. 2010: 656). Sovyetler Birliği yıkılmadan önce 1989'da yapılan son nüfusu sayımında ise Tselinograd'daki Kazak oranının %18'e yükseldiği görülmektedir (Gali vd. 2003: 105).

Demografik duruma uygun olarak şehirde hakim olan kültür Sovyet Rus kültürüydü, şehrin mekânsal çehresi de daha çok Sovyet dönemin, en çok da bakir topraklar projesinin izlerini taşıyordu. Bakir topraklar projesi kapsamında inşa edilen Tselinograd ve bölgesindeki yeni yerleşim yerleri, Sovyetler Birliği'ndeki yeni şehircilik anlayışına göre inşa edilmiştir. Bu yeni tarz yerleşim planına göre iş ve üretim ile ilgili kısım ayrı, kültürel kesim ayrı olmalıydı. Sadece şehir ve ilçe merkezleri değil, yeni köyler bile bu anlayışa göre inşa edilmiştir. Bakir topraklar projesi kapsamında kurulan köylerin altyapılarının gelişmiş olması, 1950'lerin ortasına gelindiğinde elektrik ve telefon hatlarının çekilmiş olması gibi refahı yansıtan gelişmeler, Rusya'nın köylüleri açısından son derece çekiciydi (Pohl 2003: 244). Genel olarak Sovyet dönemindeki köyler, bilinen anlamdaki köylerden farklı olarak modernleşmeyi yaygınlaştıran birimler haline geldi. Bakir topraklar bölgesi köylerinde çok etnikli yapının oluşması ve bu çok etniklilikte aslında Rus kültürünün ağırlıklı olması, buradaki köylerin de, şehirler gibi, modernleşmeyle birlikte Rus kültürel etkisini yayan yerleşimler haline gelmesine sebep oldu. 1959'da yayınlanan Sovyet eğitim kanunu, kuzey Kazakistan'daki gençler arasındaki Rus kültürel etkisini daha da hızlandırdı. Bu kanuna göre Sovyetler Birliği'ndeki halklar sadece kendi dilinde eğitim yapan okullara değil, istedikleri okula çocuklarını gönderebileceklerdi (Dave 2007: 64). Bu kanunun kabul edilmesi pratikte Rus nüfusunun ağırlıklı olduğu Kazakistan'ın bölgelerinde Kazak okullarının kapanmasına yol açmıştır. Böylece 1960'lı yıllarda okula gitmeye başlayan nesilden başlayarak Astana'nın civarındaki bölgelerde Kazaklar arasında Rusça hızlı bir şekilde birinci dil hâline gelmiştir.

Bakir topraklar projesiyle çok etnikli bir cumhuriyet, pratikte ise Rus kültürünün hâkim olduğu bir cumhuriyet hâline gelen Kazakistan'ın Moskova'nın amaçlarına uygun olarak biçimlendirme tehlikeleri, bakir topraklar projesiyle birlikte sona ermemiştir. Bugünkü Astana'nın bulunduğu bölgeyi birkaç defa Rusya'ya bağlamaya çalışan Rus merkezi ve yerel makamları, 1970'lerin sonunda bu kez Kazakistan'da bir etnik otonomiyi kurmaya karar vermişlerdir. 2. Dünya Savaşı sırasında Rusya'da Volga boyunda bulunan Alman otonomisinin lağvedilmesi, otonomideki Almanların ise Kazakistan'a sürgüne gönderilmesinin sonucunda kuzey Kazakistan bölgelerinde çok sayıda Alman yaşıyordu. Esasında 1970'lerin sonunda Kazakistan'da yaşayan 900 bin Alman, Rus ve Kazaklardan sonra Kazakistan'ın en kalabalık üçüncü halkı olup, toplam nüfusun %6'sını oluşturuyordu. 1970'lerde Batı Avrupa ve Sovyetler Birliği arasındaki yumuşamanın neticesinde Sovyetler Birliği, Almanların göçüne sınırlı da olsa izin verdi. Ancak giderek artan sayıda Alman'ın Sovyetler Birliği'ni terk edip Batı Almanya'ya yerleşmesi üzerine Moskova, Almanlar için tekrar otonominin kurulması gerektiğine karar verdi. Böylece Mayıs 1979'da Politbüro kararıyla Alman otonomisinin Kazak cumhuriyetinin içinde oluşturulması karar verildi (Hanya 2002: 232).

Tselinograd, Kökşetau, Pavlodar ve Karagandı bölgelerinin bazı ilçelerinden kurulacak olan Alman otonomisinin 46 bin kilometre karelik toprağa sahip olacağı planlanmıştı. Başkent olarak ise Tselinograd bölgesindeki Ermentau şehri belirlenmişti (Şotbakova vd. 2012:113). 16 Haziran 1979'da Alman otonomisinin kurulmasına karşı çoğunlukla Kazak üniversite öğrencilerinden oluşan protesto gösterisinde taleplerin karşılanmadığı takdirde gösterinin 19 Mayıs'ta yenileneceği belirtilmişti. Göstericilerin sayısı konusunda farklı rakamlar bulunurken, genel olarak birkaç yüz kişiden oluştuğu tahmin edilmektedir (Hanya 2002: 232). 19 Mayıs'ta daha kalabalık olarak yenilenen gösteri sırasında göstericilere otonomi planlarının iptal edildiği duyurulmuştur (Şotbakova ve diğerleri 2012: 114). Protestoların neden dağıtılmadığı konusunda çeşitli fikirlerin bulunmasına rağmen, Tselinograd'daki az sayıdaki Kazak üniversite gençlerinin Kazakistan millî çıkarları bilinciyle hareket ettikleri söylenebilir. Tarihe 1979 Tselinograd Olayları olarak giren bu kesit, bir taraftan geç Sovyet döneminin ruhunu, diğer taraftan Moskova'nın Kazakistan topraklarıyla ilgili bitmek bilmeyen tasarruflarını göstermesi açısından önemli olduğu kadar, Sovyetlerin dağılma sürecinde Astana'nın Almatı gibi toplumsal hareketlere ev sahipliği yapan bir kent olduğunu da göstermektedir.

3.2.3 Şehrin Mekânsal Çehresi ve Millî Fikir

Kazakistan'ın çoğu şehirleri gibi Astana'daki tarihi binaların en eskileri Çarlık döneminde inşa edilmiş ve bu binalar Rusya'nın içinde de sıkça rastlanabilecek tarzda geç Çarlık döneminin ürünleriydi. Esas olarak ise şehir, başkent taşındığında sahip olduğu şekli "bakir topraklar" projesi döneminde almıştır. Şehrin demografik ve kültürel yapısına ek olarak bu husus, Rusya'nın "medenileştirici" konumunu psikolojik olarak güçlendiriyor, şehirlerde hakim olan kültürün Rus kültürü olmasına katkıda bulunuyordu.

Akmola başkent olarak ilan edildiğinde daha çok Sovyet "bakir topraklar" projesinin başkenti olarak tanınan şehrin Sovyet çehresi yeni amaca uygun olarak düzenlenmiştir. Nitekim Nazarbayev'e göre Lenin heykeli ve heykel olarak kullanılan gerçek traktör gibi objeler, şehrin yeni mimari anlayışına hiçbir şekilde uymuyordu. Nazarbayev kitabında bu heykelleri kaldırma kararının, özellikle yaşlı nüfusu rahatsız ettiğini ancak sonunda ikna edildiklerini belirtir (Nazarbayev 2005: 138). Zaten başkenti inşa etme sürecinde bütün Astana'nın dev bir şantiye hâline çevrilmesi sonucunda devlet binalarının, konutların ve heykellerin yükselmesi şehrin görünümünü birkaç yıl içinde tanınmaz bir hale getirmiştir. Bu anlamda özellikle bugünkü Respublika (Cumhuriyet) caddesinin durumu dikkat çekicidir. Burada ve diğer merkezî yerlerde bulunan eski tarz Sovyet konutları bile Kazak millî desen kabartmalarıyla kaplanıp değiştirilmiştir.

İnşa edilen sembolik binaların bir kısmı, millî kültürü yansıtacak şekilde yapılmıştır: Yeni başkanlık sarayı, Nazarbayev kültür merkezi, uluslararası havaalanı, nehrin boyundaki apartmanlar vb. Bu doğrultuda Nazarbayev Üniversitesi gibi binaların göze batan temel özelliği, açık mavi renk kubbelidir. Bir taraftan Kazak bayrağının rengiyle, diğer taraftan kubbe şekliyle millî kültürel öğelere vurgu yapıldığı görülmektedir. Kubbenin ilk örneğinin keçe çadırının olması, sonrasında ise kubbenin Doğu'nun saray ve camilerinde çokça kullanılmış olması, göçebe ve Müslüman kültürünün tek bir sembolle ifade edilmesini mümkün kılmıştır. Nazarbayev'in belirttiği gibi mavi renk ve kubbe konusu, bilinçli olarak alınan ilk kararlardan birisiydi (Nazarbayev 2005: 150-151).

İlk başta yeni başkentin inşası, mevcut olan şehirde eski binaların yıkılarak ve yenilenerek yapılması şeklinde başlamıştır. İnşa edilen ilk binalardan birisi, bugün Kazakistan Cumhurbaşkanının Müzesi olarak tanınan Astana'daki ilk cumhurbaşkanlık binasıdır. Astana (o dönemde Akmola) şehrinin bundan böyle Kazakistan Cumhuriyeti'nin başkenti olduğu da bu ilk cumhurbaşkanlık sarayında ilan edilmiştir (Musina 2010: 14).

Başlangıçta yeni başkent mevcut şehir dokusunun üzerine inşa edilmeye başlandıysa da, Nisan 1998'de Akmola Şehri Genel Gelişme Planı'na temel olacak fikir

yarışmasının yapılması kararlaştırılmıştır (Musina 2010: 22). Kazanan proje uyarınca şehrin nehrin karşı tarafına doğru genişletilmesi ve resmi Astana'nın bu "sol tarafta" inşa edilmesine karar verilmiştir. Başkent'in yeni alanda inşa edilmesini savunan Japon mimar Kişo Kurokava (*Kisho Kurokawa*), "En iyi hiyeroglif eğer temiz, boş bir kağıda çizilirse elde edilir" demiştir (Nazarbayev 2007: 330). Yarışmayı Asya ve Batı mimarisinin birlikteliğini savunan Kurokava'nın planının kazanmış olması, Kazakistan yönetiminin başkent'in mekânsal çehresi konusundaki tercihlerini de yansıtıyordu. Mimaride metabolizma (*metabolism*) ve bir arada yaşama (*symbiosis*) yaklaşımlarının önemli temsilcilerinden olan Kurokava, mimarideki Batılılaşmaya ve homojenleşmeye karşı çıkmıştır. Kurokava'ya göre mimaride bir arada yaşamı oluşturan boyutlar, tarih ve bugünün, gelenek ve son teknolojinin, doğa ve insanın, farklı kültürlerin, sanat ve bilimin, bölgesellik ve evrenselliğin bir arada yaşamasıdır. Kurokava'ya göre, ancak soyut sembolizmin (*abstract symbolism*) uygulanmasıyla kültürel kimlik ve evrensellik modern mimarinin soyut şekilleriyle ifade edilerek bir arada yaşama olgusu yakalanabilir (Kurokawa 2000: 7). Astana'nın gelişme kaderini etkileyen yarışmayı kazanan Kurokava, Astana'yı bir arada yaşama şehri olarak tasarladı. Bu yeni şehirde doğa ve insan, yerellik ve evrensellik bir arada var olacaktı. Cumhurbaşkanlık sarayı, yeni parlamento binası, Yüksek Mahkeme binası gibi belli başlı binalar basitleştirilmiş geometrik formlara sahip olarak, ancak bununla birlikte Kazak kültürel mirasını da yansıtacak şekilde tasarlanmıştır (Kurokawa 2010: 216).

Kurokava'nın projesindeki yerel ve modern sentezi, tam da Kazakistan'daki kimlik politikasını yansıtmaktadır. Kazakistan'da devam eden milli devlet inşa projesinin bir tarafı milli kültürü canlandırmak ve ona dayanmak ise, ikinci dayanağı da çağdaşlıktır. Sovyet döneminde geliştirilen şehirlerdeki Rus kültürel etkisi, Kazakistan'da modern Rus kültürünü etkili kılan bir özellikti. Astana'daki mimari yapılar milli tarih ve kültürü yansıtmakla birlikte, modern olma iddiasını da taşımaktadır. Globalleşen ve modern dünyanın bir parçası olarak Astana'da son moda mimari örnekler şehrin her yerinde yükselmektedir. Astana'nın bir marka olarak inşa edilmesinin sonucu olarak, göze çarpan ve birbirine benzemeyen mimari projeler seçilmektedir. Bu husus devlet binaları, sosyal amaçlı binalar kadar konutlar için de geçerlidir. Sonuçta ortaya çıkan, tarz ve şekil açısından birbirine benzemeyen ve uymayan bir renk cümbüşüdür. Bir taraftan modern Batı mimarisi, geleneksel Alman evlerini andıran konutlar, diğer taraftan Moskova'daki binaların kopyaları ve Türkistan'ın gök kubbeleri şehrin değişik yerlerinde görülmektedir.

Astana'daki heykeller, heykel kompozisyonları, dekoratif süslemeler, binalar ve yeni kurulan sokak, cadde ve meydan isimleri çoğunlukla sembolik anlamlar taşımaktadır. Bunlardan birisi olan Bayterek kulesi bizzat Astana'nın sembolü haline gelmiştir (Sargıkbayeva 2008). Ankara'daki Atakule'yi andıran Bayterek kulesi, efsanevi Samruk kuşunun yuvasını ve hayat ağacını temsil ediyor. Başkentte göze çarpan bir diğer

sembolik yapıtı, Kenesarı Han'ın heykelidir. Yeni ve eski Astana'yı ayıran Esil nehrinin kıyısına yerleştirilen ve kaidesiyle birlikte 3 metreyi bulan heykel, Nazarbayev'in ifadesiyle bağımsızlık mücadelesini ve bu mücadelenin sürekliliğini temsil etmektedir (Nazarbayev 2005: 140). Nitekim Kenesarı Han'ın heykelinin açılış yılı da semboliktir: Kazakistan Cumhuriyeti'nin ilk on yılını kutladığı 2001'dir. Yeni dönemde yapılan ilk heykeller arasında Kenesarı Han'ın heykeli, Adalet Bakanlığı'nın yanına yerleştirilen Üç Bilgenin (Üç Biy) heykeli, eski TsUM'un yanında Tomiris heykeli ve Türk mitolojisine atıfla kurt ve çocuk heykellerini saymak mümkündür. İnşa edilen yeni şehir kısmında yeni sokak ve caddelere Kazak tarihindeki önemli yerleşim yerlerinin, şehirlerin, şahsiyetlerin isimleri verilmiştir. Kabanbay Batır, Turan, Saraycık (Nogay Ordası'nın başkenti), Sıganak (Kazakistan'ın güneyinde tarihi şehir), Türkistan, Kunayev gibi isimler dikkat çekicidir.

Kazakistan Avrasyacılığı'nın Rus Avrasyacılığı'ndan farklı olmasının, Avrupa ve Asya'nın sentezini savunmasının en iyi kanıtı, Astana'nın mimarisidir. Sembolik olarak tasarlanan nehrin sol (güney) tarafındaki belli başlı binalar, Kazakistan Avrasyacılık anlayışının tezahürüdür. Yeni başkentin başlıca sembolik binası olarak tasarlanan Akorda (Ak karargah, Ak Ordu) cumhurbaşkanlık sarayının internet sayfasında belirtildiği gibi, Akorda "*metaforik olarak bozkır uygarlığının Avrupa kültür aynasındaki yansımaları, dünyanın en büyük kıtası Avrasya sanatlarının sentezini*" ifade ediyor (Akorda 2014). Benzer ifadeler diğer sembolik binaların tanıtıcı resmi sayfalarında da bulunmaktadır.

Yine Astana'da millî kültür ve çağdaşlık sentezini temsil eden en güzel örneklerinden bir tanesi, 2013'de açılan opera binasıdır. Çağdaşlığın Batı kültürüyle iç içe geçmiş olduğu düşünülürse, yeni inşa edilen opera binasının Eski Yunan ve Eski Roma mimarisini anımsatacak şekilde neo-klasik mimariye uygun olarak inşa edilmiş olması şaşırtıcı değildir. Bolşoy Tiyatrosu'nu oldukça anımsatan bu yapı, aynı zamanda Kazakistan'ın yeni tarih anlayışını dışa vuran çarpıcı bir heykelle taçlandırılmıştır. Buna benzer neoklasik yapıtların tepesinde dörtlü at arabasını kullanan eski Yunan veya Roma tanrı heykelleri bulunurken, Astana'daki opera tiyatrosunun tepesinde şaha kalkmış dört atın çektiği at arabasını yöneten Sakaların hükümdarı Tomiris yer almaktadır. Yeni inşa edilmiş diğer binalar gibi Kazak millî desenleriyle süslenmiş opera tiyatrosu 2013 yılında Giuseppe Verdi'nin Attila operasıyla açılmıştır (Astanaopera 2013). Zaten Türkiye'deki Türk tarih tezine benzer bir şekilde, Kazakistan'daki tarih anlayışında da Saka ve Hun devirlerinin Kazak tarihinin bir parçası olduğu orta öğretim okullarında öğretilmektedir (Bkz. Sadıkov vd. 2011).

Tomiris heykelinin örneğinde olduğu gibi, başkentin bezenmesinde kullanılan motifler, süslemeler ve heykellerde Kazakistan'ın yeni biçimlenen tarih anlayışını görmek mümkündür. Bu tarih anlayışı Türkiye'deki Türk tarih tezine oldukça yaklaşan ve Sakalar devrinden itibaren devamlılık gösteren kültürü öne çıkarmaktadır. Bu kap-

samda sadece hâlen her Kazak'ın çok yakından tanıdığı Kazak millî desenleri değil, bununla birlikte Saka hayvan stilindeki bezemeler (mesela Esil nehir boyunda) başta olmak üzere tarihin derinliklerinde kalmış kültürel miras öğeleri Astana'da yoğun olarak kullanılmıştır. Bunlardan birisi, Gök Türk efsanesine uygun olarak yapılan dişi kurt ve üstündeki çocuk heykelidir.

Yeni başkent çehresinin modern ve millî olma iddiasına uygun olarak şekillenmesiyle birlikte, bazı yapıtlar Kazakistan'ın “çok etnikli Kazakistan halkı” politikasını da yansıtmaktadır. Kazakistan'da hoşgörü, halklar arasındaki uyum, dinlerarası diyalog ve medeniyetler arası diyalog, devletin yurtiçi ve yurtdışı söyleminin önemli bir parçasıdır. Bu söylemin oluşmasında Kazakistan'ın demografik yapısı ve jeopolitik konumu etkili olmuştur. Bu söyleme uygun olarak millileşmeyle paralel olarak Kazakistan toplumunda hoşgörünün devam etmesi elzem olarak görülmüş ve devlet politikası hâline gelmiştir. Etnik gruplara ve dinî inançlara saygı politikası çerçevesinde Astana'da piramit şeklindeki Barış ve Uyum Sarayı inşa edilmiştir. Barış ve Uyum Sarayı'nda 2004'ten bu yana birkaç defa dünya din liderlerinin toplantıları yapılmıştır. Kazakistan hükümetinin amacı, Kazakistan'ı değişik din ve etnisitelerin barış ve uyum içinde bir arada yaşadığı bir ülke olarak tanıtmaktır. Özellikle şehirde inşa edilen camilerin yanı sıra, kiliselerin (Ortodoks ve Katolik) ve Orta Asya'nın en büyük sinagogunun varlığı ve “halklar dostluğu” adını taşıyan bir heykelin bizzat Nazarbayev tarafından açılması da bu uyumu gösteren diğer mimari ürünlerdir. Beith Rachel Habad Lyubavich adını taşıyan Orta Asya'nın en büyük sinagogu Astana'da 2004 yılında açılmıştır. Sinagogun açılışında Nazarbayev, Astana'da daha önce cami, Ortodoks ve Katolik kiliselerinin inşa edildiğine dikkat çekerek, Kazakistan'da 45 farklı dini gruba sahip olan 120 halkın barış içinde yaşadığına dikkat çekmiştir (Newsru 2004). Sinagogun inşaatı, Nazarbayev'in yakın çevresinden Yahudi asıllı işadamı Maşkeviç tarafından finanse edilmiştir (Nezavisimaya Gazeta, 15.09.2004).

“*Kentin yerleşim planı klasik görünse de renkler ve yapı üslupları bir acayıplik mozaiğidir*” şeklinde şehrin genel görünümünü betimleyen Aitken (2010: 272), bunun sebebini Kazakistan'ın çok etnikli ve çok dinli yapısında aramaktadır. Hatta ona göre, Astana uygarlıkların uyumunun temsil edildiği bir şehirdir. Kesin olan, şehrin çehresinin bugünkü Kazak kimliğinin çok boyutluluğunu tam olarak yansıttığıdır. Şehir, Kazakistan'daki millî değerlere dönüşü ve modernleşme seçimini yansıttığı gibi, kültürel olarak Asya ve Avrupa'nın ortasında bulunmanın getirdiği “arada” ve “bir arada” olma durumunu, bu duruma özgün bir değer yüklemeye çabasını ve iki kültüre de sahip çıkma isteğini yansıtmaktadır.

3.2.4 Ekonomik Dönüşümün Etkileri

Kazakistan'da tam hız devam eden millî devlet inşa etme projesinin bir tezahürü olan Astana, aynı zamanda ülkenin sosyalist geçmişten kopup kapitalizme doğru yönelme hikayesini de birebir yansıtmaktadır. Bağımsızlığın başında Rusya'nın arkasından hızlı liberal dönüşüm sürecine giren Kazakistan, yirmi yıl içinde serbest piyasa ekonomisine entegre olmuştur. Eski Sovyet ülkeleri içinde Batı'da "reformcu" olarak tanınan Kazakistan, kısa sürede dışarıya açılmış, fiyatları serbest bırakmış, stratejik boyuttaki özelleştirmeleri gerçekleştirmiştir.

Bağımsızlığından itibaren Kazakistan, yabancı yatırımlara ve genel olarak dünyaya açık bir ülke imajını sürdürmeye dikkat etmiştir. Başlangıçta Astana'daki projelerin yabancı yardımlarla yapılıyor olması bu açıklığın ve dünyayla bütünleşme amacının bir göstergesidir. Şehir gelişme planı konusunda uluslararası yarışmanın yapılmış olması ve yarışmayı bir Japon mimarının kazanmış olması da bu uluslararasılaşma yaklaşımını gösterir. Astana'nın sembolik binalarının çoğu yabancı mimarlar tarafından tasarlanmış, başta Türk şirketleri olmak üzere özel şirketler tarafından inşa edilmiştir.

Kazakistan'ın bir hammadde zengini olarak dünya sahnesine çıkması, daha 1990'ların başında yabancı hammadde şirketlerinin ilgisine yol açmıştı. Doğal kaynak üretiminin geliştirilmesinin yolu olarak Kazakistan yönetimi, bu sektörü yabancı yatırımcılara açma politikasını benimsemiştir. Bugüne gelindiğinde piyasa ekonomisinin yanı sıra ekonomide devletçiliğe yönelişin de bulunduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu çerçevede millî doğal kaynak şirketleri kurulmuştur. Nitekim bu şirketlerden Kazmunaygaz'ın Astana'nın merkezindeki en görkemli binalardan birisine sahip olması şirkete verilen önemi göstermektedir. Yabancı yatırımların öncülüğünde Kazakistan'ın doğal kaynak sektörü bağımsızlık yıllarında gelişme kaydetmiştir. Bugün millî doğal kaynak şirketlerinin Kazakistan'da faaliyet gösteren dünya doğal kaynak şirketlerinin yanında yer aldığı görülmektedir.

1990'lı yıllarda piyasa şartlarına ve küresel ekonomiye ayak uydurmaya çalışan Kazakistan ekonomisi keskin üretim düşüşü içindeydi. Kaynak sıkıntısı çeken devlet, sosyal ve kültürel alandan büyük ölçüde çekilirken altyapı yatırımlarını yapamıyor, mevcut altyapının tamir ve bakımına sınırlı miktarda mali kaynak ayırabiliyordu. Bu şartlarda gerçekleşen başkentin taşınması, yurtiçinde ve dışında kararın gerekliliğiyle ilgili şüphelerin oluşmasına yol açıyordu.

Ne var ki 2000'li yıllarda petrol fiyatlarının artmasıyla birlikte Kazakistan ekonomisi hızlı büyüme trendi içine girmiştir. Ekonomik büyüme, devletin bütçe durumunun düzelmesine, yıllardır yapılamayan altyapı yatırımlarının yapılmasına sebep olmuştur. Bütün ülkede inşaat patlaması yaşanmaktadır. Yeni durumda Kazakistan devleti büyük çaplı inşaat projelerini finanse etmeye başlamış ve Astana, doğal kaynaklardan kazanılan paranın ekonomiye akıtıldığı mekânsal merkez haline gelmiştir.

Böylece yeni başkenti inşa etme faaliyetleri çerçevesinde inşaat sektörü gelişme göstermiştir. Bu parlak durumu etkileyen olumsuz bir gelişme 2008 ekonomik krizidir. 2008 ekonomik krizi öncesi inşaat sektörünün şehir gelirinin %20'den fazlasını ürettiği görülürken, krizden hemen sonraki iki yılda inşaat sektörünün payının %16-17'lere düştüğü kaydedilmiştir (Astana Valiliği 2010: 14).

Her ne kadar Astana şehri geçmişte “bakir topraklar” projesinin ve dolayısıyla buğday üretiminin başkenti konumunda olduysa da, bugün Astana şehrinin ve Akmola bölgesinin ayrı idari birimler olduğunu belirtmek gerekmektedir. Dolayısıyla şehir ekonomisi ve Akmola bölgesinin ekonomisi farklı özellikler taşımaktadır. Akmola bölgesi ve civardaki diğer kuzey Kazakistan bölgeleri ağırlıklı olarak tarım potansiyelleri ve özellikle buğday üreticiliğiyle öne çıkmaktadır. Kazakistan'ın dünyanın önde gelen buğday ihracatçıları arasında yer aldığını dikkate alırsak, denilebilir ki Akmola bölgesi, dünya buğday üretimi açısından önemli alanlardan birisidir. Ne var ki bugün Akmola bölgesinden idari olarak ayrılan Astana şehrinin ekonomisi ağırlıklı olarak hizmet ve inşaat sektörüne dayanmaktadır. Astana şehir gelirinin yaklaşık olarak %96'sı çeşitli hizmet alt sektörlerinde ve inşaat sektöründe üretilmektedir (Astana Valiliği 2010: 14).

Astana, bir memur şehri olarak bilinse de, 2005'de Özgür Toplum Enstitüsü'nün yaptığı kamuoyu araştırmasına göre şehir nüfusunun yaklaşık olarak %45'i özel sektörde ücret karşılığı çalışırken, şehir halkının yaklaşık olarak üçte biri kamu sektöründe istihdam ediliyordu. Yine bu kamuoyu araştırmasına göre nüfusun onda biri girişimciydi (Bolpanova 2005: 53). Yukarıda yapılan kamuoyu araştırması, kamu sektöründe istihdam edilenlerin yanı sıra özel şirketlerde çalışan Astanalıların sayısının azımsanmayacak oranda olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Bugün, şehir toplam gelirinin %22'si küçük ve orta ölçekli işletmeler tarafından üretilmektedir (Astana Valiliği 2010: 12).

Bağımsızlık sonrası Kazakistan'ın büyük şehirlerindeki gelir dağılımı önemli bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir taraftan ülkenin en zenginleri büyük şehirlerde yaşarken, diğer taraftan kırdan kente göç süreci devam etmekte ve şehirler sıfırdan başlayan insanlarla dolmaktadır. Astana, Kazakistan'ın kırsalından ve Orta Asya'nın değişik cumhuriyetlerinden gelen göç dalgasını çeken temel merkezdir. Gelir dağılımının bozuk olması, suç oranında kendisini göstermektedir. 2011'de Kazakistan'daki en yüksek suç oranları ve suç oranındaki en hızlı artış, Astana'da kaydedilmiştir (KCIA 2014a). İstatistiklere göre Kazakistan'da suçların % 78-79'u işsizler tarafından işlenmektedir (KCBS 2014).

Toplumun tabakalaşması şehrin çehresine de damgasını vurmaktadır. Astana'nın altyapısı ve sosyal hizmetleri gelişmiş semtlerinin yanı sıra gelişmemiş kenar bölgeleri de bulunmaktadır. Astana'daki konut pahalılığı ayrıca değinilmesi gereken bir ko-

nudur. Sonuç olarak şehrin yeni çehresinin yanı sıra altyapısı yenilenmemiş, kırdan kente göçen insanların kiralayabildikleri daireler ve odaların bulunduğu eski tarz kenar semtleri de hâlen mevcuttur. Mayıs 2014'te Nazarbayev'in katılımıyla Astana'nın gelişmesiyle ilgili yapılan toplantıda, şehrin bölgeleri arasındaki dengesizliğe dikkat çekilerek, bütün semtlerin eşit olarak gelişmesi için kararlar alınmıştır.

Bağımsızlıktan itibaren Kazakistan yönetimi, ülkenin gelişmesi ve kalkınması açısından eğitimin öncelikli rol oynadığının farkındadır. Bu çerçevede Kazakistan yönetimi, Astana'yı bir eğitim ve araştırma merkezi hâline getirmeye çalışmaktadır. 1990'lı yıllarda liberal dönüşümlerle birlikte üniversite eğitimi paralı hâle gelmiş ve devlet bursları da sınırlı sayıda öğrenciye verilmeye başlanmıştır. Bununla birlikte özellikle 2000'li yıllarda devletin eğitim alanındaki yatırımlarının arttığı gözlenmektedir. Astana'da yüksek öğrenimin geliştirilmesi yönünde atılan önemli adımlardan bir tanesi 1996'da L.N. Gumilyev Avrasya Milli Üniversitesi'nin açılmasıdır. Bu üniversite, aynı zamanda Kazakistan'ın resmî söylemindeki Avrasyacılığı ve Avrasyacılığı'nın niteliğini de yansıtmaktadır. Bugün Avrasya Üniversitesi'nin binalarında hem Astana'nın gelişme tarihini, hem de Gök Türk yazıtlarının kopyalarını görmek mümkündür. Bu üniversitenin tarihinde “yeninin”, “eskinin” yerini ne kadar hızlı aldığını görmek mümkündür. Kazakistan'ın prestijli üniversitelerinden Avrasya Milli Üniversitesi'nin aslında iki Tselinograd Üniversitesi'nin birleşmesiyle kurulduğu çoktan unutulmuştur. Üniversite, 2000'de Kazakistan Dışişleri Bakanlığı'nın Diploması Akademisi ile birleşme kararıyla yeniden doğmuştur (Avrasya Milli Üniversitesi 2014). Astana'yı Kazakistan'ın eğitim merkezi hâline getirmenin önemli girişimlerinden bir tanesi de, 2010'da Nazarbayev Üniversitesi'nin açılmasıdır. Dünya düzeyinde bir üniversite olarak tasarlanan Nazarbayev Üniversitesi, yurtdışından bilim adamlarının katılımıyla eğitim vermekte ve esas olarak bir araştırma üniversitesi olarak faaliyet göstermektedir.

Şehrin hızlı büyümesi, sosyal hizmet sektörünün nüfus baskısı altında olmasına yol açmaktadır. Bu durum eğitim ve sağlık alanlarında kendisini göstermektedir. Sosyal hizmetlerle ilgili yaşanan çarpıcı bir örnek okul öncesi eğitim meselesidir. 1990'lı yıllarda neo-liberal politikalar ve yaşanan ekonomik zorluklar çerçevesinde devletin sosyal hizmet harcamalarını azaltması neticesinde okul öncesi eğitimde muazzam bir gerileme yaşanmış, 1994-1998 yılları arasında kreşlerin %82'si kapanmıştır (Mardanov 2004: 438). 1991 yılında çocukların %50,8'i okul öncesi eğitim alırken, 1998'e gelindiğinde söz konusu rakam %10,7'ye düşmüştür (Baymagambetov 2001: 217).

2000'li yıllarda ekonomik durumun düzelmesine paralel olarak devletin yeniden bazı sosyal fonksiyonları üstlendiğini görüyoruz. Ancak 1990'lı yıllardaki durumun düzelmesi vakit almakta, üstelik Almatı ve Astana gibi şehirler sürekli olarak göç baskısı altında kalmaktadırlar. Dolayısıyla Almatı ve Astana'da yaşayan genç bir ailenin yaşamının ayrılmaz bir parçası sorunu, kreş sırasındadır. Kreş sırasının gelmesi

birkaç sene almakta, dolayısıyla aileler neredeyse çocuk doğar doğmaz kreş konusunda araştırma yapmak durumunda kalmaktadırlar. 2010 yılı itibariyle 6 yaştan küçük 34.000 çocuk kreş sırasında kayıtlı olarak bulunmaktadır (Damu 2011: 23). Bugün okul öncesi eğitim konusunda, Astana şehri göreceli olarak iyi bir durumdadır. Nitekim Astana çocuk nüfusunun %60'ının okul öncesi bakım ve eğitim aldığı tespit edilmiştir (UNICEF Kazakistan, 41). Bu durumun daha da düzelmesi yönünde aktif yatırımlar yapılmakta, 2020 yılına kadar 100 kreşin daha açılması planlanmaktadır (Astana Valiliği 2014a).

Burada vurgulanması gereken, söz konusu kreşlerin çoğunlukla devlet kreşleri olup halka bedava hizmet sunan kreşler olduğudur. 1990'ların "vahşi kapitalizm" yıllarının ardından 2000'li yıllardaki ekonomik büyümeyle birlikte devletin eğitim, sağlık, kültür ve bilim alanlarında harcamalarını arttırdığı görülmektedir. Astana'da 2010'da okul öncesi kuruma giden 16.000 çocuktan 14.000'i devlet okul öncesi kurumlara devam etmekteydi (Damu 2011: 23). Okul öncesi bakım ve eğitim sunan özel kurumlar fazla gelişmiş değildir ve rekabet eksikliğinden dolayı pahalıdırlar. Zaten Kazakistan'da okul öncesi bakım ve eğitimin tamamen devlet tarafından sağlanması planlanmaktadır. Buna göre 2015'e gelindiğinde 3-6 yaşlarındaki çocukların % 74'ü, 2020'ye gelindiğinde ise %100'ü devlet okul öncesi kurumlarına devam edebilecektir. 2006-2010 yılları arasında okul öncesi kurumların kapasitesinin 2 kat artmış olması, bu planların ciddiyetini kanıtlayan bir göstergedir (UNICEF Kazakistan 2013: 41). Sonuçta bugün yeniden biçimlenen sosyal devlet anlayışı liberal piyasa ekonomisi şartlarında sürdürülmekte, okul öncesi eğitim sosyal hizmetler alanındaki son gelişmelerin önemli bir örneği niteliğindedir.

3.2.5 Kültürel Dönüşüm ve Gündelik Hayat

Kırsal kesimden gelen göçe rağmen, Astana'da Rus kültürel etkisi devam etmektedir. Bunun sebeplerinden bir tanesi, şehrin coğrafi konumudur. Şehir, yoğun Kazak göçü almakta, ancak göç sadece güneyden değil, aynı zamanda etraftaki kuzey bölgelerinden de yoğunudur. 2009 nüfus sayımı rakamlarına göre şehre yeni yerleşenlerin yarısından fazlası civardaki bölgelerden gelmişlerdir (Bkz. KCIA 2011b). Bugün Rusya ile sınır bölgelerden gelen Kazaklar, göçteki genç oramı da dikkate alırsa, sadece kendileri Rus okullarında okumuş değil, aynı zamanda çoğunlukla Rus okullarında eğitim görmüş anne babaların çocuklarıdır. Kısaca, kuzey ve doğu bölgelerindeki Kazakların birçoğu birinci dil olarak Rusça kullanmaktadır. Dolayısıyla hâlen de Astana'da iş hayatında ve sokakta Rusça birinci dil konumundadır. Bu durum yapılan nüfus sayımlarında ve diğer istatistik toplama çalışmalarında ortaya çıkmaktadır. Bu durumun göstergesi olarak 2004-2005 öğrenim yılında şehirdeki okul öğrencilerinin %63,5'inin Rus okullarında eğitim gördüğü gerçeği örnek verilebilir (Altınbekova 2006: 308). Şehirdeki bu durum, Kazakça konuşulan çevreden şehre göçenleri de sokakta ve işyerlerinde birinci dil olarak Rusçayı kullanmaya sevk etmektedir. Böyle-

ce şehirdeki Rus kültürel etkisi gerilemesine rağmen, ekonomik ihtiyaçlardan dolayı kendiliğinden varlığını sürdürmektedir.

Şehirde Rus kültürel öğelerinin etkinliğini sürdürmesi, birçok Kazak aydını ve sıradan vatandaşı rahatsız etmektedir. Astana'nın bu durumu, Kazak basınında sıkça dile getirilen konulardan birisidir. Zaten Kazakça'nın pratikteki statüsü, Kazakça yayınlanan milliyetçi yazılı ve internet basını ve genel olarak milliyetçi söylemin başlıca konusudur. Sokak ve işyeri dilinin Rusça olması, sokaklardaki Kazakça isimlerin ve ilanların sıklıkla yanlış yazılmış olması, Kazakların bile birbirleriyle Rusça konuşmaları gibi hususlar milliyetçi hassasiyetleri olan aydınları endişelendirmektedir. Bunun gibi, şehirde Kazak ağırlıklı bölgelerden göç etmiş sıradan halkın da bu konudaki rahatsızlıklarını Rusça konuşan Kazaklara ve Kazak olmayanlara ifade etmeleri sıklıkla görülmektedir. Milliyetçi basında gözlemlenen karamsarlığa rağmen, birinci dil olarak Rusça konuşan Kazaklar arasında Kazakça'ya yönelik azımsanmamalıdır. Şehirde Kazakça konuşan nüfusun hızla artması, Kazakça'nın yaygınlaştırılmasına katkıda bulunmaktadır. Birinci dil olarak Rusça'yı kullanan anne-babalar, çocuklarını Kazakça kreş ve okullara vermeye çalışmakta, çocukların geleceği açısından mutlaka Kazakça öğrenmeleri gerektiğini düşünmektedir.

Kazakistan'ın içinde bulunduğu şartlar, Kazakça'nın Latin alfabesine geçmesi gibi aslında tamamen Kazakları ilgilendiren bir kültürel konuda bile Rus nüfusunun ve Rusya'nın görüşünü dikkate almasına sebep olmaktadır. Kazakistan'ı kültürel ve zihinsel olarak Rusya'dan uzaklaştıracak, diğer taraftan ise savunucularına göre günümüzün teknolojisi ve çağdaşlığından tam anlamıyla yararlanmasını sağlayacak Kazakça'yı Latin alfabesine geçirme planları Aralık 2012'de Nazarbayev tarafından açıklanmıştır. Astana'yı çağdaş ve milli bir başkent olarak inşa etme projesinin son ilginç tezahürlerinden birisi, Astana'da 2017'de yapılacak olan EXPO fuarına hazırlık kapsamında yapılan planlardır. Öne sürülen gerekçelere göre, EXPO hazırlık kapsamında Kazakça'nın bir an önce Latin alfabesine geçilmesi uygun olurdu. Ancak Rusya'nın eski Sovyet ülkelerinin iç işlerine her zamankinden daha aktif karışmaya başladığı ortamda bu tarz değişikliklerin önüne engellerin çıkacağı da söylenebilir.

Ülkedeki iç huzuru bozacak aşırı hareketlerden kaçınan Kazakistan yönetimi, kültür politikasını dengeli bir şekilde götürmeye çalışmaktadır. Kazakistan, bir taraftan milli kültürün canlandırılması, dünya ile bütünleşme, Türk Dünyası ile kültürel bütünleşme politikalarını devam ettiriyor, diğer taraftan Rusya'nın başını çektiği eski Sovyet bütünleşme hareketlerine ve onun kültürel etkinliklerine aktif olarak katılıyor. Kültür politikasındaki bu dengeli tutumun ilginç bir tezahürü olarak Astana şehri, 2012 yılında aynı anda hem Bağımsız Devletler Topluluğu'nun (BDT) hem de Türk Dünyası'nın kültür başkenti ilan edilmiştir. Bu kapsamda Astana'da 70'e yakın kültürel etkinlik gerçekleştirilmiştir. Kazakistan'ın dış politikasındaki Rusya'nın ağırlığını bu kültürel etkinliklerde görmek mümkündür. 2012'de anılan 70 kültürel faaliyetin

50'si Astana'nın BDT kültür başkenti olma sebebiyle yapılan etkinliklerdi. Sinema festivali, televizyon festivali ve BDT ülkelerinden yaklaşık olarak 700 temsilcinin kaldığı Yeni Dünyada Avrasya Kültürü forumu gerçekleştirilmiştir (KCKEB 2013: 5).

Kazakistan'ın kültür politikasında Kazak kültürünün canlandırılmasına özel önemin verildiğini belirtmek gerekmektedir. Burada zorlu amaç Sovyet döneminde kırsal kesime hapsolmuş Kazakçayı ve diğer Kazak kültür öğelerini şehir şartlarında yaygınlaştırabilmek ve rekabet edebilir hale getirmektir. Sovyet döneminde Rus kültürel etkisinin yayılması, sadece merkezden dayatılan uygulamalar neticesinde gerçekleşmemiştir. En az devlet uygulamaları kadar güçlü bir faktör, modernleşme ve şehirleşme çekiciliğinin etkisidir. Modernleşmenin Ruslar aracılığıyla gerçekleşiyor olması ve Rus nüfusunun şehirlerde yoğunlaşmış olması, şehirlere Rus kültür karakteristiğini kazandırmıştır. Bu bağlamda Rusça, her şeyden önce şehir dili, yüksek medeniyet dili olarak çekiciliğe sahipti. Bugün Kazakistan yönetiminin amacı eskiden Rusça'nın ve Rus kültürünün sahip olduğu bu statüye Kazakçayı ve Kazak kültürünü yükseltmektir. Bu bağlamda Kazakça'nın tam anlamıyla resmi dil ve bilim dili olarak kullanılması yönünde devlet çabaları bulunmaktadır.

Astana örneğinde yeni bağımsız bir devletin kendi millî fikrini dinlenme alanları vasıtasıyla halka ne şekilde aktardığını görmek mümkündür. Astana'da sembolik bir şekilde millî tarih ve kültür izlerini taşıyan yapıtlar halkın gezinti yerleri olarak tasarlanan alanlarda yapılmıştır. Bu tarz yerlerin başında Cumhurbaşkanlık Sarayı ile Bayterek kulesi arasında bulunan park, bir diğeri son Kazak hanı Kenesarı Han'ın heykeliyle dikkat çeken Esil sahil boyudur. Başkent taşındığı zaman nehrin halkın gezinti yeri olarak tasarlandığı ve nehrin şehre bir özellik katan unsur olacağı düşünülerek, barajlarla nehrin doldurulduğu ve sahil boyunun düzenlendiği de belirtilmelidir. Nehrin bir gezinti yeri haline getirilmesi, Astana'daki doğal şartların şehrin ihtiyaçları için yeniden şekillendirilmesinin tek örneği değildir. Başlangıçtan itibaren Astana'nın sert karasal iklimi ve rüzgarlara açık olması, yeni başkente yöneltilen eleştiriler içerisinde yer alır. Bu sert doğal koşulları yumuşatma amacıyla Astana'nın etrafında 45.000 hektarlık alana ağaç dikilmeye başlanmıştır (Aitken 2010: 293).

Astana'nın iklim şartlarını yumuşatma çalışmaları ne kadar aktif olursa olsun, Astana'nın bulunduğu sert karasal iklimin kökten değiştirilmesi mümkün olmadığı için kapalı eğlence ve vakit geçirme mekânlarının önemi öne çıkmaktadır. Çocuklara yönelik olarak kurulan ve içinde büyük akvaryum da bulunan eğlence merkezi Duman ve yapay plaj bulunan Han Şatır alışveriş ve eğlence merkezi, şehrin belli başlı eğlence mekânlarıdır. Bununla birlikte, liberal ekonomi şartlarında yaşayan çoğu ülkede olduğu gibi, Astana'da da AVM'ler açılmış; bunlar, temel kapalı mekân ve vakit geçirme merkezleri hâline gelmiştir. Bugünkü şehir hayatında AVM'ler alışveriş yapma, sinemaya gitme, çocukların oynaması ve eğlenmesi gibi vakit geçirme seçeneklerini kapsamakta; bazı AVM'ler ise bowling, buz pateni gibi daha farklı eğlence imkânlarını

da sunmaktadır. Sonuçta bu konsept, AVM'nin daha fazla müşteri çekmesine yönelik olup serbest piyasa ekonomisi şartlarında kültürel hayatın sınırlandırılmasına veya en azından gelişmemesine de yol açmaktadır. Bağımsızlıktan sonra eğlence ve vakit geçirme imkânları piyasa şartlarıyla iç içe geçmiş bir sektör hâline gelmiştir. Böylece Astana içinde olsun, Astana'ya yaklaşık olarak 250 km uzaklığında bulunan Burabay millî parkı gibi Astana dışında olsun Astanalıların ziyaret edebildikleri dinlenme yerlerinin çoğunlukla özel sektörün elinde olduğunu ve piyasa mantığına göre şekillen-diklerini öne sürmek mümkündür.

Son zamanlarda devletin sosyal alanda tekrar sorumluluklar üstlenmesi kapsa-mında devlet, okul çağı çocuklarına okul dışı eğitim, spor ve eğlence imkânlarını sun-maya çalışmaktadır. Bu bağlamda yapılan faaliyetler Sovyet dönemindeki uygulamaların izlerini taşımakla birlikte, Sovyet eşdeğerlerinden farklı olarak sosyal hizmet ve piyasa mantığını bir arada barındırmaktadır. Böylece Sovyet dönemindekine benzer bir şekilde devlet desteğiyle hizmet veren çocuk yaz kampları hem paralı hem parasız dinlenme sağlamaktadır (Astana Valiliği 2013). Bunun gibi Sovyet dönemindeki Piyonerler Sarayı'na benzer şekilde kurulan Öğrenciler Sarayı, paralı kursların yanı sıra parasız kursları da sağlamaktadır. 2013 itibariyle 10 bin kayıtlı öğrenci bulunan Öğrenciler Sarayı'nda 150 çeşit kurs verilmekte ve kursların %60'ı parasız sunulmak-tadır (Koskina 2013).

Bugün Kazak toplumunda namaz kılmayı bilmese de cami ziyaretinin bir Müs-lüman için gerekli olduğu anlayışı yerleşmiş, dolayısıyla camiler şehirde yaşayan Ka-zakların ruhani ihtiyaçları açısından diğer bir ziyaret yeri haline gelmiştir. Bağımsızlıktan sonra millî değerlerin canlanması kapsamında resmi nikahın yanı sıra dini nikahın gerekliliği görüşü yayılmış, bu kapsamda camiler dini nikahların yapıldığı bir tarz merasim yeri haline de gelmiştir. Astana'da inşa edilen camiler ve büyüyen cemaat, bir taraftan devletin konuyla ilgili siyasetini, diğer taraftan halkın dine olan talebini yansıtmaktadır. Astana'da ilk büyük cami 2005 yılında açılan altın kubbeli Nur Astana Camiisi olmuştur. 2012'de ise 5.000 kişilik Hazret Sultan Camiisi açılmış-tır. Hoca Ahmet Yesevi'ye atfen kullanılan Hazret Sultan ismi verilen caminin Kazak desenleriyle süslenmiş olması dikkat çekicidir. Kazakistan'daki birçok merkezî cami gibi Hazret Sultan Camii de sadece ibadet yeri değil, aynı zamanda bir nevi İslam ko-nusunda bilgilendirme merkezi olarak da faaliyet göstermektedir.

Astana'ya gelen kırsal nüfus açısından geleneksel değerlerin sürdürülmesi ön-celik taşımaktadır. Geleneksel sosyal bağlar kırsal nüfusun şehirde kendi yerini bul-masına yardımcı olmaktadır (Sultangaliyeva 2010: 182). Akraba ilişkilerinin önemli oluşu, eğlenme kültürünün kırsal kesimdeki kültürün bir devamı olmasını sağlamaktadır. Yapılan araştırmalara göre ortalama Astanalı yılda 60 defa misafirlige, 15 defa si-nemaya, 10 defa lokantaya gitmektedir; yılın 60 gününü televizyon karşısında ve 720 saatini telefon konuşmalarında harcamaktadır (Kanafina 2010). Özellikle Kazakların

misafirliğe büyük önem vermelerinden dolayı akraba ve arkadaş ziyaretinin temel eğlenme biçimi olduğu söylenebilir. Her ne kadar hâlen de misafirlerin ağırlanması evlerde yapılıyorsa da, Sovyet döneminden farklı olarak lokantada misafirlerin ağırlanması da yaygınlaşmıştır. Dolayısıyla artık sadece düğün gibi çok önemli merasimler değil, doğum günü, yılbaşı ve diğer kutlamalar dolayısıyla bir araya gelmeler de lokantada yapılabilmektedir. Burada Kazakistan'da ve Astana'da hâlen en fazla beklenen bayramın Yılbaşı olduğunu belirtmekte fayda vardır. Kazakistan'ın bütün halklarını birleştiren bu bayramın yanı sıra milli günlere ve Nevruz bayramına devlet nazarında önem verilmesine rağmen, Sovyet döneminden kalan ve sürekli olarak yeniden üretilen alışkanlıkla Yılbaşı kutlamaları önemini korumaktadır.

Astana'daki lokantalarda sunulan yemekler, market ve pazarlarda satılan gıda ve hazır yiyecekler Kazakistan'ın çok kültürlü yapısını yansıtmaktadır. Bağımsızlık döneminde girişimciliğin önünün açılması sonucunda önceki Sovyet tipi yemekhane ve lokantaların yerine Astana'da çeşitli restoranlar açılmış, sadece Batı tarzı hamburgerciler ve pizzacılar değil, çeşitli etnik mutfaklar, özellikle Orta Asya lokantaları yayılmıştır. Gerçi Sovyet lokanta menülerinde değişik Sovyet halklarının milli yemeklerini bulmak mümkündür. Kırım Tatarlarının çiğ böreği Sovyet kafeterya menüsünde, Azerbaycan'ın lüle kebabı ise Sovyet restoran menüsünde yer almaktaydı. Bugün ise Kazakistan'da milli mutfaklar sadece bazı yemekleriyle temsil edilmiyor, çeşitli ülkelerin mutfak kültürünü sunan lokantalar yaygınlaşmıştır. Dolayısıyla Kazak ve Rus lokantalarının yanı sıra bugün İtalyan, Çin, Japon, Kore, Gürcü, Uygur, Özbek ve Türkiye Türkleri lokantalarının Astana'da kolaylıkla görülebileceğini belirtmek gerekmektedir. Avrupa'da Türk mutfağının en tanınmış ürünlerinden olan döneri Türk lokantalarının yanı sıra, Astana'da şaurma adı altında sokaklardaki büfelerde bulmak mümkündür. Bununla birlikte şehre ayrı bir renk katan Turan caddesinde değişik milletlerin lokantaları geleneksel tarzda inşa edilmiş binalarda yer almakta ve bu yönüyle Astana'nın göze çarpan mimari örneklerini sunmaktadır.

Yeme içme kültürüyle ilgili yerel imgeler, ilginç bir şekilde Kazakistan'ın zihinsel coğrafyasını da ortaya çıkarmaktadır. Astana'da Doğu lokantası ve Doğu mutfağı olarak tanınan mutfak, sanılanın aksine Kazakistan'ın doğusunda bulunan Çin ve genel olarak Uzak Doğu mutfağı için değil, aslında Kazakistan'ın güneyinde bulunan Özbeklerin ve Kazakistan'ın vatandaşları arasında bulunan Uygurların mutfağı için kullanılmaktadır. Çin, Japon ve Kore mutfaklarının hepsi için kullanılan ad Asya mutfağı olup, – aynı Türkiye'de olduğu gibi (Türkiye'nin aslında Asya'da)-, aslında hiç kimsenin aklına Kazakistan'ın da Asya'da bulunduğu gelmemektedir. Bu isimlendirmelerde açık bir şekilde Avrupa merkezli bir düşünce tarzı kendisini göstermektedir.

Astana'da “Türk mutfağının” ve “Doğu mutfağının” yanı sıra “Asya mutfağının” da özellikle popüler olduğunu belirtmek gerekmektedir. Her AVM'de en az iki “Asya mutfağı” lokantasının bulunması dikkat çekicidir. Ülkenin yaygın lokanta zincirlerin-

den olan ve neredeyse her AVM'de bulunan Assorti, İtalyan ve Japon yemek seçeneklerini bir arada sunmaktadır. Her ne kadar “Asya mutfağına” olan bu ilgi Kazakistan'ın dışarıya açılması ve dünyayla bütünleşmesiyle alakalı olsa da, bunun kökenleri aslında Kazakistan'ın etnik çeşitliliğine dayanmaktadır. Astana'daki Uygur lokantaları, Uygur yemeklerinin yanı sıra Çin yemek çeşitlerini de sunarken, ev ziyafetleri için hazır salata seçeneklerini sunan her market ve pazarda Stalin döneminde Sovyet-Kore sınırından Kazakistan'a sürülen Korelilerin hazırladıkları Kore salataları Sovyet dönemindeki popüleritesini sürdürmektedir.

Sovyet döneminden kalan bazı dinlenme ve vakit geçirme usullerinin piyasa mantığıyla birleştiği Astana, tam anlamıyla bir arada yaşam ve sentez kentidir. Sovyet döneminde ortaya çıkan Kazak kültürü ve modern kültür birlikteliğinin görsel eserleri ve çeşitli etnik mutfakların etkisi gibi çeşitli kültür unsurları bunun en güzel kanıtıdır. Bu sentezin altında içten içe bazı karşıtlıklar ve gerilimler (Kazak-Rus, dindar-dindar olmayan, modern-geleneksel) olsa da, genel itibarıyla bütün çeşitliliğe rağmen toplumsal barışın korunduğu görülmektedir. Astana örneğinden anlaşıldığı gibi devletin amacı, bir taraftan toplumsal barışı koruyarak çağdaş dünyayla bütünleşmek diğer taraftan Kazak milli bilincini geliştirerek Kazak kültürünü Kazakistan halkını birleştirici bir harç haline getirmektir.

Sonuç

Özet olarak bağımsızlık sonrası Kazakistan'a başkentlik yapan Astana ve Almatı arasında gerek tarihî açıdan gerekse günümüzde yaşanan dönüşüm açısından birçok ortak nokta söz konusu olduğu gibi farklılıklar da mevcuttur. Astana bugün resmi başkent olmasına rağmen ve 1929-1997 yılları arasında Kazakistan'ın başkenti olmuş olan Almatı şehri, günümüzde artık başkent olmamasına rağmen önemli bilim, kültür, sanat, eğitim, finans, ekonomi ve sanayi merkezi konumundadır. Almatı bugün özel statüye sahip ve halk arasında “Güney Başkent” olarak adlandırılmaktadır.

Bugün ortaya konan tarihî araştırmalar açıkça göstermiştir ki, her iki şehrin tarihi de çok eskilere uzanmaktadır. Bu, arkeolojik, nümizmatik kanıtlarla ve yazılı kaynaklarla desteklenmektedir. Diğer taraftan, Çarlık Rusyası'nın bölgedeki politikaları incelendiğinde her iki kentte de aynı stratejilerin uygulandığı gözlemlenmektedir. Nitekim, 19. yüzyılın ikinci yarısına girerken Çarlık Rusyası Almatı'nın da içinde bulunduğu Yedisu bölgesini hâkimiyeti altına almaya başlar. Planlı hareket eden Rus Çarlığı, önce bölgeye görevli uzmanlarını ve askerî komutanlarını göndererek uygun yerleri tespit ederdi. Yerin belirlenmesinden sonra kale kurulurdu. Kale kurulduktan sonra öncü Kozak kuvvetlerini, askerlerini ve çeşitli katmanlara ait Rus ahalisini yerleştirdi. Buldukları yerleşim yerlerinde şehir veya kasabalar inşa ederek, Çarlıktaki nüfus sorununa bir çözüm de getirmiş oluyordu. Aynı plan 1854 yılında önce İli ötesi kalesi, sonra Verniy kalesi denen kalenin kurulmasında geçerli olur. Çarlık

Rusyası burada şehir inşa ederek, Yedisu Bölgesi'nin merkezi yapar. Aynı durum Astana için de geçerlidir.

Bolşeviklerin Çarlık rejimine son verip, eski Çarlık topraklarına sahip çıkmamasından sonra Sovyet hâkimiyeti Orta Asya'ya ulaşır. 1921 yılında Verniy'a tarihî ismi iade edilerek şehir Almatı adını alırken, Astana geleneksel adı olan Akmola yerine *Tselinograd* adını almıştır. 1929 yılında Kazak SSC başkenti olan Almatı, yaklaşık 70 yıl Sosyalist bir cumhuriyetin başkenti olur. Birçok fabrika, sanayi üretim yerinin yanı sıra eğitim, kültür ve sanat ocakları kurulur. Sovyet ideolojisinde hedefe ulaşmada siyasî yol haritasının yanı sıra kültürel gelişim de oldukça önemli ve destekleyiciydi. Hem bu bağlamda hem de ülkenin refah seviyesinin artmasına paralel olarak Almatı, Sovyet döneminde birçok değişim ve gelişim geçirmiştir. Ayrıca Almatı, SSCB'nin dağılmasına yol açan olaylar silsilesinin ilk halkası olarak değerlendirilen Jeltoksan olaylarına şahitlik etmiştir. Diğer taraftan Astana'nın kaderine ise Sovyet döneminde "Bakir topraklar" projesi damgasını vurmuştur. Astana, Sovyet rejiminin bu politikası çerçevesinde şekillenirken, coğrafi konumunun da etkisiyle Rus nüfusu ve Rus kültürel yapısının oldukça hakim olduğu bir kente dönüşmüştür.

1991'de bağımsız Kazakistan'ın başkenti olan Almatı, köklü değişimler yaşarken Astana bir nevi yeniden inşa edilmiştir. Rejim değişikliği, beraberinde ekonomik ve sosyo-kültürel ve mekânsal değişimleri her iki kente de beraberinde getirir. Bu dönem Almatı'nın çehresi âdeta gün be gün değişmiştir. Gerek başkent olarak kaldığı 1997 yılına kadar gerek sonrasındaki dönemde, ülke içinden ve dışından çok göç almıştır. Bu durum da şehir nüfusunun artmasını ve şehrin sınırlarının genişlemesini beraberinde getirmiştir. Bu da şehirle ilgili bir takım önlem ve çözüm adımlarına yol açmıştır. Almatı, günümüzde de eğitim, finans ve kültür alanında önder şehir olarak önemini korumaya devam etmektedir.

Almatı, ayrıca köklü hastanelere sahip olan şehir, ayrıca kafe ve pastanelerin, dünya mutfağı restoranlarının cenneti, dağ ve doğa turizminin incisi olarak betimlenmektedir. Gelecekte Almatı'nın hem bir tarihî merkez özelliği taşıması hem de turizm açısından öneminin daha da artacağı düşünülmektedir. Medeu buz pateni ve Şımbulak tesisleri, buz pateni ve kayak severlerin uğrak yerlerindedir. Şımbulak'ta bulunan kayak telesiyej ile doğanın eşsiz güzelliğini görmek, hissetmek mümkündür. Bunun yanı sıra Almatı'nın etrafında eşsiz doğa harikaları bulunmaktadır. Türgen şelaleleri, Tabağan, Çarın kanyonu, dağların tepesinde bulunan Büyük Almatı Gölü (rakım 2510 m), bir diğer dağ gölü olan Esik Gölü (rakım 1780 m), Almatı'ya yakın yerlerde bulunan doğal güzelliklerden sadece bazılarıdır. Ayrıca Almatı'ya pek uzak olmayan mesafelerde bulunan Tamgalı Tas ve Tanbalı mevkilerinde, kaya resimlerine bakarak tarihi yaşamak mümkündür.

Almatı şehrinin geleceğine yönelik bir bakış gerekirse, Kazakistan'ın diğer birçok şehrine ve bölgesine nazaran göreceli olarak yumuşak bir iklime sahip olması, verimli toprakları, sahip olduğu imkânlar, eğitim ve bilim merkezleri, ticaret ve finans açısından uygunluğu gibi birçok faktör, Almatı şehirini hâlâ cazip bir statüye sahip kılmaktadır. Kazaklar arasında geçerliliğini yitirmemiş olan bazı değerler, örneğin, çocukların yaşlı anne babalara bakmaları veya diğer kardeş ve akrabalara yardım elini uzatma, kırsal kesimdeki yakınlarının şehre taşınmasına yardım etmenin de Almatı'ya olan göçte belli bir payı bulunmaktadır. 1990'lardan sonra başlayan kırsal kesimden büyük şehirlere olan göç hâlen durulmamıştır. Köylerdeki mevcut altyapının çökmesi, kırsal kesime yatırımın yapılmaması, kırsal kesimde ciddi bir sorun teşkil etmektedir. Şehre olan göçte ise il merkezlerinin yanı sıra idari ve siyasi merkezler de önemli rol oynamaktadır. Almatı da artık başkent olmamasına rağmen göç alma konusunda önceliğini yitirmemiştir. Kırsal kesime önem verilip, ciddi temel yatırımlar yapılmadıkça önümüzdeki yıllarda da şehrin nüfusunun artması önlenemeyecektir. Diğer taraftan, şehrin belli bir göç alma kapasitesi bulunmakta olup, şehir başta bu denli nüfusa göre hesaplanmamıştır. Bu sorunlar ise şehrin bitişiğindeki köy ve ilçelerin şehir topraklarına katılması ile çözülmeye çalışılacaktır. Almatı şehri, sahip olduğu ekonomik ve kültürel önemi elinde tutarak, toprak ve nüfus bakımından büyümeye devam edecektir. Önümüzdeki elli yıl içinde birçok yeni uydukentin oluşması muhtemeldir. Eski başkent olması ve başka da birçok yönden İstanbul'a benzeyen Almatı'nın⁵⁰, İstanbul'a benzer yönde bir gelişme göstermesi muhtemeldir. Bu bağlamda, Almatı, gelecekte de iklimi elverişli, nüfusu çok, sanayi ve finans merkezi, tıp, bilim ve kültür merkezi, ilerleyen yıllarda birkaç havaalanının olduğu bir şehir ve turizm merkezi olarak Kazakistan toplum ve ekonomisinde önemli bir rol oynamaya devam edecek gibi görünmektedir.

Diğer taraftan Astana'nın başkent olarak inşası, yeni bağımsızlığa kavuşmuş bir devletin millî kimlik ve devlet inşası politikalarının önemli bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Kazakistan yönetimi Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile bağımsız Kazakistan Cumhuriyeti devleti arasında, geçmiş ve gelecek arasında bir set çekme ihtiyacını hissetmiştir. Almatı, bağımsızlıktan itibaren yaşadığı bütün değişimlere rağmen Sovyet dönemindeki modernleşme ve gelişme izlerini yoğun olarak temsil etmektedir. Sovyet döneminde oldukça gelişmiş olan Almatı'da, Sovyet ve bağımsızlık dönemleri arasında böyle bir setin çekilmesi zordu, halbuki az nüfuslu Akmola, yeni bağımsız devletin milli kimlik anlayışını mekânsal, toponimik ve kültürel boyutlarıyla ifade etmeye uygun bir alandı. Başkent Astana'ya taşınması ve Astana tarihinin yeniden yorumlanarak şehrin mekânsal, toponimik çehresinde ve heykel kompozisyonlarında ifade edilmesi, Kazakistan Cumhuriyeti'nin sadece Sovyet dönemindeki

50 Almatı ile İstanbul, aynı zamanda kardeş şehirlerdir
(http://almaty.gba.kz/page.php?page_id=1551&lang=1&article_id=5914) (18.05.2014).

Kazak otonomisinin ardılı olarak görünmemesine yol açmıştır. Yeni başkent tamamen bağımsızlık ürünü olarak ortaya çıkmakla birlikte Kazak geçmişini ve kültürünü kucaklamış, aynı zamanda çağdaşlık iddiasını da ifade etmiştir.

Bugün başkent in taşınmasıyla ilgili öne sürülen birçok gerekçenin haklı çıktığı görülmektedir. Planlandığı gibi Astana, ülke güvenliğini pekiştirmiş, Kazakistan'ın kuzey bölgelerinin ülkenin ayrılmaz bir parçası olduğu savı başkent in taşınmasıyla güçlenmiştir. Diğer taraftan Astana, ülkenin güneyindeki fazla işgücünün kuzeye doğru hareket etmesine yol açmıştır. Bunun gibi Almatı'daki hava kirliliği konusundaki uyarıların da haklı çıktığı görülmektedir.

Kazakistan'daki başkent taşınması sürecini ilginç kılan özellik, başkent in ülkenin toprak bütünlüğüne yönelik çeşitli tehditlerin ortaya çıkabileceği bölgeye taşınmasıdır. Astana tarihinde de görüldüğü gibi Sovyetler Birliği'nin kurulmasından itibaren Moskova'nın bu bölgeye yönelik çeşitli tasarruf girişimleri olmuştur. Astana'ya başkent in taşınmasıyla bu tehditlerin üstesinden gelinmeye çalışılmış, Kazakistan'ın bulunduğu zorlu jeopolitik konuma göre çatışmacı olmayan, ancak tehlikeleri önleyici bir tutum sergilenmeye çalışılmıştır.

Astana'nın mimari ve mekânsal çehresinde özellikle Kazakistan tarihinin yeniden biçimlenmesini görmek mümkündür. Saka, Hun, Göktürk kültürel mirası, genel anlamda "göçebe uygarlığı" veya "bozkır uygarlığı" olarak ifade edilen Türk kültürünün mirası vurgulanmış, bununla birlikte bu mirasın çağdaşlığa aykırı olmadığı gösterilmek istenmiştir.

Aslında iki şehir de bağımsızlıktan itibaren Kazakistan'ın yaşadığı demografik, siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel dönüşümün birer örneğidir. Bağımsızlık döneminde iki şehrin mekânsal ve toponimik değişimi Kazakistan devletinin milli kimlik ve milli fikir anlayışını, ekonomik ve sosyal politikalarını, iç ve dış siyasetini yansıtmaktadır.

Almatı ve Astana, 1989-2009 dönemindeki Kazakistan'daki demografik değişimi yansıtan iki önemli şehirdir. İki şehirde de nüfus durumunu değiştiren iki temel olgu Kazakistan'dan Avrupalı halkların göçü ve kırdan kente göçtür. Bağımsızlık yıllarında ülkeden Rus, Ukraynalı, Belarus, Alman nüfusun göç etmesi Kazakistan'daki Kazak oranını %40'dan %63'e yükseltmiştir. Bununla birlikte Astana ve Almatı kırdan kente göçün çekici merkezleri olmuşlardır. 2009 nüfusu sayımına göre Astana nüfusunun %70,4'ü şehre dışarıdan gelmiş ve bunun %52,8'i ise 1999-2009 yılları arasında gerçekleşmiştir. Buna karşılık Almatı nüfusunun %50,7'si dışarıdan gelmiş ve bunun %29'u 1999-2009 döneminde gerçekleşmiştir (KCİA 2011c: 5). Sayılara baktığımız zaman ise 1999-2009 döneminde Astana'ya diğer Kazakistan bölgelerinden 292 bin, Almatı'ya ise 349 bin kişinin geldiği görülmektedir (KCİA 2011c: 4).

Yukarıda belirtilen iki taraflı göç olgusunun etkisiyle bağımsızlığın başında ağırlıklı olarak Rus kültürel dairesinde bulunan bu iki şehirde bugün Kazak nüfusu önemli ölçüde artmıştır. Almatı ve Astana'daki demografik değişim, devlet politikaları ve toplumsal ihtiyaç Kazak kültürünün canlanmasına, Kazakçanın kullanım alanlarının genişlemesine ve Kazakçayı bilme oranının artmasına sebep olmuştur. Rusça eğitim ve bilim dili olarak varlığını sürdürmekle birlikte, Sovyet döneminden farklı olarak Kazakça'nın bir şehir dili olma yolunda ilerlediği söylenebilir. Bununla birlikte iki şehrin kültürel hayatı, Kazakistan'da hâlen mevcut olan çok etnikli yapıyı da yansıtmaktadır. Bir taraftan Rusça özellikle halklararası iletişim dili, iş ilişkileri dili, bilim ve eğitim dili olarak varlığını sürdürmekte, diğer taraftan iki şehirdeki yeme içme alışkanlıkları ve lokanta kültürü farklı halkların mutfaklarını da içermektedir.

1990'lı yıllarda başlayan ekonomik dönüşüm iki şehri de etkilemiş, ikisi de Kazakistan'ın önemli iş merkezleri haline geldiyse de, ticaret ve özel girişimciliğin gelişmesi bakımından Almatı açık arayla öndedir. Nitekim Astana daha çok siyasi ve idari başkent olup, Almatı Kazakistan'ın iş ve ticaret merkezidir. Hatta Almatı'nın bütün Orta Asya bölgesindeki önde gelen ticaret merkezi olduğu söylenebilir. Astana ise kamu sektörünün oldukça geniş olduğu bir şehir olarak bilinmekle birlikte, burada da Almatı'dakine benzer bir şekilde özel sektör gelişme imkânı bulmuştur. Sonuçta ikisinde de özel sektörün gelişmesi, 1990'lı yıllardan beri Kazakistan devletinin ekonomi politikasının ürünü niteliğindedir.

1990'lı yıllardaki ekonomik politikanın diğer bir sonucu devletin sosyal alandaki varlığını azaltması, dolayısıyla eğitim ve sağlık alanlarında özelleştirmelerin yaşanmasıdır. 2000'li yıllarda devletin yeniden eğitim, okul öncesi eğitim, sağlık, bilim ve kültür gibi alanlarda yatırım yapmaya başladığı ve genel olarak bu alanlardaki desteğini artırdığı görülmektedir. Bu açıdan iki şehirde de devlet destekli eğitim, sağlık, sosyal hizmetler, bilim ve kültür kurumlarının geliştiği görülmektedir. Bu alanlardaki gelişmelerin ağırlıklı olarak şehirlerde yaşanması, kırdan kente göçü özendirilen diğer bir husus olmaktadır.

Kazakistan devleti, eğitimi kalkınmanın ön şartlarından olarak görmekte, bu doğrultuda bağımsızlık yıllarında birçok yeni üniversitenin açıldığı görülmektedir. Devletin iddialı projeleri arasında KIMEP, Avrasya Milli Üniversitesi ve Nazarbayev Üniversiteleri öne çıkmaktadır. Bununla birlikte ekonomide olduğu gibi dışarıya açıklık ve küreselleşme dinamiklerinden faydalanma eğilimi de bulunmakta, özellikle Almatı ve Astana'da ortak uluslararası üniversiteler de faaliyet göstermektedir. Karşılaştırma yapılacak olursa, son dönemin en iddialı üniversitesi olan Nazarbayev Üniversitesi Astana'da bulunsa da Almatı'nın Kazakistan'ın eğitim merkezi olarak namını sürdürdüğü söylenebilir.

Hem Almatı hem Astana, Orta Asya bölgesinin lokomotifi konumundaki Kazakistan'ın özel statülü şehirleri olarak, gelecekte de birer önemli merkez olmaya devam edeceklerdir. Ekonomi, finans, ticaret, politika, eğitim, bilim, tıp, turizm, kültür ve medeniyetin merkezi ve en gelişmiş iki şehri olan Almatı ve Astana, ileri ki yıllarda da bağımsız Kazakistan'ın ve halkının gelişmesinde önemli roller üstlenmeye devam edecekmiş gibi görünmektedir.

KAYNAKLAR

- Absemetov, Marat (2009). *Astana: Mınjıldıq Tarihi Bar Kala*. Astana: ALCHIAI group.
- Abuseyitova M. (Ed.) (2004). *Urbanizatsiya i Nomadizm v Tsentral'noy Aziyi: Istoriya i Problemi, Materialı Mejdunarodnoy Konferentsiyi*. Almatı: Daik Press, s. 431-441.
- Aitken, Jonathan (2010). *Kazakistan'ın Efsanevi Lideri Nazarbayev*. İstanbul: Hayat Yayınları.
- Akorda (2014). “Akorda – the Residence of the President of the Republic of Kazakhstan”. Akorda resmi internet sitesi <http://www.akorda.kz>, (4.05.2014).
- Aldajumanov ve diğerleri (2010). *Kazakistan Tarihi: Köne Zamannan Büginge Deyin*, 4. Cilt, *Keñestik Kezendegei Kazakistan*. Almatı: Atamura.
- Almatı (2014), Almatı Şehri Resmi İnternet Sayfası, http://almaty.kz/page.php?page_id=41&lang=1(17.05.2014);
- Almatı Şehri Dilleri Geliştirme, Arşivleme ve Belgeleme İdaresi İnternet Sayfası, <http://www.anatili-almaty.kz/index.php/contents/view/91> (17.05.2014).
- Almatı Tarihi (2014) http://www.almaty.gba.kz/page.php?page_id=41&lang=1, Almatı Şehri Belediye Başkanlığı Resmi İnternet Sitesi (17.05.2014).
- Almatı Vilâyeti Arşivi, Bölüm:349, Liste:1, Dosya:155, sayfa:17, *Almatı Tarihi* 2014'ten.
- Altınbekova, O.B. (2006). *Etnoyazıkoviye Protsessi v Kazahstane*. Almatı: Ekonomika.
- Argınbayev, Halel. (2007). *Istoriiko-kulturniye svyazi russkogo i kazahskogo narodov*(Rus ve Kazak Halklarının Tarihi ve Kültürel Münasebetleri), Kazak Etnografya Kütüphanesi Serisi, genişletilmiş 2. baskı, Astana.
- Aristov, N. A. (2003). *Trudi po istorii i etniçeskomu sostavu tyurkskih plemen*(Türk Boylarının Etnik Yapısı ve Tarihi Üzerine Eserler), ed.: V. M. Ploskikh, Bişkek.
- Astana Akşamı (2012). “Karaötkel’ Köne Korımı Kala Tarihinin Bir Tarmağı”. *Astana Akşamı*, 29 Eylül 2012, <http://www.astana-akshamy.kz/?p=4259>, (15.11.2013).
- Astana Opera (2013). “Teatr turalı”. <http://www.astanaopera.kz>, (25.11.2013).
- Astana Valiliği (2008). “O Prisvoyeniye Naimenovaniy, Pereimenovaniy i Obyedineniy Prospektiv, Ulits i İnih Sostavnih Çastey Goroda Astanı”. <http://adilet.zan.kz>, (20.04.2014).

- Astana Valiliği (2010). “2011-2015 Jıldarğa Arnalğan Astana Kalasın Damitu Bağdarlaması”. Astana Valiliği web sitesi <http://www.astana.gov.kz>, (20.04.2014).
- Astana Valiliği (2013). “Astanada Balalarğa Arnalğan Jazğı Lagerler Mavusımı Ayaktaldı”. “Jazda Turmsı Tömen Otbasınan Şıkkan Astanalık 1800 Bala “Arman” Lagerinde Demaldı”. 15.08.2013, Astana Valiliği internet sitesi <http://www.astana.gov.kz>, (5.05.2014).
- Astana Valiliği (2014). “Astanada 17 Balabakşa Salınadı”. 25.04.2014, Astana Valiliği internet sitesi <http://www.astana.gov.kz>, (5.05.2014).
- Avrasya Milli Üniversitesi (2014). “EUU Tarihi Men Bügini”. Avrasya Milli Üniversitesi internet sitesi <http://www.enu.kz>, (28.04.2014).
- Barthold, V.V. (Barthold Wilhelm) (1897). *Otçet o poezdke v Srednyuyu Aziyu s nauçnoy tselyu. 1893-1894 gg.* St. Petersburg.
- Baymagambetov, Seil (2001). *Sovremennaya Sotsial’no-Kul’turnaya Politika.* Astana: Elorda.
- Bekus, Nelli ve Külşat Medeuova (2011). “Smena Epoh Kas Smena Stolits: Astana Kak Global’niy Tsentr”. *Neprikosovenniy Zapas*, 4 (80), <http://magazines.russ.ru/nz/2011/6/n10.html>, (4.04.2014).
- Berligojina D.S. (2012). “Kazakistan Respublikasının Ayelder Kilmıstılığının Payda Bolu Tarihi”. *Eu-raziya Ulttık Universiteti Habarışı, Zan Gıımdarı Seriyası*, (4), <http://www.enu.kz>, (5.05.2014).
- Bernştam, A.N. (1940). “Zolotaya diadema iz şamanskogo pogrebeniya na r. Kargalınke”, s.23-31, <http://kronk.spb.ru/library/bernshtam-an-1940a.htm>’den.
- Bolpanova, Alma (2005). “Astana i Astanaytsı”. *Svobodnoye Obşestvo*, 1 (1), s.52-57.
- Brockhaus ve Efron Ansiklopedik Sözlüğü. http://gatchina3000.ru/brockhaus-and-efron-encyclopedia-dictionary/18_2.htm
- Damu, Fond Razvitiya Predprenimatel’sstva (2011). *Otçyot po Marketingovomu İssledovaniyu v Otrastı po Kodu OKED 85.10 “Usluğı v Oblastı Doşkol’nogo Vospitaniya i Obuçeniya”.* Damu Girişimcilik Geliştirme Vakfı’nın internet sitesi <http://www.damu.kz>, (5.04.2014).
- Dave, Bhavna (2007). *Kazakhstan: Ethnicity, Language and Power.* New York: Routledge.
- Donnelly, Alton (1988). “The Mobile Steppe Frontier. The Russian Conquest and Colonization of Bashkiria and Kazakhstan to 1850”. Michael Rywkin (Ed.). *Russian Colonial Expansion to 191.*, Londra, New York: Mansell Publishing Ltd, s189-207.
- Ercilasun, Konuralp, (baskıda), “Türk Tarihinde Yeni Bir Dönem Başlatan Merkez: İli-Isık Göl Bölgesi”, *Reşat Genç Armağanı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Esimov (2013), *Almatı Belediye Başkanı A. Esimov’un Dil Bayramı çerçevesindeki Açılış Konuşması*, <http://www.anatili-almaty.kz/index.php/contents/view/91> (17.05.2014).
- Fedorov, D. Ya. (1903). *Opıt voenno-statistiçeskogo opisaniya İlyiskago kraya* (İli Bölgesinin Askerî ve İstatistik Tasviri Üzerine bir Deneme). 2 cilt, Taşkent.

- Fedorov, D. Ya. (1910). *Çjungarsko-Semireçenskiy prigraniçniy rayon, Voенno-statistiçeskoe opisaniе Turkestanskago voennago okruga* (Cungar ve Yedisu Hudut Bölgesi: Türkistan Askeri Okругu'nun Askeri ve İstatistik Tasviri). Taşkent.
- Fughet, Henri (2003). "The Use of History: the Soviet Historiography of Khan Kenesary Kasimov". Tom Everett-Heath (Ed.). *Central Asia: Aspects of Transition*. Londra, New York: Routledge Curzon, s.132-145.
- Galiyev V.Z. ve S.F. Majitov (2009). *Istroriya Kolonizatsiyi Kazahstana v 20-60h godah XIX veka*. Almatı: Mektep.
- Halperin, Charles J. (2000). "The Kipchak Connection: The Ilkhans, the Mamluks and Ayn Jalut". *Bulletin of the School of Oriental and African Studies, University of London*, 63 (2), s. 229-245.
- Hanya, Siro (2002). "Tselinograd, İyun' 1979 g.: KVoprosu o Nesostoyavşeyasya Nemetskoy Avtonomiyi v Kazahstane". *Acta Slavica Iaponica*, 20, s. 230-236.
- http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z060000186_/links
- http://afisha.kz/mesta/point_1545/
- <http://alma-ata2.narod.ru/streets.htm>.
- http://almaty.gba.kz/page.php?page_id=1551&lang=1&article_id=5914
- http://almaty.gba.kz/page.php?page_id=67&lang=1
- <http://articles.gazeta.kz/art.asp?aid=373574>
- http://dostoprim.almaty.kz/page.php?page_id=132&lang=1&article_id=499
- http://dostoprim.almaty.kz/page.php?page_id=50&lang=1&page=2
- http://dostoprim.almaty.kz/page.php?page_id=7&lang=1
- http://en.wikipedia.org/wiki/Academic_theater (07.05.2014)
- <http://en.wikipedia.org/wiki/Almahq>
- http://en.wikipedia.org/wiki/Almaliq,_Xinjiang
- <http://en.wikipedia.org/wiki/Olmaliq>
- http://kk.wikipedia.org/wiki/Алматы_қаласындағы_көшелердің_тізімі (15.05.2014)
- http://kk.wikipedia.org/wiki/Жоғары_оқу_орындары
- [http://kk.wikipedia.org/wiki/Қазақстан_\(қонақ_үй\)](http://kk.wikipedia.org/wiki/Қазақстан_(қонақ_үй))
- <http://ru.wikipedia.org/wiki>
- [http://ru.wikipedia.org/wiki/Площадь_Республики_\(Алма-Ата\)](http://ru.wikipedia.org/wiki/Площадь_Республики_(Алма-Ата))
- http://teatr-musrepov.kz/?page_id=2&lang=ru
- <http://today.kz/kz/kazakhstan-news/2014-04-11/a-esimov-almaty-aglomeraciyasyn-damytu-mәselelerin-talkyға-saldy/>

- <http://today.kz/news/kazakhstan/2014-03-20/territoriya-almaty-velichitsya-na-23-tysyachi-gektarov/>
- <http://uighur.kz/history/hist/182-uygurskiy-teatr-i-dramaturgiya.html>
- <http://vernoye-almaty.kz/aport/ehyabl.shtml>
- <http://vernoye-almaty.kz/a-z/u1.shtml>
- <http://vernoye-almaty.kz/places/newnames.shtml>
- <http://wikimapia.org/1954376/ru>
- <http://www.adilet.gov.kz/node/15719>
- <http://www.alatoday.info/?p=9156>
- http://www.almaty.gov.kz/page.php?page_id=1622&lang=1
- http://www.almaty.kz/page.php?page_id=166&lang=3 (17.05.2014);
- <http://www.almaty-info.net/341>
- <http://www.bnews.kz/ru/news/post/145015/>
- <http://www.constitution.kz/kaz/bolim8/>
- <http://www.inform.kz/eng/article/2496117>
- <http://www.inform.kz/eng/article/2642681>
- <http://www.inform.kz/kaz/article/2649865>
- <http://www.kazaitys.kz/kz/article/view?id=524>
- <http://www.kn.kz/ru/helpful/view/id/175/>
- <http://www.mga.kz/solutions/maslikhat-programms/88-programma-razvitiya-goroda-almatyna-2011-2015-gody.html>
- <http://www.parlam.kz/kk>
- Jazba derekközderi (2008). *Almatının tarihi men madeniyetinin jazba derekközderi* (VIII-XX ğasır bası) (Almatı Tarihi ve Kültürünün Yazılı Kaynakları (8-20yy).
- Jeltoksan-86 (2006). *Statii i publikatsii za 1996-2005 godı*. 7.c. Hazırlayanlar: Berik Abdıgaliyev vd. Almatı: Altınbek Sarsenbayulı Vakfı.
- Joyamergenkızı, Naziya. “Almatı arman qalağa aynala ma?” (Almatı hayal şehre dönüşür mü?), *Türkistan*, 14 Nisan 2014, <http://www.turkystan.kz/articles/view/46947> (17.04.2014)
- Kanafına, Janar (2010). “Potrebnosti Astanı: Hleba i Zreliš”. *Karavan*, 18, 09.05.2010, (11.04.2014).
- Karajanov K. ve A. Takenov (Ed.) (1998). *Noveşaya İstoriya Kazahstana: Sbornik Dokumentov i Materialov, Cilt 1: (1917-1939)*. Almatı: Sanat.
- Karğalı (2008), “‘Kargalinskii klad’ ili ‘Kargalinskaya diadema’”, *Karğalı Yerleşim Yeri İnternet Sitesi*, 6.3.2008, <http://kargaly.ucoz.kz/news/2008-03-06-78> (11.04.2014).

- KaSE (1974). *Kazak Sovyet Ansiklopedisi*, 4. cilt, Almatı.
- Kazakfilm (2010). “Astana Lübov’ Moyal!”. Kazakfilm internet sitesi <http://www.kazakhfilmstudios.kz>, 30.06.2010, (12.04.2014).
- Kazakhstan Today* (2013). “Население Алматы превысило 1,5 млн человек”, *Kazakhstan Today*, 10.12.2013, http://kt.kz/rus/society/naselenie_almati_previsilo_1_5 mln_chelovek_115.358.1476.html, (16.05.2014).
- Kazakistan Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi, Bölüm:3, Liste:1, Dosya:7, http://samlib.ru/u/urmanbaew_e_b/alma-ata-1.shtml’den (17.05.2014).
- Kazakistan Tarihi* (2002). *Kazakistan tarihi köne zamannan büginge deyin*, Kazakistan Cumhuriyeti Eğitim ve Bilim Bakanlığı, Kazakistan Cumhuriyeti Millî Bilimler Akademisi, Ç. Ç. Valihanov Tarih ve Etnoloji Enstitüsü, A. H. Margulan Arkeoloji Enstitüsü, 3. cilt, Almatı.
- KCBS (Kazakistan Cumhuriyeti Baş Savcılığı) (2014). “2013 Jılǵı Halıqtın Jumıssız Bölige Arasındaǵı Kılmıstılıqtın Jay-Küyi Turalı Statistikalık Melimetler Taldauvı”. <http://prokuror.gov.kz>, 19.03.2014, (28.04.2014).
- KCIA (Kazakistan Cumhuriyeti İstatistik Ajansı) (2011a). *Halıqtın Köşi-Konı. 2009 Jılǵı Kazakistan Respublikası Halkının Ulttıq Sanaǵının Korıtındıları*. Astana: KCIA.
- KCIA (2011b). *Astana Kalası: 2009 Jılǵı Kazakistan Respublikası Halkının Ulttıq Sanaǵının Korıtındıları, 1.Cilt*. Astana: KCIA.
- KCIA (2011c). *Kazakistan Respublikasının Halkının Köşi-Konı*, Astana: KCIA.
- KCIA (2014a). “Urovni Prestupnosti po Regionam”, <http://www.stat.gov.kz>, (23.04.2014).
- KCIA (2014b). “Ob Istoriyi Perepisey Naseleniya v Kazahstane”. <http://www.stat.gov.kz>, (11.05.2014)
- KCKEB (Kazakistan Cumhuriyeti Kültür ve Enformasyon Bakanlığı) (2013), “Spravka ob Itogah Deyatel’nosti Ministerstva Kul’turi i Informatsiyi Respubliki Kazahstan”, KCKEB websitesi <http://www.mki.gov.kz>, (24.04.2014)
- Koch, Natalie (2013). “Why Not a World City? Astana, Ankara and Geopolitical Scripts in Urban Networks”. *Urban Geography*, 34 (1), s. 109-130.
- Köppen, Bernhard (2013). “The Production of a New Eurasian Capital on the Kazakh Steppe: Architecture, Urban Design, and Identity in Astana”. *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, 41(4), s.590-605.
- Koskina, Aynur (2013). “V Novom Dvortse Şkol’nikov Astanı Ne Hvataet Mesta Dlya Vseh Uçastnikov”. <http://www.zakon.kz>, 12.09.2013, (4.04.2014).
- Kotlyarova T.G. (2009). “Onomastika Astanı: Transformatsiya Nominatsiy”. *YevroAziya*, <http://www.ia-centr.ru>, (20.04.2014).
- Kurmangaliyeva Ercilasun, Güljanat (2008). *Seyahatnamelere Göre Yedisu Bölgesindeki Kazak ve Kırgızların Sosyal Yapısı (1854-1917)*, Yayınlanmamış doktora tezi, Bişkek, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi; <http://manas.edu.kg/sbe/tezler/doktora/GuLCANAT%20K.%20ERCILASUN.pdf>

- Kurokawa, Kisho (2000). *Kisho Kurokawa: Architect and Associates, Selected and Current Works*. Mulgrave, Australia: The Images Publishing.
- Lansdell, Henry. (1894). *Chinese Central Asia: A Ride to Little Tibet* (Çin Orta Asyası: Küçük Tibet'e Seyahat), New York.
- Lavrov, M. V. (1916). *Turkestan, geografiya i istoriya kraya*(Türkistan: Bölgenin Coğrafyası ve Tarihi), Moskova-Petrograd.
- Malibekuli, Jandarbek ve Aşirbek Muminov (2013). "Han Kene Sarbazdarının Ziyratı Tabıldı". *Aykn*, <http://www.aikyn.kz/articles/view/35113>, 12.11.2013 (15.11.2013).
- Maltusinov, S.N. (2006). *Agrarniy Vopros v Kazahstane i Gosudarstvennaya Duma Rossiyi 1906-1917 gg. (Sotsiokul'turniy Podhod)*. Almatı: Dayk Press.
- Malyar, Iosif (1990). *Alma-Ata: Putevoditel'*, Moskova: Planeta, 1990.
- Mardanov, Kamalbay (2004). "Sovremenniy Kazahı: Pamyat' Nomadizma i Pechat' Urbanizatsiyi". Abuseitova M.H. (Ed.). *Urbanizatsiya i Nomadizm v Tsentral'noy Aziyi: Istoriya i Problemi, Materialı Mejdunarodnoy Konferentsiyi*, Almatı: Dayk Press, s. 431-441.
- Margulan A. (2010). *Kazakstannın saulet tarihi*, Eserleri, 9.c. Almatı: Alatau <http://ikitap.kz>; http://kitap.kz/reader/margulan_arhi# (18.05.2014)
- Margulan, A. vd. (1959). *Arhitektura Kazahstana* Almatı: Kazgosizdat, http://ikitap.kz/book/a_margulan_arhit_kazahstana/index.html#/52/zoomed (17.11.2013);
- Maymakov, Ğappar, (2005). *Kazak Jeri Tutastıǵının Kalıptasuı*. Almatı: Turan Baspası.
- Mazhitov, Sattar F. (2010). "Eurasian Doctrine of Kazakhstan: Historical, Social and Political Parametres". Anita Sengupta ve Suchandana Chatterjee (Ed.), *Eurasian Perspectives: In Search of Alternatives*. New Delhi: Shipra Publications.
- Muminov, A.-Nurmakova, A. (2010). "Kirispe", *Almatı turalı şıǵıs derekközderi*, Almatı: Daik-Press.
- Musina N. (2010). *N.A. Nazarbayev i Astana*. Astana: Muzeı Pervogo Prezidenta Respubliki Kazahstan.
- Nazarbayev, Nursultan (2005). *Avrasya'nın Kalbinde*. İstanbul: Kaynak KültürYayın Grubu.
- Nazarbayev, Nursultan (2007). *Kazakistan Yolu*. Ankara: Pelin Ofset.
- Nazarbayev, Nursultan (2009). *Izbranniy Reçi*. Cilt 2: 1991-1994, Astana: Sariarka.
- Newsru.com (2004). "Nazarbayev Prinyal Uçastiyev Otkritiyi Krupneyşeyev v Tsentral'noy Aziyi Sinagogi". <http://www.newsru.com> haber sitesi, 7.09.2004, (20.10.2013).
- Nurtayulı Emir (2013). "Mırzajannın "Mırzalıǵımen" 16 Mınnan Astam Adam Atıldı". *Jas Alaş*, 28.11.2013, (24.12.2013).
- Obzor (1893). *Obzor Semireçenskoy oblasti za 1893 god* (Yedisu Bölgesi 1893 Yılı Raporu). TsGA KR (Kırgız Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivleri), No: 3337.
- Obzor (1894). *Obzor Semireçenskoy oblasti za 1893 god* (Yedisu Bölgesi 1894 Yılı Raporu). Из истории казахов (Kazak Tarihinden) (1999), ed. S. Eşmuhambetov ve S. Jekeyev'den, Almatı.

- Pohl, Michaela (2007). "The "Planet of One Hundred Languages": Ethnic Relations and Soviet Identity in the Virgin Lands". Nicholas B. Breyfogle ve diğerleri (Ed.). *Peopling the Russian Periphery: Borderland Colonization in Eurasian History*. Londra, New York: Routledge, s.238-261.
- Sadikov, T.S. ve diğerleri (2011), *Ejelgi Kazakistan Tarihi: Jalpi Bilim Beretin Mekteptin 6. Sınıbına Arnalğan Okulık, 2. Basılım*. Almatı: Atamura.
- Saktaganova, Z.G. (2012). "D.A. Kunayev i Problemi Izmeneniya Granits Kazahstana". *Karagandı Universitetinin Habarşısı, Tarih, Filosofiya Seriyası*, 3 (67), s.92-97.
- Schatz, Edward (2004). "What Capitals Say about State and Nation Building". *Nationalism and Ethnic Politics*, 9, s. 111-140.
- Soljenitsin, A.I. (1991). *Kak Nam Obustroit' Rossiyu: Posil'niye Soobrajeniya*. Moskova: Patriot.
- Şotbakova, L.K. ve diğerleri (2012). "Obşestvenno-Politiçeskaya Jizn Kazahstana v Epohu D. Kunayeva: Stranitsı Istoriyı". *Karagandı Universitetinin Habarşısı, Tarih, Filosofiya Seriyası*, 3 (67), s. 110-115
- Sultangaliyeva, Alma (2010). *Gorod i Lyudi: Sotsiokul'turnaya Transformatsiya v Kazahstane*. Almatı: Fond Altunbeka Sarsenbayulı.
- Tihmenev, N. - I. Poslavski. (1883). *Voennoe obozrenie vostoçnoy pograniçnoy polosi Semireçenskoy oblasti*(Yedisu Bölgesinin Doğu Sınır Hattının Askeri İncelemesi). St. Petersburg.
- Toekin, Almat (2008). "Jitelyam Goroda Astanı Opyat Pridyotsya Privıkat' k Mnogoçislenım Novım Nazvaniyam Ulits". <http://www.fergananews.com>, 6.02.2008, (20.04.2014).
- UNICEF Kazakhstan (2013). *Analiz Polojeniya Jenşin i Detey v Respublike Kazahstan*. Kazakistan'daki UNICEF'in internet sitesi <http://www.unicef.kz>, (6.04.2014).
- Valihanov, Edige (2004), *Kenesarı*, Moskova: Molodaya Gvardiya.
- Vostrov, V. V. (1961). "Rodoplemennoy sostav i rasselenie kazahov na territorii Semireçenskoj oblasti (konets XIX - načalo XX v.)" (Yedisu Bölgesinde Kazak Yerleşimi ve Boy Yapısı: 19. yüzyılın sonu - 20. yüzyılın başı), *Trudi instituta istorii, arheologii i etnografii AN Kaz SSR: Novıye Materialı po arheologii i etnografii Kazahstana*, 12.cilt, 119-135.
- Vox History (2014), "Neizvestnaya Alma-ata", *Vox Polpuli*, 03.04.2014, <http://history.voxpopuli.kz/post/1906-neizvestnaya-alma-ata> (17.05.2014)
- Wolfel, Richard L. (2002). "North to Astana: Nationalistic Motives fort he Moving of Kazakh(stani) Capital". *Nationalities Papers*, 30 (3), s. 485-506.

Fotoğraf Kaynakları

Fotoğraf 3.1 <http://www.serenti.org/tag/orhun-anitlari>

Fotoğraf 3.2, 3.3, 3.4, 3.5, 3.6, 3.7, 3.8, 3.9, 3.11 <http://www.myfoto.kz>

Fotoğraf 3.10 <http://national-geographic.cafepress.com>

Fotoğraf 3.12, 3.14, 3.17, 3.20 Kazakistan Büyükelçiliği Arşivi

Fotoğraf 3.13 <http://gelio.livejournal.com>

Fotoğraf 3.15 <http://de.wikipedia.org>

Fotoğraf 3.16 <http://www.listofimages.com>

Fotoğraf 3.18 <http://commons.wikimedia.org>

Fotoğraf 3.19 <http://www.amb-kazakhstan.fr>

ALMATI-ASTANA FOTOĞRAFLARI

ALMATI-ASTANA FOTOĞRAFLARI

ALMATI

Fotograf 3.1 Altun Elbiseli Adam

Fotoğraf 3.2 Köktöbe'den Almatı

Fotoğraf 3.3 Al-Farabi Caddesi

• TÜRK DÜNYASI BAŞKENTLERİ •

Fotoğraf 3.4 Kazakistan Oteli ve Arka Planda Tanrı Dağları

Fotoğraf 3.5 Panfilov Parkı

Fotoğraf 3.6 Medeo

Fotoğraf 3.7 Cumhurbaşkanlığı Köşkü

Fotoğraf 3.8 Şehrin gece görünümü

• ALMATI-ASTANA •

ASTANA

Fotoğraf 3.9 Bayterek

Fotoğraf 3.10 Astana Şehir Merkezi ve arka planda Bayterek

Fotoğraf 3.11 Yesil Nehri

• TÜRK DÜNYASI BAŞKENTLERİ •

Fotoğraf 3.12 Astana şehir görüntüleri

• ALMATI-ASTANA •

• TÜRK DÜNYASI BAŞKENTLERİ •

Fotoğraf 3.13 Kazakeli Meydanı ve Bayterek Kulesi

Fotoğraf 3.14 Astana Şehir Parkından Alın Kış Kuleleri ve Akorda Sarayı

Fotoğraf 3.15 Han Çadırı

Fotoğraf 3.16 Hazret Sultan Camii

• TÜRK DÜNYASI BAŞKENTLERİ •

Fotoğraf 3.17 Kazmunaygaz Binası

Fotoğraf 3.18 Astana şehir görüntüsü

Fotoğraf 3.19 Nur-Astana Camii

Fotoğraf 3.20 Yeşil Bulvar

IV.BÖLÜM

AŞKABAT

Yrd. Doç. Dr. A. Çolpan Kavuncu

İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Malatya

eposta: akavuncu@gmail.com

Giriş

Aşkabat, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, Orta Asya'da bağımsızlığını ilan eden beş cumhuriyetten Türkmenistan'ın başkenti olmuştur. Türkmenistan da dâhil Orta Asya ülkeleri, yeni ulus devletlerini inşa ederken, çoğunlukla Sovyet döneminden kalan siyasal kurumlarını kullanmaya devam etmişlerdir. Şüphesiz yeni dönemin paradigmasının gereklerine uygun olarak yeni kurumları bunlara eklemiş ve eski kurumlarını da yeni dönemin koşullarına göre revize etmişlerdir. Ancak yine de yeni kurumsalcılığın tarihsel perspektifinin iddia ettiği gibi mevcut kurumlar geçmişten gelen yatkınlıklarını yeni dönemin siyasal kültürünü etkileyecek şekilde günümüze taşımışlardır. Bu taşıyış, bugün mevcut ülkelerde yaşanan sorunların tek sorumlusu olarak Sovyet siyasal kültürünün görülmesi iddiasını her ne kadar haklı çıkarmasa da, söz konusu ülkelerin yeni küresel dönemde kendilerine özgü bir politik ekonomik yapı yaratmalarına ve yine kendilerine özgü stratejiler üretmelerine sebep olmuştur.

Başkentler de bir anlamda mekânsal olarak devletin yönetim merkezi olarak bu perspektiften ele alınabilir. Kazakistan dışında dört Orta Asya cumhuriyeti, Sovyet zamanındaki başkentlerini aynen devam ettirmiş, bu anlamda Türkmenistan Cumhuriyeti'nin başkenti Aşkabat şehri olarak kalmıştır. Bu durum, bir başkent olarak Aşkabat'ın Sovyet zamanı yönetim merkezi olmasının yarattığı siyasal, ekonomik ve sosyo-mekânsal özelliklerini yeni döneme taşımaya sebep olmuştur. Ancak Aşkabat, bağımsızlık sonrası yeni kurumları ve mimarisi ile Orta Asya başkentleri arasında belki de en büyük değişim gösteren şehirlerden biri hâline gelmiştir.

Aşkabat'ın stratejik konumu, Sovyet rejiminden kalan alt yapısı ve kurumsallaşma avantajları ile Türkmenistan'ın yeni bağımsız devletinin başkenti olması beklenen bir olgu idi. Nitekim Aşkabat, İran ile Orta Asya arasındaki yol güzergahının önemli bir kavşağında yer almaktadır. Yine Sovyet rejiminin mekânsal eşitsizliğine sebep olan baskın başkent önemseme politikası ile Türkmenistan'da modern anlamda diğer kentlere göre oldukça gelişmiş bir yapıya sahip olması, Türkmenistan'ın eski Sovyet başkenti olan Aşkabat'ı kendi başkenti olarak ilan etmesinde en önemli etkenlerdir.

Türkmenistan Devleti bağımsızlık sonrası yatırımlarının birçoğunu başkente yöneltmiştir. Esasında her devlet, yeni devlet felsefesini öncelikle başkente yansıtmak ister. Bundan dolayı başkentleri incelemek esasında söz konusu devletin, yurttaşlık felsefesini, politik kültürünü, benimsediği politik ekonomik stratejileri, sosyal politikalarını, yani özetle ulus devlet projesinin niteliğini anlayabilmek için kritik bir öneme sahiptir. Bu durum özellikle devlet yapısında merkeziyetçilin ağır olduğu ve baskın lider özelliğine sahip politik kültüre dayalı ve bir anlamda patriarkal ilişkilerin sosyal hayatta güçlü olduğu Türkmenistan gibi devletlerde daha da önemli hâle gelmektedir. Bu durum aynı zamanda bağımsızlığa kadar devam eden bölgelerarası,

kentlerarası ve kent içi sosyo-mekânsal eşitsizliğin, bağımsızlık sonrası daha da derinleşmesine sebep olmuştur.

Esasında küresel dönemde, Türkmen ulus-devlet inşa projesi, Sovyet dönemine kadar aşiret yapısına sahip ve Sovyet zamanı da oluşturulan yeni ulus kimliğinin, Sovyet rejiminin politikasının bir gereği olarak aşiret yapılarını kapsamak ve aynı potada eritmek yerine, aşiret yapıları ile eklettik bir biçimde eklemelenmesine dayanmasının bir sonucu olarak, birlik felsefesi ve çabaları etrafında gerçekleşmektedir. Küresel dönemin ulus devletleri ve millî burjuvaziye etkilediği ve dönüştürdüğü bir dönemde, aşiret yapılarına dayalı bir ulus devlet yaratma çabası, Türkmenistan gibi enerji kaynakları açısından dünya politikasında stratejik öneme sahip bir ülkenin, eskiye göre daha da merkezleşmesine sebep olduğu gibi bu durum tek lidere dayalı politik kültürün de pekişmesine sebep olmuştur. Konumuz açısından ise başkentin tüm ülke içerisinde yeni rejimin hegemonyasını kurması açısından da hiç olmadığı kadar öne çıkmasına sebep olmuştur. Bu durum, Türkmenistan'da giderek bölgesel eşitsizliğin artmasına sebep olmuştur.

Türkmenistan'ın bağımsızlık sonrası yaşadığı siyasal, ekonomik, sosyal ve mekânsal dönüşümünü Aşkabat üzerinden inceleyeceğimiz bu bölümde, öncelikle kısa bir şekilde Aşkabat'a bugüne değin şekil veren önemli tarihsel mihenk taşlarının özetleneceği tarihsel kısım yer alacaktır. Tarihsel kısımda Aşkabat incelenirken 3 ana bölüm olacaktır. Göçebe kültür ve kentleşme arasındaki ilişkinin vurgulandığı Orta Çağ ve öncesi dönem, bir anlamda Orta Asya siyasal tarihinin bir parçası olarak görülen dönem; Çarlık ile başlayan sömürge dönemi, bir anlamda göçebe kültür ile sömürge yapısının Aşkabat'ta yarattığı yeni kent yapısı; ve son olarak ulusal kimliğin ortaya çıkarıldığı ve bir anlamda göçebe/aşiret kültürü ile paralellik gösteren sosyalist yapının dönüştürdüğü Aşkabat'ın incelendiği Sovyet dönemi. Burada da 3 bölümlerle ilk olarak devrimin hegemonyasının kurulduğu başlangıç dönemi, aynı zamanda sosyalist kolektifleştirme hareketlerinin kentteki etkileri ele alınacaktır. İkinci olarak 1948 depremi ve 2.Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan gelişmeler ve son olarak Türkmenistan'da Moskova'ya karşı taleplerin yükseldiği 1970-1980'li yıllarda Aşkabat incelenecektir.

Diğer taraftan Sovyetler Birliği dağıldıktan sonraki bağımsız Türkmenistan'ın başkentinin siyasal, sosyal, kültürel, ekonomik ve mekânsal dönüşümünün inceleneceği ana bölüm kısaca şu başlıklardan oluşmaktadır. Öncelikle kent siyasetinin temel konusu olarak yerel yönetim ve merkez-yerel ilişkisi perspektifinden Aşkabat'ın kent siyaseti üzerinde durulacaktır. Bağımsızlık sonrası başkentin Aşkabat olarak seçilmesinin stratejik sebeplerini de kapsayacak şekilde bu alt başlıkta, Aşkabat'ın bağımsızlık sonrası dönüşümünü etkileyen ulus-devlet inşası ve serbest piyasa ekonomisine geçişi de irdelenecektir. Arkasından Aşkabat'ın sosyo-ekonomik yapısı irdelenecek ve yeni başkentin, Türkmen Devleti'nin politik ve ekonomik

anlamda kuruluş felsefesi doğrultusunda, sosyal yapısının ve ekonomik gelişmesinin bir analizi sunulacaktır. Ardından, başkentin mekânsallığının önemi üzerinden Aşkabat'ın sosyo-mekânsal dönüşümü belirli konular öne çıkartılarak tartışılacaktır. Son olarak Aşkabat'ın gündelik hayatı yine belli konular altında irdelenerek Sovyet sonrası dönemde kültürel yapının ne yönde değiştiği belirtilecektir. Böylece başkent gibi yönetsel anlamda devletin stratejik merkezi olan bir kent analiz edilerek, Türkmenistan devletinin siyasal, ekonomik, sosyo-kültürel ve mekânsal anlamda kuruluş felsefesinin ve tarihinin nasıl somutlaştığı gösterilecektir. Diğer bir deyişle, Türkmenistan devleti bir kez de başkenti üzerinden okunarak, daha yakından ve somut gerçeklik üzerinden anlaşılması çalışılacaktır¹.

4.1 Tarihsel Kısım

Kent tarihi konusu, Orta çağ ve öncesine dair tarihi çalışmaların genellikle siyasi tarih ağırlıklı olmasından dolayı oldukça zayıf kalmıştır. Özellikle Türkiye'de Orta Asya tarihi çalışmaları genellikle resmî tarih söylemine dayanarak "Orta Asya"ya köklerin dayandırılması sebebi ile daha çok Orta Asya'daki Türk devletleri incelemeleri, ağırlıklı bir disiplin alanı olarak ortaya çıkarmış; bu da siyasi tarih yazımının ülkemizde oldukça hakim olmasına sebep olmuştur. Bu durumun tarih çalışmalarında birçok sıkıntı yaratması bir tarafa, başkentlerin inceleneceği bu kitap açısından daha da önemli sorunlar doğurmaktadır. Ulus-devlet çerçevesinde toprak ile ulus arasında bir aidiyet kurma ve bunun üzerinden resmî söylemin hegemonyasını güçlendirme anlayışı ortaya konulan siyasi tarih çerçevesinde incelenerek, esasında söz konusu bölgedeki toplumsal yaşamın ekonomik ve sosyal boyutu ile ele alınmasını oldukça güçleştirmiştir. Bu durum ise dolaylı olarak siyasi tarih çalışmalarının da sadece kendi içerisinde bir devlet tanımlaması çerçevesinde incelenmesine sebep olarak söz konusu coğrafyalarda siyasal düzenin toplumsal ve ekonomik yapı ile ilişkisi ihmal edilmiştir. Bu durum tarih çalışmalarını genel olarak olumsuz etkilemekle birlikte esas olarak günümüzde modern devlet olgusunun coğrafi merkezi olarak görülen başkentlerin tarihsel önemleri -ya da önemsizliklerinin – boyutları irdelenememiştir.

Ayrıca bir kent ya da mekânın tarihsel geçmişi incelerken karşımıza hayatî bir soru çıkmaktadır. Bugünkü Türkmen toplumunun coğrafyası olması sebebiyle tarihsel olarak çalışmalar, Türkmenistan üzerine gerçekleştirilirken Türkmen halkının

1 Son olarak bölümlere geçmeden bir noktanın daha vurgulanması gerekmektedir. Türkmenistan'a dair çalışmaların sınırlı olması ve de özellikle Orta Asya kentlerine dair tarihî çalışmalar dışında çok fazla bir çalışma olmamasından dolayı Aşkabat ile ilgili oldukça sınırlı kaynağa ulaşılmıştır. Kent çalışması yapıp da söz konusu kente gitmemek ise ayrı bir sorundur bu çalışma açısından. Ancak böyle bile olsa, şu ana kadar Türkiye'de günümüz Orta Asya kentlerine dair ortaya konmuş çalışmaların neredeyse hiç olmamasından dolayı bu çalışmanın sonraki çalışmalara belirli noktalarda alt yapı oluşturmasını temenni ederim ve bu yazıdaki tüm eksikliklerden dolayı okuyuculardan özür dilerim. Kaynak yetersizliği ve alana gidilememesinden dolayı, Türkiye'de yaşayan 10 Türkmen vatandaşı ve iki tane Türkmenistan'da uzun süre inşaat firmasında çalışmış Türkiye vatandaşı ile mülakatlar yapılmıştır. Katkılarından dolayı bu kişilere de teşekkürü bir borç bilirim.

tarihi geçmişi incelenmektedir. Oysa ki şimdi mekân ve başkent konusu incelenirken mesele coğrafyanın kendisinin tarihsel geçmişinin mi yoksa Türkmen halkının tarihsel geçmişinin mi ele alınacağıdır. Şüphesiz ki, söz konusu dönemler itibari ile mekânın siyasal, ekonomik ve toplumsal yapısının araştırılması kent tarihi açısından doğru olanıdır. Bu ise dolayısıyla günümüz siyasi tarih çalışmalarına da katkı yapması düşünülecek bir alan ya da disiplin oluşturabilir.

4.1.1 Rus Çarlığı Öncesi Aşkabat

Bugünkü Türkmenistan toprakları, tarihte birçok devletin hakimiyeti altına girmiştir. Bundan dolayı birçok farklı kültürü bünyesinde taşımaktadır. Bölgede henüz Türkmen kabilelerinin olmadığı antik dönemde, kaynaklardan Aşkabat çevresinde ağırlıklı olarak Parfiyalıların yaşadığı anlaşılmaktadır (Tan 2000: 25). Roux'a göre, Parfiyalılar, İran halklarının göçebe bir kolu idi ve Merv çevresinde yaşıyorlardı (Roux 2006: 83). M.Ö. 200'lerde Parfiya Devleti'nin kurulduğunu ve merkezinin Aşkabat'a 15 km uzaklıkta olan Nusay Kalesi² etrafında olduğu bilinmektedir. Daha öncesinde tarihî kaynaklarda, M.Ö. 3. yy'da Büyük İskender'in bölgeye geldiği ve Büyük İskender zamanı, büyük tüccarların Merv'e yerleştiği bilinmektedir (Roux2006: 78). Büyük İskender öldükten sonra, Doğuda kurulan Antakya merkezli Seleukos Hanedanlığı'na bağlı kısa süreli olarak Merv'de özerk bir site kurulmuştur (Roux 2006: 81). Bu dönem bölgeye hâkim olan bir başka imparatorluk, Kuçan İmparatorluğudur. Ardından kısa süreli Pers İmparatorluğu olan Sasanilerin (224-651) ve Eftalitlerin bölgeye hâkim olduğunu görüyoruz (Roux2006: 105; 126).

6. yy'dan sonra yavaş yavaş bölgede Arap hakimiyeti başlar. Araplar fetihlere başladığı zaman, ilk olarak Horasan'a ulaşırlar. Horasan, büyük oranda bugünkü güney Türkmenistan'a denk gelmektedir. Araplar, ilk zamanlar Müslüman halktan vergi almazken sonraları bütün halktan vergi almaya başlarlar. Bu dönem bölgede, baskıcı Arap yönetiminin de etkisiyle isyanlar meydana gelmiştir. Sonuçta bölgenin İslamlaşması uzun bir dönem devam eder (Safronov 2000: 73).

9. yy ile beraber bölgede, Samaniler ve Gaznelilerin mücadelesi başlar. Gazneliler, Samani Devleti'ni yıkıp bölgeye hâkim olduğu sırada, Ural Altay bölgesinde yaşayan Oğuz boylarından müslümanlaşanları³ Selçuk Bey önderliğinde Horasan ve Hazar kıyılarına göç ederler (Saray 1996: 332). İşte Türkmenlerin bölgede varolmaları bu dönemle başlar. Bu arada doğuda Karahanlı Devleti ile bölgeye hâkim olan Gazneliler arasında mücadeleler başlar. Türkmenler bu iki devlet arasında sıkışıp kalırlar. Tuğrul ve Çağrı Beyler önderliğinde Gazneli Hükümdarı Mesud Han'ı Dandanakan'da yenen Türkmen aşiretler, ilk defa merkezi bir devlet kuracaklardır. Bu devlet, başkenti Merv olan Selçuklu Devleti'dir (Saray 1996: 334; Roux2006: 255).

2 “...restore edilmiş kalıntıları hâlen mevcut olan ve 14 hektarlık arazide kurulmuş bu kale 43 adet toprak kuleden oluşmaktaydı” (Koşak 2006: 39).

3 Oğuz Boyundan İslami seçenlere zaman içerisinde Araplar, “Türkmen” demeye başlamıştır.

Moğolların istilası ile diğer Orta Asya toprakları gibi Türkmenistan toprakları da yerle bir olmuştur. O güne kadar bölgede ortaya çıkan bütün medeniyet miraslarını yerle bir eden Moğol istilası sonunda tüm kentler, halkın Moğollardan kaçmasından dolayı batıya kaymıştır. Örneğin Aşkabat'ın da aynı kaderi yaşadığı ile ilgili doğusundaki antik kent kalıntılarının bulunduğu ve 13. yy'da Moğolların yıktığı söylenen Konjikala kentinin varlığı önemli bir ipucudur. Bundan dolayı tarihi kaynaklarda, bu döneme kadar kentin eski adının Konjikala olduğu da yazılır (Schuyler 2007). Cengiz Han'ın ardından, toprakların oğullarının arasında paylaşımı sürecinde, Türkmenistan bölgesi Hulagu oğullarına geçmiştir. Horasan ve çevresinde bundan sonra ortaya çıkan Altınorda Devleti'ni ise Timur yıkacaktır.

Yaklaşık 1400'lerde Timur İmparatorluğu hakimiyetinde olan Türkmen toprakları, kısa bir süre Özbek Hanı Şeybani Han'ın kontrolüne girmiştir. Şeybani Han'ın Şah İsmail'e yenilmesi ile beraber Türkmenistan toprakları, Safevi Devleti'nin hâkim olduğu bir bölgeye dönüşecektir. Bu tarihten sonra Rusların bölgeye gelmesine kadar bölge tarihi Safevi Devleti ile Hiva Hanlığı arasında geçen mücadeleler ve her ikisine karşı bölgedeki Türkmen aşiretlerinin mücadelesi ile geçecektir (1510-1881) (Roux2006: 375; Saray 1996: 334; Tan 2000: 134). Bu dönem, Hive Hanlığı ile Türkmen boyları arasındaki ilişkiler iç içe geçmişti. Aralarında sürekli savaşlar oluyordu. Diğer taraftan Türkmen boyları doğrudan Hiva Hanlığının siyasetine de karışıyordu. Örneğin, Hiva Hanlığı'nın taht mücadelelerinde Türkmen kabile liderleri kendilerine yakın isimleri desteklemişlerdi. İsfendiyar Han, 1623'te, Türkmenlerin desteği ile tahta geçmiştir (Ziyayev 2007: 16). Bu dönemin sonlarında ise, Türkmen tarihi açısından en önemli olay, Kuşit Han ve Nurberdi Han gibi liderlerin öncülüğünde, ilk defa birleşme çabalarının görülmesidir. Hiva Hanlığı'na ve İran'a karşı Türkmen aşiretleri ancak birleşerek karşı koyacaklarını anlayarak bu çabalara girişler de, kuzeyden gelen Rus tehlikesi bütün bu çabaları darmadağın edecektir.

Görüldüğü gibi, Moğollardan sonra, bir daha merkezî bir devlet ve orduya sahip olamayan Türkmenler, Ruslar bölgeyi işgal edene kadar, diğer devletlerin sürekli savaştığı bir bölgede kendilerini var etme mücadelesine girişmek zorunda kalmışlardır ve bu Türkmen halkını çok yıpratmıştır. Türkmenistan'ın bugünkü coğrafyası üzerinde tarihte oldukça fazla devlet hakimiyet kurmuştur. Bu devletler çoğunlukla Fars veya Türk kökenli olmakla birlikte, Arap ve Moğol istilaları bölgeyi kökten etkilemiştir. Diğer taraftan Türkmenlerin bölgede kurduğu tek merkezî devlet ise Selçuklulardır. Bunun dışında genellikle kent ya da bölge devletçikleri ya da beylikleri olarak yaşayan yerli halkın toprakları, bu tarihsel dönemde sürekli komşu Türk ve Fars devletlerinin işgal etme mücadelesinde olduğu bir coğrafya hâline dönüşmüştür. Bu durum ise temelde işgal edilen bu topraklarda bir kentin ya da coğrafyanın merkezî üs olarak kullanılması durumunu yaratmıştır. Bunun dışındaki periyotlarda yerli halkın

kurduğu mahalli devlet yapılarında genellikle bugünkü anlamda bir merkezî devlet olmaması dolayısıyla esasında bir başkent olgusu da görülmemektedir.

Üstelik burada bir parantez açarak şunu da belirtmek gerekmektedir; bölgenin yerli halkı içerisinde kurulan merkezî devlet olgusu da, Türkmenistan'daki o dönem varolan aşiret yapısının bir özelliği gereği, farklı bölgesel devletçikler içinden birisinin diğerlerini yenerek oluşturduğu bir bütünlük olarak düşünülebilir (Tan 2000). Bu ise, yenilen aşiretlerin aslında söz konusu devlete bağlı olmaktan çok sürekli isyan ettikleri çok başlı bir siyasal durum yaratmıştır. Nitekim Selçuklu Devleti de her ne kadar Türkmen devleti olarak kabul edilse de, Türkmen aşiretlerinin birçoğu Selçuklu Devleti'ne de tabii olmamış ve sürekli isyan etmişlerdir. Aşiretlerin ekonomik olarak varlıklarını sürdürmelerinin temelinde yatan ganimet kültürünün (Saray 1996; Yıldırım 2012) bir sonucu olan bu durumdan dolayı, Türkmenler siyasal bir birlik kurmaktan uzak kalmışlardır. Nitekim, yukarıda bahsedildiği gibi Nurberdi Han'ın, Kuşid Han'ın çabalarına karşı, Türkmenler arasında güçlü bir dayanışma ortaya çıkmamıştır (Yıldırım 2012: 410-411). Sonuçta aşiretler arası mücadele neredeyse Rus Çarlığı'nın bölgeye gelmesine kadar devam etmiştir. Örneğin, en büyük boy olan Tekeler, 1600'lerde Köpetdağ çevresine sığınarak, bölgedeki Yamud ve İmralı boyları ile bazen çatışarak bazen de barış içinde yaşamışlardır (Saray 1996: 334).

Doğal olarak, söz konusu aşiretlerin, aynı şekilde, bölgeyi dışarıdan istila eden devletlere karşı da sürekli isyan ettikleri görülmektedir. Nitekim Tan, Hiva Hanlığı ve Safevi Devleti arasında Türkmenistan'da geçen mücadeleler ile ilgili şunları yazmaktadır: *"tüm bu mücadelelerde dikkati çeken, bölgede yaşayan Türkmenlerin her iki kesime karşı da sürekli isyanlar da bulunması ve kimseye boyun eğmemesidir"* (Tan 2000: 134). Yine o dönem farklı coğrafyalara dağılan Oğuzlarla ilgili Roy şu tespiti yapmaktadır:

"Oğuz dil grubu, dinsel (Şiilik-sunnilik), siyasal (Osmanlıları'n Sunni Türk Hanedanı, İran Safevilerinin şii Türk Hanedanı) ve son olarak da kabile-ler-üstü her türlü yapıyı reddeden Sünni göçebe Türkmenler..." (Roy 2000: 35)

Yukarıda bahsi geçen bölgede hakimiyetlerini kuran devlet yapıları incelendiğinde, söz konusu siyasal oluşumların, etnik grupların doğrudan ifadesi olmadığı fakat *"kabile meşruiyetini, dinsel meşruiyetin de desteği ile birer hanedan meşruiyetine dönüştüren imparatorluk yapıları"* (Roy 2000: 36) olduğu iddia edilebilir. Bu hanedan yapısı zaman zaman yükselip düşse de toplumsal ve ekonomik hayatı, bu siyasal birimlerin altında, sadece siyasal değil fakat ekonomik olarak özerk birimler olan aşiret ilişkileri devam ettirmiştir. Bu durum, Türkmenistan ve Orta Asya için iki açıdan önemlidir. Birincisi, Orta Asya toplumlarının merkezîyetçi ve despot devlet yapılarına sahip olduğu iddiasına şüphyle yaklaşmak gerektiğini göstermektedir. Nitekim bölgede sürekli farklı İmparatorluklar kurulsun bile, aşiretlerin ekonomik ilişkilerinin özerk bir şekilde devam etmesi, merkezî devletin bir anlamda yerelin gündelik pra-

tiklerine müdahale etmediğini göstermektedir. İkinci olarak bu durum, üst ölçekte varlıklarını sürdüren hanedanlıkların yapılarına bu aşiret ilişkilerinin zamanla sızmasına sebep olmaktadır. Bu ise aşiretlerin mevcut töreleri ile beraber yok olmadan fakat sürekli dönüşerek günümüze kadar devam etmesine sebep olmaktadır. Bir anlamda aşiretlerin ilişki tarzları, sürekli üst ölçekteki yapılara eklenmekte böylece kendisini de yeniden üretmektedir. Bu özellik neredeyse günümüze kadar aslında devam etmiştir. Dolayısıyla aynı durumun Sovyet yapısı için de geçerli olduğunu iddia etmek mümkündür. Kısaca, “*Türkmenlerde aşiret yapısı ve aidiyeti, politik ve ekonomik kaynağın temelidir*” (Edgar2007: 40). Bundan dolayı, Türkmen toplumsal hayatını derinden etkileyen aşiret yapısına biraz daha detaylı bakmak gerekmektedir. Bu konuya ileride tekrar değineceğiz. Ancak burada, birkaç noktaya açıklık getirilebilir.

Günümüzdeki Türkmen aşiretleri, esasında Selçuklular zamanındaki hâliyle devam etmemektedir. Moğol istilalarının neden bu denli önemli olduğunu da kanıtlayan tam da bu durumdur. Selçuklu Devleti’nden sonra Moğol istilası ile tüm orta Asya’da olduğu gibi, Türkmen aşiretlerinin de yapısı kökten değişecektir. Nitekim Moğol istilası öncesi bölgedeki Oğuz boyları çoğunlukla Salır-Kınık, Yazır ve Kayı-Bayat iken (Koşak 2006: 40) Moğol istilasından sonra Alieli, Ersari, Göklen, Çavdar (Çavuldur), Salur, Sarık, Teke ve Yamut aşiretleri ortaya çıkmıştır (Saray 1996: 333; Yıldırım 2012). Moğol istilası, sadece aşiretlerin harmanlanıp yeniden şekillenmesi açısından değil aynı zamanda aşiretlerin iktidar yapıları ve kaynakları açısından da önemli etkiler yaratmıştır Orta Asya’da. bu dönemden sonra, Hanlara karşı Beylerin güç kaynağı olarak din adamlarını yanlarına almaya çalışmaları ve böylelikle ulema sınıfının siyasette Moğol istilasından sonra baskın bir şekilde görünmesi (Togan 2012), bunun sadece bir örneğidir. Ancak bu tür bir durumun, meşruiyet kaynağının sadece soydan değil de kabiliyetten ilerlediği Türkmen aşiretleri açısından ne gibi sonuçlar doğurduğuna ayrıca bakmak gerekmektedir.

Diğer taraftan, aşiretlerin siyasal düzenlerine bakarsak, topluluk arasında paylaşımın, bireyin korunmasının aşiret törelerine göre gerçekleştiğini (Edgar 2007: 40) görmekteyiz. Bugünkü *aksakallar* meclisi ve maslahat olgusunun da köklerinde aşiret yapıları vardır. Maslahat yoluyla idare edilen aşiretin, maslahatı yaşlılar kurulu tarafından oluşuyordu. Türkmen etnograflarına göre, göçebe Oğuz Türklerinde askerî bir aşiret demokrasisi yoluyla, iktidar sürdürülüyordu. Aşiretin en yaşlısı kuralları düzenliyor ve gücü genellikle şeflik özelliklerinden, kişisel karakterinden ve komünitesine bağlılığından kaynaklanıyordu. Yerel kararlar, aşiretin erkeklerinin basit oy çoğunluğu ile alınıyordu (Safronov 2000: 74). Bu yapıdaki yaşlılar meclisi, maslahat gibi yapıların ve ileride göreceğimiz başka aşiret yapısına ait siyasal ve ekonomik özelliklerin günümüze kadar geldiğini görmekteyiz. Bu yüzden, aşiretlerin somut halleri ile bugün Türkmenistan’daki siyasal ve ekonomik yapının içinde görünür olup olmamasından ziyade, asıl önemli olan bu tür aşiret yapısına ait ekonomik ve siyasal

özelliklerin, günümüz sosyo-siyasal yapısına sızarak ya da eklenerek etkinliğini koruması ve böylelikle modern devlet ve modern yurttaşın bu aşiret kültürü ile sürekli entegre olmasıdır. Bundan dolayı, Türkmenistan'da bugün aşiretlerin siyasal hayatta etkin olup olmadığı tartışması, bu aşiretlerin görünürlülüğü zemininden sahip oldukları sosyal ve siyasal ilişkilerin görünürlülüğü zeminine kaymalıdır.

Aşiret yapısı ile ilgili bir başka konu ise, Türkmen aşiretlerinin göçebe ve yarı göçebe olmaları ile kentleşme arasındaki ilişkidir. Söz konusu aşiretlerin göçebe ve yarı göçebe olmalarından dolayı bölgede asıl kentleşme olgusunun Rus Çarlığı zamanı ortaya çıkması söz konusudur. Peki o döneme kadar kent yok mu bölgede? Daha da önemlisi, merkezî bir devlet yapısının olmamasından dolayı başkent olgusu da mı yok?

Aslında 19.yy'a kadar söz konusu bölgede bölgenin kendisinin kurduğu merkezî bir devletin başkentinden bahsetmekten çok bölgeyi dışarıdan işgal eden güçlerin bölgedeki oluşturdukları merkezden bahsetmek söz konusu olabilir. Bu ise bir başkent tarihinden çok bölgeye hakim olan farklı güçlerin kendilerine bölgede kontrolü sağlamak için oluşturdukları merkezin tarihini incelemeye götürmektedir bizi. Şüphesiz ki yukarıda bahsettiğimiz gibi bölgenin yerli halkının kurduğu mahalli devletçiklerin bir merkezi vardı ancak bu merkezî bir devletin başkenti olarak düşünülmemelidir. Buna rağmen bölge içerisinde kurulup da zaman zaman güçlenen devletlerin siyasi merkezlerinin oluştuğu dönemler de söz konusudur. Buna en güzel örnek şüphesiz Selçuklu Devleti'dir. Tarihsel dönemler incelendiğinde her iki durumda da yani bölgenin yerli halkının kurduğu ve sayısı oldukça sınırlı olan büyük merkezîyetçi bir yapıya sahip olan devletlerin de dışarıdan bölgeyi işgal eden devletlerin de bölgedeki üs kurlmaları açısından karşımıza Aşkabat değil fakat Merv kenti çıkmaktadır. Yani söz konusu dönem, Aşkabat'tan çok Merv kenti üzerinden incelenmesi gereken bir dönemdir. Çünkü bu tarihlerde genellikle komşu devletlerin işgal ettiği bugünkü Türkmenistan coğrafyasının topraklarında çoğunlukla üs olarak Merv kenti çevresi seçilmiştir.

Merv'in çok eski dönemlerden beri Horasan'ın ve Batı Türkistan'ın merkezi olduğunu görmekteyiz. Örneğin Roux (2006: 34), Merv ile ilgili şunları yazmaktadır: “*üç tarafı çöllerle kaplı batı Türkistan'ın merkezi eskiden sürekli tarım kültürünün yapıldığı bir bölge olan Merv..*”. Yine Büyük İskender'in bölgeyi ele geçirdikten sonra Merv'de kale kurdurduğu ve kenti, kendine üs olarak seçtiği görülmektedir (Tan 2000: 22). Ardından Kök Türklerle beraber yine bölgede Merv'in öne çıktığını görüyoruz. Daha sonra örneğin Maveraünnehir'i ele geçirmeyi hedefleyen Arap komutanlar için de Merv ve Horasan bölgesi bir merkezî üs hâline dönüşmüştür (Tan 2000: 26). Bugün yerli halk tarafından barbar olarak adlandırılan Arap komutan, Kuteybe ibn Müslim'in Semerkand'a yaptığı fetihlerden sonra hep Merv'e döndüğü bilinmektedir (Roux2006: 183). Uzun süre Merv'i üs olarak seçen Arap komutanlar dolayısıyla göçebe bir toplum olmasına rağmen Türkmen halkının kuzeydeki göçebe Kazak ve Kırgızlara göre İslami hassasiyetlerinin

daha yüksek olduğunu görüyoruz. Yine ünlü Arap komutan, Ebu Müslim'in ailesinin Merv yakınlarında yaşadığı yazmaktadır tarihi kaynaklarda. Ayrıca 8. yy'da Merv'den iki büyük Arap alim de çıkmıştır: İbn-i El Mubarek ve Fudhail (Roux2006: 187, 284). Sasaniler, Karahanlılar ve Gazneliler arasında gidip gelen Merv ve çevresi, zaman içerisinde Oğuz boyundan gelen Selçuklu devleti ile Türkmen halkının ilk başkenti olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani artık Merv, dışardan bölgeye gelenlerin merkezî üssü değildir. En büyük eserlerin verildiği bu dönemin ardından Moğol istilası ise bu eserlerin tamamı yok olacaktır (Roux2006: 285)

Bundan sonra Timur'un hüküm sürdüğü Merv şehrinin 1400'lerde Hüseyin Baykara'nın eline geçtiğini görmekteyiz (Tan 2000: 132). 16. yy'dan itibaren Hanlıklar dönemi ile beraber Türkmenistan coğrafyası, büyük oranda Hiva Hanlığı'na bağlı olarak Rus Çarlığı dönemine kadar yaşamaya devam etmiştir. Yine aynı dönem Merv önemli bir üs idi (Tan 2000). Merv'in bu üstün pozisyonu, Çarlık rejimi ile son bulacaktır.

Aynı dönemlerde Aşkabat'a göz attığımızda ise, Aşkabat kentinin çoğunlukla göçebe bir geçmişe sahip olan Türkmenlerin Ruslar sayesinde yerleşik hayata geçmesine bağlı olarak kent hâline geldiği kabul edilir ve genellikle tarihi 1881'den yani Rusların bölgeye hakim olmasından itibaren başlatılır. Oysa ünlü dil uzmanları ve etimologlar ile tarihçiler, kelimenin kökeninden hareketle aslında bu kentin çok eski bir tarihe sahip olduğunu iddia ederler. İki nokta önemlidir burada. Birincisi, aşk ve abat kelimelerinin birleşiminden "aşk kenti" anlamına geldiği düşünülmektedir. İkincisi, Aşkabat kelimesindeki aşk sözünün, Fars hükümdarlarına söylenen aşk sıfatından geldiği iddia edilmektedir. Bu doğruysa, gerçekten de kentin geçmişi oldukça eskidir. Ayrıca kentteki kalenin milattan önceki dönemlerde inşa edildiği de bilinmektedir⁴.

Yine kentin yakınındaki antik Nisa kentinin Parfiyalıların başkenti olması da Aşkabat'ın köklü tarihine bir kanıt olarak düşünülmektedir. Bugün bu dönemden kalma eserler koleksiyonu Aşkabat'taki Devlet Müzesi'nde bulunmaktadır⁵. Mesela Partların "kare ev" kalıntılarını Nisa'da görmek mümkündür (Roux 2006: 102). Tarihi kaynaklar 329 yılında büyük İskender'in bölgeye vardığında Nisa kentinde konakladığını göstermektedir. M.Ö. 3. yy'da kurulacak olan Pers İmparatorluğu döneminde Aşkabat'ta bir kale inşa edilir. Çoğu zaman da kentin ortaya çıkış tarihi olarak bu verilir. Orta çağ döneminde ise artık şehir valisinin merkezi haline dönüşen kale, özellikle Selçuklu zamanında restore edilmiştir. İlerleyen dönemde yine 1818'de Hiva Hanlığı'na karşı verilen mücadelede adı geçmektedir söz konusu kalenin. Yani Hiva Hanlığı ve İran'a karşı verilen savaşlarda çoğu zaman Aşkabat bir savunma alanı idi⁶.

4 Gundogdiyev Ovez. "How Old is Ashgabat?", p.4, <http://turkmeniya.tripod.com/id27.html>

5 <http://www.ashgabat.gov.tm/ru/2013-05-12-16-34-46/2013-05-12-16-36-50>

6 Gundogdiyev Ovez. "How Old is Ashgabat?", <http://turkmeniya.tripod.com/id27.html>

Sadece savunma amaçlı kurulan bir kentten öte, Aşkabat çevresinde büyük tarım alanlarının eskiden beri varolduğu bilinmektedir. Bunu kolaylıkla şehirdeki su kanallarından anlamak mümkündür. Yani kentte çok eskiden beri tarıma dayalı yerleşik bir yapının olduğunu görmekteyiz⁷ (Koşak 2006: 39). Ayrıca Aşkabat'ın şarap üretim kasabası olduğu da tarihi kaynaklarda yazmaktadır (Knowlton 2006: 40). Yine Aşkabat'ın ticaret açısından da önemli bir konumu vardı. Buna göre, kent, İpek Yolu üzerinde duraklama yeri idi, Aşkabat'tan sonra İpek Yolu ikiye ayrılıyor, kuzeye Hazar'a doğru giden hat ile güneye İran'ı takip eden hat (Knowlton 2006: 40).

4.1.2 Çarlık Rusyası ve Aşkabat

Ruslar 1850'lerden sonra giderek Türkmen bölgelerine saldırmaya başlar (Schuyler2007: 456). Bu mücadelelerde hem İran'a hem de Hiva Hanı'na karşı verdikleri mücadelelerden yıpranan Türkmen aşiretleri, daha da önemlisi bir türlü birleşememelerinden dolayı ve Rusların ileri teknoloji sahibi ordusundan dolayı sürekli ağır darbeler almıştır. Nitekim Ruslara karşı verilen ünlü Göktepe mücadelesinde bile ancak Merv ve Aşkabat Tekeleri birleşebilmişlerdir (Yıldırım 2012: 412). Sonuçta 1881'de Aşkabat ve 1884'te Merv Vadisi'nin Rusların eline geçmesiyle (Ziyayev 2007: 320) Türkmen topraklarının büyük çoğunluğu artık Rus Çarlığı'nın hakim olduğu bölgeler hâline dönüşmüştür. Böylece 1881'de Teke aşiretini kontrol altına alan, Rus Çarlığı'nın hakimiyetini zamanla birçok Türkmen aşiret grubu maslahatlar yoluyla gönüllü olarak kabul etmişlerdir. Bunda aşiretlerin Tekelerin yediği ağır darbeler karşısında ümitsizliğe düşmeleri, ayrıca gerek İran'dan gerek Hindistan'daki İngilizlerden yardım talep etmelerine rağmen herhangi bir karşılık alamamaları etkili olmuştur (Safronov2000: 77).

Çarlık dönemi Türkmenistan toprakları iki kültürlü bir yapıyla yönetilmiştir. Birincisi Rus Çarlığı'nın, Transcaspien (Trans-Hazar) bölgesel yönetimi ile ikincisi de Türkmenlerin kendi hayatlarını düzenledikleri Türkmencilik gelenek ve görenekleridir. Safronov'a göre amacı Afganistan'daki İngiliz etkisini kırmak ve birgün Hindistan'a inebilmek olan Çarlık rejimi hiçbir zaman bölgeyi assimile etmeye yönelik girişimde bulunmamıştır Bu doğrultuda Orta Asya bölgesel bir bütünlük olarak Çarlığa eklenmesi yerine bir nevi vassal olarak bırakılmıştır. Yani tampon bölge. Bu yüzden toplumsal yaşama da karışmamıştır. Yani aşiret yapısı aynen devam etmiştir (Safronov2000: 77). Esasında “yerelin kendi içişlerine karışmamak” stratejisi, dönemin sömürge devletlerinin birçoğunda hakim olan anlayıştı.

Aşkabat'ın önemi, söz konusu Trans-Hazar Bölge Yönetimi'nin merkezi olması ile başlar. Bundan dolayı Merv kentinin aksine Aşkabat, Rusya'nın politik, ekonomik ve kültürel izlerini taşıyan bir kenttir (Orazgulyev 2013: 35). 1881 yılından önce bir tür savunma amaçlı garnizon ve karakol birimlerinden ibaret olan yönetim bu

7 Gundogdiyev Ovez. “How Old is Ashgabat?”, <http://turkmeniya.tripod.com/id27.html>

yıldan itibaren değişecek ve birçok yönetsel birim ortaya çıkacaktır kentte. Böylece bir anda prestijli bir konuma yükselen Aşkabat'ın kent planlamasının ve kentsel gelişmesinin temelleri de bu dönem atılmıştır. Görüldüğü gibi esasında Çarlık, Türkmenistan coğrafyasına girene kadar henüz Aşkabat'ın başkentlik ya da merkezi bir üs statüsü görülmemektedir. Aşkabat'ın giderek önemli hâle gelmesi Çarlık dönemi ile başlayacaktır. Yazında genellikle Sovyetler Birliği'nin Orta Asya'da bir kopuntu yaratmak adına ele geçirdiği bölgelerde Milletler Politikası'na dayanarak oluşturduğu Özerk Cumhuriyetlere köksüz başkentler seçtiği iddiası hâkimdir. Oysa burada bir parantez açarak şunu belirtmekte fayda var; Sovyetler, çoğu zaman Çarlık döneminin seçtiği merkezleri başkentler hâline getirmiştir. Yani köksüz bir kenti başkent yapma tercihi esasında Çarlık Rusyası'na ait bir strateji olarak görülmelidir. Bu noktada Çarlık rejimi ile beraber Türkmenistan'da o güne kadar hem sürekli işgalci devletlerin hem de mahalli devletlerin güçlenmesiyle oluşturulan siyasal yapıların seçtiği merkezî üs, Merv'den Aşkabat'a kaymıştır. Bundan sonra da Aşkabat'ın günümüze kadar ki başkentlik durumu değişmeyecektir.

Aşkabat'ın Trans-Hazar'da inşa edilen tren yolu üzerinde olması, İran'a yakın olması ve kentte Türkmen yerlilerinin az olması, Merv'e göre bu şehri Çarlık için daha uygun bir yerleşim merkezi hâline getiriyordu. Bu doğrultuda Çarlık, kent planlaması ile hızlı bir şekilde Aşkabat'ı düzenlenmeye başlamıştır. Bu dönem Çarlık hızlı bir şekilde Avrupa tarzı modern binalar inşa etmiştir (Knowlton 2006: 41). 1948'e kadar Aşkabat'ta modern binalar büyük oranda bu yapılarıdır. Yani Rus işgali ile sömürge toplum yapısına paralel şekillenmeye başlayan sömürge kent yapısının en temel özelliği olan kentin büyük oranda sömürgeci halkın elinde olma durumu, Aşkabat için de geçerliydi. Kentli nüfus içerisinde Türkmenlerin azlığı dikkat çekiciydi. Dahası, Rus kaynaklarında kent işgal edilmeden önce kent hakkında Senpetersburg'a giden bilgi yüklü mektuplarda kentin ortalama 16.000 nüfusu olduğu belirtilirken (4000 erkek, o hâlde eş ve ortalama iki çocuk ile) Ruslar bölgeye girdikten sadece 10 yıl sonra kent nüfusunun 13.000'e düştüğü belirtilmektedir. Bu durum, en azından Ruslardan önce açıkça bölgede kent olduğunu da göstermektedir⁸. Esasında sadece Aşkabat da değil tüm Orta Asya'da durum farklı değildi. Nitekim Ziyayev'e göre Çarlık dönemi 750 bin Rus çiftçi bölgeye yerleştirilmişti. Bunların 400.000'den fazlası kentlerde yaşıyordu. Dahası askerleri de eklersek Orta Asya'da bir milyondan fazla Rus olduğu anlaşılmaktadır (Ziyayev 2007: 323).

Aşkabat, bir kent olarak Rus Çarlığı'ndan önce de varolmasına rağmen, Çarlık rejimi ile beraber başkent statüsünü elde etmesi ile esasında ortaçağ kent yapılarında söz konusu olan tarımsal üretimin hakimiyeti, yani kentlerin hâlâ ekonomik olarak tarım üretimine bağlı olması durumunun değiştiği görülmektedir. Yani, Aşkabat artık sadece savunma merkezi ve tarım üretimi yapılan bir kent yapısından, ticaretin gelişti-

8 Gundogdiyev Ovez. "How Old is Ashgabat?", <http://turkmeniya.tripod.com/id27.html>

ği ve ekonomik işbölümünün artış gösterdiği bir kent hâline dönüşmektedir. Ziyayev (2007: 323), Rusların, Taşkent, Semerkand, Andican, Kokan, Fergana, Namangan ve diğer eski şehirlerin kenar kısımlarına yerleştiklerini; ayrıca, Aşkabat, Krasnovodsk, Perov, Kazali, Yengi Margılan, Verniy, Pişpek, Kopal ve başka yeni Rus şehirleri kurduklarını yazarken, tarımsal üretime bağımlı kent ekonomisinin değişmesi açısından böyle bir ayrıma gitmiş olması muhtemeldir.

Uzun süren siyasi kriz sonunda, Çarlık ile beraber giderek durağanlaşan siyasi yapı içerisinde Türkmenistan topraklarında daha stabil bir kent yapısı ortaya çıktığını görmekteyiz. Bu durum birçok yeni kasaba ve kentsel yerleşim ortaya çıkarmıştır (Orazgulyev 2013: 35). Bunda, pamuk üretimini artırma çabaları ve bölgeyi kontrol gereksinimi ile Rusların bu dönem zorunlu yerleştirme politikalarını – Sovyetlerdeki kadar radikal olmasa da – gerçekleştirmeye başlamasının da etkisi büyüktür. Aşkabat, Çarlığın ilk yıllarının ardından 1900'lerin başında yaşadığı hızlı nüfus artışı ile Taşkent'i bile geride bırakmıştır. Örneğin 1911'de nüfusun 45 bini geçtiği belirtilmektedir⁹. Bunda en büyük etken, demiryolu inşası ile İran ve Hiva arası yol ve Taşkent çevresini Hazar'a bağlayan yol üzerinde konumlanmış olmasıdır. Ayrıca Hazar'a giden yol güzergahlarının gelişmesi ile, Hazar ticaretine de bağlanmıştır Aşkabat¹⁰. Yani kısaca Aşkabat'ın bu dönem hızlı gelişiminin altında iki temel sebep vardır; Trans-Hazar yönetiminin merkezi olması ve ticaret yollarının kavşağında yer alması. Kısa süre içerisinde Hazar'a bağlanmasıyla Aşkabat'ın nüfusu kozmopolit bir yapıya kavuşur ve zanaatçiler, küçük esnaf, sermayedarlar ve girişimciler kentte ortaya çıkmaya başlar. Ayrıca bu dönem Aşkabat'ta Devlet Rusya Bankası, İndirim ve Pers Kredi Bankası'nın şubeleri ile Rus – Asya Bank ve Fransız Bankası "Societe Generale"nin şubeleri açılmıştır¹¹. Bu dönem ile ilgili kaynaklarda Türkmen ya da Müslüman dışı nüfusun oran olarak Türkmen nüfusundan sadece %1,5 daha az olduğu belirtilmektedir¹². Bu arada, en yoğun olarak demiryolu inşasında çalışan işçiler olmak üzere, yavaş yavaş kentte işçi sınıfı da ortaya çıkmaya başlayacaktır. Ayrıca, 1. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde 200'e yakın işçinin Aşkabat'ta ortalama 50 küçük fabrikada istihdam edildiği görülmektedir. Bunlar çoğunlukla bitkisel yağ, deri, sabun, şarap, un üretimi gerçekleştiriyordu¹³. İşçi sınıfının ortaya çıkması meselesi, çoğu Sovyet kaynaklarında abartılarak yazılarak, Bolşevik devriminin bu bölgelerde neden destek bulduğu bu nokta ile açıklanır. Bu durum tüm orta Asya için geçerli olmasa da, esasında başkentler için doğrudur. Nitekim Ekim Devrimi'nden önce hem Türkistan bölge merkezi Taşkent'te hem de Trans-Hazar bölgesi merkezi Aşkabat'ta devrimci hareketlerin uzantısı gruplar çıkacaktır ve bu gruplar matbaa, dergi gibi işlerle uğraşacaktır.

9 <http://www.turkmenistan.orexca.com/rus/ashgabat.shtml>

10 <http://www.ashgabat.gov.tm/ru/2013-05-12-16-34-46/2013-05-12-16-36-50>

11 <http://www.ashgabat.gov.tm/ru/2013-05-12-16-34-46/2013-05-12-16-36-50>

12 <http://www.turkmenistan.orexca.com/rus/ashgabat.shtml>

13 <http://www.turkmenistan.orexca.com/rus/ashgabat.shtml>

Kent planlaması ve kentin gelişimi meselesine tekrar dönersek, Aşkabat yukarıdaki açıklamalardan anlaşıldığı üzere Taşkent ya da Semerkand gibi, Çarlık öncesi tarım dışı zanaat, ticaret gibi ekonomik sektörlerin yaygın olmadığı bir kentti¹⁴. Bundan dolayı Çarlık zamanı ortaya çıkan sömürge kent yapısının anlayışı olan eski kent-yeni kent ikilemi oluşmamıştır. Bu ikili kent yapısı, kentin yerli halkının eski geleneksel üretim ilişkilerinin, sömürgeci halkın oluşturduğu modern tekniğe dayalı üretim yapan küçük fabrikalar karşısında giderek gerilemesi sonucu yerli halkın yaşam alanları ile sömürgeci halkın yaşam alanları arasında net bir farklılık ve eşitsizliğin çıktığı yapılarıdır. Yani sömürgeci anlayışın kentlerdeki mekânsal yansımalarının yarattığı bir olgudur. Aşkabat'ta böylesi bir yapı olmadığı için kent topyekün kısa vadede hızla gelişmiştir. Ancak yine de mekânsal yerleşim farklılığı yok değildi. Örneğin kale etrafı merkez olmak kaydıyla, yönetim birimleri bunun etrafında konumlanmıştı. Büyük oranda demiryolu inşaatında çalışan işçilerin yaşam alanları ile kentin batısına yerleşen kale askerleri, aristokratik Rus bürokratlar ve Rus göçmenlerin yaşam alanları birbirinden ayrıydı.

Aşkabat gelişiminin en başından itibaren St. Petersburg kent planına benzer bir plana sahipti. Kentin tarihî merkezi, yine merkez olarak kaldı¹⁵. Bunun etrafında gelişen sokaklar ve caddeler, doğal olarak hem eski kentin eğri büğrü, dar ve çıkmaz sokaklarını hem de yeni geometrik açıdan düzgün sokakları kapsıyan karmaşık bir yapıya sahip olmuştur¹⁶. Bu durum aslında bağımsızlık sonrası Aşkabat'ın kentsel dönüşümünde de görülecektir. Kentin dönüşüm alanları ara ara ve parça parça olacaktır.

Kent planlamasında, yıllık bütçenin büyük oranı sulama kanallarının yeniden yapılandırılmasına harcanırken, bütçenin ancak %10'u tıbbi ve sıhhi harcamalara gidiyordu¹⁷. Diğer taraftan, batılı tarzdaki kent planlamasının bir örneği olan halk parkı inşası da bu dönem yapılmıştır. Bu alan, günümüze kadar kentin en yeşil alanı olarak kalmıştır ve bugün ki Cumhurbaşkanlığı Sarayı kompleksi ve Oğuzhan Meydanı çevresine denk düşmektedir.¹⁸

Türkmen aşiretlerinin temel ekonomik faaliyetleri, tarım, hayvancılık ve ganimet kültürü idi. Rusların bölgeye hâkim olmasından sonra bu üç alanda da aslında Türkmen halkı için ekonomik yapı çökmüştü. Birincisi, tarım arazileri ile ilgili yukarıda Aşkabat örneğinde görüldüğü gibi, sulama kanalları ve yeni kent planları ile, şehrin iç kısmına su kanallarının aktarılması tarım arazilerinin kurumasına yol açmıştır. Bu durum Taşkent gibi diğer birçok şehirde de söz konusu idi. Örneğin Taşkent gibi

14 <http://www.turkmenistan.orexca.com/rus/ashgabat.shtml>

15 Örneğin aynı dönem, Taşkent'te kent merkezi zaman içerisinde eski kent ile yeni kent arasındaki bir bölgeye kaymıştı.

16 <http://www.turkmenistan.orexca.com/rus/ashgabat.shtml>

17 <http://www.turkmenistan.orexca.com/rus/ashgabat.shtml>

18 <http://www.ashgabat.gov.tm/ru/2013-05-12-16-34-46/2013-05-12-16-36-50>

daha eski dönemde ticaret yani merkantalizme ve el zanaatlarına dayanan bir ekonominin söz konusu olduğu şehirlerde, çoğunlukla şehrin çevresinde kolektif tarım arazisi olarak vakıflar, mahalle ve dakha yönetimlerinin kontrolünde şehirli halka temel gıda ürünlerinin tedarik edildiği bölgeler söz konusu idi. Buralarda Rusların yeni Avrupalı kenti büyük oranda bu kolektif tarım arazileri üzerinde kurması ve şehirli halkın su yollarını kendi taraflarına çevirmesi sonucu kıtlık ve yoksulluğun (ayrıca kolera salgını) yayıldığı görülürken (Ismoilova 2004: 37); Aşkabat gibi daha çok tarım üretimine bağlı bir ekonomik yapıya sahip olan kentlerde ise, zaten bu tür bir düzenleme doğrudan kentin temel ekonomisini yok etmiştir.

Diğer taraftan yukarıda bahsedildiği gibi Sovyetler Birliği kadar olmasa da Çarlık yönetimi de göçebe Türkmen halkı üzerinde, onları kontrol edebilmek ve işgücü olarak kullanabilmek için zorunlu yerleştirme politikaları uygulamışlardır (Edgar 2004). Bu durum, hayvancılık ile uğraşan Türkmen halkına büyük bir darbe vurmuştur. Ancak bu yerleştirme politikalarının sınırlı olduğunu belirtmek gerekmektedir. Nitekim Lenin, Bolşevik devriminden sonra Orta Asya halklarına seslenirken hâlâ “Kırgız ve Sart” şeklinde iki gruptan bahsediyordu (Roy 2000). Yani göçebe ve yerleşik halklar.

Diğer taraftan asıl darbe ise ganimet ekonomisine olmuştur. Yağmacılığın, Ruslar bölgeye geldiği sırada hâlâ Türkmen aşiretleri arasında yaygın olduğunu birçok kaynaktan tespit edebiliyoruz. Örneğin, Hiva Hanlığı, hakimiyeti altındaki Türkmen aşiretlerinin sık sık Rus garnizonluklarına baskınlar düzenlemelerini bahane ederek Rusya'nın Hiva topraklarına girmesinden tedirgin oluyordu. Bu, 1871'de Muhammed Rahim Han'ın Kauffman'a yazdığı mektuptan açıkça anlaşılmaktadır: “*Türkmen toplumu hamiyetli bir halktır. Onlara karışmayın, desek de aldırmadılar, dinlemediler. Türkmenler dik başlıdır, bizi dinlemezler, onların bu hareketine aldanıp da bize düşmanca davranmayın. Biz onları uyardık*” (Ziyayev 2007: 285). Schuyler'in çalışmasında da Türkmenlerin sürekli olarak Buhara ve Hive'ye giden ticaret kervansaraylarına baskınlar düzenlediği belirtilmektedir (Schuyler 2007: 415). Sadece bununla sınırlı olmayan Türkmen aşiretlerinin baskınları, aynı zamanda köle ticaretini de barındırıyordu. Türkmenler düzenledikleri baskınlarda, özellikle Rus çocukları -ya da daha öncesinde İranlı çocukları - esir alarak, köle olarak satıyorlardı (Schuyler 2007: 443). Buna karşılık 1841'de Rusya'nın Türkmen topraklarını ele geçirmesinden korkan Allahkuli Han bir ferman yayınlarak Rusya ile barış içinde yaşamak gerektiğini belirterek derhal bunun durdurulması gerektiğini beyan etti (Ziyayev 2007: 269). Bu tür çabaların tamamı Türkmen aşiretlerinin ekonomisinin temel girdisi olan ganimet anlayışına darbe vuran gelişmelerdi. Ve görülüyor ki, gerek Türkmen liderleri, gerekse Hiva Hanlığı, Rusya'nın bölgeye girmesinden çekindiği için yönetimleri altındaki aşiretlerin bu eylemlerini durdurmak için bizzat kendileri çabalıyordu.

Bu durum sonuç itibarı ile yereldeki aşiret örgütlenmeleri ile yavaş yavaş ulusal birlik için mücadele eden daha üst ölçekteki aşiret liderleri arasında bir tür çelişki ya-

ratmaya başlamıştı. Dahası, bölgeye Ruslar hâkim olduktan sonra, Sovyetler Birliği'nin aksine klasik bir sömürge politikası olarak yerelin yaşam tarzına ve siyasal yapısına çok da müdahale etmemiştir. Ancak onun için gerekli olan sadece bu yerel üzerinde kontrol sağlayabilmek için yerelin önde gelen liderlerini kendi saflarına çekme çabası olmuştur. Bu tür bir strateji her sömürgeci ülkenin yerelde hakimiyet kurabilmesi için zorunlu olarak izlediği politikalarlardır. Bu durum, yereldeki güç ilişkilerini daha da şiddetlendiriyor, halk, bu kez Ruslarla işbirliği yapan liderlerine öncelikle saldırmaya başlıyordu. Örneğin, Rusya'nın Türkmen aşiretleri üzerinde yarattığı bu ekonomik anlamdaki olumsuzlukların yanında, I. Dünya Savaşı sırasında, 1916 yılında II. Nikolay'ın imzasıyla; *"İmparatorlukta Rus olmayan erkeklerin hareket hâlindeki ordu bölgesinde savunma inşaatları ve askerî bağlantı yolları kurulması için yapılmakta olan çalışmalara, aynı zamanda devletin savunması için gerekli başka her türlü çalışmalara celbedilmesi üzerine"* bir ferman yayınlandı (Ziyayev 2007: 361). Bunun üzerine tüm Orta Asya'da isyanlar ortaya çıktı ya da daha doğrusu şiddetlendi. Örneğin 1916 yılının 7-8 Temmuz günlerinde Göktepe mevzilerinde çıkan isyanda halk ilk olarak *aksakalı* öldürmüştür. Bu isyan daha sonra 12 Temmuz'da Aşkabat şehrinin Bahardin köyüne taşmış; ardından da 14 Temmuz'da Merv ili halkı da isyan etmiştir (Ziyayev 2007: 381).

4.1.3 Sovyetler Birliği ve Aşkabat

Henüz 1899'da Türkistan Genel Valiliği'ne bağlanan Türkmenistan, Ekim Devrimi'nden sonra 1918'de Aşkabat'ta ortaya çıkan bir isyan sonucu¹⁹ 1920'ye kadar Sovyet İdaresi'nin dışında kalmıştır. 1920'den sonra ise kısa süreli olarak önce Harezmi Halk Sovyet Cumhuriyeti'ne ardından da Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti'ne bağlanmıştır (Cesar 2007: 109). 1924'te Milletler Politikası ile Orta Asya'da yeni özerk cumhuriyetlerin oluşturulmasına bağlı olarak, Türkmenistan sınırları, Türkmen halklarının yerleşim yerlerini kapsayacak şekilde belirlenmiştir. 1927'de Türkmen Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin ilk Anayasası'nın kabulü ile resmen kurulan özerk cumhuriyetin Şubat 1925'te kabul edilen başkenti Aşkabat da resmen başkent olmuştur²⁰. Buna göre Türkmen Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin sınırları şu şekilde belirlenmişti: Hazar kıyısından Merv bölgesine kadar uzanan Türkmen toprakları; Buhara Cumhuriyeti'nin Türkmenlerin yoğun yaşadığı bölgeleri olan Kerki ve Çarju; Harezmi Cumhuriyeti'nin Taşoğuz, İlyali, Parsu, Kunya-Ürgenç, Mangit, Ambar-Mamak, Sadavar, Dargan Ata ve Hocaeli (Saray 1996: 360). Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, böylece, 1 milyon nüfusu ve 488,4 bin km'lik yüzölçümü ile Sovyetlerin güney bölgesinde kurulmuştur (Işık 2006: 79).

19 Bu isyan Sovyet kaynaklarında, Menşevik kökenli aşırı milliyetçi grupların isyanı olarak yorumlandı ve Aşkabat tarihinin kara günleri olarak kabul edildi.

20 O dönem, Aşkabat, kaynaklarda, Poltoratsk olarak adlandırılıyordu.

Sovyetler Birliği döneminde Türkmen Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin başkenti olan Aşkabat'ın, Sovyet rejimi boyunca yaşadığı dönüşümün inceleneceği bu bölümde, Aşkabat'ın bu dönemki sosyo-mekânsal yapısı, yerel siyaset yapısı ve sosyo-ekonomik özellikleri ile kültürel yaşamdaki dönüşümü, ileriki bölümde Sovyet sonrası yaşanan dönüşüm incelenirken detaylı bir şekilde ele alındığı için burada genel hatları ile verilecektir. Bu doğrultuda, öncelikle devrimin ilk yıllarında Aşkabat'taki kentsel gelişimde öne çıkan unsurlar; ve 2. Dünya Savaşı sonrası ve 1948 depreminin Aşkabat açısından sonuçları kısaca ele alınacaktır.

Sovyet Dönemi'nin ilk yılları ile ilgili Aşkabat'ta ortaya çıkan gelişmeleri ele alırken, iki noktanın kritik olduğunu görmekteyiz. Sovyetler Birliği zamanında Aşkabat'ın sömürge kent yapısı, uygulanan kolektifleştirme ile beraber giderek sosyalist daha doğru bir ifade ile Sovyet tipi kente dönüşmeye başlamıştır. Bundan dolayı birincisi genel olarak kent yapısının şekillenişinde Sovyet prensiplerinin kendisidir. İkincisi ise, devrimin ilk yıllarında Orta Asya'da ortaya çıkan Basmacı hareketleri ve daha öncesinde, Aşkabat'ın diğer Orta Asya Sovyet başkentlerinde olduğu gibi, Devrimin merkezi olmasıdır. Bu doğrultuda Orta Asya'da Ceditçiler-Basmacılar, Çarlık taraftarları ve daha sonra Menşevikler ile Bolşevikler arasında süregelen güç mücadelesi içerisinde Aşkabat, tüm bu mücadelelerin merkezinde yer almıştır. Sovyet tarihi Türkmenistan başkenti Aşkabat için oldukça önemlidir. Bu önemin temel sebebi ise sadece Türkmen Sovyet cumhuriyetinin başkenti olmasından değil, aslında bu dönem Sovyet etkisinin ülkede en net görülebildiği kent olmasındandır.

Sovyetler Birliği eşit ve sınıfsız toplum kurgusuna uygun olarak “eşit ve sınıfsız bir kent” kurmayı amaçlıyordu. İdeolojisi böyle olmasına rağmen Türkistan coğrafyası için sınıflı ve eşitsiz bir mekânsal yapı ortaya çıkarmıştır. Bu durum, Birlik içerisindeki bölgesel eşitsizlik; Özerk cumhuriyetler içerisinde kır-kent ayrımı ve başkentler ile diğer kentler arasında büyük gelir farkı; ve yine kentlerin kendi içerisindeki mekânsal kutuplaşma olarak 3 farklı şekilde ortaya çıkmıştır. Türkmenistan ve Aşkabat için de durum farklı olmamıştır²¹. Birincisi, Birlik içerisinde bölgesel eşitsizlik en bariz haliyle kendini Doğu Avrupa'nın sanayileşmiş kentleri ile Türkistan coğrafyasının bir tarım coğrafyası olarak kalmasında gösteriyordu. Sovyetler Birliği'nin ideolojisinin temelinde ekonomik yapının modernleşmesi olgusuna paralel olarak hızlı sanayileşme yatıyordu (Fliege-Sailer 1999: 8). Birliğin bu politikası, bölgelerarası eşitsizliği ortadan kaldırma amacı ile çoğu noktada çelişmiştir. Örneğin, Sovyetler Birliği'nin toplam kentlerinin üçte ikisi Avrupa tarafında yoğunlaşırken, bunlar içerisindeki büyük kentler de Ukrayna ve Volga nehri etrafındaydı. Dahası Sovyetler Birliği'nin ülkelerarası

21 Ayrıca ileride detaylı olarak değineceğimiz, Milletler Politikası ile oluşturulan yeni ulusların kimlikleri için geleneksel sosyal ilişkilerinin vurgulanması da kamusal alanda Sovyet yurttaşlığı ile beraber özel alanda ulus kimliklerin yaratılmasına sebep olmuş, bu da Orta Asya'ya özgü eşitsiz bir yapı doğurmuştur. Bu eşitsiz yapı, kentsel mekânlara da yansımıştır..

fonksiyonel olarak ekonomik sektörler arası işbölümü anlayışı da bu durumu desteklemiş, ülkenin Avrupa tarafı sanayi merkezi haline gelirken, Asya tarafı çoğunlukla hammadde merkezi hâline dönüşmüştür. Bu durum dolayısıyla kentleşme olgusunun bölgelerarası dengesizliğini daha da arttırmıştır. Bu durumu aşağıdaki tablodan açıkça görmek mümkündür (Tablo 4.1).

Tablo 4.1. Ekonomik Bölgelerde Kentsel Büyüme Hızı (1897-1957)

Bölgeler	Alt-Bölgeler	Kent Nüfusu (...1000)		Kent Nüfusu Oranı (%)		
		1897	1959	1897	1959	Kentsel Büyüme Oranı
Orta Bölge	Merkez	1,846	13,132	12.1	53.0	40.9
	Don-Dinyeper	829	8,231	10.6	49,7	39.1
Batı	Kuzeydoğu	1,736	6,013	21.7	52.4	30.7
Doğu ve Güney	Kafkasya	527	3,481	11.5	36.6	25.1
	Orta Asya	618	3,678	11.4	26.9	15.5

Kaynak. Harris 1970: 290-291

Şüphesiz böyle bir fark, yalnızca Sovyetler Birliği'nin bilinçli bir politikası ile üretilmiş değildir. Sovyetler Birliği'nden önce zaten sanayileşen bir Doğu Avrupa ile Çarlık zamanı sömürgeleştirilen Türkistan coğrafyası vardı. Ancak şu bir gerçektir ki, Sovyetler Birliği'nin merkezî ekonomik planlamasında Türkistan coğrafyasının payına, hammadde üretiminin düşmesi – diğer bir deyişle tarımsal üretim ve doğal kaynakların elde edilmesi – bu tür bir bölgesel eşitsizliğin Sovyetler Birliği döneminde yeniden üretilmesine sebebiyet vermiştir.

İkinci olarak bölgelerin kendi içindeki eşitsiz toplumsal mekânların varlığı idi. Neredeyse tüm bölgelerde kır-kent ayrımı ortadan kaldırmadığı gibi, merkez kentlerin ve çevrelerinin diğer bölgelere göre oldukça fazla kalkınması söz konusu idi (bknz: Tablo 4.2). Dahası Sovyet rejiminde neredeyse her özerk cumhuriyette kaynaklar çoğu zaman başkentlere aktarılmıştır. Bu durum göçün kontrollü olmasına rağmen engellenememesine sebep olmuştur. Bu durum Türkmenistan için de geçerliydi. Sovyetler Birliği zamanında Aşkabat'ın diğer bölgelere göre büyük bir farkla geliştiği görülmektedir. Bu durum bağımsızlık sonrasında da, Türkmenistan Devleti'nin özellikle enerjiden sağladığı kaynakları Aşkabat çevresinde lüks mekânlara harcamasıyla daha da artarak devam etmiştir.

Tablo 4.2. Sovyetler Birliğinde Kentlerin Nüfusu (1967)

Bölge	Alt-Bölge	Kentler	Nüfus (1967)-(...1000)
Orta Bölge	Merkez	Moskova	6507
		Yaroslavl	498
		Kaluga	179
		Kalinin	318
	Don-Dinyeper	Khar'kov	1125
		Nikopol	110
		Zaporozh'ye	595
		Sumy	140
Batı	Kuzeydoğu	Leningrad	3706
		Pskov	112
		Petrozavodsk	171
		Syktvykar	102
Doğu ve Güney	Kafkasya	Bakü	1196
		Tiflis	842
		Batum	100
		Leninakan	133
	Orta Asya	Taşkent	1239
		Namangan	158
		Frunze	396
		Aşkabat	238

Kaynak. Harris 1970: 14-20

Son olarak, Sovyetler Birliği ideal bir Sovyet kent yapısı inşa etmeyi hedeflese de özellikle eski sömürge kentleri olan Türkistan'daki kentler de bunu başaramamış ve kent içi eşitsizlik açık bir şekilde ortaya çıkmıştır. Eski sömürge döneminden kalma eski-yeni kent ayrımı Sovyet rejiminin devrimden sonra ilk mücadele alanı olmasına rağmen, Türkistan'daki kentlerde eski kent dokusu günümüze kadar Sovyet rejiminin müdahale etmeden bıraktığı çöküntü alanlar olarak varolmaya devam etmiştir (French 1979: 97). Zaman zaman ortaya çıkan deprem gibi doğal afetler belli noktalarda bu kentlerde yeniden yerleşim alanı inşasına sebep olsa da Komünist Parti'nin doğrudan Rusya ya da Doğu Avrupa'daki gibi eski kent yapısını yok etmediği görülmektedir. Hatta devrimin ilk yıllarında bu tür çabalar içine girilse de özellikle Stalin zamanında bu girişimde bulunan kent planıncıları ütopyacı olarak suçlanarak görevden edilmişlerdir ve çoğu tutuklanmıştır (Gilison 1975). Aşkabat için bu durumun çok varolmadığını görmekteyiz. Aşkabat Sovyet rejimi öncesi tarihsel olarak varolan güçlü bir eski kent dokusuna sahip değildi. Bundan dolayı Aşkabat'ta Sovyet zamanı ortaya çıkan kentsel eşitsizlik, aslında tamamen Sovyet döneminin bir sonucu olarak görülebilir.

Aşkabat'ta, devrimin ilk yılları, kolektifleştirme ile beraber modern kent kurgusunun inşasının başladığı dönem olarak düşünülebilir. Bu dönem iki önemli olgu Aşkabat'a damgasını vurmuştur. Birincisi, yeni kurulan Sovyet Türkmenistan'ın hegemonyasını inşa etmesi için başkentin kamusal alanları baştan başa yeniden inşa edilmeye çalışılmış ve devasal anıtlar adeta rejimin gücünü sergiler hale gelmiştir. Bu durum devrimin ilk yıllarında Aşkabat'ın yaşam alanlarına çok fazla dokunulmamasını da beraberinde getirmiştir. İkinci olarak Orta Çağ'dan beri süregelen aslında yerli halkın kent ekonomisi ilk defa bu dönem değişmeye başlamıştır. Her ne kadar Avrupalı nüfus sanayi alanlarında daha çok istihdam edilse de Aşkabat ve çevresi bir sanayi kentine dönüşmeye başlamıştı. Ancak bu hiçbir zaman Doğu Avrupa ve Rusya'daki kentler kadar olmamıştır. Türkmenistan, Sovyet ekonomisinin hammadde rezervi ve tarım üretim alanı idi. Bu durum kentlerini de bağımsızlığa kadar etkileyecek bir olgu olarak kalacaktır. Yine devrimin ilk yıllarının bir diğer önemi Aşkabat açısından, Stalin zamanı yaşanan kulak (sürgün) dönemi ile eski kentli elitlerin değişmeye başlamasıdır. Rejim kendi elitlerini yaratırken, aynı zamanda Türkmenistan'a özel bir durum ise kollektivizasyon deneyiminin kendisidir. Türkmenistan'da kollektivizasyon, yerli halkın zorunlu yerleştirilme politikası ile beraber devam etmiştir. Bu durum ise, göçebe yaşama alışkın olan halk arasında memnuniyetsizlik yaratmıştır. Bu memnuniyetsizlik, 1930'lara hatta 1940'lara kadar devam edecek Basmacı Hareketi'nin Türkmenistan'da da yayılmasının temel sebebi olarak görülebilir (Yıldırım 2012: 413; Işık 2006: 79).

Basmacı hareketleri gerilla hareketi olarak devam ederken, gerek Çarlık rejiminin merkezi olmasından dolayı gerekse de Sovyet Türkmenistanı'nın başkenti olma-

sından dolayı, Aşkabat'ta daha farklı süreçler yaşanmıştır. Çarlık Dönemi incelenirken belirtildiği gibi, Aşkabat çevresinde yavaş yavaş küçük ölçek fabrika üretimi ile beraber işçi sınıfı ortaya çıkmaya başlamıştı. Bu durum zaman içerisinde, Kafkasya ile bağlantısı güçlü olan Aşkabat'ın Bolşevikler için önemli bir mücadele merkezi haline dönüşmesine sebep olmuştur. Hatta Morrison'a göre, Orta Asya bu dönem Rusyaya göre Bolşeviklerin faaliyetlerinin çok daha fazla yoğunlaştığı yer olmuştur (Morrison 2007: 436). Bunda Orta Asya'da Çarlık rejiminin ağır sömürgeleştirme politikasından halkın rahatsız olma düzeyinin yüksek olması etkili olduğu kadar, Çarlık rejiminin Bolşeviklere yakın bürokratları ve askerleri çoğu zaman Orta Asya'ya sürgüne yollaması da etkili olmuştur. Sonuç itibarı ile Basmacı hareketleri daha çok kırsal alanda gerçekleşirken; Aşkabat bu dönem, Bolşevik güçlerin bir nevi merkezi haline gelmiştir. Örneğin daha 1905 yılında, Aşkabat'ta gizli matbaa faaliyetleri başlamıştır²².

Bu dönemin Aşkabat için diğer önemli bir sonucu, devrimin ilk yılları olmasından dolayı, Sovyet rejiminin hegemonyasını mekânlara yansıtma çabasının kendisidir. Bundan dolayı, Rejim daha çok Aşkabat'ın kent merkezine ve kamusal alanlarına yoğunlaşmış, kentsel gelişim bu doğrultuda gerçekleşmiştir. Bundan dolayı yaşam alanlarına çok fazla müdahale edilmemiş; İkinci Dünya Savaşı'na kadar, daha doğrusu 1948'deki büyük depreme kadar, yaşam alanları temel olarak Çarlık dönemindeki gibi kalmış, sadece yeni gelen nüfusa bölgeler genişleterek yeni konutlar inşa edilmiştir. Ancak Sovyet kent yapısının kapsamlı konut politikası henüz görülmemektedir. Rejimin hegemonyası açısından önemli bir durum, toponimler meselesidir. Örneğin kentin Şubat 1925'te başkent ilan edildiği sırada adının Poltoratsk olduğu görülmektedir, daha sonra 1927 Anayasası ile kent tekrar Aşkabat adını almıştır. Devrimin ilk yıllarında kamusal alanlara yatırımın fazla olduğu, 1930 yılında Aşkabat'ta ilk defa asfalt yol yapılmasından; yeşil alan ve park sayısının kent merkezinde hızla arttırılmasından rahatlıkla görülebilir. Yine kentin su kaynakları ve yolları baştan aşağı bu dönem düzenlenmiştir²³. Ayrıca 1929-1937 yılları arasında endüstrileşmenin hızla arttığı, elektrik, gıda, inşaat ve metal üretiminde kayda değer artış olduğu ve buna olarak kentin alanının iki kat genişlediği gözlemlenmektedir. Bu durum ise beraberinde giderek Aşkabat'ta artan bir nüfus ve buna bağlı olarak konut sorununu ortaya çıkarmaya başlayacaktır. Ancak konut sorununun çözümünün, diğer Orta Asya kentlerinde olduğu gibi Aşkabat'ta da 2. Dünya Savaşı sonrası gerçekleştiğini görmekteyiz (Burlachenko 1963: 24).

İkinci Dünya Savaşı'nın diğer Orta Asya kentleri gibi Aşkabat için de oldukça önemli sonuçları söz konusudur. Orta Asya'dan binlerce kişinin savaşa gönderildiği bu yıllar, hafızalarda hâlâ unutulmamıştır ve her yıl tüm Orta Asya'da anılmaktadır. Diğer taraftan, kentler açısından ise önemli sonuçlarının başında, özellikleri başkent-

22 <http://www.turkmenistan.orexca.com/rus/ashgabat.shtml>

23 <http://www.ashgabat.gov.tm/ru/2013-05-12-16-34-46/2013-05-12-16-36-50>

leri kozmopolit kentler hâline dönüştürmesidir. Nitekim Savaş sırasında, Avrupa tarafından birçok farklı etnik kökenden halkın göç ettirildiği –veya ettiği – orta Asya başkentleri ayrıca Alman esirlere de ev sahipliği yapmışlardır. Aşkabat'a bu dönem özellikle yoğun bir Ermeni nüfusun geldiği görülmektedir (Safronov 2000: 79). Aşkabat açısından daha önemli bir sonuç ise, 2. Dünya Savaşı sırasında Hitler'in Moskova'ya çok yaklaştığı bir sırada, paniğe kapılan Sovyet İdaresi'nin, birçok devlet kurumunu, kültürel yapıları, eğitim kurumlarını, hatta fabrikaları Orta Asya başkentlerine taşıması olmuştur. Böylelikle örneğin Aşkabat'ta bu dönem 65 büyük ve 200 küçük sanayi işletmeleri, 3 enstitü, SSCB Bilimler Akademisi Türkmen dalı, 3 tiyatro ve stüdyo, Güzel Sanatlar Müzesi, Filarmoni ve sendikalar kurulmuştur. Bununla birlikte, entelektüel seviyenin, yazarların, akademisyenlerin, sanatçıların bu kurumlarla birlikte kente gelmesiyle arttığı görülmektedir²⁴.

Bu arada, milattan önce birinci yüzyılda da ağır bir deprem yaşayan (Knowlton 2006: 40) Aşkabat'ın 6 Ekim 1948'te yeniden büyük bir deprem sonucu (10,9 şiddetinde olduğu düşünülmektedir), neredeyse tamamen yerle bir olduğu görülmektedir (Orazgulyev 2013: 39). Tüm Sovyet cumhuriyetlerinin büyük yardımları ile tekrar inşa edilmeye başlanan Aşkabat için bu yıllar bir dönüm noktası olmuş, Sovyet tipi işçi blokları bu dönem görülmeye başlanmıştır. Ülkenin ilk yardımına Özbekistan, Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan koşmuştur. Kruşçev'in başkanlığı döneminde tüm Sovyet coğrafyasında yayılan bu işçi bloklarına *mikrorayon* deniliyordu. Petruccioli ve Gangler (2004: 201), bu yapıları şu şekilde tanımlıyordu: “4 yapının birleşiminden bir parçası oluşan mikrorayonlar,... birçok yerel hizmet açısından kendine yeter, kendi park alanı olan, kendi marketi olan, hatta çoğu zaman sağlık merkezi ve bazen eğitim merkezi olan yerleşim alanları idi”. Mikrorayonlar, Sovyet kentlerinin en küçük yerleşim birimleri idi ve aslında Sovyet plancılarının Alman Kent planlamasından örnek aldığı yerleşim alanları idi (Sigurd 1993: 13; Kosenkova 2000: 103).

Kentsel eşitsizliği Sovyet yapısında oluşturan bir başka dinamiğe burada değinmek gerekmektedir. Sovyet kentlerinin tipik bir özelliği olan 4 katlı ve 9 katlı binalar Aşkabat'ta da vardı. Buralardan 4 katlı olanlar elitlerin yaşadığı yerlerdi. Sovyet rejiminin tipik bir özelliği gelir üzerinden değil ancak lüks yaşam açısından statü farkını ortaya koyabilmektir. Özellikle son dönem elitlerin yaşam tarzı bu şekilde farklılaşıyordu. Sovyetler Birliği'nde kesinlikle toplumsal yapı, parti elitleri ve işçiler arasında ayrılıyordu. Yaşam alanları ise Sovyet zamanı daha çok özel mülkiyetin olmadığı bir yapıda *gorispalkom* ve *gorkom*²⁵ tarafından dağıtılıyordu (Lehmann-Ruble 1997; Gentile 2004: 703; Andrusz-Harloe 1996). Konut tahsisinde bekleme listeleri sürekli rüşvetle değiştiriliyordu bu dönem. Yerleşim alanlarında konut tahsislerindeki eşitsizliğin temel sebebi bu idi. Aşkabat da Türkmen Sovyet Cumhuriyeti'nin başkenti olarak

24 <http://www.turkmenistan.orexca.com/rus/ashgabat.shtml>

25 Komünist Parti'nin yerel birimleri ve yerel yönetimler

Türkmenistan İdari Haritası (<http://www.orsam.org.tr/tr/haritaGaleri.aspx?HaritaID=38>)

Parti ve devlet bürokrasisinin en çok yoğunlaştığı kent olarak bu eşitsiz yapıya sahipti. Ayrıca Aşgabat'ta bu devlet elitlerinin yanında bir de fabrika müdürleri vardı. Klasik Sovyet tipi işçi rayonlarından çok kozmopolit bir yaşam alanı söz konusuydu kentte. Yani fabrika etrafında kurulmuş yaşam alanlarında oturan işçilerden ziyade daha karmaşık bir nüfus söz konusuydu yaşam alanlarında. Bunun temel sebebi ise, depremden sonra barınak sorununu çözmenin aciliyetidir.

1970'lerle beraber, yavaş yavaş çözülmeye başlayan Sovyetler Birliği bünyesinde özerk cumhuriyetler giderek daha fazla seslerini çıkarabilme imkânı bulmuş, cumhuriyetlerin aydınlarının şikayetlerini açıkça dillendirdikleri görülmüştür. Bu anlamda Türkmenistan'ın Sovyet rejiminden memnuniyetsizlikleri, ekonomik olarak Moskova tarafından sömürüldüklerini düşünmek, Aral Gölü faciası, anadil meselelerinde yoğunlaşmıştır (Saray 1996: 386). Tüm bu şikayetlere rağmen, Türkmenistan, bağımsızlığına kavuşmak için 1991'de Sovyetlerin resmen dağılmasını bekleyecektir.

Sovyet rejiminin Aşgabat açısından çok daha önemli sonuçları olmuştur. Bunların başında, Sovyet rejiminin izlediği yerel siyaset yapısı ve aşiret yapısı ile yerel siyaset arasındaki ilişki meselesi, rejimin kültürel reformları, din politikası, milletler politikasının sosyomekânsal alanda yarattığı sonuçlar gibi. Tüm bunlar ilerleyen bölümlerde Aşgabat'ta yaşanan dönüşümün ilgili başlıklar altında ele alındığı için burada tekrar açıklanmayacaktır.

4.2 Sovyetlerden Bağımsızlığa Aşkabat'ta Dönüşüm

Sovyetlerin ardından bağımsızlığını ilan eden Türkmenistan'ın başkentinde 1990'dan sonra ulus-devlet inşa süreci ve yeni ekonomik sistemin siyasal, sosyo-ekonomik, mekânsal etkileri ile kültürel hayatta yaşanan dönüşümün inceleneceği bu bölümde öncelikle Aşkabat'ta yerel siyasette yaşanan dönüşüm, ardından sosyo-ekonomik yapının temel özellikleri ele alınacaktır. Daha sonraki bölümde ise başkentten gerek kamusal mekânlarında gerekse yaşam alanlarında ortaya çıkan mekânsal özellikler incelenecektir. Son olarak bağımsızlık sonrası gündelik hayatta yaşanan sorunlar ve kültürel yaşamın temel dönüşüm noktaları Aşkabat örneğinden hareketle vurgulanacaktır.

4.2.1 Günümüzde Aşkabat'ta Yerel Siyaset

Türkmenistan'ın yerel yönetim yapısı ve Aşkabat'ta yerel siyaset konusunun inceleneceği bu bölümde öncelikle Türkmenistan Devleti'nin yönetim şekli ve idari yapısı özetlenerek merkezî yönetim kısa bir şekilde tanıtılacaktır. Ardından Türkmenistan'da yerel yönetim yapısı ele alınacaktır. Son olarak ise merkezî yönetim ile yerel yönetim ilişkisinin inceleneceği kısımda Türkmenistan'da bugün merkez-yerel ilişkisini etkileyen başlıca üç dinamik açıklanacaktır: Sovyet yönetim yapısı; serbest piyasa ekonomisine geçiş ve ulus devlet inşası ve baskın lider profili ve yerel toplumsal ilişkilerin özellikleri olarak aşiret yapılanması.

4.2.1.1 Türkmenistan Devlet Yapısı ve İdari Teşkilat Yapısı

Türkmenistan bağımsızlığını ilan ettikten sonra Anayasasını kısa sürede hazırlamıştır. Anayasa'ya göre Türkmenistan demokratik ve laik bir hukuk devleti olmakla beraber, devlet idaresi, cumhurbaşkanlığı bünyesinde yürütülmektedir. Anayasa'nın 48. Maddesine göre, merkezî düzeyde devlet yapısı, Türkmenistan Devlet Başkanı, Türkmenistan Meclisi, Türkmenistan Bakanlar Kurulu, Türkmenistan Yüksek Mahkemesi'nden oluşmaktadır²⁶. Türkmenistan Cumhurbaşkanı, devlet başkanıdır ve Türkmenistan'ın en yüksek makamı olan hükümeti yönetmekle birlikte devlet bağımsızlığına, tarafsızlığın hukuki temeline, toprak bütünlüğüne, anayasa kurallarına ve uluslararası anlaşmalara uyulmasına teminat vermektedir. Yasama organı olan parlamento toplam 5 yıllık süre için seçilen 125 milletvekilinden oluşmaktadır. Meclis gerekli kararları çıkarır, Türkmenistan anayasasında ve diğer kanunlarda gerekli değişiklikleri yapar, kuralların işleyişini denetler ve onlara resmî bir açıklama getirir (Anceschi 2009: 33). Bununla beraber birkaç yıl öncesine kadar sadece tek Parti'nin hem genel hem yerel seçimlere katıldığı Türkmenistan'da güçlü bir başkanlık sistemi vardır. Ayrıca devletin ve hükümetin başı olarak Cumhurbaşkanı, silahlı kuvvetlerin başkomutanı olup, KHK çıkarma, hâkim ve savcılarını atama gibi yetkilere sahiptir.

26 <http://www.turk-pa.org/documents/turk-t.pdf>

Bu yasama ve yürütüme organlarının yanı sıra Türkmenistan'da siyasetin işleyişinde iki önemli kurum daha vardır. Bunlardan birincisi Halk Maslahatı, devlet başkanı, milletvekilleri, etraplardan seçilmiş halk vekilleri, yüksek kadı, yüksek iktisadi mahkeme başkanı, başsavcı, bakanlar kurulu üyeleri, vilayet idarelerinin yöneticileri olan hokimleri, etrapların idare merkezi olan şehir ve kazaların arçınlarından oluşuyordu (Akbarzadeh 1999: 275). Halk maslahatı geniş yetkilere sahip olup, anayasada değişiklik yapma, referandum yapma, ekonomik ve siyasi tavsiye kararları, idari sınırları oluşturma, ulusal anlaşmaları onaylama, savaş ve barış ilan etme gibi yetkilerle aslında meclise alternatif cumhurbaşkanının gücünü artırmıştır (Yıldırım 2012: 426; Oğuz 1996: 126). 2008 yılında yeni cumhurbaşkanı döneminde halk maslahatı kendini feshetmiştir.

Aşiret liderlerini biraraya getiren Yaşalular Maslahatı bir diğer önemli kurumsal yapılanmadır. Genellikle kolhoz yöneticileri ile yerel devlet yürütücüleri arasından gelen Yaşlı Türkmenlerden oluşan bu maslahat (Cesar 2007: 110), danışma organı olarak kabul edilmiş ve halk maslahatı gibi 1990'larda eski Cumhurbaşkanı tarafından kurulmuştur. 1994'te Milli Galgunuş Hareketi var. 50 etrap Hokimi, 5 vilayet hokimi, 53 bakan, başbakan yardımcısı, 7 müftüden oluşan (Yıldırım 2012) bu kurumun da Cumhurbaşkanının gücünü artırdığı ve halkın nazarında meşruiyetini güçlendirdiği iddia edilmektedir.

Türkmenistan'da idari teşkilat yapısı, velayet, şehirler, etraplar, şehirçeler ve obalardan oluşmaktadır. Etraplar ilçe anlamına gelirken, şehirçe denilen ölçek, Sovyetler Birliği dönemindeki posyoloklara denk gelen köy-kent şeklinde, nüfusu 2000 üzeri olan sınırları belirli, belli bir düzene sahip, kendine yeter yerleşim alanlarıdır (Koşak 2006: 45). Türkmenistan Anayasası'na göre her bir idari sınırın yerel yönetim organı söz konusudur. Bunlar, başında cumhurbaşkanının atadığı hokimlerin olduğu hokimiyatlardır. Yerel yönetimlerin düzenlendiği Anayasası'nın 49. Maddesine göre, "yerel hakimiyet, illerde, il statüsündeki şehirlerde, ilçelerde (etraplar), ilçe statüsündeki şehirlerde, yerel temsilciler ve yerel yönetim organları tarafından kullanılır; ilçelerdeki şehirlerde, küçük şehirlerde (şehirçeler) ve obalarda (geneşlikler) ise, yerel yönetim organları, yerel meclisler (Geneşler)dir"²⁷.

Türkmenistan idari olarak 5 büyük vilayete (Ahal, Balkan, Daşoğuz, Lebap ve Marı) bölünmüştür. Vilayetler etraplara, etraplar da dayhan birleşimine (Kolhoz) bölünmektedir. Başkent Aşkabat vilayet statüsünde ve bünyesinde 4 etrap (Niyazov, Azatlık, Köpetdağ, Arçabil) bulundurmaktadır (Tablo 4.3). Ayrıca kırdan oluşan 8 ilçesi vardır. Bunlar oba nüfuslu etraplardır: Ruhabat, Ak Buğday, Baharlı, Gökdepe, Kaka, Babadayhan, Seruhs, Altın Asırdır (Koşak 2006: 45). Vilayetlerin ise ortalama 10 etrapı vardır. Ayrıca vilayet sınırları içerisinde etrap statüsünde olan şehirler ve vilayet merkezleri yer almaktadır (Elibüyük vd. 2002: 20). Örneğin Ahal Vilayetinde 3 şehir, 11 ilçe, 16 köy-kent, 102 köy konseyi ve 304 köy vardır (Koşak 2006: 43).

27 <http://www.turk-pa.org/documents/turk-t.pdf>

Tablo 4.3. Türkmenistan'ın Vilayetleri ve Etrapları

Vilayet	Etrap	Etrap şehirleri
Ahal	Tecen, Babadayhan, Saragt, Kaka, Gavers, Ruhabat, Gökdepe, Baherden, Altın-Asır	Büzmeýin
Lebap	Köytendağ, Atamırat, S.A. Niyazov, Hocambaz, Halaç, Sayat, Sakar, Serdarabat, Farap, Garaşsızlık, Garabekevül, Galgımış, Darganata.	Türkmenabat, Gavurdak, Seydi
Balkan	Serdar, Bereket, Etrek, Esenguli, Garrigala, Türkmenbaşı	Gumdağ, Türkmenbaşı, Balkanabat, Hazar
Marı	Sakarçage, Marı, Vekilbazar, Oguzhan, Türkmenkala, Murgap, Garakum, Yolöten, Bayramali, Tegtabazar, Serhetabat	Marı, Bayramali
Daşoğuz	Tagta, Daşoğuz, Yılanlı, Gubadağ, Boldumsaz, Akdepe, S. Türkmenbaşı, Köneürgenc	Daşoğuz
Aşkabat	Niyazov, Azathık, Köpetdağ, Arçabil	

Kaynak. Elibüyük vd.2002: 20

4.2.1.2 Türkmenistan'da Yerel Yönetim Yapısı

Türkmenistan'daki yerel yönetim yapısı incelendiğinde ikili bir yapının söz konusu olduğu görülmektedir: *Hokimiyetler* ve yerel yönetimler. Bizdeki İl Özel İdaresi'nin yapısına yakın bir şekilde yerel halkın 4 yıllığına seçtiği yasama organı yani halk maslahatı ile devletin yereldeki temsilcisi olan atama ile gelen başkana (*hokim*) dayanan yürütme organının söz konusu olduğu yerel *hokimiyat* idareleri, Anayasa'nın 78. Maddesine göre, il ölçeğinde, il statüsündeki şehir ölçeklerinde, ilçe (etrap) ölçeğinde ve ilçe statüsündeki şehir ölçeklerinde kurulabilir. Bu ölçeklerin her birinde halk *maslahatı* ve *hokimler* söz konusudur. Anayasa'nın 81. Maddesi'ne göre, *Hokimler*, Türkmenistan Devlet Başkanı'nın yereldeki temsilcisidirler, Türkmenistan Devlet Başkanı tarafından göreve atanır, görevden alınır ve ona karşı sorumludurlar²⁸.

İkinci olarak Yerel idari teşkilat yapısında yerel yönetimleri görmekteyiz. Bu birimler, *hokimiyetlere* göre daha alt ölçeklerde kurulmuşlardır. *Geneş* olarak adlandırılan yerel meclisleri, 3 yıllığına halk tarafından seçilmektedir. Yerel meclisler (*Geneşler*), ilçedeki şehirlerde, küçük şehirlerde (*sheherçeler*), obalarda (*geneşlikler*) halk hokimiyetinin temsili organlarıdır. Anayasa'ya göre, Yerel meclisler, kendi faaliyetlerinde bağımsızdırlar ve yetkileri arasında sınırları içerisinde ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmanın temel ilkelerini belirlemek; Yerel bütçe ve uygulaması hakkındaki raporu oluşturmak ve onaylamak; Yerel vergiler ve bunların toplanma şeklini belirlemek; doğal kaynakların verimli bir şekilde kullanılması ve çevrenin korunması için önlem-

28 <http://www.turk-pa.org/documents/turk-t.pdf>

ler almak; ve Kanun tarafından kendi yetilerine dâhil edilen diğer konuları çözmek, sayılabilir²⁹. Yetkili oldukları sınırlar dâhilinde aldıkları kararların bağlayıcılığı olan Yerel meclisler, kendi üyeleri arasından, Yerel meclise (*Geneşe*) başkanlık eden ve Yerel meclise karşı sorumlu olan *arçınları* seçerler. Yürütme organı olan *arçınlar*, Yerel meclislerin kararlarını, devlet *hokimiyet* ve yönetim organları düzenlemelerinin uygulanmasını sağlarlar.

Görüldüğü gibi şehir yönetimlerinde ikili bir yapının olduğu Türkmenistan'da kimi yerel ölçeklerde hem *Hokimiyat* hem de yerel yönetimler yani *geneşler* ve *arçınlar* söz konusudur. Halkı temsil eden geneşler ile merkezi devleti yerelde temsil eden *hokimiyatlar* arasında idari vesayet söz konusu olup, hokimiyetlerin *geneşler* üzerindeki yetkileri kanunlarla düzenlenmiştir. *Geneşlerin* üzerinde hokimiyetlerin gücü pratikte oldukça fazladır. Görüşme yapılan bir Türkmen *Geneşlerle* ilgili şunları belirtmektedir: “*Geneşleri biz köyler dışında çok bilmeyiz, esas güç şehirlerde hokimiyetlerdedir*”. Diğer taraftan Devletin şehirlerdeki yani yereldeki temsilcisi olan *hokimlere* karşı bakanlıkların taşra teşkilatları da doğrudan sorumlu durumda olmaktadır. Esasında Türkmenistan'da *hokimlerin* pozisyonu, merkezî düzeyde cumhurbaşkanı ne ise yerelde de odur. Yani yürütmenin güçlü olduğu bir yerel yönetim yapısı söz konusudur.

4.2.1.3 Türkmenistan'da Merkez-Yerel İlişisini Etkileyen Başlıca Dinamikler

İnter disiplinler bir alan olarak, bir kentin yerel siyasetini anlayabilmek için içinde bulunduğu ulusal siyasetin hem dar hem geniş anlamda analiz edilmesi gerekmektedir. Yani bir kentin yerel siyasetinin temeli olan yerel yönetimi iyi çözümleyebilmek için, parçası olduğu devletin idari teşkilatı içinde nerede durduğu, yetkileri ve görevlerinin neler olduğunun tespit edilmesi gerekmektedir. Ancak klasik bakış açısı ile meseleyi sadece basit bir şekilde yerel yönetimin idari teşkilattaki konumunun yasal düzenlemeler dâhilinde anlaşılması her toplumun kendisine özgü, tarihsel deneyimleri ile kazandığı sosyal ilişkilerin bir ürünü olarak devletin nasıl ortaya çıktığı ve felsefesinin ne olduğuna dair eksiklikleri barındırır. Bu durum ise yine yerel sosyal ilişkilerin bir sonucu olan yerel yönetimleri tam anlamıyla analiz etmemize de engel olur. Bundan dolayı Türkmenistan'ın devlet yapısını incelerken yerel siyaseti toplumsal ilişkilerin içerisinde değerlendirmek gerekmektedir. Türkmenistan'da bugün toplumsal ilişkileri ve yerel siyaseti etkileyen bu noktada üç temel özellik belirtilebilir:

- Sovyet Yönetim Yapısının Etkisi
- Serbest Piyasa Ekonomisine geçiş ve ulus-devlet inşası ile merkezîyetçi devlet tartışması
- Baskın lider profili ve yerel toplumsal ilişkilerin özellikleri olarak aşiret yapılanması

29 <http://www.turk-pa.org/documents/turk-t.pdf>

4.2.1.3.1 Sovyet Yönetim Yapısının Etkisi

Sovyet yapılanmasının günümüzdeki yerel siyasete doğrudan en önemli etkisi yukarıda değindiğimiz *hokimlerin* konumu ile ilgilidir. Bu, temelde aslında yerel sosyal ilişkilerin bir sonucu olsa da, burada vurgulanmak istenen Türkmenistan'da söz konusu yerel sosyal ilişkilerin Sovyet yönetim yapısına eklenmesinin tarzı ve bunun yerel siyasete etkisidir.

Bunun yanısıra, Sovyet geçmişinin yerel yönetim geleneği daha doğrusu merkez-yerel ilişkisi de Türkmenistan'ın bugünkü yerel siyasetinin şekillenişinde etkili-dir. Sovyet rejiminde yerel yönetimlerin gelişmesi kentleşmenin yoğunlaştığı 2. Dünya Savaşı sonrasında denk gelir. 2. Dünya Savaşı'na kadar Moskova henüz merkezî yönetimin kurumsallaşmasını sağlama çabasıyla, kent yönetimlerinin Orta Asya'da asıl ve aslında tek işlevi Komünist Parti'nin yerelde kurumsallaşmasını sağlamak olmuştur.

Ancak 2. Dünya Savaşı sonrası kentleşmenin artmasının sanayileşmeye bağlı olarak yarattığı sorunlarla baş etmek adına kent Sovyetleri güçlendirilmeye başlanmıştır. Ancak bu hiçbir zaman merkeze karşı bir güçlendirme şeklini almamıştır. Zaten Komünist Parti'nin tek parti olması dolayısıyla kent yönetimleri merkeze karşı bir alternatif olamazdı. Dahası nasıl ki Türkmen merkezî yönetimi, Komünist Parti'nin bir tür temsilcisi ise kent yönetimleri de yerelde Komünist Parti'nin temsilcisi idiler. Kruşçev dönemi uygulanan desentralizasyon politikası ise bir nevi ne kadar adem-i merkezileşme o kadar merkezileşme sağladığını kanıtlarcasına özerk cumhuriyetlerin her birinde Moskova'dan aktarılan yetkilerin başkentlerde merkezi yönetimlerin daha da güçlenmesine sebep olmuştur. Yani Sovyetlerin yereli kent yönetimlerinden ziyade özerk cumhuriyetler ve bölgelerdi. Bunların her birinin yani her bir Sovyet cumhuriyetinin bağımsızlığına kavuştuğunda artık merkezi devlet yapıları hazır, ancak yerelleri siyasal olarak hazır değildi.

Sovyetler Birliği döneminde kent yönetimlerinde üç farklı iktidar kaynağı söz konusu idi. Bunların başında Yerel Komünist Parti aparatları gelmekteydi. Ardından yerel yönetimlerin kendisi gelmekteydi. Bir de tabii ki yerel elitler olarak kent ölçeğinde kurulan devlet fabrikalarının müdürleri. Özellikle Kruşçev ile beraber oluşturulan desentralizasyon politikası sonucunda özerk cumhuriyetlerde gelişme gösteren idari teşkilat yapısının bir parçası olan yerel yönetimlerin başında farklı ölçeklerde kurulan *ispalkomlar* vardı. *Ispalkomlara* kent ölçeğinde *gorispalkom*, ilçe düzeyinde *raispalkom* deniyordu (Evans 2000: 116). *Ispalkomlar* pratik düzeyde her durumda kent ölçeğinde *gorkom*, ilçe ölçeğinde *raikom* olarak adlandırılan Komünist Parti yerel aparatlarına bağlıydı. Bu yapının en öne çıkan iki özelliği güçlü bir yerel yürütme organı olması ve bu organın merkezi devlet yapısına hiyerarşik olarak hem parti hem de merkezî yönetim yoluyla katı bir şekilde sorumlu ve bağlı olmasıydı (Swearer 1962: 460; Frolic

1970: 693). Aynı durumun Türkmenistan'ın yerel yönetim yapısında da var olduğunu söylemek mümkündür.

Bugün Türkmenistan'da Demokratik Halk Partisi, tıpkı Sovyet Komünist Partisi gibi hâkim güç olmakla beraber, yerel düzeyde partinin sosyal ilişkilerle nasıl eklem-lendiği ve Sovyet döneminden hangi boyutlarda değişim sergilediğini tespit etmek gerekmektedir. Bundan dolayı merkezî yapının güçlü olduğu ülkelerde yerel si-yaset, asıl güç ilişkisinin döndüğü alan ya da ölçek olması dolayısıyla çok daha hayati bir öneme sahiptir. Türkmenistan'da merkezî devletin atamasıyla oluşturulan güçlü yürütme organına sahip *hokimiyatler*, yereldeki bölüşüm meselesinin tam da merke-zinde yer almaktadırlar. Özellikle başkentlerin *hokimi* ülkede çoğu zaman deputatlar-dan daha çok popüler olan isimdir. Nitekim eski Devlet Başkanı Saparmırat Niyazov örneği bunu açıkça göstermektedir. Niyazov'un politik gücü, çoğunlukla 1980'lerde siyasete Türkmenistan'ın Komünist Partisi'nin Aşkabat kentinin yönetim biriminin başına Birinci Sekreter (*Gorkom*) olduğu dönemde kazandığı desteğe dayanmaktadır (Akbarzadeh 1999: 243). Beş yıl gibi kısa bir süre sonra Niyazov, Türkmenistan'ın en üst devlet görevlisi pozisyonuna yükselecektir.

Güçlü yürütme organına sahip *hokimiyetlerin* yereldeki bölüşüm meselesinin tam da merkezinde olduğuna en güzel örneklerden bir diğeri, Kota meselesidir. Hâlâ devam eden ekonomik kota uygulaması merkez ile yerel arasında en önemli ilişki dinamiklerinden birisidir. Merkezî yönetim tepeden direktifler gerçekleştirir-ken, önemli olan yerelde bu direktiflerin uygulanmasında yerel sosyal ilişkilerin buna nasıl eklem-lendiği, kimlerin dışlandığı meselesidir. Türkmenistan'da bunu belirle-yenler kesinlikle *hokimlerdir*. Türkmenlerle yapılan mülakatlardan anlaşıldığı üzere Cumhurbaşkanı'ndan sonra ülkede sesi en çok duyulan kişi Aşkabat hokimidir. Bun-dan dolayı Türkmenistan'da bağımsızlıktan sonra *etrap* hokimlerinin birçoğunun eski oblast *gorkomları* olduğu gerçeği görülmektedir (Akbarzadeh 1999: 278).

Bu noktada Sovyet yerel yönetim yapısında belirleyici olan bir özelliğe değin-mek gerekmektedir. Sovyet yönetim sisteminde etkili olan iki kavram vardı: Yöne-tim birimleri ve yöneticiler arasındaki pazarlık süreci anlamına gelen *soglasovnyanie* ve Parti apparatusundan yerel yöneticilere kadar tüm yönetim kadrosunu tanımlayan *upravlenysy*. Eğer Sovyetler Birliği'nin devlet yapısının birinci özelliği merkezîyetçilik ise ikincisi işte bu yerel düzeydeki *upravlenysy'ler* arası *soglasovnyanie'dir* (Carr 1998: 275). Bundan dolayı Sovyet *nomenklaturası*, tepeden aşağı doğru oldukça hiyerarşik bir yapılanmaya sahip olmasına rağmen, merkezî düzeydeki direktiflerin yerelde uy-gulanmasına inene kadar birçok aşamada gerçekleşen pazarlık süreci esasında mer-kez-yerel ilişkisinin temeli idi. Dahası bu durum merkezîyetçi yapı içerisinde yerelin gerçekte yerel düzeydeki bölüşüm meselesinde belirli özerkliklere sahip bir şekilde karar verdiğini göstermektedir. Yani Türkmenistan yerel yönetim yapısı, Sovyet geç-mişine oldukça bağlı görünmesine rağmen, hem Sovyet rejiminin hem de bugünkü

bağımsız Türkmenistan'ın rejiminin yerel siyaset açısından ne kadar merkeziyetçi olduğu konusu daha detaylı incelenmelidir.

Ancak Sovyetlerin bugünkü Türkmenistan'daki yerel siyaseti etkileme derecesi bununla sınırlı değildir. Burada sadece yönetim organizasyonunun kendi içindeki güç ilişkisinden bahsedilmiştir. Dahası, Sovyet rejiminin Türkmenistan'daki politikaları aşağıda bahsedeceğimiz gibi Yerel elitleri ve aşiret yapılanmasını da etkilemiştir.

4.2.1.3.2 Serbest Piyasa Ekonomisine Geçiş ve Ulus-Devlet İnşası ile Merkeziyetçi Devlet Tartışması

Bağımsızlık sonrası Türkmenistan serbest piyasa ekonomisine geçmeyi benimsemesiyle esasen liberal bir rejime geçme niyetini göstermiştir. Demokratikleşme ile beraber algılanan yerel yönetimlerin güçlendirilmesi de bunun bir parçasıdır. Türkmenistan, demokratik bir rejime sahip değildir henüz. Türkmenistan, yerel yönetimlerinin güçlendirilmesine yönelik bağımsızlık sonrası herhangi bir önemli adım da atmamıştır. Ancak bu durum Türkmenistan'dan hareketle yerelleşme ve demokratikleşme arasında doğru orantılı bir ilişki kurmamızı gerektirmemektedir. Bu tür batı liberalizminin temel yaklaşımı ile yakın tarihe kadar yerel yönetimi bırakın, merkezî modern kurumsal devlet yapısına sahip olmayan bir toplumsal yapıyı analiz etmeye çabalamak gerçeklikten oldukça uzaktır. Nitakim liberal görüşün demokratikleşme ile yerel yönetim-devlet arasında kurduğu bu ilişkide yersellik, yerleşiklik ve yerelde yere bağlı bir güç ilişkisinin söz konusu olduğu bir toplumsal yapının merkezî modern devlet inşasının üzerine bu yer bağımlı güç ilişkilerinin yarattığı yerel yönetim olgusunun eklenmesi söz konusudur. Oysa, Türkmenistan gibi yere bağlılığın ne göçebe dönemde ne de yerin özel mülkiyet konusu olmadığı Sovyet döneminde olmadığı bir toplumsal yapıda, merkezî devlet yapısına alternatif bir yerel yönetim olgusunun henüz oluşmaması, bu tür bir liberal bakışı yerle bir etmekte ve evrenselliğinin ne kadar gerçek dışı olduğunu göstermektedir. Bundan dolayı yeni neoliberal dönemin demokratikleşme-yerel yönetim özerkliği baskısı, Orta Asya için tamamen bir hegemonik söylem haline dönüşmektedir.

Dahası, bağımsızlık sonrası kent yönetimlerinin Türkmenistan'daki gelişimleri incelendiğinde demokratikleşme – yerel yönetim özerkliği açısından bir noktanın daha vurgulanması gerekmektedir: Tek Partili sistemlerin merkez ve yerel arasında demokratikleşmeyi sağlayacak bir çelişki, bir gerilim, zıtlık yaratması mümkün değildir. İkinci bir nokta ise merkezî düzeyde güçler ayrılığının sağlanamadığı yapılarda merkezî yönetim düzeyinde aşırı güçlenen organın –ki bu Türkmenistan'da devlet başkanıdır – yerel yönetimler üzerinde baskı kuracağını kestirmek zor olmayacaktır.

Tüm bunlardan dolayı Türkmenistan'da demokratikleşme açısından çok sonraki sıralarda önemli olan yerel yönetimlere dair yerel özerklik talepleri yok denecek kadar azdır. Bağımsızlık sonrası Türkmenistan'ın yerel yönetimlere dair yaptığı düzen-

lemeler, klasik kurumsalcı yaklaşımdan ziyade yerel yönetimleri devlet mekânizması içerisindeki yerinden çok hem devleti hem de yerel yönetimleri içinde bulduklarını toplumsal ilişkiler açısından analiz etmek, meseleyi daha gerçeğe yakın görmeyi sağlayacaktır. Burada da Türkmenistan'da ki aşiret yapısı karşımıza çıkmaktadır. Bu konuya bir sonraki başlıkta dönmek üzere burada başka bir konuyu incelemek gerekmektedir.

Bağımsızlıktan sonra devletin birinci amacı aşiretlerin üzerine bir ulusal birlik kurma çabası (Kuru 2002: 72) dolayısıyla yerel yönetimleri, sivil toplum devlet arasında demokratikleşmenin temelini oluşturan paradigmadan daha çok, yerel devleti devletin hegemonik inşasının bir parçası olarak gören paradigma ile açıklamayı daha anlamlı hâle getirmektedir. Özellikle bu durum merkezi devletin güçlü olmasına ve yerel devleti ve siyaseti doğrudan etkileme çabasına sahip olmasına yol açmaktadır ve yerel devlet yerel sosyal ilişkilerin bir yansıması ile devletin bir parçası olma noktasında stratejik bir noktaya oturmaktadır. Böylece ulus-devlet kurmakta olan merkezi yapısı güçlü olan siyasal yapıda yerel yönetimler, tıpkı dini kurumlar, eğitim kurumları gibi devletin basit bir propoaganda aracı hâline dönüşmektedir. Yerel siyasette ise bu durum kaynakların dağıtımında dışlanmaları büyük oranda ulusal hegemonik söylemin dışladıkları doğrultusunda gerçekleştirilmektedir. Ancak unutulmaması gereken bu noktada, muhalif güçlerin bu tür yapılarda, gerçekten rejime muhalif olanlar mı yoksa yereldeki elitlerin rejime muhalif olmakla suçladıkları kendi muhalifleri mi olduğu belirsiz hale gelmektedir. Bundan dolayıdır ki, Türkmenistan'da insanlar, gündelik hayatta siyasetten konuşmaktan bahsetmekten özellikle çekinmektedir. Bunun tek sebebi basit bir fişlenme mekânizması değil, ileride yereldeki bölüşümde her tür faaliyetlerinin kendilerinin aleyhine yine yerel kesimler tarafından kullanılacağı endişesidir. Yani gerçekte mesele rejime karşı bir duruş sergilemekten çok söz konusu yerellikteki kendi güç ilişkileri dâhilindeki rakiplerince rejimin prensiplerinin bahane edilerek ya da kullanılarak güçsüzleştirilmeleri ve yerel bölüşümden dışlanacakları korkusudur. Görüldüğü gibi, mesele merkezi siyasetin tepeden inme bir şekilde yerle dikte etme durumundan daha ziyade yereldeki güç ilişkilerinin ve sosyal ilişkilerin merkezi siyasal düzenin yapısı içerisindeki uygun stratejileri seçerek sisteme eklenmesidir. Bundan dolayıdır ki yerel siyasetin kendisi, Türkmenistan gibi ülkelerde bölüşüm siyasetini merkeze göre çok daha fazla etkileyen bir ölçek siyasetidir. Bu yüzden, herşeyin merkezi düzeyde nihai karar vericisinin güçlü bir yürütme organı olduğu ülkelerde, yürütmenin kararını etkileyen yereldeki güç ilişkisi ve stratejiler çok daha hayati hale gelmektedir. Bundan dolayıdır ki, Türkmenistan ve diğer Orta Asya ülkelerinde “yerel yönetimler gerçek bir yerel yönetim değil daha çok devletin yereldeki uzantısıdır bu yüzden de liberal anlamda bir demokratikleşme yolunda herhangi bir önemleri yoktur” diyen paradigma bir tarafa bırakılarak, yerel devletin yerel toplumsal ilişkiler çerçevesinde ne doğrultuda şekillendiği ve bu yapının merkezi siyasete nasıl eklenildiğinin ortaya konması hayatidir.

Türkmenistan yeni ulus-devletini inşa ederken, önünde bayrağında da temsil etmeye çalıştığı 5 büyük aşiret yapısından bir ulus yaratma olgusu çıkmaktadır. Tarihsel kısımda gördüğümüz gibi Rus Çarlığı bölgeye geldiğinde hâlâ aşiretler birbirleriyle bir bütün olmaktan ziyade mücadele içindeydi. Dahası, Sovyet zamanında da yeniden üretilen aşiret yapısının bir günde bağımsızlıktan sonra yok olacağını düşünmek ve buna dair araştırmalar yapmak, sadece varolan bir gerçeği göz ardı etmeye yaramaktadır. O hâlde diğer bir iddia ise, aşiret yapısının bugün varolsa bile gündelik ve kültürel yaşamda sınırlı olduğu kamusal alanlarda etkisinin kalmadığı iddiası gelmektedir. Her ne kadar bugün devlet yapısında Teke aşireti hâkim olsa da gerçekte Türkmen devletinde farklı aşiretlerden bireylerin de etkin olduğu ya da bu noktada Teke aşiretinden olmanın çok da imtiyaz vermediği savı öne sürülmektedir. Toplumsal olgunun sadece bir ayağını ele alan bu yaklaşım bir tarafa, toplumsal hayatta aşiret yapılarının etkili olup olmadığı, sadece merkezî siyasete bakılarak anlaşılabilir bir durum değildir. Dahası, ulus kimlik, aşiretlerin birliğinden oluşacak bir Türkmen kimliği ise, bunun dayanağı olacak tarih yazımının kendisi de bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Tam tersi yerel siyaset, aşiret yapısının sosyo-politik hayatta Türkmenistan'da ne kadar etkili olduğunu görmek açısından önemlidir. Nitekim Türkmenistan yerel siyasetinin tam merkez konusu da bu olmalıdır zaten. Mesele, günümüzde ne kadar etkili olup olmadığından öte, bugün Türkmen siyasal geleneğinde ortaya çıkan baskın bazı karakterlerin dinamiklerine inildiğinde aşiret yapısının ekonomik bölüşüm ve bunun dağıtımındaki siyasal erkin yapısı karşımıza çıkmaktadır.

4.2.1.3.3 Yerel Elitler, Yerel Sosyal İlişkiler ve Merkez-Yerel İlişkisinde Aşiret Yapısının Önemi

“Niyazov, Aşkabat'ın yerel yöneticileri ile yaptığı televizyon programında, başkentte gıda sıkıntısı olduğunu özellikle yumurta kıtlığı başladığını söylemiş ve karşısında tir tir titreyen belediye başkanına ve yardımcılara, “size 5 günlük süre, 5. gün çarşıda hâlâ bu sıkıntıyı görürsem hepinizi görevden alırım”^{30, 31}

Aşkabat'ın yerel siyasetini etkileyen 2 nokta söz konusudur: Ulus-devlet inşası ve güçlü bir başkanlık sistemi. Güçlü bir cumhurbaşkanı olgusuna yukarıdaki gibi birçok örnek verilmektedir. Türkmenistan'da güçlü bir muhalefetin ortaya çıkamamasında ülkenin ilk Cumhurbaşkanı Saparmırat Niyazov'un etkisi büyüktür. Henüz bağımsızlık ilan edilmeden önce ortaya çıkan *Agzıbirlik* hareketini bir yıl sonra kapatan Cumhurbaşkanı, yine bağımsızlığın ilk yıllarında eski Dışişleri Bakanı Kuliyev'in önderliğinde oluşturulan Birleşik Demokratik Muhalefet Hareketi, Merkez Bankası başkanı Kazıyev'in başlattığı Cumhuriyetçi Parti, eski Türkiye büyükelçisi

30 Oğuz 1996: 182

31 Burada yazarın belediye başkanı olarak *hokimi* mi yoksa arçınları mı kastettiği belli değil. *Hokimleri* görevden alma cumhurbaşkanının yetkisindedir; arçınlar, kendi halk meclisleri tarafından seçildiği için, burada arçınların kastedilmesi ihtimali yerel yönetim olgusu açısından ayrı bir mesele olarak incelenmelidir.

Khamanov'un önderliğinde gelişen Anavatan Hareketi gibi oluşumların kısa süre içerisinde Niyazov'un çabaları ile son bulduğu görülmektedir (Nichol 2012: 2). Dahası, Niyazov 2002 yılında, kendisine Aşkabat'ta suikast girişimi olduğunu söyleyerek daha baskıcı bir politika izlemeye başladı (Anceschi 2009: 40) ve dönemin en önemli muhalifi olan eski Dışişleri Bakanı Şikmuradov, suikastten sorumlu bulunarak hapse atılmıştır (Anceschi 2009: 41).

2006 yılında Niyazov'un ani ölümü ile beraber başa geçen eski Sağlık Bakanı Berdimuhammedov ile daha liberal bir yapıya geçileceğine dair umutlar yükselmiştir. 12 Şubat 2007'deki Cumhurbaşkanlığı seçimlerine Berdimuhammedov ile beraber, A. Atadzhirov – Taşoğuz Vilayeti Hokimliği birinci üyesi, M. S. Gurbanov – Lebap Karabekvyul Bölge Hokimi, Ahal Abadan Valisi Karadzhaev, I. Nuryev –Doğalgaz ve Petrol Bakanı, A.A. Pomanov Türkmenbaşı kent Valisi de aday olmuştur. Bu adayların her biri farklı aşiretlerin üyesiydi. Ancak bunların özellikle seçildiği belirtilmiştir (Anceschi 2009: 44).

Berdimuhammedov döneminin siyasal anlamda en büyük gelişmesi, 2010 yılında çok partili hayata geçiş kararıdır. Bu doğrultuda Çiftçiler Partisi kurulmuştur. Ancak söz konusu Parti çok zayıftır. Örneğin aynı yıl gerçekleştirilen yerel seçimlerde sadece Demokratik Halk Partisi'nin izin verdiği adaylar seçime katılabılmıştır. Ayrıca 2012 yılında siyasal bir parti olmayı hedefleyen Sanayiciler ve Girişimciler Birliği kurulmuştur (Horak-Sir 2009: 23). Berdimuhammedov dönemini nepotizmin devam ettiği ve bu hâliyle Kruşçev dönemine de benzetenler var (Peyrouse 2012: 110). Örneğin kendi kadrosunu oluşturma yönünde Berdimuhammedov, 2009'da enerji ve ulusal güvenlik alanlarında öne çıkan 30 bürokratu görevinden alarak yerlerine yeni atamalar yapılmıştır. Enerji ve Endüstri Bakanından Ahal ve Balkan vilayetlerinin savcılarına kadar birçok değişiklik yapmıştır. Yerele kadar inen bu tür değişim, Kruşçev dönemini hatırlatmaktadır. Dahası Berdimuhammedov'un anayasa değişikliği ile eski Cumhurbaşkanının oluşturduğu halk maslahatını kaldırdığı da görülmektedir (Peyrouse 2012: 115). Tüm bu örneklerden görülmektedir ki, Türkmenistan'da güçlü bir devlet başkanı sistemi vardır. Bunun yerel yönetimlere karşı güçlü bir merkezîyetçilik yarattığı açıktır. Ancak bunun dinamiklerini daha net incelemek gerekmektedir.

Bağımsızlıktan kısa süre sonra Türkmenistan, kendisine söylem olarak ulusal canlanma ifadesini seçse de, ulus-devlet inşasına girişmiştir. Nitekim Türkmen ulusal kimliği ancak 1924'te Türkmen Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile başlamıştır (Kuru 2002: 71). Milletler Politikası doğrultusunda Sovyet zamanı ortaya çıkan Türkmen ulusal kimliği, dört unsura dayanıyordu: Tarihsel kültürel birlik, ekonomik bütünlük, dil birliği ve topraksal bütünlük (Boworth 2007: 501). Ancak bu dönem oluşturulan ulusal kimliğin ne kadar modern bir kimlik olduğu tartışmalıdır. Nitekim, Türkmen toplumu içerisindeki aşiret yapısı büyük oranda Sovyet politikasından dolayı yeniden üretilmiş ve sisteme eklenmiştir. Bu durumun temel sebebi ise, bütünsellik arz eden Orta Asya topluluklarının –ki bu bütünsellik gerek coğrafi gerekse siyasal

ve ekonomik iş bölümü anlamında ortaya çıkmaktaydı – bölerek yeni uluslar inşa edilirken, çoğu zaman bu toplulukların yerel farklılıkları öne çıkartılmak zorunda kalmıştır (Roy 2000). Bu noktada Oğuz boyundan gelen Türkmenlerin kendi içerisindeki aşiret yapısı, diğer topluluklardan farklı bir özellik teşkil edilerek, korunmuştur. Dahası, bu tür strateji, aynı zamanda Sovyet rejiminin bölgede hakimiyetini kurmak için aşiretler arası denge siyaseti gütmesini zorunlu hâle getiriyordu. Bu durumda ulusal kimlik olarak Türkmen kimliğinin feodal üretim ilişkileri ve patriarkal sosyal ilişkileri ile Sovyet sistemine eklenmesine sebep oluyor; böylelikle modern bir ulusal kimliğin önüne geçilmiş oluyordu.

Sovyet zamanı Sovyet rejiminin yereli olan Türkmenistan'ın siyasetinin de bu doğrultuda oluşmasına ve bu anlamda Sovyetlerin eşit ve sınıfsız toplum kurgusu yerine her yerinde farklı sosyal ilişkiler bütünü'nün bir sonucu olarak farklı yerel siyasetler ortaya çıkıyordu. Sovyetlerin yereli olan Türkmenistan'ın bu siyasal yapısı tepeden aşağıya doğru kentsel ölçekteki yerel siyasete kadar iniyor ve Aşkabat'ın kentsel siyaseti büyük oranda Sovyet rejiminin yasal ve kurumsal düzenlemeleri ile Sovyetlerin Türkmenistan politikası ve yerelin buna eklenmesi doğrultusunda şekillenen yerel toplumsal ilişkilerin bir tür kentsel mekânlarda eklenmesi etrafında şekil alıyordu. Bu ise şüphesiz Sovyetlerin kolektifleştirme politikaları ile aşiret yapılarının ekonomik üretim özelliklerinin bir tür eklenmesinin siyasal düzeye yansması idi. Bu noktada kent Sovyetlerinin, Türkmenistan'da Birliğin diğer bölgelerinden daha farklı yapısal özelliklere sahip olması muhtemeldir. Örneğin, Sovyet zamanı zorunlu yerleştirme politikaları yarı göçebe Türkmen aşiretlerinin her birinin yine kendi belirli bölgeleri etrafında şekillenmesine sebep oluyordu. Günümüzde Teke aşiretinin Aşkabat ve Ahal bölgesi etrafında yoğunlaşması, bundan dolayı sadece tarihsel bir özelliğin sonucu değil, bizzat Sovyet rejiminin politikalarının etkisi ile gerçekleşmiştir. Ancak bu politika büyük oranda görmezden gelmek şeklinde gerçekleşiyordu. Örneğin konut politikalarında kent sovyetlerinin konut dağıtımı sırasında bekleme listelerinde sürekli rüşvet dönmesi ve eşitsiz yerleşim alanlarının gelişmesi Sovyet coğrafyasının genelinde söz konusu iken ve temelde Parti ileri gelenlerinin ve taraftarlarının listelerde öne çekilmesi söz konusu iken (Szelenyi 1983), Türkmen coğrafyasında buna ek olarak kent Sovyetleri'nin ve Parti'nin içerisine sivil toplumun bir özelliği olan aşiretlerin toplumsal ilişkilerinin ürettiği eşitsizlik de giriyordu. Ancak bu çoğunlukla aşiret üyelerinin bilinçli bir şekilde birbirlerini korumaları ve kayırmaları şeklinde değil, yandaşların ve yakınların kayırılması şeklinde gerçekleşiyordu –ki bu Türkmenistan'da akrabalık ilişkileri üzerine temellenen aşiret yapısının tam da kendisi idi. Örneğin, hem Sovyet hem de günümüz bağımsız dönemde hâlâ evliliklerde aynı aşiretten olma önemli bir etkidir. Ayrıca Edgar'a göre Sovyet zamanı örneğin Tekelerin giderek Parti bünyesinde güçlenmesi, aşiretler arası dayanışmayı daha da artırmıştır (Edgar 2004: 185).

Kapitalist sistemde farklı ölçeklerde ortaya çıkan az gelişmişlik ile ilgili akademik yazında çeşitli görüşler söz konusudur. Bu az gelişmişlik, mekânsal olarak ülkeler arası, ülke içi bölgelerarası ya da kent içi eşitsizliklere sebep olmaktadır. Bu farklı görüşlerin bir kısmı, az gelişmişlik farkını modernleşmeyi arkadan takip etme ile ilişkilendirmektedirler. Yani geleneksel-modern ayrımında, hâlâ geleneksel yaşam tarzına ve feodal üretim ilişkilerine sahip toplumların ya da ülke içerisindeki bölgelerin ve yahut kent içi farklı yerleşim yerlerinin zaman içerisinde doğru adımlarla modernleşerek gelişmiş toplumların özelliklerine sahip olacağını savunan görüşler. Diğer taraftan farklı bir yaklaşıma göre ise, az gelişmişlik durağan bir şekilde gelişmiş ülkelerin sömürsüne dayalı olarak üretilen bir olgudur. Bu durumda az gelişmişlik bizzat gelişmişliğin bir sonucudur. Bir üçüncü görüş ise, bu tür bir durağan az gelişmişlik olgusunu açıklamak yerine mevcut toplumlararası ilişkileri güç ilişkisi –ki bu güç ilişkisi sadece sömüren ve sömürülen arasında değil her iki toplumun kendi iç yapısındaki güç ilişkilerine de bağlı olarak – çerçevesinde ele alarak az gelişmişlik ile gelişmişlik arasında diyalektik bir ilişkinin söz konusu olduğunu ve bunun az gelişmişliği sürekli yeniden ürettiği vurgulamaktadır. Bu durumda gelişmiş ülkeler ve az gelişmiş ülkeler, birbirlerine muhtaç ve birbirlerinin üretim tarzlarına eklenerek birarada var olmaktadır. Tüm bu farklı yaklaşımlar ile Sovyetler Birliği'nin az gelişmiş ülkeleri olan Orta Asya ülkelerine yaklaşmak ve incelemek mümkündür. Şüphesiz Sovyetler Birliği'nin geç modernleşen ya da modernleşemeyen bölümü olan Orta Asya'nın Sovyet zamanı geri kalmışlığını bu üç farklı yaklaşımdan da ele alabiliriz. Ancak Sovyet rejiminin bölgede hakimiyetini kurmak için uyguladığı birçok politika esasında, tüm toplumlarda da söz konusu olduğu gibi, yerel ile Sovyet arasındaki karşılıklı eklenme ile mevcut yapıların dönüşerek ve değişerek birbirlerini yeniden ürettiklerini göstermektedir. Yani Orta Asya'daki eşitsiz gelişmeyi üretim tarzlarının eklenmesi perspektifinden ele almak mümkündür. Sovyetlerin yerli halk üzerinde hakimiyet kurmak için yerele sızmak ve bu yüzden de yerelden kendine taraftar bulmak zorunda kalması, ayrıca, uyguladığı milletler politikasının bir gereği olarak birçok feodal üretim tarzının unsuru olan kültürel imgeleri Orta Asya'da millet unsuru için kullanması, neticede Orta Asya'daki feodal ilişki ve geleneksel yapıları yeniden üretmesine yol açarken; Orta Asya toplumlarında Sovyetler Birliği'nin stratejilerine ürettiği taktiklerle Sovyet rejiminin yeniden üretilmesine katkıda bulunmaktaydı. Bu eklenme sayesinde yereldeki elit kesimler, Sovyet rejimine sürekli denge politikaları doğrultusunda ekleniyor ve bu en alt yerel organa kadar iniyordu. Dolayısıyla tepeden aşağı güçlü bir hiyerarşik güç ilişkisi söz konusu idi.

Ancak bundan dolayı yerelin merkeze karşı herhangi bir gücü yoktu gibi çikarsama yapmaktan çok yerelde bu ağların nasıl ortaya çıktığı ve ne şekilde sisteme eklenildiğini tespit etmek, söz konusu ülkedeki siyasal yapının temelini daha sağlıklı bir şekilde ortaya çıkaracaktır. Nitekim, Sovyetlerde güçlü bir merkezî yapı vardı demek yerine; Sovyetlerin hiyerarşik yapısında merkezin tepesinde yani Parti Birinci

Sekreterinin herşeye gücünün yettiği, Komünist Partinin ülkede herşeyi kapsadığı anlayışından hareketle, herşeyi kapsayan parti ve devletin içinde ve toplumla eklemlenmesindeki dinamiklerin ne olduğunu anlamak yerel siyaseti çözmek açısından daha hayattır. Aksi takdirde, merkez çok güçlüdür demek, yerel siyaseti yok saymak anlamına gelecektir ki, bölüşümün toplumsal hayatın en alt seviyesinden başlamasına paralel olarak esasında merkezî devletin herşeyi kapsadığı bir ortamda merkezden çok yerelde güç ilişkisinin dönmekte olduğu pek tabiidir. Bundan dolayı, Sovyet sistemindeki yerel ilişkileri ve yerelin merkeze eklemlenmesini tespit etmek çok önemlidir. Nitekim söz konusu yapı bağımsızlıktan sonra Orta Asya ülkelerinin birçoğunda yerel-merkez ilişkisi ve yerel siyaset, geçmişin bu yapısından oldukça fazla etkilenmiştir. Ancak muhakkak yeni dönemin etkisi güç ilişkilerinin belki stratejisinden çok yapısını etkilemiş, yerel siyasete yeni güç grupları eklemlenirken, eskilerin bazıları yok olmuştur. Dahası merkezi devlet düzeyinde değişmeyen elitlerin yerel düzeyde ne boyutta değiştiğini tespit etmek gerekmektedir.

O hâlde Sovyet siyasal yapısına ve üretim ilişkilerine eklemlenen Türkmenistan'daki aşiret yapılanmasının siyasal ve toplumsal ilişkileri ile üretim tarzı nasıldı? Bu aşamada Eski Türk toplumlarındaki üleş yapısını bu olgunun tam göbeğine oturtan Yıldırım, üleş şekillendiren üretim ilişkisinde artı değeri göçebe hayvancılık ve yarı yerleşik tarımdan çok; çapulcuğun yani yağmalamanın sağladığını ve bu yapıda siyasal erkin soydan değil fakat kabiliyetten ve bu kabiliyetin temelinin de yağmalamadaki başarıyla kazanıldığını belirtmektedir. Bu tür bir yapıda bir aşiretin kolunun önderi yağmada ne kadar başarılı ise, arkasındaki destekçisi de o oranda büyümektedir (Yıldırım 2012: 434).

Bu durum Sovyet dönemi bürokrasiye, Türkmenlerin yine bu özellikle eklemlenmesine sebep olacaktır. Bu ise, tıpkı Özbekistan'da olduğu gibi Türkmenistan'da da Sovyet rejiminin sınıf temelli siyasetinin, kimlik temelli hâle dönüşmesine sebep olacak ve bu kimlik temellilik ise hem mevcut kimlikler olan aşiretleri ve onların temel siyasal ve ekonomik pratiklerini yeniden üretecek hem de böylelikle Sovyet siyasal geleneği Orta Asya'da daha farklı bir yerel siyaset oluşmasına sebep olacaktır. Varolabilmenin tek yolunun en tepedeki Komünist Parti'ye ulaşmada zincire halka olabilmek olduğu bir yapıda, yerel siyaseti bu anlamda aşiret yapısı ile şekillendiren en önemli özellik, Türkmen yerel siyasetindeki güç ilişkisinde birbirlerini diskalifiye etmek isteyenlerin birbirlerini kolaylıkla rejim muhalifi olarak yaftalamalarına sebep olmuştur. Bu ise dolayısıyla mevcut toplumsal yapıdaki güç grupları neyse onun etrafında şekilleniyordu. Türkmenlerde bu durum işte aşiret grupları arasındaki güç ilişkisi idi. Tepeden inme siyasetin yerelde yarattığı en büyük güç ilişkisi de budur. Aynı durum Özbekistan'da, örneğin bugün yereldeki elitlerin konumlarını sarsmaya yeltenen herkesin basit bir şekilde radikal İslamcı olarak yaftalanmasında da görülmektedir. Yani merkezde Cumhurbaşkanı'nın meşruiyet kanalları bir nevi yerel siyasetteki güç ilişkisinin belirlenmesi ve şekillenmesinde kullanılan en önemli araç

hâline gelmektedir. Modern kurumsal yapıların ortaya koyduğu meşruiyet kanalları bir nevi sivil toplumda tarihsel olarak şekillenen aktörler arası güç ilişkisi tarafından içselleştirilmekte, böylelikle modern kurumsal yapının da içine sızılmış olunmaktadır. Bundandır ki Sovyet dönemi, basit bir şekilde her kentte kulaklaştırılan yerel aristokratların hikâyesinin ötesinde, Türkmenistan'da aşiret dayanışması ve aşiretlerarası güç dengelerinin bir strateji ve taktik aracı hâline dönüşmüştür. Bundan dolayı Türkmenistan'da basitçe bugün siyasal hayatta aşiretlerin somut gözlemlenebilir etkisini tespit etmekten öte bu tür bir siyasal pratiğin bugünkü yerel siyasete nasıl sızdığını ortaya çıkarmak gerekmektedir. Dahası temel gruplaşma, bu aşiret yapısında beş büyük aşiret arasında gerçekleşmiyor, aşiretlerin içerisinde farklı önderler arasındaki rekabete dönüşüyordu (Yıldırım 2012: 436). Yeri geldikçe farklı aşiret grupları önderleri, kendi aralarında geçici ittifaklar gerçekleştirmekteydi.

Bundandır ki bugün birçok yazar, tek adam liderliğinin arkasında aslında toplumsal yaşamın bir geleneksel bölümlenmesi olan aşiret gerçeğinin siyasal yaşamı şekillendirdiklerini vurgulamaktadır. Burada bazı yazarlar bölgeselliğin daha güçlü olduğunu, Aşkabat ve Mari Tekeleri'nin arasında Göktepe'den kalan bir kırgınlığın devam ettiğini örnek gösterirler. Yamutlar, Merv ve Aşkabat Tekeleri'nin siyasal ve ekonomik bir mücadele içinde olduğundan bahsedilmektedir. Esasında çıkar grupları arasında ortaya çıkan çatışmaların temelinde bölgeselcilik ve aşiretçilik olduğu belirtilmektedir (Yıldırım 2012: 450).

Başlığın hemen altında paylaştığımız örnekteki gibi, bugün Türkmenistan'ın muhalif gruplarının öne sürdüğü Cumhurbaşkanı'nın totaliter yapı yarattığı ve buna dair anlattıkları hikâyelerin dayanağı ya da kaynağı, basitçe Niyazov'un kişilinde aranmamalıdır. Siyasal geleneğin temel özellikleri belirleyicidir, daha yapısal özellikler söz konusudur. Bu aynı zamanda Orta Asya ülkelerinde basit bir liberal bakışla "yerelin hiçbir gücü olmadığı, merkezî siyasetin herşeyi belirlediği" iddiasına şu soruyu eklemek gerektiğini göstermektedir: "Merkezî siyaset meşruiyetini nereden almaktadır o hâlde?". Bundandır ki bazı evrensel kabul edilen yerel siyaset kavramlarının yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir.

Ancak burada şunu da belirtmek gerekmektedir. Bu aşiret yapıları değişmez nitelikte değildir. Zamana, mekâna ve diğer toplumlarla etkileşim düzeyine göre zamanla evrilmektedirler. Bu evrim, hem aşiretlerin yapısında hem de işleyiş düzeninde oluşmaktadır. Bu noktada kırılma dönem olan Moğollar zamanında ve sonrasında, Hanlık-Beylik mücadelesine göre yeniden şekillenen güç ilişkilerinde beyler kendi meşruiyetini sağlayabilmek için İslamiyeti siyasetle entegre etmeye başlamışlardır (Togan 2012: 31). Bundandır ki 10.yy ve 11. yy'da İslamlaşmaya başlayan Orta Asya topluluklarının siyasal kültüründe İslam'ın etkin olması için Moğol istilasını beklemek gerekmiştir. Aynı etki Çarlık dönemi değil fakat Sovyet dönemi için de geçerlidir. Yani gerek Türkmenistan'da gerekse Orta Asya'nın diğer ülkelerinde Sovyet sisteminin aşiret yapısını kökten etkileyecek yeni bürokrasi algısı ile beraber, muhtemelen

bağımsızlık sonrası şekillenen ulus-devletlerdeki güç ilişkileri de yeni meşruiyet temeli olarak Partiye, devlete, Cumhurbaşkanına bağlılığı oluşturacaktır ve “iyi Türkmen”, diğerlerini devlete ihanetle rahatlıkla suçlayabilecek ve meşruiyeti ve vatan-severliği rejime ve Cumhurbaşkanına bağlılığı ile ölçülecektir. Bundan dolayı yerel siyaseti basit bir şekilde merkezin uzantısı görmek oldukça yanlış bir yaklaşımdır. Türkmenistan’da merkez ve yerel siyaset, temelde diyalektik bir şekilde birbirlerine eklenmektedirler. Bu eklenmede kritik olan ise yerel sosyal ilişkilerin merkezi düzeydeki söylemleri kendisine kılıf olarak giymesidir. Bundan dolayı, yerel siyasetin kendisi, merkezî siyaseti anlamak için hayati bir öneme sahiptir.

4.2.2. Türkmenistan’da Sosyo-Ekonomik Dönüşüm: Aşkabat Örneği

Aşkabat kentinden hareketle ülkenin yaşadığı sosyo-ekonomik dönüşümün inceleneceği bu bölümde sırasıyla, Aşkabat’ın sosyo-demografik yapısı verilecek, ardından ülke ekonomisinin son dönemdeki durumu, özelleştirme ve özel mülkiyet konusu, öne çıkan ekonomik sektörler, Aşkabat’ın ülke ekonomisindeki önemi, ülkede bağımsızlık sonrası yaşanan sosyal sorunlar ile kentsel kamu hizmetleri ve eğitim ile sağlık politikaları ele alınacaktır.

Aşkabat ve çevresi Türkmenistan’ın en gelişmiş bölgesidir. Dolayısıyla nüfus yoğunluğu ile kentleşmenin de diğer bölgelere göre daha fazla olduğu bölge Aşkabat’tır. Türkmenistan’ın 2011 yılı itibarıyla nüfusu 6,5 milyon³² civarında olduğu düşünülmektedir. %85’i Türkmen, %5’i Özbek, %4’ü Rus’tur. Orta Asya ülkeleri arasında en düşük nüfuslu ülkelerden biri Türkmenistan’dır. Ancak hızlı bir nüfus artışı söz konusudur. Nüfus hızlı bir şekilde artmakla birlikte dışarıya göç verme oranı yüksek olan ülkede nüfusun 2.293.000’i erkek, 2.228.000’i kadındır (Işık 2006: 49).

Az gelişmiş ülkelerin bir özelliği olan kent nüfusunun kır nüfusundan daha düşük olması durumu Türkmenistan’da görülmektedir. Türkmenistan’da kentleşme oranı henüz kırsal nüfus oranının gerisinde kalmaktadır. Yıllar itibarı ile de kentleşmenin artış göstermediği görülmektedir. Bu durum ülkenin ekonomik gelişmesinde sanayileşme oranının hâlâ düşük olduğunun en önemli göstergesidir. Sovyetler Birliği dönemindeki kentlere göçün kontrollü gerçekleşmesinin, bağımsız Türkmenistan’da hâlâ geçerli olması bu durumu etkilemektedir. Dahası ülkenin hâlâ kırsal ekonomi ağırlıklı bir üretim yapısına sahip olması da bunda etkilidir. Bununla beraber bugün Aşkabat’ta ikametgâh almadan kırdan göç etmiş, özellikle inşaat sektöründe işçi olarak çalışan yoğun bir kaçak nüfusun olduğu bilinmektedir. Tablo 4.4’te görüldüğü gibi, Türkmenistan’da 1970’lerdeki kentleşme oranına 2004 yılı itibarı ile henüz ulaşamamıştır.

32 Nüfus dataları çoğunlukla Faith Koşak’ın tez çalışmasında kullanılan Türkmen Milli Hasabat İnstitutu’nin resmi yayınladığı verilere dayanmaktadır. Esasında Türkmenistan’da en son genel nüfus sayımı açıklaması Sovyet zamanı 1989’da gerçekleşmiştir. Bu yüzden söz konusu datalar resmi olduğu için kullanılmıştır, ancak güvenilirliğine dair bu bölümün yazarı herhangi bir iddiada bulunmamaktadır.

Tablo 4.4. Yıllar İtibari ile Türkmenistan'da Kentleşme Oranı

Yıl	Toplam Nüfus (bin kişi)	Şehir Nüfusu (bin kişi)	Kentleşme Oranı
1970	2.159,0	1.034,0	48,0
1989	3.534,0	1.591,0	45,0
1995	4.483,0	2.020,0	45,0
2000	5.369,4	2.463,5	45,9
2004	6.550,0	3.082,0	47,1

Kaynak. Baturov, A.Orayev, N.a.g.e.,s.18, ve Türkmen Milli Hasabat İnstitutu (direk alıntıdır: Koşak 2006: 50)

Diğer taraftan Aşkabat'ın nüfusu 871.500 bindir. Türkmenistan genelinde nüfus yoğunluğu, 491.210 km²'lik alanda toplam 6.550.000 kişi üzerinden 13,3 iken, başkentte bu oran 470 km²'lik alana düşen 871.500 nüfus ile 1854,3 gibi yüksek bir orana sahiptir (Tablo 4.5).

Tablo 4.5. Türkmenistan ve Aşkabat Nüfus Yoğunluğunun Karşılaştırması (01.01.2005)

Yer	Yüzölçüm (km ²)	Toplam Nüfus (kişi)	Nüfus Yoğunluğu (kişi/ km ²)
Türkmenistan	491.210	6.550.000	13,3
Aşkabat Şehri	470	871.500	1854,3

Kaynak. Türkmen Milli Hasabat İnstitutu Verileri (Koşak 2006'dan)

Orta Asya'daki başkentlerde en çok öne çıkan olgu, kozmopolit yapılarıdır. Özellikle Çarlık dönemi bölgeye gelen Avrupalı nüfus³³ ve 2. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında bölgeye gelen farklı milletlere dâhil nüfus çoğunlukla başkentlerde yaşamayı tercih etmişlerdir. Türkmenistan'ın başkenti, bölgede Sovyet zamanı en az Avrupalı nüfusa sahip başkentler arasındadır. Buna rağmen ülke içerisinde Türkmenler ve diğer Orta Asyalı halklar dışındaki nüfusun yoğunlaştığı kent Aşkabat'tır. Bunu Türkmenistan'ın ve Aşkabat'ın nüfusunun etnik dağılımına bakarak anlamak mümkündür. 1995 yılı itibari ile ülke nüfusunun %77'i Türkmenlerden oluşurken, aynı dönem Aşkabat'ta Türkmen nüfusunun oranı %57'ye düşerken, Rus nüfus ülke genelinde %6.8'lik bir orana sahipken, bu oran Aşkabat'ta %25'e yükselmektedir. Dahası

33 Orta Asya'da genellikle Rus ve diğer Hristiyan grupların tamamı için birlikte Avrupalı ifadesi kullanılmaktadır.

diğer Avrupalı nüfusun ülke genelinde oranı sadece %1.4 iken Aşkabat'ta bu oran %6'ya çıkmaktadır (Batırov vd.; Koşak 2006'dan). Günümüzde de Aşkabat'ta kayda değer oranda Rus ve Ermeni nüfus vardır. Türkmenistan Sovyet zamanı diğer ülkelere nazaran daha az Rus nüfusa sahip olması dolayısıyla bağımsızlık sonrası ulus devlet inşası sürecinde herhangi bir azınlık problemi yaşamamıştır. Ayrıca ülkede kayda değer oranda Özbek nüfus vardır, ancak Özbekler ile Türkmenler arasında herhangi bir sorun yaşanmamaktadır.

Bağımsızlıktan sonra serbest piyasa ekonomisine geçişte yaşanan dönüşümün hangi boyutlarda olduğunu anlayabilmek için, Sovyet dönemi Türkmen ekonomisine kısaca değinmek gerekmektedir. Sovyet dönemi ülkeler arası ekonomik sektör dağılımında Türkmenistan'ın payına, hammadde olarak pamuk üretimi ile doğalgaz ve petrol kaynaklarının çıkarılması düşmüştür. Ancak bu kaynakların işlenmesi için yeterli sanayileşme yaşanmayan ülke, Birliğin dağıldığı sırada Sovyet cumhuriyetleri içerisinde en yoksul olanlarındandı.

Bağımsızlıktan sonra diğer BDT ülkelerinde olduğu gibi Türkmenistan'da da GSMH'da önemli düşüşler olmuştur. Türkmenistan ekonomisi 1997 yılına gelindiğinde 1989 yılına göre kümülatif olarak %49 oranında küçülmüştür. 2000'lerden sonra yeniden toparlanan ekonomik büyüme, bir önceki yıla göre sanayide %18,5, tarımda %19,8, inşaatla %17,1, ulaşımda %17, hizmet sektöründe %23 olarak gerçekleşmiştir. Enerji sektöründe ise, gaz üretimi %5,9, petrol %1,7 olarak hesaplanmıştır (Işık 2006: 85). Hramov ve Orazgulyev'e göre (2012: 71) Devlet açıklamalarına göre 2011 yılında üretim toplam %9,2 artmıştır. 2011 yılında GSMH'si 37 milyar dolar, kişi başına düşen milli gelir 7.800 dolardır.

1999 yılının 11 aylık dönemi itibari ile dış ticaret hacmi 2.225.000.000 dolar olan Türkmenistan'ın özellikle BDT ülkeleri ile dış ticareti yoğundur. 1998'e kadar dış ticareti azalma seyri gösteren ülkenin bu tarihten sonra dış ticareti artmaya başlamıştır (Elibüyük vd. 2002: 60). Ülkenin ihracat ürünlerinin başında doğalgaz, petrol ve pamuk gelmektedir. İthâlât ürünlerinin başında ise teknolojik teçhizatlar, gıda dışı mallar ve ulaşım araçları gelmektedir. Hem ithâlâtının hem de ihracatının yoğun olduğu ülkelerin başında Ukrayna, Türkiye ve Rusya gelmektedir.

Türkmenistan'da ülke ekonomisinin dayandığı dört tane ana sektör söz konusudur: Doğalgaz, petrol, inşaat ve pamuk yetiştiriciliğidir. Tarım sektörü, kentsel alanları ve kent ekonomisine etkilemeyen kırsal ekonomi ile ilişkili bir olgu olmasına rağmen, az gelişmiş ülkelerde kentleşme oranının gerek düşük olması gerekse kent ekonomilerinin ağırlıklı olarak hâlâ tarımsal ekonomiye bağlı olması, Türkmenistan'daki tarım ekonomisinin ele alınması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Türkmenistan'ın ekonomisinden bahsederken pamuk üretimine değinmemek söz konusu olamaz. Tarımsal alanların yoğunluğunun Aşkabat etrafında olması, konuyu Aşkabat için de önemli hâle

getirmektedir. Türkmenistan'ın toplam kara alanı 49.1 milyon hektardır. Bunun sadece %3.6'sı ekili-dikili alandır. Bu tarım alanlarında ise pamuk üretimi ağırlıklı bir yere sahiptir. Sovyetler Birliği'nin Özbekistan'dan sonra tarım üretiminde ikinci cumhuriyeti olan Türkmenistan'da diğer Sovyet cumhuriyetleri gibi ağırlıklı olarak tek ürün yetiştiriciliği gerçekleştiriliyordu. Tarımsal işletmelerde ürün çeşitliliğine gidilmesi çabaları bağımsızlık sonrası gerçekleştirilmeye çalışılsa da henüz yeterli düzeyde değildir. Tablo 4.6'da farklı üç dönemde Türkmenistan'da ekili alanların içerisinde pamuk üretiminin oranının nasıl değiştiği gösterilmektedir (Elibüyük vd. 2002: 24). Tablo 4.6'da dikkati çeken bir başka nokta ise, bağımsızlık sonrası tarım üretimine açılan yeni alanlardaki meydana gelen yüksek artıştır ve bu yeni alanlar çoğunlukla tahıl ürünlerine ayrılmıştır.

Tablo 4.6. Türkmenistan'da Yıllara Göre Tarım Ürünlerinin Dağılımı

Tarım Ürünleri Arazileri	1913		1985		1996	
	Alanı	%	Alanı	%	Alanı	%
Pamuk Arazileri	76	24	562	55	530	35
Tahıl Arazileri	202	64	142	14	628	45
Diğer Tarım Arazileri	36	12	323	31	247	20
Toplam	314	100	1027	100	1405	100

Kaynak. Babayev, A., *Türkmenistan Coğrafyası*, Mağarif Yay., Aşgabat 1994; *Türkmenistan İstatistik ve Milli Tahmin Enstitüsü, Türkmenistan'ın Sosyo-Ekonomik Durumu*, Aşgabat 1996 (Elibüyük vd. 2002'den); *Türkmenistan Ekonomi Atlası*, TİKA, 20

Diğer taraftan Aşgabat çevresi diğer vilayetlere göre, pamuktan çok tahıl ürünlerine ağırlık verilen tarımsal alanlardan oluşmaktadır. Örneğin, Daşoğuz'da toplam 371 hektar tarım alanının yarısından fazlası pamuk üretimine ayrılmışken, bu oran Ahal vilayetinin toplam 363 hektarlık tarım alanlarının 3'te birinden daha azdır (Elibüyük vd. 2002: 24).

Bunun yanında hiç tartışmasız Türkmenistan ekonomisini döndüren doğalgaz ve petroldür. Türkmenistan, dünyada doğalgaz rezervlerinde itibarıyla 3. Sıradadır. Bu anlamda Türkmenistan tam bir enerji zenginidir. Ülkenin enerji jeoloji rezervi 71,21 milyar tondur. %58'i kara, 18,2'si su altı kaynaklardır. 2011'de doğalgazın belirlenen rezervi 25,213 trilyon metreküptür.

Doğalgaz boru hatları vasıtasıyla Rusya ve Çin'e ihraç ediliyor. Ayrıca Türkmenistan, son yıllarda doğalgaz antlaşması yaptığı ülke sayısını artırmıştır. Bu sektöre

dair bugüne kadar Türkmenistan çok detaylı analiz edilmiştir. Burada bunlara tekrar değinmeyeceğim. Ancak Aşkabat açısından bunun önemine değinmek gerekmektedir. Doğalgaz, ülkenin her tarafına dağılmış durumdadır; petrol ise özellikle Balkan Vilayeti ve Hazar Denizi'nde yaygın olarak görülmektedir (Elibüyük vd. 2002: 40). Görüldüğü gibi Türkmenistan'da doğalgaz ve petrol çıkarılan alanlar Aşkabat çevresinde değildir. Ancak burada bu sektörün doğrudan öncelikle başkent ekonomisini etkilediğini belirtmek gerekmektedir. Yabancı ve uluslararası firmaların birçoğu hem inşaat hem de enerji alanında merkezlerini Aşkabat'ta konumlandırmaktadırlar. Aşkabat, çoğu Sovyet kentinin aksine asıl bağımsızlık sonrası kozmopolit bir kent hâline dönüşmektedir.

Türkmenistan'ın elindeki bu doğal kaynakları değerlendirebilmesi için önünde iki engel söz konusudur: Birincisi hammaddeyi dünya pazarlarına işleyerek gönderecek sanayi alt yapısından yoksunluk, ikincisi de bu doğal kaynakları dünya pazarına ulaştırarak boru hatları projeleri.

Tarım ve enerji sektörü dışında kentleşme ve gelişmişlik ile doğrudan ilgili olan endüstrileşme ise, gerek tarımsal hammaddelerin gerekse yer altı kaynaklarının ülke içerisinde işletilmesi için gerekli olan ekonomik sektördür. Endüstrileşmenin hammaddeye göre daha düşük oranda gerçekleştiği ülkeler için hammaddenin dışarıya aktarıldığını söyleyebiliriz. Sovyet zamanı Türkmenistan ekonomisi büyük oranda bu çerçevede açıklanabilir. Üretilen pamuk ve doğalgaz ile petrol hammadde olarak Birliğin endüstrileşmiş bölgelerinde işlenmek üzere Türkmenistan'dan alınıyordu. Sovyetler Birliği zamanında Türkmenistan'da Krosnovodsk petrol rafinerisi ve birkaç küçük ölçekte kimya tesisleri vardı. Bağımsızlık sonrası, ülke bu anlamda endüstri sektörünün düşük oranda olması ile mücadele etmeyi ilk hedef olarak kabul etmiştir. Türkmen Devleti, uygulanan politikalarla Türkmenistan şehirlerinin her birinin endüstrileştiğini iddia etse de gerçekte bağımsızlıktan sonra endüstrileşme oranının hâlen hammaddelelere göre düşük olduğunu belirtmek gerekmektedir.

İnşaat malzemeleri, gıda, metal ve makina sanayisi ile tekstil, kimya ve petrokimya endüstri kollarında belli ilerlemeler kaydetse de Türkmenistan (Elibüyük vd. 2002: 44), hem tarihi ipek yolu üzerinde bulunması dolayısıyla ticaret ile ilgili hem de sahip olduğu hammadde kaynaklarını dış dünyaya açabilme ile ilgili ulaşım meselesinin kritik olduğu ülkelerden biridir. Sovyet döneminin kapalı yapısının bir sonucu olarak Türkmenistan'daki ulaşım ağları, söz konusu özerk cumhuriyeti genellikle Birlik içerisine ve Moskova'ya bağlamaktaydı. Şu anda ise karayolları (toplam 24.000 km) ve demiryolları (toplam 2349 km), ülkeyi BDT ve Ortadoğu ülkelerine bağlamaktadır. Sadece demiryolu 3100 km'dir; bu doğrultuda bağımsızlık sonrası ilk yatırımlar Aşkabat etrafına yapılmıştır. 1676 km olan Türkmenbaşı-Farab ve 230 km olan Aşkabat-Karakum-Daşoğuz otobanları ülkedeki önemli merkezleri birbirine bağlamaktadır. Son dönem özellikle İran ve Afganistan, Pakistan'a arasında karayol-

ları inşası artmıştır (Yıldız 2006: 154). Havayolları ise birçok ülkeye seferler uygulamaktadır. Dahası, Hazar Denizi'ndeki Türkmenbaşı Limanı Orta Asya'da bulunan en önemli limanlardan biridir. Ayrıca ülke içerisinde 2000'lerde başlayan başkenti Daşoğuz'a bağlayan demiryolu ve yine başkenti Mari, Daşoğuz ve Hazar Denizi'ne bağlayan otoyol tamamlanmıştır. Türkmenistan için ulaşım ile ilgili en önemli konu enerji hatlarıdır. Sovyet zamanından kalan ülke içi enerji hatları oldukça iyi bir durumdadır. Diğer taraftan ülkelere enerji hattı bağlantısı oldukça zayıftır. Petrol boru hatları sadece ülke içinde Türkmenbaşı Petrol rafinerisi'ne ve limanına petrolü ulaştırırken, doğalgaz boru hatları büyük oranda sadece Rusya ile bağlantı sağlamaktadır. Bu durum doğalgazın ihracatında büyük sorunlar yaratmaktadır. Türkmenistan'ın Türkiye, İran, Pakistan gibi ülkelere yönelik boru hattı projeleri mevcut olmasına rağmen henüz başarılı adımlarla uygulamaya geçilememiştir (Elibüyük vd. 2002: 52). Telekomünikasyon sisteminde ise ülke oldukça geri kalmış durumdadır.

Aşkabat bir yönetim merkezi olması yanında, bugün Türkmenistan'ın sanayi merkezlerinin arasında da en öne çıkan kenttir. Ayrıca, daha önce bahsedildiği gibi yabancı yatırımcılar için Aşkabat'ın finansal, ekonomik, kurumsal ve kültürel özellikleri, yabancı firmaların merkezlerini Aşkabat'ta kurmalarına sebep olmaktadır. Ülke genelinde ticaret hacminin %40'a yakını Aşkabat çevresinde gerçekleşmektedir. Bu anlamda ticarete de en önemli merkez olan Aşkabat'ın tüm bunlardan öte, bir sonraki bölümde ele alacağımız inşaat sektörünün temel yatırım mekânı olması söz konusudur. Bu anlamda sadece siyasal merkez olmanın ötesinde ülke ekonomisinin için en önemli kenttir.

Ülke genelinde sanayi üretiminin %10'u Aşkabat çevresinde gerçekleşmektedir. Doğalgaz, elektrik enerjisi, bina güçlendirme ürünleri, maden dışı yapı malzemeleri, cam, pamuklu kumaş halı ve halı ürünleri, örgü giyim eşyaları, ayakkabı, mobilya bisküvi, çikolata, şekerleme, süt ürünlerinin üretimi ağırlıklı olarak ülke içerisinde Aşkabat çevresinde gerçekleşmektedir. Dahası ülkenin enerji üretiminde en önemli santrali 1960 yılında Aşkabat yakınlarında kurulan Büzmeyin Elektrik Santralidir (Koşak 2006: 97). Hramov, V. M. & Orazgulyev'in belirttiğine göre (2012: 47) doküma sanayii günümüzde ülkede en hızlı gelişen alanlardan biridir. 2010'da Aşkabat'ta ekolojik ürünler sunan Altın İplik mağazası açılmıştır. Ayrıca Aşkabat'tan uzakta olmayan Ovadantepe kasabasında yılda 160 bin ton metal üretimini hedefleyen metalurji fabrikası kurulmuştur. Yine mermerden ve granitten süs taşları üreten yıllık üretim hacmi 205 bin ton olan bir fabrika söz konusudur.

Bağımsızlıktan sonra, Türkmenistan, serbest piyasa ekonomisine aşamalı bir geçiş stratejisi benimsemiştir. Bu doğrultuda özelleştirme yavaş adımlarla gerçekleşirken, Sovyetlerden kalma kamu hizmeti sunma ve sosyal politika alanları korunmaya çalışılmıştır. Serbest piyasa ekonomisine aşamalı bir geçiş en çok özelleştirme meselesini etkilemiştir. Türkmenistan'da bugün özel sektörün GSMH içerisindeki payı %25'tir ve bu haliyle BDT

ülkeleri arasında en geride bulunmaktadır. Özellikle küçük ve orta ölçekli girişimlerde özelleştirmeyi destekleyen Türkmenistan'da doğalgaz, tarım ve inşaat, finansal araçlar alanında özel sektörün payı neredeyse yoktur. Her ne kadar KOBİ'lerin yaygınlaştırılması özendirilse de bu alanda da hâlâ geri plandadır ülke ekonomisi (Işık 2006: 153)

Hâlâ devletin fiyatları kontrol ettiği ülkede, Sovyetlerden kalma bir gelenek olarak bölgesel kota sistemi de devam etmektedir. Yani ekonomik programlar hâlâ Sovyet dönemindeki vilayetler düzeyindeki kotalar şeklinde düzenlenmektedir. Özellikle pamuk üretimi ile ilgili merkezi devlet vilayetlere kotalar koymakta ve her vilayetin bu kotaya üretimde ulaşması gerekmektedir. Aksi takdirde, vilayet *hokimi* cezalandırılıcaştır, muhtemelen bu ceza görevden alınma olarak uygulanmaktadır. Bundan dolayı, vilayet *hokimleri*, vilayet sınırları içerisindeki üreticilere sürekli baskı uygulamakta ve bu durum devletin özel sektör üzerindeki hakimiyetini ve kontrolünü daha da güçlendirmektedir. 1994 yılında, Ahal *Hokimi* Amansakatov, kendi vilayetinde gerekli olan pamuk üretimini geçtiklerini ve böylece ana vatana en büyük hizmeti sunduklarını gururla ilan etmiştir (Akbarzadeh 1999)

Türkmenistan'ın bağımsızlıktan sonra ulus-devlet inşası ve serbest piyasa ekonomisine geçiş yanında bir diğer önemli sorunu, işsizlik ve yoksulluk temelli sosyal çöküntü meselesi olmuştur. Türkmenistan devleti her ne kadar aşamalı bir serbest piyasa ekonomisine geçiş stratejisine uygun olarak sosyal politikaları ihmal etmese de gerek devlet bütçesinde yer alan sosyal hizmet niteliğindeki uygulamaların gerçekten halkın dar gelirli kesimini rahatlatacak yönde olup olmadığının bir soru işareti olarak kalması gerekse de sınıf temelli Sovyet rejiminin refah politikası ve yeterli kamu hizmeti sunumu karşısında yeni rejimin sosyal politikaların yetersiz kalmasından dolayı Türkmenistan'da bugün sosyal sorunlar önemli bir problem olarak durmaktadır. Örneğin, Türkmenistan Devleti 2011 yılında doğalgazdan elde edilen devlet gelirinin %75'inin sosyal harcamalara ayrıldığını beyan etse de, bu sosyal harcamaların büyük çoğunluğunun Ak Aşkabat'taki lüks konut yapımlarına ya da gösterişli binalara harcadığını herkes bilmektedir.

Zaman zaman tahıl ve ekmek hatta yumurta gibi temel gıdalarda bile geçici kıtlık dönemlerinin yaşandığı Türkmenistan'da 1997 Ocak ayında devlet tarafından örneğin bedava ekmek dağıtılmıştır (Akbarzadeh 1999: 245). Bağımsızlığın ilk yıllarına göre hayli yol katedilse de bugün hâlâ ekonomik eşitsizlik ve sosyal politika alanında sorunlar yaşanmaktadır. Örneğin, yine istihdam edilebilir nüfusun 3'te birinin işsizlikle karşı karşıya olduğu belirtilmektedir (Nichol 2012: 6). İlk Cumhurbaşkanı Türkmenbaşy'nın 10 yıllık kalkınma programındaki iddiası, 10 yıl sonra her Türkmenin bir mercedes sahibi olacağı idi. 10 yıl sonra Türkmenistan'da orta sınıf birisi ancak ayda 3-4 kilo et alabilmektedir (Oğuz 1996: 180). Görüşme yapılan Türkmenlerden birisinin bugün Türkmenistan'da "*düz bir memur 300 dolar alır, Aşkabat'ta konutlar ortalama 400 dolara kiralanır*" ifadesi, yine Türkmenistan'da inşaat sektöründe yönetici

olarak birkaç yıl çalışan Türkiyeli görüşmecinin vurguladığı, “Türkmenistan’da inşaat sektöründe standart işçi maaşı 200 USD/ay civarındadır. Aşgabat’ta konut kiralari yerli ve yabancıya kiralanırken değişmekle birlikte 500 USD – 1200 USD aralığında değişiyor” ifadeleri ile desteklenmektedir. Bu durum yaşanan sosyal sıkıntıları en azından bir ölçüde açıklamaktadır.

Diğer taraftan işsizlik meselesi ayrı bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Görüşme yapılan bir Türkiyeli işadamı şunları belirtmektedir; “Aşgabat’ta merkez ofis hariç hiç çalışmadım. Devlet genel olarak istihdamı artırmak adına gerekirse teknolojik olarak çözebileceği konularda bile klasik usulleri kullanıyor. Mesela caddelerin süpürülmesinde görev alan çok sayıda bayan var. Şiddetli rüzgar çıkıyor, yollar kumla veya tozla kaplanıyor. Bu süpürülüyor. Aynı olay tekrar ediyor. Devlet istese son teknoloji yol temizleme araçları alıp her vilayete verebilir ancak yapmıyor”. Her ne kadar yolları ve caddeleri temizlemek ve süpürmek, Sovyet zamanından kalma bir kolektif dayanışma örneği olarak geleneksel hâle gelse bile, bugün devletin yüksek işsizlik oranını bu tür geçici çözümlerle azaltmaya çalıştığını göstermektedir.

Sovyet zamanının sınıf temelli dağıtım politikası, çalışanlara verilen ücretten çok, sosyal hizmetlere dayalı bir refah bölüşümü sağlaması açısından yeni dönemden oldukça farklıydı. Dahası Sovyet dönemi tam istihdamla çalışmak söz konusuydu. Emeklilik hakkı sorunsuz bir şekilde uygulanıyordu. Kentsel hizmetlerin kolektif bir tüketim hakkı olarak tamamen devlet tarafından sunulduğu sosyalist Sovyet yapısının ardından, Türkmen Devleti’nin elektrik, su gibi hizmetleri bedava sunması, oldukça yetersiz bir kentsel hizmet olarak görülmektedir. Türkmenistan’da doğalgazın, elektrik enerjisinin, yemek tuzunun, içme suyunun halka ücretsiz dağıtılması ve konutlarda kamu hizmetlerinin çok ucuz olması söz konusudur. Bir bütün olarak baktığımızda bunların tamamı ülke vatandaşlarının genel gelirinin %0,1’ine eşittir. Dünyanın birçok devlette bu rakam %30-%60’tır. Aşgabat’ın sosyo-ekonomik yapısını ortaya koymak için. Ancak bu noktada meseleyi biraz daha detaylı incelemek gerekmektedir. Kolektif tüketim olarak yazında incelenen kentsel hizmetler, esasında bir kamu hizmeti olarak Keynesyen dönemde devlet tarafından sunulmuştur. Aynı dönem Türkmenistan’da Sovyet Rejimi de bundan farksız değildi. Ayrıca bu hizmetler halka parasız veriliyordu. Neo liberal dönemde özelleştirilen bu hizmetler birçok ülkede masraf arttırmıştır. Türkmenistan ise Sovyetlerin devamı olarak bedava bu hizmetleri sunmaya devam etmektedir. Bu durum iki iktisadi yapı açısından kentsel sınıflar üzerinde nasıl bir sonuç doğurur?

Sovyet dönemi özel mülkiyetin olmadığı ve konut yapılarının uzun süre bürokrasi ve normal halk arasında farklılaştığı bir yapı vardı. Kentsel eşitsizliğe sebep olan bu durum parti üst yöneticileri ve üst düzey bürokratların daha iyi konutlarda yaşamasına sebep oluyordu. Ancak bu fark hiçbir zaman bugünkü düzeyde gerçekleşmemiştir. Belki son yıllarda daça tipi tatil dinlenme konutları hariç. Böyle bir durumda

yaşam alanlarında sunulan kentsel hizmetlerin masrafları her vatandaş üzerinde aşağı yukarı eşit olacaktır. Bu durumda Sovyet zamanı ücretlendirilmeyen kentsel hizmetler her kesim yaklaşık aynı düzeyde tüketirken, günümüzde Aşkabat'ın lüks ve büyük konutlarında tüketilen doğalgaz, elektrik daha alt sınıf halka göre farklı olacağı gibi, üst düzey varlıklı kesimin benzin tüketme oranı da yüksek olacaktır. Neticede iki oda kvartira ile dört katlı saray aynı doğalgazı yakmıyor. Bu durumda bu kaynakların ve hizmetlerin ücretlendirilmemesi, kentsel hizmetlerin günümüzde yoksul halktan ziyade varlıklı sınıfa işine gelmektedir. Dahası devlet bu hizmetleri ücretlendirmediği için zengin kesimden gelecek yüksek gelir ile yoksul alanlara daha fazla yatırım yapma şansına da kaybetmiştir. Bu durumda Aşkabat'ta Ak Aşkabat olarak ülkede en fazla doğalgaz ve elektrik tüketen alandır.

Türkmenbaşı döneminde yaşanan sosyal şartlardaki düşüşün en keskin sonuçları, eğitim ve sağlık sektöründe yaşanmıştır. Bundan dolayı, yeni cumhurbaşkanı göreve geldikten sonra ilk olarak üç adımlı bir sosyal kalkınma programı hazırlamıştır. Bu üç adım: Sağlık, eğitim ve medyada ve internet kullanımında daha liberal bir düzenleme yaratma (Horak vd. 2009: 68).

4.2.3 Aşkabat'ta Yeni Siyasal Yapının Mekânsal Yansıması

Ulus devlet inşa sürecinde mekânın iki türlü işlevi vardır: Hem geçmişe aidiyet hem de bugünü anlama; bugüne biçim verme. Birincisi açısından mekân ile ulus arasında bir bağ kurma çabası tüm ulus devletlerde söz konusudur. Yaşanılan ülke topraklarının geçmişten beri söz konusu ulusa ait olduğunu ispatlama, esasında o ulusun tarihinin de çok eski zamanlarından beri var olduğunu kanıtlamaktadır. Yani tarihi olarak bu ana vatanın ne kadar önemli bir merkez olduğundan hareketle bir nevi ulusun kendine güvenini inşa ederek kimlik sahibi olmasını sağlamaktır. Bu doğrultuda Türkmenistan da ulus-devlet kurma noktasında, Sovyet ve Çarlık dönemi öncesine ait kültürel ve tarihî yapıların restorasyonuna özel bir önem verilmektedir (Akbarzadeh 1999: 275). Türkmenistan, bu noktada arkeolojik çalışmaları bağımsızlıktan sonra oldukça ilerletmiştir.

Zaten Sovyet döneminde de güçlü olan bu disiplin, yeni kurulan "Türkmenistan Tarihi ve Kültürel Anıtların Restorasyonu" önderliğinde Türkmenistan'da ilk olarak Aşkabat'ın hemen yanındaki Nisa antik kenti üzerine kazılarını yoğunlaştırarak, tarihte bu bölgenin Fars İmparatorluğunun merkezi olduğunu kanıtlamaya çalışmıştır. Farsi sembollerin Türkmen devletinde temsil edilmesi yoluyla ana vatanın ne kadar Türkmenlere; ait olduğu kanıtlanmaya çalışılmıştır. Ancak bu durum Türkmen kimliğinin Türklük orijini ile ilgili birçok soru işareti doğurduğundan ikinci bir kimlik olarak Selçuk Oğuz Boyu meselesi gelmiştir (Akbarzadeh 1999: 281). Böylelikle özellikle Rusların bölgeye kendileri gelmeden önce bölgenin medeniyetsiz olduğu iddiasını çürütmeye çalışmaktadırlar. Örneğin Türkmenbaşı bağımsızlıktan hemen üç ay sonra

1879'da Rus Çarlığına karşı mücadelenin verildiği Göktepe'yi ziyaret ederek söz konusu mekânda büyük bir müze kurma kararı vermiştir. Dahası bu yönde Basmacılar hareketi de tarih kitaplarındaki yerini almaktadır.

Ulus-devlet inşasında mekânın ikinci önemi olan bugüne biçim vermede ise, kentler ön plana çıkmaktadır. İşte Aşkabat'ın günümüzdeki mekânsal analizi bu noktada iki açıdan anlamlıdır. Birincisi başkent olarak iktidarın hegemonyasını gösterme, ikincisi ise serbest piyasa ekonomisine geçişin hem yaşam hem de kamusal alanlardaki etkileri. Birincisi, Sovyetlerle açık bir paralellik sergilerken ikincisi ise keskin bir kopuş ortaya çıkarmaktadır.

Bu konulara geçmeden önce Sovyet dönemi Orta Asya kentlerine dair Aşkabat açısından önemli bir noktayı vurgulamak gerekmektedir. Rusların işgali ile sömürge kentler hâline dönüşen Orta Asya kentleri, Sovyetlerin çabası ile bütünleştirilmeye çalışılsa da eski-yeni kent olarak var olmaya devam etmiştir. Aşkabat ve diğer Türkmen kentleri ise bundan farklı olarak bir gelişme göstermiş, yarı göçebe kent çevresinde tarım yapan Aşkabatlılar, zaman içerisinde yerleştirildikleri için kentte eski-yeni kent olgusu çok ortaya çıkmamıştır. Aşkabat'ta asıl eski yeni kent ayrımı bağımsızlık sonrası başlamıştır. Sınıfsal derinleşmeye bağlı olarak eskiden sadece bekleme listelerinde bürokratlara öncelik tanınan bir segregasyondan bugün lüks yaşam alanlarına kayılmıştır. Yerleşim ya da yaşam alanları ile ilgili iki mesele dikkati çekmektedir. Birincisi lüks konut ya da alanlardır. Aşkabat, devletin doğalgazdan eline geçen kaynağın çoğunu akıttığı bir başkenttir. Şu anda mermer kent ya da beyaz kent ünvanını hakedecek şekilde dönüşen, değişen Aşkabat'ta lüks konutlardan oluşan ve daha çok üst kesim Türkmenler ile yabancılar için inşa edilen yaşam alanları mevcuttur. Görüşme yapılan bir Türkmen şunu belirtiyor: "Aşkabat'ta bugün her yer inşaat alanı". Devlet çoğu gelirini bu lüks konutların inşasına harcamaktadır (Yıldırım 2012: 403). Örneğin Aşkabatın en fakir bölgesi olan Khitrovka Mahallesi sefaletinde bir değişme yok hâlâ (Oğuz 1996: 163). Hiro'ya göre Aşkabat, zıtlıkları bünyesinde toplayan bir şehirdir diğer taraftan. Örneğin bir bulvar üzerinde ondan fazla 5 yıldızlı otel görmek mümkünken, başka bir semtinde küçük eski bir evde geleneksel göçebe hayatın izlerini taşıyan yaşamlar söz konusudur. Yerde oturarak yemek yeme mesela hâlâ yaygındır bu tür konutlarda (Hiro 2009: 209-207).

Sovyetlerle beraber, 15.yy'dan beri Safeviler ve Özbek Hanlığı arasında sıkışıp kalan, ardından Çarlık rejiminin sömürgeleştirdiği Türkmenistan, biraz rahatlamış ve dış dünyaya açılma imkânı bulmuştur. Türkmenistan'ı dış dünyaya (daha çok Birlik Cumhuriyetlerine) bağlayan modern demiryolları, kara yolları, doğalgaz ve petrolünü dışarıya taşıyan boru hatları (Rusya'ya) bu dönem inşa edilmiştir (Yıldız 2006: 143). Ancak yine de birliğin en az gelişmiş ülkeleri arasında kalmıştır. Sovyet zamanı aslında 1948 depreminden sonra yerle bir olan Aşkabat, Orta Asya'nın diğer başkentlerine göre nispeten daha az gelişmiştir. Bu durum, şehrin asıl olarak Sovyet sonrası dönem

gelişmesi ile birleşince çoğu Sovyet kenti için geçerli olan eski-yeni kent olgusunun Sovyet öncesi ve Sovyet dönemine tekabül etmesine karşın, Aşkabat'ta Sovyet ve Sovyet sonrası döneme tekabül etmektedir eski-yeni şehir olgusu. Kentten 10 yıl önce göç edenlerin kente döndüklerinde tanıyamadıkları belirtilmektedir³⁴. Ancak burada şunu belirtmek gerekmektedir. Aşkabat'ta ortaya çıkan dönüşüm, birbirinden kopuk eski ve yeni yaratmamış, tam tersi kentsel dönüşüm parçacıl bir şekilde Aşkabat'ın her yerinde eski Sovyet blokları ile içiçe geçmiş durumdadır. Yani eski Aşkabat şehir merkezi küçük kalmış bir bölüm olup ve yenilenen binalar, meydanlar, yeni kamu binaları eski Aşkabat'ı sarmalamış durumdadır.

Aşkabat'ın bağımsızlık sonrası mekânsal anlamda en gözlemlenebilir değişimi, serbest piyasa ekonomisine geçişle beraber, inşaat sektörünün yükselmesi ve bu doğrultuda kentin kamusal ve yaşam alanları açısından büyük değişime uğramasıdır. Başkentteki tüm gelişmeler, esasında kent ekonomisinin en temel dayanağının inşaat sektörü olduğunu göstermektedir. 2007-2010 yılları ve 2011'in ilk 10 ayında Aşkabat şehrinde Arçabil Bulvarı'nda elliden fazlaçağdaş kurum binaları, sağlık koruma merkezlerinin, bilim ve kültür tesisleri inşa edilmiştir. Yine Çandibel Bulvarında modern otobanlar yapılmıştır. Yeni parklar, gezi alanları inşa edilmiştir. Anıtlar, büyük fiskiyeler inşa edilmiştir (Hramov vd. 2012: 154).

Dünyanın en güzel şehirlerinden biri olan Aşkabat, bağımsızlıktan bu yana, mimarlar ve inşaatçılar için bir proje zenginliğine dönüşmüştür. Geçtiğimiz yirmi yıl içinde Aşkabat, millî gelenekler ile modern kentsel planlamayı başarıyla birleştiren ve modern altyapıya sahip, kendine özgü mimarisi ile bir metropol hâline dönüşmüştür. Eski Cumhurbaşkanı'nın aldığı bir kararla Aşkabat'ı "Ak Şehir" hâline dönüştürme çalışmaları başlamış; bu kapsamda yeni yapılan binalara cephelerinde beyaz mermer kaplama şartı getirilmiştir. Dolayısı ile yeni yapılan binaların tamamının cephesi beyaz mermer kaplı olduğu için şehir de beyaz bir görüntüye sahiptir. Aşkabat, günümüzde hakikaten de baştan başa inşa edilmektedir. Yakın geçmişte Köpetdağ'ın yamaçlarında Arçabel'den Anev'e kadar olan mesafede şaşkırtıcı hızla yeni bir şehir inşa edilmiştir. Bu yeni şehrin en öne çıkan özelliği olan mermer bina yapıları ile Türkmenistan'da inşaat sektöründe çalışan Türkiyeli bir işadamı şunları belirtmiştir:

"Bildğin gibi yönetmek, siyasi kararlar vermeyi gerektiriyor. Bu da böyle siyasi bir karar. Rahmetli Cumhurbaşkanı zamanında alınmış ve şimdiki Cumhurbaşkanı zamanında da devam ettirilmiş bir özellik bu. İlk bakışta gayri ekonomik bir karar gibi gelse de mermer kaplı binaların güzelliğini, şehire kattığı havayı, mermer kaplı bina cephelerinin uzun vadede bakım gerektirmediğini düşünürsek ilk yatırımı pahalı ama uzun vadede kendisini amorti eden bir yatırım gibi görünüyor. Türkiye, İtalya, Vietnam gibi dünyada beyaz mermer üreten belli başlı kaynaklardan çok miktarda mermer ithal edilmiş durumda. Mermerin ve taşıyıcı konstruksiyonunun

34 Gundogdiyev Ovez. "How Old is Ashgabat?", <http://turkmeniya.tripod.com/id27.html>

binaya kattığı ekstra bir ağırlık tabii ki söz konusu ancak deprem yük hesapları yapılırken bu ağırlıklar göz önüne alınarak tasarım yapıldığı için mermerden dolayı deprem anında doğacak ekstra bir sorun olmaz”.

Halka göre Aşkabat'ta ihtiyaç fazlası lüks konutlar yapılmaktadır. Ancak bununla ilgili yani konut arzı ve talebi ile ilgili Aşkabat'a veya Türkmenistan'a dair herhangi bir dataya ulaşılamamıştır. Diğer taraftan halk ise, tıpkı Sovyetler de olduğu gibi tüm bu dönüşüm furçasına rağmen konut bekleme listelerinde senelerdir yeni konut beklemektedirler. Hâlâ Aşkabat'a giriş vizelidir. Yani nüfus kontrolü vardır. Bu, Aşkabat'a, bağımsızlık sonrası göçün nispeten daha yavaş gerçekleşmesine sebep olmuştur. Buna rağmen kayıt dışının çok kırsal alandan göç edenler olduğu bilinmektedir.

Sovyet zamanı mülkiyetine sahip olmayan halk, konutlarının özelleştirme sonucu sahibi olmuşlardır. Göçün kontrollü olmasının da etkisiyle henüz emlak sektörünün gelişmediği Aşkabat'ta ev satışlarında sahipleri tarafından oldukça kısıtlıdır. Konut sektöründe özellikle ülkelerine dönen Rus ve Ermenilerin konutlarının satışı dışında bu anlamda kayda değer bir hareket yaşanmamıştır. Konut satma veya yeni konut tahsisi veya dağıtımı devlet eliyle gerçekleştirilmektedir. Bu noktada yerel yönetimlerin ne kadar yetkili olduğu bilinmemektedir. Ancak, Aşkabat'ın kent planlaması noktasında bile onayın Merkezi devlet veya Cumhurbaşkanı tarafından gerçekleştirildiği düşünülürse, muhtemelen konut dağıtımı da merkezi yönetim kontrolünde Hokimiyatlar tarafından gerçekleştirilmektedir.

Sovyet zamanı halka iki seçenek sunulurdu; ya bekleme sırasında *mikrorayonlardan* ev bekleme ya da prapiskadaki hane halkı sayısı oranına göre arsa ve bir miktar kaynak ile inşaat malzemesi halka tahsis edilirdi. Bu ikinci uygulama giderek yok olurken, artık yeni avlulu evler sadece zenginler için yapılmaktadır. Arsa tahsisi ile Bu eski avlulu evler şu anda Aşkabat'ta kentsel dönüşümün en çok yaşandığı yerlerdir. Yine yeni evli çiftler buralardan ev sırası bekliyorlar. Ancak yapılan mülakatlarda Türkmenler bu listelerde çok fazla torpil döndüğünü söylemektedirler. Kent planlaması yerel yönetimlerin yerine *hokimiyatların* yetkisinde, ancak Aşkabat başkent olması ve merkezîyetçilik çerçevesinde yeni ulus devlet inşasının kurumlarının topladığı yer olarak aslında doğrudan hükümetin ve cumhurbaşkanının yetkisindedir. Ancak burada şunu da belirtmek gerekir ki, kent planlaması artık Sovyetlerdeki gibi bütüncül bir anlayışla gerçekleşmemektedir. Daha çok parçacıl, proje dâhilinde oluşmaktadır. Özellikle ihale yoluyla özel firmaların projeleri dâhilinde gelişen bir kenttir Aşkabat. Projeler ise çoğunlukla bizzat devlet tarafından hazırlanmaktadır.

Günümüzde Aşkabat'ta 794 bin metrekareye eşit olan konut alanı mevcuttur. Bunların 587,9 bin metrekaresinde iyileştirilme yapılmış ve hizmete sunulmuştur (Hramov vd. 2012: 15). 11 Ocak 2008'de başkentte satışa sunulan konutları satın almak isteyenlere ülkenin özel bankaları, tarafından imarlı arsalarla, ipotek kredi süre-

sini 15'ten 30 yıla çıkartılmıştır. Halka sağlanan ipotek kredi desteğinin 2008 yılında 151,5; 2009'da 479,3 ve 2010'da 1078,8 milyar manata ulaşmıştır. Ayrıca konutları satın almak için kredi alanlar 2011'de 7531 kişi olup, bir önceki yıla göre 105 kat artmıştır. Devlet son zamanlardada farklı şehirlerde inşa ettiği konutları yeni evlilere sunmak için çalışmalar yapmaktadır³⁵.

İnşaat sektörü kadar kentsel mekânları bağımsızlık sonrası etkileyen bir diğer konu, özel mülkiyet olgusunun ortaya çıkmasıdır. Konumuz açısından özel mülkiyetin Türkmenistan'da düzenleniş şekli önemli hâle gelmektedir. Bağımsızlıktan hemen sonra kullanım hakkı üzerinden konutların, içinde yaşayanların özel mülkiyeti hâline geldiği Türkmenistan'da özel mülkiyet ile ilgili iki nokta önemli hâle gelmektedir. Birincisi toprak üzerindeki mülkiyet hakkı ile ilgili düzenlemedir. Buna göre, Türkmenistan vatandaşları 50 hektara kadar arazi mülkiyetine sahip olabilmekte fakat bu arsalarını satma, devretme veya değiştirme hakkına sahip değildirler. İkincisi de her türlü mülkiyetin devlet garantisine bağlanmasıdır (Işık 2006: 152). Çoğu post-Sovyet ülkelerindeki özel mülkiyet düzenlemesine göre Türkmenistan'daki arsa üzerindeki özel mülkiyetin sınırlı olması ve genel olarak özel mülkiyet üzerinde devletin garantisinin aranmasının sebeplerinin araştırılması gerekmektedir.

Hatırlanacağı üzere tarihsel kısımda göçebe toplumun toprak aidiyeti bilinci üzerine kısa bir tartışma yapmıştık. Esasında göçebe toplumun toprak sahipliği üzerine Sovyet sisteminin toprak üzerindeki özel mülkiyet kurmamasının birleşimi dolayısıyla bağımsızlıktan sonra devlet, ulusal toprağın koruyucusu ve sahibi olarak kabul edilmiştir (Akbarzadeh 1999: 277). Ulus-devlet inşa etme sürecinde “anavatan” kavramına oldukça fazla vurgu yapılması ile toprak üzerindeki özel mülkiyetin sınırlı olması birarada düşünüldüğünde, modern dönemin ulus kimliği ile göçebe aşiret yapısının üretim tarzındaki bazı iktidar yapısının eklemelendiğini görmekteyiz ve bu durum, ulus-devlet etrafında bir tür otokratik yapının kurulmasının temelinde yer alıyor olabilir. Özel mülkiyet ve kapitalist ilişkiler ile modern devlet yapısı olarak ulus devlet formu arasındaki ilişkinin zorunlu mu yoksa rastlantısal mı olduğu noktası açısından özeldir Türkmenistan, genelde ise Orta Asya ülkeleri oldukça iyi bir alan çalışması sunabilir bu konuda. Dolayısıyla kent ya da mekân üzerine Türkmenistan ile ilgili ya da Orta Asya toplumlarındaki anavatan algısı ve toprağa aidiyet hakkında akademik bir çalışma, hayati öneme sahiptir. Burada bu konu detaylı bir şekilde incelenmeyecektir. Ancak bundan sonraki çalışmalarda günümüz Orta Asya toplumlarında mekân ve siyaset arasındaki ilişkiye dair akademik çalışmalar yapılması gerekmektedir. Bu noktada Edgar'ın, Türkmen grupları arasındaki toprakların kolektif kullanımı ile Sovyetlerin 1925-1926'da tarım arazilerini kolektifleştirmesi arasında bir bağ olduğunu iddia ettiği çalışmasında, Çarlık döneminin Türkmenistan coğrafyasının farklı yerelliklerinde (Mari ve Aşkabat) farklı toprak mülkiyet yapısı ortaya çıkardığını

35 <http://www.aa.com.tr/tr/dunya/292724--gurbanguli-berdimuhamedov>

savunması, henüz sömürge döneminde Aşkabat'ın kapitalist üretim ilişkilerine az da olsa sahip olduğuna göstermesi açısından önemlidir (Edgar 2004: 182).

Aşkabat, bağımsızlık sonrası başlatılan yatırım atağı ile bambaşka bir çehreye bürünmüş durumdadır. Özellikle enerji bolluğunun da etkisiyle geceleri ışıl ışıl olan kentte Cumhurbaşkanlığı köşkü ve kongre sarayı, muhteşem bağımsızlık, anayasa ve tarafsızlık dikilitaş anıtları, müze, tiyatrolar dikkat çekmektedir (Kılıç 2012: 62). Otellerin sayısının çok arttığı, özel firmaların özellikle doğalgaz ve inşaat firmalarının merkezlerinin yoğunlaştığı Aşkabat'ta yeni iş merkezleri oldukça fazladır. Yine Türkmen Halı Devlet Kurumu'nun 11 katlı binası ile tek bir kompleks oluşturan Türkmen Halısı Müzesi, birkaç yüksek öğretim kurumu, çok katlı bakanlık binaları, 16 katlı lüks Oğuzkent Oteli Aşkabat'ın yeni ihtişamlı görüntüsünü oluşturmaktadır (Kılıç 2012: 65). Tüm bu büyük ve lüks yapılar, çoğunlukla kentin iki büyük caddesi olan Arçabil ve Bitarap üzerindedir. Başkent mimarisinde öne çıkan sadece binaların cepheleri değil, aynı zamanda peyzaj mimarisi dâhilinde fısıkye ve fener direkleri ile otobüs duraklarında da görmek mümkündür. Örneğin peyzaj açısından dünyanın en büyük fısıkyesi Aşkabat'tadır (Hiro 2009: 207-209).

Ulus devletin sembolleri için başkent en stratejik mekânlardır. Aşkabat'ın mekânsal yapısını bu anlamda iki dinamik etkilemektedir: Ulus-devlet kurma çabası ve iktidarın yani devlet başkanının hegemonyasını yansıttığı başkent. Bunu meydanlardan, sokak isimlerine heykellerden müzelere kadar tespit etmek mümkündür. Ulus-devlet bağlamında ilk göze çarpan Aşkabat'ta Sultan Sencer Müzesi, Aşkabat Milli Tarih Müzesi, Göktepe Müzeleridir. Bunun yanında özellikle meydanlar Sovyet başkentlerinde en sembolik yerlerdir. Tüm başkentlerde olduğu gibi Aşkabat'ın da en büyük meydanından Lenin heykeli indirilmiştir. Günümüzde Aşkabat merkezinde Türkmen/Oğuz boylarının ataları Alparslan, Tuğrul ve Çağrı Beyler, büyük şair Mahtumgulu gibi kahramanların heykellerinin olduğu parklar, anıtlar yer almaktadır. Yine Devlet Başkanı'nın emri ile şehrin güneybatısında Oğuz Han'ın simgesi olduğu düşünülen sekizgen yıldız motifleriyle süslenmiş yapılar yapılmıştır. Bu aynı zamanda Türkmenistan da dokunulmazlık sembolü olarak kabul edilmiştir. Bu sekizgen Anayasa anıtında da vardır. Yine Televizyon kulesi hep bu sekizgenle süslenmiştir (Kılıç 2012: 64).

Mekânsal dönüşüm ile ilgili üzerinde durulması gereken bir başka konu ise toponimlerdir. Bağımsızlıktan sonra yeni ulus-devletin ulusal dili olan Türkmenceyi güçlendirmek ve Rusça'nın hakimiyetini kırmak için, birçok önemli mekânın ismi Türkmenceye çevrilmiştir. Ayrıca, idari teşkilat yapısında, örneğin *oblast* olarak adlandırılan bölgesel idare birimine artık *veloyat*, alt bölgesel birimler olan *raionlara* da *etrap* denilmiştir. Tüm bu idari birimlerde ise başının Cumhurbaşkanı tarafından atanan *hokimler* olduğu *Hokimiyat* birimleri kurulmuştur (Akbarzadeh 1999: 275)

Aksarayları Aşkabat'ta görmek çok mümkündür. Dahası cami restorasyonları yaygındır kentte. 550.000 nüfusu ile çölün hemen kenarında, ilginç mimarisi ve mermer binaları ile dikkat çeken başkentte lüks oteller, Niyazov heykelleri ilk dikkati çekenlerdir (Knowlton 2006: 42). Yani daha çok Aşkabat'a damgasını vuran Cumhurbaşkanının gücüdür. Başkanın bünyesinde bütün aşiretlerin tek bir ulusa dönüştüğü Türkmenistan'da başkent, bundan dolayı Cumhurbaşkanlığı heykelleri ile doludur. Neredeyse her beş sokaktan birinin ismi Türkmenbaşı veya Niyazov'dur. Aşkabat'ın en büyük caddesine Cumhurbaşkanının adı verilmiştir. Havaalanı, Türkmenbaşı ismini almıştır. Şehrin neredeyse her yerini Cumhurbaşkanının resimleri süslemektedir (Akbarzadeh 1999: 274)

2007'de seçilen yeni Cumhurbaşkanı Berdimuhammedov, kısa süre sonra, eski Cumhurbaşkanının Aşkabat'taki heykellerini kaldırttı (Nichol 2012: 2). Berdimuhammedov, Niyazov'dan övgüyle söz etse de zaman içerisinde özellikle anıtsal mimari ve sokaklara, şehirlere kendi adını vermesini eleştirmiş ve değiştirmeye çalışmıştır. Ayrıca Saparmurat fonunu kapatmış, Türkmen Bilimler Akademisini yeniden açmıştır (Cesar 2007: 111). Aşkabat'ın mekânsal görünümünde kamusal alanlarda özellikle 2006 yılında Niyazov'un ölümü ile değişim başlamıştır. Aşkabat'ta esasında 2006'da Anayasa değişimi ile başlayan süreçte ilk olarak adım adım önceki başkan dönemi kurumsallaşma yok olmaya başlamıştır. Berdimuhammedov yeni dönemin Türkmen ulusal gelenekleri üzerinde yükselen bir demokratikleşme amacıyla olduğunu söylemiştir. Türkmenbaşı döneminde Aşkabat'ın kuzeyinde Türkmenistan Anayasası Anıtı yapılmıştır. Bu devasa anıt 185 metre ile Anayasayı temsil ediyordu. Mayıs 1992'de inşa edilmiştir. Bu dönem Türkmenbaşı politik geleneklerine de bir değişim getirmeyi amaçlıyordu. Bu dönem hem mekânsal hem de kurumsal olarak Aşkabat'ta Türkmenbaşı kültürü yıkılmaya başlıyordu. Medyada, basında giderek daha az ismi duyulur hâle geliyordu. Ulusal banknotlardan 2009'da resimleri kaldırılmıştır. Dahası Aşkabat merkezinde Türkmenbaşı'nın 20 metrelik altın heykelinin kaldırılması planlanıyordu (Horak vd. 2009: 24). Kısaca yeni başkan, eski dönemi giderek daha çok eleştirmeye başlıyordu. Birçok alanda değişim yaşanırken, esasında Cumhurbaşkanı Sovyetlerde olduğu gibi köklü bir girişimle kendi nomenklaturasını ve hegemonyasını ancak eskiye öterek yapabiliyordu.

4.2.4 Aşkabat'ta Bağımsızlık Sonrası Gündelik Hayatta Değişimler

Bu bölümde Aşkabat'ta Sovyet sonrası dönemde gündelik hayatta ortaya çıkan dönüşüm ya da süreklilik konusu iki nokta üzerinden ele alınacaktır. Birincisi, toplumsal ve siyasal hayatta İslam'ın durumu, ikincisi de Sovyetlerin bir mirası olan entelektüel gelişimde ortaya çıkan dönüşüm ve bununla bağlantılı bazı kamu hizmetlerinin sunumunda yaşanan değişim meselesi. Tüm bu konular, Sovyetlerden kopuş veya Sovyetlerle süreklilik tartışması etrafında gerçekleştirilmeye çalışılacaktır.

Bilindiği üzere Sovyet rejimi, Orta Asya'da, ateist politika ile dinsel hayatta baskı kurmuştur. Bu tür bir bakış açısı, dolaylı olarak bağımsızlık sonrası dinsel yaşamda bir özgürleşmenin ortaya çıktığı fikrini de beraberinde getirecektir ve bu noktada Sovyetlerden bir kopuş olduğu kabulü söz konusu olacaktır. Gerçekten Türkmenistan/Aşkabat üzerinden yapılacak bir çalışma yoluyla birkaç tespit yaparak Sovyetlerin din politikasına açıklık getirmek gerektiğini düşünüyorum. Birincisi, Komünist Parti'nin, ateist ve laik politikalar arasında gidip geldiğidir. Dinin hiçbir şekilde siyasete karışmadığı noktasında kesinlikle laik düzen benimseyen Sovyet rejimi, üstelik 2. Dünya Savaşı sonrası İslam Müftülüğü ile dinsel yaşamı Orta Asya'da kontrol etmeye çalışmıştır. Diğer taraftan zaman zaman gündelik yaşamda dinsel öğeler üzerine sık sık gitmiştir. Ancak bu durum iki sebepten ötürü tartışılması gereken bir olgudur. Birincisi, Sovyet rejiminin, dönemin koşullarına göre İslam politikası değişkenlik arz eder. Hâkim olmaya çalıştığı coğrafya ile ideolojisi arasında bu git-geller, özellikle devrimin ilk yıllarında vakıfların kamulaştırılması, camiilerin kapatılması, hacca gitmeyi yasaklama (Tazmini 2001: 64; Pottenger 2004) ile 2. Dünya Savaşı sonrası yumuşama politikaları ile özellikle Afganistan meselesinde iyice yön değiştirmesinden (Tazmini 2001: 66) anlaşılabilir. Hatta kimilerine göre radikal İslamın bölgeye sızması Gorbaçov döneminde başlamıştır. Daha önemli bir mesele ise, bölgede Ceditçiler ile Hocalar arasındaki mücadelenin kullanılarak çoğu zaman Komünist Parti'nin Ceditçileri zayıflatmak için bölgede İslami yaşam tarzına izin vererek Hocalara imtiyaz tanınmasıdır. Bu durum dahası Milletler Politikası ile birleşince geleneksel İslamın bölgede günümüze kadar halk arasında yaşamasına sebep olmuştur.

Tüm bunlardan dolayı bağımsız Türkmenistan'da Sovyetlerden önemli bir kopuşun gündelik yaşamda değil fakat siyasal düzeyde yaşandığını belirtmek gerek. O güne kadar halk arasında devam eden geleneksel İslam, esasında yönetici kesimde söz konusu olmayan bir durumdu. Sovyet zamanı halk, esasında dinsel yaşamını yaşayabiliyordu. Örneğin bir Özbek şunu söylüyor: *"Sovyetler çok akıllıydı. Dini doğrudan yasaklamadı. Ama şunu dedi: Komünist partiye üye olan ateist olmak zorunda, sen Komünist Parti'ye üye olmazsan, Sovyet zamanı hiçbir avantajdan yararlanamazdın. Ama Komünist Parti'ye üyeysen de dinin gerektirdiği şeyleri yapamadın. Ne bunlar mesela evinde namaz kılamazsın. Cumaya gidemezsin. Olur da Komünist parti farkedirse Partiden komünist ilkelere aykırı davrandığın için atılırsın"*³⁶.

Devlet yapısı laiklik ilkesine göre düzenlenen yeni Türkmenistan'da artık Türkmen devlet adamları, Sovyet zamanında ulus kimliklerine eklemleyebildikleri fakat Sovyet yurttaşlığına eklemleyemedikleri geleneksel İslami değerleri artık yeni ulus devletlerine eklemlemeye başladılar. Türkmen Cumhurbaşkanı dini öğelere sık sık atıfta bulunur hâle geldi (Akbarzadeh 1999: 284). Kurumsal olarak o zamana kadar

36 Yazarı, 2008-2009 yıllarında Taşkent'te gerçekleştirdiği mülakatlardan alıntıdır.

merkezi Taşkent olan Orta Asya Müftülüğünden ayrı Daşoğuzda Türkmen Kazıyatı'na yetkiler devredildi. Diyanet işleri konseyi – Sovyet mirası, bakanlar kuruluna bağlı komite oldu ve başına Kazıyatı getirildi. Ancak burada başkentin önemini görmekteyiz. Kazıyat Daşoğuzda olduğu için bu kararın pratikte bir sonucu kalmadı dahası her iki örgüt de, esasında Cumhurbaşkanı'nın inşa edilen yeni ulus kimliğinin içerisinde ne kadar İslam olmalı, bunun alt ve üst sınırlarını belirleme işi yapıyor bugün. Laiklik çerçevesinde İslam dini, Türkmen Milli kültürünün başka kültürlerden ayırıcısı olarak kullanılıyor. Böylece geleneksel İslam yaşamaya ve ulusal kimliğin bir parçası olmaya devam ediyor. Bu işte Sovyetlerde de olduğu için tam bir kopuş değil. Aksine Sovyetlerin ulus kimlik inşasından yeniden ürettiği gibi yeni devlet de buna devam ediyor. Türkmenistan'da âdetlerin altında İslam yaşamaya devam etmiş ve özellikle son 30 yılda tüm yöneticiler artık özel yaşamlarındaki İslami vurguyu saklamadan yaşıyorlardı (Safronov 2000: 80).

Bu gelişme her ne kadar Sovyetlerden tam olarak kopuş olarak görülmesi de Aşkabat'ın gündelik hayatında değişimleri beraberinde getirilmiştir. Tüm ülkede camilerin sayısı artarken, Aşkabat'ta o güne kadar resmi bir cami yokken şu anda en azından altı kayıtlı camii vardır şehir merkezinde. Eski cumhurbaşkanı sık sık bu camilere gelerek Cuma namazlarına katılırdı. Bu ise caminin sadece bir dua yeri olmadığını, çoğu zaman bir tür propaganda merkezi olduğunu göstermektedir (Akbarzadeh 1999: 284).

İslam gibi onunla içiçe geçmiş geleneksellik meselesi de dönüşüm sonrası Türkmenistan'da öne çıkan bir olgudur. Geleneksel yaşam açısından en önemli gösterge kadın konusunda ortaya çıkmaktadır. Aşkabat'ın gündelik yaşamında kadın-erkek ilişkisi, kadının toplumsal hayattaki rolünde dönüşüm gibi konular da tıpkı İslam meselesi gibi, kökenlerinin Sovyet döneminde aranması gereken bir toplumsal olgudur. Türkmenistan'da bağımsızlık sonrası evlilik yaşının düşmesi, boşanma oranlarının oldukça düşük olması, çoğu zaman Sovyetlerden sonra yaşanan muhafazakarlık ile birleştirilerek açıklanmaktadır. Bu noktada Sovyet rejiminin kadını toplumsal hayata dâhil etmesine yönelik çabalarına bakılarak bu çıkarsamalar yapılırken, şu soruyu cevaplamak gerekmektedir: Türkmenistan'da Sovyetlerin kadın politikası ne kadar gerçekleşmiştir? Kadın meselesi Sovyet devriminin ilk yıllarında Orta Asya'da modernleşme doğrultusunda oluşturulan "hücum politikası" etrafında incelenmelidir. Sovyet rejiminde önceleri Türkmenistan'ın göçebe yapısından dolayı ve kadınların Özbek ve Tacikler gibi peçe takmamalarından hareketle Türkmen kadınların kamusal hayata daha kolay katılacağı düşünülmüştür. Ancak zaman içerisinde Türkmen toplumunun ne kadar muhafazakar olduğu anlaşılmıştır. Bunun temelinde İslami kurallar ile patriarkal yapıyı gören Sovyetlere göre, Türkmenlerde evliliklere tamamen kadının çocuk üretimi temelinde yaklaşılıyordu (Edgar 2004: 221).

1919'da Parti'nin kadın kolları Aşkabat'ta kurulmuştur. 1923'teki Konferansta Orta Asya'da kadınların kısa sürede iş hayatına az da olsa katıldığı gözlemlenmiştir. Devrimin ilk yıllarında Türkmenlerde beklenen kadın katılımı sağlanamamıştır. Komünist Parti üyesi birçok Türkmen erkeğin, eşlerinin Parti'ye katılmasını engelledikleri gözlemlenmiştir. Ayrıca kadınlar da evdeki işlerine ek dışarda çalışmaya gönülsüzdüler. Özellikle yaşlı kadınlar yani kültürel baskıdan ve ev işlerinden kurtulmuş kadınların daha aktif olduğu görülmüştür (Edgar 2004: 228). Zaman içerisinde erkeklerin Parti içerisinde daha çok yükselmek için eşlerini Parti aktivitelerine katılmaları için teşvik etmeye başladıkları görülmüştür. 1929'da 21.500'den fazla kadın halı üretiminde çalışmaya başlamıştır (Edgar 2004: 232). Tüm bu gelişmelere rağmen, Sovyetlerin Orta Asya'daki kadın politikası, aile ve özel yaşama girememiş, Türkmenler arasında eski birçok gelenek devam etmiştir; *galing*, *yashmak* gibi. Aslında Edgar'a göre bu birçok kolonyal toplumlar olan şeylerdi. Kadınlar eğitildi, kamusal yaşama girdi; ama mahremde geleneksellik devam etti. Feminist hareket aile ve evliliği değiştirememiştir (Edgar 2004: 258). Ancak mesele Edgar'ın tanımladığı gibi sadece Sovyet devriminin aile ve mahremiyete girememesi şeklinde açıklanmamalıdır. Sovyetlerin buna ne kadar çaba sarfettiği incelenmelidir burada. Gerek din meselesinde, gerek kadın konusunda, gerekse yerel siyaset başlığında tartıştığımız aşiret olgusunda ortak olan bir nokta, Sovyet rejiminin yerel ile girdiği diyalektik ilişki doğrultusunda bölgede hakimiyet kurabilmek için, eşitsiz gelişmeye sebep olacak düzenlemeler uygulamasıdır. Bunu yaparken temel hareket noktası ise Milletler Politikası ile ulus kimlikler yaratma çabası olmuştur. Böylece kamusal alanda Sovyet yurttaşlığının modern ve sosyalist ilkelere göre şekillenen Türkmenler, Türkmenlik kimliklerini ise bölgede modern ulus hareketinin başlamasına rağmen (Türkistanlılık) geliştirilemeden kalması sonucunda eski feodal sosyal ilişkilerindeki değerler etrafında inşa etmek zorunda kalmışlardır. Yani her Türkmen kadın, Sovyet zamanında kamusal hayatta Sovyet yurttaşı, özel hayatında ise Türkmen kadını olmak zorunda kalmıştır. Bu ise sadece Sovyet rejiminin özele ya da mahreme sızaması ile açıklanamayacak kadar komplike bir olaydır. Bu tartışma bir tarafa bırakılırsa sonuçta bu tür bir yapı, bağımsızlık sonrası Türkmen geleneklerine vurgunun artması ile geleneksel sosyal ilişkilerin yeniden kamusal alanlara taşması ve sızmasını kolaylıkla sağlamıştır.

Diğer taraftan gündelik yaşamı değiştiren bir başka olgu Aşkabat'ta, mekânsal dönüşüm kısmında da bahsedilen kent merkezindeki değişime paralel olarak ortaya çıkan yeni kültürel merkezlerdir. Sovyetlerin en ayrıcalıklı toplumsal kesimi olan entellektüel kesim, Sovyetlerin dağılması ile beraber tüm eski Sovyet coğrafyasında en çok statü kaybeden kesim olmuştur. Bu durum Sovyet ülkelerinin gündelik hayatını da etkilemiştir, gençlerin artık eskisi gibi sanatsal faaliyetlere ilgisi azalmıştır. En büyük gerekçe, maddi bir getirisi olmadığıdır. Bu entellektüel kesimlerin statü kaybetmesi, Orta Asya'da şüphesiz en çok başkentlerin gündelik yaşamını etkilemiştir. Zaten Orta Asya'da kültürel ve sanatsal aktivitelerin ve entellektüel kesimlerin yoğunlaştığı

yer olarak sadece başkentlerin söz konusu olması, bağımsızlık sonrası bu durumdan en çok etkilenen kentlerin de başkentler olmasına sebebiyet vermiştir.

Aynı durum Aşkabat'ta da yaşanmıştır. Ancak Aşkabat'ta Türkmenistan'ın yaşadığı problemlerden dolayı bazı yönlerden bu durum daha keskin bir şekilde gerçekleşmiştir. Bu noktada eğitim politikası ile bağlantılı olarak akademik çalışmaların, bağımsızlığın ilk yılları yaşanan geçiş döneminin etkisi ile neredeyse tamamen yok olması, önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Üniversitelerde bu dönem, doktora ve master programlarının kaldırıldığı Türkmenistan'da, lise düzeyinde de meslek okullarına verilen ağırlık, entellektüel, aydın kesimin yetişme potansiyelini tamamen yok etmiştir.

Aşkabat'ın gündelik hayatında bir diğer sorun işe alınma meselesidir. İşsizlik sorununu sosyo-ekonomik kısımda ele almıştık. İnsanlar, maddi imkânlarından dolayı çoğunlukla özel sektörde çalışmak istiyor. Ancak iş güvencesi ve sendikal hareketlerin olmaması, emeklilik düzenlemelerinin sürekli sorunlu olması özel sektörde yaşanan en önemli sorunlardır. Ülkede güvencesiz işçi çalıştırma oldukça yaygındır. Dahası devlete girmek istesen de örneğin halkın en çok şikayeti Ruhname'den sınav olunması da liyakat esasını sekteye uğratmaktadır.

Bununla ilgili gündelik yaşamda yazarlık meselesi, diğer bir sorundur. Devlet dışında hatta Cumhurbaşkanı'nın eserleri dışında başka bir eser, ülkede basılmamaktadır. Örneğin bir ara bağımsızlığın başında tarih kitaplarının tamamı Ruhname'ye aykırı olduğu için toplatılmış ve söz konusu eser, uzun süre her düzeyde ders kitabı olarak okutulmuştur Türkistan'da. Bir diğer konu dil meselesidir bununla ilgili. Geçiş döneminde yeterince Türkmençe ders kitabı olmadığı için eğitim seviyesi çok düşmüştür. Ancak zamanla bu durum toparlanmış ve bugün Türkmençenin resmî dil olmasının sonuçları ülkede yavaş yavaş alınmaktadır. Genç nüfus artık çoğunlukla Rusça bilmemekte, gündelik hayatlarında Türkmençe konuşmaktadırlar.

Eğitim meselesi ile ilgili mülakatlarda öne sürülen bir diğer sorun, devletin sürekli ideolojik eğitim vermekte olmasıdır.

Yeni Cumhurbaşkanı eğitimdeki bu olumsuzlukları yok edecek önemli adımlar atmıştır. 2007'de düzenlenen Başkan kararı ile ortaokul ve yüksekokul öğretmenlerinin iş yükü azaltılmaya çalışılmış ve maaşlarının artırılmasına karar verilmiştir. Ders kitapları ve müfredatları yeniden gözden geçirilmiştir. Ruhname ders kitabı olmaktan çıkarılmıştır. Ancak şu şanırdır ki Ruhname kaldırılırken yerine 2010-2011 eğitim yılında yeni Cumhurbaşkanı'nın yazdığı "Türkmenistan'ın Sosyal Yaşama ve Ekonomik Gelişmeye Devlet Düzenlemeleri" adlı kitabının ders kitabı olarak okutulmasına karar verilmiştir. Son yıllarda Aşkabat'ta Türkmen Devlet Tıp Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Enstitüsü, Türkmen Devlet Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü, Devlet, Ekonomi ve Yönetim Enstitüleri kurulmuştur.

Bağımsızlık sonrası en önemli değişim, gündelik hayatta Aşkabat'ın kent merkezindeki değişimdir. En büyük alış-veriş merkezi olduğu kent merkezinde, özellikle cafeler, restoranlar, fast food mekânları dikkati çekmektedir. Bununla beraber internet kullanımının katı bir şekilde tüm ülkede sınırlandırıldığı görülmektedir.

Diğer taraftan başka bir konu, bağımsızlıktan sonra sağlık hizmetidir. Devlet esasında sosyal hizmetlerin genel olarak eksikliğinin farkındadır ve son yıllarda bu konulara ağırlık vermeye başlamıştır. 2012-2016 arasında ilan edilen sosyal-ekonomik açıdan geliştirme projesine göre ülke genelinde sağlık ocaklarının 163'ü, kreşlerin 168'i, ortaokulların 228'i, kültür evlerinin 112'si, spor tesislerinin 22'si son yıllarda inşa edilmiştir. (Hramov vd. 2012: 120)

Sağlık hizmeti ile ilgili buna ek olarak halka yüksek teknolojik tıp yardımı yapma amacı ile yeni hizmete açılan tıp merkezleri için tıp araç ve gereçleri alınmıştır. yurtdışında (Hramov vd. 2012: 117). Eski Sağlık Bakanı olan yeni Cumhurbaşkanı, sağlık sektörünün geliştirilmesi için çeşitli çalışmalar yürütmektedir. Şifahaneler konusunda Türkmenistan meşhurdur. Ayrıca son yıllarda Aşkabat'ta 10 adet yeni tıp merkezi kurulmuştur. Yine başkentte son yıllarda uluslararası Onkoloji Merkezi ve AIDS Merkezi kurulmuştur (Horak vd. 2009: 80).

Son olarak Aşkabat'ta son dönem müzecilik çalışmalarının ulus-devlet inşası ile bağlantılı olarak arttığını belirtmek gerekmektedir. Buna göre Sanat Müzesi, Ülke Müzesi, Botanik Bahçe, El Sanatları Merkezi, Halıcılık Müzesi oluşturulmuştur. Ayrıca Aşkabat'ta Mahtumkulu ve Puşkin Rus Tiyatrosu adında iki tiyatro vardır. 2011'de Asya Olimpiyat Meclisi Aşkabat'ta gerçekleşmiştir. Aşkabat bunun yanında birçok uluslararası konferansa da ev sahipliği yapmaktadır. Ayrıca Aşkabat her zaman halılarıyla ünlü olmuştur. Ünlü Aşkabat halı fabrikası – Türkmen halı dokuma amiral gemisi dünya çapında bilinir. Halı, Türkmenistan'ın gurur ve şeref kaynağıdır. Aşkabat'ta bugün Bilimler Akademisi, 30'dan fazla araştırma ve 100'den fazla sağlık kurumu, Türkmen Devlet Üniversitesi olmak üzere 4 yüksek eğitim kurumu, önemli kültür merkezleri, 40'tan fazla okul ve 4 sinema salonu vardır³⁷.

Türkmenistan, doğalgaz ve petrol açısından zengin bir ülkedir. Orta Asya'da en iyi durumda olan ülkeler arasındadır. Ancak kalkınma bir toplum için bunlardan ibaret değildir. Kültürel yaşam ve eğitim oldukça kritiktir ve başkentler bir ülkenin gelişmişliğine, kültürel seviyesine dair ipuçları verebilir. Sovyet zamanı yaşanan sıkıntılar bir tarafa bırakılırsa, Sovyet rejiminin en büyük mirası bu kültürel gelişmişliktir. Türkmenistan'ın bundan ne kadar faydalandığı şüphelidir ancak bağımsızlık sonrası bunların Türkmenistan'da geliştirilmesi gerekmektedir.

37 <http://www.turkmenistan.orexca.com/rus/ashgabat.shtml>

Sonuç

Aşkabat, Sovyetler Birliği'nin 1924'te Milletler Politikasına dayanarak Orta Asya'da kurduğu cumhuriyetlerden Türkmen Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin başkenti olarak ilan edilmiştir. Aşkabat, diğer Orta Asya başkentleri gibi Sovyet zamanı yeni ulus kimliklerin oluşturulmasında en önemli mekânsal hegemonik proje olarak Sovyet Komünist Partisi'nin Türkmenistan'da aracı olmuştur. Bu anlamda birçok Orta Asya kentinde Sovyet zamanı ortaya çıkan sosyal, siyasal, mekânsal sonuçlar, bu kentte de görülebilmektedir. Bununla birlikte, Türkmen halkının hem tarihsel farklılığı hem de Sovyet zamanı ortaya çıkan kendine özgü koşulları, bu başkentte diğer başkentlerden daha farklı yapılar doğmasına da sebep olmuştur.

Dahası Türkmenistan coğrafyasında kentleşme olgusu ve kent tarihi incelemesi, yakın tarihe kadar göçebe veya yarı göçebe kültüre dayanan bir toplumsal yapının sosyo-ekonomik özelliklerinin neler olduğu ve bunun mekâna nasıl yansıdığını ele almayı zorunlu hâle getirmektedir. Diğer bir deyişle, göçebe toplumun toprak ve mekânla kurduğu ilişki, şüphesiz yerleşik toplumdan farklı olacaktır. Dolayısıyla kentleşme ve kent olgusu da bir yaşam alanı olarak oldukça farklıdır. Daha da önemlisi, Türkmenistan coğrafyasında kent veya başkent tarihini ele alma noktasında, merkezî bir devlet yapısının olmaması da en az diğeri kadar önemli hâle gelmektedir. Nitekim merkezî bir devlet olmaması, bir devlet merkezinin de olmaması demektir.

Çok başlı bir aşiret yapısına sahip Türkmenistan'da tarihsel olarak yakın tarihte merkezî devlet yapısı olarak karşımıza en son 1000'li yılların başında kurulan Selçuklu Devleti ve onun Merkezi Merv çıkmaktadır. Bunun dışında Çarlık rejimi bölgeyi sömürgeleştirene kadar bugünkü Türkmenistan coğrafyasında herhangi bir siyasi merkez gözlemlenmemektedir. Çarlık iktidarının bölgeyi ele geçirmesine kadar bölge, Özbekistan'da kalan Hanlıklara bağlıydı ve sürekli bir İran tehdidi altındaydı.

1800'lü yıllarda Rus Çarlığının Aşkabat'ı ele geçirmesine kadar bir tür savunma merkezi olarak kaleden ibaret olan kent, bu tarihten sonra büyümeye başlar. Avrupalı nüfusa yeni bir kent olarak inşa edilmeye başlanan Aşkabat'ın asıl köklü değişimi ise yukarıda ifade edildiği gibi, Sovyet dönemi Türkmen Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin başkenti olmasıyla başlar.

Sovyetlerin ilk dönemi siyasal hegemonyasını bölgede kurma çabasından dolayı Aşkabat'ta iki önemli gelişme görmekteyiz. Birincisi, her otoriter rejim gibi hegemonyasını kamusal alanlarda kurması dolayısıyla, Aşkabat'ın kent merkezinin yeni devlet binaları, meydanlar, heykeller yoluyla biçimlenmesi ve bu noktada yaşam alanlarına dokunulmamasıdır. Bu durum, Çarlık döneminde Aşkabat'ta sömürge kent yapısı olan "iki millet iki kent" olgusu ile kentsel eşitsizliğin sürdürülmesine sebep olmuştur. Ancak bu yapı Çarlık öncesi kent yaşamı gelişmediği için örneğin Taşkent'teki gibi eskiyeni kent olgusunu keskin bir biçimde ortaya çıkarmamıştır. İkinci gelişme ise kısmen

Çarlık döneminde başlayan göçebe Türkmen halkının zorunlu yerleştirme politikası ile Türkmenistan'da ilk defa modern devletin yurttaşlarını denetlemesi ortaya çıkmıştır.

Aşkabat açısından Sovyet zamanı ikinci büyük dönüşüm, 2. Dünya Savaşı ve 1948 depremidir. Bu dönemde ilk defa Aşkabat'ın yaşam alanlarında köklü dönüşüm yaşanmıştır. Arkasından ortaya çıkan Kruşçev dönemi ile beraber, Moskova merkezli Birliğin desentralizasyon politikası doğrultusunda her özerk cumhuriyetinin kendi modern devlet yapılarının merkezileşmesi, artık Aşkabat'ın Türkmenistan'da merkezî kent olmasını daha da pekiştirdiği gibi, özerk Türkmen Sovyet Sosyalist Devleti'nin de daha da kurumsallaşmasına ve Türkmen ulus bilincinin artmasına sebep olmuştur. Bu durumun sonuçları ise Gorbaçov döneminde ortaya çıkmıştır. Aşkabat, bağımsızlık hareketleri olarak nitelendirilemeyecek, ancak Moskova merkezli Komünist Parti'ye karşı ulusal talepleri içinde barındıran muhalefetin merkezine dönüşmüştür.

Diğer taraftan Sovyetler Birliği dağıldıktan sonraki bağımsız Türkmenistan'ın başkentinin siyasal, sosyal, ekonomik ve mekânsal dönüşümünün incelendiği ana bölüm ile ilgili olarak bir noktanın belirtilmesi gerekmektedir. Tarihsel kısımda görüldüğü gibi Aşkabat'ı başkent yapan Sovyet rejimidir. Bu yüzden Sovyet tarihinin ve devlet felsefesinin izlerini Aşkabat'ta görmek mümkündür. Dahası, Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra tüm post-Sovyet kentlerinde ortaya çıkan siyasal ve ekonomik dönüşümün sonuçlarını Aşkabat'ta da görmek mümkündür. Ancak yine de bağımsızlık sonrası Türkmen Devleti'nin politikaları, stratejileri, devlet felsefesi, politik ve ekonomik güç ilişkileri, Aşkabat'ın kendine özgü bir dönüşüm yaşamasına sebep olmuştur.

Başkentte uygulanan politikalarda öne çıkan özellikler şu şekilde sıralanabilir: Ulus-devlet kurma ve serbest piyasa ekonomisine geçme çabalarının küresel dönemde ortaya çıkması, uluslararası ölçekten gelen bir itici güç muhakkak olmuştur. Bunların izlerini Aşkabat'ta yaşanan dönüşümden pek rahat görebileceğimiz gibi Aşkabat'taki bu dönüşüm, aynı zamanda Türkmen Devleti'nin ulus-devlet felsefesini ve serbest piyasa ekonomisine geçişte nelere öncelik verdiğini de görmemizi sağlar. Bu noktada rahatlıkla şunu söylemek mümkündür; Sovyet döneminin izleri ile içiçe geçmiş bir durumda bağımsızlık sürecinde Aşkabat'ın siyasal yapısını, ekonomik, sosyo-mekânsal ve kültürel yapısını şekillendiren temel dinamik, ulus-devlet kurma ve serbest piyasa ekonomisine geçiştir. Ancak yeni dönemin kapsayıcılığı ve radikalliği Sovyet rejimi kadar değildir. Nitekim bu noktada stratejik olarak başkent kaydırma ya da yeni bir başkent kurma ile eskinin başkentini devam ettirme önemli bir göstergedir. Türkmenistan, bu noktada radikal bir dönüşüm ile yeni bir başkent ilan etme yerine Sovyet rejiminden miras kalanları kullanma avantajını seçmiştir. İkinci bir özellik, bağımsızlık sonrası Aşkabat'ı etkileyen; devlet liderinin pozisyonudur. Türkmenistan'ın politik kültüründe varolan baskın devlet lideri anlayışı, bağımsızlık sonrası başkent gelişimini oldukça derinden etkilemiştir. Son bir nokta ise, ulus kimlik ile ilgili olarak

aşiretten ulus devlete geçişte bir başkent olarak ulusal birliği sağlamada başkent stratejik önemde aranması gereken bir olgudur.

Yukarıda saydığımız temel etkenler şüphesiz Aşkabat'ın politik yapısını, ekonomik-sosyal, mekânsal yapısını ve kültürel yaşamını derinden etkilemiştir. Ancak bunların her biri farklı ölçüde etkilenmiştir. Öncelikle Aşkabat'ın kent siyasetinde en çok değişim gösteren sosyo-ekonomik yapı olmuştur. Geçilen serbest piyasa ekonomisi ile beraber yaşanan özelleştirmelerin hem ekonomik sektörlerde hem de yaşam alanlarında gerçekleşmesi, zaten varolan kentsel eşitsizliği daha da artırmıştır. Ancak burada eşitsizliği artıran asıl nokta özelleştirmenin kendisinden kaynaklanmamaktadır. Aşkabat'ta bu noktada bağımsızlık sonrası öne çıkan en önemli sonuç, belki de bir orta sınıfın yaratılamaması ve toplumsal hayatta uçurumun yüksek olmasıdır. Yine bir diğer önemli durum, sosyo-ekonomik hayatla ilgili olarak Aşkabat'ın eskiye göre diğer kentlerden daha fazla gelişmesidir. Sosyal hayatla ilgili etnik mesele diğer bir konudur. Rus azınlık, diğer cumhuriyetlerdeki kadar yoğun olmasa da zaman içerisinde yine de azalma göstermiştir.

Aşkabat'ın sosyo-mekânsal dönüşümünde, baskın lider en önemli etkidir. Bu durum yaşam alanlarından çok kamusal alanlarda bir hegemonya inşa etme çabası olarak görünmesinin yanında, 2006 yılında vefat eden Devlet başkanı Türkmenbaşı'nın da heykellerinin her yerde görünmesine yol açmaktadır. Ulusal birliğin devlet başkanı bünyesinde yaratılma çabası, patriarkal sosyal ilişkilerin bir ürünüdür aslında. Aynı şekilde baskın bir başkent yapısı da böyle düşünülebilir. Yani sosyal ilişkilerin bir ürünü olan devlet yapısı, Türkmenistan'da patriarkal sosyal ilişkilerin, "devlet başkanının kişiliğinde ve başkentte" devletin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. İktidarın mekânsal yansımaları "tek"lik özelliğine sahip patriarkal yapıda kendini modern-merkezi devleti baskın şekilde başkentte somutlaştırmaya sebep olmaktadır. Ayrıca serbest piyasa ekonomisine geçişte, kent ekonomisini döndüren olgunun inşaat sektörü olması, sosyal politikalarda oldukça yetersiz uygulamalar ve kamusal alanlarda baskın şekilde gerçekleşen dönüşüm, serbest piyasa ekonomisinin nasıl bir politik yapı ile entegre olarak şekillendiğini göstermesi açısından önemlidir.

Aşkabat'ın kültürel hayatının bağımsızlık sonrası dönüşümü, Sovyet rejimi kadar kapsayıcı ve radikal projesi olmayan yeni devlet yapısı ile ilgilidir. Buna göre, Sovyet rejimi kültürel aktivitelere oldukça yoğun şekilde önem veren bir rejimdi. Dolayısıyla bugün Aşkabat'ta varolan tiyatrolar, sinemalar, opera salonları büyük oranda Sovyetlerden kalmamıştır. Dahası halkın kültürel aktivitelere katılım düzeyi de önemli ölçüde azalmış, sanatsal faaliyetler giderek gerilemiştir. Genelde folklorik faaliyetler vardır şehirde. Önemli ressamlar, sanatçılar bağımsızlık sonrası toplum nazarında eskisi gibi yüksek bir statüye sahip değildir. Esasında bu durum, sadece Türkmenistan'a özgü olmayıp, tüm Sovyet coğrafyasında yaşanan bir dönüşümdür. Sovyet zamanı toplumsal gruplar içerisinde en büyük düşüşü yaşayan kesimin entellektüeller ve sanatçılar olduğu söylenmektedir.

Bir diğer mesele bu konuda, edebiyat ile ilgilidir. Bağımsızlık sonrası Türkmenistan başkentinde sadece devletin bastığı kitaplar satılmaktadır. Aynı durum eğitim kurumları ve akademik dünya için de geçerlidir. Ancak tüm bunların bağımsızlık ile ortaya çıktığını söylemek haksızlık olacaktır. Çünkü orta Asya, Sovyetlerin bu entelektüel birikiminden çok az faydalandırılmıştır. Bu durum özellikle orta Asya'da diğer bölgelere göre çok daha büyük etki yaratmıştır. Çağdaşlaşma ve uluslaşma sürecinde yenilikçi Cedid hareketinin başını çektiği "hocalar"a karşı verilen mücadelenin de önemli sacayağı olan kadın konusu, Sovyetlerin hücum politikası ile somutlaşmıştır. Böylece kadın toplumsal hayatta işgücü olarak yer almaya başlamıştır.

Göçebe toplumun "kadın"ı aslında Kazakistan ve Kırgızistan örneğinde olduğu gibi toplumsal hayatta aktifken Türkmenistan, Hanlık dönemlerinde Özbek hanlıklarına bağlanması, dahası İran ve Ortadoğu ile yakınlığı ve en önemlisi İslamın yayılma döneminde Arapların orta Asya'daki merkezinin Horasan olması (Merv etrafı) dolayısıyla muhafazakârlaşan bir toplumdur. Dolayısıyla Sovyetlerle kadının toplumsal hayatta görünür olmaya başladığı Aşkabat'ta en radikal dönüşüm, bağımsızlık sonrası bu alanda oluşmuş ve Aşkabat'ın Sovyet döneminden kalma bu modern kazanımı diğer kentlere aktarılması gerekirken tam tersi Aşkabat'ın muhafazakârlaştığı görülmektedir. Esasında başkent muhafazakârlaşması, devletin de muhafazakârlaştığının göstergesidir. Bunu özellikle kadın-erkek ilişkilerinde görmek mümkündür. Çalışma hayatında kadın oranının düşmesi ve evlilik yaşının giderek düşmesi de buna kanıttır. Dahası, yurt dışına okumaya giden gençlerden en az kız öğrenci sayısı da Türkmenistan'a aittir.

Esasında tüm bu süreçler Aşkabat'ın kent siyasetinin birer parçası olmakla beraber ve bundan ayrı düşünülmesinin imkânsızlığıyla beraber, bir diğer mesele, başkent için bağımsızlık sonrası kent siyasetinin temel iki meselesidir: Kent yönetimleri yani yerel yönetim konusu ve yerel yönetimlerin yetki ve görevleri. Aşkabat'ın yerel siyasetinin incelendiği alt başlıkta, yerel yönetim konusu dar anlamıyla ele alınmamış, merkez-yerel ilişkisi ve yerel sosyal ilişkilerin yerel siyasetteki önemi de vurgulanmaya çalışılmıştır. Örneğin, Türkmenistan'da sosyal ilişkiler dendiğinde de ilk olarak yakın döneme kadar yarı göçebe bir yaşama sahip olan aşiret yapısının kendisi karşımıza çıkmaktadır. "Türkmenistan'da merkez-yerel arasındaki ilişkinin özelliklerinin belirlenmesinde aşiret yapısına dayalı toplumsal ilişkilerin bir önemi var mıdır?" sorusuna yanıt aranmıştır.

KAYNAKLAR

- Akbarzadeh, Shahram (1999). “National Identity and Political Legitimacy in Turkmenistan”, Nationalities Papers, Vol. 27, No. 2, pp. 271-290
- Anceschi, Luca (2009).** “Turkmenistan’s Foreign Policy: Positive Neutrality and the Consolidation of the Turkmen Regime”, **Asian Politics & Policy, Volume 1, Issue 3, pages 549–551**
- Andrusz, G.; Harloe, M. (1996). “Urban and Regional Change and Conflict in Post Socialist Societies”, Szelenyi, I.(eds.) Cities after socialism. Blackwell Oxford
- Boworth, Edmund (2007). *Historic Cities of the Islamic World*, Tutasub Brill, Boston
- Burlachenko, I. (1963). *Ozbekistan Sanaoti ve Kuruluşining Yanada Rivoçlanishi*, Kizil Ozbekistan, Pravda Vostovka, Uzbekistan Surh, Toshkent
- Carr, E.H. (1998). *Bolşevik Devrimi 2: Sovyet Rusya Tarihi*, Çev: O. Suda, Metis Yayınları, İstanbul
- Cesar, Mustafa (2007). “Türkmenistan’ın Serbest Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinden Onbeş Yıl”, Bağımsızlıklarının 15. Yılında Türk Cumhuriyetleri, ed. Kavuncu, O.&Korkmaz, A., TOBB, Ankara, s. 107-141
- Edgar, Adrienne Lynn (2004). *Tribal Nation: The Making of Soviet Turkmenistan*, Princeton University Press, New Jersey
- Edgar, Adrienne Lynn (2007). “The Turkmen Nomads”, Everyday Life in Central Asia, ed. Sahadeo&Zanca, Indiana University Press, Indiana
- Elibüyük, Mesut & Altıbayev, Gurbanmurat (2002). *Türkmenistan’ın Ekonomik Atlası*, TİKA, Ankara
- Evans, Alfred B. (2000). “Economic Resources and Political Power at the Local Level in Post-Soviet Russia”, Policy Studies Journal, vol. 28, no. 1, pp. 114-133
- Fliege-Sailer, Ulrike (1999). “Characteristics of Post-Socialist Urban Transformation in East Central Europe”, Geo-Journal 49: 7-16
- French, R.A. (1979). “The Individuality of The Soviet City”, The Socialist City; Spatial Structure and Urban Policy, ed: French, R.A.&Hamilton, F.E., John Wiley&Sons, New York
- Frolic, B. Micheal (1970). “The Soviet Study of Soviet Cities”, The Journal of Politics, v. 32, n.3, pp. 675-695
- Gentile, Micheal (2004). “Divided post-Soviet small cities? Residential Segregation and Urban Form in Leninogorsk and Zyryanovsk, Kazakhstan”, Human Geography, vol. 86, no. 2, pp. 117-136
- Gilison, Jerome (1975). *The Soviet Image of Utopia*, The Johns Hopkins University Press, London
- Harris, Chauncy D. (1970). *Cities of The Soviet Union; Studies in Their Functions, Size, Density, and Growth*, The Association of American Geographers, USA
- Hiro, Dillip. (2009). *Inside Central Asia*, Peter Mayer Publishers, New York
- Horak, Slavomir & Sir, Jan (2009). *Dismantling Totalitarianism? Turkmenistan under Berdimuhamedow*, Silk Road Paper, Central Asia-Caucasus Institute, Washington
- Hramov, V. M. & Orazgulyev, G. (2012). *Dedicated to the 20th Anniversary of the Independence of Turkmenistan*, Turkmen Devlet Yayınevi, KBK 66.3 (2 Tü)+66.4 (2 Tü), Aşkabat
- Işık, Abdurrahman (2006). *Serbest Piyasaya Geçiş Ekonomilerinde Gerçekleştirilen Reform Hareketi ve Türkmenistan örneği*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış doktora tezi, Bursa 2006

- Ismoilova, J. (2004). 19. Asrning İkkinchi Yarmi - 20. Asr Boshlarida Toshkentning Yangi Shahar Kısmi Tarihi, Fan va Tehnologiya, Toshkent
- Kılış, Fatma (2012). "Mimari", TÜRKSOY Dergisi Türkmenistan Özel Sayısı, sayı: 37/Mayıs 2012, s. 60-67
- Knowlton, MaryLee (2006). *Cultures of the World: Turkmenistan*, Marshall Cavendish Benchmark, New York
- Kosenkova, Y, L (2000). *Sovyetkiy Gorod, 1940s - Pervoy Palavinni-, 1950s – Godov*, URSS, Moskva
- Koşak, Fatih (2006). *Türkmenistan Ahal Bölgesi Coğrafi Etüdü*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Ysayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007
- Kuru, Ahmet (2002). "Between the state and cultural zones: nation building in Turkmenistan", *Central Asian Survey*, 21(1), 71–90
- Lehmann&Ruble (1997). "From Soviet to European Yaroslavl: Changing Neighborhood Structure in Post-Soviet Russian Cities", *Urban Studies*, vol. 34, no. 7, pp.1085-1107
- Morrison, Alexander (2007). "Revolutsiyanaoborot. Srednyaya Aziya mezhdı padeniemsarskoi imperii i obrazovaniem SSSR (A revolution in reverse. Central Asiabetween the fall of the Tsarist empire and the creation of the USSR)", *Central Asian Survey*, 28(4), pp.435-438
- Nichol, Jim (2012). *Turkmenistan: Recent Developments and U.S. Interests*, CRS Report for Congress, Congress Research Services
- Oğuz, Esadullah (1996). *Türkmenistan: Stalin'den Niyazov'a*, Düşün Yayınları, İstanbul
- Orazgulyev, G (2013). *Aşgabat: Bahtiyarlık Dövrünün Şaheri*, Türkmen Devlet Neşriyatı gullugu, Aşgabat
- Petruccioli&Gangler (2004). *Bukhara the Eastern Dome of Islam*, Axel Menges, Stuttgart
- Peyrouse, Sebastien (2012). *Turkmenistan: Strategies of Power, Dilemmas of Development*, M.E. Sharpe, New York
- Pottenger, John R. (2004). "Civil Society, religious freedom, and Islam Karimov: Uzbekistan's struggle for a decent society", *Central Asian Survey*, 23: 1, pp. 55-77
- Roux, Jean-Paul (2006). *Orta Asya: Tarih ve Uygarlık*, çev. Lale Arslan Özcan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul
- Roy, Oliver (2000). *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*, çev. Mehmet Moralı, Metis Yayınları, İstanbul
- Safronov, Roustem (2000). "Islam in Turkmenistan: the Niyazov Calculation", *Islam and Central Asia: an Enduring Legacy or Evolving Threat?*, ed.Sagdeev&Eisenhower, Center for Political and Strategic Studies, Washington, pp.73-92
- Schuyler, Eugene (2007). *Türkistan: Batı Türkistan Hokand Buhara ve Kulca Seyahat Notları*, Paradigma Yayınları, İstanbul
- Sigurd, Grava (1993). "The Urban Heritage of the Soviet Regime: The Case of Riga, Latvia", *Journal of the American Planning Association*, 59: 1, pp. 9-30
- Swearer, Howard R. (1962). "Decentralization in Recent Soviet Administrative Practice", *Slavic Review*, vol. 21, no: 3, pp: 456-470,
- Tan, Orhan (2000). *Merv 2500*, TÜRKSAV, Ankara
- Tazmini, Ghonchek (2001). "The Islamic Revival in Central Asia: a potent force or a misconception?", *Central Asian Survey*, 20 (2001): 1, 63-83

- Togan, Isenbike (2012). “Bugünü Anlamak İçin Orta Asya Tarihine bir Bakış”, ed. Aydingün&Balım, Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri, Türk Dilli Halklar – Türkiye İle İlişkiler, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 2012
- Yıldırım, Erdoğan (2012). “Türkmenistan: Aşiretten Ulusal Birliğe”, ed. Aydingün&Balım, Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri, Türk Dilli Halklar – Türkiye İle İlişkiler, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara 2012
- Yıldız, Fırat (2006). “Turkmenistan”, pp.141-166
www.silkroadstudies.org/new/docs/publications/GCA/GCAPUB-05.pdf
- Ziyayev, Hamid (2007). *Türkistan’da Rus Hakimiyetine Karşı Mücadele*, Çev. Ayhan Çelikbay, Türk Tarih Kurumu, Ankara

İnternet Kaynakları

- Aşgabat (Ашхабад) – столица Туркмениш/История Ашхабада. Памятники и фото Ашхабада. Погода в Ашхабаде*/<http://www.turkmenistan.orexca.com/rus/ashgabat.shtml>
Elibüyük-Altıbayev 2002; *Türkmenistan Ekonomi Atlası, TİKA, s.20*
“Cities of the Soviet Union, studies in their functions, size, density, and growth,” by Chauncy D. Harris, 1970, *The Association of American Geographers*, p. 290-291
- Gundogdiyev Ovez. “How Old is Ashgabat?”, pp.1-5, <http://turkmeniya.tripod.com/id27.html>
- История города/<http://www.ashgabat.gov.tm/ru/2013-05-12-16-34-46/2013-05-12-16-36-50>
- Türk Cumhuriyetleri Anayasaları/TURKPA/<http://www.turk-pa.org/documents/turk-t.pdf>
- Türkmenistan bedava arsa dağıtacak/24 Şubat 2014/ <http://www.aa.com.tr/tr/dunya/292724--gurbanguli-berdimuhamedov>

Fotoğraf Kaynakları

- Fotoğraf 4.3, 4.4 alfaengineering.ru
- Fotoğraf 4.5 <http://abasayyoh.com/country/turkmenistan/ashgabat.html>
- Fotoğraf 4.6 <http://www.alan-perlman.com/asia/turkmenistan-ashgabat-architecture-2008/>
- Fotoğraf 4.7 <http://maralkacan.blogspot.com.tr>
- Fotoğraf 4.8 <http://sendenvebenden.blogspot.com.tr>
- Fotoğraf 4.9 <http://www.skyscrapercity.com/showthread.php?t=507240>
- Fotoğraf 4.10 <https://cccprally.wordpress.com/2011/09/03/caspian-crossing-and-turkmenistan>
- Fotoğraf 4.11 <https://londontosydneybybike.wordpress.com/photos-central-asia/turkmenistan-040>
- Fotoğraf 4.12 <http://uz.ca-news.org/print:29277>
- Fotoğraf 4.13 <https://plus.google.com>
- Fotoğraf 4.14 <http://balkansyakh.com/avaza.html>
- Fotoğraf 4.15 <http://commons.wikimedia.org>

AŞKABAT FOTOĞRAFLARI

• TÜRK DÜNYASI BAŞKENTLERİ •

Fotoğraf 4.1 Aşkabat'tan bir görünüm

Fotoğraf 4.2 Türkmen halı örnekleri

Fotoğraf 4.3 Buğday Müzesi

Fotoğraf 4.4 Kùltür ve Eğlence Merkezi

• TÜRK DÜNYASI BAŞKENTLERİ •

Fotoğraf 4.5 Televizyon Kulesi

Fotoğraf 4.6 Tarafsızlık Kulesi

Fotoğraf 4.7 Sağlık Bakanlığı binası

Fotoğraf 4.8 Oğuz Kağan Heykeli

Fotoğraf 4.9 Cumhurbaşkanlığı Sarayı

Fotoğraf 4.10 Türkmenbaşy Mozolesi

• TÜRK DÜNYASI BAŞKENTLERİ •

Fotoğraf 4.11 Aşkabat giriş kapısı

Fotoğraf 4.12 Aşkabat genel görünüm

Fotoğraf 4.13 Aşkabat genel görünüm

Fotoğraf 4.14 Avaza Turistik Bölgesi

Fotoğraf 4.15 Aşkabat'ta bir park

V.BÖLÜM

BAKÜ

Arş. Gör. Gökhan Alper Ataşer

Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Ankara

eposta: alper.ataser@gmail.com

Arş. Gör. Leyla Sayfutdinova

Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, Ankara

eposta: leylasayf@gmail.com

Giriş

Bakü, petrolün var ettiği ve şekillendirdiği bir şehirdir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin başkenti olan Bakü, coğrafi konumu, tarihsel geçmişi ve sahip olduğu özellikler nedeniyle çok yönlü ve karmaşık bir kimliğe sahiptir. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında kentin geleneksel yapısının üzerine uluslararası, kozmopolitan bir şehir inşa edilmiş, ardından bu yapı, bir Sovyet başkenti olarak yeni bir boyut kazanmıştır. Bağımsızlığın ardından enerji kaynaklarının üzerinde tam kontrolü sağlayan Azerbaycan'da Bakü, bağımsız ulusun başkenti olarak yeniden şekillenmeye başlamıştır. Geçen yüzyılın başlarındaki yaklaşık iki yıllık bağımsızlık deneyiminin ardından 1991'de egemenliğini tekrar elde eden Azerbaycan'ın¹ başkenti olarak bugün örneğine pek az yerde rastlanacak hızlı bir değişim geçirmektedir. Ülke siyasetinin, ekonomisinin ve kültürünün merkezi durumundaki Bakü, petrol ve doğalgazdan gelen zenginliğin en belirgin biçimde yoğunlaştığı son derece dinamik bir şehirdir. Öte yandan şehir, Azerbaycan'ın küresel siyaset, ekonomi ve kültür ile en güçlü bağlarını kuran mekândır. Bakü'de değişim dinamiklerinin çeşitliliği ve değişimin hızı, günümüzde kentin fiziksel görünüşü kadar kimliğini de belirlemektedir. Bağımsızlık sonrasında karşılaşılan en ciddi toplumsal ve siyasal hedeflerden birisi olan ulus inşası (ya da yeniden inşası) sürecinde Bakü'nün oynadığı rol de bu şekilde anlaşılabilir. Kentsel mekânı dönüştüren fiziksel değişim ve diğer pratikler, Azerbaycanlı kimliğini tanımlama çabalarından ayrı düşünülemez.

Bakü'nün geçmişinin ve bugününün Azerbaycan'da millî kimlik ve ulus inşası bakımından ele alınacağı bu bölümde hem kronolojik hem de tematik bir yapı takip edilecektir. Bu amaçla kentin fiziki ve coğrafi özelliklerinin ardından öncelikle Rus İmparatorluğu öncesi dönem, kentin özellikle kültürel ve etnik temellerinin oluşumu açısından incelenecektir. Ardından Çarlık Rusyası kontrolündeki dönemin incelendiği kısımda ulus inşasının başlangıcını oluşturan politik, ekonomik ve kültürel modernleşme süreçleri ele alınacaktır. Bir diğer deyişle Azerbaycan'da modern ulus-devletin ortaya çıkış sürecinin karakteristik özellikleri özetlenecektir. Daha sonra 1918-1920 arasında Azerbaycan'ın ikinci büyük kenti ve ulus-devlet inşasında önemli bir yere sahip Gence'nin ardından bağımsız Azerbaycan devletinin başkenti olarak oynadığı rol tartışılacaktır. Sovyetler Birliği'ne dâhil olmasının ardından Bakü'de yaşanan değişimler, iki ayrı dönemde incelenecektir. Azerbaycan'ın Sovyet geçmişinin ilk evresi olarak 1920-1945 arasında yer alan sosyalist kuruluş ve savaş yıllarında Bakü'de yaşanan değişiklikler ele alınacaktır. 1945-1991 dönemi ise savaş sonrası Bakü'nün başkent olarak kimliği, ileri sosyalizm koşulları ve Sovyetlerin çözülüş sürecinde yaşanan gelişmeler ve ortaya çıkan yeni dinamikler bakımından incelenecektir. Bu kıs-

1 Bu metinde Azerbaycan ismi, günümüz Azerbaycan Cumhuriyeti sınırları içerisinde kalan bölgeye atıfla kullanılmaktadır. Gerekli yerlerde, İran İslam Cumhuriyeti içerisinde kalan ve Azerbaycan Türkleri'nin yoğun olarak yaşadığı coğrafya, İran Azerbaycan'ı olarak ifade edilecektir.

mın ardından bağımsızlık sonrasında Azerbaycan ve Bakü'de ortaya çıkan ve özellikle ulus-devlet inşasının seyrini belirleyen olgular, üç ana başlık altında ele alınacaktır. Bakü'nün yerel siyaset ve yerel yönetim bakımından değişen rolü ilk başlıktır. İkinci olarak Bakü'de kentin fiziki dönüşümü ve ulus inşası arasındaki ilişki tartışılacaktır. Son olarak özellikle son yıllarda Bakü'yü küresel kültürle buluşturan ve kentin kimliğinde kalıcı izler bırakan uluslararası etkinlikler özetlenecektir.

Fiziki Özellikler

Bakü, Hazar Denizi'nin Batı kıyısındaki Abşeron Yarımadası'nın güney sahilinde yer almaktadır. Deniz seviyesinden 28 metre aşağıda yer alan Bakü, dünyanın deniz seviyesinden aşağıdaki tek başkenti ve en kalabalık şehridir. Bir zamanların küçük sahil yerleşimi, bu günlerde 3,5 milyon civarındaki nüfusu ile eski kale duvarlarının kuzeyine ve batısına doğru göz alabildiğince uzanmaktadır. Azerbaycan'ın dokuz milyonun üzerindeki nüfusunun dörtte birinden fazlası, Bakü büyükşehir sınırları içerisinde yaşamaktadır. Şehrin tarihî merkezi olan İçeri Şehir, kalın surlarla çevrilmiştir ve doğal bir liman olan körfeze bakan bir tepede kurulmuştur. Yüzyıllar boyunca Bakü şehrinin en büyük kısmını oluşturan İçeri Şehir, artık UNESCO Dünya Mirası listesine de alınmış ve uzun zamandır Bakü'nün sembolü olan gizemli Kız Kalesi² de dâhil olmak üzere çok sayıda tarihî eser ve anıta ev sahipliği yapmaktadır. Bakü'nün çevresi, küçük göllerin ve ünlü çamur volkanlarının da olduğu kurak bozkırlarla çevrilidir. Yüzyıllardan bu yana süren petrol üretimi nedeniyle oluşan kirlilik, Bakü'nün en büyük çevre problemlerinden birisidir.³ Bakü, birinci derece deprem bölgesinde yer almaktadır ve en son büyük deprem 2000 yılında yaşanmış, resmî bilgilere göre 31 kişi yaşamını kaybetmiştir.⁴ Deprem haricinde Bakü'yü tehdit eden bir diğer doğal tehlike, Hazar Denizi'nde nedeni açıklanmayan deniz seviyesi değişimleridir. Subtropikal yarı kurak iklime sahip Bakü'de yazları kurak ve sıcak, kışları ise serin ve yağmurlu geçer. Yılda genellikle bir kaç defa kar da yağar. Yaz sıcaklıkları, *hazri* adı verilen ve Hazar'dan esen serin rüzgârlar sayesinde bunaltıcı değildir. Haydar Aliyev Uluslararası Havaalanı ve Bakü limanı ile güney Kafkasya'nın önemli yolcu ve mal taşımacılığı merkezlerindedir. 1884'te açılan Transkafkasya Demiryolu ile Karadeniz ve Orta Asya ülkelerine ulaşım sağlanmaktadır. Bakü-Supsa ve Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hatları, Azerbaycan petrol ve doğalgazının büyük kısmını dünya pazarlarına ulaştırmaktadır.

2 Kız Kalesi'nin ne zaman, hangi amaçla ve kimler tarafından inşa edildiğine dair farklı görüşler olsa da, kesin olarak bilinmemektedir.

3 Yüzyıllardır devam eden petrol sondajı ve üretimi toprak, hava ve suda büyük kirlilik yaratmıştır. SSCB döneminde ağır sanayi ve kimya fabrikalarının yoğun bir şekilde Bakü ve onun uydusu kasabası olan Sumgayıt'a inşası da kirliliğin temel sebeplerindedir.

4 "Deaths from Earthquakes in 2000" URL: http://earthquake.usgs.gov/earthquakes/eqarchives/year/2000/2000_deaths.php

5.1 Sovyetler Birliği Öncesi Bakü

Bu bölümde Bakü'nün tarihi, şehrin Sovyet dönemine kadar geçirdiği önemli kırılma dönemleri göz önünde bulundurularak şu alt başlıklar altında incelenmiştir: Rus İmparatorluğu öncesi, Rus İmparatorluğu dönemi, Petrol patlaması ve Azerbaycan Halk Cumhuriyeti dönemi.

5.1.1 Rus İmparatorluğu Dönemi Öncesi Bakü

Bakü'nün kadim geçmişi, hem tarihî hem de popüler gizemlerle ve mitlerle iç içe geçmiştir. Bakü, tahminlere göre çok eski bir tarihe sahiptir ancak ilk yerleşim ve kuruluş tarihleri tam olarak bilinmemektedir. İçeri Şehir ve çevresindeki mevcut en eski yapılar M.S. sekizinci yüzyıla aitken, M.S. beşinci yüzyıla ait yazılı kaynaklarda Bakü'den bahsedilmektedir (Ashurbeyli 2006: 31). Ancak Bakü'de yerleşimin bundan daha öncesine dayandığı düşünülmektedir (İlkin 2004: 3). Bu tahmin, İçeri Şehir'deki arkeolojik çalışmalarda bulunan duvar ve seramik kalıntılarına dayanmaktadır (İbid, 15-26). Ayrıca, M.S. birinci yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun Kafkasya'ya bir sefer düzenleyerek Bakü civarına kadar geldiği, bugün şehrin yakınındaki Ramana köyünde bulunan yazıtlardan bilinmektedir.

Ancak Bakü'nün tarihine dair arkeolojik araştırmalar, Hazar Denizi'nde tarih boyunca meydana gelen dikkate değer boyutlardaki su seviyesi değişiklikleri nedeniyle tam olarak yapılamamaktadır. İçeri Şehrin kıyı çizgisine çok yakın olması nedeniyle, mevcut arkeolojik buluntulardan çok daha fazlasının su veya deniz yatağı altında olduğu tahmin edilmektedir (Nasirova 2000). Sebebi açıklanamayan bu su seviyesi değişiklikleri, Hazar Denizi'nde pek çok defa meydana gelmiştir. Örneğin, sadece yirminci yüzyılda su seviyesi üç defa değişmiştir. Avrupalı gezginlerin on yedinci yüzyılda resmettiği şekliyle Bakü Kalesi'nin surları, sahile şimdikinden çok daha yakın konumdadır. Su seviyesindeki değişikliklerin en büyüğü M.S. dördüncü yüzyılda meydana gelmiş ve bunun sonucunda şehrin bazı kısımları su altında kalmıştır (Ashurbeyli 1992: 33). On dokuz ve yirminci yüzyıllarda yapılan arkeolojik çalışmalarda, deniz yatağında yer alan bir duvar ve yol kalıntısı gözlenmişse de, bunlarla ilgili sistematik bir çalışma yapılmamıştır.⁵ Bakü'nün, Abşeron Yarımadası'nda bulunan, şu anda Hazar kıyısının açığında bir ada hâline dönüşmüş olan Nargin gibi, diğer yerleşim yerleri ve kaleleri de içeren daha büyük bir sistemin parçası olduğuna dair görüşler mevcuttur (ibid).

5 Bu kalıntıların daha geç bir dönemden, örneğin şu anda kendisi de su altında bulunan Sabayıl Kalesi ile aynı dönemde, yani on üçüncü yüzyıldan kalmış olması da muhtemeldir.

Resim 5.1. Bakü'nün 1683 yılındaki görünümü⁶
(1734 tarihli Johann Baptist Homann Atlası'ndan)

Şehrin geçmişi gibi, isminin de kaynağı hakkında farklı görüşler öne sürülmektedir. Bakü sakinlerinin çoğunun da paylaştığı popüler bir görüşe göre şehrin adı Farsça “Bad-Kube”, yani “rüzgârlı yer” anlamına gelen kelimelerden günümüzde de iyi bilinen sert kuzey rüzgârlarına atıfla türetilmiştir (İlkin 2006: 10). Ancak Aşurbeyli ve bazı diğer araştırmacılar, bunun sonradan yaratılmış bir yorum ve halk etimolojisi olduğu görüşündedir. Aşurbeyli'ye göre Bakü ismi, dokuz ve onuncu yüzyıla ait el yazmalarında da rastlanan Ateş-Bhagavan ya da sadece Bhagavan kelimelerinden türetilmiştir (Ashurbeyli 1992: 43). Bu isim, Tanrı ya da Güneş anlamına gelen kadim Hint-Avrupa kökenli *baga* (ya da *Bhaga*) kelimesinden gelmektedir. Bu açıklama, üçüncü ve yedinci yüzyıllarda hüküm sürmüş Sasani hanedanlığı döneminin dini olan Zerdüştlükte Bakü'nün temsil ettiği role işaret eder: topraktaki yarıklardan yer-yüzüne çıkarak yanan doğalgaz kaynakları, Bakü ve çevresini ateşe tapan Zerdüştlere için önemli ibadet merkezlerinden birisi hâline getirmiştir.

Bakü, doğuda Hazar Denizi ile batıda Büyük Kafkaslar, kuzeyde Derbend ile güneyde Kür nehirlerinin denize döküldüğü yer arasında kalan Şirvan bölgesinin bir

6 <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/1305434>

parçasıdır. Siyasi olarak Bakü ve tüm Şirvan bölgesi, M.S. üçüncü yüzyıldan sonra Sasani İmparatorluğu'nun kuzey satraplığının bir parçası haline gelmiştir (Chaumont 1985). M.S. yedinci yüzyıl ortalarında, Güney Kafkasya'nın geri kalanı ile birlikte Bakü de Arapların kontrolüne girmiştir. Bu siyasi durum içerisinde Bakü, Araplarla uzun süre rekabet içerisinde olan Türkî Hazar birliklerini engelleyen kalelerden birisi olarak önemli bir askerî role sahip olmuştur. Buna ek olarak Hazar-aşırı ticaretin önemli limanlarından birisi olması da Bakü'nün önemini artırmıştır. Bakü'nün petrol kaynakları ise Arap askerî birlikleri için önemli bir kaynak teşkil etmiştir. Halifeliğin zayıflamasının ardından Bakü, Selçuklu Türklerinin kontrolüne girmiştir (Ashurbeyli 1992: 89).

Şehrin tarihindeki ilk büyük siyasal ve kültürel yükseliş dönemi on ikinci yüzyıl sonunda, Selçuklu devletine bağlı Şirvanşahlar'ın fiili otonomi kazanarak başkentlerini, bir deprem sonucu zarar gören ve Şirvan'ın tarihî merkezi olan Şamakhî'den Bakü'ye taşımaları sonucunda başlamıştır. Bugün İçeri Şehir'de hâlen görülebilen tarihî yapı ve abidelerden pek çoğu, örneğin kale surları, çok sayıda cami, mescit ve Kız Kalesi (Ashurbeyli 1992: 141-153) bu döneme aittir.⁷ Bu dönemin bir diğer yapısı olan Sabayıl Kalesi, günümüzde Bakü açıklarında, Hazar Denizi'nin suları altında kalmıştır. Bu kaledeki arkeolojik araştırmalar, Hazar Denizi'nin yirminci yüzyıldaki en düşük su seviyesinin gözlendiği 1946 ile 1962 yılları arasında gerçekleştirilmiştir. Bu araştırmalar sırasında, kalenin ölçümleri yapılmış, haritası çıkarılmış, çok sayıda eser ve anıt buradan anakaraya taşınmıştır. Kalenin çok sayıda işlevi olduğu düşünülmektedir. Liman, kale surları ve gözetleme kuleleri ile Şirvanşahlar'ın ikamet edebileceği bir saray, bu kalede bulunan yapılarıdır. Ancak on dördüncü yüzyılda deniz sularının hızla yükselmesiyle bu kale sular altında kalmıştır. Günümüzde İçeri Şehirde bulunan Şirvanşahlar Sarayı, bu zorunlu taşınmanın ardından onbeşinci yüzyılda tamamlanmıştır. Sabayıl Kalesi'nin kaderini paylaşmaması için, söz konusu saray, İçeri Şehrin ortasında, körfeze hâkim durumdaki tepenin üzerine inşa edilmiştir.

Şehrin bu dönemde surlarla çevrilmesi, askerî bir merkez olarak önemini artırmıştır. Azerbaycan ve Güney Kafkasya'nın ileriki bir kaç yüz yıl boyunca önce Moğollar ve ardından Timur dönemlerinde bir mücadele alanı haline gelmesi bunun göstergesidir. Şirvanşahlar Sarayı, bir dönem bu bölgeyi yöneten İlhanlı Hanedanı'nın da kışlık ikametgâhı olarak kullanılmıştır (Ashurbeyli 1992: 95).

7 Kız Kalesi'nin on ikinci yüzyıldan kalma olduğu iddiası tartışmalıdır. Çok sayıda araştırmacı kalenin altı veya yedinci yüzyılda inşa edildiğini, daha sonra on ikinci yüzyılda restore edildiğini düşünmektedir. Kalenin mimari tarzı, hem Abşeron yarımadasındaki diğer kulelerden, hem de Bakü'de on ikinci yüzyılda inşa edilen diğer tüm yapılardan farklıdır. Kalenin on ikinci yüzyıldan kalma olduğu düşüncesi, girişin üzerindeki bir kitabeye dayanmaktadır, ancak bazı araştırmacılar kitabenin inşa sırasında değil, onarım sırasında kuleye yerleştirildiğini düşünmektedir.

Bakü ve çevresini yöneten Şirvanşahlar dönemi, onaltıncı yüzyılda son bulmuştur. 1501'de Safevi devletinin başındaki Şah İsmail, uzun bir kuşatmanın ardından şehri ele geçirmiştir. Önce, Şirvanşahlar'ın haraç ödemek şartıyla yönetici olarak kalmalarını tercih etmiştir. Ancak 1525'te Şah İsmail'in ölümünün ardından Şirvanşah Şahrüh, Safevi Devleti'ne karşı başarısız bir isyan girişiminde bulunmuştur. Şah İsmail'in oğlu olan Birinci Tahmasb, Şahrüh'u idam ettirerek Şirvanşah hanedanlığını sona erdirmiştir (Ashurbeyli 1992: 101-103). Bakü'nün Şah İsmail tarafından ele geçirilmesinin en önemli sonucu, kentte ve bölgede Şii inancının yerleşmesi olmuştur (Altstadt 1992: 5). Bilindiği gibi Şiiliği Safevi devletinin resmî dini hâline getiren Şah İsmail, aynı dönemde Osmanlı Devleti ile bölge hâkimiyeti için mücadeleye girmiştir. İki ülke arasındaki savaşlarda Bakü, önemli hedeflerinden birisi olmuştur. Şehir, 1618'de iki devlet arasında imzalanan barış anlaşması ile kalıcı olarak Safevi kontrolüne girene kadar pek çok kere el değiştirmiştir. Ancak Osmanlı-Safevi savaşlarının şehir üzerinde yıkıcı etkileri olmuştur. Kale surlarının büyük kısmı ile terk edilmiş durumdaki Şirvanşah Sarayı, çarpışmalar nedeniyle büyük zarar görmüştür (Ashurbeyli 1992: 195-204).

Rus İmparatorluğu'nun Bakü'ye olan ilgisi on altıncı yüzyıl sonlarında başlamıştır. Şah Abbas 1590'da Bakü ve Derbend'i, Osmanlılara karşı savaşta destek karşılığında Rusya'ya bırakma kararı almıştır (Fərzəlibəyli 2004: 106). Ancak bu anlaşma, bir yandan Şah Abbas'ın Osmanlılara karşı önemli askerî galibiyetleri, diğer yandan Rusya'nın kendi iç siyasi sorunları ile uğraşmak zorunda kalması nedeniyle yürürlüğe konamamıştır. Rusya'nın bu bölgeyi ele geçirmek üzere bir sonraki ciddi girişi mi 1723'te Büyük Petro döneminde Bakü ve Derbend'in ele geçirilmesi ile olmuştur. Rusya'nın bu bölgeyle ilgilenmesinin iki nedeni vardır. Çar Büyük Petro, bir yandan Osmanlı yayılmasını durdurmak, diğer yandan da Doğu'ya, özellikle de Hindistan'a giden ticaret yollarına doğrudan sahip olmak istiyordu. Bu dönemde, doğu ile ticaretin büyük kısmı Osmanlı topraklarından geçmekteydi. Ancak 1725'te Petro'nun ölümünün ardından Rus İmparatorluğu, kontrolü zaten oldukça maliyetli olan bu bölgeyi elinde tutmaya yetecek kadar siyasi irade gösterememiş, nihayet 1732'de Reşd Antlaşması ile bu bölge, ileride Osmanlılara verilmeyeceği şartı ile İran'a bırakılmıştır (Ashurbeyli 1992: 221-222).

1747'de Nadir Şah'ın ölümü ile İran İmparatorluğu zayıflamış ve merkezî gücü azalmış, bunun sonucu olarak bağlı bölgelerin pek çoğu hukuken olmasa da fiili olarak bağımsız hâle gelmişlerdir. Azerbaycan'da bu dönem bölgenin, yerel yöneticiler, yani hanlar tarafından idare edilen çok sayıda küçük feodal devlet tarafından paylaşıldığı "hanlıklar dönemi" olarak bilinmektedir. Merkezinde Bakü'nün olduğu Bakü Hanlığı, Abşeron yarımadası ile şehir etrafındaki köylerin kontrolünü elinde tutmaktaydı. Bakü Hanlığı siyasal açıdan zayıf olmasına karşın, bölgenin geleneksel ihrac ürünleri olan petrol ve tuz ticareti sayesinde ekonomik olarak iyi durumdaydı. Bu dö-

nemde petrolün öneminin artmaya başlaması ile Bakü, pek çok yerel siyasi aktör için önemli bir hedef hâline gelmiştir. Komşu hanlıkların liderleri, özellikle Kuba Hanlığı, Bakü'yü elde edebilmek için mücadele hâlindeydi. 18inci yüzyılın ikinci yarısında Rusya'nın bölgedeki çıkarları daha çok ticariydi. Ancak yerel yöneticiler sıklıkla, Rus askerî gücü tarafından desteklenmeyen Rus tüccarlar yerine doğrudan Rusya ile ticaret yapmaktaydı.

1790'larda İran'ı yöneten Kajar hanedanından Ağa Muhammed Han, iç muhalefeti bastırarak imparatorluğunun merkezî gücünü yeniden tesis etmeye başlamıştır. Bu amaçla Güney Kafkasya ve buradaki fiilen bağımsız hanlıkları da kontrol etme çabaları, Çariçe Katerina'nın da aynı bölgeyi ele geçirmek için faaliyetlerini artırmasına neden olmuştur. 1795'te Ağa Muhammed Han Tiflis'i ele geçirince Rus birlikleri de Azerbaycan'ın şehir ve kasabalarını işgal etmeye başlamıştır. Ancak Çariçe Katerina'nın 1797'de ölümü üzerine tahta geçen oğlu Birinci Paul, Rus birliklerinin Azerbaycan'dan çıkması emrini vermiştir. Bakü nihai olarak ise 1806'da Rus ordusu tarafından işgal edilmiştir. Kafkasya'daki Rus birliklerinin komutanı General Tsitsianov'un Bakü'yü teslim almak isterken öldürülmesi sonucu Rusya'nın intikam alacağı korkusu ile Bakü hanı ve ailesi şehri terk etmiş, böylece Bakü hanlığı da fiilen ortadan kalkmıştır. Bu olayın ardından şehir, doğrudan Rus askerî idaresi altına girmiştir(Ashurbeyli 1992: 283-303).

Bakü, ekonomik olarak, diğer pek çok şehir gibi ticaret sayesinde büyümüştür ve çevre bölgelerin tarımsal üretimine ihtiyaç duymuştur. İpek Yolu'nun ana hattından uzakta yer almasına rağmen konumu doğu-batı eksenli mal akışında önemli bir rol oynamasına yardımcı olmuştur. Bakü limanı Hazar-aşırı ticarete, özellikle kuzey (Hazarya ve daha sonra Rusya) ve güney (İran) arasında önemli bir yere sahiptir. Bakü'nün kendi ticaret malları ise temel olarak tuz ve petroldür. Eski çağlardan itibaren Bakü petrolü, aydınlatma için ve askerî amaçlarla kullanılmıştır. Ancak petrolün üretiminin ve ihracının endüstriyel amaçlarla yapılması, Bakü'nün Rus İmparatorluğu'na dâhil olmasının ardından gerçekleşmiştir.

Rus İmparatorluğu tarafından ele geçirildiği döneme kadar Bakü'nün etnik kompozisyonu, şehrin çalkantılı tarihini yansıtmaktadır. Sasani İmparatorluğu'na dâhil olmadan önce, Kafkasya ve İran kökenli pek çok kavmin bu bölgede yerleşmiş olduğu tahmin edilmektedir (Ashurbeyli 1992: 40-42). Sasani İmparatorluğu döneminde ise bu bölgenin büyük ölçüde Farslaştırıldığı düşünülmektedir. Bununla beraber, MS. altı ve yedinci yüzyıllardan itibaren özellikle Hazarya'dan gelen çok sayıda Türk boyu, Bakü civarında gözlenmeye başlamıştır. Arapların fethi ise kalıcı dini ve kültürel etkiler bırakmasına rağmen, yerel yöneticilerin başta kalmaları nedeniyle kayda değer bir Araplaşma sonucunu getirmemiştir. Bakü ve çevresinin ciddi anlamda Türkleşmesi ise MS. on birinci yüzyıldan itibaren Moğol ve Timur istilaları ile Selçuklu Devleti sayesinde gerçekleşmiştir. Safavi İmparatorluğu döneminde Bakü Şiileştirilmiş ve İran'ın

kültürel etki alanına girmiştir. Şehir tarih boyunca askerî, siyasi ve ekonomik yükselme dönemleri geçirmişse de, Bakü'nün geçmişte görülmemiş bir hızla büyümesi ve önem kazanması, Rus İmparatorluğu yönetimine girmesinin ardından gerçekleşmiştir.

5.1.2 Rus İmparatorluğu'nda Bakü

On sekizinci yüzyıl ortasında Safavi İmparatorluğu'nun zayıflamasının ardından Azerbaycan'da bölgesel hanlıklar bağımsız hâle gelmişlerdir. Etnik ve dini açıdan heterojen bir durumda olan bölgede, hanlıklar arası rekabet çoğunlukla şiddete yol açmaktaydı. On sekizinci yüzyıl sonlarında bölgede dezavantajlı konumda olan Hristiyan Gürcü ve Ermenilerin Rusya himayesine girme talepleriyle Güney Kafkasya, Rus İmparatorluğu'na bağlanmaya başlamıştır. İran'da Safavi Hanedanının bölgede hakimiyetini yeniden oluşturma çabası, Rusya ile karşı karşıya gelmesine neden olmuş ve Azerbaycan'ı da Rusya için bir hedef hâline getirmiştir. 1804-1813 ve 1826-1828'de yaşanan iki İran-Rusya savaşı'nın ardından imzalanan Türkmençay Antlaşması sonucunda Aras nehrinin kuzeyinde kalan topraklar Rusya'nın kontrolüne girmiştir (Altstadt 1992: 8-9).

Ruslar Bakü'yü, ilk dönemlerinde, İran'a karşı düzenlenen harekâtlar nedeniyle büyük oranda askerî bir üs olarak görmüşlerdir (Tagiev 1999). Bu sebeple, başta daha önceki yıllarda zarar görmüş olan kale duvarları olmak üzere, var olan savunma yapılarını güçlendirmişlerdir. Rus İmparatorluğu'nun işgali döneminde çok sayıda küçük hanlıktan oluşan Azerbaycan, on dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar doğrudan askerî yönetimle idare edilmiştir. Bu hanlıklardan birisi olan Bakü, 1820'de oluşturulan yedi bölgeden birisiydi. 1840'lara kadar, artık "hanların olmadığı hanlıklar" (Swietochowski 1995: 13), askerî *nachalnik* (bölge komutanı) idaresinde olmasına karşın hanlık dönemi, yerel hukuk ve bürokrasi pratikleri muhafaza edilmiştir. Bu uygulamalar İran devlet sisteminden uyarlanmıştı ve yazışmaların çoğu Farsça yapılmaktaydı. 1840'a gelindiğinde dâhi Bakü çevresindeki köylerin çoğunda (30'dan fazla) Türkçe yerine, Farsçanın bir diyalekti olan Tatça konuşulmaya devam etmiştir (Bakıkhanoğlu 1991). Belirtmek gerekir ki Ruslar, ilk geldikleri dönemde Bakülülere İranlı olarak görmüşlerdi. 1906'ya gelindiğinde dâhi 8 Haziran tarihli *İrşad* Gazetesi şehrin sakinlerini şu şekilde tanımlıyordu:

"Bakü Müslümanları o kadar İran nüfuzu altında kalmışlardır ki, lehçeleri, giyimleri de tamamen İranlı gibi olmuştur. Merasim ve adetleri de tepeden tırnağa İranlı merasim ve adetleridir. Düğünde, yasta ve diğer tüm toplantılarında, aile içerisinde İranlı gibi davranırlar." (İlkin: 2006: 85).⁸

8 Yazarların çevirisi.

Bu nedenlerle Bakülülerin Ruslar tarafından Azerbaycanlı olarak tanınması, ancak on sekizinci yüzyılın ortalarında mümkün olmuştur.⁹ Tedricen Rusçanın resmi dil olarak kullanılmaya başlamasıyla Bakü'de konuşulan Azerbaycan dilinin halk kaynakları ile bağı zayıflamış, kelime hazinesi ve ifade zenginliği bakımından gerilemiştir. Bakü lehçesi, Bakü'de basın-yayın işleri ile edebiyatın ortaya çıkmasıyla halkın zengin konuşma dili ile kaynaşmış ve süratle gelişmiştir (Ilkin 2006: 87).

Bakü'nün Rus İmparatorluğu nezdindeki statüsünün dönüşmeye başlaması, kentin gelişiminde yeni bir döneme işaret etmektedir. 1846'da Vorontsov'un¹⁰ bölge hakkındaki önerilerine olumlu yanıt veren Çar 1. Nikola, bölgenin koloni statüsünden tedricen çıkarılmasını başlatmıştır (Swietochowski 1995: 14-15). Şehir bu dönemde Rusya ile ticaret ilişkilerini geliştirirken dikkate değer ölçülerde büyümektedir, ancak on dokuzuncu yüzyıldaki iki önemli olay Bakü'nün büyümesini sağlayan en önemli faktörlerdir: Kentin, Bölgenin idari merkezi hâline gelmesi ve modern petrol sanayisinin ortaya çıkması.

1846'da dört *guberniia* merkezinden birisi olan Şamaklı, 1859'daki depremde zarar görünce merkez Bakü'ye taşınmıştır ve bu durum Şirvanşahlar döneminde yaşanan başkent değişikliğini hatırlatır. 1860 ve 70'lerde Rusya İmparatorluğu'nda başlayan idari reform hareketleriyle pek çok bölge gibi Azerbaycan'da da "yarı-koloni statüsünden Rusya ile organik bütünleşmeye geçiş" hızlanmıştır (Swietochowski 1985: 14). İdare ile ilgili ofislerin Bakü'ye taşınması, modern binalar ve altyapı gereksinimini ortaya çıkararak, İçeri Şehrin ötesine taşacak bir kentsel gelişim tetiklenmiştir. Reformlar dönemindeki gelişmeler, sadece idari sistemle sınırlı kalmamıştır. On sekizinci yüzyıl sonlarında Rusya, beş bin Volga ve Kazan Tatarını bölgeye getirerek burada iskân etmiş, Ermenilerin de bu bölgeye yerleşmelerini teşvik etmiştir. 1880'lerden başlayarak özellikle Bakü *guberniia*'sı kırsalına çok sayıda Rus göçmenin iskânı başlamış, bunun sonucunda ortaya çıkan toprak kıtlığı ise yerli halkta Rus idaresine karşı tepkiye yeni bir boyut katmıştır (Swietochowski 1985: 16). Ayrıca, İmparatorluğa katıldıktan sonra Bakü, adi suçluların ve dolandırıcıların akımına uğramış, 1850'lerde sayılarının aşırı çoğalmasıyla şehir yönetimi tarafından gemilerle buradan gönderilmişlerdir (Ilkin 2006: 113).

Bakü, tarihindeki ilk nüfus patlamasını ve büyük çaplı kentsel gelişimi Çarlık Rusyası yönetiminde yaşamıştır. Rusya İmparatorluğu sınırlarına dâhil olduğu 1806 yılında Bakü'nün tahminen 7,000 olan Bakü nüfusu (Ashurbeyli 1992: 340), yüzyıl sonuna gelmeden yüz bini geçmişti. Bu nüfus büyümesine paralel olarak şehir de

9 Azerbaycan bu döneme kadar coğrafi bir bölgenin adıydı ve bu bölgenin farklı kısımları ile buralarda yaşayanlar, buralarda kurulmuş hanlıkların adıyla anılmaktaydı. Örneğin Şirvan, Muğan Düzü vs. (Ilkin 2006: 86).

10 Kont (daha sonra Prens) Mikhail S. Vorontsov 1845'te atanan ilk Kafkasya Genel Valisi'ydi ve koloni tarzı yönetime karşı yerli aristokrasiden başlayarak Ruslaştırma ve entegrasyonu savunuyordu (Swietochowski 1995: 14-15).

büyük ölçüde planlı şekilde genişlemiştir. Bakü'nün kentsel gelişimini belirleyen en önemli olaylardan birisi, Çarlık Rusyası'nın askerî savunma ile ilgili bir karardır. Rus idareciler kenti ele geçirdiklerinde, başlangıçta Bakü dışına ikinci bir kale inşa etmeyi düşünmüşlerse de, maliyetinin çok yüksek olması nedeniyle bu proje uygulanmamıştır. Bu karar, Bakü'nün gelecekteki kentsel gelişimi için önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur: Bakü, merkezinde İçeri Şehir'in olduğu tek-merkezli bir kent olarak gelişmeye devam etmiştir. Şehir planlamasına dair ilk çalışmalar ise 1820'lerden itibaren başlamıştır (Fatullayev 1978; Tagiev 1999). İçeri Şehrin genişlemesi mümkün olmadığından, planlama çalışmaları surların dışındaki bölgeler dikkate alınarak yapılmıştır. Rabad, Avrupa'daki uygulamalara paralel olarak izgara planıyla yeniden şekillendirilerek İçeri Şehrin dolambaçlı sokaklarından oldukça farklı bir yapıya bürünmüştür. Bakü, İçeri Şehir ile kale duvarları dışında kalan esnaf semtinden (Rabad) oluşuyordu ve kentsel gelişim bu ikinci bölgede yaşanıyordu. 1843 yılına gelindiğinde Bakü, 18,3 hektarını İçeri Şehir'in oluşturduğu 63,3 hektarlık bir alanı kaplıyordu (İlkin 2006: 109).

Bakü'nün kentsel gelişimini etkileyen bir diğer büyük olay ise, dünyanın petrol üretim merkezlerinden birisi hâline gelmesidir. Petrolün Bakü'de yüzyıllardan beri üretiliyor olmasına rağmen, on dokuzuncu yüzyılda sanayide yakıt olarak kullanımı çok büyük oranda artmıştır. Rusya'nın Azerbaycan'ı imparatorluk sınırlarına dâhil etmesinin ardından petrol üretimi devlet tekeline alınmış, ancak petrol üretimi ile ilgili teknolojilere yatırım yapılmaması sonucu üretim son derece düşük kalmıştır. Bu dönemde dünya petrol üretiminde lider ülke ABD iken, Bakü'de petrol üretiminin özelleştirilmesi on yıllar almış, nihayet 1872 yılında altında petrol yataklarının olduğu toprakların açık artırma ile satışı yoluna gidilmiştir. *Birinci Neft Bumu* (Birinci Petrol Patlaması) olarak bilinen dönemi başlatan bu dönemdeki gelişmeler, tahminlerin çok ötesinde olmuştur. Özelleştirmenin ilk yılında petrol üretimi iki kat artmış, 1872'de yıllık üretim 14,300 varilken, üretimin tavan yaptığı 1901'de çıkarılan petrol miktarı yıllık 70.600.000 varile ulaşmıştır. (Altstadt 1992: 22). Yirminci yüzyılın hemen başında Bakü, dünya petrol üretiminin yarısını, Rusya İmparatorluğu içindeki üretimin ise %90'ını karşılamaktaydı. (Dyakonova 1999: 166). Bakü, bu sayede hızla Rusya'nın sanayi merkezlerinden birisi hâline gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın arifesinde, yani 1913'te imparatorluk genelinde nüfusun %9'u sanayide çalışırken, Bakü'de bu oran %13,7 olmuştur (Dilbazov 1976: 11). Petrol endüstrisinin büyümesi başka sektörlerin de gelişmesine yol açarken, aynı zamanda kentsel gelişimin de önünü açmıştır.

Rus idarecilerin Bakü'de denizciliğin geliştirilmesi için attığı adımlar da kentin gelişimini etkilemiştir. Astrakhan'da bulunan Hazar donanma merkezinin Bakü'ye taşınması kararı ile İçeri Şehir'in güneyinde kalan Bayıl köyü yakınına bir liman inşa edilmiştir. Limanın inşası bazı altyapı çalışmaları, yeni idari binalar ile limanda çalışacak askerî ve sivil personel için gerekli konutların yapılmasını gerektirmekteydi (İlkin

2006: 106). Bu şekilde bugün Bakü'nün bir mahallesi olan Bayıl, kısa sürede bir köy olmaktan çıkarak modern bir yerleşim yerine dönüştü. Bakü'de gerçekleştirilen bir diğer önemli proje de, Şollar içme suyu boru hattı olmuştur. 1800'lerin ortalarından yüzyılın sonuna kadar Bakü ciddi bir su problemi ile karşı karşıya kalmıştı. Şehirde temiz içme suyu bu dönemde genellikle seyyar su satıcıları tarafından satılmaktaydı. Günümüzde hâlâ çalışan ve şehrin su ihtiyacının önemli bir bölümünü karşılayan Şollar su boru hattı ise 1917'de tamamlanarak kullanıma açıldı (Patterson: 1999).

Fotoğraf 5.1. Yirminci yüzyıl başlarında Bakü yakınında yeni açılmış bir petrol kuyusu¹¹⁻¹²

Bakü'nün idari ve ekonomik merkez hâline gelmesi, Bakü'nün genişlemesini beraberinde getirmiştir. Artan sayıdaki idari bina ve konutla birlikte, İçeri Şehrin çevresindeki bölgeler giderek büyüyen şehrin merkezini oluşturmaya başlamıştır. Yeni oluşan yerleşim alanlarında Avrupa tarzı mimari ve ızgara şablonunun uygulanması ile şehir, yeni karakteristik görünümünü kazanmaya başlamıştır. Bu dönem Bakü'nün tarihi merkezi olan İçeri Şehir'in de yoğun inşaat faaliyetlerinden etkilendiği, buradaki birçok binanın yıkılarak yeniden yapıldığı bilinmektedir (Altstadt-Mirhadi 1986: 294). Bu dönemde bir diğer gelişme de şehirde parkların oluşturulmaya başlamasıdır. Bakü'de toprağın verimsizliği ve su kıtlığı nedeni ile halihazırda çok az yeşil alan vardı ve yenilerini oluşturmak zor bir işti. 1830'larda şehrin askeri yönetimi, Bakü limanına gelen gemilere belirli bir miktar verimli toprak getirmeleri zorunluluğu koymuştu ve günümüzde hâlen kullanılan bazı parklar bu topraklarla oluşturulmuştu (İlkin 2006:

11 Solda, petrolün toprakta kazılan havuzlara dolması için kanal açan işçiler görülmekte.

12 <http://kinderflow.blogspot.com.tr/2013/06/rothschild-rockefeller-lenin-and-nobel.html>

191). Şehrin yapısını en çok etkileyen park ise Bakü'nün Hazar kıyısının kordon haline getirilerek halkın kullanımına açılmıştır. Bu amaçla İçeri Şehrin denize bakan dış duvarları ile bu duvarlarla deniz arasında kalan bazı yapılar yıkılmıştır (Fatullayev 1978: 27). Bu park, günümüzde Bakülülerin en çok kullandığı rekreasyon alanlarından.

Bu dönemde Bakü'nün büyümesi, merkezdeki planlı ve iyi yönetilen genişleme ile sınırlı kalmamıştır. Resmî şehir planının ötesinde gecekondu tarzı yerleşim bölgeleri, özellikle *neft bumu* ve ardından gelen nüfus patlaması ile birlikte yoğunlaşmıştır. 1872'de petrol çıkarılmasının serbestleştirilmesi, şehrin kenar bölgelerinde sanayi atölyelerinin de kurulmasını beraberinde getirmiştir. Bir süre denetimsiz devam eden bu durum, 1876'da şehir yöneticilerinin yasadışı atölyeleri yıkturmasına ve şehrin doğusundaki bir alanı sanayi yapıları için tahsis etmesine kadar sürmüştür. Bakü petrol sanayisinin merkezini oluşturan bu bölge, "Kara Şehir"¹³ olarak adlandırılmıştır. 1902'ye gelindiğinde Kara Şehir'de yirmi büyük fabrika ve işyeri ile çok sayıda küçük atölye bulunmaktaydı (Fatullayev 1978: 29-32).

Bu üç kentsel bölge (İçeri Şehir çevresindeki tarihî ve idari yapıların bulunduğu alan, Bakü körfezinin batı ucundaki Bayıl'daki liman yerleşimi ve sanayinin yerleştiği Kara Şehir) Bakü'nün ana eksenini oluşturmaktaydı. Bu alanların üçü de Hazar sahili boyunca sırayla uzanmaktaydı ve sahile inşa edilen kordon tarafından birbirine bağlanmaktaydı. Bu kentsel alanlar şehre büyük oranlarda akın eden işgücünün çok azına ev sahipliği yapabilmekteydi. Düzenli inşa edilen semtlerin aralarında kalan alanları gecekondu tarzı yerleşimler dolduruyordu. Şehir bu şekilde resmi olarak öngörülenin çok ötesinde genişlemekte ve bu esnada köyleri, tarımsal alanları yutmaktaydı. Yeni konut alanları ortaya çıkarkenkelimenin gerçek anlamıyla gettolar oluşmamış olsa da, bazı mahalleler belirli etnik gruplar tarafından baskın olarak kullanılmakta olduğundan buralar "Yahudi mahallesi", "Ermenikent" ya da "Amşarı Palanı" olarak anılmaktaydı. Bu mahallelerde sırasıyla Dağ Yahudileri, Ermeniler ve İranlı göçmenler yoğun olarak yaşamaktaydı. Kentsel alan ve çevresi de bu sınıfsal ve etnik hatlarla ayrılmış gruplar arasında bölünmüştü. Üç ana bölgeden merkezde varlıklı tüccar, işadamları ve profesyoneller yaşamaktaydı. Kenti çevreleyen sanayi banliyölerinde (Kara Şehir, Ak Şehir, Zığ, Ahmedli ve Kiş) ve daha uzak petrol alanlarında ise çoğunluğunu Müslüman yerli halkın oluşturduğu işçiler bulunuyordu (Swietochowski 1985: 21-22). Bu sınıfsal yapıda yerel ve İran'dan göç etmiş Azerbaycanlılar, kalifiye olmayan işçi grubunun merkezini oluşturmaktaydı ve son derece düşük yaşam standartlarına sahiptiler.

13 1876'dan itibaren şehir merkezine yakın tesislerin taşınmasıyla oluşan "Kara Şehir" adını petrolün enjektörsüz yakılması sonucu çıkardığı siyah dumandan alıyordu. Bu dönemden sonra Bakü körfezinin doğusundaki Zığ istikametinde kurulan tesislerde petrol, enjeksiyon sistemi ile yakıldığından bacalardan çıkan duman siyah olmuyordu. Bu nedenle bu bölgeye de "Ak Şehir" denmektedir (İlkin 2006: 110).

5.1.3 “Petrol Patlaması”, Azerbaycan Modernleşmesi ve Bakü

Petrolün endüstriyel kullanım için çıkarılmaya başlaması, Azerbaycan’da modern ulus-devlet inşası bakımından bir milat olarak görülebilir. Sanayi devriminin neden olduğu artan miktarda yakıt gereksinimi, Azerbaycan’da daha önceleri sadece geleneksel yöntemlerle ve kısıtlı kullanım alanları için üretilen petrolün büyük ölçeklerde üretimini gerektirmiştir. Bakü’nün Batı Avrupa’ya, dönemin petrol üreten diğer bölgelerine kıyasla coğrafi yakınlığı, taşımanın göreceli olarak kolay ve sorunsuz oluşu, Azerbaycan petrolerini Avrupa için ilk tercih haline getirmiştir. Petrolün endüstriyel amaçlarla üretimi ise Azerbaycan’da ulus-devletin inşasına götüren bazı toplumsal ve siyasal süreçlerin ortaya çıkmasında katalizör rolü oynamıştır. Bakü, 19.yy sonlarında Rus İmparatorluğu içerisindeki en sanayileşmiş kentler arasında yer almaktaydı (Altstadt vd. 1986). 1883’te inşa edilen Güney Kafkasya Demiryolu sayesinde Bakü Karadeniz ve Orta Asya ile bağlanmıştır. Petrol üretimi aynı anda sermaye sınıfı ile sanayi proletaryasının oluşumunu mümkün kılmıştır. Bu iki toplumsal sınıfın şekillenmesi bir yarıyla kapitalist gelişimin genel geçer yasaları ile paralel gerçekleşirken, aynı zamanda da Güney Kafkasya’nın özgün etnik ve siyasal yapısı ile karşılıklı bir etkileşime girerek 1918’de Azerbaycan’da demokratik ulusal devletin ilanına götüren süreci büyük ölçüde belirlemiştir. Bir başka deyişle sermaye ve işçi sınıflarının heterojen yapıları nedeniyle, 20.yy başlarında imparatorluk Rusyası ve çevre bölgelerde (İran, Türkiye) zaten büyük ivme ve çeşitlilik kazanan siyasal ve toplumsal mücadeleler daha karmaşık bir şekilde yaşanmıştır. Petrolün sanayi için üretiminin başlaması ile Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti’nin ilanı arasında kalan, tarihsel olarak çok kısa sayılabilecek bir sürede geçirdiği büyük dönüşüm ve mücadeleler ile Bakü, toplumsal ve siyasal süreçlerin incelenebileceği bir laboratuvar olarak tanımlanabilir.

Azerbaycan’da modern ulus-devletin ortaya çıkışı için gerekli olan toplumsal tabakaların ve mücadelelerin ortaya çıkışı Bakü’de petrol sanayisinin gelişimi neticesinde yaşanan ekonomik, siyasal ve kültürel gelişmeye dayanır. Rusların bölgeyi ele geçirmesinden önce yerel hanların kontrolünde üretim ve satışı yapılan petrol, 1821 ve 1872 yılları arasında imparatorluk Rusyası tarafından devlet tekeline alınmıştır. Altstadt’ın belirttiğine göre (1993: 21), devlet tekeli tam anlamıyla sadece 1834 ve 1850 arası uygulanmış, bu dönemden sonra devletten imtiyaz alabilen bireysel üreticiler vergi karşılığı üretim yapabilmişlerdir. 1863’ten devlet tekelinin kaldırıldığı 1872’ye kadar bu imtiyaza sahip olabilen, I. M. Mirzoev isimli bir Ermeni olmuş, özel üretime izin verildiği dönemde o ve diğer bazı Ermeni girişimciler, diğer yatırımcılara göre imtiyazlı bir konuma sahip olmuşlardır (Altstadt 1993: 21). Azerbaycan’ın ilk petrol rafinerisi 1859, ilk kerosen fabrikası ise 1863’te Bakü’de kurulmuş, *Neft Bumı* (Petrol Patlaması) adı verilen dönem ise 1870’lerde başlamıştır.

Bakü petrolerinde devlet tekelinin kaldırılması, petrol yatakları üzerindeki arazilerin açık artırma yolu ile satışı yoluyla gerçekleşmiştir. Mirzoev başta olmak üzere

çok sayıda Ermeni ve Rus, bu açık artırmalardan araziler satın almıştır. Buna karşın, çok az sayıdaki Azerbaycan Türkü bu şekilde arazi alabilmiştir. Örneğin ilk açık artırmada satılan 51 araziden sadece 5'ini Azerbaycan Türkleri satın alabilmiştir. Azerbaycan Türkleri, küçük ölçekli üretim yerleri ile rafineri işletmelerinde ise daha fazla pay sahibi olmuşlardır. 1888'de Bakü'deki 54 petrol şirketi içerisindeki büyük işletmelerden sadece iki tanesi, 162 rafineriden ise 73'ü Azerbaycanlılara aitti. Bu rafinerilerin ise ancak 7'sinde 15 ya da daha fazla işçi çalışmaktaydı (Altstadt 1993: 21). Petrol endüstrisindeki bu dengesiz yapı, ileride ortaya çıkacak etnik ve siyasal mücadeleler üzerinde büyük bir etkiye sahip olacaktır.

Bakü petrollerinin dünya ekonomisine açılması esas olarak 1873 yılında Robert Nobel'in Bakü'de Avrupa'ya yönelik petrol üretimi için yatırım yapma kararı alması ile başlamıştır. "Birinci Petrol Patlaması"nın hemen başında, Nobel petrol şirketi diğer on yatırımdan birisiydi. Sonraki on yıl içerisinde otuza çıkan şirketler arasında Nobel ilk sırayı almış, başlangıçta küçük bir işçi kitlesini istihdam eden petrol endüstrisi, binlerce işçinin çalıştığı bir sahaya dönüşmüştü. Tüm bunlardan daha da önemli olarak Nobel şirketi, Bakü'nün batılılaşmasının itici güçlerinden birisi olmuştur. Sovyet tarih yaklaşımında yalnızca kapitalist sömürü ilişkisi olarak tanımlanan bu durum (Altstadt 1993: 21-22), modern teknoloji ve işletme prensiplerinin Azerbaycan'a taşınmasını da beraberinde getirmiştir. 1883'te, Bakü'deki diğer tüm şirketlerin toplamından daha fazla üretim yapan Nobel şirketi, petrol endüstrisi ile birlikte Bakü ve çevresinin gelişimi için de yüksek meblağlı inşaat yatırımlarında bulunmuştu. 1884'te Transkafkasya Demiryolu tamamlanmadan önce dâhi Nobel şirketi, Avrupa'da *Standard Oil* şirketinin tekelini kırabilecek miktarlarda petrol sevkiyatını gerçekleştirebilecek yatırımları yapmıştır. Bu şekilde büyüyen Nobel şirketinin ticari başarısı, yerel şirketlerin de Nobel'in uyguladığı teknik ve işletme uygulamalarını benimsemelerini hızlandırmıştır. Nobel, 1884'ten sonra en güçlü şirket olmaya devam etmişse de, diğer şirketlerin de modern üretim, dağıtım ve işletme yöntemlerini öğrenmesi ile 1893'te kerosen üretimindeki payı %21'e kadar gerilemiştir. Yine de 1880'lerin sonuna gelindiğinde petrol üretimi, ağırlıklı olarak büyük şirketlerce yapılmaya başlanmıştır. Bu şekilde 1901 yılına gelindiğinde, üretim ve istihdamdaki büyüme etkileyicidir: 1872'de toplam yaklaşık 14,300 varil olan üretim, 1901'de 70.600.000 varile çıkarak ABD'nin tümünde yapılan üretimi geçmiştir (Altstadt 1992: 22). Benzer şekilde 1883'te 1,254 olan işçi sayısı 1901'de 27,673'e yükselmiştir. Bu büyüme, kaçınılmaz olarak Bakü'nün toplumsal yapısı üzerinde de etkili olmuştur.

Bakü'nün geçirdiği büyük ekonomik, siyasal ve kültürel dönüşüm de esasen bu dönemde (birinci petrol bumu) yaşanmıştır. Bu dönüşümün taşıyıcılarından birisi olan Azerbaycan ulusal seçkinlerinin oluşumu öncelikle petrol üretimine bağlı ekonomi alanında olmuştur.

Fotoğraf 5.2.1 Bakü'nün doğusunda petrol kuyuları ve havuzları¹⁴

Fotoğraf 5.2.2 Bakü'nün doğusunda petrol kuyuları ve havuzları¹⁵

14 <http://www.gizmodo.com.au/2014/05/these-landscapes-covered-in-oil-wells-are-like-huge-alien-cities/>

15 <http://www.gizmodo.com.au/2014/05/these-landscapes-covered-in-oil-wells-are-like-huge-alien-cities/>

Yüzyıl başında Bakü, Avrupa tarzı büyük oteller, telefon haberleşmesi, kumarhaneler ve bunlara eşlik eden bir “kanunsuz sınır kenti”dir. (Altstadt-Mirhadi 1986: 284). Bakü, petrolün getirdiği zenginlik ve gelişme ile aynı zamanda imparatorluğun ücra bir köşesi olmanın gerilimini taşıyan bir şehirdi. “Petrol baronları” olarak adlandırılan, bir kısmı arazilerinde petrol çıkması sonucu bir gecede zengin olmuş seçkinler de dâhil olmak üzere Bakü, bir taraftan modern imkânlar ile tanışırken, diğer yandan hem yoksullar, hem de zenginler için tehlikeli bir ortamı temsil ediyordu. “Doğu’da Petrol ve Kan” isimli eserinde Muhammed Esad Bey’in canlı bir şekilde tasvir ettiği gibi, fidye için adam kaçıрма, ekonomik çıkar çatışmalarının neden olduğu cinayetler, petrol kuyularında çalışan özellikle en alt tabakadaki işçilerin en temel ihtiyaçlardan yoksun yaşamlarına eşlik etmekteydi (Əsəd Bəy 2005). Varlıklı kesimler için çok sayıda özel koruma ile birlikte yaşamak ve çalışmak, gösterişten çok zorunlu bir davranıştı. Petrol kuyularındaki işçilerin üretimi aksatmaması ya da ayaklanmalarını için ise silahlı, kalabalık özel güvenlik görevlileri sürekli nöbet tutmaktaydı. Yine de Bakü, bilinmezliğin ve tehlikenin daha da cezp edici hâle getirdiği, az zamanda kısa yoldan zengin olma hayallerini süsleyen egzotik bir şehir olarak görülüyordu. Ekonomi ise, petrol üretiminin ortaya çıkardığı yeni ihtiyaçlar temelinde hızla gelişmekteydi.

Bakü’de ekonominin hızla gelişmekte olduğu alanlar öncelikle finans, altyapı ve hizmet sektörleriydi. Büyüyen ve karmaşıklaşan ekonomi, hemen her alanda daha fazla kalifiye işgücünü ve profesyonel meslek çalışanlarına ihtiyaç duymaktaydı. Bu faktör, gittikçe artan sayıda Azerbaycan Türkü’nün başta Rusya olmak üzere batı kurumlarında eğitim almasını, batı biliminin yanı sıra batı dillerini ve kültürünü öğrenmelerini sağlamıştır (Altstadt 1992: 50). Osmanlı’nın reformlar ve Tanzimat dönemlerindeki deneyimine benzer şekilde, batı tedrisatından geçmiş ancak özde millî bir seçkin sınıfının temeli bu şekilde atılmıştır. Eğitim, yayın, sanat alanları ile toplumsal sorunların çözümü için gereken maddi kaynak, petrol zengini Azerbaycan Türkleri tarafından sağlanmış, böylece önce ulus, daha sonra da devlet fikri Azerbaycan’da somut bir proje hâline gelmiştir.

Bakü’nün 1870’lerden itibaren sanayileşmeye başlaması ile yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemi karakterize eden en önemli olgular, modern toplumsal sınıflar ile modern milliyetçiliğin temel siyasi dinamikler hâline gelmesidir. Bu dinamikler, ortaya çıktıkları diğer toplumlarla benzer özellikler taşıırken, aynı zamanda Azerbaycan’a özgü kimi etkenler tarafından belirlenmiştir. Etnik köken, ekonomik/sınıfsal konum ve politik konumlanışların farklı kombinasyonları şeklinde ortaya çıkan toplumsal mücadeleler, Bakü’nün siyasal dönüşümünü belirleyen güçlü etkenler olmuştur.

Petrol üretiminin özelleşmesi ile birlikte Bakü’de özellikle Ermeni ve Rus kökenlilerin imtiyazlı birer grup hâline gelmeleri hızlanmıştır. Ermeniler petrol sanayisi ve ticarete, Ruslar ise askerî ve idari pozisyonlarda yerli topluluklara oranla çok daha güçlü bir şekilde temsil edilmekteydi. Altstadt’ın ifadesiyle “Bakü bir erime potası

değildi ve her cemaat kendi çıkarları için mücadele etmekteydi” (1992: 28). Petrol sanayisinin gelişmesi ile Bakü’ye akın eden farklı etnik topluluklar, büyük ölçüde birbirinden ayrı bir toplumsal yaşam sürmekteydi ancak yine de varlıklılar ve eğitimliler arasından Azerbaycan’ın millî seçkinlerini teşkil edecek bir grup oluşmaktaydı. Az sayıdaki “petrol baronu” ile çarlık idaresi için çalışan devlet görevlileri, ülkenin seçkin sınıflarında Azerbaycan Türklerini temsil ediyordu. Üst sınıflardaki bu eşitsiz güç dağılımı alt sınıflarda da gözlenmekteydi. Petrol sanayisinde çalışan Azerbaycan Türklerinin çok büyük kısmı Azerbaycan’ın çevre bölgelerinden ve İran Azerbaycan’ından göç eden kırsal kökenli, eğitimsiz kimselerdi, iş gücü hiyerarşisinin en altında yer almaktaydı. Çalışma koşulları, yaşam standartları, ücretler ve siyasal konum itibarıyla diğer etnik grup mensuplarına kıyasla dezavantajlı bir durumdaydılar. Altstadt’ın Menşevik ajitator Eva Broido’dan aktardığına göre yaşam koşulları son derece zordu:

“Yolun iki tarafı boyunca ve petrol kuleleri tarafından tamamen küçeleştirilmiş haldeki gecekondu, camları isten kararmış, bazen tulle kaplanmış pencereleri olan tek katlı evler yer almaktaydı...Bu aralıksız ve umutsuz kasvetin bir resmiydi.” (1992: 38-39).¹⁶

İşçilerin isyan etmesi ya da üretimi azaltacak hareketlerde bulunmasını engellemek amacıyla silahlı nöbetçiler kuyuları korumaktaydı. İşçilerin ise bu koşullar altında çalışmaktan başka seçenekleri yoktu:

“Onlar yalnız işten kovulurlarsa hiç beklemeden madeni terk edip şehrin dışındaki kasabalardan birisine eşlerini ve çocuklarını götürmeliydiler, ki burada da açlıktan ölüp gitmelerinin önünde hiç bir engel kalmazdı. Hapishane ile petrol madeni arasındaki fark hapishanede yemeğin daha lezzetli olmasıydı.” (Əsəd Bəy 2005: 17-18).¹⁷

Farklı etnik gruplar arasında oluşan husumetin esas kaynağı ise ayrımcı, şiddetle dayalı ve toplulukları birbirine karşı konumlandıran Çarlık yönetimi idi (Altstadt 1992: 43). Yerli seçkinler ve halk düzeyindeki mevcut eşitsizlik ve çelişkiler bu nedenle bağımsız Azerbaycan fikrinin oluşmasında büyük öneme sahiptiler. Çarlık Rusyası yönetimi altında oluşmaya başlayan yeni siyasal, ekonomik ve kültürel seçkinler bu şekilde bağımsızlığa giden süreçte Azerbaycan Türklerinin meşru tarihsel temsilcileri haline gelmişlerdir. 1878’de ilk defa seçilmiş temsilcilerden oluşan *duma*’nın oluşturulması, Bakü’de yerli halkın temsili açısından da tedrici bir ilerlemenin başlangıcı olmuştur. Ancak 1900’lere kadar *duma*’da %30’la sınırlanan Müslüman temsilci oranı, bu tarihten sonra hızla artmıştır. Bu dönemden sonra *duma*’da yalnızca yerli girişimciler değil, temsil kabiliyeti yüksek profesyoneller ve entelektüeller de yer almıştır (Swietochowski 1995: 23). Bu temsilciler, yakın gelecekte gücünü artıracak olan Azerbaycan liberal demokratlarının çekirdeğini oluşturmaktaydı (ibid 35) ve yerli liderlerin siyaset deneyimi kazanmasını sağlamaktaydı.

16 Yazarların çevirisi.

17 Yazarların çevirisi.

Rus İmparatorluğu'nun, Azerbaycan'ın tarihindeki ikili bir rol oynadığını söylemek mümkündür. Dünyanın diğer sömürge yönetimlerinde olduğu gibi burada da Rus hâkimiyeti, modern devlet kurumları ile bunların işlevsel şekilde çalışmasını sağlayacak kadroların sağlanmasını gerekli kılmıştır. Azerbaycan'da modern eğitim kurumlarının açılması ile Bakü ve Azerbaycan'ın diğer bölgelerinden Rusya, İstanbul ya da Avrupa üniversitelerine çok sayıda öğrenci gönderilmesi, "Azerbaycan Türklerinin kültürel rönesansı" (Altstadt 1992: 50) olarak adlandırılan dönemin başlamasını sağlamıştır. Bu şekilde modern Batı bilimi, kültürü ve siyasal düşüncesini benimseyen yerli kadrolar, öncelikle edebiyat ve basın-yayın alanında faaliyet göstermişlerdir. Şiir, tiyatro, dilbilim çalışmaları ile günlük gazeteler ve periyodik yayınlar oldukça geniş bir konu yelpazesini farklı siyasal görüşler ekseninde işlemekteydi. Edebiyat ve basın, Azerbaycan Türklerinin kimliğinin oluşum sürecinin en önemli taşıyıcıları hâlindeydi. Dil, gelenekler, modern kültür ve yenilikler, siyasal gelişmeler bu yayın ve eserlerde tartışılmakta ve değerlendirilmekteydi. Ancak tüm bu kültürel faaliyetlerin ortak noktası, aydınlanma dönemi fikirleri ile bağlantılı olmalarıydı. Dil, kültür, sanat, eğitim gibi konularda bu nedenle yeni aydın sınıfının düşünsel, sanayicilerin ise maddi katkıları ve vizyonları sonucunda milli fikir Azerbaycan'da güçlenmeye başlamıştır. Bakülü petrol zenginleri eğitim kurumlarını, gazete ve dergileri finanse etmekte, yaşam standartları düşük yerli halk için sağlık, eğitim ve barınma hizmetleri üretmekteydi¹⁸. Yerli ekonomik seçkinler, Bakü'nün çok yönlü gelişimi için son derece önemli bir rol oynamaktaydı (Valiev 2009). Basın, Azerbaycan seçkinleri için bir tartışma forumu ve Duma'daki gelişmelerin aktarıldığı bir mecraydı. İktidar ve ulusal kimlik başta olmak üzere gündemin belli başlı konuları basın yolu ile müzakere edilmekteydi. Aynı süreçte Azerbaycan Türkleri Bakü ve Azerbaycan yönetiminde de tedrici olarak temsil güçlerini artırmışlardır. "Siyasi aktörler ve Bakü'deki kültürel gelişmelerin finansörü olarak tüccar ve sanayiciler, kendilerini Azerbaycan, Kırım, Volga ile Rus ve Osmanlı İmparatorluğu'nun başka yerlerinde ifadesini bulan geniş çaplı Türk kültürel rönesansının siyasi ideolojisi ve içeriği ile ilgilenen entelektüel seçkinlerin ortağı olarak hareket etmekteydi." (Altstadt 1992: 34). En önemli petrol zenginlerinden Tagiyev'in finanse ettiği *Kaspiy* gazetesi, yerel seçkinlerin amaçları açısından oldukça işlevseldi (Swietochowski 1995: 35). Azerbaycan dilinde ilk gazete olan *Ekinci* 1875 yılında çıkarılmış, ilk opera *Leyla ile Mecnun* ise 1908'de yazılmıştır.

Belirtmek gerekir ki bu faaliyetlerin 1905'e kadar olan dönemde temel hedefi, bağımsızlıktan çok, Çarlık yönetimi altında Azerbaycan Türklerinin durumunu iyileştirmeyi hedeflemekteydi. 1905 yılında Rusya'daki devrimci kalkışmanın güney Kafkasya'daki yansımaları, Azeri Türk-Ermeni çatışması şeklinde olmuş, özellikle bu tarih-

18 Bu dönemde artan petrol üretiminin toplumsal sonuçları için bkz. Alieva 2009: 27-31; Altstadt 1992: 50-73.

ten sonra Azerbaycan milli seçkinleri bağımsız Azerbaycan fikrini inşa etmişlerdir.¹⁹ 1905-1920 arasında geçecek süre, Azerbaycan Türklerinin milli kimlik oluşumunda belirleyici bir yere sahip olacaktı (Swietochowski 1985). Bakü bu nedenle petrol üretimine dayalı ekonomik gelişmenin yol açtığı siyasal ve toplumsal süreçlerin merkezi olması nedeniyle çok sayıda incelemenin odak noktasında durmaktadır²⁰. Petrol devriminin yarattığı toplumsal sonuçlar

“koloni vakalarında sık karşılaşılan bir ikilemdi: genellikle geleneksel veya dengesiz, üretim yerine mineral kaynaklara dayalı tekil, hızlı büyüyen, dış pazarlara bağımlı, çoğunlukla yabancı yatırımcılara ait, ve yerel niteliksiz işgücü tarafından işletilen bir ekonomi. Endüstriyle yükselen şehir ile zamansız varoluş örüntüsünden sarsılıp çıkamayan kırsal kesim arasındaki zıtlık da tipik bir durumdur.” (Swietochowski 1995: 20).²¹

Kısa sürede hızlı nüfus artışı, çalışma ve yaşam koşullarının zorluğu, Bakü, 1898’de başlayan ekonomik krizin de etkisiyle işçi hareketlerinin ve siyasal faaliyetlerin merkezi haline gelmişti Swietochowski 1985: 37). Güney Kafkasya’daki ilk genel grev, 1903’te Bakü’de başlamıştı (Azərbaycan Tarixi V cild: 121-122). Buradaki devrimci faaliyetlerin liderlerinden birisi de, Bakü’yü Güney Kafkasya devriminin merkezi olarak gören Lenin’di (Akiner 1995: 97). 1905 Şubat’ında Bakü’de başlayan ve 1907’de merkezi otoritenin tekrar sağlanmasına kadar süren olaylar zinciri ise, Gence, Şuşa ve Elizavetpol’da Azerbaycan Türkleri ve Ermenilerin karşılıklı şiddet olaylarına başvurmasına neden olmuştu. Kırsal bölgelerde yüzlerce köy yakılmış, Bakü’deki petrol alanları büyük zarar görmüştü. İki taraftan binlerce can kaybının meydana geldiği olaylarda en ağır kaybı Azerbaycan Türklerinin yaşaması, imparatorluk dâhilinde daha iyi bir yönetime kavuşma fikrini zayıflatarak bağımsızlık fikrinin oluşmasını sağlamıştır. Yine de belirtmek gerekir ki aynı dönemde komşu ülkelerde yaşanan gelişmeler de Azerbaycan seçkinlerinin bakış açılarının değişmesine çok büyük etkisi olmuştur. İran’da 1906’da milli meclisin, Osmanlı İmparatorluğu’nda 1908’de İkinci Meşrutiyet’in ilanı, milliyetçi yönetimleri güçlendirmişti. Her iki ülke ile derin siyasi, kültürel ve etnik bağları olan Azerbaycan Türkleri için bu gelişmelerin de ilham verdiği varsayılabilir. Özellikle Osmanlı imparatorluğu ile olan siyasal bağlar Azerbaycan’da da devlet sorununun farklı yollardan çözümü için alternatif görüşlerin gelişimine yardımcı olmuştur. Ancak 1905 sonrası dönemde Rusya’da komünist ideolojinin yükselişi, Bakü’de de etkisini göstermiş, büyük ve heterojen bir işçi sınıfına sahip Bakü’de sol düşünceler, toplumsal sorunların çözümü için alternatif haline gelmiştir. Temel olarak ulusal sosyalizm, sosyal demokrasi ve komünizm, milliyetçi

19 1905 sonrasında ilk kez Azerbaycanlı aydın ve liderler, imza kampanyaları ve dilekçeler yoluyla Çarlığa doğrudan görüşlerini ulaştırma imkânına kavuşmuştur. Bu imkân, ülkenin geleceği hakkında daha bütünlüklü bakışların gelişmesine olanak vermiştir (Azərbaycan Tarixi v cild: 146-47).

20 Azerbaycan’da bu dönemde milli kimlik oluşumu konusunda bkz. Suny (1972) ve Swietochowski (1985).

21 Yazarların çevirisi.

çözümlere paralel olarak dile getirilmiş, Azerbaycan aydın ve seçkinleri siyasal yelpazenin bu geniş aralığında çözüm arayışına girmişlerdir. Azerbaycan Türkleri Bakü ve Gence'de²² kurulan farklı siyasi partiler aracılığı ile mücadelelerine devam etmişlerdir. Belirtmek gerekir ki Gence, Azerbaycan şehirleri arasında Bakü'den sonra ulus inşası bakımından önemli bir diğer merkezdir. Muhtemelen Ermeni Daşnaksütyun partisinin toprak iddialarının burada daha sert hissedilmesi neticesinde Gence'deki siyasal faaliyetler daha dar bir çerçevede gerçekleşmekteydi (Altstadt 1992: 66-67). 1897 nüfus sayımında Bakü'lü Müslüman Türkler kendilerini hâlâ "Tatar" olarak tanımlarken, Gence'de "Azerbaycan Türkü" ifadesi geçerliydi. *Difai* 1905 olaylarının arefesinde silahlı organize Ermeni gruplarına karşı Genceli yerel entelektüeller tarafından kurulan silahlı bir örgüttü (Altstadt 1992: 67; Rüstəmhanlı 2010). Genceli seçkinlerce 1905 yazında kurulan *Qeyrət* partisi, bu şehirde kurulan ilk siyasi partiydi. 1917'de faaliyetlerini tekrar artıran partini liderleri, bu dönemden sonra *Türk ədəm-i Mərkəzziyə*t partisi olarak yeniden örgütlenecekti (Azərbaycan Tarixi V cild: 154). 1905'ten sonra yine Gence'de kurulan *Milli Komite*'nin amacı ise Rus idaresine karşı açık ve gizli tüm faaliyetleri yönetmek olarak tanımlanmıştı. 1917'de Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ilk olarak Gence'de kurulacak, şehir 1920'de milli hükümetin devrilmesinin ardından 1924'e kadar sürecek olan silahlı direniş hareketlerinin merkezi olacaktı (Altstadt 1992: 110-12). 1904'te kurulan ve sol/sosyal demokrat görüşün ağırlıkta olduğu Hümət ile 1911'de kurulan Musavat Partisi ise kısa sürede Azerbaycan Halkının en büyük temsilcileri hâline gelmiştir. Ancak Bakü merkezli Azerbaycan siyasetinin en büyük sorunlarından bir tanesini, nüfusun heterojen yapısı oluşturmuştur.

Komünizm, Azerbaycan'da, halkların bir arada ve eşit olarak yaşaması fikrine rağmen ağırlıklı olarak Ermeni ve Ruslar arasında örgütlenebilmişti. Yerel Azerbaycan Türklerini özellikle Ermeni ve Rus nüfustan ayıran dini ve etnik engellerin aşılması, özellikle ekonomi alanındaki eşitsizlikler tarafından engellenmiştir (Altstadt 1992: 36-37, 71; Swietochowski 1985: 39). Azerbaycan siyasi örgütleri ideolojik yelpazenin çeşitli alanlarında aktif olsalar da, işçi sınıfının etnik hiyerarşisi özellikle sol ve sosyalist hareketlerin hareket alanını daraltmaktaydı. Bakü'nün Bolşevik idaresine geçişini tetikleyen olaylar da Müslüman Türk ve Hıristiyan topluluklar arasındaki ihtilafın çözülememesinden kaynaklanmaktaydı (Suny 1972). Swietochowski'ye göre Azerbaycan'da "Ulusallık sınıfı güçlendiriyordu ama aynı zamanda ulusal bağlılıklar sınıf çizgilerini kesiyordu. Yoksul, vasıfsız bir Azeri işçinin, 1905 toplu kayımının anılarından başka vasıflı bir Ermeni işçiyle ortaklaşa hiç bir yönü yoktu." (1972: sf 28). Belirtmek gerekir ki hem Bakü Bolşevikleri içerisinde, hem de Azerbaycan Türklerinin kurduğu sosyal demokrat partilerde Azerbaycan sorununun çözümü için Moskova'daki merkezî Bolşevik yönetiminin aksine daha ılımlı politikalar aranmıştır (Suny

22 Çarlık Rusyası tarafından ele geçirilmesinin ardından şehir Elisavetpol, 1935'ten itibaren de Kirovabad olarak yeniden adlandırılmıştır.

1972: 331). Özellikle Azerbaycan Bolşevikleri, Bakü'nün karmaşık etnik ve sınıfsal yapısı nedeni ile devrimin sürdüğü diğer sanayi merkezlerine kıyasla daha temkinli davranmaya çalışmışlardır²³. Ancak Birinci Dünya Savaşı ve Çarlığın yıkılmasının getirdiği belirsizlik ortamı, daha radikal gelişmelerin önünü açmıştır.

1917'ye gelindiğinde Musavat Partisi, merkezi Gence'de olan ve Azerbaycan'ın başka yerlerinde de desteğe sahip federalistlerle işbirliğine giderek (Altstadt 1992: 81) Müslüman Azerbaycan Türklerinin çoğunun desteğini almıştı. Ekim ayında yapılan Bakü Sovyeti seçimlerinde birinci olmuş (Swietochowski 1985: 95), sanayi bölgelerinde yaşayan işçilerin oy kullanmadığı *Duma* seçimlerinde ise oyların dörtte birini almıştı (ibid s. 103). Bolşevik Devrimi Bakü'ye ulaştığında, Azerbaycan Türkleri arasında yeterli desteği olmadığından Ermeni ve Rus azınlıklarının desteğine ihtiyaç duymaktaydı. Özellikle Bolşeviklerin zayıf askerî varlıklarını Ermeni Daşnaksutyun Partisi milisleri ile telafi etme çabası, buna karşın yerli Müslüman ve Türk halkın silahlarını teslim etmeye yanaşmamaları nedeni ile 1918 yılı Mart ayında Bakü'de gerilim artmıştı. Bir tarafında Bolşevik ve Daşnaksutyun Partisi'nin, diğer tarafında bağımsız Azerbaycan devleti kurmayı hedefleyen Musavat'ın olayları yatıştırılamaması sonucunda 30 Mart ve 2 Nisan tarihleri arasında Bakü ve çevresinde binlerce Azerbaycan Türkünün yaşamını yitirdiği olaylar gerçekleşti (Swietochowski 1985: 115-119). Bu olaylar sonucunda Bakü'de mutlak Bolşevik hâkimiyeti kuruldu, ancak sınıfsal tabakaları kesen ulusal aidiyetler Bakü Komünü'nün amacına ulaşmasını engelledi. Suny'nin ifadesi ile:

“Sonunda ulusçuluk ve kendi çıkarlarını düşünme Bolşeviklerin Bakü'deki başarısızlığına neden oldu. Bakü'de birlik işçi sınıfı desteği olmadan Bolşevik hükümetinin yaşaması olanaksızdı. Yetenek ve ücret düzeyleri ile tabakalara bölünmüş, ulusal ayrımlar içeren Bakü işçileri ancak çok kısa sürelerle birlik göstermiş, bunlar da yalnız ekonomik konularla sınırlı kalmıştı.” (1990: 336).²⁴

5.1.4 Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Başkenti Olarak Bakü

Azerbaycan'ın bağımsız demokratik bir devlet olarak kurulması, Bakü'nün de Azerbaycan halkı için anlamını pekiştiren bir olaydı. 1920 yılı başlarında Bakü'de yirmiye yakın ülkenin de temsilcilikleri veya elçilikleri bulunuyordu. Eylül 1918'de Nuri Paşa idaresindeki Kafkas İslam Ordusu'nun kenti ele geçirmesi ile Bolşevik hükümeti Bakü'den kaçtı. Bakü ve çevresinde “Mart Günleri”nin intikamı olarak binlerce Ermeni

23 Bakü'de etnik çatışmalar, can kaybına ek olarak petrol üretimini de sekteye uğratmaktaydı. Karşıt etnik gruplardan sermayedarlar ait petrol kuyuları, çatışma durumunda ilk hedeflerden birisi hâline gelmekteydi. Bu nedenle Bakü'yü elinde tutan her yönetim, genel olarak daha temkinli politikalar izlemek durumundaydı.

24 Suny, Bakü Bolşevikleri'nin Mart Günlerini ve sonrasını ulusal niteliği görmezden gelerek anti-Sovyet karşıtı yönü ile öne çıkardıklarını belirtmektedir. Benzer şekilde Sovyet tarihçilerinin Bakü Komünü deneyimini ulusal bir sorun olarak değil, sınıfsal açıdan ele aldıklarını, Batılı tarihçilerin ise yalnızca ulusal boyutu öne çıkardıklarına dikkat çekmektedir (1990: 217, dipnot 12).

öldürüldü (Swietochowski 1990: 73; Azərbaycan Tarixi V cild: 362-63). Şehirden kaçan Sovyet komiserleri ise Türkmenistan'da yakalanmalarının ardından Azerbaycan'a getirilirken yolda idam edildiler. Daha önce 28 Mayıs 1918'de Azerbaycan'ın ikinci büyük şehri olan Gence'de kurulan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (AHC) hükümeti de Bakü'ye taşındı.

Fotoğraf 5.3. Bakü'nün havadan görünümü (1917 veya 1918)²⁵
Sağda İçeri Şehir karakteristik mimarisi ile fark edilmekte.

AHC egemenliğindeki Bakü, Doğu'da ve çoğunluğu Müslüman halktan oluşan ilk demokratik cumhuriyetin başkenti haline geldi. Demokratik ilkelerle uyumlu olarak Bakü'nün çokuluslu yapısı korundu. Cumhuriyet, evrensel oy ve azınlıklara temsil hakkı gibi pek çok demokratik uygulamayı hayata geçirirken, aynı zamanda ulus inşasına hız verecek adımlar atmaktaydı. Ancak ulus-devletin kurulması ile birlikte kurumların yeniden inşası²⁶ için yerli kadrolara ihtiyaç duyulmaktaydı. 1919'da kurulan ve günümüzde hâlen Azerbaycan'ın en prestijli üniversitelerinden olan Bakü Üniversitesi'nde²⁷ eğitim dili Azerbaycan Türkçesiydi ve temel hedefi ülkenin ihtiyacı olan eğitilmiş kadroları yetiştirmektir. Diğer eğitim kurumlarında da özellikle Azerbaycan dili, tarihi ve edebiyatının araştırılması ve geliştirilmesi gibi ulus inşasının temel alanlarına ağırlık verilmişti. Bu dönemde yüz kadar genç Azerbaycan Türkü de Avrupa'daki çeşitli üniversitelere eğitim için devlet bursu ile gönderilmişti. Musavat Partisi'nin 1919'daki İkinci Kongresi'nde aldığı kararlara göre, Osmanlı Diyalekti'nin yüksek eğitim kurumlarında zorunlu hale getirilmesi kararlaştırıldı (Swietochowski 1995: 79).²⁸ AHC hükümeti Bakü'nün çoklu etnik yapısını muhafaza etti ve tüm si-

25 <https://arazyusubov.files.wordpress.com/2010/10/x1918-baku-old-korvin-kerber.jpg/>

26 Swietochowski, Bakü'deki kısa süreli İngiliz varlığının, Batılı tarzda demokratik kurumların yaratılması için cesaretlendirici bir faktör olduğunu öne sürmektedir (1995: 76-77).

27 Daha sonra Bakü Devlet Üniversitesi (BDU) adını almıştır. Hem Ebulfez Elçibey, hem de Haydar Aliyev BDU'da eğitim almışlardır.

28 Azerbaycan'ın siyasi ve kültürel olarak tam bağımsızlığını savunan Azericiler ile siyasi ayrılık-kültürel yakınlık fikrini öne süren Osmanlılar arasındaki ayrılık özellikle 1908 sonrasında belirginleşmiş ve temel olarak ulusal dil tartışmaları etrafında şekillenmişti (Swietochowski 1991). Bugün Azerbaycan Devleti'nin resmi ideolojisi olan "Azerbaycancılık" bu ayrım çerçevesinde anlaşılabilir.

yasi ve etnik grupların demokratik şekilde temsil edilebilmesi için çok partili sistemi benimsedi. 1918'de ilk defa kurulan Azerbaycan ordusu, kentte askerî bir geçit töreni gerçekleştirdi. Ancak AHC'nin kurulduktan iki yıl sonra Sovyet Kızıl Ordu birliklerince işgali ile sona ermesi demokrasi, eğitim ve kültür alanındaki millî dönüşümleri de sonlandırmıştır. Her ne kadar AHC dönemi kısa sürmüş ve Bakü'de köklü fiziki değişimler gerçekleştirememiş olsa da, bu dönem Azerbaycan tarih bilinci açısından son derece önemli bir yere sahip olmuştur.²⁹ AHC'nin kuruluş tarihi olan 28 Mayıs, her yıl *Rəspublika Günü* olarak büyük törenlerle kutlanmaktadır ve bağımsız Azerbaycan'ın kurucuları saygı ile anılmaktadır.

5.2 Sovyetler Birliği Döneminde Bakü

Bağımsızlığın özellikle ilk yıllarında yaşanan dönüşümleri kavrayabilme çabasında Sovyet iktidarı yıllarının önemi yadsınamaz. Tüm eski SSCB üyesi ülkelerde olduğu gibi Azerbaycan'da da siyasal ve toplumsal yaşamı anlamamıza yarayan yapı ve dinamikler bu dönemde son derece radikal değişimlere uğramıştır. Siyasal ve toplumsal yaşamın inşasında yeni kurumlarla birlikte yeni işleyiş mekânizmaları ortaya çıkmış, bu değişimlerden Bakü'de farklı şekillerde etkilenmiştir. Demografi, kültür, kentsel gelişim ve kentsel mekânın oluşumu gibi başlıklarda Sovyet yönetiminin rolü büyük olmuştur. Sovyetlerin özellikle ulusal kimlik konusuna yaklaşımları, Azerbaycanlı kimliğini de farklı şekillerde etkilemiştir. Bu kimliğin zengin ve karmaşık mirası, komünist ideoloji tarafından belirlenen politikalarla yeniden yorumlanmıştır. Ancak yetmiş yıllık Sovyet tarihi homojen, monolitik veya değişmez olmaktan son derece uzak geçmiştir. Bir başka deyişle hem bir bütün olarak Sovyet yönetiminin etkisi, hem de bu yönetimin politikalarındaki dönemsel değişimler, tarihsel kopuş ve süreklilikler çerçevesinde birlikte ele alınmalıdır.

Bakü'nün Sovyet yılları, Çarlık Rusyası döneminde yaşanan ekonomik ve toplumsal modernleşme sürecinin ardından ikinci bir modernleşme dönemi olarak görülebilir (Tokluoğlu: 729-735). Çarlık döneminde petrol sanayisinin gelişmesi ile endüstriyel bir modernleşme süreci yaşanmıştır. Ardından gelen toplumsal modernleşme, siyasal ve toplumsal mücadelelerin yoğunlaşmasını beraberinde getirmiştir. Bu dönemdeki modernleşmenin birincil özelliği, kapitalist ekonomik modelin belirleyici konumudur. Endüstriyel gelişim, Bakü'ye çok sayıda Azerbaycan Türkünün yerleşmesini beraberinde getirmiştir. Toplumsal modernleşme, bu dönemde ortaya çıkan yerli petrol zenginlerinin eğitim, kültür, sanat, sosyal yardım alanına yaptıkları büyük katkının sonucudur. Sermaye sınıfına ek olarak, Rusya ve Avrupa'da eğitim almış bir yerli orta sınıf veya entelijensiya da toplumsal modernleşmenin taşıyıcısı olmuştur. Üretim alanında Azerbaycan Türk nüfusun uğradığı ayrımcılık da siyasal bilinçlenmede etkili olmuştur. Bu süreç, Azerbaycan Türklerinin modern anlamda bir

29 AHC döneminin ulus ve devlet inşasına yönelik bir incelemesi için bz. Vəliyeva (2003).

ulusun temellerini atarak ardından demokratik ulus-devleti kurmalarını sağlamıştır. Azerbaycan'ın Sovyetleşmesi sürecinde ve sonrasında ise modernleşme farklı dinamikler tarafından belirlenmiştir. Endüstriyel modernleşme, özel mülkiyetin ortadan kalktığı bir ekonomik sistemde devam etmiştir. Sovyet hükümetinin 1920 öncesinde kısmen var olan altyapı, onarım ve geliştirme çalışmaları sonucunda Bakü'nün ekonomik potansiyelini ortaya çıkarmaya hazır hâle gelmiştir. "1922'de Bakü, elektrikli sokak aydınlatması, telgraf ve tren hatlarıyla, tren, gemicilik ve petrol endüstrisinin gelişkin ticaret sistemleri aracılığı ile Avrupa ve Rusya'ya bağlandığı teknolojik olarak sofistike bir şehirdi." (Wendel 2012: 563) Ancak esas değişim, toplumsal modernleşme alanında yaşanmıştır. Sovyetlerin kurumsallaştırılmış çokuluslu sistemi, ilki bölgesel ve ulusal, ikincisi kişisel ve etnokültürel olmak üzere birbiri ile uyumsuz iki farklı şekilde yorumlamıştır (Brubaker'den aktaran Tokluoğlu 2005: 746) Bu uyumsuzluk, Sovyetlerin çözümlene sürecine girmesiyle birlikte sadece etnik çatışmalara neden olmamış, ulus kimliğinin oluşturulması sürecinde de belirli zorluklara yol açmıştır. Yine SSCB döneminde, 1920 ile 1939 yılları arasında, toplumun Çarlık döneminden sonra ülkede kalan neredeyse tüm siyasi, ekonomik ve kültürel seçkinleri tasfiye edilmiştir. Ancak Stalin'in ölümünün ardından başlayan yumuşama politikası neticesinde dil, kültürel ve tarihi figürlerin rehabilitasyonu konularında atılan kimi adımlar atılmıştır. Haydar Aliyev döneminde özellikle eğitime büyük önem verilmiş, genç Azerbaycan Türkleri, SSCB'nin önemli eğitim kurumlarına gönderilmiştir. Bu kadrolar önemli konulara gelerek Azerbaycan Türklerinin siyasi ve toplumsal ağırlıklarını artırmıştır. Bakü'de Azerbaycan Türklerinin nüfusu bazı düşüş dönemleri dışında sürekli artmıştır. 1926'da nüfusun %26,2'si (118,737 kişi) Azerbaycan Türkü iken, 1979'da bu oran %52,4'e yükselmiştir (530,556) (bkz. Tablo 5.2). Bakü bu süreçte çokkültürlü ve kozmopolit yapısını korumuş, ancak bir taraftan da Azerbaycan Türk kimliği tedricen ama köklü şekilde öne çıkmıştır. Aşağıda, Bakü'de Sovyet iktidarı dönemi, yukarıda çerçevesi çizilen olgularla kabaca örtüşecek şekilde 1920-1945 ve 1945-1991 olarak iki farklı alt başlıkta ele alınacaktır.

5.2.1 1920-1945: Sosyalist Geçiş ve İkinci Dünya Savaşı Döneminde Bakü

Azerbaycan'ın Sovyet orduları tarafından işgali ile AHC sona ermiş ve Bolşevik iktidarı yeniden kurulmuştur. Azerbaycan'ın Sovyetleştirilmesi sürecinde, tüm Sovyet coğrafyasında uygulanan politikalar izlenmiştir. Hem yerli, hem yabancı petrol şirketleri devletleştirilmiştir. Sermaye ve mülk sahipleri ülkeyi terk etmiş veya hukuki takibata uğramıştır. Petrol, finans ve bağlı diğer sektörlerde çalışan yabancı nüfusun çok büyük bir bölümü Bakü'den ayrılmıştır. Özel mülk tamamen ortadan kalkmış petrol zenginlerinin inşa ettirdiği görkemli evlerle kültür ve sanat yapıları devletleştirilmiştir. Şehirde, devrimden önce ilkel koşullarda barınmak durumunda kalan işçiler için ucuz ve işlevsel konutların inşasına başlanmıştır. Bu dönemde Bakü nüfusu da hızlı bir şekilde artmaya devam etmiştir. 1913'te 214,672 olan nü-

fus, 1926'da 453,333'e ulaşmıştır. Bu durum hem kırsal kesim karşısında şehirlerin gelişimine ağırlık veren Sovyet rejiminin, hem de petrol üretiminin artık tüm SSCB için yapılmaya başlanmasının bir sonucudur. Planlı ekonomi içerisinde hızlı bir büyüme yaşayan Azerbaycan'da sanayinin gelişimi, tarım dışı işçi sayısındaki artışta gözlemlenebilir. Örneğin 1928'de 175 bin olan işçi sayısı, dört yıl içerisinde 325 bine ulaşmıştır³⁰ (Azərbaycan Tarixi cild 6: 277). Bakü, ekonomik gelişimin merkeziydi ve işçi nüfusundaki artış çoğunlukla ülkenin diğer bölgelerinden göçle gerçekleşmekteydi. Birinci Beş Yıllık Plan döneminde Bakü'ye ülke içerisinden 100 binin üzerinde, 1930-32 yılları arasında RSFSR'den 86,299 işçi gelmişti. Bu durum işçi sayısındaki mutlak artış kadar, onun etnik kompozisyonunun da değiştiğini gösterir. 1928-1933 arası dönemde petrol sanayisinde çalışan Rus asıllıların sayısı 21,833'ten 40,271'e çıkararak tüm petrol işçilerinin %58,3'üne ulaşmıştır³¹ (Azərbaycan Tarixi VI cild: 277). Nüfus ile paralel şekilde büyüyen Bakü için 1930'larda diğer önemli Azerbaycan şehirleri ile birlikte bir master planı hazırlanmaya başlanmış, ancak uygulanamamıştır (Azərbaycan Tarixi VI cild: 398). Yine de şehirde yeni konutların inşası, bazı önemli yol ve kavşakların yeniden düzenlenmesi, tramvay hattının oluşturulması gibi adımlar atılmıştır. Çoğu bugün hâlâ ayakta olan, Azerbaycan mimarisinin örnekleri arasında sayılan pek çok bina da bu dönemde inşa edilmiştir (Azerbaycan Tarihi, VI cild, sf. 396-398). Sovyetler Birliği'nin sanat ve mimarideki "şekilde millî, içerikte sosyalist" ilkelerine uygun biçimde inşa edilen bu yapılar, Bakü'de Birinci Petrol Patlaması döneminde inşa edilen çeşitli eğitim, kültür ve konut yapıları ile birlikte bugün şehrin en önemli mimari eserleri arasındadır.

Sovyet iktidarı altında başka kentlerde de gözlemlenen sanayileşme ve kentleşme süreçlerini geçirirken, Bakü'nün siyasal ve toplumsal kimliğinde de kente özgü değişimler de yaşanmaktaydı. Bakü'ye atfedilen önem sadece sahip olduğu doğal kaynaklardan ileri gelmemektedir. Türk, Müslüman etnik ve kültürel kimliğiyle Birliğin çerperinde yer alan Azerbaycan'da Sovyet deneyiminin önemli bir başarı olarak sunulması, devrimin burada ekonomik ve toplumsal kazanımlar elde etmesine bağlıydı.³² Tüm SSCB ülkelerinde izlenen sanayileşme, kentleşme politikaları ile eğitim, bilim, sağlık, barınma, gıda, kültür ve sanat alanında yaşanan ilerleme Azerbaycan'da da gözlemlenmekteydi. Bakü için ise bu kazanımın daha özel bir anlamı vardı. Bakü, Rus İmparatorluğu'nun son dönemlerinde sayısız etnik, dini ve sınıfsal çatışmaya sahne olmuş, endüstriyel kapitalist üretim ilişkileri ise halkın büyük kısmını mutlak yoksulluğa itmişti. Azerbaycan'ın Sovyet yönetimine girmesi ile sınıfsal çatışmalar emekçi kesimler lehine çözümlenecek, birbiri ile ekonomik nedenlerle çatıştığı düşünülen

30 Azərbaycan Tarixi, VI cild, sf. 277.

31 Azərbaycan Tarixi, VI cild, sf. 278.

32 1945-46'da komünist devrimin İran'ın kuzeyine ihracı girişiminde, Azerbaycan'ın rolü dil ve alfabe farklılıkları nedeniyle askeri yardım ve radyo yayınları ile sınırlı kalmıştır (Swietochowski 1995: 153).

etnik kesimler ise sosyalizmin adil ve eşitlikçi idaresi altında barış içerisinde bir arada yaşayacaktı. Sosyalist proje bakımından Bakü, Marksist öngörülere de uymaktaydı. Tarihsel bir dönem olarak tanımlanan kapitalizm, Bakü'de gelişkin durumdaydı ve sosyalizmin inşası için diğer toplumsal düzenlerden ve üretim biçimlerinden daha uygun bir zemin sunmaktaydı. Ancak bu dönem Azerbaycan ulusallığı bakımından çelişkili politikaları da içermekteydi.

Azerbaycan'ın Sovyet öncesi dönemde geçirdiği sanayileşme ve uluslaşma süreçleri, burada modern anlamda bir siyasi, ekonomik ve kültürel seçkinler sınıfının oluşması ile paraleldi. Bu toplumsal kesimlerin de içinde olduğu, hem Çarlık yönetimi, hem de bağımsız Azerbaycan deneyiminin tarihsel bilincine sahip daha geniş bir kitle mevcuttu. Sovyet iktidarı konsolide edilirken, yani 1920'den 1930'ların sonlarına kadarki süreçte komünist toplumun inşası bakımından tehlikeli görülen bu grupların tedricen tasfiyesi gerçekleşmiştir. Altstadt'a göre bu tasfiye üç ana aşamadan oluşmaktaydı (1992: 131-132). 1920'lerin başında, devrim öncesi hükümetlerde çalışmış olanlar, Gence'deki direnişin liderleri, ayaklanan köylüler, dini liderler öldürüldü ya da sürgüne gönderildi. 1920'lerin ikinci yarısından itibaren 1930'ların başlarına kadar, diğer tüm Türkî cumhuriyetlerde de olduğu gibi "millî sosyalizm" veya "Sultangaliyecilik" ile itham olunan eski kuşak komünistler ve liderler hapis veya idam edildi. Son olarak, 1930'ların ikinci yarısından itibaren en geniş çaplı tasfiyeler gerçekleştirildi. Bu süreç eski Azerbaycan Bolşevikleri, devrim öncesinde yetişmiş yazar, sanatçı ve aydınları kapsamış, ancak ülkenin devrim öncesi tarihini bilen kişilerle sınırlı kalmayarak toplumun her tabakasındaki sözde "casuslar" ve "sabotajcılar" için de hapis, sürgün veya idam anlamına gelmiştir. Bu tasfiyeler ile Bakü, bir zamanların Azerbaycan aydınlanmasının ve ulusunun merkezi kimliğinden uzaklaşmıştır. 1930'ların sonlarında Azerbaycanlıların kendilerini Türk olarak tanımlamaları yasaklanmış, kril alfabesine geçiş yapılarak başta Türkiye olmak üzere Latin alfabesi kullanan ülkelerle olan kültürel bağ kopartılmaya çalışılmıştır. 1930'lu yıllardan başlayarak, Sovyet ideolojisine uygun, ülkenin İslami ve Türki kimliğinin gözardı edildiği yeni bir Azerbaycan tarihi yazımına başlanmıştır (Yılmaz 2013). Ancak aynı zamanda "Azerbaycanlı" ifadesi ile bölgesel ve siyasi bir ulusal kimlik oluşumu teşvik edilmiştir. Bakü özelindeyse Sovyet iktidarının hemen başlangıcından itibaren yeni ideoloji çerçevesinde bir kimliğin geliştirilmesi çabaları başlamıştır. Bu kimlik, şehrin işçi sınıfı tarafından belirlenen endüstriyel yapısı ile çokkültürlü ve çokuluslu demografik kompozisyonunu temel almıştır.

1922'de Bolşevik Devrimi'nin beşinci yıldönümü kutlamaları esnasında Bakü'de gerçekleştirilen "Sirenlerin Senfonisi" isimli avangart performans, bu zeminin güçlü bir şekilde vurgulanışıydı. Tüm kent mekânının bir sanatsal faaliyet alanı olarak kurgulandığı, şehirdeki fabrikaların, lokomotiflerin, otomobillerin, gemilerin, uçakların ve nihayet büyük bir insan topluluğunun da enstrümanları oluşturduğu bu devasa performans sadece Sovyet enternasyonalizminin avangart biçimlerle temsil etmiyordu

(Wendel 2013: 550). Bu etkinlik, aynı zamanda Bakü ve Azerbaycan'ın politik ve kültürel kimliğini şekillendirmek için atılan bir adımdı (ibid 549). Kentsel mekânın geniş şekilde kullanımı Bakü'nün etnik ve dinsel ayrımlarını aşmakta, Sovyet sosyalizminin gücünü hâlen şehirde yaşayan milliyetçi ve Müslüman sosyalist gruplara göstermekteydi (Wendel 2012: 569).

Bakü'nün savaş sonrası özellikle kentsel gelişimini etkileyen en önemli olay, SSCB'nin İkinci Dünya Savaşı'na dâhil olmasıdır. Bakü savaşla birlikte Birliğin en önemli sanayi merkezlerinden birisi hâline gelmiştir. Bakü, diğer belli başlı Sovyet kentlerinin aksine İkinci Dünya Savaşı'nda fiziksel yıkıma uğramamıştır. Ancak savaş Bakü'nün gelişimini duraklatmıştır. Savaş yılları boyunca var olan sanayi altyapısı sivil amaçlar yerine askerî amaçlar için yeniden organize edilmiştir. Nazi işgaline uğrayan batı bölgelerinden getirilen bazı fabrikalar Bakü'ye kurulmuştur (Azərbaycan Tarixi VII cild, sf. 16). Mevcut ve yeni fabrikalar sayesinde Bakü, Sovyet ordusuna cephane, askerî teçhizat ve ulaşım gibi alanlarda büyük katkılarda bulunmuştur. Bakü petrolleri Sovyet ordusu için elzemdi ve kapasite kullanımı savaş yılları boyunca azami seviyelere çıkarıldı ve çoğu kadınlardan oluşan binlerce yeni işçi çeşitli sanayi kollarında çalışmaya başladı. Petrol üretimi savaş yıllarında bu şekilde rekor seviyelere ulaştı. SSCB'de 1941-1945 yılları arasında üretilen 110 milyon ton petrolde Azerbaycan'ın payı 75 milyondur (ibid sf. 18). Savaş ayrıca Bakü'nün Sovyet petrol sanayisi için anlamını köklü şekilde değiştirmiştir. Öncelikle Bakü'nün savaşın cereyan ettiği bölgelere yakın oluşu, Azerbaycan'ı Almanya için açık hedef hâline getirmekteydi. 1942'de doğum gününü ve yeni askerî hedefleri kutlamak amacıyla üzerinde "Bakü" yazan, Hazar bölgesi ile bir petrol kulesinin resmedildiği bir pasta sunulan Adolf Hitler'in (Alakbarov 2002), Bakü petrollerine ulaşmanın savaş hedefleri arasındaki önceliğini vurguladığı varsayılabilir. Sovyet hükümeti bu nedenle stratejik bir karar alarak farklı bölgelerde petrol üretimine ağırlık vermiştir. "İkinci Bakü" olarak anılan Volga-Ural ve Batı Sibirya gibi yeni gelişen petrol havzalarında üretimi geliştirmek için Bakü'den büyük ölçüde donanım ve personel transferi gerçekleştirilmiştir. Sonuç olarak Bakü petrolleri, bu şekilde iki zıt önceliğin kurbanı hâline gelmiştir. Bir taraftan aşırı üretimle karadaki petrol rezervleri büyük ölçüde tüketilmiş, diğer taraftan da yatırım, işgücü ve donanımlar başka bölgelere kaydırılmıştır. Bu yüzden, "Büyük Anayurt Savaşı" Bakü petrol sanayisi için hem en görkemli günleri hem de onun düşüşünün başlangıcı anlamına gelmektedir. Savaş sonrası dönemde Bakü, 1860'lı yıllardan bu yana ilk defa Rus İmparatorluğu/Sovyetler Birliği için petrol sanayisindeki lider konumunu yitirmiştir.

Bakü "Büyük Anayurt Savaşı"na sadece sanayi ve petrol üretimi ile katkı koymamıştır. Bakü'nün ve Azerbaycan'ın her etnik grubundan 600 ila 700 bin arasında asker Sovyet Ordusu'na katılmış, bunların 300 ila 400 bini hayatını kaybetmiştir. 1939

nüfus sayımına göre üç milyonun biraz üzerinde olan Azerbaycan nüfusu, tahminlere göre 1946'da 2.7 milyona gerilemişti (Cornell 2011: 40).

Savaş süresince Sovyet iktidarı Birlik üyesi halkların mücadele gücünü motive etmek amacıyla bazı tarihsel dönem ve figürlerin güzel sanatlar, edebiyat, müzik, sinema ve tiyatrodan yeniden işlenmesini teşvik etmiştir (Altstadt 1992: 155-156). Faşizmin tehlikelerinin yanı sıra halkın kahramanlığını ve vatan savunmasındaki kararlılığını işleyen kitap, tiyatro oyunu, sinema gibi sanat eserlerinin sadece Azerbaycan dâhilinde kalanlara değil, cephede savaşan askerlere de ulaştırılması için büyük çaba sarf edilmiştir (Azərbaycan Tarixi VII cild: 32-36). Savaş süresince Sovyet iktidarı Birlik üyesi halkların mücadele gücünü motive etmek amacıyla bazı tarihsel dönem ve figürlerin güzel sanatlar, edebiyat, müzik, sinema ve tiyatrodan yeniden işlenmesini teşvik etmiştir. Faşizmin tehlikelerinin yanı sıra halkın kahramanlığını ve vatan savunmasındaki kararlılığını işleyen kitap, tiyatro oyunu, sinema gibi sanat eserlerinin sadece Azerbaycan dâhilinde kalanlara değil, cephede savaşan askerlere de ulaştırılması için büyük çaba sarf edilmiştir (Azərbaycan Tarixi VII cild: 32-36). Savaşın sona ermesiyle bu politikadan uzaklaşmış, ancak "Sovyet ulusu"nun inşası yolunda "Büyük Anayurt Savaşı"nın her Birlik üyesi cumhuriyette çeşitli şekillerde hatırlanması pratiği sürmüştür. Savaş sırasında sanayide ve cephede Azerbaycanlıların gösterdiği çabalar sonucu çok sayıda Bakülü asker ve işçi çeşitli Sovyet madalyaları almıştır. Günümüzde hâlen hayatta olan savaş gazileri toplumda büyük saygı görmektedir. Hâlen hayatta olan beş binin üzerindeki savaş gazisine Devlet Sosyal Koruma Fonu tarafından maaş ödenmektedir.³³Savaşın SSCB için sona erdiği 9 Mayıs, 1946'dan beri *Faşizm üzərində qələbə günü*(Faşizme Karşı Zafer Günü) olarak kutlanmaktadır ve resmi tatildir. Savaş sırasında Bakü'de çeşitli amaçlar için kullanılan binalar korunmaktadır. Savaşta iki defa "Sovyetler Birliği'nin Kahramanı" madalyası alan Hazi Aslanov'un Şehitler Yolu yakınında bir heykeli bulunmaktadır ve ismi bir ana cadde ile metro istasyonuna verilmiştir. Bağımsızlıktan sonra ortaya çıkan bu anma pratikleri, Azerbaycan'ın Sovyetlere tabiyetini değil, Nazi faşizmine karşı verilen vatan savunması kapsamında ve Azerbaycanlının tarihi ile ulusal gururunun bir parçası olarak sembolleştirilmektedir.

5.2.2 1945 - 1991: De-Stalinizasyon, İleri Sosyalizm ve Bağımsızlık Mücadelesi Dönemlerinde Bakü

Savaş bittiğinde 2.7 milyona gerilemiş olan Azerbaycan nüfusu, 1945'ten sonra büyük bir hızla artmıştır. Bu artışta Bakü'nün payına dair bir veri olmamasına rağmen, sanayinin büyümesi ve çeşitlendirilmesi çabalarının büyük rolü olduğu söylenebilir. 1959'da yapılan nüfus sayımı, 1939 sayımı verilerine göre ciddi bir büyümeye işa-

33 "Azerbaijan Increases Basic Pension of Great Patriotic War Veterans", URL: <http://en.trend.az/capital/business/1630091.html>

ret etmektedir. Savaş süresince yaşanan kayıplara rağmen³⁴ Bakü nüfusu, bu süreçte 808.000'den 967.000'e çıkmıştır.

İkinci Dünya Savaşının yol açtığı ve yukarıda bahsettiğimiz gelişmeler, Bakü'nün savaş sonrası gelişimini etkilemiştir. Karada petrol üretiminin düşmeye başlaması ile birlikte Bakü'nün sanayi altyapısı çeşitlilik kazanmaya başlamış, ancak yine de ağır sanayinin baskın olduğu aşırı-sanayileşmiş bir şehir olmaya devam etmiştir. Bu dönemde sanayi üretimi teknolojik bakımdan daha ileri sahalara kaydırılmış, örneğin petrol üretiminden daha çok petrol çıkarma donanımı üretimine ağırlık verilmiştir. Bu amaçla başta açık deniz petrolcülüğü olmak üzere üretim ve işleme alanlarında önemli bilimsel ilerlemeler kaydedilmiştir (Azərbaycan Tarixi VII cild: 156-57). Tüm Sovyetler Birliği petrol çıkarma donanımının %70'ten fazlası Bakü'de üretilmekteydi (Ibid 186). Savaş sonrasında Bakü'nün uydu şehri olan Sumgayıt, çok sayıda petrol işleme tesisinin kurulmasıyla Sovyet kimya sanayisi için önemli merkezlerden birisi haline geldi. Sanayideki çeşitlenme, Bakü'nün kentsel gelişimi üzerinde önemli ve uzun süreli bir etki bıraktı. Gelişen sektörlerde çalışmak üzere kırsal bölgelerden şehre devamlı bir göç akını başladı.

Göçle birlikte konut ve bölgesel genişleme talebinin oluşması şehrin hemen dışındaki kırsal bölgelere doğru büyümesini hızlandırdı. Artan sanayi işletmeleri sonucunda Bakü'ye bağlı kasaba ve köylerin toplam nüfusu, 1926'dan beri büyük hızla artmaktaydı (Bkz. Tablo 5.1).

Sovyet şehirlerinde sanayi yapıları genellikle, konutların ve sosyal altyapının etrafında inşa edildiği merkezi oluştururdu. Erken savaş sonrası dönemde Bakü'de de bu durumu yansıtan çok sayıda yeni sanayi ve yerleşim alanı ortaya çıktı. Bakü çevresinde oluşan bu yeni uydu bölgelerin başta gelenleri yukarıda da bahsedilen Sumgayıt³⁵, çimento fabrikası ile *Primorsk* (şimdiki adıyla Karadağ) ve *Artem*'dir (şimdiki adıyla Pirallahi). Ancak bu sanayi ve konut uydularının en ünlüsü Hazar denizi üzerinde Bakü'den 42 km açığa inşa edilen *Neft Daşları*'dır (Petrol Kayaları). Üretim merkezli Sovyet yaşam tarzına uygun olarak, petrol kuyularının yanı sıra sadece geçici konaklama imkânları ile yetinilmemiş, aynı zamanda kalıcı konutlar ve rekreasyon olanakları da inşa edilmiştir. *Neft Daşları* o denli dikkat çekici bir yapıydı ki, James Bond serisinin 1999'da çekilen "The World is not Enough" filminin bir kısmına set olarak ev sahipliği yapmıştı.

Takip eden yıllarda Bakü merkezinde nüfus düzenli olarak artmaya devam etmiştir. 1959'da 642.507 olan nüfus 1970'te 851.547'ye çıkmıştır (bkz. Tablo 5.2) Bakü'de mevcut konut miktarı 5,3 milyon metrekareden 8 milyon metrekarenin üze-

34 Savaşa katılan yaklaşık 640,000 ila 800,000 Azerbaycan vatandaşının 300,000 ila 400,000'i geri dönmemiştir.

35 Sumgayıt her ne kadar sonradan resmi olarak ayrı bir şehir olarak tanımlanmış olsa da, Bakü ile bağı güçlü bir şekilde korunmuştur.

rine çıkmıştır (Bretanitsky 1970). ve bağlı köylerle kasabaların nüfusu düzenli bir biçimde artarak 1979'da 1.533.235, 1989'da ise 1.794.874'e ulaşmıştır.³⁶ Bu yüzden konut inşası Bakü kentsel planlamasında öncelikli madde haline gelmiştir. Bakü'ye yeni sanayi tesisleri yapılmaya devam etmiş, ancak yatırımlarda ağırlık Bakü-Sumgayıt ekseninin dışına verilerek Azerbaycan'ın daha dengeli bir şekilde sanayileşmesi hedeflenmiştir. 1970-1985 yılları arasında kurulan yeni sanayi kuruluşlarının 158'i, yani %72'si, bu eksenin dışındaki bölgelerdedir (Azerbaycan Tarihi VII Cild: 184).Yeni konut inşası başlangıçta, yukarıda bahsedilen çerçevede, yanyeni kurulan endüstriyel kompleksler etrafına inşa edilen konut alanları gerçekleşmiştir. Bu süreçte mevcut kentsel alan içerisinde yer alan boş arazilere de yeni binalar inşa edilmiştir. Ancak bu şekilde yürütülen kentsel genişleme, Bakü'de gittikçe artan konut talebini karşılamaya yetmemiştir. Bu nedenle daha önce Moskova ve Leningrad'da uygulanan *mikrorayon* projeleri, 1960'larda Bakü'de de benimsenerek inşa edilmeye başlanmıştır.

Fotoğraf 5.4. 1950'lerin sonlarında Bakü'de ortalama bir ev. (Yevgeni Haldey 1959)³⁷

36 Azerbaycan SSC 1989 nüfus sayımı, <http://www.ethno-kavkaz.narod.ru/mazerbaijan.html>

37 <http://foto-post.blogspot.com.tr/2011/11/yevgeny-khaldei.html>

Mikrorayonlar, Sovyetler Birliği'nde 1954'ten itibaren uygulamaya konan bir tür konut kompleksine verilen addır. *Mikrorayonlar*, şehirlerin çevresinde daha önce inşa açılmamış alanlarda oluşturulurken, sakinlerinin ihtiyacı için okul, kreş, gıda mağazaları gibi günlük ihtiyaçların karşılanabileceği kamu hizmetlerine de yer verilmiştir. Önceki konut alanlarının aksine, mikrorayonlar sanayi komplekslerinden ayrı inşa edilmiştir. Bu nedenle buraların sakinleri de farklı işyeri ve bölgelerde çalışan işçilerden oluşmaktaydı. 1991'e kadar Bakü çevresinde dokuz mikrorayon oluşturulmuştur ve konutlar ağırlıklı olarak *kruşçevski* olarak adlandırılan düşük maliyetli, küçük dairelerin bulunduğu apartmanlardı.

Bakü'de yeni konutların ve mikrorayonların inşası, konut sorununu hafifletmeye yardımcı olsa da, sorunu tamamen çözmeye yetmemişlerdir. Dahası, resmi verilerde karşılaşılan kırdan kente göç oranları, büyük ihtimalle gerçek göç miktarını düşük göstermekteydi (Rumyantsev, 2008). Bakü'de ikametgâh, pek çok Sovyet şehrinde olduğu gibi *propiska*, yani çalışma, eğitim, sağlık ve diğer hizmetlere erişebilmek için gereken resmi kayıt rejimince kontrol edilmekteydi. Şehre kayıt dışı göç edenlerin sayısı ciddi miktarları bulsa da, bu göçmenler devlet açısından görünmezdi. Kayıt dışı göçmenler konut sorunlarını, Rusça *samoştroi* ya da *nakhhalstroi* olarak bilinen evler inşa ederek kendi başlarına çözmeye çalışmışlardır. Türkiye'de "gecekondu" olarak bilinen evler gibi, çoğunlukla bir gecede dikilerek üzerine çatısı kapatılan evler, artık tamamlanmış sayıldıkları için resmi merciler tarafından yıkılmamaktaydı. Bu şekilde inşası tamamlanan evler elektrik ve su talebinde bulunmakta, bunun ardından da resmî olarak kayıt altına alınmaktaydı. Bu tarzda inşa edilen konutların sayısını tahmin etmek zor olsa da, Sovyet Bakü için önemli bir sorun teşkil etmekteydiler ve günümüze kadar da çözülemeyen bir sorun olarak kalmışlardır.

Savaş sonrası yaşanan bir diğer gelişme, Abşeron yarımadasının kuzey doğusunda, Hazar kıyısında küçük yerleşimlerin ortaya çıkmasıdır. Sağlık, tatil tesisleri ve çocuk kampları ile şehrin rekreasyon alanlarından birisi hâline gelen bu bölgede, maddi durumu görece iyi olan Bakülülerin yaz evleri (*daça*) inşa edilmiştir (Bretanitskiy 1970).

Savaş sonrası dönemde Bakü'nün kentsel gelişimi, yoğun olarak konut inşasının yanı sıra altyapı, kamu binaları ve park, meydan, bahçe inşasını da içerir. Bu anlamda Bakü merkezi, özellikle 1950'li yıllarda önemli derecede dönüşüm geçirmiştir. Kent kimliği açısından önemli bir yere sahip bu dönüşümün hem teknik, hem de politik bir boyutu vardı. Bu dönüşüm eski tek katlı binaların yıkılması, yenilerinin inşa edilmesi ve daha geniş kamusal alanlar oluşturulması kadar mimari ve tarihî öneme sahip Sovyet-öncesi binaların da korunmasını gerektiren karmaşık bir işti. Bu dönemdeki kentsel planlama uygulamalarının bazıları tartışmaya açık olsa da, Bakü mimarları ve plancıları, şehir merkezini önceki tarihsel dönemlerden miras kalan yapıları koruyarak modern mimari ile birlikte bir arada tutmuşlardır.

Nizami Meydanı'nın dönüşümü, Bakü merkezinde bu dönemde yaşanan dönüşümün en iyi örneklerindedir. Meydan, farklı tarihsel dönemlere ait farklı mimari tarzdaki yapılarla çevrilidir. İçeri Şehir'in çift kapılı girişinin olduğu kale duvarları parkın güney sınırını oluşturur. Duvarın hemen yanında *Ismailiye* olarak adlandırılan, şehrin birinci "petrol patlaması" döneminden kalma, yerel doğu motiflerini Venedik gotiği tarzıyla başarılı şekilde birleştiren son derece estetik bir bina yer alır. Parkın batısında Stalin dönemi mimarisinin tipik örneklerinden, anıtsal bir görünüme sahip "Monolit" apartmanı vardır. Kuzeyinde, 1930'larda Bakü konstrüktivizminin sembollerinden olan Azərneşr Yayınevi yer alır. Parkın doğusunda, dış cephesini Azerbaycanlı yazar ve şairlerin heybetli heykellerinin süslediği edebiyat müzesi binası vardır. 1860'larda inşa edilen bina, 1914-1915 yıllarında otele dönüştürülmüş, daha sonra otelden müzeye çevrilirken, dış cephesine geleneksel mimari detaylar eklenmiştir. Azerbaycan edebiyatının kurucusu olarak kabul edilen on birinci yüzyılda yaşamış olan Nizami'nin heykeli, meydanın ortasında yer alır ve yüzü, müzenin yazar ve şair heykellerinin olduğu cephesine bakar. Bu şekilde, Azerbaycan kültürünün geçmişi ile geleceği arasında bir bağ oluşturduğu söylenebilir. Meydanın kendisi ise, farklı tarihsel ve mimari öğelerin merkezinde yer alan bir odak noktasıdır ve kendisini çevreleyen bu öğeler ile birlikte tek bir mimari yapı hâlinindedir. Ancak belirtmek gerekir ki 2012 yılında park ile Azərneşr binası arasında inşa edilen otopark alanı bu bütünlüğü bozmuştur.

1960'lar, Bakü kentsel gelişiminde yeni bir döneme karşılık gelir. Komünist Parti'nin 20. Kurultayı'nın ardından başlayan de-Stalinizasyon hareketi, başka şeyleri olduğu gibi, mimari stilleri de etkilemiştir. Süslemelerle bezenmiş devasa anıtsal yapıların yerine artık daha basit formlara dayanan ve işlevselliğin ön plana çıktığı binalar tercih edilmeye başlanmıştır. Bakü'nün geleneksel yapı malzemesi olan kumtaşı da aynı şekilde daha bol ve ucuz olan betonun tercih edilmesiyle daha az kullanılmıştır. 1960'larda inşa edilen ancak günümüzde çoğu yıkılmış olan "Respublika Konser Salonu", "Gülistan Sarayı", sirk ve bazı büyük oteller gibi pek çok yapı, bu yeni eğilimi temsil etmekteydi. Bakü metrosunun inşaatına da 1960'larda başlanmış, 1967'de beş istasyonlu olarak açılan sisteme 1976'da yedi, 1985 ve 1989 arasında ise altı istasyon daha eklenmiştir. Bakü Metrosu, SSCB'de inşa edilen beşinci, tüm Orta Doğu'da ise ilk metro sistemiydi (Azərbaycan Tarixi VII cild: 128).

Erken savaş sonrası dönemde Bakü, ulus inşasında da önemli bir rol oynamıştır. İran ve Türkiye'ye komşu bir Sovyet cumhuriyetinin başkenti olarak sosyalizmin bir ileri karakolu olarak görülmekteydi. Bu yönüyle Bakü, Müslüman halklara Sovyet hükümetinin ve sosyalizmin geleneksel kültürlere tehdit oluşturmadığını gösterecek örnek bir şehir olarak düşünülüyordu. Sosyalist rejim altında milli kültürlerin, he ne kadar dinî motiflerinden arındırılmış olsa da, varlığını koruyup gelişebileceği gösterilmek isteniyordu. Sovyetlerin "form olarak milli, içerik olarak sosyalist" olarak

özetlenebilecek kültür kavramsallaştırması Bakü'nün de kentsel gelişimini yönlendirmekteydi. Bu, iç avlu, kemerler, taş oyma gibi geleneksel mimari öğelerinin yaygın bir şekilde kullanılması anlamına geliyordu. Bu ve benzeri dekoratif detaylar 1930'lu ve 1950'li yıllarda Bakü mimarisinin sembolü haline gelmişti.

Stalin'in ölümünün ardından başlayan yumuşama dönemi ise Bakü'nün Azerbaycanlaştırılması sürecine yeni ve karmaşık şekillerde yansımıştır. Kruşçev döneminde AzKP Birinci Sekreterliği'ni yapan İmam D. Mustafayev, Stalin sonrası yumuşama döneminden yararlanarak Azerbaycan'da uluslaşma sürecini desteklemiştir. Bakü'ye çok sayıda Azerbaycan Türkü'nün yerleştirilmesini sağlamış, ekonomik bağımsızlık için girişimlerde bulunmuş ve Azerbaycan Anayasası'nda yaptığı değişiklik ile Azerbaycan Türkçesi'nin ülkenin resmî dil haline gelmesini sağlamıştır (Altstadt 1992: 165). Dil politikaları üzerine tartışmalar devam ederken, “milliyetçilik” suçlaması ile görevden alınmıştır (ibid 166)³⁸. Ulusal kimliğin kentsel gelişim sürecine katılımının bir diğer boyutu da, Azerbaycan tarihindeki önemli kültürel figürlerin rehabilitasyonu ile anıt ve heykellerinin yapılmasıdır. Günümüzde Azerbaycan'da bulunan 33 heykelin 26'sı Bakü'dedir yalnızca üç tanesi 1945'ten önce yapılmıştır. Yine bu heykellerden yedisi Haydar Aliyev'in birinci sekreterliği sırasında (1969-1982) dikilmiştir. Heykellerin dört tanesi hariç neredeyse tamamı Azerbaycanlı sanatçı ve edebiyatçılara aittir. SSCB döneminde “pantürkizm” ile suçlanan Hüseyin Cavid'in mezarı, 1982'de İrkutsk'tan Nahcivan'a getirilmiştir (Azərbaycan Tarixi VII Cild: 177-8). 1972'de dikilen Neriman Nerimanov heykeli, Haydar Aliyev dışındaki tek devlet adamı heykelidir. 1959'da Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi, Nerimanov'un “tarihi rolünü abartmamak” yönünde bir karar almıştı (Qasımov 2006: 169). Haydar Aliyev heykelin açılışında bu karara uymaya çalışarak onun edebiyatçı ve aydınlanmacı yönüne vurgu yapan bir konuşma yapmış olsa da, Azerbaycanlı bir liderin Bakü'de anıtının dikilmesi önemli bir gelişmeydi (ibid 168-170).

Savaş sonrası ulus inşası süreci Azerbaycan'da başka özellikler de içermekteydi. Azerbaycanlılar (Azerbaycan Türkleri) 1950'lerde, on dokuzuncu yüzyıldan bu yana ilk defa Bakü'nün etnik kompozisyonunda çoğunluk haline gelmişlerdir. 1959 nüfus sayımına göre şehir nüfusunun %38'ini Azerbaycanlılar, %34'ünü Ruslar, %17'sini Ermeniler oluşturmaktaydı. Yirmi yıl sonra yapılan 1979 sayımında ise oranlar sırasıyla %56, %22 ve %17 olarak Azerbaycanlılar lehine daha fazla değişmiştir (Yunusov'dan aktaran Romyantsev 2008: 243). Bu dönüşümde iki farklı süreç rol oynamıştır. Endüstriyel büyüme için gerekli olan kırdan kente göç ile siyasi ve kültürel seçkinlerin daha fazla artan oranda yerelleşmesi. Resmî Sovyet politikası olan *korenizatsiya* 1930'larda terk edilmiş olsa da yerli Azerbaycanlıların önemli idari ve yönetsel pozisyonlarda Rus ve Ermeni'lerin yerlerini alması gerektiği düşüncesi korunmuştu.

38 Azerbaycan'da yumuşama döneminde ulusal siyaset hakkında bkz. Həsənlı (2008).

Yine de örneğin Azerbaycan Komünist Partisi'ne üye Rusların ve Ermenilerin oranının 1950'ler ve 1960'lar boyunca istikrarlı şekilde azalmasına rağmen, 1965'e gelindiğinde Azerbaycanlılar hâlâ Parti'de daha az oranda temsil ediliyordu (Altstadt 1992: 168). Toplumun en alt kesimlerinde kırdan kente göç, en üstünde ise seçkinlerin yerleşmesi şeklinde özetlenebilecek bu ikili süreç, özellikle Haydar Aliyev'in birinci sekreterlik görevi sırasında (1969-1982) yoğunlaşarak devam edecekti. Ülke içinde eğitim, bilim, sanat gibi konularda atılan adımlarla, SSCB'nin en prestijli üniversitelerine öğrenci gönderilmesi (Qasımlı 2006: 131-135) gibi politikalar, Sovyet döneminde kadroların yerleşmesini sağlamıştır. Bağımsızlıktan sonra da bu dönemde yetişen kadrolar devlet yönetiminde rol almıştır.

Görüldüğü üzere Bakü'nün Sovyet idaresindeki rolü tek yönlü olmaktan uzaktı. Bakü, birliğin çerperinde yer alan çokkültürlü bir sanayi şehri olarak devlet ve ulusun inşasında muğlak ve ihtilaflı konuların da yer aldığı süreçlerden geçmiştir. Bir diğer deyişle Sovyet uluslar politikasının sonuçları Bakü'nün bahsedilen özgün koşulları altında şekillenmiştir.

Sovyet uluslar politikası ile yakından ilgili "enternasyonalizm" ve "halkların kardeşliği" kozmopolitan ideallere dayanmaktaydı ve farklı ulusların önce "yakınlaşma" (*sblizhenie*) ve ardından nihai olarak tek bir Sovyet ulusunda "birleşme" (*sliyanie*) süreçlerinin gerçekleşmesini hedefliyordu. Bu ideoloji, doğal olarak Birlik merkezince, yukarıdan-aşağıya doğru uygulamaya konulmaktaydı. Pratikte, "yakınlaşma"nın birinci amacı Rus diline ve kültürüne "yakınlaşma" idi. İlk bakışta tepeden inmece olarak negatif algılanabilecek bu politika, Bakü, Odessa, Taşkent ya da Tiflis gibi etnik çoğulculuğun köklü olduğu pek çok Sovyet şehirde kentli yerel halk tarafından oldukça sıcak karşılandı. Bakü örneğinde ulus-devlet inşası, resmî enternasyonalist ideoloji ve yerel kozmopolit geleneklerin özgün bir birleşimi sonucu Rus dilli bir kent kültürü ile buna karşılık gelen bir kentli kimliği oluştu. 1950'lerden 1970'lere kadar kentin kültürel sahnesini belirleyen bu kültür, günümüzde hâlâ nostaljiyle de olsa anımsanmaktadır (Grant 2010, Rumyantsev vd. 2011, Darieva 2011, Rumyantsev 2008, Sayfutdinova 2009). Bu kentli grubun kendilerini adlandırdığı şekliyle *Bakintsi* (Rusça Bakülüleri) etnik olarak heterojen bir yapıya sahipti. Bu grubu, ağırlıklı olarak Rusça konuşan Azerbaycan Türklerinden oluşmaktaydı ve onlar için şehir ve şehirli yaşam tarzıyla tanımlanma, etnik kökenlerini önceleyen bir durumdu. Bu şehirli kimlik, etnik ve millî kimliklere karşı olma durumunu içermemekte, ancak onları aşma iddiasındaydı. 1960'lardan itibaren bu melez kentli kimlik çok popüler bir deyiş olan "Bakü ulusu" (*yest' takaya natsiya - bakintsi*) sözleri ile ifade edilmekteydi. Bu kimliği benimseyenler için temel ayrım etnik köken değil, kent/kır ikiliği idi: Kent kültürünü taşıyan ve geliştiren "şehirli" (*gorodskie*) ile Azerbaycan'ın diğer bölgelerinden yakın zamanlarda göç etmiş "eyaletli" (*raionskie*).

Belirgin şekilde şehirli kimliğe sahip olan bu grubun yüzü, kültürel olarak - Rusya üzerinden - batıya dönüktü. Batıyı daha yüksek bir kültür ve şehirlilik olarak algılayan bakıntısı, Rus edebiyatına ek olarak Avrupa ve Amerika edebiyatını da, çoğunlukla Rusça çeviriler üzerinden, çok iyi tanımakta ve Batı müziği dinlemekteydi. Bakü'de özellikle caz müziği 1960'lı ve 70'li yıllarda son derece popülerdi ve bu dönemde pek çok enformel caz kulübü oluştu (Rumyantsev ve Huseynova 2011). "Çok sayıda Bakülünün tutkulu caz sevgisi hem bu kentli topluluğun kültürel ayırt edici özelliği hem de bu endüstriyel, kültürel, kozmopolitan Sovyet kentsel merkezi sakinlerinin özgürlük arzularının bir sembolü hâline geldi." (ibid 230). Bu yıllarda Bakü, SSCB dâhilinde Moskova ve Leningrad'dan sonra üçüncü turist kentiydi. Yabancı diplomatlar, popüler sanatçılar da Bakü'yü çok sık ziyaret etmekteydi (Alakbarov 2002).

Bu kozmopolit kültürün en görkemli günlerinin ne zaman yaşandığına dair farklı tahminler olsa da (genellikle tahmini yapanın yaşına bağlı olarak) bu dönemin 1960'lar ve 1970'ler arasında olduğu düşünülmektedir³⁹. Çok sayıda araştırma kozmopolit Bakü kültürünün 1980'lerde artan kırdan kente göç ve siyasal seçkinlerin yerleşmesi süreçleri neticesinde baskı altına girerek zayıfladığında hemfikirdir. Ancak *Bakıntısı* için en büyük darbe Dağlık Karabağ çatışmaları sonucu ortaya çıkmıştır. Etnik çatışma, farklı milletlere mensup halkın taraflaşarak ayrılmasını beraberinde getirmiş, Sovyet yönetiminin çatışmayı etkin bir biçimde yönetememesi de hem Sovyet enternasyonalizminin, hem de Sovyet uluslar politikasının zayıflığını göz önüne sermiştir. Bakü'nün bağımsızlıkla birlikte etnik homojenliğe kavuşmasının ardından ise kozmopolitanlık yerini, hâkim etnik ve dini grubun hegemonyasına dayanan "tolerans"a bırakmıştır (Grant 2010).

Söylemek gerekir ki bu Rus dilli kültürel seçkinlerin önemli bir bölümü Rusya'ya, özellikle de Moskova'ya göç etmiştir. Yabancı film Oskarı dâhil pek çok ödüllü filmin yönetmeni ve yazar Rüstem İbrahimbekov, yazar Cengiz Hüseyinov, ITAR-TASS haber ajansının başkan yardımcısı Mikhail Gusman, Ermeni-Yahudi etnik kökeninden gelen dünya satranç şampiyonlarından Garri Kasparov bu şekilde göç eden Bakülülerden bazılarıdır. Bakü dışında yaşadıkları hâlde bu ünlü kültürel seçkinler, kendilerini tanımladıkları "Bakü ulusu" kimliğine sadık kalmışlar ve Baküyle olan bağlılıklarını her fırsatta dile getirmişlerdir.

1950'lerden itibaren Bakü'de demografik dengenin Azerbaycan Türkleri lehine değişmesi süreci, SSCB'nin son yıllarında yeni bir evreye girmiştir. 1987'den itibaren önde gelen bazı Ermeni aydınları, Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin (DKÖB) Azerbaycan'dan Ermenistan ile birleşmesi için kampanyalar yürütmeye başlamıştır. Bu girişimler, Gorbaçov reformlarının yarattığı belirsizlik ve boşluk atmosferinde kısa sürede büyük bir halk hareketine dönüşmüştür. Karabağ'da nüfusun çoğunluğu Er-

39 Bakü'de 1960larda kozmopolitanizm için bkz. Rumyantsev ve Huseynova (2012), 1970'ler için bkz. Grant (2010).

meniydi ve hukuksal açıdan Bakü'ye bağlı olsalar da burada özerk bir yönetime sahiptiler. Bakü'de son derece olumsuz bir tepkiye yol açan bu kampanya, Ermenistan'da ve Karabağ'da kitlesel gösterilere yol açarak Ermenistan ve Azerbaycan arasında karşılıklı bir göç dalgası başlatmıştı. 1988 yılı başlarında Ermenistan'dan gelen ilk Azerbaycan Türkleri, en büyük kentsel merkezler olan Bakü ve Sumgayıt'a gelmeye başladılar. Bakü'nün endüstriyel uydu kenti olan Sumgayıt bir süredir *perestroika* döneminin tetiklediği ekonomik kriz nedeniyle gerilemekteydi ve etnik çatışmanın ilk büyük çaplı şiddet eylemlerine sahne oldu. Şubat 1988'de resmi rakamlara göre 26'sı Ermeni 32 kişi Sumgayıt'taki olaylarda yaşamını yitirdi.⁴⁰ Bu olaylardan sonra Bakü ile Sumgayıt'a Sovyet birlikleri sevk edildi ve etnik azınlıklar buralardan kaçmaya başladı. Moskova ve Bakü yönetimlerinin çatışmayı bir çözüme kavuşturmakta yetersiz ve isteksiz kalmaları sonucu etnik çatışma hız kazandı. Gelecek iki yıl boyunca Bakü, siyasi protesto eylemleri kadar şiddet eylemlerini de merkezi hâline geldi. Bu süreç sonucunda hem Bakü, hem de Azerbaycan radikal bir biçimde değişime uğrayacaktı.

17 Kasım 1988'de, yani günümüzde "Millî Uyanış" günü olarak kutlanan tarihte on binlerce insan, hükümet binasının yer aldığı şehrin en büyük meydanı olan Lenin meydanında toplandı⁴¹. Bu, Bakü tarihinde o güne kadar görülmuş en büyük protesto mitingiydi. Protestocular, Ermenilerin taleplerini ve merkezi Sovyet yönetiminin Dağlık Karabağ sorununu çözmekteki isteksizliğini protesto için toplanmıştı. Eylemler, Aralık 1988'de zor kullanılarak dağıtılınca kadar üç hafta boyunca sürdü. Bu eylemler her ne kadar Azerbaycan'da millî hareketin ortaya çıkması konusunda önemli bir yere sahip olsalar da, Sovyet yönetiminin Dağlık Karabağ politikalarında önemli bir değişiklik yapmasını sağlayamadılar. Ancak dönemle birlikte siyasal bilinçlenme, özellikle ulusal canlanma geri çevrilemez bir şekilde etkili olmaya başlamıştır.

Belirtmek gerekir ki 1980'lerin sonlarında Bakü Azerbaycan tarihinde yeni bir millî canlanma dönemine girmiştir. Bu dönemin bir özelliği, yeni siyasal aktivizmin merkezinin Bakü oluşudur. SSCB'nin son yıllarında Sovyet iktidarına karşı farklı ideolojik gruplar Azerbaycan genelinde faaliyetlerini çok büyük oranda artırmıştı. Ancak özellikle Bakü'de, Gorbaçov reformlarının getirdiği göreceli serbestlik ortamından yararlanan muhalif aydınlar, temelde Karabağ sorununatepki göstermek amacıyla çok sayıda sivil toplum örgütü çevresinde bir araya gelmişti (Ergun 2002: 91-92, 95-96). Dernekler, yayın çevreleri, enformel gruplar, Azerbaycan'da sivil toplumun gelişmesi-

40 De Waal'in belirttiğine göre (2003: 41) kimi Ermeni kaynakları ölü sayısının 400'ün üzerinde olduğunu iddia etmektedir. Aradan geçen uzun süreye rağmen Sumgayıt olayları henüz tam anlamıyla aydınlatılmamış, Moskova, AzKP ve diğer aktörlerin bu olaylardaki rolü tam olarak açığa çıkartılmamıştır.

41 Bu dönemle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Altstadt (1992: 201-213).

ne yardımcı olmuştur. İlk kurulan örgütler kültürel konular ve mülteci/göçmenlere⁴² yardımla ilgiliyken, Dağlık Karabağ sorununun derinleşmesiyle aktivizm daha çok Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü savunmaya yönelik birsiyasal zemine kaymıştır.⁴³ 1989'da Azerbaycanlı siyasi mahkûmların salıverilmesinin ardından Bakü'de kurulan Azerbaycan Halk Cephesi de kısa sürede bütün Azerbaycan'da kurulan çok sayıdaki örgütü bir araya getirmişti. Büyüyen toplumsal muhalefet özellikle AHC öncülüğünde güçlü bir siyasal harekete dönüşmüştür. Bakü bu süreçte merkezi rolünü pekiştirecektir: 1988 ile 1992 arasında yoğun bir şekilde süren toplumsal hareketlerin ve merkezi Bakü olacaktır.⁴⁴ Bu dönemin milli bilinçte muhtemelen en önemli olaylarından birisi ise, 20 Ocak'ta Bakü'deki Sovyet askerî müdahalesi sonucunda yüzlerce Azerbaycanlının hayatını kaybetmesidir.

1988'den başlayarak Bakü, Ermenistan'dan kaçan ve Karabağ'dan zorunlu göçe tabi tutulan daha fazla sayıdaki mülteciye ev sahipliği yapıyordu. Mülklerini ve eşyalarını geride bırakan mültecilerin çoğu aşırı derecede kalabalık yurtlara yerleştirilmekteydi ve son derece zor koşullarda yaşamaktaydı. Bakü'de karşılaştıkları Ermeni nüfus, artan milliyetçilikten dolayı şehri terk etmeye başladı. Bakü'de şiddet, Ocak 1990'da Ermeni karşıtı pogromlarda 30'un üzerinde insan yaşamını yitirdikten ve 200,000 Bakü Ermeni'sinin şehri terk etmesinin ardından sona erdi. Bu olaylar, Moskova'nın 19-20 Ocak'ta girişeceği ve tahminlere göre 120 ila 400 insanın hayatını kaybedeceği askerî müdahaleye gerekçe olarak gösterilecekti (Altstadt 1992: 218). Bakü'de bağımsızlıktan sonra millî yas günü olarak ilan edilen 20 Ocak ise, Azerbaycan ulusal kimliğinin inşası için bir dönüm noktası olmuş, Sovyet müdahalesinde yaşamını yitirenlerin bir kısmı ilerde değinilecek olan *Şehidler Hiyabanı*'na (Şehitler Yolu) defnedilerek ulusal bağımsızlığın en görünür sembollerinden birisi haline gelmiştir.

20 Ocak olayları, özelde Bakü'nün ve de genelde Azerbaycan'ın siyasi konumlanışında geri dönüşü olmayan bir değişimi temsil eder. Şehrin etnik kompozisyonu, Ermenilerin gidişiyle kelimenin tam anlamıyla tek gecede değişmiştir. Başka azınlıkların şehirden ayrılması da bu dönemden sonra hızlanmıştır. Bakü ise Ermenistan, Dağlık Karabağ ve ekonominin çöktüğü Azerbaycan rayonlarından gelen yoğun göçü ile karşı karşıya kalmıştı. 1988-1993 arasında savaş nedeniyle yerlerinden edilen 600,000'den fazla insan, başta Bakü olmak üzere ülkenin çeşitli yerlerine göç etmek zorunda kalmıştır.

42 Azerbaycan Türkçesi'nde Ermenistan, Dağlık Karabağ ve işgal edilen diğer bölgelerden kaçarak Azerbaycan'a sığınanlar genellikle "kaçgın" olarak adlandırılmaktadır. Kimi durumlarda, pejoratif bir ifade olan "gelmeler" genellikle kırsal bölgelerden kente gelen ancak buradaki hayata uyum sağlayamadığı düşünülen kişiler için kullanılmaktadır. Bir diğer pejoratif ifade olan "yeraz" ise Ermenistan'dan Azerbaycan'a göç etmek zorunda kalan Azerbaycanlılar için kullanılmaktadır.

43 Yoksul, kırsal kültüre sahip göçmenlerin Bakü'ye yoğun olarak gelmesi, ilk kurulan dernek ve örgütlerin hem gündemini, hem de kurumsal karakterini etkilemiştir (Swietochowski 1995: 196).

44 Bu dönemde halk hareketinin detaylı bir kaydı için bkz.

Toplumun etnik kompozisyonundaki değişim, aynı zamanda siyasal seçkinlerdeki değişime de yansımaktaydı. Vezirov ve Mutalibov'un Rus eğitimi almış Moskova yanlısı hükümetleri ve seçkinleri toplumsal desteklerini kaybederken muhalefet, özellikle de Azerbaycan Halk Cephesi ulusal-demokratik kimliğiyle meşruiyet kazanmaktaydı. Seçkinlerin kompozisyonundaki değişim bununla sınırlı değildi; ilk muhalif gruplardan bazılarını kuran Rus eğitimi almış, kozmopolitan, demokrasi ve özgürlük yanlısı Bakülü seçkinler Lenin Meydanı'ndaki "sadakat testi"ni geçememeleri nedeniyle siyasal muhalefetin dışına itilmişlerdir. Bu aydın ve aktivistler rejimin değişmesini diğer tüm protestocular kadar istese de özellikle Azerbaycan Türkçesi'nde kendilerini ifade edememeleri nedeniyle görüşlerini geniş halk kitlelerine aktarmakta güçlük çekmişlerdir. Bu şekilde, başlangıçta daha heterojen olan muhalefetin siyasal temsiliyeti karizmatik lider Ebulfez Elçibey yönetimindeki daha milliyetçi gruplara doğru kaymıştır (Ergun 2002: 98-99; Azərbaycan Tarixi VII cild: 254: 255).⁴⁵ Halk Cephesi, her ne kadar azınlık haklarının korunmasına dair söylemler kullansa da, kurmayı hedefledikleri bağımsız Azerbaycan devletinin millî karakterinin daha ağır basacağı Bakü'de kozmopolit enternasyonalizmin geçerliliğini yitireceği açıklı. Örneğin Elçibey'in kendisi, toplum içerisinde Rusça konuşmayı reddetmekteydi. Bu durum, on yıllar boyunca Rus dilini daha yüksek bir kültür ve medeniyet seviyesiyle özdeşleştiren Bakülüler tarafından bir skandal niteliğinde yorumlanmaktaydı.

5.3 Bağımsızlık Döneminde Bakü

SSCB'nin 1991'de parçalanmasının ardından bağımsızlığına kavuşan devletlerin başkentleri zorunlu olarak büyük bir yönetsel, demografik, ekonomik ve fiziksel dönüşüme maruz kalmışlardır. Birliğin, üye cumhuriyetlerin birbirine bağımlı kalmasını sağlayan ekonomik yapısı, parçalanma ile birlikte üretimin ve dağıtımın durma noktasına gelmesine yol açmıştır. Bunun sonucu olarak sanayisizleşme ve işsizlik, mirasçı cumhuriyetlerin en büyük sorunlarından olmuştur. Modern kenti karakterize eden sanayiye dayalı ekonomik düzen ile birlikte, sanayinin bir sonucu olan şehirleşme olumsuz yönde etkilenmiştir. Birliğin dağılması sonucunda ortaya çıkan bir diğer değişim ise demografi alanında gözlemlenir. Çok uluslu ve çok milliyetli toplumlardan oluşan SSCB üyesi ülkeler, dağılma ile birlikte bağımsız, egemen ulus-devletler hâline gelince bu ülkelerde yaşayan azınlıkların gelecekları de belirsizleşmiştir.

1980'lerin sonlarında önce Ermeni, ardından Rus ve Yahudi grupların Bakü'yü terk etmesiyle şehrin yaklaşık yüz yıldır karakteristiğini belirleyen heterojen etnik yapısı büyük ölçüde homojenleşmiştir.⁴⁶ Aynı zamanda şehirde kalan az sayıdaki

45 AHC, aşırı milliyetçi gruplardan dindarlara, sosyal demokratlardan liberallere geniş bir muhalif kesimi birleştiren bir şemsiye organizasyondur. 1989 sonunda sosyal demokratların ayrılmasıyla Cephe daha çok milliyetçi grupların denetimine girmiştir.

46 1959-1979 arası istatistiklere göre Azerbaycan inter-etnik evlilikler bakımından sondan ikinci konumdadır. (Arutyunyan ve Bromley'den aktaran Gorenburg 2006: 147).

Ermeni'nin de adlarını değiştirip Azerbaycan Türk kültürünü benimseyerek hayatlarına devam ettikleri düşünülmektedir (Tishkov 1997: 111). Bakü'nün homojenleşmesi esnasında, sadece yukarıda sayılan etnik gruplara ait vatandaşlar ülkeyi terk etmemiştir. Azerbaycan'da farklı etnik gruba ait bireyler arasında yapılan evliliklerin oranı SSCB ortalamasının çok altında olmasına rağmen Bakü'de bu oranın etnik heterojenliğin yüksekliğinden dolayı çok daha fazla olduğu tahmin edilebilir. Yükselen milliyetçi hareketler ve özellikle Ermeniler ile Ruslara karşı oluşan tepki, inter-etnik ailelerin de Bakü'de kalmasını zorlaştırmıştır. Dolayısı ile bu tür ailelerdeki Azerbaycan Türk vatandaşları da başka ülkelere göç etmek durumunda kalmışlardır.⁴⁷ Bağımsızlık sonrası Azerbaycan dışına göç de, toplumun pek çok tabakasını etkilemiştir. Kırsal kökenli Azerbaycanlılar özellikle kalifikasyon gerektirmeyen işlerde çalışmak için Rusya'ya göç etmektedir. Resmi rakamlara göcre 600,000, Dünya Bankası tahminlerine göre bir milyonun üzerinde Azerbaycanlı Rusya'da yaşamakta ve çalışmakta, ülke ekonomilerine büyük katkı sağlamaktadır (Braux 2013: 5). Profesyonel meslek gruplarına üye, kültür ve eğitim bakımından donanımlı pek çok Azerbaycanlı da Rusya'ya göç etmiştir. Azerbaycan'da doğal enerji kaynakları dışındaki sektörlerin darlığı, bu kalifiye kesimin de iş bulabilmek için öncelikle Rusya'ya yönelmesine neden olmuştur.

Şehri terk eden belli başlı etnik grupların çoğunlukla profesyonel meslek gruplarına, kültür ve eğitim bakımından donanımlı gruplara ait olduğu unutulmamalıdır. Dışarıya verilen bu göçe karşılık Ermenistan, Dağlık Karabağ ve işgal edilen diğer bölgelerden çok sayıda Azerbaycan Türkü zorunlu göçlerini Bakü'de noktalamışlardır. Büyük kısmı kırsal kökenli ve Bakü'nün kozmopolit, eğitilmiş nüfusu ile karşılaştırıldığında geleneksel değerlere daha bağlı olan bu göçmenlerin siyasal davranış ve tercihler konusunda farklılıklara sahip olup olmadığı henüz akademik olarak araştırılmayan konulardandır. Bakü yerlilerinin bir kısmının nostalji ile karışık bir biçimde eleştirel baktığı bu dönüşüm bu nedenle ikili ve çelişkili bir karaktere sahiptir. Bir taraftan Bakü'nün uzun süre kimliğini belirleyen yapısı sona ermiş ve şehrin Azerbaycan'ın geri kalanı ile arasında oluşan açığı büyük ölçüde kapamıştır. Buna karşılık ise, büyük ölçüde şehrin plansız büyümesi ile birlikte, Bakü içerisinde kimi toplumsal farklılıklar daha da keskinleşmiştir (Sadri ve Sadri 2009: 14-15).

Bağımsızlık sürecinde Bakü nüfusunun etnik açıdan homojenleşmesi, şehrin ulusal başkent kimliğini çok güçlü bir şekilde desteklemiştir. Bu sürecin ardından bağımsız Azerbaycan'ın başkentini yeniden tanımlama çabaları, özellikle 2000'li yılların ardından itibaren hız kazanmıştır. Takip eden kısımlarda önce Bakü'de yerel yönetim sistemine ve onun sorunlarına değinilecektir. Ardından, özellikle petrol gelirlerinin hızlı artışı ile paralel gelişen iki tür olgu ele alınacaktır. İlk olarak kent mekânının dö-

47 Azerbaycan'da inter-etnik evliliklerde erkek Azerbaycan Türk vatandaşlarının başka etnik gruplardan kadınlarla evlenmesi, toplumsal normlar bakımından kadınların evlenmesinden daha yaygındır. Azerbaycan'da ulus inşasının toplumsal-cinsiyet ayrımcılığı çerçevesinde bir incelemesi için bkz. Tohid (2000: 258:264).

nüşümü, hem fiziksel değişim, hem de sembollerin değişimi bağlamında ele alınacaktır. Bakülülerin kentle kurdukları ilişkiyi etkileyen bu süreçler, kentin kimliğini dönüştüren en güçlü etkenler olmaktadır. İkinci olarak ise, Bakü'nün çeşitli alanlarda uluslararası etkinliklere ev sahipliği yaparak küresel düzeyde görünürliğini artırma çabaları ele alınacaktır. Bu etkinlikler sadece şehrin tanıtımına katkı koymamakta, ülkenin turizm potansiyelinin ve imajının geliştirilmesini hedeflemektedir. Bir diğer açıdan ise bu etkinlikler Azerbaycan kültürünün farklı kültürlerle etkileşime girerek yeni boyutlar kazanmasını içermektedir.

5.3.1 Bağımsızlık Sonrasında Yerel Siyaset, Yerel Yönetim ve Planlama

Bakü, Azerbaycan siyasetindeki merkezî rolünü bağımsızlıktan sonra da devam ettirmiştir. Ancak bu merkezî rolün mahiyeti, Soyetler Birliği dönemi ile kıyasla büyük değişime uğramıştır. SSCB döneminde ülke siyaseti ağırlıklı olarak Bakü'nün eski yerlileri veya Azerbaycan'ın farklı bölgelerinden gelen, ancak özgün Bakü kültürüne asimile olmuş kişilerden oluşuyordu. Daha önce ana hatlarını belirttiğimiz özgün Bakü kültürü, bu siyasetçilerin norm ve davranışlarını belirleyen ana unsurdur. Bağımsızlık dönemindeyse Bakü'nün etnik kompozisyonu ile birlikte Azerbaycan siyasal seçkinlerini oluşturan grupların sosyo-kültürel profili de değişmeye başlamıştır. Ülkenin farklı bölgeleri ile tanımlanan ve aralarında yüksek dayanışma seviyesine sahip seçkin grupları, Azerbaycan siyasetinde ağırlıklarını artırmışlardır. Nahçıvan Özerk Bölgesi ile Ermenistan kökenli iki ayrı grubun ağırlıkta olduğu Azerbaycan siyasetinde, Bakü'lü seçkinler de siyasi sistemin istikrarında rol oynamaktadırlar (Guliyev 2012).

Bakü, bağımsızlıktan sonra güçlü başkanlık sistemine uyan bir yerel yönetime sahiptir. Şehir, başkanını yürütenin, yani doğrudan Cumhurbaşkanı'nın atadığı ve bu durumuyla yürütenin doğrudan uzantısı konumundaki Bakü Şehir İcra Hâkimiyeti olarak ifade edilecektir) tarafından idare edilmektedir. İcra Hâkimiyeti'nin yetki ve görevleri Azerbaycan Anayasası'nın 124'üncü maddesinde düzenlenmiştir. Normalde belediyeler tarafından yürütülen neredeyse tüm hizmetler İcra Hâkimiyeti tarafından yürütülmektedir. Bakü'yü oluşturan on bir idari bölgenin başkanları da cumhurbaşkanı tarafından atanmakta, ancak onların üstü konumundaki Şehir İcra Hâkimiyeti Başkanı'nın bu başkanları atama ya da görevden alma yetkisi bulunmamaktadır. Bölge başkanları ile İcra Hâkimiyeti başkanının yetki ve görevleri de net bir biçimde tarif edilmemiştir. Ayrıca on bir bölge başkanını ile Bakü başkanının ortaklaşa karar alarak çalışması öngörülmesine rağmen, aralarındaki koordinasyon ve iletişimin ne şekilde kurulacağı belirsizdir (Valiyev 2013: 636). Azerbaycan'da belediye yönetimlerinin yetki ve görevleri ise 1995 Anayasası'nın 142 ila 146. maddeleriyle düzenlenmiştir. Ancak belediyelerin oluşturulması 1999'da çıkarılan *Belediye Seçimle-*

ri Hakkında Kanun ile Belediyelerin Statüsü Hakkında Kanun⁴⁸ ile mümkün olmuştur.⁴⁹ Günümüzde Bakü ve yakın çevresinde 52 belediye bulunmakta, dört yılda bir yapılan belediye seçimlerine katılım ise çok düşük olmaktadır. Görev, bütçe ve yetkileri son derece kısıtlı olan belediyeler ise şehrin sorunlarına yanıt üretmekte ve hizmet geliştirmekte etkisizdir. Bir görüşe göre, “Bu durum öncelikle, geçiş döneminin sorunları, yerel yönetimlerin gelir kaynaklarının sınırlı düzeyde olması ve yerel bütçenin dengesizliği, altyapı yetersizliği, yerel nüfusun sosyo-ekonomik düzeyin aşağı olması ve diğer sorunlarla bağlantılıdır.” (Turan 2010: 579).

Bakü’de yerel idari yapılarla ilgili yukarıda bahsedilen sorunlar, kent için önemli bazı olumsuz etkilere sahiptir.⁵⁰ Bu etkilerden birisi, kent sakinlerinin ihtiyaç ve taleplerinin sağlıklı bir biçimde temsil edilmesinin önündeki engellerdir. Yerel hizmetler seçilmiş organlarca yerine getirilmemekte, bu da yerel hizmetlerin verilmesinde yönetim ile halk arasında kopukluğa neden olmaktadır. Bu hizmetlerin temini, bütçenin kullanımı gibi konular şeffaf bir şekilde yapılamamaktadır. Kenti yönetenler halk tarafından seçilmediği için, yasal veya etik açıdan hesap verebilirlik zorlaşmaktadır.

Kentsel gelişim hukuki olarak, 1998’de kabul edilen *Memarlıq fəaliyyəti haqqında qanun* (Mimarlık faaliyetleri hakkında kanun)⁵¹ ve 1999’da kabul edilen *Şəhərsalmanın əsasları haqqında qanun* (Kentsel planlamanın esasları hakkında kanun)⁵² ile düzenlenmektedir. İlgili konularda Başkanlık kararnamelemleri ile Bakanlar Kurulu’nun kararları da yasal düzenlemelere eklenmekte, ancak bütünlüklü bir planlama yapılamamaktadır (United Nations 2010: 18). Bakü’yü ilgilendiren bu problemler esas olarak daha büyük bir bölgeyi de ilgilendirmektedir. On iki rayon ve kırk sekiz kasabadan oluşan Bakü şehrinin çevresinde, bazılarının tarihleri neredeyse Bakü kadar eski olan çok sayıda köy bulunmaktadır. Bu köyler geçmişte Bakü ile birlikte kırsal-kentsel ekonomik sisteme bütünlüşmüş durumdaydı. Günümüzde bu köyler, kentsel büyüme sonucunda Bakü’nün mahallelerine ya da banliyölerine dönüşmüş durumdadır. En son mastır planı 2005 yılında geçerliliğini yitiren Bakü, hızlı nüfus artışı ve ekonomik büyüme karşısında korumasızdır. Nüfus yoğunluğunun aşırı artması şehirde çok sayıda hizmetin aksamasına neden olurken, toplumsal eşitsizlikleri de yeniden üretmektedir. Ülkenin diğer bölge ve şehirleri ile karşılaştırıldığında Bakü’nün nüfus yoğunluğu endişe verici boyutlardadır. 2013 itibariyle Azerbaycan’da ortalama nüfus yoğunluğu kilometrekare başına 108 kişiyken, Bakü ile bağlı kasaba ve köylerde bu

48 Bu iki yasa ve belediyeler ile ilgili tüm yasal düzenlemeler için bkz. <http://files.preslib.az/site/municipal/gl2.pdf>

49 *Belediye Seçimleri Hakkında Kanun ile Belediyelerin Statüsü Hakkında Kanun*.

50 NGO Alliance for Municipality Development (2011)

51 @Memarlıq fəaliyyəti haqqında Ə Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı”,

URL: <http://e-qanun.az/print.php?internal=view&target=1&docid=3597&doctype=0>

52 “ Şəhərsalmanın əsasları haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu”, URL: <http://e-qanun.az/print.php?internal=view&target=1&docid=3853&doctype=0>

oran 1000 kişidir. Bakü kent merkezini oluşturan on iki bölgeye bakıldığında ise bu oran 5,399'dur.⁵³

5.3.2 Ulusun İnşasında Kentsel Mekânın Rolü

Azerbaycan, eski SSCB üyesi ülkeler içinde Sovyet dönemine ait sembollerin en erken ve en yoğun şekilde silindiği ülkelerden birisi olmuştur. Gerek Azerbaycan'ın SSCB'ye dâhil olma sürecinde, gerekse birliğin dağılması sürecinde deneyimlediği sarsıntılar, bağımsızlık elde edilir edilmez geçmişin izlerinin silinmesini açıklayabilir. Özellikle 1980'lerin sonunda hem yerel hem merkezî iktidarın Dağlık Karabağ sorununu çözmedeki isteksizliği veya yetersizliği, komünist rejimin kalan tüm toplumsal meşruiyetini de yok etmişti. Kentin de-Sovyetizasyonu, bu tepkilerin büyüklüğü ile orantılı olarak hızla gerçekleştirilmiştir. Cadde, sokak, meydan ve park isimleri değiştirilmiş, kimi anıt ve heykeller kaldırılarak yerlerine yenileri yerleştirilmiştir. Ancak gerek AHC döneminin kısa sürmesi, gerekse bu dönemde yaşanan savaş nedeniyle kente çok sayıda yeni sembol yerleştirilememiştir.

Azerbaycan tarihinin farklı dönemleri, bağımsızlık sonrasında ulusal kimliğin üzerine inşa edileceği oldukça zengin kültürel, sembolik ve kurumsal miraslar devretmiştir. Hem Haydar Aliyev, hem de İlham Aliyev yönetimleri, Azerbaycan'ın çoktabakalı karmaşık kültürel mirasına dengeli denebilecek bir yaklaşım sergilemişler, ancak ulus inşası konusunda da önemli adımlar atmaya devam etmişlerdir. Bu bakımdan Azerbaycan liderlerinin izlediği bu çizginin, şehirdeki sembollerin dönüşümünde ya da bir bütün olarak Bakü imajının oluşturulmasında gözlenen pratiklerle örtüştüğü söylenebilir. Halk Cephesi iktidarının kısa sürmesi, ekonomik güçlükler ve savaş koşulları, Bakü'de köklü değişiklikler yapılmasını engellese de, şehirdeki Sovyet sembollerinin yok edilmesi, İlham Aliyev yönetiminde cadde ve sokak isimleri tedricen değiştirilmeye devam etmiştir. Aynı zamanda kent geçmişinin tartışmalı sayılabilecek dönemleri ile ilişkili isimler, Azerbaycan tarihinin daha millî öğeleri ile değiştirilmektedir. Örneğin 2013'te, Şeyhülislam ve Kafkas Müslümanları İdaresinin başkanı olan Allahşükür Paşazade'nin Şehir İcra Hakimiyeti'ne başvurmasıyla kentin en büyük camilerinden Taze Pir Mescidi'nin de bulunduğu Mustafa Suphi (Türkiye Komünist Partisi lideri, d. 1888, ö. 1921) sokağının adı, Nabat Aşurbeyova (meşhur Azerbaycanlı hayırsever, d. 1795, ö. 1912) olarak değiştirilmiştir.

Şehirdeki bazı önemli sembollerin dönüşümü ise Azerbaycan'ın bağımsızlık mücadelesi ile ilişkilidir. Örneğin, şehir merkezinde, hemen doğusunda Bakü limanının, güneyinde Hazar denizinin ve kuzeyinde *Dom Sovyet*'in (Sovyet hükümeti binası) yer aldığı *Azadlıq Meydanı* yer almaktadır. Meydan, 1988'den itibaren Dağlık Karabağ sorununun çatışma hâlini almaya başlamasıyla Azerbaycanlılar tarafından miting ala-

53 "Territories, number and density of population by economic and administrative regions of Azerbaijan Republic", URL: www.stat.gov.az/source/demography/en/1_15en.xls

ni olarak kullanılmıştır. 20 Ocak 1990'ta çok sayıda Azerbaycanlının hayatını kaybettiği Sovyet askerî müdahalesi sonrası meydana daha büyük çaplı mitingler gerçekleştirilmiş, 1991'de bağımsızlığın kazanılmasından kısa süre sonra *Dom Sovyet*'in önündeki Lenin heykeli kaldırılmıştır. Yukarıda bahsedilen askerî törenler de *Azadlıq Meydanı*'nda yapılmaktadır. Kent merkezindeki Lenin müzesi kapatılarak daha sonra "Milli Halı Müzesi" haline getirilmiştir.

Şehrin hemen güneyinde, şehre ve Hazar'a tepeden bakan eski adıyla *Dağüstü Park*, yeni adıyla *Şəhidlər Xiyabanı* (Şehitler Yolu) kentsel mekân ile ulusal tarih ve kimlik arasında kurulan ilişkinin en güçlü örneklerindedir. Parkın hemen batısında Azerbaycan Milli Meclisi yer almaktadır. İlk olarak 1918 Mart'ında, Çarlık Rusya'sının çöktüğü dönemde Ermeni birliklerinin Bakü'de gerçekleştirdiği Türk/Müslüman katliamında öldürülenlerin gömüldüğü mezarlık olarak kullanılmıştır. Bunun ardından Bakü için çarpışan Osmanlı ve İngiliz askerlerinden ölenlerin bir kısmı buraya gömülmüştür. Azerbaycan'da Bolşevik iktidarı kurulduktan hemen sonra bu mezarlar yok edilmiştir ve burası park olarak kullanılmaya başlanmıştır. 1934'te öldürülen Bolşevik lider Sergey Kirov'un bir heykeli 1939'da buraya dikilmiş, 1992'de ise kaldırılmıştır. 1990'da yaşanan Sovyet askerî müdahalesinde ölenlerin çoğu buraya defnedilmiştir ve ardından Dağlık Karabağ savaşında ölen Azerbaycanlılardan da buraya gömülenler olmuştur. Milli Meclis tarafından girildiğinde iki-üç sıra hâlinde uzun bir hat boyunca dizili mezarların sonunda, Hazar'a ve Bakü'ye yukarıdan bakan bir tepenin üzerinde Azerbaycan mimarisinde yapılan Şehitler Anıtı yer almaktadır. Şehitler Yolu Bakü'nün en çok ve sürekli ziyaret edilen yerlerinden birisidir. Şehre gelen yabancı devlet adamlarının ve görevlilerinin resmi protokol yerlerindedir. Milli Meclisin yanı başında, şehirden kolayca görülebilecek bir yerdedir. *Şehidler Hiyabanı*'nın bitişiğinde 1990'larda Türkiye tarafından inşa edilen Türk şehitliği ve Türkiye'nin yaptırdığı, ancak bir süredir ibadete kapalı olan bir cami yer almaktadır. Yine 1918'de Bakü çarpışmalarında ölen İngiliz askerleri için de küçük bir anıt mevcuttur. Yolun sonunda, Haydar Aliyev'in yaptırdığı, geleneksel Azerbaycan mimarisine uygun sekizgen yıldız şeklinde ve bölgenin meşhur kum taşından yapılma bir abide yer almaktadır. İçinde sürekli yanan ateşle bu anıt Bakü'nün tarihinin farklı dönemlerine referans vermektedir. Sürekli yanan ateş esasen bağımsızlığın ebedi oluşunu vurgularken, kentin Zerdüşt geçmişi ile de ilişkilendirilebilir. Yapının ana planındaki sekizgen yıldız, Selçuklu mimarisinde de görülen ve Azerbaycan'da sıkça kullanılan, ulusun kökenlerine işaret eden bir semboldür. Ayrıntıları ve malzemesi de geleneksel öğelerden oluşan anıt, dört ayak üzerinde yükselen uzun yapısı ile bir modern mimari eseridir.

Bakü'de yabancı devlet adamlarının ve temsilcilerin en çok ziyaret ettiği yerlerden birisi de *Fəxri Xiyaban* (Onur Yolu) olarak adlandırılan ve devlet büyükleri ile Azerbaycan tarihinde önemli bir yere sahip insanların mezarlarının bulunduğu yerdir. 1948'de kurulan bu mezarlık, bağımsızlıktan sonra da kullanılmaya devam etmiştir.

Burada Sovyet döneminin savaş kahramanları, bilim, sanat, ekonomi, edebiyat ve pek çok diğer sahada iz bırakan Azerbaycanlılar, Ebulfez Elçibey ve Haydar Aliyev ile birlikte yer almaktadır.

Dönüştürülen bir diğer Sovyet dönemi sembolü ise şehir merkezinde yer alan “26’lar Parkı” olmuştur. Çarlık döneminde borsaya yakınlığı nedeniyle Borsa Meydanı olarak bilinen alan, Çarlığın son yıllarında sık sık işçi mitingleri yapılan meydan, 1917’de Bakü Sovyetinin ilanı ile Azadlıq Meydanı olarak adlandırılmaya başlandı. Bir süre, etrafının zincirlerle çevrili olmasından dolayı “Zincirli Park” olarak da bilinen parka 1968 yılında “26 Komiser Anıtı” dikilmiştir (İlkin 2006: 186-188). Bilindiği gibi 1918’de Nuri Paşa idaresindeki Kafkas İslam Ordusu Bakü’yü ele geçirince, şehrin Sovyet liderleri kaçmış, Türkmenistan’da tutuklandıktan sonra Bakü’ye geri getirilirken yolda infaz edilmişlerdi. Bakü 1920’de yeniden Sovyet idaresine girdiğinde naaşlar Bakü’ye getirilerek buraya defnedilmişti. Park ve anıt mezar, 2008’e kadar değiştirilmeden kalmıştır. Bu tarihten itibaren etrafı paravanlarla çevrilen park hakkında sayısız söylenti ortaya atılmıştır. Komiserlerin mezarlarının ve anıtın buradan kaldırılarak yerine Nuri Paşa’nın bir heykeli dikilmesi projesi ortaya atılmıştır. 2009’da anıtın kaldırılmasının ve mezarların taşınmasının ardından parkta uzun süre herhangi bir faaliyet gözlenmemiştir. Uzun süren restorasyonun ardından tekrar hizmete açılan park, metronun Sahil durağına yakınlığı nedeniyle Sahil Parkı olarak adlandırılmaktadır. Nuri Paşa’nın buraya bir heykelinin dikilmesi planı ise şimdilik uygulamaya geçirilmemiştir.

Park, meydan ve heykellere ek olarak Bakü’de tarihsel belleğe hitap eden daha az görünür unsurlar da vardır. Özellikle şehrin tarihî merkezinde, önemli tarihi şahsiyetlere ya da olaylara ev sahipliği yapmış binalara Sovyet döneminde asılan bilgilendirici plaketlerin bir kısmı hâlen korunmaktadır. Bakülü ya da bir dönem Bakü’de yaşamış siyasetçi, asker, edebiyatçı, bilim insanı gibi şahısların şehir ile bağı bu şekilde toplumsal hafızaya aktarılabilmektedir.

Bakü’de, her eski Sovyet kentinde olduğu gibi, sokak ve cadde isimleri de büyük oranda değiştirilmiştir. Sovyet ve Rus tarihi ile ilişkili adlar sokak ve caddelerden kaldırılırken, yerine Azerbaycan tarihinden isimler konulmuştur. Bu isimlendirmelerde göze çarpan bir olgu, Haydar Aliyev isminin özellikle ölümünün ardından çok sayıda cadde, sportif ve kültürel tesise verilerek ulusun “kurucu babası”nın vurgulanmasıdır. Ülkenin kurucusu ve kurtarıcısı olarak vurgulanan Haydar Aliyev ayrıca, diğer tüm Azerbaycan şehirlerinde olduğu gibi Bakü’de de merkezi noktalara ve yol güzergahlarına yerleştirilen çeşitli ebatlardaki panolardaki resimleri ile günlük hayatın her zaman içindedir. Pek çok resimde İlham Aliyev de babası ile birlikte yer almaktadır.

Kentsel mekânlar, ulusun egemenliğini vurgulamak amacıyla başka şekillerde de kullanılmaktadır. 1919’da Bakü ele geçirildikten sonra AHC hükümetinin ilk icra-

atlarından birisi, Bakü'de bir askerî resmî geçit töreni düzenlemek olmuştur. 1992'de de AHC hükümeti kurulduğunda aynı şekilde bir resmî geçit düzenlenmiştir. Bu yıldan sonra 2008'e kadar Bakü'de askerî resmî geçit töreni yapılmamıştır. 2009, 2011 ve 2013'te, Silahlı Kuvvetler Günü olarak kutlanan 26 Haziran'da tekrarlanan törenlerle Bakü, Azerbaycan ulus-inşası sürecinde yeni bir rol oynamaya başlamıştır.

Bir zamanlar İçeri Şehrin dar sokaklı geleneksel sokaklarından ibaret olan Bakü, özellikle 2000'lerden sonra büyük bir ivmeyle artan inşaat ve kentsel dönüşüm projeleri aracılığıyla büyük bir değişim geçirmektedir. Bazıları tamamlanmış, bazıları ise inşa aşamasında olan 19 ayrı proje ile Bakü'de üzerinde iki milyon insanın yaşaması öngörülen 2600 hektarlık bir alan yeniden oluşturulmaktadır.⁵⁴ Gökdelenler, lüks oteller, spor ve sanat tesislerini içeren bu projelerin içinde, Hazar Denizi 41 suni ada inşaatı da yer almaktadır.⁵⁵ Bu projeler şehrin sadece dış görünüşünü büyük ölçüde değiştirmekle kalmamakta, hem Azerbaycanlılar için, hem de şehre dışarıdan bir gözle bakanlar için anlamını değiştirmektedir. Bu sürecin ise Azerbaycan kimliği ve imajının oluşturulmasında önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir. Kentsel kimliğin dönüşümü aşağıda öne çıkan örnekler üzerinden tartışılmaktadır.

Bakülülerin en sevdiği rekreasyon alanlarından olan *Bulvar*, resmî adıyla *Deniz kenarı* Milli Parkı, 1909'da açılmıştır ve şehir merkezinin Hazar kıyısında uzanmaktadır. Park, bağımsızlıktan sonra uzun süre bakımsız kalmış, 2000'lerin sonunda ise tamamen yenilenmiştir. Bu yenileme sonucunda Sovyet geçmişi ile bağımsızlık sonrasında sembollerini yan yana gelmiştir. Uzunluğu üç kilometre, genişliği ise 350 ila 600 metre arasında değişen parkın bir ucunda *Azadlıq* Meydanı, diğer ucunda ise 2010 yılında inşa edilen 162 metre yüksekliğindeki bayrak direği ile 2012'de tamamlanan Kristal Konser salonu yer alır. 1960'larda inşa edilen *Mirvari* (İnci) kafesi, Sovyet modern mimarisinin bir örneğidir. Parka 1936'da dikilen petrol kuyusu şeklindeki paraşüt ve saat kulesinin biraz ilerisindeki modern alışveriş merkezi, lüks mağazaları ile Azerbaycan'ın yeni üst ve orta sınıfına hitap eder. *Bulvar*'ın sınırını oluşturan Neftçiler Prospekti boyunca, dünyaca ünlü lüks tüketim markalarının satıldığı mağazalar dizilidir.

2012'de inşası tamamlanan Alev Kuleleri, Milli Meclisin hemen karşısında, Bakü'ye ve körfeze hâkim bir tepede yer alır. En uzununu 190, en kısası 140 metre olan alev şeklindeki üç binadan oluşan kompleks lüks konut ve işyerleri için inşa edilmiştir. Binaların alev şeklindeki formu, Azerbaycan'ın sahip olduğu büyük enerji kaynaklarına atıfta bulunur. Geceleri özel ışıklandırma sistemleri ile aydınlatılmaktadır ve ekran olarak kullanılan cam kulelere yansıtılan Azerbaycan bayrağı veya alev görüntüleri, kentin çoğu yerinden görülebilen etkileyici bir manzara sunar. Şehir mer-

54 Bu projelerin ana hatları ile ilgili bilgiler için bkz. "New Baku looking for a New Identity" <http://blogs.anglo-info.com/new-baku-looking-for-an-identity/2014/01/31/01/>

55 "Khazar Islands" projesi resmi internet sitesi: <http://khazarislands.com/>

kezinde inşa edilen Haydar Aliyev Merkezi ise, sıra dışı mimarisi ile kültürel ve sosyal etkinliklere ev sahipliği yapmaktadır.

Şehrin doğu tarafında hâlen inşa hâlinde olan “Ak Şehir” projesi,⁵⁶ geleneksel Azerbaycan mimarisini yansıtan lüks konut ve işyerleri ile halka açık rekreasyon alanlarından oluşmaktadır. Proje, Bakü’de kentsel dönüşümün en büyük ayaklarından birisini oluşturmaktadır. Dünyaca ünlü mimarlara ve inşaat şirketlerine yaptırılan 12 ayrı proje ile eski “Kara Şehir” üzerinde iki milyonun üzerinde insana ev sahipliği yapması planlanan 221 hektarlık büyük bir alan dönüştürülmektedir. Projenin resmi internet sitesinde, Haydar Aliyev’in Kara Şehir’i dönüştürme isteğinin 1970’lere dayandığını açıkladığı bir konuşmasından şu alıntı yapılmıştır: “Azerbaycan’da yüzyıllardan beri Kara Şehir olarak adlandırılan şehir ağaracak, temizlenecek, burada güller çiçekler edilecek ve burası Azerbaycanın güzel bir köşesine çevrilecektir.”⁵⁷ Tamamen eski endüstriyel alanların üzerine inşa edilecek proje, bu sahadaki petrol ve sanayi atıkları ile kirlenmiş toprakların da temizlenmesini içermektedir. Bu projelerin neredeyse tamamı devlet tarafından finanse edilmekte ve çoğu Batılı büyük inşaat ve mimarlık şirketlerine yaptırılmakta, uygulama kısmında ise yerli şirketler yer almaktadır. Lüks konut, işyerleri, otel, meydan ve çevre düzenlemelerini içeren bu projelerin Bakü’yü modern bir görünüme kavuşturacağı ve kentin kimliğine büyük bir katkı yapacağı söylenebilir.

Bakü’de uygulanmakta olan 19 projeden birisi de Hazar Denizi üzerinde 41 suni ada inşasıdır. Şehir merkezinin 25 km güneyinde, toplam 2000 hektarlık bir alanı kaplayacak olan adaların üzerinde 1 milyon insanın yaşaması planlanmaktadır. Adalarda 150 okul, 50 hastane ve sağlık kuruluşu, parklar, alışveriş merkezleri kültürel merkezler, üniversiteler, Formula 1 yarış pisti ve 1050 metre uzunluğuyla dünyanın en yüksek gökdeleni bulunacaktır.⁵⁸ Hâlen dünyanın en yüksek binası olan Dubai’deki Burj el Halife’den daha yüksek olacak gökdelenin iki milyar dolara mal olması planlanmaktadır. “Hazar Adaları” projesi Azerbaycanlı bir şirket tarafından geliştirilmekte ve ABD, Arap ülkeleri, Çin, Türkiye gibi ülkelerden yatırımcılar tarafından desteklenmektedir. Bakü’de gerçekleştirilen diğer projeler de genellikle uluslar arası ortaklıklar ve yatırımlar olarak ortaya çıkmaktadır. Projeler, bu yönüyle Bakü’nün ve dolayısıyla Azerbaycan’ın uluslar arası finans ve gayrimenkul yatırım şirketleri için cazibesini artıracaktır.

Elbette belirtmek gerekir ki şehirde yaşanan bu dönüşüm, kimi yeni sorunlara da yol açmakta ya da var olan kimi sorunları yeni bir düzleme taşımaktadır.

56 Bakü “White City” projesi resmi internet sitesi: <http://www.bakuwhitecity.com/>

57 “Azərneftyağ” İstehsalat Birliyində bitum Qurğusunun İstifadəyə Verilməsi Mərasimində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Nitqi – 3 noyabr 2000-ci il”, URL: <http://lib.aliyev-heritage.org/az/956429.html>

58 Bkz. “New Baku looking for a New Identity”

Azerbaycan'da popüler ifade ile söylersek, Bakü'yü "Hazar'ın Dubaisi" hâline getirme fikri, Azerbaycan yerelliğinde kimi soru işaretlerine de yol açmaktadır. Öncelikle dünya ekonomik sistemi, Dubai'nin gelişimini başlattığı 1990'lardan çok farklı bir durumdadır. İkincisi, Bakü Azerbaycan GSMH'sının neredeyse %80'ini üretmekte, bir başka deyişle ülkenin geri kalanının gelişiminden sorumluyken Dubai'nin böyle bir ekonomik sorumluluğu yoktur. Üçüncüsü, Dubai açık denizlerden ulaşılabilen bir limana sahipken, Bakü için bu durum geçerli değildir. Dördüncüsü, Bakü'deki "Dubaileşme", kentte var olan sosyo-ekonomik farklılıkları daha da keskin bir şekilde görünür kılmaktadır. Son olarak Dubai, çölde neredeyse sıfırdan yaratılan bir şehirken, Bakü binlerce yıllık zengin bir tarih üzerine inşa edilmiştir ve kısa sürede uygulanacak dev projelerin bu tarihe zarar verme olasılığı vardır. Halihazırda şehirde zarar gören tarihi alanlar mevcuttur. Örneğin Bakü'deki Molokan Mezarlığı ile Yahudi Mahallesi kısmen yok edilmiş durumdadır.⁵⁹ Ayrıca şehirdeki büyüme ve gelişme kaotik bir şekilde yürütüldüğünden ve bir master plan uygulanmadığından yeni kentsel sorunlara neden olmaktadır (Valiyev 2013). Ancak şehrin hızlı gelişimi, altyapı ve hizmetler ile yaşam kalitesinin düşmesine ek olarak başka dinamikleri de beraberinde getirmiştir.

Bakü'yü hem Sovyet geçmişinin izlerinden arındırarak yeni bir kimliğe kavuşturacak projelerin, maddi olmayan maliyetleri de vardır. Bakü, uygulanan projelerle geliştikçe, daha görünür ve çarpıcı bir ulusal sembole dönüşürken, ortalama Azerbaycan vatandaşı için pratikte daha az ulaşılabilir ve yaşanılabilir bir mekâna dönüşmektedir. Bir diğer ifadeyle şehrin oldukça kısa sayılabilecek bir sürede ve yüksek oranda ranta açılması, kentsel mekânın yerli ve yabancı sermaye hareketleri tarafından şekillendirilmesine olanak tanımakta, bu da toplumsal açıdan dezavantajlı grupların "şehir hakkı"nı (Harvey 2003) yitirmesini beraberinde getirebilecektir. Özellikle 2012 Eurovision şarkı yarışması öncesinde başlayan ve daha sonra kent merkezindeki bazı mahalleleri de etkileyen kentsel dönüşüm, buralarda ikamet eden orta ve düşük gelir grubunu etkilemektedir. Devlet tarafından yeterli kamuoyu bilgilendirmesi yapılmadan gerçekleştirilen kamulaştırma işleminde⁶⁰ ev sahiplerine mülklerinin gerçek değerinin verilmediği ifade edilmektedir (De Waal 2011) ve kamulaştırmada hukuksuzluk olduğunu öne süren ev sahipleri ile bazı sivil toplum örgütleri tarafından protesto edilmiştir (Human Rights Watch 2013; Langer 2011). Bu dönüşüm projelerinin bir diğer özelliği, her zaman kentin var olan dokusu ve estetiği ile örtüşmemesidir. Akademisyen Rahman Badalov'a göre, kentin hafızası bu süreçte zarar görmekte, çokulus-

59 "Baku Molokan Cemetery Completely Destroyed", 09.09.2009, URL: http://molokane.org/places/FSU/Azerbaijan/Baku_Cemetery/index.html "Demolition of the Jewish Quarter of Baku Suspended", 19.02.2009, URL: <http://eajc.org/page32/news1952.html>

60 Bakü'deki zorunlu istimlak politikasının sorunları hakkında kapsamlı bir araştırma için bkz. Human Rights Watch (2012).

lu kozmopolitan bir şehirden tedricen oligarkların “mono-kenti”ne dönüşmektedir.⁶¹ “Ak Şehir” projesi kapsamındaki “Paris Evleri” hakkında yapılan bir yorum, devam etmekte olan gelişimin kentin kimliği açısından sakıncasını şu şekilde ifade etmektedir:

“Yatırımcıları ve vatandaşları cezbetme amacı için Paris’i, yani hali hazırda var olan bir şehri kopyalamak şart mıdır? Bu belki de en kolay yoldur, ancak tek yol değildir. Bakü Ak Şehir çevresel ve ekonomik açılardan faydalı olacaktır, ancak aynı zamanda kendi konteksti ve kültürü ile bağı olan, gerçekten eşi ve benzeri olmayan bir şey yaratma fırsatını da kaçıracaktır.”⁶²

5.3.3 Ulus İnşasında Uluslararası Etkinliklerin Rolü

Bakü’nün yeni bir ulusal başkent olarak inşasının önemli bir boyutu, şehrin küresel ekonominin yanı sıra kültürel ve sportif etkinliklerle tanınırlığının artmasıdır. Özellikle 2007’den sonra artmaya başlayan petrol ve doğalgaz gelirlerini bilinçli bir şekilde uluslar arası etkinliklere ev sahipliği amacıyla kullanan Azerbaycan devleti, bu etkinliklere yüksek düzeyde bir önem atfetmektedir. 1991’de yeniden kazanılan bağımsızlığın hemen sonrasında uluslar arası alanda tanınırlığı son derece düşük olan Azerbaycan, gittikçe daha fazla tanınır hâle gelmektedir. Azerbaycan yönetiminin bu alanda attığı adımların birkaç nedeni bulunmaktadır.

Azerbaycan’ın Dağlık Karabağ savaşı sırasında Dünya kamuoyunda yeterli destek bulamamasının sebeplerinden birisi, ülkenin pek çok ülke kamuoyunda az tanınırlığıyla açıklanmaktadır. Özellikle 1990’daki Bakü ve Sumgayıt olaylarına Batı medyası büyük ilgi gösterirken, 20 Ocak olaylarına neredeyse hiç değinilmemekteydi (Swietochowski 1995: 207). Çoğunlukla Rus ajansları tarafından bilgilendirilen Batı medyasının bu tutumu, Azerbaycan’da Batı karşıtlarının elini güçlendirmiştir. Farklı ülkelerde, özellikle ABD, Fransa ve Avustralya gibi yerlerde yoğun Ermeni nüfusuna ve güçlü lobilere karşı Azerbaycan’ın bakış açısını temsil edecek yeterli olanakları olmayan Azerbaycan devleti, artık dünya kamuoyunu ve liderlerini etkileyecek araçları geliştirmektedir.⁶³ Savaşın henüz hukuken sonuçlanmadığı ve bölgede istikrarsızlığı tetikleyecek faktörlerin varlığı⁶⁴, Azerbaycan’ın bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü için uluslar arası desteğe yatırım yapmasını sağlamıştır.

61 Roundtable: The Impact of Urban Infrastructure on the Lives of Residents of Baku (Yuvarlak Masa: Kentsel Altyapının Bakü Sakinlerine Etkisi) URL: <http://georgien.boell-net.de/web/115-925.html> (Yazarların çevirisi).

62 “New Baku Looking for an Identity: Baku White City” URL: <http://blogs.angloinfo.com/new-baku-looking-for-an-identity/2014/03/10/baku-white-city/> (Yazarların çevirisi.)

63 Azerbaycan toplumunda farklı şekillerde ortaya çıkabilen ve ülkenin demokratikleşmesinin önündeki sorunlardan birisi olarak görülen Batı karşıtlığının sebeplerinden birisi bu olabilir. Uluslararası camianın ağırlıklı olarak Ermenistan taraftarı olarak algılanması veya en azından Azerbaycan halkının uğradığı haksızlık karşısındaki sessiz tutumu, ülkede bazı kesimlerde Batı’ya karşı güvensizliği farklı şekillerde yeniden inşa etmiştir.

64 Gürcistan’da 2008’de yaşanan çatışma ve Ukrayna’da 2014’te başlayan istikrarsızlık bunlara örnek gösterilebilir.

İkinci olarak Azerbaycan, ekonomik açıdan gelişimi için tanınırlığını artırmayı hedeflemektedir. Zengin yer altı kaynaklarına ek olarak özellikle bilişim, taşımacılık ve turizmin ekonomide ağırlığının artmasını amaçlayan Azerbaycan yönetimi, sözü edilen alanlarda büyümeyi sağlamak için tanınırlığa önem vermektedir. Bu alanlarda devletler ve kurumlar arası işbirliklerine ağırlık verilirken, hem yabancı yatırımların artması, hem de turizm potansiyelinin gelişmesi için yabancı ulusal ve uluslar arası medya kuruluşlarında tanıtım kampanyaları yürütülmektedir. Tüm bu çalışmaların merkezinde ise Bakü yer almaktadır. Uluslararası etkinlikler bu anlamda Azerbaycan'ın Dünya çapındaki kamuoyu çalışmalarının en görünür ögesidir.

Bakü'nün uluslar arası etkinliklere ev sahipliği yapması yeni bir olgu değildir. Geçtiğimiz yüzyıl başlarında ulaştığı uluslar arası kimlik ve refah, Bakü'nün bölgedeki en canlı merkezlerden birisi olmasını sağlamıştır. Ancak bu dönemin büyük siyasal dönüşümlerle aynı zamana denk gelmesi, ilk uluslar arası etkinliklerin de içeriğini belirlemiştir. Sovyet döneminin hemen başında, Eylül 1920'de toplanan Birinci Doğu Halkları Kurultayı, Sovyet uluslar politikasının ve koloniciliğe karşı Bolşevik tavrının tartışılacağı bir forum olarak düşünülmüyordu (Wendel 2012: 556). Bolşevik liderler, Azerbaycan'ı devrimin hem Müslüman hem de Türkî coğrafyaya yayılabilmesi için önemli bir merkez olarak görüyorlardı. Azerbaycan da Sosyalist Cumhuriyet edilmesinin hemen ardından Bakü'ye başta Afganistan, İran ve Türkiye olmak üzere pek çok Müslüman ülkeden temsilciler gelmeye başlamıştı. Bakü'de Hindistan ile ilgili özel bir ofis bile kurulmuş, Urdu dilinde bir gazete çıkarılmaya başlanmıştı (Azərbaycan Tarixi VI cild: 72). Sovyet enternasyonalizminin yayılmasında Bakü'nün önemini kurultay başkanı Zinoviyev 1 Eylül'deki açılış konuşmasında şu şekilde vurguluyordu:

“Batı proleteryanının içinden geçerek Doğu köylülüğüne elini uzatacağı kاپya ev sahipliği yapmanın büyük onuru şehrinizin olmuştur. Kentiniz, insanlık tarihinde daha önce bilinmeyen yeni olaylara sahne olmaktadır... Komünist Enternasyonel kongrenin Bakü'de yapılmasını kararlaştırarak tam yerinde karar vermiştir. [Kongrenin (ç.n.) Sesi Londra, Paris, Konstantinopol ve New York'ta duyulacaktır.” (Riddell'den aktaran Wendel 2012: 556).⁶⁵

Esasen sosyalist devrimin başka coğrafyalardaki imkânının tartışıldığı kurultaya en az 36 ülke ve etnik topluluktan 2000'e yakın delege ve izleyici katılmış, bir hafta süresince ulusal sorun ile sömürgecilik ve emperyalizme karşı mücadelenin olanakları tartışılmıştır (Azərbaycan Tarixi VI cild: 72).

Bakü'de gerçekleştirilen bir diğer önemli uluslar arası etkinlik, 1926'daki Türkoloji Kongresi'dir. Azerbaycanlı, Kazak, Kırgız, Özbek, Tatar, Türk ve Türkmen temsilcilerin katıldığı kongrenin temel amacı, Türkî halklar için ortak bir alfabe geliştirmenin olanaklılığını tartışmaktı. Azerbaycan, 1923'te Latin alfabesine geçen ilk

65 Yazarların çevirisi.

Türk ve Müslüman toplumu temsil etmekteydi. Kurultay'da Türk/Tatar cumhuriyet ve bölgelerinde Arap alfabesinin bırakılarak Latin alfabesine geçiş kararı alınmış, ancak 1936'da Sovyet liderliğinin kararı ile tüm SSCB'de Kiril alfabesinin kullanılmasına başlanmıştır (Buran 2009).

Görüldüğü üzere Sovyetlerin görece daha serbest sayılabilecek ilk on yılında Bakü, doğu ve Türk halkları için son derece önemli bir merkez olmuştur. Bolşevik Devrimi'nin henüz coşkulu siyasal atmosferinde Bakü, devrimin yayılması ve güçlendirilmesi amacıyla gerçekleştirilen toplantılara ev sahipliği yapmıştır. Her ne kadar bu etkinlikler Moskova'nın inisiyatifi ve nezareti ile yapılmış olsa da, Bakü'nün özelde Türkî ve Müslüman, genelde ise doğu ülkeleri arasındaki konumunu güçlendirmiştir. Bolşevik Devrimi bir dünya devrimi hâline gelememiş, 1936'da ise SSCB üyesi ülkelerin tamamı Kiril alfabesine geçmiştir. SSCB döneminde diğer Birlik ülkeleri için önemli bir turizm ve kültür destinasyonu olan Bakü, bağımsızlıktan sonra dünya çapında başka etkinliklere de ev sahipliği yapmıştır.

Yukarıda bahsedildiği üzere Azerbaycan, özellikle yer altı kaynaklarından elde ettiği gelirlerin artmasıyla birlikte başta Bakü olmak üzere Azerbaycan'ın dünyaya tanıtılmasında yeni bir aşamaya girmiştir. Azerbaycan yönetimi bu amaçla yalnızca mali kaynakları yönlendirmekle kalmamış, gerekli diplomasi ve lobi faaliyetlerini de kullanarak bu faaliyetlere ev sahipliği yapılmasına birinci dereceden katkı koymuştur. Burada dikkat edilmesi gereken bir konu, ev sahipliği yapılan etkinliklerdeki çeşitliktir. Bakü'de düzenlenen etkinlikler, bunlar için harcanan maddi ve siyasi kaynaklar düşünüldüğünde, bilinçli bir tercihin ürünüdür ve bir açıdan Azerbaycan'ın hem iç, hem de dış siyasal tercihlerine işaret etmektedir.

Azerbaycan'ın 2011 yılında Düsseldorf, Almanya'da gerçekleştirilen 56. Eurovision şarkı yarışmasında birinci olmasıyla Bakü, 2012 yılında yapılacak yarışmaya ev sahipliği olma hakkı kazanmıştır. Bu yarışma için Bakü körfezinin güney ucunda geniş bir çevre düzenlemesine sahip "Kristal Salon" adı verilen görkemli bir konser salonu kazandırılmıştır. Yarışma Azerbaycan'ın Avrupalı kimliğine ve ulusal gururabüyük katkı koymuştur. Ancak bazı muhalif aktivistler ve insan hakları örgütleri de bu yarışmayı ülkenin politik sorunlarına uluslararası alanda dikkat çekmek amacıyla bir fırsat olarak görmüşlerdir.⁶⁶ Kimi yerel aktivistler, yarışmanın ülkedeki kimi anti-demokratik uygulamaların üzerini örtecek bir araç olarak kullanılacağından endişesini dile getirirken, yarışmanın bu sorunları dile getirmek için de iyi bir fırsat olduğu da öne sürülmüştür (McVeigh 2012). Özellikle yarışmanın yapılacağı "Kristal Salon"un inşası sırasında yaşanan zorunlu istimlak vakaları ve insan hakları konusunda yaşanan kimi sorunlar başta olmak üzere, yarışmanın öncesinde ve sırasında kimi protesto gi-

66 "Singing in Azerbaijan - But not for Democracy" URL: <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/singing-in-azerbaijan--but-not-for-democracy-7737804.html>

rişimleri olmuştur. Konser salonunun yapılacağı bölgede uygulanan istimlâkler (HRW 2011), siyasi nedenlerle tutuklu ya da hükümlü olduğu öne sürülen insanlar ve genel olarak demokratik uygulamalar konusundaki yetersizlikler sıkça gündeme gelmiştir. Ismayilov (2012) bu nedenle yarışmanın dört farklı şekilde Azerbaycan ulus inşasını etkilediğini düşünmektedir: Azerbaycanlıların “batılı” kimliklerinin pekişmesi; sivil toplumu birleştirici bir olay olması; küresel kültürel öğelerin Azerbaycan kültürüne eklenmesine yardımcı oluşu ve ülke kamuoyunun algısında kültürel ve siyasal konuların ayrıştırılması. Yarışma öncesinde, esnasında ve sonrasında yaşanan siyasi ve kültürel tartışmaların çeşitliliği ve yoğunluğu dikkate alındığında, bu iddialar haklı görünmektedir.

Bakü ayrıca daha küçük çaplı etkinliklerle de kültürel mirasın küresel dünya ile etkileşime girmesini sağlayarak kimliğini yeniden üretme yolunda adımlar atmaktadır. 2009’da, İlham Aliyev’in eşi Mihriban Aliyeva’nın girişimleri ile açılan Modern Sanatlar Müzesi, yerli sanatçıların olduğu kadar yabancı sanatçıların da eserlerine de yer vermektedir. Müze, Azerbaycanlı sanatçıların yurtdışında, yabancı sanatçıların da Bakü’de sergiler açmasını ve ortak etkinlikler düzenlemesini sağlamaktadır. “Azerbaycan güzel sanatları halkın ‘toplumsal hafızasıdır’⁶⁷ yaklaşımını benimseyen müzenin envanterinde, ülkenin Sovyet dönemi ressamlarının eserleri de önemli bir yere sahiptir. Kentin en önemli sembollerinden olan Kız Kalesi ise Haydar Aliyev Vakfı’nın desteği ile 2010 yılından bu yana yapılmaktadır. Vakfa göre, “Geleneksel olarak milli lider Haydar Aliyev’in doğum günü arefesinde gerçekleştirilen festivalin öncelikli amacı Azerbaycan sanatını ve kültürünü tanıtmak ve Bakü’nün sembollerinden Kız Kalesi’ni dünyanın farklı yerlerinden gelen sanatçılar vasıtasıyla dünyaya sergilemektir.”⁶⁸2010’da düzenlenen uluslararası sanat festivalinde özellikle Kız Kalesi ile ilgili etkinlikler, şehrin bu en eski mimari sembolünün, Azerbaycan’ın küresel düzenle bağı kuracak şekilde kurgulanmasını sağlamıştır (Krebs 2011). Bunun, Bakü’nün Sovyet geçmişinin önemli bir kısmını teşkil eden kozmopolitliğine bir atıfta ya da müdahalede bulunmadan yapılmış olması ise dikkate değer bir durumdur (ibid).

Bakü 2009 yılında kentin Müslüman kimliğiyle⁶⁹ uyumlu şekilde “İslam Kültür Başkenti” olarak ilan edilmiştir. Her sene düzenlenen caz festivali ile dünyanın önde gelen caz sanatçıları Bakü’ye davet edilmektedir. Bakü 2016 ve 2020 yılı için yaz olimpiyatlarına ev sahipliği için adaylık başvurusunda da bulunmuştur. Son yıllarda pek çok sportif etkinliğe de ev sahipliği yapan Bakü’nün 2015’te düzenleyeceği Avrupa Oyunları ise önemli bir eşiktir. Pek çok farklı alanda ve boyutta uluslararası organizasyonla birlikte Bakü’de ve Azerbaycan’da kültürel, sportif etkinlikler için çok

67 <http://www.mim.az/content/tarix.html>

68 “The Maiden Tower 5th International Art Festival starts in Baku”, URL: <http://www.heydar-aliyev-foundation.org/en/content/view/73/3248/The-Maiden-Tower-5th-International-Art-Festival-starts-in-Baku->

69 Bakü SSCB döneminde de Güney Kafkasya Din İşleri Idaresi’nin merkezine ev sahipliği yapmıştır.

sayıda tesis inşa edilmektedir. Bu etkinlikler sayesinde Azerbaycan uluslararası alanda görünürlüğünü artırmakta ve Azerbaycan kimliğinin pek çok farklı kanaldan beslenmesine olanak tanımaktadır. Bilindiği üzere uluslar arası etkinlikler, özellikle sportif organizasyonlar medya aracılığı ile büyük bir kitleye ulaştırılmakta, ev sahibi ülkelere tanıtımı için önemli bir görev üstlenmektedir. Bu yüzden bu etkinlikler ülkenin turizm potansiyelinin harekete geçirilmesinde de araçsaldır. Ayrıca bu etkinliklerin, Azerbaycanlıların kendi öz algılarını ortaya çıkartma, tartışırma ve dönüştürme işlevi olduğu söylenebilir (Ismayilov 2012). Ancak bu olumlu gelişmelerin yanı sıra, büyük ölçekli uluslar arası etkinliklerin olumsuz etkileri de olmaktadır. Ekonomik kaynakların gösterişli sportif ve kültürel yapı inşaatlarına ayrılması, başka önemli alt yapı sorunlarının yaşandığı şehirlerde tepki görebilmektedir. Ayrıca ekonomik açıdan dezavantajlı gruplar ve savunucuları, büyük miktarlarda finansal kaynağın bu etkinliklere ve onların altyapısına harcanmasına itiraz edebilmektedir. Son olarak, öncelikli hedefi ülkenin turizm potansiyelini geliştirmek olan bu etkinliklerin uzun vadede ne kadar ekonomik fayda sağlayacağı konusunda kesin bir öngöründe bulunmak zordur (Levy & Berger 2013).

Sonuç

Bakü'nün geçmişi ve bugünü, petrolün var ettiği karmaşık toplumsal ve siyasal dinamikler tarafından belirlenmiştir. On sekizinci yüzyılın feodal ticaret kenti, yüz yıl sonra dünyanın en büyük sanayi merkezlerinden birisi, iki yüz yıl sonra ise bağımsız Azerbaycan'ın hızla modernleşen başkenti hâline gelmiştir. On dokuzuncu yüzyıldaki endüstrileşme ve kentleşme, ulusal bilincin gelişmesi için katalizör rolü oynamış, yirminci yüzyılın başlarında ise şehir dünyadaki ilk Müslüman demokratik cumhuriyetin başkenti hâline gelmiştir. Sovyet dönemi boyunca kültürel ve endüstriyel modernleşmesini devam ettiren Bakü tedricen Azerbaycan Türkleri tarafından yeniden kazanılırken, kendine özgü belirgin kentsel kültürü de yaratmıştır. SSCB'nin çözülüş süreci ile birlikte Bakü, yeniden bağımsız ulus-devletin başkenti hâline gelmiştir.

Rus İmparatorluğu'na dâhil edilmeden önce Türk ve Müslüman kimliği yerleşmiş olan şehir, Rus idaresi altında ilk büyük modernleşme dönemini yaşamıştır. İmparatorluk döneminde Rus egemenliğinin Azerbaycan ulusal kimliğinin inşasındaki rolünün ikili doğasına dikkat çeken Altstadt-Mirhadi, Müslüman aydın ve eğitimli kesimin kültürel ve entelektüel alanda verdiği tepkileri “uyum sağlama” ve “direnme” olarak tanımlar (1986: 285). Bu iki zıt görünümü davranış eğilimini şöyle açıklamaktadır:

“Uyum sağlama ile kastedilen, (aslında çok küçük çapta gerçekleşen) Ruslaştırılmaya boyun eğme değil, geleneksel Türki-Iranlı İslami weltanschauung⁷⁰ ve hayat tarzının de-

70 Orijinal metinde italik.

ğişmesidir. Direnme ise sadece Ruslaştırılmaya ve diğer Batı etkilerine karşı direnme değil, Müslüman Türk mirasının pozitif biçimde sahiplenilmesi anlamına gelir.” (ibid).⁷¹

Yerli Müslüman Türk halkın başta Ruslar olmak üzere Batı ile en yoğun etkileşimi yaşadığı Bakü'nün kısa sürede kendi ekonomik, siyasi ve kültürel seçkinlerini oluşturması bu nedenle son derece anlaşılırdır. Elbette bu süreç tamamen ihtilafsız yaşanmamıştır. Dönemi anlamak açısından modernite/gelenek ikiliğine işaret eden Altstadt-Mirhadi, bu gerilimin de Azerbaycanlı kimliğine etkisini göz ardı etmemektedir (1986: 295). Batılı/modern, Müslüman, Türk ve İranlı kimliklerinin hiç birisinin diğerinin bütüncül inkarına yol açmadan sahiplenildiği özgün Azerbaycan Türk kimliğinin temelleri bu şekilde Rusya İmparatorluğu idaresi altında atılmıştır. Bu kimliğin şekillenmesindeki özgün koşullar ise Bakü'de, petrol sanayisinin gelişmesi sonucu ortaya çıkan etnik ve sınıfsal dinamikler tarafından oluşturulmuştur.

Sovyetler Birliği döneminde de süren bu ikilem, bağımsızlık sonrasında oluşacak yeni ulusal kimlik yorumlarını da etkileyecektir. Bu açıdan “uyum sağlama”nın Sovyet modernleşmesi döneminde devam ettiği söylenebilir. Bir Sovyet projesi olarak enternasyonalizm, Bakü'nün kozmopolitan geçmişi ile kimi açılardan örtüşmüş, Bakü'de “hibrid” (Sayfutdinova 2009) bir kimliğin oluşması mümkün olmuştur. Bu hibrid kültür, Rusça konuşan, fakat Azerbaycan kültürünün en güzel ürünlerini ortaya çıkaran bir kültürel ve entelektüel seçkin sınıfını ortaya çıkarmıştır. Ülkenin Sovyet geçmişi bugün de ulusal kimliğin modernleştirici unsuru olarak kabul edilmektedir. Tokluoğlu'na göre Azerbaycan siyasal seçkinlerinin Sovyet geçmişi hakkındaki görüşleri, “...Sovyet kültürüne asimile olmanın modernleşmenin bir göstergesi olarak değerlendirilmediğini ima etmekte, onun yerine sovyet kültürünün modernleştirici etkisinin inkar edilemeyeceği gerçeğine dikkat çekmektedir.” (2005: 730).

Bakü'nün yaklaşık yüz yıl arayla deneyimmediği iki hızlı büyüme dönemi, kentin rolünün ulusal kimlik bakımından anlaşılması için verimli bir karşılaştırma zemini sunmaktadır. On dokuzuncu yüzyıl sonu ile yirminci yüzyıl başlarında ulusal sermaye sınıfı, siyasal seçkinler, entelijansiya ve işçi sınıfının neredeyse eşzamanlı olarak ortaya çıkışını sağlayan petrol sanayisi, bugün farklı koşullar altında gerçekleşmektedir. İlk farklılık, petrolün tamamen devlet tekelinde olmasıdır. Enerji kaynakları madenciligi bireysel olarak yapılmamakta, Azerbaycan petrol şirketi SOCAR'ın da dâhil olduğu çokuluslu konsorsiyumlar tarafından çıkarılan petrol ve doğalgaz gelirleri doğrudan Azerbaycan Petrol Fonu'nda (SOFAZ)⁷² birirmektedir. Devlet, petrol gelirleri ile makroekonomik istikrarı sağlamakta, büyük çaplı altyapı projelerini

71 Yazarların çevirisi.

72 Azerbaycan bütçesinin çok önemli bir kısmı bu fondan karşılanmakta olmasına karşın, gelirler ve harcamaların şeffaflığı konusunda güçlü şüpheler vardır. 2001-2012 yılları arasında SOFAZ'da biriken 67,188,700,000 AZN'nin (Azerbaycan Manatı) 35,085,000,000 AZN'lik kısmı devlet bütçesine aktarılmıştır. Azerbaycan'da petrol gelirlerinin kullanımına dair kapsamlı bir araştırma için bkz. İbadoglu, Alasgarov ve Bayramov (2013).

ve savaş mağdurları başta olmak üzere sosyal yardımları finanse etmektedir. Serbest piyasa ekonomisine geçişle Azerbaycan'da oluşmaya başlayan yeni sermaye sınıfının ulusallık ve Bakü ile kurdukları ilişki oldukça, yüz yıl öncesine göre oldukça farklıdır: “Paralarının bir kısmını başkent in kültürünü zenginleştirmek için harcayan 1900’lerin hayırsever zihniyetli petrol baronlarının aksine 2009’un ekonomik seçkinleri yalnızca şahsi kazançlarıyla ilgilenmektedirler ve bunun için her şeyi yapmaktadırlar” (Valiyev 2009: 28). Koloni yönetimini andıran bir siyasi sistem içinde kapitalist ekonominin ortaya çıkardığı ekonomik seçkinlerin Bakü’de yarattıkları değişim ile bağımsızlıktan sonra oluşan ekonomik seçkinlerin kenti etkileyen uygulamaları büyük bir zıtlık teşkil etmektedir. Bağımsızlıktan sonra kurulan güçlü merkezi devlet modeli ve bu siyasal sistemin devamına yardımcı olan ekonomi politikaları, kentin büyük bir rant alanı haline getirilmesinde önemli rol oynamış, altyapı ve sosyal sorunların çözümü tamamen devletin insiyatifine terk edilmiştir. Valiyev’e göre,

“Kent in gelişimi, üyelerinin iş çıkarları yerel gelişime ve büyümeye bağlı az sayıda ve dar görüşlü bir seçkin grubu tarafından belirlenmektedir. Bu ayrıcalıklı gruplar hükümet yetkililerini ve şahsi fonlarını ekonomik gelişimi besleyecek ve dolayısıyla kendi iş çıkarlarını güçlendirecek şekilde kullanmaktadırlar... Şehir...bir ‘ekonomik büyüme makinası’ haline gelmektedir. Bakü’nün ekonomik büyüme makinası ekonomik kaynakların kent merkezinde toplanmasına çalışmaktadır.” (2009: 30).⁷³

Şehir merkezinin ekonomik büyümenin merkezi haline getirilmesi, daha önce de belirttiğimiz şekillerde hem kentin tarihî mirasını tehlikeye atmakta, hem de alt gelir gruplarının kent merkezinden tasfiyesini beraberinde getirmektedir. Bu açıdan bakıldığında, yüz yıl öncesinde seçkinlerle entelijansiya ve halk arasında kurulan ve ulus inşasında olumlu rol oynayan ilişkinin benzerinin günümüzde kurulması zor görünmektedir.

Bir başka ifade ile, Bakü’nün uluslararası siyasi, ekonomik ve kültürel düzende daha önemli bir merkez hâline getirilmesi ile şehrin tüm Azerbaycanlılar için kendi geleceklerini yansıtabilecekleri bir mekân olarak yeniden kurgulanması süreçleri, birbirleri ile tam olarak örtüşmemektedir. Bir yandan gelişen, modern görünümlü, geceleri ışıklarla aydınlatılan görkemli binaların inşa edildiği şehir, Azerbaycanlıların gurur duyacağı bir başkent hâline gelirken, öte yandan da şehir merkezi ortalama Azerbaycanlı için daha az ulaşılabilir ve yaşanılabilir bir yer hâline gelmektedir. Lüks tüketim mallarının bulunduğu mağazalar, şehir merkezindeki kentsel dönüşüm ve yenileme baskısına dayanmakta zorlanan Bakülülülerden çok, şehirdeki yabancılara ve yeni üst-orta sınıf Azerbaycanlılara hitap etmektedir. 2010-11’de yapılan bir araştırmaya göre:

---

73 Yazarların çevirisi.

“...Bakülüler, kentlerinin sahibi olma duygusunu yitirmektedir. Kentin artık kendilerine ait olmadığına inanmaya başlamışlardır; çevrelerinde kendilerini rahatsız hissetmektedirler ve bu durum karar verme süreçlerine karşı pasif bir tutuma yol açmıştır... Bu kontekste Bakü kentsel dönüşümünün ilgi çekici bir özelliği, taban örgütlenmelerinin olmayışdır. Prag, Moskova, Kiev gibi pek çok şehirde vatandaş örgütleri bilgi edinme talepleri, dilekçeler ya da alternatif uzman görüşü sunmak yoluyla süreci - her zaman başarılı olmasalar da - etkilemeye çalışırlar.” (Valiyev 2013: 639)⁷⁴

Şehrin tarihî dokusu da büyük bir kentsel dönüşüm baskısı altındadır. Özellikle 2007’den sonra uygulanan kentsel dönüşüm projeleri ile çok sayıda aile şehir merkezini terk etmek durumunda kalmış, bazı tarihi semtler artan rant baskısı nedeni ile dönüşüm projelerine açılmıştır. Bakü’deki kentsel büyüme hakkında bir rapora göre bu dönüşümün bazı problemler bulunmaktadır (Jafarli 2010). Bazı genelgeler hariç hiç bir yasada kentsel dönüşüm projelerini düzenleyen maddeler bulunmamaktadır ve bu dönüşümü koordine edecek bir merkezî otorite yoktur. Ayrıca bu projeleri değerlendirecek bağımsız bir denetleme organı da oluşturulmamıştır. İstimlak sırasında mülk sahiplerine ödenecek bedellerin de belirlenmesi için yine bağımsız bir organ gereklidir (ibid sf. 46). Bakü’deki kentsel dönüşümün kimi boyutlarının ekonomik rant ve plansız büyüme ile malul olduğu ve mevcut seyri ile sürdürülebilir olmaktan uzak olduğu iddia edilmektedir (Eren 2011). Gerçekten de kentsel hizmetlerin aksaması, özellikle ulaşım, altyapı, aşırı nüfus yoğunluğu gibi sorunlar, tüm dev bütçeli projeler karşın hâlen çözülmeyi beklemektedir. Kent merkezinde özellikle Azerbaycan’daki yabancı sermaye hareketlerinin yönlendirdiği kentsel değişimin (Khanlou 1998a: 45) Bakü üzerindeki etkisi, araştırılmayı bekleyen konulardan bir tanesidir. Ağırlıklı olarak petrol ve doğalgaz endüstrisinin oluşturduğu ekonomi, üretimi çeşitlendirme çabalarına rağmen işsizliğin çözümü önünde bir engeldir. Bakü, iş bulma umuduyla kırsal kesimden ve diğer şehirlerden gelen çok sayıda Azerbaycanlıya ev sahipliği yapmaktadır. Ancak Bakü’nün Azerbaycan’ın geri kalanına kıyasla aşırı gelişimi, istihdam sorununun çözülmesini zorlaştıran bir kısır döngüye neden olmaktadır. Nitekim tahminlere göre üç milyon civarında Azerbaycan vatandaşı, Rusya’da buldukları işlerde çalışarak kendilerinin ve ailelerinin geçimini sağlamaktadır (İunusov 2003: 74). Ayrıca konut sorunu da henüz devam etmektedir ve sorunun çözümü için bütünlüklü bir programa ihtiyaç vardır (Jafarli 2009: 44, Khanlou 2005).

Köklü ve zengin bir geçmişe sahip olan Bakü, günümüzde büyük dönüşümler geçirmekte olan bir şehirdir. Kentin fiziksel dönüşümü sadece dış görünümünü değiştirmekle kalmamakta, onun farklı kesimler için geçmişteki, günümüzdeki ve gelecekteki anlamını da belirlemektedir. Bakü’nün İslam öncesi, İslam, Rus ve Sovyet dönemlerinden devraldığı karmaşık ve zengin miras, günümüzde Doğu ile Batı ara-

74 Yazarların çevirisi.

sında dengeli bir ilişki kurmaya çalışan Azerbaycan'ın geleceğini şekillendirmektedir. Khanlou'ya göre:

“Başkent olarak Bakü Azerbaycan'ın geri kalanı için model teşkil etmektedir. Bakü, sadece coğrafi olarak değil, aynı zamanda Avrupa ve Asya mimari stillerini eşsiz bir şekilde sentezleyebilme yeteneği ile belki de dünya haritasındaki tek Avrasya kentidir. Bu sentez yeteneği, kültürel ve toplumsal sahada gerçekleşen zihniyet sentezinin de göstergesidir. Bu eşsiz özellik muhafaza edilmeli ve geliştirilmelidir.” (1998b).⁷⁵

Bu süreçte bir yandan da küreselleşme koşullarında milli kimliğin inşası devam etmektedir. Bir başka deyişle Bakü, küreselleşmenin bir parçası haline gelirken onun ülkeye en olumlu şekilde etki etmesine çalışan Azerbaycan'ı temsil etmektedir. Tüm bu süreçleri mümkün kılan zengin yer altı kaynakları, yüz yıl önce olduğu gibi kentsel mekânı ve onun anlamını belirlerken, her zaman tahmin edilmesi mümkün olmayan toplumsal ve siyasal gelişmeleri de beslemeye devam etmektedir.

Tablo 5.1: Bakü'ye bağlı kasaba ve köylerde nüfusun değişimi, 1926-1989

Yıl	1926	1939	1959	1970	1979	1989
Nüfus	73,887	237,243	344,721	413,768	519,799	604,623

75 Yazarların çevirisi.

• TÜRK DÜNYASI BAŞKENTLERİ •

Tablo 5.2. Bakü'de Nüfusun ve Etnik Grupların Değişimi (Bakü'ye bağlı kasaba ve köyler hariç)

Yıl	Azerbaycan Türkü		Rus		Ermeni		Yahudi		Diğer		Toplam
	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi	%	Kişi
1851 ⁷⁵					405	0,1					7.431
1886 ⁷⁶	3.753	43,3	2.139	24,7	2.449	28,3	391	0,5	281	3,2	86.611
1897 ⁷⁷	40.341	36,0	37.399	33,4	19.099	17,1	3.369	3,0	11.696	10,5	111.904
1903 ⁷⁸	44.257	28,4	59.955	38,5	26.151	16,8	na	na	28.513	18,3	155.876
1913 ⁷⁹	45.962	21,4	76.288	35,5	4.168	19,4	969	4,5	41.052	19,1	214.672
1926 ⁸⁰	118.737	26,2	159.491	36,9	76.656	16,9	19.589	4,3	70.978	15,7	453.333
1939 ⁸¹	215.482	27,4	343.064	43,6	11.865	15,1	3.105	3,9	79.377	10,1	787.623
1959 ⁸²	211.372	32,9	223.242	34,7	137.111	21,3	24.057	3,7	56.725	8,7	642.507
1970 ⁸³	586.052	46,3	35.109	27,7	207.464	16,4	29.716	2,3	88.193	6,9	1.262.515
1979 ⁸⁴	530.556	52,4	229.873	22,7	167.226	16,5	22.916	2,3	62.865	6,2	1.013.436
1999 ⁸⁵	1.574.252	88,0	119.371	6,7	378	0,0	5.164	0,3	89.689	5,0	1.788.854
2009 ⁸⁶	1.848.107	90,3	108.525	5,3	104	-	6.056	0,6	83.023	4,1	2.045.815

KAYNAKLAR

Azərbaycan Dilində Kaynaklar

- Azərbaycan Tarixi Yeddi Cildə, V cild, 1900 – 1920-ci illər, Bakı: Elm. 2008.
- Azərbaycan Tarixi Yeddi Cildə, VI cild, aprel 1920-iyun 1941, Bakı: Elm. 2008.
- Azərbaycan Tarixi Yeddi Cildə, VII cild, 1941-2002-ci illər, Bakı: Elm. 2008.
- Bakikhanov, A. (1991) *Gulistan-i Irem*, Bakı.
- Əsəd bəy, Məhəmməd (2005) *Şərqdə Neft və Qan*, Bakı: Nurlan.
- Həsənli, Cemil (2008) *Azərbaycanda Milli Məsələ: Siyasi Rəhbərlik və Ziyalılar*, Bakı: Adiloğlu.
- İlkin, Qılman (2004) *Köhnə Bakını Tanıyırsanmı*, Bakı: Şirvannəşr.
- İlkin, Qılman (2006) *Bakı və Bakılılar*, Bakı: Nurlar.
- Qasımlı, Musa (2006) “*Həydar Əliyev: İstiqlalə Gedən Yol, 1969-1987-ci illər*”, Bakı: Bakı Universiteti Nəşriyyatı.
- Tahirzadə, Ədalət (1997) Междан: 4 ил 4 аж (Азәрбајчан халг һәрәкаты һаггында күндәлик – гејдләр) ај-улдүз нәшријјаты Бакы.
- Vəliyeva, Sona (2003) *Milli Dövlətçilik Hərəkətinin Yüksəlişi və Xalq Cümhuriyyəti Dövründə Azərbaycançılıq İdeyası*, Bakı: Azərbaycan Nəşriyyatı.

İngilizce Kaynaklar

- Alakbarov, Farid (2002) “Baku: City That Oil Built”, *Azerbaijan International*, 10:2, 28-33.
- Alieva, Leila (2009) “The Reforms and Oil Revenues: Consequences and Implications for the Communities in the Historical Perspective,” in L. Alieva (ed.) *The Baku Oil and Local Communities: A History*, Bakı: Qanun.
- Altstadt-Mirhadi, Audrey (1986) “Baku: Transformation of a Muslim Town”, M. Hamm (ed.) *The City in Late Imperial Russia* içinde, Bloomington: Indiana University Pres.
- Altstadt, Audrey L. (1992) *The Azerbaijani Turks: Power and Identity Under Russian Rule*. Stanford, CA: Hoover Institution Press, Stanford University.
- Chaumont, M. L. (1985) “Albania”, *Encyclopædia Iranica*, I/8, sf. 806-810. URL: <http://www.iranicaonline.org/articles/albania-iranian-aran-arm>
- Cornell, Svante (2011) *Azerbaijan since Independence*, New York: M.E. Sharpe.
- Darieva, Ts. (2011) A “Remarkable gift” in a Postcolonial city: the Past and Present of the Baku Promenade. In: Darieva, T., Kaschuba, W., & Krebs, M. (Eds.). (2011) *Urban Spaces After Socialism: Ethnographies of Public Places in Eurasian Cities* (Vol. 22). Campus Verlag. sf. 153-180
- Darieva, Tsypylma (2013) “Reconfiguring a Public Place. Baku Promenade between Europe and Asia,” in Go, Koshino (ed.) *Orient on Orient: Images of Asia in Eurasian Countries*, Comparative Studies on Regional Powers Series, No 13, Sapporo: Hokkaido University Press, pp. 117-132.

- De Waal, Thomas (2003) *Black Garden: Armenia and Azerbaijan through War and Peace*, New York: NYU Press.
- De Waal, Thomas (2011) *Azerbaijan: Speed without System*, URL: <http://www.hrw.org/news/2013/05/06/azerbaijan-stop-forced-evictions-illegal-demolitions>
- Dilbazov, A. K. (1976) *Formation of Socialist Industry of Azerbaijan (Formirovanie Sotsialisticheskoy Promishlennosti Azerbayjana)*. Moscow: Vysshaya Shkola.
- Dyakonova, I.A. 1999. *Oil and Coal in the Power Industry of Tsarist Russia in International Comparisons [Nefit i Ugol v Energetike Tsarskoy Rossii v Mezhdunarodnykh Sopostavleniyakh]*. Moscow.
- Eren, Fatih (2011) "Baku's Planning: For What and Who?", *Political Reflection Magazine*, 2:4, sf. 40-43.
- Ergun, Ayça (2002) *State and Society in Post-Soviet Democratization of Azerbaijan*, unpublished PhD Thesis, University of Essex, Department of Government.
- Gorenburg, Dmitriy (2006) Rethinking Interethnic Marriage in the Soviet Union, *Post-Soviet Affairs*, 22:2, sf. 145:165.
- Grant, Bruce (2010) "Cosmopolitan Baku," *Ethnos: Journal of Anthropology*, 75:2, pp. 123-147.
- Guliyev, Farid (2012) "Political Elites in Azerbaijan", Andreas Heinrich ve Heiko Pleines (ed.) içinde, *Challenges of the Caspian Resource Boom. Domestic Elites and Policy-Making*, s. 117-130, Houndmills: Palgrave Macmillan.
- Harvey, David (2008) "The Right to the City", *New Left Review*, 53: 23-40.
- Human Rights Watch (2011) *They Took Everything from Me: Forced Evictions, Unlawful Expropriations, and House Demolitions in Azerbaijan's Capital*, URL: <http://www.hrw.org/sites/default/files/reports/azerbaijan0212webwcover.pdf>
- Human Rights Watch (2013) *Azerbaijan: Stop Forced Evictions, Illegal Demolitions*, URL: <http://www.hrw.org/news/2013/05/06/azerbaijan-stop-forced-evictions-illegal-demolitions>
- Ibadoglu, Q., Alasgarov, K. & Bayramov, G. (2013) *Oil and Gas Revenue Management in Azerbaijan, Policy Paper on Revenue Management in Azerbaijan*, Economic Research Institute & Revenue Watch Institute. URL: http://www.erc.az/files/neshrler/RM_Azerbaijan_ERC_2013_ENG.pdf
- Ismayilov, Murad (2012): State, Identity, and the Politics of Music: Eurovision and Nation-Building in Azerbaijan, *Nationalities Papers: The Journal of Nationalism and Ethnicity*, 40:6, 833-851.
- Iunusov, A.S. (2003) 'Migration in Post-Soviet Azerbaijan,' *Russian Politics and Law*, Vol. 41, No. 3, sf. 69 - 83.
- Jafarli, Fuad (2012) *Urban Redevelopment Policy Framework for Azerbaijan*, Policy Association for an Open Society.
- Khanlou, Pirouz (1998a) "Interview with Elbey Gasimzade, Chief Architect of Baku," *Azerbaijan International*, 6:4, sf. 44-45.

- Khanlou, Pirouz (1998b) "The Metamorphosis of Architecture and Urban Development in Azerbaijan" *Azerbaijan International*, 6:4, 24-28.
- Khanlou, Pirouz (2005) "Construction! Destruction? Blueprint of Baku's Urban Development," *Azerbaijan International*, Autumn.
- Krebs, Maiden (2012) "Maiden Tower Goes International? Representing Baku in a Global World", in T. Darieva, W. Kaschuba & M. Krebs (eds.) *Urban Spaces after Socialism: Ethnographies of Public Places in Eurasian Cities*, Frankfurt/Main: Campus Verlag.
- Langer, Annette (2011) *Anguish in Azerbaijan: Residents Forcibly Cleared to Make Way for Modernity*, URL: <http://www.spiegel.de/international/world/baku-residents-forcibly-removed-from-homes-for-development-projects-a-826207.html>
- Levy, Ben & Berger, Paul D. (2013) "On the Financial Advantage of Hosting the Olympics", *International Journal of Humanities and Social Science*, 3:1, 11-20.
- Nasirova, Sakina (2000) "Mystery of the Sunken Castle Sabayil: Many Questions Still Plague Archaeologists", *Azerbaijan International*, 8:2, sf. 42-45.
- NGO Alliance for Municipality Development (2011) *Current Situation of Local Self Governance in Azerbaijan: Review*, Baku. URL: http://www.alda-europe.eu/newSite/public/doc/276-Report_ingilis-2011_son.pdf
- Patterson, Jean (1999) "Shollar Water: A Century Later", *Azerbaijan International*, 7:3, sf. 72-73.
- Rumyantsev, S. (2008) "Oil and Sheep: On the History of Transformation of the City of Baku from Capital to Capital" in N. Milerius (ed.) *PS: Landscapes: The Optics of Urban Studies*. Vilnius. Pp: 228-266.
- Rumyansev, Sergei & Huseynova, Sevil (2012) "Between the Center of Jazz and the Capital of Muslim Culture: Insights into Baku's Public and Everyday Life", in T. Darieva, W. Kaschuba & M. Krebs (eds.) *Urban Spaces after Socialism: Ethnographies of Publics Places in Eurasian Cities*, Frankfurt & New York: Campus Verlag.
- Sadri, H. Zeybekoglu Sadri, S. (2009) "(Re/De) Construction of City and Society: Transitions from Soviet to Post-Soviet Era in Baku City" in Oymen Gur S., Livenarch IV, (Re/De) Constructions in Architecture, Volume II, Trabzon, sf. 435-448.
- Sayfutdinova L. (2009) "Baku and Azerbaijan: An Uneasy Relationship," *Stadt/Bauwelt*, 183, 38-41.
- Suny, Ronald G. (1972) *The Baku Commune, 1917-1918: Class and Nationality in the Russian Revolution*. Princeton: Princeton University Press.
- Swietochowski, Tadeusz (1985) *Russian Azerbaijan, 1905-1920: The Shaping of National Identity in a Muslim Community*. Cambridge; New York: Cambridge University Press.
- Swietochowski, Tadeusz (1991) "The Politics of a Literary Language and the Rise of National Identity in Russian Azerbaijan before 1920", *Ethnic and Racial Studies*, 14:1, sf. 55-63.

- Swietochowski, Tadeusz (1995) *Russia and Azerbaijan: A Borderland in Transition*, New York: Columbia University Press.
- Tishkov, Valery (1997) *Ethnicity, Nationalism and Conflict in and After the Soviet Union: The Mind Aflame*, London: Sage.
- Tohidi, Nayereh (2000) "Gender and National Identity in Post-Soviet Azerbaijan: A Regional Perspective," in Acar & Güneş-Ayata *Gender and Identity Construction: Women of Central Asia, the Caucasus and Turkey*, Boston: Brill.
- Tokluoğlu, Ceylan (2005) "Definitions of National Identity, Nationalism and Ethnicity in post-Soviet Azerbaijan in the 1990s", *Ethnic and Racial Studies*, 28:4, 722-758.
- United Nations Economic Committee for Europe (2010) *Country Profiles on the Housing Sector: Azerbaijan*, New York & Geneva: United Nations.
- Valiev, Anar (2009) "The Role of Business Elite in Baku," *Stadt/Bauwelt*, 183, 28-35.
- Valiyev, Anar (2013) "Baku," *Cities*, 31, sf. 625-640.
- Wendel, Delia Duong Ba (2013) "The 1922 'Symphony of Sirens' Baku, Azerbaijan," *Journal of Urban Design*, 17:4, sf. 549-572.
- Yılmaz, Harun (2013) The Soviet Union and the Construction of Azerbaijani National Identity in 1930s, *Iranian Studies*, 46:4, sf. 1-23.

Rus Dilindeki Kaynaklar

- Ashurbeyli, S. (1992) *Istoriya goroda Baku (History of the city of Baku)*. Baku.
- Bretanitsky, L. (1970) *Arkhitekturno-khudozhestvenniye pamyatniki*, Leningrad.
- Fatullayev Sh. (1978) *Gradostroitelstvo Baku XIX-nachälä XX vekov (Urban development of Baku: 19th-beginning of 20th century)* Leningrad.
- Tagiev, F. (1999) *Istoriya goroda Baku v pervoy polonvine XIX veka (History of Baku City in the First Half of 19th Century, 1806–1859)*, Baku.

Türkçe Kaynaklar

- Buran, Ahmet (2009) "Sovyet Türkolojisi ve Birinci Türkoloji Kurultayı", *Turkish Studies*, 4:3, 430-444.
- Turan, Erol (2010) "Geçiş Ekonomilerinde Yerelleşme Reformları: Azerbaycan Örneği," *Journal of Azerbaijani Studies*, No: 6, 579-592.

Çevrimiçi Kaynaklar

- “Deaths from Earthquakes in 2000”, URL:http://earthquake.usgs.gov/earthquakes/eqarchives/year/2000/2000_deaths.php
- “Azerbaijan Increases Basic Pension of Great Patriotic War Veterans”, URL: <http://en.trend.az/capital/business/1630091.html>
- “Bələdiyyələr haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunları”, URL: <http://files.preslib.az/site/municipal/gl2.pdf>
- ©Memarlıq fəaliyyəti haqqında Ə Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı”, URL:<http://eqanun.az/print.php?internal=view&target=1&docid=3597&doctype=0>
- Şəhərsalmanın əsasları haqqında Azərbaycan Respublikası Qanunu, URL:<http://eqanun.az/print.php?internal=view&target=1&docid=3853&doctype=0>
- “Territories, number and density of population by economic and administrative regions of Azerbaijan Republic”, URL: www.stat.gov.az/source/demography/en/1_15en.xls
- “Azərneftyağ” İstehsalat Birliyində bitum Qurğusunun İstifadəyə Verilməsi Mərəsimində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Nitqi – 3 noyabr 2000-ci il”, URL: <http://lib.aliyev-heritage.org/az/956429.html>
- “Baku Molokan Cemetery Completely Destroyed”, 09.09.2009, URL: http://molokane.org/places/FSU/Azerbiadjan/Baku_Cemetery/index.html
- “Demolition of the Jewish Quarter of Baku Suspended”, 19.02.2009, URL: <http://eajc.org/page32/news1952.html>
- “Roundtable: The Impact of Urban Infrastructure on the Lives of Residents of Baku” URL: <http://georgien.boell-net.de/web/115-925.html>
- “New Baku Looking for an Identity: Baku White City”, URL: <http://blogs.angloinfo.com/new-baku-looking-for-an-identity/2014/03/10/baku-white-city/>
- “Singing in Azerbaijan – But not for Democracy” URL: <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/singing-in-azerbaijan--but-not-for-democracy-7737804.html>
- Kafkasya Takvimi 1852, sf. 305-307 (Rus dilinde). URL: http://www.ourbaku.com/index.php5/кавказский_календар_на_1852_год
- Rus İmparatorluğu'nun ilk Genel Nüfus Sayımı, 1897-Bakü Şehri (Rus dilinde). URL: http://demoscope.ru/weekly/ssp/emp_lan_97_uezd.php?reg=323
- Güney Kafkasya Sovyet Sosyalist Federe Birliğı, Azərbaycan SSC 1926 Nüfus Sayımı. URL: http://demoscope.ru/weekly/ssp/sng_nac_26.php?reg=2278 (Rus dilinde).
- Azərbaycan SSC Nüfus Sayımları (1939, 1959, 1970, 1979, 1989), URL: <http://www.ethno-kavkaz.narod.ru/rnazerbaijan.html> (Rus dilinde).
- Azərbaycan Cumhuriyeti Nüfus Sayımları (1999, 2009) URL: <http://pop-stat.mashke.org/azerbaijan-ethnic1999.htm>

Fotoğraf Kaynakları

Fotoğraf 5.5 <http://www.temaproje.com/>

Fotoğraf 5.6 <http://imgur.com>

Fotoğraf 5.7, 5.12 <https://ru.wikipedia.org/>

Fotoğraf 5.8 <http://lyokin.com/photography>

Fotoğraf 5.9 <http://news.headline.kz/>

Fotoğraf 5.10 <http://www.panoramio.com/photo/42588787>

Fotoğraf 5.11 <http://www.panoramio.com/>

Fotoğraf 5.13 http://www.ti-volley.at/wp-content/uploads/2014/06/220px-Nizami_Street_Baku.jpg

Fotoğraf 5.14 <http://commons.wikimedia.org/>

Fotoğraf 5.15 <http://www.news.az/articles/culture?page=3>

Fotoğraf 5.16 <http://www.ti-volley.at/wp-content/uploads/2014/06/220px-Hvp-baku.jpg>

BAKÜ FOTOĞRAFLARI

BAKÜ FOTOĞRAFLARI

• TÜRK DÜNYASI BAŞKENTLERİ •

Fotoğraf 5.5 Haydar Aliyev Merkezi

Fotoğraf 5.6 "Alev Kuleleri", Bakü'nün yeni ikonik sembolleri arasındadır.

Fotoğraf 5.7 Kız Kalesi

Fotoğraf 5.8 Kristal Salon

• TÜRK DÜNYASI BAŞKENTLERİ •

Fotoğraf 5.9 Hazar Denizi'nde "Neft Daşları"

Fotoğraf 5.10 Bakü'de 20 Ocak protestosu

Fotoğraf 5.11 Alev Kuleleri

Fotoğraf 5.12 Hükümet Sarayı

• TÜRK DÜNYASI BAŞKENTLERİ •

Fotoğraf 5.13 Bakü caddeleri

Fotoğraf 5.14 İçeri Şehir

Fotoğraf 5.15 Bakü şehir görünümü

Fotoğraf 5.16 Beyler Mescidinden arka plan Hazar Denizi

VI.BÖLÜM

BİŞKEK

Prof. Dr. Konuralp Ercilasun

Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Ankara

eposta: kercilasun@gmail.com

Giriş

Bugünkü Kırgızistan, Asya'nın ortasında bulunan 199.951 kilometrekare büyüklüğünde dağlık bir ülkedir. Siyasi anlamda komşuları; doğuda Çin Halk Cumhuriyeti'nin Şıncan Uygur Özerk Bölgesi, güneyde kendisi gibi dağlık Tacikistan, batıda Özbekistan ve kuzeyde Kazakistan'dır. Ülkenin kuzeyinde küçük bir alan düz bozkır olup, diğer bölgeleri dağlarla kaplıdır. Bu durum ülke içinde ulaşımı zor bir hâle getirmektedir. Şehirler arası yollarda gidilirken sık sık 3.000 metrelik yüksekliklerde seyahat edilmektedir. Ülkenin dağları genel olarak Tanrı Dağlarının uzantıları ve Pamir Dağlarının başlangıç kısımlarıdır. Bu uzantılardan önemlileri, Kırgız Ala Dağları, Küngey Ala Dağları, Terskey Ala Dağları ve Alay Dağlarıdır. Kırgızistan'da bulunan sıradağlar birçok yüksek zirveye sahip olup, bu durum ülkenin dağ turizmi açısından dünyada önde gelen ülkeler arasında olmasını sağlamıştır.

Kırgızistan'daki sıradağlardan karların erimesiyle oluşan akarsular, ülkenin zengin bir su kaynağına sahip olmasını sağlar. Bu akarsulardan birçoğu, Türkistan bölgesinin en önemli nehirlerinden biri olan Seyhun Nehrinin de başlangıcını oluşturur. Birçok irili ufaklı akarsudan önemli olanları, Çüy ve Talas Nehirleridir. Bunun dışında Çüy Nehrinin kollarından olan AlaArça, Alamüdün ve Isık Ata Dereleri, başkent Bişkek açısından önemlidir.

Kırgızistan'ın doğusunda yer alan Isık Göl, dağlar arasında bulunan oldukça yüksek rakımlı bir göldür. Isık Göl ve çevresi, tarihi açıdan önemli bir bölge olmasının yanı sıra ülkenin de sayfiye yerini oluşturur. Burası günümüzde sadece Kırgızistan'dan değil, başta Kazakistan'dan olmak üzere dünyanın birçok yerinden önemli sayıda turist çeker. Isık Göl kadar büyük olmasa da Kırgızistan'ın dağlar arasındaki göllerinden Song Köl ve Sarı Çelek de dünyaca ünlü turistik merkezlerdir.

Kırgızistan'ın güneybatısında Türkistan'ın en verimli bölgelerinden biri olan Fergana Vadisinin uzantıları bulunur. Seyhun Nehrinin suladığı Fergana Vadisi, tarım yapmaya ve yerleşik hayata elverişli bir bölge olup, bugün üç farklı ülke sınırları içerisinde yer almaktadır. Vadinin merkezi ve büyük kısmı Özbekistan'da iken, batıya doğru açılan kapısı Tacikistan sınırları içindedir. Kırgızistan'da ise Fergana Vadisinin en doğu ucu bulunmaktadır. Vadinin verimlilik ve elverişlilik sebebiyle tarih boyunca kendisine çok nüfus cezbediği bilinmektedir. Kırgızistan açısından bakıldığında da ülke nüfusunun başkent Bişkek dışında ikinci yoğunlaşma yerinin burası olduğu görülür. Ülkenin ikinci büyük şehri olan Oş, bu bölgededir. Ayrıca Oş ve Calalabat vilayetlerinde kırsal kesimde de önemli bir nüfus yoğunluğunun görülmesi, yine Fergana Vadisinin bahsedilen özellikleri sebebiyledir.

Yaklaşık 5.500.000 nüfusu olan ülkede bu nüfustan yaklaşık 900.000 kişi başkentte, 800.000 kişi de başkenti çevreleyen vilayet olan Çüy vilayetinde yaşamaktadır. Fergana Vadisinin doğusundaki büyük şehir olan Oş şehrinde yaklaşık

300.000, bu şehrin civarındaki Oş vilayetinde yaklaşık 1.000.000 ve yine Fergana Vadisindeki vilayetlerden olan Calalabat'ta da yaklaşık 1.000.000 kişi yaşamaktadır. Dolayısıyla ülke nüfusunun iki ana bölgede yoğunlaştığından bahsedilebilir. Birinci bölge başkent ve çevresindeki düzlük bozkır bölgesi, ikinci bölge de Fergana Vadisinin doğu ucundaki verimli tarım alanlarına sahip vilayetlerdir.

Kırgızistan'ın başkentliğini yapan Bişkek şehrinin tarihî gelişimine ve bugünkü sosyal, kültürel, ekonomik özelliklerine geçmeden önce şehrin konumu hakkında genel bir bilgi vermek yerinde olacaktır. Bişkek şehri, Kırgız Ala Dağlarının kuzeyinde Çüy Nehrinin güneyinde kurulup gelişmiştir. Şehir, deniz seviyesinden 800 metre yüksekliğe sahiptir ve en yakın denizden yaklaşık iki bin kilometre uzaklıktadır. Şehrin içinde yer aldığı bölge, bugüne kadar Ili-Isık Göl Bölgesi, Çu-Talas Bölgesi ve Yedisu Bölgesi gibi farklı isimlerle ifade edilmiştir. Ancak Yedisu adıyla daha geniş bir bölge kastedildiğinden ilk iki isimlendirme Bişkek'in konumu açısından daha uygundur. İçinde bulunduğu bölge ile birlikte Bişkek, geniş bir bozkır coğrafyasının güney ucunda yer alır. Bu itibarla da ülkenin nadir düzlük alanları arasında sayılabilir. Bu bölge aynı zamanda bol su kaynaklarına sahip olup, dağları ve yaylaları ile de konar-göçer hayat tarzına uygun bir yapı gösterir. Şehrin güneyinden itibaren başlayan dağlar, Asya'nın en yüksek dağlık bölgelerinin de başlangıç noktasıdır.

Bulunduğu yer itibarıyla şehrin havası, klasik bir kara ikliminin temel özelliklerini gösterir. Buna göre gün ve yıl içerisinde sıcaklık farkları çok olup, şehrin havası kurudur. Bunun yanında yağışlar düzensizdir ve yazları da kurak geçer. Kışın yağın kar uzun zaman yerde kalır. Kışları yağın karların baharda erimeye başlamasıyla şehrin güneyindeki dağlardan doğan akarsular, şehrin içerisindeki kanallardan ve yol kenarlarındaki kanaletlerden çağıl çağıl akarlar. Bu durum, bahar aylarında şehre bir ferahlık verir. Düzlük bir alanda kurulmuş olması hasebiyle şehrin genel yapısı da düz olup, fazla inişli-çıkışlı yollar görülmez. Şehrin modern zamanlarda planlanmış olması sebebiyle yollar da genellikle düz olup birbirlerini dik keserler.

Bişkek'in konumuna, iklimine ve şekline ait bu genel bilgilerden sonra şehrin tarihine ve bugünkü durumuna ayrıntılarıyla bakılabilir. Bu kitaptaki diğer şehirlerde olduğu gibi Bişkek'le ilgili bu bölümde de şehrin özelliklerinden iki ana kısım hâlinde bahsedilecektir. Birinci ana kısım, şehrin ve içinde bulunduğu bölgenin en eski dönemlerden Kırgızistan'ın bağımsızlığına kadar ki zamanı konu almaktadır. Şehrin ve bölgenin tarihini ele alan bu kısım, kendi içerisinde de üç alt başlığa ayrılmıştır. Birinci alt başlıkta, en eski devirlerden 19. yüzyılda burada kalenin kurulmasına kadar geçen zaman incelenecektir. İkinci alt başlıkta, Rus Çarlığı zamanında Bişkek'teki gelişmelere bakılacaktır. Üçüncü alt başlıkta da Sovyetler Birliği yönetimi altındaki Bişkek şehrinin sosyal, kültürel, mekânsal ve demografik dönüşümleri üzerinde durulacaktır.

Bağımsızlık dönemindeki Bişkek'i anlatan ikinci ana kısım da kendi içinde dört alt başlık hâlinde yapılandırılmıştır. Burada ilk olarak 1991'deki bağımsızlık sonrası Bişkek'te yerel siyasetin yapılanmasından ve şehir yönetimi ile merkezî hükümet arasındaki hiyerarşiden bahsedilecektir. İkinci alt başlıkta, sistem değişikliğinin getirmiş olduğu sosyal ve ekonomik dönüşüm üzerinde durulacaktır. Üçüncü alt başlık şehrin görüntüsü ile ilgili olup, burada planlı gelişmeden plansız gelişmeye geçişin görsel anlamda yarattığı farklılıklar incelenecektir. Dördüncü alt başlıkta da bağımsızlık ve serbest ekonominin etkilediği kültürel yapı ve gündelik hayattan bahsedilecektir.

6.1 Bişkek'in Tarihi

Bölgenin modern devrini Rus yönetimi altında geçirmiş olması, hem şehri hem de bölgenin kaderini derinden etkilemiştir. Önce Rus Çarlığının, sonra da Sovyetler Birliğinin, bölgedeki eski aidiyetleri yıkmak için uygulamış olduğu politikalar, bölgedeki eski görkemli şehirlerin sönmesine ve daha ikinci derecedeki yerleşim alanlarının gelişmesine yol açmıştır. Bu çerçevede bugünkü Bişkek de Rus Çarlığı devrinde ilk defa bir vilayetin merkezi hâline getirilmiş, Sovyet devrinde de daha yüksek bir siyasi konuma terfi ettirilmiştir. Bu durum, gerek Sovyetler döneminde gerekse bağımsızlık devresinde etkisini göstermiştir. Sovyet tarihçileri ve genellikle Rus tarihçileri, Bişkek'in yeni gelişmiş bu yapısını genele yayarak bölgede Ruslardan önce şehirleşme olmadığını, bir anlamda Rusların gelmesiyle bölgeye şehirleşme ve medeniyetin geldiğini iddia etmiştir. Buna tepki olarak Kırgız tarihçileri ise Bişkek'teki arkeolojik kazılara ciddi önem atfetmişler ve Ruslardan çok önceleri, antik çağlarda dâhi bu bölgede yerleşim olduğunu ispatlamaya çalışmışlardır. İlk alt başlıkta da görüleceği üzere gerçekten arkeolojik buluntular, çeşitli devirlerde Bişkek şehir sınırları dâhilinde yerleşimlerin mevcut olduğunu göstermektedir. Ancak, çeşitli zamanlarda burada yerleşilmiş olması, Bişkek'i tarihin hiçbir devrinde modern zamanlardaki kadar ön plana çıkarmamıştır. Dolayısıyla Sovyet tarihçiliğinin iddiası olan Bişkek'in son dönemlerde geliştiği iddiası temelde doğrudur. Sovyet tarihçiliğinin yanlışı ise Bişkek'e has bu durumu ideolojik söylemle kasıtlı bir şekilde bölgenin geneline yayması ve burada bilinçli bir algı kayması yaratmasıdır. Bölgede tarih boyunca önemli kentler ve yerleşimler olmuştur. Bunların bir kısmı Andican, Özgen ve Oş gibi Fergana Vadisindeki tarıma dayalı şehirlerdir. Diğer kısmı ise bozkır bölgesinde siyasi merkezler olan, aynı zamanda İpek Yolunun da üzerinde bulunan, dolayısıyla ticari hayatın gelişmiş olduğu Balasagun, Suyab ve Taraz gibi şehirlerdir. Bölgeye bu açıdan bakıldığında bölgede gerek yerleşik gerekse konar-göçer anlamda gelişmiş bir sosyal hayatın olduğu, ancak o dönemde Bişkek şehrinin bulunduğu yerin başat bir yerleşim yeri olarak ön plana çıkmadığı gerçeği ortaya çıkmaktadır. Bu durum, önce Rus Çarlığının, sonra da Sovyetler Birliğinin tarihî geçmişi olan köklü şehirleri değil, daha ikinci planda olan şehirleri özellikle seçerek vilayet ve

özerk cumhuriyet merkezi yaptığını göstermektedir. Bu bilgiler dikkate alınarak bu bölümde Bişkek'in en eski devirlerinden bahsederken şehir tarihinden ziyade bölge tarihine ağırlık verilecek ve mümkün oldukça Bişkek konumunun bölge ile olan ilişkileri incelenmeye çalışılacaktır.

6.1.1 19. Yüzyıla Kadar Bişkek ve Çevresi

Bişkek şehri, bölge olarak tarihi açıdan önemli olan bir coğrafyada bulunmaktadır. İli-Isık Göl Bölgesi veya Çu-Talas Bölgesi olarak adlandırılabilir bu bölgenin bir özelliği milattan önceki yüzyıllardan itibaren İpek Yolunun geçiş güzergâhında olmasıdır. Burası, ayrıca konar-göçer bozkır boylarının da uğrak bir noktası ve zaman zaman da merkez edindiği bir bölgedir.

Doğrudan Bişkek'in bulunduğu alana bakınca bu şehre hayat veren iki önemli derenin tarih boyunca insanların uğrak yeri olduğu belirtilebilir. Alamüdün deresi kıyılarındaki buluntuları arkeologlar, M.Ö. 5.-4. binyıllara tarihlendirmektedir. Yine arkeologlara göre M.Ö. 2. binyılın sonlarında şehrin alanına denk gelen bölgelerde bronz devrini geçiren boylar bulunmaktaydı. Bunlar, hayvancılığın yanı sıra çiftçilik de yapmakta olup, topraktan ve metalden eşyalar üretiyorlardı (Baktıgulov vd. 1986: 15).

Kırgız ve Sovyet tarihçileri, tarihin bilinen çağlarında, bölgede önce Sakalara ve daha sonra da Wu-sunlara bağlı boyların bulunduğunu yazmaktadır. Bir takım kümbet kalıntılarını inceleyen arkeologlara göre, M.Ö. 7-3. yüzyıllarda Sakalara ve onu takiben M.Ö. 3. – M.S. 5. yüzyıllarda Wu-sunlara bağlı topluluklar, Alamüdün ve Ala Arça dereleri kıyılarında oturuyorlardı (Baktıgulov vd. 1986: 15). Siyasi hakimiyet açısından bakıldığında ise Wu-sunların daha Hun hükümdarı Modun zamanında, yani M.Ö. 3. yüzyıl sonlarında Hunların hakimiyeti altına girdiği görülmektedir (Ögel 1948: 259).

Bölge, daha Sakaların bulunduğu devreden itibaren önemli miktarda göç almaya başlamıştır. M.Ö. 209 yılında Hunların başına geçen Modun'un batı seferi ve devamı, bu göçlerin bilinen tarihteki başlangıcını teşkil eder. M.Ö. 203 yılında Modun, bugünkü Çin'in Gansu eyaletinde bulunan Yüe-cı'lara saldırarak onlara ağır bir darbe vurmuştu. Kendisinden sonra M.Ö. 174 – M.Ö. 160 yılları arasında Hunların başında bulunan oğlu Lao-şang da babasının bu seferinin arkasını getirdi. Hun hükümdarı Lao-şang'ın art arda vurduğu darbeler sonucu Yüe-cı'lar, onun zamanında batıya göç etmek zorunda kaldılar ve Isık Göl civarında yerleşerek burada Sakalarla savaşmaya başladılar. Ancak bir süre sonra bir başka bozkır halkı olan Wu-sun'ların üst üste saldırıları sonucu Yüe-cı'lar bu bölgeyi de terk ederek daha da batıya gitmek zorunda

kaldılar. Muhtemelen M.Ö. 2. yüzyılın ortalarında gerçekleşen bu ikinci göç dalgası¹ sonrasında onların yerlerine Wu-sun'lar geldiler (Ögel 1957).

Buraya kadar olan bilgiler ışığı altında bölgede Sakaların varlığını M.Ö. 2. yüzyıla kadar indirmek gerekir. Bu yüzyılda ise bölgeye önce Yüe-cı'ların, sonra da onları göçe zorlayan Wu-sun'ların yerleştiği görülür. Wu-sun'lar, muhtemelen Hunlarla yakın soy ve aynı költürdendi. Ancak, daha Modun zamanında Hun hakimiyetine girmişler ise de Isık Göl'e gelmeleriyle birlikte Hun hakimiyetinden ayrılmışlardı (Ögel 1948: 278).

Söz konusu olaylardan bir asır geçmeden bilinen ilk büyük nüfus yoğunlaşması M.Ö. 1. yüzyıl ortalarında gerçekleşir. Bu devrede Hunların başındaki iki kardeş arasında anlaşmazlık çıkar. Kardeşlerden bir olan Hu-han-ye, Hun meclisinin kararının hilafına Çin'e bağlanmak isteyince Hunlar bölünür. Hu-han-ye, kendisini destekleyenlerle birlikte gidip Çin'e sığınırken kalanlar da güçsüzleşmiştir. Bunların başına geçen ve Hu-han-ye'nin kardeşi olan Cı-cı, bu güçsüzleşmenin farkındadır. Dolayısıyla, kendisine bağlı boyları daha güvenli bir yere götürmek amacıyla batıya doğru yola çıkar. Bu şekilde bozkırın merkezi olan Orhun Bölgesindeki Hunların bölünmesiyle kopup gelen Cı-cı liderliğindeki konar-göçer boylar, Isık Göl havalisine ulaştılar ve burayı yurt tuttular. Burada bir başkent inşasına da başlayan Cı-cı, hedefine ulaşamaz. Çünkü burada yeniden kendini toparlayan Hunların ileride ciddi bir rakip olacağını Çinliler anlamıştır. Cı-cı ve Hunları henüz güç toplayamadan onların ortadan kaldırılması gerekiyordu. Böylece harekete geçen kalabalık Çin orduları, M.Ö. 36 yılında Cı-cı'yı henüz kuruluşunu bitiremediği başkenti, dışında kuşattılar. Her iki ordu da anlaşma yoluna gitmeyip şiddetli bir savaşa tutuştular. Böyle bir baskın savaşa hazırlıklı olmayan Cı-cı yenilerek siyasi sahneden çekildi (Onat vd. 2004: 53-60; Kafesoğlu 2002: 66). Ancak bu durum, bölgede önemli bir demografik yığılma oluşturmuştu. Cı-cı ile birlikte gelen boylardan kimisi geri dönse de büyük bir kısmı bu bölgede kaldı veya buraya komşu alanlara dağıldı (Ercilasun, baskıda).

Hunların ikinci devresinde de yine zaman zaman bu bölge göç almaya devam etmiştir. Bu devrede, bölgeyi demografik olarak etkileyen önemli bir unsur M.S. 70'lerde başlayıp otuz yıl boyunca devam eden Doğu Türkistan savaşlarıdır. Hunların elinde bulunan Doğu Türkistan bölgesi, onların en önemli ekonomik kaynaklarından birini teşkil ediyordu. Bunun farkında olan Çin'in amacı ne pahasına olursa olsun Doğu Türkistan'ı Hunların elinden almaktı. Bu sebeple M.S. 70 yılından itibaren Çin'in Doğu Türkistan üzerine seferleri başladı. Otuz yıl süresince Çin, neredeyse her yıl ve bazen de yılda birkaç kere Doğu Türkistan üzerine sefer yaptı. Çin'in bu ısrarlı tutumu, bölgeyi kargaşa ve kaosa düşürerek yangın yerine çevirdi. Tarih boyunca insanlar, bu tip karışıklık durumlarında kendilerine başka hayat alanları aramışlardır.

1 Bir Çin elçisi olan Cang Çien, M.Ö. 136 - M.Ö. 124 yılları arasında Yüe-cı'lara ulaştığında, onların artık Isık Göl civarında olmadığı anlaşılmaktadır (Ögel 1957: 264-265; Ekrem 1998: 82).

Burada da öyle olduğu görülmektedir. Bu kaos ortamından kurtulmak isteyen Doğu Türkistan halkının çoğu batıya doğru kaçtı. Bu şekildeki göçlerin en büyüğü M.S. 91 yılında gerçekleşti (Kafesoğlu 2002: 68; Ercilasun, baskıda). Doğu Türkistan'ın hemen batısında bulunan Bişkek ve çevresinin de elbette bu durumdan etkilenecek önemli miktarda göç aldığını düşünmek yanlış olmaz.

Doğu Türkistan savaşlarından yarım asır sonra bozkırda yine bir takım değişikliklerin ve buna bağlı göçlerin meydana geldiği görülmektedir. Bozkırın merkezi niteliğindeki Orhun bölgesine hâkim olan Hunlar, 2. yüzyılın ortalarına doğru gittikçe güç kaybetmeğe başladı. Onlar güç kaybederken bozkırda yükselen yeni bir güç vardı. Bu güç, Hunların da doğusunda bulunan Şien-bi'lerdi. Bu yüzyılın ortalarına yaklaşırken Şien-bi'ler, Hunlar üzerine birkaç sefer yapmış ve Hunları zayıflatmıştı. En son ise 155 yılına doğru son bir darbe ile Orhun bölgesini ele geçirerek Hunları yıktılar. Bu güç değişikliği sonucu Hunların siyasi hakimiyetlerini kaybetmeleri, Orhun bölgesinden batıya doğru yoğun göçlere sebep oldu. Kaynaklar, özellikle 2. yüzyılın tam ortalarında böyle büyük bir göçten bahsetmektedir (Kafesoğlu 2002: 68; Ercilasun, baskıda). Bir önceki göç dalgası gibi bu dalgada da Isık Göl'den Seyhun başlangıcına kadar olan bölgenin yine önemli miktarda etkilendiğini düşünmek gerekir.

Bozkırın merkezinde olan gelişmelerin Bişkek ve çevresini hem demografik hem de siyasi olarak etkilediği şüphesizdir. Ancak M.Ö. 2. yüzyıldan itibaren burada bulunan Wu-sun'ların siyasi varlığı zayıflasa ve demografik değişimler geçirse de devam ediyordu. Gerçekten Wu-sun'lar milat sıralarında zayıflamışlarsa da 5. yüzyıla kadar bölgedeki siyasi varlıklarını devam ettirdiler. Muhtemelen zayıflıkları ve uzaklıkları sebebiyle milattan sonraki Çin kaynaklarında da kendilerinden çok az bahsedilmiştir. Bu kayıtlara göre Wu-sun'lar 437 yılında Çin'de bir devlet kurmuş olan Tabgaçlara haraç göndermişlerdi. Bir yıl sonra, yani 438'de ise bozkırın hâkimi Juan-juan'lar, Wu-sun'lara saldırıp onların siyasi teşekkülünü dağıtmıştı (Ögel 1948: 278). Bunun üzerine Wu-sun'lar, batıya hareketle Pamir dağlarının arasına yerleştiler (Ekrem 1998: 112). Bu durumda bu tarihten itibaren bölgede Juan-juan hakimiyetinin başladığını söylemek uygun düşecektir.

M.S. 6. yüzyıla gelindiğinde ise Bişkek ve çevresini içeren bölge, Gök Türk hakimiyetinin önemli merkezlerinden biri olmuştur. Gök Türkler, 552 yılında kuruldukları zaman baştaki iki kardeş olan Bumın ve İstemi, devleti doğu ve batı kanatlara bölerek iki kanat hâlinde idare ettiler. Bumın Kağan, bozkırın ana merkezi olan Orhun bölgesinde otururken ona bağlı bir şekilde batının lideri hâline gelen İstemi Yabgu'nun merkezi Bişkek'e yakın bulunuyordu. İstemi Yabgu'nun merkez edindiği Ak Tağ, Isık Göl'ün bir miktar kuzey doğusundaydı (Ercilasun, baskıda). Böylece Bişkek ve çevresi, İstemi Yabgu'nun merkezinin en yakın bölgeleri oluyorlardı. Bu özelliğiyle bölgenin en geç 6. yüzyıl itibarıyla bozkırın ikinci merkezi konumuna yükseldiği düşünülebilir.

Demografik olarak bakıldığında İstemi Yabgu'ya bağlı boylara genel olarak Töles adı veriliyordu. Bir başka deyişle Töles denilen kalabalık boylar topluluğu, Batı Gök Türklerinin ana halk tabakasını oluşturuyordu. Bu Töleslerin içerisinde ise en önemlileri ve belki de en kalabalık olanları On Oklardı. Bu On Oklar, Gök Türklerin kuruluş aşamasında Isık Göl'den daha kuzey doğuya doğru Altaylara kadar olan sahayı kendilerine yurt tutmuşlardı (Salman1998: 3). On Oklar, henüz Bişkek ve çevresine gelmemiş olsalar da ilerleyen zamanlardaki göç hareketleriyle burayı etkileyeceklerdir.

Gök Türk hâkimiyeti sırasında 629'da bölgeden geçen Çinli Budist rahip Şüen Zang, Tokmak'ta Batı Gök Türklerinin lideri olan Tong Yabgu ile karşılaşmıştı. Tong Yabgu'nun merkezi Bin Bulak olup, yazları Yulduz Vadisinde, kışları ise Isık Göl kıyılarında bulunmaktaydı. Rahibin naklettiğine göre Tong Yabgu o sırada Bin Bulak'a doğru gitmekteydi. Tong Yabgu, rahibi, otağında kabul etmiş ve rahip bu karşılaşmadan çok etkilenmişti. Karşılama sırasında Tong Yabgu'nun ordusunu da görmüş olan rahip, orduyu teşkil eden askerlerin mızraklarının ufukta kaybolduğunu kaydetmiştir. Rahip, Tong Yabgu ile buluşmasından o derece etkilenmiştir ki seyahatnamesinde ondan bahsederken o zamana kadar batıda onun kadar güçlüsünün görülmemiş olduğunu da yazmıştır (Gömeç 2009: 90-91). Rahibin kayıtları bize bölgede büyük bir ordunun bulunduğunu göstermektedir. Bu büyük ordunun dayandığı kalabalık bir nüfus da bölgenin hinterlandına yayılmış olmalıdır (Ercilasun, baskıda). Bu sebeple, Bişkek'in de içinde bulunduğu bölgenin demografik açıdan yoğun bir nüfusu barındırır hâle geldiğini düşünebiliriz. Bişkek bölgesi, ayrıca bozkırın ikinci merkezi diyebileceğimiz Yabguluk merkezine de son derece yakındı. Bu durum, Bişkek'in de dâhil olduğu bölgenin öneminin hem demografik hem de siyasi açıdan bozkırın yükselen yerleri arasında olduğunu gösterir.

7. yüzyılda bölgede yine bir takım nüfus hareketleri oldu. Gök Türklerin ilk kağanlık devresinde Isık Göl'ün kuzey doğusundan itibaren olan bölgede On Okların yayılmış olduğundan bahsetmiştik. Bu yüzyılda ise belki de nüfus artışından dolayı On Okların yayılma alanı Isık Göl'ün batısına taşarak Seyhun nehrine kadar uzandı. Bu arada On Okların iç yapısında da bir değişiklik meydana gelmişti. On Ok boylarından biri olan Türgişler, güçlenerek diğer boylara hâkim bir pozisyona geçmişlerdi. Bunun sonucu olarak On Oklara artık kaynaklarda Türgişler denmeye başlandı (Salman 1998: 4). Türgişlerin 7. yüzyıldaki genişlemeleri sonucu yayıldıkları bu alanın Bişkek ve çevresini de içerdiği şüphesizdir. Böylece bölgede artık ağırlıklı olarak Türgiş adını almış olan On Ok boyları bulunuyordu.

Gök Türklerin birinci kağanlık devresinde devletin batı kanadının merkezi olan bölge, 690'dan itibaren Türgişlerin merkezi hâline geldi. Türgiş lideri U-çı-lı'nın ana merkezi Tokmak'tı, ikinci merkezi de Isık Göl ile İli Nehri arasında idi (Salman 1998: 17). Böylece U-çı-lı'nın kendisine merkez edindiği yer, daha önce İstemi ve Tong Yabguların merkez olarak kullandığı yerden farksızdı.

U-çı-lı'nın bağımsızlığı 698 yılına kadar sürdü. Bu yıl gerçekleşen Bolcu Savaşını kaybeden U-çı-lı, Gök Türk hakimiyeti altına girdi. Böylece Gök Türkler, ikinci kağanlık devresinde de siyasi güçlerini bu bölgeye kadar yaydı. Gök Türk kağanı Kapgan, U-çı-lı'yı kendi oğluna bağlasa da, onun Türgişlerin başı olma pozisyonuna müdahale etmedi (Salman 1998: 19-23; Taşağıl 2004: 28). Böylece U-çı-lı, kendi Türgişlerini bu sefer Gök Türkler adına idare eden bir lider konumuna düşmüş oluyordu. Dolayısıyla bölge açısından bakıldığında burası, birinci kağanlık dönemindeki gibi bozkırın ikinci merkezi olma hüviyetine tekrar kavuşmuştu (Ercilasun, baskıda). Bu durum daha sonra 716'da Türgişler adına yeni bir birlik kuran Su-lu Kağan devrine kadar devam etti.

Gök Türk Kağanı Kapgan Kağan devrinin sonlarına doğru çıkan karışıklıklar Türgişleri de etkiledi. Türgişlerin Isık Göl'ün doğusunda bulunan boyları, bu karışıklık sırasında Isık Göl'ün batısına doğru yığıldılar. Böylece önceden de orada bulunan diğer Türgiş boylarının arasına gelerek bölgenin nüfus yoğunluğunu artırdılar. Burada Türgişler, Su-lu Kağan önderliğinde yeniden teşkilatlandılar. Bu devirde Türgişlerin merkezi Talas oldu. Su-lu Kağan, artık U-çı-lı gibi Gök Türk merkezine bağlı olmasa da merkezle ittifak içerisindeydi. Böylece Çu-Talas havzasını esas alarak hâkimiyetini biraz doğuya, ancak esas olarak batıya doğru genişletti. Fakat batıya gereğinden fazla genişleyen Su-lu, merkezden çok uzaklaşmanın getirmiş olduğu bir yenilgi alınca Türgişler arasında karışıklık çıktı ve 737'de Su-lu öldürüldü (Salman 1998: 37-69). Türgişler dönemine genel olarak bakıldığında Türgişlerin ana merkezleri önce Tokmak, sonra da Talas olmuştur. Bunların biri bugünkü Bişkek'in doğusunda, diğeri batısındadır. Bu durum bize Bişkek'in içinde bulunduğu bölgenin bir siyasi merkez hüviyetini kazandığını gösterir. Ayrıca, olayların akışından anlaşıldığına göre burada hatırı sayılır derecede bir nüfus yoğunluğu da oluşmuştu.

Gerek Gök Türklerin birinci devresinden, gerekse Türgişlerin bulunduğu dönemden itibaren bugünkü Bişkek yakınlarında konar-göçer veya yerleşik çeşitli toplulukların yaşadığı anlaşılmaktadır. Günümüzde Alamüdün ve Ala Arça derelerinin kıyılarındaki kurganlar ve taş babalar bu boylardan bugüne kalan tarihi eserlerdendir (Baktugulov vd. 1986: 15).

Su-lu'nun öldürülmesiyle Türgişler bir daha kendine gelemeyi ve bölgede bir boşluk doğdu. Türgişler, ismen var olsalar da siyasi ve askerî güçleri kalmamıştı. Bu durum, batıdan Müslüman Arapların, doğudan ise Çinlilerin siyasi hakimiyetlerini bölgeye doğru uzatmaları sonucunu getirdi. İki gücün Türgişlerin siyasi boşluğunu doldurma girişimleri 751'de Talas Savaşına yol açtı. Bilindiği gibi, savaşın hemen öncesinde Çin ordusunda bulunan Karluklar saf değiştirmiş ve bu da savaşın sonucunu etkilemişti. Talas Savaşında yenilen Çinliler kendi iç karışıklıklarıyla baş başa kalırken, bu savaşı kazanan Araplar da Emevi-Abbasi hakimiyet değişiminin getirdiği sancılarla uğraştıklarından dolayı bölgede tutunamamışlardı (Ercilasun, baskıda).

Görüldüğü gibi Talas Savaşı, bölgedeki siyasi boşluğu doldurmamıştı. Bölgede hâlâ ismen bir Türgiş kağanı bulunsa da bunun bir gücü yoktu. Bu boşluğu, bozkırın merkezi olan Orhun bölgesindeki gelişmeler sona erdirdi. Orhun bölgesindeki Uygurlar güçlenince 753 yılında burayı da hakimiyet altına aldılar. Uygur Kağanı Moyun Çor, tıpkı Gök Türk hakimiyeti gibi önce yine Türgiş hanedanından isimler tayin etmek suretiyle bölgeyi idare etti. 759'dan sonra ise Moyun Çor, artık yeni bir Türgiş kağanı atamaya gerek görmedi ve bölgeyi doğrudan merkeze bağladı (Salman 1998: 82-85).

Uygur devrinin daha ilk zamanlarında bölgede yine önemli nüfus hareketleri oldu. Uygurlar ile hâkimiyet mücadelesine girişen Karluklar, bu mücadeleyi kaybedince Orhun bölgesinden uzaklaştırılmışlardı. Bunun üzerine Karluklar, gittikçe daha fazla artan miktarlarda nüfusa Türgiş bölgesine göç etmeye başladı. Böylece bölge üzerinde önemli bir nüfus baskısı oluştu. Nihayet 766 ile 779 arasında o zamana kadar Türgiş şehirleri olarak bilinen Tokmak ve Talas, birer Karluk şehri hâline geldi. Bu nüfus baskısı karşısında Türgişler büyük ölçüde bölgeyi terk ederek Seyhun boylarına gitti (Salman 1998: 85). Bölgeye yerleşen Karluklar, her ne kadar isyankar olsalar da siyasi anlamda Orhun bölgesindeki Uygur Kağanına bağlı idiler (Kafesoğlu 2002: 148). Böylece 8. yüzyılın ikinci yarısında Karluklar, Bişkek ve çevresindeki bölgenin yeni hâkim nüfusu oldu.

840'ta Orhun Uygur Kağanlığı yıkılınca yeni bir göç dalgası vuku buldu. Orhun bölgesinden kopup gelen 15 boydan oluşan bir kol, burada bulunan Karluk çoğunluğunun arasına karıştı. Böylece bölgede daha önceden mevcut olan Karluk ve diğer Türk Boyları, yeni gelenler ile birlikte Karahanlı hakimiyetini kurdular (Genç 2002: 447). Böylece Bişkek'in de içinde bulunduğu bölge, Türk ve bozkır tarihinin o dönemdeki en önemli merkezi olarak ön plana çıktı. Bölgede bulunan Taraz, Suyab, Balasagun gibi önemli şehirler bu devrede artık kaynaklarda daha çok zikredilmeye başlandı.

Karahanlıların hakimiyetinin daha başlangıçta batıda Taraz'ı da içine aldığı ve hatta Taraz'ın Karahanlıların önemli şehirlerinden biri olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü 893 yılından bahseden bir kayıt, burasının Samanoğullarının eline geçtiğini yazar. Bunun üzerine burayı merkez edinmiş olan Karahanlı Kadir Han Oğulçak, merkezini daha doğudaki Kâşgar'a nakleder (Pritsak 1993: 253; Merçil 1997: 19). Karahanlıların ana merkezi olan Balasagun'un bugünkü Tokmak şehrinin hemen dış çeperleri olduğu genel olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla buraya çok yakın olan Bişkek bölgesi de bu merkezî alanın içerisinde yer almaktaydı.

Kırgız tarihçiliğinde Bişkek şehir alanına isabet eden bölgede biri 7-12. yüzyıllar arasında diğeri ise 8-13. yüzyıllar arasında varlığını devam ettirmiş iki şehirden bahsedilmektedir. Birinci şehir bugünkü Bişkek Garından Klyuçevoy ve

KızılAsker köylerine kadar olan 25-30 kilometrekarelik bir alana yayılmıştı. İkinci şehir ise bugünkü Abdumomunov ve Orozbekov Caddelerinden Kara Cıgaç Parkı ve Alamüdün deresine kadar uzanmaktaydı (Baktıgulov vd. 1986: 16). Arap kaynakları da 10. yüzyılda Culak veya Cul adlı bir şehirden bahsetmektedirler. Barthold, bu şehrin bugünkü Alamüdün harabelerinin yakınlarında olduğunu düşünmektedir (Kumekov 2013: 87). Bu kayıtlar, bu çağlarda Bişkek'te Cul veya Culak adlı bir şehrin kurulmuş olduğunu, ancak isminin fazla geçmemiş olması da önem bakımından diğer şehirlerin daha gerisinde bulunduğunu göstermektedir.

Bişkek'in bulunduğu bölge, Karahanlılar dönemindeki merkezi oluşturduktan sonra Çingiz devletinde Çağatay Hanlığının payına düştü. Çağatay Hanlığında bozkır hayatı, şehir hayatından daha önemli görülüyordu (Kafalı 2005). Bu sebeple bu devirde bölgede şehir hayatının durgunlaştığını düşünmek doğru olacaktır. Çağatay Hanlığının devamı olan Temürlüler çağında ise şehirlerde hızlı bir imar ve gelişme dönemi başladı. Ancak bu dönemde Bişkek ve çevresinden çok bahsedilmemektedir. Öyle görünüyor ki bu dönemde batıda Semerkant ve Buhara, doğuda ise Kâşgar ve Yarkent gelişirken Taraz ve Balasagun'u içeren bu bölge, şehir hayatı bakımından daha arka planda kalmıştır.

15. yüzyıldan itibaren, yani Temürlüler devrinden itibaren Ala Arça ve Alamüdün derelerinin arasına ve ona yakın yerlere Kırgız boylarının göç etmeye başladığı görülmektedir (Baktıgulov vd. 1986: 16). Bir başka deyişle bölge, konargöçerlerin yaylak ve kışlaklarının bulunduğu bir hayat tarzına ev sahipliği yapıyordu. Bu durum 19. yüzyıla kadar bu şekilde devam edecektir.

6.1.2 Bişkek'te Kalenin Kurulması ve Rus Çarlığı Devri (1825-1917)

Türkistan bölgesinin parçalanma devresinde birbirinden farklı hanlıklar, çeşitli bölgeleri kendi hakimiyetleri altına almıştı. 18. yüzyılda Doğu Türkistan'daki Cungar Hanlığı ve ona bağlı Hocalar hakimiyeti ise doğudan gelen Çin tarafından yıkılmıştı. Çin'in 1759'da Tarım Havzasını ele geçirmesiyle birlikte burada bulunan ve halk önderleri olan Hocalar da batıdaki hanlıklara ve hatta Afganistan'a kaçmışlardı. Böyle bir durumda bölgede en yeni kurulan Hokant Hanlığı, hem Doğu Türkistan'dan kaçan Hocalara ev sahipliği yaptı hem de bölgede gittikçe güçlendi (Ercilasun 2013: 127).

Fergana bölgesinde doğup gelişen Hokant Hanlığı, 19. yüzyılın ilk yarısında gücünü gittikçe artırarak bölgedeki hakimiyetini sağlamlaştırmak için çeşitli kaleler kurdu (Alpargu 2002: 573). Hanlığın başında Madali Han bulunduğu sırada hakimiyet sahası genişledi. Madali Han devrinde, 1825'te bu bölgede bir Hokant kalesi kuruldu ve bu kaleye Bişkek (Pişpek) adı verildi (Baktıgulov vd. 1986: 16).

Söz konusu dönemde Hokant Hanlığı, Doğu Türkistan'da Çin'e karşı oluşan isyanları desteklemekte ve bu isyanların liderlerini kendi topraklarında barındırmaktaydı. Bu siyasetle Hokant, bölgede giderek Çin'e karşı bir üstünlük

sağlama yoluna girmiş ve Çin işgali altındaki toprakları tehdit etme gücünü kazanmıştı (Fletcher 1995: 377). Bu sebeple bu dönemde Çin sarayının bölgeyle ve Hokant Hanlığının faaliyetleriyle yakından ilgilendiği görülmektedir. Nitekim Hokant'ın kurduğu Bişkek kalesinden Çin, en geç iki yıl sonra haberdar olmuştur. Böyle bir ortamda Çin'de 1827 yılına ait bir fermanla, Hokant liderlerinin Bişkek'te bir kale kurduklarından bahsedilmiştir (*Dao-guang Şı-lu*, 131. Cilt).

Söz konusu Çin fermanında kale kurulan yerin adı Pi-sı-gı-kı sesleriyle ifade edilmektedir. Çincedeki bu seslendirmenin Pişpek'ten ziyade Bişkek'i verdiği görülmektedir. Bişkek'in adı konusunda bir dönem buranın esas adının Pişpek olduğu, ancak sonradan Bişkek'e döndüğü şeklinde bir bilgi yaygınlaşmıştı. Halbuki bağımsızlık sonrası bazı Kırgız tarihçileri, bu kelime değişiminin tam tersini iddia etmişlerdir. Yani, kale kurulan yerin adının başlangıçtan itibaren Pişpek değil, Bişkek şeklinde olduğunu yazmışlardır. Hatta bu konuda Bişkek Baatır adlı bir kahramanın türbesinin de burada olduğuna dair bir efsane nakledilmektedir (*Kırgız Tarihi: Kısaça Entsiklopediya*: 41). 1827 tarihli Çince fermandaki seslendirme de şehrin esas adının Bişkek olduğu tezini desteklemektedir. Kelime anlamına bakıldığında bişkek kelimesi kımız yapımında sütü karıştırmak için kullanılan uzunca bir sopaya verilen addır (Karatayev – Eraliyev 2005: 70). Aynı alet Kazak Türkçesinde pişpek adıyla bilinir². Aynı aletin iki farklı Türk lehçesindeki farklı telaffuzlarının önce Kazak bozkırlarını istila etmiş olan Rusları yanılttığı ve bölge onların eline geçince şehrin adında bu şekilde bir ses değişimi olduğu düşünülebilir.

Bişkek kalesi, bugünkü Bişkek'teki Cibek Colu Caddesinin bulunduğu yerde idi. Burası normalde kervanların ve seyyahların geçiş yolu üzerinde idi. Kale, bu bölgede Hokant'ın önde gelen kalelerinden biri idi. Çünkü yine Hokant'ın Aksu ve Tokmak kaleleri de buraya bağlıydı. Kalenin kurulmasındaki amaç, bölgedeki konar-göçer boylar üzerinde denetimi sağlamak ve onlardan vergi toplamaktı. Bu sebeple garnizon niteliğinde olan kalede askerler ve vergi tahsildarları bulunmaktaydı. Zamanla tüccar, sanatkar ve çiftçiler de bu yerleşim yeri etrafında bir köy oluşturdu. Ancak, konar-göçer boylar buraya yerleşmeyip gezici hayvancılığa devam ettiler. Normal zamanlarda kalede 150-170 Hokant süvarisi bulunurken savaş zamanlarında bu sayı 700'e çıkardı. Kale, Alamüdün deresinin sol yakasında dört köşeli bir yapı şeklinde inşa edilmişti. Bir kenarının uzunluğu 300 metre civarındaydı. Kalenin etrafını 4 metre derinliğinde bir hendek çevreliyordu. Kalede bulunan tüccarlar, Kırgız obalarıyla ticaret yapıyorlardı. Kalede 1000'e yakın ev bulunmaktaydı (*Kırgız Tarihi: Kısaça Entsiklopediya*: 41; Baktugulov vd. 1986: 16).

Bişkek kalesi, devrin Türkistan kale özelliklerini yansıtıyordu. Dış duvarların içinde bir de iç kale vardı. Her iki sur da kalın ve yüksekti. Dış duvarla iç kale

2 <http://sozdik.kz/ru/dictionary/translate/kk/ru/micnek>

arasındaki kısımda süvari kışlaları, cephanelik, tüccarların, vergi tahsildarlarının ve süvari ailelerinin oturduğu evler ile dükkanlar bulunuyordu. İç kalede yöneticilerin evleri, karakollar ve bazı üretim tesisleri de bulunuyordu. Burada ayrıca Kırgız boy beylerinin rehin verdiği kişilerin evleri veya çadırları da vardı (*Frunze: Entsiklopediya*, 1986: 214-215).

19. yüzyılın ortalarında Kazak bozkırlarındaki işgal hareketlerini tamamlayan ve buralarda yerini sağlamlaştıran Ruslar, yüzyılın ikinci yarısında gözlerini artık daha güneydeki bölgelere dikmişti. Rusların bundan sonraki amacı, Hive, Hokant ve Buhara Hanlıklarını ele geçirmektir. Bu hanlıklardan kendilerine en çok problem çıkarılabilecek Hokant idi. Belki de bu sebeple Ruslar, ilk hedef olarak Hokant Hanlığını seçtiler ve bu hanlığı ortadan kaldırmaya çalıştılar. Bu amaçla ilk saldırılarını 1854 yılında Hokant Hanlığı kalelerinden Akmescit'e yaptıkları, ancak ele geçiremedikleri görülür.

Akmescit ve daha bazı yerleri aldıktan sonra sıra Bişkek'e gelmişti. Ruslar, önce 1860'ta kaleyi ele geçirdiler. Bu savaş sırasında Ruslar kaleye saldırdığında kaleyi 627 Hokant süvarisi savunmuş, ancak Rusların ateşli silahlarına karşı koyamamışlardı (*Kırgız Tarihi: Kısaça Entsiklopediya*: 41). Kısa bir süre sonra ise Hokant buraya tekrar hâkim oldu. Ancak 1862'de Ruslar, kaleyi ikinci kez ele geçirdi ve tamamen yıktı. Böylece 1863 yılına kadar Çüy vadisi, tamamen Rus hakimiyetine girdi (Baktugulov vd. 1986: 16).

Rusların eline geçtiğinde Bişkek kalesi tamamen yıkılmış ve harabeye dönmüştü. Çok geçmeden 1864 yılında Rus Çarlığı, bu harabelerin yanında Kozaklar için bir kale kurdu. Böylece Ruslar tarafından yıkılan Hokant kalesi yerine kendileri tarafından yeni bir kale yapılmış oluyordu. Kalenin hemen yanı başında bir de pazar yeri kuruldu. Bişkek, Taşkent ile Almatı arasındaki yol üzerinde bulunuyordu. Taşkent'ten çıkan bu yol bugünkü Cibek Colu Caddesi güzergahından geçerek muhtemelen önce ilçe merkezi olan Tokmak'a ulaşıyor, oradan da Almatı'ya gidiyordu. Bu sebeple 1867'de burada bir atlı posta istasyonu kuruldu. 1868-1870 yılları arasında ilk Rus göçmenler gelmeye başladı. Bu ilk göçmenler Alamüdün köyü ve Bişkek kalesini merkez alarak yerleşti (Baktugulov vd. 1986: 16; Petrov 2005: 21).

Bu şekilde yeniden bir yerleşim alanı olarak gelişmeye başlayan Bişkek, aslında bölgedeki büyük şehirler arasında sayılmazdı. Bölgede Orta çağın büyük şehirleri, Balasagun ve Suyab idi. Onlardan sonra ise yakın çağda yine onlara yakın Tokmak gelişmişti. Bişkek, Tokmak ilçesinin bir köyü niteliğindedir. Tokmak ilçesi de Yedisu vilayetine bağlıdır. Yedisu vilayetinin merkezi ise Almatı idi. Dolayısıyla idari açıdan Bişkek'in Rus hakimiyetinin ilk yıllarında çok alt seviyede olduğu görülmektedir. İdari açıdan alt seviyede olması, yerleşik nüfusun da azlığını gösterir. Kesintili bir durum gösterdiğinden dolayı Eski ve Orta Çağları saymazsak şehirde yerleşiklik

Hokant Hanlığının 1825'te kale kurmasıyla başlamıştı. Ancak, 1862'de bu kalenin Ruslar tarafından harabeye çevrilmesiyle yerleşiklik yine kesintiye uğradı. Rus Çarlığı, 1864'ten itibaren Hokant kale harabesinin yanı başında yeniden yerleşik bir bölge kurmaya başladı. Bu şekilde yerleşikliği kesintiye uğrayan bir yerin demografik ve ekonomik açıdan gerilerde olması normaldi. Ancak bu durum değişecekti.

Rus Çarlığının 1869'dan itibaren ilçe merkezini Tokmak'tan Bişkek'e taşıma niyetinde olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu yıldan itibaren merkez değişikliğinin planlamaları başlamıştı. Nihayet 1878'de ilçe merkezi Tokmak'tan Bişkek'e nakledildi. Ayrıca ilçenin de adı değiştirilip Tokmak ilçesinin yerini artık Bişkek ilçesi almış oldu (Baktıgulov vd. 1986: 16-17). Böylece bu tarihten itibaren artık günümüz Bişkek'inin idari açıdan da temeli atılmış oluyordu. Elbette ki idari merkez Bişkek'e taşınınca bunun ekonomik ve sosyal etkileri de olacak, şehir artık gelişmeye başlayacaktır.

Bişkek'e henüz ilçe merkezi taşınmadığı sırada 1876'da burada 58 aileyi oluşturan 182 kişi bulunuyordu. Bunlardan 48'i Özbek ailesi, 9'u Rus ailesi idi ve bir de Tatar aile bulunmaktaydı (Petrov 2005: 21). Burada Özbek ailesi olarak geçen nüfusu genel manada Türkistan'ın yerleşik Türk nüfusu olarak, Rus olarak geçen aileleri de genel Slav unsurundan olan aileler olarak almak daha doğru olacaktır. Görüldüğü gibi, Hokant Hanlığı devrindeki kalenin yıkılmış olması, aslında Bişkek'teki yerleşimi sekteye uğratmıştı. Hokant Hanlığı zamanında 1000'e yakın ev olduğuna dair kayıt varken, şehir Rusların eline geçtikten 14 yıl sonra burada 58 aile olduğu yazılmaktadır.

Bölgenin el değiştirmesinin yerleşikleşmeyi sekteye uğratmış olmasına rağmen 1864'ten itibaren burada yine çok yavaş da olsa bir gelişim görülmeye başlanır. Bu gelişmenin bir unsuru, ilçe merkezi Bişkek'e nakledilmeden önce Bişkek'in hemen dış çeperlerinde ve civarında oluşmaya başlayan bir takım köylerdir. Bunlardan ilki daha 1868'de şehrin hemen kuzeydoğu kenarında oluşan Alamüdün köyü idi (Frunze: *Entsiklopediya*, 1986: 82). Yine aynı tarihlerde ve Alamüdün köyüne çok yakın ve şehre de adeta bitişik olarak oluşan diğer bir köy de Lebedinovka idi (Frunze: *Entsiklopediya*, 1986: 171).

1878'de Bişkek'in ilçe merkezi olması ile birlikte buraya daha fazla önem verilmeye başlandı. Aynı yıl Bişkek Şehir Yerleşim Planı kabul edildi. Bu planla, aynı zamanda Bişkek'in planlı bir şekilde gelişmesi de başlamış oldu. Plana göre sokaklar birbirini dik kesecek şekilde inşa edilecekti. Aynı zamanda şehrin konut bölgesi, devlet daireleri bölgesi ile esnaf ve sanatkarlara ait işhanlarının bulunduğu bölgeler yine bu planda belirlenmişti. Gerçekten de şehir bu plana uygun olarak inşa edildi. Daha sonra planlı bir devir olan Sovyet devrinde de şehirbu plan üzerinden gelişecektir. Böylece şehrin düzgün ve geometrik planlı gelişimi günümüze kadar çok bozulmamış bir hâlde kalmıştır. Çarlık devrindeki yerleşim planının hayata geçirilmesi sonucu Avrupaî tipteki evlerin sayısı da artmaya başladı. Bu tip evler 1878'de 13, 1881'de 98,

1897'de 752, 1898'de 776'ya ve 1907'de 1287 taneye ulaşmıştı (Baktıgulov vd. 1986: 17; Petrov 2005: 21-23; Frunze: *Entsiklopediya*, 1986: 250).

İlçe merkezinin Bişkek'e aktarılmasıyla nüfus artışı olduğu da fark edilmektedir. Şehrin 1876'da 58 aileyi oluşturan 182 kişi olan nüfusu, 1880'de 500 kişiye ulaştı (İsayev – Galiulin 1986: 13). 1893'e gelindiğinde nüfus, 660 ailede 4857'ye yükselmişti (Petrov 2005: 28). 16 yılda şehrin nüfusu 26 kat artmış görünmektedir. Bu durum şehrin ilçe merkezi olduktan sonra ciddi bir nüfus celbettiğini ortaya koymaktadır. Rus Çarlığının uygulamalarından, bu göçün kendiliğinden değil, bazı teşviklerle gerçekleştiğini düşünmek uygun olacaktır.

1893 yılında şehirde bulunan 4857 kişinin 1388'i kentli sakin, 268'i asker, 1255'i Dungan, 1518'i Sart ve Tatar, 428'i de diğerleri olarak geçmektedir. Aynı yıl şehrin inanç istatistiği de verilmiştir. Buna göre şehirde 1888 Ortodoks, 2 Katolik ve 2967 Müslüman bulunmaktadır (Petrov 2005: 28). Burada geçen tabirleri biraz açıklığa kavuşturmak iyi olacaktır. Kentli sakin tabiriyle büyük ihtimalle Slav göçmenler kastedilmektedir. Sart ve Tatar tabiri de Türkistanlı ve Tatar tüccarlardan oluşan yerleşik ahaliyi içermektedir. Şehrin inanç haritasına bakıldığında Dungan, Türkistanlı ve Tatarların Müslüman olduğunu düşünürsek bunların toplamı 2773 etmektedir. Demek ki diğerleri olarak adlandırılan kısımda da 200 kişiye yakın Müslüman bulunmaktaydı. Bunların kent hayatına katılmaya karar vermiş olan bazı konar-göçer aileler olması mümkündür. Dolayısıyla bu 200 kişilik grubun büyük çoğunluğunun Kırgız olduğunu düşünmek yerinde olacaktır. Kazaklardan bir kısmının civar yaylalarda hayvancılık yaptığı düşünülürse, bunların da şehre gelme ihtimali vardır. Ancak, bu nispeten uzak bir ihtimaldir.

Şehrin alanına bakıldığında 19. yüzyılın sonlarında şehir, bugünkü Cusup Abdrahmanov Caddesi, Çüy Caddesi, Togolok Moldo Sokağı, Manas Caddesi, Cibek Colu Caddesi ve Erkindik Bulvarı ile Panfilov Parkı etrafında yerleşmişti (Frunze: *Entsiklopediya*, 1986: 144).

Yeni ilçe merkezine gelen nüfusun bir kısmı kent alanına gelirken belki de daha büyük bir kısmı kent civarına yerleşerek buralarda yeni köyler oluşturuyordu. Muhtemelen bölgede gelişen olaylar sonucu, 1882 yılında Bişkek'in ciddi bir şekilde göç aldığı görülmektedir. Bu tarihte İli Bölgesindeki Dunganlar, toplu bir şekilde Bişkek'e gelip yerleşmişlerdir. Bunların yerleşim alanı Dungan köyü olarak biliniyordu. Bu alan, bugünkü Togolok Moldo, Moskva ve Cibek Colu Caddeleri civarını kapsıyordu. Her ne kadar köy olarak adlandırılrsa da Dungan yerleşimi, aslında şehrin içindeki ve bitişik bir bölgeyi kapsıyordu. Köy, yaklaşık elli yıllık bir hayattan sonra buradakilerin şehirden daha uzak bölgelere göç etmeleri sonucu 1930'lu yıllarda dağıldı (Frunze: *Entsiklopediya*, 1986: 112-113).

Bişkek kentine yakın bölgelerde bundan sonra da köyler kurulmaya devam etti. 19. yüzyılın sonuna kadar 1890'da şehrin güneyinde OrtoAlış, 1898'de güneydoğusunda BeşKüngöy köyleri kuruldu (*Frunze: Entsiklopediya*, 1986: 98, 198). 20. yüzyılın başlangıcında da bölgede kurulan köylere rastlanmaktadır. Yüzyılın başlarında güneyde TaşDöbö, 1902'de doğuda Novo-pokrovka, 1906-1907'de güney batıda Popyonovka, 1912'de batıda Kızıl Asker, 1916'da güneyde Orto Say köyleri oluşmuştur (*Frunze: Entsiklopediya*, 1986: 149, 190, 198, 218, 241).

Bu köylerden bir kısmı daha sonra şehir arazisi ile birleşecek ve bazıları şehre katılacaktır. Daha sonra Privokzalny adı alan Popyonovka ile OrtoSay köyleri şehrin hemen kıyısında olduklarından ilerleyen zamanlarda şehrin pazar yerleri hâline dönüşürler. Nitekim birincisi 1961'de, ikincisi ise 1984'te şehre dâhil edileceklerdir (*Frunze: Entsiklopediya*, 1986: 198, 218).

Kızıl Asker köyünde de benzer bir gelişme olmuştur. Bu köy kurulduktan bir yıl sonra 1913'te 48 evli ve 320 nüfuslu idi. Bu köydekiler fazla ürünlerini şehre getirip satıyorlardı. Nitekim bu köy de daha Sovyet devrinin başlarında şehrin pazar yerine dönüşecek, 1962'de de şehre dâhil edilecektir (*Frunze: Entsiklopediya*, 1986: 149).

Şehrin batısındaki Kızıl Asker köyü ile doğusundaki Novo-pokrovka köyünün arazilerinin tarihî yerleşim alanları olduğu görülmektedir. Novo-pokrovka arazisi içerisinde 6-14. yüzyıllara tarihlenen geniş alanlı bazı sur kalıntıları bulunmaktadır. Bu surların içerisinde kalan alanda bazı yerleşim yerleri de 10-12. yüzyıllara tarihlendirilmektedir. Buluntular arasında ayna, kap-kacak, bronz heykelcikler, para, metalden ve taştan çeşitli eşyalar vardır (*Frunze: Entsiklopediya*, 1986: 190). Benzer bir şekilde Kızıl Asker köyü arazisinde de 7-12. yüzyıllara tarihlendirilen bir şehir harabesi bulunmaktadır (*Frunze: Entsiklopediya*, 1986: 149). Bu harabeler, orta çağda bugünkü şehir arazisinin yakınlarında yerleşme olduğunu göstermektedir.

Bişkek'in merkez olduğu ilçenin alanı batıda bugünkü Kara Balta'dan doğuda bugünkü Balıkçıya uzanıyor, Koçkor, Cumgal ve Toguz Toro vadilerini içine alıyordu. İlçenin nüfusu 1897'de 176.600, 1910'da 241.800 kişi idi (*Frunze: Entsiklopediya*, 1986: 214).

Ekonomik açıdan bakıldığında Rus Çarlığının ilk dönemlerinde Bişkek'in ilçe sınırları dâhilinde olan kırsal alanda hayvancılığın canlı bir şekilde devam ettiği görülmektedir. 1893 yılına ait bir kayda göre Bişkek ilçesi kırsalında 736.617 koyun ve keçi, 157.908 at, 108.270 sığır, 23.718 deve, 2.080 domuz ve 18 katır veya eşek bulunmaktaydı. Bu dönemde Bişkek kent merkezine yakın olan Kırgızların tarım da yaptığı görülmektedir. Nitekim Bişkek'in hemen güneyindeki Kırgız Ala Dağlarını mesken tutmuş olan bazı Kırgız çiftçileri bu dönemde hububat ekiyorlardı. Bunların ettikleri esas tarım ürünü buğdaydı. Ardından arpa, yulaf, pirinç, darı, akdarı ve çok az miktarda da patates yetiştiriciliği geliyordu. Bunun yanında bahçe ürünleri olarak karpuz, kavun, kabak ve salatalık yetiştiriciliği de bulunmaktaydı. Az miktarda tütün

yetiştiriciliğinin yanı sıra dut ağaçları da bulunmaktaydı. Ancak, halk dut yetiştiriciliği yapmıyordu. Bunların dışında arıcılık gelişmiş olup 1893'te 18 arı yetiştiriciliği alanında 398 kovan bulunuyordu. Çüy Nehrindeki balıkçılığın yanı sıra avcılık da yapılmaktaydı. 1893'te ayı, kurt, tilki ve porsuk gibi av hayvanlarından 2358 tane avlandığı kaydedilir³.

Bişkek ilçe merkezi olduğu tarihten itibaren burada bir ilçe merkezinde olması gereken kurumların oluşmaya başladığı görülür. Yukarıda bahsedildiği gibi daha 1867'de burada bir atlı posta istasyonu kurulmuştu. Buradaki görevliler Kozaklardı. 1878'de Bişkek'in ilçe merkezi olmasıyla ilçe postanesi de buraya taşındı. 1885'ten itibaren buraya posta-telgraf ofisi dendi. Bu postane, bugünkü Cibek Colu Caddesinde bulunuyordu. 1917'de bu istasyondan telefon görüşmeleri de yapılabilirdi. Bu sırada çalışanlarının sayısı 70 civarıydı. Bu tarihe gelindiğinde artık Almatı, Karakol, Cambil, Tokmok ve Ak Suu telgraf istasyonlarıyla telgraf haberleşmesi yapılabilirdi (*Frunze: Entsiklopediya*, 1986: 218, 242).

Kentteki sağlık hizmetlerinin gelişmesi de kentin ilçe merkezi olmasıyla ilgilidir. 1878'de küçük bir hastane ve eczane Tokmak'tan nakille geldi. 1895'te şehirdeki küçük hastane 3 yataklı idi. 1897-98'de Pişpek sağlık bölgesi kurularak civardaki 3 köy ona bağlandı. Ancak bu çok küçük bir birimdi. 1899 yılında ilk defa hastane dışında bir eczane açıldı. 1905-1906 yıllarında biri kent sakinlerine, diğeri de ilçe sakinlerine hizmet veren iki hastane vardı. Kent hastanesinde 4 sağlık personeli bulunuyordu. 1907 yılında ilk özel sermayeli eczane açıldı. 1913'te şehirdeki toplam sağlık personeli sayısı 13 idi ve şehir hastanesindeki yatak sayısı da 40'tı. Bu hastane, 1918'de çeşitli bölümleri olan 50 yataklı hastane hâline geldi (*Asanbekov* 1986: 59; *Frunze: Entsiklopediya*, 1986: 90, 222).

Kentteki eğitim kurumlarına bakıldığında 1879'da tek sınıflı küçük bir okul açıldığı görülür (*Baktıgulov* vd. 1986: 18). Bu okul, 1890'da iki sınıflı oldu. 1884'te ise ayrıca bir kız mektebi açılmıştı. 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında sivil ve dinî Rus mektepleri açıldı. Camilerde ise şehirde yaşayan Tatar, Özbek, Kırgız ve Dungan çocuklarının devam ettiği medreseler vardı. İsmail Gaspralı'nın önderliğinde başlayan yeni usul mektep hareketleri bütün Türk bölgelerini olduğu gibi burayı da etkilemişti. Bu cümleden 1901 ve 1902 yıllarında kentte hem kızlar, hem oğlanlar için yeni usul mektepler açıldığı görülür. Bu yeni usul mekteplerin eğitim seviyesi, eski usul mekteplerden yüksekti. 1908'de ise kentte yeni bir tür mektep olan Rus-Yerli Mektebi açıldı. 1912'de erkek lisesi, 1916'da da lise dengi meslek okulu açıldı (*Frunze: Entsiklopediya*, 1986: 212-213). 1914-1915 yıllarında kentteki iki ilkokulda 219 öğrenci, bir orta dereceli meslek okulunda 120, bir orta okulda da 100 öğrenci bulunmaktaydı (*Baltabayev* 1986: 33).

3 <http://www.vehi.net/brokgauz/index.html>

Rus şehirçilik anlayışında daha o tarihlerden itibaren yeşil alana önem verildiği anlaşılmaktadır. 1879-1880 yılından itibaren şehirde park ve bahçeler kurulmaya başlandı. 1881'de şehrin kuzeyinde Almatı yolu boyunca Kara Cıgaç Parkı yapıldı. 1883'te bugünkü Erkindik Bulvarı olan şehrin ana bulvarı yeşillendirildi. 1889'da bahçecilik ve tarım mektebi açıldı. Bu mektebin bulunduğu yer, bugünkü Panfilov parkıydı. 1890-1898 yılları arasında da Emen (Meşe) Parkı yapıldı (*Frunze: Entsiklopediya*, 1986: 117, 208).

Şehirde sosyal hayat ve iktisadi yatırımların da gelişmeye başladığını söyleyebiliriz. Sosyal hayata örnek olarak 1889'da şehrin Rus ahalisi arasında tiyatro çalışmalarının başlaması ve ilk tiyatronun 1891'de sahnelenmesi gösterilebilir. İktisadi yatırımlar arasında da 1883'te kurulan deri fabrikası, 1885'te kurulan peynir fabrikası ve 1908'de kurulan bira fabrikası bir örnek olarak zikredilebilir (Cunuşev 1986: 51; Baktıgılov 1986: 17; *Frunze: Entsiklopediya*, 1986: 206).

Bölgede gelişen siyasi olayların da şehirde etkisi görülmektedir. Rusya'nın 1905'teki Japon yenilgisinden sonra, neredeyse bütün Çarlık topraklarında çeşitli isyanlar gerçekleşmişti. Bişkek ilçe merkezi ve kırsalında da 1905-1907 yıllarında ilçe halkının Rus Çarlığına karşı ayaklandığı görülür. Daha sonra ise 1916'da Rusya'ya karşı bütün Türkistan'ı kapsayan bir büyük isyan gerçekleşmişti. Rus hakimiyetinin uygulamalarına karşı çıkan bu isyan, aynı zamanda millî bir karakter de taşımaktaydı. Bütün bir Türkistan bölgesinde olduğu gibi Bişkek ilçe merkezi ve kırsalında da özellikle Müslüman halk topyekün bu isyana iştirak etti (*Frunze: Entsiklopediya*, 1986: 214).

6.1.3 Sovyet Dönemi Bişkek (1917-1991)

Türkistan'ın neredeyse bütün bozkır bölgesini kaplayan 1916 isyanı, Çarlık tarafından kanlı bir şekilde bastırıldı. Ancak isyan sona erdikten sonra bile Çarlığın intikam seferleri devam etmekteydi. Bu sebeple, Kırgızlar kitleler hâlinde Doğu Türkistan'a doğru göç yollarındaydı. Bu sırada 1917'de Çarlık yıkıldı. Çarlığın yıkılmasıyla birlikte bölgede yeniden bağımsızlık hareketleri baş gösterdi. Bu şekilde, bir yandan Hokant Halk Şurası, diğer yandan Türkistan Hükümeti kuruldu. Ancak, bölgedeki Ruslar arasında da yerli halktan farklı olarak Çarlık taraftarları ve karşıtları şeklinde gruplaşmalar meydana gelerek Rusya'daki iç savaş Türkistan'da da etkisini devam ettirdi. Bu savaşların sonucunda 1918 yılında şehir, kanlı bir şekilde Bolşeviklerin eline geçti (Saray 2014: 280). Böylece Sovyetler Birliği devri başladı.

Sovyetler Birliği devrinin başlangıcında Bişkek idari açıdan farklı pozisyonlarda yer aldı. Şehir, 1918'den itibaren Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti sınırları içerisine dâhil edildi. Bu özerk cumhuriyetin başkenti Taşkent'ti. 1924'te yapılan yeni düzenlemeyle Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti parçalanarak ayrı ayrı idari bölgeler kuruldu. Bunlardan biri de başkenti Bişkek olan

KaraKırgız Özerk Bölgesi idi. Böylece bu tarih itibarıyla Bişkek, yeniden bir bölgesel merkez hâline geldi. Bu seferki pozisyonu Çarlık devrindekinden daha yüksekti ve bu idari pozisyon yükselmeye devam edecekti. 1925'te bölgenin adı Kırgız Özerk Bölgesi olarak değiştirildi. 1926'da bölgenin derecesi yükseltilerek Kırgız Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti hâline getirildi. Bu arada şehrin adı değiştirilerek buraya Frunze adı verildi. Nihayet 1936'da bir derece daha yükseltildi ve Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti oldu⁴. 1924'ten itibaren bütün bu idari değişiklikler yapılırken Bişkek, bu bölgelerin merkezi olma statüsünü devam ettirdi. Böylece bölgenin statüsünün yükselmesi ile paralel olarak şehrin de idari statüsü yükselmiş oldu.

20. yüzyılın büyük kısmını içine alan Sovyet devri, artık bu dönemde gelişen teknoloji ve modernleşmenin de etkisiyle şehir en önemli damganın vurulduğu devirdir. Şehre bugün de özellik veren binaların birçoğu bu devrin ürünleridir. Dolayısıyla Sovyet devrinde şehrin gelişimi ve imarı hakkındaki bilgiler, bir dereceye kadar bugünkü Bişkek'in görüntüsünü de anlamaya imkân sağlamaktadır.

Sovyet devrinde şehrin daha çok güneye, yani dağlara doğru büyüdüğü görülmektedir. 1928-1932 yılları arasında şehrin güney batısında İşçi Kenti olarak adlandırılan bir konut alanı inşa edildi. Henüz çok katlı evlerin yapılmadığı bir devirde tek katlı evlerden oluşan bu konut alanının özelliği bir bütün daire şeklinde planlanmış olmasıydı . Bu dairesel bölge bugün dâhi Bişkek haritasında rahatlıkla farkedilmektedir (*Frunze: Entsiklopediya*, 1986: 214).

Bişkek, Sovyetler Birliği'nin planlı ekonomi ve planlı şehirciliğinin bir ürünü olarak 20. yüzyıldaki gelişmesine devam etmiştir. Sovyetler Birliği'nin devlet ve ekonomi yönetim sistemi, bütün şehirlere olduğu gibi buraya da yansdı. Böylece 1928 yılından itibaren Bişkek'in gelişimi yönünde yapılan beş yıllık planlarla 20. yüzyıl boyunca devam edecek olan yapılaşma başladı.

Şehrin gelişiminde Çarlık devrindeki ilk kuruluş şemasına sadık kalındı. Şehir daha o zamandan birbirini dik kesen yollar şeklinde planlanmıştı. Bu durum Sovyet devrinde de devam etti. Yollara yeni yollar eklendi ve mevcut yollar da daha uzatıldı. Zaman içerisinde şehrin gelişimine bağlı olarak merkez nokta da yavaş yavaş güneye doğru kaydı. Çarlık devrinde Cibek Colu Caddesi civarı şehrin merkezini oluştururken Sovyet devrinde merkez önce Abdumomunova Caddesine, sonra da Çüy Caddesine kaydı.

Sovyet devrinin şehir planlamacılığı özellikleri doğrudan doğruya Bişkek'e de yansdı. Bu özellikler arasında şehirde bol yeşil alan inşası, geniş meydanlar, görkemli devlet ve kurum binaları ve şehrin her tarafına serpiştirilmiş olan heykelleri sıralamak mümkündür.

4 [http://slovari.yandex.ru/~книги/БСЭ/Фрунзе%20\(столица%20Киргизской%20ССР\)/](http://slovari.yandex.ru/~книги/БСЭ/Фрунзе%20(столица%20Киргизской%20ССР)/)

Şehirdeki yeşil alanlar, daha şehir merkezinden kendini hissettirmektedir. Burada ilk olarak daha Çarlık devrinde kurulmuş olan Hazine Parkını söylemek mümkündür. Bu parka önce Yıldız Parkı, 1942'de de Panfilov Parkı adı verilmiştir. Bu parktan az ilerde 1933-1938 yılları arasında kurulmuş olan Bişkek Merkez Parkı, bugün artık eski meydan olarak adlandırılan yerin kenarındadır. Bu parkın hemen doğu yanında Çarlık devrinde kurulmuş olan Meşe Parkı bulunuyordu. Meşe Parkı, Sovyet devrinde de gelişerek mevcudiyetini devam ettirdi. Merkez Parkının batı kısmında da 1974 yılında bir park daha kuruldu. Bunların hemen güneyinde 1971-1976 yılları arasında Dostluk Parkı kuruldu (*Frunze: Entsiklopediya*, 1986: 102, 112, 204, 282).

Bişkek'in merkezi bu şekilde yeşillendirilmişken merkeze güneyden gelen iki bulvar da zaman içerisinde geliştirildi ve yeşillendirildi. Bu bulvarlardan batıda olan Caş Gvardiya Bulvarı, gidiş-geliş yollarının ortasında büyük bir ağaçlık park alanı oluşturarak tren yoluna kadar devam etmektedir. Doğuda olan ve şehrin merkezine doğrudan gelen Erkindik Bulvarı, yine güneydeki tren yoluna kadar aynı şekilde devam eder. Erkindik Bulvarı şehir merkezine daha yakın olmasından dolayı, daha bakımlıdır ve güneyde sona erdiği noktada 1938'de Bişkek Tren Garı ile onun önünde yine bahçeli bir meydan inşa edilmiştir (*Frunze: Entsiklopediya*, 1986: 107, 110, 115-116).

Bişkek'in o zamanki şehir alanının kıyısında da yine yeşillendirme çalışmaları görülür. Şehrin kuzeyindeki Kara Cıgaç Parkı bu dönemde de varlığını devam ettirmekteydi. 1938'de şehrin güneyinde bir botanik parkı kurulmuş, daha sonra daha güneyde ikinci bir botanik parkı alanı oluşturulmuştu (*Frunze: Entsiklopediya*, 1986: 102).

Sovyet şehirciliğinin diğer bir özelliği, şehirde geniş meydanlar ve bunların etrafında görkemli devlet binaları inşa etmektir. Bu meydanlardan ilki Hükümet Meydanı veya Merkez Meydanı olarak bilinen meydandı. Bugün ise bu alana halk arasında Eski Meydan denmektedir. Batısında Panfilov Parkı olan meydan bugünkü Abdumomunov Caddesi üzerindedir. Bu meydan 1930'larda oluşmaya başlamıştır. Meydanın güneyi Merkez Parkı ve Meşe Parkı gibi parklarla çevrili idi. Meşe Parkının meydana bakan yüzünün bir bölümüne 1934'te Çocuk Kütüphanesi inşa edilmişti. Meydanın kuzey kısmına da devlet binaları yapıldı. Burada dikkati çeken bina, 1936'da inşa edilen Hükümet Evi idi. Bundan yirmi yıl sonra 1957'de bu binanın hemen batısına Yeni Hükümet Evi yapıldı. Böylece bu meydan, 1936-1984 arasında devlet törenlerinin yapıldığı ana merkez hâline geldi (*Frunze: Entsiklopediya*, 1986: 94, 101, 204).

Merkez Meydanının oluşumu, aynı zamanda Kırgızistan'ın Sovyetler Birliğindeki statüsünün değişimi ile de ilgilidir. Merkez Meydanındaki devlet binalarının kuruluşunun 1934'ten itibaren olduğu görülmektedir. Kırgızistan, 1936'ya kadar otonom sovyet sosyalist cumhuriyeti statüsünde idi ve otonom devirdeki en yüksek

idari binası, 1927'de yapılmış olan ve bugün Kültür ve Enformasyon Bakanlığı olarak kullanılan bina idi (*Frunze: Entsiklopediya*, 1986: 240). Otonom statüsünden bir üst statüye geçmeye paralel olarak yeni idari binalar ve yeni bir meydan oluşturulduğu anlaşılmaktadır.

Diğer bir önemli meydan, Sovyet Meydanı olarak adlandırılmıştı. Bu meydan bugünkü Çüy ve Manas Caddelerinin batı kesişim alanında idi. Burada 1951'de Valilik Binası yapılmıştı. 1954'te Teknik Yüksekokul binası inşa edildi. Meydan esas görkemine ise 1980'lerin başında kavuştu. 1980'de Filarmoni binasının inşası bitti. 1981'de de bu binanın önüne Manas heykeli yapıldı. Meydanın kuzeye doğru devamında yani Filarmoni binasının arkasına düşen kısımlarında ise üniversite alanı vardı. Burada ilk başlarda yüksek okul ve enstitü olarak kurulmuş olan bu eğitim birimlerinin ana binası 1938'de inşa edilmişti. 1951'de burası Kırgız Devlet Üniversitesi hâline getirildi (*Frunze: Entsiklopediya*, 1986: 228, 256, 259).

Önemli meydanların en son gelişeni ise Lenin Meydanı idi. Bu meydan bugünkü Çüy Caddesinin Panfilov Sokağı ve Erkindik Bulvarı ile kesişimlerinde bulunmaktadır. Bu alanda 1927'den beri gelen eski bir devlet binası bulunmaktaydı. Bu bina 1927-1936 arası Kırgızistan'ın otonom idaresinin en yüksek biriminin bulunduğu bina idi. İdari birim bu binadan taşındıktan sonra, burası 1936-1967 arası Kırgız Bilimler Akademisinin binası oldu. 1967-1991 arası da Tarih Müzesine ev sahipliği yaptı. 1984'te bu binanın batısında Lenin Müzesi inşa edildi. Bunun önündeki kısımda daha önceden bulunan Lenin heykeli, aynı yıl daha yüksek ve büyük bir şekilde yenilendi. Yine aynı yıl Lenin Müzesinin batısında yeni bir Hükümet Evi yapıldı. Burası 1936'dan beri üçüncü Hükümet Evi oluyordu. Meydana özelliğini verecek diğer hükümet binaları da Lenin Heykelinin karşısına, Çüy ve Kiev Caddeleri arasına inşa edildi. Bu meydan 1984'ten sonra devlet törenlerinin yapıldığı meydan oldu (*Frunze: Entsiklopediya*, 1986: 86, 172-173, 201).

Şehirde, bu üç meydan dışında da birçok meydan oluşturuldu, ancak şehre esas özelliğini veren meydanların temelinde bu üç meydan olduğu söylenebilir. Görüldüğü gibi şehirde meydanlar ve devlet binalarının inşası aynı zamanda Kırgızistan'ın Sovyetler Birliği içerisindeki statü değişimi ile de ilgilidir. Bu konudaki diğer bir dikkat çekici özellik ise şehrin esas görkemli meydan ve binalarının yapımının Sovyet devrinin sonlarına denk gelmesidir. Bu durum, Kırgızistan'ın Sovyetler Birliği merkezine uzak olması ve bu sebeple buraya maliyetli yatırımların gecikmesiyle açıklanabilir.

Ana meydanlar ve etrafındaki binalar dışında da bu devirde şehre Sovyet özelliğini veren başka binalardan da söz edilebilir. Bunlardan başlıcaları 1935'te inşa edilen Görsel Sanatlar Müzesi, 1955'te inşa edilen Opera ve Bale Binası, 1962'de inşa edilen Kırgız Teknik Üniversitesi kampüsü ve 1963'te inşa edilen Kırgız Bilimler Akademisi binalarıdır.

Bilindiği gibi Sovyet sistemi, başta ekonomi olmak üzere bütün faaliyetlerin devlet eliyle organize edilmesine dayanıyordu. Kırgızistan, Alatoov ve Pişpek adını taşıyan oteller devlet tarafından yapılıyor ve yine devlet tarafından işletiliyordu. Aynı şekilde, restoranlar, sinema salonları ve kitapçılar gibi ekonomik faaliyetler de devletin elindeydi. Bu durum bu işletmeler için yapılan binaların devlet eliyle planlanmasını getiriyordu. Böylece bu binalar temelde diğer Sovyet şehirleriyle benzer özellikler gösteriyorlar, ayrıntıda ise Kırgız millî motiflerinin Sovyet stiliyle meczedildiği görülüyordu.

Şehirdeki ekonomik faaliyetin ana noktalarından biri pazarlardı. Bunlar, Sovyet devrinde yine devlet eliyle organize edilmiş köy kooperatiflerinin veya doğrudan doğruya devletin işlettiği pazarlardı. Bugün Zafer Meydanı olarak bilinen yerde 1929'da bu şekilde bir köy kooperatifinin pazarı bulunuyordu. Burası 1984'e kadar pazar yeri olarak çalıştıktan sonra Zafer Meydanı ve park hâline getirildi. Bu kooperatifin şehrin çeşitli yerlerine dağılmış pazar şubeleri vardı. Bunlardan biri, 1984'te ana pazar yerinin kapanmasıyla ayrıca gelişerek OrtoSay pazarı hâline geldi. Bir diğer pazar yeri, 1942'de Ala Arça köy kooperatifinin pazarı olarak şehrin batısında kuruldu. 1983'e kadar işleyen bu pazar, bu tarihten itibaren Oş Pazarı adını aldı. Üçüncü bir pazar ise 1984'te doğrudan devlet pazarı olarak kurulan Alamüdün Pazarı idi (*Frunze: Entsiklopediya*, 1986: 82, 102, 198, 199).

Üç ana pazarın bu tarihî gelişiminden, Sovyet ekonomisinin 1980'lerden itibaren ideolojik yöneliminde değişikliklere gittiği anlaşılmaktadır. Merkezî idarenin ekonomik olarak darboğaza girmesi, muhtemelen burada da kendini göstermiş ve köy kooperatifi sistemi işlememeye başlamıştır. Bunun üzerine 1980'li yıllarda üreticilerin bir kooperatif aracılığı olmaksızın pazarlarda yerlerini almaya başladığı görülmektedir. Alamüdün pazarının kuruluşunu da yine kooperatif sisteminin aksaması ile duruma doğrudan devletin müdahil olmaya çalışmasıyla açıklamak mümkündür.

Sovyet şehirlerinin ekonomik faaliyetlerinin diğer bir simgesi Merkezî Satış Mağazalarıdır. Her şehirde, merkeze yakın bir noktada inşa edilen bu mağazaların Bişkek'teki örneği, Ayçürök adıyla 1974'te açıldı (*Frunze: Entsiklopediya*, 1986: 77). Bu merkezî mağazalar, devlet eliyle işletilen ve içinde o dönem için en gerekli ürünlerin satıldığı mağazalardı. Devlet, şehrin çeşitli kısımlarında da, Çocuk Dünyası, Mobilya Evi, Kıyafet Evi, Ayakkabı Evi isimleriyle çeşitli mağazalar ve bunların şubelerini de açmıştı. Merkezî Satış Mağazası'nın bunlardan farkı ise kıyafet, ayakkabı, mobilya gibi birçok şeyi aynı binanın içinde satışa sunmasıydı.

Sovyet devrinde özelde şehrin, genelde ise Kırgızistan'ın ekonomisini etkileyen önemli bir olay, İkinci Dünya Savaşı'dır. Bu savaş sırasında Sovyetler Birliği'nin batı toprakları Almanlar tarafından işgal edilince, Moskova cepheye yakın birçok fabrikayı söküp Türkistan bölgesine taşımıştır. Bu fabrika taşıma işinden nasibini alanlardan

biri de Bişkek şehri idi. Bu şekilde taşıma fabrikaların özellikle 1941'den itibaren Bişkek'te kurulduğunu görmekteyiz. Bunlar arasında kendir fabrikası, makine fabrikası gibi fabrikalar sayılabilir. Bu fabrikalar bir yandan bölgenin sanayileşmesine hız kazandırdığı gibi, diğer yandan da üretimini doğrudan cepheye yollamaktaydı. Hatta bunlar arasında savaş sırasında mermi imal eden fabrikalar da bulunmaktaydı⁵. Sovyetler Birliğinin savaş sırasında geniş coğrafyasını bu şekilde değerlendirmesi şüphesiz kendisine çok faydalı oldu. Kırgız erkekleri cepheye savaşmaya giderken, geride kalanlar da bu fabrikalarda cephe ihtiyaçlarını üretmişlerdi. Bu fabrikalar, savaştan sonra da Bişkek'te kalarak iş görmeye devam etti.

Sanayileşmenin yanı sıra İkinci Dünya Savaşının şehrin kültürel hayatında da etkili olduğu görülmektedir. Bunların başında yine savaş dolayısıyla şehre taşınan alet edevatla film ve sinema teknolojisinin gelmesidir. Savaş sırasında Kırgızfilm adıyla kurulan sinema sanayi, daha sonraki yıllarda Kırgız film yapımıcılığının gelişmesini sağlamıştır. Diğer yandan savaş, diğer bütün Sovyet ülkelerinde olduğu gibi Kırgız hafızasında da derin bir iz bırakmıştır⁶. Nitekim bugünkü Kırgız edebiyatında ve halk arasında İkinci Dünya Savaşını konu edinen birçok tiyatro, roman, hikaye, şiir ve ağıt bulunmaktadır. Kırgızların dünyaca ünlü edebiyatçısı Çingiz Aytmatov'un da yine bu konu üzerine yazmış olduğu birden çok roman vardır.

Dönemin bir diğer özelliği de sokak adlarında görülmektedir. Sovyetler Birliği, Bişkek'i ele geçirdikten sonra zaman içerisinde Çarlık devrinde verilmiş olan sokak isimlerini değiştirmiştir. Üstelik Sovyet devrindeki değişim bir defayla sınırlı kalmamış, kimi sokakların adları iki-üç kere değiştirilmiştir. Tabii ki bu devirde şehrin büyüdüğünü de göz önünde tutmak gerekmektedir. 1924'te şehirde 41 cadde ve sokak varken 1984'te bu sayı 848'e ulaşmıştı. Sokak isimlerine bakılırsa Çarlık devrinde idari kurumların veya ekonomik faaliyetlerin adları sokak ismi oluyordu. Bunun yanında etnik isimler, yolların ulaştığı şehirlerin adları veya tabiat isimleri de veriliyordu. Sovyet yönetimi 1924'ten itibaren sokak adlarını değiştirmeye başladı. Yeni isimlendirmede, şehrin büyümesiyle şehre katılan köylerin isimleri, komünist ideolojiyi yansıtan isimler, tarihî olaylarla ilgili isimler, tarihî, edebî ve sanat dünyasına ait kişilerin adları sokak ismi olarak verilmeye başlandı (*Frunze: Entsiklopediya*, 1986: 144-145).

Sovyetler Birliği, ideolojinin yanı sıra kültür ve sanata da önem vermekteydi. Bu sebeple kültür ve sanat adamlarını bir araya toplayan Yazarlar Birliği, Sinemacılar Birliği, Bestekarlar Birliği gibi birçok birlik vardı. Bunların yanında Gazeteciler Birliği gibi meslek birlikleri de yine kültür toplulukları olarak değerlendirilebilir. Bunların eserleri devlet tarafından destekleniyor ve bu gibi bilim, sanat ve kültür erbabına

5 20. Yüzyılda Kırgızlar: Kırgızların Sözlü Tarihi (1916-1991) (Belgesel Film).

6 Aynı belgesel.

özel lojman tahsisi gibi bir takım kolaylıklar sağlanıyordu. Bu durum, sokaklara bu kültür adamlarının isimlerinin verilmesinde ortaya çıktığı gibi, ayrıca şehrin sokakları üzerinde de bu kişilerin resimleri, heykelleri ve büstleri yapılıyordu. Bu sebeple şehrin sokaklarında büyüklü küçüklü çeşitli büstler görmek mümkündü. Bu kişilere yönelik diğer bir onurlandırma yöntemi de bu insanların yaşadığı evlerin girişine onları onurlandırıcı plaketter asmaktı. Bu sebeple, aradan zaman geçtiğinde dâhi binaların girişindeki plaketter vasıtasıyla o binada hangi kültür adamının yaşamış olduğunu ve eserlerinden başlıcalarını görmek mümkün oluyordu.

20. yüzyılda bahsedilmesi gereken diğer bir olgu da bir yandan şehrin büyümesi diğer yandan şehir civarında köyler oluşmasıdır. Şehrin büyümesinde 1950'lerin sonundan itibaren yine devlet eliyle planlanmış olan toplu konut inşaatlarını görmekteyiz. Sovyet literatüründe *mikrorayon* olarak adlandırılan bu toplu konut alanlarının her biri, kendi başına birer küçük hayat alanı olarak görülebilir. Bu alanlar 3. Mikrorayon, Asanbay Mikrorayonu veya Çığış-5 (Vostok-5) Mikrorayonu gibi adlarla anılmaktaydı. Sovyet devrinin sonlarında 1985 yılı itibarıyla şehirde 14 toplu konut alanının inşası bitmiş ve 13 toplu konut alanının inşası da sürmekteydi (Frunze: *Entsiklopediya*, 1986: 184-185). Zamanla bu toplu konutlar, şehrin birer semtleri hâline gelmiştir. Bişkek'te bunlar çoğunlukla şehrin güneyine inşa edilmiş olup, şehrin doğu tarafında da inşa edilenleri bulunmaktadır. Böylece bu toplu konut alanları da şehrin güneye doğru büyümesini hızlandırmıştır.

Şehrin idari merkez hâline gelmesi, şehre olan halk ilgisini şüphesiz artırmıştır. Bu şekilde şehrin etrafında 1919'da Leninskiy Köyü, 1922'de Novo-pavlovka Köyü, 1920'lerde Cal ve Orok köyleri, 1938-1939'da Kök Car Köyü, 1940'ta Aşağı Ala Arça Köyü ve 1945'te de Mayevka Köyünün kurulduğu görülür. Bu köyler kurulurken şehir de büyüyerek kendisine yakın köylerle birleşiyordu. Bu sebeple 1961'de KızılAsker ve Privokzalniy köyleri tamamen, Alamüdün ve Kök Car köylerinin ise bir kısmı şehir arazisine dâhil edildi. Aynı şekilde OrtoSay ve ÇongArık köyleri de 1984'te şehre dâhil edildi. Novo-pavlovka Köyü de 1980'lere gelindiğinde artık şehrin dış çeperlerini oluşturuyordu (Frunze: *Entsiklopediya*, 1986: 68, 70, 115, 143, 176, 190, 198, 248).

Şehrin büyümesi idari anlamda da kendini göstermiştir. 1938'de şehir, Proletar, Birinci May ve Sverdlov olmak üzere üç ilçeye ayrılmıştır. 1962'de Proletar ilçesinin adı Lenin ilçesi olarak değiştirilmiştir. Şehrin büyümesiyle sadece bu ilçelerin alanları genişlemekle kalmadı, ayrıca 1974'te Oktyabr adında dördüncü bir ilçe daha kuruldu (Baktıgulov vd. 1986: 20, 23).

Şehrin büyümesinde çeşitli amiller olduğu görülmektedir. Bir yandan şehir nüfusunun tabii artışı varken diğer yandan şehre zorunlu veya gönüllü göçler de olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrası Stalin, Kuzey Kafkas halklarını, Almanları,

Kırım ve Ahıska Türklerini Türkistan ve Sibirya'ya, ayrıca Korelileri de Türkistan'a sürgün etmişti. Bu sürgün dolayısıyla Bişkek'e Kuzey Kafkas halkları, Almanlar, Koreliler ve çokça da Ahıska Türkü geldi. Bunun yanı sıra Sovyetler Birliği devrinde devlet politikası olarak özellikle Rus ve Ukraynalıların Türkistan şehirlerine göçü teşvik edilmiştir. Stalin'in ölümünden sonra bazı halklar için çıkan geri dönüş hakkı sonucu Kuzey Kafkas halklarından bir kısmı geri döndü. Böylece Bişkek, tabii nüfus artışının yanı sıra hem etrafından hem de Sovyetler Birliğinin diğer bölgelerinden göç alarak da nüfusunu artırdı. Bişkek şehrinin göç alması, Kırgızistan'ın diğer yerlerine göre de Bişkek'i daha hızlı büyütüyordu (Tablo 6.1).

Tablo 6.1. SSCB Dönemi Bişkek'in Nüfusu

Yıl	Nüfus	Kırgızistan Nüfusuna Oranı
1923	23.000	2,4
1926	37.000	3,7
1939	93.000	6,4
1959	220.000	10,6
1970	428.900	14,6
1979	525.900	14,9
1989	619.900	14,6

Kaynak. İsayev vd. 1986: 13; Malabayev 2001: 216

Sonuç olarak, Sovyet devri, Bişkek'e idari, sosyal, ekonomik ve görsel bakımdan Sovyet devleti damgasının vurulduğu bir dönem oldu. Bu dönemde temelde şehrin eski planına sadık kalınmakla birlikte özellikle yapılan devlet binaları vasıtasıyla şehir bir Sovyet şehri özelliğine büründü. Sovyetler Birliğinin politikaları ayrıca şehirdeki demografik yapıda Kırgızları azınlığa düşürdü. Ancak Sovyetler Birliğinin son otuz yılında Kırgızistan genelinde Kırgız nüfusunun ciddi bir artış hızı yakalamış olması, tedrici olarak Bişkek'e de yansımaya başlamıştı.

6.2 Bağımsızlık Devresi

Sovyetler Birliğinin son döneminde devletin ekonomik sıkıntıya düşmesi ve siyasi anlamda da halkla yönetimin birbirinden uzaklaşması sonucu son Genel Sekreter Mihail Gorbaçov, yeni arayışlara girdi. Bu arayışlar cümlesinden Gorbaçov, yönetimin halk karşısında sıkıştığı açmazdan kurtulmak için şeffaflık ve yeniden yapılanma

politikalarını hayata geçirdi. Şeffaflık, idari uygulamalarda yönetimin halka karşı daha açık davranması ve bu şekilde halkın güvenini tekrar kazanmasını hedeflemekteydi. Yeniden yapılanma ise hem idari anlamda devlet aygıtının yeniden düzenlenmesini hem de ekonomik sistemin yeni baştan ele alınmasını hedefleyen bir politikaydı.

Sovyet yönetici kadrosu içerisinde nispeten genç olan Gorbaçov'un ortaya attığı politikaların, eski nesil yönetici kadrosundan ciddi bir tepki ve direniş görmesi çok muhtemeldi. Biraz da bu sebeple Gorbaçov, Sovyetler Birliği liderliğine geldikten sonra hızlı bir süreçle Brejnev devrinden kalma eski nesil yöneticileri tasfiye etmeye başladı. Onların yerine daha genç ve Gorbaçov'un yeni politikalarına uyum sağlayabilecek kadroları yetkili konumlara getirdi. Bu sürecin Sovyetler Birliğini oluşturan bütün sosyalist cumhuriyetleri etkilemesi kaçınılmazdı. Nitekim bu tasfiye süreci, Türkistan cumhuriyetlerinde de kendisini gösterdi. Bu cümleden Gorbaçov'un merkezde liderliğe gelmesinin hemen ardından sosyalist cumhuriyetlerin de liderlerinin değiştiği görülmektedir. Bu değişim sürecinin Kırgızistan'a yansımaları, yirmi yıldan aşkın bir süre Kırgızistan'ın birinci adamlığını yapmış olan Turdakun Usubaliyev'in yerini daha genç olan Absamat Masaliyev'e bırakmasıdır.

Gorbaçov, her ne kadar kendisiyle uyumlu çalışabilecek kadroların önünü açmış olmasına rağmen yine de parti kadrolarından politikalarına karşı ciddi bir direniş gördü. Kadroların bir kısmında da direniş değil, ancak yeni politikalara uyum sağlayamama durumları söz konusuydu. Diğer yandan Sovyet devleti de bu değişimleri kaldırabilecek bir esneklik ve kıvraklığa sahip değildi. Bunların sonucunda yeni politikalarından özellikle ekonomi alanında tam anlamıyla istenilen sonuçlar elde edilemedi.

Şeffaflık politikasıyla devletin geçmişteki yanlış uygulamaları halk nezdinde açıktan sorgulanmaya başlandı. Bu bağlamda özellikle Stalin devri uygulamalarından zarar görenlerin varisleri, gazetelere mektuplar yazmaya başladılar ve bunlar gazetelerde yayımlandı. Böylece eski uygulamalardan haksızlığa uğrayanların itibarları iade edilerek halkın yeniden devlete bağlanmasına çalışıldı. Temelde bu politikanın geçmişle hesaplaşma bakımından nispi bir başarıya ulaştığı söylenebilir. Ancak bu hesaplaşmanın parti içinde kök salmış eski kadroları ciddi bir şekilde rahatsız ettiği göz ardı edilmemelidir. Diğer yandan bu hesaplaşma giderek daha şiddetli bir hâl aldı ve belki de ters bir etki yaratmaya başladı. Bütün bunlara ek olarak Kırgızistan da dâhil olmak üzere etnik olarak Rus olmayan bölgelerde daha önceleri baskı sebebiyle yer altına inmiş milliyetçi düşünce tekrar popüler olmaya başladı. Bu da şüphesiz Sovyetler Birliğindeki merkezkaç kuvvetleri güçlendirdi.

Yeniden yapılanma politikası ise ne devlet aygıtını yeniden yapılandırmakta başarılı olabildi ne de ekonomiye yeni bir soluk getirmekte... Böylece 1980'lerin ortalarından itibaren devlet kurumları verimliliğini kaybederek işlememeye başladı.

Ekonomik sıkıntılar da düzelmedi ve halk nezdinde sert bir şekilde hissedildi. Sovyet ideolojisi gereği devlet eliyle yapılan mal ve hizmet arzındaki çöküş sebebiyle ürünler halka ulaşmamaya başladı. Bu da halkın hoşnutsuzluğunun artmasını getirdi. Genel olarak söylemek gerekirse, Sovyetler Birliği'nin bu son dönemindeki politikaları ve etkileri henüz yeterince incelenmemiş olup buradaki başarısızlığın sebepleri tam anlamıyla ortaya konmamıştır. Ancak bu sıkıntı ve çöküş süreci, bütün Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi Kırgızistan'da da hissedildi.

Gorbaçov'un değişim politikalarının bir canlanma yaratamaması, parti içerisinde kendisi aleyhindeki kliklerin güçlenmesine sebep oldu. Nihayet bu karşıklık, Ağustos 1991'de bir darbe yaparak sağlık sebepleri ile Gorbaçov'un görevlerini yerine getiremediğini ve bundan dolayı ülkenin bir komisyon tarafından yönetileceğini ilan etti. Bu ilanda devletin bütün yapısının bozulduğu ve bunların tekrar eski usulde restore edileceği konusu da vardı. Ancak halkın direnişi sonucu bu darbe başarılı olamadı ve ülke yönetim krizine düştü. Bu yönetim krizi, bağlı ülkelerde zaten güçlenmiş olan milliyetçi ve merkezkaç kuvvetleri daha da popüler bir hâle getirdi. Yıl sonuna kadar Sovyetler Birliği tarihe karışarak aralarında Kırgızistan'ın da olduğu on beş yeni devlet dünya sahnesine çıktı.

6.2.1 Bişkek'te Yerel Siyaset

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlığına kavuşan diğer cumhuriyetlerde olduğu gibi Kırgızistan'da da sancılı bir geçiş dönemine girildi. Bu geçiş dönemi hem idari anlamda hem de ekonomik anlamda şiddetli bir şekilde kendisini hissettirdi. Sovyetler Birliği'nin son devresinde yönetime gelen kadrolar, bağımsızlık döneminin başında yine yönetimde idi. Bu kadrolar, ani gelen bağımsızlık karşısında yönetimde alışılmadık bir duruma karşı karşıya kaldı. Sovyet döneminde genellikle Moskova'da belirlenmiş makro planları uygulamak zorunda olan yöneticilerin şimdi bütün planları kendilerinin yapması ve uygulaması gerekiyordu. İlk bağımsızlık yıllarında ekonomik ve idari çöküşün müsebbibi olarak görülen komünist partiler, bütün cumhuriyetlerde ciddi itibar kaybına uğradılar. Kırgızistan'da bağımsızlığın hemen akabinde liderlik koltuğuna gelmiş olan Askar Akayev, Komünist Parti üyeliğini ilk bırakan Sovyet liderlerinden oldu.

Askar Akayev'in Kırgızistan'ın liderliğine geliş süreci ve bağımsızlığa geçiş devresi, aslında bir ölçüde diğer Sovyet Cumhuriyetlerine göre farklılık göstermekteydi. Komünist Parti üyesi olmasına rağmen Akayev'in diğer liderlerin aksine siyasi geçmişi yoktu. 1989'da Kırgız İlimler Akademisi başkanı olmuştu. 1990 yılında Kırgızistan liderliğinde yaşanan bir siyasi kriz sonucu birbiriyle ihtilafli tarafların üstünde uzlaşabileceği bir isim olarak ortaya atılmış ve 27 Ekim 1990'da Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Başkanlığı'na getirilmişti. O tarih itibarıyla on beş Sovyet Cumhuriyeti liderleri arasında Komünist Parti lideri olmayan ender

kişilerden biriydi. Akayev'in bu durumu, Sovyetler Birliğindeki 1991 darbesi sırasında da kendisini gösterdi. Bu sırada Moskova'daki darbe girişimiyle eş zamanlı olarak Bişkek'te de kendisine karşı bir darbe girişimi olmuştu. Ancak Akayev, bu darbeye sert bir karşılık vererek merkezde Yeltsin'in yaptığı direnişin bir benzerini Kırgızistan'da yaptı. Darbenin başarısız olması merkezde Yeltsin'in önünü açarken, Kırgızistan'da da Akayev'in gücünü artırdı. Nitekim Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, darbeden birkaç gün sonra 31 Ağustos'ta bağımsızlık ilan etti (Spector 2004: 10).

Bağımsızlığın ilk yıllarında bir yandan eski Sovyet ülkeleri kendi aralarında ortak bir paydada buluşmaya çalışırken diğer yandan da her cumhuriyet kendi içinde sistemini oturtmaya uğraşıyordu. Bu süreç içerisinde bağımsız olan devletler isimlerinden sovyet ve sosyalist kelimelerini çıkardılar. Böylece devletin resmî adı Kırgız Cumhuriyeti oldu. Yeni cumhuriyetlerin önünde bekleyen birçok işten biri, Sovyet devrinden kalma anayasaları değiştirmektir. Kırgızistan anayasa yapım sürecini 1993'te tamamladı ve yeni anayasayı kabul etti. Ancak Kırgız anayasası, zaman içerisinde çeşitli değişiklikler geçirdikten sonra yeni bir anayasa yapıldı ve 27 Haziran 2010'da referandumla bu yeni anayasa kabul edildi⁷.

Kırgızistan'ın eski anayasası başkanlık sistemi temelinde oluşmuş, ancak 21. yüzyılın başından itibaren parlamenter sistem tartışmaları yoğunlaşmıştı. Kırgız kamuoyunda 2005'ten itibaren parlamenter sistem görüşleri ciddi bir taraftar toplamışsa da bu değişim için beş yıllık bir süre geçmesi gerekmiştir. Bu anayasa tartışmaları ve değişimler, Kırgızistan siyasetindeki gelişmelere paralel olarak ortaya çıkmıştır. Bağımsızlığın başlangıcından beri Devlet Başkanı olan Askar Akayev, 2005'teki bir halk hareketiyle devrildi. Bu halk hareketinde Askar Akayev'in ilk yıllarda bölgede en demokratik lider olarak kabul edilmesinden 2000'li yıllarda otoriterliğe doğru sürüklenmesinin yanı sıra, yolsuzluk iddiaları ve ekonomik sıkıntılar rol oynadı (Ercilasun 2008).

Akayev'in devrilmesinden sonra yeniden bir otoriterleşme eğilimi yaşanmaması için Kırgız aydınlarının önemli bir kısmı, başkanlık sisteminden parlamenter sisteme geçilmesini önerdi. Parlamenter sistemin kuvvetler ayrılığını daha net bir şekilde belirlediği ve bu sebeple gücün tek kişi elinde toplanmasını önleyebileceği düşünülüyordu. Bu durum, kamuoyunda da karşılık buldu ve özellikle 2006 yılı bu yönde bazı mitinglere sahne oldu. Söz konusu kamuoyu baskısı anayasanın bazı maddelerinin değiştirilmesinde etkili olsa da nihai değişiklik olan sistem değişikliği bu dönemde gerçekleştirilemedi. Bunun sonucu, gücün yine tek elde toplanmasıydı ki bu da kısa sürede halkta hoşnutsuzluk doğurdu. Nihayet 2010'da yeniden belirleyici bir halk hareketi yaşandı ve Kırgızistan'ın ikinci Devlet Başkanı Kurmanbek Bakiyev de devrildi (Ercilasun 2010).

7 <http://www.turk-pa.org/documents/turk-t.pdf>

İkinci halk hareketi, parlamenter sistem düşüncesini artık kamuoyuna tam anlamıyla mal etti ve 2010 anayasası parlamenter sistem esasında hazırlandı. Bu parlamenter sistemin, Türkiye'nin mevcut sistemine çok benzediği söylenebilir. Nitekim, anayasa tartışmalarında 2005'ten beri Türkiye'nin sistemine sürekli atıf yapılmıştır. Yani bugünkü Kırgızistan, cumhurbaşkanının da ciddi bir güce sahip olduğu bir parlamenter sistemle yönetilmektedir.

Kırgızistan'ın genel devlet yapısına bakıldığında bunun Türkiye ile büyük benzerlikler taşıdığı görülür. Tıpkı Türkiye gibi Kırgızistan'ın da anayasasında demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olduğu yazar. Buna ek olarak Kırgızistan bu maddeye egemen ve üniter kavramlarını da eklemiştir (1. Madde). Diğer organlara bakıldığında Cumhurbaşkanlığı ile yasama, yürütme ve yargı organlarının oluşumu, işleyişleri, görev ve yetkileri ayrıntılı olarak belirlenmiştir. Buna göre yasama organı Meclis (Cogorku Keneş), yürütme organı da hükümet ve Başbakanıdır⁸.

Kırgızistan'ın meclisi 120 milletvekilinden oluşmakta olup, hiçbir partinin 65'ten fazla sandalye sahibi olamayacağı sınırlaması anayasa ile getirilmiştir (70. Madde)⁹. Bu durum şüphesiz geçmiş tecrübelerin de ışığında Kırgızistan'ın yeni bir otoriterleşmeye karşı almış olduğu bir tedbirdir. Kırgızistan'da parlamenter sistemin önemli bir ayağı olarak siyasi partilerin kurumsallaşmaya çalıştıkları görülmektedir. Yakın zamanlara kadar Devlet Başkanına yakın olmak ve bürokraside güçlü olmak, pratikte meclise girmek için parti kimliğinden daha önde geliyordu. Ancak son on yıldaki gelişmeler ışığında parlamenter sistemin gerekliliği toplumda genel bir kabul görmüş, bu da siyasi parti kimliklerinin gelişmesine ve yerleşmesine zemin hazırlamıştır. 2010 yılında yapılmış olan son genel seçimde beş siyasi parti birbirine yakın sandalye sayılarıyla meclise girmeyi başarmıştır.

Kırgızistan'ın parlamenter sisteminde milletvekillerine getirilen bir takım sınırlamalar vardır. Bunlar arasında dikkat çekenler, milletvekillerinin başka bir devlet veya yerel yönetim organında görev almalarının, ayrıca girişimci faaliyetlerde bulunmalarının veya ticari kuruluşların yönetimlerinde yer almalarının yasaklanmış olmasıdır (72. Madde)¹⁰. Bu yasaklama da şüphesiz geçmiş tecrübelerin bir sonucudur. Bununla milletvekillerinin nüfuz ticareti ile yolsuzluğa bulaşmalarını engelleme amacı güdüldüğü net bir şekilde anlaşılmaktadır. Maddede ayrıca yerel yönetim organında görev almak da sınırlamalar arasında belirtilmiştir. Böylece merkezî organdaki görevlilerin yerel yönetimler aleyhine olabilecek yetki karmaşasının da önüne geçilmesinin amaçlandığı düşünülebilir. Bu anlamda, Kırgızistan'ın yerel

8 <http://www.turk-pa.org/documents/turk-t.pdf>, http://www.gov.kg/?page_id=263&lang=kg

9 <http://www.turk-pa.org/documents/turk-t.pdf>, http://www.gov.kg/?page_id=263&lang=kg

10 <http://www.turk-pa.org/documents/turk-t.pdf>, http://www.gov.kg/?page_id=263&lang=kg

yönetim organlarının merkez ile olan ilişkilerinde Türkiye ve Batı örneğini esas aldığı söylenebilir.

Konar-göçer gelenekten gelen Türkistan Cumhuriyetlerinin devlet idarelerinde günümüzde hâlâ boy asabiyetinin devam ettiği yönünde birçok araştırma bulunmaktadır. Bu cümleden Batılı araştırmacılar, Kırgızistan yönetiminde yönetim-halk ilişkisi ve kadrolaşma açısından boy asabiyetinin etkili olduğu üzerinde çok durmaktadırlar. Bu tip araştırmalar Kırgız literatüründe de kendisini göstermektedir. Buna göre idareci zümrenin boy kökeni incelenmekte ve genellikle devlet kadrolarında kendi boyundan gelenlerin kadrolaşmasını teşvik ettiği yönünde tespitler yapılmaktadır.

Kırgızistan örneğinde boy asabiyeti tespitlerinin yanı sıra hemşehricilik üzerine de araştırmalar yapılmıştır. Bunun bir sebebi, konar-göçer hayattan yerleşik hayata geçiş aşamasında büyük ölçüde boyların yerlerinin kendi içinde belirli olmasıdır. Yani Türkiye’de gerçekleşen boyların birbiriyle karışıp boy asabiyetinin kaybolması süreci burada yaşanmamıştır. Bundan dolayı bölgesel topluluklarla boy topluluklarının yerleşimleri, birbiriyle büyük ölçüde çakışmaktadır. Sovyet devrinde de seyahat ve yerleşme hürriyeti kısıtlı olduğu için bölge-boy homojenliği nispeten korunmuştur. Bu durumun, bağımsızlık sonrasında yöneticilerin kendi boylarından veya kendi bölgelerinden olan insanları devlette kadrolaştırmaya yönelttiği yönünde özellikle Amerika’da çok sayıda araştırma yapılmıştır.

Kırgızistan’ın yedi ilinin haricinde Bişkek ve Oş, Anayasa’da cumhuriyet önemine haiz özel statülü şehirler olarak belirlenmişlerdir (8. Madde)¹¹. Bişkek dört ilçeye, bu ilçeler de mahalle ve köylere ayrılır. Diğer özel statülü şehir olan Oş ise ilçelere ayrılmaz. Doğrudan doğruya köylere ayrılır (*Klassifikator* 2012) (Tablo 6.3).

11 <http://www.turk-pa.org/documents/turk-t.pdf>, http://www.gov.kg/?page_id=263&lang=kg

Tablo 6.2. Kırgızistan'ın İl ve İlçeleri¹²

İller	İlçeler
Batken	Batken, Kadamçay, Leylek
Calalabat	Aksı, Ala-Buka, Bazar-Korgon, Çatkal, Nooken, Suzak, Toguz-Toro, Toktogul
Çüy	Alamüdün, Çüy, Cayıl, Kemin, Moskva, Panfilov, Sokuluk, Isık-Ata, Tokmok
Isıkgöl	Ak-Suu, Ceti-Ögüz, Tong, Tüp, Issık-Göl
Narın	Ak-Talaa, At-Başı, Cumgal, Koçkor, Tyan-şan
Oş	Alay, Aravan, Çong-Alay, Kara-Kulca, Kara-Suu, Nookat, Özgön
Talas	Bakay-Ata, Kara-Buura, Manas, Talas

Tablo 6.3. Kırgızistan'ın Özel Statülü Şehirleri ve İlçeleri

Cumhuriyet önemine haiz şehirler	İlçeler
Bişkek Oş	Lenin, Sverdlov, Oktyabr, Birinci May Doğrudan köy bölümlenmesine geçiyor.

Kaynak. Klassifikator 2012

Kırgızistan'da şehir, ilçe ve köylerin tespiti için temel hususlar bir kanunla belirlenmiştir. "Kırgız Cumhuriyeti'nin İdari Bölgelerinin Belirlenmesi Hakkındaki Kanun'a göre ülkenin idari birimleri il, ilçe, şehir ve köylerden oluşmaktadır¹³. Şehirler de sosyal, ekonomik ve demografik durumlarına göre kategorilendirilmiştir. Buna göre ulusal manada önemli olan, sosyal ve ekonomik altyapısı güçlü, nüfusu 250.000'den fazla olan şehirler, Cumhuriyet Önemini Haiz Şehirler statüsüne girerler. Bişkek ve Oş şehirlerine bu statü verilmiştir. Yine sosyal ve ekonomik durumu uygun olup nüfusu 20.000-250.000 arasında olan şehirler İl Önemine Haiz Şehirler statüsüne girerler. 10.000-20.000 arası nüfusa sahip olan şehirler İlçe Önemini Haiz Şehir statüsündedir. Nüfusu 2.000-10.000 arasındaki yerleşimler, Şehir Tipinde Köyler olarak belirlenirler. Bunların belki de Türkiye Türkçesinde Kasaba kelimesiyle karşılanması uygun düşecektir. Son olarak nüfusu 50 ile 2.000 arasında olan yerleşimler de Köy olarak nitelendirilmiştir (6. Madde).

¹² http://www.president.kg/kg/kyrgyzstan/administratsijalyk_ajmaktyk_bolunush/

¹³ Kırgız Cumhuriyeti'nin İdari Bölgelerinin Belirlenmesi Hakkındaki Kanun, 4. Madde.
<http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-kg/202276?cl=ky-kg>

Ülkenin yerel yönetim düzenlemeleri Anayasa'nın 8. Kısmında belirlenmiştir. Buna göre yerel yönetim anayasal bir hak olarak görülmektedir. Yerel yönetim, ilgili idari-mülki birimlerdeki yerel topluluklar tarafından gerçekleştirilir ve yerel yönetim organları aracılığıyla yerine getirilir. Yerel yönetimin finansmanı için hem yerel bütçe hem de devlet bütçesi kullanılabilir. Ayrıca Anayasa'da yerel bütçenin yerel halkın katılımı ile şeffaf bir şekilde oluşturulması gerektiği de belirtilmektedir (110. Madde).

Yerel yönetimin organları ise *keneş* adı verilen yerel meclisler ve belediye başkanlıklarından oluşmaktadır. Yerel meclisler, temsilî organlardır. Belediye başkanlıkları ise iki tür kategoriden oluşur. Bunlardan biri *ayıl ökmötü* adı verilen ilçe belediye başkanlıkları, diğeri de şehir belediye başkanlıklarıdır. Bunlar yerel yönetimin yürütme organlarıdır. Bu yürütme organları ve onların görevlileri yerel meclislere karşı sorumludurlar (111. Madde). Bu özellikleri ile yerel yönetimlerde ulusal yönetimin küçük bir modeli oluşturulmuştur denebilir.

Yerel meclis üyelerinin ve belediye başkanlarının seçimleri kanunla düzenlenir ve bunlar, ilgili idari-mülki sınırlar içerisinde oturan vatandaşlarca seçilirler. Yerel meclislerin görevleri, yerel bütçeyi onaylamak, yürütmesini gözetmek; yerel toplumun sosyal ve ekonomik gelişmesi ve nüfusun sosyal korunmasına ilişkin programları onaylamak; yerel vergi ve harçları onaylayarak bunlara ilişkin imtiyazlara karar vermek ve yerel önem taşıyan başka konuları karara bağlamaktır (112. Madde).

Merkezî hükümet ile yerel yönetimlerin ilişkisi, 113. Madde'de belirlenmiştir. Buna göre devlet makamları, yerel yönetimlere kanunla verilmiş olan yetkilere müdahale etme hakkına sahip değildir. Ayrıca, kanun ve antlaşmalarla devlet yetkileri yerel yönetim organlarına aktarılabilir. Bu organlar, aktarılan yetkilerle ilgili olarak devlet makamlarına karşı sorumlu tutulurlar. Yerel yönetim organları, kanunlara uyma bakımından devlete ve onların kuruluşlarına karşı sorumludur. Ancak faaliyetlerinin sonuçları bakımından devlete değil yerel topluma karşı sorumludur. Anlaşmazlık durumlarında veya haklarının ihlal edildiği düşüncesi haiz olduğunda yerel yönetim organlarına mahkemelere başvurma hakkı da verilmiştir (113. Madde).

Tıpkı diğer ülkelerde olduğu gibi Kırgızistan'da da seçimle iş başına gelen yerel yöneticilerin yanı sıra bir de merkezi temsil eden mülki amirler bulunmaktadır. Mülki amirlerin göreve atanması ve görevden alınması, yerel meclislerin önerisi ile başbakan tarafından yapılır. Atama ve görevden alma ile ilgili ayrıntılar ise kanunla belirlenir (89. Madde). Bu maddeye göre mülki amirlerin göreve atanmasında yerel yönetimin bir dereceye kadar söz sahibi olduğu söylenebilir.

Yerel mülki amir atandıktan sonra faaliyetleri, sorumlulukları ve yetkileri de diğer maddelerde belirlenmiştir. Bu maddelere göre yerel mülki amirliklerin faaliyetleri, ilgili bakanlık vasıtasıyla hükümetin sorumluluğundadır (90. Madde). Bunun yanında ilgili idari birimde yürütme erki, yerel mülki amirlik tarafından gerçekleştirilir. Yerel

mülki amirin tayin ve görevden alınma şekli ile örgütlenmesi ve faaliyeti kanunla belirlenir (91. Madde). Diğer yandan yerel mülki amirlik, faaliyetlerini anayasa, yasalar ve hükümetin diğer düzenlemeleri çerçevesinde yürütür. Yerel mülki amirlerin kendi yetkileri çerçevesinde aldıkları kararların söz konusu bölgede uygulanması zorunludur (92. Madde). Görüldüğü gibi yerel mülki amirlerin atanmasında, yerel yönetimlerin bir dereceye kadar söz hakkı vardır. Ancak atama sonrasında, yerel mülki amir, faaliyetlerinde yerele karşı değil, merkeze karşı sorumludur. Aynı zamanda merkezin yereldeki uygulamalarını da yerine getirecek makamdır. Buna karşılık, yerel yönetim organının mülki amirin görevden alınması için Başbakan'a öneride bulunma hakkı söz konusudur.

Yerel yönetimlerle ilgili Anayasa'da bu genel hükümlerin yanı sıra yerel yönetimlerle ilgili bir kanunu da çıkarılmıştır. Günümüzde yürürlükte olan "Yerel Yönetimler Kanunu", 15 Temmuz 2011'de kabul edilmiş olup, zaman zaman bazı değişikliklere uğramıştır¹⁴.

Yerel yönetimlerle ilgili bu şekilde temel düzenlemeler varken Bişkek için ayrıca özel düzenlemeler de yapılmıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi Bişkek'in cumhuriyet önemine haiz özel statüsü bir şehir olduğu Anayasa'da yazmaktadır. Şehrin özel statüsü ile ilgili ayrıntılı hükümler kanunla ayrıca belirlenmiştir. Buna göre Bişkek'in statüsüne yönelik ilk kanun 16 Nisan 1994'te Meclis tarafından kabul edilmiştir. Daha sonra 12 Aralık 2013'te bu kanunun yerine yenisi çıkarılmıştır.

Başkent'in Statüsü Hakkında Kanun adını taşıyan Bişkek'e has kanun, Bişkek'in başkent olma ve pratikte bütün devlet organlarına ev sahipliği yapma özelliğini vurgulamaktadır. Bu sebeple Bişkek, tıpkı diğer şehirler gibi kendi sembollerine sahip olsa da diğer şehirlerden farklı olarak ulusal sembolleri de kullanma hakkına sahiptir¹⁵.

Bişkek Kanunu'nun başlangıcında merkezî hükümetin şehre karşı görev ve sorumlulukları ile Bişkek şehir idaresinin merkeze karşı görev ve sorumlulukları belirlenmektedir. Buna göre mesela Bişkek şehir idaresi, merkezî hükümet organlarına, bunların Bişkek şehri dâhilindeki uzantılarına ve dış ülke elçiliklerine yer ve bina temin etme sorumluluklarını yüklenmiştir (5. Madde).

Kanunun Bişkek'in idaresini düzenleyen maddelerine bakıldığında, Kırgızistan'ın diğer şehirleri gibi burada da belediye hizmetlerinin sayıldığı görülür. Şehir idaresi, Bişkek Şehir Meclisi ile Bişkek Belediye Başkanından oluşur. Şehir Meclisi, şehir vekillerinin temsil edildiği organ olup, belediye başkanı da yürütme görevini icra eder.

14 Kırgız Respublikasının Mıyzamı Cergiliktüü Öz Aldınça Başkaruu Cönündö. <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-kg/203102?cl=ky-kg>

15 Kırgız Respublikasının Mıyzamı Borbordun Statusu Cönündö, 1. Madde. <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-kg/205092/10?cl=ky-kg&rmode=tekst>

Belediye Başkanı ve onun görevlileri, faaliyetlerinde Şehir Meclisi'ne karşı sorumludur (9. Madde).

Bişkek Şehir Meclisi 45 üyeden oluşur ve şehirde oturanlar tarafından dört yılda bir seçilir (10. Madde). Tıpkı genel seçimlerde olduğu gibi burada da seçimlerde siyasi partiler yarışır. Kanunda Şehir Meclisi'nin görev ve yetkileri ayrıntılı bir şekilde belirlenmiştir. Bunun yanında Bişkek Belediye Başkanı'nın da seçimi, görevi ve yetkilerinin bu kanunla belirlendiği görülmektedir.

Bişkek Belediye Başkanı, Bişkek Şehir Meclisi tarafından gizli oyla seçilir. Başkanlığa aday olmak için özel sektörde veya devlet hizmetinde en az beş yıl idareci görevinde bulunmuş olmak ve iyi derecede Kırgızca bilmek şartları vardır. Belediye Başkanlığına aday gösterme hakkı, Bişkek Şehir Meclisi'ndeki partilerde ve Kırgızistan Başbakanı'ndadır. Gösterilen adaylar arasından Şehir Meclisi, gizli oyla Belediye Başkanını belirler. Herhangi bir sebeple Şehir Meclisi, Belediye Başkanı'nı seçemezse Kırgızistan Cumhurbaşkanı, Şehir Meclisini fesheder ve şehri yerel seçime götürür. Böyle bir geçiş sürecinde Kırgızistan Başbakanı, Bişkek şehri için vekaleten bir Belediye Başkanı tayin eder (22-23. Maddeler).

Bişkek Belediye Başkanı'na, söz konusu kanunla diğer belediye başkanlarına göre bazı farklı haklar ve yetkiler verilmiştir. Buna göre Bişkek Belediye Başkanı, merkezî hükümetin yerel şubeleri ile koordinasyon işini yürütür, bu şubelerin idarecilerinin seçimine katılır ve bunların atanmasına onay verir (21. Madde). Bu maddelerden de anlaşıldığı üzere Bişkek'in başkent olmasından dolayı sahio olduğu özel statüsü, bu şehrin Belediye Başkanına âdeta ulusal ölçekte görev ve sorumluluk yüklemiştir. Ocak 2014'ten beri Bişkek Belediye Başkanlığı görevini Kubanıçbek Kulmatov yürütmektedir¹⁶.

6.2.2 Bişkek Örneğinde Kırgızistan'da Sosyo-Ekonomik Dönüşüm

Sovyetler Birliği'nin son döneminden itibaren şiddetli bir şekilde hissedilen ekonomik durgunluk, bağımsızlığın ilk yıllarında ekonomik bir çöküntüye dönüştü. Bunun çok çeşitli sebepleri bulunmaktaydı.

Birincisi daha Sovyet devrinden itibaren ürün arzındaki aşırı daralma dükkan ve mağazaların raflarını boşaltmıştı. Arzda Sovyet ekonomisinin iki yönden çöktüğü söylenebilir. Temel çöküş, devlet aygıtının işlemeyişine bağlı olarak üretimin neredeyse durma noktasına gelmesiydi. Bu çöküşü katmerlendiren aksaklık ise yine aynı sebepten dağıtım ağının da işlememeye başlamasıydı. Böylece 1980'lerin sonuna gelindiğinde daha çok tüketici konumunda olan şehir halkı en temel ihtiyaçlarını karşılayamaz duruma gelmişti.

16 http://meria.kg/index.php?option=com_content&view=article&id=7406:the-mayor-of-the-city-of-bishkek-kubanychbek-kulmatov-kene-evi&catid=167&Itemid=381&lang=kg

Ekonomik çöküşün ikinci sebebi, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla gelen belirsizlikti. Sovyet devletinin çökmesiyle geleceğin belirsiz hâle gelmesi üzerine işçiler iş bıraktılar, zaten verimsiz işleyen fabrikalar tamamen durdu. Belki tarım sektöründe sınırlı bir şekilde üretim devam ediyordu, ama yukarıda belirtildiği gibi dağıtım ağı çökmüş durumdaydı. Sovyetler Birliği'nin dağıldığının ilan edilmesi üzerine herkes kendisine göre bir tepki vermişti. Bunlar arasında fabrikada o anda çalışmakta olan vinç başındaki işçinin işi bırakmasıyla vinç üzerindeki kolinin asılı kalması, bir pilotun uçağa binip doğrudan Rusya'ya uçması ve benzeri olaylar yıllar sonra bile Bişkek'te halk arasında anlatılmaktaydı.

Ekonomik zorlukların üçüncü sebebi, Sovyet ekonomik alt yapısının bağımsızlığa uygun olmamasıydı. Kırgızistan'a gaz Özbekistan'dan gelirken, Kırgızistan'ın iç ulaşım ağı belli bölgelerde Kazakistan ve Özbekistan topraklarından geçerek sağlanabiliyordu. İkinci Dünya Savaşı sonrası Kırgızistan'da sanayi gelişmeye başlamıştı. Ancak bağımsızlık kazanıldığında bu sanayi kendi kendine yetebilecek bir durumda değildi. Sanayi bakımından Kırgızistan, Sovyetler Birliği'nin en az yatırım yapmış olduğu ülkelerden biriydi. Dolayısıyla hammadde, üretim ve ulaşım bakımlarından ülke hep dışa bağımlıydı.

Bağımsızlığın ilk yıllarındaki ekonomik problemlerin bir diğer sebebi de yeni devlet aygıtının henüz bağımsız karar alma mekânizmasını geliştirmemiş olmasıydı. Sovyetler Birliği döneminde her ne kadar planlama yerel ölçekte yapılsa da makro planlar ve nihai kararlar Moskova'nın işiydi. Üstelik bu makro planlar ve kararlarda rejimin belirlemiş olduğu bir ideolojik şablon vardı. Sovyetler Birliğinin dağılması, ekonomik anlamda bu hazır şablonun da çökmesi demektir. Şimdi yeni bağımsız devletin alışılmış şablonun dışına çıkması gerekiyordu. Bu da, o zamanki ekonomi yönetiminin bilmediği bir mecraya açılması demek oluyordu.

1990'ların ilk yarısında, çöküşün ana sebebi olarak komünist sistem görüldü. Sovyetler Birliği'nin çöküşü ile küresel anlamda kapitalizm ve liberalizm temel popüler doğrular hâline geldi. Yeni cumhuriyetlere Batı Dünyası tarafından yeni bir şablon sunuluyordu. Bu şablon, özelleştirmeyi ve serbest piyasa ekonomisini içeriyordu.

Kırgızistan'ın da önüne konan reçete diğer devletlerle aynıydı. Kırgız yönetiminin bu reçeteye yaklaşımı da olumlu idi. Arayış yıllarında özelleştirmeye dönük olarak kategorik bir karşı duruşun olmadığı tahmin edilebilir. Ancak yönetim özelleştirmeye istekli olsa bile bunu gerçekleştirmek o kadar kolay değildi. Komünist sistemden dolayı irili-ufaklı bütün işletmeler devletin elindeydi. Sovyet devrinde Bişkek'te insanların oturdukları evler bile lojman niteliğinde olup, hepsi devlet mülkü sayılıyordu. Bu durumda özelleştirme demek neredeyse her şeyi belli bir sermaye karşılığında devretmek demektir. 1980'lerin reform politikaları sırasında insanlara belli bir ücret karşılığında oturdukları eve sahip olma hakkı verilmişti. İnsanlar,

ancak o zaman oturdukları evlere sahip olmaya başlamışlar, ama bu süreç dâhi tamamlanmamıştı. İşletmelerin özelleştirilmesi meselesi çok daha zordu. Çünkü bu işletmelere talip olabilecek iç sermaye yoktu. Dış sermaye ise bu işletmeleri verimsiz ve hantal bulduğu için bunlara pek talip olmuyordu.

Yukarıda sayılan bütün unsurlar, bağımsızlığın ilk yıllarında Kırgızistan'ın ekonomik şartlarının epeyce ağır olduğunu göstermektedir. Bu ağır ekonomik şartlar sebebiyle ülkenin makro ekonomik göstergeleri geriye gitmiştir. Ülke hakkında hazırlanan ekonomik raporlarda bu duruma net bir şekilde dikkat çekilmektedir. Raporlara göre 1991-1995 arasında GSYİH, 1990 seviyesinin yarısına düşmüş, hiperenflasyon yaşanmış, işsizlik artmış ve bütün bunlar yoksulluğu da arttırmıştır (Somuncuoğlu 2011: 4).

Sovyet ölçeğinde düzenlenmiş olan dağıtım ağı ilk yıllarda işlemediği için fabrika ve işletmeler uzun süre boş kalmışlardır. Her ne kadar ilk yıllarda eski Sovyet cumhuriyetleri arasında sınır geçişleri nispeten serbestçe yapılırsa da bu durum daha çok bireysel kalmaktaydı. Yani eskiden merkezî planlamayla bir Sovyet cumhuriyetinden diğerine doğru olan mal akışı sekteye uğramıştı. Hatta bu akış cumhuriyetlerin kendi içerisinde bile büyük ölçüde aksamıştı.

Diğer yandan para birimi de önemli bir sorun oluşturmaktaydı. Çünkü artık kendi başlarına ekonomik bir yön çizecek olan bu devletler, Sovyet devrinin parasını kullanmaya devam ediyorlardı. Bu durum da Rusya'daki ekonomik gelişmelerin doğrudan doğruya bu cumhuriyetleri etkilemesine yol açacaktı. Bir bakıma ulusal bir para birimine geçmek sadece bir ulusal gurur meselesi değil, aynı zamanda millî ekonomi inşası için de bir gereklilikti. Bu sebeple bazı eski Sovyet bürokratlarının ilk yıllarda ortak bir ekonomik alan oluşturma çabaları boşa çıkınca cumhuriyetler birbirini ardınca ulusal paraya geçme kararı aldılar.

Bağımsızlık elde edildikten sonra Kırgızistan'da yeni duruma uyum sağlayan kararların alınması ve hayata geçirilmesi yaklaşık iki yıl sürmüştür. Nihayet 1993'te ulusal para tedavüle girmiş, fiyatlar serbest bırakılmış, tarım ve ticarete reformlar yapılmış, özelleştirmede biraz yol katedilmiş ve serbest ticaret rejimi kabul edilmiştir. Bunlarla ekonomi 1996'dan itibaren nispi bir iyileşmeye gitmiştir (Somuncuoğlu 2011: 4).

Ekonominin durumu, devletin uygulamalarından zaman içinde etkilenmiştir. Kırgızistan'da Akayev idaresinin uygulamalarında ciddi bir değişim getiren olay, 1999'da Batken'de cereyan etti. Bu tarihte Batken'de bir takım silahlı terör gruplarına karşı Kırgız ordusu yetersiz kaldı. Bu olay, devletin tehditler karşısında ne kadar zayıf olduğunu göstermişti. Bunun üzerine Akayev, devlet işlerinde serbest ve rahat yaklaşımını bırakarak yavaş yavaş gücü elinde toplamaya başladı. Böylece bölgedeki en demokratik rejim olarak nitelenen Kırgızistan'da da güç tek elde toplanmaya başlamıştı (Ercilasun 2008).

Kırgızistan'da gücün tek elde toplanmaya başlaması ile işin içine yönetici aile girmeye başladı. Akayev ailesi, iktidarının son yıllarında yaptığı işlerle Kırgız ekonomisinde önemli bir paya sahip oldu. Akayev'in eşi, bir vakıf kurarak büyük bir zenginliğe ulaştı. Akayev'in oğlu da iktidar gücünü kullanarak bütün önemli şirketlere sahip veya ortak oluyordu. 2004 yılında Akayev'in oğlunun şirketleri ele geçirme hızı iyice arttı ve Bişkek'te onun ortak olmadığı bir şirket neredeyse kalmadı (Ercilasun 2010).

Akayev'in son beş yılını ekonomik açıdan yorumlamak gerekirse gücün ve ekonominin tek elde toplanması, refah dağılımını kötü yönde etkiledi. Zaten geçiş döneminin sancılılarıyla uğraşan ve yeterli kaynakları olmayan ülkede fakirlik artmaya başladı. Yapılan yatırımlar zaten az olup, bunların da hepsi Bişkek ve çevresinde toplanıyordu. Ülkenin diğer yerlerine hiç yatırım gitmemesi, Bişkek'le diğer yerler arasında gözle görülür bir fark yarattı. Ancak, Bişkek'te dâhi halkın ekonomik durumu iyi değildi.

Gerek fakirlik gerekse otoriterleşmeye karşı tepki, 2005 Mart ayında Akayev'in halk hareketi ile devrilmesine yol açtı. Akayev'in beklenmedik bir şekilde devrilmesi, ilk başta idarenin birçok orta dereceli lider elinde bölünmesine yol açtı. Yaklaşık bir-iki yıl süren bu geçiş devresinde gücün nispeten dengeli dağılımı ekonomide de liberal politikaları getirdi. Diğer yandan yine bu devrede Akayev ailesinin elinde bulunan şirketlerin envanteri çıkarıldı ve bunların tasfiyesi yapıldı. Akayev ailesi, ekonomide o derecede önemli bir yer kaplıyordu ki bu şirketlerin tasfiyesi, bir anlamda refahın yeniden dağıtımına dönüştü. Gerek ekonomik serbestlik politikası gerekse refahın yeniden dağıtımı, 2005 Martı ayındaki iktidar değişikliğinin hemen ardından kendini hissettirdi. Bu durum özellikle Bişkek'teki tüketim ekonomisinin süratle büyümesinde görüldü. Şehirde birbiri ardınca marketler açıldı ve birçok yeni bina inşa edilmeye başladı. Böylece şehirde gözle görülür bir canlanma oldu (Ercilasun 2010).

Bişkek, ülke ekonomisini etkileyen temel şehir olması hasebiyle söz konusu kentteki canlanma ülke ekonomisinde de kendini gösterdi. 2007 ve 2008 yıllarının her birinde ülke ekonomisi % 8 oranında büyüdü¹⁷. Ancak bu büyüme üretime değil tüketime dayanıyordu. Sonrasında hem Bakiyev rejiminin Akayev rejimine benzemesinden hem de diğer etkenlerden dolayı aynı hız yakalanamadı. 2010'da yeni bir halk hareketi oldu ve Bakiyev de devrildi. Ülke ikinci halk hareketinin etkilerini yoğun bir şekilde yaşadı. Bugün, Kırgızistan'da gücün daha dağıtılmış olduğunu söyleyebiliriz. Yani Kırgız halkı, iki kere otoriterleşme eğilimine karşı koymak suretiyle bugün itibarıyla güçler ayrımına daha önem veren bir yapıya kavuşmuştur denilebilir. Bunun ekonomik yansımaları da kendini ekonomik liberalizm şeklinde göstermekte olup, bu durum kendisini şehirde hissettirmektedir.

17 <http://databank.worldbank.org/data/views/reports/tableview.aspx>

Bişkek, ülkenin sanayi ve hizmet sektörlerinin merkezidir. Üretimde gıda sektörünün yanı sıra Bişkek'te yün ve yünlü kumaş üretimi de yapıldığı görülmektedir (Kırgızistan 2012: 13). Ülkenin siyasi merkezi olması hasebiyle şehir, siyasilere, bürokratların ve yabancı temsilciliklerin toplandığı yerdir. Şehir, ayrıca ülkenin en gelişmiş ekonomik bölgesi olması dolayısıyla iş adamlarının ve yabancı yatırımcıların da ikamet yeridir. Diğer yandan şehirde bulunan birçok üniversite, burada ciddi bir öğrenci yoğunluğu da yaratmaktadır. Bütün bunlar, şehrin tüketim ekonomisinin ve hizmet sektörünün büyük ölçüde gelişmesini sağlamıştır. Irili-ufaklı lokantalar, dükkânlar, market zincirleri, mağazalar ve alış-veriş merkezleri ile hizmet sektörünün canlılığı şehre yansımıştır.

Hizmet sektörünün gelişmesinin biraz da sistemle alakalı olduğu düşünülebilir. Komünist sistemde bütün işletmelerin devlete ait olduğu bir ortamda hizmet sektörü değil, kamu sektörü düşüncesi egemendi. Kişiyeye ait küçük işletmelerin gelişmediği bir ortamda elbette ki hizmet sektöründen bahsedilemezdi. Komünist sistemin önce gevşemesi, sonra yıkılmasıyla küçük işletmeler ortaya çıkmaya ve böylece hizmet sektörü doğmaya başladı. Kolhoz sisteminin işlerliğini yitirmesiyle sönükleşmiş pazarlar, özel mülkiyet sistemine geçişle yavaş yavaş yeniden canlanmaya başladı. Bişkek'te bağımsızlıktan itibaren özellikle Oş, Orto Say ve Alamüdün pazarlarına canlılık geldi. Şehrin kuzey dış çeperlerinde Kazakistan sınırına yakın bölgede oluşan Dordoy pazarı ise uluslar arası bir genel pazar hüviyetine kavuştu. Dordoy pazarı, Özbekistan, Kazakistan, Çin, Rusya ve Türkiye'den ürün ve müşteri celbeden önemli bir merkez olup özelde Bişkek, genelde Kırgızistan ekonomisine büyük bir canlılık getirmiştir.

Bundan başka 1995'te Manas Havaalanı yakınında Bişkek Serbest Ekonomi Bölgesi kurulma kararı alınmış ve serbest bölge, 1996'da faaliyete geçmiştir. Ülkenin başka bölgelerinde de serbest bölge kurulmasına rağmen Bişkek serbest bölgesi, en canlı ve uluslar arası standartlara en uygun olan bölgedir. Bu serbest bölgede 65 ülkeden 600'ün üzerinde firma üretim yapmaktadır. Burada ihracata dönük olarak gıda, tekstil, bilgisayar, inşaat malzemeleri, otomotiv parçaları ve plastik mamuller üretimi yapılmaktadır (Somuncuoğlu 2011: 9-10). Civarın en başarılı serbest bölgelerinden biri olarak kabul edilen bu bölgenin şehrin hinterlandına istihdam açısından bir katkısı olduğundan bahsedilebilir.

Bağımsızlık kazanıldıktan sonra Bişkek'teki sosyo-ekonomik durumun en önemli olgularından birisi göçtür. Daha Sovyet devrinde görüldüğü üzere Bişkek, Sovyetler Birliği'nin Slav nüfusundan göç almaktaydı. Bu sebeple, Sovyet döneminde şehre hâkim kültürel yapı, daha çok Rus kültürel yapısıydı. Rusçanın devlet dili olmasının yanı sıra şehirde de hâkim dil Rusça idi. Bir başka deyişle Kırgız Türkçesi, Sovyet devrinde Bişkek'te çok da geçerli bir dil değildi. 1960'lardan itibaren Kırgızistan'da kırsal kesimde hızlı bir nüfus artışı yaşanmış, bu da kademeli olarak Bişkek'e bir göç

hareketi doğurmuştu. Nitekim şehirdeki Kırgız nüfusunun 1959-1989 arasındaki 30 yılda arttığı gözlemlenebilir. 1959'da şehir nüfusunun %68,6'sını Ruslar, %9,3'ünü Kırgızlar oluşturmaktaydı. 1989'da ise Ruslar %55,7'ye düşerken Kırgızların oranı %22,9'a çıkmıştı (Flynn vd. 2012: 455-456).

Sovyetlerin son dönemindeki yumuşamaya ve milliyetçiliğin artmasına bağlı olarak Bişkek, civardan yeniden Kırgız göçü almaya başladı. 1990'da gerçekleşen bu göçle gelenler Bişkek'in etrafında gecekondu kurdular. 1990 göçünde Rus karakterli şehri Kırgızlaştırmak gibi millî hisler rol oynamıştı. Bu göçün karakteri önceki yirmi yıllık tedrici göçün karakterinden farklılık arz ediyordu. Tedrici göç daha bireyseldi ve insanlar bir şekilde Bişkek'e gelip şehir kimliğine katılıyordu. Halbuki 1990 göçü kitleseldi ve gelenler şehir kıyısında kendi yerleşim alanlarını oluşturmuşlardı (Flynn vd. 2012: 456-457). Dolayısıyla bunların şehir kimliğine hemen katılımları gerçekleşmedi. Üstelik bu kitlesel göçler, bağımsızlık sonrası da devam etti.

Bağımsızlık kazanıldıktan sonra, yine dönem dönem Bişkek'e göçler gerçekleşti. Ancak bunların en belirginini 2005 göçü idi. 2005 Mart ayındaki halk hareketinden sonra şehir, ciddi bir şekilde göç aldı. Bu göç, şehrin gündelik hayatında dâhi hissediliyordu. Şehirde Bişkek plakalı olmayan araçlar çoğalmış ve trafik kilitlenmişti. Bunun yanında şehrin etrafında neredeyse bir halka şeklinde yeni yerleşimler belirmişti. Diğer yandan yönetim de şehir içinde inşa ettiği konutlarla şehre gelen bu göçü mümkün olduğu kadar özümsemeye çalıştı. 2005 göçünün özelliği, genellikle göçün Oş ve Calalabat gibi illerden gerçekleşmesiydi.

Kentleşme açısından bakıldığında bağımsızlık sonrası bu göçlerin Bişkek'in genel Kırgızistan nüfusuna oranını çok değiştirmedeği görülmektedir. Sovyetler Birliği dönemindeki nüfus hareketleri dikkate alındığında Sovyetler Birliği'nin ilk 50 yılında Bişkek nüfusunun Kırgızistan nüfusuna oranı %2'ler seviyesinden %14'ler seviyesine çıkmıştı. 1970'ten beri Bişkek/Kırgızistan nüfus oranının çok değişmediği 2013'te %15,8'e çıktığı görülmektedir (Tablo 6.4). Bu durum, Kırgız kırsalında hızlı bir nüfus artışının olması, bu hızlı nüfus artışının bir kısmının Bişkek'e göç ettiği, ancak bağımsızlık sonrası Bişkek'in de Rusya'ya göç vermesi gibi olgularla açıklanabilir. Bu olgular dikkate alındığında Bişkek nüfus artışı ile ülke nüfus artışı, son 40 yılda dengeli bir seyir izlemiştir denilebilir.

Tablo 6.4. Bişkek'in Nüfusu (1989-2013)

Yıl	Nüfus	Kırgızistan NüfusunaOranı
1989	619.900	14,6
1999	762.308	15,8
2009	832.500	15,6
2013	894.600	15,8

Kaynak. Demografiçeskiy Ejegodnik 2013: 21

Tablo 6.5. Bişkek Nüfusunun Etnik Dağılımı (2013)

Kırgız	628.394	Tacik	893
Rus	175.593	Türkmen	732
Uygur	14.196	Belorus	519
Özbek	12.550	Ermeni	488
Tatar	11.972	Yahudi	428
Koreli	11.885	Çeçen	341
Kazak	9.241	Gürcü	264
Ukrain	6.236	Moldovan	155
Dungan	4.476	Litvan	70
Ahıskalı	3.363	Eston	41
Alman	2.465	Leton	23
Azeri	2.339	Diğer	7.892

Kaynak. Demografiçeskiy Ejegodnik2013: 10

Etnik açıdan bakıldığında Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla özellikle ilk yıllarda Kırgızistan'dan Rusya'ya doğru önemli miktarda bir Slav göçü gerçekleşti. Bu göçün temel sebepleri arasında Slav nüfusun kendisini Rusya'ya ait hissetmesi, Kırgızistan kentlerinde Rusçanın hâkim dil ve Rusların da hâkim millet olma konumunun bağımsızlıkla değişikliğe uğraması gibi sebepler sayılabilir. Bu dış göç dikkate alındığında Slav nüfusun Kırgızistan'da en çok başkentte yoğunlaşmış olduğu ve dolayısıyla en çok göç verenin de burası olduğu düşünülebilir. İlerleyen yıllarda ise ekonomik duruma bağlı olarak Kırgızistan'ın diğer etnik gruplarında da dış göç olduğu, hâkim unsur olan Kırgızların da iş bulma kaygılarıyla çoğunlukla Kazakistan ve Rusya'ya gittikleri görülmektedir. Bu durum, yurt dışında çalışan yoğun bir Kırgız

nüfusu oluşturmuştur. Bunların belli dönemlerde kazançlarını ülkeye getirmeleri, Kırgız ekonomisine dışarıdan önemli ölçüde para girmesini de sağlamaktadır. Bu durumu 1970'li yıllarda Almanya'da çalışan Türk işçiler ile Türkiye ilişkisine benzetmek mümkündür.

Bişkek'in dışarıya verdiği göç ve Kırgızistan'ın diğer yerlerinden aldığı göçe bakılırsa Bişkek'ten göçlerin yurtdışına ve büyük ölçüde azınlık gruplarından olduğu düşünülebilir. Bişkek'e göç ise yurdun diğer kesimlerinden Kırgız göçü olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunların sonucunda 2013 yılı itibarıyla Bişkek'te Kırgız nüfusun %70'e ulaştığı görülmektedir (Tablo 6.5). Kırgızlardan sonra en kalabalık etnik grup olan Rusların nüfusu ise %19,6'ya düşmüştür. Bu oranlar, bağımsızlık öncesi son sayımla karşılaştırıldığında Kırgızların 1989'daki %22,9 oranından 47 puan daha yükseldiği, Rusların da %55,7'den 25 puan daha düştüğü görülür. Şehir, aradan geçen çeyrek asırlık süre içerisinde nüfus bakımından Kırgızlaşmıştır. Şehirde Kırgızların dışındaki Türk gruplarından Uygur, Özbek, Tatar ve Kazakların ciddi bir nüfusları olduğu, az miktarda da Ahıskalı, Azeri ve Türkmenlerin bulunduğu söylenebilir. Slav gruplarına baktığımızda da Rusların dışında Ukraynalıların da nüfusu dikkate değer olup çok az Belorus bulunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında Türk grupları 682.787 kişilik bir nüfusla şehrin %76,3'ünü, Slav grupları da 182.348 kişilik bir nüfusla şehrin %20 ,4'ünü oluşturmaktadır. Şehirde diğer hatırı sayılır gruplar, Koreliler ve Dunganlardır. Bu iki grubun özellikle yemek kültüründe şehirde etkili olduğunu söylemek mümkündür.

Sonuç olarak, bağımsızlık döneminde ekonomik anlayış değişikliğine de bağlı olarak Bişkek ekonomisi sanayi ve hizmet sektörlerinde çeşitlilik kazanmış, gıda ve tekstil üretiminin ülkedeki merkezlerinden olmuştur. Hizmet sektöründeki gelişmeler şehirde ekonomik canlılık yaratmış, kafe, restoran, market zincirleri, mağaza ve alışveriş merkezleri şehre yeni bir görünüm getirmiştir. Bağımsızlık döneminde özel girişime bağlı olarak eczane sayısında da hızlı bir artış görülmüştür. Bişkek Sovyet döneminde olduğu gibi bağımsızlık döneminde de göç almaya devam etmiştir. Ancak Sovyet döneminden farklı olarak bu dönemde aynı zamanda göç veren de bir özellik kazanmıştır. Bağımsızlık dönemi göçlerinin önemli özelliği Kırgız nüfusun Bişkek'e doğru, başta Rus ve Ukraynalı olmak üzere Slav nüfusun ise Bişkek'ten Rusya'ya doğru akmasıdır. Bu gelişim sonucunda Bişkek, Sovyet dönemi nüfus dokusundan farklılaşmış ve millî bir doku kazanmıştır. Şehirdeki Kırgız nüfus Sovyet döneminin sonunda ancak dörtte bir nispetindeyken bugün üçte ikiyi aşmış, Kırgızistan'ın başkenti olma niteliğini nüfus dengesiyle de göstermiştir.

6.2.3 Fiziki ve Toponomik Değişim

Kırgızistan bağımsızlığını kazandıktan sonra ilk yıllarda Bişkek'te çok durağan bir gelişim olmuştur. Fabrikalar durmuş, inşaatlar yarım kalmış ve komünist sistem

terkedilmiş durumdaydı. Diğer yandan şehre Sovyet özelliğini veren ana sembolik yapılar nispeten yeniydi. Filarmoni binası 1980'de, onun önündeki Manas heykeli 1981'de tamamlanmıştı. Şehrin ana meydanı yine bu yıllarda değişmiş, 1984'te Lenin Müzesi tamamlanmış, aynı yıl bu müzenin önüne daha büyük bir Lenin heykeli konmuştu. Sovyet zamanında Lenin Meydanı olarak adlandırılan bu meydanda yine aynı yıllarda büyük devlet binalarının inşası tamamlanmıştı. 1984'ten itibaren ise devlet törenleri bu meydana taşınmıştı. Dolayısıyla 1991'de bağımsızlık kazanıldığı zaman ana devlet meydanının kullanılmaya başlaması daha on yılı bile doldurmamıştı. Lenin heykeli sadece yedi yıllıktı. Denilebilir ki Sovyet yönetimi bu şehre temel damgalarını oldukça geç tarihlerde vurmuştu.

Sovyetler Birliği devrinde sembol yapıların Bişkek'te geç bir tarihte yenilenmesi gibi bağımsız Kırgızistan da Sovyet mirasından geç vazgeçmedi. Hatta belli noktalarda bu vazgeçme hiç gerçekleşmedi. Ancak diğer yandan bağımsızlık dönemi sembollerinin de Bişkek'te görülmesi gerekiyordu. Sovyet döneminde özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında Kırgızistan'da Manas Destanı araştırmaları artmıştı. Bunun ana sebebi Kırgızlarda vatan için savaş duygusunu kabartmaktı. Gerçekten Manas, vatanının bağımsızlığı için savaşan bir kahraman olarak ön plana çıkarılmış, bu da Kırgızların vatanseverlik duygularını kamçılıyordu. İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyet vatani için savaşan Kırgız halkı ile tarihte Kırgız halkı için savaşan kahraman Manas arasında Sovyet yönetimi başarılı bir şekilde bağ kurmuştu. Savaş bitince ise Manas, yasaklı konular arasına girmiş, bu sefer Manas araştırmacıları Kırgızlık yapmak suçlamasıyla hapislere atılmışlardı¹⁸. Stalin'den sonra rejimin Manas konusundaki katı tutumu gevşedi ve Manas, bir Kırgız halk kahramanı olarak toplum hafızasında yaşamaya devam etti. Filarmoni binasının önünde 1980'de Manas heykelinin tamamlanmış olması, Sovyet rejiminin Kırgız sembolü olan Manas'ı artık kabullendiğini ve Kırgız kimliğinin bir parçası olarak bu damgayı şehre yansıttığının bir göstergesidir.

Millî bir kahraman olan Manas'a yönelik ilgi, bağımsızlığın ilk yıllarında arttı. Yeni bağımsız ülkenin millî sembol ihtiyacının baş unsuru Manas sembolü oldu. 1995 yılı Manas'ın bin yılı olarak ilan edildi ve bu yıl Manas ile ilgili ülke çapında ve hatta uluslar arası alanda birçok irili-ufaklı etkinlik yapıldı. 1995 yılının yaz aylarında büyük organizasyonlarla Manas yılı kutlandı. Aynı zamanda Bişkek'in protokol yolunda güneye doğru, devlet başkanlığı konutuna yakın bir yerde Manas köyü adı verilen görsel bir park inşa edildi. Bu park büyük bir törenle Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Demirel'in de katılımıyla açıldı. Kırgızistan Devlet Başkanı Akayev ile Demirel, kalabalık bir protokol eşliğinde parkı gezdiler.

Şehrin Sovyet devrinde aldığı şekil uzun bir süre neredeyse hiç değişmeden kaldı. Bunda hem ekonomik etkiler hem de duygusal etkiler bulunmaktaydı. Bişkek,

18 Prof. Dr. Anvarbek Mokeyev ile gerçekleştirilen mülakat, Temmuz 2007 – (Tarihçi – Manas Üniversitesi)

şehrin ana meydanındaki Lenin heykelini muhafaza eden Türkistan'daki tek başkent olma özelliğini korudu. Eski bir binada bulunan Tarih Müzesi, 1991'de Lenin Müzesi binasına taşındı ve bu binanın adı Tarih Müzesi olarak değiştirildi. Böylece, Bişkek'te Lenin Müzesi ortadan kalkmış oluyordu, ancak onun önündeki Lenin heykeli 2003 yılına kadar konumunu muhafaza edecekti.

2003'te Akayev'in Lenin heykelini kaldırma kararı vermesi, Meclis'te tartışma yarattı. Mecliste az da olsa Komünist Parti mensupları bulunmaktaydı. Bunlar açıktan ve ses getiren bir muhalefet sergilediler. İşin ilginç tarafı, Lenin heykelinin kaldırılmasına olan muhalefetin sadece komünistlerden gelmemesiydi. Diğer kesimlerden de komünistler kadar aktif olmasa da Lenin heykelinin kaldırılmasına karşı olan gruplar bulunmaktaydı.

Sovyet dönemindeki tarih anlayışı ve ayrıca Çarlık döneminin kötü mirası, Kırgız halkının Lenin algısını şekillendirmekteydi. 1916'da Türkistan'daki büyük isyandan sonra Çarlık yönetimi, Türkistan halkına karşı bir yok etme kampanyası başlatmıştı. Çarlık yetkilileri, Türkistan halkı üzerine gönderdikleri ordularla burada ciddi bir kıyım başlamışlardı. Çarlık komutanlarından Kuropatkin, “dağlarda üç-beş tane koyun güden Kırgız kalsa bizim için yeterlidir” diyordu¹⁹. 1917 Komünist Devrimi işte böyle bir ortamda gerçekleşmişti. Devrimin Rus olmayan halkların desteğine ihtiyacı vardı. Böyle bir ortamda Lenin, 1917 Aralık ayında Rus olmayan halkların kendi kaderlerini ellerini almaları çağrısını yaparak Bolşevik yönetiminin bu halkları destekleyeceğinin garantisini verdi (Saray 2014: 36). Böylece, Çarlık yönetiminin Kırgızları yok etme hareketi sona erdi. Bolşevik yönetimi ayrıca bu tedhiş hareketinden dolayı Çin topraklarına kaçanların da dönerlerse iyi karşılanacağını vaat etti. Her ne kadar sonrasında yine bir esaret dönemi başlasa da 1916-1917 yılları Kırgız hafızasında ciddi bir yer kapladı ve Sovyet zamanındaki tarih anlayışı ile de bu hafıza pekiştirildi. Buna göre Kırgızlar, Çarlığın yok etme kampanyasından Bolşevik devrimi ve Lenin sayesinde kurtulmuş oluyorlardı. İşte 2003 yılında komünist olmayanların dâhi Lenin heykelinin kaldırılmasına pek sıcak bakmamaları böyle bir arka plandan gelmekteydi.

Akayev yönetimi, Lenin heykelinin kaldırılmasına yapılan muhalefete karşı bir uzlaşma yolu bularak heykeli 2003 yılının Eylül ayında ana meydandan kaldırdı ve Tarih Müzesi'nin arka bahçesine taşıdı. Tarih Müzesi'nin arka bahçesi bol ağaçlı bir alan olup, Kırgız Meclisi'nin karşısına denk geliyordu. Bir süre heykel burada yüksek ağaçların arasında kaybolmuş bir şekilde durdu. Ancak, sonradan burada yeni bir düzenleme yapılarak ağaçlar kesildi, heykelin önü açıldı ve burası bir park hâline getirildi. Böylece alan, Tarih Müzesi'nin arka bahçesi özelliğinden çıkıp, Kırgız Meclisi'nin önündeki meydana bakan ve Eski Meydan olarak adlandırılan meydanın

19 20. *Yüzyılda Kırgızlar: Kırgızların Sözlü Tarihi (1916-1991)* (Belgesel Film).

bir parçası hâline geldi. Yani Lenin heykeli, yeni meydana eski meydana taşınmış ve yüksekliği ciddi bir şekilde azaltılmış oldu. Ancak, yine de diğer başkentlerden farklı olarak tamamen kaldırılmadı ve Bişkek'in merkezinde olma özelliğini devam ettirdi.

Eski Meydan olarak adlandırılan bu meydana 1957'de Hükümet Evi olarak inşa edilmiş olan bina, Cogorku Keneş adıyla Kırgız Meclisi'nin binası oldu ve bu durum 2010'daki halk hareketine kadar devam etti. 2010'da Bakiyev devrildikten sonra, ülke başkanlık sisteminden parlamenter sisteme geçti. Belki biraz da bunun sonucu olarak Kırgız Meclisi yer değiştirdi. Yeni Meydanın bir köşesinde yer alan ve Ak Üy (Beyaz Ev) olarak adlandırılan bina 2010'a kadar Başkanlık Sarayı olarak kullanılmaktaydı. İşte Kırgız Meclisi, 2010'dan beri artık Ak Üy adlı bu binada toplanmaktadır (Fotoğraf 6.5.). Böylece Meclis, Eski Meydan olarak bilinen yerden Yeni Meydan olarak bilinen yere göçmüştür. 2010'a kadar Meclis binası olarak kullanılan bina ise şimdi artık Hükümet Binasıdır, yani Türkiye anlayışı ile Başbakanlıktır.

Eski Meydandaki diğer bir değişiklik şimdiki Başbakanlığın hemen yanındaki 1936 yapım tarihli binanın kullanımınıdır. Bu bina 1936-1957 yılları arasında Hükümet Evi olarak kullanılmış, sonra da çeşitli bakanlıklara ev sahipliği yapmıştı. Kırgızistan bağımsızlığını kazandıktan sonra bu bina, Amerika Birleşik Devletleri'nin vakıflarından Soros Vakfı'na tahsis edildi. Soros Vakfı, bu binada 1993'te bir Amerikan okulu kurdu. Bu okul daha sonra gelişerek Orta Asya Amerikan Üniversitesi hâline geldi. Böylece Amerikan Üniversitesi Bişkek'in merkezî bir yerinde bulunuyor, Eski Meydan'ın hemen karşısında bulunan 1934'te inşa edilmiş Çocuk Kütüphanesi binasını da kendi bünyesine yine kütüphane olarak katıyordu. Üniversitenin merkez binası böylece 2010'a kadar Kırgız Meclisi'nin, 2010'dan sonra da Kırgız Başbakanlığı'nın hemen yanında yer alıyordu. Üniversite binasının üstünde büyük bir ABD bayrağı dalgalanmakta olup, 2003'ten sonra buradaki görüntü Sovyet devrini hatırlayanlar için ilginç bir hâl almıştır. 2003'te kolunu yukarı doğru kaldırmış olan Lenin heykelinin eski meydana taşınması sonucu artık Lenin heykeli, üzerinde Amerikan bayrağı dalgalanan Amerikan Üniversitesi binasını işaret eder hâle gelmiştir.

Halkın Yeni Meydan olarak adlandırdığı Sovyet devrinin Lenin Meydanı, bağımsızlık devrinin ise Alato Meydanı olan meydana 2003'te Lenin heykeli kaldırıldıktan sonra yerine ne konacağı tartışmaları yaşandı (Fotoğraf 6.6.). Bir süre sonra buraya yine yüksek kaideli Erkindik Heykeli adı verilen bir heykel kondu. Erkindik heykeli, bir küre üzerinde bulunan ve kanatları olan bir kadındı. Uçar gibi görünen kadın heykelinin elinde bir Kırgız sembolü olan ve Kırgız çadırının tepesini de temsil eden bir güneş kursu bulunuyordu. Bu heykelin meydanadaki ömrü on yılı bulmadı. 2010'daki halk hareketinden sonra ana meydana yeni bir heykel konması gerektiği tartışmaları başladı ve bağımsızlığın 20. yılı sembolü olarak 31 Ağustos 2011'de buraya at üzerinde bir Manas heykeli kondu. Meydanın güneyine doğru

karşı köşesine ise bundan bir gün önce Çingiz Aytmatov heykeli dikilmişti. Böylece Alatoo Meydanı, bir ucunda Manas heykeli, diğer ucunda Aytmatov heykeli ile antik ve çağdaş Kırgız sembollerini içeren bir meydan olmuştu.

Sovyet devrinin heykel yapımına önem vermesi, Kırgızistan'ın bağımsızlık dönemindeki anlayışını da etkilemiştir. Ekonomik sıkıntılara rağmen bu dönemde Kırgız tarihi, kültürü ve bağımsızlığını simgeleyen bazı heykellerin şehrin çeşitli noktalarına serpiştirildiği görülebilir. Bunlardan biri, Kırgız hafızasında önemli bir kadın millî kahraman olarak yer etmiş Kurmancan Datka heykelidir. 19. yüzyılda yaşamış olan Kurmancan Datka, siyasi ve askerî yönden Kırgızlarda önemli bir liderdi. Alatoo Meydanının hafif doğusunda Erkindik Bulvarının Meşe Parkına çıktığı yerde 2004 yılında Kurmancan Datka'nın heykeli dikildi. Bu heykelle Alatoo Meydanı arasında Puşkin Caddesi uzanmaktadır. Bu cadde de 1990'lı yıllarda Kırgız devlet adamlarının büstleriyle donatıldı. Böylece Tarih Müzesini soluna, Alatoo Meydanını da sağına alarak Kurmancan Datka heykeline doğru yürüyen bir insan, sağlı sollu Sovyet dönemi Kırgızistanı'nın önemli devlet adamlarının arasından geçecektir.

Kırgızlar arasında 19. yüzyılın bir başka kahramanı olarak görülen Ormon Han'ın da heykeli 2002 yılında dikildi. Bu heykel şehir merkezinden oldukça uzakta, güney çıkışında bir yere dikilmiş olmasına rağmen şehrin protokol yolu olarak bilinen yolunun üzerindeydi.

Alatoo Meydanı'ndan batıya doğru biraz ilerleyince eskiden Sovyet Meydanı olarak adlandırılan meydana ulaşılır. Burası artık Manas Meydanı veya sadece Filarmoni olarak bilinir. Sovyet devrinden hatırlanacak olursa buradan kuzeye doğru Kırgız Devlet Üniversitesi bulunmaktadır. Sovyet geleneklerinde her üniversitenin bir kişiye adanmış olduğu görülmektedir. Kırgız Devlet Üniversitesi de Yusuf Has Hacip (Yusuf Balasagun) adına adanmıştı. Bağımsızlık devresinde özelde Kırgız genelde Türkistan sembollerinin ön plana çıkmasının bir sonucu olarak bu üniversitenin önüne de Yusuf Balasagun heykeli 2003 yılında dikilmiştir.

Kırgızistan'ın bağımsızlık devresinde yaşamış olduğu bir takım olumsuz olayların hatırasına da başkentte bir takım heykel veya anıtlar dikildiği görülür. Bunların önemlilerinden biri, Alatoo Meydanından çok uzak olmayan bir yerde, Kiev Caddesinde 2004'te dikilen Batken Kahramanları Anıtıdır. 1999-2001 arasında Batken'de yurt dışından sızmış silahlı gruplara karşı Kırgız ordusu çatışmalara girmiş ve bu olay bağımsızlık devresinde ciddi bir travma yaratmıştı. Diğer bir anıt, hemen Alatoo Meydanının yanı başında dikilmiş olan Aksı 2002 ve Nisan 2010 şehitleri anıtıdır²⁰. 2002 yılında Aksı'da protestocuların üstüne ateş açılmasıyla ölümler gerçekleşmişti. 2010 yılında da halk hareketi sırasında ölümler olmuştu. Bu acıları paylaşmanın bir nişanesi olarak bu anıt dikilmiştir.

20 <http://kabar.kg/eng/society/full/3899>

Bişkek şehrinde bağımsızlık döneminde de bir takım sanatçıların, aydınların ve sporcuların heykellerinin dikildiği görülmektedir. Bunlar arasında Aalı Tokombayev, Alıkul Osmonov, Çolponbek Bazarbayev, Kalık Akiyev ve Kocomkul heykel ve büstleri bulunmaktadır. Diğer yandan dost ülkelere jest olarak dikilmiş heykellere de rastlamak mümkündür. Bunların başında Atatürk Parkı'ndaki Atatürk heykeli gelmektedir. Bunun dışında Kazak yazar Muhtar Avezov'un büstü ile Sovyet dönemi Yakut Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kurucularından ve Kırgızistan'da da görev yapmış olan Maksim Ammosov'un büstünü de bu tip yapılara örnek olarak vermek mümkündür. Ayrıca 19. yüzyıl Kazak ilim adamı Çokan Valihanov'un da bir heykeli, yine bağımsızlık döneminde dikilmiştir²¹. Çokan, Kırgızlar açısından önemli bir yere sahip olup Manas Destanı'nı ilk defa yazıya geçiren ilim adamı olması sebebiyle Kırgızların kendisine özel bir ilgisi bulunmaktadır.

Kırgızistan'ın bağımsızlık devresinde inşa etmiş olduğu anıtlardan biri de Stalin devri uygulamalarına ait olup, Bişkek'in biraz dışında bulunmaktadır. 1937'de başlayan bir baskı ve tedhiş furyası ile Stalin, Sovyetler Birliği'nin her tarafındaki aydınları hedef almıştı. Bu dönemde birçok aydın bir takım asılsız suçlamalarla toplama kamplarına gönderildi. Bazıları doğrudan doğruya öldürülürken diğerleri de yıllar boyu işgücü olarak çeşitli inşa işlerinde kullanıldılar. Bu dönemde çok kişi hayatını veya itibarını kaybetti. Gorbaçov devrine gelindiğinde Stalin dönemi ile hesaplaşma başlamıştı. Bu haksız uygulamalar yavaş yavaş ortaya çıktı. Stalin döneminde Bişkek yakınlarındaki Çong Taş köyünde çalışan bir bekçinin kızı olan Bübüra Kıdıraliyeva, Gorbaçov döneminde babasının kendisine anlattıklarını bu hesaplaşma sürecinde açıkladı. Buna göre 1938'de aydınlardan bazıları çeşitli suçlamalarla öldürüldükten sonra Çong Taş köyünün yakınlarındaki bir tuğla ocağına gömülmüşlerdi. Bübüra Kıdıraliyeva'nın açıklamaları üzerine 1991'de yapılan araştırma sonucu Çong Taş köyünün yakınlarındaki kurbanlar bulundu. Bunlar arasında Yusup Abdırahmanov ve Töreku Aytmatov gibi tanınmış entelektüellerde bulunmaktaydı. Tuğla ocağına gömülmüş olan 137 kişi tespit edildi ve burası bir anma yeri hâline getirildi. Bağımsızlıktan sonra burada yapılan anıt ve müze 2000 yılında tamamlanarak açıldı (*Kırgız Tarihi: Kısaça Entsiklopediya*: 22). Ata Beyit adı verilen Bişkek yakınlarındaki bu anıt, Stalin dönemindeki haksız uygulamaların hatırlandığı ve taziyelerin sunulduğu bir yer oldu. 2008 yılından sonra burası ayrı bir anlam kazandı. Kırgızların küresel sembolü Çingiz (Cengiz) Aytmatov 2008 yılında vefat ettikten sonra buraya gömülerek onun hatırasına bir anıt mezar yapıldı²².

Bağımsızlık döneminde şehrin çehresindeki değişim yavaş olmuştur. Yavaş da olsa bu değişimin temel sebeplerinden biri, sistem değişikliğidir. Sovyet dönemindeki planlı sistemde binalar nispeten tek tip olarak inşa ediliyordu. Bu tek tip inşayı özellikle

21 <http://www.kyrgyzstantravel.info/kyrgyzstan/bishkek/monuments/monuments.htm>

22 <http://kabar.kg/eng/gallery/full/8466>

konutlarda fark etmek mümkündü. Binaların inşası ancak teknolojinin ilerlemesiyle devirlere göre çeşitli farklılıklar gösterebiliyordu. Stalin devrinde inşa edilen evler genellikle üç katlı ve kare formulu olup geniş girişli sahanlıklara sahiptiler. Kruşçev devrinden itibaren daha geniş bir dikdörtgen alana yayılan ve içinde daha fazla ev barındıran konutlar inşa edilmeye başlandı. 1960 yılında şehirde ilk beş katlı yayvan dikdörtgen şeklinde konut inşa edildi (Pisarskoy vd.1986: 49). Bunların birden çok girişleri olup her bir girişte 10-15 daire bulunmaktaydı. Brejnev devrine denk gelen 1973'te ise şehrin ilk dokuz katlı binası inşa edildi (Pisarskoy vd. 1986: 51). Bu dokuz katlı binalar yatay olarak inşa edildiği için birçok girişi bulunan, her bir girişinde otuz yakın daireyi barındıran ve içlerinde asansörler de olan büyük binalardı. Devirlere göre sadece katlar değil, kullanılan malzeme de değişiklik göstermiş, mimari ve yerleşim planı ise Kruşçev döneminden itibaren nispeten durağanlaşmıştı. Böylece Bişkekli, binaların ait olduğu devirleri dış görünüşlerinden bilebiliyorlar ve bunlar yapıldıkları devirlere göre Stalinka, Kurşçevka veya Brejnevka gibi adlar alıyordu. Sovyet devrinin sonlarında şehre damga vuran şehir yöneticilerinden biri de Karbek Moldobayev olup, bazı konut türlerinin Moldobayevka olarak da adlandırıldığı görülmektedir.

Bağımsızlık döneminde sistem değişikliğine de bağlı olarak Sovyet devrindeki tek tip merkezî anlayış yıkıldı. Ancak, şehrin çehresinin değişmesi diğer eski Sovyet başkentlerine göre oldukça yavaş bir seyir takip etti. Bu yavaşlıkta yeni devletin tutkuyla bir ideolojiye sahip olmamasının yanı sıra ekonomik sıkıntılarının da etkisi vardı. Bu sebeple 21. yüzyılın başında dâhi, şehir görüntü itibarıyla Sovyet şehri görüntüsünü büyük ölçüde devam ettiriyordu. Bişkek'in düzensiz bir şekilde göç almasına paralel olarak şehrin dış çeperlerinde tek katlı veya iki katlı gecekondular halkaları oluşmaya başladı. Ancak bunlar, şehrin genel görüntüsüne ilk yıllarda bir etkide bulunmuyordu.

2000'li yıllardan itibaren yerel sermaye ile inşa edilen bir-iki alışveriş merkezi ortaya çıktı. Bunun yanında bu yıllarda en önemli inşa faaliyeti Türkiye devleti sermayesi ile inşa edilen Manas Üniversitesi kampüsündeki İktisat Fakültesi ve İletişim Fakültesi binalarıydı. Bu binaların inşası 2004'te tamamlanıp, üniversite aynı yıl kampüsteki bu yeni binalarda eğitim vermeye başladı. Üniversitenin şehirdeki binası da Rektörlük olarak kullanılmaya devam ediyordu. Manas Üniversitesi kampüsü eski havaalanı arazisinde olup Bişkek'in güneyinde dağlara doğru idi. Bağımsızlık devrinin ilk on beş yılında şehirdeki en önemli inşa faaliyeti bu fakülte binaları olmuştur. Ancak bunlar da şehrin nispeten dışında kaldıkları için, şehrin ana çehresinde görünür bir durumda değildiler. 2010'lu yıllarda Manas Üniversitesi kampüsünde yeni inşaatlar başladı ve kampüs alanı yavaş yavaş dolmaya başladı. Üniversite geniş kampüs alanı ile Sovyet devrinin şehir içindeki üniversitelerinden farklı bir özellik göstermektedir.

2005'teki halk hareketinden sonra şehrin kalabalıklaşmasına ve tüketim ekonomisinin canlanmasına paralel olarak inşaat sektörü de canlandı. Bu dönemde

bir miktar yabancı yatırımcı girişi de söz konusu oldu. Mesela Güney Kore şirketleri çeşitli konut inşalarına başladı. Bunun yanında şehrin çeşitli yerlerinde de yine inşaatlar yapılıyordu. Bu yeni inşaatlar artık tek tip olmaktan çıkmış olup her şirket kendi mimarının projelendirdiği bir yapıyı meydana getiriyordu. Böylece Bişkek şehrinde Sovyet devrindeki tek tip anlayışından farklı yapılar ortaya çıkmaya başladı. Bunlar arasında yine Türkiye'den bir özel sermaye tarafından inşa edilen bir alışveriş merkezi vardı. Bütün bu inşa faaliyetlerine rağmen Bişkek merkezinin Sovyet devrinde almış olduğu şekil çok değişmedi. Çünkü inşa faaliyetleri daha boş olan dış çeperlerde yoğunlaşıyordu.

Şehrin kapladığı alan ise bağımsızlık döneminde göçlere bağlı olarak giderek büyüdü. Şehre gelen düzensiz göç, şehrin dışında bir halka şeklinde kendi tek katlı veya iki katlı yapılarını oluşturdu. Bunlar, özellikle şehrin kuzey ve güneyinde yoğunlaşıyorlardı. Şehrin özellikle güneyinde Bişkek merkezi ile dağ silsilesi arasında kalan muntaka 2000'li yıllarda hızlı bir şekilde doldu. Böylece şehir, dış çeperleri itibarıyla güneyindeki dağ eteklerine dayanmış oldu. Biraz da bu genişlemenin etkisiyle bağımsızlık sonrası Bişkek'in en önemli çehre değişikliklerinden biri olarak sayılabilecek yeni bir büyük yol yapımı oldu. Şehrin güneyinde inşa edilen doğu-batı yönlü Absamat Masaliyev Bulvarı, bir anlamda şehrin güneyinden geçen bir çevre yolu niteliğinde olup, muhtemelen 2005 sonrası dayanılmaz bir hâle gelen şehir trafiğini rahatlatmak için yapılmıştı.

Bağımsızlık devrinin diğer bir özelliği de sokak ve cadde adlarındaki değişimdir (Tablo 6.6). Aslında daha Sovyetler Birliği kurulduğu sırada hem şehrin adı hem de şehirdeki cadde ve sokakların adı değiştirilmişti. Hatta bazı caddelerin adı Sovyetler Birliği zamanında birkaç kere değişikliğe uğradı. Bağımsızlık devrinde şehrin adında eskiye dönüş kararı alınmasının yanı sıra cadde ve sokak adlarında da yeniden isimlendirme başladı. Birçok cadde ve sokağa bu dönemde yeni isimler verilse de bağımsız Kırgızistan yönetimi ve belediyesi bu konuda aslında çok da ısrarcı olmadı. Bunun göstergesi, Bişkek sokaklarında uzun bir süre sokakların eski isim levhalarının yenileriyle birlikte asılı kalmış olmasıdır. Hatta bazı noktalarda yeni isim levhaları hiç asılmamıştır. Yönetimin bu kararsız yaklaşımı, halkı da etkilemiş olup bugün halk arasında birçok sokak için hâlâ Sovyet devri isimleri geçerliliğini korumaktadır. Halk arasında yerleşen yeni isimlerin Bişkek'in en merkezî kısımları olan Çüy Caddesi, Abdumomunov Caddesi ve Erkindik Bulvarı gibi isimler olduğu görülmektedir. Bu merkezden dışarıya çıkıldığında ise eski ve yeni isimler bir arada, hatta bazı sokaklar için sadece eski isimler kullanıldığı rahatlıkla fark edilir.

Tablo 6.6. Bişkek Cadde ve Sokaklarının Bugünkü ve Eski İsimleri²³

Bağımsızlık Devri	Sovyet Devri	Çarlık Devri
A. Tabaldiyev	Ahunbayev	
Abay	Bratskiy	
Abai	Kremlevskaya	
Abdrahmanov	Karelskaya	
Abdumomunov	Koşçu (1924-1934), Kirov	Uyezd
Ahunbayev	Yaroslavl, Oktyabrın 50 Cıdğı	
Akılbekov	Manas	
Asanova	Lespromhoznaya	
Aydaraliyev	Novosibirskaya	
Bakinskiy	Sovyet(Çüy Kanalının kuzeyi)	Bazar
Balık Kumar	Petrozavodskaya	
Bayalinov	Leningrad	
Bayetov		Alamedin
Baytik Baatır	Sovyet(Demir yolunun güney kısmı)	Bazar
Bektenov	Dnyepropetrovskaya	
Bökönbayev	Bökönbayev	Verhniy
Camanbayev	Industrialnaya	
Çaş Gvardiya	Çaş Gvardiya (Cibek Colu'nun güneyi)	At-Başı
Cibek Colu	Kırgız SSRinin 50 Cıdğı	Taşken Traktısı
Cusup Abdrahmanov	Sovyet(Demir yolu ile Çüy Kanalı arası)	Bazar
Çokmorov		Lagerniy
Çüy	Grajdan (1924-1936), Stalin (1936-1961), 22. Partsyezd (1961-1974), Lenin	Köpöstör (Tüccarlar)
Den Siaopin	21. Partsyezd	
Erkindik	Komsomol (1924-1933), Dzerjinskiy	Bulvar
Fatyanov	Aktübinsk	
Frunze	Frunze	Sot (Mahkeme)
Gertsena, Osmonkul		Kladbişçe
Gogol	Gogol	Yarmarka (Fuar)
Gorkiy	Gvardiya, Patris Lumumba (1961-1974), Gorkiy	
Hudaybergenov	Dizelnaya	
Ibraimov	Pravda	Kuzneçniy
İsanov	Oktyabrın 40 Cıdğı	Georgiyevskiy
Kalık Akiyev	Kalık Akiyev	Sokuluk
Karalayev	Kalininskaya Naberejnaya	
Karboz uulu	Novosovjetskaya	
Kerimbekov		Karasu
Kiev	Kiev	Dungan
Kolbayev	Voroşilov	
Koyenközov		Konstantinovskiy

23 Frunze: *Entsiklopediya* 1986; Petrov 2005: 98-99; <http://www.vircity.kg/english.php?do=streets>; <http://ianbek.kg/?p=3515>.

• TÜRK DÜNYASI BAŞKENTLERİ •

Bağımsızlık Devri	Sovyet Devri	Çarlık Devri
Kuliyev	Kızıl Cıldız	
Kurmancan Datka	Almatı (Çüy Caddesinin güneyi)	
Logvinenko	Logvinenko	Bolniçniy (Hastane)
Mahatma Gandi	Çaş Gvardiya (Cibek Colu'nun kuzeyi)	At-Başı
Manas	Belinskiy	Klyuçevoy (Kaynak)
Manasçı Sağınbay	Kalinina	Noviy (Yeni)
Mederov	Kommunistik	
Miçurin		Ilinskiy
Moskva	Moskva	Iskakovskiy
Musulmankulov	Gorniy	
Orozbekov	Kırgız, Orozbekov	Meşçandar (Kentliler)
Panfilov	Panfilov	Sadoviy (Bahçe)
Puşkin	Puşkin	Tatar
Razzakov	Birinçi May	Vasilevskiy
Saliyeva	Saliyeva	Tokmok
Semetey	Vistavoçniy	
Sıdkov	Kızıl Armya	
Suvanberdiyev	Cigulevskaya	
Suyerkulov	Kırgız Komsomolunun 50 Cıldığı	
Süyümbayev	Karpinskogo	Kolpakovskiy
Şabdan Baatur	Almatı (Çüy Caddesinin kuzeyi)	
Şopokov	Şopokov	Beregovoy (Kıyı)
Tabışaliyev	Krupskoy	Baraçniy
Tımbekov	Nogina	
Tımistanov	Kızıl Oktyabr	Puşçinskiy
Timiryazev		Petrovskiy
Togolok Moldo	Voroşilov (1936-1957), Sport (1957-1960), Togolok Moldo	Kazarma (Kışla)
Toktogul	Demyan Bedniy (1924-1938), Toktogul	Gryaznovskiy
Toktonaliyev	Duşanbinskaya	
Toygombayev	Kavkazskaya	
Törökul Aytmatov	Kaşirskaya	
Turusbekov	Turusbekov	Zapadniy (Batı)
Ümötaliyev	Sverdlov	Nikolayevskiy
Üsönbayev		Verniy
Yunusaliyev	Karl Marks	
Zastroyna		Krasnoryadskiy

6.2.4 Kültürel Değişim ve Gündelik Hayat

Bişkek'te gündelik hayat, çoğunlukla iki temel gelişmeden etkilenmiştir. Bunlardan biri bağımsızlığın elde edilmesi, diğeri ise sistem değişikliğidir. Sovyet dönemindeki yaşantıyla günümüzdeki yaşantı arasındaki temel farkın bu iki gelişmeye dayandığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Bağımsızlığın elde edilmesi, Sovyet Kırgız kimliğinden Kırgız kimliğine doğru bir geçişe sebep olmuştur. Dolayısıyla, özellikle bağımsızlığın ilk yıllarında Kırgız tarihî sembolleri özel bir önem kazandı. Bunların başında Manas gelmekteydi. Aslında Sovyetler Birliği'nin milliyetler politikasına uygun olarak Sovyet zamanındaki her etnik grubun bir sembolü vardı. Daha yukarıda bahsedildiği üzere Sovyet rejiminin bu sembollere yaklaşımı zaman zaman değişse de Manas, daha Sovyet zamanında dâhi Kırgızların önemli bir sembolü olarak görünmekteydi. Bağımsızlıkla birlikte ise Manas'a verilen önem arttı. Manasçı adı verilen Manas destanını anlatan sanatçıların ön plana çıkması, Manas üzerine ilmi ve folklorik araştırmaların artması, birçok yere Manas adının verilmesi, Manas ile ilgili heykellerin daha çok dikilmesi ve Manas ile ilgili popüler şenlikler düzenlenmesi gibi birçok faaliyetle Manas, âdeta gündelik hayatın bir parçası hâline geldi.

Manas'a verilen özel önemle ilişkili olarak Sovyet devrinde olduğu gibi bağımsızlık devrinde de Manasçılar önem kazandılar. Manasçıların kurmuş olduğu meslek birliklerinde birçok şair ve ozan bir araya geldi. Bunlar arasında Sovyet devrinde yetişmiş olanlar bulunduğu gibi yeni nesilden de bu alana ilgi kesilmedi. Böylece eski nesilden Kubanıçbek İdinov, genç nesilden ise Cıldızbek Tursunbayev gibi şairler yetişti.

Bağımsızlık devresinde Manas dışındaki tarihî, folklorik sembollere dönük olarak da ilgi arttı. Bunlar arasında Ormon Han, Kurmancan Datka ve Yusuf Has Hacip gibi tarihî şahsiyetlerin yanında *tündük*²⁴ ve güneş kursu gibi folklorik semboller de bulunmaktadır. Tıpkı Manas üzerine olduğu gibi bu tarihî şahsiyetler üzerine de araştırmalar artmış ve bu semboller popüler kültürde daha görünür olmuşlardır. *Tündük* ve güneş kursu ise doğrudan bayrağa konarak ulusal semboller olma niteliğini kazanmışlardır.

Yeni bağımsız devlet, bağımsızlığı pekiştirmek ve ulusal anlayışı kuvvetlendirmek için devlet katında bir takım faaliyetlerle halk arasında ulusal bilinci ve yeni devlete bağlılığı sağlamak istemiştir. Bu faaliyetler arasında 1995 yılının Manas Yılı, 2003 yılının Kırgız Devleti Yılı olarak ilan edilmesi gibi faaliyetler bulunmaktadır. İlgili yılda o konuyla ilgili hem ilmi anlamda hem de popüler anlamda birçok etkinlikler yapılarak bunlara halkın büyük ölçüde katılımı sağlanmaya çalışılmıştır.

24 Kırgız çadırının üst kısmındaki daire şeklindeki ahşap parçaya verilen isimdir. Bu parça yuvarlak olması sebebiyle güneşi de andırmaktadır. Güneşli havalarda çadırın üst kısmındaki keçe kaldırılarak çadıra ışık girmesi sağlanır. Dolayısıyla gün ışığı *tündük*'ten geçerek çadıra aydınlık getirmiş olur. Bunun dışında çadırın çadır duvarlarının üstünde ayakta tutan bütün unsurlar, en tepedeki *tündük*'te birleşirler. Bu sebeple *tündük*, en tepede olmasına rağmen âdeta çadırın temeli gibidir. Her çadır bir aile olduğundan *tündük* de ailenin temeli olarak düşünülür. *Tündük* kavramının Kırgızlardaki yeri, Türkiye'deki ocak kavramına benzetilebilir. Nasıl ki Türkiye'de bir ailenin yok olması ocağın sönmesi ile ifade ediliyorsa Kırgızistan'da da *tündük*'ün yıkılması aynı şeyi ifade etmektedir. Ailenin temeli olarak kabul edilen bu sembol, anlam genişlemesiyle devletin de sembolü hâline gelmiş ve bayrağa konmuştur.

Bişkek, başkent olması hasebiyle her yönden ülkenin merkezidir. Bunlar arasında bilim ve sanat merkezi olması gibi aynı zamanda ekonomik merkezdir de... Sovyet devrinde ekonomik gelişme çok ön planda olmadığı için ekonomik merkezlik çok farkedilen bir durum değildi. Ancak Sovyetler Birliği'nin devlet politikalarında bilime ve sanata özel bir önem verilmekteydi. Bilim ve sanat, Sovyetler Birliği ideolojisinin halklara kabul ettirilmesi için bir aracı idiler ve bu sebeple devlet tarafından özel olarak desteklenmekteydiler. Bu sebeple Sovyet devrinde Bişkek'in merkezinde Kırgız Tiyatrosu, Rus Tiyatrosu ve Opera-Bale binaları inşa edilmiş, tiyatro, bale ve opera sanatçıları desteklenmişti. Bağımsızlık devrinde ise ekonomik sıkıntılara da bağlı olarak sanata yönelik devlet desteği neredeyse tamamen kesildi. Ekonomik sıkıntılar tiyatro, opera ve bale sanatlarını iki yönden sekteye uğrattı. Biri, sanatçıların devlet desteğinden yoksun kalmasıydı. Diğeri de halkın gündelik ihtiyaçlarını zor karşılar bir duruma düşmesiydi. Böyle bir ortamda tiyatro, opera ve bale gibi sanatlar lüks kaçmaktaydı. Dolayısıyla bağımsızlığın özellikle ilk yıllarında bu alanlarda bir daralma olduğu gözlemlenmiştir. Bunun yerine toplumsal ilgi başka alanlara kaymış ve başka bazı sanat dalları daha popüler hâle gelmiştir.

Toplumsal ilginin kapitalist, liberal gelişime bağlı olarak daha fazla popüler kültüre kayması, bağımsızlık sürecinde kendini göstermiştir. Bu dönemde tiyatro, opera ve baleden ziyade, geniş kitlelere ve özellikle gençlere hitap eden ses sanatçılarının çıktığı görülmektedir. Elbette ki bunların bir kısmı opera, bale gibi sanatlardan bu tarafa yönelmişler veya ses sanatçısı olmak için bu eğitimleri almışlardır. Dolayısıyla opera ve bale popülerliğini kaybetse de popüler kültürün alt yapısını hazırlayan bir geçiş yeri olmuştur. Bağımsızlık döneminde özellikle iki türdeki ses sanatçıları, ülkede daha popülerdir. Bu türlerden biri millî kültüre olan ilginin artması sebebiyle Kırgız halk şarkıları türüdür. Bu türde Roza Amanova ve Salamat Sadıkova ulusal anlamda popüler sanatçılarıdır. Diğeri ise bütün diğer ülkelerde olduğu gibi zamane şarkılarıdır. Pop şarkılar olarak nitelendirilebilecek bu türde de Mirbek Atabekov ve Kanıkey, yine ülke çapında popülerlik kazanmıştır. Bağımsızlık devri Kırgızistan popüler kültüründe özellikle Kazakistan ile olan etkileşim dikkat çekmektedir. Birçok şarkı Kazakistan'da popüler olduktan sonra Kırgızistan'da da seslendirilmektedir. Bunun gibi Kırgızistan'da popüler olan bazı şarkılar da Kazakistan'a geçmiştir.

Bişkek'teki kültür ve sanat hayatından bahsederken resim sanatından ve el sanatlarından da bahsetmek gerekmektedir. Resim sanatı da diğer sanatlar gibi Sovyet döneminde sanata önem verilmesinden payını almıştır. Hatta bu dönemde büyük bir görsel sanatlar müzesi de yapılmış olup burada ressamların eserleri sergilenmekteydi. Bağımsızlık devrinde Kırgızistan'ın dışa açılması ve turizmin gelişmesi, resmi ve el sanatlarını olumlu etkilemiştir. Bunun sebebi hem resmin hem de el sanatlarının geleneklere hitap edebilmesi ve turistlerin geleneksel ürünlere ilgi duymalarıdır. Bu sebeple Alatau Meydanının hemen yanı başında halk arasında Ressamlar Sokağı

olarak bilinen bir alan gelişmiş ve burada ressamlar eserlerini yerlilere ve yabancılara satmaya başlamışlardır. Bunlar arasında Kırgızistan'dan tabiat manzaraları, tarihten ve destanlardan kişi ve enstantane resimleri gibi eserler bulunmaktadır. Kırgız ressamları, bu konuları sadece klasik resimlerle değil, aynı zamanda modern üsluplarla da anlatan resimler verdikleri için bu alanda özellikle bağımsızlık devresinde bir gelişmeden söz edilebilir. Zamanla modern sanatın daha ağırlıkta olduğu ve üst gelir düzeyine hitap eden çeşitli sanat galerileri de açılarak, ayakta kalmayı başarabilmiştir.

Resim için anlatılan durumun bir benzeri el sanatları için de geçerlidir. Yine turist ilgisi sebebiyle Kırgız geleneklerinden gelen kamçı, halı, ak kalpak ve çeşitli diğer kalpaklar ile başka keçe ve deri ürünler bol miktarda üretilmeye başlamıştır. Bu alandaki üretimin artmasından dolayı el sanatları, her ne kadar zanaat hâline gelmiş gibi görünse de keçe ve deri ürünlerin sık sık değişmesi bu üretimin hâlâ sanat özelliğini devam ettirdiğini göstermektedir. Üstelik keçe ve deri ürünler, zaman içerisinde bu malzemeler kullanılarak yapılan resimlerle de çeşitlenmiştir. Böylece ticarileşme el sanatlarını tek tipleştirmemiş, aksine bu tip sanatçılara kaynak sağlamış ve bu sebeple bu sanat kendine has bir gelişim çizgisi yakalamıştır.

Kültürün diğer bir unsuru kitap, gazete ve dergilerdir. Sovyet zamanında gazete ve dergiler, devlet aygıtlarıydı. Bağımsızlık devrinde ise gazete ve dergilerin çeşitliliği arttı. Hükümet yanlısı ve muhalif gazete ve dergiler çıkmaya başladı. Bunun yanında Kırgızca gazete ve dergiler de önemli bir ölçüde artış gösterdi. Diğer yandan ilk yıllarda görülmesi de 2000'li yıllardan itibaren ekonomik gelişmeye bağlı olarak moda ve magazin gibi Sovyet döneminde düşünülmeyen alanlarda dergiler çıkmaya başladı.

Kitap basımı açısından bakıldığında ise Kırgızistan ilginç bir durum yansıtmaktadır. Sovyet devrinde tıpkı görsel sanatlara olduğu gibi bilime ve edebiyata da devlet desteği sağlanmaktaydı. İlmî veya edebi kitaplar devlet desteğiyle çok sayıda basılır ve ucuza satılırlardı. Ayrıca sanatçı, edebiyatçı ve ilim adamlarına devlet özel lojmanlar tahsis etmiş olup bunların özel meslek birliklerini de kurmuştu. Sovyet devrinde Yazarlar Birliği, Ressamlar Birliği, Gazeteciler Birliği, Bestekarlar Birliği ve Sinemacılar Birliği gibi meslek birliklerinde olmak ülke çapında bir itibar meselesiydi. Bu birliklerin üyesi olan bilim adamı ve sanatçılar aynı zamanda toplumun da önde gelen kanaat önderleri niteliğinde idiler. Bağımsızlık devrinde bu birliklere ve üyelerine devlet desteği büyük ölçüde kesildi. Devlet, kitap basımından da çekildi. Bunun yanında toplumsal anlamda ekonomi ön plana geçti. Toplumsal ilgi, bilim ve sanattan ekonomiye doğru bir kayış gösterdi. Böylece bilim adamı ve sanatçılar, Sovyet devrine göre hem toplumun ana merkezi olma özelliklerini kaybettiler hem de ekonomik durumları bozuldu. Kitaplar daha çok özel matbaalarda ve az sayıda basılmaya başlandı. Kitap yazan bir kişi bir matbaaya parasını ödeyerek 300-500 tane bastırıyor ve bunların çoğunu da kendi dağıtıyordu. Böylece basılan kitapların büyük

bir kısmı kitapçılarda neredeyse hiç görünmüyor, çok seyrek görünse de çok az sayıda basıldığı için bir daha bulmak mümkün olmuyordu.

Genellikle ekonominin bozulmasından ve devlet desteğinin kesilmesinden kaynaklanan bütün sıkıntılara rağmen bilim ve edebiyat yine de belirli bir gelişme eğrisi gösterdi. Bu gelişme bir yandan Sovyet döneminin devamı ile, diğer yandan da yeni anlayışla değişik eserler veren yeni sanat ve bilim adamlarının ortaya çıkmasıyla kendini gösterdi. Sovyet devrinde sanata verilen önemin de etkisiyle Kırgızlar 20. yüzyılda dünya çapında bir edebiyatçı çıkarmışlardı. Çingiz Aytmatov, romanlarıyla daha Sovyet zamanında sınır aşan bir edebiyatçı olmuştu. Bağımsızlık devrinde Aytmatov, Kırgızistan'ın modern sembolü hâline geldi ve kitaplarının yabancı dillere çevrilmesi arttı. Artık Kırgızların küresel bir sembolü olan Aytmatov'un son yazdığı kitaplar da, Kırgız halkı tarafından büyük bir ilgi gördü.

Çingiz Aytmatov gibi küresel bir sembolün yanı sıra Kırgız aydınlarının ulusal edebiyatçıları da bu devirde yine önemlerini devam ettirdiler. Bunlar arasında romancı Tölögön Kasımbekov, şair Süyünbay Eraliyev ve edebiyatçı eleştirmen Salıcan Cıgıtov zikredilebilir. Çingiz Aytmatov ile birlikte bu sayılanlar, aslında Sovyet devrinde yetişmiş ve esas eserlerini o devirde vermişlerdi. Ancak bunlardan özellikle Tölögön Kasımbekov'un 1980'li yılların nispeten rahatlamış ortamından yararlanarak yazmış olduğu romanlar, aynı zamanda Kırgız millî uyanışının da simgesi hâline geldi²⁵. Bunların dışında yine Sovyet devrinde yetişmiş olan Karıbek Moldobayev, İşenbay Abdırzakov, Bübüna Oruzbayeva ve Ceniş Cunuşaliyev gibi ilim adamları da modern Kırgızistan'ın popüler isimleriydi. Dolayısıyla bu kişiler modern Kırgız ilim ve edebiyatının aksakalları niteliğinde oldular.

Çingiz Aytmatov kuşağının ardından gelen kuşakta tarihçilerde Anvarbek Mokeyev öne çıkarken bağımsız Kırgızistan'da adeta sosyolojinin kurucusu niteliğinde olan Kuseyin Isayev de yine Kırgız bilim dünyasının önemli isimleri oldular.

1980'lerdeki millî bilincin artışıyla birlikte Kırgız tarihine toplumsal bir ilgi başladı. Bu ilgi dolayısıyla o zamanın genç tarihçileri bir araya gelerek teşkilatlandılar. Bunlar arasından Tıncıtkbek Çorotegin, tarih üzerine yazdığı eserleriyle Kırgız bilim âleminin önde gelen kişilerinden oldu. Aynı kuşaktan arkeolog Kubatbek Tabaldiyev de Kırgız arkeolojisinin uluslar arası bilim adamlarından biri hâline geldi. Yine tarihçi olan aynı kuşaktan Kıyas Moldokasimov, daha sonra iletişim alanına geçerek bu kuşak aydınların diğer bir temsilcisi oldu.

Gündelik kültürü günümüzde daha çok etkileyen sinema ve televizyona gelince burada da bağımsızlığın ilk yıllarında ekonomik sıkıntılara bağlı olarak

25 Modern Kırgız Edebiyatı için: *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi*, 31-32. Ciltler, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2005.

bir duraksama söz konusu olmuştur. Gerek sinema gerekse televizyon ciddi mali kaynaklar isteyen sektörler olduğu için ekonomik faktörler bu sektörlerin gelişmesini bir süre engellemiştir. İlk yıllarda televizyonda devlet kanalının yanı sıra bir-iki tane özel kanal bulunmaktaydı. Ancak sonradan gerek kanal sayısında, gerekse televizyon programlarında bir artış görüldü. Bunun yanı sıra 2000'li yıllardan itibaren kablolu televizyonun yaygınlaşmaya başlaması, Bişkek evlerine normal antenle alınamayan birçok kanalın girmesine vesile oldu. Bugün itibarıyla Bişkek'te kablolu televizyona bağlı evlerin sayısı yüz bini aşmıştır²⁶. Bu da Bişkek'teki konutların yaklaşık yarısının kablolu televizyona bağlı olduğunu, yani hem Kırgız kanallarını hem de uluslar arası kanalları seyredebildiklerini göstermektedir.

Sinemada ilk yıllardaki durgunluk sebebiyle 1990'lı yıllarda çevrilen film sayısının nispeten az olduğu görülmektedir. 2000'li yıllardan itibaren burada da bir canlanma baş göstermiş ve çevrilen film sayısında artış olmuş, yeni aktör ve aktrisler de meşhur olmaya başlamıştır²⁷. Bu alanda da Artıkpay Süyündükov, gençlerden ise Stambulbek Mambetaliev gibi yönetmenler çıktı. İlk başlarda sinema salonları da Sovyetler devrinden kalma taş binalarda olup uzun süre yenilenememişlerdi. Ancak, yine 2000'li yıllardan itibaren sinema salonlarında da bir yenilenme olduğu, bazı alışveriş merkezlerinin içinde de yeni sinema salonlarının açıldığı görülmektedir. Bu durum hem ekonomik anlamda sinema salonlarına gidebilecek bir seyirci kitlesinin oluştuğunu, hem de çevrilen filmlerin izleyici ile buluşma imkânlarının arttığını göstermektedir.

Bağımsızlığın elde edilmesinden itibaren kültürü, sanatı ve gündelik hayatı etkileyen unsurlardan biri Bişkek'teki demografik değişimdir. Bişkek'te Slav nüfusun oranının Sovyet devrine göre azalması, buna karşılık Kırgız nüfus oranının % 70'lere varmasının tabii bir sonucu Kırgız Türkçesinin popüler kültürde ve sokakta daha görünür hâle gelmesidir. Bağımsızlıktan itibaren devlet politikaları da Kırgız Türkçesini teşvik eder bir nitelikte olmuştur. Ancak, Sovyet geçmişi ve alışkanlıkları, yönetim kademesinin Rusça ile iç içe olması ve Kırgız olmayan etnik nüfusun önemli bir oran tutması gibi sebeplerle bugüne kadarki yönetimler Rusçaya karşı dışlayıcı bir politika izlemediler. Buna göre dil politikasının ağırlık noktası Rusçayı dışlamadan Kırgızca'yı teşvik etmek oldu. Demografik değişimle devlet politikaları bir arada düşünüldüğünde Kırgız Türkçesi, Sovyet devrindeki kırsala itilmişlikten kurtuldu ve ana akım hâlini aldı.

Bağımsızlığın toplumsal hayattaki diğer bir etkisi de İslam dininin daha görünür olmasıdır. Sovyet devrinin dini dışlayıcı politikalarından ötürü İslam dinine ait ibadetler o dönemde ya terkedilmişti ya da gizli yapılıyordu. Bağımsızlıkla birlikte

26 Bişkek'teki kablolu televizyon için: <http://www.alatv.kg/>

27 Kırgız filmleri için: <http://www.imdb.com/country/kg>

İslam üzerindeki kısıtlamalar kalktı. Böylece toplum hayatında İslami ibadetlerde bir rahatlama oldu. Cami sayısındaki artış ve şehrin bazı bölgelerinde ezan sesinin duyulmaya başlaması gibi değişiklikler, bağımsızlık devrinde yavaş bir süreçle kendini gösterdi. Bugün için Bişkek şehrinde artık İslam, görünür bir durumdadır. Ancak bu görünürlük, Bişkek halkının arasında bir çeşitlilik şeklindedir. Diğer bir deyişle, günümüz itibarıyla dinin daha görünür bir duruma gelmesi, bir tek tipleşmeye, klikleşmeye veya cemaatleşmeye doğru gitmemiştir.

Kırgız toplumunda İslam'ın geleneksel yansımaları daha çok konar-göçer geleneklerle birleşmiş durumdadır. Bu sebeple İslam öncesi zamandan gelen birçok uygulama yüzyıllar içerisinde İslamileşerek devam etmiştir. Bunlar da İslami uygulamalar olarak kabul edildiği için Sovyet devrinde bu tip uygulamalar üzerinde de yasaklamalar vardı. Bunlar arasında çaput bağlama ve bir takım güçlere sahip olduğuna inanılan insanlardan yardım isteme gibi uygulamalar daha göze çarpanlardır. Çaput bağlama şehirde görünmese de Bişkek'in biraz dışındaki kırsal alanlara çıkıldığında bazı noktalarda fark edilmektedir. Türkistan Türkçesinde bazı güçlere sahip olduğuna inanılan insanları ifade etmek için gözü açık tabiri kullanılır. Bu tabiri Türkiye'deki anlayışla gönül gözü açık kavramının karşılığı olarak düşünebiliriz. Gözü açık olarak tabir edilen bu insanların geçmiş atalarla ve ruhlarla ilişki kurabildiklerine ve hastalıkları tedavi edebildiklerine inanılmaktadır. Aslında eski Türk geleneğinden gelen bu inanış, İslami devirde de devam etmiştir. İslami devirde ataların yanına peygamberler, ruhların yanına melekler eklenmiş olup bu uygulama İslamileşmiştir. Ayrıca şifa verme seanslarında Kuran'dan sureler okunması da yine İslamileşmenin bir göstergesidir. Bağımsızlık devrinde İslam'ın üzerindeki genel kısıtlamalar kalktığı için şifacılık da yeniden ortaya çıkmış ve toplumsal hayatta yerini almıştır. Burada belirtilmesi gereken husus, şifacıların da tıpkı diğer geleneksel unsurlar gibi toplumda bir renk hâline gelmiş olmalarıdır. Yani gerek şifacıların varlığı, gerekse başka geleneksel unsurlar Bişkek halkının modern bir toplum olduğu gerçeğini değiştirmemekte ve toplumsal hayat modern unsurların baskın olduğu bir şekilde devam etmektedir.

Gündelik hayatı etkileyen diğer bir faktör insanların genel olarak günlerini ve boş vakitlerini geçirdikleri, değerlendikleri alanlardır diyebiliriz. Sovyet devrinde, geniş parkların, yeşil alanların ve meydanların inşa edildiğinden yukarıda bahsedilmişti. Bunlar, bağımsızlık devrinde de Bişkek sakinlerinin uğrak yerleri olmaya devam etti. Ayrıca meydanlar, millî ve dinî günlerde ayrı bir önem kazandı. Bayramlarda Eski Meydan olarak adlandırılan yerde bayram namazları kılınmaya başladı. Bayram namazlarının büyük bir katılımı Bişkek'in en merkezî yerlerinden birinde kılınmaya başlaması, Sovyet dönemine göre önemli bir farklılık göstermektedir.

Yeni Meydan olan Alattoo Meydanı ise özellikle üç önemli günde halk tarafından kutlamalar için doldurulmaktadır. Bunlardan biri 31 Ağustos Bağımsızlık Bayramı olup,

1991'de ilan edilen bağımsızlık kutlamalarını içerir. Diğer *Nooruz* (Nevruz) Bayramı olup 21 Mart'a denk gelen bu günde halk şehrin her yerindeki kutlamalara katılır. Bu kutlamaların en canlı olduğu yer ise yine Alatoo Meydanıdır. Alatoo Meydanının dolduğu diğer bir gün de yılbaşı gecesidir. Yılbaşı, Kırgızistan'da coşkuyla kutlanan günlerden biridir. Bu gece meydana özellikle havai fişek gösterileri yapılmaktadır. Son yıllarda Çin yapımı havai fişeklerin çok ucuz olması hasebiyle herkes bireysel olarak da kendi havai fişeklerini şehrin her tarafından gökyüzüne göndermektedir. En çok coşkuyla kutlanan bu üç gün içerisinde sadece Yılbaşı kutlamaları Sovyet devrinden kalmadır. Bağımsızlık Bayramı zaten Sovyetlerden kopuşu simgeleyen bir gündür. Nooruz Bayramı ise diğer Türk boylarında olduğu gibi Kırgızlarda da en önemli geleneksel bayramdır. Ancak bu bayramın millî bir özelliği olduğundan dolayı Nooruz, Sovyet devrinde yasaklanmış ve baskı altına alınmıştı. Nooruz Bayramı, bağımsızlığın kazanılmasının ardından giderek artan bir coşkuyla kutlanmaya başlandı. Bu durum, Sovyet uygulamalarının yüzyıllar boyu Kırgız halkının iliklerine işlemiş olan bu önemli günü unutturmadığını sadece uykuya yatırabilmiş olduğunu göstermektedir.

Bişkek'te diğer önemli günlerde de toplumsal anlamda kutlamaların yapıldığı görülmektedir. Bu önemli günler arasında 8 Mart Kadınlar Günü, 1 Mayıs Halkların Birliği Günü ve 9 Mayıs Zafer Günü önde gelenler olarak sayılabilir. Bunlar, meydanlarda yukarıda bahsedilen günler kadar kalabalıklar yaratmasa da insanların pastane, lokanta ve restoranlarda toplanması, birbirini kutlaması ve hediye alışverişleriyle toplumsal anlamda kutlamalar olarak yer edinmişlerdir. Her üç gün de Sovyet döneminde var olan günler olup, Sovyet uygulamaları, bu özel günlerin toplumsal olarak kabullenilmesinde etkili olmuştur. 8 Mart ve 1 Mayıs uluslar arası anlamda kadın ve işçi günü olarak kabul edilmiş, Kırgızlara da Sovyetler Birliği aracılığı ile gelmiştir. 9 Mayıs Zafer Günü ise İkinci Dünya Savaşının bitiş günü anısına kabul edilen bir gündür. Bu gün, İkinci Dünya Savaşına katılmış ve kazanmış olan bütün ülkeler tarafından kutlanmaktadır. Ancak, Sovyetler Birliğinin totaliter rejimi altında Sovyet topraklarında Zafer Günü, geniş devlet törenleri ile kutlanmaktaydı. Türkistan halklarının da bu savaşta şehitler vermiş olmalarından dolayı Kırgız toplumunda bu Zafer Günü içselleştirilmiş ve bağımsızlık döneminde de kutlanmaya devam edilmiştir.

Bunların dışında Sovyet devrinin önemli günlerinden bazıları resmî olarak kutlanmaya devam etse de toplumsal anlamda eski canlılığını kaybetmiş durumdadırlar. Bunlar, Kızılordu'nun kurulduğu gün olan 23 Şubat ile Bolşevik Devriminin gerçekleştiği 7 Kasım günleridir. Bunlara bağımsızlık devrinde de 5 Mayıs Anayasa Günü eklenmiştir. Resmî bir özel gün olarak kabul edilen 5 Mayıs da toplumsal anlamda 1 Mayıs veya 21 Mart kadar yerleşmiş bir gün değildir. Bu özel günler dışında Bişkek'te farklı etnik grupların bulunmasından, özellikle Ortodoks kilisesine bağlı ciddi bir nüfus olmasından dolayı Ortodoksların özel günü olan 7

Ocak (Ortodoks Yılbaşı) gününün de toplumda yansımaları olduğunu gözlemek mümkündür.

Bağımsızlık döneminde komünist-devletçi-planlamacı özellikli bir sistemden kapitalist-liberal ve ekonomi öncelikli bir sisteme yavaş bir geçiş yaşanmıştır. Bu geçiş, şehrin çehresini özellikle 2000'li yıllardan itibaren daha çok etkilemiştir. Sovyet devrinde şehirde meydanlar, parklar, pazarlar, devlet eliyle işletilen bir ana ve birkaç yan mağaza, sınırlı sayıda restoran, yine devlet eliyle işletilen sınırlı sayıda sinema salonu, opera-bale ve tiyatro binaları gündelik hayatta insanların uğrak yerleriydi. Üstelik Sovyetler Birliğinin son zamanlarındaki ekonomik krizden dolayı mağazalarda raflar boşalmış, restoranlar neredeyse çalışmaz hâle gelmişti. Bağımsızlık döneminde öncelikle lokanta sayısında bir artış görülmüş, pazarlar canlanmıştır. Mağazalarda ürünler yavaş yavaş yine yer bulmaya başladı. Bir zamanlar devlet eliyle işletilen mağaza, sinema salonu, restoran gibi işletmelerden devlet çekildi. Özel girişim olarak yenilerinin açılmasının yanı sıra küçük ölçekli yabancı sermayeden de bu tip özel işletmeleri açmaya yönelenler oldu. Bunlar arasında başlıca Türkiye'den gelen küçük ve orta ölçekli girişimcilerin açmış oldukları lokanta, restoran ve mağazaları sayabiliriz. Bu tip özel işletmelerin çeşitlenmesi insanların günlerini geçirdiği yerleri de çeşitlendirmiş oldu.

İnsanların günlerini geçirdiği yerlere ek olarak özellikle 2000'li yıllardan itibaren alışveriş merkezleri de devreye girdi. Sovyetler Birliği devrinde büyük bir alışveriş merkezi niteliğinde olan tek bir ana mağaza vardı. Bağımsızlıktan kısa bir süre sonra Türkiye'den gelen bir girişimcinin açtığı Beta Stores, yeni bir alışveriş merkezi olarak Bişkek yaşantısına girmişti. Bunu özellikle 2000'li yıllarda yerli ve yabancı özel sermayenin açtığı birçok alışveriş merkezi takip etti. Bunlar arasında yerli sermayenin açtığı Dordoy Plaza ve Silk Way, Türkiye kaynaklı sermayenin açtığı Vefa Center ve Bişkek Park'ın yanı sıra Çin sermayesiyle açılan bir-iki alışveriş merkezi sayılabilir. Özellikle Türkiye Türk sermayesinin açmış olduğu alışveriş merkezlerinin, daha çok türdeki sektörü bir arada bulundurmasından dolayı diğer alışveriş merkezlerine göre hayat alanı olmaya daha elverişli oldukları görülmektedir. Diğer alışveriş merkezleri çoğunlukla sadece satış yapan mağazaları içinde barındırırken bunlar, mağazaların yanı sıra, yiyecek ve eğlence alanlarıyla da daha çok insanı çekebilme özelliğine sahiptirler.

Bişkek'te gündelik hayatla ilgili olarak diğer bir bahsedilmesi gereken husus, gençler ve üniversitelerdir. Bağımsızlık devrinde eğitimde özel girişime ve yabancı girişime izin verilmesinin de etkisiyle Bişkek'teki üniversite sayısı çoğalmıştır. Bugün şehirde kırk civarında üniversite bulunmaktadır. Bunların yaklaşık yarısının bağımsızlık devrinde açıldığı söylenebilir. Ayrıca bağımsızlık devrinde eğitimde yabancı yatırıma izin verilmesi sonucu iki üniversite türü daha devreye girmiştir. Bunlardan bir tür Manas Üniversitesi, Atatürk Alatoo Üniversitesi, Amerikan

Üniversitesi, Slavyan Üniversitesi gibi dış ülkelerin yatırımlarıyla açılmış ortak veya doğrudan doğruya kaynak ülke tarafından yürütülen üniversitelerdir. Diğerleri de dış ülkedeki bir üniversitenin Bişkek şubesinin açılmasıdır. Bu tür daha yeni olup, genellikle Rusya'dan bazı üniversiteler Bişkek'te şube açmayı tercih etmiştir. Bişkek'te üniversitelerin bu kadar yaygın olması, şüphesiz toplumsal hayatı da etkilemektedir. Bişkek, bir üniversiteler şehri olması sebebiyle aynı zamanda bir öğrenci şehri niteliği de göstermektedir. Üniversite öğrencisi gençlerin bir kısmı geçim için yarı zamanlı çalışsa da büyük çoğunluk sadece öğrencilik yapmaktadır. 1990'lı yıllar ekonomik sıkıntılarının çok olduğu, dolayısıyla tüketim ekonomisinin olmadığı bir devreydi. Ancak 2000'li yıllardan itibaren yavaş da olsa ekonomik canlılık başladı. Buna bağlı olarak üniversite öğrencilerinin alım gücünün az da olsa arttığı söylenebilir. Böylece Bişkek'te hatırı sayılır miktarda genç tüketici bir nüfus oluşması da alışveriş merkezlerinin, sinema salonlarının, lokanta ve restoranların çoğalmasında itici bir güç olmuştur.

Sonuç

Bişkek'in içinde bulunduğu bölge olan Çu-Talas Bölgesi, bozkırda olması sebebiyle tarih boyunca geniş bir alanda meydana gelen gelişmelerden doğrudan etkilenmiştir. Eski çağların başlarından itibaren bozkırın kıyısında olma özelliğini gösteren bölgenin önemi giderek artmış ve 9. yüzyıldan itibaren bölge, bozkırın merkezi hâline gelmiştir. Bölge, diğer yandan yine eski çağdan beri İpek Yolunun üstünde olması dolayısıyla ticari merkezlere ev sahipliği de yapmıştır. Bu özellikleriyle eski ve orta çağlar boyunca bölge, çok daha geniş bir coğrafyanın doğrudan doğruya parçası olmuştur. Dolayısıyla Çu-Talas Bölgesini çok geniş bozkır bölgesinden ayrı düşünmek mümkün değildir. Tarih boyunca bu bölge çevresiyle hem kültürel hem de siyasi birliktelik içerisinde bulunmuştur.

19. yüzyıla gelindiğinde Hokant Hanlığı, hem savunma hem de vergi toplama amacıyla bugünkü Bişkek'in bulunduğu yerde bir kale kurdu. Yaklaşık yarım asır devam eden bu kale, Rus istilasıyla birlikte tamamen yıkıldı ve sonrada aynı yerde Rus Çarlığı yeni bir kale inşa etti. Rus Çarlığı, bölgeyi yeni ele geçirdiğinde Bişkek'i Tokmak ilçesine bağlı küçük bir yerleşim alanı statüsünde belirlemişti. 1878'de ilçe merkezinin Bişkek'e taşınması ve burası için bir şehir yerleşim plan oluşturulması ile şehrin bugüne yansıyan gelişmesi başladı.

Sovyet devrine gelindiğinde ise şehrin statüsü gittikçe yükseldi ve nihayet 1936'da Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyetinin başkenti yapıldı. Sovyet devrinin planlamacı özelliğinden dolayı Çarlık döneminde başlayan planlama bu dönemde de devam etti. 20. yüzyılın geniş bir kesimine yayılan bu dönemde şehir giderek genişledi ve civarındaki bir takım köyleri içine aldı. Sovyet dönemi, aynı zamanda modernleşmenin ve teknolojik gelişmelerin de etkisiyle şehre Sovyet damgasının

vurulduğu dönem oldu. Bu dönemde inşa edilen görkemli devlet binaları ve konut alanları; düzenlenen meydanlar ve yeşil alanlar; dört bir tarafa serpiştirilen görkemli veya küçük heykeller bugün bile şehrin çarpıcı görüntülerini oluşturmaktadır.

Kırgızistan'ın bağımsız olması ile başkent de dış dünyayla doğrudan temas kurabilir hâle geldi. Bu dönemde Bişkek'e "Cumhuriyet Önemine Haiz Şehir" statüsü verilerek burası, özel bir idareyle yönetilmeye başlandı. Başkent olması hasebiyle Bişkek Belediyesinin diğer belediyelere göre devlet organlarıyla doğrudan temas etme bakımından yasalarla belirlenmiş bir hakkı vardır. Bunun yanında Bişkek Belediye Başkanının şehrin sınırlarını aşan ulusal ölçekte bir takım görev ve yetkileri de bulunmaktadır.

Bağımsızlık döneminde aynı zamanda denetimci komünist sistemden liberal kapitalist sisteme doğru da bir geçiş yaşanmıştır. Bu geçiş, özellikle sanayi ve hizmet sektörünün çeşitlenmesiyle kendisini gösterir. Artık serbest hâle gelen özel sermayeli küçük işletmelerin açılması şehre yeni bir çehre kazandırmıştır.

Bağımsızlık döneminin bir diğer özelliği nüfus hareketliliğidir. Sovyetler Birliğinin son dönemlerinde şehre doğru başlayan Kırgız göçü, bağımsız dönemde artarak devam etmiştir. Bunun yanında Sovyetler Birliğinin yıkılmasıyla kendisini Rusya'ya ait hisseden kesim de Bişkek'ten Rusya'ya doğru göç etmiştir. Bunlar etnik olarak daha çok Slav kökenli nüfustur. Diğer yandan ilk yıllardaki ekonomik sıkıntılar sebebiyle başta Rusya ve Kazakistan olmak üzere yurt dışına Kırgız ve diğer halklardan işgücü göçü de gerçekleşmiştir. Üçüncü olarak Kırgızistan'ın bağımsız olması ve yabancı sermayeye izin vermesi dolayısıyla Bişkek'e yabancı uyruklu yerleşimler de olmuştur. Bu durum bağımsızlıktan yirmi yıl geçtiğinde Bişkek'in demografik çehresini değiştirmiştir. Şehirde Kırgız oranı artmış, Slav nüfusun oranı düşmüş, ancak genel dış ülke vatandaşları da şehirde önemli bir sayıya ulaşmışlardır. Bu özelliğiyle Bişkek, birbirine zıt gibi görünse de hem daha Kırgızlaşmış hem de daha uluslar arası bir hâle gelmiştir.

Bişkek'in görüntüsü bağımsızlık döneminde çok yavaş değişmiş olup, bu değişimin son yıllarda biraz daha hızlandığı söylenebilir. Bu dönemde yeni semboller şehirde boy göstermeye başlamıştır. Bunlar arasında özellikle heykeller dikkat çekici olup Kırgız tarihinden ve kültüründen heykeller şehre serpiştirilmiştir. Diğer yandan Sovyet devrinde başlayan büyüme bağımsızlık döneminde hızlanmış, şehir güneyde Kırgız Ala Dağlarının eteklerine dayanmıştır. Bağımsızlık döneminin şehrin çehresindeki bir diğer özelliği cadde ve sokak isimleridir. Sovyet devrinde cadde ve sokakların adları, ideolojiye uygun olarak değişikliğe uğramıştı. Hatta bazı isimler birkaç kere değişmişti. Bağımsızlık döneminde de cadde ve sokaklara Kırgız tarihi ve kültüründen isimler verilerek bir değişiklik daha yapıldı.

Bağımsızlık devrinde bir yandan millî kültür ön plana çıkarken diğer yandan liberal kapitalizmin de etkisiyle modern ve popüler kültürler de çeşitlendi. Millî kültür unsurlarında Manasçıları, geleneksel sporları ve ulusal edebiyatı örnek olarak göstermek mümkündür. Bu unsurların özelliği gelişerek devam etmekte oluşlarıdır, yani modernleşme bu kültür unsurlarını yok etmemiştir. Bunun yanında ses sanatçıları popülerlik kazanmış ve bu alanda hem halk şarkıları hem de pop şarkılar yükselen bir ivme yakalamıştır. Resim ve el sanatları da tıpkı ses sanatı gibi bağımsızlıktan en fazla gelişme payı alan dallardan olmuştur. Burada başkentin yabancı turist çekmesi ve bu turistlerin geleneksel ürünler için bir pazar oluşturması etkilidir. Böylece resimde manzara resimlerinin yanı sıra modern resim, el sanatlarında da gelenekselin yanında modern üsluplar gelişme imkânı bulmuş ve ulusal kültür modern üslupla başarılı bir şekilde buluşturulmuştur. Önemli ölçüde mali kaynak isteyen televizyon ve sinema ilk yıllardaki durgunluktan kurtulmuş ve gerek televizyon programları gerekse de film yapımcılığında yavaş da olsa bir artış görülmüştür. Bu alanda da Kırgız sinema endüstrisinin hem tarihî, kültürel konulara hem de modern konulara eğildiği görülmektedir.

Bağımsızlıkla paralel olarak Rusça, Bişkek sokaklarındaki tartışmasız hakimiyetini kaybetmiş, giderek daha fazla ölçüde Kırgız Türkçesi sokaklara hâkim olmaya başlamıştır. Yine din üzerindeki yasakların kalkmasıyla dinî uygulamalar da daha görünür bir hâle gelmiştir. Bunun yanında Bişkek'te bazı önemli günlerin büyük bir coşkuyla kutlandığı görülmektedir. Özel gün ve bayramlardan en büyük coşkuyla kutlanana Nooruz Bayramıdır. Bunu Bağımsızlık Günü ve Yılbaşı takip eder. Nooruz Bayramı, bütün Türkistan bölgesiyle ve Azerbaycan ile bir ortaklık göstermekte olup, bu bayram çok geniş bir coğrafyanın ortak kültürel özelliğini yansıtır.

Bişkek'te bağımsızlık devrinde üniversite sayısında ciddi bir artış gerçekleşmiş, bu da şehre gelen öğrenci sayısını arttırmıştır. Böylece günümüzde şehirde önemli bir miktarda genç tüketici nüfus bulunmaktadır. Hem gelir düzeyinin yavaş da olsa artması hem de genç tüketici nüfusun bulunması şehirde alışveriş merkezlerinin, sinema salonlarının, lokanta ve restoran gibi birçok küçük ve orta ölçekli işletmenin canlanmasını sağlamıştır.

Kırgızistan'ın çevresiyle olan etkileşimine bakıldığında Kırgız halkı, komşusu bulunan Kazakistan ve Özbekistan ile hem ortak soy hem de ortak kültüre sahiptir. Tacikistan ile de ortak kültür ve ortak geçmiş gibi ortaklıkları bulunmaktadır. Kırgızlar, tarihin derinliklerinden gelen bu ortaklıklar dolayısıyla çevrelerindeki bu ülkelerle sürekli etkileşim içerisindedir. Diğer yandan Sovyet geçmişi de Kırgızlara başka halklarla birlikte yaşama tecrübesi kazandırmıştır. Bugün Bişkek'in hem Kırgız hem de kozmopolit olan iki cepheli görüntüsü de bu tecrübeyi doğrulamaktadır. Modern kültür açısından bakıldığında ise Kırgızistan'ın Kazakistan ve Özbekistan'la çok yoğun bir etkileşim yaşadığı görülmektedir. Kazak ve Kırgız kültürleri, tarihte konar-göçer

gelenekten gelen bir ortaklığı barındırdığı gibi modern hayatta da aynı aşamalardan geçmekte ve böylece benzer olaylara benzer tepkiler vermektedir. Özbek kültürü de hem yerleşik geleneklere hem de konar-göçer geleneklere sahip olarak Kazak ve Kırgız kültürleriyle yüksek bir geçişlilik derecesine sahiptir. Tabii seyrinde giden bu gelişimin, bölge dışı herhangi bir müdahale olmadığı takdirde, Türkistan halkında hem kültürel çeşitlenmeyi hem de kültürel yakınlaşmayı artırarak devam ettireceği görülmektedir.

KAYNAKLAR

20. Yüzyılda Kırgızlar: Kırgızların Sözlü Tarihi (1916-1991) (Belgesel Film).
- Alpargo, Mehmet (2002). "Türkistan Hanlıkları", *Türkler*, 8. Cilt, 557-605.
- Asanbekov, İ. (1986). "Salamattık Saktoo", *Frunze: Entsiklopediya* (Frunze Ansiklopedisi), Bişkek: 59-61.
- Baktıgulov, C. S., D. F. Vinnik ve V. Ya. Galitskiy (1986). "Tarih", *Frunze: Entsiklopediya* (Frunze Ansiklopedisi), Bişkek: 15-24.
- Baltabayev, M. R. (1986). "Elge Bilim Bertü", *Frunze: Entsiklopediya* (Frunze Ansiklopedisi), Bişkek: 33-34.
- Cunuşev, A. (1986). "Teatr", *Frunze: Entsiklopediya* (Frunze Ansiklopedisi), Bişkek: 51-54.
- Dao-guang Şi-lu – Da Çing Li-cao Şi-lu*, Taipei, 1964 (tıpkıbasım).
- Demograficeskiy Ejegodnik Kırgızskoy Respubliki 2008-2012*, Bişkek 2013.
- Ekrem, Nuraniye Hidayet (1998). Çin Elçisi Chang-Chien'in Seyahatnamesine Göre Orta Asya'daki Etnik Gruplar, Hacettepe Üniversitesi Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi, Ankara.
- Ercilasun, Konuralp, (baskıda), "Türk Tarihinde Yeni Bir Dönem Başlatan Merkez: İli-Isık Göl Bölgesi", *Reşat Genç Armağanı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Ercilasun, Konuralp (2013). *Tarihin Derinliklerinden 19. Yüzyıla Kâşgar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, Konuralp (2008). "The Kyrgyz Revolution: Before and After". *Cultures and Societies in Transition: India, Russia and Other CIS Countries*, editör Manu Mittal. Hindistan. Shipra Publications, 134-145.
- Ercilasun, Konuralp (2010). "Kırgızistan'ın Renksiz Devrimleri". *Stratejik Düşünce*, Mayıs 2010 (42-46).
- Fletcher, Joseph(1995). "The heyday of the Ch'ing order in Mongolia, Sinkiang and Tibet", in *The Cambridge History of China: Late Ch'ing 1800-1911 (Part 1)*, vol. 10, ed. John K. Fairbank. Cambridge, London, New York & Melbourne: Cambridge University Press, pp. 351-408.
- Flynn, Moya ve Natalya Kosmarskaya (2012). "Exploring 'North' and 'South' in Post-Soviet Bishkek: Discourses and Perceptions of Rural-Urban Migration", *Nationalities Papers* 40/3, 453-471.

Frunze: *Entsiklopediya*(1986). Bişkek.

Genç, Reşat (2002). “Karahanlılar Tarihi”, *Türkler*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 445-459.

Gömeç, Saadetin (2009). *Kök Türk Tarihi*, Ankara: Berikan Yayınevi.

<http://databank.worldbank.org/data/views/reports/tableview.aspx>

<http://ianbek.kg/?p=3515>

<http://kabar.kg/eng/society/full/3899>

<http://kabar.kg/eng/gallery/full/8466>

http://meria.kg/index.php?option=com_content&view=article&id=7406:the-mayor-of-the-city-of-bishkek-kubanychbek-kulmatov-kene-evi&catid=167&Itemid=381&lang=kg

[http://slovari.yandex.ru/~книги/БСЭ/Фрунзе%20\(столица%20Киргизской%20ССР\)/](http://slovari.yandex.ru/~книги/БСЭ/Фрунзе%20(столица%20Киргизской%20ССР)/)

<http://sozdik.kz/ru/dictionary/translate/kk/ru/піспек>

<http://www.alatv.kg/>

http://www.gov.kg/?page_id=263&lang=kg

<http://www.imdb.com/country/kg>

<http://www.kyrgyzstantravel.info/kyrgyzstan/bishkek/monuments/monuments.htm>

http://www.president.kg/kg/kyrgyzstan/administratsijalyk_ajmaktyk_bolunush/

<http://www.turk-pa.org/documents/turk-t.pdf>

<http://www.vehi.net/brokgauz/index.html>

<http://www.vircity.kg/english.php?do=streets>

Isayev, K. ve G. G. Galiulin (1986). “Kalkı”, *Frunze: Ensiklopediya* (Frunze Ansiklopedisi), Bişkek: 13-15.

Kafalı, Mustafa (2005). *Çağatay Hanlığı (1227-1345)*, Ankara: Berikan Yayınevi.

Kafesoğlu, İbrahim (2002). *Türk Milli Kültürü*, İstanbul: Ötüken Yayınevi.

Karatayev, Olcobay K. – Salaydin N. Eraliyev (2005). *Kırgız Etnografyası Boyunça Sözdük*, Bişkek.

Kırgız Cumhuriyetinin İdari Bölgelerinin Belirlenmesi Hakkındaki Kanun

<http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-k/202276?cl=ky-k>

Kırgız Respublikasının Mıyzamı Borbordun Statusu Cönündö, <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-k/205092/10?cl=ky-k&mode=tekst>

Kırgız Respublikasının Mıyzamı Cergiliktüü Öz Aldınça Başkaruu Cönündö.

<http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ky-k/203102?cl=ky-k>

Kırgız Tarıhı Kıskaçça Ensiklopediya – <http://www.mamtil.kg/images/docs/history.pdf>

Kırgızistan Ülke Bülteni(2012). Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu.

Klassifikator(2012). *Kırgız Respublikasının Administratsyalık-Aymaktık cana Aymaktık Birdikterdin Obyektlerin Belgilöo Tutumunun Mamlekettik Klassifikatoru*, Kırgız Respublikasının Ulittik Statistikalık Komiteti, Bişkek 2012. <http://www.stat.kg/stat.files/class.files/классификатор%20СОАТЕ.pdf>

- Kumekov, Bolat (2013).*Arap Kaynaklarına Göre IX-XI. Asırlarda Kimek Devleti*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Malabayev, J.B. (2001).*Bişkek – Stolitsa Kırgızstana*, Bişkek. (Bişkek: Kırgızistan'ın Başkenti)
- Merçil, Erdoğan(1997).*Müslüman – Türk Devletleri Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Onat, Ayşe – Orsoy, Sema – Ercilasun, Konuralp (2004).*Han Hanedanlığı Tarihi – Hsiung-nu (Hun) Monografisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ögel, Bahaeddin(1948). “Çin Kaynaklarına Göre Wu-sunlar ve Siyasi Sınırları Hakkında Bazı Problemler”, *A.Ü. D.T.C.F. Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 4, 259-278.
- Ögel, Bahaeddin (1957). “Eski Orta Asya Kabileleri Hakkında Araştırmalar I. Yüe-çi'ler”, *A.Ü. D.T.C.F. Dergisi*, Cilt: 15, Sayı: 1-3, 247-278.
- Petrov, V.G. (2005). *Pişpek İşçezayuşçiy 1825-1926*, Bişkek. (Kaybolan Pişpek)
- Pisarskoy, E. G. ve K. Sarbanov (1986). “Şaardın Kuruluşu cana Arhitekturası”, *Frunze: Entsiklopediya* (Frunze Ansiklopedisi), 47-51.
- Pritsak, Omelyan (1993). “Kara-hanlılar”, *İslam Ansiklopedisi*, Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Saray, Mehmet(2014).*Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Salman, Hüseyin (1998).*Türgişler*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı.
- Somucuoğlu, Tuğrul (2011).*Kırgızistan Ülke Raporu*, Ankara: İhracatı Geliştirme Merkezi.
- Spector, Regine A., 2004, The Transformation of Askar Akaev – President of Kyrgyzstan, Berkeley Program in Soviet and Post-Soviet Studies Working Paper Series.
http://iseees.berkeley.edu/bps/publications/2004_02-spec.pdf
- Taşgöl, Ahmet (2004).*Gök-Türkler III*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi* (2005). 31-32. Ciltler, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları

Fotoğraf Kaynaklar

- Fotoğraf 6.1, 6.2, 6.5 Ayperî Monoldorkızı
- Fotoğraf 6.3 <http://lukash.kloop.kg>
- Fotoğraf 6.4 <http://tours.kg/wp-content>
- Fotoğraf 6.6, 6.7 Güljanat Kurmangaliyeva Ercilasun
- Fotoğraf 6.8 <http://www.getintravel.com>
- Fotoğraf 6.9 <http://www.open.kg>
- Fotoğraf 6.10 <http://tours.kg>
- Fotoğraf 6.11 <http://deexpedicion.com>

BİŞKEK FOTOĞRAFLARI

БИШКЕК ФОТОГРАФЛАРИ

• TÜRK DÜNYASI BAŞKENTLERİ •

Fotoğraf 6.1 Sovyet zamanı inşa edilen sirk binası

Fotoğraf 6.2 Başbakanlık Binası

Fotoğraf 6.3 Tarih Müzesi

Fotoğraf 6.4 Alatau Meydanı

• TÜRK DÜNYASI BAŞKENTLERİ •

Fotoğraf 6.5 Ak Üy

Fotoğraf 6.6 Alattoo Meydanı'ndan bir görünüm

• BIŞKEK •

Fotoğraf 6.7 Uluslararası Kırgızistan Üniversitesi

Fotoğraf 6.8 Bişkek'te gece

• TÜRK DÜNYASI BAŞKENTLERİ •

Fotoğraf 6.9 Tiyatro binası

Fotoğraf 6.10 Kurmanjan Datka Anıtı

Fotoğraf 6.11 Belediye binası

VII.BÖLÜM

DUŞANBE

Doç. Dr. Pınar Akçalı

Orta Doğu Teknik Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Ankara

eposta: akcali@metu.edu.tr

Giriş

Türk Dünyası başkentleri ile ilgili bir kitapta “Türk olmayan” bir ülke başkentinin yer alması ilk bakışta anlaşılabilir. Ancak Tacikistan, Orta Asya coğrafyasının tarihsel, siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel boyutlarda ayrılmaz bir parçasıdır. Tacikistan’ı bilmeden Orta Asya’yı çalışmak mümkün olmayacağı gibi, Orta Asya’yı bilmeden Tacikistan’ı tam anlamak da olanaksızdır. Türkiye özelinde bakıldığında ise Tacikistan ortak bir tarihsel, kültürel ve edebi mirasa sahip olduğumuz ülkeler arasında yer almaktadır.¹ Dolayısıyla Tacikistan’ın başkenti Duşanbe’nin bu çalışma içinde yer alması yalnızca anlamlı değil, aynı zamanda gereklidir.

Bu çalışmada Duşanbe genel olarak tanıtıldıktan sonra şehrin Sovyet öncesi ve Sovyet dönemi tarihçesi verilecektir. Sovyet dönemindeki dönüşüm dört ana başlık altında incelenecektir: 1) Şehir planlaması 2) Ekonomik dönüşüm 3) Siyasal dönüşüm ve 4) Sosyal dönüşüm. Sovyet sonrası dönemdeki dönüşüm ise üç ana başlık altında incelenecektir: 1) Siyasal yapıdaki dönüşümler 2) Sosyo-ekonomik yapıdaki dönüşümler 3) Sosyo-mekânsal ve sosyo-kültürel yapıdaki dönüşüm. Çalışmanın Sonuç kısmında Sovyet ve Sovyet sonrası dönemin Duşanbe üzerindeki etkileri karşılaştırılarak genel gözlemler sunulacaktır.

Duşanbe şehri Tacikistan’ın güneybatısında yer alan Gissar Vadisi ile Pamir dağlarının eteklerinde zengin bir sulama havzası üzerinde yer almaktadır.² Gissar Vadisi, Varzob ve Kofarnihon ırmaklarının kesiştiği noktada uzanmaktadır.³ Duşanbe’nin büyük bir kısmı, Varzob ırmağının doğu kıyısı boyunca inşa edilmiştir (Akiner 2001: 13). Dağlarla, yüksek tepelerle ve bereketli, meyve bahçeleriyle çevrilen Duşanbe, su kaynakları açısından da zengindir. Eriyen buzulların oluşturduğu dereler şehrin parklarının ve sıra sıra ağaçlarını sulamaktadır (Rashid 1994: 163).

Yüzölçümü 1,250 metrekare⁴ olan Duşanbe’de Akdeniz iklimi egemendir. Kışlar çok soğuk olmamakla beraber serin, yazlar ise sıcak ve kuru geçer. Ancak şehri çevreleyen dağlardan gelen esintiler sayesinde sıcaklığın etkisi hafiflemektedir.⁵ Denizden yüksekliği 690 metre olan Duşanbe’nin ortalama yağış oranı 85 milimetredir (Cunha 2002: 307). Ortalama sıcaklık Ocak ayında 1 santigrat, Temmuz ayında 28 santigrattır (Abdullaev vd. 2010: 119).

1 Örneğin, yakın zamanda yapılan bir araştırma Duşanbe’deki Firdevsi Kütüphanesi ile El Yazmaları Enstitüsü Kütüphanesi’nde 437 adet Türkçe el yazması eser olduğunu ortaya koymuştur (Bilkan vd. 2008: 73).

2 Collier’s Encyclopedia, Volume: 8; USA: The Crowell-Collier Publishing, 1965, s. 441.

3 Varzob ırmağının bir diğer adı da Duşanbinka’dır (Brittanica, Volume: 4, USA: Encyclopaedia Britannica, 1993, s. 298). İlk bakışta şehrin adının bu ırmaktan geldiği düşünülebilir olsa da, ileride daha ayrıntılı olarak anlatılacağı gibi Duşanbe sözcüğünün kökeni Duşanbinka değildir. Irmak, Orta Asya’nın en önemli iki su kaynağından biri olan Amuderya’nın bir ayağıdır (Whittell 1993: 198).

4 Harvey Sichertman ve Colleen O’Dea “Chapter 6: Cities and Communities” History Reference Center, 2006, <http://ehis.ebscohost.com> (21 Aralık 2013).

5 Brittanica, Volume: 4, USA: Encyclopaedia Britannica, 1993, s. 298.

Duşanbe, Afganistan sınırının yaklaşık 92 mil kuzeyinde ve Orta Asya bölgesinin en önemli merkezlerinden biri olan Semerkant'ın 130 mil güneydoğusunda yer almaktadır.⁶ Şehir Afganistan'a karayolu ile yalnızca üç saat uzaklıktadır (Whittell 1993: 198). Bir sonraki kısımda ele alınacağı gibi bu durum, hem Sovyet, hem de Sovyet sonrası dönemlerde ülkenin kaderinde önemli rol oynamıştır.

7.1 Tarihçe

Duşanbe, Tacikistan'daki diğer şehirlere oranla daha geç oluşturulmuş bir şehirdir (Abdullaev vd. 2010: 119). Duşanbe, sözcük anlamı itibarıyla "Pazartesi" demektir.⁷ Şehir, adını pazartesi günleri burada kurulan pazardan almaktadır (Harris 2006: 162). Bolşeviklerin bölgeye gelmesinden önceki dönemde "Dyuşamba"⁸ olarak bilinen şehir, 1925 yılında Tacikistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin (SSR) başkenti olmuş ve adı Duşanbe olarak belirlenmiştir (Abdullaev vd. 2010: 118). Tacikistan'ın 1929 yılında Özbekistan'dan ayrılarak SSR konumuna yükseltilmesi sonucu Duşanbe'nin adı "Stalinabad" olarak değiştirilmiştir (Whitlock 2002: 79). Stalin'in ölümünden sonra başa gelen Nikita Kruşçev tarafından başlatılan "destalinizasyon" döneminin yansımalarından biri olarak 1961 yılında Stalinabad adından vazgeçilmiş ve tekrar Duşanbe adı benimsenmiştir (Hiro 2007: 312; Whittell 1993: 198; Abdullaev vd. 2010: 118).

7.1.1 Sovyet Dönemi Öncesi Duşanbe

Duşanbe'nin tarihçesine genel olarak bakıldığında şehrin köklerinin binlerce yıl öncesine kadar dayandığını belirtmek gerekir. En eski yerleşim birimleri taş devrine kadar uzanmaktadır.⁹ Duşanbe bölgesinde yapılan bazı arkeolojik kazılarda M.Ö. 5. yüzyıla ait kalıntılara rastlanmıştır.¹⁰ Daha sonra M.Ö. 4. yüzyılda Büyük İskender'in istilasına uğrayan bölge, M.Ö. 3. yüzyılda da Baktriya'nın egemenliğine girmiştir. M.S. 1-3. yüzyıllar arasındaki Kuşanlar döneminde Duşanbe önemli bir antik şehir olmaya başlamıştır (Abdullaev vd. 2010: 118). Şehir, tarihi boyunca arka arkaya gelen istilacıların kültürel etkisine maruz kalmıştır.¹¹

Duşanbe ile ilgili ilk yazılı kayıtlara 1676 yılında rastlanmaktadır (Hiro 2007: 47, Abdullaev vd. 2010: 118). Bu dönemde bir köy ("kışlak") olan Duşanbe; Buhara, Semerkant ve Fergana'yı Karategin, Badahşan ve Afganistan'a bağlayan karavan yolları üzerinde bulunan bir pazar yeri olarak önemlidir (Abdullaev vd. 2010: 118). 1600'lü

6 Collier's Encyclopedia, Volume: 8; USA: The Crowell-Collier Publishing, 1965, s. 441.

7 Farsçadaki "du" (iki) ile "şanbe" (cumartesi) anlamlarına gelen iki sözcüğün birleşmesinden oluşan Duşanbe'nin tam çevirisi "cumartesiye izleyen ikinci gün" olmaktadır (Hiro 2007: 41).

8 <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/1744/Hyman> 1996c: Dushanbe (21 Aralık 2013)

9 Harvey Sicherman ve Colleen O'Dea "Chapter 6: Cities and Communities" History Reference Center, 2006, <http://ehis.ebscohost.com> (21 Aralık 2013).

10 <http://en.wikipedia.org/wiki/Dushanbe> (21 Aralık 2013)

11 <http://www.oxfordartonline.com/subscriber/article/grove/art/T024266?> (21 Aralık 2013)

yılların başından beri her pazartesi günü düzenli olarak kurulan bu pazar, Afgan sınırı ile Buhara arasında doğal bir ticaret merkezi oluşturmaktaydı (Kassymbekova 2013: 21, Whitlock 2002: 77).¹² 19. yüzyılda Buhara Emirliği'nin egemenliği altına giren Duşanbe bu emirliğin doğudaki idari merkezi haline gelmiştir (Cunha 2002: 307). 1875 yılında ilk kez haritalarda gösterilmeye başlanan şehrin,¹³ 1900'e gelindiğinde Doğu Buhara'nın en gelişmiş bölgesi hâline geldiği ve 4,000 kadar mesken bulunduğu kaydedilmiştir (Akiner 2001: 13). Ancak Bolşeviklerin bölgeye girmesinden sonra Duşanbe'nin kaderi değişmeye başlamıştır. 1917 devrimi bölgede hemen yankı bulmamış olsa da bu durum 1920'lerin başından itibaren ortadan kalkmış ve Duşanbe, Basmacı ayaklanmasının öncü şehirlerinden biri hâline gelmiştir. Buna ek olarak 1920 yılında Buhara emiri Seyit Alim Han Bolşeviklerin Buhara'yı ele geçirmelerinden ardından Duşanbe'ye sığınmış ve bu durum şehrin önemini artırmıştır (Rashid 1994: 163; Whitlock 2002: 43; Akiner 2001: 13; Rakowska vd. 1970: 23). Duşanbe'de geçici bir karargâh kuran emir, kısa sürede asker sayısı 30,000 ile 40,000 arasında değişen bir ordu oluşturmuştur (Rakowska vd. 1970: 23).¹⁴ 1921 yılı sonunda ise en önemli Basmacı liderlerinden İbrahim Bey, Duşanbe'deki Rus garnizonunu şehrin dışına çıkarmayı başarmış ve Ocak 1922'de Duşanbe, Basmacıların kontrolüne girmiştir (Luknitsky 1954: 25; Roy 2000: 49).

Duşanbe'nin Basmacı ayaklanması sırasında önemini artıran bir diğer etken de 1922 yılının başında Enver Paşa'nın şehri ele geçirmesi olmuştur (Johnson 2007: 21; İdil 2013: 169).¹⁵ Duşanbe'nin ele geçirilmesi sonucu Enver Paşa, kısa bir süreliğine de olsa civardaki köy ve kasabaları da kontrolü altına almayı başarmıştır (Pipes 1992: 50). Ancak Temmuz 1922'de Kızıl Ordu birliklerinin Duşanbe'yi ele geçirmeleri sonucu Basmacılar dağlara çekilmişlerdir (Whitlock 2002: 55).

Duşanbe'nin tarihindeki en önemli dönüm noktalarından biri, daha önceden de belirtildiği gibi, 1924 yılının Ekim ayında Tacik Özerk SSC'nin oluşturulmasıdır. Duşanbe, o dönemde Özbekistan SSC'nin sınırları içerisinde yer alan bu özerk cumhuriyetin başkenti olmuştur (Akiner 2001: 13; Kafkasyalı vd. 2012: 243). Bazı araştırmacılara göre aynı yıl Semerkant, Buhara ve Hocend gibi önemli şehirlerin

12 Harvey Sicherman ve Colleen O'Dea "Chapter 6: Cities and Communities" History Reference Center, 2006, <http://ehis.ebscohost.com> (21 Aralık 2013).

13 Harvey Sicherman ve Colleen O'Dea "Chapter 6: Cities and Communities" History Reference Center, 2006, <http://ehis.ebscohost.com> (21 Aralık 2013).

14 Kızıl Ordu Birliklerinin 1921 Mart'ında Duşanbe'ye girmesi sonucu emir Afganistan'a gitmiş olsa bile şehir sonraki 10 yıl boyunca Basmacı ayaklanmasının önemli bir merkezi olmaya devam etmiştir (Rakowska-Harmstone 1970: 123, Whitlock 2002: 55).

15 Bazı araştırmacılar Duşanbe'nin Enver Paşa tarafından kuşatılmasının rastgele alınmış bir karar olmadığını belirtmişlerdir. Örneğin Aydın İdil'e göre: "Enver Paşa'nın silahlı mücadeleye Duşanbe'nin ele geçirilmesi ile başlamak kararında olduğu ve ilk hedefinin Bolşevik-Rus kuvvetlerinin Termiz'e kadar olan Doğu Buhara topraklarından çıkarılması olduğu anlaşılmaktadır" (2013: 166).

Özbekistan'a dâhil edilmesi sonucu Duşanbe dışında bir başka başkent seçeneği kalmamıştır (Verrall 1997: 176).¹⁶

1929 yılı, Duşanbe için bir başka önemli dönün noktası olmuştur. Bu yıl Tacikistan'a birlik cumhuriyeti (SSC) statüsü verilmiş ve Duşanbe, 1929 sonrası dönemde hızla gelişmeye başlamıştır (Kosach 2004: 291; Lewis 2008: 166; Hiro 2007: 47). Bugün Duşanbe, ülkenin en büyük ve en gelişmiş şehridir. Bir sonraki kısımda Duşanbe'nin 1929 sonrası dönüşümü ele alınmaktadır.

7.1.2 Sovyet Döneminde Duşanbe

Çalışmanın bu kısmında Sovyet döneminde uygulanan şehir planlaması politikaları ile ekonomik, siyasal ve sosyal alanlardaki dönüşüm ele alınacak ve bunların Duşanbe'yi nasıl ve ne ölçüde değiştirdiği betimlenecektir. Sovyet sonrası dönemde de etkileri devam eden bu gelişmeler ülkenin geleceğini anlamak açısından da önem taşımaktadır.

7.1.2.1 Sovyet Şehir Planlaması ve Duşanbe

Sovyet yönetiminin Duşanbe'de uygulamaya koyduğu şehir planlamasına yönelik politikaları, tüm diğer alanlarda gerçekleştirilen dönüşümleri etkileyen itici güç olarak tanımlamak mümkündür. Bu politikaları daha iyi anlamak için 1920'lerin başında Sovyet plancılarının nasıl bir mekânla karşı karşıya olduklarının bilinmesi önemlidir.

1920'li yılların başında Duşanbe, yalnızca tek bir caddeye sahip olan (Lewis 2008: 6) ve Orta Asya'nın diğer bölgeleri ile demiryolu bağlantısı bulunmayan bir şehirdi (Rashid 1994: 163). Ulaşım ağının ve kanalizasyon sisteminin bulunmadığı şehir, diğer Sovyet şehirlerine oranla çok daha gerideydi (Kassymbekova 2013: 21). Yaşam standartlarının çok düşük olduğu halk, büyük bir yoksulluk ve sefalet içinde yaşamaktaydı. Bazı kaynaklarda şehrin yakınında bulunan Makhau köyünde çok sayıda cüzzamlı hastanın bulunduğu ve bu kişilerin Duşanbe pazarına gelip buradaki kalabalığın arasına karıştığı belirtilmektedir (Luknitsky 1954: 151-152). Bu dönemde Duşanbe'deki ev ve binaların durumu da oldukça dikkat çekicidir. Yerel halkın en yaygın kullandığı "inşaat malzemesi" çamur ve samandan ibarettir (Whitlock 2002: 78). Modern ve/veya Avrupa tarzı binanın bulunmadığı şehirde evlerin hemen hemen tümü harap durumda bulunan kulübelerden oluşmaktaydı (Luknitsky 1954: 148; Kassymbekova 2013: 21).¹⁷ Bolşevikler "resmî bina" olarak kullanılmak üzere bu tür yerleri yerel halktan kiralamak durumunda kaldılar¹⁸. Son derece ilkel durumda olan

16 Hocend, 1936 yılında Tacikistan'a geri verilmiştir (Cunha 2002: 401).

17 Bu dönemde çayhaneler ve küçük mutfaka sahip olan diğer binalar pansiyon olarak da işlev görmekteydiler (Kassymbekova 2013: 31).

18 Örneğin ilk oluşturulan resmi binalardan Halk Maliye Komiserliği ile Ulusal Tarım Komiserliği binaları bu tür yerlerden bozmaydı (Kassymbekova 2013: 22).

bu binalar, yağmur yağdığına bazen yıkılabiliyordu (Kassymbekova 2013: 22). Kimi durumlarda Bolşevikler hayvan barakalarını kullanmak durumunda da kalmışlardır (Rashid 1994: 163). Resmî binaların yokluğuna ek olarak ilk dönemlerde ofis araç gereçlerinin de son derece sınırlı olduğu belirtilmelidir. Örneğin 1920'li yıllarda bir daktilonun üç ayrı devlet kurumu arasında paylaşıldığı kaydedilmiştir (Kassymbekova 2013: 22). Benzer şekilde Sovyetler Birliği'nin başka cumhuriyetlerinden gelen işçiler açısından da durumun daha da belirsiz ve güç olduğu belirtilmektedir. Kalacak bir yer bulabilen pek çok işçi, geçici bir süre için Duşanbe'den ayrılmak durumunda kaldıklarında dairelerine başka işçiler yerleştirildiği için açıkta kalmışlardır. Kimi durumlarda yeni kiracıların ellerinde bu durumu yasal kılan “resmî belgeler” olduğu da kaydedilmiştir (Kassymbekova 2013: 21).

Bu durum ilerideki yıllarda büyük ölçüde değişmiş olsa bile barınma ile elektrik ve suyun yeterli miktarda dağıtımı gibi temel altyapı hizmetleri, Duşanbe'de diğer Sovyet başkentlerine göre hep daha yetersiz kalmıştır. Bunun en temel nedenlerinden birinin hızlı nüfus artışı olduğu belirtilmiştir (Rakowska vd. 1970: 62).

Sovyet plancıları bu koşullar altında çalışmak durumunda kalmışlardır. Yine de kısa sürede şehrin çehresi değişmiş ve Duşanbe'de büyük bir dönüşüm yaşanmıştır. Bu dönüşüm her şeyden önce ideolojik gerekçelerle gerçekleştirilmiştir. Beş yıllık kalkınma planları bünyesinde tümü ile yeniden yaratılacak olan bu sınırlı şehri, Sovyetlerin komünizmin inşasında kısa sürede kat edebilecekleri yolun da bir göstergesi olacaktı (Sprague 1994: 509; Rakowska vd. 1970: 47)¹⁹. Duşanbe “temiz bir tuval” olarak Sovyet tipi yaşamı ve Sovyet ideolojisini yansıtacaktı ve bu bağlamda örneğin “Müslüman Asya'nın içinde camisi bulunmayan ilk şehir” olarak inşa edilecekti (Whitlock 2002: 78).²⁰

İdeolojik koşullara ek olarak fizik/coğrafi koşullar da Sovyet plancılarının dikkate alması gereken unsurlar arasında yer almıştır. Dağlık bir bölge ve Pamir yaylaları ile çevrili olan Duşanbe'nin yerleşime açılmasında bu koşullar göz önünde bulundurulmuştur (Lewis 2008: 6). Şehrin içinden geçen Varzob ırmağının da Sovyet plancılarına “bir ilham kaynağı olduğu” belirtilmiştir; ırmağın kıyısındaki alanlara dokunulmamış, buralarda yürüme yolları oluşturulmuştur²¹. Benzer şekilde Duşanbe'nin deprem bölgesinde yer alması da binaların alçak ve depreme dayanıklı inşa edilmesine yol açmıştır²².

19 Collier's Encyclopedia, Volume: 8; USA: The Crowell-Collier Publishing, 1965, s. 441.

20 Ancak bazı kaynaklarda bu ilk dönemde Rusların Duşanbe'de bir Ortodoks Kilisesi inşa etmiş olduğu belirtilmektedir (Hiro 2007: 33).

21 Harvey Sicherman ve Colleen O'Dea “Chapter 6: Cities and Communities” History Reference Center, 2006, <http://ehis.ebscohost.com> (21 Aralık 2013).

22 Duşanbe'de 1909, 1911 ve 1949 yıllarında üç büyük deprem olmuştur. Bu konuda bkz.Sovyet plancıları Harvey Sicherman ve Colleen O'Dea “Chapter 6: Cities and Communities” History Reference Center, 2006, <http://ehis.ebscohost.com> (21 Aralık 2013).

Sovyet plancıları 1926, 1938, 1965 ve 1983 yıllarında Duşanbe'nin dönüştürülmesi için çeşitli inşaat projeleri gerçekleştirmişlerdir²³. Üç eski yerleşim yerinin birleştirilmesi ile oluşturulan şehir kısa zamanda büyümüş ve gelişmiştir (Cunha 2002: 307; Yountchi 2011: 298)²⁴. İlk önce ele alınması gereken konuların başında ulaşım altyapısının oluşturulması gelmekteydi. 1920'lerin başında Duşanbe'nin en yakınındaki tren istasyonu 250 km ötedeydi (Luknitsky 1954: 148). Sovyet plancıları bu sorunu çözmek için çalışmalar başlattılar ve ilk önce Duşanbe'yi Türkmenistan ile bağlayacak Transkafkasya demiryolunu inşa ettiler (Cunha 2002: 307)²⁵. Buna ek olarak Duşanbe sınırları içinde de şehri geniş kısımlara ayıran ve etrafı yüksek ağaçlarla çevrili geniş ve düz yollar inşa edildi (Luknitsky 1954: 147). Ulaşım ağı ile doğrudan ilişkili olarak posta hizmetlerinin gelişimi için de çalışmalar başlatıldı. 1920'li ve 1930'lu yıllarda postanın Moskova'dan Duşanbe'ye ulaşabilmesi 10 ila 20 gün arasında gerçekleşirken Duşanbe'den Tacikistan'ın diğer bölgelerine de ek olarak 15-20 gün gerekmektedir (Kassymbekova 2013: 22). Süreci hızlandırmak için telgraf hatları inşa edilmeye başlandı (Whitlock 2002: 78).

Sovyet plancıları, Duşanbe'nin gelişimini hızlandırmak için ayrıca şehre elektrik şebekesi döşemeye, atölyeler, fabrikalar, hastaneler, klinikler, okullar, üniversiteler, kütüphaneler açmaya da başladılar (Harris 2006: 28)²⁶. Binalar "neoklasik" tarzda, Avrupalı yapılar olarak boy göstermeye başladı (Hiro 2007: 312)²⁷.

Ancak bu yeni yapıların oluşturulmasında şehrin coğrafi özellikleri ile yeni dönemin getireceği değişiklikleri harmanlama çabası ön plana çıkmıştır. Şehrin merkezinde parlamento binası ve diğer idari binalar yer almıştır (Luknitsky 1954: 149; Harris 2006: 27). Merkezin biraz kuzeyinde üniversiteler ve diğer bilim kurumlarının yer alması öngörülmüş; havanın daha temiz ve sağlıklı olduğu yukarı kısımlarda, dağların eteklerine hastaneler, tıp fakülteleri, ziraat fakülteleri ve botanik bahçesi kurulması planlanmıştır (Luknitsky 1954: 149). Son olarak, şehrin güney kısmı endüstri bölgesi olarak düşünülmüş ve kara ile deniz yollarının buradan geçmesi öngörülmüştür. Buna göre et paketleme tesisi, konserve meyve fabrikası ve pamuk kombinesinin bu bölgede yer alması planlanmıştır (Luknitsky 1954: 148).

7.1.2.2 Sovyet Döneminde Ekonomik Dönüşüm ve Duşanbe

Sovyet döneminde Duşanbe'de gerçekleşen en önemli dönüşümlerin başında, ekonomide yaşanan gelişmeler gelmektedir. Bu gelişmeler, Sovyet yöneticileri açısından

23 Harvey Sicherman ve Colleen O'Dea "Chapter 6: Cities and Communities" History Reference Center, 2006, <http://ehis.ebscohost.com> (21 Aralık 2013).

24 Bu yerleşim birimlerinin en büyüğü Dyuşambe idi (AnaBritanica Genel Kültür Ansiklopedisi, Cilt: 7, İstanbul: Ana Yayıncılık A.Ş., 2004: 552).

25 Bir sonraki kısımda bu konuda daha ayrıntılı bilgi verilecektir.

26 Bu konulara ileride daha ayrıntılı olarak değinilecektir.

27 <http://www.oxfordartonline.com/subscriber/article/grove/art/T024266?> (21 Aralık 2013)

en öncelikli konulardan biri olarak görünen ulaşım ağının oluşturulması sonrasında ivme kazanmış ve genelde tüm Tacikistan'ın, özelde de Duşanbe'nin dönüşümünü doğrudan etkilemiştir. 1924 yılında tüm Tacikistan'daki araba sayısının yalnızca iki olduğu göz önüne alındığında (Whitlock 2002: 78), Sovyet planlayıcılarının ulaşım ağı oluşturulmasına neden öncelik tanımış oldukları daha iyi anlaşılabilir. Duşanbe'nin yeni cumhuriyetin başkenti olarak önemli bir ulaşım noktası olmasına karar verilmiş ve bu amaçla kara ile hava taşımacılığının geliştirilmesi amaçlanmıştır. Kara taşımacılığı ile ilgili en önemli adım, 1926 yılında yapımına başlanan Duşanbe-Termez demiryolu olmuştur (Akiner 2001: 17). Şehri, Orta Asya'nın en önemli bölgelerinden biri olan Hocend'e bağlayan bu demiryolu, Transkafkasya demiryolundan ayrılan bir hat olarak planlanmış ve 1929 yılında Duşanbe'ye ulaşmıştır (Matley 1994b: 345-346; Whittell 1993: 198).

Demiryollarına ek olarak kara yollarına da önem verilmiş ve 1937 yılında Duşanbe'yi Gorno-Badahaşan Özerk Cumhuriyeti'nin başkenti Horog'a bağlayan yol tamamlanmıştır (Akiner 2001: 17). Buna ek olarak Duşanbe-Hocend, Duşanbe-Kurgantepe ve Duşanbe-Kulyab yolları da yıllar içerisinde tamamlanmış ve şehrin ulaşım açısından önemi artmıştır (Abdullaev vd. 2010: 118).

Sovyet döneminde Duşanbe hava taşımacılığı açısından da gelişmiştir. Ülkedeki sivil havacılık yapılan tek modern havaalanı Duşanbe'de inşa edilmiştir (Matley 1994b: 346; Abdullaev vd. 2010: 119). Bu havaalanında Sovyetler Birliği'nin diğer cumhuriyetlerine ve Tacikistan içinde Hocend, Kulyab ve Garm'a düzenli uçuşlar başlatılmıştır (Akiner 2001: 17).

Bir sonraki kısımda daha ayrıntılı ele alınacağı gibi 1929 yılında Tacikistan'a SSC statüsü verildiğinde, Özbekistan sınırları içerisinde yer alan Hocend bölgesi Tacikistan'a devredilmiştir. Duşanbe de dâhil Tacikistan'ın diğer şehirlerinden ya da bölgelerinden daha zengin olan Hocend'in katılımı ile Tacikistan'ın ulaşım ağı daha da genişlemiştir. Taşkent'e karayolu ile bağlı bulunan Hocend şehri, Taşkent ile Duşanbe arasında bir köprü oluşturmuştur (Whitlock 2002: 79).

Ancak Hocend'in Tacikistan'a devredilmesinin olumlu etkileri yalnızca ulaşım ağları açısından değil, ekonomik gelişim açısından da kayda değerdir. Rus egemenliğine daha önceden girmiş olan Hocend'de bulunan birkaç fabrika Tacikistan ekonomisine de katkı sağlamıştır (Whitlock 2002: 79). Ancak Sovyet yöneticileri, Duşanbe'nin ekonomik gelişimi için de çaba göstermişler ve yıllar içerisinde şehri, Tacikistan'ın endüstrisi en gelişmiş bölgesi hâline getirmişlerdir (Rakowska vd. 1970: 55). Duşanbe 1950'li yıllarda pamuk ve ipek endüstrisinin hızla geliştiği önemli bir merkeze dönüşmüş, buna ek olarak et, süt ve tütün üretiminde de önemli artışlar

yaşanmıştır.²⁸ Ancak buna ek olarak otomobil ve traktör sanayi ile metal ve inşaat endüstrileri de şehrin ekonomik gelişimine katkıda bulunmuşlardır (Rashid 2002: 1; Rashid 1994: 163; Luknitsky 1954: 153). Duşanbe yakınlarında İkinci Dünya Savaşı öncesi dönemde yapımına başlanan Varzob hidroelektrik santrali ile daha sonra ikincisi yapılan diğer santral, Duşanbe'nin önemini daha da artırmıştır (Matley 1994b: 331-333).

7.1.2.3 Sovyet Döneminde Siyasal Dönüşüm ve Duşanbe

Sovyetler Birliği uluslar politikalarının Orta Asya'da yürürlüğe girdiği 1920'li yıllar, Tacikistan genelinde ve Duşanbe özelinde oldukça önemli bir yere sahiptir²⁹. Bu yıllarda o döneme kadar Tacik tarihinin, dilinin ve kültürünün yaşadığı şehirler olarak bilinen Semerkant ve Buhara Özbekistan sınırları içerisine dâhil edilmiştir (Lewis 2008: 6). Bu iki şehrin halkının ezici çoğunluğunun Tacik olması nedeniyle bu paylaşımın Tacikistan ve Tacik halkı açısından adaletsiz olduğu vurgulanmıştır (Haugen 2003: 150). Gerçek bir başkente sahip olma şansı böylelikle Taciklerden ve Tacikistan'dan alınmıştır (Harris 2006: 123). Bu durumda Duşanbe'nin “bir teselli ödülü” olarak inşa edildiği ve geçmişin kültürel birikimini ve başarılarını yansıtmayan “steril bir modern şehir” olmanın ötesine geçemediği de belirtilmiştir (Rashid 1994: 161).

Ancak yine de Sovyet yöneticileri Duşanbe'ye, yeni oluşturulan cumhuriyetin yönetsel ve siyasi merkezi olarak özel bir önem vermişlerdir. Bu bağlamda yeni ideolojinin, yeni dönemin, yeni cumhuriyetin ve yeniden tanımlanan Tacik ulus kimliğinin en belirgin yansımaları, diğer cumhuriyetlerin başkentlerinde olduğu gibi Duşanbe'de de kendisini göstermeye başlamıştır. Aralarında parlamento binası, bakanlıklar, bürokratik kurumlar, kolluk güçleri ile istihbarat birimlerinin bulunduğu birçok devlet binası Duşanbe'de inşa edilmiştir (Harris 2006: 28; Whitlock 2002: 151).

Tüm bu çabalara rağmen, Sovyetler Birliği döneminde oluşturulmaya çalışılan ulus kimlik yaratma projesi çerçevesinde Tacikistan'ın SSC statüsüne kavuşması ve buna bağlı olarak Duşanbe'nin bir modern başkente dönüştürülmesi politikalarının ne ölçüde başarılı olduğu tartışmalıdır. Bu çerçevede belirtilmesi gereken en temel nokta, Tacikistan'da yüzyıllar boyunca korunmuş olan ve sosyal dokunun özünde yer alan “komünal” toplum yapısıdır. *Avlod* olarak bilinen akrabalık ve/veya aşiret bağları bu toplum yapısının temelini oluştururlar. Özellikle şehirlerdeki mahallelerde bir araya gelen aileler ve aşiretler, kendi içlerinde bir özyönetim modeli geliştirerek komünal bir yaşam biçimi sürdürme gelmişlerdir. Doğum, evlilik, cenaze gibi hizmetlerin tüm mahallenin katılımı ile yerine getirildiği “Aksakallar Şûrası”nın bireysel ve ailevi

28 Harvey Sicherman ve Colleen O'Dea “Chapter 6: Cities and Communities” History Reference Center, 2006, <http://ehis.ebscohost.com> (21 Aralık 2013), <http://en.wikipedia.org/wiki/Dushanbe> (21 Aralık 2013). 1/9 ve Luknitsky 1954: 153.

29 Bu politikaların içeriği, bölgede nasıl uygulandığı ve ulus kimlik yaratmadaki etkileri bu çalışmanın sınırları dışındadır. Bu konuda gerek ülkemizde gerekse dünyada zengin bir literatür oluşmuştur. Çalışmada yalnızca Duşanbe'nin başkent oluşu bağlamında ve gerek oldukça bu literatüre atıfta bulunulacaktır.

sorunları çözmek için devreye girdiği ve ihtiyacı olanlara sadaka toplandığı mahalleler, Sovyet dönemi boyunca var olmaya devam etmiştir (Freizer 2010: 305).

Tacik toplumunun en küçük ölçekli birimi olan avlodlar daha büyük ölçekte ülkenin belli bölgelerinde yaşayan aşiretlerin içinde yer almaktaydılar. Tarihleri boyunca yerleşik bir yaşam biçimini benimsemiş olan Taciklerin bu bölgelerde toplanmasının gerisinde coğrafi koşulların da büyük etkisi olmuştur. Yüksek dağlar ve bu dağların arasında yer alan vadiler değişik bölgelerdeki halkları birbirinden ayırmış ve kopuk bir biçimde yaşamalarına neden olmuştur (Akiner 2001: 7; Rashid, 2002: 88). Bu halkların lehçeleri, gelenekleri ve giysileri birbirinden farklı olarak gelişmiş ve bölgesel kimlikler “Tacik” kimliğine göre her zaman daha ön planda yer almıştır (Rashid 2002: 99; Johnson 2006: 42; Zelkina 1999: 363). Bu durum Sovyet döneminde de değişmemiş ve Tacik halkı, bölgesel kimliklerini Sovyet sistemine eklememesinin ve uyum sağlamanın değişik yöntemlerini geliştirmiştir (Akbarzadeh 1997: 162-163). Gerek yeni siyasal sistemin özümsemesinde, gerekse yeni ekonomik politikaların uygulanmasında aşiret bağları ve bölgesel kimlikler olabildiğince korunmuştur. Bu bağlamda örneğin aynı mahallenin sakinleri, aynı kolektif çiftlik (*kolhoz*) içinde çalışmaya başlamışlardır (Freizer 2010: 306; Rashid 2002: 42).

Ancak bu konunun önemi, Sovyet döneminde Duşanbe'nin bir başkent olarak dönüşümü bağlamında ele alındığında daha da artmaktadır. Tacikistan'ın tarihi boyunca ön plana çıkmış olan bölgeleri, Sovyet döneminde de varlıklarını korumuşlardır. Bu bölgeler Hocend, Kurgantepe, Kulyab ve Gorno-Badahşan'dır (Abazov 2003: 60; Roy 2000: 113). Hocend bölgesi, Sovyet döneminde Leninabad olarak adlandırılmış olsa da bugün daha çok Soğd diye bilinmektedir. Hocend, Sovyet dönemi boyunca gerek ekonomide, gerek siyasette en önemli bölge olarak ön plana çıkmıştır. Daha kozmopolit bir nüfusa ve daha gelişmiş bir endüstriye sahip olan Hocend³⁰, Tacik Komünist Partisi içerisinde de ağırlıklı olarak temsil edilmekteydi (Rashid 1998: 161-162; Nunn vd. 1999: 61). Hocend, güneydeki Kulyab bölgesi ile işbirliğine girmiş ve güvenlik güçlerinin çoğu bu bölgeden istihdam edilmiştir (Pomfret 2006: 62). Bu durum Kurgantepe ve Gorno-Badahşan bölgelerinin dışlanmasına, ihmal edilmesine ve geri kalmasına neden olduğu için ülkede büyük bir gerilim yaratmıştır (Akbarzadeh 1997: 163). Tüm bu farklılıklar ve ayrışmalar Tacikistan'da bugün de popüler olan bir atasözünde ifadesini bulmaktadır: “Leninabad yönetir, Kulyab korur, Kurgantepe eker, Pamir dans eder” (Akbarzadeh 1997: 163; Sehring 2009: 89).

Bölgeler arasındaki bu farklılıkların sürmesi ve Tacikistan halkının temel kimliğinin geldiği bölge ile biçimlendiği göz önüne alındığında Sovyet sonrası dönemde oraya çıkan iç savaşın nedenleri daha iyi anlaşılabilir. Sovyetler Birliği'nin dağılması ve merkezî otoritenin sona ermesi ile beraber bölgesel farklılıklar iyice

30 İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Tacikistan'ın ulusal gelirinin % 65'i Hocend tarafından üretilmekteydi (Akbarzadeh 1997: 163).

açığa çıkmıştır. Siyasal elitler, bölgesel çıkarların ön plana konduğu bir siyaset izlemeye başlamışlar ve bu durum, Tacikistan devlet başkanı Nabiyev'in konumunu zayıflatmıştır. Nabiyev'e destek büyük ölçüde Hocend ve Kulyab'daki aşiretlerden gelmiş, buna karşılık Kurgantepe, Gorno-Badahşan ve Garm bölgeleri muhalefetin belkemiğini oluşturmuşlardır (Goldman 2009: 89; Bliss 2013: 94).

Tüm bu genel çerçeve içinde Duşanbe'nin ülkenin tarihsel, coğrafi, sosyal ve kültürel dokusu içerisinde belirgin bir yere sahip olup olmadığı tartışmalıdır. Başkent olarak Rus/Slav azınlık tarafından geliştirilmiş olan ve yeni dönemi ve yeni ülkeyi temsil etmesi amaçlanan Duşanbe'nin, ülkenin dört ana bölgesi arasında nerede durduğu çok net değildir. Ülkenin yönetsel merkezi olan Duşanbe, başkent olmanın avantaj ve olanaklarından yararlanmış olsa bile, ülkenin diğer bölgeleri ile karşılaştırıldığında adeta bir fanus içerisine konulmuş yapay bir kent izlenimi vermektedir.

7.1.2.4 Sovyet Döneminde Sosyal Dönüşüm ve Duşanbe

Sovyet yöneticileri açısından Duşanbe yalnızca siyasal/ideolojik nedenlerden ötürü önem taşımamaktaydı. Duşanbe, Tacikistan'ın başkenti olarak değil, eğitim, bilim, sanat, kültür ve eğlencenin merkezi olarak da geliştirilmeli ve tüm cumhuriyet için öncü rol oynamalıydı. Bu bağlamda ilk yıllardan itibaren Duşanbe'de çeşitli eğitim ve bilim kurumlarının açılmasına öncelik verildi. Bu kurumlar arasında en önemlileri şunlardır³¹: Pedagoji Yüksek Okulu (1926), Devlet Pedagoji Enstitüsü (1931), Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi'nin Tacik Şubesi (1932),³² Tarım Enstitüsü (1934), Tacik Tıp Enstitüsü (1939), Pedagoji Enstitüsü (1941), Tacik Devlet Üniversitesi (1948), Tacik Bilimler Akademisi (1951), Tacik Politeknik Enstitüsü (1956) ve Oryantal El Yazmaları Bölümü (1970)³³.

Tüm bu kurumlara ek olarak Duşanbe'de pek çok ilk ve orta dereceli okul ile İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde liseler de açılmaya başlandı. Özellikle tıp, eğitim, tarım ve fabrika işçiliği alanlarında eğitim verecek olan meslek yüksek okulları (*technikum*) ile üniversiteler de zaman içerisinde çoğalmaya başladılar. Bazı kaynaklar Duşanbe'deki üniversite eğitim kalitesinin İkinci Dünya Savaşı sırasında buraya başka birlik cumhuriyetlerinden gelen eğitilmiş sığınmacılar sayesinde giderek yükseldiğini belirtmişlerdir (Harris 2006: 28). Bu durumun özellikle tıp fakülteleri için böyle olduğu da kimi durumlarda vurgulanmıştır (Reeves 2007: 294).

Yukarıda belirtilen alanlar dışındaki diğer bazı meslek kurumlarının sayısı da Duşanbe'de yıllar içerisinde artmıştır. Bu kurumların başında değişik bilim ve sanat dallarında eğitim veren enstitüler (politeknik enstitüleri) ile nakış atölyeleri de gelmektedir (Cunha 2002; 75; Luknitsky 1954).³⁴

31 Bu liste şu kaynaklardan derlenmiştir: Abdullaev vd. 2010; Kemper 2011; Akiner 2001; Whitlock 2002.

32 Bu şubenin jeoloji, botanik, zooloji, parazitoloji, tarih, dil ve edebiyat bölümleri vardı (Abdullaev vd. 2010: 44).

33 Tacik Bilimler Akademisi'ne bağlı olarak açılmıştır.

34 Ayrıca bkz. Britannica, Volume: 4, USA: Encyclopaedia Britannica, 1993, s. 298.

Daha önce vurgulandığı gibi Sovyet döneminde Duşanbe'deki sosyal dönüşümün önemli bir başka unsuru da şehrin bir sanat, kültür ve eğlence merkezi olarak geliştirilmesiydi. 1920'lerin sonu ile 1930'ların başından itibaren Duşanbe, modern Tacik sanatının merkezi olmaya başladı. 1933 yılında şehirde kurulan Sanatçılar Birliği, Sanat Okulu ve Behzad Sanat Müzesi bu konuda önemli adımlar olmuştur (Abdullaev vd. 2010: 67). Bu dönemden itibaren Duşanbe, Orta Asya bölgesinin edebiyat ve sanat çevrelerinden diğer aydınların da geldiği ve yerleştiği önemli bir şehir haline gelmiştir (Allworth 1994a: 358).

Kültür ve sanatın gelişmesi adına Sovyet yöneticilerinin önemli bulduğu konuların başında radyo ve televizyon istasyonlarının kurulması ile Tacikçe ve Rusça yayınlanacak olan gazeteler, dergiler ve kitapların basımına başlanması olmuştur (Harris 2006: 28). 1925 yılında ilk Tacik gazetesi olan *Eid-i Tacik* (Tacik Bayramı), Duşanbe'nin en gelişmiş caddelerinden biri olacak olan Lenin Caddesi'nde at üzerinde dağıtılmaya başlanmıştır (Whitlock 2002: 78). Benzer şekilde halk kütüphaneleri ile müzelerin oluşturulmasına da önem verilmiştir. Bu dönemde temelleri atılan Firdevsi Devlet Kütüphanesi bugün de Duşanbe'nin en önemli kütüphanelerinden biridir. Bunlara ek olarak sinema ve tiyatro sanatının tanıtımı ve yaygınlaşması için de projeler geliştirilmiştir. Taciklerin gündelik yaşamı ile ilgili ilk belgesel film Duşanbe'de çekilmiştir. Filmde pazarda üzüm ve kavun satan adamlar, bir ata nal takan bir nalbant ve sadaka isteyen bir yoksulun yanı sıra Batılı tarzda kısa tişört ve dar pantolon giyen bir genç adam da görüntülenmiştir (Whitlock 2002: 78). Sonraki yıllarda Stalinabad Sinema Stüdyosu'nun kurulmasıyla sinema sanatı giderek yaygınlaşmıştır (Luknitsky 1954: 158).

1929 yılında o tarihe kadar hiç tiyatrosu olmayan Tacikistan'da ilk kez bir drama trupu organize edilmiştir. Tacik köylüleri için bir tür kültür merkezi ve pansiyon görevi gören halkevi tarzı bir binada düzenlenen bu trupun sahnelenmesinden dört yıl sonra bu defa bir de müzikal trup düzenlenen Duşanbe'de, ilerideki yıllarda Lakhuti Devlet Tiyatrosu'nun oluşturulmasıyla tiyatro sanatı da yaygınlaşmaya başlamıştır (Luknitsky 1954: 155). Duşanbe'de düzenli olarak oyunlar sergileyen bu iki tiyatro, bugün de ilgi çeken kültür merkezleri olmaya devam etmektedir (Rakowska vd. 1970: 223; Cunha 2002: 308).

Sovyet yöneticileri tarafından müzik ve dansa da büyük önem verilmiştir. Bu konuda atılmış en belirgin adımlardan biri 1939 yılında Duşanbe'de Opera ve Bale Tiyatrosu'nun inşa edilmesidir. Hem kadın hem erkek sanatçıların sahnede yer aldığı bu tiyatrodaki pek çok eser sergilenmiştir. Tacik balerin Malika Sabirova'nın uluslararası bir bale yarışmasında altın madalya alması, tüm Tacikistan için bir sevinç kaynağı olmuştur (Hiro 2007: 56).

Tacikistan'da klasik müziğin gelişimine katkıda bulunmak için 1938 yılında Tacik Filarmoni Orkestrası kurulmuştur (Akiner 2001: 17). Ancak Tacik ulusal müziğinin gelişimine de önem veren Sovyet yöneticileri, Tacik Şarkı ve Dans Topluluğu, Kadın Rübap Topluluğu ve Halk Çalgıları Orkestrası'nın kurulmasına da destek vermişlerdir (Luknitsky 1954: 156).

Daha önce de vurgulandığı gibi eğitim, bilim, kültür ve sanata ek olarak Duşanbe'nin bir eğlence merkezi olması da öngörülmüştür. Bu amaçla yıllar içinde şehirde pek çok kafe ve lokantalar açılmış ve parklar oluşturulmuştur. Ancak Duşanbe'nin bu alanda en çok ilgi çeken yerlerinin başında Duşanbe Hayvanat Bahçesi ile şehrin iki botanik bahçesi gelmektedir. Duşanbe Hayvanat Bahçesi şehrin merkezine inşa edilmiştir. 1960'lı yılların başında ziyaretçilere açılan bu mekânda kobra yılanı, çöl kertenkelesi, leopar, kızıl geyik, hipopotam ve kanguru gibi pek çok hayvan barındırılmaktadır (Whitlock 2002: 102). Öte yandan Duşanbe'nin ilk botanik bahçesi, 1933 yılında Konstantin Redlich adındaki bir Alman bilim adamı tarafından oluşturulmuştur. Her kıtadan pek çok bitki örneğinin yer aldığı bu bahçede seralar içerisinde muhafaza edilen kahve bitkileri ve muz ağaçları bile vardı (Whitlock 2002: 100). Şehrin kuzeyinde yer alan ve 34 hektarlık bir alana yayılmış olan bu eski bahçe, bugün Tacikistan Bilimler Akademisi tarafından işletilmekte olup, 2.190 farklı çeşit ağaca ve fundalığa sahiptir. 1956 yılında kurulan diğer botanik bahçesi ise şehrin batı kısmında yer almaktadır ve Tacikistan Devlet Üniversitesi bünyesindedir. 53 hektarlık bir alana yayılmış olan bu bahçede 38 farklı ağaç ve fundalık vardır.³⁵

Sovyetler Birliği zamanında uygulamaya konan ve Tacikistan geneli ile Duşanbe özelinde sosyal dönüşümü amaçlayan bu politikaların önemli bir sonucu da başkentteki demografik değişim olmuştur. 1920'li ve 1930'lu yıllardan itibaren Duşanbe'deki işgücü oranlarında oldukça düzensiz sayılabilecek iniş çıkışlar yaşanmış, bu durum şehrin demografik yapısında önemli değişikliklere yol açmıştır. Öncelikle Duşanbe'nin başkent olması sonucu Tacikistan'ın dağlık bölgelerinden buraya göçler başlamıştır. Buna ek olarak, Kafkasya bölgesi ile Slav cumhuriyetleri gibi Sovyetler Birliği'nin diğer cumhuriyetlerinden de Duşanbe'ye gelenler olmuştur (Rakowska vd. 1970: 47). Semerkant ve Buhara'nın Özbekistan'a dâhil edilmesinin ardından da binlerce Tacik, Duşanbe'ye göç etmiştir (Hyman 1996c: 59).

Ancak Duşanbe'deki nüfusun demografik dağılımına en büyük etki, Rusların ve diğer Slav halklarının Tacikistan'a gelmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Çok büyük bir çoğunluğu başkente yerleşen bu halkların varlığı, Duşanbe'nin "gerçek bir Slav şehri" olarak anılması sonucunu doğurmuştur (Harris 2006: 123). Slav halklarının

35 Ancak Sovyet döneminde temelleri atılmış olan bu sosyal dönüşüm projeleri, Sovyet sonrası dönemde ortaya çıkan siyasal ve ekonomik çalkantılar nedeniyle finansman bulmak açısından büyük zarar görmüştür. Harvey Sicherman ve Colleen O'Dea "Chapter 6: Cities and Communities" History Reference Center, 2006, <http://ehis.ebscohost.com> (21 Aralık 2013).

Duşanbe'ye gelmelerinin, tıpkı diğer birlik cumhuriyetlerinde olduğu gibi, siyasal ve ekonomik nedenleri vardı. Yeni bir ideoloji ile kurulmuş ülkenin siyasal sistemini oturtmak için gerekli olan yönetici kadrolara, bürokratlara, idarecilere olan ihtiyacın yerel halk tarafından karşılanmasının olanaksız olduğu bu dönemde Rusların bölgeye gelmesi kaçınılmazdı. 1925 yılında Duşanbe'deki siyasal kadronun %73'ünün Slavlardan oluştuğu belirtilmiştir (Kassymbekova 2013: 20). Öte yandan Tacikistan'ın altyapısının oluşturulması ve ekonomik, siyasal, sosyal dönüşümün gerçekleşebilmesi açısından da teknik bilgi ile donatılmış ve işinin uzmanı olan kadrolara ihtiyaç vardı. Yerel halkın bu konudaki yetersizliği göz önüne alındığında özellikle mühendislik, endüstri ve tıp gibi alanlarda çalışmak üzere Slav halklar Orta Asya'nın diğer şehirleri gibi Duşanbe'ye de göç etmeye başlamışlardır (Harris 2006: 28-29). 1926 yılında tüm Tacikistan'da 5.600 olan Rus/Slav nüfus 1959'da 262.600'e, 1979'da 400.000'e ulaşmıştır (Akiner 2001: 23). Pek çoğu Duşanbe'ye yerleşen bu kişilerin bir kısmı da kuzeydeki bazı endüstriyel merkezlerde çalışmak üzere Tacikistan'a gelmişlerdi. Duşanbe özelinde 1970 yılında Rus/Slav halkların nüfusu 171.900, yerli halkın nüfusu ise 136.600 kadardı (Allworth 1994b: 532)³⁶. Ancak 1990 yılına gelindiğinde bu oran farklılık göstermiş ve o dönemde yaklaşık 600.000 olan Duşanbe nüfusunun %55'i Tacik, %23'ü Özbek ve %11'i Rus olarak belirlenmiştir (Whittell 1993: 198).

Ana hatları ile özetlenmeye çalışılan bu göçler Duşanbe nüfusunun hızla artması sonucunu doğurmuştur (Matley 1994a: 95). 1920 yılında 3.000 olan Duşanbe nüfusu³⁷, 1926 nüfus sayımında 5.000 olarak kaydedilmiştir (Matley 1994a: 98). Bu sayı 1939'da 83.000'e (Harris 2004: 13), 1959'da 224.000'e (Matley 1994a: 98), 1982'de 500.000'e (Akiner 2001: 13) ulaşmış, 1990'ların başında ise 600.000'in üzerine çıkmıştır (Rashid 1994: 163).³⁸

Sovyet döneminde Duşanbe'nin dönüşümü genel olarak incelendiğinde şehrin pek çok açıdan Sovyet yöneticilerinin öncelikleri doğrultusunda bambaşka bir biçimde inşa edildiği açıktır. Siyasal gücün, kültür, sanat ve eğlencenin, daha kozmopolit (daha "Sovyet") bir sosyal dokunun merkezi olan şehir, ekonomik olarak da önemli ölçüde gelişmiştir (Akiner 2001: 18-19). Ancak yine de bazı kaynaklar bu dönüşümün sınırlılıklarına da işaret etmektedir. Örneğin Tacikistan'ın gerçek ekonomik ve siyasal merkezinin Hocend olduğu ve Duşanbe'nin bu şehrin gölgesinde kaldığı belirtilmiştir (Jonson 1998: 4). Duşanbe'nin "kozmpolit" yapısına ilişkin olarak ise Slav halklarla Taciklerin birbiri ile sosyal ve kültürel anlamda etkin bir iletişim içinde olmadığı, iş ortamı dışında sosyal ilişkilerin kurulmadığı ve şehirdeki Slav ve yerli halkın farklı

36 Bazı kaynaklarda Taşkent, Alma-Ata ve Frunze gibi diğer Orta Asya başkentlerindeki durumun Duşanbe için de geçerli olduğu ve tüm bu şehirlerde yerel halkın daima azınlıkta kaldığı belirtilmiştir (Roy 2000: ix).

37 Harvey Sicherman ve Colleen O'Dea "Chapter 6: Cities and Communities" History Reference Center, 2006, <http://ehis.ebscohost.com> (21 Aralık 2013).

38 1926-1939 yılları arasında şehrin nüfusu % 1000 kadar artmış (Collier's Encyclopedia, Volume: 8; USA: The Crowell-Collier Publishing, 1965, s. 441.1924-1966 arasında ise 50 katına çıkmıştır (Rakowska vd.1970: 47).

yerleşim birimlerinde ayrı ayrı hayatlar yaşadığı bilinmektedir (Rakowska vd. 1970: 27). Sovyet ideolojisinin ne ölçüde yerli halk arasında kabul gördüğü de ayrı bir tartışma konusudur. 1951 yılındaki bir gazete haberine göre Duşanbe'nin en büyük kütüphanesinde Das Kapital'in tek bir kopyası bulunmamaktaydı (Whitlock 2002: 112).

Çalışmanın bir sonraki kısmında 1991 yılı sonrasında Duşanbe'de yaşanan değişiklikler incelenecektir. Bu bağlamda Sovyet döneminin yeni döneme etkileri ve kırılma noktaları ile Sovyet yöneticilerinin uyguladığı dönüşüm politikalarının Duşanbe'de ne ölçüde kalıcı olduğu da ele alınacaktır.

7.2 Sovyet Sonrası Dönemde Duşanbe

Bu kısımda Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Tacikistan'da yaşanan genel dönüşümün Duşanbe'ye yansımaları üç ana başlık altında incelenecektir: 1) Siyasal yapıdaki dönüşümler 2) Sosyo-ekonomik yapıdaki dönüşümler 3) Sosyo-mekânsal ve sosyo-kültürel yapıdaki dönüşümler. Bu üç alandaki gelişmeler hem Sovyet döneminden izler taşımakta hem de bağımsızlık sonrası dönemin kendine özgü koşullarında Duşanbe'ye etki etmektedir.

7.2.1 Siyasal Yapıdaki Dönüşümler

Sovyet sonrası dönemde siyasal yapıdaki dönüşümlerin daha iyi anlaşılabilmesi için Duşanbe'nin 1980'li yılların sonlarından itibaren ülke genelinde yaşanan siyasal gelişmelerin ve olayların merkezinde olduğunun vurgulanması gerekmektedir. Bu çerçevede öne çıkan ilk olay 24 Şubat 1989 tarihinde meydana gelmiştir. Duşanbe'nin en merkezi ve işlek caddesi olan Prospekt Lenina'da toplanan ve çoğunluğu şehrin en saygın aydınlarından oluşan yüzlerce gösterici, sabah erken saatlerde cadde üzerindeki en büyük Lenin heykeli altında toplanmaya başlamıştır. Tacikistan'da tabandan gelen ilk gösteri olma özelliği taşıyan bu toplantıda Tacik SSC'nin resmî dilinin Rusça değil, Tacikçe olması talebi dile getirilmiştir (Whitlock 2002: 136-137). Barışçıl bir biçimde sonuçlanan gösteriden tam bir yıl sonra yine Duşanbe'de Şubat 1990 ayaklanması olarak bilinen bir başka olay gerçekleşmiştir. 11 Şubat günü başlayan bu protesto gösterisi, ülkede o güne dek görülmemiş bir hızla yayılmış ve halk arasında büyük korku ve tedirginlik yaratmıştır (Whitlock 2002: 147). Olayın çıkışını tetikleyen etken o sıralarda yaşanmakta olan Azeri-Ermeni çatışmasından kaçıp Duşanbe'ye sığınmak isteyen binlerce Ermeni'nin şehre getirileceği ve kendilerine ev verileceği yolunda ortaya atılan asılsız söylenti olmuştur (Atkin 1997: 284). Bu söylentiye göre kendilerine ev verilmesi için uzun bir süredir bekleme listesinde olan Taciklerin durumu göz önüne alınmadan Ermeni sığınmacılara öncelik tanınacak ve kendilerine iş de verilecektir (Akiner 2001: 28; Kort 2004: 69). Şehirdeki ev sayısının, talebin çok altında olması, bu söylentinin kısa sürede şiddetli bir ayaklanmaya dönüşmesinin ana nedeni olmuştur (Whitlock 2002: 47). Çoğunluğu gençlerden oluşan yaklaşık 5.000 kişilik bir kalabalık, çok kısa bir sürede Prospekt Lenina üzerinde bulunan

Komünist Partisi Merkez Binası önünde toplanmış ve gün boyu protestolarını sürdürmüşlerdir. Benzer bir kalabalık ertesi gün de aynı yerde toplanınca güvenlik güçleri kalabalığı ateş açarak dağıtmışlardır (Whitlock 2002: 1148). 16 Şubat'ta ancak 5.000 asker tarafından kontrol altına alınan olaylar sonucu resmî açıklamalara göre 20'den fazla insan hayatını kaybetmiş ve sayıları 600-800 arasında değişen gösterici ise yaralanmıştır (Akiner 2001: 28; Atkin 1997: 284; Kort 2004: 69).

Ağustos 1991'de Sovyetler Birliği devlet başkanı Mihail Gorbaçov'a yönelik darbe girişimi Duşanbe'de de yankı bulmuş ve Tacik Komünist Partisi lideri Kahhar Mahkamov'un darbeye destek vermesini protesto etmek için gösteriler düzenlenmiştir (Atkin 1997: 285). Eylül ayında Tacik Komünist Partisi'nin üst düzey yöneticilerinin katı tutumu ile bilinen Rahman Nabiyev'i ülkenin yeni devlet başkanı olarak belirlemesi Duşanbe'de bir başka protesto dalgasını başlatmıştır. On binlerce insanın 21 Eylül tarihinde Prospekt Lenina üzerinde bulunan Lenin Meydanı'nda toplanması ile başlayan bu protesto ile ilgili olarak üç önemli noktanın vurgulanmasında yarar vardır. Bunlardan birincisi meydanın adının Ozodi (Özgürlük) Meydanı olarak değiştirilmesi olmuştur (Rashid 2002: 99). Bu değişiklik, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından giderek daha sıklıkla görülecek olan yeniden adlandırma furiasının da ilk göstergesi olması bakımından önemlidir. İkinci nokta, yine bu gösteriler sırasında meydana bulunan dev Lenin heykelinin yakınına getirilen bir vincin heykelin boynuna bağlanan ipi gün boyunca ileri geri çektiğirmesi sonucu heykelin devriliş kırılmasıdır. Meydandaki bu heykel, tüm Orta Asya bölgesinde devrilen ilk Lenin heykeli olmuştur (Whitlock 2002: 152). Üçüncü önemli nokta ise 21 Eylül gösterilerine sadece Duşanbe'den değil, Tacikistan'ın değişik bölgelerinden ve farklı sosyal kesimlerden pek çok sayıda insanın katılmış olmasıdır (Whitlock 2002: 151). Ancak bu ortak tavır Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra sadece kısa bir süre için korunmuş ve ülke 1992 yılında kanlı bir iç savaşa sürüklenmiştir. İç savaşın ortaya çıkışı ve beş yıl boyunca izlediği değişik aşamalarda da Duşanbe'nin "merkez üssü" olduğu dile getirilmiştir (Jonson 2006: 43). 1992 baharında hükümet yanlısı ve hükümet karşıtı güçler, aralarındaki sürtüşmeyi daha da belirgin hale getiren etnik, dinsel ve bölgesel ayrışmalar sonucu Duşanbe'de çatışmış ve iç savaşı başlatmışlardır (Kort 2004: 167; Cunha 2002: 308). İç savaşı başlatan en önemli etken bu ayrışmaların yarattığı gerginliğin başkente taşınması ve orada patlak vermesi olmuştur (Roy 2000: 140). İç savaşı tetikleyen olayların ilki Nabiyev karşıtı göstericilerin Nabiyev'in Başkanlık Sarayının bulunduğu Shahidon Meydanı'nda toplanması ile başlamıştır (Whitlock 2002: 162). Toplumun değişik katmanlarından gelen bu insanların ortak noktası, Nabiyev'in istifasını istemeleri, Rus karşıtı bir tutuma sahip olmaları ve dinsel öğeleri ön plana çıkarmalarıydı (Atkin 1997: 289; Akiner 2001: 36). Shaidon Meydanı'nda toplanan bu kişiler Garm, Karategin, Kurgantepe ve Pamir bölgelerinden başkente gelmişlerdi (Roy 2000: 140). Aralıksız 50 gün kadar devam eden bu gösteriler, Nabiyev hükümetini giderek tedirgin etmiş ve önlem almaya zorlamıştır (Heathershaw 2009: 27). Shaidon Meydanı'nın yalnızca

iki kilometre kadar uzağında bulunan Ozodi Meydanı'nda kendisine bağlı kesimlerin katılacağı alternatif bir gösteri düzenleyen Nabiyev, kısa sürede meydana 5-6 bin kişilik bir kalabalık toplamayı başarmıştır. Kulyab, Hocend, Hisar, Tursunzade gibi bölgelerden Nabiyev'i desteklemeleri için otobüslerle başkente getirilen bu göstericiler arasında Özbekler de bulunmaktaydı (Whitlock 2002: 161; Roy 2000: 140). 1 Mayıs günü Nabiyev'i korumakla görevli Ulusal Muhafız Alayı'na mensup görevlilerin Ozodi Meydanındaki hükümet yanlısı gruplara yaklaşık 1.700 adet Kalaşnikof silah dağıtması, gerginliği tırmandıran çok önemli bir etken olmuştur. Shaidon Meydanı'ndaki göstericiler bu silahların üç gün içinde geri alınmasını talep etseler bile bu istekleri yerine getirilmemiş ve başkan Nabiyev, 3 Mayıs günü yayınladığı bir kararname ile Sahidon Meydanı'ndaki göstericilerin eve gitmesi emrini vermiştir (Whitlock 2002: 162). Meydanı terk etmeyi reddeden göstericilerle Nabiyev yanlısı güçler arasındaki gerginlik giderek artmış ve bu gerginlik birkaç kişinin ölümü ile sonuçlanmıştır. 10 Mayıs 1992 tarihinde göstericilerle güvenlik güçleri arasında yaşanan çatışma sonucuya 8 gösterici ölmüş 11'i ise yaralanmıştı (Atkin 1997: 290). İç savaşın bu ilk aşamalarında olaylar çok fazla kontrolden çıkmadan önlenebilmiş, bir Ulusal Uzlaşma Hükümeti kurulmuş ve çatışmalar bir süreliğine de olsa kesilmişti. Ancak bu hükümet ne Duşanbe'de huzur ve güvenliği sağlayabilmiş, ne de ülkenin güneyinde devam eden kargaşayı durdurabilmişti (Whitlock 2002: 173). 7 Eylül 1992 tarihinde Nabiyev istifa etmek durumunda kalmış olsa da Ekim ayı içinde Nabiyev yanlıları ile muhalif gruplar arasında Duşanbe'nin kontrolünü ele geçirmek için çıkan çatışmalar nedeni ile siyasal durum belirsizliğini korumaya devam etmiştir. Ancak Aralık ayında Nabiyev'e bağlı güçlerin başkenti ele geçirmesi ile iç savaşın ilk evresi sona ermiştir (Atkin 1997: 294; Pomfet 1995: 101). Yine de bu dönemde Duşanbe'de durumun tam olarak kontrol altında olmadığı da açıktır. Mafya gruplarının, suç çetelerinin ve güney bölgelerinden şehre sızan silahlı isyancıların özellikle geceleri şehrin değişik bölgelerini kontrol etmekte oldukları ve polisin çaresiz kaldığı kaydedilmiştir (Rashid 1994: 164). Yine bu dönemde yakıt sıkıntısı nedeniyle uçuşların iptal edildiği ve silahlı çetelerin yol kestiği Duşanbe'nin dış dünya ile iletişimi de kesilmişti (Rashid 1994: 164).

1993 yılında iktidarı devralan İmamali Rahman döneminde durum biraz daha kontrol altına alınmış olsa da iç savaş 1997 yılına kadar bitmemiştir. Rahman iç savaşın ilk evresinin sona ermesinin ardından ya komşu ülkelere (özellikle Afganistan'a) kaçan ya da yeraltına inen muhalif gruplarla zaman zaman şiddetlenen çatışmaları kontrol altına alabilmek amacıyla pazarlık etmek zorunda kalmıştır. 1993-1997 yılları arasında Duşanbe yine gerginliklere sahne olmuş ve şehrin kontrolünün kimin elinde olduğu Tacik siyasetini belirleyen en temel etkenlerden biri haline gelmiştir. Rahman açısından Duşanbe'yi kontrol altında tutabilmek en önemli konuların başında gelirken, muhalif güçler bu süre boyunca şehri ele geçirmeye çalışmışlardır (Lynch 2000: 165-166).

İç savaş öncesinde ve sonrasında Duşanbe, Afganistan'daki farklı grupların da ilgi odağı olan bir şehir konumundadır. Duşanbe'nin Afganistan ile bağı 1979'da Sovyet-Afgan savaşı yıllarına kadar uzanmaktadır. Sovyetler lider Leonid Brejnev, şehri bu savaşta bir üs olarak kullanmış ve binlerce Sovyet askerî Duşanbe'den geçerek Afganistan'ı işgal etmişlerdir (Whittell 1993: 198; Rashid 1994: 172). Öte yandan Afganistan'daki mücahit gruplar açısından da Duşanbe kilit bir şehir olmuştur. Savaş sırasında mücahit lider Gülbeddin Hikmetyar'ın Duşanbe'de 400 militanı olduğu öne sürülmüştür (Rashid 1994: 177). 1992 yılı sonlarına gelindiğinde ise yalnızca Afgan mücahit grupların değil, Pakistan'daki Cemaat-i İslami üyelerinin de Duşanbe'deki radikal İslamcı grupları eğitip silahlandırmakta olduğu iddia edilmiştir (Rashid 1994: 180). Tacikistan iç savaşının sona ermesinin ardından da Duşanbe'nin önemi azalmamıştır. Bu defa Taliban'a karşı savaşan ve etnik bir Tacik olan Ahmet Şah Mesud, Duşanbe'yi bir üs olarak kullanmıştır. Mesud açısından Duşanbe'nin önemi, özellikle kuzey Afganistan'daki Talokan karargahını 2000'li yılların başında elden çıkarmak zorunda kalmasının ardından artmıştır (Rashid 2002: 110)

İç savaşın sona ermesinin ardından 2000'li yılların başına gelindiğinde Duşanbe, görece daha güvenli bir şehir haline gelmiştir (Harris 2006: 86). Ancak yine de özellikle geceleri adam kaçırma, olayları, silahlı çatışmalar, suç çeteleri tarafından işlenen cinayetler ve bombalamalar süregelmiştir (Lewis 2008: 6; Kort 2004: 167).

Savaş sonrası dönemde gerçekleşen siyasal dönüşüm sürecinde Duşanbe'yi en önemli odak noktası yapan bir diğer unsur, ulus-devlet inşası ile ilgilidir. Bu dönemde Duşanbe, tıpkı diğer eski Sovyet başkentleri gibi, ulus kimliğinin yeniden yaratılmasında ve devlet inşasında kullanılabilir en stratejik mekân olarak ortaya çıkmıştır³⁹. Özellikle iç savaşın sona erdiği 1997 yılında bu yana devlet başkanı İmamali Rahman Tacikistan'ın Zerdüştlük, Aryanlık ve Samani'lere dayanan kültür ve tarihi miras üzerinden yeni bir ulusal kimlik inşa etmektedir. 1999 yılında Samani Hanedanlığının 1.100'üncü yılını kutlamak için hanedanın kurucusu İsmail Somoni'nin büyük bir heykelinin açılışını Duşanbe'de gerçekleştirmiştir. Benzer şekilde 2006 yılı "Aryan Uygurluğu Yılı" ilan edilmiş ve yıl boyunca Duşanbe'de bu konuda pek çok konferans düzenlenmiş ve kutlamalar yapılmıştır (Yountchi 2011: 228). Tacikistan'ın Sovyet sonrası dönemde ulus-devlet olarak ortaya çıkmasının da Duşanbe'ye doğrudan yansımaları olmuştur. Örneğin bağımsızlık günü kutlamaları gibi önemli siyasi yıldönümleri ve günler şehrin stadyumunda düzenlenmektedir (Roche 2010: 405). Ülkenin bağımsızlığının ilk 10 yılının kutlandığı 2001 yılında da Duşanbe ön plana çıkmıştır. Şehrin sokakları temizlenmiş ve süslenmiş, askerî

39 Sovyet sonrası dönemde Tacikistan'da ulus-devlet inşası ile ilgili ayrıntılı bir çalışma için bkz. Pınar Akçalı (2012) Tacikistan: 'Türk' Olmayan Kardeş Ülke". Ayşegül Aydıngün ve Çiğdem Balım (Der). *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri Türk Dilli Halklar - Türkiye ile İlişkileri* T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 411, 315-395.

törenler ve halkın da katıldığı kutlamalar burada gerçekleştirilmiştir (Abazov 2003: 59). Binalara bakım yapılmış, parklar ve bahçeler güzelleştirilmiş ve çiçekler ekilmiştir. Bunlara ek olarak yine bağımsızlığın şerefine pek çok yeni pop grubu konserler vermiş ve kutlamalar için gereksiz yere çok fazla para harcadığını düşünenlerin bile şehrin canlanmasından memnurluk duydukları belirtilmiştir (Whitlock 2002: 265).

Ancak Rahman yönetiminin ulus-devlet inşasına yönelik olarak başkente verdiği bu öneme benzer şekilde Duşanbe, Sovyet döneminden beri ülkenin önde gelen siyasetçileri ve aydınları açısından her zaman öncelikli olmuş bir şehirdir. Tacik siyasetçiler, Sovyetler Birliği'nin başka cumhuriyetlerinde ya da Tacik SSC'nin diğer bölgelerinde bir süre kalmış ve deneyim kazanmış olsalar bile Duşanbe'yi her zaman merkez saymışlardır (Akiner 2001: 20). Çalışmanın daha önceki kısımlarında ayrıntılı olarak aktarıldığı gibi Duşanbe, Sovyetler Birliği'nin dağılmasına yakın dönemde ve iç savaş yıllarında önemli siyasal gelişmelere sahne olmuş ve pek çok siyasal olay burada gerçekleşmiştir. Benzer şekilde ülkenin kaderinde önemli rol oynayacak olan siyasal hareketler/gruplar/partiler de Duşanbe'de ortaya çıkmıştır (Johnson 2007: 82). Örneğin 1989 yılında siyasal bir tartışma kulübü olan Ru ba Ru ("Yüz yüze") Duşanbe'de yaşayan öğrenciler ve genç aydınlar tarafından kurulmuştur (Kosach 2004: 328). Aynı yıl Tacik ulusal kimliğini canlandırmak amacıyla yine Duşanbe'deki aydınlar arasında Rastokhez (Yeniden Doğuş) hareketi ortaya çıkmıştır (Kosach 2004: 264). Tacikistan Demokratik Partisi'nin temelleri 1990 yılında yine eğitimli Duşanbeliler tarafından atılmıştır (Kosach 2004: 280-281). Gorno-Badahşan bölgesinde yaşayan Pamirlilerin talep ve isteklerini dile getirmek amacıyla oluşturulan Lal'i Badahşan örgütünün temelleri bile başkente atılmıştır (Kosach 2004: 328; Roy 2000: 139).

Duşanbe'de temellenen bu siyasal oluşumlar, Gorbaçov döneminin açıklık ve yeniden yapılanma (*glasnost* ve *perestroika*) politikaları sonucu ortaya çıkmış olsalar da Duşanbeli aydınların bu dönemki eylemleri, Tacik ulusal kimliğinin yeniden oluşturulmasının temellerini de atmıştır. Tacik kimliğinin korunması ve ulusal çıkarların gözetilmesi talepleri bu dönemde giderek daha sık dile getirilmeye başlanmıştır (Johnson 2007: 82). Bu bağlamda en öncelikli konuların başında Tacik dilinin geliştirilmesi ve Tacik SSC'nin resmî dili olması gelmekteydi. 1989 yılında bu konuda yasa çıkmasından aylar önce Duşanbeli aydınlar, bu konuyu gündeme taşımışlardı (Yountchi 2011: 365).

1991 sonrası dönemde de Duşanbe'nin aydın kesimlerinin yazılarının kimlik üzerine odaklandığı görülmektedir. Toplumu birleştirmenin, Sovyet kurumlarının yıkılması, ekonomik kriz ve yükselen dinsel kimlikler gibi etkinliklerle parçalanmış halkı bir araya getirmenin en önemli yolu Duşanbe elitleri için ulusal kimliği güçlendirmekten geçmekteydi (Capisani 2000: 165).

Bu bağlamda Tacikistan'ın diğer bölgeleri ile karşılaştırıldığında Duşanbe'deki aydın Taciklerin her zaman daha "kozmpolit" bir kimliğe sahip oldukları da vurgulanmaktadır (Akiner 2001: 20). Ülkenin en iyi üniversitesi sayılan Slovyansky Üniversitesi'ni Tacik Devlet Üniversitesi'ne tercih eden bu yüksek eğitim görmüş aydınlar mükemmel Rusça konuşmaktaydılar ve sisteme daha iyi entegre olmuşlardı (Harris 2006: 162; Hiro 2007: 312). Kırsal kesimlerde yaşayan Taciklere, tıpkı Duşanbe'de yaşayan Ruslar gibi tepeden bakan bu kesime göre kırsal alanlardan gelen halk daha eğitimsiz, daha tutucu, daha fanatik ve daha zenofobik ve ulusal kimliğinden yeterince haberdar olmayan bilinçsiz bir kesimdir (Yountchi 2011: 365-366).

Duşanbe'de yaşayan Tacik aydınlarla kırsal kesimde yaşayan halk arasındaki bu kopukluk, yerel yönetimler söz konusu olduğunda kendini daha farklı biçimde göstermektedir. Bu bağlamda ulus inşası sürecinde Duşanbe'nin ülkenin diğer bölgeleri ile ilişkisi ve yerel idari birimler arasında Duşanbe'nin nerede durduğu da irdelenmelidir.

Bu çerçevede üzerinde durulması gereken en önemli noktalardan biri, Sovyet döneminde gerçekleştirilen idari düzenlemelerin yıllar içinde Leninabad-Hocend bölgesinin ekonomik ve siyasal açıdan öne çıkması ile paralellik göstermesidir (Roy 2000: 98). Ancak Sovyet sonrası dönemde bu durum değişmeye başlamış, hem yerel idari birimlerin sınırlarının belirlenmesinde hem de bu birimlerin adlandırılmasında yeni düzenlemeler yapılmıştır. 1994 Anayasası, *rayon* ve *oblast* terimlerini "nahiye" ve "vilayet" olarak değiştirmiş ve bu sözcükler resmi terminoloji içinde yer almışlardır (Abdullaev vd. 2010: 256). Bugün Tacikistan'da beş idari bölge vardır⁴⁰. Bunlardan birincisi, ülkenin kuzeybatısında yer alan Soğd velayetidir. Soğd velayetinin sınırları içerisinde 14 nahiye yer almaktadır. İkinci bölge, ülkenin güneybatısında yer alan ve 24 nahiyeden oluşan Hatlon'dur. Hatlon bölgesi Kurgantepe ve Kulyab'ın birleştirilmesi ile oluşturulmuştur. Üçüncü bölge Gorno-Badahşan özerk vilayetidir. Ülkenin doğusunda yer alan geniş alanın tümü 7 nahiyeden oluşan bu vilayetin sınırları içindedir. Tacikistan'ın neredeyse yarısını içine alan bu bölgede nüfus yoğunluğu çok düşüktür. Dördüncü bölge "Cumhuriyetin Kontrolü Altındaki Nahiyeler" (*Nohiyahoi Tobei Jumhuri*) olarak adlandırılan özel birimdir. Ülkenin orta kısmındaki bu bölgede aralarında Karatagin, Hissar, Garm, Tavildara ve Vakş'ın da bulunduğu 13 nahiye yer almaktadır. Bu nahiyelerin her birinin yönetimi birbirinden ayrıdır ve hepsi doğrudan doğruya Duşanbe'deki merkezi hükümetin yönetimi altındadır. Doğrudan merkezi hükümetin yönetimi altına konulmuş ve her biri ayrı yönetilen bu nahiyelerin pek çoğunun iç savaş sırasında muhalefetin kaleleri olduğu düşünülürse bu özel bölgenin neden oluşturulduğu daha iyi anlaşılacaktır. Son bölge ise, yönetimi ayrı olan ve 4

40 Bu bölgelerle ilgili betimleyici bilgiler başlıca şu kaynaklardan derlenmiştir: "Country Profile: Tajikistan". Anne E. Lester (Der). *Central Asia: Background, Issues and U.S. Interests*. New York: Nova Science Publishers, Inc., 84; Abdullaev vd. 2010: 46-47 ve 256; Jonson 2006: 130

nahiyeden oluşan Duşanbe şehridir. Şehir “miri şahr” olarak adlandırılan belediye başkanı tarafından yönetilmekte olup, İsmail Somoni, Sino, Firdevsi ve Şahmansur nahiyelerinden oluşmaktadır.

Bu beş ana yerel yönetim birimi kendi içinde alt birimlere bölünmüştür. Bu alt birimlerin en önemlileri belediyelerdir (*jamoat*) 1994 yılında çıkarılan bir yerel yönetimler yasası ile oluşturulan belediyelerin başındaki kişi, o nahiyenin hükümet başkanınca atanır. Belediyelerin idari ve mali özerkliklerinin çok az, merkezi yapının ise çok güçlü olduğunu da vurgulamak gerekmektedir. Bu bağlamda yerel hükümetlerin merkezi hükümetin birer vekili olmaktan öteye geçemedikleri görülmektedir (Sehring 2009: 99).

Ancak yerel yönetim açısından ele alınması gereken en küçük ölçekli ama halkın yaşamına en doğrudan etki eden birimin mahalleler olduğunun altı çizilmelidir. Mahalleler, resmî yerel yönetim birimleri olmamakla beraber kökeni 13. yüzyıla kadar dayanan yapılardır. Bir aksakal tarafından yönetilen mahallelerde, mahalle komiteleri halkı ilgilendiren kararların alınmasında etken rol oynar. Bu bağlamda doğum, düğün ve cenaze gibi olayların düzenlenmesinde, sosyal hizmetlerin sağlanmasında, yoksullara yardım edilmesinde, sokakların temizlenmesinde mahalle yönetimi en önemli makamdır (Bliss 2013: 105; Sehring 2009: 99).

Bağımsızlıktan sonraki Tacikistan’da gayrı-resmî olarak işlevlerini sürdürmekte olan mahallelere yasal statü kazandırılmasına yönelik olarak henüz herhangi bir girişim olmasa da bu birimlerin ülkenin merkez-yerel arasındaki ilişkiyi anlamakta vazgeçilmez bir yeri olduğu da açıktır.

7.2.2 Sosyo-Ekonomik Yapıdaki Dönüşümler

1991 sonrası dönemde Tacikistan genelinde ve Duşanbe özelinde yaşanan sosyo-ekonomik dönüşümlerin anlaşılabilmesi için ülkede Sovyet döneminde uygulanan bazı politikaların vurgulanmasında yarar vardır. Daha önce de vurgulandığı gibi Tacikistan, özellikle 1929’dan sonra eğitim, sağlık ve altyapı hizmetleri açısından daha modern bir hale gelmiş, tarım ve sanayi alanında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu bağlamda özellikle pamuk üretimi, hidroelektrik santraller ve madencilik alanlarına önemli yatırımlar yapılmıştır⁴¹.

Ekonomideki bu olumlu gelişmeler başkent Duşanbe’ye de yansımış ve daha önce vurgulandığı gibi şehir Sovyet döneminde önemli ölçüde gelişmiştir.⁴² Bugün ülkenin endüstriyel üretiminin en az üçte birlik kısmının Duşanbe’den gelmekte olduğu belirtilmektedir (Yountchi 2011: 298). Şehrin en gelişmiş endüstrileri arasında giyim sektörü (tekstil, ipek, kumaş, deri bot) ve gıda sektörü (süt, tütün, şarap, unlu

41 Bu konularda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Curtis 1996; Johnson 2006; Rakowska-Harmstone 1970.

42 Bazı kaynaklarda Duşanbe’nin Hocend dışında ülkenin tek modern şehri olduğu vurgulanmaktadır (Capisani 2000: 181).

mamuller) yer almaktadır. Buna ek olarak Duşanbe’de buzdolabı, elektrik aletleri, inşaat malzemeleri, traktör parçaları ve dokuma tezgâhı üreten fabrikalar da vardır⁴³. Son zamanlarda gerçekleştirilen bazı keşifler sonucu Duşanbe çevresinde önemli doğal kaynaklara rastlanmıştır. Örneğin 2010 yılında şehrin yakınında ülkenin 50 yıllık doğalgaz ihtiyacını karşılayabilecek 60 milyar metreküplük bir rezerv bulmuştur (Laurrelle vd. 2012: 78). Buna ek olarak yine şehrin yakınında faaliyete geçecek olan bir maden yatağındaki kuartz ve kömür rezervleri ile önümüzdeki 50 yıllık dönemde alüminyum üretimine olanak sağlayacaktır (Laurrelle vd. 2012: 85). Ülkenin en önde gelen ihrac ürünlerinden birinin alüminyum olduğu göz önüne alınırsa bu durumun hem Duşanbe hem de Tacikistan için önemli bir avantaj sağladığı açıktır.

Duşanbe’nin ekonomik yapısı ile ilgili vurgulanması gereken bir diğer nokta da şehirdeki pazarlardır. Sovyet döneminden beri en ünlü iki pazarı olan Barakat pazarı ile Şahmansur pazarına ek olarak 1990’ların başından beri 20’ye yakın daha küçük pazar da ucuz fiyata yiyecek, giyim ve ev eşyası satan canlı alışveriş yerleri haline gelmiştir (Abdullaev vd. 2010: 119; Harris 2006: 34-35)⁴⁴.

Tacikistan’daki ekonomik dönüşümün temelleri Sovyet döneminde atılmış ve bu konuda olumlu gelişmeler yaşanmış olsa da Tacikistan Sovyetler Birliği’nin en yoksul cumhuriyeti olarak kalmıştır. 1991 sonrası dönemde yaşanan iç savaş, ülke ekonomisini çok daha kötü bir hâle getirmiştir. Tarım ve sanayi sektörleri savaştan büyük darbe almış, ülkenin altyapısı büyük ölçüde zarar görmüş, yoksulluk ve işsizlik artmıştır (Cunha 2002: 308; Bliss 2013: 91). Savaşın sona ermesinden sonra durum giderek daha iyiye gitse bile sorunlar tam olarak çözülmüş değildir. Eğitim ve sağlık alanlarında bazı düzelmeler olmuştur, ancak Tacikistan, hâlen dünyanın en yoksul ülkeleri arasında yer almaktadır (Bliss 2013: 89).

Bu olumsuz gidişat Duşanbe’ye de yansımış ve Sovyetler Birliği’nin dağılmasından bu yana şehir pek çok ekonomik sıkıntı ile karşı karşıya kalmıştır. Moskova’nın finansal desteğinin kesilmesi ve bağımsızlığın hemen ardından patlak veren iç savaş sonrası şehrin ekonomisi ve altyapısı harap olmuştur. 1990’ların başında Duşanbe’de faal olan 90 kadar fabrikanın yalnızca üçte biri 2000’li yılların ortalarında gelindiğinde hâlen işletilebilmekteydi⁴⁵. Buna ek olarak şehrin altyapısının savaş sırasında zarar görmesi, yeni yatırım yapılamaması ve bakım onarım masraflarının

43 Bu bilgiler şu kaynaklardan derlenmiştir: Abdullaev 2010; Harris 2006; Jonson 2006; AnaBritanica Genel Kültür Ansiklopedisi, Cilt: 7, İstanbul: Ana Yayıncılık A.Ş., 2004: 552; Cunha 2002; Brittanica, Volume: 4, USA: Encyclopaedia Britannica, 1993; “Dushanbe”, Columbia Electronic Encyclopedia, 6th Edition, September 2013, History Reference Center, <http://ehis.ebscohost.com> (21 Aralık 2013); [http://www.britannica.com/EBchecked/topic/174410/Dushanbe?](http://www.britannica.com/EBchecked/topic/174410/Dushanbe) (21 Aralık 2013).

44 Ancak Tacikistan genelinde Hocend, Kayrakkum ve Istaravşan gibi diğer şehirlerde de özellikle Çinli tüccarların ürünlerinin satıldığı Pazar yerleri de vardır (Laurrelle vd. 2012: 132).

45 Harvey Sicherman ve Colleen O’Dea, “Chapter 6: Cities and Communities” History Reference Center, 2006, <http://ehis.ebscohost.com> (21 Aralık 2013).

karşılanamaması sonucu bazı doğal felaketler de yaşanmıştır. Örneğin pompalama istasyonlarının çamurla tıkanması ve çürümesi içme suyunun kalitesini düşürmüştür. Benzer şekilde 2003 yılının Ekim ayında Duşanbe’de bir tifo salgınına yol açmıştır. Benzer şekilde 2004 Temmuzunda yağın yoğun yağmur Varzob ırmağının taşmasına ve sele neden olmuştur (Pomfret 2006: 69).

Ancak burada vurgulanması gereken bir nokta Duşanbe’nin ulaşım altyapısının Tacikistan’ın diğer şehirlerine ve bölgelerine göre daha iyi durumda olduğudur. En azından başkenti bu yerlere bağlayan kara ve demir yolları mevcuttur. Ancak bu yolların oldukça bakımsız oldukları da belirtilmelidir. Örneğin Duşanbe’yi Gorno-Badahşan’ın başkenti Horog’a bağlayan karayolu yılın büyük bir kısmı kar nedeni ile kapalıdır (Rashid 2002: 157). Duşanbe’yi ülkenin diğer en büyük şehri olan Hocend’e bağlayan yol ise dar, bakımsız, keskin virajlarla dolu ve tehlikelidir (Capisani 2000: 193). Ancak son yıllarda Çin’in Tacikistan’daki ulaşım altyapısının iyileştirilmesi konusunda önemli yatırımlar yapmakta olduğu da kaydedilmektedir. Duşanbe-Kulyab yolu ile Duşanbe-Hocend yolu üzerinde inşa edilmiş tüneller buna örnek olarak verilebilir. Duşanbe’yi Kırgızistan sınırına bağlayan yol da yine Çin tarafından yenilenmektedir (Laurelle vd. 2012: 89).

Ülke ekonomisindeki problemlerin Duşanbe’ye yansması bağlamında üzerinde durulması gereken bir diğer konu da, şehrin uyuşturucu trafiğinde önemli bir geçiş noktası olmasıdır. Tacikistan’a giren uyuşturucunun büyük bir kısmı Rusya’ya gönderilmektedir. Bu amaçla kullanılan Duşanbe-Moskova treni, Rus sınır güvenlik görevlileri ile gümrük memurlarının ana hedefi hâline gelmiştir. Adı “Eroin Ekspresi” olan bu tren uyuşturucu maddeleri en kolay ve en ucuz yoldan naklettiği için tercih edilmektedir (Hiro 2007: 351). Tacikistan içinde ise uyuşturucu trafiği iki ana hat üzerinde gerçekleşmektedir: Kulyab ve Badahşan yolu. Duşanbe, Kulyab yolu üzerinde yer almaktadır ve buraya ulaşan uyuşturucu, başkentten üç ayrı hat üzerinde yoluna devam etmektedir: Güneybatı yönünden Özbekistan’ın güneyine, kuzeyden Özbekistan’ın orta bölgelerine ve kuzeydoğu yönünden Kırgızistan’ın güneyine (Kort 2004: 87). Ekonomik sorunlarla boğuşan ve yoksulluğun çok olduğu ülkede uyuşturucu kaçakçılığı oldukça karlı bir işe dönüşmüş durumdadır. 2000’li yılların başından bu yana Duşanbe’deki uyuşturucu bağımlısı sayısı hızla artmıştır. Bu durumun en temel nedeninin kuryelere çoğu zaman ya çok düşük fiyatlarla ya da doğrudan eroinin kendisi ile ödeme yapılması olduğu belirtilmektedir (Pomfret 2006: 70). Tacik-Afgan sınırında kilogramı 2000 ABD doları olan eroin, Duşanbe’de 15.000 ABD dolarına satılmaktadır (Lewis 2008: 178). Kazanılan paranın büyük bir kısmı Rusya ve Birleşik Arap Emirlikleri’nde yatırım yapmak için kullanılsa da gerisi ülke içinde kalmaktadır. 2000’li yılların başından beri Duşanbe’nin merkezinde boy gösteren gösterişli yapıların uyuşturucu ticareti sonucu elde edilen paralar ile yapıldığı öne sürülmüştür. Bu dönemde Duşanbe’deki gayrimenkul fiyatlarının Orta Asya’nın en

zengin şehirlerinden biri olan Almatı ile boy ölçüştüğü; bunun temel nedeninin zengin iş adamlarının bu yolla para kamlarını olduğu belirtilmektedir (Lewis 2008: 179). Bu çerçevede paradoksal olarak uyuşturucu kaçakçılığının özellikle Duşanbe'deki ticaret hayatını canlandırdığı ve gelir düzeyini artırdığı belirtilmektedir (Hiro 2007: 351; Lewis 2008: 179). Bu durumun gayri resmî ortamlarda Tacik yetkililer tarafından bile itiraf edilmekte olduğu dile getirilmektedir (Kort 2004: 114).

Sovyet sonrası dönemde yaşanan tüm bu ekonomik dönüşümün Tacik halkı üzerindeki sosyal yansımaları da, ele alınması gereken önemli konuların başında gelmektedir. Bu bağlamda öncelikle hem ülkenin hem de başkentnin demografik değişimine değinmek gerekir. Duşanbe'nin nüfusu Sovyet döneminde sürekli artış göstermiştir. Ancak 1991 sonrasında şehrin demografik yapısı bağımsızlık döneminin kendine özgü koşulları ile şekillenmiştir. 1991 yılında 582.400 olduğu belirtilen Duşanbe nüfusu 2003 yılında 590.300; 2004 yılında 599.900; 2008 yılında 679.000 ve 2009 yılında 704.000 olarak kaydedilmiştir⁴⁶. 2011 yılında Duşanbe nüfusunun %83,4'ü Tacik, %9,11'i Özbek, %5,1'i Rus, %2,4'ü ise aralarında Tatar, Kırgız, Kazak ve Ukraynalıların da olduğu diğer halklardan oluşmaktadır⁴⁷. Ancak bağımsızlık sonrası dönemde başta iç savaş olmak üzere yaşanan bazı gelişmeler, şehrin demografik yapısının iki ana eksen etrafında değişmesine yol açmıştır. Bunlardan ilki başta Ruslar ve diğer Slav azınlıklar olmak üzere değişik etnik kökenden gelen halkların Duşanbe'yi (ve ülkeyi) terk etmesidir. İkinci olarak iç savaş sırasında Tacikistan'ın kırsal bölgelerinden Duşanbe'ye göç eden yerel halkın gelmesi de şehrin demografik yapısını değiştirmiştir. Her iki eksen de hem Duşanbe'nin hem de Tacikistan'ın Sovyet sonrası sosyo-ekonomik dönüşümüne etki etmişlerdir.

"Ostravechio"⁴⁸ olarak bilinen Rusların Duşanbe'yi terk etmesi ile kırsal kesimden gelen göçmenlerin şehre yerleşmesi, birbiri ile ilişkili süreçlerdir (Harris 2004: 30). Ülkeyi terk eden Ruslar, yerlerini yerel köylü halka bırakmışlardır (Harris 2006: 123). Sovyet döneminde Tacikistan'da yaşayan Rus nüfusun tüm Orta Asya bölgesinde en küçük ama en zor koşullarda yaşayan Rus azınlık olduğu belirtilmiştir (Hyman 1996b: 56). Sovyetler Birliği'nin dağılmasından önceki dönemlerden itibaren Tacikistan'daki Ruslar, kendilerini tehdit altında hissetmeye başlamışlardır. Örneğin 1979 yılının Mayıs ayında Duşanbe'de gerçekleşen bir gösteride Rusların Tacikistan'ı terk etmesi

46 Bu sayılar şu kaynaklardan derlenmiştir: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ti.html> (11 Mart 2014); AnaBritanica Genel Kültür Ansiklopedisi, Cilt: 7, İstanbul: Ana Yayıncılık A.Ş., 2004: 552; <http://en.wikipedia.org/wiki/Dushanbe> (21 Aralık 2013); Yountchi 2011: 298; Cunha 2002: 307; AnaBritanica Genel Kültür Ansiklopedisi, Cilt: 7, İstanbul: Ana Yayıncılık A.Ş., 2004: 552; "Dushanbe", Columbia Electronic Encyclopedia, 6th Edition, September 2013, History Reference Center, <http://ehis.ebscohost.com> (21 Aralık 2013); Harvey Sicherman ve Colleen O'Dea, "Chapter 6: Cities and Communities" History Reference Center, 2006, <http://ehis.ebscohost.com> (21 Aralık 2013).

47 <http://en.wikipedia.org/wiki/Dushanbe> (21 Aralık 2013); Yountchi 2011: 298.

48 Cunha 2002: 308.

istenmiştir (Warikoo 2005: 67). 1989 ve 1990 yıllarında Duşanbe’de yaşanan bazı siyasal karışıklıklar sırasında da Ruslar kendilerine yönelik olarak sergilenen bazı düşmanca tavırlardan tedirgin olmuşlardır (Hyman 1996a: 17; Atkin 1997: 297).⁴⁹ 6 Ekim 1992 tarihinde Duşanbe’de gerçekleştirilen ve Tacikistan’ın o dönemki geçici devlet başkanı Akbarşo İskandarov ile en yüksek dini otoritesi Hoca Akbar Turacanzade’nin de katıldığı bir protesto gösterisinde Rus karşıtı tutumlar sergilenmesi de bu tedirginliği iyice arttırmıştır (Warikoo 2005: 71; Goldman 2009: 95).

Ancak Rusları ülkeden asıl uzaklaştıran iç savaş olmuştur. Savaşın patlak vermesinden çok kısa bir süre sonra özel bir bölge tahsis edilmesi ve bu özel bölgenin Rusya ile bağımsız olarak ilişkiye girmesi önerisi ortaya atılmıştır (Kosach 2004: 330). Tacik yetkililerin öneriyi reddetmesinin ardından Ruslar kitleler hâlinde şehri terk etmeye başlamışlardır. Bazı kaynaklarda Rusların evlerini yok pahasına sattıkları ve Moskova’ya uçak bileti bulmak için yetkililere “yalvardıkları” bilgisi yer almaktadır (Rashid 1994: 164).⁵⁰

Bu süreç sonunda 1989 yılında yapılan son Sovyet nüfus sayımına göre 338.000 olan Rusların sayısı hızla azalmış ve 1994 yılına gelindiğinde bu sayı 70-80 bine düşmüştür. Bu kişilerin çoğunun ise göç edemeyecek kadar yaşlı ya da hasta olan Ruslar olduğu kaydedilmiştir (Atkin 1997: 298). Yalnızca 1992 yılında Tacikistan’ı terk eden Rusların sayısı 200.000’dir (Rashid 2002: 103). Bu dönemde ülkeyi yalnızca Ruslar değil aynı zamanda Ukraynalılar, Tatarlar, Almanlar ve Yahudiler de terk etmiştir (Whitlock 2002: 175; Capisani 2000: 181; Heathershaw 2009: 78). Buna ek olarak yabancı iş adamları ve diplomatlar da ülkeden ayrılmışlardır (Rashid 1994: 164).

Tacik kökenli olmayan halkların ülkeyi terk etmesi sonucu hem Duşanbe’nin hem de Tacikistan’ın ekonomisi olumsuz etkilenmiştir. Genellikle idari görevlerde ve endüstri sektöründe kalifiye elemanlar olarak çalışan bu kişilerin yokluğu iç savaşın getirdiği yıkımlarla birleşince durum giderek kötüleşmiştir (Harris 2004: 30; Capisani 2000: 184). Bazı kaynaklarda Duşanbe’de altyapıdan kaynaklanan sorunlar ortaya çıktığında insanların “bunu halledecek bir Rus bulunmadığından” yakınmaya başladıkları belirtilmiştir (Whitlock 2002: 187). Aşağıda daha ayrıntılı olarak anlatılacağı gibi Duşanbe’nin nüfusu, kırsal kesimden aldığı göç nedeniyle sayısal olarak değişmese bile kalifiye eleman açığının bulunması şehre ekonomik açıdan zarar vermiştir.

49 Ancak Rus halkın Taciklerle ilgili bu algısının kısmen kendi tutumlarından kaynaklandığı da belirtilmiştir. Duşanbe’de yaşayan Rusların Taciklere karşı son derece küstah davrandığı, günlük yaşamda onlara tepeden baktığı ve küçümsediği vurgulanmaktadır. Rusların Duşanbe sokaklarında Taciklere kimi durumlarda bağırduğu ve onları azarladığı, kimi durumlarda da “ne olup bittiğini anlayamayacak kadar cahil oldukları için” onları aldatmaya kalktıkları bazı kaynaklarda yer almaktadır (Harris 2006: 57).

50 Trenle ülkeyi terk etmek isteyen Ruslarla ilgili olarak bir başka kaynaktan ise şu ifadeler yer almaktadır: “Çoğu bu göçün temelli olduğunun farkındaydı. Sahip oldukları her şey ile beraber, mobilyalarına kadar, iki kuşak önce kendi ataları tarafından inşa edilmiş tren rayları üzerinde yola çıkmaya hazır durumda bekliyordu” (Whitlock 2002: 175).

Daha önce belirtildiği gibi Sovyet sonrası dönemde Duşanbe'nin demografik yapısına etki eden bir diğer önemli etken, şehre ülkenin diğer kesimlerinden gelen göçmenlerin varlığı olmuştur. Bazı kaynaklarda, bu göçlerin 1920 ve 1930'lu yıllarda gerçekleştirilen kolektifleştirme politikalarından bu yana Orta Asya'da gerçekleşen en büyük nüfus değişimi olduğu belirtilmiştir (Rashid 2002: 103). Tacikistan iç savaşı sonucu tüm ülkede 500.000 kişinin yerinden edildiği tahmin edilmektedir (Kort 2004: 20). Bu kişilerin 120.000'den fazlasının 1992 ve 1993 yıllarında Duşanbe'ye göç ettiği belirtilmektedir (Kort 2004: 20; Rashid 1994:180). Göçü tetikleyen olay 28 Haziran 1992 tarihinde Nabiyev yanlısı Kulyabilerin, muhalefetin kalesi olan Kurgantepe bölgesine silahlı saldırı düzenlemesi olmuştur. Saldırdan sonra güney bölgelerinden on binlerce kişi görece daha güvenli olduğu varsayılan Duşanbe'ye göç etmeye başlamıştır (Rashid 1994: 177). Güneyde çatışmalar şiddetlendikçe buradaki köyler boşalmaya ve bu köylerde yaşayan halk başkente göç etmeye devam etmiştir (Rashid 2002: 103; Rashid 1994: 179). Daha sonra Rahman'ın devlet başkanlığı döneminde Kulyab bölgesinden bir başka göçmen dalgası daha gerçekleşmiştir (Heathershaw 2009: 78)⁵¹. Duşanbe'nin belirli sokakları ve bölgelerine değişik yörelerden gelen göçmenler gruplar hâlinde yerleşmeye başlamışlardır (Heathershaw 2009: 78). Merkezî hükümet, sığınmacıların ihtiyaçlarına karşılık vermede yetersiz kalmış ve bu konuda uzmanlaşmış yardım kuruluşlarının olmayışı sorunu daha da derinleştirmiştir (Rashid 1994: 180).

Duşanbe'nin Sovyet döneminden beri şehirde yaşayan kozmopolit ve eğitimli halkı bu göçmen dalgası karşısında durumdan şikâyet etmeye başlamış ve “köy şehre geldi” diyerek göçmenleri horlamışlardır (Lewis 2008: 169). Başlangıçta “Bu köy çocukları Duşanbe'yi ellerinde tutamazlar, altı ay içinde [geldikleri yere geri] dönerler” denilse bile durum bu şekilde gelişmemiştir (Whitlock 2002: 185). “Ruslar gelmemiş olsaydı [bugün hâlâ] toz içinde yaşıyor olurduk” diyen Duşanbe'nin eğitimli kesimi, “eski usul muhafazakârlığın kalesi” olarak gördüğü kırsal kesimden gelen bu insanlarla yaşamak durumunda kalmışlardır (Whitlock 2002: 106).

7.2.3 Sosyo-Mekânsal ve Sosyo-Kültürel Yapıdaki Dönüşümler

Sovyet sonrası dönemde Duşanbe'de yaşanan ve sosyo-kültürel yapıdaki dönüşümler birbiri ile ilişkili ve birbirine paralel yürüyen süreçlerdir. Duşanbe, Tacikistan'ın en büyük şehridir (Kort 2004: 167) ve ülkede nüfusu yüz binin üzerinde olan iki şehirden biri de Duşanbe'dir⁵². Tacikistan halkının büyük bir çoğunluğu kırsal alanlarda ve oldukça uzak bölgelerde yaşamaktadır. Buradaki nüfus telefon, televizyon ve modern ev araç gereçlerine sahip değildir, hatta kimi bölgelerde halkın

51 Kendisi de Kulyab'ın Dangara köyünden olan Rahman'ın liyakate bakmadan buradan gelen hemşerilerini resmi görevlere ataması uzun yıllardan beri şehirde yaşayan pek çok Duşanbeliyi sinirlendirmiştir (Lewis 2008: 169-170).

52 Diğer şehir Hocend'dir.

yurt adı verilen geleneksel çadırlarda barındığı da kaydedilmiştir⁵³. Bu tarz bir sosyal dokunun varlığı göz önüne alındığında Duşanbe'nin, Tacikistan'ın geri kalanından oldukça farklı bir konumda olduğu açıktır. Daha önce ayrıntılı olarak açıklandığı üzere Sovyet yöneticiler, Duşanbe'yi modern bir başkent haline getirmek için belirli bir plan dâhilinde hareket etmişler ve modern tarzda geniş binalar, meydanlar, parklar, geniş caddeler inşa etmişlerdir (Yountchi 2011: 298). Şehrin merkezine özel bir önem verilmiş ve çok katlı hükümet binaları, çeşmeler, gölgeli plazalar ve çayhaneler ile hem yaya hem de bisiklet trafiğine olanak sağlayacak yollar merkezde yer almıştır. Ancak şehrin merkezinde bile deprem riski göz önüne alınarak binalar çok yüksek inşa edilmemiştir (Rashid 1994: 163; Cunha 2002: 307).

Ancak şehrin merkezinin dışında daha farklı yapılar da göze çarpmaktadır. Bunların başında *mikrorayon* tarzında inşa edilmiş olan çok katlı yüksek apartman blokları gelmektedir (Stephan 2010: 469). Daha çok toplu konut projeleri olarak planlanan bu yapıların hiçbir biçimde yerel gelenek ve kültürle uyuşmayan yapılar olduğu belirtilmektedir (Rashid 1994: 163; Cunha 2002: 307).

Bu tarz modern yapıların yanı sıra özellikle merkezden uzaklaştıkça şehrin eski mahallelerinde Sovyet öncesi dönemden kalma çamur ve kiremitten inşa edilmiş yapılar, sıkışık düzen bir biçimde varlıklarını sürdürmektedirler (Stephan 2010: 469; Rashid 1994: 163; Cunha 2002: 307). Bu yapıların başkenti etkileyen göçe bağlı olarak ortaya çıkan toplumsal dokunun çözülmesi sürecinden etkilenmediği; öte yandan eski Sovyet tipi toplu konutlara göçmenlerin yerleşmekte olduğu belirtilmiştir (Stephan 2010: 469).

İç savaş sonrası pek çok başka alanda görüldüğü gibi binalarla ilgili olarak da sıkıntılar yaşanmıştır. Örneğin 2000'li yılların başında Duşanbe'de yalnızca iki otel vardır. Sovyet döneminde inşa edilmiş bu otellerde internetin olmadığı, cep telefonlarından sinyal alınamadığı ve suyun "çamur renginde" aktığı kaydedilmiştir (Lewis 2008: 169). Sovyet sonrası dönemde ise Duşanbe çok farklı yapıların yan yana ve iç içe var olabildiği bir şehre dönüşmüştür. Duşanbe'nin kenar mahallelerinde görülen eski tip ve/veya yıpranmış yapıların yanı sıra, şehrin merkezinde, günlük yaşamda çekilen su sıkıntısına rağmen, her gün sulanan yeşil alanlar ortasında inşa edilmiş lüks ve büyük evlere rastlanmaya başlanmıştır. Buna ek olarak devlet başkanı Rahman'ın saray kompleksi de şehrin merkezinde yer almaktadır (Lewis 2008: 165).

Daha önce vurgulandığı gibi sosyo-mekânsal alanda gerçekleşen bu dönüşümün sosyo-kültürel alana da yansımaları olmuştur. Bu yansımaları iki ana başlık altında incelemek mümkündür: kimlik inşası sürecinde Duşanbe ve bağımsız devlet inşası sırasında Duşanbe. Kimlik inşası ile ilgili süreçte Duşanbe'nin oynadığı rolü daha iyi

53 Harvey Sicherman ve Colleen O'Dea, "Chapter 6: Cities and Communities" History Reference Center, 2006, <http://ehis.ebscohost.com> (21 Aralık 2013).

anlamak için Sovyet yönetiminin etkisini yitirmeye başladığı dönemden itibaren ortaya çıkmış olan bazı gelişmelere eğilmek gerekmektedir. Bu gelişmelerin şehre yansımalarını iki alanda gözlemlemek mümkündür: Ulusal kimliğe ilişkin sembollerin Duşanbe’de nerelerde ve nasıl yer aldığı ve dinsel kimliğin yükselişinde başkent’in oynadığı rol.

Ulusal kimlik ile ilgili semboller en belirgin olarak isim değişikliklerinde ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamdaki en sembolik değişikliklerden biri, şehrin en büyük caddesi olan Putovski Caddesi’nin Eylül 1991’deki gösteriler sonucunda “İsmail Samani Caddesi” olarak yeniden adlandırılmasıdır (Atkin 1993: 366)⁵⁴. Benzer şekilde Tacikistan Komünist Partisi karargâhının bulunduğu ve Duşanbe’nin en işlek caddelerinden biri olan Prospect Lenina’nın adı da “Rudaki Bulvarı” olarak değiştirilmiştir (Whitlock 2002: 153)⁵⁵.

Çadde isimlerine ek olarak Duşanbe’nin merkezinde yer alan iki ana meydanın isimleri de değiştirilmiştir. Lenin Meydanı’nın adı Ozodi (Özgürlük) Meydanı olmuştur (Akiner 2001: 36). Tacikistan Komünist Partisi Merkez Komitesi Meydanı’nın adı ise Şahidon (Şehitler) Meydanı olarak değiştirilmiştir (Akiner 2001: 36; Whitlock 2002: 148; Atkin 1997: 285).

Son olarak yeni bazı heykel ve anıtların dikilmesi ve/veya yerlerinden sökülmesi de bu bağlamda anlamlıdır. Duşanbe’nin merkezinde yer alan İsmail Samani Anıtı’na ek olarak Ozodi Meydanındaki Lenin heykeli de yerini Firdevsi’nin heykeline bırakmıştır (Rashid 1994: 164).

Dinsel kimliğin yükselişinin de Duşanbe’de bazı yansımaları olmuştur. Ancak burada belirtilmesi gereken bir nokta Sovyet döneminde de şehrin bu çerçevede önem taşımış olduğudur. Örneğin önemli bir din bilgini olan Muhammed Hindustani Rustamov (1892-1989), 1950’lerden itibaren ölümüne kadar Duşanbe’deki Mevlana Yakup Çarhi camisinde imam olarak çalışmıştır (Whitlock 2002: 92; Khalid 2007: 113; Hyman 1996b: 305). Benzer şekilde 1979 yılının Eylül ayında düzenlenen “Orta Asya, Volga ve Kafkas Müslümanlarının İslami Düşünce, Barış ve İlerlemeye Katkısı” temalı bir sempozyum da Duşanbe’de düzenlenmiştir (Yountchi 2011: 201).⁵⁶

Ancak Sovyet döneminde yaşanan en kayda değer gelişme Hoca Akbar Turacanzade’nin Tacikistan’ın en üst düzey dini otoritesi olarak Kazı Kolon pozisyonuna getirilmiş olmasıdır. Turacanzade zamanında Tacikistan’daki camilerin

54 İsmail Samani adı, eskiden ülkenin en yüksek dağı olan “Komünizm Dağı”na da verilmiştir (Kort 2004: 165). Putovski ise Tacikistan’da komünizmin zafer kazanması için aktif rol oynamış Polonya asıllı bir Çeka görevlisinin adıydı (Yountchi 2011: 366). Çeka, 1917 Bolşevik Devriminden kısa bir süre önce kurulmuş olan ve Sovyet Gizli Servisi KGB’nin öncüsü sayılan bir örgüttü.

55 Rudaki ünlü bir Tacik şairin adıdır.

56 Her ne kadar bu sempozyumda Sovyet Müslümanlarının ülkelerine olan bağlılığı dile getirilmiş olsa bile bunu dönemin koşullarının getirdiği bir zorunluluk olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır.

sayısı üç yıl içinde 17'den yaklaşık 3000'e yükselmiştir⁵⁷. Ancak Tacikistan Komünist Partisi Merkez Komitesi'ne yürüyerek beş dakika uzaklıkta olan ve Prospect Lenina üzerinde inşa edilen büyük cami ve medrese kompleksi bu çerçevede en dikkat çeken yapı olmuştur (Whitlock 2002: 143).

Sovyet döneminin sonlarına doğru Duşanbe'yi önemli kılan bir başka gelişme ise Tacik İslami Yeniden Doğuş Partisi'nin ilk Ekim 1990'da burada kurulması olmuştur (Khalid 2007: 147). Bir yıl sonra 26 Ekim 1991'de partinin ilk kongresi de yine Duşanbe'de toplanmıştır (Kosach 2004: 297). Tacikistan'ın 1990'lı yıllardaki en önemli muhalif gücünü oluşturan bu parti, iç savaş sonrası süreçte muhalefet ile iktidar arasında devam eden müzakere sürecinde de kilit rol oynamıştır.

Sovyet öncesi dönemdeki bu gelişmeler Sovyet sonrası döneme de damgasını vurmuş ve Duşanbe, dinsel kimliğin yükselişe geçtiği şehirlerden biri olmuştur. Şehirde yaşları 7 ile 16 arasında değişen çocuklara ya evlerde ya da yeni açılmış camilerde Sünni Müslümanlık ile ilgili özel dersler verilmektedir. Kızlara *bibi halife* olarak bilinen kadın öğretmenlerin, erkeklere ise *molla* denilen erkek öğretmenlerin verdiği bu derslerin oldukça rağbet gördüğü belirtilmiştir (Stephan 2010: 469).

Ancak Duşanbe'de İslami kimliğin yükselişi ile ilgili yaşananlar yalnızca bu tür gelişmelerle sınırlı değildir. Resmi düzeyde de bu konuda bazı adımlar atılmıştır. Örneğin şehirde bir İslam Üniversitesi kurulmuştur⁵⁸. Benzer şekilde ünlü İslam âlimi İmam Abu Hanife'ye büyük önem verilmiş, 2009 yılı "İmam-ı Azam Yılı" ilan edilmiş ve bununla ilgili Duşanbe'de pek çok kutlama ve etkinlik gerçekleştirilmiştir. 2011 yılında ise Duşanbe "İslam kültürünün başkenti" konumuna yükseltilmiştir (Dudoignon 2013: 70; Epkenhans 2013: 95).

Yine de Duşanbe'de gerek resmi düzeyde gerekse halk arasında yükselişe geçen İslamiyet'in uzun vadede ne ölçüde etkili olacağı çok net değildir. Bu iki tarafa ek olarak kökü ülke dışında olan farklı dini akımların da Duşanbe'de etkin oldukları belirtilmiştir. Örneğin Hizb ut-Tahrir örgütünün 2000'li yılların başından beri şehirde etkin olduğu bilinmektedir (Karagiannis 2006: 4-5).

Duşanbe'de gözlemlenen bu dinsel yükseliş kökenleri Sovyet öncesine dayanan geleneksel bir sosyo-kültürel yapının ülke genelinde var olmaya devam ettiğinin göstergesi olmuştur. Bu yapı, kendini en çok evlilik ve kadınların toplumsal yaşamdaki yerleri konularında göstermektedir. Özellikle iç savaşın getirdiği olumsuz koşullar, başkent Duşanbe de dâhil kadınlara yönelik aile içi şiddeti ve akraba evliliklerini arttırmış, bu konularda kendi kararlarını kendileri vermek isteyen genç kadınların

57 1990 yılında Duşanbe'de 8 adet kayıtlı cami bulunmaktaydı (Roy 2000: 150).

58 Ancak bu kurumdaki hocalar bağımsızlığın ilk yılları ile karşılaştırılınca eğitimin oldukça ucuz olmasına rağmen başvuruların giderek düşmekte olduğunu belirtmektedirler (Harris 2006: 16).

önünü tıkamıştır⁵⁹. Bu durum, Duşanbe'deki kadın haklarının iyileştirilmesine yönelik sivil toplum örgütlerinin sayısını arttırmış ve bir kriz merkezi açılmasına neden olmuştur (Dar vd. 2012: 161-162).

Daha önce vurgulandığı gibi Sovyet sonrası dönemde Duşanbe'de gerçekleşen sosyo-mekânsal dönüşümün sosyo-kültürel alana yansımalarından ikincisi şehrin bağımsız devlet inşası sırasındaki rolü olmuştur. 1991 sonrası Duşanbe'nin önemi "bağımsız bir devletin" başkenti olarak artmıştır. Diğer devletlere elçilik binalarının sağlanması ve resmî plakalı yabancı misyon arabalarının şehrin sokaklarında dolaşmaya başlaması ile beraber Duşanbe, bağımsız devlet inşasının da ülkedeki merkezi olmuştur. Bu duruma ilişkin Whitlock'un Duşanbe özelinde yaptığı gözlemler oldukça çarpıcıdır:

Bağımsızlık ilk kez şehirde yabancı büyükelçiliklerin açılması ve özel kırmızı plakalı diplomatik arabaların sokaklarda dolaşmaya başlaması ile hissedilmişti. İranlılar 001 numaralı plakayı aldılar. Sonra altı Amerikalı geldi ve daha önce [Komünist] Partinin ileri gelenlerinin kalması için ayrılmış olan Oktyabrskaya Oteli'nin en tepesindeki altı odayı büyükelçilik binasına çevirdiler. Sonra Türkler geldi. Ama Tacikistan'ın [bağımsız] bir ülke olduğu ancak Ruslar kendi elçilerini gönderdiğinde tam olarak anlaşıldı (2002: 154).

Bağımsızlık sonrası dönemde Tacikistan dış politikasının en önemli eksenini Rusya ile ilişkiler oluşturmuştur. Bu durumun Duşanbe'ye yönelik olan en belirgin uygulaması, şehre gelen Rus birlikleri olmuştur. Tacik-Afgan sınırının korunması bu dönemde en öncelikli konuların başında yer almış ve Rus birliklerinin Tacikistan'da görev yapması her iki ülke tarafından da gerekli görülmüştür. Bu bağlamda Rus Mekanize Piyade Birliği bağımsızlık sonrası dönemde Tacikistan'da konuşlandırılmıştır (Capisani 2000: 169; Jonson 2006: 50). Benzer şekilde Rusya, 2004 yılında Putin'in öncülüğü ile Duşanbe'de daimi bir askerî üsse sahip olmuştur (Kort 2004: 189).

Rusya dışında Batılı ülkelerle ilişkilerin şekillenmesinde de Duşanbe başkent olarak önemli bir rol oynamıştır. Bu bağlamda öncelikle Amerika Birleşik Devletleri'nden söz etmek gerekir. Amerika'nın Tacikistan'la ilişkisi özellikle 11 Eylül saldırıları sonrasında gelişmiştir. Amerika, bu saldırıların hemen ardından Afganistan'a yönelik operasyon hazırlığı yaparken en yakın ulaşım noktasının Duşanbe olduğunun anlaşılması, hem şehrin hem de ülkenin önemini arttırmıştır (Lewis 2008: 168). Tacik devlet başkanı Rahman, Amerika ve NATO'ya Duşanbe havaalanında bulunan askerî üsleri kullanma izni vermiştir (Goldman 2009: 97). Bu dönemde Amerika'nın Duşanbe havaalanını yenilemek için 2,4 milyon dolar ayırdığı, buna ek olarak NATO uçaklarının Duşanbe havaalanına her iniş çıkışı için 3000 ila 5000 Amerikan doları ödeme yapacağı belirtilmiştir (Goldman 2009: 108). Ayrıca 2004 yılında Tacik hükümetinin NATO ile imzaladığı bir anlaşmaya göre Duşanbe havaalanında Fransız "Mirage Fighters" askerî

59 Bu konularda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Harris, 2006 ve Harris, 2004.

uçakları konuşlandırılmıştır (Smith vd. 2010: 43; Goldman 2009: 97). Fransa, Duşanbe havaalanını özellikle askerî kargo taşımacılığı için kullanılmıştır (Jonson 2006: 68). Tıpkı Amerika gibi Fransa da Afganistan'a yönelik askerî harekatlarda bu havaalanını yoğun bir biçimde kullanmış ve havaalanının teknik olanaklarının geliştirilmesi ve yenilenmesinde aktif rol oynamıştır (Hyman 1996a: 206).

Avrupa Birliği ile Tacikistan arasındaki ilişkiler bazında da Duşanbe önemli bir şehir olmuştur. 1994 yılında Kazakistan'da açılan AB temsilciliğinin alt düzey ofislerinden biri Duşanbe'de açılmıştır (Efegil 2010: 72). Benzer şekilde 2002 yılından itibaren de şehirde bir Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGIT) merkezi açılmıştır (Freire 2010: 55).

Bu kurumlara ek olarak Duşanbe, ABD ve AB'yi ilgilendiren değişik konularda düzenlenen uluslar arası toplantılara da ev sahipliği yapmıştır. Örneğin Kasım 2004'de AB ile Tacikistan arasında oluşturulan ortak komisyonun toplantısı Duşanbe'de gerçekleşmiştir. Yine Şubat 2005'te ABD büyükelçiliği tarafından düzenlenen ve üst düzey Amerikalı iş adamlarının katıldığı bir toplantı da Duşanbe'de yapılmıştır (Jonson 2006: 83). Ekim 2008'de ise AB, Avrupa Komisyonu, AGİT ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı temsilcileri ile Orta Asya ülkelerinin devlet ve hükümet yetkililerinin, sınır güvenliği ve yasadışı uyuşturucu kaçakçılığı ile ilgili toplantısı Duşanbe'de gerçekleşmiştir (Hyman 1996a: 205). Haziran 2009'da ise "Institute for War and Peace Reopting" adlı Batılı medya kuruluşu, bölgesel toplantısını gerçekleştirmek için Duşanbe'yi seçmiştir (Efegil 2010: 30).

Rusya ve Batı dünyasına ek olarak İran da Tacikistan için önem taşıyan bir ülkedir. İki ülkenin dil ve kültür bağları çok güçlüdür. Bağımsızlığın ilk aylarından başlayarak İran, Tacikistan'a ve Duşanbe şehrine pek çok konuda yardım etmiştir. Örneğin 1992 yılında Duşanbe belediyesinin bir yıllık yakıt ihtiyacı ücretsiz olarak İran tarafından karşılanmıştır (Peimani 1998: 107). Aynı yılın Mart ayında Duşanbe'de düzenlenen ve tüm dünyadaki Farsi/Tacik halkları bir araya getiren toplantıda ise Tacikistan'ın ekonomik gelişmesi için yapılabilecek yardımlar tartışılmıştır (Kort 2004: 375). Şanghay İşbirliği Örgütü'nün bazı toplantıları da Duşanbe'de düzenlenmiştir. Bunların arasında 2000 yılında düzenlenen ve sonrasında örgütün Birleşmiş Milletlerin onayını almaması tüm müdahalelere karşı olduğunu belirten Duşanbe Deklarasyonu'nun yayınlandığı toplantı ile Ağustos 2008'deki zirve toplantısı da vardır (Laurelle vd. 2012: 37; 6/132).

Son olarak bazı bölgesel ülkeler ile olan ilişkilerde de Duşanbe öne çıkmıştır. Örneğin 2004 yılı Haziran ayında Tacik, Afgan ve Pakistanlı liderler Duşanbe'de bir araya gelmiş ve Tacikistan'da üretilen elektriğin Afganistan üzerinden Pakistan'a nasıl iletilebileceği konusunu görüşmüşlerdir (Jonson 2006: 106). Duşanbe belediye Başkanı Mahmatsaid Ubadullayev'in Gandhi'nin bir heykelinin dikilmesi emrini vermesi de Hindistan'la olan ilişkilerde atılmış sembolik bir jest olması bakımından anlamlıdır (Lewis 2008: 172).

Sonuç

Duşanbe şehrinin Sovyetler Birliği ve Sovyet sonrası dönemlerdeki gelişimi göz önüne alındığında her iki dönemin kendine özgü özelliklerinin şehir üzerinde doğrudan etkileri olduğu görülmektedir. Öncelikle her iki dönemde de şehir, rejimin ideolojisinin doğrudan yansıtıldığı bir mekân olarak ön plana çıkarılmıştır. Sovyet döneminde sınırları Marksist-Leninist ideoloji ve sosyalist bir dünya görüşü tarafından belirlenen bir şehircilik anlayışı ile planları oluşturulan Duşanbe bu doğrultuda inşa edilmiştir. Sovyet sonrası dönemde ise temelleri yeniden atılan bir “ulus kimliği” ve ulusal/bağımsız devlet anlayışı ön plana çıkmıştır. Bu bağlamda “yeni devletin başkenti” olarak Duşanbe'nin yeri ve önemi yeniden tanımlanmıştır. “Kadim Tacik ulusunun” sembolleri ile donatılan şehir bir kez daha devletin ideolojisinin en çok yansıdığı yer olarak karşımıza çıkmaktadır.

Benzer şekilde hem Sovyet döneminde hem de Sovyet sonrası dönemde bu dönemlerin sosyal, kültürel ve tarihsel özellikleri en çok Duşanbe'de kendilerini göstermişlerdir. Sovyet rejimi Tacik SSC'nin geleceğe yönelik tüm yatırımlarını başkent üzerinden benimsetme çabasına girişmiş, bu çerçevede Duşanbe'ye özel bir “misyon” yüklenmiştir. Çağdaş, modern, seküler bir dünya görüşünün ve sosyalist bir toplumun özellikleri Duşanbe'ye yansıtılmaya çalışılmış ve şehirde eğitim, kültür ve sanatın geliştirilmesi amacıyla pek çok yeni kurum inşa edilmiştir. Aynı durum Sovyet sonrası dönem için de geçerlidir. Duşanbe'nin yeni misyonu bu kez ulusal kimliğin değişik öğelerinin (tarih, dil, din gibi) yeniden yaratıldığı ve yaşandığı ana mekân olmaktadır.

Son olarak, Sovyet ve Sovyet sonrası dönemlerin ekonomik alanda ortaya çıkardığı olumlu veya olumsuz tüm değişiklikler de Duşanbe'de izlerini bırakmışlardır. Sovyet döneminde ekonomik dönüşümün temellerinin atıldığı başkent, ilerlemenin ve gelişmenin sembolü olarak ön plana çıkarılmakta idi. Sovyet sonrası dönemde ise iç savaşın getirdiği tüm yıkımdan payını alan başkent, savaş sonrası dönemde tekrar toparlanmaya çalışmaktadır. Bu durumun yansımaları günlük yaşamda da kendini göstermektedir.

Kısacası, Tacikistan'ın diğer şehirlerinden farklı bir biçimde inşa edilmiş ve gelişmiş olan Duşanbe başkent olarak Sovyet ve Sovyet sonrası dönemin izlerini taşımaya devam etmektedir. Sovyet döneminin mirası ile bağımsızlık döneminde yaşanan dönüşümler yan yana şehrin görünümünü ve ruhunu etkilemektedir. Ancak önümüzdeki yıllarda yeni dönemin temel vurgusu olan “ulus kimlik inşası” sürecinin Duşanbe'de öne çıkması ve baskın olması daha büyük bir olasılıktır.

KAYNAKLAR

- “Country Profile: Tajikistan”. Anne E. Lester (Der). *Central Asia: Background, Issues and U.S. Interests*. New York: Nova Science Publishers, Inc., 67-90.
- Abazov, Rafis (2003). “Independent Tajikistan: Ten Years Lost”. Sally N. Cummings (Der). *Oil, Transition and Security in Central Asia*. London. RoutledgeCurzon, 59-71.
- Abdullaev, Kamoludin ve Shahram Akbarzadeh (2010). *Historical Dictionary of Tajikistan*. United Kingdom: The Scarecrow Press, Inc.
- Akbarzadeh, Shahram (1997). “Islam, Culture and Nationalism: The Post-Soviet Experience of Turkmenistan, Uzbekistan and Tajikistan”. Paul J. White ve William S. Logan (Der). *Remaking the Middle East*. United Kingdom: Berg, 153-173.
- Akçalı, Pınar (2012). Tacikistan: ‘Türk’ Olmayan Kardeş Ülke”. Ayşegül Aydıngün ve Çiğdem Balım (Der). *Bağımsızlıklarının Yirminci Yılında Orta Asya Cumhuriyetleri Türk Dilli Halklar - Türkiye ile İlişkileri* T.C. Başbakanlık Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 411, 315-395.
- Akiner, Shirin (2001). *Tajikistan: Disintegration or Reconciliation*. London: Royal Institute of International Affairs.
- Allworth, Edward (1994a). “The Changing Intellectual and Literary Community”. Edward Allworth (Der). *Central Asia 130 Years of Russian Dominance: A Historical Overview* (Third edition). USA: Duke University Press, 349-396.
- Allworth, Edward (1994b). “The New Central Asians”. Edward Allworth (Der). *Central Asia 130 Years of Russian Dominance: A Historical Overview* (Third edition). USA: Duke University Press, 526-572.
- AnaBritanica Genel Kültür Ansiklopedisi, Cilt: 7, İstanbul: Ana Yayıncılık A.Ş., 2004
- Atkin, Muriel (1997). “Thwarted Democratization in Tajikistan”. Karen Dawisha ve Bruce Parrot (Der). *Conflict, Cleavage and Change in Central Asia and Caucasus*. Cambridge: Cambridge University Press, 277-311.
- Bilkan, Ali Fuat ve Mehmet Gümüşkılıç (2008). “Türkçenin Yitik Coğrafyası: Tacikistan’da Türkçe El Yazmaları”. *Avrasya Etüdüleri* 33 (1): 69-82.
- Bliss, Frank (2013). “Poverty, Governance and Participation in Tajikistan”. Joachim Ahrens ve Herman W. Hoen (Der). *Institutional Reform in Central Asia: Politico-economic Challenges*. London: Routledge, 89-110.
- Brittanica, Volume: 4, USA: Encyclopaedia Britannica, 1993
- Capisani, Giampaolo (2000). *The Handbook of Central Asia: A Comprehensive Survey of the New Republics*. London: I. B. Tauris.
- Collier’s Encyclopedia, Volume: 8; USA: The Crowell-Collier Publishing, 1965
- Cunha, Spherhan F. (2002). “Dushanbe”. *Encyclopedia of Modern Asia*. USA: Berkshire Publishing Group: 307-308.
- Dar, Firdous Ahmad ve Mohd Yunus Wani (2012). “Role of NOs in the Development of Women in Post-independence Tajikistan”. *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları* 7 (14), 149-176.
- Dudoignon, Stephane A. (2013). “From Revival to Mutation: the Religious Personnel of Islam in Tajikistan, from de-Stalinization to Independence (1955-1991)”. John Heathershaw ve

- Edmund Herzig (Der). *The Transformation of Tacikistan: The Sources of Statehood*. London: Routledge, 67-94.
- Epkenhans, Tim (2013). "Defining Normative Islam: Some Remarks on Contemporary Isalmic Thought in Tajikistan – Hoji Akbar Turajonzoda'a Sharia and Society". John Heathershaw ve Edmund Herzig (Der). *The Transformation of Tacikistan: The Sources of Statehood*. London: Routledge, 95-110.
- Freire, Maria Raquel (2010). "The OSCE in the New Central Asia". Emilian Kavalski (Der). *The New Central Asia: The Regional Impact of International Actors*. Singapore: World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd., 49-69.
- Freizer, Sabine (2010). "Neo-liberal and Communal Civil Society in Tajikistan: Merging or Dividing in the Post-War Period". Bhavna Dave (Der). *Politics of Modern Central Asia: Critical Issues in Modern Politics Volume: III*, London: Routledge, 303-323.
- Goldman, Minton F. (2009). *Rivalry in Eurasia: Russia, the United States and the War on Terror*. USA: Praeger Security International.
- Harris, Colette (2004). *Control and Subversion: Relations in Tajikistan*. London: Pluto Press.
- Harris, Colette (2006) *Muslim Youth: Tansions and Transition in Tajikistan*. USA: Westview Press.
- Haugen, Arne (2003). *The Establishment of National Republics in Soviet Central Asia*. New York: Palgrave Macmillan.
- Heathershaw, John (2009). *Post-Conflict Tajikistan: The Politics of Peacebuilding and the Emergence of Legitimate Order*. Great Britain: Routledge.
- Hiro, Dilip (2007). *Inside Central Asia: A Political and Cultural History of Uzbekistan, Turkmenistan, Kazakhstan, Tajikistan, Turkey and Iran*. London: Overlook Duckworth.
- Hyman, Anthony (1996a). "Challenges for the Former Soviet South". Roy Allison (Der). *Challenges for the Former Soviet South*. London: The Royal Institute of International Affairs, 12-19.
- Hyman, Anthony (1996b). "Russians and Minorities in Central Asia". Roy Allison (Der). *Challenges for the Former Soviet South*. London: The Royal Institute of International Affairs, 51-57.
- Idil, Aydın (2013). *Enver Paşa'nın Son Savaşı*. İstanbul: Kitabevi.
- Johnson, Rob (2007). *Oil, Islam and Conflict: Central Asia Since 1945*. London: Reaktion Books.
- Jonson, Lena (1998). *The Tajik Civil War: A Challenge to Russian Policy*. Great Britain: Royal Institute of International Affairs.
- Jonson, Lena (2006). *Tajikistan in the New Central Asia: Politics, Great Power Rivalry and Political Islam*. London: I. B. Tauris.
- Kalkasyalı, Muhammed Savaş ve Raşit Tacibaev (2012). "Tacikistan: Kurgusal Kuruluştan Kurgusal Politikalara". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 12(1), 239-266.
- Karagiannis, Emmanuel (2006). "The Challenge of Radical Islam in Tajikistan: Hizbut-Tahrir al-Islami". *Nationalities Papers* 34 (1), 1-20.
- Kassymbekova, Botakoz (2013). "Helpless Imperialists: European State Workers in Soviet Central Asia in the 1920s and 1930s". John Heathershaw ve Edmund Herzig (Der). *The Transformation of Tacikistan: The Sources of Statehood*. London: Routledge, 17-33.
- Khalid, Adeb (2007). *Islam after Communism: Religion and Politics in Central Asia*.

- Kort, Michael (2004). *Central Asian Republics*. New York: Facts on File.
- Kosach, Grigorii (2004). "Republic of Tajikistan". Vladimir Babak, Demian Vaisman ve Aryeh Wasserman (Der). *Political Organization in Central Asia and Azerbaijan: Sources and Documents*. Great Britain: Frank Cass Publishers, 261-353.
- Laurelle, Marlene ve Sebastien Peyrouse (2012). *The Chinese Question in Central Asia: Domestic Order, Social Change and the Chinese Factor*. London: Hurst and Company.
- Lewis, David (2008). *The Temptations of Tyranny in Central Asia*. New York: Columbia University Press.
- Luknitsky, Pavel (1954). *Soviet Tajikistan*. Moscow: Foreign Languages Publishing House.
- Lynch, Dov (2000). *Russian Peacekeeping Strategies in the CIS: The Cases of Moldova, Georgia and Tajikistan*. New York: Palgrave Macmillan.
- Matley, Ian Murray (1994a). "The Population and Land". Edward Allworth (Der). *Central Asia 130 Years of Russian Dominance: A Historical Overview* (Third edition). USA: Duke University Press, 92-130.
- Matley, Ian Murray (1994b). "Industrialization". Edward Allworth (Der). *Central Asia 130 Years of Russian Dominance: A Historical Overview* (Third edition). USA: Duke University Press, 309-348.
- Peimani, Hooman (1998). *Regional Security and the Future of Central Asia: The Competition of Iran, Turkey and Russia*. USA: Praeger Publishers.
- Pipes, Richard (1992). "The Establishment of the Union of Soviet Socialist Republics". Rachel Denber (Der). *The Soviet Nationality Reader: The Disintegration in Context*. USA: Westview Press, 35-86.
- Pomfret, Richard (2006). *The Central Asian Economies Since Independence*. New Jersey: Princeton University Press.
- Rakowska-Harmstone, Teresa (1970). *Russia and Nationalism in Central Asia: The Case of Tadzhikistan*. USA: The Johns Hopkins Press.
- Rashid, Ahmed (1994). *The Resurgence of Central Asia: Islam or Nationalism*. Karachi: Oxford University Press.
- Rashid, Ahmed (2002). *Jihad: The Rise of Militant Islam in Central Asia*. USA: Yale University Press.
- Reeves, Madeleine (2007). "Travels in the Margins of the State: Everyday Geography in the Fergana Valley Borderlands". Jeff Sahadeo ve Russell Zanca (Der). *Everyday Life in Central Asia: past and Present*. USA: Indiana University Press, 281-300.
- Roche, Sophie (2010). "From Youth Bulge to Conflict: the Case of Tajikistan". *Central Asian Survey* 29 (4), 405-419.
- Roy, Olivier (2000). *The New Central Asia: The Creation of Nations*. New York: New York University Press.
- Sehring, Jenniver (2009). *The Politics of Water: Institutional Reform in Neopatrimonial States: A Comparative Analysis of Kyrgyzstan and Tajikistan*. The Netherlands: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Smith, Simon J. ve Emilian Kavalski (2010). "NATO's Partnership with Central Asia: Cooperation a la carte". Emilian Kavalski (Der). *The New Central Asia: The Regional Impact of International Actors*. Singapore: World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd., 29-47.
- Sprague, Arthur (1994). "Modernizing Architecture, Art and Town Plans". Edward Allworth (Der). *Central Asia 130 Years of Russian Dominance: A Historical Overview* (Third edition). USA: Duke University Press, 485-526.

- Stephan, Manja (2010). "Education, Youth and Islam: the Growing Popularity of Private Religious Lessons in Dushanbe, Tajikistan". *Central Asian Survey* 29 (4), 469-483.
- Verrall, Derek (1997). "Economic Development and Search for National Identity in Central Asia". Paul J. White ve William S. Logan (Der). *Remaking the Middle East*. United Kingdom: Berg, 175-198.
- Warikoo, Kulbhushan (2005). "Russians in Post-Soviet Central Asia: Issues and Concerns". Touraj Atabaki ve Sanjyot Mehendale (Der). *Central Asia and the Caucasus: Transnationalism and Diaspora*. London: Routledge, 66-79.
- Whittell, Giles (1993). *Central Asia: A Practical Handbook*. London: Cadogan Books.
- Yountchi, Lisa (2011). "The Politics of Scholarship and the Scholarship of Politics: Imperial, Soviet, and Post-Soviet Scholars Studying in Tajikistan". Micahel Kemper ve Stephan Conerman (Der). *The Heritage og Soviet Oriental Studies*. London: Routledge, 217-240.

Internet Kaynakları

- "Dushanbe", Columbia Electronic Encyclopedia, 6th Edition, September 2013, History
- Harvey Sicherman ve Colleen O'Dea, "Chapter 6: Cities and Communities" History Reference Center, 2006, <http://ehis.ebscohost.com> (21 Aralık 2013).
- <http://en.wikipedia.org/wiki/Dushanbe> (21 Aralık 2013).
- <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/174410/Dushanbe?> (21 Aralık 2013).
- <http://www.oxfordartonline.com/subscriber/article/grove/art/T024266?> (21 Aralık 2013).
- <http://www.worldatlas.com/capcitys.htm#.UrW2UPTuLRK> (21 Aralık 2013).
- <http://www.worldatlas.com/webimage/countrys/asia/tj.html> (21 Aralık 2013)
- <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ti.html> (11 Mart 2013).
- <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ti.html> (21 Aralık 2013).
- Olga Tutubalina, "Lenin's legacy totters in Central Asia as his largest statue in the region comes down" Newspaper Source Plus, The Canadian Press, 22 April 2011, <http://ehis.ebscohost.com/> (21 Aralık 2013).

Fotoğraf Kaynakları

- Fotoğraf 7.1 <http://world.lib.ru>
- Fotoğraf 7.2, 7.4 <https://ru.wikipedia.org>
- Fotoğraf 7.3 <http://picturesquetrekk.blogspot.com.tr>
- Fotoğraf 7.5 <http://upload.wikimedia.org>
- Fotoğraf 7.6 <http://static.panoramio.com/photos/large/30081108.jpg>
- Fotoğraf 7.7 commons.wikimedia.org
- Fotoğraf 7.8 <http://www.skyscrapercity.com>
- Fotoğraf 7.9 www.heiseheise.com
- Fotoğraf 7.10 <http://i.ytimg.com/vi/LLsnJ0oz1fs/maxresdefault.jpg>

DUŞANBE FOTOĞRAFLARI

DUŞANBE FOTOĞRAFLARI

Fotoğraf 7.1 Genel görünüm

• DUŞANBE •

• TÜRK DÜNYASI BAŞKENTLERİ •

Fotoğraf 7.2 Parlamento binası

Fotoğraf 7.3 Ebu Abdullah Cafer ibn Muhammed Rudaki Heykeli

Fotoğraf 7.4 Ismail Somoni Heykeli

Fotoğraf 7.5 Tarih Müzesi

Fotoğraf 7.6 Duşanbe Merkez Camii

Fotoğraf 7.7 Ayni Tiyatro binası

• TÜRK DÜNYASI BAŞKENTLERİ •

Fotoğraf 7.8 Sirk binası

Fotoğraf 7.10 Gece şehir görünümü

Fotoğraf 7.9 ay evi

VIII.BÖLÜM

LEFKOŞA

Yrd. Doç. Dr. Deniz İşçioğlu

Doğu Akdeniz Üniversitesi, İşletme ve Ekonomi Fakültesi,
İşletme Bölümü, Kamu Yönetimi Programı,
Gazimağusa, KKTC

eposta: deniz.iscioglu@emu.edu.tr

Giriş

Kıbrıs, Akdeniz'in ortasında yer alan, 9235 km²'lik yüzölçümü ile bölgenin üçüncü büyük Adası konumundadır. Ada, tarihin farklı dönemlerinde, farklı uygarlıklar altında bulunmuştur. Buna bağlı olarak da, Ada'da sosyo-ekonomik ve siyasi açıdan birçok değişiklik yaşanmıştır. Ülkedeki siyasi sorunlar, uluslararası literatürde "Kıbrıs Sorunu" olarak tanımlanmaktadır. Ada'nın farklı tarihî kesitlerde farklı egemenlikler altına girmesi ile birlikte yaşanan belirsizlik, 1571 yılında Ada'nın Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethedilmesi ile son bulmaktadır. Daha sonra uluslararası alanda yaşanan gelişmeler ve değişimler ile birlikte Ada, İngiliz Kolonisi hâline gelmektedir. İngilizlerin Ada'dan çekilmesi ile birlikte, 1960 yılında Kıbrıs Türk ve Kıbrıs Rum toplumlarının ortaklaşa kurmuş olukları "Kıbrıs Cumhuriyeti", siyasi sorunlar nedeni ile çok uzun süre varlığını koruyamamıştır. İşte bugün de, "Kıbrıs sorunu" diye adlandırılan sorunun çok uzun yıllardan beri varlığını korumuş olduğunu görmekteyiz. Ada'da yaşayan Kıbrıslı Türkler, 1983 yılında her ne kadar Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetini kurmuş olsalar da, bu durum Kıbrıslı Rumlar tarafından kabul görmemektedir. Hâlen Kıbrıs Rum Toplumunu, Ada'da Kıbrıs Cumhuriyeti'nin var olduğu iddiası ile uluslararası alanda varlıklarını muhafaza etmektedirler.

Yaşanan tüm siyasi sorunlar gözönüne alındığında, Ada'da birçok şeyin değişmiş olduğunu görmekteyiz. Gerek ülkedeki sosyal ve mekânsal dönüşüm, gerekse ekonomik ve siyasi dönüşüm, tarihî gelişmelerin ışığında şekillenmiştir. Ada tarihi göz önünde bulundurulduğu zaman, yaşanan siyasi sorunlardan ve gelişmelerden etkilenmeyen tek şey, Ada'nın başkenti konumunda bulunan "Lefkoşa" kentidir. Elbette tüm bu süreçlerin sonucunda kent, sosyal, ekonomik, kültürel, siyasi ve mekânsal olarak etkilenmiştir. Fakat hiç bir zaman "başkent" olma özelliğini yitirmemiştir. Kıbrıs Adası, stratejik ve jeopolitik önemi ile uluslararası alanda birçok ülkenin ilgi alanına girmektedir. İlk çağlardan günümüze kadar uzanan süreçte Ada, coğrafyadaki önemini hiç kaybetmemiştir. Bugün Kıbrıs Türk halkı, Türkiye Cumhuriyeti'nin desteği ile yaşanan onca savaş ve mücadeleye rağmen, Ada'da varlığını sürdürmeyi başarmıştır. Kentler, toplumların gelişimlerine paralel olarak gelişip değişirler. İşte bugün "Lefkoşa", ikiye bölünmüş bir başkent olarak karşımıza çıkmaktadır. "Kuzey Lefkoşa", Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) başkenti konumunda bulunurken, "Güney Lefkoşa", Kıbrıs Rum Toplumunun, yani uluslararası alanda bilinen "Kıbrıs Cumhuriyeti"nin başkenti konumunda bulunmaktadır.

Bugün "Lefkoşa", bağımsız bir Türk devletinin başkentidir. Bu bölümde Türk Dünyası Başkentleri arasında incelenecek olan Lefkoşa, KKTC'nin başkenti konumunda bulunan kenti temsil etmektedir. Kısacası metinde 1983 sonrasında bahsi geçen kent, KKTC'nin başkenti konumunda bulunan "Kuzey Lefkoşa"dır. 1974 yılında Türkiye Cumhuriyeti, Kıbrıs Türkleri ve Kıbrıs Rumları arasında yaşanan savaşa son vermek için Ada'ya "barış harekâtı" düzenlemiştir. Barış harekâtından sonra Ada'nın

Kuzeyinde Kıbrıslı Türkler, Güneyinde ise Kıbrıslı Rumlar yaşamaya başlamıştır. Böylece Ada'ya barış gelmiştir. Tarihsel süreç, bir ülkenin kentlerini derinden etkiler. Özellikle başkentler, ülkelerinin gelişim ve değişimlerinin aynası konumundadırlar. İşte tıpkı Lefkoşa örneğinde olduğu gibi, başkent artık bu tarihten itibaren “bir kent, iki başkent” konumunda bulunmaktadır.

Bu çalışmada öncelikle, Lefkoşa'nın tarihsel süreci incelenecektir. Kentin başkent oluşu ve sonrasındaki tarihsel değişimlere paralel olarak değişen ve gelişen sosyo-ekonomik, kültürel ve siyasal süreçler ortaya konulup değerlendirilecektir. Kronolojik sıra gözönünde bulundurularak Kent'in geçirmiş olduğu evreler ele alınacaktır. Kısacası, kentin doğuşundan bugüne kadar olan değişimler analiz edilmeye çalışılacaktır. İlk çağlardan Osmanlı İmparatorluğu dönemine kadar olan Lefkoşa, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ada'da egemen olması ile birlikte değişen Lefkoşa, Osmanlı İmparatorluğu'ndan kopan ve Birleşik Krallık sömürgesi hâline gelen Lefkoşa, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin başkenti olarak Lefkoşa ve 1960 sonrası kentte yaşananlar, çalışmanın tarihsel süreç bölümünde ele alınmaktadır. Ada'da siyasi sorunların başlaması ile birlikte “göç” olgusu kentte bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kapsamda, “göç”ün başkente etkisi irdelenecektir. Daha sonra, 1983 yılı ile birlikte, KKTC'nin ilanı ve çözüm süreçleri ele alınıp, değişen siyasi duvarların ekseninde Lefkoşa ele alınıp tartışılacaktır. Artık bu tarihten itibaren Lefkoşa, bir kent iki başkent konumundadır. Bu tarih Lefkoşa için dönüm noktasıdır. Kuzey Lefkoşa artık bağımsız bir Türk devletinin başkentidir. Değişen Lefkoşa'da, demografik, ekonomik, mekânsal, toplumsal bir çok değişken artık farklı bir noktada bulunmaktadır. Yerel siyaset baştan başa değişmiştir. Küresel sistem ile kendisini bütünleştirmek zorunda olan kent, ekonomik sistemini günümüz şartlarına adapte etmek için çaba harcamaktadır.

Daha sonraki bölümlerde, çözüm süreçleri döneminde Lefkoşa'da dönüşen ve değişen yerel siyaset ele alınacaktır. Bu kapsamda, kentin imar planı hazırlıkları ve imar planlarının uygulamaya geçiş süreci ele alınacaktır. Bu kapsamda, kentsel planlama sürecinin tüm zorlukları tartışılacaktır. Bu arada, “Kıbrıs Sorunu”na çözüm arayışları Birleşmiş Milletler kontrolünde devam etmekteydi. 2004 Annan Planı, Ada'da kalıcı bir çözüm arayışları arasında belkide kenti en çok etkileyen süreç olmuştur. Plan uygulamaya geçememiştir. Fakat 2004 yılı sonrası Lefkoşa sınır kapılarının (kuzey ve güney) açılması ve halkın sınırlardan kontrollü geçişi, kenti birçok açıdan etkilemiştir. Bu noktadan hareketle çalışma, “Annan Planı”nın Lefkoşa'ya etkisini de detaylı bir şekilde ortaya koymaya çalışacaktır. Bu süreç, kentte ortaya çıkan dönüşümde oldukça önemli bir dönüm noktası olarak görülmektedir. Kent ekonomisinde değişimler kaçınılmaz olarak gerçekleşmiştir. Tüm bu gelişmeler ışığında, savaşlar ve daha sonra yaşanan göçler, kurulan devletler ve değişen yerel siyaset, zorunlu bir kentsel değişimi de beraberinde getirmiştir.

Lefkoşa Türk Belediyesi, Lefkoşa yerel siyasetinin merkezinde bulunmaktadır. Yakın zamana kadar belediye, yerel hizmetlerin sunulmasında birçok zorluklar ile karşılaşmış, Lefkoşa yerel yönetimi ile KKTC merkezî yönetimi arasında büyük sorunlar yaşanmıştır. Ülkede değişen siyasetin yerel siyasete etkisi yine bu kapsamda ele alınacaktır. Tarihin kente sunmuş olduğu değişiklikler ile Lefkoşa, yönetim açısından olmasa da sosyo-ekonomik ve kültürel anlamda eski kent (sur içi) ve yeni kent olarak ikiye bölünmüştür. Surlarıçi (eski kent) bölgesi için kalkınma planları hazırlanmakta, kent dönüşümü için büyük bir çaba harcanmaktadır. Bu noktada kentin sosyo-ekonomik ve kültürel anlamda ikiye ayrılma süreci ele alınmaktadır. Lefkoşa kenti, hamamları, pazarları ve camileri ile bir İslam kenti konumunda bulunmaktadır. Bu kapsamda bir İslam kenti olan Lefkoşa'nın özellikleri de yine çalışma kapsamında ele alınacak konular arasında bulunmaktadır. Ve bugünün Lefkoşasına genel bir çerçeveden bakmanın yanı sıra, kentin gelecekte ne gibi sorunlar ile karşılaşabileceği, çalışmanın sonuç bölümünde ele alınacak konular arasında bulunmaktadır. Bu bölümde amaçlanan, gerek kentin yerel siyasetine gerekse devletin kentsel politikalarına bilimsel veriler ışığında yön verilebilmesi için gereken zeminin oluşturulmasına katkıda bulunmaktır. Böylece, bir Türk başkenti, doğumundan günümüze kadar, ekonomik, sosyal, toplumsal, kültürel, siyasal, mekânsal tüm boyutları ile ele alınmış, Lefkoşa tarihin tozlu sayfalarından çıkarılıp, temiz sayfalarda okunaklı bir şekilde yerini almış olacaktır.

8.1 Tarihsel Sürec

Bir ülkenin tarihi, ülkenin kentlerini doğrudan etkilemektedir. “Kent, sürekli toplumsal gelişme içinde bulunan ve toplumun yerleşme, barınma, gidiş-geliş, çalışma, dinlenme, eğlenme gibi gereksinmelerinin karşılandığı, pek az kimsenin tarımsal uğraşlarda bulunduğu, köylere bakarak nüfus yönünden daha yoğun olan ve küçük komşuluk birimlerinden oluşan yerleşme birimi” (Keleş 1998:75) olarak tanımlanmaktadır. Kentlerin sosyo-ekonomik koşulları, siyasal ve toplumsal ilişkileri, tarihin yön verdiği şekillerde değişmektedir. Kent ekonomileri, kent mimarisi, kısacası kentin tüm özellikleri, tarihin değişmesi ile birlikte yeni boyutlar kazanmaktadır. Bir “başkent”in değişen ve gelişen koşulları, ülkesinin değişen ve gelişen koşulları ile paralellik göstermektedir. Bu süreçlerin tamamını “Lefkoşa” kentinde de görmekteyiz. Kıbrıs Adasının değişen ve gelişen tarihî süreçleri karşısında Lefkoşa, farklı yapılarla bürünmüş, kentsel gelişimini Ada politikalarına paralel bir şekilde yönlendirmiştir. Tarihsel gelişimine baktığımız zaman, ilk çağlardan 1571 yılına kadar, Ada'nın farklı uygarlıklar altına girmiş olduğunu görmekteyiz. Her bir dönem, kentlerin gelişiminde ve değişiminde önemli bir yapı taşıdır. Ada'ya her gelen uygarlık, yalnızca Ada'ya egemen olmakla kalmamış, kendi kültürünü ve yapısını da kentlere yansıtmıştır. Jeopolitik önemi nedeniyle Ada'da bulunan uygarlıkların sayıları oldukça fazladır. Milattan önceki dönemlerde, Mısır, daha sonra Hititler, Mısırlılar, Persler, Makedonyalılar, Pitolemeler; Milattan

sonraki dönemlerde ise Romalılar, Bizanslılar, Lüzinyanlılar, Venedikliler, Osmanlılar ve İngilizler'in Ada'ya egemen oldukları görülmektedir (Lefkoşa Surlarıçı Bölgesi Kalkınma Projesi, 2012). Tüm bu uygarlıklar, Kıbrıs tarihinde ayrı bir öneme sahiptirler. Farklı kaynaklar, farklı dönemleri yapısal önemlerine göre ayrıştırırsa da¹ hemen hemen her döneme ait kalıntıların Ada'da var olduğu bilinmektedir. Sonuç olarak, Ada'nın 1000 yıllık başkenti konumunda bulunan Lefkoşa, yalnızca sosyo-ekonomik ve siyasal bir değer taşımamakta; büyük bir kültürel mirası da içinde barındırmaktadır. Bugün Lefkoşa kentini önemli kılan özellikler, tarihin kente vermiş olduğu zenginlikler ile daha da belirgin bir hâle gelmiştir.

8.1.1 Lefkoşa'nın Doğuşu ve 19.yy'a Kadar Lefkoşa

Her başkentin bir kent olma, bir de başkent olma hikâyesi bulunmaktadır. Başkent, Kentbilim Terimleri Sözlüğü'nde (1998) üç şekilde tanımlanmaktadır: "Bir devletin yönelti ve yönetim özeği. Bir ülkedeki en büyük ve en önemli kent. Anakentlerin en büyüğü" (Keleş 1998). Yukardaki tanım gözönüne alındığı zaman, bir kentin yönetim özeği olması, en önemli kent olması ve Anakentlerin en büyüğü olması, bir süreç sonunda ortaya çıkmaktadır. Bugün Lefkoşa, bir başkent olarak tüm bu özellikleri taşımaktadır. Fakat bir kent iken bir başkent konumuna gelen kentlerin hikâyeleri de oldukça önemlidir.

8.1.1.1 Osmanlı Dönemine Kadar Lefkoşa

Lefkoşa kenti Mesarya diye adlandırılan ovanın ortasında, "Pedias deresinin" (Kanlıdere) yön değiştirirken ortaya çıkan kıvrımın içerisinde kurulmuş olan bir kenttir. Lefkoşa kenti, "LİDRA" (Ledra) diye adlandırılan antik kentin üzerine kurulmuştur (Gürkan 2006:11-12). Birçok tarihçi "Lefkoşa" adının, "LEVKOSIA" kelimesinden türediğini düşünmektedir (Salvator, 2012; Gürkan, 2006). Kent'in doğuşu, Mısır dönemine rastlamaktadır. Kent bu dönemde (M.Ö. 280) inşa edilmiştir (Turkan 2008:5). Daha önce de belirttiğimiz üzere, tarihin tüm dönemlerinde siyasi gelişmeler, kentleri derinden etkilemektedir. Tarihe baktığımız zaman, kentin kurulduğu bölgenin Arap akınları nedeni ile yıkılan yerleşkenin² yerine (üzerine) rastladığı görülmektedir. Kentin başkent oluşu ise, yine Arap akınlarına bağlanmaktadır. Ne de olsa güvenlik kaygısı, o dönemin de büyük sorunları arasında bulunmaktaydı. Bizans hakimiyeti sırasında (M.S. 600) Ada'da, "Salamis yönetim merkezi olarak" görülmekteydi. Bu dönemde, Arap akınlarının yaratmış olduğu güvenlik sorunu nedeni ile yönetim merkezi Lefkoşa'ya taşınmıştır. X. yüzyılın sonları, Ada'da Bizans döneminin de sonlarına denk gelmektedir. Bu dönemde Lefkoşa, "Şehir" olarak adlandırılmaya başlanmıştır (Turkan 2008:5). Artık bu dönemden itibaren, jeopolitik öneminden dolayı farklı uygarlıkların istilasına uğrayan ve farklı uygarlıkların egemenliği altına giren Ada'nın

1 Tarihi kaynaklarda Ada'ya egemen olan uygarlıkların tarihlerinde farklılıklar olduğu görülmektedir.

2 "Ledra"

“başkenti” Lefkoşa olmuştur. Lefkoşa, hem bir “kent” hem de bir “başkent” olma özelliğini tarihin hiçbir döneminde kaybetmeyecek, önemi o günlerden günümüze kadar artarak devam edecektir.

Kent, yıllar boyunca Ada'nın ticaret merkezi konumunda bulunmuştur. Bu nedenle, birçok araştırmacı Lefkoşa'yı zengin, gösterişli ve güzel olarak tanımlamaktadır. Lefkoşa kenti tanımlanırken çoğu zaman, Mart'ta açan çiçekleri ve badem ağaçları ile âdeta bütünleştiği anlatılmaktadır. Kentin en belirgin özelliği, kentin çevresinin surlar ile çevrili olmasıdır. Lefkoşa, Lüzinyan ve Venediklilerin egemenliği altında iken, tüm çevresi boylu boyunca surlar ile kaplanmıştı. Taşlar ile döşenen surlar hendekle çevrelenmişti. Kentte görkemli saraylar, kiliseler, manastırlar ve konaklar bulunmaktaydı. (Lefkoşa Surları Bölgesi Kalkınma Projesi, 2012: 11; Salvator 2012: 9). Kent'in “Şehir” olarak adlandırılması, bugün bile Ada halkı arasında Lefkoşa'nın “Şehir” olarak adlandırılmasını da beraberinde getirmiştir. Bazen kentin adını bile telaffuz etme ihtiyacı duymaksızın, halk arasında “Şehir” gidiyorum denmesi, Lefkoşa'ya gidiliyor olduğu anlamına gelmektedir. Uzun yıllardan beri de yerel halk, bu kavramı benimsemiş, kabullenmiştir. Bu dönemde kent, görkemli sarayları, kiliseleri ve manastırları ile bir Hristiyan kentini bizlere yansıtmaktadır. Daha sonraki dönemlerde de, kentte Osmanlı İmparatorluğu egemenliği ile birlikte bir takım değişiklikler görülmektedir. Bu dönemlerde Lefkoşa, dini bir değişim yaşayarak İslami bir kent formunu alacaktır.

1571 yılı hem Kıbrıs için, hem de Başkent Lefkoşa için bir dönüm noktasıdır. Bu tarihten itibaren Kıbrıs Adası, Osmanlı İmparatorluğu egemenliğine girmiştir. Yeni dönem ile birlikte Lefkoşa, artık jeopolitik öneminden dolayı sürekli akınlara uğrayan bir kentin çok ötesinde, gerçek bir başkent özelliği kazanmış; kent âdeta kimlik değiştirmiştir. Lefkoşa, Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı olan Kıbrıs Eyaleti'nin hem başkentliğini yapmış, hem de bir sancak statüsü kazanmıştır (Sezen 2006). Osmanlı İmparatorluğu yönetim sistemine göre, İmparatorluğa katılan kentlerde yönetimin daha etkin olabilmesi için “Bey”ler görevlendirilmektedir. Böylece yeni yönetim birimleri oluşturulmaktadır. Beylerin atanmasının ardından oluşturulan “Sancak” teşkilatı, Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetim yapısının temeli konumunda bulunmaktadır (Sezen 2006). Kısacası, 300 yıllık Osmanlı İmparatorluğu döneminde, kent “Paşa Sancağı” konumunda bulunmuştur. Osmanlı döneminde kentte birçok unsur değişmiştir. Öncelikle, kentin demografik ve mekânsal yapısında değişimler meydana gelmiştir. Bu dönemde bazı kiliselerin camiye dönüştürülmüş olduğunu görmekteyiz. Artık kent yavaş yavaş bir İslam kenti modeline dönüşmüştür. Kentte yaşanan değişim bununla da sınırlı kalmamıştır. Venedik ve Lüzinyan dönemlerinden kalma sokak yapıları da değiştirilmiştir. Böylece kentin yoğunluğunun artırılması hedeflenmiştir (Lefkoşa Surları Bölgesi Kalkınma Projesi, 2012). 1571 yılından sonra, Osmanlı İmparatorluğu ile birlikte Ada'ya ve Lefkoşa kentine ilk kez Türklerin yerleştirilmiş olduğunu görmekteyiz.

8.1.1.2 Lefkoşa'da Osmanlı Egemenliği Döneminde Türk-Ulus Kimliği'nin Oluşması

Bilindiği üzere Osmanlı İmparatorluğu, fethettiği toprakların demografik durumunu gözden geçirmektedir. Bunun en önemli nedenlerinden biri, Osmanlı İmparatorluğu'nun demografik durum tespiti ile daha rahat vergi düzenlemeleri yapabilesidir. Ayrıca durum tespiti, İmparatorluğa, ekonomik etkinlikleri artırabilmek için etkin düzenlemeler yapma şansını da sunmaktadır. Yukarıda da belirtilmiş olduğu üzere Lefkoşa kenti, Osmanlı egemenliğine girdikten sonra, mekânsal olarak İslami bir kent havası kazanmıştır. Fakat bu, Osmanlı devletinin yerel halkı zorla din değişimine yönlendirmesi anlamına gelmemektedir. Kentte yaşayan gayrimüslimler, bu dönemde de kendi inançları doğrultusunda yaşamlarını sürdürme şansı elde etmişlerdir. Türklerin kente yerleştirilmesi ile birlikte kentin demografik, sosyo-ekonomik ve kültürel yapısında değişiklikler meydana gelmiştir.

Ada, Osmanlı İmparatorluğu tarafından fethedilmeden önce, Lefkoşa nüfusunun 56.044 olduğunu görmekteyiz. Yine bu dönemde Ada nüfusunun toplam 197.586 olduğu bilinmektedir³. 1571'den önce yapılan bir demografik durum çalışmasından Lefkoşa'nın Ada'daki en kalabalık kent konumunda olduğunu görmekteyiz. Osmanlı İmparatorluğu, Ada'yı aldıktan sonra, Türklerin Ada'ya yerleşmelerini özendirici birçok uygulamaya gitmiştir (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2000). Osmanlı egemenliği ile birlikte askerler, defterdarlar, kadı ve devlet memurları kente yerleşmişlerdi. Bunların dışında kalan belirli bir nüfusun da aktarımının yapılması, Ada'daki ve kentteki yönetim düzeni için büyük bir önem taşımaktaydı. Osmanlı İmparatorluğu'nun Ada'daki iskan politikasından başkent de etkilenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun belirlemiş olduğu iskan politikası uyarınca, Ada'da boş bulunan yerlere gönüllü olarak göç nakli yapılırken, "sürgün"⁴ de bir iskan politikası olarak kullanılmıştır. Bu kapsamda Osmanlı İmparatorluğu, iskan politikalarını 22 Eylül 1572 tarihinde başlatmıştır (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2000). Bu da Lefkoşa'ya Türk göçünün başladığı tarihtir. Kısacası bu gün "Kıbrıslı Türk" dediğimiz ulusun tohumları bu tarihte atılmıştır. Fakat burada dikkatle vurgulanması gereken en önemli husus, Ada'daki milliyetçilik tohumlarının bu dönemde atılmamış olduğudur. Ada'ya Osmanlı İmparatorluğu döneminde aktarılmış olan nüfus, Ada'da var olan nüfus ile çatışma yaşamamıştır. Osmanlı İmparatorluğu yönetiminde farklı din ve etnik gruplar barış içerisinde yaşamayı başarmışlardır. Bu noktada Osmanlı yönetiminin büyük etkisi vardır. Yukarıda da belirtildiği gibi Ada'ya nüfus aktarımı, belirli ölçütlere ve verilere göre yapılmıştır. Bunlar arasında dikkati çeken nokta, Ada'da Osmanlı İmparatorluğu'nun yaptırmış olduğu kadastro çalışmasıdır. Bu

3 Birçok kaynak, hastalıklar dolayısıyla (salgın, veba v.b.) 18. yy.'ın sonlarına doğru Ada'daki toplam nüfusun 80.000'e düştüğü belirtilmektedir.

4 Sürgün edilen nüfusun farklı meslek grupları arasından seçilmiş olduğu bir çok kaynak tarafından doğrulanmaktadır.

çalışma uyarınca, Ada'da "905 köyde yerleşim tespit edilmiş, 76 terk edilmiş ve harap köyün olduğu anlaşılmıştır" (Ertürk 2011:45). Bu da, Osmanlı İmparatorluğu'nun planlı bir nüfus aktarım politikası uyguladığını bizlere göstermektedir. Nüfus aktarımı gelişi güzel yapılmaktan çok, Ada'nın ihtiyaçları gözönüne alınarak, planlı bir şekilde gerçekleştirilmiştir.

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan rapora göre (2000), 1572'de yapılan kayıtlarda, "Kıbrıs'a gönderilmek üzere Aksaray'da 225, Beyşehir'de 262, Seydi şehir'de 202, Anduğu'da 145, Develihisar'da 197, Ürgüp'de 64, Koçhisar'da 88, Niğde'de 172, Bor'da 69, Iğın'da 48, Ishaklı'da 87 ve Akşehir'de 130 olmak üzere toplam 1.689 aile belirlenmiştir". Farklı kaynaklar Ada'ya nüfus aktarımı için belirlenen aile sayılarını farklı rakamlar ile vermektedirler. Fakat sonuç olarak, "1572 tarihli defterde toplam 12 kazadan 1682 hanenin sürgün olarak yazıldığı tespit olunmuştur" (Ertürk 2011:47). Bu şekilde Osmanlı İmparatorluğu Ada'ya başarılı bir şekilde nüfus aktarımı yapmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun 1831 yılında Ada'da yapmış olduğu nüfus sayımında (yalnızca erkekler), Ada nüfusunun 45.365 olduğu belirlenmiştir (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2000). Osmanlı İmparatorluğu'nun Ada'da egemen olması ile birlikte, Ada'daki etnik dağılım şu şekilde olmuştur: İki temel etnik Türk ve Rum etnikleri olarak görülürken, Ada'da Maronit, Yahudi gibi sayıları oldukça az etnik toplulukların da bulunduğu bilinmektedir. Osmanlı İmparatorluğu, nüfus sayımında etnik öğeleri araştırmanın yanında müslüman olan ve olmayan nüfusu da araştırmıştır. Buna göre, Ada'da gayrimüslimlerin çoğunlukta olduğu görülmektedir⁵. Ada'ya Osmanlı İmparatorluğu tarafından aktarılan nüfusun Müslüman oluşu dikkat çekmektedir. Zaten ilerleyen yıllarda özellikle Ada'da İngiliz egemenliğinin bulunduğu dönemde Müslüman olan ve olmayan ayırımının yerini etnik ayrımlar alacaktır. Dini unsurlar, milliyetçilik zeminine oturtulup durum siyasetleştirilmiştir. "1878 yılında başlayan İngiliz egemenliği, çoğunluk olan Rum unsurunun karşısında Kıbrıs Türk kimliğinin oluşmasında ve şekillenmesinde belirgin bir rol oynamıştır" (Akgün 2012:128). Tüm bunlara rağmen, Osmanlı egemenliği döneminde, Müslüman nüfusun yoğunlukta bulunduğu kentler vardır. Bu kentlerin başında başkent Lefkoşa gelmektedir. 1831 yılı nüfus sonuçlarına baktığımız zaman Lefkoşa nüfusunun 5.775 olduğu görülmektedir. Bu nüfusta, Müslümanların sayısı 3.511, gayrimüslimlerin sayısı ise 2.264 olarak belirlenmiştir. Lefkoşa'da Müslümanların yoğun olarak yaşadığı mahalleler ve gayrimüslimlerin yaşadıkları mahalleler farklılık göstermektedir (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 2000). Hatta Lefkoşa'da sur içi denilen bölgede yalnızca Müslüman Türk ailelerin barındığını savunmak yanlış sayılmaz. Bunun nedeni, Osmanlı egemenliği sonrasında Lefkoşa Sur içi bölgesinin tam anlamı ile bir Türk şehri olarak mekânsal biçimde değişim göstermesidir. Eski kiliselerin camiye dönüştürülmesi, han, hamam, pazar

5 Nüfus sayımı sonuçlarına göre, gayrimüslimlerin oranı % 65.6, Müslümanların oranı ise %34.4 tür.

gibi yeni mekânların kentte yapılandırılması, vakıf adı altında kurumların oluşumu, kentin Türkleşmesini simgeleyen faktörler arasında bulunmaktadır (Erdönmez 2004). Kısacacı, kentte müslümanlar, yani bugünün Kıbrıslı Türkleri, geriye kalan gayrimüslümler ile aynı mahallelerde yaşamıyorlardı. Fakat tüm bunlardan çıkarılabilecek sonuç, başkent Lefkoşa'nın Osmanlı İmparatorluğu için olan önemidir. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu döneminde Osmanlı Kadısı, Lefkoşa'da ikamet etmektedir. Ada, her dönemde olduğu gibi Osmanlı egemenliği döneminde de Lefkoşa merkezinden idare edilmektedir. “*Lefkoşa Kadısında, Belediye ve Zabıta hizmetlerinin yetkilisi olarak Belediye Başkanı, yargı mercii olarak kentin yargıci ve kentin asayişinden sorumlu olarak da Emniyet Müdürü sıfatları toplanmakta idi*”⁶. Kısacası kentte “kadı”, yönetimi temsil etmekteydi. Bu dönemdeki yönetim anlayışını daha detaylı inceleyecek olursak:

“1856’da çıkan Islahat Fermanı’na kadar Lefkoşa’daki Belediye yetkililerinden bir kadı, muhtesip, bazarbaşı ve imam hiyerarşisi mevcut idi. Buna paralel olarak 1856’dan başlayarak belediye hizmetlerinin daha düzenli bir şekilde yürütülebilmesi için her kazada 4 Türk ve 2 Hristiyan üyeden oluşan 6’şar kişilik Belediye Meclisleri oluşturulmaya başlandı. Belediye meclislerinde görev yapacak olan Müslüman üyeler Müslüman halk tarafından, Hristiyan üyeler ise Rum kilisesi tarafından seçilir”⁷.

Osmanlı iskan politikalarına baktığımız zaman, Ada’daki boş bulunan bölgelere planlı bir nüfus aktarımı yapıldığını görmekteyiz. Bu ayırımın başlıca nedeni de, bundan kaynaklanmaktadır. Yoksa Osmanlı’nın bilinçli bir ayrımcılık politikası yaptığından söz etmek mümkün görülmemektedir. Fakat tüm bu nedenler gözönüne alındığı zaman, başkentteki toplumsal ayırımın temellerinin atılmış olduğunu görmekteyiz⁸. Bir kentin nüfusunun belirlenmesi, kentin sosyo-ekonomik, kültürel ve mekânsal her türlü faaliyetlerinin planlanmasını daha da sağlıklı kılmaktadır. Dahası, kentin nüfusu, eğitim düzeyi, okuryazarlık oranı gibi faktörler de kentin gelişiminde büyük bir rol oynamaktadır. Bu nedenle, nüfus sayımlarında ortaya çıkan verilerin, kentsel politikaların oluşumunda değerlendirilmesi gerekmektedir.

8.1.2 Osmanlı’dan Kopuş ve Lefkoşa

Bu başlıkta öncelikle Osmanlı’nın Ada’yı Birleşik Krallığa kiralaması, ardından İngilizlerin kontrolü altındayken Ada’da giderek yükselen milliyetçilik olgusu ve Türk kimliğinin oluşmaya başlaması, Kıbrıs Cumhuriyeti’nin kurulma süreci, 1974 olayları, Kıbrıs Türk Federe Devleti ve son olarak Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin kurulma süreçleri ele alınacaktır.

6 <http://www.lefkosabelediyesi.org/tr/>

7 <http://www.lefkosabelediyesi.org/tr/>

8 TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (2000), Osmanlı İmparatorluğu’nun Ada’da yapmış olduğu nüfus sayımı sonuçlarına göre, “*Lefkoşa’da Müslüman nüfusun yaşadığı mahallelerin, Arabahmedpaşa, Ayasofya ve Ömeriye Mahalleleri olduğunu, buna karşın gayri müslimlerin Aya Fanoromoni, Bas (Tribyodi) ve Aya Andoni Mahalleleri’nde yoğunlukta bulunmakta*” olduklarını belirtmektedir.

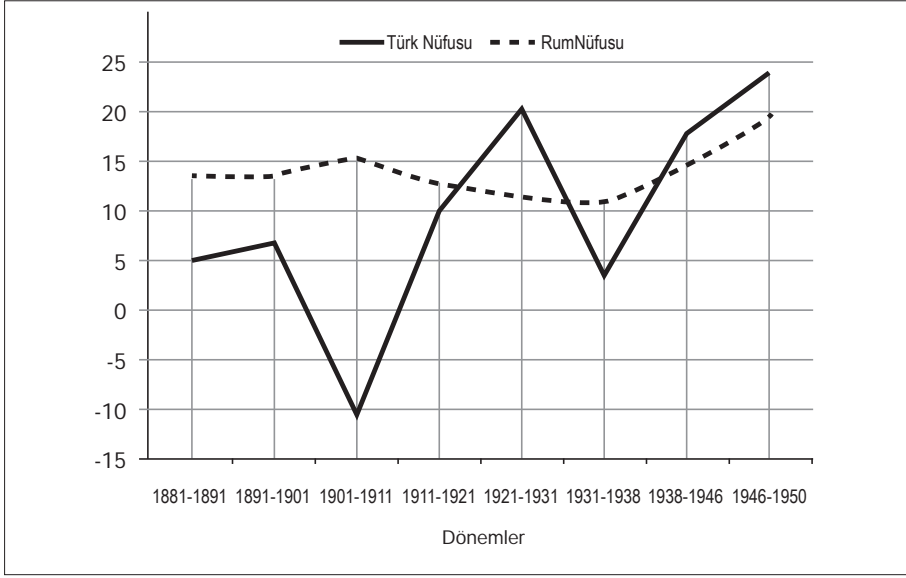
8.1.2.1 Ada'nın Birleşik Krallığa Kiralanması (Kıbrıs Sözleşmesi): "Lefkoşa'da İngiliz Yönetimi" (1878-1960)

Uluslararası alanda politik dengeler değişince, Osmanlı İmparatorluğu bölgedeki gücünü kaybetmeye başlamıştır. Bölgedeki gelişmelere paralel olarak, Osmanlı İmparatorluğu 4 Haziran 1878'de Kıbrıs adasını İngiltere'ye kiralamıştır. Bu tarihten itibaren, Osmanlı İmparatorluğu döneminde yönetici konumunda bulunan Kıbrıs Türk toplumu, artık Ada'da yönetilen konumunda bulunacaktır (Akgün 2011:3). Ada'da bu durumun değişmesi uzun süre almamıştır. Ada, İngilizlere yalnızca kiralanmıştır, satılmamıştır. Osmanlı İmparatorluğu Ada'daki haklarını saklı tutmaktaydı. Fakat siyasi süreç Osmanlı İmparatorluğu'nun planladığı gibi gitmemiştir. İngiltere uluslararası alanda fırsatını bulur bulmaz Ada'yı ilhak etmiştir. Böylece Ada'da geçici değil kalıcı bir İngiliz egemenliği hüküm sürmeye başlamıştır.

Birleşik Krallığın yıllarca uluslararası alanda yayılımcı bir politika benimsemiş olduğunu görmekteyiz. Ada tarihinde İngiliz dönemi büyük yer tutmaktadır. 1878-1960 yılları arasını kapsayan dönemde, Ada'da İngiliz egemenliği kurulmuştur. Bu dönemin başkenti konumunda olan Lefkoşa'nın bu değişiklikten derinden etkilediği görülmektedir. Uluslararası alanda "İngiliz sömürgecilik politikaları" geniş yer tutmaktadır. İngiliz egemenliği altında bulunan ülkelerin "böl ve yönet" politikaları ile yönetiliyor olması, İngiliz sömürgecilik sisteminin başlıca unsurları arasında sayılmaktadır. Tüm bu özellikleri ile İngiliz yönetimi uzunca bir süre Ada'da egemenliğini korumayı başarmıştır. Bu dönemin iki önemli özelliği daha bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi, bu dönemde Ada'da Türk ve Rum milliyetçilik hareketlerinin ivme kazanması; ikincisi ise, Ada'da dış göç hareketlerinin çoğalmasındır. Böylece bu dönemde Türk Ulus Kimliği oluşmakta ve Ada'daki demografik yapı göçler nedeni ile yeni bir şekil almaktadır.

Ada'daki İngiliz egemenliği döneminin en göze çarpan unsuru, Ada'daki milliyetçilik hareketlerinin başlamasıdır. Ada'da hiçbir zaman "Kıbrıs" milliyetçiliği oluşmamıştır. Oluşan iki ayrı milliyetçiliktir. Bunlar da Kıbrıs Türk ve Kıbrıs Rum milliyetçiliğidir.

Grafik 8.1. Türk ve Rum Nüfuslarının Büyüme Oranları (1881-1960) (Atasoy 2011: 37)

Grafik 8.1'den de anlaşılacağı üzere, Ada'da Türk nüfusunda iniş çıkışlar yaşanırken Rum nüfusunda istikrarlı bir devamlılık sağlanmıştır. Atasoy (2011:37) bu durumu açıklarken, 1571 yılında Osmanlı'nın Ada'ya nüfus aktarımı sonucunda Ada'nın nüfusunun 200.000'e kadar ulaştığını belirtmektedir. Üstelik söz konusu nüfusun 150.000'i de Türklerden oluşmaktaydı. Fakat Ada, İngiliz egemenliği altına girince, bu dönemde yaklaşık 70.000 Türk'ün Ada'dan göç ettiği belirtilmiştir (Atasoy 2011:37-38). Özellikle İngiliz döneminde Türklere karşı uygulanan bilinçli göç politikalarının ne denli etkin olduğunu, Türk nüfusun istikrarsız olan büyüme oranlarından kolayca anlayabilmekteyiz. Birçok kaynakta, İngiliz döneminde Türklerin memuriyetten uzaklaştırıldığını ve yüksek mevkilere Rumların yerleştirildiği belirtilmektedir (Yüksel 2009:163). Bu süreçte kamu çalışmalarından uzaklaştırılan Türk nüfus, zaman içerisinde "gönüllü" olarak farklı ülkelere göç etmiş veya ettirilmiştir. Burada İngiliz yönetiminin planlı bir şekilde Ada'daki nüfus yapısını değiştirmek istediği anlaşılmaktadır.

Yukarıda da belirtildiği üzere Lefkoşa, bu dönemde de başkent olma özelliğini devam ettirmiştir. 1800'lü yıllarda kentte büyük bir değişiklik gözlenirse de, 1900'lü yıllarda kent mekânsal olarak değişim göstermiştir. Lefkoşa suriçi bir çok medeniyet görmüş geçirmiş olan kentin temel yaşam alanıdır. Bu dönemde surların dışına yeni yerleşim yerlerinin yapılmış olduğunu görmekteyiz. Böylece Lefkoşa sokakları daralmış ve Venedik yapısı binalar daha sade bir hâle bürünmüştür. İngiliz döneminde her nekadarkent yeni yönetimden etkilenmişse de, geleneksel Türk yapısını kaybetme-

miştir. Kentte evler kerpiçten yapılmış, dar sokaklar kentin en belirgin özelliklerinden biri olmuş ve meydanda görülen camiler kentin neredeyse bütününün anlaşılması için yeterli olmuştur (Gürkan 2006:42-58). Lefkoşa, çarşısı, pazaryeri, çeşmeleri, geniş kent meydanı, büyük hanı, hamamları, surları, kemerleri ile bu dönemde dikkat çekmektedir. Gürkan (2006: 61) bu dönemi anlatırken Lefkoşalıları da bizlere aktarmaktadır: “*Lefkoşalılar, Türk olsun Rum olsun, yumuşak tabiatlıdırlar, meyve yiyip tropik iklimde yatıp kalkan insanların yumuşaklığı vardır üzerlerinde*”. Gerek kıyafet tarzları gerekse konuşmaları ile kentte Türk ve Rum ayırımı kolayca yapılabilmekteydi. Lefkoşa kenti, tarihin hiç bir aşamasında küresel düzeyde var olan metropolitan kentlerden olmamıştır. Gerek nüfusu, gerekse ekonomik ve sosyal yapısı ve yaşamı ile tam bir Adalı kent olmuştur.

Kent nüfusu konusunda bu dönemde de elimizde yeterli veriler bulunmamaktadır. Bunun nedeni, nüfus sayımlarında kadınların sayıma dâhil edilmemesidir. Bu döneme ait olan diğer bir önemli nokta, ilk motorlu araçların kente gelmiş olmasıdır. Kentte motorlu araçların ortaya çıkması bir trafik akışına neden olmuştur. Trafik akışı, bugün hâlen kent meydanında bulunan Venedik Kolonu'nun etrafında şekillenmiştir. Böylece, “Sarayönü Meydanı” Lefkoşa sosyal hayatının bir parçası hâline gelmiştir (Turkan 2008:25). Bugün hâlen “Sarayönü Meydanı”, toplumun siyasi gösterilerini yapmak için kullandığı bir meydandır. Siyasi protestolar ve eylemler bu meydan ile âdeta bütünleşmiştir. Bugün Sarayönü Meydanı'nda yapılan siyasi protestoları ve gösterileri, Ada'da İngiliz hakimiyeti döneminde de görmekteyiz.

8.1.2.2 Lefkoşa'da Türk-Ulus Kimliği'nin Oluşması

Yukarıdada belirtilmiş olduğu üzere, İngiliz döneminde Kıbrıs, Türk ve Rum ulusları arasındaki sorunlar oldukça büyük boyutlara ulaşmıştır. Bir yandan Kıbrıslı Türklerin Ada'dan göçü, diğer yandan Rumların isteklerine karşı, İngilizlerin Türkleri öne sürmesi, Ada'da siyasi sorunların başlamasına neden olmuştur. Tüm bu faktörler, Ada'da Türk nüfusunun azalmasına neden olarak gösterilebilir. Kıbrıslı Rumlar bu durumu fırsat olarak değerlendirmiş, siyasi durumu kendi lehlerine çevirmeye çalışmışlardır. Başkentler, her zaman siyasi mücadelelerin en şiddetli biçimde yaşandığı şehirler olmuştur. Burada da durum değişmemiştir. Ada'da İngiliz yönetimi hüküm sürerken kent mekânsal olarak büyümekte, yeni yerleşim yerleri ortaya çıkmaktaydı. Bu dönemde Lefkoşa, kasaba görünümünden çıkıp bir kent görünümüne bürünmüştür. Artık Lefkoşa, siyasi açıdan birçok sorunu olan iki toplumlu bir kente dönüşmüştü. Ada, Lefkoşa'dan idare ediliyordu ve Kıbrıslı Türk ve Rumlar arasındaki siyasi mücadelelerin çoğu da bu kentte gerçekleşiyordu. Fakat, siyasi sorunlar bununla da sınırlı kalmıyordu. Kıbrıslı Rumlar, İngiliz egemenliğinin son bulması için büyük bir mücadele vermekteydiler. Bunun nedeni açıktır. Kıbrıslı Rumların Ada'yı Yunanistan'a bağlama istemlerinin bulunması mevcut durumu daha da içinden çıkılmaz bir hâle getiriyordu. Böylece, kentteki siyasi sorunlar sürekli olarak artıyordu.

Siyasi harketlenmeler ile birlikte yıllarca “kasaba” havasına bürünmüş olan Lefkoşa, bu süreç ile birlikte bir çok siyasi başkaldırının merkezi hâlini almıştır.

Tablo 8.1. Kıbrıs'ta, İngiliz Yönetimi Döneminde (1881'den 1938'e kadar) Nüfus Sayımı Sonuçları

Yıllar	Rumlar	Türkler	Diğer Unsurlar	Toplam
1881	137.631	45.458	3.084	186.173
1891	158.585	47.926	2.775	209.286
1901	182.739	51.309	2.974	237.022
1911	214.480	46.428	3.056	263.964
1921	244.887	51.339	4.489	300.715
1931	276.572	64.245	7.142	347.959
1938	310.070	66.459	–	376.529

Kaynak. *Hasan Şanlı, Kıbrıs 1878–1924, Ankara, 1967; S. R. Storrs, A Chronology of Cyprus, s. 31–34; I.*

Konur, Kıbrıs Türkleri, s. 25; Ş. S. Gürel, Kıbrıs Tarihi (1878–1960), I, s. 41 (Akt., Çakmak 2008: 205)

Tarihin her aşamasında, Kıbrıs Rum toplumunun büyük bir ideali olduğunu görmekteyiz. Bu da, “Enosis” olarak adlandırılmaktadır. Kıbrıs sorunu ile ilgili literatür, “Enosis” kavramını açıklarken, bunu Kıbrıs Rum toplumunun siyasi olarak en büyük hedefi olarak nitelendirmiştir. 1 Nisan 1955 tarihinde Kıbrıslı Rumlar tarafından “EOKA” adlı bir örgüt kurulmuştur. Bu örgüt, Yunanistan tarafından da desteklenmekteydi. Burada amaç, “Enosis”i gerçekleştirmek, Ada’nın Yunanistan’a ilhakını sağlamaktı. Kıbrıslı Rumlar’ın temel amaçları kapsamında 1931 isyanı denilen büyük isyan Ada’da büyük bir siyasi krize neden olmuştu. Bu durum Kıbrıslı Rumların İngilizlere karşı yapmış oldukları örgütlü bir isyan görünümüne taşımaktaydı. Kıbrıslı Rumların siyasi tutumları Kıbrıs Türklerini kendi varlıklarını koruyabilmek için mücadeleye zorlamıştır. Sonuç olarak yaşanan siyasi sorunlar, Kıbrıs Türkleri’nin “Karaçete”, “Volkan”, “9 Eylül”, “Türk Mukavemet Teşkilatı” adları altında çeşitli örgütler kurmalarına neden olmuştur. Elbette tüm bu örgütler Türkiye’nin de desteği ile hayat bulma şansı elde etmiştir (Keser (a) 2012). Daha önce de belirtilmiş olduğu üzere, Ada’da yaşanan göç olayları, Ada’nın demografik durumunun değişmesine neden olmuştur. Tablo 8.1’den de anlaşılacağı üzere, Kıbrıslı Türk nüfus her geçen gün Kıbrıslı Rum nüfusa göre daha da azalmaktaydı. Doğal olarak Kıbrıslı Rumlar, yaşanan tüm siyasi süreçlerde bu durumu avantaj olarak kullanmışlardır.

Ada'da yaşanan tüm bu gelişmeler, Kıbrıs Türk milliyetçiliğinin başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir. Ada, İngiliz yönetiminde iken, halk bir yandan göçe yönlendirilmekte; diğer yandan da Ada Yunanistan'a ilhak edilmeye çalışılmaktaydı. Böyle bir süreç toplumda sorunlara neden olmaktadır. Yukarıda anlatılan isyanların, iç çatışmaların tamamı merkez Lefkoşa'da başgöstermiştir. Kurulan yeraltı örgütleri ve teşkilatlanmalar Lefkoşa'da filizlenmiştir. Kısacası Lefkoşa kenti, barındırdığı Türk ve Rum nüfuslarla siyasi ve toplumsal mücadelelere yakından şahit olmaktadır. Toplumsal olaylar farklı kentlerde farklı şekillerde kendini göstermekteydi. Fakat Lefkoşa kenti neredeyse toplumsal olayların odak noktasında bulunmaktaydı. Kıbrıslı Türkler, 25 Aralık 1891 yılında Lefkoşa'da, Zaman Gazetesi Matbaası'nı kurmuşlar ve yayına başlamışlardır (Akgün 2011:7-8). Burada Kıbrıs Türk toplumunun siyasi davalarına ne denli önem verdiklerini ve merkez başkentin bu olaylarda ne denli etkin rol olduğunu görmekteyiz.

1911'de Lefkoşa'nın yüzölçümü 1.040 mil kare, nüfusu ise 81.497'dir. Bu dönemde Lefkoşa, Ada'da en büyük yüzölçümüne sahip olan kentlerden biri konumundadır. Ayrıca kent, o dönemin en kalabalık nüfusuna sahip kenti konumunda da bulunmaktadır. Bu dönemde Ada'da Kıbrıs Türkleri aleyhine yaşanan siyasi olaylar, 21 Eylül 1911 yılında Lefkoşa'da Kıbrıslı Türkler tarafından protesto edilmiştir. Binlerce Türk, merkezde düzenlemiş oldukları mitingde Rumların "Enosis" istemlerini protesto etmişlerdir. Burada Kıbrıs Türk halkının oylarıyla bir çok önemli karar alınmıştır. Bu kararlar, "Enosis" ve Ada'nın ilhaki için yapılan girişimleri engelleyebilmek için büyük önem taşımaktaydı. Kıbrıs Türk halkının istemi, gösterilerde oldukça açık bir şekilde vurgulanmıştır. Ada'nın statüsünde bir değişiklik olacaksa, Ada'nın Osmanlı İmparatorluğuna iade edilmesi isteniyordu. Böylece Lefkoşa'da ilk kez Kıbrıs Türkleri, ortak isteklerini dile getiren bir eylem gerçekleştirmişlerdir (Tarakçı 1998). Yaşanan toplumsal sorunlar, Kıbrıs Türk toplumu içerisinde siyasi liderler yaratmıştır. Dr. Fazıl Küçük ve Rauf Raif Denктаş, Kıbrıs Türk toplumunun liderleri konumunda ömürlerinin sonuna kadar Ada'da Kıbrıs Türk halkı için mücadele etmişlerdir. Doktor Fazıl Küçük, Lefkoşa'da dünyaya gelmiş, eğitimini tamamladıktan sonra 1937 yılında Lefkoşa kentinde halkı için tıp doktoru olarak görev yapmaya başlamıştır. Cuma günlerinin, civar köylerden ve diğer bölgelerden Lefkoşa'ya en çok uğranan günlerden olduğu söylenmektedir. Bu günlerde Dr. Küçük'ün Lefkoşa'da halkı ücretsiz tedavi ettiği bilinmektedir. Dr. Küçük, 1931 yılından sonra, Lefkoşa'da aktif siyasi hayatına başlamıştır⁹. Bu dönemde Kıbrıs Türk halkının ortak istek ve beklentileri oluşmuştur. Toplum artık tek bir ses olarak mücadele vermeye hazırdır. Bu nedenle, bu süreçte toplum liderlerinin var olması, siyasi açıdan beklenen bir sonuçtur.

9 <http://www.kktcb.org>

Ada'da İngiliz egemenliği son bulduğunda, Lefkoşa kentinin Osmanlı İmparatorluğu egemenliği altında bulunan başkenten çok farklı bir başkent yapısında olduğunu görmekteyiz. Lefkoşa, konutları surların dışarısına taşmış, Türk ve Rum mahalleleri birbirlerinden ayrılmış, siyasi mücadelelerin başgösterdiği bir kent hâline bürünmüştür. Bu dönemde, Lefkoşa'da Türk basını yeşermiştir. Kıbrıs Türk milliyetçiliği, halkın Türklüğe olan inancı bu dönemde büyük bir ivme kazanmıştır. Kıbrıs Türkleri artık tek bir toplum olarak isteklerini kent meydanında gösteri düzenleyerek dile getirmeye başlamışlardır. Kısacası, liderlerini belirleyebilen, milliyetçilik duyguları taşıyan ve siyasi istemlerini ortaya koyabilen bir Kıbrıs Türk toplumu oluşmuştur. Her fırsatta yıldırma politikalarının işe yaramayacağını dile getiren, Kıbrıslı Rumların Enosis istemlerine karşı direnç gösteren bir toplum yine bu dönemde oluşmuştur. Böylece, Ada'daki Türklerin kendi ulusal kimliklerine sahip çıkma becerilerini İngiliz sömürge yönetimi altında ortaya koymuşlardır. Kıbrıs Türk milliyetçiliği bu dönemde filizlenmiş, yine bu dönemde olgunlaşmıştır.

8.1.2.3 “Kıbrıs Cumhuriyeti” Başkenti (1960-1963) Olarak Lefkoşa

Tarihin farklı zamanlarında, Kıbrıslı Rumlar'ın Ada'yı Yunanistan'a ilhak etme istemleri çeşitli girişimlerle devam etmiştir. 1959 yılında, Ada'daki diplomatik görüşmeler hız kazanmıştır. Türk ve Yunan yetkililer bağımsız “Kıbrıs Cumhuriyeti” için çalışmalara başlamıştır. 1960 yılına gelindiği zaman, “Zürih ve Londra Antlaşmaları” ile birlikte Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası hazırlanmış; Lefkoşa Antlaşmaları ile “Kıbrıs Cumhuriyeti”, 16 Ağustos 1960 yılında ilan edilmiştir. Kıbrıs Cumhuriyeti, üç ayrı devletin garantörlüğü altında kurulmuştur. Bunlar Türkiye Cumhuriyeti, Yunanistan ve Birleşik Krallık'tır. Söz konusu devletler, yeni kurulmuş olan devletin garantör devletleri olarak uluslararası alanda yerlerini almışlardır (Güler 2004: 107). Kıbrıs Cumhuriyeti varlığını çok uzun bir süre koruyamamış olsa da, Kıbrıs tarihini uzun bir süre etkisi altına almayı başarmıştır. Kıbrıslı Türkler ile Kıbrıslı Rumların ortaklaşa kurmuş oldukları Kıbrıs Cumhuriyeti, Başkanlık Sistemi ile yönetilmekteydi. Başkent ise her dönemde olduğu gibi bu dönemde de Lefkoşa olmuştur. 1960 yılında ilan edilen Cumhuriyet ile birlikte, Lefkoşa gelişme sürecine girmiştir. Fakat bu süreç çok uzun sürmemiştir. Bu tarihte, hâlen Kıbrıs Türk ve Rum toplumları arasındaki toplumsal çatışmalar devam etmektedir. Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmadan önce, Lefkoşa kentinde belediye hizmetleri ikiye bölünmüştür. Lefkoşa Türk Belediyesinin kuruluşu 1958 yılında olmuştur. Bu tarihten itibaren Lefkoşa Türk Belediyesi, Kıbrıs Türklerinin yerel hizmetlerini karşılamak için aktif olarak hizmet vermeye başlamıştır. Bu durum Kıbrıs Cumhuriyeti kurulduktan sonra da devam etmektedir. Lefkoşa Türk Belediyesi yasal olarak Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası'nın 173.maddesi tarafından tanımlanmaktadır. Buna göre, Lefkoşa Türk Belediyesi, Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası tarafından da kabul görmüş sayılmaktadır. Bu madde uyarınca (Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası Madde 173, 1960);

“Cumhuriyetin en büyük beş kentinde, yani Lefkoşa, Leymosun, Mağusa, Larnaka ve Baf’da Türk halkı tarafından ayrı belediyeler kurulacaktır. Ancak, bu Anayasanın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren dört sene içinde, Cumhurbaşkanı ve Cumhurbaşkanı Muavini, yukarıdaki kentlerde belediyelerin ayrılmalarının devam edip etmemesi sorununu incelerler (Madde 173/1). Yukarıdaki şehirlerde, Elen Belediye Meclisleri şehrin Elen seçmenleri tarafından ve Türk Belediye Meclisleri Türk seçmenleri tarafından seçilirler (Madde 173/2’de).”

Şekil 8.1: Lefkoşa Türk Belediyesi Amblemi¹⁰

8.1.2.4 1963 Sonrasında Başkentte Yaşananlar ve 1974 Yılıının Getirdikleri

Ada’da yaşanan siyasi süreç ile birlikte Lefkoşa, yönetsel açıdan yavaşça bölünmeye başlamıştır. Türkiye, İngiltere ve Yunanistan’ın garantörlüğünde kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti varlığını uzun süre koruyamamıştır. 21 Aralık 1963 günü Kıbrıslı Rumlar “Kanlı Noel” adını verdikleri saldırılarını başlatırlar. Kıbrıslı Türklere yapılan bu saldırılar sonrasında Kıbrıs Cumhuriyeti fiili olarak yıkılmıştır (Keser (b) 2012). 1960 – 1963 yılları arasında Lefkoşa kenti adeta içten içe kaynayan iki toplumu barındırmaktadır. Bu süreç, kentte Türk ve Rum kimliklerini daha da belirgin bir hale getirmiş, toplumların milliyetçilik duyguları daha da üst seviyelere tırmanmıştır. Ta-

10 www.lefkosaturkbelediyesi.org

rih, Kıbrıs'ta 1963 olayları başlığı altında birçok toplumsal mücadeleyi ele almaktadır. Bu dönemde Lefkoşa'da birçok insan hayatını kaybetmiştir. Bu dönemde, Kıbrıs Türkleri büyük bir var olma mücadelesi vermiştir. Bu süreçte Lefkoşa, başkent olarak çatışmalardan en çok etkilenen kentlerden biri olmuştur. Lefkoşa'da yaşayan Türkler, 21 Aralık tarihinden sonra güvenli bir kent yaşamı içerisinde bulunmamaktadırlar. Kısacası, bu dönemde kentte, savaş hâli vardır. Bu durum yalnızca Lefkoşa kentinde yaşanmamaktaydı. Ada'daki tüm bölgeler iç savaştan olumsuz olarak etkilenmiştir. 1963-1964 yılları arasında, “yaklaşık 25.000 Kıbrıslı Türk (o zamanki Kıbrıs Türk toplumunun dörtte biri) yerinden edilmiştir” (Gürel ve Özersay 2006:3). Bu dönemde, toplumlar arasında yaşanan çatışmadan dolayı toplumların birarada yaşamaları mümkün görülmemektedir. Artık Ada'da “iki bölge” oluşturulması kaçınılmaz olmuştur. Aynı durumun Lefkoşa kentinde de yaşandığını görmekteyiz. Yıllarca güvenlik nedenlerinden dolayı etrafı duvarlar ile çevrili olan kentin ortasına çekilecek olan duvar ile birlikte kentte iki bölge oluşturulmuştur. Kentin içerisinde yerini alan duvarlar, kenti ikiye bölmekte; siyasi, ekonomik, dini ve etnik farklılıkları bulunan iki toplumu birbirinden ayırmaktadır. 1963 “Kanlı Noel” olaylarından sonra, 27 Aralık 1963'de Türkiye, Birleşik Krallık ve Yunanistan'ın garantörlüğünde, bu ülkelerin askerlerinden oluşan bir birlik oluşturulmuştur. Bu birlik, ülkedeki barışı kalıcı kılmayı amaçlayan, “Barışı Koruma Kuvveti” (müşterek müdahale gücü) olarak adlandırılmıştır. Ada'daki barışın yeniden sağlanabilmesi için “Barışı Koruma Gücü” Komutanı İngiliz General Peter Young yeşil bir kalemleharita üzerinde çizdiği bir çizgi ile Lefkoşa'yı 30 Aralık 1963 tarihinde iki bölgeye ayırmıştır. Bu tarihten itibaren bu sınır “Yeşil Hat” olarak adlandırılmıştır. Ayrıca Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, 4 Mart 1964'de aldığı 186 sayılı kararla Kıbrıs'a Uluslararası Barış Gücü (UNFICYP) kuvvetlerini gönderme kararı almıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi Web Sitesi). Birleşmiş Milletler'in Ada'ya barış gücü kuvvetlerini gönderme kararı, Ada'da barış ortamının olmadığını bir göstergesi olarak da görülmektedir. Üstelik bu durum, BM'nin vermiş olduğu karar ile uluslararası alanda gerçeklik kazanmıştır. Yukarıda da belirtilmiş olduğu üzere Lefkoşa kenti bu süreçte “yeşil hat” çizgisi ile bölünmekte; kentte iki farklı toplumun yaşam yerleri birbirlerinden tamamen ayrılmaktadır. Yeşil Hat çizgisi Lefkoşa'daki iki ayrı yönetimin sınırı olarak kabul edilmektedir. Daha sonra kentin içerisinde bulunan sınır hattı, 1974 Kıbrıs Barış Harekatı ile kesinlik kazanmıştır. Bu gelişmenin ardından “Yeşil Hat”, “Attila Hattı” olarak da adlandırılmıştır (Şener 2012:16). Kentin kuzeyi Türk bölgesi, güneyi ise Rum bölgesi olarak ayrılmıştır. Bölünmenin yaşandığı günden bugüne kadar Lefkoşa kentinin mekânsal olarak birçok değişime uğradığını görmekteyiz. Tek bir kent olan “Lefkoşa”, artık iki farklı topluma ev sahipliği yapmakta, iki ayrı bölgeden, iki ayrı yönetimden oluşmaktadır. Zaman içerisinde Lefkoşa Türk bölgesinin (Kuzey Lefkoşa) dışarıya doğru büyümeye başladığını, Güney Lefkoşa'nın

ise dikey olarak büyümeye devam ettiğini görmekteyiz¹¹. Böylece, Kıbrıs Adası'nın başkenti konumunda bulunan Lefkoşa, "Avrupa'nın son bölünmüş başkenti" (Atun ve Doratlı 2009:113) olarak tarihteki yerini almıştır. Yeşil Hattın çekilmesi, Türk ve Rum toplumları arasındaki toplumsal çatışmaları durdurmaya yeterli olmamıştır. 1963-1974 yılları arasında Lefkoşa'da toplumlararası çatışma devam etmiştir. Kıbrıs Türk halkının Ada'daki varlığını koruması, büyük mücadeleler sonucunda gerçekleştirilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti, Ada'da barış ortamının sağlanması için, Türk Silahlı Kuvvetlerini 20 Temmuz 1974 yılında Kıbrıs'a gönderip "Kıbrıs Barış Harekatı"nı başlatmıştır. Türk Silahlı Kuvvetleri 14 Ağustos 1974 yılında Lefkoşa Kentine girmiş; bu tarihten sonra Lefkoşa kenti, Kuzey Lefkoşa ve Güney Lefkoşa olarak iki farklı isim altında literatürdeki yerini almıştır.

8.1.3 1974 Yılından 1983'te KKTC'nin Kuruluşuna Kadar "Lefkoşa"

1974 yılında, Türkiye'nin Ada'ya barış getirmesi, Rumların ulaşmak istedikleri "büyük ideal"lerinin gerçekleşmesine olanak vermemiştir. Ada Yunanistan'a bağlanmamış, Ada'da Kıbrıs Türklerinin varlığı son bulmamıştır. Bu tarih Ada'da önemli bir dönüm noktasını simgelemektedir. Çizilen "Yeşil Hat" ile birlikte Ada ikiye bölünmüştür. Böylece Ada'da yeniden bir barış ortamı sağlanmıştır. 2 Ağustos 1975 tarihinde Viyana'da Birleşmiş Milletler denetimi altında, Kıbrıs Türk Lideri ile Kıbrıs Rum Lideri arasında Nüfus Mübadelesi Antlaşması yapılmıştır (DPÖ 1999). Bu durum, bugün Ada'da devam eden mülkiyet sorununun başlamasına neden olmuştur. (Gözlügöl 2012:203). Barış Harekatı sonrasında, "1975 Nüfus Mübadelesi Anlaşması" ile Kuzey'den Güney'e 120.000 Rum, Güney'den Kuzey'e de 65.000 Türk geçmiştir. Böylece, Ada'da iki bölge meydana gelmiştir. Buna göre Kuzey Kıbrıs, Kıbrıslı Türklerin; Güney Kıbrıs ise Kıbrıslı Rumların yönetimi altında olacaktır. Kıbrıslı Rumlar bu durumu kabul etmemiş, Ada'nın Kuzeyi'nin Türkiye tarafından işgal edildiği tezini yıllarca uluslararası alanda savunmuştur. Kıbrıslı Rumların bu tezleri, Yunan ve Rum lobisi tarafından bugün de uluslararası alanda savunulmaktadır. Diğer taraftan bakıldığı zaman da, Kıbrıs Türk toplumunun Ada'daki varlığını 1974 yılında Türkiye'nin başlatmış olduğu "Barış Harekatı"na borçlu olduğu görülmektedir. Ada'daki çatışmalar, Ada'nın bölünmesi ile son bulmuş, savaş uluslararası alanda siyasi bir mücadele olarak devam etmiştir.1974'ten 1975 yılına kadar Kıbrıslı Türkler tarafından "Otonom Kıbrıs Türk Yönetimi" kurulmuştur. Bu yönetim, Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin kurulmasına kadar devam etmiştir. 1975 yılında Kıbrıslı Türkler, "Kıbrıs Türk Federe Devleti"ni kurmuştur. 15 Kasım 1983 yılında da Kıbrıslı Türkler yine Ada'nın Kuzeyinde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni (KKTC) ilan etmişlerdir. Böylece, bu tarihten itibaren Kuzey Lefkoşa, KKTC'nin başkenti olmuştur. Bugün hâlen Ada'nın Kuzeyi, KKTC'yi, Güneyi ise "Kıbrıs Cumhuriyeti"ni temsil etmektedir. Fakat KKTC uluslara-

11 www.lefkosaturkbelediyesi.org

rası alanda devlet statüsünü hâlen kazanamamıştır. Uluslararası alanda KKTC'yi bağımsız bir devlet olarak yalnızca Türkiye Cumhuriyeti tanımış bulunmaktadır. Diğer yandan, Kıbrıs Cumhuriyeti'ni temsil ettiğini iddia eden Kıbrıs Rum yönetimi, hiçbir şekilde Kıbrıs Türk toplumunu temsil etmemektedir.

Ada'daki kentsel planlama tarihine baktığımız zaman, planlamanın iki döneme ayrıldığını görmekteyiz. Bunlar: 1950-1974 ve 1974 yılından bugüne kadar olan dönemleri kapsamaktadır (Atun ve Atun 2007). Ada'nın kentsel planlama politikalarının anlaşılabilmesi için bölünmeden önce ve sonra olarak Ada'daki planlama dönemlerini incelemek gerekmektedir. Lefkoşa kenti bu süreçten en çok etkilenen kent konumunda bulunmaktadır. Bunun nedeni ise 1974'den sonra kentin diğer yarısında başka bir yönetimin var olmasıdır.

Yukarıda da belirtilmiş olduğu üzere, Ada'nın 1974 yılında ikiye bölünmesinden sonra, Güney'de yaşayan Türkler Kuzey'e göç etmiştir. Güneyde bulunan Türk nüfus gruplar hâlinde Kuzey'de bulunan başka yerleşim yerlerine aktarılmıştır. Lefkoşa'da ise durum farklı olmuştur. Kent ikiye bölünmüş, bölünmüş kentten iki farklı kent yaratılmıştır. Bölünmüş Lefkoşa kentinde bir çok sorun ortaya çıkmıştır. Bu kez ortaya çıkan sorunlar siyasi sorunlardan çok altyapı ile ilgilidir. Kentin su şebekeleri, kanalizasyon altyapısı ve kentsel ulaşım ağları gibi altyapılar, kentin bölünmesi ile birlikte büyük bir belirsizlik içerisinde girmiştir. Kısacası kent bütünlüğü bozulmuştur. 1974 yılından sonraki dönemlerde Lefkoşa, her iki toplumun başkenti olma özelliğini korumaya devam etmiştir. 1983 yılında KKTC'nin ilan edilmesi ile birlikte Kuzey Lefkoşa farklı bir misyon üstlenmeye başlamıştır. Bu tarihten itibaren Kuzey Lefkoşa kenti, KKTC'nin başkenti olarak gelişimine devam etmiştir.

8.2 1983 Sonrası Lefkoşa'nın Siyasi Duvarları: Bir “Lefkoşa”, İki “Başkent”

Daha önce de belirtilmiş olduğu üzere, 1974'ten sonraki siyasi süreçte Kıbrıs Türkleri'nin Kıbrıs Türk Federe Devleti'ni kurmuş olduğunu görmekteyiz. 15 Kasım 1983 tarihinde ise, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ilan edilmiştir. KKTC'nin yönetim şekli “Cumhuriyet” olmuştur. Başkent, Lefkoşa (Kuzey Lefkoşa) kentidir. Resmî dil “Türkçe” olarak kabul edilmiştir. Halk Müslümandır. 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti döneminde ülkenin para birimi “Kıbrıs Lirası” olarak belirlenmiştir. “Mayıs 1983 tarihli 36 sayılı Resmî Gazetenin Ek III'ünde Amme enstrümanı 201 başlığı altında yayımlanan 1983 Kıbrıs Lirasının yürürlükten kaldırılması”¹² maddesi uyarınca 16 Mayıs 1983 tarihinde, Kuzey Kıbrıs'ta yaşayan Türkler, para birimini “Türk Lirası” olarak değiştirmişlerdir. Daha sonraki dönemlerde Kuzey Lefkoşa, Türk Lirasını kullanırken, Güney Lefkoşa Kıbrıs Lirası'nı kullanmaya devam etmiştir. Bu durum 2004 yılına kadar devam etmiştir. 2004 yılında Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin Avrupa Birliği (AB) üyesi olması ile birlikte, 1 Ocak 2008 tarihinde Güney Kıbrıs Avrupa Birliği para birimi olan “Euro”yu

12 www.mahkemeler.net

kullanmaya başlamıştır¹³. Artık Lefkoşa kenti, tam anlamı ile iki farklı kent durumuna gelmiştir. Farklı ülkelerin başkentleri olan, farklı dini inançları bulunan, farklı toplumlara temsil eden iki kent. Biri Türk, bir diğeri Rum olan iki devlet, iki farklı toplumu temsil etmektedirler. Biri Müslüman bir kent, diğeri ise Ortodoks Hıristiyan yapıya bürünmüş bir kent durumuna gelmiştir. Kuzey’de dini faktörler devlet yönetimine egemen olmamaktadır. Halk özgür bir şekilde dini inançlarını yaşamaktadır. Güneyde ise, Ortodoks Kilisesi’nin etkisi her alanda kendini göstermektedir.

Yukarıda da belirtilmiş olduğu üzere Ada’daki mevcut durum uluslararası alanda kabul görmemiş, 1960 “Kıbrıs Cumhuriyeti”ne geri dönülebilmesi, iki başkentten yeniden birleşip bir başkent olabilmesi için birçok çaba harcanmıştır. İki toplumun yeniden biraraya gelebilmesi, Ada’da kalıcı bir barışın sağlanabilmesi için özellikle Birleşmiş Milletler (BM), 1974 yılından bu yana birçok arabuluculuk girişimleri gerçekleştirmiştir¹⁴. Bugün BM’nin Ada’daki arabuluculuk çalışmaları hâlen devam etmektedir. Tüm bu süreçte Kıbrıslı Türk olan ve İngiltere’de hukuk eğitimi almış olan Rauf Raif Denktaş, Kıbrıs Türk Toplumuna Liderlik yapmıştır. Rauf Raif Denktaş, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin kurucu Cumhurbaşkanı’dır. Denktaş, 2005 yılına kadar KKTC Cumhurbaşkanlığı görevini sürdürmüştür. BM’nin Ada için hazırlanmış olduğu kalıcı antlaşma önerilerinde Rauf Raif Denktaş, Kıbrıs Türk Toplumuna adına görüşmelerde bulunmuştur. 2004 yılında BM tarafından hazırlanan “Annan Planı” bugüne kadar BM’nin hazırlanmış olduğu Ada’da kalıcı antlaşma önerilerinden bir tanesidir. Fakat bu Plan’ın toplumlar üzerinde diğer planlardan oldukça farklı etkileri olmuştur. 24 Nisan 2004 yılında söz konusu plan toplumlara sunulmuş ve referandum ile sonuçlandırılmıştır. Referandum sonuçlarına göre, planı Kıbrıs Türkleri kabul ederken; Kıbrıslı Rumlar planı reddetmişlerdir. “Kuzeyde % 64,9 evet, % 35,1 hayır; güneyde %24,2 evet, %75,8 hayır oyu kullanıldı” (Hürriyet, 25.04. 2004; Fırat 2009’dan). Kıbrıs Rum toplumunun Plan’ı reddetmesi, Güney Kıbrıs’ın Avrupa Birliğine girişini engellemiştir. 1 Mayıs 2004 tarihinde Güney Kıbrıs Rum hükümeti, AB üyesi olmuştur. Bu durum, Lefkoşa kentinin güneyinin bir AB başkenti, kuzeyinin ise uluslararası alanda tanınmayan bir devletin başkenti olarak varlığını sürdürmesine neden olmuştur. Kentin kuzeyinde AB normları uygulanmaz iken, kentin güneyi AB müktesebatının gereklerini yerine getirmektedir. Bu, kentin durumunu daha da karmaşık bir yapıya büründürmüştür. Ada’da yapılacak bir anlaşma sonrasında kentin yeniden bütünleşmesi, her geçen gün daha da zorlaşmaktadır. Annan Planı’nın etkileri bunlarla da sınırlı kalmamaktadır. Annan Planı, Ada’daki mülkiyet sorununa çözüm önerileri getirdiğinden bu dönemde Kuzey Kıbrıs’ta toprağa ve mülke yatırım artmıştır (İşçioğlu 2009). Kentsel planlama sorunları da bulunan kentler, bu dönemden olumsuz şekilde etkilenmiştir.

13 <http://www.cyprus.com/cyprus-currency.html>

14 <http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/unficyp/index.shtml>

Lefkoşa'nın kentsel sorunları tarih boyunca ülkedeki mevcut siyasi konjonktüre göre şekil almıştır. Kentin bölünmesi, kent planlaması, kentsel kararlar devlet politikalarına uygun olarak yapılmıştır. Bu noktada Lefkoşa'daki kentsel siyaset, Ada'daki siyasi eğilim ile yakından ilişkilidir. Nisan 2003 tarihinde Kıbrıs Türk tarafının liderliğinde, Lefkoşa'da ilk kontrol noktası trafiğe açılmıştır (Atun ve Doratlı 2009:126). Bu durum, kenti sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik olarak birçok açıdan etkilemiştir. 1974 yılından sonra Güney ve Kuzey Lefkoşa arasındaki tüm sınır kapıları geçişe kapalı bulunuyordu. Ayrıca, Uluslararası Lefkoşa Havalimanı da 1974 yılı sonrasında ulaşıma kapalı tutulmaktadır. Ülkedeki siyasi konjonktürün değişmesi ile birlikte 2003 yılında kentte kontrol noktasındaki geçişlere izin verilmeye başlanmıştır. Bu dönemde Serdar Denktaş, turizmden sorumlu Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı görevinde bulunmaktaydı. Serdar Denktaş'a göre, 1974 yılından sonra adayı ikiye bölen "Yeşil Hat", 23 Nisan 2003 tarihinde ilk kez açılabilir. Bu karar, KKTC Bakanlar Kurulu tarafından verilmiştir. İki kesim arasında günü birlik geçişleri serbest bırakan karar, Resmî Gazete'de yayımlanmıştır. Böylece Bakanlar Kurulu kararı yürürlüğe girmiştir. İlk karşılıklı geçişler Lefkoşa "Ledra Palace sınır kapısı"ndan yapıldı. İlk dört saat içinde yaklaşık 191 Kıbrıslı Türk, Ada'nın Güneyine geçerken, 57 Rum Kuzeye geçmiştir¹⁵. Bugün Ada'nın farklı birçok sınır kapılarından geçişler devam etmektedir. Fakat Lefkoşa'da bulunan sınır kapılarının açılması, diğer sınır kapılarına göre daha farklı bir durumu temsil etmektedir. Lefkoşa'da bulunan sınır kapılarının açılması, kent ekonomisine hareketlilik getirmiştir. Ledra Palace sınır kapısından yalnızca yaya- lar geçiş yapma hakkına sahiptir. Lefkoşa'da bulunan ve trafiğe açık olan sınır kapısı, "Metehan" sınır kapısı olarak adlandırılmaktadır. Lefkoşa'da bulunan bir diğer sınır kapısı ise "Lokmacı" sınır kapısıdır.

Kent merkezinin tam ortasında yer alan sınır kapısının açılması, kentte yeni gelişimleri zorunlu kılmıştır. Elbette bu gelişimlerin planlı olması gerekmektedir. Fakat Lefkoşa'da durum böyle olmamıştır. Yukarıda da belirtilmiş olduğu gibi, özellikle Lokmacı bölgesinden geçiş izni verilmesi, kent gelişimi açısından büyük önem taşımaktadır. Bunun nedeni, Lefkoşa Türk tarafında, Lokmacı sınır kapısının çevresinde kentin tarihî dokusunu yansıtan tarihî eserler bulunmasıdır. Bunlar, "Büyük Han", "Büyük Hamam", "Selimiye Camii", "Bedesten", "Venedik Sütunu", "Girne Kapısı", "Mevlevi Tekkesi" olarak bilinen, Kıbrıs tarihinin farklı dönemlerinde yapılmış olan önemli yapıtlardır. Lefkoşa'da Arasta bölgesi olarak bilinen bölge, kentin çarşı merkezi olarak da nitelendirilmektedir. 2008 yılında Lokmacı kapısının açılması ile Arasta çarşısının yeniden canlanması, ekonomik faaliyetlerin artması beklenmekteydi. Bu durum göz önüne alınarak, KKTC yetkililerinin, özellikle bu bölge için bir planlama yapması büyük bir gereklilik olarak görülmektedir. Bölgenin gerek fiziksel, gerekse ekonomik açıdan canlanabilmesi için Lokmacı'nın sağlıklı bir şekilde planlanması ve

15 http://www.kibrispostasi.com/index.php/cat/35/news/26360/PageName/KIBRIS_HABERLERI (28.06.2009)

bölgenin ihtiyaçları doğrultusunda şekillendirilmesi gerekmektedir (Akar 2013). Durum, beklenilenin aksine olmuştur. Bölgede hiçbir plan çalışması yapılmamış, oluşabilecek sorunlar önceden tespit edilip gerekli önlemler alınmamıştır. 25 Mayıs 2004 tarihinde, “KKTC makamları Kuzey ile Güney arasındaki mal ihracat ve ithalatına yönelik tüm kısıtlamaları kaldırdı. Böylece iki-taraflı ticaret tamamen serbest hâle getirildi”¹⁶. Bu durum hem Kuzey, hem de Güney ekonomisini derinden etkilemiştir. Lefkoşa kentinde geçişlerin başlamasıyla Kıbrıslı Türkler için yeni iş imkânları doğmuştur. Güney Kıbrıs’taki iş imkânlarından Kıbrıslı Türkler de yararlanmaya başlamışlardır. Daha sonraki dönemlerde, alınan izinler ile Kuzey Kıbrıs’ta bulunan çok sayıda Türk’ün, çalışmak için Güney Kıbrıs’a geçtiğini görmekteyiz. 2012 yılında, dönemin Maliye Bakanı Ersin Tatar’ın yapmış olduğu açıklamada, Güney’de çalışan Türklerin sayısının altı-yedi bin civarında olduğu belirtilmektedir. İnşaat ve hizmet sektöründe çalışan Kıbrıslı Türkler, Güney Kıbrıs ekonomisinin gerilemesi ile birlikte, işsiz kalmış veya maaşlarında kesintiler yapılmıştır¹⁷. Kısacası sınır kapılarının açılması, hem Ada ekonomisini, hem de kentsel ekonomileri etkilemiştir. Günümüzde Ada’da kalıcı bir antlaşma için zemin aranmakta, bu konu üzerinde görüşmeler yapılmaktadır. Uluslararası topluluk kabul etmekte zorluk çekse de, Lefkoşa’da iki belediye, iki belediye başkanı bulunmaktadır. İki yerel yönetimin iki ayrı sistemi ve yönetim anlayışı vardır. Kısacası, Lefkoşa’nın siyasi duvarları, bir Lefkoşa iki başkent yaratmış durumdadır.

8.2.1 Çözüm Süreçleri Döneminde Lefkoşa’da Dönüşen Yerel Siyaset

Çözüm süreçleri döneminde Lefkoşa’da dönüşen yerel siyasetin nasıl şekillendiğini anlayabilmek için Kuzey Kıbrıs’ta var olan yerel yönetim sisteminin ve yerel siyasetin özelliklerinin ortaya konulması gerekmektedir. KKTC’deki yerel yönetimler, KKTC Anayasası’na uygun olarak şekillenmektedir. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Anayasası, 5 Mayıs 1985 tarihinde Halk oylamasına sunulup kabul edilmiştir. Halkoylaması sonuçlarına göre, KKTC Anayasası %70.18 oyçokluğu ile kabul edilerek Anayasa’nın 164. maddesi uyarınca Resmî Gazete’de yayımlanmış ve 7 Mayıs 1985’te yürürlüğe girmiştir (KKTC Anayasası, 1985). KKTC Anayasası’nın 113(2). maddesi, “Devlet Yönetimi” başlığı altında Kuzey Kıbrıs’taki yerel yönetimlerin varlığını düzenlemektedir. Buna göre: “Devlet yönetiminin kuruluş ve görevleri, merkezden yönetim ve yerinden yönetim ilkelerine göre yürütülür”. Ayrıca, Anayasa’nın 119. maddesi, “yerel yönetimler” başlığı altında, ülkedeki yerel yönetim düzenlemelerini açıklamaktadır. Buna göre;

16 <http://www.mfa.gov.tr/kibris-tarihce.tr.mfa>, http://www.mfa.gov.tr/kibris-konusunda-turkiye_nin-yeni-acilimi-tr.mfa

17 <http://haber.kibris.com/tatar-guney-kibrista-6-7-bin-turk-calisiyor-2012-12-11.html>

“Yerel yönetimler, bölge, belediye veya köy ve mahalle halkının yerel ortak gereksinmelerini karşılamak üzere kuruluş ilkeleri yasa ile belirtilen ve karar organları seçimiyle oluşturulan kamu tüzel kişileridir. Yerel yönetimlerin kuruluş ve görevleri ile yetkileri, yerinden yönetim ilkesine uygun olarak yasa ile düzenlenir. Yerel yönetim organlarının seçimleri 68. maddedeki ilkelere uygun olarak dört yılda bir yapılır”.

Anayasa'nın 119. maddesinden de anlaşılacağı üzere, KKTC'de demokratik bir yerel yönetim anlayışı yer almakta, yerinden yönetim ilkesine uygun olarak düzenlemeler yapılmaktadır. KKTC'deki yerel yönetimler, 51/1995 sayılı Belediyeler Yasası ile düzenlenmektedir. 51/1995 sayılı yasada, “Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Cumhuriyet Meclisi'nin 13 Ağustos, 1995 tarihli birleşiminde kabul olunan “Belediyeler Yasası”, Anayasanın 94 (1) maddesi gereğince Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı tarafından Resmî Gazete’de yayımlanmak suretiyle ilân olunur” denilmektedir. Bu yasa uyarınca “kent”, “nüfusu 5001 veya daha fazla olan beldeler” olarak tanımlanmaktadır. Yasa, “belediye yönetiminin kuruluşu, çalışması, görev, yetki, hak ve imtiyazlarını, belediyelerin organları ve örgütlenmesi, belediye maliyesini ve cezalarını, Belediyeler Birliğine ilişkin hususlar ile merkezî yönetim ve diğer yerel yönetimlerle belediyeler arasındaki ilişkilerde uygulanacak ilkeleri düzenleyen kuralları” kapsamaktadır. KKTC'de beş ilçe bulunmaktadır. Bunlar; Başkent Lefkoşa, Gazimağusa, Güzelyurt, Girne ve İskele ilçeleridir. Ayrıca, Kuzey Kıbrıs'ta toplam 28 belediye bulunmaktadır. 51/1995 sayılı belediyeler yasasının 6. maddesi uyarınca, “nüfusu 5001 veya daha fazla olan yerleşim birimlerinde belediye oluşturulması zorunlu” hâle gelmiştir. Ayrıca, bir veya birkaç köyden oluşan bir yerleşim biriminde belediye kurulabilmesi için, nüfusun son genel nüfus sayımına göre, 2000'den fazla olması ve yeni belde merkezinin diğer belde merkezlerine en az 5000 metre uzaklıkta olması, yine aynı yasa maddesinde koşul olarak bildirilmiştir.

Belediyeler Yasası'nın 15. maddesi, belediyenin görevlerini tanımlamaktadır. Söz konusu madde uyarınca, “belediyelerin, bu Yasayla belirlenen yetkilerine karşılık, beldenin gelişmesi ve belde halkının esenlik, refah ve mutluluğu konusunda ortak yerel gereksinimlerin çağdaş bir anlayış ve demokratik bir tutum ile ele alınıp karşılanması” belediyenin görevleri arasında bulunmaktadır. Ayrıca, belediyelerin sağlık ve sosyal yardımla ilgili, imara ilişkin, ekonomi ve çalışma yaşamına ilişkin, esenlik ve güvenlikle ilgili, eğitim kültür ve turizme ilişkin, tarıma ilişkin ve ulaşım ile ilgili çeşitli görevleri de bulunmaktadır. Yasanın 24. maddesi, belediyelerin yetkileri tanımlamaktadır. Buna göre, “Belde halkının sağlık, esenlik, huzur ve refahını; beldenin temizlik ve düzenini, tarihi ve kültürel yapıların ve çevrenin korunmasını sağlamak

amacıyla, bu Yasanın verdiği yetkiler uyarınca emirler vermek, yasaklar koymak ve aykırı hareketleri engellemek ve cezalandırmak” belediyenin yetkileri olarak belirlenmiştir. Yasanın 32. maddesi uyarınca, Belediyeler, görevleri, büyüklükleri ve özelliklerine göre belde halkına sağlıklı, ucuz, süratli ve etkili bir şekilde hizmet götürülmesini sağlayacak bir örgüt yapısı oluşturmakla yükümlüdürler. Buna göre belediyelerin iki temel organı bulunmaktadır. Bunlar, Belediye Meclisi ve Belediye Başkanındır. Belediye meclisi, belediyenin genel karar organıdır. Yasanın 37. maddesi uyarınca, “Belediye Meclisi, Seçim ve Halkoylaması Yasası kurallarının öngördüğü esaslara göre halk tarafından 4 yıl süreyle seçilmiş üyelerden” oluşmaktadır.

Belediye başkanı ise, yasanın 52. maddesi uyarınca, “Belediyenin yürütme organı ve Belediye tüzel kişiliğinin temsilcisidir”. Ayrıca, Belediye Başkanı, Belediye Meclisinin de Başkanındır. Başkanın oylamada eşitlik olması hâlinde ikinci oy hakkı bulunmaktadır. Söz konusu yasaya göre, Belediye Başkanı da Belediye Meclisi gibi, yürürlükteki Seçim ve Halkoylaması Yasası kurallarına uygun olarak seçilmektedir. Bu yapı ile KKTC’deki yerel yönetim sisteminin demokratik bir çerçevede ele alındığını söylemek mümkündür.

Yerel yönetimlerin gelirleri ve mali özerklikleri, belediyelerin çalışmalarında oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Belediye gelirleri konusu KKTC Belediyeler Yasası’nın (51/1995) 77. maddesi ile belirlenmiştir. Buna göre belediyeler, kaynakların tahsis ve kullanımında, verimlilik ve maliyetin geri dönüşü esaslarını dikkate almakla yükümlüdürler. Belediyeler, belde halkına götördükleri ve sosyal amaçlı hizmetler dışındaki her türlü hizmetlerin bedelini, hizmetlerden yararlandırılan kullanıcılardan tahsil etmektedir. Ayrıca, yasaya göre, merkezî yönetim tarafından belediyelere mali yardım yapılmaktadır. Yapılan yardımlar, kalkınma plan ve programlarında belediyeler için öngörülen hedeflere ulaşılmasını gerçekleştirmek ve belediyeleri teşvik etmek amacı ile yapılmaktadır. Bölgelerarası dengesizliklerin giderilmesini de amaçlayan bu madde, değişik sosyal ve ekonomik kalkınma düzeyinde bulunan belediyeler arasında hizmet dengesini sağlamak amacını da taşımaktadır. Kısacası, belediye gelirleri; vergi, resim, harç, ücret gelirleri, Devlet gelirlerinden ayrılan paylar, belediyelerin kamu hizmeti alanında faaliyet gösteren kurum, işletme ve döner sermayeli kuruluşlarının net gelirleri, belediyelerin, hukuksal alandaki girişim ve uğraşları karşılığında sağlayacakları gelirler, Devlet ve kamu kuruluşlarının koşullu veya koşulsuz yardımları, her türlü koşullu ve koşulsuz bağışlar ile alınan kredi ve borçlanmalar, belediye taşınır ve taşınmaz malların kira, satış ve başka surette değerlendirilmesinden doğan gelirler, belediye sınırları içerisindeki taşınmaz mallardan alınan taşınmaz mal vergisi, para ve vergi cezalarından oluşmaktadır (51-1995 sayılı Belediyeler Yasası madde, 77). KKTC’deki belediyelerin gelir yapıları incelendiği zaman, devlet destek paylarının belediye toplam gelirleri içerisinde oldukça önemli bir orana sahip olduğu görülmek-

tedir (Keleş 1999:122). 51/95 sayılı Yasaya göre belediyelere, Devlet bütçesinde o yıl için öngörülen yerel gelirlerin %9,25'i (Yüzde dokuz nokta yirmi beşi) oranında pay ayrılır. Buna göre, KKTC'deki 28 belediyeye 2012 yılı içerisinde toplam 137 milyon 538 bin 245 TL devlet katkısı ödenmiştir. Yukarıda da belirtilmiş olduğu üzere, belediyelerin nüfus sayılarına göre devlet katkı payları ödenmektedir. 2012 yılında belediyelere yapılan devlet katkı paylarının yaklaşık 4'te birlik bölümü başkent Lefkoşa'ya ayrılmıştır. Lefkoşa, KKTC'nin en kalabalık kenti konumunda bulunmaktadır. Bu durum gözönüne alınarak Başkent Lefkoşa, 2012 yılında 30 milyon 55 bin 510 TL devlet katkısı almıştır¹⁸. Daha sonraki bölümlerde ayrıntılı olarak ele alacağımız Lefkoşa Belediyesi'nin mali durumu, gelirleri ve giderleri son 10 yılda dengelenememiş, belediye maddi olarak oldukça zor bir süreç içerisine girmiştir.

Yukarıda ayrıntılı olarak aktarılan KKTC Belediyeler Yasasında yer alan maddeler, KKTC'deki yerel yönetim sisteminin esaslarını oluşturmaktadır. Lefkoşa Türk Belediyesi, bugün bu yasanın öngördüğü kurallar çerçevesinde yürütülmektedir. Yukarıda da belirtilmiş olduğu üzere Lefkoşa Belediyesi, 1882 yılından bu yana varlığını sürdürmektedir. Söz konusu yıllarda, 29 Nisan 1882 tarihli Belediyeler Yasası yürürlükte bulunuyordu. Ada'daki siyasi gelişmelere bağlı olarak, 1880 yılından 1958 yılına kadar Ada'da Türk ve Rum Belediyesi ayrımı olmadan "Birleşik Belediyeler" sistemi uygulanmıştır. Lefkoşa Türk Belediyesi ise 1958 yılında kurulmuştur. 1958-1976 yıllarını kapsayan dönemde Lefkoşa Belediye Başkanı atama yolu ile göreve getirilmiştir. İlk kez 1976 yılında Lefkoşa Türk Belediye Başkanı'nın seçimle göreve geldiğini görmekteyiz¹⁹. Sonuç olarak Lefkoşa Belediyesi'nin, Ada'daki siyasi gelişmelere paralel olarak değişim göstermiş olduğunu görmekteyiz. Bugün yürürlükte olan Belediyeler Yasası ise günümüz Lefkoşa Türk Belediyesinin işleyiş esaslarını bize sunmaktadır.

Lefkoşa Türk Belediyesi ve Yerel Siyaset

1958 sonrasında varlığını gösteren Lefkoşa Türk Belediyesi, 1983 yılında KKTC'nin ilanı ile birlikte sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel açılardan farklı bir yapıya bürünmüştür. 1958-2013 yılı arasında Lefkoşa Türk Belediye Başkanlığını üstlenen on farklı Belediye Başkanı bulunduğunu görmekteyiz. Tablo 8.2'de 1958-2013 yılları arasında Lefkoşa Türk Belediyesi Belediye Başkanlığı görevini üstlenmiş Belediye Başkanları listesi yer almaktadır.

18 <http://haberkibris.com/aslan-payi-baskente-2012-05-21.html>

19 http://www.lefkosaturkbelediyesi.org/turkce/itb_tarihce.htm

Tablo 8.2. 1958'den Günümüze Lefkoşa Türk Belediyesi Belediye Başkanlığı Görevini Üstlenen Belediye Başkanları²⁰

1 - Tahsin S. Gözmen	(1958-1961)
2 - Cevdet Mirata	(1961-1962)
3 - Dt Fuat Celalettin	(1962-1969)
4 - Dr. Ziver K. Bodamyalızade	(1969-1976)
5 - Mustafa Akıncı	(1976-1990)
6 - Burhan Yetkili	(1990-1994)
7 - Şemi Bora	(1994-2002)
8 - Kutlay Erk	(2002-2006)
9 - Cemal M. Bulutogulları	(2006 – 11 Ocak 2013)
10 - Kadri Fellahoglu	(8 Nisan 2013 –

1983 yılından bu güne kadar Lefkoşa Belediye Başkanları farklı siyasi görüşler benimsemiş, kentsel gelişimlerde farklı yönetimler denemişlerdir. Belediye Başkanları farklı siyasi partilerden, farklı ekonomik değerleri benimsemiş kent yöneticileridir. Bazı dönemlerde Lefkoşa kentinin yeniden birleştirilmesi gerektiği vurgulanmış, bazı dönemlerde ise Kuzey Lefkoşa'nın kendine yeter bir kent olduğunun altı çizilmiştir. Lefkoşa her dönem kendine has yapısı ile karşımıza çıkmaktadır. Fakat özellikle 2006 yılı ve sonrasında Lefkoşa Türk Belediyesi, siyasi sorunlardan çokmali sorunlar ile baş etmek zorunda kalmıştır.

Lefkoşa Türk Belediyesi'nin İdari Yapılanması ve Şubeleri Tablo 8.3'te özetlenmektedir. Buna göre Belediye, halka sağladığı hizmet birimlerini şubelere ayırmaktadır. Belediye Başkanı'na bağlı bulunan Belediye Müdürü, Hukuk Şubesi, Arşiv - Yazı İşleri ve Maliye Şubesini kontrolü altında tutmaktadır. Ayrıca Belediye Müdürüne bağlı, farklı görev ve sorumlulukları bulunan üç müdür muavini bulunmaktadır.

Yukarıda da belirtildiği üzere, Lefkoşa'da demokratik bir yerel yönetim sisteminin varlığından bahsetmek mümkündür. 2006 yılı ve sonrasında Lefkoşa Türk Belediyesinde büyük bir mali kriz ortaya çıkmıştır. Gerek devletin katkıları, gerekse belediyenin dış borçlanması, durumu çözmeye yeterli olmamıştır. Belediye Emekçileri Sendikası (BES), Lefkoşa Türk Belediyesi'ne bağlı bulunmaktadır. Lefkoşa Türk Belediyesi (LTB) işçilerinin ve çalışanlarının zor durumda kalmaları üzerine BES, iş yavaşlatma eylemine veya iş durdurma eylemine gitme hakkına sahiptir. Özellikle, LTB'de maaş ödemelerinde yaşanan gecikme veya maaşların ödenmemesi nedeniyle özellikle son on yılda BES birçok iş yavaşlatma ve iş durdurma eylemi yapmıştır.

20 http://www.lefkosaturkbelediyesi.org/turkce/lb_tarihce.htm, 2014.

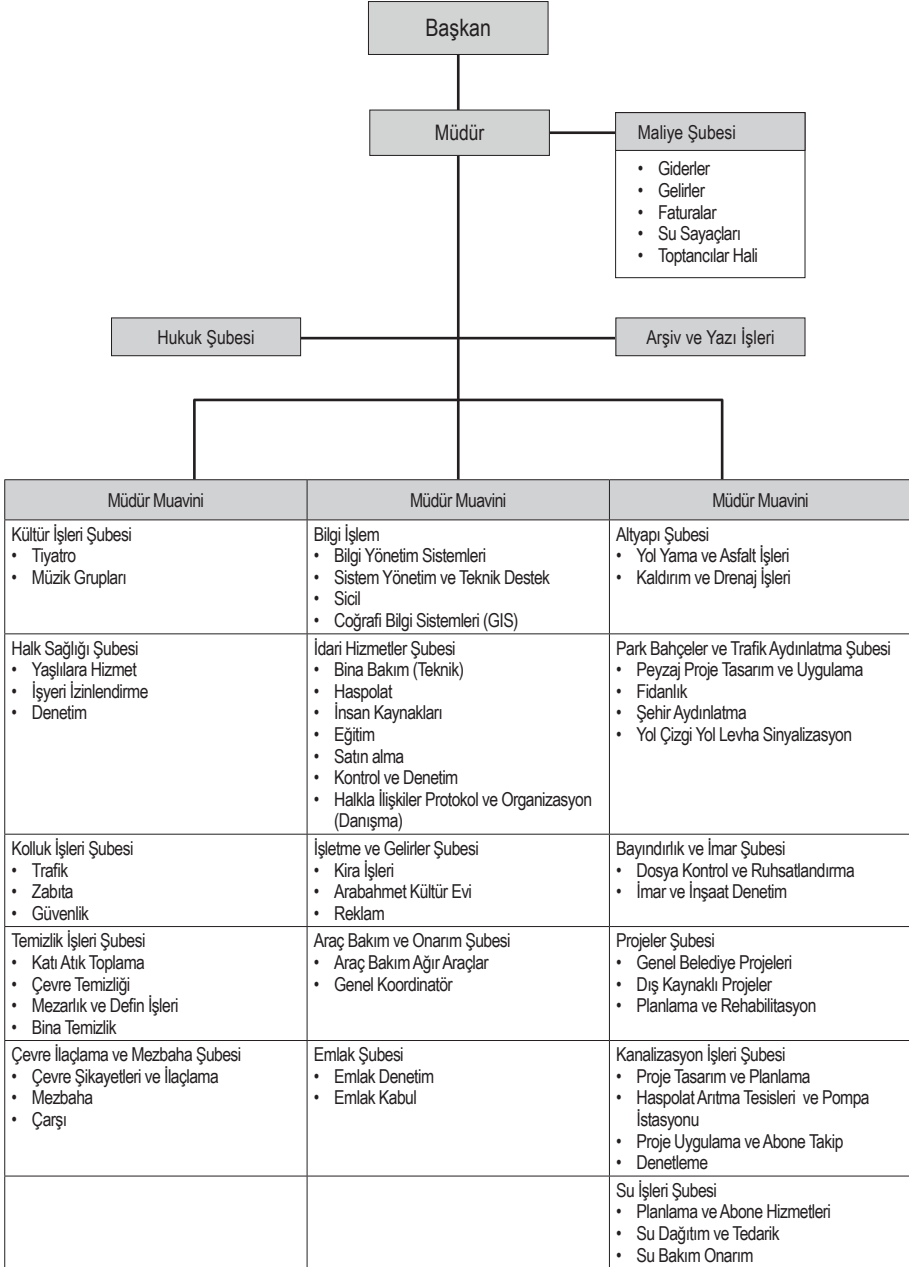
Son dönemde Lefkoşa Türk Belediyesi Başkanı, LTB'nin siyasi hedefler uğruna batırıldığını ifade etmektedir. Bir önceki LTB yönetimi kurumda çalışan memur sayısını 38'den 460'a çıkardığını belirterek siyasi kaygılar nedeni ile ihtiyaç fazlası personel çalıştırıldığını ifade etmiştir. LTB çalışanlarının kadrolu memur olmalarından ötürü, ihtiyaç fazlası memur ve personel belediyenin gelir-gider dengesini bozmakta ve belediyeyi mali olarak zor duruma düşürmektedir. LTB Belediye başkanı, 500 kişiyle tüm hizmetlerin sürdürülebileceği fakat belediyenin bugün 907 personele maaş vermek durumunda olduğunu belirtmektedir²¹. KKTC istihdam politikalarına baktığımız zaman, durumun Lefkoşa Belediyesi'nden farklı olmadığı görülmektedir. Ülkede devlet kurumlarına personel alımları siyasi kaygı konusu olmaktadır. Bu da kurumların gelir-gider dengelerinin bozulmasına neden olmaktadır.

Daha önceki dönemlerde Lefkoşa Türk Belediyesi'nde yapılan atamalar, Belediyenin çalışanlarına maaş ödeyemez noktaya getirmiştir. 2012 yılında BES yönetiminde, Lefkoşa Türk Belediyesi çalışanları maaşlarını alabilmek için grev kararı vermiştir. Bunun sonucu olarak, belediye günlerce halka hizmet verememiş, kentte çöpler dâhi toplanmamıştır. Bu durum, kentteki çevre sağlığını da olumsuz yönde etkilemiştir. Devletin konu ile ilgili yeni önlemler alması ile birlikte belediye çalışanları ve belediye yönetimi arasında anlaşma sağlanmıştır. Fakat sağlanan anlaşmaya belediye yönetiminin uyup uymayacağı konusunda belediye personeli emin olamamıştır²². Tüm bunların sonucu olarak halk, Lefkoşa'da bulunun yerel yönetime karşı olan inancını yitirmiştir. Yapılan ilk yerel seçimlerde, belediye başkanı koltuğunu kaybetmiş, muhalefet partisi adayı yerel seçimlerin galibi olarak çıkmıştır.

21 <http://www.starkibris.net/index.asp?haberID=165478>

22 <http://haberkibris.com/lefkosada-hayat-normale-donuyor-2012-03-02.html>

Tablo 8.3. Lefkoşa Türk Belediyesi'nin İdari Yapılanması ve Şubeleri²³

23 http://www.lefkosaturkbelediyesi.org/turkce/ltb_tarihce.htm, 2014.

Bugüne kadar Lefkoşa'da hem yerel siyaset, hem de ulusal siyaset varlığını sürdürmüştür. Kentin başkent olmasından dolayı ülke siyasetinin etkin kurumları burada bulunmaktadır; KKTC Meclisi, Başbakanlık ve Bakanlıkları, Cumhurbaşkanlığı vs. Kısacacı kent, ulusal kararların verildiği siyasi bir merkez konumunda da bulunmaktadır.

8.2.2 1983'den Sonra KKTC'de Sosyo-Ekonomik Dönüşüm: Lefkoşa Örneği

1983 Yılında KKTC'nin ilan edilmesi ile birlikte ülkede sosyal, kültürel ve ekonomik olarak birçok değişim yaşanmıştır. Uluslararası alanda kabul görmese de, Türkiye Cumhuriyeti'nin desteği ile devlet olma, Ada'da varlığını koruma savaşı veren Kıbrıs Türk halkı, 1983 yılından sonra yeni bir siyasi ve ekonomik yapıya kavuşmuştur. 1983 yılından sonra, KKTC'de nüfus sayımını gerçekleştirme görevi, Devlet Planlama Örgütü'ne (DPÖ) verilmiştir. Değiştirilmiş şekliyle 33/1976 sayılı Devlet Planlama Örgütü (DPÖ) Yasası'nın 3'üncü maddesinin (8.) fıkrası gereğince, Devlet Planlama Örgütü'ne verilmiş olan Nüfus Sayımı yapma görevi, 17 Nisan 1996 tarih ve A-494-96 sayılı Bakanlar Kurulu kararıyla fiilen başlatıldı. KKTC'nin ilanından sonra ilk resmî nüfus sayımı 1996 yılında gerçekleşmiştir. 1983-1996 yılları arasında, Kuzey Kıbrıs'ta resmî nüfus sayımı yapılmamıştır. KKTC tarihi boyunca üç kez nüfus sayımı yapılmıştır. Nüfus sayımı 1996, 2006 ve 2011 yıllarında yapılmıştır. Yapılan nüfus sayımları dışında, Devlet Planlama Örgütü her yıl tahmini nüfus büyüklüğünü açıklamaktadır. Fakat, Devlet Planlama Örgütü tarafından açıklanan rakamlarla nüfus sayımı sonrasında açıklanan gerçek rakamlar arasında farklılıklar bulunmaktadır. KKTC'deki nüfusun DPÖ'nün varsaydığı nüfusun üzerinde olduğu görülmektedir. Bu durum da sosyal ve ekonomik politikaların tamamını yakından ilgilendirmektedir. Bir devlet, nüfus artış oranını tam olarak hesaplayabildiği sürece sağlıklı kalkınma planları yapabileme fırsatı elde etmiş olur. Aksi hâlde, hem ülke planlamasında, hem de kentsel planlamada birçok aksaklıklar ortaya çıkmaktadır.

• TÜRK DÜNYASI BAŞKENTLERİ •

Tablo 8.4 2006 Yılı Nüfus Sayım Sonuçları, Yerleşim Yerlerine ve Cinsiyetlere Göre De-facto ve De-jure Nüfus²⁴

İlçe	İlçeye bağlı bucak	De-facto		De-jure	
		Toplam	% Dağılım	Toplam	% Dağılım
Toplam		265100	100	256644	100
Lefkoşa	Toplam	85579	32,3	84776	33
	Değirmenlik	11722	4,4	10457	4,1
	Lefkoşa merkez	73857	27,9	74319	28,9
Gazi Mağusa	Toplam	64269	24,2	63603	24,8
	Akdoğan	10786	4,1	10823	4,2
	Geçitkale	7246	2,7	6928	2,7
	Mağusa merkez	46237	17,4	45852	17,9
Girne	Toplam	62158	23,5	57902	22,6
	Girne merkez	57152	21,6	53067	20,7
	Çamlıbel	5006	1,9	4835	1,9
Güzelyurt	Toplam	31116	11,7	29264	11,4
	Güzelyurt merkez	20045	7,5	18562	7,2
	Lefke	11071	4,2	10702	4,2
Iskele	Toplam	21978	8,3	21099	8,2
	Mehmetçik	5689	2,1	5431	2,1
	Yeni Erenköy	8091	3,1	7866	3,1
	Iskele merkez	8198	3,1	7802	3

24 <http://www.devplan.org/Frame-tr.html>

Kuzey Kıbrıs'ta, 1977 yılından sonra nüfus hareketleri hızlanmıştır. 1977 ile 2006 yılları arasında ise, nüfusun % 82,2'lik bir artış göstermiş olduğu görülmektedir. DPÖ'nün açıklamış olduğu 2006 yılı sonuçlara göre, KKTC'deki toplam nüfus 256,644'dür²⁵. Tablo 8.4, 2006 Yılı Nüfus Sayım Sonuçları ışığında, KKTC'deki yerleşim yerlerine ve cinsiyetlere göre de-facto ve de-jure nüfus yapılarını bizlere göstermektedir. Buna göre Lefkoşa, 84.776 nüfusu ile, 2006 yılında KKTC'nin en kalabalık kenti durumundadır. Tablo 8.5'te de görebileceğimiz üzere, KKTC, 2006 Nüfus Sayımı Kesin Sonuçları ile 2011 Nüfus Sayımı Kesin Sonuçlarının İlçelere Göre Karşılaştırılması yapılmıştır. Buna göre, 2011 yılında KKTC nüfusu 286,257 olmuştur. 2006 – 2011 yılları arasında KKTC de-jure nüfustaki artış oranı %11.5 olarak hesaplanmıştır. Lefkoşa kentinin nüfusu 2011 yılında 94,824 olmuştur. Kent, 2011 yılında da KKTC'nin en kalabalık kenti durumundadır. 2006 yılı ile 2011 yılı karşılaştırıldığı zaman kentin, 2006 – 2011 yılları arasında de-jure nüfustaki artış oranının % 11,9 olduğu görülmektedir.

KKTC'deki sosyo-ekonomik durumun ortaya koyulabilmesi için KKTC kurulmadan önce ve KKTC'nin kuruluşundan sonra çalışan nüfusun sektörel dağılımının özeti Tablo 8.6'da gösterilmektedir. 1977 ve 2005 yıllarında çalışan nüfusun sektörel dağılımının karşılaştırılması yapıldığı zaman, 1977 toplam istihdam 44.795 iken, 2005 yılında bu rakam 109.090'a ulaşmıştır. Bu yıllar arasında bazı sektörlerde düşüş yaşanırken, bazı sektörler ise oldukça gelişim göstermiştir.

Tablo 8.5. KKTC, 2006 Nüfus Sayımı Kesin Sonuçları ile 2011 Nüfus Sayımı Kesin Sonuçlarının İlçelere Göre Karşılaştırılması²⁶

	2006		2011		2006 - 2011 yılları arasında De-jure nüfustaki artış oranı (%)
	De Jure	Dağılım (%)	De Jure	Dağılım (%)	
Toplam	256,644	100.0	286,257	100.0	11.5
Lefkoşa	84,776	33.0	94,824	33.1	11.9
Gazimağusa	63,603	24.8	69,741	24.4	9.7
Girne	57,902	22.6	69,163	24.1	19.4
Güzelyurt	29,264	11.4	30,037	10.5	2.6
Iskele	21,099	8.2	22,492	7.9	6.6

25 <http://www.devplan.org/Frame-tr.html>

26 <http://www.devplan.org/Frame-tr.html>

Tablo 8.7'den de anlaşılacağı üzere 1977 ve 2010 yıllarının temel ekonomik ve sosyal göstergeler karşılaştırıldığı zaman, geçen sürede Kıbrıs Türk toplumu, oldukça önemli bir gelişim göstermiştir. Elbette 1983 yılında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin ilan edilmesi ile birlikte sosyal ve ekonomik alanlar daha da hızlı bir gelişim göstermiştir. Fakat 1977'li yıllardan 2000'li yıllara gelinceye kadar toplumun, hem ekonomik hem de sosyal gelişme açısından oldukça gelişme kaydettiği görülmektedir.

Tablo 8.6. 1977 ve 2005 yıllarında Çalışan Nüfusun Sektörel Dağılımının Karşılaştırılması²⁷

Sektörler	1977	2005
1. Tarım	18.817	13.077
2. Sanayi	4.818	9.848
2.1. Taşocakçılığı	497	1.417
2.2. İmalat Sanayii	3.572	6.903
2.3. Elektrik-Su	749	1.528
3. İnşaat	2.360	21.160
4. Ticaret-Turizm ¹	3.077	13.474
4.1. Toptan ve Perakende Ticaret	-	8.420
4.2. Otelcilik ve Lokantacılık	-	5.054
5. Ulaştırma-Haberleşme	1.838	9.952
6. Mali Müesseseler	809	2.583
7. Serbest Meslek ve Hizmetler ²	-	18.735
8. Kamu Hizmetleri ³	13.076	20.261
Toplam İstihdam	44.795	109.090

¹ Ticaret ve Turizm ayırımı 1983 yılından itibaren yapılmaya başlanmıştır.

² Serbest Meslek ve Hizmetler 1983 yılından önce kamu hizmetleri içerisinde gösterilmiştir.

³ KİT ve Belediyeler dâhildir.

Lefkoşa kentinde de durum farklı olmamıştır. Tüm bu süre içinde kent, hem ekonomik hem de sosyal yapısı bakımından gelişim kaydetmiştir. Kent, Ada'nın orta kısmında yer alan bir konuma sahiptir. KKTC'de havayolu ulaşımı Lefkoşa'nın merkezine 23 km uzaklıkta olan Ercan Havalimanı ile sağlanmaktadır. Kent düz bir topoğrafya yapısına sahiptir. İklim yapısına baktığımız zaman, Akdeniz İklimi'nin hâkim olduğunu görmekteyiz. Bir kentin topoğrafya yapısı ve iklim koşulları, kentin sosyal ve ekonomik yapısı ile yakından ilgilidir. Kentte iki ayrı sanayi bölgesi bulunmaktadır. Burada küçük ve orta ölçekli işletmeler bulunmaktadır. Lefkoşa'nın köylerinde ise genellikle tarım ve hayvancılık faaliyetleri ile uğraşmaktadır. Devlet kurumlarının merkezde toplanması, Lefkoşa halkının çalışan nüfusunu etkilemiştir. Kentte çalışan nüfusun büyük bir bölümü kamu sektöründe görev almaktadır. Lefkoşa kentinde uluslararası alanda tanınmış olan iki üniversite ve TC Anadolu Üniversitesi Lefkoşa Kampüsü bulunmaktadır. Yakın Doğu Üniversitesi ve Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi'nde eğitim almak için farklı ülkelerden gelen öğrenciler, kentin sosyal ve ekonomik anlamda gelişmesine ve değişmesine olanak sağlamıştır (Lefkoşa Surlarıçi Bölgesi Kalkınma Projesi, 2012: 16-17).

• TÜRK DÜNYASI BAŞKENTLERİ •

Tablo 8.7 1977 ve 2010 Yıllarının Temel Ekonomik ve Sosyal Göstergelerinin Karşılaştırılması²⁸

	1977	2010
GSMH (Cari Fiyatlarla YTL)	3.810,5	5.649.534.936,0
GSMH (Milyon \$)	209,4	3.750,6
Reel Büyüme Hızı (%)		3,6
Fert Başına GSMH (Cari Fiyatlarla TL/YTL) ¹⁰	26.279	22.147
Enflasyon Oranı (%)		3,3
Bütçe Açığı (Milyon \$) ¹	20,0	375,8
Banka Mevduatları (Milyon \$) ²	93,4	4.571,1
Döviz Rezervi (Milyon \$)	2,4	2.069,1
İhracat (Milyon \$)	23,9	96,4
İthalat (Milyon \$)	82,0	1.604,2
Dış Ticaret Dengesi (Milyon \$)	-58,1	-1.507,8
Gelen Turist Sayısı	113.146	902.390
Türkiye	108.016	741.925
Diğer	5.130	160.465
Net Turizm Geliri (Milyon \$)	30,2	405,8
İstihdam	44.795	93.498
İşsiz Sayısı	1.337	12.619
İşsizlik Oranı (%)	2,90	11,90
Nüfus	145.000	286.973
Nüfus Artış Hızı (%)		1,1

28 <http://www.devplan.org/Frame-tr.html>

• LEFKOŞA •

	1977	2010
Kaba Doğum Hızı (Binde)	20,2	15,2
Kaba Ölüm Hızı (Binde)	10,0	6,9
Bebek Ölüm Hızı (Her bin canlı doğumda)	26,0	13,6
Okullaşma Oranı (%)		
Okul Öncesi	13	92
İlkokul	98	100
Ortaokul	65	100
Genel ve Teknik Lise	45	79
Yüksek Öğretim	22	87
Sağlık Giderleri / GSMH (%)	1,9	3,4
Doktor Başına Kişi Sayısı	1.250	503
Yatak Başına Kişi Sayısı	226	178
Net Elektrik Tüketimi (Milyon KWS)	154,6	887,7

Aralık 2011 sonuçlarını yansıtan Tablo 8.8'den de anlaşılabilceği üzere, Lefkoşa İlçesi'nin İlçe, Bucak, Belediye ve cinsiyete göre sürekli ikamet eden (Dejure) nüfusu ele alındığında, kentte cinsiyetler arasında büyük bir uçurum görülmemektedir. Lefkoşa Merkez Bucak, toplam nüfusu içinde Gönyeli en kalabalık yerleşim yeri olarak görülmektedir. Akıncılar da 390 nüfus büyüklüğü ile Lefkoşa Merkez Bucak Toplamı içerisinde en az nüfusa sahip yerleşim yeri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 8.8. Lefkoşa İlçesi'nin İlçe, Bucak, Belediye ve Cinsiyete Göre Sürekli İkamet Eden (Dejure) Nüfusu Aralık 2011

İlçe, Bucak, Belediye	Toplam	Cinsiyet	
		Erkek	Kadın
Toplam	286,257	150,483	135,774
Lefkoşa İlçe Toplamı	94,824	49,838	44,986
Lefkoşa Merkez Bucak Toplamı	82,929	43,628	39,301
Lefkoşa	61,378	32,260	29,118
Akıncılar	390	199	191
Alayköy	3,884	2,074	1,810
Gönyeli	17,277	9,095	8,182
Değirmenlik	11,895	6,210	5,685

Kaynak. DPÖ, KKTC Nüfus Sayımı, 2011, "Bülten: Kesin Sonuçlar İkinci Aşama", Ağustos 2013.

Turizm, Ada'nın en önemli ekonomik etkinlikleri arasında bulunmaktadır. "2006 yılında bölgelere göre doluluk oranları ele alındığında en yüksek oran %44,2 ile Lefkoşa Bölgesi'nde sağlanmıştır" (DPÖ, "Sektörel Gelişmeler"). Bölgelere göre baktığımız zaman Lefkoşa'da 11 tane müze ve ören yeri olduğunu görmekteyiz. Ayrıca, Lefkoşa'daki Atatürk Kültür Merkezi ve Milli Kütüphane de başkent'in bir kültür kenti olmasında büyük bir rol oynamaktadır. Bugün KKTC'nin ilanından önce ve sonra Lefkoşa'nın sosyal ve ekonomik durumunu karşılaştırmamız bizleri gerçekçi bir sonuca ulaştırmayacaktır. Bunun en büyük nedeni de 1974 yılı ve sonrasında KKTC'nin ilanı ile birlikte ele aldığımız "Lefkoşa" kenti, aslında Lefkoşa Kenti'nin yarısı veya Kuzey bölgesidir. KKTC'nin ilanı ile birlikte sosyal ve ekonomik anlamda yeni bir kent, Lefkoşa'nın yaratıldığından söz etmek mümkündür. Kısacası, KKTC'nin ilanı

ile birlikte yüz yıllardır Ada'nın başkenti durumunda olan kentnin yarısı, Kıbrıs Türk toplumunun yönetiminde kalmıştır. Bu süreçte Kuzey Lefkoşa, yeniden sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel anlamda bir kent olmayı başarmıştır. Elbette Ada'da sınır kapılarının açılması ile birlikte Kentin Güneyi ile olan ilişkiler gelişmiştir. Özellikle ekonomik anlamda Kıbrıslı Türkler Güney'e, Kıbrıslı Rumlar'da Kuzey'e geçiş yapmaya başlamışlardır. Elbette bu durum kent ekonomisini etkilemektedir. Fakat Kuzey Lefkoşa'da, Güney Lefkoşa'da artık farklı birer kent yapısına bürünmüşlerdir. Tüm bu süreçlerde, kentnin kuzeyi ile güneyini birleştiren, Lefkoşa'yı hâlen bir kent kılan yasal bir zemin bulunmaktadır. Bu da Lefkoşa imar planıdır.

8.2.3 1983'ten Sonra Lefkoşa İmar Planı ve Uygulamaları

KKTC Anayasası'nın 11.maddesi “Kamu Yararı”nı temel hak ve özgürlükler arasında göstermektedir. Buna göre, “*temel hak ve özgürlükler, özüne dokunmadan, kamu yararı, kamu düzeni, genel ahlak, sosyal adalet, ulusal güvenlik, genel sağlık ve kişilerin can ve mal güvenliğini sağlamak gibi nedenlerle ancak yasalarla kısıtlanabilir*” denmektedir. Ayrıca, KKTC Anayasası'nın 22.maddesinde, Gezi ve Yerleşme Özgürlüğü'nün tanımı yapılırken, “*her yurttaş, dilediği yerde yerleşme özgürlüğüne sahiptir, bu özgürlük, ancak ulusal güvenliği sağlama, salgın hastalıkları önleme, kamu mallarını koruma, sosyal, ekonomik ve tarımsal gelişmeyi ve sağlıklı kentleşmeyi gerçekleştirme zorunluluğuyla ve yasa ile sınırlanabilir*” denilmektedir. Yine KKTC Anayasası'nın 41. maddesi “Kamulaştırma ve El Koyma” başlığı altında, Devlete, Belediyelere, yasanın kendilerine kamulaştırma hakkı tanıdığı kamu tüzel kişilerine veya kamu yararı güden kuruluşlara kamulaştırma yetkisi vermiştir. Bu maddede, “kamu yararı” ön planda tutulmaktadır. Kamusal alanların dönüşümünde planlama büyük bir öneme sahiptir. Gerek ülkelerin, gerekse kentlerin gelişimlerinde, planlama, gelişimlerin olumlu yönde olmasına katkıda bulunmaktadır.

“Planlama, gelecekte yer alacak faaliyetlerle ilgili bulunan ve hedeflere optimal araçlarla varmaya yönelmiş olan bir kararlar dizisinin hazırlanması süreci olarak tanımlanabilir. Bu tanımın başlıca öğeleri, planlamanın bir süreçten ibaret olması, başka organların onayına ihtiyaç gösteren bir hazırlık aşaması teşkil etmesi, iş yapmaya dönük kararlar dizisinden oluşması, gelecek ile ilgili bulunması ve hedeflere varmak için en elverişli araçların kullanılmasını gerektiren bir süreç olması biçiminde özetlenebilir” (Keleş 1972:30).

Bu tanımdan da anlaşılabilceği üzere “planlama” istenen hedeflere varabilmek için gerekli bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Kuzey Kıbrıs'a baktığımız zaman, 1974 yılı sonrasında Ada'nın bölünmesi ile birlikte ülkedeki tüm planlamaların yeniden yapılmaya muhtaç hâle geldiğini görmekteyiz. KKTC'nin 1983 yılında ilan edilmesi ile birlikte ülkede düzensiz yapılaşma ve imar sorunları ortaya çıkmıştır.

KKTC'deki planlama sisteminde planlama yetkisi, “planlama makamı”nda bulunmaktadır. Planlama makamı, planlama yetkilerinin tamamını elinde bulundurmaktadır. KKTC'de planlama, merkezî yönetim tarafından yapılmaktadır. Kısacası, Şehir Planlama Dairesi KKTC'de planlamayı yapmakla görevli olan kurum olarak, merkeziyetçi bir planlama sistemine sahiptir. Sistem, İngiliz Yönetimi'nden (1878-1960) bu yana devam etmektedir. KKTC'de 55/1989 sayılı İmar Yasası yürürlükte bulunmaktadır. Bu yasa ile birlikte merkezî bir sistem içerisinde bulunan planlama katılımcı bir anlayışa da sahip olmuştur. Buna göre, “*İmar planları yapılırken imar planı yapılan ilgili yerleşme birimi veya birimlerinin belediyesinin veya muhtarlığının program ve/veya istemleri ile beklentilerini de dikkate alarak ve sorunların önceliklerini göz önünde bulundurarak, bu yasa kuralları uyarınca planlama makamı imar planı yapmakla yükümlüdür*” (Başkent Lefkoşa İmar Planı, Katılım Raporu, 2000). Kısacası, KKTC'deki kentsel planlama, 55/89 İmar Yasası'na göre düzenlenmiştir. Söz konusu yasanın 8. maddesine göre;

“İmar Planı, herhangi bir kentin veya daha küçük bir yerleşme biriminin veya birden fazla yerleşme birimini içine alan bir alanın düzenli gelişmesini sağlamak; yaşayanlarına sağlık, huzur, rahatlık, sosyal refah sağlayacak şekilde yaşanabilir bir çevre yaratmak ve bunun için gelişmeleri denetlemek ve yönlendirmek; belirli amaç ve kullanımlar için bölgelere ayırmak; sosyal, kültürel, tarihi, mimari önemi ve özelliği olan yapı ve bölgeleri korumak; gelişmelerin aşama ve sınırlarını belirlemek amacı ile hazırlanır”.

KKTC gerek ülke planlaması, gerekse kentsel planlama konusunda başarılı olmamıştır. Her ne kadar KKTC'deki mevzuat planlamayı zorunlu kılmış olsa da, ülkedeki gelişmeler planlamaya bağlı olmaktan çok siyasi kararlar doğrultusunda yönlendirilmiştir. İmar Yasasının, 11/4 maddesi, “imar planının olmadığı ya da hazırlanmakta olduğu, gelişmenin yaygın ve hızlı olduğu yerlerde plan onaylanmadan önce ya da imar planı olup olmadığına bakılmaksızın,” bir “emirname” ile “ön imar sınırları” çizmek ve bu alanlarda özel imar ve yapılaşma kurallarını geçerli kılmak üzere ilgili Bakanlığa yetki vermiştir.

“Bu yetkiye dayanarak, Devlet Bakanlığı ve Başbakan Yardımcılığı, Kasım 1999'da, Lefkoşa ve yakın çevresindeki Gönyeli, Hamitköy, Haspolat, Alayköy ve Kanlıköy belediyelerini içine alan alanda, bir yandan bir Emirname ile geçici yapılaşma kurallarını belirlemiş; bir yandan da, Lefkoşa Anakent Alanı için imar planı hazırlatmıştır. Şehir Planlama Dairesi yetkilileri planın hazırlanması sürecinde yalnızca ilgili tüm tarafların katılmalarını sağlamakla kalmamış; aynı zamanda, yasadaki ve ilgili Tüzük'teki yetkisini kullanarak, iyi niyetli bireylerin zarara uğramalarını önlemek amacıyla, “kazanılmış hak” kavramını esnek sayılabilecek bir yoruma konu yapmıştır” (Keleş 2001:19).

Lefkoşa kenti, KKTC'de bulunan ve kent planı olan tek kent konumundadır. Lefkoşa imar planı, 55/1989 tarihli İmar Yasasının 7. maddesi uyarınca hazırlanmıştır. Başkent Lefkoşa İmar Planı'nın Resmî Gazete'de yayınlandığı tarih, 11 Nisan 2001'dir. KKTC Resmî Gazete Özel Sayı, Ek III Tebliğ ve İlanlar, 40. Sayı ile Başkent Lefkoşa İmar Planı 17 Nisan 2001 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Lefkoşa İmar Planı, Anayasa'nın 22. (Gezi ve Yerleşme Özgürlüğü), 36. (Mülkiyet Hakkına Ait Genel Kural), 39. (Tarih, Kültür ve Doğa Varlıklarının Korunması) ve 40. (Çevrenin Korunması) maddelerinde yer alan hedeflere uygun olarak Planlama Makamı tarafından hazırlanmıştır (Keleş 2001). Planların hazırlanması ve yürürlüğe girmesi kadar, uygulanması da büyük önem taşımaktadır.

Lefkoşa İmar planının hazırlanma gerekçelerini incelediğimiz zaman beş temel nokta dikkat çekmektedir. Kentin bütünlüğünün sağlanması amacı ile yerleşme birimlerinin kimliklerini koruyarak, aralarındaki etkileşimi düzenlemek, planın hazırlama gerekçesinin başında yer almaktadır. Ayrıca, kentin gelişim stratejilerini belirlemek ve kentteki kaynak kullanımının etkinliği artırmak, planının gerekçeleri arasında yer almaktadır. Kentin tarihi, kültürel ve sosyal değerlerini koruyabilmek, kaliteli bir yaşam çevresi oluşturmak yine bu kapsamda planın gerekçeleri arasında gösterilmektedir. Planın amacına baktığımız zaman, kamu yararının temel amaç olarak belirlendiğini görmekteyiz. Lefkoşa imar planının hazırlanmasında da, uygulanmasında da çeşitli zorluklarla karşılaşmıştır. KKTC'de planlamanın önünde bulunan en büyük engel, siyasi irade yetersizliği olarak tanımlanabilir. Lefkoşa imar planı bugün hazırlanabilmiş ise, bu durum o dönemin siyasi iradesinin planı destekliyor olmasından kaynaklanmaktadır. Kent, bölünmüş bir yapıya sahip olduğu için kent planlamasının kaçınılmaz olarak yapılması gerekmektedir. Kentte kanalizasyon başta olmak üzere bir çok sorun ile karşılaşılmaktaydı. Ayrıca, Ada'da kalıcı bir antlaşmanın yapılması durumunda, Kuzey Lefkoşa'nın Güney Lefkoşa ile yeniden birleşmesi de ihtimaller arasında bulunmaktadır. Bu nedenle, Lefkoşa'nın hem Kuzey bölümünde, hem de Güney bölümünde birbirleri ile uyumlu bir planlama yapılması gereklilik göstermiştir. Daha önce de belirtilmiş olduğu üzere, Kuzey Lefkoşa için hazırlanan imar planı, uzun hazırlık aşaması ile birlikte yürürlüğe girmiş olsa da uygulamada birçok sorun ile karşılaşmıştır. Fakat yine de plansız kentleşme, Lefkoşa kentinde daha büyük sorunlara neden olacaktır.

KKTC planlama sisteminin başarılı olabilmesi için üç önemli dayanak sağlanmalıdır. Bunlar planlamayı yapmakla görevli olan bürokratlar, planlamanın hazırlanmasında ve uygulanmasında etkili olacak siyasi irade ve siyasetçilere baskı yapan halktır. Halk, planlamanın yapılmasında ve uygulanmasında etkin bir rol oynamaktadır. Planın hazırlık sürecinde halkın konu hakkında bilgilendirilmesi ve halkın plana sahip çıkması için gerekli hazırlıkların yapılması gerekmektedir. Halk plana inanmaz, yeteri kadar bilgilendirilmez ise, siyasetçiye konu ile ilgili olarak baskı yapmaktadır. Kent

Planlaması, merkezî yönetim tarafından hazırlandığı için yerel siyasetçinin oy kaygısı taşımadan kent planına sahip çıkması gerekmektedir. Bunun için de, halkın planlama sistemine inanması ve kamu yararının ancak planlama ile korunacağını bilincinde olması gerekmektedir. KKTC'deki planlama süreci incelendiği zaman, yerel, ulusal ve uluslararası faktörlerin KKTC planlama sistemini etkilediği görülmektedir (İşçioğlu vd. 2011).

8.2.4 1983'ten Sonra Lefkoşa'da Tarihî-Kültürel Dokuyu Koruma

1983 yılı sonrasında Lefkoşa'da gündelik hayat, Müslüman bir Türk toplumunun yaşayış şekli olarak özetlenebilmektedir. Osmanlı İmparatorluğu ile birlikte Kıbrıs Türk toplumu, genel olarak Müslüman bir toplum olarak yaşamını sürdürmektedir. Fakat Kıbrıs Türk toplumunda din, tarihin hiç bir döneminde sosyal ve siyasal hayata yön verecek kadar etkin olmamıştır. Lefkoşa da hanları, hamamları, camileri, türbeleri, çeşmeleri, kahvehaneleri ve pazar yerleri ile adeta bir Müslüman kenti olarak nitelendirilse de, halkın dini duyguları kentin sosyal, siyasal ve ekonomik dengelerini değiştirecek nitelikte değildir. Kent, var olduğundan bu yana ülkenin ticaret ve zanaat merkezi olarak (Turkan 2008) varlığını sürdürmektedir. Özellikle Lefkoşa Sarayönü Meydanı (Atatürk Meydanı) ve çevresinde bulunan tarihî doku, Lefkoşa'nın önemli sembollerindedir. Lefkoşa evleri bahçeli olur. Bahçede su kuyusu, havuzu, asma ve olmazsa olmaz bir yasemin ağacı bulunur. Kısacası Lefkoşa evleri, çeşitli meyve ağaçlarının yer aldığı geniş evlerdir. Lefkoşa halkı geleneksel törenlerini ve kutlamalarını Lefkoşa'nın geniş evlerinde yaparmış (Hikmetağalar 2005:107). Lefkoşa'daki birçok Türk evinin pencereleri kafesli camlara, kapıları ise ahşap çerçevelere sahiptir. Lefkoşa Köşklü Çiftlik Mahallesi, kent surlarının dışına kurulmuş, zengin bir ailenin tapulu malı olarak bilinmektedir. Gerek bölgenin konumunda, gerekse bölgede yaşayan ailelerin yapılarından Köşklü Çiftlik Mahallesi, kentin en gözde yerleşim mekânları arasında bulunmaktadır (Gürkan 2006:140-142).

Lefkoşa'nın tarihini incelediğimiz zaman kentte iki yüz elliden fazla kilise olduğu öne sürülmektedir. Bu kiliseler arasında Katolik, Ermeni ve Ortodoks kiliseleri bulunmaktadır (Atun 2012:33). Kiliseler zaman içerisinde Ortodoks kiliselerine dönüşmüş, Kuzey Lefkoşa'da kalan kiliseler de camiye dönüştürülmüştür. Kentler, yaşayan toplumların özelliklerine göre şekil alırlar. Lefkoşa surları, kentin en önemli bölgesi konumunda bulunmaktadır. Surları, kentin tarihî ve kültürel merkezidir. Geniş konut kullanımına sahip olan Suriçi bölgesi, işmerkezlerinin de yoğun olarak bulunduğu bir konumdur. Lefkoşa kentinde yaşayan Kıbrıslı Türkler, zaman içerisinde surlar dışına doğru yönelmişler, buralarda konut yapımına başlamışlardır. Bu durum kentin mekânsal gelişimini doğrudan etkilemiştir. Surları merkezi gücünü kaybettiğçe, kentin sosyal, kültürel ve ekonomik etkinliklerinde değişimler gözlenmiştir. Yerli halk kenti surların dışına taşırken, kente yeni işgücü olarak gelen göçmen aileler surlar içerisine yerleşmeyi tercih etmişlerdir. Bu durum, kentin sosyal

yapısında değişimlere neden olmuştur (Doratlı vd. 1999). Lefkoşa Kenti'nin özellikleri surlar dışına doğru büyümeye başlaması, 2. Dünya Savaşının hemen sonrasına rastlamaktadır (Doratlı2002:61). Kent surlar dışına taşındıkça kentin gelişimi yön değiştirmiştir. Lefkoşa Surlarıçı, 60/94 sayılı Eski Eserler Yasası gözönüne alınarak “Koruma Alanı” olarak ilan edilmiştir. Burada amaç, Suriçi bölgesindeki tarihî kentsel dokusunun bozulmasını engellemektir. Yaklaşık 1000 yıldan beridir Ada'nın başkenti konumunda olan Lefkoşa'nın tarihine sahip çıkmaktadır. Lefkoşa Suriçi bölgesinin kentsel gelişimine katkı sağlamak amacı ile S (K-II) 873-2008 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile “Turizm Bölgesi” olarak ilan edilmiştir. “2008 yılında Lokmacı kapısının açılmasından sonra, Suriçi'nin tarihî, kültürel özellikleri nedeniyle sahip olduğu ekonomik değeri ve turizm potansiyeli dikkate alınarak, Suriçi, Surlar ve Hendeklerden oluşan alan” (KKTC Şehir Planlama Dairesi), turizm bölgesi olarak adlandırılmıştır. Lefkoşa Suriçi bölgesinin “Turizm Bölgesi” olarak ilan edilmesi, 16/87 sayılı Turizm Endüstrisi Teşvik Yasası kapsamında yaşama geçirilmiştir. Ayrıca, KKTC Turizm Çevre ve Kültür Bakanlığı, Lefkoşa suriçi bölgesinin sürdürülebilir gelişimini desteklemek amacı ile “Suriçi Bölgesi Kalkınma Projesi” hazırlanması için bölgede çalışmalara başlamıştır. Bir kent, tarihî dokusu ve kültürü ile turizm potansiyeline sahip olmaktadır. Bu nedenle, Başkent Lefkoşa'nın “suriçi kalkınma projesi”, kentin gelişmesi için büyük bir önem taşımaktadır.

Bugün Lefkoşa Türk Belediyesi, sürdürülebilir bir yönetim anlayışına sahip değildir. Belediye kentin ihtiyaçlarına tam olarak cevap verememektedir. Belediye çalışanları ve belediye yönetimi arasında büyük sorunlar bulunmaktadır. Halk, belediyeden beklenen hizmeti görememekte, belediye büyük mali sorunlar ile başetmeye çalışmaktadır. Kıbrıs'ta kalıcı bir barış sağlanabilmesi için yapılan görüşmelerde, Lefkoşa kentinin yeniden birleştirilmesi gündeme gelmektedir. Lefkoşa kentinin, yapılan Kıbrıs müzakereleri sonucunda, yeniden birleştirilmesi durumunda yaşanacak olan sorunların en aza indirilmesi için çalışmalar yapılmaktadır. Burada ortaya konulması gereken en önemli noktalardan bir tanesi, 1983 yılından sonra Kuzey Lefkoşa'nın sosyal, kültürel ve ekonomik alanda bir Türk kenti olarak yapılandırıldığıdır. Lefkoşa'da kent ekonomisi, kent planlaması, kent yönetimi hâlen birçok eksiklikleri barındırorsa da, merkezi yönetim kentin gelişebilmesi için yoğun çaba harcamaktadır.

Sonuç

Lefkoşa kenti, Akdeniz'in ortasında yer alan, 9235 km²'lik yüzölçümü ile bölgenin üçüncü büyük Adası konumunda bulunan, tarihin farklı dönemlerinde farklı uygarlıklar altında bulunmuş bir Ada'nın başkentidir. Hititler, Mısırlılar, Persler, Makedonyalılar, Pitolemler, Romalılar, Bizanslılar, Lüzinyanlılar, Venedikliler, Osmanlılar ve İngilizler Ada'ya farklı tarihlerde egemen olsalar da bugün "Lefkoşa", bağımsız bir Türk devletinin başkentidir. "LİDRA" (Ledra) diye adlandırılan antik kentin üzerine kurulmuş olan kent, yaklaşık 1000 yıldan beri Ada'nın başkenti konumunda bulunmaktadır. Ada'nın ekonomik, toplumsal ve kültürel yapısı, Ada'daki siyasal yapılanmadan doğrudan etkilenmiş olsa da, Lefkoşa kenti hep başkent olma özelliğini korumuştur. Lefkoşa için 1571 yılı dönüm noktası olarak gösterilebilir. Ada'da Osmanlı İmparatorluğu'nun hakimiyetinin bulunduğu 1571-1878 döneminde, Lefkoşa kentinde Türk-Ulus kimliği'nin oluşmaya başladığını görmekteyiz. 1878 yılında Kıbrıs Sözleşmesi ile Ada'nın Birleşik Kırallığa kiralanmasından sonra 1960 yılına kadar "Lefkoşa'da İngiliz Yönetimi"nin egemen olduğunu görmekteyiz. Bu süreçte Ada'da bulunan Kıbrıs Türk ve Kıbrıs Rum toplumları arasında siyasal sorunlar yaşandığını, Lefkoşa'da milliyetçilik hareketlerinin başlamış olduğunu görmekteyiz. 1960-1963 yılları arasında Lefkoşa "Kıbrıs Cumhuriyeti"nin başkenti olmuştur. 1963'ten sonra siyasal gelişmelere paralel olarak Lefkoşa, idari olarak yavaşça bölünmeye başlamıştır.

Kıbrıs Cumhuriyeti'nin fiili olarak yıkılması ile birlikte, Lefkoşa kenti, âdeta içten içe kaynayan iki toplum barındırmaya başlamıştır. Bu süreç, kentte Türk ve Rum kimliklerinin daha da belirgin bir hâle gelmesine neden olmuştur. Türkiye'nin Ada'ya barış getirdiği 1974 yılı, Ada'da önemli bir dönüm noktasını simgelemektedir. Ada'da çizilen "Yeşil Hat" ile birlikte Ada ikiye bölünmüştür. Artık Lefkoşa bir kent, iki başkent olarak varlığını devam ettirmektedir. 1983 yılında KKTC'nin ilanı ile Kuzey Kıbrıs, Kıbrıslı Türklerin, Güney Kıbrıs ise Kıbrıslı Rumların yönetimine verilmiştir. Tüm bunlardan da anlaşılacağı üzere Lefkoşa'nın kentsel yapısı ve sorunları tarih boyunca ülkedeki mevcut siyasal konjonktüre göre biçimlenmiştir.

Ada'daki bugünkü durum uluslararası alanda kabul görmemiştir. 1960 "Kıbrıs Cumhuriyeti"ne geri dönülebilmesi ve iki başkentin yeniden birleşip bir başkent olabilmesi için bir çok çaba harcanmıştır. Bugüne kadar bu çabaların sonuç vermediği görülmektedir. Kuzey Lefkoşa, KKTC'nin başkenti olarak bir Türk başkenti olma özelliğini taşımaktadır. Kent, hanları, hamamları, pazar yeri, çeşmeleri ile Osmanlı İmparatorluğu'nun da etkisi ile Müslüman bir yapıya bürünmüştür. 1983 yılından sonra Kuzey Lefkoşa'nın bir Türk kenti olarak sosyal, kültürel ve ekonomik olarak yeniden yapılandığını görmekteyiz. Lefkoşa'da kent ekonomisi, kent planlaması, kent yönetimi, hâlen birçok eksiklikleri barındırsa da, merkezî yönetim kentin gelişebilmesi için yoğun çaba harcamaktadır. Lefkoşa kenti, planlı bir kent olmasına rağmen plansız bir şekilde gelişmeye ve değişmeye devam etmiştir. Kentte var olan yerel yö-

netim, bugün mali sorunlar ile başetmeye çalışmaktadır. Lefkoşa'da bulunan kentsel siyaset yeniden yapılanmaya muhtaç görülmektedir. Kentte çağdaş belediyecilik anlayışının benimsenmesi, planlı bir şekilde kentin sosyal, ekonomik ve mekânsal gelişiminin sağlanması, kent için büyük bir önem taşımaktadır. Kentin yeniden birleşmesi veya Kuzey Lefkoşa'nın devam etmesi senaryolarında kentin kendi ayakları üzerinde durabilmesi, kentsel tarihi ile geçmişine sahip çıkabilmesi ve halka en etkin hizmetin verilmesi, kentin geleceği açısından büyük bir öneme sahiptir.

KAYNAKLAR

- Akgün, Sibel (2011). “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne Geçiş Sürecinde Kıbrıs Türk Aydınları ve Jön Türk Hareketi ile Olan İlişkileri (1865 – 1918)”, *History-Studies*. 3(3).
- Akgün, Sibel (2012). “1942 – 1943 Arası Dönemde Kıbrıs Türk Kimliğinin İlk Kurumsallaşma Hareketleri”, *TurkishStudies – International PeriodicalForTheLanguages, LiteratureandHistory of TurkishorTurkic*, 7(3): 127-143, Summer 2012, Ankara.
- Akar, Reşat (2013). “Geçişlerin 10’uncu Yılı”, Kıbrıs Gazetesi, 25.04.2013 (<http://www.gundemkibris.com/gecislerin-10uncu-yili-5310yy.htm>)
- Atasoy, Ahmet (2011). “Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin Nüfus Coğrafyası”. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15):29 – 62.
- Atun, Resmiye Alpar ve Atun, Hakkı (2007). “Sustainabilityandthe Role of Urban Governan- cewithintheChangingPoliticalandSpatialContext of theNorthernCyprus” 6. *Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi, 24-26 Ekim 2007*, Kıbrıs Araştırmaları Merkezi, Doğu Akde- niz Üniversitesi, Kuzey Kıbrıs.
- Atun, Resmiye Alpar ve Doratlı, Naciye (2009). “Walls in Cities: A ConceptualApproachtothe- Walls of Nicosia”, *Geopolitics*,14(1):108-134.
- Atun, Ata (2012). “Sevdası, Krallıklardan Bir Kent... Lefkoşa”. (3), *SAMTAY Vakfı Yayınları*:44, Mağusa.
- Başkent Lefkoşa İmar Planı, Cilt 2 Katılım Raporu, Şehir Planlama Dairesi, Ekim 2000 Lefkoşa.
- 55/1989 sayılı KKTC İmar Yasası
- Belediyeler Yasası 51/1995
- Birleşmiş Milletler Resmi Web Sitesi ([http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/unficyp/ index.shtml](http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/unficyp/index.shtml))
- Çakmak, Zafer (2008). “Kıbrıs’tan Anadolu’ya Türk Göçü (1878–1938)”, *A.Ü. Türkiyat Araştır- maları Enstitüsü Dergisi*. (36), Erzurum.
- Devlet Planlama Örgütü, 15 Aralık 1996 Genel Nüfus Sayımı Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri, KKTC Başbakanlık DPÖ İstatistik ve Araştırma Dairesi, Devlet İstatistik Ens- titüsü Matbaası, 1999, Ankara. s.XIII.
- Devlet Planlama Örgütü (DPÖ) Yasası, 33/1976
- Doratlı, Naciye (2002). “Nicosia – TheLastDivided City of Europe”, *War&Cities*, 27(4):57-70.
- Doratlı, Naciye, Hoşkara, Şebnem Onal ve Fashı, Mukaddes (1999). “An AnalyticalMethodo- logyForRevitalizationStrategiesInHistoric Urban Quarters: A Case Study of theWalled City of Nicosia, North Cyprus”, *CITIES*. 16(5).
- Erdönmez, Celâl (2004). *Şer’iyye Sicillerine Göre Kıbrıs’ta Toplum Yapısı (1839-1856)*. T.C. Süley- man Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanma- mış Doktora Tezi (Tez Danışmanı: Prof. Dr. Bayram Kodaman), Isparta.

- Ertürk, Volkan (2011). “Akşehir Sancağından Kıbrıs Adasına Sürülmüş Aileler”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs (23): 45-58.
- Eski Eserler Yasası, KKTC 60/94
- Gürel, Ayla ve Özersay, Kudret (2006). *Kıbrıs'ta Mülkiyet ve Siyaset, Kıbrıs'taki İki Toplumun 'İki Bölgecilik' ve 'İnsan Hakları' Temelindeki Çatışması*. International PeaceResearchInstitute, Oslo (PRIO), Cyprus Center, (Rapor).
- Güler, Yavuz (2004). “Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Kuruluşuna Kadar Kıbrıs Meselesi”, *Gazi Üniversitesi, Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(1):101-112.
- Gürkan, Haşmet Muzaffer (2006). *Dünkü ve Bugünkü Lefkoşa*, Galeri Kültür Yayınları: Lefkoşa.
- Gözlüçöl, Said Vakkas (2012). “Türkiye'nin Kuzey Kıbrıs'ta Özel Mülkiyet Hakkını Koruma Yükümlülüğü”, *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(12): 189-222.
- Haber Kıbrıs, 11.12.2012 (<http://haberkibris.com/tatar-guney-kibrista-6-7-bin-turk-calisiyor-2012-12-11.html>)
- Haber Kıbrıs (<http://haberkibris.com/aslan-payi-baskente-2012-05-21.html>)
- Haber Kıbrıs, 02.03.2012 (<http://haberkibris.com/lefkosada-hayat-normale-donuyor-2012-03-02.html>)
- Hikmetağalar, Hizber (2005). *Eski Lefkoşa'da Semtler ve Anılar*. 2.Baskı, Fakülteler Matbaası, İstanbul.
- Hürriyet, 25 Nisan 2004. (Aktaran, Melek Fırat, “AKP Hükümetinin Kıbrıs Politikası”,AKP Kitabı, İlhan Uzgel, Bülent Duru (ed.), Phoenix Yayınevi, Ankara, 2009.)
- İşçiöğlü, Deniz (2009). *KKTC'de İmar ve Planlama (Yerel, Ulusal ve Uluslararası Etmenler Bağlamında)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Kent ve Çevre Bilimleri Anabilim Dalı.
- İşçiöğlü, Deniz ve Keleş, Ruşen (2011). Urban Development and Planning in North Cyprus (Inthecontext of Local, Nationaland International Factors). *Information, An International InterdisciplinaryJournal*. 14(2).
- Keleş, Ruşen (1972). *Şehirciliğin Kuramsal Temelleri*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, (332):30. Ankara.
- Keleş, Ruşen (1998). *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*. 2. Baskı. İmge Kitabevi: Ankara.
- Keleş, Ruşen (1999). “Ülke Ülke Yerel Yönetimler KKTC'de Belediyeler ve Çağdaş Belediyecilik”, *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 8(1): 115-125.
- Keleş, Ruşen (2001). “KKTC'de Kent, İmar ve Planlama”, *KKTC'de Kent, İmar ve Planlama, ARKITEKT*, Şubat, (484):17-23.
- Keleş, Ruşen (2001). 28.02.2001 yılında KKTC Başsavcısı Sayın Akın Sait'e yazmış olduğu yazı.
- Keser, Ulvi (2012a). “1958–1963 Mücadele Sürecinde Kıbrıs'ta Basın ve Nacak Gazetesi”, *ÇTTAD*, XII(24):305-348.
- Keser, Ulvi (2012b). “Kıbrıs'ta 21 Aralık 1963 Kanlı Noel'i ve Kızılay”, *ÇTTAD*, XII(24):255-304.

• TÜRK DÜNYASI BAŞKENTLERİ •

- Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası, 1960 (<http://www.kktcb.org/upload/pdf/77826.pdf>)
- Kıbrıs Cumhuriyeti Web Sitesi (<http://www.cyprus.com/cyprus-currency.html>)
- KKTC Anayasası, 1985 (www.mahkemeler.net/cgi-bin/anayasa/anayasa.doc)
- KKTC Devlet Planlama Örgütü (DPÖ), Resmi Web Sayfası (<http://www.devplan.org/Frame-tr.html>)
- KKTC Devlet Planlama Örgütü (DPÖ), KKTC Nüfus Sayımı 2011, “Bülten: Kesin Sonuçlar İkinci Aşama”, Ağustos 2013, Lefkoşa.
- KKTC Devlet Planlama Örgütü (DPÖ), “Sektörel Gelişmeler” (<http://www.devplan.org/Macro-eco/Bolum-2.pdf>).
- KKTC Cumhurbaşkanlığı Resmi Web sitesi (<http://www.kktcb.org/content01.aspx?id=2&sayfa=7&select=1>)
- KKTC Cumhurbaşkanlığı, “Kısa Kıbrıs Tarihi” (<http://www.kktcb.eu/index.php?men=251>)
- Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Mahkemeleri – KKTC Mevzuatı (www.mahkemeler.net)
- Kıbrıs Postası, 28 Haziran 2009 (http://www.kibrispostasi.com/index.php/cat/35/news/26360/PageIndex/KIBRIS_HABERLERI)
- KKTC Şehir Planlama Dairesi, “Kentsel Koruma”, (<http://www.spd.gov.ct.tr/Portals/103/6.12%20Kentsel%20Koruma%20PDF.pdf>)
- Lefkoşa Surlariçi Bölgesi Kalkınma Projesi, KKTC Turizm Çevre ve Kültür Bakanlığı, EBI A.Ş., Lefkoşa, 2012.
- Lefkoşa Türk Belediyesi Resmi Web Sayfası (http://www.lefkosaturkbelediyesi.org/turkce/lfb_tarihce.htm)
- Salvator, Arşidük Louis (2012). *Kıbrıs'ın Başkenti Levkosia*, Çev. Vur Yektaoğlu, Galeri Kültür Yayınları: Lefkoşa.
- Sezen, Tahir (2006). *Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, (21), Ankara.
- Şener, Bülent (2013). “1963-1964 Kıbrıs Krizi: Türk Dış Politikası Tarihinde Askerî, Siyasal ve Hukuksal Boyutlarıyla Bir Zorlayıcı Diplomasi Uygulaması”. *Türk Dünyası Araştırmaları, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, (205).
- Star Kıbrıs, 2014 (<http://www.starkibris.net/index.asp?haberID=165478>)
- Tarakçı, Mustafa (1998). “Kıbrıs Barış Harekâtı”. (<http://www.mustafatarakci.com/wp-content/uploads/2012/04/kibrisbarisharekati.pdf>).
- TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları), Ankara, 2000.
- TC Dışişleri Bakanlığı Resmi Web Sitesi (<http://www.mfa.gov.tr/kibris-tarihce.tr.mfa>), (http://www.mfa.gov.tr/kibris-konusunda-turkiye_nin-yeni-acilimi-.tr.mfa)

Turkan, Zihni (2008). *Lefkoşa Tarihi Kent Dokusunda Sarayönü Meydanı Oluşumu ve Gelişimi*. Işık Kitabevi Yayınları, Lefkoşa.

Turizm Endüstrisi Teşvik Yasası, KKTC 16/87.

Yüksel, Dilek Yiğit (2009). “Kıbrıs Türk Milli Mücadelesi (1914-1958)”. *ÇTTAD*, VIII(18-19):161-184.

Fotoğraf Kaynakları

Fotoğraf 8.1 commons.wikimedia.org

Fotoğraf 8.2 <http://tr.wikipedia.org>

Fotoğraf 8.3 <http://hottrip.net>

Fotoğraf 8.4 <http://www.cyprusevents.info>

Fotoğraf 8.5 www.lefkosabelediyesi.org

Fotoğraf 8.6 <http://www.newcyprusmagazine.com>

Fotoğraf 8.7 <http://commondatastorage.googleapis.com>

Fotoğraf 8.8 <http://johnsmithfilms.com>

Fotoğraf 8.9 <http://commondatastorage.googleapis.com>

Fotoğraf 8.10 <http://www.kosezade.com>

Fotoğraf 8.11 <http://www.kibrisadahaber.com/>

Fotoğraf 8.12 <http://www.kktcb.org>

LEFKOŞA FOTOĞRAFLARI

• TÜRK DÜNYASI BAŞKENTLERİ •

Fotoğraf 8.1 Genel görünüm

Fotoğraf 8.2 Genel görünüm ve Beşparmak Dağları

Fotoğraf 8.3 Selimiye Camii

Fotoğraf 8.4 Lefkoşa'da bir sokak

• TÜRK DÜNYASI BAŞKENTLERİ •

Fotoğraf 8.5 Girne Kapısı

Fotoğraf 8.6 Büyük Han

Fotoğraf 8.7 Venedik Sütunu

Fotoğraf 8.8 Selimiye Camii'nden Beşparmak Dağlarındaki dev KKTC bayrağı

Fotoğraf 8.9 Mevlevi Müzesi

Fotoğraf 8.10 Haydar Paşa Camii

Fotoğraf 8.11 Lefkoşa Şehitler Abidesi

Fotoğraf 8.12 KKTC Cumhurbaşkanlığı Sarayı

IX.BÖLÜM

TAŞKENT

Yrd. Doç. Dr. Farhad Maksudov

Aksaray Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,
Arkeoloji Bölümü, Tarih Bölümü, Aksaray

eposta: fmaksudov@yahoo.com

Yrd. Doç. Dr. Tumen Somuncuoğlu

Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Ankara

eposta: btsomuncuoglu@yahoo.com

Yrd. Doç. Dr. A. Çolpan Kavuncu

İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Malatya

eposta: akavuncu@gmail.com

- 1 Çarlık Öncesi Dönem, Maksudov tarafından yazılmıştır.
- 2 Çarlık ve SSCB Dönemi, Taşkent bölümleri Somuncuoğlu tarafından yazılmıştır.
- 3 Bağımsızlık Dönemi, Kavuncu tarafından yazılmıştır.

Giriş

Soğuk Savaş Dönemi'nin aktörlerinden olan SSCB, 1980'lerden sonra giderek zayıflamaya başladıktan sonra, bünyesinde topladığı farklı milletler, artık kendi kaderlerini kendilerinin çizmesi gerektiğini anlayarak, yavaş yavaş, bağımsızlık hareketlerine ve çalışmalarına girişmişlerdir. 1991'de Sovyetlerin resmen çözülüşü üzerine, Özbekler, bağımsızlıklarını ilan ederek, Orta Asya'daki 5 devletten biri olarak Özbekistan Cumhuriyeti adıyla kurulmuştur.

Günümüzde bağımsız Özbekistan Cumhuriyeti'nin başkenti olan Taşkent, Özbekistan'ın siyasal merkezi olmanın ötesinde ülkenin ekonomik, sosyal, kültürel, nüfus vb. alanlarda en gelişmiş şehridir. Bunun sebebi Taşkent'in hem Çarlık, hem SSCB hem de bağımsızlık döneminde bölgedeki siyasal ve ekonomik merkez olmasıdır. Özellikle Sovyet rejiminde toplumun dönüştürülmesinde başkentler etkin bir araç olarak kullanılmaya çalışıldığı ve rejimin gücünün gösterildiği önemli mekânlar olduğu için bütün başkentler gibi Taşkent de her alanda gelişmiştir. Hem tabii sürecin etkisiyle siyasal merkez olmanın verdiği ayrıcalıklar hem de devletlerin geleceği inşa ederken en önem verdiği mekânlar olmaları yüzünden rejimlerin bakış açısını anlamak ve dönüşümü izlemek için en uygun mekânlar olarak karşımıza başkentler çıkmaktadır.

Bu yazıda Taşkent, iki temel bölümde incelenmiştir: Tarihsel kısım ve bağımsızlık sonrası yaşanan dönüşüm. Tarihsel kısımda önce Çarlık dönemi öncesi Taşkent tarihi, kronolojik olarak tarihsel katmanları esasına göre ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bundan sonra ise Çarlık ve SSCB döneminde bölgedeki değişim ve yönelimler incelenmiştir. Taşkent, tarihsel olarak sadece bugünkü Özbekistan'ın merkezi olmakla kalmamış, esasında tüm Türkistan bölgesinin de Çarlık Dönemi merkezi idi. Bundan dolayı gerek Çarlık rejimi gerekse Sovyet rejiminin Taşkent'te uyguladığı politikalar kenti derinden etkilemiş ve belki de diğer Türk Dünyası başkentlerinden farklı olarak bağımsızlık sonrası Taşkent'in gelişiminde Çarlık ve Sovyet dönemlerinin etkisi büyük olmuştur. Bundan dolayı Taşkent'e özel, Çarlık rejimi ve Sovyet dönemi daha ayrıntılı ele alınmıştır. İkinci kısım olan bağımsızlık dönemi Taşkent de kendi içinde dört başlık altında ele alınacaktır: Merkezî otorite-yerel siyaset ilişkisinde yaşanan dönüşüm/devamlılık, mekânsal dönüşüm/devamlılık, sosyo-ekonomik dönüşüm/devamlılık ve gündelik hayatta yaşanan dönüşüm/devamlılık. Bu yazının temel amacı, Taşkent üzerinden tarihsel perspektif ışığında ülkeyi ve ülkedeki değişim sürecini anlamaya yönelik bir inceleme denemesi gerçekleştirmektir.

9.1 Tarihsel Kısım

Taşkent Vahası, erken dönemin (M.Ö. 500'den itibaren) değişik dillerinde yazılmış kaynaklarda *Kang*, *Çaç*, *Yuni*, *Jeşe*, *Şigo* veya *Şaş* olarak anılan Orta Asya'nın tarihî-kültürel bir bölgesidir. Günümüz Özbekistan Cumhuriyeti'nin kuzeydoğusunda

bulunan Taşkent Vahası, Sırderya'ya (Seyhun) dökülen Çırçık ve Ahengeran ırmaklarının vadilerinde yer alır; kuzeydoğu ve güneydoğusunda Tanrı Dağlarının Çatkal ve Kurama sıradağlarıyla çevrilmiştir. Vahanın güneybatısı ve kuzeybatısı Sırderya ve Büyük Bozkır kuşağı ile sınır paylaşır. Uygun çevre koşulları, bu bölgenin çok eski zamanlardan beri çeşitli toplulukların dikkatini çekmesine sebep olmuştur.

9.1.1 Çarlık Öncesi Dönem Taşkent Tarihi

Taşkent'in erken dönem tarihi, Orta Sır Derya havzasında yaşamını sürdüren eski yerleşik çiftçi ve konargöçer hayvancı kavimleri, tarihinin bir parçasıdır. Dolayısıyla bu kavimlerin yazılı kaynaklara göre tarihine başvurmak, havzada ilk uygarlığın ve kentsel kültürün oluşumunu anlamayı sağlamaktadır ki Orta Asya'daki kentler, buldukları geniş vahanın siyasi, sosyo-ekonomik ve kültürel merkezi olarak ortaya çıkmıştır.

Orta Asya konargöçer kavimleri hakkında en erken bilgi veren tarihî kaynak, Zerdüştiliğin kutsal kitabı olan *Avesta'dır*. Nitekim bu kitabın *Yaşt* ve *Gata* olarak bilinen kısımlarında, yerleşik İranlıların yani Ari kavimlerinin düşmanları olan “*hızlı atları olan Tur kavmi*”, “*Danay (nehrinin ötesindeki) Turların barbar kentleri*” ve ülkesi “*Turan*” anılır. Bu bilgiler, Avesta'nın M.Ö. 6.-5. yüzyıllarda yazıldığı kabul edilen kısımlarında geçtiğine göre Turların ve Turan ülkesinin o tarihlerde mevcut olduğu ve genel olarak Saka veya İskit adıyla bilinen Orta Asya Doğu İskit kültürünü taşıyan kavimler ve onların yaşadıkları coğrafya olduğu düşünülmektedir. Turan ülkesi genellikle Amuderya'nın kuzeyindeki Batı Türkistan coğrafyasına verilen isim olarak bilinir. “*Danu*” kelimesinin Avesta'da Sırderya anlamında kullanıldığı ve dolayısıyla Danay Turlarının, araştırmacılarca Sırderya kenarlarında yaşamını sürdüren İskit kavimleri olduğu kabul edilmiştir (Litvinskiy 1972: 156).

Avesta'dan farklı olarak aynı dönemin diğer kaynakları Batı Türkistan'da yaşayan konargöçer kavimleri Saka veya İskit adıyla belirtmişlerdir. Ayrıca Avesta *Yaşt*'indeki *Anahita Tanrıçasına* atfedilen bölümde Turan liderlerinin yaşadıkları bölgenin adı “*yüksek ve kutsal Kanga*” olarak anılmıştır. Büyük ihtimalle Kanga, Turan'daki ayrı bir ülke değil, yöneticilerin oturduğu bir merkezdir. M.Ö. 1. binyılın ortalarına ait Grek ve Pers kaynaklarının incelenmesi, *Yeksart* nehri (Sırderya) ve ötesindeki kentlerde yaşayan *Kanklar* hakkında bilgi elde etmemize imkân sağlamıştır. Aynı dönemde Taşkent Vahası'nda ilk kentlerin oluşumu, arkeolojik verilerle kanıtlanmıştır. 200-300 yıl sonra ise Çin kaynakları, Taşkent Vahası'nda güçlü *Kangu (Kangju)* Devleti hakkında bilgi vermeye başlar (Filanovich 1983: 23).

MÖ 2. yüzyılda bölgeyi keşfetmek için ziyaret eden Çinli diplomat *Zhang Qian*'in¹ raporlarına dayalı yazılan *Shiji*² yıllıklarının Orta Asya ile ilgili bölümünde bölgenin adı *Kangju* olarak verilmiş ve bu bölgenin Sırderya'nın geniş havzasında yaşamını sürdüren konargöçer kavimlerin askerî-siyasi konfederasyonu olduğuna dair bilgiler kaydedilmiştir. Bu kayıtlara göre (Bichurin 1950, II: 150):

“Kangju (Kang), Tayuan'ın³(Fergana'nın) 2,000 li⁴(1000 km) kuzeybatısında yer alır; bu bir konargöçer ülkedir; günlük yaşamlarında Yuezhi'lere⁵ benzemektedirler; 90,000 savaşçısı vardır; Kangju, Tayuan'a komşudur; zayıflığı nedeniyle güneyde Yuezhi'lerin, doğuda ise Xiongnu'ların⁶ gücünü tanır”.

Halkının çoğunlukla kentlerde yaşadığı ve yerleşik bir tarım ekonomisine sahip olan Tayuan'ın (Fergana) aksine Kang, Çin kaynaklarında bir konargöçer devlet olarak temsil edilir ve toplumunun yaşam tarzı, Yüeci ve Hunlarla kıyaslanabilir. Kangju, hem etnik birimin adı hem de siyasi oluşumun adı olarak tarif edilir. Ayrıca, *Hanshu'da*⁷ geçen bilgilere göre Kang'ın yöneticisinin karargâhı *Loyuen*⁸ ülkesindeki *Beitien*⁹ kentindedir; o gururlu ve herkese meydan okurmuş; bu ülkede *Wusun*¹⁰ büyükelçilerine Çinli yetkililerine göre daha çok saygı gösterilir (saraydaki törenlerde Çin büyükelçileri, Wusun büyükelçilerinden daha alt seviyede kabul edilmiş) (Bichurin 1950, II: 185).

Daha sonra, M.S. 2. yüzyıla ait yazılı kaynaklara göre Kang hâlâ güçlü bir devlet olarak tarif edilir ve muharip ordusu içinde yaklaşık 100.000 savaşçısının olduğu belirtilir, bu devlet kendi dış siyasetini yürütmektedir ve komşu ülkelere bazen askerî destek verdiği söylenir. Örneğin, M.Ö. 2. yüzyılın sonunda Kang, Çin'e karşı verdiği mücadelede Tayuan (Fergana) ülkesine yardımcı olmuştur (Bichurin 1950, II: 150). Çoğu yazılı kaynak, Kang'ın halkını “*göçebe insanlar*” olarak belirtse de,

1 Zhang Qian, MÖ. 2. yüzyılda Han Hanedanı'nın İmparatoru Wu tarafından Çin'in batısını incelemek için gönderilen elçidir. Zhang Qian Çin İmparatoru sarayına Orta Asya hakkında güvenilir bilgileri sunan ilk resmî diplomat olmuştur. Bu bilgiler Doğu Türkistan'ın Çin tarafından işgali ve sömürgeleştirilmesinde önemli rol oynamıştır. Aynı zamanda Zhang Qian'ın adı İpek Yolu olarak bilinen kıtalararası ticaret yoluyla bağdaştırılmaktadır.

2 *Shiji* veya “Büyük Tarihçinin Kayıtları” MÖ 109 – MÖ 91 yılları arasında Sima Qian tarafından yazılmış tarih konulu eserdir. Çin tarihindeki ilk sistematik tarih metnidir.

3 Tayuan, Taşkent Vahası'nın güney-doğusunda bulunan Fergana Vadisi bölgesinin Eski Çince adı.

4 Eski Çin mesafe ölçme birimi, 1 li = 500 metre.

5 Yuezhiler, Eski Çin kaynaklarına göre, M.Ö. 2. Yüzyılda Hunların güçlenmesi sonucunda İç Asya'dan Batı Türkistan'ın Yukarı Amu Derya havzasına göç etmek zorunda kalan ve daha sonra burada Kuşan Devleti'ni kuran kalabalık ve güçlü konargöçer bir kavimdir.

6 Xiongnu, Hunların Eski Çince adı.

7 *Hanshu* veya “Han Hanedanı Tarihi”, M.S. 111'de yazılan klasik Çin tarih eseridir ve Çin'in M.Ö. 206-MS 25 tarihleri arasındaki Batı Han Hanedanı dönemi tarihini anlatır.

8 Büyük ihtimalle Taşkent Vahası'nın güneyinde yer alan bir bölge.

9 Beitien, Sır Derya kenarında bulunan bölgenin en eski kentidir. Günümüzde Kankatepe arkeoloji yerleşkesidir.

10 Wusun, M.Ö. 2. yüzyıla ait kaynaklara göre Hunlara komşu olan İç Asya konargöçer kavimidir.

söz konusu dönemde ülkede birçok yerleşim yeri kurulduğu bugün bilinmektedir. Büyük olasılıkla bu ülke, hem hayvancılıkla uğraşan konargöçer hem de çiftçilik yapan yerleşik ekonomileri sürdüren yarı-göçebe topluluklardan oluşmaktaydı. Günümüzde *Kankatepe* adıyla bilinen ve Taşkent Vahası'nın güneyinde Sırderya'nın kenarında bulunan yerleşim yeri, büyük kentsel arkeolojik site olarak muhtemelen Kang ülkesinin başkenti olmuştur (Filanovich 1983: 175).

Kang ve komşu devletlerin arasındaki ilişkiler istikrarlı değildi, bu durum her zaman bu ülkeyi boyunduruk altına sokmak isteyen Han Çini için avantajlıydı. Zaman zaman Kang ve Wusun arasındaki ilişkiler karmaşık olmuştur. Bir dönem Kang, Yüeci ve Hunlara tabi olmuş ve Hun hanedanları arasındaki taht mücadelesine de karışmıştır (Bichurin 1950, II: 134-135).

Kang'ın sonraki dönem tarihi, yazılı kaynaklar az yansıdığı için çok belirsizdir. Sadece M.S. 270'te Kang'ın hâlâ Çin'e elçilik heyetleri gönderdiği bilinmektedir. Kang çok geniş topraklara sahip bir ülke olup ve beş bölgeden ibaretti. Bu bölgelerden biri olan *Yüni'nin* günümüz Taşkent Vahası'nda olduğu düşünülmektedir. M.S. 5. yüzyıla ait Çin kaynaklarında Taşkent Vahası'nın adı "Taş ülkesi" anlamına gelen "*Shi-go*" (Şi-go) olarak görülür. Bu kaynaklar, Shi-go'nun eski Kang topraklarını miras alan ülke olduğunu belirtir (Buryakov 1975: 35).

Çince'nin aksine, "Şi" adı, İran ve Orta Asya kaynaklarında geçen "Taş-kent" yerel adıyla fonetik yakınlık gösterir. Özellikle, "Çaç" sözcüğünün en erken anılması M.Ö. 2. yüzyıla tarihlenen Orta Sırderya havzasındaki Kültöbe (Kültepe) sitesinde bulunan bir Soğd yazıtında geçmektedir (Sims vd. 2006: 16-17). Benzer şekilde, Çaç sözcüğü M.S. 262 yılına tarihlenen Sasani Şahı I. Şapur'un mezarlığındaki "Zerdüşt Kâbesi" anıtında, M.S. 3.-4. yüzyılda bastırılan "Kangju" madeni paralarında ve M.S. 4. yüzyıla tarihlenen bir gümüş tabağın üzerindeki yazıda geçer (Maksudov vd. 2009: 294). Bazı araştırmacılara göre, *Kang* yer adı "taş" anlamında Toharcadaki "*Kank*" sözcüğünden türemiştir. Öte yandan, dilsel analizler Çaç sözcüğünün de Proto-Türkçede "taş, değerli taş, firuze taşı, türkuaz" anlamına geldiği ve "taş" sözcüğüyle ilişkili olduğunu göstermiştir (Maksudov vd. 2009: 294).

M.S. I. binin ilk yarısında Çaç ülkesinin kendi bastırıldığı paraları vardı ki yüzlercesi Kankatepe ve bölgenin diğer arkeolojik yerleşkelerinde bulunmuştur. Bu paralar bakırdan yapılmış ve büyük ihtimalle üzeri ince gümüş katmanıyla kaplanmıştı. Sanat açısından Çaç paraları Orta Asya'da o dönemin en gelişmiş ülkesi sayılan Soğd paralarına göre çok daha şık ve ikonografik açıdan daha dayanıklı olmuştur. Çaç paralarının ön yüzünde genellikle hükümdarın portresi, arka yüzünde ise boy *tamgası*

ve hükümdarın adı bulunur¹¹. Çaç paralarının komşu ülkelerde, özellikle, Soğd ve Fergana'da kullanılmış olması dikkat çekicidir (Buryakov vd. 2009: 72).

Bununla birlikte, Çaç ülkesinin erken bakır paralarının boy tamgalarının tanımladığı üzere uzun süre aynı hanedan tarafından bastırıldığı anlaşılmaktadır. Daha sonra paralar daha küçük ve hafif olmaya başlar ve dolayısıyla ikonografisinde detaylar azalır. Eski Çaç para darbının Göktürk hâkimiyetinin bu bölgeye yayılmasıyla yani 605 yılında kesintiye uğradığı sanılmaktadır (Baratova 2009: 92).

5.-6. yüzyıllarda Orta ve Güney Asya'da hâkimiyetini sürdüren Akhun (Eftaliler) İmparatorluğu, 6. yüzyılın sonuna doğru Göktürkler tarafından yenilmiştir. Yeni ele geçirilen topraklarda Göktürkler ilk olarak Çaç bölgesine yerleşmişler ve buradan tüm Batı Türkistan coğrafyasını yönetmeye çalışmışlardır. Çaç'ın eski yerli *Tchao-wu* Hanedanı prensleri Göktürlere tabi olarak ancak 605 yılına kadar varlığını sürdürebilmiştir (Babayar 2007: 23).

Göktürk Kağanlığı döneminde Çin'den Hindistan'a uzun yolculuk yapan Çinli Budist rahibi *Hsuang Tsang'in*¹² kalemine ait tarihî eserden Taşkent Vahası hakkında önemli bilgileri edinebiliriz. Hsuang Tsang, 630'lu yıllarda Doğu Türkistan'dan geçip *Je-şe* (Çaç) ülkesine gelir ve burada birkaç kentin bulunduğunu, her kentin kendi yöneticisi tarafından yönetildiğini, ancak tümünün Göktürk Kağanlığı terkinde bulunduğunu kaydeder¹³.

Çaç bölgesinde birbirinden farklı pek çok madeni paranın bulunması Hsuang Tsang'ın kaydettiği bilgileri kanıtlamaktadır. Teginlerin dışında Çaç bölgesini 640-740 yılları arasında yöneten bazı hükümdarların *T'ou-t'eon* (Tudun) unvanıyla anılması, bu adı taşıyan hanedanın bulunduğunu kesin olarak belirtmektedir. Nitekim Taşkent bölgesinde bulunan madeni paraların büyük kısmının, üzerinde Tudun unvanı yazılan paralar oluşturmaktadır. Kaynaklarda ayrıca, bu bölgede 657 yılında *I-nie Takan* (İnel Tarkan) (Bichurin 1950, II: 292) ve 739 yılında Beder Tarhan (At-Tabarı 1964, II: 1694) adlı yöneticilerin olduğu belirtilmektedir. Bu bilgiler, Batı Göktürk

11 Çaç paralarındaki Soğdça yazıların deşifre edilmesi ve bu paralarda Çaç yer adının bulunması, onların Taşkent Vahası'nda bastırıldığı fikrini kanıtlamıştır. Ancak araştırmacılar arasındaki tartışmalara göre Çaç paralarının ilk bastırma tarihi 1.-2. yüzyıl, 3.-4. yüzyıl veya 5.-7. yüzyıl olabilir (Zeymal 1999: 204; Rtveldzde 2006: 16; Babayarov 2010: 6).

12 Hsuang Tsang veya Xuanzang (602–664) Çin Budist rahibi, bilimadamı, gezgin, tercüman. Çin'in Erken Tang Hanedanı ile Hindistan arasındaki ilişkiler hakkında bilgi vermiştir. 629 yılında Çin'den Hindistan'a hac yolculuğuna çıkmış ve 17 yıl süren yolculuğu hakkında "*Batı Bölgeleri Kayıtları*" adlı bir rapor hazırlamıştır.

13 Rahibin Vahanın yönetici hanedanı hakkında bilgi vermemesine rağmen Taşkent Vahası'nda MS 7.-8. yüzyılda bastırılan bakır paralarının incelenmesi sonucunda vahanın Göktürk Kağanı tarafından tayin edilen *Çaç Teginleri* Hanedanı tarafından yönetildiği belirlenmiştir. Bu yerel Göktürk Hanedanının temelini Hsuang Tsang'ın buraya gelmeden 20 yıl önce *Tegin Tanji* adlı Aşina Hanedanı'nın şehzadesi atmıştı. Çin yıllıklarına göre şehzade Tegin Tanji, 605 yılında meşhur *Tun Yabgu Hakan*'ın ağası *Şegüy Hakan* tarafından Çaç'a gönderilmişti. Bu dönemde *Tegin* unvanı sadece *Tun Yabgu Hakan*'ın soyu yani Aşina Hanedanı'na ait kişiler için kullanılırdı. Çaç Hanedanı şehzadesinin adı da Tegin Tanji olduğuna göre onun Tun Yabgu Hakan'ın soyundan geldiği düşünülmektedir (Babayarov 2011: 32).

Dönemi'nde Çağ bölgesinde eski yerel *Tchao-wu* hanedanından sonra yeni Türk soylu *Tegin*, *Tudun* ve *Tarkan* hanedanlarının kurulduğunu göstermektedir (Babayar 2007: 27).

Göktürk Döneminde Taşkent Vahası'nda *Binket* (Taşkent) kenti yanı sıra, bu kentin 16 kilometre kuzeydoğusundaki *Cabguket* ve *Hatunket* kentleri de vardı; bu kentler Göktürk Kağanlığı tarafından 7. yy'ın başlarında kurulmuştu ki o dönemde Kağanlık henüz ikiye bölünmemişti ve dolayısıyla Batı Göktürk kanadının yöneticileri hâlâ Cabgu (Yabgu) unvanını taşıyorlardı¹⁴.

Taşkent, 8. yüzyıl başlarında Emevi Devleti'nin Horasan valisi olan ünlü komutan Kuteybe b. Müslim tarafından 713 yılında ele geçirilmişti ve tahrip edilmişti. 751 yılında ise Taşkent şehri, Çin'in hâkimiyetine geçmişti. Şehrin Türk hükümdarı ele geçirilip öldürülmüştü. Türkistan'ın yüzyıllar boyunca kaderini, Çin ile ilişkilerini belirleyecek ve Çin'in bu bölgedeki tesirini azaltacak olan Talas Savaşı ise bu öldürülen şehir hâkiminin oğlunun Araplardan yardım istemesi ile Türklerin desteklediği Arap ordusunun Çin ordusu ile Taşkent'in kuzeydoğusundaki Talas bölgesinde karşılaşması ile meydana gelmişti. Bu zafer ile birlikte Türkistan'da İslam dininin pozisyonu kuvvetlenmişti. O dönem Şaşkent bölgesi olarak adlandırılan mevki, Abbasi Arap devletinin kuzeydeki Türk toplulukları ile sınırını oluşturmaya başlamıştı. 776 yılında Taşkent'in etrafı surlarla çevrilmişti. Bundan sonra şehir Araplar ve Türkler arasında el değiştirmişti. 807 yılında şehri Karluklar ele geçirmiş, ardından yeniden Abbasiler şehirde hâkim olmuştu. 819 tarihinde Abbasi Halifesi Me'mun, Taşkent'i Samanilerin yönetimine vermişti. Şehir o dönemde birbirinden surlarla ayrılmış dört kısımdan oluşmuştu (şehiristan, kale, iç kale, dış mahalleler). Şehrin etrafı bağlarla çevrilmişti ve şehrin su problemi yoktu. 10. yy sonlarında Karahanlılar ile Samaniler arasındaki paylaşımda Taşkent Karahanlılar'ın payına düşmüştü (Muhammedcanov 2011: 146).

9.-10. yüzyılda İslam'ın yayılmasıyla Türkistan'a gelen ilk Arap coğrafyacılarının eserlerinde Taşkent'in "Şaş", "Şaşkent", "Medinet uş-Şaş", "Binkent" ve "Terken" şeklinde anıldığı görülür. İlk Türk-İslam Dönemi tarihçi ve coğrafyacıları kendi eserlerinde Taşkent'in coğrafyası, sosyo-ekonomik ve siyasi hayatı hakkında değerli bilgileri kaydetmişlerdir. Konuyla ilgili el-Harezmi, et-Taberi, el-İstahri, el-Makdisi, ibni Havkal, Hudud el-Âlem (anonim yazar) gibi bilim adamlarının eserleri önemli yer tutmaktadır. Hatta Firdevsi'nin "Şehname" adlı edebi eserinde, Çağ halkının kendi ok ve yayları ile çok meşhur olduğu belirtilmektedir. Yazılı kaynaklardan anlaşıldığı gibi bu dönemde Taşkent'te zanaat yüksek seviyeye ulaşmış, madenlerden

14 Bu kentlerin Cabguket (Yabgu'nun kenti) ve Hatunket (Melikenin kenti) olarak adlandırılması, onların Göktürkler tarafından inşa edilmiş olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Göktürklerin Çağ ülkesine özel önem verdikleri açıktır. Nitekim Batı Göktürk hakanları kendi ilk paralarını bu ülkede 7. yüzyılın başlarında bastırmışlardır. Hsuang Tsang'ın bu ülkeyi ziyareti esnasında ise Tun Yabgu Hakan kendi karargâhını Çağ'ın kuzeyinde bulunan Mingbulak ("bin pınar") bölgesine taşımış ve kendi paralarını "Bagi Tun Yabgu Hakan" yazısı ile bastırmıştı (Babayarov 2011:33).

kaliteli silahlar, araç-gereçler, süs ve takılar yapılmıştır. Ayrıca, bu kentin kendi yün, ipek ve pamuktan kumaşları, kil ve camdan çanak-çömlekleri ve ticaretiyle meşhur olduğu kaydedilmiştir. Daha sonra, 11. yüzyıl Karahanlı Dönemi'nde Taşkent adının “*Taşkend*” şeklinde kaydedildiği ilk defa Birunî'nin “Hindistan” eserinde ve Kaşgarlı Mahmud'un “Divan-ı Lügatit-Türk” eserlerinde görülür (Taşkent Ansiklopedisi 2009: 10).

Muhammed Harezmsah Moğollarla giriştiği mücadele esnasında Taşkent'i alıp 1214 yılında Moğol ordusunun yolunu tahrir etmek maksadıyla şehir ahalisini çıkarıp şehri yakmıştır. Bu yüzden şehir ağır hasar görmüştür (ÖSA 1978: 210-211). Fakat Taşkent kısa bir süre sonra 1220'de Cengiz Han tarafından işgal edilmiştir (MacKenzie 1969: 208; Muhammedcanov 2011: 146). Böylece, Moğol istilası yıllarında Taşkent'in ahalisi Muhammed Harezmsah tarafından zorunlu olarak göç ettirilmiş ve büyük ihtimalle 1220 yılında Moğollar, Taşkent'i kolayca ele geçirmişlerdir. Böylece, 14. yüzyılın ortalarına kadar Taşkent, Moğolların ardıl devleti olan Çağatay Ulusunun terkinde kalmıştır.

Timurlular Devleti'nin kurucusu olan *Emir Timur*, Maveraünnehir'in tüm verimli vahalarını kapsayan, dolayısıyla ekonomik açıdan yerleşik tarıma dayanan bir ülke kurmaya çalışmıştır. Bunu yapabilmek için ilk aşamada Moğol istilasından kurtulmayı planlamıştı. Timur, Taşkent'in kuzeydeki bozkırlar ile tarım vahaları arasında bulunması dolayısıyla stratejik öneme sahip olduğunu fark etmiş ve ileride birkaç kez ziyaret edeceği kenti kendi ülkesine bağlamıştı. Bundan sonra Taşkent Timurilerin (1370-1507) hakimiyetinde kalmıştır (Muhammedcanov 2011: 147).

Ayrıca, dönemin yazılı kaynaklarında, Emir Timur'un, hayatının son yılı olan 1404-1405'in kış aylarında Çin'i fethetmek için iki yüz bin askerle yola çıktığı ve Taşkent'te kışı geçirdiği belirtilmiştir. O, burada *Registan* mimari yapısını, *Cami Mescidi'ni*, *Şeyh Ziyettin Baba Türbesi'ni*, *Zengi Ata Mecmuası'm*, vs. kurdurmuştur (Taşkent Ansiklopedisi 2009: 72). Böylece, 14. yüzyılın ikinci yarısından 1485'e kadar devam eden Timurlular Dönemi, Taşkent tarihinde kalkınma çağı olarak iz bırakmıştır.

15. yüzyılın sonuna doğru Timurlu Devleti kargaşalardan dolayı çok zayıflamış durumdaydı. Timurlularla kuzey sınırlarını paylaşan ve o dönemde Moğolistan olarak bilinen Çağatay Ulusunda ise benzer durum, neredeyse 50 yıl önce gerçekleşmiş ve devlet parçalanmıştı. Timurluların zayıfladığını gören Çağataylı eski komutan ve asilzadeler, her an Taşkent'i ele geçirmeyi düşünüyorlardı.

1485'te iki Timurlu şehzade, Taşkent için birbirine karşı askerlerini toplayıp savaşa hazırlanırken *Hoca Ahrar* adında çok meşhur ve itibarlı din adamı tarafından

barıştırlılar ve Taşkent Vilayeti Çağataylı *Yunus Han'a*¹⁵ verilir. Yunus Han'ın ölümünden sonra 1487'de Taşkent Vilayeti'nin tahtına onun oğlu *Sultan Mahmud Han* oturur ve Taşkent şehrini Batı Moğolistan'ın karargâhı ve başkentine dönüştürür. Bu durum 1503 yılına kadar devam eder (Taşkent Ansiklopedisi 2009: 674, 498). Böylece, Timurlular arasındaki taht mücadelesinde şehir kısa bir süre için 1485 yılında Moğol hanı Yunus Han'ın kontrolüne geçmiştir (ÖSA 1978: 210-211).

Bu dönemden başlayarak Taşkent'in tarihi, Orta Asya'nın en kalabalık Türk boyu olan Özbeklerle ilgili olmuştur. Özbek etnik adının ortaya çıkışıyla ilgili birkaç hipotez ortaya atılmıştır. Yazılı kaynaklarda Özbek sözcüğü, bir şahıs adı olarak 12. yy'da anılmıştı. Ancak 14. yy'da Özbek bir etnik ad olarak Deşti-Kıpçak yani Orta Avrasya bozkırlarında yaşayan Türk konargöçer boylarının umumi adına dönüşmüştü (Frank vd. 2009: 221). 1503 yılında Moğol ve Şeybani Özbek orduları arasındaki savaşta Moğol ordusu yenilmiş, Sultan Mahmud Han esir alınmış ve Taşkent'in yeni hâkimi olarak Özbek soyundan olan *Suyunç Han*¹⁶ tayin edilmişti.

Böylece, 1503 yılında Taşkent'in idaresinin Özbek hükümdarı olan Şeybani Han'a geçtiğini görüyoruz (Muhammedcanov 2011: 147). 15. yy'da Altınorda devletinin yıkılması ile birlikte Altınorda devletinin asli unsurunu oluşturan sonradan Özbek ve Kazak ismini alacak olan Kıpçak Türklerinin bir kısmı doğuya doğru çekilmiştir. Bu nüfus hareketi Türkistan'da önemli değişikliklere sebep olmuştur. Türkistan'ın özellikle güney bölgelerinde ve şehirlerindeki Türk nüfusu ve Türkçenin kullanımı artmış ve siyasi hâkimiyet el değiştirmiştir.

Taşkent, Şeybani Özbek yönetimine geçtikten sonra da Çağataylılar ve Özbekler arasında Taşkent için savaşlar devam etmiş ve bu durum, kentin sosyoekonomik ve kültürel hayatını olumsuz şekilde etkilemiştir. Şeybani Özbek Hanedanı'nın kurucusu olan *Muhammed Şeybani Han* 1510 yılında vefat ettikten sonra Semerkant'ta Bibi Hanım Camii'nde toplanan tüm Türkistan'ın Şeybani sultanları, Taşkent hâkimi olan Suyunç Han'ı Hanedan başkanı olarak ilan etmişler. Suyunç Han, Taşkent'i 1525 yılına kadar yönetmiş ve vefatından sonra Barak Han Medresesi'nde defnedilmiştir. Daha sonra 1525-1533 yılları arasında Taşkent Suyunç Han'ın oğlu *Keldi Muhammed Han* tarafından yönetilmiştir. O, daha Muhammed Şeybani Han döneminde birçok seferlere katılmış ve Tarhan derecesine yükselmişti. Keldi Muhammed Han zamanında Orta Sırderya havzasındaki birkaç kent ve köyler Taşkent mülküne dönüştürülmüştür. Başkentte ise babasına atfederek Suyunç Han Türbesi'ni kurdurmuştur. 1533-1551 yılları arasında Suyunç Han'ın oğlu *Barak Han*, Taşkent'in ve daha sonra 1551-1556 yılları arasında ise tüm Türkistan'ın hanı olmuştur. Barak Han'ın Taşkent'in mimari yapısına önem verdiği, günümüze kadar saklanmış birkaç bina inşa ettirdiği, Sırderya

15 Yunus Han'ın son Timurlu hükümdar Babür'ün annesi Kutluğ Nigâr Hanım'ın babası olduğu kayıtlarda geçer.

16 Suyunç Han, Ulugbey'in kızı Rabiya Sultan Begim'in oğluydu.

nehirinden kurak bölgeye kanallar kazdırarak su çıkarttığı ve bu yeni sulanan yerlere yirmi bin kişiyi yerleştirdiği kaynaklarda kaydedilmiştir. 1556-1578 yıllarında Barak Han'ın oğlu *Derviş Sultan* ve küçük kardeşi *Baba Sultan*, Taşkent'i yönetmiş ve tüm Türkistan'ın tahtı için Buhara Özbek hanları *İskender* ve *II. Abdullah Han*'a karşı uzun yıllar devamında savaşmışlardır. Bu dönemde Taşkent'in en meşhur mimari yapılarından biri olan *Kökeldaş Medresesi* kurulmuştur (Taşkent Ansiklopedisi 2009: 498, 282, 105, 192).

1579 yılında Taşkent II. Abdullah Han tarafından işgal edilir ve Buhara Özbek Devleti'ne bağlanır. Bu dönemde Taşkent'in kentsel açıdan geliştiği ve gittikçe Türkistan'da zanaat, ticaret ve kültür merkezine dönüştüğü görülür. Bu dönemde kurulan mimari yapıların bazıları günümüze kadar saklanmıştır. Ancak, tarihi kaynaklarda, Taşkent'in sıkça kuzeyden gelen göçebe kavimlerin saldırısına uğradığı ve özellikle, 1758 yılında Büyük Orda ve Kalmakların saldırıları sırasında hasar gördüğü anlatılır.

Türkistan'daki Timuriler hâkimiyeti son bulmuş Bozkır bölgesinde Kazak hanlığı güneyde ağırlıklı olarak yerleşik ahalinin yaşadığı bölgede ise Özbeklerin kurduğu Hive (1512-1920), Buhara (1501-1920) ve 18. yy. başında ise Hokand (1710-1876) hanlığı ortaya çıkmıştır. Bütün bu kurulan devletlerde başlangıçta yönetici sülale Cengiz neslinden olmasına rağmen zamanla Hive, Buhara ve Hokand hanlıklarında nüfusun büyük kesimini oluşturan Kıpçak ahalinin boy beyleri yönetimi ele geçirmişlerdir (Alpargu 2002: 567).

Taşkent, bu dönemde yerleşik ahali ile konar-göçer ahalinin arasındaki geçiş bölgesindeki en büyük şehirlerinden birisi idi. Geçiş bölgesinde olmak Taşkent'i her iki kültürün ilişki içerisinde olduğu şehirlerden birisi yapıyordu. Türkistan'da konar-göçer Türkler ve yerleşik ahali arasında sembiyotik bir ilişki vardır. Ürettikleri materyal açısından birbirinden farklı olan bu iki toplum karşılıklı olarak birbirlerinin ihtiyacını karşılıyorlardı. Bu anlamda Türkistan kentlerinin genel özelliği, çok eskiden bozkır konargöçerleri ve yerleşik çiftçi ve zanaatçılar arasındaki alışverişin merkezleri olarak gelişmesiydi. Bu kentlerde haftalık, aylık, mevsimlik ve yıllık pazarlar teşkil edilirdi. Doğal olarak, kentleri elinde tutan topluluklar tüm vahaları yönetirdi. Konargöçerler güçlendikçe bu kentleri eline geçirerek kendi yönetim merkezlerine dönüştürmeye çalışırdı.

Taşkent, Şeybaniler döneminde her alanda gelişmiştir. Barakhan ve Kökeldaş medreseleri bu dönemde yapılmıştır (ÖSA 1978: 210-211). 1599 yılında Taşkent, Kazak hanı Tevekkel'in hâkimiyetine geçer. Fakat kısa bir süre sonra, 1613 tarihinde Buhara Emiri İmamkuluhan burayı alarak oğlunu burada naip yapar. Fakat bir isyan neticesinde oğlu öldürülür. Han ise bunun için şehirde pek çok kişiyi öldürür.

Bundan sonra 18. asır başında Taşkent'in hakimiyeti için Moğollar ile Kazakların mücadele içinde olduğunu görüyoruz. Bundan sonra Taşkent'in Özbek ve Kazaklar arasına el değiştirdiği görülmektedir (Alpargu 2002: 565). 1723 yılında ise doğudan batıya güçlü seferler yapan özellikle konar-göçer Türkler üzerinde yıkıcı faaliyetlerde bulunan Moğol idareci Galden Tseren Taşkent'i ele geçirmiştir (ÖSA 1978: 210-211; Ziyaev 2007: 9). Fakat hâkimiyet Kalmuklarda olsa da şehir onlara bağlı olan Kazak beyleri tarafından yönetilmeye devam etmiştir (Muhammedcanov 2011: 147).

18. yüzyılın ortalarında Taşkent'in Şeyhantahur, Sebzar, Kökçe ve Beşağaç adlı dört semtten oluştuğu ve bu semtlerin bağımsız yöneticiler tarafından yönetildiği hakkında bilgiler mevcuttur. Taşkent tarihinde bu dönem "dört hâkimlik" olarak bilinir. Merkezî devletin zayıfladığı sıralarda kent içindeki mahalleler arasında anlaşmazlıklar çıkınca dört semt birbirinden bağımsız halde yönetilmeye başlanmış ancak sıradaki göçebelerin kente saldırısı önünde kent yine tek hâkimin yönetimi altında birleşmek zorunda kalmıştır.

Böylece, 1784 yılında Şeyhantahur semtinin hâkimi Yunus Hoca, diğer üç semti birleştirerek bağımsız Taşkent Devleti'ni ilan etmiştir. Birkaç askerî harekât sonucunda Taşkent civarındaki köyler Büyük Orda'dan geri alınmış ve kuzeydeki göçebe boylar boyun eğdirilmiştir. Yunus Hoca, Taşkent'e bitişik olan Deşt-i Kıpçak topraklarını, Çimkent, Sayram ve civardaki birkaç köyü devletine bağlamıştır. 1800'lerde Taşkent Devleti kuzeyde Karatağ etekleri, doğuda Sayram sıradağları, güneydoğuda Çatkal-Kurama sıradağlarıyla çevrili çok geniş coğrafyaya sahip bir siyasi birim olarak ortaya çıkmıştır. Taşkent'in bu dönemdeki semtleri birkaç mahalleden oluşmaktaydı. Mahalleler, yönetim açısından kendi iç kurallarına sahipti ve sakinlerinin seçtiği *aksakallar* tarafından yönetilirdi.

Yunus Hoca'nın vefatından sonra onun oğlu *Sultan Hoca*, Taşkent tahtına geçer; ancak 1810 yılında Hokand Özbek Devleti'nin hanı Âlim Han, Taşkent'i eline geçirmişti. Bu tarihten itibaren Taşkent'e naip olarak sadece Hokand Han tarafından *Beklerbegi* unvanı tayin edilir hâle gelmiştir.

Bu dönemde Taşkent siyasi olarak çok geniş coğrafyanın yönetim merkezi hâline gelmiştir. Yunus Hoca'nın zamanında surlar ve etrafındaki hendekler savunma amaçlı olarak tamir edilmiştir. Taşkent'in etrafındaki Sayram, Çimkent, Türkistan, Kurama vb. şehirler Taşkent'e bağlanmıştır. Ulu Cüz Kazaklarının bir kısmı Taşkent devletine bağlanmıştır. Hokand ile Taşkent yönetimi arasında savaşlar olmuştur. 1794 tarihinde Hokand Hanı Narbotabiy, Taşkent'e saldırmış, ancak başarısız olmuştur. 1799 yılında Hokand ordusunun yeni bir saldırısı daha başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 1801 yılında başarılılardan cesaretlenen Yunus Hoca, Hokand'a saldırmış, fakat Pungan'da yapılan savaşta Taşkent ordusu dağılmıştır. Daha sonra Taşkent'te hastalanıp ölen Yunus Hoca'nın yerine sırasıyla Sultan Hoca ve Muhammed Hoca geçmiştir. Hokand

Hanlığı, 1807 yılında Taşkent'e bir sefer daha düzenlemiş ve başarılı olmuştur. Taşkent, önce Hokand'a katılmayı kabul etse de sonradan katılımın olmaması üzerine 1808 yılında Hokand yeni bir sefer düzenleyerek Taşkent'i kendisine bağlamıştır. Hokand yönetimine bağlı Taşkent beyi tarafından yönetilen şehirde (Ziyaev 2007: 24-26; Alpargu 2002: 573; Muhammedcanov 2011: 147; Barthold, 1993: 40; Kovalev 1969: 31) bundan sonra mücadele Hokand Hanlığı ve Buhara Emirliği arasında gerçekleşecektir (MacKenzie 1969: 210).

1847-1863 yılları arasında Taşkent'te Hokand Hanlığı hakimiyetine karşı bir çok ayaklanma meydana gelmiştir (Muhammedcanov 2011: 147). 19. asrın başından itibaren Hokand Hanlığı'na bağlanan Taşkent'te isyanların çıkması, Taşkent şehrinin Yunus Hoca zamanında müstakil bir kimlik kazandığını göstermektedir. Kısacası 19. yy'a kadar Taşkent'te hakimiyet mücadelesi, Buhara Emirliği, Kazak Cüzleri, Kalmuklar ve sonrada Hokand hanlığı arasında gerçekleşmiştir.

Taşkent'in kısa tarihi, bu kentin Türkistan'ın en büyük bölgelerinden biri olan Orta Sırderya havzasında siyasi, ekonomik, kültürel ve dini merkez olarak geliştiğini gösterir. Kentin Orta Asya coğrafyasının iki büyük dünyası olan konargöçer ve tarım uygarlıklarının sınırında yani geçiş bölgesindeki coğrafi konumu, kentsel gelişiminin sonucunda çeşitli ürünleri üreten kalabalık zanaatçı kesiminin bulunması gibi özellikleri eski çağlardan bu yana bölgede yaşayan kavimlerin dikkatini çekmiştir. Bu kavimlerin ekonomileri ister yerleşik çiftçilik ister konargöçer hayvancılık olsun her zaman Taşkent'i önemsemişler ve kendi yönetim merkezi olarak görmek istemişlerdir. Bölgenin en eski tarihe sahip kentlerinden olan Semerkant ve Buhara ile yarışabilen Taşkent, çok erken dönemlerde Orta Asya konargöçerlerinin, özellikle Türk boylarının merkezi hâline gelmiş. Bol su kaynakları, geniş verimli toprakları, zengin yaylaları ve çevreye göre daha yumuşak iklimi Taşkent bölgesinde birçok kentin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Tarihî kaynaklarda bu bölgenin en önemli özelliklerinden birisi olarak "kentler ülkesi" olarak tanımlanmasıyla karşılaşmaktayız.

9.1.2 Çarlık Rusyası Döneminde Taşkent

Taşkent'in asıl değişimi, 1865 yılında Çarlık rejiminin Türkistan Valiliği'nin merkezi olması ile başlar. Bu tarihten sonra Sovyet Devrimi'ne kadar Taşkent, klasik bir sömürge kenti yapısına sahip olacaktır. Çarlık rejimi boyunca gerek siyasi ve yönetsel gerekse sosyal ve ekonomik açıdan değişime uğrayan Taşkent, mekânsal ve kültürel olarak da keskin bir dönüşüm yaşayacaktır. Bundan dolayı Çarlık Rusyası dönemi Taşkent belirli alt başlıklar üzerinden ele alınacaktır: Taşkent'in işgali süreci, ikili şehir olarak Taşkent, Çarlık rejiminin kenti etkileyen politikaları ve Taşkent'in yönetim yapısı.

9.1.2.1 Taşkent'in İşgali

Çarlık Rusyası'nın 1552 yılında Kazan şehrini alarak Kazan Hanlığı'na son vermesi sembolik olarak Türk toprakları üzerine yürüyüşünün başlangıcı kabul

edilebilir. Bundan sonra kısa sürede Sibiryayı ele geçiren çarlık Rusyası 1730 ile 1850 yılları arasında önce nüfuz kurma sonra da doğrudan işgal politikası ile Kazak cüzlerini ve Kazak bozkırını kontrol altına almıştır (MacKenzie 1988: 208). Rusya için güneye inmek sıcak denizlere ulaşmak ve İngiltere'nin kontrolündeki Hindistan'a ulaşmak bu dönem önemli bir amaç idi. 1853-56 Kırım Savaşı ile batı cephesi Rusya için en azından bir süreliğine kapanınca Türkistan'ın işgal politikalarına ağırlık verilmiştir (Çapraz 2011: 56; MacKenzie 1969: 210).

Başlangıçta Hokand hanlığının topraklarına saldırıp Bişkek, Tokmak, Merke, Evliya Ata, Türkistan, Çimkent şehirlerini alan Çarlık idaresi (Kovalev 1969: 55) güneye doğru yayılma siyasetinde temkinli davranıp uluslar arası ortamı takip ederek ilerleme isteğinde olduğu için Taşkent'in işgali konusunda temkinli davranma eğiliminde olmuştur. Bu konuda ordu kumandanları uyarılmıştı (Ziyaev 2007: 133-134). Çünkü Taşkent, diğer şehirlerin aksine oldukça büyük bir nüfusa sahip bölgenin ticari merkezlerinden biri idi (Sahadeo 2007: 12). Fakat sonuçta bölgedeki komutan General Çernyayev'in şahsi inisiyatifi ile yetkisiz olarak Taşkent 15 (24 Haziran) Haziran 1865 tarihinde alınmıştır (Mackenzie 1967: 266).

Taşkent şehri, Hokand kuvvetlerinin komutanı Kıpçak Alimkul kumandasında bir süre Çarlık Rusyası kuvvetlerine direnmiş ve birkaç saldırıyı püskürtmüştür. Alimkul, müdafaacılar arasında birlik sağlamaya çalışmıştır. Alimkul'un çarpışmalar esnasında şehit düşmesi moralleri bozmuş (Togan 1981: 230; Tashkandi 2003: 7,76); 1865 yılında General Çernyayev emrindeki Çarlık kuvvetleri Taşkent'i almayı başarmışlardır. Sayıca fazla olmayan Rus kuvvetlerinin başarısının ana sebebi, silah teknolojilerinin ve eğitimlerinin, yerlilerden daha üstün olması ve karşı taraftaki yerli kuvvetlerin kendi aralarında birlik olamaları ve Rus işgaline kadar birbirleri ile mücadele sürdürmüş olmalarıdır (Tashkandi 2003: 7; Çapraz 2011: 60).

Şehir alındıktan sonra şehrin dört bölgesinin yöneticileri ile 1 Temmuz 1865 tarihinden itibaren geçerli olacak bir ahitname yapılmıştır. Bundan beş nüsha yapılarak biri Çernayev'e, diğerleri ise bölge başkanlarına verilmiştir (Ziyaev 2007: 158-160). Buradan bu bölge yöneticilerinin hepsinin yönetimde belirli bir düzeyde de olsa söz sahibi olduğu anlaşılmaktadır.

Başlangıçta Taşkent'in ayrı bir hanlık yapılarak Rusya'nın vassalı haline getirilmesi düşünülmüşse de (Togan 1981: 254; Ziyaev 2007: 126) sonradan Taşkent'in burada kurulacak bir idari birimle Rusya'ya bağlanmasına karar verilmiştir. Yeni işgal edilen bu bölge, merkezden veya doğudaki topraklarının yönetimi için kullanılan Orenburg ve Sibiry Valilikleri'nden bile oldukça uzak olduğu için yeni bir yönetim merkezinin gerekli olduğu aşikar vaziyette idi. Bu yüzden 11 Temmuz 1867 yılında Taşkent'in merkez olduğu bir Türkistan Genel Askerî Valililiği (Туркестáнское

генерал-губернаторство)¹⁷ tesis edilmiştir (Vahabov 1957: 14). Daha sonra Çarlık Rusyası'nın bölgedeki işgalleri devam etmiş ve günümüzün Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Tacikistan cumhuriyetlerinin topraklarının büyük kısmı o dönem Sirderya vilayeti, Yedi Su Vilayeti, Semerkand Vilayeti, Fergana Vilayeti ve Hazarötesi Vilayeti olarak Türkistan Genel Askerî Valiliği'ne bağlanmıştır. 19. asrın sonunda ve 20. asrın başında Taşkent, hem Sirderya vilayetinin hem de Türkistan Genel Askerî Valiliği'nin merkezi olması hasebiyle bölgedeki en büyük Rus idare merkezi konumuna yükselmiştir. Rus işgali ile Türkistan hanlıkları istiklallerini kaybetmiş, bunun yanında Timurilerden beri Türkistan'da görülmeyen tek bir siyasi otorite tesis edilmiş ve bölgedeki hanlıkların sürekli birbiriyle mücadelesinin yol açtığı otorite boşluğu son bulmuştur (Alimova 2001: 105-106).

Kuruluş aşamasında yerliler ile işbirliği yapılması uygun görüldüğünden bu işe uygun bir kişi olarak daha önce Kafkasya'da görev yapmış ve Müslüman yerel halk hakkında bilgi sahibi olduğuna inanılan General Konstantin Petroviç Von Kaufman (1818-1882) ilk vali olarak atanmıştır (Şahingöz vd 2009: 573). Kaufman, bölgede uzun yıllar sürecek olan politikaların temelini attığı için tarihte önemli rol oynamış bir idareci ve askerdir. Merkezden uzak olan bu bölgede valiye oldukça geniş salahiyetler verilmiştir. Bölgenin yerli ahalisi valilere yarım padişah şeklinde hitap etmiştir (Curtis 1911: 279).

9.1.2.2 İkili Şehir: Taşkent

Çarlık Rusyası Taşkent'i aldıktan sonra mevcut Taşkent şehrinin yanında, Taşkent'ten geçen Anhar ırmağının¹⁸ diğer tarafında pamuk ve yonca tarlaları üzerinde yeni bir şehir kurmaya başlamıştır. Şehrin iki kesiminden bir diğerine geçmek için bu nehirden geçmek gerekiyordu (Sahadeo 2005: 117). Bölgeye giden seyyahlar ve araştırmacılar, Çarlık Rusyası tarafından kurulan şehir için Rus şehri, Yeni şehir veya Şehrin Avrupa kısmı gibi ifadeler kullanırken o dönemin mevcut Taşkent şehri için ise Eski şehir, şehrin Asya kısmı veya yerli şehir gibi ifadeler kullanmışlardır (Lansdell 1885: 440, 438; Ismailova 2010: 9; İbrahim 2003: 42-43). Fakat yaygın kullanım Yeni ve Eski şehir ifadeleridir. Kurulduğunda Taşkent'in yeni ve eski şehri arasında 4.5 km'lik bir mesafe olduğu bilinmektedir (MacKenzie 1969, 213). Güvenlik endişesi de yeni şehrin ayrı bir yerde kurulmasında etkili olmuştur. Kurulan yeni şehir bölgede Rus idaresini, kültürünü, ekonomisini, askerî gücünü vb.

17 Bölgede yaygın olan ve asırlardır kullanılan Türkistan teriminin Çarlık Rusyası tarafından da benimsenerek hemen hemen bütün resmî, siyasi kurum ve kuruluşların isimlerinde kullanıldığını görüyoruz. Bu durum Çarlık Rusyası yıkılana kadar devam etmiştir.

18 Taşkent'ten geçen birden fazla ırmak vardır. Bunlardan en doğudaki Karasudur, onun batısındaki Salardır. Onun batısındaki Bozsu ikiye ayrılmaktadır. Doğudaki kolunun ismi Anhardır. Daha sonra Anhar üçe ayrılmaktadır. Bu üç koldan ortadaki Anhar ismini devam ettirmekte onun doğusundaki Burdcar, batısındaki ise Çukur köprük ismini almaktadır. Bozsunun Anhar'ın batısında kalan kolu ise ikiye ayrılmaktadır. Onun doğusundakinin ismi Kalkauz batısındakinin ismi ise Keç-kuruktur. Bu ırmakların birçok küçük kolu bulunmaktadır (Garnış 1957: harita).

temsil edecektir. Böylece Taşkent'te birbirinden ayrı ayrı iki şehir meydana gelmiştir. Kurulan yeni şehrin cazibe merkezi haline gelerek gelişmesi, eski şehrin gölgede kalması ve zaman içinde eski şehrin diğerine eklemelenmesi de umuluyordu. Fakat bu hedefe Çarlık döneminde ulaşılammıştır (Barthold, 1993: 40). İkili yapı hem o dönemin reel politığının izin verdiği ölçüde Çarlık yönetiminin uygulama imkânı bulduğu politikaları göstermesi hem de o dönemin bakış açısını yansıtmaması açısından önemlidir. Çarlık döneminde İnarodtsı (инородцы)¹⁹ terimi ile tanımlanan yerli ahali Ruslardan daha aşağı görüldüğünden onların sadık ve medeni bir tebaa olmasının en kolay yolu, Çarlık rejimine göre onları Ruslaştırmak ve asimile etmek idi. Bunun yolu da Rus medeniyetinin bütün alanlarda büyüklüğünün gösterilmesi yardımıyla olacağı umulmuştur. Bir nevi her alanda Rusya ve Ruslar, yerliler ile rekabete girişmişlerdir.

Taşkent şehri daha 10. asrın başlarında iki duvar ile çevrili idi (MacKenzie 1969, 208). Şehir Çarlık Rusya'sı tarafından işgal edildiğinde 25 km uzunluğunda savunma duvarlarına sahipti. Bu duvarların yüksekliği 5-7 metre civarı, eni ise alt kısmında 2-3 metre, üst tarafında ise 2 metre civarında idi. Duvarların dışında içi su dolu hendekler vardı (Ziyaev 2007: 125). Bu duvarlar daha sonra ortadan kalkmaya başlamıştır (The Biritannica 1911: 437). Bu surların önce yeni Taşkent kısmına bakan kısmı ortadan kalkmıştır. Ayrıca 1865 yılında işgal esnasında Taşkent'in Hokand, Kaşgar, Lebzek, Tahtapul, Karasaray, Sağban, Çığatay, Kökçe, Semerkand, Kamalan, Beşağaç, Kaymas isimli 12 büyük kapısı vardı (Evarnitskiy 1893: 190; Ziyaev 2007: 125). Konar göçer Türkler bazen Taşkent'e 12 kapılı şehir diyorlardı (Bonvalot: 35). Bunun dışında Teşik, Kapka, Yengi Mahmain, Serbaz gibi küçük kapıları da mevcuttu (Ziyaev 2007: 125). Eski Şehrin yeni şehre bakan kapıları yıkılmış diğer kapılar ise zamanla artık hiç kapanmaz hale gelmiştir (Taymas 2000: 35; Bonvalot: 35).

Lansdell, M. S. 8. yy'da Arap hakimiyeti döneminde daha kolay yönetilmesi amacıyla Taşkent'in dört bölgeye ayrıldığını yazmaktadır, (Lansdell 1885:438). 19. yy'ın ikinci yarısında Taşkent şehri, Şeyhantahur (Şeyh Havend Tehür), Sebzar, Beşağaç ve Kökçe isimli dört idari ilçeye bölünmüştü (Ziyaev 1997: 126; Lansdell 1885: 438; Schuyler 2007: 101-102). Her birisinin birbirinden ayrı idari ve ekonomik yönetimleri vardı (Sahadeo 2005, 127). Bu bölgelerin yöneticilerine *Aksakallar* deniliyordu (Curtis 1911: 293). Bu ilçelerden Şayhantaur şehrin kuzey doğu kısmını oluşturmaktaydı. 48 mahallesi vardı ve nüfusu 10.194 kişiydi. 3.030 ev, 3 medrese, 60 cami, 230 çocuğun okuduğu 10 okul bulunmaktaydı. Sibzor ilçesi Taşkent'in kuzeybatısında bulunmaktaydı. 38 mahallesinde 2.230 evde ve 18.650 kişi yaşamaktaydı. Beylerbeyi medresesinde 260 öğrenci okumaktaydı ve yine bu ilçe de 10 büyük cami bulunmaktaydı. Kökçe Taşkent'in batı kısmında yer almaktaydı. 31 mahallesinde 2511 evde ve 22.088 kişi yaşamaktaydı. Yine bu ilçede 2 medrese,

19 Kelime anlamı "farklı kökten gelen" manasına gelen bir terim Çarlık Rusya'sı döneminde bütün Rus olmayan halkları tanımlamak için kullanılmıştır. SSCB döneminde aşağılama manası içerdiğinden kullanılmamıştır.

34 okul, 51 camii, 18 kümbet, bulunmaktaydı. Dördüncü ilçe olan Beşagaç, şehrin güneyinde bulunmaktaydı. 32 mahallesinde 1.400 evde 12.450 kişi yaşamaktaydı (Lansdell 1885: 438-440).

Taşkent'te az miktarda Tacik, Tatar, Kazak, Hindu nüfus olmakla beraber ağırlıklı nüfus, Özbeklerden oluşmaktaydı. Çarlık idaresi Taşkent ve bölgedeki yerleşik ahalinin büyük kısmını Sart, dillerini de Sartça olarak adlandırmıştır²⁰. Taciklerde şehirlilik bilinci daha yüksekti. Yerleşik hayata geçmiş Türkler arasında boy bilinci kaybolmaya yüz tutmasına rağmen Özbekler, Özbek olduklarını söyler ve boy isimlerini sayarak bununla övünürlerdi (Schuyler 2007: 106). Özbeklerin bazıları Tacikçe bilirken, Taciklerin büyük kısmı Özbekçe bilmekteydi. Bölgede Türklerin konuştuğu dil Avrupalı uzmanlar tarafından Çağatayca olarak bilinmesine rağmen buradaki ahaliye dilleri sorulunca Türkçe veya Özbekçe diye cevap verirlerdi. Türkçe bütün Türkistan'da kullanılır. Tacikçe ise zarafet ve kültür dilidir. Mektupların çoğu, bütün resmi ve askerî belgeler bu dilde yazılırdı (Schuyler 2007: 107).

Seyyahların büyük kısmı Taşkent'in su kaynakları açısından son derece bereketli bir şehir olduğunu kaydetmişlerdir (Curtis 1911: 294). Bütün evlerden Anhar denilen ırmaktan gelen su arıkları geçmekteydi. İçme suyu dâhil olmak üzere bütün işlerde bu su kullanılırdı (Çakıröz 1990: 42).

Eski şehirde sokakların her iki yanında iki metre kadar bir duvar evlerin bahçelerini sokaktan ayırıyordu ve bu duvarların hiç penceresi yoktu. Evler iki kısımdan oluşmakta idi. Sokak tarafına yakın olan kısım dış (selamlık) denilen erkeklerin misafirleri ağırladıkları kısım idi. Bunun ötesindeki kısım ise kadınların yaşadıkları içkeri (harem) bölümdür. Şehirden yaşayan kadınlar göçebe Kazakların ve Türkmenlerin aksine oldukça kapalı idi. Nadiren sokakta, görünürler topuklarına kadar ference (perence) denilen bir örtü takarlardı. Yüzleri at kılından kara kalın çummat denilen bir peçeyle örtülüydü (Çakıröz 1990: 42). Erkekler üzerlerine uzun, çapan denilen cübbe ile ayaklarına mes ve lastik giyerlerdi. Başlarına el işi takke takarlardı. Orta yaşlılar başlarına salle denilen sarık takarlardı. Ulema takımının sarıkları normalin iki katıydı (Çakıröz 1990: 43).

20 Bu kullanım özellikle konar-göçer ahali arasında yaygındı. Konar-göçerler biraz da aşağılama manası olan bu sözü yerleşik hayat yaşayan bütün kesimler için kullanırlardı. Hatta bir Kazak veya Kırgız da yerleşik hayata geçerse Sart olurdu. Schuyler diğer pek çok seyyah ve araştırmacı gibi Sart isminin etnolojik bir önemi olmadığını bölge ahali arasındaki hayat tarzına göre esas ayrımın göçebeler ve yerleşikler şeklinde yapıldığını yazmaktadır. Soy açısından ise Farslar ve Türkler olarak ikiye ayırmak mümkündür (Schuyler 2007: 103). Togan Sart kelimesi yerine boy asabiyetini kaybedip birbirleri ile karışarak şehir ahalisini oluşturan grup için Kent Türkleri terimini kullanmıştır. Asırlardır bu bölgede yaşayan ve göçlerle beslenen ve zaman içinde yerleşik hayata geçerek boy asabiyetini kaybeden Türklere Kent Türkleri denirdi. Şehirlerde bunlar içinde erimiş Moğol ve Fars grupları da mevcuttu. Fakat Kent Türklerinin ekseriyeti köylerde yaşıyordu bunlar ise diğer gruplarla karışmamış Türk ahalisinden oluşuyordu (Togan 1981: 58-63). Çarlık Rusyası döneminde yine yanlış olarak Kazaklar için Kırgız, Kırgızlar için ise Kara Kırgız terimi kullanılmıştır. SSCB döneminde Sart terimi kullanımdan kaldırılmıştır.

Türkiye'deki kahvehane kültürünün işlevini tüm Türkistan'da çayhaneler yerine getiriyordu. Taşkent'te de çayhaneler çok popüler idi. Kentin sosyalleşme alanlarının da başında çayhaneler geliyordu. Burada müzik çalınıyor, etli Türkistan pilavı başta olmak üzere yemekler yapılıyor ve tabii en önemlisi siyah ve yeşil çay içiliyordu²¹ (Çakıröz 1990: 43).

Yeni Taşkent, geometrik sokak planlarına göre oluşturulmuş dönemin modern Rus şehir mimarisine uygun olarak dizayn edilmişti (Brower 2003: 40). Şehirde caddeler geniş, düzenli sokakların kenarları sıra sıra ağaçlar ile kaplı idi (Shoemaker 1904: 308). Evlerin çoğunluğu depremin etkili olduğu bu bölgede depreme karşı önlem olarak tek katlı (Curtis 1911:287) ve kerpiç briketlerden yapılmış bazı çatılar demir yeşil ve kırmızı renge boyanmıştı (Lansdell 1885: 440). Birçok cadde 160 adım genişliğinde idi ve kaldırımlar tuğla veya taştan yapılmıştı. Evler dışındaki birçok bina da depreme karşı tek katlı yapılmıştı. Evler ile yollar arasında kalan ara yollar ise genellikle şose olarak yapılmıştı (Curtis 1911: 287). 1880 yılında şehirde 11 kilise, üç sinagog ve 17 cami bulunmaktaydı (İsmailova 2010: 11). Yeni şehir kısmındaki hususi evlerin hepsinin bahçesi vardı. Ayrıca hemen hepsinin su kaynağı bulunuyordu (İsmailova 2010: 11). Yeni şehir kısmı başlangıçta Eskişehirin yanında hem nüfus hem alan olarak küçük kalmasına rağmen hızlı bir şekilde gelişmeye başlamıştır.

Yeni şehir kısmında Müslümanlar yaşayabiliyorlardı. Fakat dönemin psikolojik atmosferi burada kendisini hissettiriyordu. Yerli ahaliye yönelik ayrımcılık bazı uygulamalarda kendisini gösteriyordu. Örneğin, Taşkent'teki büyük parka yerlilerin girmesi yasaktı (Lansdell 1885: 440). Bunun dışında Türkistanlıların millî kıyafetleriyle yaya kaldırımında yürümesi yasaktı. Ancak hayvan ve arabaların geçtiği yolda yürümelerine izin veriliyordu. Kaldırımlarda sadece Avrupalı kıyafet giyenlerin yürümeleri için izin vardı (Çakıröz 1990: 67). Şehirde işleyen otobüsün ilk üç sırası daha fazla para vermek kaydıyla, yerlilerden uzak olmak isteyen Avrupalılara ayrılmıştı (Curtis 1911: 288). Fakat bu tip uygulamalara rağmen yeni şehir tarafı ekonomik olarak bir cazibe merkezi idi. Ticaret konusunda mahir olan Taşkentliler, sık sık yeni şehir tarafına geçiyorlardı. Burada yerleşenlerin sayıları da zaman içinde artmıştır.

9.1.2.3 Kent Yönetimi

1877 yılından itibaren bu iki kesimli şehir bir ortak idare olarak belediye tarafından yönetilmeye başlanmıştır. Fakat Şehrin imkânları daha çok Rus kesimi için kullanılıyordu (Kravets 1983: 5; Barthold 1993: 40; First Encyclopaedia of Islam 1987: 689). Çarlık Rusyası döneminde, 20. asrın başında Taşkent'i ziyaret etmiş olan meşhur seyyah ve aktivist Abdürreşid İbrahim ise 200.000 kişiden toplanan vergilerle hizmet eden belediyenin hemen hemen bütün hizmetleri 18.000 kadar Rus ve az miktardaki müslümanın yaşadığı Yeni Şehre yapmakta olduğunu, geri kalan 180.000 kadar kişinin

21 <http://www.tea-terra.ru/tag/узбекистан> (10.05.2014).

yaşadığı şehrin eski şehir kısmına ise belediye bütçesinden neredeyse hiçbir hizmet verilmediğini yazmaktadır. Bunun en büyük sebebi de belediye kanununa göre üyeler seçim ile belirlenmesine rağmen ve yerli ahali için belirlenen kontenjan gereği 72 olan belediye meclisi üyelerinin ancak 24'ünün yerli ahalden geri kalan 48 kişinin ise Hıristiyan tebaa içinden seçilmesi ve çoğunluğu oluşturamadıkları için alınan kararlara etki imkânından mahrum kalmış olmalarıdır (İbrahim 2003: 42-43; Kravets 1983: 5; ÖSA 1978: 224). İbrahim'e göre, Çarlık idaresinin Müslüman şehirlerine yatırım yapmamasının sebeplerinden birisi de geri kalmış Müslüman mahalleleri ile şehrin diğer kesimi arasındaki farkın ayırt edilebilir bir şekilde devam etmesini sağlamaktır (İbrahim 2003: 42). Aynı zamanda bu sayede modern Rus hayat tarzı ile geri doğu hayat tarzı arasındaki tenakuz daha çarpıcı şekilde gösterilmiş oluyordu. Abdürreşid İbrahim, Çarlık Rusyası'nın politikalarını eleştirdiği kadar kendi hayat tarzlarında değişiklik yapmayan ve eskisi gibi yaşamaya devam eden yerli ahaliyi de eleştirmiştir. Özellikle kışın yağış başladıktan sonra eski şehir sokaklarının yürünemeyecek hâle gelmesi, yeni şehir ile karşılaştırıldığında büyük bir tenakuz oluşturuyordu (İbrahim 2003: 45).

Tablo 9.1. Yeni ve Eski Taşkent Nüfusu 1869–1910 (,000)

	Taşkent'in Bölgeleri	1869	1884	1910
1	Beşagaç	14.3	16.8	--
2	Kökçe	22.9	19.1	--
3	Sebzar	15.0	19.7	--
4	Şeyhantahur	18.7	21.5	--
	Eski Taşkent'in toplamı	70.9	77.1	72.4
5	Yeni Taşkent	2.9	13.0	56.5
	Genel Toplam	73.8	90.1	128.9

Kaynak. Kavuncu 2012: 176

Yeni şehir geniş caddeleri, postanesi, parkları, hastanesi, kulüpleri, otelleri ile eski şehirden tamamen farklı bir yapıda idi. Çarlık döneminde bu bölgeyi ziyaret eden hemen hemen bütün seyyahlar, bu farklılığa dikkat çekmişlerdir. Bu dönem Taşkent şehrindeki iki kesimlilik diğer birçok Türkistan şehrinde de mevcuttu.

Çarlık dönemi Taşkent şehrinin karakteristik özelliklerinden birisi de Slav kökenli nüfusun artış hızıdır. Rus idaresi tarafından Slav nüfus, devletin asli tebaası olarak görüldüğünden, bölgedeki Rus hâkimiyetinin sağlaştırılması için bölgede bulunan asker kuvvetinin yanı sıra bölgeye sivil ahali celp edilerek bölgede Rus dili, kültürü, vb. sağlaştırılmaya çalışılmıştır. Rusya'da topraksız olan, kıtlık, hastalık vb. durumlardan etkilenen kitlenin varlığı, Taşkent'e doğru göçü kolaylaştırmıştır.

1891 yılında Rusya'da meydana gelen kıtlık Taşkent'e yönelik bir göç dalgasına sebep olmuştur (Sahadeo 2005: 117-118). 1899 yılında Transkafkas demiryolunun Taşkent'e ulaşması ve özellikle 1906 yılında Orenburg-Taşkent demiryolunun Taşkent'e ulaşması ile Türkistan ve onun merkezi olan Taşkent Çarlık Rusyası'na dönemin en modern ulaşım aracı ile bağlanmıştır. Bu da bölgeye yönelik göçün ve her türlü seyahatin kolaylaşmasına ve artmasına sebep olmuştur (Ismailova 2010: 10; Morrison 2006: 700-701).

9.1.2.4 İdarenin Politikaları

Togan'a göre Rusya'nın 19.yy'da uyguladığı koloni politikaları, 16 ve 17.yy'da uyguladığı politikalara göre oldukça değişmişti. Eskiden kaba güce dayanan ortaçağ dönemi özellikleri barındıran Rusya'nın politikaları sonradan Avrupalılaştırmış nazik siyaset şeklini almıştı. Rusya işgal ettiği topraklara daha iyi hâkim olabilmek ve yönetebilmek maksadıyla ilmi araştırmalara da ağırlık veriyor ve bölgeyi her açıdan öğrenmeye çalışıyordu (Togan 1981: 239).

Rus idaresi işgalden sonra Türkistan'da kamu görevlerini, vergi sistemini, dini hayatı, vb. konuları birden değiştirme yoluna gitmemiştir. Müslüman ahalinin Hıristiyan olan bir dış güç tarafından yapılacak radikal değişikliklere tepki gösterip kendi içinde birleşebileceğini, hatta isyan edebileceğini düşünerek yapmayı düşündüğü değişikliklerin bir kısmını zamana yaymış, bir kısmını ise belirsiz bir geleceğe bırakmıştır. Fakat bölgede Rus otoritesinin sağlanması ve bunun kabul ettirilmesi ile alakalı değişiklikleri yapmaktan çekinmemiştir.

Hokand Hanlığı döneminde Taşkent şehri, beylerbeyi ya da fermancı unvanı bir vali tarafından yönetiliyordu. Şehir yönetimi, dört büyük aksakal ve 12 küçük aksakaldan oluşuyordu. Aksakallar vergilerin toplanması ile uğraşan Mirablari yönetiyorlardı. Aksakallar şehrinde düzeninde sorumlu idiler (Ziyayev 2007: 173-174). Anık aksakallar denilen yöneticileri ise şehirde suyun dağıtım vb. konularla ilgileniyorlardı (Çapraz 2011: 66). Tarımın o dönem toplumsal hayattaki önemi düşünüldüğünde bu görevin önemi daha iyi anlaşılacaktır. Rus idaresinin tesisinden sonra da ulema, müftüler, reisler, mütevelliler ve imamlar şehir yönetimindeki etkilerini devam ettirebilmişlerdir. Ancak Çarlık yönetimi Taşkent şehrinin merkezi yöneticisi olarak bir Rus askerî atamış ve yardımcısı olarak ise yerli nüfus içinden etkili bir kişiyi belirlemiştir (Ziyayev 2007: 173-174). Osmanlıdaki Şeyhülislamlık görevine tekabül eden Kadı Kelanlık görevi ise kaldırılmıştır (Togan 1981: 273).

Schuyler, 1870'lerin başında Taşkent'te Arazi (bahçelerden ve hububat alanlarından alınan vergi), Tartı (çarşının güvenliği için alınan vergi), Zemski (köprü ve yollarını onarımı için alınan vergi) ve ahali (vergi mükelleflerinden alınan vergi) şeklinde dört vergiden bahsetmektedir (Schuyler 2007: 102). Taşkent'te 24 Mirab vazife görürdü. Vergi toplama işine Mirşab ve Tuvaçılar nezaret ediyordu. 1869 tarihinde

vergi toplama işine bakan Serkar ve Emlakdarlık görevleri ortadan kaldırılmıştır. Mirablar sadece suyun taksimatı işine bakmaya devam ettiler (Togan 1981: 261). Şehir ve diğer yönetim birimlerinin idaresinde geçerli olan binbaşı, yüzbaşı, kurbaşı, mir-i şeb gibi unvanlar ve kadılar dönem dönem değişim geçirmelerine rağmen varlıklarını belir bir süre de olsa devam ettirmişlerdir (Togan 1981: 261). Çarlık öncesi dönemde memurlara tahsis edilen arazi “mülk”, hususi kişilerin yerleri “emlak” statüsünde idi ve Mülkler vergiden muaftı. Fakat 1881 yılında yapılan bir düzenleme ile Mülk arazileri de emlak içine dâhil edilerek vergiye tabi kılındı (Togan 1981: 262). Yeni Rus idaresi vergi sisteminde tedrici bir değişimi esas almıştır. Ancak 1886 yılında eski vergilerin çoğu değiştirilmiştir. Haraç ve Tanap vergilerinin yerine yıllık yer vergisi; Zekat vergisinin yerine ise ticaret ve el sanatları (hunarmandçılık) vergisi getirildi (Kravets 1983: 4; Ismailova 1983: 4; Togan 1981:261).

Çarlık Rusyası bölgeyi işgal ettikten sonra Türkistan’ın her açıdan öğrenilmesine hız verdi. Bu süreçte öncelik Türkistan coğrafyasının öğrenilmesi idi (Bartold 1977: 547). Türkistan ülkesi hakkında keşif gezileri ve istihbarat raporları ile bilgi toplayan Çarlık Rusyası’nın işgal esnasındaki bilgisi oldukça sınırlı idi. Türkistan ülkesinin coğrafi özellikleri, tabii zenginlikleri, burada yaşayan toplulukların dili, kültürü, tarihi, vb. hemen her konuda hızlı bir bilgi birikimi edinme süreci başladı. Zaman içinde bu sürecin gerçekleştirilebilmesi için birçok kuruluş kuruldu. Bu kuruluşların ağırlık merkezi Çarlık Rusyası’nın Türkistan’daki merkezi olan Taşkent idi. Bölgeye işgal ile birlikte gelen Rus ahalisi ve yerli ahalisi için çıkarılan gazeteler ve bunlar için gerekli olan matbaalar ilk olarak Taşkent’te kurulmuş oldu (Abduazizova 2000: 27-28).

Taşkent’te ilk matbaa ve ilk süreli yayın bölgeyi 1865 yılında işgal eden Çarlık Rusyası tarafından tesis edilmiştir. 28 Nisan 1870 yılında bölge halkını ve özellikle bölgede yaşayan Rus nüfusu idarenin icraatları, kanunlar vb. konularda bilgilendirmek ayrıca yeni işgal edilen ve hakkında oldukça az malumat bulunun bölgenin tarihi, coğrafyası, etnografyası, arkeolojisi, hakkında her türlü araştırmanın yayınlanması için “Türkistanskiye Vedemosti” (Türkistan Haberleri) isimli bir gazete çıkarılmaya başlanmıştır. Bu gazete, Türkistan Genel Askerî Valiliği’nin yayın organı olarak yayınlanmıştır. Gazetenin halkı aydınlatmak, İslam despotizminin etkisini azaltmak, Rus hakimiyetine karşı sevgi ve saygı hisleri uyandırmak gibi görevleri de vardı²². Gazetenin tirajı ve Müslüman kitleye hitap gücünün oldukça az olduğunu düşünürsek yerli ahalisi ile ilgili amaçları konusunda başarısız olduğunu söyleyebiliriz. Bölgede Çarlık idaresi tarafından neşredilen diğer süreli yayınlar ise Ruskiy Turkestan, Turkistan Vilayatinin Gazeti idi (Taymas 2000: 36). Türkistan Vilayatinin Gazeti, bölgede neşredilen ilk Özbekçe ve Kazakça süreli yayın olmuştur. İdare, bölge

22 1870 ile Çarlığın nihayet bulduğu 1917 yılına kadar çıkan bu gazete, günümüzde Türkistan araştırmaları için çok önemli bir kaynak hüviyetindedir (Şahingöz vd 2009: 574-576, 580-581).

ahalisine ulaşabilmek için bu gazeteyi Turkestanskije Vedemosti gazetesinin eki olarak çıkarmaya başlamıştır (Şahingöz vd. 2006: 1959).

Henüz işgalin üstünden 10 yıl geçmeden bölgeyi ziyaret eden Schuyler, Taşkent'in Rus bürokratları ve subayları için bir sürgün yeri olduğunu onların çoğunun vakitlerini içki ve kumar ile geçirdiklerini yazıyordu (Schuyler 2007: 82). 1870'lerin başında Schuyler'in verdiği bilgilere bakılırsa o dönem için Rus toplumunda genel olarak bu ülke ve onun dili vb. konular hakkında büyük bir ilgisizlik vardı. Onun yabancı bir seyyah olarak bölgeye ilgi duyarak gelmesi bile anlaşılmayarak merak konusu olabiliyordu (Schuyler 2007: 83). Fakat 1870'li yıllar için doğru kabul edebileceğimiz bu bilgiler zamanla değişmiş olmalıdır. Taşkent'te giderek artan bir Rus nüfusun ve cemaatin oluşması burayı bir merkez hâline getirmiştir. Hem idare hem de şahsi merak sahibi subay ve bürokratların gayretleri ile 1900'lü yıllara gelindiğinde sayıları fazla olmasa da Türkistan'da bu bölgenin dilini bilen ve araştırma yazıları yayımlayan bir topluluk oluşmuştu. Bunlar arasında Ostroumov, Nalivkin, Likoşin, Dobrosmislov başta gelmektedir.

Yeni Taşkent'te Kaufman tarafından kurulan 1867 yılından itibaren Türkistan ile ilgili yayınlanan her türlü yayını toplamaya çalışan ve 1900'lü yıllara gelindiğinde yaklaşık 10.000 cilt kitap bulunan bir kütüphane bulunuyordu (Shoemaker 1904: 310; Lansdell 1885: 470; Curtis 1911: 289)²³. Ayrıca Taşkent'te etnografik örnekler ve az sayıda antikanın bulunduğu bir müze kurulmuştu (Lansdell 1885: 455; Curtis 1911: 289).

Taşkent'te Rus idaresine karşı gerçekleşmiş önemli isyan hareketlerinden birisi, 7 Temmuz 1892 tarihinde meydana gelen veba isyanıdır. Bu isyanın temel sebebi bu salgın hastalığa karşı idarenin aldığı tedbirler ve bunlar uygulanırken halka yeterince bilgi verilmemesi ile halka kötü muamele yapılmasıdır. Mezarların defin işlemleri ve karantina uygulamasındaki kötü muamele ise birdenbire halkın önce yerel sonra Rus idarecilere karşı fiili güç ile karşı koymasına neden olmuştur. Bu isyan hareketinde görünür sebep salgın hastalık olsa da; aslında vergilerin zamanla artması ve idareye karşı genel hoşnutsuzluk isyan hareketinde asıl rol oynayan sebeplerdir (Kravets 1983: 11-15; Ziyaev 2007: 324-341). 11 Temmuz 1916 tarihinde Taşkent'te yine bir isyan hareketi meydana gelmiştir. Bu isyan hareketi sadece Taşkent'te değil Türkistan'ın hemen hemen bütün bölgelerinde meydana gelmiştir. Çarlık Rusyası'nın daha önce askere almadığı Türkistan ahalisinden yaklaşık 500.000 kadar kişiyi geri hizmetlerde çalıştırmak için askere alma kararı önce protestolara sonrada isyan hareketine sebep olmuştur. Taşkent'te çıkan hadiseler burada Rusya'nın önemli sayıda kuvveti olduğu

23 Lansdell, 1880'li yıllar için bu kütüphanedeki kaynaklar hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. 1880'li yıllar için Lansdell şu bilgiyi vermektedir: "Taşkent'teki halk kütüphanesi ilk genel askeri vali Kaufman himayesinde kurulmuştur. 5381 kaynak 9.734 cilt olarak bulunmaktadır. Kitapların dillerine göre dağılımı ise şu şekildedir: Rusça 2.695, Fransızca 1.444, Almanca 850, İngilizce, Latince, İtalyanca, İsveççe ve Flemenkçe 392" (Lansdell 1885: 470).

için hemen bastırılmışsa da diğer bölgelerde isyan hareketi daha büyük boyutlara ulaşmıştır (Hayit 1995: 206-212; Ziyaev 2007: 364-365).

İlk vali General Kaufman, Türkistan'daki Rus idaresinin temellerini atmış ve bölgede hemen her alandaki Rus politikasının öncüsü olmuştur. Kaufman'ın temellerini attığı ve bölgede uygulamaya başlattığı Müslümanların kurumlarına karşı görmezlikten gelme politikası daha sonradan eleştirilmesine rağmen uzun süre uygulanmıştır (Somuncuoğlu 2006: 100).

Kaufman bölgede Ruslaştırma veya asimilasyon taraftarı idi. Fakat bölgedeki Müslüman tebaanın yoğunluğundan, Rus nüfusun azlığından ve ahalinin “fanatik İslam” anlayışına sahip olmasından dolayı bunun kısa zamanda gerçekleştirilemeyeceğini düşünmüş ve zamana bırakılması taraftarı olmuştur (Khalid 2011: 52). Kaufman yerli ahali ile bölgede daha kök salmamış olan Rus idaresi arasında uyumun yakalanması ve en azından başlangıçta ahalinin tepkisinin çekilmemesi için böyle bir politika benimsemişti. Buna göre camiler, mektepler, medreseler vb. Müslümanların başta eğitim kurumları olmak üzere dini kurumlarına ve yaşayış tarzlarına karışılmayacaktı (Brower 2003: 33-34). Rus idaresi dini kurumlara açıktan yapılacak bir saldırının dini duyguları kuvvetlendireceğini de düşünmüştür (Ziyaev 2007: 174-175). Yine bu politika bağlamında Kaufman bölgede misyonerlik faaliyetleri yapılmasına izin vermemiştir (Schuyler 2007: 77). Görmezlikten gelme aynı zamanda İslam'ı yok sayma ve devlet desteğinin mümkün olduğu kadar kesilmesi manasına geldiğinden Orenburg Mahkemei Şeriyesinin yetki alanının bu bölgeye genişlemesi engellenmiştir (Khalid 2011: 52).

Müslüman eğitim kurumlarına karışmak hem tepkiye hem de bunların gelişmesine yol açabilirdi. Bunun yerine bunlarla yarışacak Rus eğitim kurumları tesis etmeyi planlamışlardır. Bunun bir örneği de Yeni şehir ve eski şehir bağlamında görülmektedir. İdare, eski şehirdeki hayata köklü bir müdahalede bulunmamıştır. Eski şehrin yanına yeni bir şehir kurarak bir nevi eski şehir ile rekabete girmiştir. Başlangıçta idareciler bu rekabetin sonucundan emin olsalar da gelişmeler istedikleri şekilde sonuçlanmamıştır.

Daha bölgede Rus işgallerinin devam ettiği ve Rus nüfusunun ve etkisinin çok yeni ve zayıf olduğunu düşünürsek bu politika akılcı gözükmektedir. Dini eğitim kurumlarına karşı yürütülen görmezden gelme politikasının bir sebebi de bu kurumların köhneleşmiş ve faydasız olduğunun düşünülmesi ve kendiliğinden çökmelerinin idare eli ile kapatmaktan daha faydalı olacağı düşüncesi idi (Somuncuoğlu 2006: 97).

Rus işgali ile birlikte Taşkent ahalişi diğer birçok Türkistan şehrinde olduğu gibi gayri Müslim yönetimine tabi olmak zorunda kaldı. Rus işgalinin bölgedeki insanların yaşayışına yönelik müspet (Alimova 2001: 105-110) ve menfi birçok etkisi oldu. Müslüman ahali için gayri Müslim bir yönetime tabi olmak başta dini konularda

olmak üzere büyük bir tehlike arz ediyordu. Fakat Rus idareciler ahalinin bu tarz fikirlerinin bertaraf edilmesinin, bölgedeki Rus hâkimiyetinin kalıcılığı konusundaki ehemmiyetini kavradıklarından ahaliyi rahatlatmaya ve yeni tesis edilen Rus idaresinin kabulüne yönelik politikalar geliştirdiler. Taşkent'i alan General Çernyayev bir duyuru ile Taşkent'te şeriatın geçerli olduğu bu yoldan ayrılanların cezalandırılacağına dair bir açıklama bile yapmıştır (Togan 1981: 273).

Rusya, bölgede kalıcı olmak adına birçok yatırım yapmıştır. Fakat Türkistan, Çarlık Rusyası'nın batı bölgelerinin hukuki haklarına sahip olamamıştır. Bölge, idare için ekonomik kazanç merkezi olarak görülmüş ve Çarlık idaresi bu bölgeyi diğer pek çok bölgenin aksine asker idareciler eli ile yönetmiştir. Bunun yanı sıra işgal ile birlikte modernite, Rus idari sistemi ile birlikte ister istemez bölgeye gelmiştir. Bölge bankacılık, modern posta teşkilatı, demiryolu taşımacılığı, telgraf, modern batı tıbbi vb. gibi Türkistan'ın uzak kaldığı modern dünyanın nimetleri ile tanışmıştır.

1865'te temelleri atılıp hızla gelişen yeni şehir, hem sürekli Rus göçü alarak büyüyor hem de modern kurumları ile eski şehirle olan farklılığı gittikçe daha çok ortaya çıkıyordu. Fakat Eski şehirdeki eğitim kurumları Kaufman'ın umduğu gibi çökmediği gibi eski şehirde yeni şehre katılmadı ve ortadan kalkmadı. En azından bu Çarlık döneminde olmadı. Bunun sebeplerinden birisi de, hem dini eğitim kurumlarının, hem de eski şehirde yaşamın bölgedeki kimliğin bir parçası olması idi.

Bunun yanı sıra 19. asrın sonunda ortaya çıkan Cedit eğitim sistemi ve hareketi ile birlikte Rusya Müslümanları milli kimlik ve modernleşme arayışına girdiler. 19. yy'ın sonunda Kırım Tatarı İsmail Bey Gaspıralı öncülüğünde önce eğitimde reform ve modernleşme isteğiyle başlayan sonra toplumunda her alanda değişim talebinde bulunan ve 1905 sonrası gazete, dergi, tiyatro, eğitim vb. alanlarda kendisini gösteren cedit hareketi 1917 yılına gelindiğinde bütün Rusya Türkleri arasında özellikle aydın kesim arasında kendisine oldukça geniş bir taraftar kitlesi kazanacaktı. Cedit hareketi 1917 tarihinden sonra siyasi alana da girdi. Türkistan'da pek çok kişi Cedit hareketine katılarak bu yolda çalıştı²⁴ (Abdiraşidov 2011: 6-9, 324-332; Kırımlı 1996: 253-256). Bu hareket, bölgedeki aydınlara pratik uygulanabilir bir proje sunuyordu. Ama en önemli sonucu hemen hemen her konuda değişimi tetiklemiş olmasıdır.

Kaufman'ın ve bazı diğer Rus idarecilerin Müslüman toplumunun çökeceğini düşünmesinde özellikle 19. yy başında etkili olan Müslümanların aşağı görülüp İslam'ın devrini tamamlamış bir din olarak görülmesi etkili olmuş olabilir. Fakat Bartold, 1912 yılında artık bunun değiştiğini Müslümanların şehirlerinde ekonomik canlanmanın olduğunu, ekonomik canlanmanın ise diğer birçok unsuru tetiklediğini

24 1905-1917 yılları arasında Türkistan'daki ve Taşkent'teki Cedit, hareketi Çarlık Rusyası'nın diğer bölgelerinde olduğu gibi oldukça kuvvetlenmiş ve özellikle neşriyat sahasında faaliyetler artmıştır. Bu dönemde Türkistan'da çıkan 33 gazetenin 22'sini, 19 derginin 9'unu Ceditçiler neşretmişlerdir (Kocaoğlu 1997: 20-21).

söylüyordu. Bartold'a göre bu bölgeleri işgal ederek ve buraya modern müesseseler kurarak, isteyerek veya istemeyerek buna Rus yönetimi kendisi sebep olmuştu (Bartold 1912: 12-13). Elbette Rusya Müslümanlarının modernleşme hareketini sadece Rus işgali ve idaresine bağlamak yanlış olur fakat bunun da etkisinin olduğu açıktır.

Eskişehir, Çarlık döneminde yaşamaya devam etti. Bunun yanı sıra başlangıçta şehrin yeni kısmında yaşamak yerli ahalinin büyük bir kısmı için arzu edilir bir durum olmamasına rağmen zamanla bu bölgede yaşayan yerli ve dışarıdan gelen Müslüman ahalinin sayısı arttı. Fakat yeni şehrin nüfusu ne kadar artmış olsa da, 1917 devrimi esnasında hâlâ eski şehrin nüfusuna yetişememişti. 1914 yılında Taşkent'in nüfusu 118.000'i Rus olmak üzere 272.000 kişi idi (Baedeker 1914: 521).

9.1.3 SSCB Dönemi

1917 Ekim Bolşevik Devrimi'nden sonra Taşkent, Bolşeviklerin hâkimiyeti erken ele geçirdiği şehirlerden birisidir. 15 Kasım 1917 tarihinde Türkistan Ülkesi Sovyet'inin 3. Kongresi'nde bölgedeki Sovyet egemenliği ilan edildi. Ülke Sovyet'inin başına F. İ. Kolesov getirildi (Kravets 1983: 48). Bu bölgedeki Bolşevik hâkimiyeti 1919 yılında bir isyanla sarsılmış olsa bile kesintisiz devam etmiştir. Bolşevikler 1918 ile 1924 arasında bölgeyi merkezi Taşkent olan Türkistan Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti vasıtasıyla yönetmişlerdir (Müminov 1974: 295). 1924 yılında gerçekleşen Razmejevaniye politikası (millî sınırların belirlenmesi) ile Türkistan'da tüm sınırlar Sovyetler eli ile yeniden çizilmiştir (Müminov 1974: 383-388). Çarlık dönemi boyunca ve Bolşevikler iktidarının ilk yıllarında tüm idari ve resmi yazışmalarda kullanılan Türkistan terimini yürürlükten kaldırılmış ve bunun yerine Sredney Azii (Orta Asya) terimini kullanmaya başlamışlardır. Yeni Orta Asya Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Kırgızistan cumhuriyetlerinden oluşuyordu. SSCB döneminde kullanılan Orta Asya, Kazakistan'ın güney bölgelerinin dışında genel olarak Çarlık dönemindeki Türkistan Genel Askerî Valiliğinin sınırlarına tekabül ediyordu. SSCB döneminde Kazakistan, çoğunlukla Orta Asya mefhumunun dışında telakki edilmiştir²⁵.

Darbe yolu ile iktidara geldiklerinde Bolşeviklerin arkasındaki toplumsal destek çoğunluğu sağlamadığı için iktidarlarını sağlamlaştırana kadar özellikle Rusların nüfus olarak az olduğu bölgelerde kendilerine yerli müttefikler aramışlardır. Bunun sonucunda Bolşevikler ile Ceditçiler bazı bölgelerde geçici bir süre içinde olsa uzlaşmışlardır. Ekim 1917 devrimi sonrası Lenin ve Stalin'in arka arkaya açıkladığı Türkistan'ın Müslüman topluluklarının artık Çarlık hapishanesinden kurtulduğu ve kendi kaderlerini tayin haklarının ve Rusya'dan ayrılma haklarının tanınacağını müjdeleyen beyannameler (Tellal 2001: 107-108), Ceditçi gurupların Bolşeviklere sıcak bakmasında etkili olmuştur. Fakat beyazlarla yaptıkları savaşı kazanan

25 <http://www.pcgng.org.uk/kazakhstan.pdf> (10.05.2014).

Bolşevikler özgürlük yerine “eşitlik” vermekle yetinmişlerdir. Reel politik açıdan Bolşevikler, çoğunluğu Türk olan Müslüman topluluklara özgürlük vermeyecek olsalar bile Rusya’nın yeni efendileri ile uzlaşmak ve onların politikalarına etki ederek kendi toplumlarının haklarını savunmak bazı bölgelerdeki Ceditçiler için makul görünmüştür. Bolşevikler ise milliyetçi Ceditçilerle toplumun muhafazakâr kesimine göre daha kolay uzlaşacaklarını düşünmüşlerdir. Fakat imkân nispetinde Bolşevikler Ceditçi kadroları yerel unsurlardan yanlarına çekebildikleri diğer kadrolar ile ikame etme yoluna gitmişlerdir (Khalid 2001: 79-83). 1920 yılında yıkılan Buhara Emirliği’nden ve Hive Hanlığı’ndan dolayı Bolşeviklerin bölgedeki nüfuzu yeterli değildi ve Korbaşılara (Basmacılar) karşı Bolşevikler, silahlı mücadele yürüttüğü için Ceditçilerin yönetimde geçici olarak yer almasına izin vermiştir.

Fakat 1918 yılında kendi inisiyatifleri dışında Hokand şehrinde kurulmuş olan Türkistan Muhtariyeti’ni silah zoru ile yıkan Bolşevikler, kendi inisiyatifleri ile kurulmuş olsa bile yönetimin Ceditçilerin elinde olduğu Buhara Halk Sosyalist Cumhuriyeti’ni 1924 yılında ortadan kaldırarak Türkistan’da kendi düzenlerini kurmuşlar ve “milli devletlerin” sınırları çizilmiştir (Müminov 1974: 383-388; Roy 2000: 99-100). Türkistan’da o döneme kadar mevcut olmayan ulus devletler, Moskova ve yerel idarecilerin inisiyatifi ile hayata geçmiştir. O döneme kadar Türkistan’da Rusların merkezi olan Taşkent, Özbekistan Cumhuriyeti’nin bir şehri olmuştur. Yeni kurulan Özbekistan’ın başkenti, 1924 ile 1930 yılları arasında Semerkant şehri olmuştur (Stronski 2010: 10; Müminov 1974: 388). Fakat 1929 yılında Özbekistan SSC’inde O SSC (Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti) olan Tacikistan’ın statüsünün yükseltilmesi ve SSC olarak doğrudan SSCB’nin bir üyesi haline gelmesinden sonra başkent 1930 yılında Semerkand’dan yeniden Taşkent’e taşınmıştır (Ensiklopediya 1992: 9; Demytrie 2000: 96). Zaten o dönem bölgedeki en büyük Rus nüfusu barındıran Taşkent, Sovyetleştirilmenin yapılabilmesi için en uygun ortamı taşıyordu. Roy, başkentin iki topluluğun ortak şehri görünümündeki Semerkand’dan bir Türk şehri görünümündeki Taşkent’e taşınmasını Özbek-Tacik aidiyetlerinin ayrımının belirginleştirilmesi isteğini bağlamaktadır (Roy 2000: 100).

SSCB kurulduktan ve Türkistan’daki Basmacılık hareketine karşı üstünlük sağlandıktan sonra Sovyet sistemini kurmak için engel olarak görülen unsurlarla mücadele hızlandırılmıştır. 1926 yılından itibaren Ceditçilere karşı hücumlar ortaya çıkmaya ve resmi eğitim kurumları dışındaki bütün eğitim kurumlarına karşı mücadele başlatılmıştır. Önce mektepler, daha sonra medreseler kapatılmıştır. Vakıf mallarına el konulmuş, dini mahkemeler kapatılmıştır. Camilere karşı mücadele başlatılmıştır (Khalid 2011: 83-87).

Hücum ismiyle yürütülen politika, Eylül 1926 tarihinde ilan edilip 8 Mart 1927 tarihinde mitingler düzenlenerek hayata geçirilmiştir. Bu politika, Sovyet tarih yazımında Türkistan kadınlarının peçeyi çıkararak özgürleşmeleri ve feodal hayat

tarzının alışkanlıklarını bırakıp erkeklerle birlikte kadınların da çalışması ve toplumsal hayatın her alanına katılması için gerçekleştirilen bir politika olarak gösterilmektedir (ÖSA 1980: 467-468). Sovyet yöneticileri kadının geleneksel hayattaki yerini değiştirmeden toplumu dönüştürmenin zor olduğunu göremek bu politikayı başlatmışlardır. Kadınlar çalışmaya başlayınca çocuklar için yuvalar yapılmış ve hem kadınların hem de çocukların devlet kurumları ile irtibata geçmeleri sağlanmıştır.

Bu politikanın SSCB'de Sovyet toplumu yaratılması yolunda büyük etkisi olmuştur. Çünkü dinin ve geleneksel değerlerin etkisi kırılmadan yeni Sovyet toplumunun oluşturulması mümkün değildi (Stronski 2010: 11-12). Kırılma noktası, 1927 yılında bu politikanın hayata geçmesi ile olmuş olsa da yaygınlaşması zaman almıştır²⁶.

1929 yılında tarımın ve tarım ekonomisinin kolektifleştirilmesi ve devlet kontrolüne alınması politikası hayata geçirilmiştir. Bu süreç, bütün Türkistan'da yerel ahalinin can ve mal kayıplarına uğramasına neden olmuştur (Khalid 2011: 90-9). İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar SSCB'nin kuruluşunun tamamlandığını ve Sovyet hâkimiyetinin tam olarak tesis edildiğini söylemek zordur.

SSCB döneminde Sovyet insanı yaratılmaya çalışılmıştır. Sovyet insanın yaratılmasında eğitim, kültür politikaları en önemli unsurlar olmasının yanında bu politikaya paralel olarak inşa edilen Sovyet şehirleri ile bu politika desteklenmiştir. Elbette her rejimin şehirleri özellikle başkentleri, ister istemez o rejimin sembollerini yansıtmaktadırlar. Fakat SSCB'de yeni kurulan rejimin ruhu ve enerjisi özellikle şehirlerin dokusunda belirgin olarak vurgulanmıştır. Bu durum sadece birkaç anıt veya sembolik heykel boyutunda kalmamış bütün bir şehir buna göre dizayn edilmeye çalışılmıştır. SSCB'de şehirler Sovyet ideolojisinin somut olarak kendini gösterdiği alanlardır. Şehirdeki otobüs duraklarından, metro istasyonlarına, anıtlardan, heykellere hemen hemen her unsur geçmişin izlerini ikinci plana atacak ve yeni Sovyet anlayışını yansıtacak şekilde kurgulanmaya çalışılmıştır. Sadece tarihi yapılar bunun dışında kalmıştır. Tarihi eser hüviyetindeki binalar dışındaki bütün doku yeniden tasarlanmaya çalışılmıştır. Şehrin yaşam alanı olarak insanların bilincinin oluşumundaki etkisi düşünüldüğünde bu oldukça önemli bir politikadır. Fakat tüm bu politikalara rağmen eski şehir daralmasına ve şehrin merkezinden uzaklaşmasına rağmen hayatta kalmayı başarmıştır.

26 1955 yılında ünlü Türk akademisyen Emel Esin, Taşkent'i ziyaret ettiğinde perençeli (peçeli) kadınlara rastladığını yazıyordu. Ayrıca kadınlar Özbek millî kıyafetleri giyiyorlardı. Erkeklerde de modern kıyafet kullanımı yaygınlaşmış olmasına rağmen millî kimliğe aşıfta bulunan Özbek döppüsü, Taşkent ve diğer şehirlerde sayısı azalmakla birlikte sürekli giyilebilmiştir (Esin 1997: 31). Kadınların toplumsal hayatta erkeklerle eşit sayılması hemen hemen her alanda yer almaları politikasının uygulaması, SSCB dışından bu ülkeye gelenleri şaşırtabilmiştir. 1991 yılında SSCB yıkılmadan önce Tataristan'a yaptığımız bir gezide asfalt döken ve inşaatlarda işçi olarak çalışan kadınları gördüğümde oldukça şaşırmıştım. Fakat Sovyetler eşitlik ilkesi bağlamında kadınları toplumsal hayatta erkeklerle aynı koşullarda çalıştırmıştır. Ancak kadının toplumsal hayata katılımında yakalanan bu seviyenin Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan'da sağlandığını söylemek zordur.

Sovyet döneminde Taşkent'te yürütülen şehircilik politikaları, bütün diğer Sovyet şehirlerine benzer olmuştur. Şehir, âdeta parklar, heykeller, anıtlar şehri hâline dönüşmüştür. Birbirine paralel uzun caddeler ve merkezde yer alan devasa binalar, Sovyet mimarî ve şehircilik anlayışının ana çizgilerini oluşturmuştur. Çoğu Sovyet ideolojisi ile alakalı olan, Sovyet ideolojisi ile alakası olmayanlarda Sovyet bakış açısına göre şekillendirilmiş objeler, şehrin her yerinde zihinleri bilinçlendirme görevini ifa etmiştir. Sovyet Taşkent'i aynı zamanda bir Özbek şehridir, daha doğrusu bir Sovyet Özbek şehridir. Sovyetler şehrin Özbek kimliğini ve geçmişini inkâr etmemişlerdir. Bu birçok sebebin yanı sıra yeni kurulan Sovyet ideolojisi ve Milletler Politikası ile tutarlı olmak adına da yapılmıştır. Şehrin sokaklarının isimleri, anıtlar, parklar ve heykeller inşa edilirken ve isimlendirilirken Özbekistan tarihi, kültürü ve diğer Sovyet milletlerinin hayatı ile ilgili birçok kişi ve objeden yararlanılmıştır. Fakat bunlara Sovyet yorumu ve bakış açısı katılmıştır.

SSCB döneminde Rus kültürü ve tarihinin Sovyet yorumu, SSCB'de yaşayan bütün halkların ortak kültürü olurken, bunun yanı sıra bu ortak kültüre hemen hemen her cumhuriyetin kültüründen ve tarihinden de alıntı yapılarak katkıda bulunulmuştur. Bu şekilde en azından şekilce millî kültürlerin kardeşliğinin olduğu bir kültür ortamı yaratılmıştır. Genel olarak bu Sovyet kültürü daha sonradan Drujby Narodov (Halklar Dostluğu) terimi ve politikası ile desteklenmiştir. Bu politika ile SSCB'yi oluşturan hakların dostluğu devrim öncesine dayandırılmaya çalışılmıştır (Fruchet 2003: 142). SSCB'de Narod (halk) sistemi olduğundan herkesin pasaportunda milliyeti yazılı idi. Bütün cumhuriyetler o cumhuriyetin aslı unsuru dışında birçok milliyetten oluşmuş kabul ediliyordu. Bunların Sovyet kültürü altında uyumlu yaşamasında ise Halklar Dostluğu politikasının büyük rolü vardı. Bir cumhuriyette yerel aslı unsur Sovyet politikalarını eleştirecek olsa, kendi grubu için daha fazla özgürlük ve hak talebinde bulunsa; Halklar Dostluğu politikasına aykırı hareket etmiş oluyordu. Buçoğu zaman aşırı milliyetçilik veya faşistlik olarak da değerlendirilebiliyordu.

Çarlık döneminde Taşkent'te aynı anda iki ayrı şehir ve iyi ayrı kimlik yaşamaya devam etmiştir. Bu iki kimlik arasındaki tenakuz çok açık ve keskin olmuştur. Bu iki kültür birbirleri ile sınırlıda olsa belirli düzeyde ilişkide bulunmuş, etkilemiş fakat kendi çerçevelerinin dışına çıkmamışlardır. İki şehir birleşmemiştir. SSCB döneminde ise bu durumun yerini yepyeni bir süreç almıştır. Şehrin iki kesimi birleştirilerek tek bir şehir meydana getirilmeye çalışılmıştır (Kavuncu 2012: 202; Barthold 1993: 40). SSCB'nin başlangıç yıllarında sadece şehircilik alanında değil hemen hemen her alanda Bolşeviklerin sloganı "şekilce millî muhtevaca sosyalist" olmuştur²⁷ (Hasankızı 2010: 134-135). 1924 yılında Türkistan'da kurulan ulus devletlerdeki ulus-devlet ve ulus-inşa sürecinin yürütülmesinde de bu bakış açısının etkisi görülmüştür. Türkistan'daki

27 <http://iaste.berkeley.edu/pdfs/08.2d-Spr97castillo-sml.pdf> (10.05.2014)

gruplara şekilce milli otonomiler, şehirler, kurumlar verilmiş fakat bunların muhtevasının tespitinin Sosyalist bakış açısına göre tesis edilmesi hedeflenmiştir. Her ne kadar Sovyet kimliğinin çerçevesinin ve sınırlılıklarının belirlenmesinde Moskova ve yerel Rus yetkililer ağırlıklı söz sahibi olmuşlarsa da, bölgedeki politikalarda yerel yetkililerin de zaman zaman söz sahibi olduklarını ve politikaları etkilediklerini biliyoruz (Roy 2000: 158-162). 1920'lerin başında SSCB henüz yeni kurulmuşken ve Bolşeviklerin arkasındaki halk desteği çok yetersizken Bolşevikler her türlü yerel işbirliğine ihtiyaç duydukları bir ortam Bolşeviklerle işbirliği içindeki Ceditçilerin ve diğer yerel kadroların politikalarda etkili oldukları görülmektedir. Muhtemelen Türkistan'da Bolşeviklerin alternatifinin 1920'li yılların başında Korbaşılar (Basmacılar) olması da Ceditçilerin hareket alanlarını artırmıştır. Türkistan'da ulus devletlerin kurulmasında hem idarenin muhaliflere yönelik halk desteğini azaltmak hem de işbirliği içinde oldukları yegâne grup olan Ceditçileri kısmen de olsa tatmin etmek düşüncesinin de etkisi olmuş olmalıdır. 1924 yılında Basmacılık hareketine karşı üstünlük elde edildikten sonra (Hayit 1997: 289) Ceditçilerin yönetimdeki etkisi azalmış ve 1937-39 yılları arasında yoğunlaşan Represya döneminde muhalifler, muhtemel muhalifler ve yerel milliyetçi aydınların büyük kısmı ve içinde Ceditçi aydınlarında olduğu milliyetçi kadrolar tasfiye edilmiştir (Bennigsen vd 1994: 220-221; Roy 1997: 150). Bu sayede 1940 öncesinde merkezî otoritesi had safhaya çıkmıştır.

Özbekistan'da diğer bir çok Türk cumhuriyetleri gibi önce 1928 yılında Latin alfabesine (Berdak 2010: 73) sonrada, 1940 yılında Kiril Alfabesine geçilmiştir (Aslan 2009: 367; Berdak 2010: 74)²⁸. Taşkent de diğer bütün başkentler gibi Sovyet yönetiminin ana hedef alanlarından olmuştur. Başkentler Sovyet sisteminin bir laboratuvarı ve vitrini olarak görülmüşler ve bu bölgelerde Sovyet politikaları daha özenli uygulanmaya çalışılmıştır. Özbekistan'da Rus nüfusunun en fazla olduğu şehir Taşkent olmuştur. Özbekistan'da yine Rus dilinin en yaygın olduğu şehir de Taşkent olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı SSCB'de milyonlarca kişinin ölümüne ve büyük yıkıma yol açmıştır. Savaş esnasında SSCB'nin batı kısmındaki fabrikalar Alman işgaline karşı doğuya taşınmıştır. Bu kapsamda Taşkent'e 50'den fazla tesis getirilmiştir. Bunlardan birisi de Çkalov havacılık fabrikasıdır (Ensiklopediya 1992: 10; Demytrie 2000: 80). Bu getirilen tesisler Özbekistan'ın ve Taşkent'in ekonomik gelişmesinde ve sanayileşmesinde önemli rol oynamışlardır. Bunun yanı sıra İkinci Dünya savaşı esnasına Taşkent ve Özbekistan'ın diğer şehirlerinde bulunan pek çok fabrika, harp sanayi için gereken ürünleri üretmeye başlamışlardır. 1941 yılında Taşkent de mevcut

28 Kafkasya'da Ermenistan ve Gürcistan'da bu değişiklikler yapılmamıştır (<http://www.english.illinois.edu/people/~faculty/debaron/584/584reading/hemmer%20ussr%20langpol.pdf/10.05.2014>). Rusça eğitim SSCB'nin her yerinde yaygınlaştırılmasına rağmen Kazakistan'daki ağırlığını diğer hiçbir Türk cumhuriyetinde kazanamamıştır.

olan 137 işletmeden 64 tanesi savaş için gerekli teçhizat ve ekipmanları üretiyordu (Ensiklopediya 1992: 10).

Savaş esnasında Taşkent, doğudaki önemli merkezlerden birisi hâline gelmiştir. Savaş esirleri, yetimler, endüstri kuruluşlarında çalışmak için gelenler, parti tarafından buraya gönderilenler de dâhil olmak üzere birçok Rus ve diğer etnik guruplardan kişiler Taşkent'e gelmiştir. Bunun yanı sıra 1943 yılında Bilimler Akademisi'nin Moskova'dan Taşkent'e taşınması, birçok ilim ve sanat adamının Taşkent'e gelmesine neden olmuştur. Taşkent bu dönemde en fazla göçmen kabul eden Özbek şehri olmuştur (Kavuncu 2012: 205-206). Bu gelen göçmenlerin bir kısmı ise savaştan sonra vatanlarına dönmeyerek Taşkent'te kalmışlardır.

Sovyet yönetimi savaştan istifade ederek ortak düşman algısı üzerinden ortak vatan duygusunun yerleşmesi için çalışmış ve bu konuda belirli bir mesafe kat edilmiştir (Khalid 2001: 92). Aynı zamanda savaş esnasında insanların cephelere gitmesi ve asayişsizlik çıkmaması için öncesine göre dini, sosyal ve kültürel konularda yumuşama olmuştur. İkinci Dünya Savaşı esnasında sosyal ve kültürel politikalarda meydana gelen yumuşa politikası ile halkın savaşa ve devlete yönelik desteği artırılmaya çalışılmıştır. Buna paralel olarak 1943 yılında SADUM (Orta Asya Müslümanları ve Kazakistan Müslümanları Din Yönetimi) kurulmuştur (Khalid 2011: 92). Sovyet rejiminin baskıcı dönemi böylelikle İkinci Dünya Savaşı ile beraber dağılmış ve Taşkent şehrinin sosyal yapısı da gerek yukarıda bahsettiğimiz hızlı göç dalgalarına sebep olması sebebiyle gerekse de gelen nüfusun daha önceki dönemin yönetici asker ve sivil elitlerden farklı olarak entellektüel kesim ve işadamları ağırlıklı olması sebebi ile bu tarihten sonra değişmeye başlamıştır.

Böylece 1953 yılına kadar Stalin parti yönetimini de geride bırakarak bir tek adam yönetimi kursa da onun ölümünden sonra göreceli yumuşama dönemi başlamıştır. Merkezi otoritenin yumuşaması yerel yetkililerin de inisiyatiflerinin artmasına sebep olmuştur. SSCB dönemi idarenin gücü ve politikaları uygulama azmi açısından homojen bir durum arz etmez. Bölgeden bölgeye, dönemden döneme politikalarda ve uygulanmasında farklılıklar göze çarpmaktadır.

SSCB döneminde Taşkent tarihinde rol oynayan önemli hadiselerden birisi de 1966 yılı depremidir. 26 Nisan 1966 tarihinde saat: 05.22.53'de Taşkent'te rihter ölçeğine göre 7.5 şiddetinde gerçekleşen deprem 10 km² bir alanda etkili olmuştur. Depremde 2 milyon m²'ye tekabül eden şehrin 1/3'ünü oluşturan 95.000 bina yıkılmış ve yaklaşık olarak 400.000 kişi ölmüştür. En çok zarar gören binalar kerpiçten yapılmış şehrin merkezindeki ve eski şehir kısmındaki eski binalar olmuştur (Ensiklopediya 1992: 123; ÖSA Taşkent 1978: 224-225; Kavuncu 2012: 205-207, 211). 15.000 kadar aile Özbekistan'ın ve SSCB'ni başka şehirlerine göç etmiştir. 1966 yılı kışına kadar 300.000 Taşkentliye ev veya kalacak yer temin edilmiştir (Ensiklopediya 1992: 124).

Fotoğraf 9.1. Taşkent'in depremden sonra yeniden inşası ile ilgili dönemin gazete haberi (Sabir Rahimov İlçesi hakkında) (Fotoğraf: A. Çolpan Kavuncu/2008)

Deprem, aynı zamanda Sovyet dayanışma ruhunun gösterilmesine vesile olmuştur. SSCB'de bulunan her cumhuriyet Taşkent'te belirli yükümlülük üstlenmiş ve yıkılan binaların yerine yeni binalar inşa etmişlerdir. Taşkent'e binlerce işçi ve işçi ailesi gelmiştir. 1970 yılına kadar Taşkent'te 4 milyon m² bina inşa edilmiştir (Ensiklopediya 1992: 125; Kavuncu 2012: 211). Taşkent'e yardım için gelen kitlelerin bir kısmı imar faaliyetleri bittikten sonra Taşkent'e yerleşerek burada kalmışlardır. Şehrin büyük bir kesiminde özellikle eski şehir denilen tarihî kısmının bir kısmında büyük bir yıkıma sebep olan deprem şehrin yeniden inşa edilmesi esnasında örnek bir Sovyet şehri meydana getirmek için Sovyet yetkililerine büyük bir imkân vermiştir²⁹.

Böylelikle hem İkinci Dünya Savaşı sebebiyle Avrupa'dan yoğun bir şekilde göç eden farklı toplumsal grupların hem de depremle evsiz kalan yerli nüfusun yarattığı yerleşim problemi artık Taşkent'in yaşam alanlarına el atılmasını zorunlu hâle getirmiştir. Böylelikle Sovyet rejiminin Taşkent'e yönelik İç Savaş ve Baskıcı Stalin dönemi boyunca devam eden temel politikası olan rejimin hegemonyasını kamusal alanlarda gösterebilme çabası, yerini Taşkent'in yaşam alanlarının yeniden inşasına bırakmıştır. Diğer bir deyişle, 1930'larda planlanan ama hayata geçirilemeyen Sovyet şehir planları bu deprem vasıtasıyla hayata geçme imkânı bulmuştur. Şehrin merkezindeki eski yapıların büyük kısım yıkıldığı için şehrin merkezi Sovyet anlayışına uygun olarak yeniden dizayn edilmiştir (Kavuncu 2012: 205-207).

29 <http://steppemagazine.com/articles/notes-from-underground-the-tashkent-metro/>

1966 depremi öncesi altı olan Taşkent ilçe (tuman) sayısı, deprem sonrasında yeniden imar edilen Taşkent şehrinde 10'a çıkmıştır. Kuybişev, Lenin, Frunze, Çilanzar ve Oktaybr ilçeleri isimlerini korurken, sadece Kirov kaldırılmış bunun yerine Yunusabad, Sabir Rahimov, Akmal İkrarov, Hamza, Sergeli isimli dört yeni ilçe kurulmuştur. Depremden önce altı ilçeden beşinin ismi Rusça iken depremden sonra 10'a çıkan ilçenin sadece dördü Rusça olup geri kalan altısının ismi Türkçe olmuştur. Günümüzde ise Taşkent'in 11 ilçesinin³⁰ hepsinin ismi Türkçe'dir.

Sovyetler Birliği'nin Orta Asya başkentlerine yönelik bir başka temel politikası ise, ulaşım ağlarının düzenli ve sistematik bir şekilde oluşturulması ile Birlik bünyesinde ekonomik üretim ağının sağlıklı gerçekleşmesine imkân yaratmaktı. Bundan dolayı Komünist Parti'nin Taşkent'te gerçekleştirdiği bir diğer önemli politika'da kenti hem Özbekistan içindeki diğer kentlere hem de diğer Sovyet cumhuriyetlerine bağlayacak kara ve demiryollarının inşası olmuştur. Ayrıca yine Orta Asya'nın en büyük merkezi ve Sovyetlerin 4. Büyük kenti haline dönüşen Taşkent'in toplu taşıma sistemini düzenlemek de oldukça acil bir ihtiyaç haline gelmişti İkinci Dünya savaşı sonrası. Nitekim SSCB'de özel taşıt sayısı ve kullanımı az olduğu için toplu taşıma oldukça gelişmiştir. Taşkent'de SSCB döneminde metro, tramvay, trolleybüs, otobüs, dolmuş ve taksi sistemine sahip olmuştur. 1947 yılından itibaren Taşkent şehri sokaklarında trolleybüs işlemeye başlamıştır. Bunun yanı sıra şehirde iki demiryolu garı, iki havalimanı ve beş otobüs terminali bulunmaktaydı (Ensiklopediya 1992: 10-11).

Yukarıda da belirtildiği gibi Taşkent SSCB'nin Moskova, Leningrad ve Kiev'den sonra dördüncü büyük şehri idi (ÖSA 1978: 210). Bu konumu ile Türkistan bölgesinde Türk Cumhuriyetleri arasında metroya sahip olan ilk kent olmuştur. Taşkent metrosunun yapımına 1973 yılında başlanmış ve 6 Kasım 1977 tarihinde metro ilk defa hizmet vermeye başlamıştır³¹. Birinci hattın ikinci kısmı 1980 yılında hizmet vermeye başlamıştır³² (Ensiklopediya 1992: 189). Bağımsızlıktan sonra metro istasyonlarının isimleri değiştirilmiştir. Taşkent, metro istasyonları süslemeleri ve her istasyonun ayrı bir konseptine sahip olması ile ünlüdür.

Sovyet başkentlerinin kendilerine has yönlerinden birisi de sıcak su ve ısıtma sistemine sahip olmalarıdır. Taşkent'in eski şehir mahalleleri dışında büyük kesimi,

30 <http://toshkent.uz> (28.04.2014)

31 Azerbaycan'ın başkenti Bakü şehrinde metro 1967 yılında açılmıştır.

32 Metro hatları ve istasyon isimleri şöyleydi: Çilanzar yolu: Sabir Rahimov, Çilanzar, Mirza Uluğbek, Hamza, Yaşlık (Milli Bağ), Halklar Dostluğu (Bunyadkar), Pahtakar, Müstakillik Meydanı, Hamid Alimcan (Emir Timur), Puşkin, Maksim Gorkiy (Büyük İpek Yolu), Özbekistan Yolu: Beruni, Tinçlik, Çarsu, Gafur Gulam, Alishirnevayı, Özbekistan, Kovmonavtlar, Aybek, Taşkent, Maşinasazlar, Çkalov (Ensiklopediya 1992: 190), Yunusabad yolu: Cenubi, Osman Nasır, Tokumaçi, Babür, Ming Arık, Yunus Recabi, Abdullah Kadiri, Minar, Badamzar, Habib Abdullayev, Fayzulla Hocayev, Yunusabad, Türkistan bu yol bağımsızlıktan sonra inşa edilmiştir ve 2001 yılında hizmete açılmıştır (<http://www.urbanrail.net/as/tosh/tashkent.htm>; <http://www.uznews.net/ru/society/17217-dostrojat-li-v-tashkente-junusabadskuju-liniju-metro10.05.2014>).

SSCB döneminde merkezî sistemin kapsama alanı içine alınmıştır. Buradan hareketle şunu iddia etmek mümkündür: Sovyetler Birliği, kentsel hizmetler açısından döneminin en ileri ülkelerinden biriydi. Böyle bir durumda Birliğin 4. büyük kenti olan Taşkent'in merkezinde yer alan bazı mahallelerin sıcak su ve ısıtma hizmeti bir tarafa tüm Sovyet rejimi boyunca kanalizasyon alt yapısının bile oluşturulmayışı, Sovyet rejiminin Orta Asya'ya yönelik eşitsiz gelişme yaratacak politikalar uyguladığını açıkça göstermektedir. Nitekim 1991 yılı itibariyle Eski şehir kısmının büyük kısmında Şeyhantahur, Sabir Rahimov ve Yunusabad rayonlarında merkezi sistem, kanalizasyon ve gaz kullanımında sınırlılıklar mevcuttu (Ensiklopediya 1992: 11).

SSCB döneminde teorik olarak bütün halklar eşit olarak kabul edilmiştir. Bunların birleşip tek bir halk olmaları ise nihai hedef olmuştur. Bütün halkların Sovyet kimliği altında birleşmesi isteniyordu. Bu ise halkların birbirlerine yaklaşması (сближение) ve kaynaşması (слияние) (Wixman 1999: 27; Roy 1997: 89) ile olacağı için politikalarda buna göre şekillenmiştir³³. Fakat pratikte bu birleşmenin, bu halkların Rus dili ve Rus milletine yaklaşmasının temini ile olması amaçlanmıştır. Bu politika, Sovyet toplumu ve insanı yaratma adı altında yürütülmüştür. Eğitim sistemi sadece Rusçaya dayanmamasına yerel dillerde de yaygın eğitim olmasına rağmen Rusça'nın ağırlığı giderek artmıştır. Fakat Rusça Rus nüfusunun yoğun olarak yaşadığı Kazakistan'da ulaştığı yaygınlığa Özbekistan'da ulaşamamıştır. Anak MacKenzie, 1966 yılında Taşkent'i ziyaret ettiğinde Rusçanın baskın olduğunu belirtiyordu (MacKenzie 1969: 215). Neticede her cumhuriyetin başkentinin sosyal yapısında Rusça'nın yaygınlığının durumu neticede farklı olmuştur.

Tablo 9.2. Taşkent'in Nüfusu

1897	156.000
1926	314.000
1939	556.000
1959	927.000
1970	1.385.000
1977	1.689.000

Kaynak: ÖSA 1978: 210

SSCB döneminde bir endüstri şehrine dönüşen ve devlet eliyle hem tarımda hem de diğer alanlar yapılan yeni yatırımlar sonucunda özellikle 1950'lerden sonra Taşkent'e Rusya ve Ukrayna'dan yeni göçler olmuştur (MacKenzie 1969: 214). Tablo

33 Asimilasyon politikalarında Yakınlaşma, Kaynaşma aşamaları ve bu süreçte Rus dilinin kullanılması, Çarlık döneminden beri öncelik verilen konuların başında gelmekte idi (Rorlich 2000: 183).

9.2'de görüldüğü gibi İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Taşkent'in nüfusunun artışının ve çeresinin değişiminin sebepleri sadece savaş koşulları ile deprem değil, aynı zamanda Sovyet rejiminin sanayileşme politikasını Orta Asya'ya ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uygulamaya başlamış olması da büyük bir sebeptir. Yani Sovyetler Birliği döneminde belki de Orta Asya'da en ileri sanayileşme düzeyinin olduğu kentlerden biri olan Taşkent'te bile büyük fabrikalarının sayısının ancak bu dönemden sonra arttığını görmekteyiz. Yine de hiçbir zaman kentleşme ve sanayileşme oranı, Orta Asya'da Sovyetlerin ileri bölgelerindeki seviyeye ulaşamamıştır. Diğer taraftan belirtilmesi gereken bir başka nokta, SSCB döneminde bölgedeki Slav nüfusun artış hızı göçler ve teşvikler sebebiyle Çarlık dönemine göre daha fazla olmuştur. Taşkent, hem Rusya'nın diğer bölgelerinden hem de Özbekistan içinden göç alan bir cazibe merkezine dönüşmüştür.

Tablo 9.3. 1970 Yılında Taşkent Oblastında Etnik Nüfusu Oranları³⁴

Özbekler	%39.9
Ruslar	% 29.9
Tatarlar	%8.9
Kazaklar	%6.3
Koreliler	%3.2
Ukrainler	%2.2
Tacikler	%2.1
Yahudiler	%2.1

Bu rakamlar sadece Taşkent Oblastı'na aittir. Bu oranları Özbekistan için genellemek yanlış olacaktır. SSCB'de bütün başkentler ülkeden belirli açıdan yalıtılmış vaziyette idiler. Başkentler en fazla Rus nüfusu barındıran şehirler idi. Tablo 9.3'te Kazakların ve Özbeklerin nüfusunun Taşkent oblastının köylerinde, Rus nüfusun ise şehirde daha yoğun olduğunu göz önünde bulundurursak Taşkent şehrindeki Özbek nüfus ile Rus nüfusun birbirine yakın olduğu gözlemlenmektedir. Üstelik başkentlerin ülkenin geri kalanından bu yalıtılmışlık hali sadece nüfustaki etnik dağılım açısından karşımıza çıkmamaktadır. Ekonomik, kültürel ve siyasi yapıları itibariyle başkentler ülkenin geri kalanından oldukça farklı görünüme sahip olmuştur Sovyet döneminde. Bu durum netice itibariyle Sovyetler Birliği'nin, temel ideolojisi olan eşit ve sınıfsız toplum kurgusuna rağmen, mekânsal anlamda sınıflı ve eşitsiz bir yapı ortaya çıkarttığını en iyi gösteren örneklerden biridir.

34 <http://bse.sci-lib.com/article109263.html> (22.04.2014)

9.2 Bağımsızlık Dönemi Taşkent

1991 yılının 31 Ağustos gününde, Özbekistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı Taşkent şehrinde ilan edilmiştir. Bugün Taşkent, Özbekistan Cumhuriyeti'nin başkentidir. Bağımsızlığın 23. yılında hem ülkede hem de başkentte siyasi, sosyo-ekonomik ve kültürel açıdan büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Özbekistanlılar için bu dönem, ilk olarak bağımsızlık döneminin gelişimi, geniş çapta reformların hayata geçirilmesi, millî devletçilik ve ulus devlet inşasındaki temellerin atıldığı yıllar olmuştur. Aslında bağımsızlığın ilk yılları, siyasi elitlerin, ülkenin siyasi yapısının, kalkınma modelinin ne doğrultuda şekillenmesi gerektiğine dair sürekli arayışlar içinde olduğu dönemdir. Eski planlı sosyalist ekonomiden serbest piyasaya geçiş sürecinin hem olumlu hem olumsuz sonuçları ile ulus-devlet yaratma sürecinin etkileri, doğal olarak ülke kadar başkente de yansımıştır. Bu bölümde bağımsızlık ile beraber Özbekistan Devleti'nin yeni ekonomik sisteme geçişinin ve benimsediği ulus-devlet felsefesinin başkent Taşkent'te siyasi, sosyo-ekonomik, mekânsal ve kültürel olarak ne gibi etkiler yarattığı ve Taşkent'in bu doğrultuda yaşadığı dönüşüm incelenecektir.

Özbek Devleti'nin hem başkent olarak bizzat Taşkent'e yönelik uyguladığı politikalar ve geliştirdiği perspektifler hem de kurumsal yapılanmasının bir parçası olan yerel yönetimlerine yönelik oluşturduğu yeni düzenlemelerin tamamı, ulus-devlet inşa süreci ve serbest piyasa ekonomisine geçiş ile doğrudan ilgilidir. Bundan dolayı bugün Taşkent'in yerel siyasetindeki dönüşüm, sosyo-ekonomik yapısındaki değişim, sosyo-mekânsal yapısının özellikleri ve gündelik hayatı, Özbekistan'da rejimin bağımsızlık sonrası liberal sisteme geçişteki ve ulus-kimlik inşa sürecindeki benimsediği stratejileri anlamak için oldukça hayattır.

Özbekistan yönetimi, bağımsızlığın ilk günlerinden başlayarak Taşkent'in, ülkenin başkenti ve aynı zamanda özellikle Orta Asya bölgesinin en büyük siyasi-kültürel merkezi olarak yer edinmesi için çalışmıştır. Ülkenin Devlet Başkanı İslam Kerimov tarafından geliştirilmiş "Taşkent'i geliştirme stratejisi" de bu amaca yönelmiştir. Bağımsızlığın her açıdan pekiştirilmesi yolundaki hareketler, bağımsızlığın ilk yıllarında Taşkent'in uluslararası sahnedeki önemini artırmıştır. Dünya toplumunda yer almak için ilk olarak uluslararası kurumların üyeliğine başvurulmuş ve Taşkent'te Birleşmiş Milletler (BM), Avrupa Birliği (AB) ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) ve Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) gibi önemli kuruluşların temsilcilikleri açılmıştır. Özbekistan'ın bağımsızlığı 165 ülke tarafından tanınmış, 118 ülkeyle diplomatik ilişkiler kurulmuştur ve günümüzde Taşkent'te 40'tan fazla ülkenin büyükelçilikleri açılmıştır.

Bir başkent olarak Taşkent, hem Sovyet ve Çarlık dönemlerinde hem de günümüzde ülkenin iç siyasetini belirleyen ve sosyo-ekonomik reformların da

yönetildiği bir merkez olarak gelişmiştir. Bugün Devlet Başkanı Köşkü (*Prezident Karargâhi*), Millet Meclisi (*Âli Meclis*), Başbakanlık (*Vezirler Mahkemesi*) ve tüm Bakanlıklar (*Vezirlikler*), faaliyetlerini Taşkent'te yürütmektedirler. Bağımsızlık Meydanı (*Müstakillik Meydanı*), “Özbekistan” ve “Türkistan” gibi encümen sarayları, *Aksaray* (Devlet Başkanı Sarayı) ve Dış İşleri Bakanlığı gibi merkezi yönetim binaları, başkentini ve bağımsızlığın simgesi olarak algılanmış ve dolayısıyla bu yapıların inşasına ayrı bir özen gösterilmiştir.

Taşkent, Özbek rejiminin resmî açıklamalarına göre bugün ülke nüfusu olan 21 milyonun 2,5 milyonuna³⁵ ev sahipli yaparak sadece Özbekistan'ın değil aynı zamanda bütün Orta Asya'nın da en önemli şehirlerindedir. Taşkent, bu anlamda Sovyetler Birliği dönemindeki Orta Asya'nın nüfus açısından en yoğun kenti olma özelliğini korumaktadır. Aynı zamanda gerek yoğun bir şekilde yeşil alan, park sahaları ve geniş caddeleriyle gerekse hem konut tipi hem de kamusal binaları ile klasik bir Sovyet mimarisine ve kent planlamasına sahip olan kent, günümüzde de bu özelliğini büyük oranda korumaktadır.

Özbekistan'ın Taşkent'ten sonra diğer önemli şehirleri Buhara, Semerkant, Namangan, Fergana, Nukus, Hive, Hokand, Andican, Urgenç'tir. Semerkant tarihte Özbek coğrafyasının başkenti iken, Sovyet döneminde de ilk başta kısa süreliğine başkent olarak seçilmiş. Ancak Komünist parti 1930 yılında başkenti tekrar Çarlığın merkezi olan Taşkent'e kaydırmıştır (Boworth, 2007: 501). Ayrıca, bugün Karakalpakistan da Özbekistan'a bağlı Özerk Cumhuriyet olarak varlığını sürdürmektedir. İdari olarak bunun dışında 12 vilayete ayrılan Özbekistan'ın nüfus dağılımını vilayetlere göre Tablo 9.4'te verilmiştir.

35 Ancak bu resmi rakamın yanında gerçekte ülke nüfusunun çoktan 27 milyonu ve Taşkent'in nüfusunun da çoktan 4,5 milyonu geçtiği bilinmektedir.

Tablo 9.4. Özbekistan Vilayetlerinin Yüzölçümü ve Nüfusu

	Yüzölçümü (m ²)	Nüfus
Karakalpakhistan	166,600	1,560,300
Andijan	4,200	2,309,100
Bukhara	40,300	1,490,100
Cizzah	21,200	1,030,700
Kashkaderya	28,600	2,336,400
Nevoii	111,000	804,200
Namangan	7,400	2,042,500
Semerkand	16,800	2,826,100
Surhanderya	20,100	1,864,200
Sirderya	4,300	668,500
Tashkent	15,600	2,430,400
Fergana	6,700	2,799,200
Khorezm	6,100	1,410,300
Tashkent C.	X	2,135,400
Uzbekistan	448.900	25,707,400

Kaynak: Özbekistan Milli İstatistik Kurumu

Taşkent, klasik bir kara iklimine sahip olup, şehirde kışlar sert ve soğuk, yazlar ise sıcak geçmektedir. Yazın sıcaklık 40 dereceyi bulurken kışın da donun sık sık görüldüğü şehrin yıllık ortalama yağış miktarı yaklaşık 200 mm civarındadır.

9.2.1 Taşkent'te Yerel Siyasette Dönüşüm

Özbekistan, bağımsızlık sonrası mekânsal olarak ağırlıklı bir şekilde yatırımlarını ve çabalarını başkent olan Taşkent'e harcamıştır. Bu durum, Sovyet Dönemi varolan başkent in ülkedeki tek büyük kent olma özelliğini daha da artırmıştır. Dolayısıyla

Taşkent, bağımsızlık sonrası giderek ülkenin geri kalanı için tek merkez haline gelirken ülkenin diğer bölgelerindeki sosyal, ekonomik özelliklerden de giderek farklı özelliklere sahip olmaya başlamıştır. Tıpkı Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi günümüzde de Taşkent yine özel statüye sahip bir şehirdir ve bu anlamda şehir olmasına rağmen ileride göreceğimiz gibi Özbekistan'ın idari yapısı içerisinde vilayet düzeyinde hukuki yetkilere sahiptir. Taşkent'te yerel siyasetin bağımsızlık sonrası ne yönde değiştiğini tespit ederken iki temel nokta üzerinden hareket edilecektir. Birincisi, Taşkent'in kent yönetiminin bağımsızlıkla beraber ne yönde değiştiğini anlayabilmek için bağımsız Özbekistan devletinin kurumsal inşasının bir parçası olarak yerel yönetimlere dair benimsediği yapının kendisi incelenecektir. İkinci olarak da Özbekistan'da yerel yönetimlerin değişimi, bu noktada tarihsel bir perspektifle ve gerek merkez-yerel arasındaki güç dengeleri gerekse de yereldeki toplumsal güç yapısı çerçevesinde ele alınarak, Taşkent örneğinden hareketle yerel siyasetin bir resmi sunulmaya çalışılacaktır.

Bağımsızlığın ilk günlerinde Özbekistan hükümeti, tarihî deneyimleri, gelenekleri ve dünyanın diğer ülkelerinde görülen tecrübeleri inceleyerek kendi idari sistemini ve bunun bir parçası olan yerel yönetim birimlerini yeniden düzenlemeye gitmiştir. Bazı durumlarda mevcut devlet yönetim teşkilatları saklanmış, ancak yeni koşullara uygun şekilde değiştirilmeye çalışılmışlardır. Merkezî düzeydeki başkanlık sisteminin yanı sıra Özbekistan bugün idari olarak vilayet, şehir, tumenlere ve bu birimlerin altında mahalle ve köylere ayrılmıştır. Özbekistan'ın vilayetlerinde, Taşkent'te, diğer kentlerinde ve ilçelerinde *hâkimiyetler* tesis edilmiştir. Eski dönemdeki yerel yönetim birimleri olan il, ilçe, belediye *Komünist Parti Başkanlıkları* yerine *Vilayet hâkimiyeti*, *Şehir hâkimiyeti* ve *Tumen (ilçe) hâkimiyeti oluşturulmuştur*. Diğer taraftan bu birimlerin altında ise anaysal güvenceye kavuşturulmuş özerk yerel yönetim olarak köy ve kentlerde, mahalle yönetimleri söz konusudur (Epstein vd. 2004: 36). Bu iki kademeli yerel yönetim yapısında hem *hakimiyet* hem de mahalle aslında Özbek yönetimini tarihi ve milli anlamda ifade eden isimler olmakla beraber Sovyet dönemi yerel yönetim yapılarının benzerleridir. Bu durumun temel sebebi ise diğer Orta Asya ülkelerinde olduğu gibi, Özbekistan'da da modern anlamda idari yapının büyük oranda Sovyetler Birliği zamanında özellikle de Kruşçev döneminde oluşturulmasıdır. Esasında yapılan bu isim değişikliği ulus devletin bir göstergesi olup, Sovyet döneminde halk arasında zaten kullanılan ifadelerin resmi olarak kabul edilip yaygınlaştırılmasıdır.

Yasal düzenlemeler doğrultusunda *hakimiyetleri* incelediğimizde karşımıza iki temel organ çıkmaktadır. *Hokimiyatlerin* organlarından birincisi yerel halkı temsil eden ve seçimle göreve gelen vekillerden oluşan halk meclisleridir. Bununla beraber her yerel halk meclisinin üyeleri arasında alt birimlerin *hakimleride* yer almaktadır. Bu meclisler, Sovyet Dönemi'nde oluşturulmuştu ancak faaliyetleri yeni dönemin koşullarına göre yenilenmiştir. Ayrıca kentsel ilçeler (*şehir tumenleri*) ve ilçelerdeki

küçük kentlerde yerel halk meclisleri oluşturulmamıştır. İkincisi ise *hakimiyetlerin* yürütme organı olarak *hokimlerdir*. *Hâkimler*, *hakimiyetin* başı konumunda olup atamayla göreve gelirler. Vilayet *hakimleri* ile Taşkent şehrinin *hâkimi*, Devlet Başkanı tarafından, Şehir *hâkimleri*, vilayet *hâkimleri* tarafından ve *tumen hâkimleri* de, şehir *hakimi* tarafından atanarak göreve gelir (Pashkun 2002; Kavuncu 2013).

Vilayet, kent ve *tumen* ölçeğindeki yerel yönetimlerdeki güç ilişkilerinin düzeyini anlayabilmek için *Hâkimler* ile yerel halk meclisleri arasındaki ilişkiyi dikkatli analiz etmek gerekmektedir. Bu iki organ arasında bağımsızlık sonrası Anayasa'nın düzenlemeleri doğrultusunda yeni ilişkiler ve güç dengeleri ortaya çıkarılmaya çalışılmışsa da Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi yürütmenin başı olan *hâkimlerin* yerel meclise göre daha güçlü olmasının önü alınmamıştır. *Hâkimler*, bu durumda açık şekilde yerel halk meclisleri üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir. Ancak yine de burada yerel halk meclislerinin *hâkimlere* tam olarak bağlı olduğu anlaşılmamalıdır. Nitekim *Hâkimler*, Meclislerin bir makamı olmadığı için onlara tabi değilse de faaliyetleri hakkında rapor sunma sorumluluğunu taşımaktadırlar. Yerel halk meclisleri ile *hakimiyetin* bu pratikteki güç dengesinden farklı olarak Özbekistan anayasasına ve diğer yasalara göre söz konusu iki organ arasında eşit ve bağımsız bir ilişki söz konusudur. Bu ilişkiler eşitlik ve bağımsızlık esasında gerçekleştirilse de gerçekte her iki makamın da birbirini kontrol etme metotları vardır. *Hâkimlerin* yerel meclisleri yönetmesi, kendine tabi kılma şeklinde değil koordine ve yönlendirme şeklinde olmaktadır. Özbekistan idari teşkilat yapısını düzenleyen kanunlara göre yerel halk meclisleri önemli organizasyon sorunlarıyla ilgilenme; kendi başkanını tayin etme; yerel mülkiyet fonunu onaylama; yerel vergi ve ödemelerin türlerini belirleme yetkisine sahiptir. Aynı zamanda *hâkimlerin* de Sovyet sonrası yetkilerinde en büyük değişimin mülkiyet ve arsa ilişkilerinde artık yetki sahibi olmalarında ve kentsel arsalar ile doğrudan tek ilgilenen merci haline dönüşmelerinde görmek mümkündür. Örneğin, Özbekistan Devlet Başkanı'nın 1994 yılında imzaladığı "Alanların kullanımı hakkındaki" kararnamesiyle *tumen* ve *şehir hâkimlerine* yeni yetkiler verilmiştir. Bu kararnameye göre *hâkimlere* kişi başına inşa etmek için 0,4 dönümlük, özel yardımcı faaliyet için 0,6 dönümlük arsaları açık artırma yoluyla satma yetkisi verilmiştir (Husanov 1996: 45). Ayrıca, Taşkent başkent olarak özel statülü şehir olma durumundan kaynaklı *hâkimlerle* yerel halk meclisleri arasındaki ilişkiler, görev, yetki ve faaliyetler "*Taşkent Şehir Hâkimi ve Taşkent Şehir Meclisi Milletvekilleri ile İlişkileri Hakkındaki*" kararnameye belirlenmiştir (Husanov 1996: 60).

Hâkimler, Devlet Başkanı tarafından tayin edilip ve tek başına yöneticilik prensibinde göre hareket ettikleri için bu durum, *hâkimleri* doğrudan Devlet Başkanı önünde sorumlu yapmıştır (Epstein 2004). Dolayısıyla yetki alanlarındaki her tür gelişme ile ilgili devlete karşı sorumlu olan *Hâkimler*, bu sorumluluklarının gereği olarak yetki alanlarında da önemli baskı kurmak zorunda kalmaktadır. Sovyet

yönetim geleneğinin bir unsuru olan “Kota” uygulaması, bu noktada Özbekistan’da hâlâ geçerli olup, devletin her yıl ekonomik kotalarla vilayet ölçeğinde üretim miktarı belirlemesine karşın bunun gerçekleştirilmesi sorumluluğu doğrudan *hâkimin* kendisindedir. Esasında, bağımsızlığın ilk yıllarında yerel halk meclisleri ile *hâkimler* arasında güç dağılımının daha dengeli olması için çeşitli düzenlemeler yapılmışsa da, zamanla *hâkimlerin* güçlü pozisyonları yeniden bir politik araç hâline dönüşmüştür. *Hâkimin*, her yıl vilayetteki tüm ekonomik ve siyasal politikalardan sorumlu olması, doğal olarak onun hem bu sorumluluğun yerine getirilmesi için yerelde baskı kurmasına hem de yerel elitlerle işbirliği yapmasına yol açmasından dolayı pratikte tekrar *hâkimin* güçlenmesi kaçınılmaz bir durumdu. Ayrıca bu durumun kendisi Özbekistan’ın toplumsal yapısında varolan klan ilişkilerine dayalı bölgeselciliğin de yeniden üretilmesine sebep olmuştur (Luong 2000). Bundan dolayı bağımsızlık sonrası birçok *hâkim*, her yıl Devlet Başkanı tarafından görevinden alınmaktadır (Robertson vd. 2002: 277). Dahası bu durum, yetki alanlarındaki tüm merkezi bakanlıkların taşra örgütlenmelerinin de *Hâkimlere* karşı sorumlu olması durumu ile birleşince yerelde *hâkimlerin* siyasal gücü net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Yerelde gücün merkezinde olan *Hâkimlerin* merkezi devlet tarafından atamayla göreve gelmesi ise Özbekistan Devlet yapısının merkeziyetçi yapısını açıkça göstermektedir. Bununla ilgili Libman (2008: 18) şunları belirtmektedir: “*Özbekistan Devleti bağımsızlıktan sonra merkeziyetçi devlet yapısını devam ettirmiş gibi görünmektedir. Yerel yönetimler net ve yoğun bir şekilde merkezi yönetimin kontrolü altındadır*”.

Hâkimler, yerelde yetkili oldukları alanlarda devletin ve devlet gücünün doğrudan temsilcileri olarak yerelde ortaya çıkan herhangi bir sorunla ilgili olarak yasallık, hukuk düzeni ve kamu güvenliği gerekçesiyle her tür devlet kurumu ile işbirliğine gitme hakkına sahiptir. Örneğin, *Fergana Vilayeti*’nin *Altıarık Tumeni* (ilçesi) *hâkiminin* eline bir fabrika borularından akaryakıt çalınması hakkında bilgi geçtiğinde *hâkim* ve savcıyla irtibata geçerek iç işleri yetkilileriyle birlikte şafak operasyonu yapmış ve hatta operasyonu yönetmiştir. Bu olay gazetelerin ilk sayfalarına çıkmış ve *hâkimin* hareketleri örnek olarak gösterilmiştir. *Hâkimlere*, yasallığı, hukuk düzenini ve kamu güvenliğini temin etme noktasında, mahalle yönetimleri ve yereldeki sivil toplum örgütleri ile işbirliği yapmaları önerilmektedir. “Mahalle Öz” yönetimlerinin her türlü sorunun çözümünde yerel devlet yönetimine destekçi olması kanunen görev hâline gelmiştir bugün. Teşebbüs grupları, *halk mahkemeleri* ve *halk polisi (pasbanlar)* – ki bu iki kurum da Sovyetler Birliği’nden bir mirastır. Her ikisi de Kruşçev zamanında oluşturulmuş ve yerelde güvenliği ve toplumsal düzeni yerel halkın ve yerel toplulukların kendi kendilerine sağlamaları için geliştirilmişlerdir (bknz. Rah’monov 1970; Ubeydullaev 1962; Komilov, 1961) – gibi kurullar hakkındaki kararnamelerde de onların yerel devlet yönetimine yardımda bulunmaları birkaç kez vurgulanmıştır. Ayrıca, topluluklar, sendikalar, gençlik teşkilatları ve benzer kuruluşların da yerel devlet yönetimine yardımları teşvik edilmektedir. Nitekim Özbekistan Devlet Başkanı

İslam Kerimov yasallık ve hukuk düzeni olmadan bir hukuk devletinin inşasının olamayacağını belirtmiştir (Husanov 1996: 102-103). Kısaca Kerimov ve bugünkü Özbek rejimine göre, yerel düzeydeki ister devleti temsil eden *hakimiyetler* gerekse mahalle gibi özerk yerel yönetim ve sivil toplum örgütlerinin tamamı, bugün öncelikle hukuk devleti ve kamu düzeni için merkezi devlete yardımda bulunması gereken bir nevi hegemonik araçlar ya da kurumlar olarak görülmektedir. Bu konu, Rejimin mahalle politikaları ele alınırken daha detaylı incelenecektir.

Esasında *Hâkimiyet* sistemi diğer ülkelerdeki Belediye Başkanlıkları (örneğin Türkiye) gibi yönetim şeklinin doğrudan kopyası olarak tesis edilmemiştir. Bu açıdan *Hâkimlerin* daha çok Türkiye'deki İl Valilerine benzer şekilde yetki ve sorumluluklara sahip olduğu görülmektedir. Diğer taraftan yerel meclislerin varlığı ise bu yönetim yapısını Türkiye'de eskiden başında Valinin bulunduğu İl Özel İdarelerine benzer hale getirmektedir. Ancak *hakimiyetlerin* yetkilerinin İl Özel İdaresinden daha fazla olduğunu da belirtmek gerekmektedir. Bu durum aynı zamanda bağımsız Özbekistan devletinin Sovyet yerel yönetim geleneğinden de ayrıldığı noktanın temellerinden birini oluşturmaktadır. Merkez ile yerel (hakimiyet) arasındaki yetki ve görev paylaşımında en öne çıkan özellik sosyal politikaların *hakimiyetlere* devredilmesidir. Sovyet döneminin merkezi kamu hizmeti sunma özelliğinden ayrılarak örneğin sağlık ve eğitim alanında önemli meselelerin *hakimiyetlerin* sorumluluğuna aktarıldığını görmekteyiz (Pomfret 1997, 17). Ayrıca çevre koruma konularının ülke yerel siyasetinde önemli rolü var. Çevreyi korumak ve temiz tutmak birçok tedbirlerin birlikte gerçekleştirilmesini gerektirir, dolayısıyla devlet bu görev için birkaç farklı makamı görevlendirmiştir. Çevre koruma görevi en başta yerel yönetimlere yüklenmiştir. Yerel yönetim, gereken kararnameleri kabul eder, çevre koruma ile ilgili kurumları koordine eder.

Hakimiyetlerle ilgili belirtilmesi gereken son bir konu da yerel bütçe meselesidir. Bütçe konusunda yerel halk meclisleri ve *hâkimlerin* yetkileri incelendiğinde ilk olarak bütçe projesinin hazırlanmasında, uygulamaya geçirilmesinde, faaliyet raporlarının hazırlanmasında ve gelir-gider kalemlerinin kontrolünde hâimlerin temel yetkili organ olduğu görülmektedir. Bütçe ve raporları onaylamak ise yerel halk meclislerinin görevidir. Ancak pratikte *Hakimin* hazırladığı bütçenin sorunsuz bir şekilde meclis tarafından onaylandığı bilinmektedir. Bütçe onaylanması konusunda ölçekler arasında farklılık olduğu görülmektedir (Epstein vd. 2004). Vilayet meclisinde onaylanmış bütçe, *tumen* (ilçe) ve şehir (kent) meclislerinin bütçelerini doğrudan etkilediği için ve dahası kentsel ilçeler (*şehir tumenleri*) ve ilçelerdeki küçük kentlerde halk meclisleri olmadığı için onların bütçeleri bağlı oldukları kent veya tumen Meclisi tarafından onaylanır. Örneğin, Taşkent'teki tüm tumenlerin bütçeleri *Taşkent Meclisi* tarafından onaylanır (Husanov 1996: 126). Bu ise kentte çoğu stratejik konuda kent ölçeğindeki yönetim biriminin daha küçük ölçekteki yönetim birimlerine göre daha güçlü olduğunu göstermektedir.

Özbekistan'da yerel siyaset ve yerel yönetimleri anlayabilmek için *hakimiyetler* haricinde daha küçük ölçekte yerel yönetim olarak kabul edilmiş mahalle yönetimlerini irdelemek gerekmektedir. Özbek rejimi için önemi büyük olan mahalle yönetimlerini bu bölümde kısa br şekilde organları açısından inceledikten sonra *hakimiyet* ile ilişkilerine değinilecektir. Ardından da son olarak Özbek rejimi için ulus-devlet inşa sürecinde ve girişimci kültürün yaratılmasında mahalle yönetimlerinin ne denli önemli bir kurum olduğu üzerinde durulacaktır.

Özbekistan'da “özerk yerel yönetimler” olarak Anayasal güvenceye sahip olan mahalleler, vatandaşların kendi kendini yönetme birimleri olarak halkın yönetime daha çok katılımını temin etmektedir. Özbekistan'da mahalle yönetimleri, *şehirçe* (küçük kent), *kışlak* (kasaba), *avul* (köy) ve onların terki bindeki mahallelerde ve büyük kentlerin mahallelerinde oluşturulur. Özbekistan'da bugün 10.000'den fazla mahalle yönetimi söz konusudur ve her Özbek yurttaş mutlaka bir mahallenin sakinidir. Genel olarak bu ölçeklerdeki tüm mahalle yönetimlerinin yetkileri aynı olarak görünse de kanun belgelerinin incelenmesi onların arasında farkların olduğunu gösterir. Kasaba veya köylerde oluşturulan kendi kendini yönetme makamlarının yetkileri büyük kent mahallelerinde oluşturulan kendi kendini yönetme makamlarından daha geniştir. Örneğin, küçük şehir, kasaba veya köylerde tesis edilen mahalle yönetimleri arsa konusunda yetkilere sahipken, büyük kentlerdeki mahalle yönetimleri böyle bir yetkiye sahip değildir.

Taşkent'te ise bugün idari olarak 11 ilçe ve bunların 11 ilçe *hakimiyeti* söz konusudur. Aslında daha 18. yüzyılda Taşkent dört büyük semte (*daha*) bölünmüştü; her semtin kendi hâkimi tarafından yönetildiğini ve hatta bazen bu hâkimlerin birbirinden bağımsız hareket etmeye çalıştıklarını görmüştük (Komatsu 1994: 306). Bu işçeler o dönem ortalama 10 mahalleden oluşuyordu (Mukminova 1984: 35) ve Taşkent'in geceleri kapanan 12 şehir kapısı vardı (Fahrudinova 2004: 14). Çarlık Rusyası Dönemi'nde ise Eski Şehir ve Yeni Şehir denen iki kısım oluşturulmuş ve resmi olarak tek bir kent yönetim merkezi kurulmuştu. Taşkent şehir hakimiyeti olarak adlandırılan ana yönetim biriminin hâkimi, devlet başkanı tarafından atanır ve Taşkent halk meclisi tarafından onaylanarak göreve gelirdi.

Taşkent'in 11 idari bölgesi Bektemir, Mirza Uluğbey, Mirabad, Sergeli, Sabir Rahimov, Üçtepe, Çilanzar, Hamza, Şeyhantaur, Yunusabad ve Yakasaray'dır. Özbekistan'da bağımsızlık sonrası ulus-devlet inşa sürecinin etkisi ile birçok mekân isminin Özbekçeye çevrilmesinin en büyük etkisini, Taşkent ilçe ve mahalleleri yaşamıştır. Nitekim Sovyet dönemi Taşkent'in birçok ilçe ve mahallesi, ağırlıklı olarak Sovyet ideolojisine uygun olarak seçilmiş Rusça isimlere sahipti. Örneğin Taşkent, 1930'da Sovyetler Birliği'nin Devlet terki binde Özbekistan Cumhuriyeti'nin başkenti olarak belirlenince, 6 *kent ilçesi* oluşturulmuş ve isimleri Sovyet ideolojisine uygun olarak oluşturulmuştu: *Lenin, Stalin, Ekim, Proletarya, Kirovve, Frunzekent*

ilçeleri. Böylece, Sovyet Dönemi'nin sonuna doğru, 1990 yılında Taşkent, ilçe yönetimleri ile beraber 11 ilçeye sahip olmuştur (Taşkent Ansiklopedisi 2009: 21-22). 11 ilçeden oluşan Taşkent'te bu ilçelere bağlı yaklaşık 500 mahalle yönetimi olduğu bilinmektedir. Taşkent mahalleleri incelendiğinde resmî ikametgâha sahip ortalama 2000 ile 6000 arasında değişen bir nüfus görmek mümkündür. Özellikle eski işçi bloklarından oluşan *mikrorayon* alanlarında kurulan mahalle yönetimlerinin nüfusları düşüken, eski şehirde Sovyet zamanı giderek nüfusu azalan mahallelerin birleştirilmesiyle daha yoğun nüfusa sahip mahalleler karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu yine de çok genelleştirilebilecek bir olgu değildir.

Taşkent'teki mahalle yönetimleri incelendiğinde, aksakallık en önemli kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Mahalle aksakalı veya mahalle reisi olarak isimlendirilen mahalle yönetiminin başkanı, 2,5 yıllığına mahalle halkı tarafından seçilerek ve hakimiyet tarafından onaylanarak göreve gelmektedir (Bektemirov 2004: 477). Aksakal seçim sırasında oluşturduğu listedeki mahalle komisyon reisleri veya başkanları olan kendi yardımcılarını ile beraber aday olduğu için pratikte mahalle halkı tüm mahalle yönetimini seçmektedir. Aksakal, mahalle yönetiminin yaptığı bütün faaliyetlerden sorumludur. Mahalle yönetiminin altında, mahalledeki birçok farklı konu ve mesele ile ilgili alt komisyonlar söz konusudur. Bu komisyonların neler olduğu ve sayıları her mahalle yönetiminde değişim sergilemekle beraber ağırlıklı olarak *hatun-kızlar* (kadınlar ve kızlar), *balalar ve yaşlar boyicha şugullaniş* (çocuk ve gençler), *yaraştırış* (küsleri barıştırma), *nurani*, sport, *erler bilan şugullaniş* (erkekler), *kam taminlangan ailelerge nafaka tayinleş* (yoksul ailelere sosyal yardım), *toy merakelerini otkaziş* (düğün dernek organizasyonu) *komissyalari* (komisyonları) söz konusudur (Umarova 2007: 78). Ortalama 15 kişilik mahalle yönetiminde bu komisyonların başkanları yetkili oldukları konularla ilgili mahalledeki her tür işlevi yerine getirmeye çalışmaktadır.

Sovyetler Birliği zamanında Özbekistan'da mahalle yönetimleri, özerk yerel yönetim statüsünde olmamakla beraber, varlıklarını sürdüren birimlerdi. Hatta tüm Sovyetler Birliği'nde 1920'lerde feodal yapının kalıntısı olan eski mahalleler ve onların yönetim birimlerinin kaldırılmasına karar verilmişken aynı dönem Özbekistan'da mahalle yönetimlerinin tüm ülke çapına yaygınlaştırarak "kızıl mahalle" olarak isimlendirilmesine karar verilmişti (Komilov 1961: 24). Yukarıda bahsedilen mahalle komisyonları değişmekle beraber çoğu Sovyet döneminde de var olmaya devam etmişler ve genel olarak mahalle yönetimleri, Komünist partinin yereldeki ajanları olarak işlev görmüştü (Koretayeva 1999). Bağımsızlık sonrası mahalle yönetimleri ile ilgili 2 organın yeni olduğu görülmektedir. Bunlardan birincisi esasında Sovyet döneminde Kruşçev zamanı düzenlenen ancak birkaç mahallede uygulanan "uchaskavoy noziri" yani mahalle polisleri, bağımsızlık sonrası tüm mahallelere getirilmiştir. Doğrudan emniyet tarafından her mahallede ayrı ayrı görevlendirilen mahalle polisleri, mahalledeki asayiş sağlamaktan sorumludurlar ve mahalle aksakalları doğrudan

bu polislerle işbirliği yapmak zorundadır. Diğer taraftan *dini ve maarifî işler boyuça maslahatçı* yani dini işler ve eğitim işlerinden sorumlu danışman da bağımsızlık sonrası yeni oluşturulan bir birimdir. Söz konusu maslahatçı doğrudan İçişleri Bakanlığı tarafından mahalle kadınları arasından atanarak göreve gelmektedir ve temel olarak mahalledeki yurttaşları, özellikle kadınları, din konusunda bilinçlendirmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca “posbon³⁶” ile beraber *maslahatçı* her yıl terörle mücadele dönemlerinde mahalledeki radikal dini akımlara girmiş kişileri tespit ederek İç İşleri Bakanlığı’na rapor etmektedir. *Maslahatçı* kurumunun, özellikle Taşkent’teki canlı bomba olaylarının gerçekleştiği ve radikal dini grupların eylemlerinin arttığı 2000’li yıllarda oluşturulması, devletin bugün önemli mücadele alanlarından biri olan dini gruplara karşı aldığı bir önlem olarak görülmelidir. Ayrıca seçimle gelen aksakalın liderliğine karşın bir nevi mahalle düzeyinde güç dengesinin merkezi yönetim lehine gelişmesi için de *maslahatçı* önemli bir organdır. Bugün, aksakal, *maslahatçı*, *posbon* doğrudan devletten maaş alarak bu görevlerini gerçekleştirmektedirler.

Mahalle alt komisyonları incelendiğinde mahalle yönetimlerinin, mahallede asayişî sağlamak, nüfus hareketliliğini tespit etmek, sosyal politikaları uygulamak, mahallede düğün töreni, cenaze gibi kolektif aktiviteleri organize etmek, devletin ve rejimin aldığı yeni kararları mahalle halkına duyurmak ve merkezi yönetimin birçok politikasını mahallede uygulamak, ayrıca mahalle halkının şikâyetlerini olarak *hakimiyetlere* iletme gibi birçok yetkiye sahip olduğu görülmektedir. Mahallenin görev ve yetkileri, sosyo-ekonomik dönüşüm sürecinde daha detaylı incelenecektir.

Böylece, Özbekistan’da yerel yönetimin iki şeklinin geliştiği söylenebilir: birincisi, devlet yönetimi, yani *hakimiyetler* aracılığıyla gerçekleştirilen yönetim sistemi; ikincisi, kendi kendini yönetme³⁷ birimi olarak mahalle yönetimleri (*Mahalle/Kışlak Fukaralar Yığı*nı). Yerel devlet yönetimi (*hakimiyet*) ve vatandaşların kendi kendini yönetme makamları olan mahalle yönetimleri arasındaki ilişkileri etkileyen en önemli etkenlerden biri, mahalle yönetimlerinin devlet sisteminin dışında tutulmasıdır. Kent ölçeğinde *hakimiyetler* ile mahalle yönetimleri arasındaki ilişkileri açıklarken kanun belgelerinde sık sık – “yardımda bulunur”, “organize eder”, “kontrol eder” – gibi ifadeler yer almaktadır ve bu ifadelerin kendisi esasında mahalle yönetimlerinin her ne kadar özerk yerel yönetim kabul edilmiş olsa da yasalarla neredeyse *hakimiyetlerin* yardımcı birimleri olduğu izlenimi vermektedir (Husanov 1996: 78-80). Genel olarak *Mahalle/Kışlak Fukaralar Yığı*nı reisi (*Aksakal*), yerel meclis ve *hâkimle* toplanma zamanlarını kendi aralarında kararlaştırırlar. Ancak mahalle yönetimlerinin mali kaynaklarını belirleme ve aksakal ile diğer mahalle komitesi üyelerinin seçim sürecine *hakimiyetlerin* katılımı öngörülmüştür (Bektemirov 2004). Ayrıca, mahalle yönetimleri diğer makamlarla direk irtibata geçebilir. Örneğin, toplum asayişini

36 Eski Osmanlı mahallelerindeki “serdar”a denk gelmektedir.

37 *Oz ozini* başkaruv

temin etmede *milis* (polis) makamlarına yardımcı olmakla görevlendirilmişlerdir. Mahalle yönetimleri ile *hakimiyet* arasındaki ilişkinin ne boyutta olduğuna dair bir fikir vermesi açısından seçimle başa gelen aksakalların *hakimiyet* tarafından onanması süreci önemlidir. Taşkent'te gerçekleştirilen alan çalışmasında özellikle eski Sovyet işçi bloklarından oluşan mahallelerde halkın seçtiği aksakalların *tümen hakimiyetleri* tarafından onanmadığı durumlarla karşılaşmıştır (Kavuncu 2012).

Özbekistan'da yerel yönetimlerin gelişimi üç aşamalı reformlar zinciri sayesinde bugünkü halini almıştır. İlk aşama Sovyetler Birliği Dönemi'nde 1980'li yılların ikinci yarısında başlayan *Perestrojka* (Yeniden Yapılanma) ve *Glasnost* (Açıklık – Söz Özgürlüğü) adıyla bilinen reform paketiyle birlikte gerçekleşmiştir. Bu aşamada seçim sistemine ait reformlar deneme amacı ile bazı bölgelerde uygulanmış, yasallaştırılmış ve ilk demokratik seçimler yapılmıştır. Ayrıca, yerel halk meclislerinin önemini yükseltmek amacıyla onların faaliyetlerine *hakimiyetlerin* (Sovyet dönemi Kent Sovyetinin yürütme organı olan *gorkom*) karışması engellenmiştir. İkinci aşama, Özbekistan'ın devlet bağımsızlığını ilan eden kanunun 5. maddesinde belirtildiği üzere ademi merkezileşme prensibinin uygulanmasıyla başlamıştır. Bu dönem ülkede *hakimleri* güçlendirmek amacıyla çeşitli düzenlemeler yapılmıştır ve böylece yerel yönetimde iki organ olan *hakimler* ve yerel halk meclisleri düzenlenmiştir. Üçüncü aşama ise ülkede ilk bağımsız Anayasa'nın kabulüyle başlamıştır. Anayasa, yerel yönetim sistemini resmen hayata geçirmiştir. Bu dönem aynı zamanda mahalle yönetimlerinin kurulduğu yıllardır. Ayrıca bu dönem yerel halk meclislerinin bağımsızlığını sağlamak, rolünü arttırmak, yetkilerini ve verimliliğini yükseltmek amacıyla bir takım yasa değişiklikleri yapılmıştır. Buna göre (1) yerel meclis üyelerinin sayısı azaltılmış, (2) yerel meclislere aday olma yaşı 18'den 21'e yükseltilmiş, (3) yerel meclisler kendi mali bütçesine sahip olmuş ve (4) yerel meclislerin faaliyetleri hukuken yasallaştırılmıştır (Husanov 1996: 25).

Mahalle yönetimleri bugün hem anayasal güvence ile özerk yerel yönetim olarak kabul edilmekte, hem toplumsal kontrolü ve toplumsal düzeni sağlamada, hem de ulus-devlet inşası sürecinde ve ekonomik anlamda girişimci kültürün geliştirilmesinde rejim için önemli bir araçtır. Bu üç noktanın da merkezinde yer alan mahalle yönetimleri sayesinde Özbek devleti, şu tür amaçlarını birarada gerçekleştirmeyi hedeflemiştir:

- Özbek toplumunun tarihinde kökleri çok eski dönemlere kadar giden mahalle yönetimleri sayesinde Özbek rejimi, hem kurumsal inşasını Sovyet rejiminden kopartabilmiş hem de ulus kimlik inşasında önemli bir kurumu bünyesine katmıştır.
- Küresel dönemin “ademi merkezileşme” baskısına mahalle yönetimlerini özerk yerel yönetim kabul ederek uygun hareket edebilmiştir.

- Orta Asya ülkelerine yönelik getirilen merkezîyetçi devlet ve güçsüz sivil toplum eleştirisini “sivil toplumun” temsilcisi olarak mahalle yönetimlerini öne çıkararak bertaraf etmeyi sağlayabilmiştir.
- Bugün Özbek siyasal hayatı için önemli bir tehdit unsuru olan aşırı İslami grupların hareketlerini mahalle yönetimleri üzerinden denetleme ve kontrol etme imkânına kavuşmuştur.
- Benimsediği “adım adım serbest piyasa ekonomisine geçiş” politikasına uygun olarak küçük ve orta ölçekli girişimciliği mahalle yönetimleri aracılığıyla destekleme yoluna gitmiştir.
- Post-Sovyet dönemde ortaya çıkan toplumsal ve ekonomik sorunları merkezi düzeyde halledebilecek imkânı olmayan devlet, mahalleler yoluyla bugün sosyal politikaları uygulamaya çalışarak sosyal uyumu korumaya çalışmaktadır.
- Ulus-devlet inşa sürecinde “Özbeklik” bir nevi mahallelerde yaratılmaya çalışılmaktadır.

Mahalle yönetimleri, Özbeklerin milli değerleri ve geleneklerine dayanarak geliştirildiği için (Husanov 1996: 6), diğer bir deyişle Mahalle yönetimleri Özbek geleneğinin temeli olarak görüldüğü için, ulus-devlet inşası sürecinde en önemli hegemonik araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bundan dolayı devlet başkanı ve diğer üst düzey bürokratların konuşmalarında sık sık mahalleye atıfta buldukları görülmektedir (Koroteyeva 1999: Masaru 2006). Bugün Özbekistan’da “Özbeklik” ve “özbekçilik” bir nevi mahallelerde gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Özbeklerin geleneksel yaşam tarzına ve milli değerlerine uygun olan mahalle, “iyi Özbekin” yetişeceği sosyo-makansal birimler olarak kabul edilmektedir. Örneğin Özbek rejiminin mahalleler ile ilgili kullandığı bir slogan olan “Mahalla – kichi hokimiyat, katta oila”, mahallenin hem küçük devlet hem de büyük aile demek olduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla ulus-devlet inşa sürecinde özerk yerel yönetimler olan mahallelerin bu noktada esasında merkezi yönetimin yereldeki temsilcisi haline dönüştüğünü söylemek mümkündür. Ancak bu tür bir yargı, yerelin güç ilişkisindeki etkisini göz ardı etmeye imkân vermemelidir. İleride değinileceği gibi bugün mahallelerdeki refahın bölüşümü sorunu birçok noktada “Ulus-devlet” ve “Özbeklik” kavramları etrafında gerçekleştirilmektedir. Ulus kimlik bilincinin artırılmasında, tarihi olarak Özbek kahramanlarının tanıtılması önemli bir stratejidir. Örneğin Taşkent’te mahalle yönetimlerinin binalarında bugün sadece Sovyet dönemine ait II. Dünya Savaşı şehitlerinin fotoğrafları yer almamakta, aynı zamanda bugün milli kahramanlar olarak ilan edilen Ceditçi ve Basmacı liderlerin resimlerini de görmek mümkündür.

Diğer taraftan mahalle yönetimleri, Özbek rejimine göre, sivil toplumun güçlenmesi için de halkın kendi kendini yönetmesine imkân verdiği için en önemli birimlerdir. Ancak bu noktada da Özbek rejimi için “güçlü bir sivil toplumun

ancak güçlü bir devlet yapısı” ile mümkün olacağı anlayışı hâkimdir. Bunu en net Karimov’un “kuçlu davlattan kuçlu jamiyot sari” ifadesinden anlamak mümkündür. Bundan dolayı, devlet ve rejimin stabilitesi Özbek rejimi için en önemli hedefdir. Mahallenin bir diğer önemli fonksiyonu ise bağımsızlıktan sonra, devletin küçük ve orta ölçekli girişimcileri destekleme politikası ile ilişkilidir. Mahalle yönetimleri, bu noktada önemli aracı birimler olarak yurttaşların girişimci kültürünü arttırmak için faaliyetler gerçekleştirmektedirler. Örneğin, Taşkent’te bugün birçok mahallede farklı alanlarla ilgili olarak kadınların ortak olarak çalıştığı kolektif işletmelerin varlığı gözlemlenmektedir (Matkarimov 2005).

Kısaca mahalle yönetimleri bugün ülkenin tek yerel yönetim birimi olarak Özbekistan yerel siyasetinin merkezindedir. Mahalle yönetimleri Özbek devleti tarafından Özbek geleneklerinin en önemli birimi olarak kabul edilse de gerçekte mahalle yönetimlerinin toplumsal hayatta bu denli güçlü etkisinin olmasında Sovyet rejimi tarafından yeniden üretilmeleri yatmaktadır. Sovyet rejimi için yerel yönetim çoğu zaman devletin veya komünist partinin yereldeki hegemonik aracı olarak kurumsallaştığı için bugün de Özbek devleti tarafından demokrasinin gerçekleşmesi noktasında sivil toplumu güçlendiren, ulus-devlet inşasında ulus kimliğinin yaratıldığı mekânlar ve ekonomik girişimcilik kültürünün gelişmesi için bir nevi katalizör olarak kullanılmaktadırlar. Sonuçta mahalleler, yurttaşların birçok hizmetini yürütmekle beraber devletin de gücünün yerelleştirildiği alanlardır. Bu noktada Taşkent’te kentsel siyasetin temel ilişki düzeyi mahalle ve *hakimiyetler* arasında gerçekleşmektedir. *Hakimiyetlerin* mahalle üzerindeki yetkileri incelendiğinde idari vesayetin güçlü olduğu görülmektedir.

9.2.2 Taşkent’te Sosyo-Ekonomik Dönüşüm

Orta Asya Devletlerinin en büyük özelliği, Sovyetlerden önce bir ulus devlet süreci ya da deneyimi yaşamamış olmalarıdır. Bu anlamda, Sovyetlerin bünyesindeki Doğu Avrupa, Kafkasya ülkelerinden farklı olarak onlar, ulus-devlet ve kapitalist sistemi deneyimlemeden, Sosyalist sisteme adım atmışlardır. Bu anlamda Orta Asya ülkelerinin, özelde Özbekistan’ın özgünlüğü, sosyalist bir yapıdan ulus-devlet ve kapitalist sistemi yaratma çabasıdır. Üstelik bunun bir diğer özgünlüğü ise, tüm bunların küresel olarak ifade edilen ulus-devletin zayıfladığının söylendiği, yerelliklerin öneminin arttığı ve toplumu yönetmede merkezi devletten çok küresel ve yerel öğelerin siyasa üretmede, uygulamada ve karar-vermede daha etkin olduğunun söylendiği bir dönemde gerçekleştirilmeye çalışılmasıdır. Özbekistan’ın bu iki hedefe ulaşmak için, bağımsızlıktan sonra farklı alanlarda uyguladığı birçok farklı düzenleme, politika söz konusu olmuştur. Bu anlamda devletin bağımsızlık sonrası hedefleri için iki stratejisi oldukça fazla öne çıkmaktaydı: Küçük ve orta ölçekli firmaları destekleyerek özel sektörü yaratmak ve ortaya çıkan sosyal çöküntüyü merkezi devletin yükümlülüğünden çıkarılan sosyal politikalarla iyileştirmeye çalışmak. Bu

bölümde her iki politika doğrultusunda kısaca Taşkent'te ortaya çıkan durum analiz edilecektir.

Ulus-devlet inşa süreci ile bu iki strateji birarada gerçekleştirilmeye çalışılırken Özbek devleti ekonomik alanda, özel mülkiyeti ve özel sektörü yaratmak için düzenlemeler yaparken hem milli burjuvazi yaratma önceliğine sahip hem de yabancı yatırımlara ülkesini açma noktasında temkinli davranmıştır. Diğer taraftan sosyal politikaları gerçekleştirirken de hem örneğin eğitim alanında; latin harflerine geçmek, okullarında Özbekçeyi zorunlu ve resmî dil hâline getirmek gibi stratejileri benimserken hem de uyguladığı toplumun dar gelirli kesimlerine destek politikalarında “Özbekçilik” ilkesini benimseyerek ulus-devlet inşa sürecini göz ardı etmemiştir. Tüm bu reformların aradan geçen 23 yılın sonunda ne derecede gerçekleştiğini görebilmenin en doğru yolu başkent olan Taşkent'te yaşanan sosyal ve ekonomik dönüşümün incelenmesidir. Nitekim Özbekistan Devleti'nin, bağımsızlık sonrası gerçekleştirmek istediği reformları ilk olarak Taşkent ve çevresinde uyguladığı görülmektedir.

Bundan dolayı bağımsızlık yıllarında Taşkent'te yoğun bir şekilde sosyo-ekonomik reform gerçekleştirilmiştir. Ekonomi açısından serbest piyasa ekonomisine geçiş taleplerinin temelinde daha önce Sovyet Dönemi'nde uygulanmayan özel işletmecilik, girişimcilik, yabancı yatırımları artırma, yeni banka-kredi sistemini geliştirme ve mülkiyeti özelleştirmeye yönelik reformlar gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla Taşkent'te yabancı ülkelerden gelen girişimcilerle birlikte ortak şirketler ve firmalar kurulmaya başlanmıştır. Taşkent ülkenin en büyük sanayi merkezine dönüşmüştür. Aslında Taşkent'in sanayi gelişiminin kökeni derin tarihe dayanan zanaatçilikle ve Çarlık dönemi başlayan özellikle II. Dünya Savaşı döneminde hızlanan endüstrileşme ile ilgilidir. Semerkant, Buhara, Hokand gibi Taşkent'te de küçük ve büyük çapta ürün üreten zanaatçılar çok eskiden beri mevcut olmuştur. Gerçek anlamda endüstrinin ortaya çıkışı ise, 19. yüzyılın ikinci yarısında Şehrin Çarlık rejiminin Türkistan'daki merkezi olmasıyla ortaya çıkmış ve yerli halkın temel geçim kaynağı olan zanaatçilik de bu dönem büyük darbe almıştır (Ismoilova, 2004; Arifhanova 2002). O dönemde pamuk, şarap, kuruyemiş, yağ fabrikaları kurulmuştu. Son 100 yıllık süreçte elektrik enerjisi üretimi, doğalgaz, petrol, kömür, demir ve renkli metaller, tarım makineleri mühendisliği, kimya, çimento, inşaat malzemeleri, tekstil, gıda vs sanayileri oldukça gelişmiştir.

Ancak Sovyet rejimin Orta Asya'ya yönelik birikim stratejilerinin niteliği, Taşkent'i tüm Sovyet dönemi boyunca ülkenin en önemli sanayi merkezi yaparken, ülkeyi de Birliğin pamuk üretim merkezi hâline çevirmiştir. Diğer bir deyişle 1991'e gelindiğinde 2 milyonluk nüfusu ile Taşkent, Sovyetlerin 4. ve Orta Asya'nın 1. metropol kenti haline gelmişti. Ancak ülkedeki diğer alanlar daha çok tarıma dayalı bir ekonomiye sahip olarak kaldılar. Bağımsızlık sonrası Özbekistan'ın yaşadığı

ekonomik sıkıntuların temelinde en çok bu durum yatmaktadır. Özbekistan merkezli Türkistan'ın pamuk potansiyeli gerçeği, Çarlığın bölgeyi işgal etmesinde oldukça etkili olmuş (Khalid 1998) ve Sovyet rejimi için de Özbekistan, ekonomik olarak Birliğin pamuk üreticisi konumunu korumuştur. Sovyet rejiminin ekolojik sisteme zarar verme noktasında sosyalist bir rejimin en az kapitalizm kadar yıkıcı olduğunu gösteren bu durum aynı zamanda eşit ve sınıfsız toplum kurgusunu Birlik açısından yerle bir eden bir gerçektir. Birliğin Rusya ve Doğu Avrupa kesimleri, Sovyet rejimi yıkılana kadar sanayileşme ve kentleşme açısından Orta Asya kentlerine göre oldukça ileri düzeyde olmuşlardır. Nitekim 1970'lerde Birliğin bu bölgelerinde kentsel büyüme oranı %40'lara varırken, Orta Asya için bu oran sadece %15 idi (Harris 1970: 291). Sonuçta Sovyet ekonomik yapısının en önemli özelliği olan cumhuriyetler arası ekonomik bağımlılık ve bütünlüğü yaratan “her cumhuriyetin bir ekonomik faaliyete yoğunlaşması” durumu bağımsızlık sonrası Özbekistan'da pamuk hammaddesinin üretimi dışında kayda değer bir sanayii sektörünün varlığının olmamasına yol açmıştır. Bu durum Sovyetler Birliği'nin eşitsiz gelişme göstermesine bir kanıt olabileceği gibi Özbekistan'ın da bağımsızlık sonrası ekonomik anlamda kendine yeter bir ülke olabilmesinin önündeki en büyük engel oldu. Taşkent, Sovyet döneminde farklı bir konumda olup ülke geneline göre kentleşmenin ve sanayileşmenin yoğunlaştığı alan haline gelmiştir. Taşkent'in bu durumu esasında Sovyet dönemi boyunca ülke içerisindeki eşitsiz gelişmenin de temel göstergesi haline gelmiştir. Daha Bolşevik devrimi sırasında devrimci güçlerin önemli bir merkezi hâline gelen Taşkent (Kravets 1983: 71), II. Dünya Savaşı sırasında Rusya ve Doğu Avrupa'dan gelen hızlı göç sonucu ekonomik olarak daha da canlanmıştı (Akramov 1973).

Sovyet dönemi boyunca ekonomik olarak diğer Sovyet cumhuriyetlerine bağımlı olan Özbekistan'da devletin ilk olarak bu bağımlılık durumu kendine yeter sanayileşmeyi sağlayarak çözmesi gerekiyordu. Özbekistan Devleti özellikle 1994'e kadar devlet kontrolünün oldukça sıkı gerçekleştiği bir ekonomik dönüşüm deneyimi yaşarken; devlet destekleri, fiyat kontrolleri, ücret artışları, tüketiciyi enflasyondan korumaya yönelik uygulamalar nedeniyle sorunlar artmış ve 1994 yılında ekonomik reform programına ihtiyaç duyulmuştur (Dadabaev 2004: 152). Yapılan düzenlemeler dâhilinde ekonomik durumun önceki döneme göre nispeten rahatladığı tespit edilmiştir. Ancak bu noktada yeni sanayi dallarından ziyade Özbekistan'ın daha çok Sovyetlerde olduğu gibi pamuk üretimine ve özellikle kentsel alanlarda sanayileşme ve hatta yapı çevre yatırımlarından daha çok hizmet sektörüne ağırlık verdiğini görmekteyiz. 2003 yılı itibari ile hizmet sektörünün %38 ve tarım sektörünün %32 olduğu ülkede sanayi sadece %16'lık bir orana sahipti (TIKA 2004). Diğer taraftan bu durumun kendisi ülkedeki kentleşme oranının da bağımsızlık sonrasında düşük kalmasına sebep olmaktadır. 2011 yılında Özbekistan'ın hâlâ %62'lik nüfusunun

kırsal kesimde yaşadığı bilinen bir gerçektir³⁸. Diğer taraftan UNDP'nin belirttiğine göre, 2003 yılı itibari ile Özbekistan, 177 ülke içinde yaşam kalitesi parametreleri açısından 111. sırada yer almaktadır³⁹. Devlet, bağımsızlık sonrası türlü reformlarla bu duruma karşı mücadele etmektedir. Bu doğrultuda 2013 yılında Anayasa'nın kabulünün 21. yılı münasebetiyle Cumhurbaşkanı'nın yaptığı konuşmaya göre, 2013 yılında Özbekistan'da sanayi üretimi %24.3'e çıkarken tarım sektörü %17'ye düşmüştür⁴⁰.

Devletin genel anlamda ekonomik alanda ve özelde sanayi sektöründe gerçekleştirdiği birçok adımın Taşkent'te somutlaştığını görmek mümkündür. Bağımsızlıkla Taşkent endüstrisinde derin reformlar gerçekleştirilerek ilk olarak birçok alandaki sanayi fabrikaları özelleştirilmiş ve böylece çeşitli mülkiyet şekilleri ortaya çıkmıştır: Devlet anonim şirketleri, tüzel şirketler, kamu şirketleri, özel şirketler vs. Ülkenin serbest piyasa ekonomisine geçiş koşulları altında devlet mülkünün özelleştirilmesi süreciyle örneğin Taşkent'te ticaret, gıda, hizmet sektörü alanlarında özelleştirmeler başlamıştır.

Özbekistan, aşamalı bir şekilde serbest piyasa ekonomisine geçiş stratejisini benimseyen post-Sovyet ülkeleri arasında yer almaktadır (Rao&Alam 2005; Sagdeev&Eisenhower 1995; Seidelmann&Giese 2004; Yalçın 2002). Bu durum gerek doğal kaynaklar açısından büyük yatırımları çekmenin zorluğundan gerekse devlet elitlerinin tercihlerinden kaynaklanmıştır. Bu aşamalı geçiş süreci, elbette özelleştirmelerin kontrollü ve yavaş olmasına, ülkenin dış yatırımcılara sınırlı bir şekilde açılmasına sebep olmuştur. Bu ekonomik stratejinin bir diğer önemli sonucu da, ülke çapında büyük ölçekli yatırımlardan çok küçük ve orta ölçekli işletmelerin devlet tarafından desteklenmesidir. Sonuçta birçok küçük ve orta büyüklükte işletmeler kurulmuştur. Aslında Taşkent'te küçük işletmeciliğin tarihi ortaçağlara kadar dayanır. Kentin mahalle ve pazaryerleri dokumacılık, ayakkabıcılık, dericilik, çanak-çömlekçilik, alçıcılık, terzicilik, demircilik, bakkalcılık atölyeleri ve dükkânlarıyla eskiden beri meşhur olmuştur. Gündelik hayatta özellikle ekmekçiler, bakkallar, kasaplar, şekerçilerin hizmetine her zaman talep olmuştur. Çarlık rejimi ile ekonomik olarak çöken zanaat kesimi Arifhanova'ya (2003: 19) göre yine de Sovyet devrimi'ne yaklaşıldığı sırada hâlâ nüfusun %30'unu oluşturuyordu. Ticaret ile uğraşan kesim ise %18'lik paya sahipti. Taşkent nüfusunun o dönem büyük çoğunluğunu ise bürokratlar, askerler ve din adamları oluşturuyordu. Kısaca halk zanaatçılığının ürünleri pazarlardan tamamen kalkmamıştır.

38 http://www.akbank.com/doc/deik/Ozbekistan_ulke_bulteni.pdf

39 <http://www.undp.uz/uz/about/uzbekistan.php>

40 http://www.jahonnews.uz/uzb/news/politics/amalga_oshirayotgan_islohotlarimizni_yanada_chuqurlashtirish_va_fuqarolik_jamiyati_qurish_yorug_kelajagimizning_amosiy_omilidir.mgr

Sovyet Dönemi'nde özel mülkiyetin her türlü şekli kesin olarak yasaklanmıştır⁴¹. Bundan dolayı özel sektörü ve özel mülkiyeti geliştirmek en önemli sorun olarak ortaya çıkmıştır bağımsızlık sonrası. Özbekistan'da özel sektörü geliştirmek ve ekonomik projeleri uygulamak çoğunlukla devlet merkezli sağlanmaya çalışılmaktadır. Eski sistem çöktükten sonra, bireyler tek başlarına yaşamlarını sürdürmeye çalışmışlardır, bunun için de ilk başvurulacak yollardan bir tanesi küçük girişimcilik olmuştur ki bu girişimler, genellikle ticaret ağırlıklı olsa da, hizmet ve üretim alanında da gerçekleşmiştir. Tüm bunlar bölge insanların girişimcilik ruhunun olduğunu göstermektedir. Özbekistan bölgede küçük ve orta ölçekli firmaların en fazla geliştiği ülke olmuştur (EBRD 2003). Bunda ise yukarıda belirttiği gibi ülkenin Sovyet ve Çarlık dönemleri öncesi varolan potansiyeli etkili olmuştur denilebilir. Bağımsızlıktan sonra küçük işletmelerin faaliyetlerinin geliştirilmesi için devlet tarafından geniş imkânlar sunulmuştur. Bugün Taşkent'te kaydedilen küçük işletmelerin sayısı 30.000'i geçmiş ve toplam işletmelerin %80'ini teşkil eder hale gelmiştir. Son yıllarda küçük işletmelerin Taşkent ekonomisindeki payı hızla büyümüş ve şu anda kent sınırlarında faaliyetini sürdüren küçük işletmeler bölgesel gayrisafi hâsılanın %48'ini üretmektedir. Küçük işletmelerin daha çok Taşkent'in Yunusabad, Mirza Uluğbek, Çılanzar, Şeyhantahur, Yekkesaray kent ilçelerinde tesis edildiği görülür. Bu işletmelerin büyük kısmı ticaret ve gıda (%26), sanayi (%20,7), toptan satış (%7,9) sektörlerinde toplanmıştır. Ayrıca, küçük işletmeler inşaat, ulaşım ve iletişim, konut kooperatifleri, servis, sağlık, eğitim, kültür ve sanat, bilimsel araştırma sektörlerinde de faaliyetlerini sürdürmektedirler. Küçük işletmeler dış ekonomik faaliyet alanında da önemli rol oynamaktadır. Taşkent'te küçük işletmelerin dış ticaret cirosu, genel dış ticaret cirosunun %32,3'ünü teşkil etmektedir. Küçük işletmelerin ihracatı başkent'in genel ihracatının %16,8'ini, ithalatı ise %45'ini oluşturmaktadır. Kent ekonomisinde çalışan personelin %55,8'i küçük işletmeler tarafından yaratılan işyerlerinde istihdam edildiği için küçük işletmelerin işsizliğin önlenmesinde önemi büyüktür. Küçük işletmelerin ekonomik ve hukuki ilişkileri, Özbekistan Cumhuriyeti'nin "*Girişimcilik Faaliyetlerinin Garantisi*" (1994) ve "*Girişimcilik Faaliyetlerinin Özgürlük Garantisi*" (2000) kanunlarıyla düzenlenmiştir (Taşkent Ansiklopedisi 2009: 288-289).

Taşkent'in Orta Asya'da jeopolitik açıdan en önemli ulaşım sistemi, demir, hava ve karayollarının kavşağında yerleşmesi, dünyanın birçok ülkesiyle ekonomik ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesine yardımcı olmaktadır. Başkent'te iki demiryolu istasyonu, iki hava limanı, beş otobüs terminali mevcuttur. Orta Asya'da en büyük hava limanı sayılan Taşkent Uluslararası Havalimanı'ndan her gün dünyanın İstanbul, Frankfurt, New York, Deli, Londra, Moskova, Tel Aviv, Cidde, Amsterdam, Şarja, Kuala Lumpur, Tahran, Atina gibi büyük kentlerine uçuşlar gerçekleşmektedir.

41 Ancak örneğin Taşkent'in özellikle çeper bölgelerinde küçük çaplı ticaretle uğraşan kesimler varlığını sürdürmüş ve kısmen özel mülkiyet söz konusu olmuştur bu alanlarda.

Bağımsızlığın ilk yıllarında Özbekistan Hava Yolları Milli Hava Şirketi tesis edilerek (1992) Taşkent Uluslararası Havalimanı bu sisteme dâhil edilmiş ve tüm altyapısının modernizasyonu yapılmıştır. 2001'de yolcu gelen-giden terminaleri tamamıyla yeniden kurulmuştur. Günümüzde havalimanı terminali saatte 1000 yolcuya ve yılda 2 milyon yolcuya hizmet edebilecek kapasitedir. Taşkent Havalimanı'ndan ülkenin tüm il merkezleri ve büyük kentlerine uçuşlar gerçekleştirilmektedir⁴².

Bağımsızlık yıllarında Taşkent'in ulaşım ve iletişim sisteminde önemli reformlar yapılmıştır. Taşkent Metrosu'nun üçüncü yönü olan Yunusabad Yönü kurulmuş ve hizmete sunulmuştur. Yunusabad Yönü'nün uzunluğu 14 kilometre olup 6 durağı vardır. Bugün Taşkent Metro'sunun üç yönünün toplam uzunluğu 36,7 kilometredir, 29 durağı var ve günlük ortalama 300,000 civarında yolcu taşımaktadır. Metronun göze çarpan özellikleri, kaliteli havalandırma sistemi, temizliği, günde 18 saat durmadan çalışması, her durağın mimari açıdan farklı Özbek milli motifleri andıran resim, mozaik ve heykellerle süslenmiş olmasıdır. Taşkent karayolları yolcu taşıma sistemi otobüs, tramvay ve taksilerden oluşmaktadır. Bağımsızlık yıllarında trafik sorunlarını çözmek için 32 kilometre uzunlukta Küçük Çevre Yolu, sekiz büyük kavşak köprüsü, Büyük Çevre Yolu'nda da yeni üst ve alt geçitler yapılmıştır. Başkent'te yeni yapılan karayollarının toplam uzunluğu 420 kilometreyi aşmıştır. Bu tüm yeniden kurma çalışmaları kent yollarındaki hareket hızını yükseltmeye imkân vermiş ve Taşkent'te araçların havayı egzoz gazlarıyla kirletmesi 1990 yılında %25 azalmıştır. Bugün Taşkent karayollarında her gün 250,000 civarında yolcu taşınmaktadır⁴³.

Ayrıca, Dünya Sağlık Örgütü'nün araştırmalarına göre Taşkent karayollarında trafikte ölüm oranlarının yıllık her 100,000 kişiye 11,3 olduğu ortaya çıkmış ve bu rakam, Taşkent'in Orta Asya'da en güvenli yollara sahip olduğunu göstermektedir. Adı geçen rapora göre bölgenin diğer ülkelerindeki yıllık trafikte ölüm oranları şöyledir: Pakistan – 17,4; Tacikistan – 18,1; Kırgızistan – 19,2; Afganistan – 19,8; Kazakistan – 21,9⁴⁴.

2013 yılının 9 Ekimi'nde Devlet Başkanı tarafından imzalanan "Taşkent'te Yolcu Taşıma Ulaşımı Sisteminin Geliştirilmesi" hakkındaki kararnameye göre ulaşım sisteminin daha da geliştirilmesi planlanmıştır. Kararnamede (1) günün yoğun saatlerinde farklı araçların kullanımı, (2) araç güzergâhlarını en uygun şekilde sokma ve tümünün Taşkent Büyük Çevre Yolu'na ulaşması. (3) araçların hareket saatlerine uyması, (4) araçların uzaktan "canlı" kontrol edilebilmesi için GPS cihazlarıyla temin edilmesi ve (5) sürücü personelinin maaşlarına zam yapılması öngörülmektedir. Daha önce Taşkent Belediyesi tarafından 400 adet Mercedes-Benz Conceto Low

42 (<http://toshkent.uz/uz/article/1869/11.05.2014>)

43 (<http://toshkent.uz/uz/article/1869/11.05.2014>).

44 (http://centralasiaonline.com/en_GB/articles/caii/features/main/2013/11/08/feature-01 (11.05.2014)).

Floor markalı otobüs satın alınmış ve başkent'teki ulaşım durumunun optimizasyonu sağlanmıştır⁴⁵. Taşkent ile İl merkezleri arasında ulaşımı kolaylaştırmak amacıyla demiryollarına ağırlık verilmiş ve son yıllarda Semerkant, Buhara ve Karşı kentleri güzergâhlarında elektrikli hızlı tren taşımacılığı başlamıştır. Bu trenlerin hızı 250 km/saate kadar çıkabildiği için şehirlerarası yolculuk yapanlar tarafından daha çok tercih edilmeye başlanmıştır. Trenlerin güvenli hareket etmesi için Taşkent'ten Semerkant'a kadar tüm demiryolu boyunca raylar tel örgülerle kapatılmış ve yolun tamamı yeniden kurulmuştur. Doğal olarak bunun için çok büyük masraflar yapılmıştır.

Serbest piyasa ekonomisine geçişin ilk yıllarında Taşkent'in sosyo-ekonomik hayatında üretimin azaldığı görüldüğü de, 1995'ten bu yana –daha önce de belirtildiği gibi – durum düzenli bir yola girerek sanayi alanında büyüme göze çarpmaktadır. Bugün ülkede üretilen tüm ürünlerin %14'ü Taşkent'te üretilmektedir. Başkent'in sanayisinde 16'dan fazla sektörde 145 büyük endüstri işyeri mevcuttur. Sanayi üretiminde akaryakıt, makine mühendisliği, maden işleme, inşaat malzemeleri, gıda ve hafif endüstri önemli rol oynamaktadır. Ayrıca kent endüstrisinde pamukçuluk için makine mühendisliği ürünleri, mobilya, tezgâhlar, ekskavatörler, traktörler, uçaklar vs üretilmektedir. Bu sektörlerin çağdaş teknolojilerle yeniden tezgâhlandırılması ve modernizasyonu dolayısıyla yüksek kaliteli ürünlerin üretimi başlamıştır. 2008 yılında Taşkent'teki genel sanayi ürününün %92,3'ü özel sektörde faaliyet gösteren işletmeler tarafından üretilmiştir. Başkentteki genel yabancı yatırımın %25 devlet işyerlerine, %75'i ise özel sektördeki işletmelere yapıldığı görülmektedir. Böylece, özel sektörün bölgesel gayrisafi hâsıladaki payı artmaktadır. Bugün Taşkent'te 100'den fazla yabancı sermayeli ve ortak şirketler faaliyet sürdürmektedir. Taşkent'te üretilen sanayi mamullerinin ihracatı da artış göstermektedir. Örneğin, burada üretilen bakır kablolar Almanya, Hong Kong, Macaristan'a, traktörler Çin, Kore, Afganistan, Sırbistan'a, pamuk toplama makineleri Afrika ülkelerine, plastik eşyalar İtalya, Hollanda, Bulgaristan, Lübnan, Litvanya'ya, pamuk lifi Belçika, İsviçre, Fransa, Almanya, ABD vs ülkelere ihraç edilmektedir (Taşkent Ansiklopedisi 2009: 22-23).

Sadece reformları uygulamanın ötesinde, ülke yönetimi, siyasete, hukuka, bilime, spora ve kültüre dair güncel sorunlar ile ilgili konferans ve sempozyumların ve önemli uluslararası zirve ve toplantıların Taşkent'te organize edilmesi için de özel çaba göstermektedir. Bu açıdan Taşkent, Özbekistan'ın son yılların kültürel faaliyet anlamında en yoğun kenti olarak öne çıkmaktadır. Doğal olarak kentin turistik altyapısı, lojistiği, otel, yol, park ve eğlence merkezleri geliştirilmektedir. Taşkent'in Orta Asya'nın jeopolitik açıdan en önemli otoyollar, demiryolları ve havayolları kavşağında bulunması birçok ülkeyle ekonomik ve kültürel işbirliği yapmak için

45 (http://news.uzreport.uz/news_3_r_112441.html) (11.05.2014)).

uygun ortam yaratılmasına yardımcı olmaktadır. Dolayısıyla Taşkent bu yüzden ülke yönetimi tarafından sıklıkla “Şark Dervazesı” (Doğu Kapısı) olarak nitelendirilmektedir.

Kısaca bağımsızlık sonrası Taşkent’in hem ekonomik hem de siyasal merkez olma işlevi daha da derinleşmiştir. Ancak Taşkent’e Aşkabat veya Astana kadar yatırım yapıldığını söylemek zordur. Fakat bu Özbekistan’ın ekonomik durumu ve tabii kaynakları ile alakalıdır. Tabii kaynaklar açısından zengin olan ve nüfusu Özbekistan kadar fazla olmayan diğer ülkeler başkentlerine daha fazla yatırım yapma imkânı bulmuşlardır. Bu anlamda Taşkent, ülkedeki birincil kent olma önemini korurken, Orta Asya genelinde eski önemini kaybetmektedir.

Tablo 9.5. Özbekistan Vilayetlerinde İşsizlik Oranları

	1998	1999	2000
Andijan	2.2	2.7	2.4
Bukhara	1.1	1.4	1.5
Cizzah	0.7	1.2	0.8
Kashkaderya	1.5	1.5	1.9
Nevoii	9.3	8.9	3.4
Namangan	2.2	3.1	2.9
Semerkand	2.9	4.2	4.1
Surhanderya	0.6	0.7	0.9
Sirderya	0.9	0.9	1
Tashkent	0.8	1.1	0.7
Fergana	1.2	1.2	2.1
Khorezm	1.6	2.3	2.5
Tashkent C.	1.5	2.7	2.7
Uzbekistan	33.1	39.1	35.4

Kaynak: Özbekistan Millî İstatistik Kurumu

Nitekim son yıllarda Taşkent’te yaşanan hızlı kentsel dönüşüm sonucunda gelişen kamu tesisleri bu kent ile ülkenin diğer vilayet merkezleri olan, örneğin, Semerkant, Nemangan, Andican, Buhara, Fergana gibi büyükşehirleri arasındaki farkı gittikçe arttırmış ve başkenti daha çekici hale getirmiştir. Böylelikle Özbekistan’da bağımsızlık sonrası karşı karşıya kalınan en önemli sorunlardan birisi bölgesel eşitsizliktir (Dadabayev 2004). Tablo 9.5, bölgesel eşitsizlik ile ilgili 1998, 1999 ve 2000 yıllarında vilayetlerdeki işsizlik oranlarını göstermesi açısından çarpıcıdır. Buna göre Karaklapakistan’da işsizlik oranı, 2000 yılı itibarı ile %8.5 iken Cizzah’ta bu

oran sadece 0.8'dir. Bu bölgesel eşitsizliğin artması durumunu bağımsızlık sonrası Taşkent'in hızlı nüfus artışında da görmek mümkündür. Bağımsızlık sonrası Taşkent'in yaşadığı en büyük sorunlardan birisi de zaten göç meselesi olmuştur.

1991 yılında Özbekistan bağımsız olduğu sırada resmî rakamlara göre 1.5 milyon nüfusa sahip olan Taşkent'in 2011 yılında nüfusu 2.2 milyona ulaşmıştır. Ancak bağımsızlıktan sonra Özbekistan'da nüfus sayımı yapılmayıp, istatistik bürosu tarafından tahmini sonuçlar ilan edildiği için bu rakamın sağlıklı olduğunu iddia etmek güçtür. Gerçekte Taşkent'in günümüzdeki nüfusunun 4 milyondan az olmaması gerekmektedir. Taşkent nüfusunun resmî istatistiklerde az gözükmesinin bir sebebi de Taşkent'te yaşayan ve son dönemde gelmiş olanların büyük kısmına, Taşkent'e yönelik iç göçü engellemek veya azaltmak maksadıyla, resmî olarak ikamet verilmemesidir⁴⁶.

Bağımsızlık sonrası Taşkent'in nüfusundaki artışın en büyük sebebi, tıpkı diğer Orta Asya başkentlerinde olduğu gibi iç göçtür. Özbekistan'ın diğer Sovyet ardılı cumhuriyetlerin de yaşadığı gibi ekonomik krizle karşı karşıya olması sebebi ile ülkenin diğer bölgelerinden iş imkânlarının daha çok olduğu başkent Taşkent'e sürekli olarak devam eden bir göç hareketi yaşanmaktadır. Özbekistan'daki Rus nüfus⁴⁷, başta ekonomik sebepler olmak üzere yeni bağımsızlığını kazanan ülkelerdeki Rus dilinin, kültürünün ve siyasi egemenliğinin etkinliğinin azalması vb. sebeplerle Rusya'ya göç etmişlerdir. 1989 ile 2003 yılları arasında Özbekistan'dan Rusya'ya göç eden kişi sayısı 779,2 bini bulmuştur. Rusya'ya giden nüfusun kaynağı açısından Özbekistan Kazakistan'dan sonra Türkistan'daki ikinci en fazla göçmen gönderen ülke konumundadır⁴⁸. Her ne kadar başta Rus kökenli Özbekistan vatandaşları olmak üzere özellikle Slav kökenli topluluklar arasında Özbekistan'ı terk etme süreci yaşanmış olsa da bu göç, Taşkent'te hiçbir zaman Özbekistan'ın diğer bölgelerindeki kadar keskin ve yoğun gerçekleşmemiştir⁴⁹. Hatta iş imkânlarının daha fazla olmasından, başkent olmanın imkânlarından ve küçük şehirlere göre nispeten daha kozmopolit bir kültüre sahip olmasından dolayı bu göçlerin bir kısmı Taşkent'e doğru da gerçekleşmiştir. Bunun neticesinde Özbekistan'ın bir çok yerleşim yerinde Rus nüfus oldukça azalmış veya sıfırlanmış olmasına rağmen göç etme imkânı olmayan veya değişik sebeplerden dolayı Rusya'ya gitmeyenlerin de Taşkent'e yerleştikleri gözlemlenmiştir. Dahası, bağımsızlığın ilk yıllarında Rusya'ya göç eden Rus nüfusun büyük kısmının adaptasyon sorunu yaşayarak tekrar Özbekistan'a döndüğü ve

46 <http://www.eurasianet.org/node/64176> 11.05.2014 11.05.2014

47 Sovyetler Birliği döneminde özellikle Kazakistan ve Kırgızistan'a göre Rus ve Avrupalı nüfusun az olduğu Özbekistan'da Taşkent şehri bu nüfusun yoğunlaştığı kent olarak öne çıkmaktaydı.

48 (http://www.un.org/esa/population/meetings/ittmigdev2005/P11_Rybakovsky%26Ryazantsev.pdf 11.05.2014).

49 Yine de Taşkent'te örneğin Yahudilerin yoğun yaşadığı kent merkezindeki bazı mahallelerin bağımsızlıktan kısa süre sonra tamamen terk edildiği gözlemlenmiştir.

dönemlerin büyük çoğunluğunun Taşkent'e yerleştiği de tespit edilmiştir. Bu yüzden Taşkent'teki Rus nüfus azaldığı oranda artmasa da diğer şehirlerden gerçekleşen iç göç sebebiyle belirli oranda kaybettiği nüfusu ikame etmiştir. Neticede bu da Taşkent'teki Rus nüfusun oran olarak oldukça fazla azalsa da diğer bölgelerdeki kadar keskin bir düşüşe uğramamasına yol açmıştır.

Tablo 9.6. Özbekistan ve Taşkent Şehrinde Nüfusun Etnik Dağılımı (2005)

	Özbekistan		Taşkent (Kent)	
	2005 (n)	%	2005 (n)	%
Toplam	26.021.351	100	2.135.645	100
Özbekler	20.820.345	80	1.304.916	61
Karakalpaklar	567.074	2	5.637	0.2
Ruslar	1.103.366	4.2	511.053	24
Tacikler	1.271.391	4,8	24.533	1.2
Diğer Türk Topluluklar	1.619.529	6.3	165.291	7.7
Koreliler	157.341	0.8	48.988	2.3
Diğer	482.405	1.9	78.227	3.6

Kaynak: Özbekistan Millî İstatistik Kurumu

Nitekim genel olarak Özbekistan ve Taşkent'in nüfusunun etnik dağılımı Sovyet döneminden bağımsızlık dönemine geçişte incelendiğinde bu fark net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Özbek nüfus Özbekistan genelinde 1980'lerde %68 iken bu oran günümüzde %80'den fazladır⁵⁰. Bu dönem aralığında Rus etnik nüfus ise %10'lardan %4'e düşmüştür. Diğer taraftan Taşkent'in kentsel alanında ise günümüzde Özbek ve Rus nüfusun oranı %60 ve %25 civarındır. 2005 yılında Özbekistan İstatistik Komitesi'nin ilan ettiği rakamlar bu konuda oldukça net fikirler vermektedir (Tablo 9.6.).

Bağımsızlık sonrası bu ekonomik reform süreçleri ve demografik değişim kadar Taşkent'in sosyo-ekonomik hayatını etkileyen bir başka dinamik ise yoksulluk ve işsizlik problemi olmuştur. Özbekistan Devleti, bağımsızlık sonrası öncelikli hedef olarak diğer Orta Asya ülkelerinden farklı olarak sosyal politikalar aracılığıyla dönüşüm sürecinde ortaya çıkan sosyo-ekonomik sıkıntılara çözüm getirmeyi önemsemiş ve bu doğrultuda ortaya çıkacak sosyal uyum problemlerini bertaraf etmeye çalışmıştır.

⁵⁰ <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/uz.html> 11.05.2014

Özbekistan, bağımsızlık sonrasında yoksulluğun artmasıyla beraber sosyal koruma mekânizmalarını hükümet programlarına almaya başlamıştır. Luong'a göre (2003: 356), Özbekistan devleti bağımsızlığın ilk yıllarında yoksulluk ile mücadelede başarılı adımlar atmıştır. Özellikle sosyal destek fonlarını kurmada başarılı olan Özbekistan, ekonomik kriz içerisinde hem halkın gelir seviyesini düşürmemeye hem yeni üretim alanları yaratmaya hem de istihdamı arttırmaya çalışmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Birlik cumhuriyetlerinin tamamında yoksulluk oranı artmıştır. Özbekistan da bundan payını alan ülkelerden biridir. Ancak aşağıdaki tablonun da gösterdiği gibi Birliğin son yıllarında zaten toplam nüfus içerisinde yoksul kesimin oranı %24 idi (Tablo 9.7). Bu hâliyle diğer Birlik cumhuriyetlerine göre yoksulluk oranının oldukça yüksek olduğu Özbekistan, bağımsızlık sonrası diğer ülkelere göre yoksulluk oranında büyük bir sıçrayış yaşamamıştır. Örneğin, Kazakistan'da 1988'deki yoksul nüfus oranı %5'ten 1994'te %50'ye fırlarken, Özbekistan'ın yoksul nüfusu aynı yıllarda %24'ten sadece %29'a çıkmıştır.

Tablo 9.7. Geçiş Döneminde Yoksulluk ve Gelir Durumu

Ülkeler	Yoksulluk sınırı altında kalan nüfus (%)	
	1987-1988	1993-1994
Lithuania	1	46
Latvia	1	23
Estonia	1	40
Ukraine	2	41
Belarus	1	23
Moldova	4	65
Russia	2	38
Kazakistan	5	50
Uzbekistan	24	29
Kyrgyzstan	12	76
Turkmenistan	12	48

Kaynak: Dünya Bankası (1996)

Herşeyden önce, yaşanan ekonomik krizle birlikte özellikle devletin kamu hizmeti sunumundan çekilmesi, Özbekistan da dâhil tüm ülkelerde yoksulluğu artıran ve derinleştiren en önemli olgu olmuştur (Baykal 2007). Sovyet dönemi boyunca devletin neredeyse tüm kamusal hizmetleri özellikle kentsel hizmetleri bedava sunması, bağımsızlık sonrası Özbekistan'da yurttaşların yaşadığı en büyük sıkıntılardan birisi

olmuştur. Hükümet liderleri, eski sistemde sunulan kentsel hizmetlere karşı herhangi bir ücret alınmamasına alışılmasına karşı mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Şu anda Özbekistan'da gündemde olan en önemli gerginlik, bu anlamda sosyal koruma ile sunulan kentsel hizmetlerin düzenlenmesiyle ilgilidir. Örneğin en pahalı kentsel hizmetlerden bir tanesi olan sıcak su hizmeti sadece yoksullar açısından değil, tüm vatandaşlar açısından en önemli sorundur.

Diğer taraftan kentsel hizmetlerle ilgili olarak yoksul kesimlerin yaşadığı bir başka sıkıntı, yaşam alanlarındaki alt yapı hizmetlerinde yaşanan dönüşümdür. Sovyet zamanı, “Komunal Hizmet Bakanlığı” tarafından yürütülen bu hizmetler bağımsızlıktan sonra *Hakimiyetlere* aktarılmıştır. Bugün söz konusu bakanlık, Bakanlar Kuruluna bağlı bir kurum olarak oldukça az istihdamla birlikte sadece doğalgaz ve su hatlarıyla ilgili yetkilere sahiptir. Geri kalan birçok altyapı hizmeti doğrudan vilayet *hakimiyetlerine* bağlı idari bir birim tarafından yürütülmektedir. Bu idari birimin başkanı, vilayet *hakimi* tarafından atanmaktadır (Epstein 2004: 97).

Bu gibi kentsel hizmetlerle ilgili verilecek birçok örnek, diğer post-Sovyet ülkelere göre Özbekistan'ın kentsel hizmetleri özelleştirmek yerine yerel yönetim birimlerine aktardığını göstermektedir. Böylece “kamu hizmetlerinden bir anda devletin çekilmesi” sonucu yoksul kesimlerin hatta tüm yurttaşların yaşayacağı sıkıntılar önlenmeye çalışılmaktadır. Nitekim yukarıdaki düzenlemeler 2000'lerde gerçekleştirildikten sonra, 2000'li yılların sonunda bu tür kentsel altyapı hizmetlerinde, *hakimiyetlerden* özel sektöre kayış yaşanmış ve yaşam alanlarında “şirket” denen küçük ölçekli yerel firmaların artık alt yapı hizmetlerini yürüttüğü gözlemlenmiştir. Devletin ve *hakimiyetlerin* türlü teşviklerle kurdurmaya çalıştığı “şirket”lar çoğu zaman iflas ederek kapanmaktadır. Bu durumda *Hakimiyetler* yeniden kentsel hizmetleri yürütme yetkisini üstlenmek zorunda kalmışlardır.

Bir diğer önemli sosyal koruma programı, düşük gelirli ailelere mahalle yönetimleri aracılığı ile sosyal yardım ya da “maddi yardım” verilmesidir. Bugün üç tür sosyal koruma mahalleler aracılığıyla kentsel yönetimlerin bütçelerinden karşılanmaktadır (Marnie 1998): (a) iki yaş altında çocuğu olan işsiz annelere yapılan yardım; (b) düşük gelirli ailelere ve geçici ücretle çalışan ailelere yapılan yardım; (c) 16 yaşından küçük çocuğa sahip düşük gelirli ailelere yardım. Sosyal yardım sisteminde dağıtılan bu fonlar, Maliye Bakanlığı tarafından *hakimiyetlere* ve oradan da mahallelere gönderilir. Bu aktarım yapıldıktan sonra hiçbir mahalle yetersiz olması dolayısıyla daha fazla fon talep edemez (Pashkun 2003: 31). Yardım fonlarının mahalledeki yoksul ailelere dağıtılması sürecinde ise yardım almak isteyen aileler mahalle yönetimine başvurur ve daha sonra mahalle yönetimi evleri gezerek, ailelerin gelir durumlarını karşılaştırarak fonların hangi ailelere dağıtılacağına karar verir. Bu fonların dağıtımı sırasında objektif kriterlerin oluşturulması, gerek kent içi

gerekse bölgeler arası eşitsizliğin giderilmesinde ve türlü çeşit ayrımcı politikaların uygulanmasında önleyici etkenler olarak görülmelidir (Sievers 2002).

Bunun dışında da mahalle komiteleri, bir çok yerel kamusal hizmeti halka ulaştır maktadır. Topluluk arasındaki etnik, finansal sorunların çözümüne yardımcı olmaktadır, küçük ve orta ölçekli girişimcileri desteklemektedir, ekonomik gelişim için altyapıyı desteklemektedir. Ayrıca mahallelerin eskiden beri geleneksel olarak sundukları hizmetler de vardır; mahallelerdeki çocuklara bakım verilmesi, yaşlı yurttaşlara yardım edilmesi, ayrılmak isteyen karı-kocayı barıştırma çabaları vs. Kısaca mahalleler, bağımsızlıktan sonra sosyal kontrolü ve sosyal birlikteliği gerçekleştirmenin bir aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır (Marnie 1998: 38; Hudaykulov 2003).

Taşkent, bağımsızlık sonrası sosyal politika alanında belki de ülkede en büyük sıkıntıyı yaşayan kentlerin başında gelmiştir. Bunda iki etkenin varlığının önemli olduğu söylenebilir. Birincisi, bağımsızlık sonrası Taşkent'e gerçekleştirilen yoğun göç, kentte kentsel hizmetlerin sunumu, konut problemi, alt yapı hizmetleri gibi birçok sorunu daha da arttırmıştır. İkincisi ise Sovyet dönemi Özbekistan'ın mekânsal yapısı ile ilgilidir. Taşkent'in Özbekistan'daki diğer kentlere göre, Sovyet rejimi açısından kritik öneminden dolayı, devletin sürekli bu kente yatırım yapması, bağımsızlık sonrası devletin birçok kamu hizmetinden çeklimesinin negatif sonuçlarını en çok Taşkent için doğurmuştur. Nitekim Sovyet eşitsiz gelişmesinin bir sonucu olarak, Taşkent dışındaki birçok vilayetin devlet yatırımlarından mahrum kalması, söz konusu bölgelerdeki eski sosyal ilişki ağları ile bireylerin toplumsal yaşamlarını yeniden üretmesini sağlarken, bu durum kendiliğinden bu tür sosyal ilişkileri de yeniden üretmiştir. Bunun sonucu, bağımsızlık sonrası devletin kamu hizmetlerinden çeklerek bıraktığı boşluğu dolduran eski sosyal ilişki ağları halihazırda birçok bölgede zaten varlığını sürdürürken Taşkent, modernleşen toplumsal yapısı ile bu tür geleneksel sosyal ilişkilerin en az görüldüğü bölge idi.

Mahalleler ayrıca küçük girişimciliği de destekleyerek bu sosyal çöküntüyü önlemede önemli işlevler üstlenmiştir. Devlet başkanının ve üst düzey bürokratların konuşmalarında mahalle yönetimlerini ülkede girişimcilik kültürünün yaygınlaştırılmasında önemli bir katalizör olarak belirttikleri görülmektedir (Matkarimov 2005; Hudaykulov 2003). Yine yapılan birçok alan çalışmasında, Taşkent'te farklı mahalle aksakallarının, temel görevleri arasında mahalle halkına

Şekil 9.1. Taşkent Haritası⁵¹

“artık farklı bir dönemde yaşadıkları ve bu dönem herşeyi devletten beklemenin hata olduğu ve mikro kredilerle kendi işyerlerini kurmaları gerektiği” bilincini kazandırmayı saydıkları tespit edilmiştir (Kavuncu 2012). Ancak sonuç olarak Özbekistan Devleti, yerel birimleri aracılığıyla sosyal devlet uygulamasını gerçekleştirmek için bu denli çaba sarfetse de UNDP'ye göre Özbekistan'da hâlâ hem kent-kır nüfusu oldukça orantısız (%37-63) hem de kırsal yaşam standartları oldukça düşüktür⁵²

9.2.2 Taşkent'in Sosyo-Mekânsal Dönüşümü

Taşkent şehri bugün, idari yapısına paralel olarak 11 ilçeden (tümenden) ve 500'den fazla mahalleden oluşmaktadır (Şekil 9.1). İlçelerin her biri idari sınır olarak merkezden çepere doğru yayılmaktadır. Şehrin merkezi büyük oranda bugün ticari bir merkez olarak mağazalara, büyük otellere, iş merkezlerine, restoranlara ev sahipliği yaparken Sovyet kenlerinin bir özelliği olarak kamusal binaların ihtişamı, kültür merkezleri, parklar ve yeşil alanlar da kent merkezinde korunmaya devam etmektedir.

51 <https://www.google.com/maps/place/Tashkent/@41.2707711,69.2546797,11z/data=!3m1!4b1!4m2!3m1!1s0x38ae8b0cc379e9c3:0xa5a9323b4aa5cb98>

52 <http://www.undp.uz/uz/about/uzbekistan.php>

Taşkent Sovyetler Birliği'nin 4. Büyük kenti olarak, Sovyet rejimi tarafından bir hayli yatırım yapılmış bir şehirdir. Gerek Çarlık rejiminin Türkistan merkezi gerekse Orta Asya'nın Sovyet dönemi boyunca en büyük kenti olmasından dolayı Taşkent'te mekânsal olarak Çarlık rejiminin ve Sovyet döneminin izleri oldukça derindir. Bu izler, bağımsızlık sonrası da silinmemiş bir nevi bağımsızlığın yeni ideolojik ve ekonomik çerçevesinin oluşturduğu mekânsal görünüm ile birarada yaşamaya devam etmektedir. Orta Asya başkentlerinin birçoğu, tarihsel deneyimleri nedeniyle, çoğu zaman bir önceki dönemin izleri silinerek yeni iktidarın hegemonyasının mekânlara yoğun şekilde yansıtılmaya çalıştığı kentler iken, Taşkent bu anlamda en önemli istisnadır ve tarihsel olarak bir süreklilik izlemiştir. Örneğin Çarlık rejimi kenti işgal ettiğinde, Taşkent, Semerkant kadar büyük olmasa da gelişmiş bir kentti. 1864 işgal senesinde Semarkand'ın nüfusu 500.000'e ulaşmışken (Sievers 2002: 104), Taşkent sadece 100.000 nüfusa ev sahipliği yapıyordu (K'asimova, 1983: 16). Ancak yine de Taşkent bir merkezi ve yerleşim alanları ile feodal ilişkilerin hüküm sürdüğü bir kent idi (Mukminov 1984: 22). Çarlık rejimi ile beraber Taşkent giderek büyürken, hem nüfusu artmış hem ekonomik üretim şekilleri çeşitlenmiş hem de tüm bunlara bağlı olarak mekânsal olarak genişlemişti. Bu genişleme sırasında klasik bir sömürge kent (Chaichian 2009: 137)görünümüne sahip olmuş ve "iki millet iki şehir" şeklinde özetlenebilecek bir şekilde, kent tamamen birbirinden kopuk şekilde, bir tarafta yerli orta Asya halklarının yaşadığı ve çoğunlukla klasik bir feodal kent ekonomisine sahip olan yani zanaat kesimi ve ticaretle uğraşan kesimin ağırlıklı olduğu, geleneksel mahalle yapılarının söz konusu olduğu, Anhor Nehri'nin batı kesimindeki "eski şehir" (Arifhanova 2002; İsmailova 2004) ile diğer tarafta nehrin doğu kesiminde sıfırdan kurulan ve çoğunlukla yeni gelen asker, bürokrat ve sanayi kesimi ağırlıklı Avrupa nüfusunun yaşadığı planlı ve modern bir "yeni kent" (Wheeler 1964: 74; Sahadeo 2007: 36)ortaya çıkmıştı. Sovyet dönemine yaklaşıldığında Taşkent bu ikili yapısı ile artık 200.000'den fazla nüfusunun çoğunluğunun yeni şehirde yaşadığı, ekonomik olarak eski şehrin giderek zayıfladığı bir kent idi. Devrimle beraber ilk sosyalist planlama kararları şehrin bütünselliğini kazanması yönünde eski ve yeni şehri birleştirip tek merkez oluşturma (Aminov 1983: 16; Gilison 1975; Parkins 1953: 14) şeklinde olsa da, Komünist Parti gerek teknolojik yetersizlikler gerekse ideolojik gerekçelerle bu ikili kent yapısını korumaya devam etmiş ve sonuçta Taşkent Sovyet rejiminin eşitsiz gelişmesinin bir sonucu olarak eski-yeni kent ayrımını bağımsızlığa kadar devam ettirmekle kalmadığı gibi Çarlık rejiminin izlerini de bugüne kadar taşımıştır. Görüldüğü gibi tarihsel olarak Taşkent diğer orta Asya başkentlerinden farklı olarak hem mekânsal görünüm olarak iktidarların etkisini tarihsel katmanlaşma şeklinde korumuş hem de ikili kent yapısı ile bugüne kadar gelmiştir.

Sovyet elitleri, Sovyet insanını yaratmaya çalışırken bunu sosyal, ekonomik, kültürel alanlarda gerçekleştirilmeye çalışırken aynı zamanda Sovyet kimliği, Sovyet kültürü, Sovyet bilinci ve Sovyet yurttaşlığının mekânla olan bağını da kurmaya

çalışmışlardır. Şehirdeki parklar, heykeller, önemli binalar vb. hepsi Sovyet ruhuna uygun olarak yeniden dizayn edilmiştir. Fakat Duşanbe, Bişkek ve Almatı gibi eskişehir kültürünün ve mirasının güçlü olmadığı yerlerde bunu yapmak kolay iken, Taşkent gibi bir şehirde bunu yapmanın önünde birçok fiziki zorluk bulunmakta idi. Taşkent'te Semerkant ve Buhara'daki kadar tarihi eser bulunmasa da eski dönemin izlerini taşıyan birçok tarihi abideler bulunmaktaydı. Şehrin eski şehir denilen kesiminde ise yerel şehir bilinci ve kimliği kuvvetli idi. Sovyet idaresinin faaliyetleri için olumlu ortam yaratan durum ise buranın Çarlık Rusyası zamanında da merkez olması, bu sayede Rus tarzında bir şehrin kurulmuş olması ve hatırı sayılır bir Rus nüfusun burada toplanmış olması idi.

Sovyetler Birliği döneminde kamusal alanda birçok devlet binası Çarlık'tan kalma hâliyle varlığını sürdürdü. Diğer taraftan kamusal alanlarda büyük meydanlar, geniş caddeler, bulvarlar ve parkların temelleri Sovyetler Birliği'nin ilk yıllarında atıldı (Azadayev 1959). Sovyet rejimin en büyük özelliği başkentlerde hegemonyasını gösterecek ihtişamlı binalar, heykeller idi. Taşkent bu anlamda tam bir Sovyet kenti olarak gelişti. Sovyet dönemi kamusal alanlar isimleri, nitelikleri, inşa edilen heykelleri değişmekle beraber günümüzde de hâlâ şehrin merkezi durumundadırlar. Örneğin Müstakillik Meydanı, bugün Özbekistan'ın ve Taşkent'in merkezi meydanıdır. Burada devlet bayramları ve askerî geçit törenleri düzenlenir. Kentin bu kısmının tarihçesine bakılırsa bu meydanın daha önce 1865'te Taşkent'in işgalinden sonra Çarlık Rusya memurları tarafından Askerî Katedral Meydanı olarak, 1930'lu yıllarda Kızıl Meydan ve daha sonra 1950'lerde Lenin Meydanı olarak adlandırıldığı görülür. Meydan, kentin en merkezi yerinde, Eski ve Yeni Şehir olarak bilinen iki tarihi bölgesinin ortasında yer aldığı ve hükümet binalarıyla çevrili olduğu için önem taşır. Bağımsızlık yıllarında da meydanın bu özellikleri benimsenmiş ve 1991 yılının 5 Eylülünde Lenin Meydanı'nın adı özel kararnameyle Müstakillik Meydanı adını almıştır. 1992 yılında buradaki Lenin heykeli kaldırılmış ve bütün meydan tümüyle yeniden düzenlenmiştir. Özellikle şu belirtilmelidir ki, yeni düzenlemede meydanın eski dönemdeki yapısını hatırlatan hiçbir özelliği bırakılmamıştır. Nitekim meydanın merkezine ülkenin bağımsızlığını simgeleyen Yer küresi ve üzerinde Özbekistan'ın kabartma haritası yerleştirilmiştir. Müstakillik Anıtı'nda elinde bebeğini tutan "Bahtiyar Anne" heykeli, hemen bu yer kürenin altına yapılmıştır. İyilik Kemerini 150 metre uzunlukta ve 16 mermer sütunun üzerine yerleştirilmiştir. Kemerin kompozisyonunda yine yer küresi ve etrafında uçmaya başlayan birkaç turna figürü işlenmiştir.

Rekonstrüksiyon çalışmaları sonucunda Taşkent'in merkezi Müstakillik Anıtı, İyilik Kemerini (*Ezgülik Arkesi*), Hatıra Geçidi (*Hatıra Hyabani*), Senato binası, Milli Görsel Sanatlar Galerisi gibi yeni yapıların inşası ile bambaşka bir görünüme sahip olmuştur. Bununla birlikte kent merkezine damgasını vuran Sovyet geçmişini anımsatan yapılar hâlâ görünürdür. Örneğin Özbekistan Oteli bu anlamda Taşkent'in

merkezi'nde Emir Timur Heykeli'nin hemen karşısında devasal yapısı ile kentin görünümünü domine etmeye devam etmektedir.

Diğer taraftan Taşkent'in kuzey yönünde Amir Timur Caddesi çevresinin ve daha güney tarafında Babür metro durağı tarafının giderek geliştiği gözlemlenmekte ve bu bölgelerde büyük oteller ile iş merkezlerinin giderek yayılmaya başladığı görülmektedir.

Bağımsızlık yıllarında, Sovyet Döneminde Zafer Bayramı olarak kutlanan 9 Mayıs günü "Hatıra ve Değer Verme Günü" günü olarak ilan edilerek SSCB döneminden kalan bu önemli gün ortak Sovyet mirası bağlamından farklı değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu günün açılış töreni Bağımsızlık Meydanı'nın kuzeydoğu kısmında "Hatıra Geçidi" olarak adlandırılan yeni bir anıtsal yapıda yapılmaktadır. Çarlık Dönemi'nde burada Türkistan General Gubernatorluğu memurlarının konutları bulunmaktaydı, Sovyet Dönemi'nde ise İkinci Dünya Savaşı'nda şehit düşen ve kayıp askerlere atfedilmiş "Meçhul Asker" anıtı vardı. Günümüzde Hatıra Geçidi Müstakillik Meydanı'nın kompozisyonuna ait bir yapıdır ve merkezinde "Matem Tutan Anne" anıtı yer almaktadır. Anıtın çevresinde "Sen daima kalbimdesin, ciğerim" yazısı yazılmıştır. Kompozisyonun ortasındaki "Sönmez ateş" in etrafında "Yurdumuzun özgürlüğü, bahtı ve saadeti için hayatını kurban eden vatandaşlarımızın hatırası ebedidir" yazısı yer alır. Geçidin iki yanı milli usulde yapılan oymalı nakışlı ağaç sütunlarla bezenmiş uzun eyvan şeklindedir. Eyvanın duvarlarına İkinci Dünya Savaşı'nda şehit düşen ve kayıp olan 450.000 Özbekistanlının isimleri yazılmıştır (Taşkent Ansiklopedisi 2009: 615).

4 (17) Mayıs 1882 tarihinde vefat eden Konstantin Petroviç von Kaufman'ın gömüldüğü yer daha sonradan Kaufman meydanı olarak anılmaya başlanmıştır. 4 Mayıs 1913 tarihinde aynı meydana bir Kaufman anıtı yapılmıştır. 1917 Bolşevik devriminden sonra Kaufman anıtı yıkılmıştır. 1927 tarihinde anıtın kaidesinin üstüne kubbesi ve üstünde iki dilde bir yazı olan yeni bir anıt yapılmıştır. Burada "Ekim dünya devriminin işaretidir 1917-1927" yazıyordu. Aynı yazı önce Arap alfabesi ile Özbekçe olarak 1929 yılında; sonrada Latin alfabesi ve ondan sonrada Kiril ile yazılmıştır. 1940'lı yılların sonunda Stalin'in heykeli aynı parka devrimden sonra yerleştirilen abidenin yerine inşa edilmiştir. Komünist partinin 20. Kongresinde destalinizasyon politikasının başlaması ile bütün Stalin heykellerinin kaldırılmasına karar verildi. 1968 yılında parkta kaldırılan Stalin anıtının yerine Karl Marks heykeli yerleştirilmiştir. SSCB'nin dağılmasından ve 1 Eylül 1991 yılında Özbekistan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra 1993 yılında Karl Marks heykeli kaldırılmış ve 31 Ağustos 1994 tarihinde onun yerine at üstündeki bir Emir Timur heykeli yerleştirilmiş parkın ismi de Emir Timur Hiyabanı (Parkı) olarak değiştirilmiştir⁵³.

53 <http://greenfam.narod.ru/eski-tash3.html> (11.05.2014)

Özbekistan'da çevre koruma faaliyetini yürüten bazı derneklerin verdiği haberlere göre, Emir Timur Hiyabanı'nda (Heykel) Çarlık Rusya döneminde ekilen çınar ağaçları 2009 yılında kesilmiş ve yerine iğne yapraklı ağaçlar dikilmiştir. Taşkent Çevre Koruma Kurumu'nun yayınladığı haberde bu eylemlerin Taşkent'in Rekonstrüksiyon ve Gelişme Planı'na göre yapıldığı belirtilmiştir. Bu Plan çerçevesinde geliştirilen "Yeşil Program"a göre özellikle yaşı 50'yi geçen, hastalanmış ağaçların kontrolü yapılarak ahali ve kent altyapısına tehlikeli olanları kesilerek yerine yeni ağaç dikilmesi gerekmiştir. Bu durum kabuk böceklerinin son yıllarda mutasyonlara uğrayıp çoğalmasından kaynaklanmaktadır. Taşkent Şehir *Hakimiyeti* adı geçen Gelişme Planı'na göre kentten birkaç park ve dinlenme tesislerinde planlı ağaç kontrolü ve kesimini yapmış ve yerine "yeni iklim kuşaklarını" geliştirmiştir. Taşkent Çevre Koruma Kurumu Taşkent'te ve ülkenin diğer kentlerindeki ağaçların kesilmesiyle ilgili eleştirel haberleri kendi yayınlarında kınamıştır⁵⁴. Ayrıca bu düzenlemeler dâhilinde Taşkent'in merkezi'ndeki en işlek sokak olan Ressamlar Sokağı⁵⁵'nin da kaldırıldığı haberleri yayılmıştır.

Bağımsızlığın ilk yıllarında bütün ülkede olduğu gibi Taşkent'in yerel yönetim şeklinde de milli tarihi değerler benimsenmeye başlamıştır. 1992'de Özbekistan'daki yer adları değiştirilmesi yapıldı ve ilk önce Özbekçe olmayan adlar, sonra Sovyet ideolojisini yansıtan adlar değiştirilmiştir. Örneğin, Taşkent'te kent ilçelerinin, cadde, sokak, mahallelerin varsa eski tarihi adları canlandırılmış, yoksa yeni Özbekçe adlar verilmiştir. Artık yer adlarının, yabancı kelimelerden (*Hipodrom – Atçapar*) veya yakın tarihte geçmiş şahısların adlarından (*Ekme İkrarov – Üçtepe, Sabir Rahimov – Elmazar*) oluşmamasına önem verilmektedir. Ayrıca, Özbek milli istiklal ideolojisinin dışında başka ideolojik yüklemi olan yer adlarından da vazgeçilmiştir. Bu değişim birden olmamıştır. Başlangıçta en ideolojik ve siyasi Rusça isimler Özbekçe isimler ile değiştirilmiştir. Sovyet döneminin mirası topyekün reddilmemiş, Sovyet döneminde toplumun büyük kesimi tarafından kabul edilmiş semboller, kişiler ve olaylara ait yadigarlar yaşamaya devam etmiştir. Bunun dışında Sovyet ideolojisi ile ilgili olmasına rağmen bazı isimlerin değiştirilmesi daha sonraya bırakılmıştır.

Çarlık döneminde Rusya'nın işgal ettiği Türkistan arazisinde genel olarak Rus devlet adamlarının ve işgali gerçekleştiren komutanların isimleri sokak ve şehirlerle verilmiştir. Taşkent'te Rusların bölgede arka arkaya işgal ettikleri Evliyaata, Çimkent, Türkistan şehirlerinin ismi sokak ismi olarak verilmiştir. Bağımsızlık sonrası örneğin Konstantin Meydanı, Emir Timur parkı; Moskova caddesi, Emir Timur caddesi; Kaufman caddesi, Sahilgah sokağı; Duhovskiy Bulvarı, Maveraünnehir caddesi; Petersburg, Matbuatçılar; Romanovskaya, Büyük Turan; Voronovskiy, H. Süleymanova adını almıştır (Ismailova 2010: 8-9). Yine SSCB döneminde M. Gorkiy

54 <http://www.econews.uz/index.php/home/pririodopolzovanie.html> 11.05.2014

55 Bu ve bunun uzantısı mekân halk arasında "Broadway Kuchasi" olarak adlandırılır.

ismini taşıyan Rus tiyatro binası, 1990 yılında Uluslararası Nevruz tiyatro binasına çevrilmiştir. 30 Mart 1993 tarihinde ise aynı bina Türkistan Sarayı isimli Özbekistan milli müziği ve medeniyeti merkezi hâline getirilmiştir. 1981 yılında açılan ve 2008 yılına kadar Halklar Dostluğu Sarayı ismiyle faaliyet gösteren salonun ismi İstiklal Sanat Sarayına çevrilmiştir⁵⁶.

Kısaca Özbekistan'ın bağımsız olması ile birlikte milli kimliğin kuvvetlendirilmesi için birçok adım atılmıştır. Bu politika kendisini her türlü yer ismi, kurum ismi, sokak-cadde vb. isimlerde de göstermiştir. Kamusal alanda yer tutan SSCB döneminde çoğunluğu ideolojik gerekçelerle verilmiş olan isimler yavaş yavaş değiştirilmeye başlanmıştır. Fakat Rus tarihi ve kültürü ile alakalı olan ama SSCB dönemi ile doğrudan ilgisi bulunmayan Puşkin, vb. gibi isimler değiştirilmemiştir. Bunun yanı sıra SSCB ideolojisi ile özdeşleşmesine rağmen Özbekistan'ın büyük çoğunluğu tarafından kabul edilen ve yeni rejim tarafından aykırı görülmemeyen birçok Özbek Sovyet büyüğünün veya kültür adamının da ismi değiştirilmeden kalabilmiştir. Değiştirilen isimler yerine Özbekistan tarihi, kültürü ile alakalı isimler verilmiştir. Bu yeni isimlerin çoğunluğu da Sovyet ideolojisinin menfi saydığı veya kullanmayı uygun görmediği isimlerdir. Örneğin Ceditçi hareketin öncülerinin isimlerine Taşkent sokak ve mahallelerinden sık rastlanmaya başlanmıştır.

Kamusal alanlar dışında Taşkent'te yaşam alanları incelendiğinde de karşımıza temel olarak yine eski ve yeni şehir farkı çıkmaktadır. Bugün idari olarak tüm yaşam alanları mahalle yönetimleri altında toplansa da eski şehirde kalan mahallelerin sosyal ilişkileri, mekânsal görünümleri geleneksel mahalle yapılarını anımsatırken, yeni şehirde kalan çoğunluğu eski işçi bloğu olan apartmanlar daha çok modern yaşam tarzına sahiptir.

Taşkent ne Çarlık ne de SSCB döneminde sıfırdan kurulmuş bir şehirdir. Çarlık bölgeye geldiği sırada Ortaçağdan kalma bir görünüm arz etmesine ve modernite ile alakası olmamasına rağmen büyük bir pazarı, camileri, hamamları, mektep ve medreseleri olan nüfusu 100.000'e yakın olan bir şehir konumundaydı. Şehrin kendine ait bir tarihi olması, şehir ahâlisinde Taşkentlilik bilinci olması, şehir ahâlisinin kimliğini önemli ölçüde etkiliyordu. Bu dönemin önemli pazarları, medreseleri günümüze kadar ulaşmıştır. Örneğin Kökeldaş medresesi Taşkent'in eski şehir kısmında merkezi bir konumda olup varlığını bugüne kadar sürdürse de bağımsızlık sonrası önemli restorasyon çalışmaları ile yenilenmiş ve bugün geleneksel el sanatlarının sergilendiği ve pazarlandığı bir mekân hâline gelmiştir. Ayrıca bu medresede Hz. Osman'ın deri üzerine yazdırdığı en eski Kuran-ı Kerim de sergilenmektedir.

Taşkent'te yaşam alanlarında asıl büyük değişim, II. Dünya Savaşı ve 1968 depremi sonrasına denk gelmektedir. Tarihsel kısımda bahsedildiği gibi bu dönem

56 <http://toshkent.uz/uz/articles/352> 11.05.2014

özellikle Taşkent'in eski şehrinde büyük bir değişim yaşanmış ve çoğu eski mahalle yerine Kruşçev zamanı inşa edilen mikrorayonlar oluşturulmuştur. Bugün Taşkent'te bu binalar hâlâ yaşam alanlarını domine etmekle beraber, eski mahalleler de hem şehrin merkezinde hem de çeperinde var olmaya devam etmektedirler. Öyle ki kökleri 16. yy'a kadar giden Okçu mahallesi bugün Taşkent'in en merkezi yeri olan Pahtakor metro durağında hâlâ değişmeden varlığını korumaktadır. Sovyet zamanı şehrin en merkezi yeri olan bu eski mahallede hâlâ kanalizasyon ve sıcak su hizmeti söz konusu değildir. Yaklaşık 50 yıldan fazla bir süredir kentsel dönüşüme tabii tutulan mahalle, ikametgah eden fazla nüfustan dolayı hâlâ yıkılamamıştır⁵⁷. En son bir Koreli firmaya iş merkezi yapmak üzere ihaleyle verilen mahallede, 2009 yılı itibari ile yıkımlar başlamıştı.

Mikrorayonların ağırlıklı olduğu Taşkent'in yaşam alanlarında bağımsızlık sonrası yeni konutların inşası gözlemlenmektedir. Ancak arsa ve konut üzerinde devletin ve hakimiyetlerin hâlâ önemli yetkilerinin olduğu Özbekistan'da hâlâ kayda değer büyük dönüşüm alanları söz konusu değildir. Taşkent'te bu anlamda iki konu önemlidir. Birincisi lüks apartmanların inşa edildiği bazı önemli caddelerin varlığı; ikincisi de lüks bireysel konutların inşa edildiği alanlar. Taşkent'te yeni konut inşasında bu ikincisi daha ağır basmaktadır. Ancak bunlar da Taşkent'in farklı alanlarına dağılmış durumdadır.

Kısaca mekânsal olarak Taşkent geçmişten beri önemli bir merkez olmasının etkisi ile Orta çağ, Çarlık rejimi, Sovyet mimarisi ve bağımsızlık döneminin ürünlerinin hepsini eklektik bir şekilde bünyesinde yaşatmaktadır. Birçok örnek, şehir merkezinde bu izleri birarada görmeye imkân vermektedir. Diğer taraftan bağımsızlık döneminin etkilerinin mekâna yansımaları ise daha çok kamusal alanlarda söz konusudur. Taşkent'in yaşam alanlarında Almatı, Astana, Bakü, Aşkabat'ın yaşam alanları kadar köklü bir dönüşüm henüz söz konusu değildir.

9.2.4 Taşkent'te Bağımsızlık Sonrası Gündelik Hayat

Her yeni sistem kendi dönüşümünü gerçekleştirmek istemiştir. Bu onun ideolojik olarak altyapısını kabul ettirmesi içinde bir araç konumundadır. Fakat SSCB sistemi zaten ortaya çıkış serüveni açısından cari düzenin reddi üzerine kurulduğundan Sosyalist düzen, 20. yy başında Türkistan için her konuda radikal değişim manasına gelmiştir. SSCB demek dönüşüm demektir dersek hata etmemiş oluruz. Bu durum Türkistan'da gündelik hayatı da etkilemiştir.

Taşkent'in SSCB sonrası bağımsız Özbekistan'ında başkenti olması, Sovyet dönemi başkent kültürünün, başkentteki atmosferin, ilişkilerin vb. devam etmesini

57 Hem Sovyet dönemi hem de bağımsızlık dönemi, devlet Özbekistan'da yıktığı konutlardaki yurttaşlara yeni ikametgah bulmak zorundadır.

kolaylaştırmıştır. Türkistan'daki Sovyet ardılı devletler arasında Rusya ile sınırının olmaması, Rus etnisitesinin genel nüfusa oranının az olması vb. sebeplerin etkisiyle Rusya ile arasına en fazla mesafe koyan devletlerden birisi de Özbekistan olmuştur. Sovyetler Birliği döneminde inşa edilen modern devlet süreçleri 1991 yılında kazanılan bağımsızlık ile yeniden büyük oranda Sovyet siyasal kültürü ve araçları ile fakat farklı muhtevada gelişim göstermiştir. Ancak SSCB döneminde başkent olan Taşkent'in değiştirilmemiş olması, genel olarak eski sistemin mantalitesinin, alışkanlıklarının, baskı guruplarının etkisinin devam etmesine yardımcı olan bir etkidir. Kazakistan hem Kazak nüfusun kuzeye kaydırılması hem de yeni devletin zihniyetinin yeni baştan kurulması maksadıyla başkent değişikliğine giderek geçmişten gelen ve yapılmak istenen değişikliklerin önünde menfi tesir göstereceği düşünülen yapılara karşı önlem alınmıştır. Fakat Kazakistan dışındaki hiçbir Türkistan cumhuriyeti bu yola gitmemiştir. Başkent taşımamanın ekonomik maliyeti yanında her ülkenin kendi şartlarından kaynaklanan diğer birçok sebep de bunda etkili olmuş olmalıdır. Başkent değişikliğine giden Astana ile mukayese ettiğimizde Kazakistan yeni bir mekân seçerek kendi başkentini bağımsızlık döneminin anlayışına uygun olarak yeniden dizayn etmiştir. Fakat Taşkent hem Çarlık, hem Sovyet merkezi olarak üstlendiği mirası bağımsızlık dönemine taşımıştır. Yeni devlet, kendi ulus-devlet ve millî kimlik anlayışını inşa ederken eskinin mirası üzerinde bunları gerçekleştirmek zorunda kalmıştır.

Bir başkent olarak Taşkent'in gündelik hayatında en kolay şekilde gözlemlenebileceğimiz konu, gündelik dilin değişimidir. Tüm Sovyet başkentlerinde Rus dilinin, kültürünün ve Sovyet kurumlarının ağırlığı ve görünürlülüğü diğer kentlere oranla fazla olmuştur. SSCB döneminde başkentler ideal bir Sovyet şehrinin numunesi olarak inşa edilmeye çalışılmıştır. Başkentlerde Rus nüfus veya Avrupa kökenli gayri yerli nüfus fazla olmuş, başkent konuşma dilinde Rusçanın etkisi ülkenin diğer bölgelerine göre daha fazla olmuştur. Taşkent için de aynı durum geçerliydi. Özbekistan genel olarak Sovyet döneminde Rus kültürü ve Rusça'nın hakimiyetinden uzak kalmış olsa da Taşkent için bu durum geçerli değildi. Başkent için geçerli olmayan bir durum, resmî eğitim dilinde, kamu kurumlarında, devlet fabrikalarında, resmî törenler için de geçerli değildir. Dolayısıyla gündelik dilde Özbekistan'da Özbekçe ağırlıklı olarak kullanılsa da resmî olarak hakim dil Rusça idi. Bağımsızlık sonrası devletin ilk gerçekleştirdiği politikalarından birisi, resmî dilin Özbekçe olması idi. Bu doğrultuda eğitim kurumlarında artık eğitim dili Özbekçe, kamu kurumlarında resmî yazışma dili Özbekçe olmuştur. Dahası, kamu kurumlarında işe girerken artık resmî olarak Özbekçe bilme koşulu aranmaya başlanmıştı. Zaman içerisinde alfabede Krilden Latin alfabesine geçilen ülkede, bugün 1990 sonrası ilkökula başlayan çocukların birçoğu Rusçayı artık eski kuşaklar kadar iyi bilmemektedirler.

Ulus-devlet inşaa sürecinin bir başarısı olarak kabul edilebilecek bu politikanın ancak toplumsal yaşamın kendisinde ne derece gerçekleştirebildiği şüphelidir. Taşkent'te birçok devlet uzmanı işe alınırken Özbekçe bilip bilmedikleri temel öneme sahipken, işe girdikten sonra Rusça bilmemeleri durumlarını bir hayli zorlaştırmaktadır. Ancak diğer taraftan bugün Taşkent'te 1990 sonrası okula giden çocukların birçoğunun gündelik dil olarak Özbekçe konuştukları görülmektedir. Özbekçe genç nüfus içerisinde giderek yayılmaktadır. Bu yüzden Özbekçenin bir bilim ve edebiyat dili olarak tekrar zenginleştirilmesi, Özbek halkının gelişmesi için hayati bir öneme sahiptir.

Gündelik hayat ile ilgili bir diğer önemli konu Sovyet sonrası dönemde dini yaşamın pratiklerinin gündelik hayatta görünür hâle gelmesi olmuştur. Türkistan coğrafyasında Çarlık ve Sovyet döneminde de dinî ritüellerin güçlü olduğu Özbekistan, tarihî olarak mektep ve medrese kültürünün diğer bölgelere göre daha güçlü olduğu Maverâünnehir bölgesini⁵⁸ kapsamaktadır. Tarikatların ve dinî hayatın güçlü olduğu bu bölge diğer bütün bölgeler gibi SSCB döneminde sistematik bir ateizm propagandasına maruz kalmıştır. SSCB'nin baskıcı yapısı, toplumsal yapıda meydana getirilen değişiklikler dinî ritüellerin ve yaşayışın SSCB döneminde ikinci plana atılmasına sebep olmuştur. Zaman zaman Sovyet rejiminin bu baskıcı politikası yumuşasa da ağırlıklı olarak dinî ritüeller üzerinde baskı her zaman hissedilmiştir. Fakat bağımsızlıktan sonra dinî alandaki boşluk ve açlık çok hızlı olarak giderilmeye başlanmıştır. SSCB'nin toplum üzerinde yarattığı etki yeni kurulan devletlerin bağımsızlığa, tarihe ve geleneğe yaptığı etkinin de yardımıyla dinî alanda büyük bir ilginin oluşmasına sebep olmuştur. Özbekistan'ın özel durumundan dolayı dinî hayattaki canlılıkta her ne kadar iç dinamikler çok etkili olmuşsa da diğer bölgelerde olduğu gibi dışarıdan gelen tarikatlar, cemaatler ve dinî grupların da bu süreçte etkisi olduğu aşikârdır. İçerideki ve dışarıdaki dinî grupların bir kısmının hem siyasi söylem sahibi olması hem de bunlardan bazılarının siyasi söylem sahibi olmasa bile baskı grupları hâline gelerek toplumda etki sahibi olmaları ayrıca toplumsal hayat ve dinî yaşayış başta olmak üzere birçok konuda kendi fikirlerini toplumda yaymak amacıyla olmaları, Özbekistan yönetiminin hem içerideki hem de dış kaynaklı dinî grupları tehlikeli yapılar olarak görmesine yol açmıştır. Bundan dolayı bağımsızlığın ilk yıllarındaki dinî serbestleşme, zaman içerisinde radikal dinî grupların varlığından dolayı tekrar kısıtlanmaya başlanmıştır. Özellikle İslami gruplarla mücadele etmede rejim, "milli İslam" vurgusunu sıklıkla yapmak durumunda kalmıştır (Spechler 2007: 191).

İslami Rönesans Partisi'nin kapatılmasının ardından 1997'de Andican'da patlak veren isyanın 1999'da özellikle Taşkent'e sıçramasıyla beraber olaylar büyümüş ve Taşkent'te eski şehir tarafında 6 canlı bomba patlaması yaşanmıştır (Bogner, 2003:

58 Türkistan'ın yerleşik ahalisi ile meskün olan bölge, günümüzde çoğunlukla Özbekistan ve Tacikistan'ın olduğu bölgeye kabul etmektedir.

6). Bu tarihten sonra Özbek rejimi ciddi önlemler almak zorunda kalmıştır. Bu doğrultuda gündelik hayatta dinî ritüeller ve kılık kıyafet konusunda düzenlemeler yaptığı gibi daha önce belirtildiği gibi mahalle yönetimlerinde yeni düzenlemelerle her yurttaşı denetleme mekânizmalarını artırmıştır (Rasanayagam 2011: 112; Bogner 2003: 6; Koroteyeva 1999: 33).

Özbekistan, tarihten beri geleneksel yaşam tarzına bağlı olan bir toplumsal yapıya sahiptir. Taşkent bu anlamda bir istisna olarak Sovyet döneminde ülkenin geri kalan bölgelerinden daha farklı bir gelişim arzemiştir. Ancak bağımsızlık sonrası Taşkent'te de giderek geleneksel yaşamın dini yaşam tarzı gibi toplumsal hayatta güçlenmeye başladığını görmek mümkündür. Bunun en somut örneği kadın ve erkeklerin kıyafetlerinde kendini göstermiştir. Taşkent'te daha az olmak üzere kadınlar arasında örtünme ve Özbek geleneksel kıyafetlerinin yanı sıra peçe kullanmak, erkeklerde sakal bırakma ve selefî âdetlerine göre giyinme popüler olmaya başlamıştır. Fakat Özbekistan yöntemi, bu dinî akımlara ve onların toplum üzerinde yarattığı etkiyi önlemek için çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Ancak yine de dini grupların etkisi, Taşkent'te-başkent olmasından dolayı – Fergana vadisi ve Özbekistan'ın tarihî şehirleri Buhara ve Semerkand'a göre daha az hissedilmiştir.

Taşkent'te gündelik hayat deyince insanların hafızasına ilk gelen olgu “mahalle”dir. Mahalleler sadece yönetim organizasyonu açısından değil, geleneksel kültürün şekillendiği ve aktarıldığı mekânlar ve araçlar olarak da oldukça önemli bir konumdadır. Konar-göçer Türklerdekinin aksine yerleşik ahalî kültüründe oldukça güçlü olan ve toplumsal hayatta önemli bir fonksiyon icra eden mahalleler, Sovyetler döneminde de yaşamaya devam etmiştir. Bu doğrultuda mahalleler gerçekten Taşkent'te geleneksel yaşamla harmanlanmış “Özbek” kimliğinin yaratıldığı sosyo-mekânsal birimler olarak devlet için oldukça önemlidir. Ancak Taşkent'te eski ve yeni şehir farkı bu noktada önemli bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Taşkent'in yeni şehir kısmında mahalle yönetimleri tarihsel deneyimleri ve sosyal yapılarının bir gereği olarak bu fonksiyonu eski şehir mahalleleri kadar başarılı bir şekilde gerçekleştirememektedirler. Nitekim eski şehir mahalle yönetimleri, Sovyet döneminde bu bölgelerin iktidar tarafından dışlanması, ihmal edilmesinden dolayı geleneksel fonksiyonlarını yeniden üreterek varolmaya çalışmışlardır. Bundan dolayı bağımsızlık sonrası devletin “geleneksellik⁵⁹” ile bütünleştirdiği “Özbek” kimliğini yaratma noktasında eski mahallelerde çok daha başarılı aktivitelerde bulunduğu ortadadır.

Bağımsızlık sonrası gündelik hayatta yaşanan bir diğer değişim alanı popüler kültürün kendisidir. Sovyet döneminde tıpkı Türkmenistan'da veya Tacikistan'da

59 Özbekistan'da geleneksellik-modernlik vurgusunun Çarlık ve Sovyet döneminden itibaren ne anlama geldiği tarihsel kısımda bahsedilmiştir. Ancak burada şunu vurgulamak gerekmektedir: “Özbek rejimi bağımsızlık sonrası inşa ettiği ulus-kimlik bilincinin en önemli sacayağı olarak millî gelenek ve göreneklere vurgulamıştır.

olduğu gibi Sovyet kültür ve sanat anlayışının nispeten daha az hissedildiği Özbekistan gerçeğinde Taşkent, bu noktada farklı bir yerde durmaktaydı. Bu anlamda şehirde Sovyet kültürünün en önemli mekânsal vurgusu “Ali Şir Nevai Opera ve Bale Tiyatrosu”dur (Fotoğraf 9.8). Bugün hâlâ şehrin en merkezi yerinde olan bu tiyatro en çok tiyatro, bale ve operanın sergilendiği mekândır. Yine Taşkent’te ve diğer Özbek kentlerinde birçok müzenin Sovyet zamanı kurulduğu görülmektedir. Özellikle tarih müzesi alanında arkeolojik kazıların sergilendiği antik dönem kalıntıları, oldukça yaygındır. Bu müzecilik anlayışı bağımsızlık sonrası, Sovyet döneminin bastırarak yok ettiği tarihi gerçeklere yoğunlaşmıştır. Taşkent bu anlamda önemli iki müzeye sahiptir. Bunlardan biri “Emir Timur” müzesi; bir diğeri de Stalin zamanı gerçekleştirilen sürgün ve ölüm olaylarını konu alan ve bu dönem öldürülen ve kaybolanların anısına inşa edilen *Repressiya* müzesidir. Her ikisi de bugün Özbekistan’ın önemli mimari eserleri olarak ilgi çekicidir. (bkz. Fotoğraf 9.9 ve Fotoğraf 9.10)

Ancak bağımsızlık sonrası Sovyet döneminde olmayan popüler kültür alanında değişimler yaşanmıştır ve bunları en net Taşkent’in sokaklarında görmek mümkündür. Taşkent sokaklarında bugün dolaşırken sıklıkla Türkçe ve Arapça müzikleri duymak mümkündür. Gittiğiniz restoranlarda, kafelerde bu müzik örnekleri Rusça müzikler yanında sıklıkla dinlenilmektedir. Her müzik mağazasında Türkçe CD’lerin satıldığı görülmektedir. 2006-2009 yılı itibari ile özellikle Serdar Ortaç, Mustafa Sandal, Tarkan, İbrahim Tatlıses en popüler isimlerdir. Yine Türkiye’deki dizi sektöründe yaşanan patlama, Özbekistan’da da hissedilmektedir. 2008 yılında Taşkent’te birçok ev hanımı Türk dizilerinden bahsetmektedir. Özbek gençleri arasında ise tartışmasız bir şekilde en çok takip edilen dizi “Kurtlar Vadisi”dir. Yine Kore dizilerinin de en az Türk dizileri kadar popüler olduğu görülmektedir. Bağımsızlık sonrası Özbekistan’da bir çok Devlet kanalı kurulmuştur. Henüz özel kanalın söz konusu olmadığı ülkede, halk tüm bu gündelik hayat ve popüler kültürdeki değişime rağmen birincil olarak Rus televizyon kanallarını izlemektedir ve Rus gazetelerini takip etmektedir. Taşkent’te sinema salonu olarak 2-3 gibi az sayıda salonun varlığı dikkat çekicidir. Bu salonlarda gösterime giren filmler ise daha çok Amerikan filmleri yanında Rus filmleridir.

Türkiye ile ilgili olarak gündelik hayatta söz konusu olan bir önemli durum, Taşkent’te bağımsızlık sonrası Türkiye’ye gerçekleştirilen göçlerin kendisidir. Sadece Taşkent değil, Özbekistan’ın genelinde bağımsızlık sonrası işsizliğin artması ile beraber hem kadın hem erkek nüfus iş bulma gerekçesi ile yurt dışına göç etmektedir. Taşkent’te gündelik hayatta insanlarla konuştuğunuzda ilk olarak size Türkiye ile ilgili olarak “Türkiye’ye gelsem iş bulma imkânım var mı?” sorusu sorulmaktadır. Özbekistan’dan çalışmak için gidilen ülkelerin başında Rusya, Kazakistan, Suudi Arabistan, Türkiye gelmektedir. Birçok Özbek vatandaş Türkiye’de enformel olarak hizmet sektöründe çalışmaktadır. Bir diğer önemli konu ise bu alt gelir gruplarının yanında Özbek üst düzey bürokrat ve varlıklı kesimin, tatil yeri olarak Türkiye’deki

tatil beldelerini seçmesidir. Yani Türkiye ile ilgili Taşkent halkında ilk olarak iki konu öne çıkmaktadır: Türkiye’de hizmet sektöründe iş bulma ve tatil beldeleri.

Sovyet döneminde Sovyet yemekhane kültürü neredeyse bütün Sovyet cumhuriyetlerinde olduğu gibi Taşkent’te de yaygınlaşmıştır. Fakat bağımsızlık sonrası Özbek yemek kültürü sokaklarda kendisini çok hızlı bir şekilde göstermiştir. Başta şaşlık ve Özbek(Türkistan) pilavı olmak üzere *Samsa*, *Hanım*, *Lağman*, *Çüçvara*, gibi Özbek yemekleri, Taşkent sokaklarının kenarındaki lokantalarda kokuları dışarıya taşacak şekilde bütün şehri kaplamaktadır. Özbek Türklerinde millî mutfağa bağlılık oldukça güçlüdür. Çağatay mahallesinde avlulu birçok ev kendi hesabına lokantacılık yapmaktadır. Kaliteli ve lezzetli *Şaşlık*, *Lağman* yemek isteyenlerin uğrak yerlerinden birisi de eski şehrin devamı olan Çağatay mahallesidir.

Gündelik hayatta kentte gerçekleşen aktivitelere bakıldığında, Taşkent’in Sovyet sonrası keskin bir dönüşüm yaşamaması, yabancı yatırımlara kentin mekânlarının kapalı veya sınırlı bir şekilde açık olması gerçeği, kültürel aktiviteler anlamında büyük alışveriş merkezlerinin oluşmasını önlemiştir. Bu dolayısıyla büyük marka restoran veya mağaza zincirlerinin kentte varlığının hayli sınırlı olmasına sebep olmuştur. Bu anlamda Taşkent’te hâlâ Sovyet zamanından kalma “TSUM”, en önemli alışveriş yerlerinden biriyken, bağımsızlık sonrası kurulan MİR alışveriş Merkezi kentin yine önemli ve büyük alışveriş merkezlerindedir bugün. Ancak bu konsepti, büyük AVM’lerle karşılaştırmak hatalı olacaktır. Diğer taraftan halkın büyük oranda alışverişlerini gerçekleştirdiği yerler hâlâ Çarsu, Aleyski Pazar gibi eski geleneksel pazarların kendileridir. Diğer taraftan ADIDAS, MANGO gibi büyük markaları, kentte yeni gelişim alanı olan Yunusabad ilçesindeki Emir Timur caddesi boyunca yer alan büyük işmerkezleri ve oteller arasında görmek mümkündür.

Taşkent toplumsal hayatta ve kültürel anlamda zıtlıkların birarada olduğu bir şehirdir. Belki de Orta Asya kentleri içerisinde çağdaşlaşma ve geleneksel yaşam anlamında en keskin örneklerin bulunabileceği kentte bu uçurum Sovyetlerden sonra bir anlamda azalmış görünmekle beraber hâlâ zihinlerde Özbeklik geleneksellik ile Rusluk da modernlik ile eşleştirilmektedir.

Sonuç

Bağımsızlık sonrası Kırgızistan dışında Türkistan'daki bütün ülkelerin liderleri özellikle yönetim kadroları, eski dönemin devamı olan kadrolar olsa da bütün cumhuriyetlerde Rusya'dan uzaklaşma eğilimi kendisini göstermiştir. Aslında SSCB döneminde yetişmiş, komünist partisi içinde yükselmiş bu kadroların seçimlerini Rusya'dan uzaklaşma yönünde kullanmış olmaları, Sovyetlerin ulaşmayı düşündüğü amaçların bir kısmına ulaşmış olmasına ve pek çok konuda mesafe kat etmiş olmasına rağmen genel olarak başarısızlığının da bir göstergesidir. Ulus ve Ulus-devlet inşa süreçleri her ne kadar SSCB döneminde ve merkezin hegemonyası altında geliştirilmiş olsa da bu yapılar oluştuktan sonra millî kimlik bir şekilde gelişmiştir. Bu millî kimliklerin gelişiminde SSCB merkezi, elinden geldiği kadar etkin olmaya çalışmış ve bunu belli ölçüde başarmış olmasına rağmen bağımsız devletlerin idareci kadroları, bağımsızlıklarını devam ettirmeye ve bunun içinde Rusya ile aralarına mesafe koymaya çalışmışlardır. Bu her cumhuriyette kendisini farklı şekilde göstermiştir. Özbekistan'da Rus nüfus az olduğu ve Rusya ile karasal sınırı olmadığı için Özbekistan diğer cumhuriyetlere göre daha radikal adımlar atmıştır. Bağımsızlık sonrası kendisine yeni bir yol çizmeye çalışan bu cumhuriyetlerin hemen hepsi imkânları nezdinde Rusya ile denge politikası çerçevesinde ulus ve ulus devletlerini güçlendirme yoluna gitmişlerdir. Fakat en iyi bildikleri ve toplumunda alışık olduğu miras Sovyet mirası olduğu için birçok sosyal, kültürel, ekonomik politikanın belirlenmesinde Sovyet mirası onlar için uygulanabilir bir araç rolü oynamaya devam etmektedir. Geçmişten gelen araçlar kullanılsa bile amaç değişmiştir. Sovyet dönemi propaganda ve yönetim araçları, bağımsızlık sonrası bağımsızlığı pekiştirmek ve SSCB izlerini azaltmak amacıyla kullanılmaktadır.

Özbekistan'da ve özellikle yeni her rejim için oldukça mühim olan başkentte büyük bir değişim ve dönüşüm başlamıştır. Fakat SSCB'nin yıkılması sonrası geçiş ekonomisi sebebi ile oluşan büyük ekonomik çöküntü bu değişimi yavaşlatmıştır. Enerji kaynakları zengin olan ve bunu dış dünyaya pazarlamayı kısa sürede başaran cumhuriyetler bu ekonomik dar boğazı daha erken atlatmışlardır. Fakat Özbekistan ekonomik problemlerle hâlâ boğuşmakta olan bir ülke olduğu için Özbekistan'da özellikle mekânsal dönüşüm bağımsızlığın ilk 10 yılında oldukça yavaş gerçekleşmiştir. 2000'li yıllara gelinene kadar Taşkent'te, Kazakistan veya Türkmenistan'daki dönüşüm kadar hızlı bir dönüşümün olmadığı gözlemlenmektedir. Sovyet binaları, araçları ve mekânları hâlâ eski dönemi hatırlatır bir şekilde varlıklarını devam ettirmektedirler. Fakat ekonomik güç gerektirmeyen sembolik değişim konusunda Özbekistan oldukça hızlı ve radikal adımlar atmıştır. Ülkede Sovyet rejimini hatırlatan miras hızlı bir şekilde değiştirilmiştir. Lenin heykelleri vb eski rejimle alakalı pek çok obje temizlenmiştir. Fakat yeni rejimin kendisini göstereceği ekonomik maliyeti gerektiren yeni binalar vb. ise kısa sürede hayata geçirilememiştir.

Rus dilinin, medya organlarında ve eğitimde sınırlandırılmasında ise Özbekistan bağımsızlığın başlangıcından itibaren cesur adımlar atmıştır. 2005 yılında Özbekistan'daki ABD üssünün kapatılması kararı sonrasında bağımsız Özbekistan tarihinde ilk defa ABD'ye karşı denge oluşturmak için Rusya ile yeniden sıcak ilişkiler kurulmaya çalışılmış, bu süreçte Rus dili ve kültürün Taşkent'te ve Özbekistan'da etkinliğinin yeniden arttığı görülmüştür. Fakat bu da geçici olmuştur. Özbekistan'ın yeniden ABD ve Rusya arasında denge politikası gütmeye başlaması ile bu sıcak politikalar yavaşlamıştır.

Bağımsızlık dönemi Özbekistan'da Çarlık ve SSCB döneminin izlerini en fazla üzerinde taşıyan şehir olan Taşkent, değişimin en iyi izlenebildiği mekânlardan birisi olmuştur. Çarlık ve SSCB dönemi her ne kadar zihni planda birbirlerine tersi iki sistem olarak ortaya çıkmış olsalar da şehirdeki Rus nüfusunun artışı, Rus dilinin, kültürünün, mimarisinin vb. etkinliğinin artması bunun yanı sıra yerel nüfusun, Özbekçenin ve kültürün etkinliğinin azalışı olarak tezahür etmiştir. SSCB döneminde simgesel alanda Özbek kimliği ön plana çıkarılmış fakat uygulanan Sovyet politikaları ile koloni politikaları devam ettirilmeye çalışılmıştır. Fakat Sovyet politikalarının her alanda başarılı olduğunu söylemek mümkün değildir. Günümüz Taşkentinin bağımsızlık yolundaki yürüyüşü bunun en belirgin kanıtıdır.

KAYNAKLAR

- Abdiraşidov, Zaynalabidin (2011). *Ismail Gaspirinskiy i Turkestan v Naçale XX Veka*. Taşkent: Akademnashr.
- Abduazizova, N.A. (2000). *Türkistan Matbuatı Tarihi*. Taşkent: “Akademiya”
- Abdürreşid İbrahim (2003). *Alem-i İslam ve Japonya’da İslamiyetin Yayılması*. Haz. Ertuğrul Özalp, İstanbul: İşaret Yayınları.
- Akramov, Z (1973). *O’zbekistonda Ishchi Kuchidan Faydalanish Masalalari*. Toshkent: O’zbekiston SSR Fan Nashriyati
- Alimova, Dilaram (2001). *Tarih Şahidligi va Sabaklari*. Taşkent: Şark Nashriyati.
- Allen J. Frank and Peter Golden (2009). *The Cambridge History of Inner Asia. Edited by Nicola di Cosmo*. Cambridge: University Press.
- Alpargu, Mehmet. (2002). “Türkler”. Ankara: Türkler Ansiklopedisi. 8. 557-606.
- Arifhanova, Abdullayev (2002). *Tashkent Mahalleleri: Ananalar ve Zamanaviyler*. Taskent: Yangi Asr Avlodi
- Aslan, Betül (2009). “Sovyet Rusya Hâkimiyetinde Yaşayan Türklerin Ortak “Birleştirilmiş Türk Alfabesinden” “Rus Kiril” Alfabesine Geçirilmesi”, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (40): 357-374.
- Azadayev, F (1959). *Tashkent Vovtoroy Polovine XIX cc*. Toshkent: O’zbekiston SSR Fan
- Babayar G.(2007). Köktürk Kağanlığı Sikkeleri Kataloğu. Ankara: Tika.
- Babayarov G.(2010). Çaç tarihiden levhâlâr, Taşkent: Yengi Neşr.
- Babayarov G.(2011) Tun Yabğu Haqan. Taşkent. 2011: Fan.
- Baedeker, Karl (1914). *Russia with Teheran, Port Arthur and Peking HandBook For Travellers*. Leipzig (<http://archive.org/stream/russiaiwithehera00baed#page/521/mode/1up>)
- Baratova L.(2009). Denejnoye obraşeniye Çaça. V knige “Arheologiya Taşkentskogo oazisa”, editör Pidayev Sh.R., Taşkent: Fan.
- Barthold, V. V.(1993) “Taşkent”. İstanbul: İslam Ansiklopedisi. 12/1: 38-41.
- Bartold V.V. (1987) *Tashkent, First Encyclopaedia of Islam 1913-1936*, Leiden, New York, Kobenhavn, Köln: 687-689.
- Bartold, V. V. (1912). “Ot Redaksii”. *Mir İslama* 1912.1. (1): 1-15.
- Bartold, V.V.(1977). “Blizjaysie Zadaçi Izuçeniya Turkeстана”. Moskova: Soçineniya. 9. 546-555.
- Baykal, Asli (2007). *Surviving The Post-Soviet Transition: Changing Family and Community Relations in Urban Uzbekistan*. Dissertation, Boston: Boston University.
- Bektemirov, Rahimov (2004). “Local Government in Uzbekistan”, *Local Governments in Eastern Europe, in the Caucasus and Central Asia*
- Bennigsen, A. Ve Quelquejay, Lemercier C. (1994). *Step’te Ezan Sesleri*. Çev. Nezih Uzel, İstanbul: İrfan Yayınevi.

- Berdak, Yusuf. (2010). "Ali Şir Nevayi Ve Şimdiki Özbek Dilinin Ünlüleri Üzerine". Ankara Üniversitesi DTCF Türkoloji Dergisi. 17. (2). 67-80.
- Biçurin N.Ya.(1950). Sobraniye svedeniy o narodah, obitavşih v Sredney Azii v drevniye vremena. Moskova-Leningrad, Akademiya Nauk II. Cilt.
- Bogner (2003). "Uzbekistan From House to House: Abuses by Mahalla Committees". Human Rights Watch, Vol. 15, No. 7(D)
- Bonvalot, Gabriel. *Esir Yurt Orta Asya'dan*. Çev. Reşat Uzmen, İstanbul: Tercüman 1101 Temel Eser.
- Boworth, Edmund (2007). *Historic Cities of the Islamic World*. Boston: Tutasub Brill
- Brodskiy A. Z. *Ves Taşkent Na 1925 God Adresnaya Spravoçnaya Kniga Izdatelstva Sektsiya, Taşkent*.
- Brower, Daniel (2003). *Turkestan and the Fate of the Russian Empire*, London, New York.
- Buryakov Yu.F.(1975). *Istoriçeskaya topografiya Taşkentskogo oazisa*. Taşkent: Fan.
- Buryakov Yu.F., ve Bogomolov. (2009). G. Kanka. V knige "Arheologiya Taşkentskogo oazisa", editör Pidayev Sh.R., Taşkent: Fan.
- Chaichian, Mohammad A (2009). *Town and Country in the Middle East*. USA: Lexington Books
- Curtis, William Eleroy (1911). *Turkestan The Heart of Asia*, New York:
- Çakıröz, Raci (1990): Çarlık ve Bolşevik Rusya'da 10 Yıl. İstanbul: Belge Yayınları.
- Çapraz, Hayri (2011). "Çarlık Rusya'sının Türkistan'da Hâkimiyet Kurması". SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi (24). 51-78.
- Dadabaev, Timur (2004). "Post-Soviet Realities of Society in Uzbekistan", *Central Asian Survey*, 23:2. 141-166
- Demytrie, Daniel A. (2000). *A Semiological Analysis Of Urban Space In Transitional Cultures: A case Study of Tashkent City Centre*, Danışman: Van Vliet, Yayınlanmış Doktora Tezi, Manitoba.
- Doborsmislov, İ. (1912). *Taşkent Proşlom i Nastoyaşam*, Taşkent.
- Epstein & Winter (2004). *Assessment of Intergovernmental Relations and Local Governance in The Republic of Uzbekistan*. Washington: The Urban Institute
- Esin, Emel (1997). *Türkistan Seyahatnamesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Evarnitskiy, D. İ. (1893). *Putevoditel Po Sredney Azii ot Baku do Taşkenta v Arheologiçeskom i Istoriçeskom Otnoşeniyah*. Taşkent.
- Fahrudinovna, Ş.M. (2004). *Toshkentning XIX. Asrning ikkinchi Yarmida XX Asr Boshlaridagi Ijtimoiy Siyosiy Ah'voli*. Tashkent: Avtoreferat
- Filanoviç M.I.(1983). *Taşkent-zarojdeniye i razvitiye goroda i gorodskoy kul'turi*. Taşkent: Fan.
- Fruchet, Henri (2003). *The Use of History, The Soviet Historiography of Khan Kenesary Kasimov*, *Central Asia Aspects of Transition*, Ed: Tom Everett-Heath. New York/London: Routledge Curzon. 132-145

- Geiss, Paul Georg (2001). "Mahallah and kinship relations A study on residential communal commitment structures in Central Asia of the 19th century". *Central Asian Survey*. 20. (1). 97-106.
- Gilison, Jerome (1975). *The Soviet Image of Utopia*. London: The Johns Hopkins University Press
- Gulamova R.G.(redaktör) (1957). Sokolov Yu.A., Zayko G.I., Gulamov R.G., Cahangirov V.A., Zotov, A.N., Tsukerman M.P.(Hazırlayanlar), Taşkent. *Kratkiy Spravochnik-Putevoditel*, Taşkent. Bu kitabın içindeki harita Kruşevskiy F.A., Tsukerman M. P., Ustimenko İ.L. tarafından hazırlanmıştır. Redaktörü Garnış K.S.
- Harris, Chauncy D. (1970). *Cities of The Soviet Union; Studies in Their Functions, Size, Density, and Growth*. USA: The Association of American Geographers
- Hasankızı, Almaz (2010). "Folklor Tenkidinde Siyasal ve Kültürel Üstünlük Davası". *Türk Dünyası İncelemeler Dergisi*. X(2): 133-144.
- Hayit, Baymirza (1997). "Basmacılar" Türkistan Milli Mücadele Tarihi (1917-1934). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Husanov, Azad (1996). *Mustakillik ve Mahallî Hakimiyat*. Taşkent: "Şark".
- İsmailova, Cennat (2010). 19. Asırning ikinci yarimi 20. Asırning başlarida Taşkent'ning yangi şahar kimsi tarihi. Taşkent.
- Kavuncu, A. Çolpan (2012) *Socio-Political Transformation In Uzbekistan: A Study of Urban Mahallas In Tashkent*, Danışman: Prof. Dr. Melih Ersoy, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Khalid Adeeb (2001). *Komünizmden Sonra İslam ve Orta Asya'da Din ve Politika*. İstanbul: Sitare Yayınları.
- Kırımlı, Hakan (1996). *Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1905-1916)*. Ankara: TTK.
- Kocaoğlu, Timur (1997). "Yaş Türkistan"ın Türkistan Basın Tarihindeki Yeri. *Yaş Türkistan*. İstanbul: Ayaz Tahir İdil Ural Vakfı Yayınları. 13-29.
- Komatsu, Hisao (1994) *Central Asia, Islamic Urban Studies: Historical Review and Perspectives*, Editör, Haneda and Miura, Kegan Paul International, New York.
- Komilov, Komil (1961). *Mahalla Komitetleri*. Toshkent: Uzbekistan CCR Fanlar Akademiyasi Nashriyati
- Koroteyeva, V.V. and Makarova, E.V. (1999). "The use of the makhalla in uzbekistan in construction of the state", *Democratic Process in central Asia: Experience and Perspective*, Materials of Internation Seminar Organized by International University of Kyrgyzstan and Central Asia-Caucasus Institute (John Hopkins University, USA), Bishkek
- Kravets L., İsmailova C. (1983). *Taşkent Orta Asyaning Revolyutsiyon Harakat Markazi*. Taşkent: Özbekistan SSC Fan Nashriyati.
- Lansdell, Henry (1885). *Russian Central Asia*. London.
- Lazzerini, Edvard. (2004). "Bahçesaray'dan Buharaya: İsmail Bey Gaspıralı'nın 1893'teki Orta Asya Seyahati", İsmail Bey Gaspıralı İçin, Başeditör: Hakan Kırımlı, Ankara: 611-623.

- Libman, Alexander (2008). "Economic Role of Public Administration in Central Asia: Decentralization and Hybrid Political Regime", Munich Personal RePEc Archive, MPRA Paper No. 10940, posted 07/10.54
- Litvinskiy B.A.(1972). *Drenviye koçevniki "krışı mira"*. Moskova: Nauka.
- Luong, P. J. (2002). *Institutional Change and Political Continuity in Post-Soviet Central Asia: Power, Perceptions, and Pacts*. New York: Cambridge University Press
- MacKenzie, David (1967). "Kaufman of Turkestan: An Assesment of His Administration 1867-1881". *Slavic Review*. 26. (2) 265-285.
- MacKenzie, David (1974). "Turkestan's Significance to Russia (1850-1917)". *Russian Review*. 33. (2)167-188.
- MacKenzie, David (1988). "The Conquest and Administration of Turkestan 1860-85, Russian Colonial Expansion to 1917", Ed. Michael Rywkin. London and New York:Mansell Publishing. 208-234.
- MacKenzie, David, (1969). "Tashkent Past and Present". *Russian Review*. 28. (2).207-216.
- Maksudov F.ve Babayarov G.(2009). Babayarov G. K etimologii toponima Çaç. Materialı mejdunarodnoy konferentsii, posvyaşennoy 2200-letiyu Taşkenta, Taşkent. Fan. 199-205.
- Marnie& Coudouel (1998). "Targeting Social Assistance in a Transtion Economy: The Mahallas in Uzbekistan". *Occasional Papaers, Economic and Social Policy Series*, no. 63, UNICEF
- Matkarimov, M (2005). "Bozor İktisadiyotiga Otiş Decride Mahallanın Rolu" *İlm Sarçaştaları*, no 1 - B 24-26
- Morrison, Alexander (2006). *Russian Rule in Turkestan and the Example of British India c. 1860-1917*, SEER, 84. (4).
- Muhammedcanov, Abdullah (2011). "Taşkent", *Diyanet İşleri Başkanlığı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: 145-148. (<http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c40/c400074.pdf>) (1.04.2014)
- Mulla Muhammad Yunus Djan Shighavul Dadkhah Tashkandi (2003). *The life of Alimqul*, Editör ve Çev: Timur K. Beisembiev, London-New York: Routledge Curzon.
- Mukminova, R. G. (1984). *To'rt Asr Oldingi Toshkent*. Toshkent: O'zbekiston SSR Fan Nashriyoti
- Muminov, I. M (redaktör) (1974). *Özbekistan SSC Tarihi*. Taşkent: Özbekistan SSR "Fan" Naşriyatı.
- Özbekistan Sovyet Ansiklopedisi (ÖSA) (1978). "Taşkent Zilzilası". Taşkent: 11. 224-225.
- Özbekistan Sovyet Ansiklopedisi (ÖSA) (1978). "Taşkent". Taşkent: 11. 210-250.
- Özbekistan Sovyet Ansiklopedisi (ÖSA) (1980). "Hücum". Taşkent: 14. 467-468.
- Parkins, M. Frank (1953). *City Planning in Soviet Russia with and Interpretative Bibliography*. Chicago: The University of Chicago Press
- Pashkun, Dimitry (2003). *Structure and Practice of State Administration in Uzbekistan*, Budapest Local Government and Public Service Reform Initiative Open Society Institute
- Rah'monov, Rasul (1970). *Bizning Mahalla*. Toshkent: Uzbekiston Nahriyatı

- Rasanayagam, Johan (2011). *Islam in Post-Soviet Uzbekistan: The Morality of Experience*. USA: Cambridge
- Redakstionnaya Kollegiya (P. A. Kovalev, A.M. Taşmuhammedov, G.L. Dmitriev), (1969). *Materiali Po Istorii Prisodenineniya Sredney Azii K Rossii Çast 1*, Taşkent.
- Robertson and Kangas (2002). "Central Power and Regional and Local Government in Uzbekistan", ed. Kempton and Clark, *Center-Periphery Relations in the Former Soviet Union*, London: Praeger
- Rorlich, Ayşe-Azade (2000). *Volga Tatarları*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Roy, Oliver (1997). *Yeni Orta Asya Ya da Ulusların İmal Edilişi*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Rtveladze E.V.(2006). *İstoriya i numizmatika Çaçä (vtoraya polovina III-seredina VIII veka)*, Taşkent: Fan.
- Sahadeo, Jeff (2007). *Russian Colonial Society In Tashkent 1865-1923*. Bloomington: Indiana University Press.
- Schuyler, Eugene (2007). *Türkistan Batı Türkistan Hokand Buhara ve Kulca Seyahat Notları*. Çev: Firdevs Çetin ve Halil Çetin, İstanbul: Paradigma.
- Shoemaker, Michael Myers (1904). *The Heart of The Orient*, New York, London.
- Sievers, Eric W. (2002). "Uzbekistan's Mahalla: From Soviet to Absolutist Residential Community Associations", *The Journal of International and Comparative Law*, Volume 2, Chicago
- Somuncuoğlu, B. Tümen (2006). *Türkistan'da Eğitim(1865-1917) ve Çarlık Rusya'sının Sosyo-Politik Açından Eğitime Yaklaşımı*, Danışman: Doç. Dr. Timur Kocaoğlu, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarih Bilim Dalı, Ankara.
- Spehler, Martin C (2007). "Authoritarian Politics and Economic Reform in Uzbekistan: Past, Present and Prospects", *Central Asian Survey*, 26: 2, pp. 185-202
- Stronski, Paul (2010). *Tashkent Forging A Soviet City 1930-1966*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Şahingöz Mehmet ve Alp Alper (2006), "Türkistan Vilayetinin Gazeti'nin Türkistan Tarihi Araştırmalarındaki Önemi" I. Uluslar arası Türk Dünyası Kültür Kurultayı, İzmir: 1959-1963.
- Şahingöz, Mehmet ve Egamberdiyev (2009). Mirzahan, Çarlık Rusya'sının Türkistan'ı Rusya'ya Entegrasyonu Politikasında "Turkestanskije Vedomosti" Gazetesinin Yeri, Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi 29 (4): 572-583. <http://www.gefad.gazi.edu.tr/window/dosyapdf/2009/4/33.pdf> (03.04.2014)
- Taşkent Ansiklopedisi (2009). Taşkent: "Özbekistan milli ensiklopediyası" Devlet İlimi Neşriyatı.
- Taymas, Abdullah Battal (2000). *1917'den 1919'a Rus İhtilalinden Hauralar 1*. İstanbul: Turan Kültür Vakfı.
- Tellal, Erel (2001). "Mirsaid Sultan Galiyev". Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Ankara: 56. (1): 105-133.
- The Encyclopedia Britannica 11 edition, volume 26, New York 1911. <http://archive.org/stream/encyclopaediabri26chisrich#page/437/mode/1up>

- Togan Zeki Velidi (1981). Bugünkü Türki, Türkistan ve Yakın Tarihi. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Ubaydullayev, G'. (1962). *Halq Drujinachalari*. Tashkent: Kizil O'zbekiston-Pravda Vostovka – O'zbekiston Surh
- Vahabov, M. (1957). Taşkent v Period Treh Revolyutsiy. Taşkent.
- Wheeler, Geoffrey (1964). *The Modern History of Soviet Central Asia*. New York: Frederick Praeger
- Wixman, Ronald (1999). Sovyetler Birliğinde “Etnik Kimlik” Terim ve Konseptler, Çev: Ali Ihsan Aksamaz, Kafkasya Yazıları. (7). 18-35.
- Zeymal E.(1999). Moneti rannesrednevekovoy Sredney Azii. V knige “Srednyaya Aziya v rannem srednevekov'ye”, editör Brikina G.A., Moskova, 1999, Nauka.
- Ziyaev, Hamid (1997). Türkistan'da Rus Hâkimiyetine Karşı Mücadele, Çeviren: Ayhan Çelikbay, Ankara: TTK.

İnternet Kaynakları

- http://www.akbank.com/doc/deik/Ozbekistan_ulke_bulteni.pdf
- <http://archive.org/stream/encyclopaediabri26chisrich#page/437/mode/1up>
- <http://bse.sci-lib.com/article109263.html>
- http://centralasiaonline.com/en_GB/articles/caii/features/main/2013/11/08/feature-01
- <http://greenfam.narod.ru/eski-tash3.html>
- <http://iaste.berkeley.edu/pdfs/08.2d-Spr97castillo-sml.pdf>
- http://news.uzreport.uz/news_3_r_112441.html
- <http://steppemagazine.com/articles/notes-from-underground-the-tashkent-metro/>
- <http://toshkent.uz>
- <http://toshkent.uz/uz/articles/354/>
- <http://www.econews.uz/index.php/home/prirodopolzovanie.html>
- <http://www.english.illinois.edu/people/faculty/debaron/584/584reading/hemmer%20ussr%20langpol.pdf>
- <http://www.eurasianet.org/node/64176>
- <http://www.pcn.org.uk/kazakhstan.pdf>
- <http://www.tea-terra.ru/tag/узбекистан>
- http://www.un.org/esa/population/meetings/ittmigdev2005/P11_Rybakovsky%26Ryazantsev.pdf
- <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/uz.html>
- <http://www.undp.uz/uz/about/uzbekistan.php>
- http://www.jahonnews.uz/uzb/news/politics/amalga_oshirayotgan_islohotlarimizni_yanada_chuqurlashtirish_va_fuqarolik_jamiyati_qurish_yorug_kelajagimizning_asosiy_omilidir.mgr
- [http://news.uzreport.uz/news_3_r_112441.html\(11.05.2014\)\)](http://news.uzreport.uz/news_3_r_112441.html(11.05.2014)))

Fotoğraf Kaynakları

Fotoğraf 9.2, 9.3, 9.4, 9.5, 9.8, 9.9, 9.10 A. Çolpan Kavunçu

Fotoğraf 9.6, 9.7 Melih Ersoy

Fotoğraf 9.11 <http://www.chessdom.ru>

Fotoğraf 9.12 <http://taolga.com/wp-content>

Fotoğraf 9.13 <http://img0.liveinternet.ru>

Fotoğraf 9.14 <http://lotustour.uz>

TAŞKENT FOTOĞRAFLARI

ТАШКЕНТ ФОТОГРАФЛАРИ

• TÜRK DÜNYASI BAŞKENTLERİ •

Fotoğraf 9.2 Müstakillik Meydanı'ndaki Özbekistan haritası kabartmalı yer küre ve Bahtiyar Anne

Fotoğraf 9.3 Sovyet zamanı inşa edilen Özbekistan Otelı

Fotoğraf 9.4 Bağımsızlık zamanı Emir Timur Caddesi'nde inşa edilen NBU İş Merkezi ve Intercontinental Oteli-2006

Fotoğraf 9.5 Emir Timur Heykeli - 2008

Fotoğraf 9.6 Ressamlar Sokağı - 2009

Fotoğraf 9.7 Kökeldaş Medresesi - 2009

Fotoğraf 9.8 Ali Şir Nevai Opera ve Bale Tiyatrosu - 2008

Fotoğraf 9.9 Emir Timur Müzesi - 2008

• TÜRÖ DÜNYASI BAŞKENTLERİ •

Fotoğraf 9.10 Repreriyay Müzesi - 2008

Fotoğraf 9.11 Taşkent genel görünüm

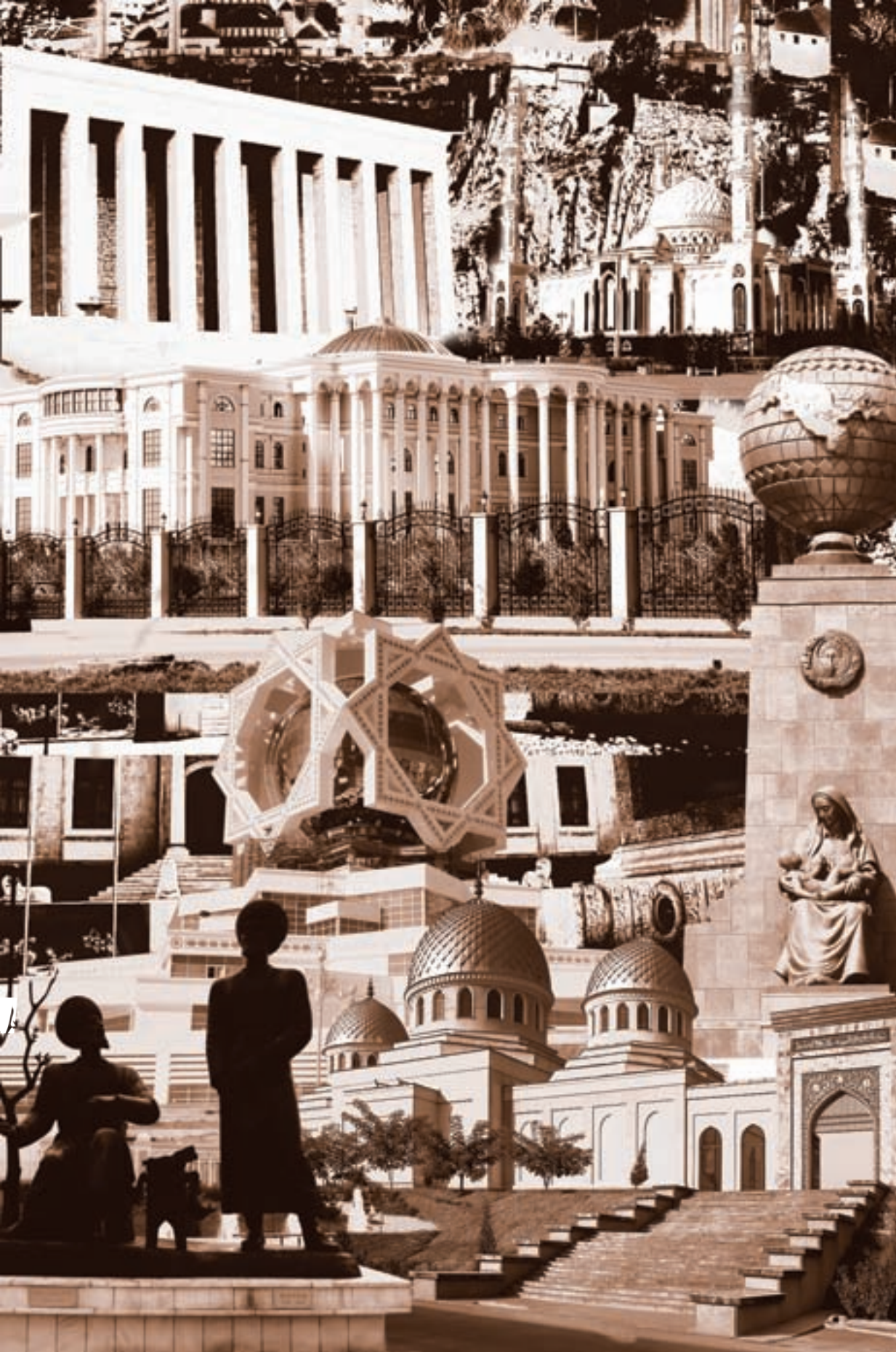

Fotoğraf 9.12 Barak Han Medresesi

Fotoğraf 9.13 Özgürlük Anıtı

X.BÖLÜM

SONUÇ

Yrd. Doç. Dr. A. Çolpan Kavuncu

İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Malatya

eposta: akavuncu@gmail.com

Fransız Devrimi ile başlayan ulus-devletleşme süreci, zaman içerisinde tüm dünyayı etkisi altına aldı. Türk Dünyası açısından, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağıldığı 1900'lerin başı ile Sovyetler Birliği'nin yıkıldığı 1900'lerin sonu, bu sürece eklenme açısından kritik dönemler olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılma sürecinin ardından yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, daha ileride üçüncü dünya ülkelerindeki uluslaşma süreçlerine de ilham verecek bir şekilde, Avrupa dışındaki ilk uluslaşma hareketlerinin örneklerinden biriydi. Aynı süreç, Kıbrıs Adası'nın İngiliz Birleşik Krallığı'na kiralınması ile beraber uluslaşma sürecinin, adadaki iki farklı milletten olan Türkler ile Rumlar arasında uzun yıllar sürececek bir çatışma ve gerilim ortamında şekillenmesine sebep olacaktı. Böylece hem Türkiye Cumhuriyeti hem de Kıbrıs Türk kesimi için uluslaşma süreci, kapitalist Batı medeniyeti ile eklenerek, bir anlamda Batının çeperi olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. Son olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun sonu, Azerbaycan Devleti'nin ortaya çıkışı sürecini beraberinde getirecek ve güney Kafkasya'daki bu kritik devletin 70 yıla yakın Sovyet İmparatorluğu bünyesinde özerk cumhuriyet olarak var olmasına ve bu çerçevede bir ulus kimliğe sahip olmasına neden olacaktı.

Diğer taraftan, Batı Türkistan bölgesindeki bugün bağımsız devletler olan 5 Türk Cumhuriyeti ise, Sovyetler Birliği bünyesinde, Çarlık döneminin sömürgeci anlayışı ile sosyalist rejimin bir tür eklenmesi sonucu modern ulus kimliklerini oluşturmaya 1900'lerin başından itibaren başlamıştı. 1990'a gelindiğinde ise 100 yıl önce ulus-devlet yapısına kavuşmuş Türkiye Cumhuriyeti ve 1974 sonrası Kıbrıs Adası'nda kurulan Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ile beraber, Sovyet sistemi altında "şekilde ulusal muhtevada sosyalist" olan Batı Türkistan özerk cumhuriyetleri ve Azerbaycan da bağımsızlığına kavuşarak ulus-devlet yapılarını oluşturmuşlardır. Bu döneme kadar, Türkiye ve Kıbrıs Türklerinin Batı dünyasının çeperinde yer almasına karşılık hem Azerbaycan için hem de Batı Türkistan ülkeleri için "muhtevada sosyalist olmak" bir anlamda iki kutuplu dünyanın Sovyet tarafının çeperinde yer alarak ortaya çıkıyordu.

1900'lü yılların ikinci yarısı Soğuk Savaş döneminin gerilimi ile geçmiştir. Türkiye Cumhuriyeti, Soğuk Savaş dönemi boyunca Batının çeperinde ve Sovyetler Birliği'nin sınırında olan bir ülke olarak sürekli bu gerilimin merkezinde yer almış ve dönemsel olarak da bu gerilimin kendisi somut bir şekilde ülkenin kentlerinde gerek toplumsal hareketlerle gerekse devletin uyguladığı sosyal ve ekonomik politikalar doğrultusunda şekillenen kent planları ve bu planların içeriğinde yer alan ulusal sembollerde kendini açıkça göstermiştir. Yine Kıbrıs Türkleri için de bu dönem, Türkiye ve Yunanistan arasındaki gerilimli ilişkinin sonuçlarından oldukça fazla etkilenen hassas bir "Türk ulusal kimliği" ortaya çıkarmıştır. Bundandır ki bu "hassas kimlik", 1974 sonrasında kendine "Türkiyeli olmayan fakat Rumlardan kendini ayırma noktasında Türk olan bir kimlik" arayışına sebep olmuş ve bu durum da Lefkoşa'nın Türk tarafının hem gündelik hayatına hem de kentin sembolik mekânlarına yansımıştır. Sovyetler Birliği bünyesinde

özerk cumhuriyetler olarak varlıklarını sürdüren Türk toplulukları için ise bu dönem, bu anlamda daha durağan fakat iç politikada “şekilde ulusal” olanın, bir şekilde muhtevada sosyalist mi yoksa “Rus” sömürsünün devamı mı olduğu bilinmeyen Moskova'nın politik stratejilerine karşı bitmek bilmeyen bir mücadele ile geçiyordu.

Türk Dünyasının bu 8 bağımsız devleti, Sovyetler Birliği'nin yıkılması ile artık “şekilde ulusal, muhtevada kapitalist dünyanın çeperi” olarak 1990 sonrası ilk defa yapısal koşullar anlamında aynı durumu paylaşmaya başlamışlardır. Bir tarafta ulus-devlet inşa formu ile ulus kimliğinin ortaya çıkışının kısmen çakıştığı bir ülke olan Türkiye'nin dışında Batı Türkistan'daki devletler kuruldukları dönem ve kendi tarihsel geçmişleri itibarı ile birçok özgünlüğe sahiptirler. İlk olarak 1991'de kurulan bu yeni devletler, Ulus-devlet yapısının çözülmeye –ya da en azından form değiştirmeye – başladığının iddia edildiği küreselleşme olarak bilinen bir dönemde yeni Ulus-devletlerini ve Ulus kimliklerini yaratmaya çalışmaktadırlar. İkinci olarak, dünya devletlerinin birçoğu, modern devlet ve toplum kurgularını kapitalist rejim içerisinde pratik olarak gerçekleştirirken, yani kapitalizm ve ulus devlet tarihsel olarak birçok coğrafyada rastlantısal olarak bir arada ortaya çıkarken, Batı Türkistan devletleri, eski Sovyet cumhuriyetlerinden olan Doğu Avrupa ülkelerinden de hatta Azerbaycan'dan da farklı olarak modern devlet ve toplum yapılarına sosyalist rejim içerisinde kavuşmuşlardır. Ayrıca buna ek olarak, bu devletler ve toplumlar ilk önce sosyalist rejimi ardından açık piyasa ekonomisini benimsemeleri itibarı ile de bir özgünlüğe sahiptirler. Bu noktada görüldüğü gibi bu devletlerin 3 temel özgünlüğü mevcuttur; (a) küresel dönemde Ulus-devlet kurma; (b) Modern devlet ve toplum yapılarına sosyalist rejim ile beraber kavuşma; ve (c) sosyalist bir rejimden kapitalist bir rejime geçme.

Bu yüzden “şekilde ulusal, muhtevada kapitalist dünyanın çeperi” olarak 1990 sonrası ortak yapısal koşulları paylaşan Türk Dünyası devletleri, siyasal, ekonomik, toplumsal yapılarında ortak ya da benzer sorunlarla karşı karşıya kalsalar da her devletin sahip olduğu tarihi geçmiş ve toplumsal formlarındaki özgünlükler, farklı yapılar yarattığı gibi bu durum, her bir devletin içinde bulunduğu ortak koşullara karşı farklı stratejiler üretmesine de sebep olmaktadır. Söz konusu dönem, neo-liberal ekonomik sistemin yapısal koşullarının mekânsal olarak farklı şekilde tezahür ettiği ve bundan dolayı bugün her Türk Devleti'nin bu yapısal koşullardan farklı şekilde etkilendiği dahası söz konusu devletlerin de tarihsel olarak şekillenen toplumsal formlarından ve yapılarından dolayı bu yapısal koşullara farklı ve özgün stratejiler ürettiği bu anlamda diyalektik bir ilişkinin şekillendirdiği bir dönem olarak tanımlanabilir. Bu diyalektik ilişkinin günümüz neo-liberal dönemdeki her farklı mekânda ve her farklı ülkedeki özellikleri, bu noktada hem kendine özgü hem de bazı genelleştirilebilecek durumları içinde barındırmaktadır. Bugün Türk Dünyasının bağımsız Devletleri'nin ve topluluklarının yaşadığı bu diyalektik ilişkinin, en stratejik mekânsal birimleri olan başkentler üzerinden incelenmeye çalışıldığı bu kitap, bu anlamda, söz konusu toplulukların ulus-devlet ve serbest piyasa

ekonomisi çerçevesinde yaşadığı hem bazı ortaklıklar hem de bazı farklılıkları ortaya çıkarması anlamında önem arz etmektedir.

Toplumsal kimliklerin üretiminde mekânlar önemli işlevler yüklenmektedir. Kimi kuramcılar için mekân sadece toplumsal olayların gerçekleştiği bir tür konteynır olarak düşünülürken kimilerine göre ise mekânlar toplumsal yapıları şekillendiren ve toplumsal formlarla diyalektik bir ilişkiye sahip olan bir olgudur. Kentsel mekânlar, bu anlamda, hem siyasal ve ekonomik yapılardan etkilenerek bu doğrultuda şekillenirken hem de siyasal ve ekonomik yapıların üzerinde çeşitli etkilere sahiptir. Bununla beraber zamansal olarak ortaya çıkan siyasal ve ekonomik düzenlerin her toplumsal yapıda kendine özgü formlar almasında da mekânların önemli etkileri vardır. Bundan dolayı, hem Sovyet döneminin etkileri her topluluk üzerinde farklı sonuçlar yaratmış hem de Sovyet sonrası dönemde neo-liberal dünya düzenine her cumhuriyet sosyo-mekânsal yapıları ile beraber farklı özgülüklere sahip olarak adapte olmuştur.

Toplumların şekillenmesinde, gerek hakim ekonomi politiğin yapısal koşulları gerekse kendi tarihsel yapılarından taşıdıkları özellikler diyalektik bir şekilde eklenerek etkide bulunurlar. Bu noktada sosyo-mekânsal birimler, katmansal olarak tarihsel yapıları biriktirerek günümüze kadar taşıyarak, bu eklenme yoluyla toplumların şekillenmesinde önemli aktörler olarak görülebilir. Bu özelliklerinin yanı sıra sosyo-mekânsal birimler, yeni düzenin siyasal ve ekonomik elitlerinin ortaya koymak istedikleri her tür politikanın da bir nevi nesnelere. Diğer bir deyişle devletin, yönetim merkezi olan başkentler, politik kararların alındığı, merkezi siyasetin ilişkilerinin en yoğun yaşandığı mekânlar olarak, bizzat yönetici kesimin ve devletin kurucu aktörlerinin –dahası ileriki dönemlerdeki iktidarların da – hegemonyalarını ve projelerini oluşturdukları en stratejik mekânlardır. Aynı zamanda da başkentler, tüm bu siyasal süreçlerin üzerinde, sahip oldukları sosyal ilişki formları, yerel kültürleri, ekonomik yapıları ve yerel siyaset tarzları ile dolaylı bir etkiye sahiptirler. Bu anlamda bir devletin başkenti, hem ulus-devlet inşa sürecinin öznesi hem de nesnesidir.

Başkentler bu anlamda her dönemin iktidar güçlerinin en fazla etkisini gösterdiği sosyo-mekânsal birimler olarak bu katmanlaşmanın en net görülebildiği alanlardır. Esasında her devlet, yeni devlet felsefesini öncelikle başkente yansıtmak ister. Bir başkentten hikâyesi aslında sadece o kentin hikâyesi değildir. Sakinler kadar misafirler, yerel karar vericiler kadar ulusal ve uluslararası aktörler hatta diğer kentler de bir başkentten kaderinde rol oynayabilir. İlişkisel mekân anlayışı çerçevesinde, her etkileşim ve müdahaleyle yoğrulmuş kent mekânı kısa erimde dönüşmekte uzun erimde katmanlaşmaktadır. Bundan dolayıdır ki, bir toplumun geçirdiği dönüşümün siyasal, ekonomik, sosyal, kültürel boyutlarının en somut olarak hangi dinamiklerden etkilenerek şekillendiğini gösteren en önemli toplumsal resim bir nevi başkentler üzerinden verilebilir. Türk Dünyasının da bugün farklı tarihsel geçmişlere sahip ve farklı dönüşüm hikayelerine sahip olan toplumsal yapılarının günümüzdeki manzarasını en net görebileceğimiz

mekânlar, başkentleridir. Bu noktada Türk Dünyası coğrafyasının Batı Türkistan'daki 5 Türk Cumhuriyeti ile Batı Türklüğünün bağımsız devletleri olan Azerbaycan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti'nin başkentlerinin tarihsel yapıları ile özellikle 1980 sonrası değişen dünya ekonomik ve siyasal yapısının etkisi ile geçirdikleri siyasal, ekonomik, sosyal, mekânsal ve kültürel dönüşümlerinin ulus-devlet çerçevesinde ele alındığı bu çalışma, jeo-politik açıdan önem taşıyan bir coğrafyanın önemli sosyo-mekânsal birimlerine vurgu yaparak, söz konusu coğrafyanın toplumsal yapılarının günümüzdeki durumlarını ortaya sermiştir.

Başkentler üzerine gerçekleştirilen bu çalışmanın önemli bir katkısı, Türk Dünyası'na yönelik tarih yazımına dairdir. Türk Dünyası başkentlerinin jeo-politik açıdan stratejik konumlara sahip olmaları, tarihsel olarak kaderlerini etkileyen en önemli olgu olmuştur. Günümüzde başkentler, devletlerin siyasal ve yönetsel merkezi olmanın ötesinde, ülkenin ekonomik kalkınmışlığında, sosyal ve kültürel yoğunluğunda en fazla öne çıkan mekânlardır. Şüphesiz bu durumun en temel sebeplerinden birisi, tarihsel olarak her iktidarın toplumsal yapıyı dönüştürme ve kontrol etmede başkentleri bir araç olarak kullanmasıdır. Bundan dolayı kentlerin tarihsel analizi bizlere zengin bir tarihi bilgi sunmaktadır. Özellikle somut mekânsal analizler, Türkiye'de tarih yazımına hâkim olan siyasi tarih yaklaşımının dışında, iktidarların toplumla ve mekânla iç içe geçen diyalektik ilişkilerini gösteren farklı bir tarihsel bakış açısı verebilir.

Esasında zaman zaman bir diğeriyle etkileşime girerek zaman zaman da bir öncekinden habersiz ya da onu yok ederek bir çok uygarlık aynı mekânda varlık bulmuştur. Özellikle kentin önceki ya da bazen de mevcut misafirleriyle arası pek de iyi olmayan yeni iktidar sahipleri, konumlarını pekiştirmek için kendi düşünce yapılarıyla mekânı şekillendirmeye yeltenirler. Her ölçeği inşa eden ilişki ağlarının dönüştürülmesine paralel her mekân yeniden tanımlanmaktadır. Kesin bir başarı, bir öncekinin gelecekte sadece tarih sayfalarında yer alması demekse de ilişkisel bir katmanlaşmanın yaşandığı aşıkardır. Bu anlamda mevcudiyetini devam ettiren bir kentin dünü ve bugünü, birbirini önceleyen dönemlerin katmanlarının o yerleşimde izlerinin sürülmesi ile ortaya konulabilir.

Bu katmanlaşmanın ilişkisel bir şekilde kavramsallaştırılmasına yönelik olarak Raymond Williams'ın (1958)¹ tarihsel bağlamlarından ayırmadan farklı ölçeklerin etkinliklerini, kültürel kategoriler ve toplumsal mekânizmalar aracılığıyla gözler önüne serdiği tartışmaları temel alınabilir niteliktedir. Williams'ın (1977: 121) "dönemsel" analiz olarak adlandırdığı bu yöntemde arkaik olan (ancient/dead), kalıntısız olan (residual), baskın olan ve filizlenen kültürlerden bahsetmek mümkündür. Arkaik olan tamamen geçmişle alakalı durumlara, yapıları işaret etmektedir. Günümüzde arkaik olanın bilgisine sahip olunabilir ama kendisini yeniden var etmesi beklenilemez. Geçmişte oluş-

1 Bu yaklaşım kullanılırken, Defne Dursun ve Ufuk Poyraz'ın "Ankara" çalışmasından yararlanılmıştır.

turulmuş kalıntusal olan ise günümüzde etkisini kısmen korusa da varlığı, baskın olan karşısında silikleşmiştir. Baskın olanın tanımlayıcı ve yönlendirici gücü mevcut toplumsal oluşumu şekillendirir. Filizlenen ise yeni anlamlara, yeni pratiklere, yeni yapılara referans vererek baskın olanın yerine geçmeye adaydır. Soyutlama düzeyi çerçevesinde ayrıştırılan bu katmanların birlikte ilişkisel bir şekilde var olduklarını not etmek bu noktada önemlidir. Bu kavramsallaştırmaya katkı olabilecek şekilde Foucault (2003) “*iktidarın olduğu yerde direniş de vardır*” derken aslında mutlak iktidar ve mutlak hegemonya olmadığını vurgulamaktadır. Benzer şekilde Gramsci de hegemonyanın hiç bir zaman tek başına baskın güçlerin inşasından oluşamayacağını, kalıntusal görünen unsurlarla kimi zaman ittifak yaptığını kimi zaman onları dışladığını, kimi zaman da onları içine kattığını vurgular. Dolayısıyla burada bahsedilen katman soyutlaması çok boyutlu, geçirgen ve eşanlıdır. Arkaik olana yaklaştıkça olasılığı azalmakla birlikte, bir önceki katmanının kendi başına ya da filizlenenle ittifakla baskın olanı bir sonraki zaman sahnesinde kalıntusal ya da filizlenen (potansiyel taşıyan) hâle getirebilmesi pekâlâ mümkündür. Böylece bu dört farklı kategorinin sürekli etkileşimi sürecinde şekillenen dinamikler ve bunun tezahürü olan mekânsal, sosyokültürel, yönetsel ve ekonomik mevcudiyet, baskın olarak nitelendirilen gücün o döneme damgasını vurması ile belirgin hâle gelmektedir. Bu nedenle belli zaman dilimlerine atfedilen dönemlemeler, baskın güçlere referans verirken üzerinde ve/veya içinde yükseldiği ve potansiyelini taşıdığı yapılara da dikkat çekmelidir. Raymond Williams’ın kültürel grupları ve toplumsal yapıları anlamlandırmaya yönelik bu kavramsallaştırmasını Şengül (2012: 407), mekânsal yapıları da içerecek şekilde kullanarak yerleşimlerin yaşadığı dönüşümlerin anlaşılması noktasında önemli bir katkı koymuştur.

Nitekim bu tartışmaların tamamı, Türk Dünyası başkentlerinin bugünkü toplumsal, siyasal, ekonomik yapılarında görebileceğimiz katmanlaşmalara vurgu yapmaktadır. Örneğin, Ankara, özellikle Osmanlı döneminin izlerinin ulus-devlet inşa süreci ile etkileşiminin yarattığı durumları görebilmek açısından önemli bir mekânsal bir birimdir. Daha da önemlisi İstanbul ile Cumhuriyetin başında temsil ettikleri unsurlar bakımından önemli farklılıklara sahip olması, Türkiye Cumhuriyeti’nin gelişimini önemli derecede etkilemiştir. Türkiye, Ulus-devlet deneyimini diğer Türk Cumhuriyetlerine göre daha önce ve daha farklı bir paradigma içinde yaşadığı için Ankara’nın katmansal olarak tarihsel birikiminde, Cumhuriyet deneyiminin kendisi de farklı katmanlara sahiptir. Diğer taraftan Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin yakın tarihteki hızlı ve yoğun bir şekilde yaşadığı tarihsel deneyimlerin her biri, çok eski dönemden beri Ada’nın merkezi olan Lefkoşa’da bir nevi kendine özgü bir toplumsal yapı doğurmuştur.

1990’larda ulus-devlet inşa sürecine giren eski Sovyet coğrafyasındaki Türk Cumhuriyetlerinin başkentleri ise, Kazakistan’daki başkent kaydırma durumu dışında genellikle Çarlık rejiminin, bölgede hâkim olmasından beri bir devamlılık arz etmektedir. Sömürge kent yapısı, Sovyet deneyimi ve kapitalist deneyimlerin tamamını yaşayan bu

başkentlerde bile günümüzde hâlâ Çarlık öncesi dönemin kalıntıları olarak kabul edilebilecek sosyal ilişki formları ve siyasal kültürler söz konusudur. Bu durumların tamamı, modern dönemde köklü değişimler yaşamış bu başkentlerde bile güçlü modern devlet yapılarının kıramadığı ve bu yapılara eklenen eski katmanların (arkaik) mevcudiyetini göstermektedir. Yani, dönemlerinin hegemonik olma iddiasındaki ideolojileri, kendi mekânsal katmanlarını yaratmak ve toplumsal ilişkileri yeniden tanımlamak adına bir önceki katmanla zaman zaman çatışmacı zaman zaman da uzlaşmacı bir yöntem benimsemiş ve sonuçta bütünlükten uzak bir mekânsal örüntüyle karşılaşmıştır. Dolayısıyla bir kenti veya başkenti anlayabilmek için tarihsel katmanlarını ilişki olarak okumak gereklidir. Bu çalışmada da, Türk dünyası başkentleri, bu ilişkiselliği görebilmek adına tarihsel bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Şüphesiz bu tür bir çaba, hem kent çalışmalarına bir katkı sunacaktır hem de söz konusu bölgeye dair çalışmalara da belirli noktalarda yeni bakış açıları kazandırılmasına imkân verecektir.

Tarihi İpek Yolu üzerinde ve Avrasya'nın beşiğinde yer alan, Türk Dünyası devletlerinin başkentleri öncelikle farklı tarihsel dönem içerisinde ele alınarak söz konusu kentlerin tarihleri kısaca özetlenmiştir. İlk olarak, eski Sovyet coğrafyasında kalan Batı Türkistan ve Azerbaycan başkentleri için, Rus Çarlığının bölgeye hâkim olmasından önceki dönem, yani 19.yy'a kadar ki dönemde söz konusu kentlerin siyasi, ekonomik, toplumsal ve mekânsal yapıları özetlenmiştir. Ardından, ilgili kentlerin, Çarlık rejiminin sömürge kentleri haline geldikleri ve büyük bir dönüşüm yaşadıkları Çarlık Rejimi dönemi özetlenmiştir². Son olarak, 1991'de Bağımsız Devletlerin başkentleri haline geldikleri döneme kadar ki, Sovyet rejimi boyunca yaşadıkları ekonomik, siyasi, toplumsal ve mekânsal dönüşümleri ele alınmıştır. Diğer taraftan, Ankara ise Antik Dönemden başlanarak, Selçuklu Dönemine kadar, arkasından Osmanlı dönemi incelenerek; Cumhuriyetle başlayan ulus-devlet inşa sürecine kadar ele alınmıştır. Aynı şekilde, Lefkoşa tarihi de, Osmanlı ve öncesi, Osmanlı'dan kopuş süreci ve Ada'nın Birleşik Krallığa kiralınması, Kıbrıs Cumhuriyeti ve bağımsız Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ne giden süreç şeklinde ele alınmıştır.

Buradan hareketle arkaik bir katmanlaşma olarak modern dönem öncesi incelendiğinde günümüze kadar kentsel mekânlarda geleneksel sosyal ilişki formlarının kendisi kalmasa bile siyasal ve kültürel hayata sızmış özellikleri ile karşılaştığı ve bunun söz konusu ülkelerin özgün yapılarını yaratan en temel olgulardan biri olduğu görülmektedir. 19. yy öncesi Türk Dünyası başkentleri ile ilgili iki noktanın altının çizilmesi gerekmektedir. Birincisi yukarıda bahsedilen feodal yapının sosyal ilişki formlarının nasıl günümüze kadar taşındığı; ikincisi de günümüz başkentlerinin söz konusu dönemde bölgenin merkezi kenti olup olmadıklarıdır. Her iki konu da, kentlerin tarihsel özelliklerinin bugünkü yapılarını nasıl şekillendirdiğini göstermesi açısından önemlidir.

2 Bakü ve Taşkent açısından Çarlık dönemi oldukça önemli kırılmaların yaşandığı dönem olmasından dolayı daha detaylı bir analize tabii tutulmuştur.

Kentlerdeki eski sosyal ilişki örüntüleri, bugün somut, görünür bir şekilde var olmasa da bu sosyal ilişkilerin sahip olduğu stratejilerin, taktiklerin birçoğu günümüz yerel ve merkezi siyaset kültürünün ve yapısının içine yerel ve merkezi aktörler tarafından taşınmıştır. Bu anlamda gerek yerleşik hayata erken dönemde geçen Özbekistan, Tacikistan gerekse göçebe kültürü yakın tarihe kadar yaşatan Kazakistan, Türkmenistan, hatta Türkiye’de söz konusu olan aşiret, boy ve klan yapıları, orta, küçük ve ulu “cüz”ler, aksüyek-karasüyek gibi toplumsal gruplar, bugün toplumsal hayattaki varlıklarını büyük oranda kaybetseler de izleri kendini hissettirmektedir. Örneğin, Özbekistan’ın kentlerinde insanların gündelik dillerinde “*cinli töre*” sözünü hâlâ duy-mak mümkündür. Aksüyekliğin şeceresinin Cengiz Han soyuna dayandırılmasından ortaya çıkan toplumsal grup olan Törelerin, bugün Özbekistan’da kimler olduğu bilin-mese de –kısmen de bilinse-, toplumsal hayatta çabuk sinirlenen, öfkelenen kişiler için “*cinli töre*” ifadesi hâlâ kullanılmaktadır.

19.yy’a kadar Türk Dünyası coğrafyasında hakimiyetlerini kuran devlet yapıları incelendiğinde, söz konusu siyasal oluşumların, etnik grupların doğrudan ifadesi olmadığı fakat “*kabile meşruiyetini, dinsel meşruiyetin de desteği ile birer hanedan meşruiyetine dönüştüren imparatorluk yapıları*” (Roy 2000: 36) olduğu iddia edilebilir. Bu imparatorluk yapıları parçacıl bir şekilde birbirleri ile sürekli mücadele içinde olmakta ve genellikle hanedanlıklar bir siyasal birlik oluşturmaktan uzak görünmekteydi. Nitekim Hun İmparatorluğu, Büyük Selçuklu, Timur Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu gibi siyasal birlik sağlayan devlet yapıları ardından genellikle yine aşiretler arası mücadeleler kendini göstermekteydi. Dahası siyasal birlik kurabilen hanedan yapılarında bile sadece siyasal değil fakat ekonomik olarak özerk birimler olan aşiret ilişkilerinin devam ettiği görülmektedir. Dolayısıyla bu durum aşiretlerin mevcut töreleri ile beraber yok olmadan fakat sürekli dönüşerek 19. yy’a kadar devam etmelerine sebep olmuştur.

Aşiret ilişkilerine dayalı sosyal ilişki formlarının günümüze kadar ulaşmasında 19.yy sonrasının modern dönemine eklenmeleri daha da kritik bir boyutu temsil etmektedir. Batı Türkistan ve Azerbaycan için, Çarlık döneminin sömürge politikasının bir gereği olarak “yerele müdahale etmemek” toplumsal yaşamın feodal sosyal ilişkilerle devam etmesine sebep olurken, Sovyetler Birliği döneminde ise “köklü reformlarla” toplumu dönüştürmek hedefi bir süre sonra söz konusu coğrafyalarda yerel ittifaklarla iktidarın ancak yerele sızabileceğinin görülmesiyle değişikliğe uğramıştır. Bu durum ise “Orta Asya’nın Sovyetleştirilmesi” ilkesinin bir süre sonra “Sovyet rejiminin yerleştirilmesi”ne dönüşmesine sebep olmuş ve böylece yerel geleneksel sosyal ilişki formları, bu kez devasal Sovyet bürokrasisi içine sızarak günümüze kadar gelmiştir.

Bundan dolayı Edgar (2007: 40), “*Türkmenlerde aşiret yapısı ve aidiyetin, politik ve ekonomik kaynağın temeli*” olduğunu; Roy (2000), Tacik ve Özbeklerde toplumsal yaşamın şekillenmesinde klan yapılarının ne kadar önemli olduğunu vurgulamıştır. Dahası aynı durum, Sovyetlerin yanı başında Türkiye Cumhuriyeti’nin de modern reformları

gerçekleştirirken karşısına çıkan bir durum idi. Türkiye Cumhuriyeti, kurulduğu sırada toprak reformları ile feodal sosyal ilişkileri değiştirmeyi hedeflese de günümüzde hâlâ kentsel hayatın tüm alanlarında bu geleneksel sosyal ilişki formlarının varlığı söz konusudur. Bu yüzden, aşiretlerin somut halleri ile bugün Türk Dünyasının siyasal ve ekonomik yapısının içinde görünür olup olmamasından ziyade, asıl önemli olan bu tür aşiret yapısına ait ekonomik ve siyasal özelliklerin, günümüz sosyo-siyasal yapısına sızarak ya da eklenerek etkinliğini koruması ve böylelikle modern devlet ve modern yurttaşın bu aşiret kültürü ile sürekli entegre olmasıdır. Bundan dolayı, Türk Dünyası'nda bugün aşiretlerin siyasal hayatta etkin olup olmadığı tartışması, bu aşiretlerin görünürlülüğü zemininden sahip oldukları sosyal ve siyasal ilişkilerin görünürlülüğü zeminine kaymalıdır.

Geleneksel sosyal ilişki formlarının sosyo-mekânsal birimlerde yeniden üretilmesine dair farklı yaklaşımlar söz konusudur. 1900'lü yıllar boyunca hâkim olan “modernleştirici” paradigma doğrultusunda merkezi iktidarların modernleşme reformlarına rağmen bu yapıların direniş gösterdiği vurgusu ağır basmıştır. Bu durum gerek Sovyetler Birliği gerekse Türkiye gibi modernleşmeyi hedeflemiş ülkeler için de geçerlidir. Yurttaşlık bilincini gerçekleştirmek amacıyla tepeden inme politikalarla toplumsal yaşamı yeniden düzenlemeyi hedeflemiş modern devletlerin genel görünümü olan bu durum, Scott (1996) tarafından, modern devletin “metis” karşısındaki yenilgisi olarak kabul edilmiştir. Ancak pratikteki uygulamaların birçoğu, modern devlet yapılarının hegemonyasını ve iktidarını sağlamlaştırma amacı ile toplumsal yaşamı dönüştürme hedefinden tavizler verdiğini göstermektedir. Bundan dolayı merkezi devlet müdahalesi ile buna karşın müdahale ettiği toplumsal yaşamın kendisini zıt kutuplara yerleştirerek meseleyi çözümlenmeye çalışmaktan ziyade her iki aktör arasında diyalektik bir ilişki ile bir tür eklenme yaşandığını kabul etmek gerçekliğe çok daha yakındır. Nitekim bu kitaptaki birçok başkent çalışması, Sovyet dönemi boyunca uygulanan “Milletler Politikası”nın söz konusu kentlerde “şekilde ulusal muhtevada sosyalist” algısına paralel olarak geleneksel yaşamda varolan birçok unsurun “millet” olma ya da milleti yaratma noktasında yüceltildiği örneklerle doludur. Bu ise, rejimin bizzat özellikle siyasal ya da ekonomik unsur içermeyen, kentsel yaşamın gündelik pratiğinde yer alan birçok alanın geleneksellik ile entegre edildiği durumları doğurmuştur. Örneğin, devrimin ilk yıllarında tüm Sovyet coğrafyasında Komünist Parti tarafından kentsel alanlarda özellikle başkentlerde eski feodal dokulara sahip yerleşim birimleri yok edilmeye çalışırken, Özbekistan'daki ve Taşkent'teki mahallelerin “Özbekliğin sembolü” olarak yüceltildiği görülmektedir. Toplumsal yaşamın ekonomik, sosyal, siyasal ya da kamusal ve özel olarak adlandırılacak farklı alanlarının gerçek yaşamda geçişgen ve muğlak sınırlara sahip olduğu kabul edilirse bu tür gündelik yaşam pratiklerindeki geleneksel sosyal ilişki formlarının yeniden üretimini, siyasal ve ekonomik alanlara sızması da kaçınılmaz olacaktır. Bundan dolayı modernleşme ve kalkınmanın hakim paradigma olduğu özellikle 1920-1980 arası yıllar, Türk Dünyası ne Scott'ın belirttiği gibi yerelin modern

devlete karşı tek taraflı ürettiği bir direniş ile gelenekselliğın korunduğu ne de modernleşme okulunun belirttiği gibi geç modernleşen bir coğrafya olarak görülebilir. Bu dönem, Türk Dünyası coğrafyasının kentleri için yerel ile merkez arasında bir tür üretim tarzlarının eklenmesi yoluyla yeniden üretilen sosyal ilişki formlarının söz konusu olduğu iddia edilebilir.

Elbette Sovyet coğrafyası için, “milletler politikası”nın önemli bir diğer sonucu ise, bugünkü ulus-devlet inşa sürecini tamamlamakta olan Batı Türkistan ülkeleri ve Azerbaycan için ulus kimliğin inşasının bu dönem oluşturulmasıdır. Ancak aynı dönem ulus kimliğini inşa etmekte olan bir başka Türk Dünyası ülkesi olan Türkiye’deki durumdan bir hayli farklı olan bu inşa süreci, aynı zamanda bugünkü bağımsız olan bu ülkelerin ulus-devlet inşa süreçlerini de etkilemektedir. Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı’nın arkasından elde kalanı birarada tutma noktasında ulusal birlik vurgusu yaparken ve buna bağlı olarak ulusal dil, ulusal geçmiş üzerine bir tarih yazımı gerçekleştirirken, Sovyet rejimi için Orta Asya’da ve Azerbaycan’da, öncelikle Tataristan’da başlayan Cedit hareketi sayesinde modern uluslaşma bilincinin “Türklük” algısı etrafında gerçekleşmesine karşın parçalı bir şekilde etnik kimlikler yoluyla yapay uluslar yaratma seçeneği, söz konusu coğrafyada kontrolü sağlamada önemli bir stratejik adım olarak duruyordu. Bundan dolayı “milletler politikası”, tam da bu doğrultuda oluşturulmuş bir proje idi. “Türkistan” kimliğine karşı oluşturulan her yeni ulus için, bir diğerinden farkını ortaya koymak ve bunu yüceltmek amacıyla yereldeki feodal yapı formları önemli bir araç olarak kullanılmıştır. Bundan dolayı Kazaklardaki “cüzler”, Türkmenlerdeki “aşiretler”, Özbek ve Taciklerdeki “klan” yapıları, Moskova’ya karşı direnişle korunmuş yapılardan çok rejimin de yeniden ürettiği yapılar olmuştur.

1990’a kadar ki yakın tarihin tüm Türk Dünyası başkentleri için ortaya koyduğu önemli bir ortak nokta ise refah devleti anlayışının kendisidir. Bugün için Williams’ın (1958) kalınsal olarak tanımladığı katman olarak düşünölebilecek modern kalkınmacı paradigmanın ortaya koyduğu sosyal devlet, refah devleti anlayışı, hem Ankara, hem Lefkoşa, hem Bakü hem de Batı Türkistan başkentleri için, Devlet merkezli bir kent yaratım süreci doğurmuştur. Düzenli ve kontrollü bir kent planlaması dâhilinde bunun kamusal alanlardaki görünümü, iktidarın sembolleri olan heykeller, binalar ile geniş bulvarlar, yollar iken yerleşim alanlarındaki sonucu ise kentsel hizmetlerin devlet ve yerel yönetimler kanalı ile yurttaşla sunulması olmuştur. Türkiye ve Lefkoşa için bu kalkınmacı paradigma, kapitalist sistemin Keynesyen dönemi içerisinde gerçekleşirken, Sovyet coğrafyasının başkentleri için ise devlet sosyalizmi etrafında gerçekleşiyordu.

Başkentlerde bu dönemin ilk yılları, iktidarların kendi hegemonyalarını kurma amacıyla daha çok kamusal alanların yeniden düzenlendiği dönem olmuştur. Gerek Ankara gerekse diğer başkentlerin tamamında bütüncül kentsel planlama doğrultusunda modern kent görünümünün ilk adımları atılmaya başlanmıştır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası ise refah devletinin giderek hakim anlayış olmasına paralel olarak bu kez

başkentlerin yerleşim alanlarında yeniden düzenlemeler yaşanmış, konut politikasına önem verilmiş ve kentsel hizmetler daha aktif gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Tüm bu dönem ise başkentler, kalkınma anlayışının merkezi mekânları olarak belirlenmiştir. Bundan dolayı 1929 yılında Kazak SSC başkenti olan Almatı'da 70 yıl içerisinde birçok fabrika, sanayi üretim yerinin yanısıra eğitim, kültür ve sanat ocakları kurulmuş; Bakü, Sovyet dönemi boyunca kültürel ve endüstriyel modernleşmesini hızlı bir şekilde devam ettirmiştir. Aynı şekilde Bışkek, 20. yüzyılın geniş bir kesimine yayılan Sovyet devrinin planlamacı özelliğinden dolayı giderek genişlemiş ve modernleşme ile teknolojik gelişmeler şehre damgasını vurmuştur. Bu dönemde inşa edilen görkemli devlet binaları ve konut alanları; düzenlenen meydanlar ve yeşil alanlar; dört bir tarafa serpiştirilen görkemli veya küçük heykeller bugün bile Bışkek'in çarpıcı görüntülerini oluşturmaktadır. Böylece 19. yy öncesi feodal bir kent yapısına sahip olan bu başkentlerin tamamı, 20.yy'da giderek modern, büyük kentler hâline dönüşmüştür. Bununla beraber, bu durum hiçbir zaman Sovyet rejiminin hedeflediği gibi "eşit ve sınıfsız bir toplum için eşit ve sınıfsız bir başkent" yaratamamıştır. Başkentler, kısa süre içerisinde, gündelik yaşamı ile yerleşim alanlarında ve kamusal alanlarda sınıflı ve eşitsiz görünümeler ortaya çıkarmıştır. Bu durumu konut tahsisi gibi kentsel hizmetlerin birçok aşamasında gözlemleyebilmek mümkündür.

Sovyetler Birliği, dünya tarihinde kentlerde modern planlamanın ve modern devlet yapısının mekânsal anlamda hegemonyasını derinden kurduğu en önemli devletlerden biridir (Scott, 1996). Bu anlamda, Türk Dünyası başkentlerinde mekânsal olarak yaşanan dönüşümü anlamak için Sovyet kent planlamasının Türk Dünyası'nda yarattığı kentlere dair bir değerlendirme yapmak zorunludur. Bu Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti olan Ankara'nın da cumhuriyetin ilk yıllarında yaşadığı dönüşüm ile paraleldir aslında.

Tarihsel kısım ile ilgili bir diğer önemli konu ise, başkentlerin kendi tarihselliği içerisinde söz konusu bölgelerinin ne kadar merkezi olup olmadıklarıdır. Başkentlerin tarihleri incelendiğinde yine 19 yy. sonları, başkentlerin tarihleri açısından önemli bir kırılmaya sebep olmuştur. Ankara ile başlamak gerekirse, Osmanlı'nın başkenti İstanbul'da modernleşmenin etkisini hızlı bir şekilde gösterdiği dönemde, Ankara hâlâ orta Anadolu'da büyük oranda kıra bağımlı küçük bir kent idi. Cumhuriyetin kurulması ile beraber başkent hâline gelen bu kentin modernleşmesi, eski başkent modernleşme hikayesinden oldukça farklı bir seyir izleyecekti. Cumhuriyet ile beraber İstanbul-Ankara arasında başkent kaydırma meselesi, başkentlerin kaydırılması ile ilgili olarak geçmişin izlerini silme amacı ve yeni bir ulusu yeni toplumsal sınıfları ve grupları ile birlikte yaratma hedefinin bir örneği olarak kabul edilebilir. İstanbul'un modernleşme döneminde oluşan yeni kentli toplumsal güçler, kurulan yeni Ulus devlet felsefesi için gerekli olan toplumsal güçler değildi. Bundan dolayı yeni ulus devlet yeni bir başkentte kurulmalıydı. Siyasal bir karar olan bu başkent kaydırma ile beraber, uzun yıllar Bi-

zans için ardından Osmanlı İmparatorluğu için başkent olmuş İstanbul'dan vazgeçilerek, stratejik olarak ülkenin merkezinde konumlanan ve küçük bir kent olan Ankara başkent yapılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti olmadan önceki dönem, Ankara'nın tarihi açısından her ne kadar kayıtsız kalınmayacak özellikler arz etse de, ulus-devlet dinamikleri ve mekânizmaları vasıtasıyla modern anlamdaki kent oluşumu, Ankara'nın başkent ilan edilmesiyle gerçekleşmiştir. Bir ulus devletin kent mekânına yönelik tahayyülü Ankara üzerinden çizilmeye çalışılmıştır. Planlı gelişim çabaları, bir öncekini kenara bırakarak yeni ideolojinin mekânını, kültürünü, ekonomisini, sosyal ilişkilerini yaratmak için kolları sıvamıştır. Fakat bu yeni katmanın dinamikleri ve mekânizmaları 20 yıllık bir süre içerisinde giderek etkisini kaybetmiş ve Sovyet başkentlerindeki kaderi paylaşmıştır Ankara. Diğer bir deyişle rejimin kurucularının tahayyüllerinden farklı bir gerçeklik seyir etmiştir.

Diğer taraftan Kıbrıs Türklerinin başkenti olan Lefkoşa, "Lidra" (Ledra) diye adlandırılan antik kentin üzerine kurulmuş ve yaklaşık 1000 yıldan beri Ada'nın başkenti konumunda bulunmaktadır. Hititler, Mısırlılar, Persler, Makedonyalılar, Pitolemeler, Romalılar, Bizanslılar, Lüzinyanlılar, Venedikliler, Osmanlılar ve İngilizler Kıbrıs adasına farklı tarihlerde egemen olsalar da bugün "Lefkoşa" bağımsız bir Türk devletinin başkentidir. Ada'nın ekonomik, toplumsal ve kültürel yapısı, Ada'daki siyasal yapılanmadan doğrudan etkilenmiş olsa da, Lefkoşa kenti hep başkent olma özelliğini korumuştur.

Başkent kaydırma ile ilgili tarihsel kınlmanın Sovyet coğrafyası için ise kısmen Çarlık dönemi olduğu görülmektedir. Çarlık döneminin sömürgeleştirme politikasına kadar Orta Asya'nın yerli halkının temelde göçebe ve yerleşik yaşam tarzı benimseme açısından ikiye ayrıldığını söylemek mümkündür. Yerleşik yaşamın hakim olduğu Özbekistan, Azerbaycan, Tacikistan'ın merkezi devlet yapılarına sahip oldukları dönemlerde belirgin bir başkentinin var olduğunu öne sürmek mümkündür. Azerbaycan'ın tarihten beri başkenti olan Bakü, hem 1900'lerin başında kurulan Bağımsız Azerbaycan Devleti'nin, hem Sovyet döneminin hem de bağımsızlık döneminin başkenti olarak varlığını sürdürecektir. Özbekistan ve Tacikistan için ise Taşkent'in başkentlik konumu, Çarlık dönemi ile başlar. Çarlık rejimine kadar bölgenin merkezi genellikle Semerkant'tır. Özellikle Timur Devleti zamanında önemli bir gelişme sergileyen Semerkant, Hanlıklar dönemine gelindiğinde Buhara, Hiva, Hokand karşısında gerilese de önemini korumuştur. Çarlık ile beraber Taşkent, Türkistan Genel Valiliği'nin başkenti olmuş, bu anlamda Çarlık izlerini en çok yansıtan Orta Asya kenti hâline gelmiştir. Sovyetlerin ilk başında, Özbek Sovyet Sosyalist Özerk Cumhuriyeti'nin başkenti tekrar Semerkant olarak değiştirilse de bu durum kısa sürmüş ve Sovyet rejimi, Çarlığı takip ederek Taşkent'i tekrar başkent yapmıştır. Aynı dönemlerde, Özbekistan'a bağlı olan Tacikistan, ayrılarak özerk Cumhuriyet olduğu sırada, ülkede başkentlik yapabilecek en gelişmiş şehir olan Duşanbe, ülkenin başkenti seçilmiştir. Ayrıca Duşanbe'nin Afganistan ve Orta Asya arasında önemli bir yol güzergahı üzerinde bulunması da, kenti başkentlik açısından avantajlı konuma getirmiştir.

Diğer taraftan göçebe toplumsal yaşamının ağır bastığı Kazakistan, Türkmenistan ve Kırgızistan'ın başkentlerinin kaderlerini de belirleyen esasında Çarlık rejimi olmuştur. Çarlık rejimi işgal edene kadar çoğunlukla küçük bölgesel Hanlıkların kontrolünde olan bölgelerde, bugünün başkentleri çoğunlukla bir kent görünümünden çok güvenlik kaygısı ile kurulan kale etrafında gelişme sergileyen yerleşim alanları idi. Örneğin, 19. yüzyıla gelindiğinde Hokant Hanlığı, hem savunma hem de vergi toplama amacıyla bugünkü Bişkek'in bulunduğu yerde bir kale kurmuştur. Dahası bu göçebe toplulukların siyasal bir birlikleri olmadığı için bir başkentlerinin varlığından da söz etmek mümkün değildir. Örneğin, Türkmenistan'da tarihsel olarak yakın tarihte merkezi devlet yapısı olarak karşımıza en son 1000'li yılların başında kurulan Selçuklu Devleti ve onun Merkezi Merv çıkmaktadır. 1800'lü yıllarda, Rus Çarlığı Aşkabat'ı ele geçirdikten sonra, kent, Trans-Hazar Bölge Yönetimi'nin merkezi olur. Bundan dolayı Merv kentinin aksine Aşkabat, Rusya'nın politik, ekonomik ve kültürel izlerini taşıyan bir kenttir. Aşkabat'ın İran, Horasan, Hazar ve Orta Asya arasındaki kritik pozisyonu da Çarlık için kenti önemli hâle getirmiştir. Aynı şekilde Kazakistan ve Kırgızistan için de başkentleri Almatı ve Bişkek, Çarlık rejimine kadar kale etrafında gelişen küçük kentlerdi. Sovyet rejimi bu ülkelerin tamamında Çarlığın belirlediği merkezleri başkentler hâline getirmiştir.

Günümüzdeki Orta Asya başkentlerinin kaderleri Çarlık dönemi belirlediği için, Rus Çarlığı'nın söz konusu kentlerdeki politikaları önem arz etmektedir. Taşkent, bu dönem tam anlamı ile bir sömürge kenti haline dönüşürken, diğer başkentlerde Çarlık benzer stratejileri uygulamıştır. Planlı hareket eden Rus Çarlığı, önce bölgeye görevli uzmanlarını ve askerî komutanlarını göndererek uygun yerleri tespit etmiş ardından buralarda kale kurmuştur. Kale kurulduktan sonra öncü Kozak kuvvetlerini, askerlerini ve çeşitli katmanlara ait Rus ahalisini yerleştirmiş ve bu bölgelerde şehir veya kasabalar inşa etmiştir. Elbette, Sovyetler Birliği, Çarlık tarafından bu kentlerde hazırlanan uygun ortamları kaçırmayacak ve bu kentleri başkentler haline getirecek ve yukarıda belirtildiği gibi, başkentlerin Sovyet dönemi boyunca hem toplumsal sınıfları, hem yaşam alanları hem kamusal alanları büyük bir değişime uğrayacaktı. 1990'lara yaklaştığında ise, başkentler, artık toplumsal hareketlerin örneklerinin de yaşandığı merkezler hâline gelecekti. Örneğin, Almatı, SSCB'nin dağılmasına yol açan olaylar silsilesinin ilk halkası olarak değerlendirilen Jeltoksan olaylarına şahitlik etmiştir.

Başkentlerin kaderlerini Çarlık rejimi belirlediyse de başkentleri başkent yapan Sovyet rejimi olmuştur. Önceden bahsedildiği gibi ekonomik gelişim ve sanayileşmenin başkentlerde hızla artması, İkinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkmıştır. Yaşam alanları olan küçük, geleneksel konut alanlarının birleştirilerek yeni inşaat projeleri ile *mikro-rayonların* oluşturulmasıyla her başkent in giderek modern görünüme sahip olması da aynı döneme denk gelir. Ayrıca alt yapı ve ulaşım ağının Sovyet öncesi dönemde çok zayıf olmasından dolayı Sovyet kent plancıları tüm başkentlerde öncelikle bu konulara

ağırlık vermiş kısa sürede kara ve demiryolları ile başkenti hem ülke dışı ulaşım ağına entegre etmiş hem de ülke içi ulaşım ağının merkezi haline getirmişlerdir. Yine yeşil alan ve geniş caddeler, başkentlerin temel özellikleri olmuştur bu dönem.

Eski Sovyet coğrafyasındaki bu başkentler, böylece büyük oranda Çarlık tarafından alt yapısı hazır hale getirilmiş ve Sovyet rejiminin bölgedeki en önemli hegemonik mekânsal araçları olarak günümüze kadar gelmişlerdir. Sovyetlerin dağılması ile beraber ise temelleri yeniden atılan bir “ulus kimliği” ve ulusal/bağımsız devlet anlayışı başkentlerin kaderini etkilemeye başlayacaktır. Ancak Kazakistan dışında dört Batı Türkistan cumhuriyetinin ve Azerbaycan’ın, Sovyet zamanındaki başkentlerini aynen devam ettirmesi, başkentlerin Sovyet zamanı yönetim merkezi olmasının yarattığı siyasal, ekonomik ve sosyo-mekânsal özelliklerini de yeni döneme taşımasına sebep olmuştur. Başkentlerin stratejik konumu, Sovyet rejiminden kalan alt yapıları ve kurumsallaşma avantajları ile yeni devletlerin başkenti olmaları beklenen bir olgu idi. Nitekim Aşkabat, İran ile Orta Asya, Duşanbe Afganistan ve Orta Asya, Bişkek, Çin ve Orta Asya arasındaki yol güzergahlarının önemli kavşaklarında yer almaktadır. Bundan dolayı, Sovyet sonrası dönemde de yeni rejimlerin kurucularının hedeflediği toplumsal projenin sosyal, kültürel ve tarihsel özellikleri tıpkı Sovyet rejiminde olduğu gibi en çok bu başkentlerde kendilerini göstermişlerdir. Ancak yeni dönemin kapsayıcılığı ve radikallığı Sovyet rejimi kadar olmamıştır.

Sovyet sonrası dönemin, başkentlerin kaderini etkileyen en önemli iki dinamiği şüphesiz ulus devlet kurma ve serbest piyasa ekonomisine geçme çabalarıdır. Bunun küresel dönemde ortaya çıkması, Sovyet başkentleri ile Lefkoşa ve Ankara arasında neoliberal politikalar açısından benzer sonuçlar doğursa da, küresel dönemde ulus-devlet kurma sürecinin etkileri ile millî burjuvazi yaratma çabaları eski Sovyet başkentlerinin en büyük özgülüğü olmuştur. Ulus-devlet yapısını kurma sürecinin 1990 sonrası başkentlerde ortaya çıkardığı ilk göze çarpan somut örnekleri, heykellerin, anıtların, müzelerin, sembollerin ve toponimlerin değişmesi ile gündelik hayatta konuşma dilinde ortaya çıkan değişimlerdir. Sovyet rejimi, geleceğe yönelik tüm yatırımlarını başkentler üzerinden benimsetme çabasına girişmişti. Bu anlamda çağdaş, modern, seküler bir dünya görüşünün ve sosyalist bir toplumun özelliklerini başkentlere yansıtmaya çalışmış ve eğitim, kültür ve sanatın geliştirilmesi amacıyla başkentlerde pek çok yeni kurum inşa etmiştir. Aynı durum Sovyet sonrası dönem için de geçerlidir. Başkentlerin yeni misyonu bu kez ulusal kimliğin değişik öğelerinin (tarih, dil, din gibi) yeniden yaratıldığı ve yaşandığı ana mekân olmaktadır.

Sovyet coğrafyası, Rusçanın resmî ve gündelik dilde ağırlığını hissettirdiği bir coğrafyadır. Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra ulus-devlet inşa süreci doğrultusunda millî dilin yaygınlaştırılmasına yönelik reformlar gerçekleştirilse de Rusçanın bu ağırlığı hızlı bir şekilde kınlamamıştır. Sovyet dönemi boyunca, özerk cumhuriyetlerde esasında anadilde eğitim yasaklanmamıştır; Ancak Rusçaya hakim olmamak, Sovyet yurttaşları

için önemli bir kariyer eksikliği olduğundan, tüm yurttaşlar Rusça öğrenme noktasında çaba sarf ediyordu. Bağımsızlık sonrası ise ulus-devlet inşa sürecinde ilk vurgulanan ve üzerinde durulan reform alanlarından birisi, millî dilin geliştirilmesi olmuştur. Eğitim dili olarak anadile dönülmesi, işe girişlerde anadil bilme zorunluluğu gibi uygulamalar ve basılı kitapların birçoğunun anadile çevrilmesi gibi düzenlemeler ile anadillerin ulus-devlet inşa sürecinde önemi artırılmaya çalışılmıştır.

Aradan geçen 25 yıla yakın süre zarfında Azerbaycan ve Batı Türkistan'ın kentlerinde Rusçanın hakimiyetinin kırılmaya başladığı görülmektedir. Özellikle eğitimini bağımsızlık sonrası alan yeni kuşak ağırlıklı olarak anadilde konuşmaktadır. Diğer taraftan başkentler açısından durum biraz farklıdır. Diğer kentlere oranla başkentlerde hâlâ Rusçanın hakimiyeti söz konusudur. Özellikle Kazakistan'da eskiden beri Rusçanın diğer cumhuriyetlere göre çok daha yaygın olmasının etkisi günümüze kadar gelmekte ve her ne kadar Kazakça konuşan kırsal bölgelerden bugün Astana'ya oldukça fazla göç gerçekleşse de Rusça, hâlâ gündelik hayatta en çok duyulan dildir. Diğer taraftan Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan gibi Rusçanın daha az etkili olabildiği ülkelerde giderek anadiller Rusçaya baskın gelmekteyse de özellikle Taşkent'te hâlâ Rusçanın hakimiyetini görmek mümkündür. Bundan da öte, okunulan gazeteler, takip edilen televizyon kanalları ağırlıklı olarak hâlâ Rusçadır.

Bununla beraber bağımsızlık döneminde başkentlerin cadde ve sokak isimlerinin değiştirildiği görülmektedir. Sovyet devrinde çoğu başkent'in isimleri kadar cadde ve sokakların adları da ideolojiye uygun olarak değişikliğe uğramıştı. Bağımsızlık döneminde de aynı şekilde hızlı bir isim değişikliği ile caddelerin ve sokakların isimleri anadillere çevrilmiş ve özellikle ulusal kimlik sembolleri olan isimler kullanılmıştır. Örneğin, Bişkek'in birçok sokak, meydan, cadde ve ilçelerine Kırgız tarihi ve kültüründen isimler verilerek kent millileştirilmeye çalışılmıştır.

Diğer taraftan, kitapta sıkça vurgulanan bir diğer unsur, ulus-devlet inşasında başkentlerin, iktidarlar tarafından mekânsal anlamda nasıl hegemonik araçlar olarak kullanıldığıdır. Ulu-devlet inşasında mekânın bugüne biçim vermesinde başkentler, iktidarın hegemonyasını gösterme çabasının en keskin görülebildiği alanlardır. Sembolik anlamda ulus devletin dayandığı noktaların mekâna yansımaları, heykellerde, anıtlarda, mimari eserlerde, meydanlarda görülebilir. Bu noktada eski Sovyet ülkelerinin ulus-devlet inşasında başkentlerin mekânsal görünümüne yansıyan üç temel unsurdan bahsetmek mümkündür: Eski Sovyet sembollerini yok etmek, Sovyet öncesi tarihe vurgu yaparak millî tarihin önemini vurgulanması ve yeni iktidarların liderlerinin temsiliyeti. Kısaca bu dönemde yeni semboller başkentlerde boy göstermeye başlamıştır. Örneğin, Taşkent'te, diğer başkentlerde olduğu gibi, Sovyet rejimini hatırlatan miras hızlı bir şekilde değiştirilmiştir. Lenin heykelleri vb. eski rejimle alakalı pek çok obje temizlenmiştir. Yine, “yeni Tacik devletinin başkenti” olarak Duşanbe'nin yeri ve önemi yeniden tanımlanmış; “Kadim Tacik ulusunun” sembolleri ile donatılan şehir bir kez

daha devletin ideolojisinin en çok yansıdığı yer olarak karşımıza çıkmaktadır. Bugün Kırgız tarihinden ve kültüründen heykellerin Bişkek'e serpiştirildiğini rahatlıkla görmek mümkündür. Diğer taraftan, bağımsızlık döneminin liderlerinin sembolleri açısından, en iyi örnek olarak karşımıza Türkmenistan çıkmaktadır. Aşkabat'ın sosyo-mekânsal dönüşümünde, baskın lider en önemli etkidir. 2006 yılında vefat eden Devlet başkanı Türkmenbaşy'nın heykellerini kentin her yerinde görmek mümkün olmakla beraber yeni cumhurbaşkanı dönemi ile bu heykellerin gerek başkent gerekse ülke genelinde azaldığı gözlemlenmektedir.

Ancak hiç şüphe yok ki, başkent inşaa sürecinin sembolik anlamda mekâna yansması açısından ne denli önemli olduğuna en iyi örnek, Astana'dır. Özellikle ulus-devlet inşaa sürecinin millî tarih vurgusunun mekâna yansması noktasında Astana bir tür laboratuvar olarak düşünülebilir. Astana'nın mimari ve mekânsal çehresinde özellikle Kazakistan tarihinin yeniden biçimlenmesini görmek mümkündür. Saka, Hun, Göktürk kültürel mirasının eserleri kadar Çarlık öncesi Kazak Hanlıkları döneminin önemli liderlerinin heykelleri de kentin her yanına inşaa edilmiş durumdadır. Astana'nın bu denli belirgin bir şekilde mekânsal dönüşümünün altında şüphesiz, Kazakistan'ın Sovyet sonrası dönemde başkentini kaydıran tek ülke olması yatmaktadır.

Astana'nın başkent olarak inşası, yeni bağımsızlığa kavuşmuş bir devletin millî kimlik ve devlet inşası politikalarının önemli bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Kazakistan yönetimi, Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile bağımsız Kazakistan Cumhuriyeti devleti arasında, geçmiş ve gelecek arasında bir set çekme ihtiyacını hissetmiştir. Almaty, bağımsızlıktan itibaren yaşadığı bütün değişimlere rağmen Sovyet dönemindeki modernleşme ve gelişme izlerini yoğun olarak temsil etmektedir. Sovyet döneminde oldukça gelişmiş olan Almaty'da, Sovyet ve bağımsızlık dönemleri arasında böyle bir setin çekilmesi zordu, halbuki az nüfuslu Akmola, yeni bağımsız devletin millî kimlik anlayışını mekânsal, toponimik ve kültürel boyutlarıyla ifade etmeye uygun bir alandı. Başkent inşaa Astana'ya taşınması ve Astana tarihinin yeniden yorumlanarak şehrin mekânsal, toponimik çehresinde ve heykel kompozisyonlarında ifade edilmesi, Kazakistan Cumhuriyeti'nin sadece Sovyet dönemindeki Kazak otonomisinin ardılı olarak görünmemesine yol açmıştır. Yeni başkent tamamen bağımsızlık ürünü olarak ortaya çıkmakla birlikte Kazak geçmişini ve kültürünü kucaklamış, aynı zamanda çağdaşlık iddiasını da ifade etmiştir. Bu noktada kendisinden yaklaşık 70 yıl önce aynı kaderi paylaşmış Ankara'nın ulus-devleti temsil etmesi ile birçok benzerliğe sahiptir.

Kazakistan'daki başkent taşınması sürecini ilginç kulan özellik, başkent inşaa ülkenin toprak bütünlüğüne yönelik çeşitli tehditlerin ortaya çıkabileceği bir bölgeye taşınmasıdır. Astana tarihinde de görüldüğü gibi Sovyetler Birliği'nin kurulmasından itibaren Moskova'nın bu bölgeye yönelik çeşitli tasarruf girişimleri olmuştur. Astana'ya başkent inşaa taşınmasıyla bu tehditlerin üstesinden gelinmeye çalışılmış, Kazakistan'ın bulunduğu zorlu jeopolitik konuma göre çatışmacı olmayan, ancak tehlikeleri önleyici bir tutum

sergilenmeye çalışılmıştır. Bugün başkentin taşınmasıyla ilgili öne sürülen birçok gerekçenin haklı çıktığı görülmektedir. Planlandığı gibi Astana, ülke güvenliğini pekiştirmiş, Kazakistan'ın kuzey bölgelerinin ülkenin ayrılmaz bir parçası olduğu savı başkentin taşınmasıyla güçlenmiştir. Diğer taraftan Astana, ülkenin güneyindeki fazla işgücünün kuzeye doğru hareket etmesine de yol açmıştır. Bu noktada Astana örneği Vale'in (akt. Çınar 2007: 133) oluşturduğu sınıflandırmada üçüncü gruba giren "sonradan siyasal kararlar başkent" olan "yapay başkentler" grubuna girmektedir. "Başkent kaydırma" ile ilgili yazında vurgulandığı gibi sanayi devrimi ve arkasından gelişen modern ulus-devlet yapılarında eskiden farklı olarak savunma açısından stratejik alanlarda olmak, ticari yollar üzerinde konumlanmak yerine artık başkentte aranan temel özelliklerin başında ülkeyi kontrol edebilme gücü, siyasetin bir aracı olarak ulusal birliği yaratmadaki etkisi, dengeli kalkınma, ulusal birliğe tehdit olan unsurların bertaraf edilmesi gelmektedir. Bu anlamda Kazakistan'ın günümüzdeki iktidarının başkent kaydırma yönündeki kararının altında yatan temel sebeplerin başında dış tehdit ve ulusal birliğe tehdit olan unsurların bertaraf edilmesi gelmektedir.

Ancak başkent kaydırılması üzerine gerçekleştirilen çalışmaların birçoğunda araştırılan konu olan merkezi iktidarın neden bu yönde karar aldığı, başkent kaydırılmasının dinamikleri açısından önemli iken, bunun sonuçları açısından yetersiz bir analiz boyutudur. Bu tür bir tek yönlü incelemede söz konusu yeni başkentin ülke siyaseti içerisinde sahip olduğu önemli avantajlar ya da dezavantajlara vurgu yapılırken, söz konusu başkentin sahip olduğu tarihsel yapıların ve sosyal ilişki formlarının söz konusu değişikliklerle beraber merkezi siyasette ne tür beklenmedik sonuçlara yaratabileceği ihmal edilmektedir. Nitekim başkentler de bir kent olarak yerel siyasete sahip olup, merkez-yerel ilişkisi, başkentler için de yerel-merkez arasındaki diyalektik ilişki ile şekillenmektedir. Ve bu ilişki şüphesiz merkezi düzeyde ulusal siyasetin kaderini de etkilemektedir. Astana'nın kaderine bu anlamda Sovyet döneminde "Bakir topraklar" projesi damgasını vurmuştur. Astana Sovyet rejiminin bu politikası çerçevesinde şekillenirken, coğrafi konumunun da etkisiyle Rus nüfusu ve Rus kültürel yapısının oldukça hâkim olduğu bir kente dönüşmüştür. Kazakistan rejiminin bir hedefi de bu yapının kırılması olsa da başkent kaydırma noktasında, Astana'nın sahip olduğu bu baskın Rus kültürü, başkentte etkisini hâlen göstermektedir. Almatı kadar Sovyet ideolojisini temsil etmese de Rus etkisinin ağırlıklı olarak hissedildiği kentte, bundan dolayı, her ne kadar hızlı bir şekilde kırsaldan ve ülkenin daha güney bölgelerinden göç gerçekleşse de kentin bu baskın özelliği içerisinde hızlı bir şekilde bu yeni gelen nüfusun kültürü emilebilmektedir. Ancak bu durumun ileriki dönemlerde değişiklik arz etmesi ihtimaldir.

Bu noktada 1929-1997 yılları arasında Kazakistan'ın başkenti olmuş olan Almatı şehri, günümüzde artık başkent olmamasına rağmen önemli bilim, kültür, sanat, eğitim, finans, ekonomi ve sanayi merkezi konumundadır. Almatı bugün özel statüye sahip ve halk arasında "Güney Başkent" olarak adlandırılmaktadır. Almatıda önümüzdeki elli yıl

içinde birçok yeni uydu kentin oluşması muhtemeldir. Almatı bugün kendisinin kardeş kenti olan İstanbul'a eski başkent olması açısından benzemektedir. Bu bağlamda Almatı, gelecekte de iklimi elverişli, nüfusu çok, sanayi ve finans merkezi, tıp, bilim ve kültür merkezi, ilerleyen yıllarda birkaç havaalanının olduğu bir şehir ve turizm merkezi olarak Kazakistan toplum ve ekonomisinde önemli bir rol oynamaya devam edecek gibi görünmektedir. Bundan dolayı İstanbul'a benzer yönde bir gelişme göstermesi muhtemeldir.

Ekonomik güç gerektirmeyen sembolik değişim konusunda görüldüğü gibi tüm eski Sovyet ülkeleri hızlı ve radikal adımlar atmasına rağmen, yeni rejimlerin kendisini hem yaşam hem de kamusal alanlarda göstereceği ekonomik maliyeti gerektiren yeni binaların ve alanların inşası ise, söz konusu ülkelerin “şok-terapi” olarak adlandırılan hızlı ve köklü bir ekonomik dönüşümü mü yoksa daha kademeli bir şekilde “state-oriented” ekonomik politikalarından vazgeçmeyi mi seçmiş olmaları ile ilgili olarak farklılaşmaktadır. Bundan dolayı 2000'li yıllara gelinene kadar Taşkent'te veya Duşanbe'de, Astana, Bakü veya Aşkabat'taki dönüşüm kadar hızlı bir kentsel dönüşümün olmadığı gözlemlenmektedir. Sovyet binaları, araçları ve mekânları hâlâ eski dönemi hatırlatır bir şekilde varlıklarını devam ettirmektedirler.

Bununla beraber 1970'lerde kapitalist sistemin yaşadığı ekonomik kriz sonucu ortaya çıkan neo-liberal ekonomik yapı sadece serbest piyasa ekonomisine bu dönem geçiş yapan eski Sovyet coğrafyasındaki Türk Dünyasının devletlerini ve başkentlerini değil Ankara ve Lefkoşa'yı da etkilemiştir. Bu yönde 1980 sonrası yaşanan dönüşümün ekonomik boyutları ve bunun başkentlere yansıyan sonuçları açısından tüm Türk Dünyası'nda benzer durumları gözlemek mümkündür. Bu dönem başkentlerde, bu anlamda, en gözlemlenebilir ortak değişim, sanayi odaklı kalkınmadan sermayenin yapıpı çevre yatırımlarına kayması sonucu inşaat sektörünün yükselmesi ve bu doğrultuda başkentlerin kamusal ve yaşam alanları açısından büyük bir değişime uğramasıdır. Ancak bu noktada da söz konusu ülkelerin yine bu ekonomik yapıya ne derece eklenip eklenmediği belirleyici olmaktadır.

Hızlı bir ekonomik değişim yaşayan ülkelerin başkentleri büyük bir kentsel dönüşüm baskısı altındadır. Bu başkentler arasında Bakü, Ankara, Astana, Lefkoşa başı çekmekle beraber, rant ekonomisinin tüm başkentlerde etkin olarak kendini gösterdiğini iddia etmek mümkündür. Hâlâ kent arsalarının devlet kontrolünde olduğu ülkeler ile neoliberal politikaların kent arsalarının özel mülkiyete açılmasına olanak verdiği ülkeler arasında bu ranttan faydalanan kentsel elitlerin sınıfsal konumları farklı olsa da, sonuçta tüm başkentlerin sermaye için önemli bir rant alanı oluşturması kaçınılmaz hâle gelmiştir. Dahası kentsel dönüşüm projelerini açık ve net şekilde düzenleyen maddelerin bulunmaması hem Ankara, hem Bakü, hem Lefkoşa hem de diğer başkentler için geçerlidir. Eski Sovyet başkentlerinin çoğu için bu kentsel dönüşümü koordine edecek bir merkezi otorite de söz konusu değildir.

Başkentlerdeki kentsel dönüşümün kimi boyutlarının ekonomik rant ve plansız büyüme ile malul olduğu ve mevcut seyri ile sürdürülebilir olmaktan uzak olduğu rahatlıkla iddia edilebilir. Nitekim Ankara’da rantın cazibesıyla giderek yükseltilen imar hakları, nüfus yoğunluğunun bir anda arttığı mahalleler, semtler, bölgeler ortaya çıkarmıştır. Kat mülkiyeti kanunu ve gecekonduların sonrası apartmanlaşma sürecinde Ankara için belirginleşen şantiye-kent hüviyeti, 1980 sonrasındaki ülke çapındaki serbestleşme adımları ve sonrasındaki tamamlayıcı mahiyette olan özellikle 2000’li yıllardaki kentsel dönüşüm ve büyük sermayenin yapılabildiği çevre üretimine yönelik yapılmış olduğu yatırım projeleri ile iyiden iyiye pekişmiştir. Kent son 30 yılda, ilk 60 yıllık genişlemesini yaklaşık beşe katlamıştır. Esasında Ankara için yapılmış bu tanımlama, tüm Türk Dünyası başkentleri için geçerlidir. Bugün Aşkabat’ın, Astana’nın, Lefkoşa’nın da “şantiye kent” hüviyetine en az Ankara kadar sahip olduğunu söylemek mümkündür.

1980 öncesi hakim olan ideolojik kutuplaşma yerini öncesine nazaran söylemde daha az ama gerçekte daha sınıf temelli bir ayrışmaya bırakmıştır. Bu cümleden kasıt ise neoliberal dönemde kimlik temelli bir siyaset, tüm Türk Dünyası’nda yaşanmakta olup; bunun etkileri Kıbrıs Türklüğü için 1980 sonrası barış sürecinde giderek “Adalılık-Türklük” gibi ikili bir kimlik aidiyetinin birbirinden keskin bir şekilde kopartılmaya çalışılması; Ankara için ise küreselleşme sonucu modern ulusal kimliğin önemini gittikçe azalması ile beraber Osmanlı ve öncesinin kalıntılarının, kaynak yaratma potansiyelleri oranında ilgi görmesi, ulus-devletin anıtları ve alanlarının giderek aşındırılması, bir dönemin emekçilerinin kendisini yeniden ürettiği gecekonduların, kentsel dönüşüm projeleri çerçevesinde yıkılması olmuştur. Diğer taraftan Sovyet coğrafyasında kalan Türk Dünyası başkentlerinde ise Sovyet dönemi yaratılan etnik temelli ulus kimlik projelerinin bağımsızlık sonrası giderek daha muhafazakar ve Sovyet öncesi döneme referansla şekillendirilme çalışması söz konusudur. Bu anlamda kimlik siyaseti, eski Sovyet coğrafyasında 70 yıl süren sınıf temelli siyasetin ardından baskın şekilde görünür hale gelmiştir. Ancak unutmamak gerekir ki, Sovyet rejiminin bu sınıf temelli siyaseti çoğu zaman Azerbaycan ve Batı Türkistan coğrafyasında “milletler politikası” yoluyla kimlik siyaseti ile içiçe gelişmiştir.

Bu hâkim kimlik siyasetinin ardında ise başkentlerde gerçekte hızlı bir şekilde ekonomik eşitsizlik artmaktadır. Bunun en görünür hali ise varşıl ve yoksul mahallelerin başkentlerde keskin bir şekilde ayrımlaşması ve aralarındaki uçurumun giderek artmasıdır. Dahası tüm başkentlerde yerel yöneticilerin ve girişimcilerin çanak tuttuğu bu süreçte farklı toplumsal grupların farklı siyasalar vasıtasıyla destekleri elde edilerek bu yapı kendisini yeniden üretebilme imkânı bulmuştur. Bu noktada Ankara için 1970 öncesi yaratılan orta sınıf giderek daralırken alt ve üst gelir gruplarının oluşturduğu sınıflar genişlemeye başlamıştır. Alışveriş merkezleri, kapalı siteler, şehir içi otobanlar, çılgn projeler, Ankara’nın hafızasını yeniden tanımlamaktadır. Bu anlamda ulus-devlet döneminden bu zamana bakıldığında, düzenli kentleşmenin örneği olarak tahayyül

edilen Ankara'nın mevcut hâliyle amaçlanan hedeflerden çok uzak kaldığı aşikardır. Diğer taraftan Lefkoşa için ise 1980 sonrası kentin Rum ve Türk kesimleri arasındaki gelir uçurumunun giderek artması, Türk tarafı için olumsuz sonuçlar doğuran bir süreç olmuştur. Bugün birçok Türk, Rum tarafına günü birlik geçerek çalışmaktadır.

Post Sovyet başkentlerde ise ekonomik büyüme, alt gelir gruplarının kent merkezinden tasfiyesini beraberinde getirmektedir. Özellikle hızlı kentsel dönüşümün yaşandığı Aşkabat, Bakü, Astana giderek görkemli kentler haline gelirken yoksul kesimler için bu başkentlerin gelişmiş kesimleri ulaşılması zor mekânlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Kent içi eşitsizliğin hızlı bir seyirle arttığı bu kentlerde, lüks yaşam alanları ve tüketim malları ile hizmetler kentin ortalama yurttaşlarından ziyade yabancı yatırımcılara ve üst sınıflara ev sahipliği yapmaktadır. Bu noktada, Astana, Sovyet sonrası dönüşümde eski Sovyet kenti ve yeni kent olarak ikiye ayrılırken, bu iki mekânsal kesimin konut alanları ve buralarda yaşayan sakinlerin gelir farkı net bir şekilde görülebilmektedir. Çoğu Sovyet coğrafyasındaki başkentlerin eski ve yeni olarak ikiye ayrılması, Çarlık döneminin bir eseri iken, Astana bu anlamda özgün bir yapıya sahip olup, kentiçi segregasyon açıkça bağımsızlık sonrası ortaya çıkmıştır. “Ak Aşkabat” ise kenarda kalan eski yıkık dökük Sovyet binaları ile günümüzde inşa edilen mermer binaları ile beraber tam bir zıtlıklar örneği durumundadır. Bakü ise özellikle 2007'den sonra uygulanan kentsel dönüşüm projeleri ile çok sayıda ailenin şehir merkezini terk etmek durumunda kaldığı, bazı tarihî semtlerinin artan rant baskısı nedeni ile dönüşüm projelerine açıldığı başkentlerin başında gelmektedir. Tüm bu süreçler nispeten az olmakla beraber Taşkent, Duşanbe ve Bişkek'te de söz konusudur; ancak bu kentlerde Sovyet geçmişinin görünürlülüğü hâlâ daha baskındır.

Böylelikle geçilen serbest piyasa ekonomisi ile beraber yaşanan özelleştirmelerin hem ekonomik sektörlerde hem de yaşam alanlarında gerçekleşmesi, zaten varolan kentsel eşitsizliği daha da artırmıştır. Ancak burada eşitsizliği arttıran asıl noktanın özelleştirmenin kendisinden değil daha çok devletlerin otokratik yapısından kaynaklandığını vurgulamak gerekmektedir. Bizzat Devlet Başkanlarının emriyle inşa edilen aşırı lüks konutlardan oluşan yaşam alanlarının başkentlerin orta altı sınıflarına hiç hitap etmediği açıktır. Sovyet başkentlerinde yaşanan bu süreçler, neticede bağımsızlık döneminde serbest piyasa ekonomisi için gerekli olan milli burjuvazinin ve orta sınıfın yaratılmadığını göstermektedir. Bu başkentler ile ilgili bir önemli durum ise kentiçi segregasyondan ziyade, Sovyet döneminin de hakim anlayışı olan “baskın başkentler” durumunun, Sovyet sonrası dönemde daha da artmasıdır. Böylelikle ülke genelinde hızlı bir şekilde gelişen başkent ile diğer bölgeler arasında açık bir şekilde kalkınmışlık farkı söz konusudur.

İnşaat sektörü kadar başkentleri bağımsızlık sonrası etkileyen bir diğer konu, özel mülkiyet olgusunun ortaya çıkmasıdır. Başkentlerin halkı, Sovyet zamanı mülkiyetine sahip olmadığı konutların bağımsızlık sonrası özelleştirme yoluyla sahibi olmuşlardır.

Konut sektöründe bağımsızlık sonrası hızlı bir şekilde özel mülkiyetin ortaya çıkması, kısa süre içerisinde tüm bu başkentlerde toplumsal yapının kazanan kesimlerinin bir nevi oldu bitti şeklinde kısa yoldan daha da zenginleşmesine sebep olmuştur. Bu durum, konut sorununu daha da artırmıştır. Göçün hâlâ “*prapiska*”lar üzerinden sıkı kontrol altında tutulduğu ve kentsel arsaların hâlâ devletin elinde olduğu Özbekistan gibi ülkelerde bile Taşkent’te konut sorunu oldukça ileri düzeydedir. Devletin bu sektörü elinde tutmasına rağmen sorunun çözümü için bütüncül bir program oluşturmadığı görülmektedir. Dahası Astana, Bakü, Aşkabat, Bişkek gibi kentsel gelişimin ve dönüşümün nispeten daha hızlı yaşandığı başkentlerde konut fiyatlarının yüksekliği ise kayda değer bir olgudur. Sonuçta konut politikası bir sosyal politikadan çok artık başkentlerde bir rant aracına dönüşmüştür.

1990’lı yıllarda başlayan ekonomik dönüşüm tüm başkentleri etkilemiştir. Bu ekonomik dönüşümün en temel özelliği devlet kontrolünde bir millî burjuvazinin oluşturulmaya çalışılmasıdır. Devlet tekelinde ekonomik kalkınma yaklaşımı, Türkiye’nin de 1900’lerin başında millî burjuvazi yaratımında uyguladığı bir strateji idi. Ancak o dönemin yapısal koşulları buna imkân verirken günümüzdeki küresel yapı içerisinde neo liberal politikalar devlet kontrolünü ekonomik alanda mümkün olduğunca kısıtlarken, Sovyet coğrafyası ülkeleri büyük bir gerilim yaşamaktadır. Oysa neoliberal politikaların bugün tüm dünyada uygulanmasında devletlerin yeni düzenleyici rolleri esasında, yeni düzenin de yine devlet gücünü elinde bulunduranlar ile sermaye grupları arasındaki işbirliğine dayalı olarak gerçekleştirildiği gerçeğini gözler önüne sermektedir. Böyle bir durumda Sovyet coğrafyasındaki otokratik yapıların kendisine yöneltilen eleştirilerin hegemonik bir baskıdan öteye gitmediği açıktır. Ancak bu tür bir yapının sermaye sınıfını tamamen özerklikten uzak bir şekilde devlete bağımlı kıldığı da bir gerçektir. Neticede bağımsızlıktan sonra kurulan güçlü merkezî devlet modelleri ve bu siyasal sistemlerin devamına yardımcı olan ekonomi politikaları, başkentlerin büyük bir rant alanı hâline getirilmesinde önemli rol oynamış, altyapı ve sosyal sorunların çözümü tamamen devletin inisiyatifine terk edilmiştir. Bu durum enerji kaynakları açısından zengin olan Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan’da devletin büyük sermaye gruplarını ve büyük işletmeleri kontrol etmesi ile sonuçlanırken bu tür zenginliklerden yoksun olan Tacikistan, Özbekistan ve Kırgızistan’da ise devlet, ekonomik sıkıntılar ile boğuşmakta ve bu durum daha küçük ölçekli ekonomik yatırımların dâhi devlet kontrolünde gerçekleşmesine sebep olmakta ve bundan dolayı bu ülkelerdeki otokratik yapılar çok daha belirgin hâlde toplumsal yaşamda görünür hale gelmektedir. Bundan dolayıdır ki küçük ve orta ölçekli işletmelerin yoğunlaştığı Özbekistan’da devletin Taşkent’in hizmet sektöründeki birçok işletmeye dâhi kolaylıkla kilit vurduğu örnekler yaşanmaktadır. Sovyet döneminde ekonomik dönüşümün temellerinin atıldığı Duşanbe ise Sovyet sonrası dönemde iç savaşın getirdiği tüm yıkımdan payını almış ve savaş sonrası dönemde tekrar toparlanmaya çalışmaktadır.

Başkentlerde yaşanan ekonomik dönüşümün bunun ötesinde en belirgin sonucu ise, işsizliğin büyük bir problem olarak ortaya çıkmasıdır. Sovyet dönemi boyunca işsizliğin yaşanmadığı ve sosyal politikaların güçlü bir şekilde uygulandığı bu başkentlerde yaşanan ekonomik dönüşüm, işsizlik ve yoksulluğu artırdığı gibi, devletin de sosyal politikalar alanından çekilmesi toplumsal kesimler arası uçurumu daha da artırmıştır. Bunun yanında devletin çekildiği sosyal politika alanlarını ise geleneksel sosyal ilişki formları doldurmaya başlamış ve bu durum akrabalık, hemşehrlik gibi geleneksel ilişkileri daha da güçlendirerek başkentlerde bir muhafazakarlaşma yaratmıştır.

Bunun yanında değişen bu paradigma, yerel yönetimlerin başkentlerde sunduğu kentsel hizmetlerin ve kolektif tüketimin de yapısal olarak değişimini beraberinde getirmiştir. Başkentlerde artık yurttaşlar eskiden devlet tarafından sunulan birçok kentsel hizmeti artık devletten beklememeyi öğrenmeye başlamışlardır. Bu ise kentin yoksul kesimlerinin kentteki imkânlardan yararlanmasını daha da zorlaştırmaktadır. Sonuçta serbest piyasa ekonomisine geçişte, kent ekonomisini döndüren olgunun inşaat sektörü olması, sosyal politikalarda oldukça yetersiz uygulamalar ve kamusal alanlarda baskın şekilde gerçekleşen dönüşüm, serbest piyasa ekonomisinin nasıl bir politik yapı ile entegre olduğunu göstermektedir. Esasında benzer durum Ankara ve Lefkoşa için de söz konusudur. Değişen gereksinimler, öngörülemeyen gelişmeler, geleneksel nazım planların şekillendirdiği kentsel büyümenin denetim altında tutulmasını çok zor, hatta olanaksız hâle gelmiştir.

Aşkabat, Astana, Bakü gibi kentlerde ağırlıklı olarak petrol ve doğalgaz endüstrisinin oluşturduğu ekonomi, üretimi çeşitlendirme çabalarına rağmen işsizliğin çözümü önünde önemli bir engel olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tür imkânlardan yoksun olan ülkelerde ise işsizlik daha da büyük bir sorun olarak karşımıza çıkmakta ve farklı sanayi dallarının oluşturulmasına Sovyet sonrası hayatı derecede ihtiyaç duyan bu ülkeler, küresel dönemin yarattığı sanayisizleşmeden etkilenerek, getirisi yüksek olmayan ve kısa erimli çözümlerle sistemi devam ettiren hizmet sektörü yoluyla işsizliği çözmeye çalışmaktadır. İşsizliğin başkentlere göre ülkelerin diğer bölgelerinde daha yoğun yaşanması ise iş bulma umuduyla kırsal kesimden ve diğer şehirlerden çok sayıda yurttaşın başkente göç etmesine sebep olmaktadır. Benzer süreçlerin daha önce yaşandığı Türkiye örneğinden de anlaşılacağı gibi başkentlere ve büyük kentlere gerçekleştirilen bu göçlerin istihdam sorununun çözülmesini zorlaştıran bir kısır döngüye neden olacağı açıktır.

Bağımsızlık sonrası yaşanan bu göçler, Sovyet sonrası başkentlerdeki sosyo-demografik değişimin de en önemli nedenidir. Sovyetler Birliğinin son dönemlerinde her özerk cumhuriyette başkentlere doğru başlayan titüler halkın göçü, bağımsızlık döneminde de artarak devam etmiştir. Cumhuriyetlerin diğer bölgelerine göre Rus nüfusun ağırlıklı olduğu başkentlerde bu durum etnik yapıda köklü değişimler yaratmıştır. Bunun yanında Sovyetler Birliğinin yıkılmasıyla kendisini Rusya'ya ait hisseden kesimler

de başkentlerden Rusya'ya doğru göç etmiştir. Bunlar etnik olarak daha çok Slav kökenli nüfustur.

Rus nüfusun başkentlerden Rusya'ya doğru göç etmesinin yanında, bağımsız cumhuriyetlerin diğer bölgelerindeki Rus azınlıklar zaman içerisinde başkente gelmişlerdir. Ancak bu oran yurtdışına çıkan Ruslar kadar fazla olmamıştır. Bazı ülkelerde, ülkeyi terk eden Rus nüfusun bağımsızlıktan birkaç yıl sonra tekrar ülkeye döndüğü de gözlemlenmiştir. Göç eden kesimler sadece Slav kökenli nüfus olmayıp, özellikle İkinci Dünya Savaşı'nda Orta Asya'ya gelen Almanların ve Yahudilerin de büyük kısmının göç ettiği görülmüştür.

Bununla beraber bağımsızlıktan sonra hem Bakü'de hem de Batı Türkistan'daki diğer başkentlerde yabancı yatırımcıların yoğunluğuna göre değişmekle beraber yabancı uyruklu nüfusun ikamet etmeye başlaması söz konusudur. Özellikle Bakü, Astana, Bişkek ve Aşkabat'ta yabancı nüfus dikkat çekecek boyuta ulaşmıştır. Diğer taraftan Özbekistan'ın yabancı yatırımcılara kısmen daha az açık olması, Taşkent'in daha az yabancı nüfusa ev sahipliği etmesine sebep olmuştur. Duşanbe ise iç savaşın etkisiyle bu anlamda en az yabancı nüfusun olduğu başkenttir.

Bununla beraber sosyo-demografik değişimlerde dikkati çeken bir başka boyut ise ülkenin ekonomik yapısındaki gelir uçurumunun yüksekliğine göre artan şekilde ülke nüfusunun yurt dışına gitmesidir. Bu noktada başı çeken ülkelerin Özbekistan, Kırgızistan ve Türkmenistan olduğu görülmektedir. Özellikle Rusya, Kazakistan, Türkiye ve Arabistan'a çalışmaya giden alt sınıf Özbekler, Kırgızlar ve Türkmenler söz konusudur. Ekonomik olarak görece daha iyi durumda olan Kazakistan ve Azerbaycan vatandaşlarından ise yurt dışında yatırım gerçekleştiren girişimcilerin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu göç hareketleri bağımsızlığın ardından geçen yirmi yıldan fazla sürede başkentlerin demografik çehresinin değişmesine sebep olmuştur. Başkentlerde titüler halkların nüfusu giderek artmakta, Slav nüfusun oranı düşmektedir.

Ülke içerisinde başkentlere gerçekleştirilen göçlerde en dikkat çekici oran Almatı ve Astana'ya aittir. 1990'lardan sonra başlayan kırsal kesimden büyük şehirlere olan göç hâlen durulmamıştır. Köylerdeki mevcut altyapının çökmesi, kırsal kesime yatırımın yapılmaması, kırsal kesimde ciddi sorunlar doğurmuştur. Şehre olan göçte ise il merkezlerinin yanı sıra idari ve siyasi merkezler de önemli rol oynamaktadır. Esasında tüm diğer başkentlerde de aynı sorun yaşanmaktadır ve post-Sovyet coğrafyasında eski kollektif tarım arazilerinden (kolhoz) serbest piyasa ekonomisine geçişle beraber ortaya çıkan sorunlarla ilgili olarak kırsal kesime önem verilip, ciddi temel yatırımlar yapılmadıkça önümüzdeki yıllarda da başkentlerin nüfusunun artması önlenemeyecektir.

Bağımsızlık sonrası ortaya çıkan başkentlerdeki bu demografik değişim, iki açıdan önemlidir. Birincisi, başkentler, Rus nüfusun dolayısıyla Rus kültürünün ve Rus dilinin hakim olduğu kentler olarak yeni ulus-devlet sürecine adaptasyonda ülkelerin

diğer bölgelerine göre daha büyük sıkıntılar yaşamıştır. Başkentlerde yaşanan demografik değişim, devlet politikaları ve toplumsal ihtiyaç, ulus kimliklerin dayandığı kültürel kodların canlanmasına, titüler dilin kullanım alanlarının genişlemesine ve bu dili bilme oranının artmasına sebep olmuştur. Ancak yine de Rusça, özellikle halklararası iletişim dili, iş ilişkileri dili, bilim ve eğitim dili olarak başkentlerde varlığını sürdürmektedir. Ya da Özbekistan'ın ulus-kimliğinin temelini oluşturan “özbekçilik”in önemli sac ayağı olan muhafazakarlık, ülkenin genelinde rahatlıkla Sovyet döneminde de toplumsal hayatı şekillendirirken, Taşkent bu anlamda bu sosyal yapının en çok değiştiği kent idi. Dolayısıyla bağımsızlık sonrası Taşkent'in gündelik yaşamının muhafazakarlaştığını iddia etmek mümkündür.

Bu durum kırdan gerçekleşen göçlerin etkisiyle daha da ciddi sonuçlar doğurmaktadır. Bunu da en rahat Rus nüfusun en baskın olduğu başkent olan Almatı ve “bakir topraklar” projesinin merkezlerinden olan Astana'da gözlemlemek mümkündür. Nitekim 2009 nüfusu sayımına göre bağımsızlıktan sonra Astana nüfusunun %70,4'ü, Almatı nüfusunun da %50,7'si dışarıdan gelmiştir. Böylece Rus kültürel dairesinde bulunan bu iki şehirde bugün Kazak nüfusu önemli ölçüde artmıştır. Kırdan gelen ve sosyo-ekonomik yönden kentlerin eski yerleşiklerine göre daha düşük seviyelere sahip olan bu nüfus doğal olarak Kazakçayı daha iyi bilmekte, Kazak gelenek-göreneklerine daha hakimdirler. Kazak kimliğini daha fazla temsil eden bu kırdan gelen nüfus ile sosyo-ekonomik yönden daha yüksek seviyeye sahip olup, toplumsal statüsü daha iyi durumda olan kentin eski sakinleri arasında açık bir uçurum ortaya çıkmakta ve bu durum Ulus-devlet inşasındaki millî kültür kodları ile resmi politikada hedeflenmeyen zıtlıkların toplumsal yaşamda ortaya çıkmasına sebep olmaktadır. Bu durumun, 1950'lerden sonra Türkiye'nin yaşadığı gecekondulaşma ile benzer sonuçlar doğurması muhtemeldir.

Dolayısıyla yaşanan bu sosyo-demografik değişim ile beraber ekonomik hayat-taki dönüşüm ve ulus devlet inşa süreçleri, başkentlerin gündelik hayatlarını da köklü bir şekilde etkilemiştir. Bağımsızlığın ilanı ile beraber, Ulus-devlet inşası ve açık piyasa ekonomisine geçiş, Sovyet coğrafyasındaki Türk Dünyası başkentlerinde gündelik hayatta ve kültürel yapıda kökten değişimler yaratmıştır. Bağımsızlık sonrası başkentlerin gündelik hayatlarında yaşananların bir kısmı Sovyetlerden kopuş bir kısmı da Sovyetlerle süreklilik arz etmiştir. Aynı şekilde, çözüm sürecinin Lefkoşa'da yarattığı durum ile 1980 sonrası küreselleşmenin Ankara açısından yarattığı sonuçlar da bundan farklı değildir.

Bu noktada önemli bir kopuş kentlerin gündelik hayatında İslamın görünür hâle gelmesi ve muhafazakarlaşmadır. Örneğin Bıkket'te din üzerindeki yasakların kalkmasıyla dinî uygulamalar daha görünür bir hâle gelmiştir. Esasında başkentlerin muhafazakarlaşması, devletin de muhafazakarlaştığının göstergesidir. Bunu özellikle kadın-erkek ilişkilerinde görmek mümkündür. Çalışma hayatında kadın oranının düşmesi ve evlilik

yaşının giderek düşmesi gibi olgular özellikle Taşkent, Duşanbe ve Aşkabat için geçerlidir.

Bunun yanında başkentlerin gündelik hayatında dikkati çeken bir başka unsur ise bazı önemli günlerin büyük bir coşkuyla kutlanmasıdır. Özel gün ve bayramlardan en büyük coşkuyla kutlanana Nevruz Bayramıdır. Bunu Bağımsızlık Günü ve Yılbaşı takip etmektedir. Nevruz Bayramı, bütün Türkistan bölgesi ve Azerbaycan ile bir ortaklık göstermekte olup, bu bayram çok geniş bir coğrafyanın ortak kültürel özelliğini yansıtmaktadır.

Diğer bir kopuş ise Sovyetlerin bir mirası olan entelektüel gelişimde ortaya çıkan dönüşüm ve bununla bağlantılı bazı kamu hizmetlerinin sunumunda yaşanan değişim meselesidir. 1990'lı yıllardaki ekonomik politikanın diğer bir sonucu gündelik hayatta devletin sosyal alandaki varlığının azaltılması, dolayısıyla eğitim ve sağlık alanlarında özelleştirmelerin yaşanmasıdır. Bağımsızlığın ilk yıllarında sosyal politikalarından devletin çekilmesi hızlı ve ani olmuş; ancak yaşanan sıkıntılar sonucunda özellikle 2000'li yıllarla beraber tüm devletler sosyal politikalara yeniden ağırlık vermiştir. Örneğin Türkmenbaşı döneminde yaşanan sosyal şartlardaki düşüşün en keskin sonuçları eğitim ve sağlık sektöründe yaşanmıştır. Bundan dolayı, yeni cumhurbaşkanı göreve geldikten sonra ilk olarak sağlık ve eğitim sektörüne öncelik veren bir sosyal kalkınma programı hazırlamıştır. Yine Kazakistan'da 2000'li yıllarda devletin yeniden eğitim, okul öncesi eğitim, sağlık, bilim ve kültür gibi alanlarda yatırım yapmaya başladığı ve genel olarak bu alanlardaki desteğini artırdığı görülmektedir. Bu açıdan başkentlerde devlet destekli eğitim, sağlık, sosyal hizmetler, bilim ve kültür kurumlarının zaman içerisinde yeniden geliştiği görülmektedir.

Devletin eğitim alanına verdiği öncelik her cumhuriyette farklı düzeydedir. Bundan dolayı Astana ve Almatı'da KIMEP, Avrasya Milli Üniversitesi ve Nazarbayev Üniversiteleri öne çıkarken; Aşkabat'ta örneğin yüksek öğretim alanında tüm çabalara rağmen kayda değer bir ilerleme gözlemlenememiştir. Üniversitelerin, başkentlerin yaşamında önemli canlanmalar yarattığı bir gerçektir. Bundan dolayı Bişkek'te bağımsızlık devrinde üniversite sayısındaki ciddi artış, şehre gelen öğrenci sayısını artırmıştır. Böylece günümüzde şehirde önemli bir miktarda genç tüketici nüfus bulunmaktadır. Hem gelir düzeyinin yavaş da olsa artması hem de genç tüketici nüfusun bulunması şehirde alışveriş merkezlerinin, sinema salonlarının, lokanta ve restoran gibi birçok küçük ve orta ölçekli işletmenin canlanmasını sağlamıştır. Bir diğer mesele bu konuda, edebiyat ile ilgilidir. Bağımsızlık sonrası Kazakistan bir istisna olmakla beraber Batı Türkistan ülkelerinde yazılı ve görsel basına uygulanan baskı, başkentlerin edebiyat dünyasını da yok etmiştir.

Post Sovyet ülkeleri için şu bir gerçektir ki, başkentlerin kültürel hayatının bağımsızlık sonrası dönüşümü, Sovyet rejimi kadar kapsayıcı ve radikal projesi olmayan yeni devlet yapıları ile ilgilidir. Buna göre, Sovyet rejimi kültürel aktivitelere oldukça yoğun

şekilde önem veren bir rejimdi. Dolayısıyla bugün başkentlerde varolan tiyatrolar, sine-malar, opera salonları büyük oranda Sovyetlerden kalmadır. Dahası, halkın kültürel aktivitelere katılım düzeyi de önemli ölçüde azalmış, sanatsal faaliyetler giderek gerilemiş-tir. Önemli ressamlar, sanatçılar bağımsızlık sonrası toplum nazarında eskisi gibi yüksek bir statüye sahip değildir. Esasında bu durumun, ülkeler arasında değişiklik arz ettiğini belirtmek gerekmektedir. Söz konusu durum Taşkent, Aşkabat gibi başkentlerde daha belirgin iken, örneğin Kazakistan'ın daha köklü reformları, Astana ve Almatı'da kültürel aktivitelerin daha fazla önemsendiğini göstermektedir. Ancak Sovyet zamanı toplumsal gruplar içerisinde en büyük düşüşü yaşayan kesimin entellektüeller ve sanatçılar olduğu gerçeği tüm eski Sovyet ülkeleri için geçerlidir.

Tüketim kültürünün gelişme göstermesi ise 1980 sonrası tüm Türk Dünya-sı başkentlerinde gözlemlenen bir olgudur. Büyük alışveriş merkezlerinin başkentle-rin en merkezi noktalarında konumlanmaları hem Ankara'nın, hem Lefkoşa'nın, hem Bakü'nün hem de Astana'nın gerçeğidir. Bağımsızlık devrinde bir yandan milli kültür ön plana çıkarken diğer yandan liberal kapitalizmin de etkisiyle modern ve popüler kültür-ler de çeşitlenmiştir. Örneğin Bişkek'te Millî kültür unsurlarında Manasçıları, geleneksel sporları ve ulusal edebiyatı örnek olarak göstermek mümkündür. Bunun yanında ses sanatçıları popülerlik kazanmış ve bu alanda hem halk şarkıları hem de pop şarkılar yükselen bir ivme yakalamıştır. Resim ve el sanatları da tıpkı ses sanatı gibi bağımsızlık-tan sonra en fazla gelişme gösteren dallardan olmuştur.

Esasında tüm bu yaşanan süreçler başkentlerin yerel siyasetinin tam da kendisi olmakla beraber belirtilmesi gereken son birkaç nokta daha vardır. 1970'lerden sonra yaşanan dönüşümle beraber ortaya çıkan yeni ekonomik düzende, ulus-devletlerin mü-dahale formları, temsiliyet yapıları ve teşkilat yapıları değiştiği gibi yerel yönetimlerin de büyük bir değişim geçirdiği bir gerçektir. Şüphesiz başkentlerin yönetim birimleri de bu süreçlerden etkilenmiştir. Kent siyasetinde merkezi yönetime karşı yerel yönetimlerin yetki alanının daha fazla genişlediği bu dönem, yerel yönetimler, kentlerini sermaye için cazibe merkezi hâline getirmekle yükümlü olmuşlar, bu da eskinin kullanım değeri ve yaşam alanı ile kolektif tüketim hizmetlerine önem veren yerel yönetim paradig-masından daha girişimci, kentin değişim değerini ön plana çıkaran bir yerel yönetim paradigmasına kayma şeklinde tanımlanmıştır. Bu süreçler esasında tüm Türk Dünyası coğrafyasını etkilese de boyutları eski Sovyet ülkelerinin başkentleri ile Ankara ve Lefkoşa açısından farklıdır.

Dahası yeni ekonomik düzenin bu yapısal koşulları günümüzdeki Türk Dünya-sı coğrafyasının yerel yönetimlerini etkilese de, söz konusu yerel yönetimlerin kendi tarihsel geçmişlerinden getirdikleri yatkınlıkları da günümüzde şekillenmelerinde bir diğer önemli etkidir. Bunun için Ankara'nın yerel yönetimi, 1980 sonrası neo liberal sistemin yapısal koşulları kadar 1980 öncesi kalkınmacı paradigma ve keynesyen refah devleti içerisinde şekillenen yapısı ile daha eskiye dayalı sosyal ilişki formlarından da

etkilenerek bugünkü politikalarını oluştururken, Lefkoşa belediyesinin önceliği ise yanı başında gelişmekte olan kentin Rum tarafına karşı, Türk bölgesindeki sosyal ve ekonomik refahı koruma kaygısıdır.

Diğer taraftan eski Sovyet coğrafyasındaki başkentlerin yerel yönetim yapıları ise, yeni bağımsız rejimlerin serbest piyasa ekonomisine küresel dönemde geçmenin yarattığı yapısal koşullara uygun yerel yönetim reformları ile eski Sovyet döneminin yerel yönetim geleneği ve toplumsal yaşamı şekillendiren sosyal ilişki formlarının tamamının diyalektik ilişkisi sonucu şekillenmektedir. Kısaca bugün post-Sovyet coğrafyasında kalan Türk Dünyası ülkelerinin yerel yönetim yapılarını etkileyen üç temel dinamikten bahsetmek mümkündür:

- a) Sovyet Yönetim Geleneği
- b) Serbest Piyasa Ekonomisine Geçiş ve Ulus Devlet İnşası :
- c) Yerel Toplumsal İlişkilerin Temel Özellikleri (yerel elitler, aşiret, klan yapısı)

1980 sonrası Türk Dünyası'nın tüm başkentlerinin yerel yönetimlerinin ve yerel siyasetinin köklü bir değişime uğradığını söylemek mümkündür. Tüm bu değişimin en temel belirleyicisi ise, eski dönemin merkezi kalkınmacı anlayışına bağlı olarak geliştirilen kapsamlı planlı gelişimin ortadan kalkmış olması ve plansız bir gelişmenin giderek başkentlerin baskın bir özelliği hâline gelmesidir. Bu süreçte kentler, büyük ölçüde planlar yerine sermayenin dinamikleri ve kente tutunma kaygıları çerçevesinde dayanışma yollarının ya da enformel ilişki ağlarının sunduğu olanaklarla şekillenmiştir.

Örneğin bugün Ankara-Büyükşehir Belediyesi Türkiye'nin en borçlu belediyelelerinden de bir tanesidir. Kiminle ve ne amaçla rekabete girme telaşında olduğu belli edilmeyerek sürekli güzellenen ve dillendirilen "cazibe merkezleri" yaratarak "yarışan kentler" arasında ön plana çıkma söyleminin toplum açısından götürüleri getirilerinden çok daha fazladır. İşletme mantığıyla tüketilen bir kent, en iyi şartlarda diğer kentlerin kötü bir taklidinden öteye geçemeyecektir.

Yine Lefkoşa kenti, planlı bir kent olmasına rağmen plansız bir şekilde gelişmeye ve değişmeye devam etmektedir. Kette var olan yerel yönetim bugün mali sorunlar ile başetmeye çalışmaktadır. Lefkoşa'da bulunan kentsel siyaset yeniden yapılanmaya muhtaç görülmektedir. Kentte çağdaş belediyecilik anlayışının benimsenmesi, planlı bir şekilde kentin sosyal, ekonomik ve mekânsal gelişiminin sağlanması kent için büyük bir önem taşımaktadır. Kentin yeniden birleşmesi veya Kuzey Lefkoşa'nın devam etmesi senaryolarında kentin kendi ayakları üzerinde durabilmesi, kentsel tarihi ile geçmişine sahip çıkabilmesi ve halka en etkin hizmetin verilmesi kentin geleceği açısından büyük bir öneme sahiptir.

Şüphesiz bu durum eski Sovyet coğrafyasındaki devletlerin ulusal kimlik inşalarında başkent mekânlarını eski Sovyet rejimi ya da Türkiye Cumhuriyeti gibi köklü bir hegemonik araç olarak kullanamamalarını da beraberinde getirmektedir. Nite-

kim bugünkü bağımsız devletlerin hiçbirinin ne Sovyet rejimi kadar ne de Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundaki kadar kapsayıcı bir toplumsal ve mekânsal projesi söz konusu değildir. Bu ülkelerde bile, kapsamlı toplumu dönüştürme projelerine rağmen, toplumsal yapılarındaki sınıfsal yarılmalara, farklı kültürlerin mekânsal ve sosyal temasları eklenince, ulus devletin “kent” tahayyülünden zaman içerisinde uzaklaştığı düşünülse günümüzdeki eski Sovyet coğrafyasındaki Türk Dünyası devletlerinin önünde duran tehlike oldukça açıktır.

Bugün farklı coğrafyalara yayılmış, ortak dile, geçmişe ve kültürel değerlere sahip Türk dünyası toplulukları, 1990 sonrası 8 bağımsız devlete sahip olmuştur. Söz konusu ortaklıklar 1990 sonrası, Türkiye’de Türk Dünyası’na yönelik büyük heyecanlar yaratmıştır. Ancak zaman içerisinde değişen siyasal iktidarlar ve bu iktidarların sahip olduğu politik bakış açısı ile işbirliği içerisinde olduğu farklı toplumsal grupların etkisi ile şekillendirdikleri dış politikalarının farklılığına paralel olarak Türk Dünyasına yönelik Türkiye Devleti’nin bakış açısı değişiklik arz etmiştir. Bununla beraber, aradan geçen yaklaşık 25 yılın sonunda Türk Dünyası topluluklarının ilişkilerinde ilerlemeler kaydedilmiştir. Bu ilerlemeler, elbette, kimi toplumsal ve siyasal gruplara göre beklenen düzeyde olmamış, kimilerine göre ilerleme kaydedilen alanların yanında önemli stratejik konularda herhangi bir adım atılmamış, kimilerine göre ise Türkiye’nin Türk Dünyasına yönelik sarf ettiği çabalar gereksiz; somut ve olumlu sonuçlar getirmeyen politikalarından ibaret olmuştur. Ancak tüm bu farklı şekilde yorumlanan gelişmelerin ötesinde Türkiye’de Türk Dünyasına yönelik akademik çalışmalar daha çok, ortak geçmiş ve ortak dil vurguları üzerine yoğunlaşmış bu anlamda Türk Dünyası ile kurulan ortak kimlik vurgusu, ortak dil ve geçmişe atıfla şekillenirken Türk Dünyası toplumlarının kimlik aidiyetini şekillendiren günümüz gerçeklikleri göz ardı edilmiştir.

Bu noktada bu kitap, Sovyetler Birliği’nin dağılması ve Doğu Bloğunun çökmesi ile ortaya çıkan küresel dönemde yeni neo-liberal politikaların tüm dünyada yaygınlaştığı bir dönem olan 1980 sonrası, Türk Dünyası olarak bilinen coğrafyadaki 8 tane Türk Devleti’nin başkentlerinde yaşanan siyasal, sosyo-ekonomik, kültürel ve mekânsal dönüşümü detaylı bir şekilde analiz etmeyi amaçlamıştır. Sovyetlerin çöküşü ile ortaya çıkan sosyo-ekonomik değişim, tüm dünya kentleri ile eski Sovyet coğrafyasındaki kentleri etkilerken, Türk Dünyası olarak bilinen coğrafyadaki kentlerde çok daha köklü toplumsal, ekonomik ve siyasal dönüşümler yaratmıştır. Bu dönüşüm aynı zamanda söz konusu kentlerin mekânsal yapılarında da dönüşümü beraberinde getirmiştir. Türk Dünyası Devletlerinin ulusal ölçekte yaşadığı siyasal, toplumsal, ekonomik ve yönetsel dönüşüme dair bugüne kadar birçok çalışma gerçekleştirilmesine rağmen, kent ya da yerel ölçüğe dair çalışmalar açısından özellikle Türk Akademisi’nde belirgin bir eksiklik olduğu düşünülerek, bu kitabın bu tür bir boşluğu doldurulmasına katkı yapması umulmaktadır.

Dahası bu kitap hazırlanırken de ele alınan başkentlerin ortak noktası olan “Türk Dünyası” kavramının bir ideal olmanın ötesinde, bugün herhangi bir gerçekliğe vurgu yapabilmesi için sadece devletler düzeyinde gerçekleştirilen işbirlikleri yetersizdir. Yine ortak tarih, kültür ve dil birlikteliği de önemli boyutlardan olmakla beraber, Türk Dünyası coğrafyasındaki bireylerin gündelik hayatlarında gerçekleştirdikleri eylemlerin, stratejilerin, pratiklerin birbirlerine ne kadar yakın ve uzak olduğunu tespit etmek ve bunların altında yatan dinamikleri ortaya koymak, “Türk Dünyası” olgusunun bir realiteye dönüşmesini sağlamada can alıcı noktalardan biridir. Diğer bir deyişle bu yönde bir praksis için Türk Dünyası’nın farklı coğrafyalarındaki toplumsal aktörlerin toplumsal yapılar ile diyalektik ilişki içerisinde gerçekleştirdiği toplumsal olguların ardında yatan gerçeklikleri anlamak gerekmektedir. Bunu anlayabilmenin en önemli yollarından biri ise söz konusu coğrafyanın siyasal, ekonomik ve sosyal yapıları ile aktörlerinin en çıplak gerçeklik ile ele alınmasıdır. Unutmamak gerekir ki, kimlikler çeşitli yollarla inşa edilir; var olan mevcut durumda, yeni kimlikler ekonomik ve siyasal güç ilişkilerine göre tarihi, kültürel, dilsel ögelere dayanarak inşa edilebilir, eski kimlikler yok olabilirler ya da dönüşebilirler. Kimlikler genellikle ortak, tarih, dil ve kültüre dayalı olarak gelişirler. Ancak bunların maddi koşullar etrafında şekillendiğini ve taban bulduğunu unutmamak gerekir. Umanz ki, elinizdeki kitap bu doğrultuda, Türk Dünyası coğrafyasındaki toplulukların gerçekliğini anlamada gerekli noktalardan birisi olan Türk Dünyası başkentlerinin siyasal, kültürel, sosyal ve ekonomik yapısını ortaya serme açısından olumlu bir katkı yapar.

KAYNAKLAR

- Cınar, Tayfun (2007). “Başkentler üzerine bir İnceleme”. Kent ve Politika: Antik Kentten Dünya Kentine, Ruşen Keleş’e armağan, (Ed.) Ayşegül Mengi, İmge, Ankara, s 129-146
- Edgar, Adrienne Lynn (2007). “*The Turkmen Nomads*”, *Everyday Life in Central Asia*, ed. Sahadeo&Zanca, Indiana University Press, Indiana
- Foucault (2003). Cinselliğin Tarihi. İstanbul: Ayrıntı.
- Roy, Oliver (2000). *Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi*, çev. Mehmet Moralı, Metis Yayınları, İstanbul
- Scott, James C. (2008). Devlet gibi Görmek: İnsanlık Durumunu Geliştirmeye Yönelik Projeler Nasıl Başarısız Oldu. Versus Yayınevi, İstanbul
- Şengül, T. (2012). Türkiye’nin Kentleşme Deneyiminin Dönemlenmesi. In F. Alpkaya & B. Duru (Der.), *1920’den Günümüze Türkiye’de Toplumsal Yapı ve Değişim* (405–451). Ankara: Phoneix Yayınevi.
- Williams, Raymond (1958). *Culture and Society*. London: Chatto & Windus
- Williams, Raymond (1977). *Marxism and Literature*. (vol. 1). Oxford University

YAZARLAR

Pınar AKÇALI

Lisans ve yüksek lisans eğitimini ODTÜ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümünde tamamlamış, daha sonra doktora eğitimi için ABD'ye gitmiş ve Miami Üniversitesi'nden siyaset bilimi alanında doktora derecesini almıştır. 1998 yılından bu yana ODTÜ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümünde öğretim üyesi olarak çalışan Akçalı (Doç. Dr.), 2010 yılından bu yana ODTÜ Avrasya Çalışmaları Yüksek Lisans Programının anabilim dalı başkanlığı görevini de yürütmektedir. Akçalı'nın Orta Asya'da kimlik, devlet inşası, Sovyet sonrası dönüşüm ve demokratikleşme konularında Türkçe ve İngilizce yayınları vardır.

Gökhan Alper ATAŞER

1977 yılında Adana'da doğdu. 2001'de Koç Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nden lisans diplomasını aldı. Kırgızistan'da sivil toplum ve demokratikleşme ilişkisini incelediği tezi ile yüksek Lisansını 2005'te Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde tamamladı. 2011-2012'de bir yıl süre ile George Washington Üniversitesi'nde misafir araştırmacı olarak bulundu. Hâlen Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde "Azerbaycan'da Siyasal Seçkinlerin Dönüşümü" başlıklı doktora tez çalışmasına devam etmektedir. Demokratikleşme, post-Sovyet toplumsal ve siyasal dönüşümler, siyasal seçkinler akademik ilgi alanları arasındadır.

Farhad MAKSUDOV

1972 yılında Özbekistan'ın Andican Vilayeti'nde doğdu. 1996 yılında Fergana Devlet Üniversitesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu ve Semerkant'taki Özbekistan Bilimler Akademisine bağlı Arkeoloji Enstitüsü'ne doktora programına kabul edildi. 2003'te Orta Asya Arkeolojisi dalında "Fergana Vadisi'nde Yerleşik Kültürün Oluşumu ve Gelişimi" konulu doktora teziyle doktorasını kazandı. 2004-2006 yıllarında Brown University (ABD) Ekoloji Bölümünde ikinci Yüksek Lisans eğitimini aldı. 2000-2004 yıllarında Özbekistan Bilimler Akademisi Arkeoloji Enstitüsü'nde ve 2005-2006 arası Brown University (ABD)'ne bağlı Watson Institute for International Studies'de Araştırma Görevlisi olarak çalışan yazar, 2006-2011 yılları arasında Birleşmiş Milletlerin Taşkent Temsilciliği'nde Ekoloji Uzmanlığı yaptı. 2004'ten bu yana Özbekistan Bilimler Akademisi Arkeoloji Enstitüsü'nde Baş Araştırmacı olarak ve aynı zamanda 2011'den bugüne kadar Aksaray Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü'nde Yrd. Doç. Dr. olarak çalışmaktadır. Farhad Maksudov'un 1 kitabı ("Eskiçağ'da Margilan"), 7 makalesi, katıldığı ulusal ve uluslararası sempozyumlarda 8 bildirisi yayımlanmıştır. Özbekçe ve Türkçenin yanı sıra ileri düzey İngilizce ve Rusça bilen Maksudov, evli, iki çocuk babasıdır.

Ufuk POYRAZ

Orta Doğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü'nde 2008 yılında lisans eğitimini tamamlamış; aynı yıl ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı'nda yüksek lisansa başlamıştır. 2010 yılında söz konusu Anabilim Dalı'nda araştırma görevlisi olmuştur. 2011 yılında yüksek lisans derecesini aldığı aynı Anabilim Dalı'nda 2014 yılı itibarıyla doktora öğrenciliğine ve araştırma görevliliğine devam etmektedir.

Deniz İŞÇIOĞLU

1983 yılında Gazimağusa, KKTC’de dünyaya gelmiştir. Lisans derecesini 2004 yılında, Doğu Akdeniz Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü’nden almıştır. 2005 yılında Birleşik Krallık, Leicester Üniversitesi’nde Diplomatik Çalışmalar alanında Yüksek Lisans derecesini almıştır. 2009 yılında Ankara, Türkiye’de, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi (Kent, Çevre ve Yerel Yönetimler Anabilim dalı) alanında Doktora çalışmalarını tamamlamıştır. Deniz İşçiöğlü, hâlen Doğu Akdeniz Üniversitesi, İşletme ve Ekonomi Fakültesi Öğretim Üyesi (Yrd. Doç. Dr.) olarak görev yapmaktadır. Aynı zamanda İşçiöğlü, Doğu Akdeniz Üniversitesi Uluslararası Ofis Koordinatörü görevinde bulunmakta ve Demokrasi ve Kalkınma Platformu temsilciliği görevini sürdürmektedir. İşçiöğlü’nün araştırma konuları arasında, Kent- sel Planlama, Çevre Sorunları, Yerel Yönetimler ve Elektronik Devlet bulunmaktadır.

A. Çolpan KAVUNCU

Lisans Diplomasını 2002 yılında Ankara Üniversitesi Kamu Yönetimi bölümünden alan yazar, Yüksek Lisans çalışmasını 2005 yılında Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü’nde tamamladı. 2012 yılında ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü’nden doktora derecesini aldı. Doktora tezi Özbekistan’da yerel siyaset üzerinedir. Hâlen Yardımcı Doçent olarak İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi ile Uluslararası İlişkiler bölümlerinde dersler vermektedir. Uluslararası Politikada Orta Asya, Orta Asya siyasal ve toplumsal yapısı üzerine dersler vermekle birlikte kent siyaseti ve yerel yönetimler uzmanıdır. Özbekistan’da bir yıldan fazla geçirdiği alan tecrübesi söz konusudur.

Güljanat KURMANGALİYEVA ERCİLASUN

ODTÜ Tarih Bölümü’nden 1999’da mezun olduktan sonra yüksek lisans eğitimini aynı üniversitede siyaset bilimi alanında yaptı. 2003’te Stalin’s Great Purges and the Penal System: The Case of the Kazak Intelligentsia adlı teziyle yüksek lisans derecesini aldı. Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi’nde 2008’de Seyahatnamelere Göre Yedisu Bölgesindeki Kazak ve Kırgızların Sosyal Yapısı (1854-1917) teziyle doktor oldu. Bugüne kadar ODTÜ, Manas Üniversitesi ve Maltepe Üniversitesi’nde çalıştı. Bu arada Güney Kore’deki Kwangwoon Üniversitesi’nde bir yıl misafir öğretim üyesi olarak bulundu. Haâlen Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü’nde çalışmaktadır.

Güljanat Kurmangaliyeva Ercilasun, ulusal ve uluslararası birçok kongreye bildiriyle katılmıştır. Başta sözlü tarih olmak üzere yakınçağ Kazak ve Kırgız tarihi ile ilgili çalışmalara imza atmıştır. Bugüne kadar Türkiye dışında, İngiltere, Japonya, Güney Kore, Kırgızistan, İspanya ve Hindistan’daki çeşitli bilimsel dergi ve kitaplarda yayımlanmış makaleleri bulunmaktadır.

B. Tümen SOMUNCUOĞLU

1972 yılında Ankara’da doğdu. İlkokul, ortaokul, lise eğitimini Ankara’da tamamladı. Lisans, Yüksek Lisans ve Doktora eğitimini Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü ve Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Bilim dalında tamamladı. Araştırma sahası 19. asrın sonu ve 20. asrın başı Türkistan tarihidir. Yüksek Lisan tezinde Türkistanlı bir Ceditçi aydın olan Abdurrauf Fıtrat’ın biyografisini, doktora tezinde ise Türkistan Genel Askerî Valiliği döneminde Türkistan’da eğitim ve Rus eğitim politikaları üzerinde yapmıştır. 1996 ve 1997 yıllarında 1.5 yıl, 2004 yılının yazında da dört ay süre ile Taşkent kütüphaneleri ve merkezi devlet arşivinde araştırmalarda bulunmuştur. Evli ve iki çocuk babasıdır.

Defne DURSUN

Gazi Üniversitesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü'nde 2002 yılında lisans eğitimini tamamlamıştır. Yaklaşık iki yıl boyunca özel sektörde kent plancısı olarak çalışmıştır. 2003 yılında ODTÜ, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Bölge Planlama Yüksek Lisans Programı'nda yüksek lisans eğitimine başlamıştır. 2004 yılından itibaren yüksek lisans eğitimini ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı'nda sürdürmüştür. 2005 yılı başında söz konusu Anabilim Dalı'nda Samsun 19 Mayıs Üniversitesi adına ÖYP araştırma görevlisi olmuştur. 2007 yılında yüksek lisans derecesini aldığı aynı Ana Bilim Dalında aynı yıl itibariyle doktora öğrenciliğine başlamıştır. 2008-2009 Eğitim yılında Erasmus aracılığıyla İngiltere, Kent Üniversitesinde eğitimini sürdürmüştür. Hâlen ODTÜ Kentsel Politika Planlaması ve Yerel Yönetimler Anabilim Dalı'nda doktora öğrenciliğine ve araştırma görevliliğine devam etmektedir.

Konuralp ERCİLASUN

DTCF Tarih Bölümünden 1993'te mezun oldu. 1999'da "Moğolların Göçebe Ekonomisi" adlı teziyle Tayvan'daki Ulusal Chengchi Üniversitesinde yüksek lisans derecesini aldı. DTCF'de 2003'te Çing Hanedanı devrinde Kâşgar teziyle doktor oldu. Bugüne kadar DTCF, Manas Üniversitesi ve Maltepe Üniversitesinde çalıştı. Bu arada Güney Kore'deki Kwangwoon Üniversitesinde bir yıl misafir öğretim üyesi olarak bulundu. Hâlen Gazi Üniversitesi Tarih Bölümü'nde (Prof.Dr.) çalışmaktadır.

Eserleri arasında Ayşe Onat ve Sema Orsoy'la birlikte hazırladıkları Çin Kaynaklarında Türkler: Han Hanedanlığı Tarihi Hsiung-nu (Hun) Monografisi adlı metin neşri bulunmaktadır. Ayrıca Tarihin Derinliklerinden 19. Yüzyıla Kâşgar adlı kitabının da yazarıdır. Ulusal ve uluslararası birçok kongreye katılan Konuralp Ercilasun'un çeşitli dergilerde Türk tarihi ile ilgili makaleleri yayımlanmıştır.

Leyla SAYFUTDİNOVA

Lisans eğitimini Bakü Devlet Üniversitesi (Bakü, Azerbaycan) ve St. Petersburg State University (St. Petersburg, Rusya)'nde tamamlayan yazar, hâlen Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nde Sovyet sonrası Bakü'de sanayisizleşme konusu üzerine doktora yapmaktadır. Genel olarak uzmanlık alanı post-Sovyet kentsel dönüşüm ve ulus-devlet inşa süreci olan yazar, özellikle çalışmalarında Azerbaycan üzerine odaklansa da güney Kafkasya ve Ukrayna üzerine de birçok farklı araştırma projesinde çalışmıştır.

Anar SOMUNCUOĞLU

1975 yılında Kazakistan'da doğdu. 1992'de Türkiye'ye gelen Anar Somuncuoğlu, 1997'de Gazi Üniversitesi İİBF Ekonometri bölümünden 2000'de Hacettepe Üniversitesi İktisat yüksek lisans programından Mayıs 2009'da ise Ankara Üniversitesi Uluslararası İlişkiler doktora programından mezun oldu. Doktora tez konusu "ABD'nin Demokrasiyi Özendirme Politikası: Kazakistan Örneği"dir. Somuncuoğlu, 2000-2003 döneminde ASAM, 2005-2008 döneminde ise TUSAM araştırma merkezlerinde Rusya-Ukrayna araştırmalarını sürdürdü. 2010'un başından itibaren Hacettepe Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde Orta Asya, Kafkasya ve Rusya politikaları ile ilgili lisans ve yüksek lisans derslerini vermektedir.